

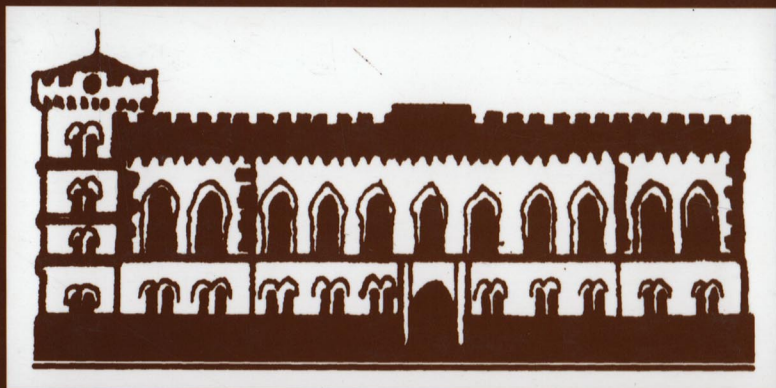
MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE
VII – VIII

1999–2000

Editura MIRTON Timișoara
2000

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

VII - VIII

1999-2000

**MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA**

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

**ARHEOLOGIE - ISTORIE
VII - VIII**

1999-2000

**Editura MIRTON Timișoara
2000**

Colegiul de redacție:

Dr. Florin Drașovean, *editor coordonator*

Tatiana Bădescu, *director adjunct al Muzeului Banatului*

Florin Medeț, *redactor șef, responsabil de număr*

Valentin Cedică, Dan Leopold Ciobotaru, *secretari de redacție*

Nicoleta Demian, Vasile Dudaș, Mircea Mare, Vasile Râmneanțu, Petru Rogozea, *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872-1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928-1931

Tibiscus, 1971-1979

Orice corespondență se va adresa Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara

Please send any mail to Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 1900 Timișoara

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 1900 Timișoara

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 1900 Timișoara

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

CUPRINS

SOMMAIRE

INHALT

CONTENTS

COLOCVIUL “NEOLITICUL DIN ROMÂNIA ÎN LUMINA CERCETĂRIILOR DIN ULTIMUL DECENIU”, Timișoara, 22 – 23 octombrie 1998

DOINA IGNAT, An overview of the Neolithic of Crișana	13
GHEORGHE LAZAROVICI, The main problems of the cultural complex CCTLNI	35
SABIN ADRIAN LUCA, Aspekten des Neolithikums und des Äneolithikums aus dem Süden und Südwesten Siebenbürgens	53
CORNELIA MAGDA MANTU, Relative and absolute chronology of the Romanian Neolithic	75
MARIAN NEAGU, La plastique anthropomorphe neolithique au Bas Danube et certaines pratiques magico – rituelles	107
MARIN NICA, Die mesolithischen und neolithischen Kulturen Olteniens im Kontext des mittel- und südosteuropäischen Neolithikums	133

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHĂ

CORNELIU BELDIMAN, Industria materiilor dure animale în așezarea neolitică timpurie de la Dudeștii Vechi (jud. Timiș) <i>L'industrie des matières dures animales dans le site néolithique ancien de Dudeștii Vechi, dép. de Timiș</i>	163
---	-----

GEORGETA EL SUSI, Studiul resturilor de faună din aşezarea neolitică târzie de la Sânanndrei (jud. Timiş)	
<i>L'étude des restes fauniques de l'établissement neolithique tardif de Sânanndrei (dép. de Timiş)</i>	193
NICOLAE CĂTĂLIN RIŞCUŢA, Materiale arheologice preistorice aflate în colecţia veche a Muzeului din Deva	
<i>Archeological materials from the old Museum's collection from Deva</i>	205
FLORIN GOGĂLTAN, Über die Frühbronzezeitlichen Beile und Äxte im Banat	
<i>Topoare aparţinând bronzului timpuriu din Banat</i>	229
PETRU ROGOZEA, OCTAVIAN SFETCU, Descoperiri arheologice din epoca bronzului la Silagiu (or. Buziaş, jud. Timiş)	
<i>Bronze Age archaeological finds from Silagiu (Timiş County)</i>	253
CRISTIAN SCHUSTER, Despre reprezentări în lut ars ale piciorului uman din Bronzul românesc	
<i>Zwei Darstellungen aus gebranntem Ton des menschlichen Fußes der rumänischen Bronzezeit</i>	261
ADRIAN URSUŢIU, An Early Iron Age clay <i>pintadera</i> from Bernadea (Mureş County)	
<i>O pintaderă de lut aparţinând etapei mijlocii a primei vârste a fierului de la Bernadea (jud. Mureş)</i>	279
DRAGOŞ MĂNDESCU, Interferenţe artistice şi perpetuarea unui motiv zoomorf în epoca Latène	
<i>Artistic interferences and a zoomorphic motif perpetuation in the Latène epoch</i> ...	287
FLORIN MEDELEŢ, Dacia protoistorică şi Familia Simuliidelor	293
IRINA NEMETI, SORIN NEMETI, Imagini divine în arta Daciei preromane. Problema prototipului zeiţelor "danubiene"	
<i>Divine images in the art of the pre-roman Dacia. The issue of the "danubian" goddesses' prototype</i>	299
AUREL RUSTOIU, Grupa răsăriteană a podoabelor dacice (un studiu privind relaţiile inter- regionale în Dacia preromană în sec. I î.e.n. – I e.n.)	
<i>Die ostliche Gruppe des dakischen Schmuckers (Eine Untersuchung zu den interregionalen Beziehungen im vorromischen Dakien im 1. Jh. V.Chr. - 1. Jh. N.Chr.)</i>	325

ALEXANDRU FLUTUR, Săpăturile arheologice din castrul Bersobis – campaniile din anii 1998 – 1999 <i>Archaeological Excavations in the Roman Fort at Bersobis, 1998-1999</i>	365
ALEXANDRU FLUTUR, Despre două ștampile tegulare de la Tibiscum <i>About two brick stamps from Tibiscum</i>	373
CĂLIN TIMOC, Itureenii în provincia Dacia <i>Die Ituräer in den dakischen Provinzen</i>	377
EDUARD NEMETH, Die südwestliche Grenze der Römischen Provinz Dakien. Allgemeine Bemerkungen <i>Grașița sud-vestică a Daciei romane. Observații generale</i>	387
CORIOLAN OPREANU, Raetia, Pannonia și Dacia în vremea lui Gallienus <i>Raetia, Pannonia und Dacia zur Zeit Gallienus</i>	393
VITALIE BÂRCĂ, Arcurile și săgețile sarmaților <i>Die Bögen und die Pfeile der Sarmaten</i>	407
DUMITRU ȚICU, Opinii privind activitatea metalurgică din Banatul montan în secolele III – IV <i>Über die Metallverarbeitung im Banater Montangebiet</i>	451
NICOLETA TOMA-DEMIAN, Un lot de monede romane târzii de la Pojejena, jud. Caraș-Severin <i>A Late Roman coin set from Pojejena, Caraș-Severin County</i>	473
MIRCEA MARE, Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate la Timișoara – Freidorf între anii 1994 – 1998 <i>The main results of the archaeological campaigns from Timișoara – Freidorf (1994 – 1998)</i>	491
ADRIAN BEJAN, Habitatul rural de sec. III/IV - VII/VIII din spațiul actual românesc. Metodologia cercetării (I) <i>The archaeology of the rural habitat between the 3rd/4th and the 7th/8th centuries. Research methodology (I)</i>	515
MARIUS MUNTEAN, Determinarea antropologică a scheletelor provenite din necropola medievală timpurie de la Timișoara - Cioreni (sec. X d.Chr.) <i>Die anthropologische Bestimmung der Skelette aus der frühmittelalterlichen Nekropole von Timisoara-Cioreni (10. Jh. n. Chr.)</i>	535

DANIELA TĂNASE, ERVIN GÁLL, Piese de podoaabă din secolele X – XI
descoperite la Beba Veche (jud. Timiș)
Jewelry from the 10th – 11th centuries discovered at Beba Veche (Timiș County) 555

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, Un inel de tâmplă din aur de la Foeni,
jud. Timiș (sec. XI-XII)
A Golden "S"- Shaped Earring from Foeni, Timiș County (11th – 12th centuries) 577

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

DANIEL COSTIN ȚUȚUIANU, Spade medievale descoperite la
Simeria Veche (jud. Hunedoara)
Medieval swords discovered at Simeria veche (Hunedoara County) 591

IBOLYA ȘIPOȘ, Aspecte social – politice din districtul Lugoj până la jumătatea
secolului al XVIII-lea
Des aspects sociaux – politiques du district Lugoj jusqu'au XVIIIeme siècle 601

RADU ARDELEAN, Orizont de așteptare în istoriografia bănățeană la sfârșitul
secolului al XIX-lea. Studiu de caz
*Horizon d'attente dans l'historiographie Roumaine du Banat a la fin
du XIXe siècle. La discussion d'un cas* 621

CORNEL PETROMAN, Procesul de presă intentat lui Valeriu Braniște
de către autoritățile ungare, decembrie 1894
*Le procès intenté à Valeriu Braniște par les autorités hongroises, le
mois de décembre 1894* 633

IOAN MUNTEANU, Urbanizarea în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea
Urbanization in Banat at the beginning of the 20th century 641

VASILE DUDAȘ, De l'activité diplomatique de la Roumanie aux années
de la neutralité (1914 – 1916). Le mémoire adressé par George Diamandy
à Raymond Poincaré – le président de la France
*Din activitatea diplomației românești în anii neutralității (1914 – 1916).
Memoriul adresat de George Diamandy lui Raymond Poincaré, președintele Franței* 659

DUMITRU TOMONI, Adunările generale ale *Astrei* în Banat după Marea Unire
The general assemblies of the Astra society in Banat after 1918 671

VASILE RĂMNEANȚU, Demersurile diplomației românești pentru recuperarea bunurilor de patrimoniu ridicate de trupele sârbești din Banat în 1919 <i>The actions of the Romanian diplomacy for the regain of the cultural patrimony requisitioned by the Serbian army from Banat in 1919</i>	679
---	-----

VASILE RĂMNEANȚU, Relațiile bisericești româno – sârbe în perioada 1930 – 1940 <i>Romanian – Serbian ecclesiastical relations between 1930 - 1940</i>	687
--	-----

VALERIU GIURAN, Aspecte privind acțiuni de luptă în spațiul aerian din Banat, în special sectoarele Timișoara și Lugoj, precum și unele activități de apărare pasivă (protecție civilă) în cel de-al doilea război mondial, în perioada lunilor septembrie și octombrie 1944 <i>Aspects sur les actions de lutttes dans l'espace aerienne de la region Banat, specialement les secteurs de Timișoara et Lugoj et les activites de defence pasive (civile) dans la deuxieme guerre mondiale, la periode du septembre et octobre 1944</i>	705
--	-----

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE, VARIA

VALERIA ARJOCA, Cartea străină de secol XVII din colecția bibliotecii Muzeului Banatului	715
--	-----

RODICA GIURGIU, Vasile Ijac și creația sa scenică	729
---	-----

DANIELA MICU, Bibliografia Banatului în publicațiile Muzeului Banatului între anii 1923-1998	739
--	-----

RECENZII

Leonard Shlain, <i>The Alphabet Versus the Goddess</i> , Editura Penguin Books Ltd., 1998, 464 p. (Alexandra Comșa)	795
Radu Ardevan, <i>Viața municipală în Dacia Romană</i> , BHAB, X, Editura Mirton, Timișoara, 1998, 624 p. (Eduard Nemeth)	803
Robert Turcan, <i>Culte orientale în lumea romană</i> , Editura Enciclopedică, București, 1998, 470 p., XXIV pl. (Sorin Nemeti)	807
Nelu Zugravu, <i>Roma. Politică și aculturație. Introducere la problema romanizării</i> , Iași, Ed. Corson, 1999, 284 p. 8 pl. (Sorin Nemeti)	811

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

Colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului	815
Studii publicate de membrii secției de istorie în anul 1998.....	816
Manifestări științifice și activitatea expozițională a secției de istorie în anii 1998 - 1999	817
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anii 1998 - 1999	819
Creșterea patrimoniului secției de istorie	821
Creșterea patrimoniului numismatic al Muzeului Banatului între 1998 - 1999	822
Publicații intrate în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului prin schimb național, internațional, donații și achiziții între 1998-1999	824
 NORME DE PUBLICARE	 833
 ABREVIERI	 845

COLOCVIUL
“NEOLITICUL DIN ROMÂNIA
ÎN LUMINA CERCETĂRIILOR
DIN ULTIMUL DECENIU”

Timișoara,
22-23 octombrie 1998

AN OVERVIEW OF THE NEOLITHIC OF CRIȘANA

Doina Ignat

The geographical area we are dealing with is bordered at South-South East to the limits of the Bihor and Sălaj counties. Its western boundary is the Romanian-Hungarian border, the North-East limit is the Somes river and its eastern boundary is the line between Ciucea and Zalau towns (I. O. Berindei, Gr. P. Pop, 1972).

Three important geographical units are present in the above mentioned area: The Western Plain, The Western Hills and partially the Northern Mountains.

The mountain area is represented by the Bihor Mountains and a stream of less higher mountains, with altitudes around 1000 meters, as follows: Codru Moma, Pădurea Craiului and Muntele Ses.

The hilly area spreads around the mountains, and the hills are divided by large valleys and terraces. Their altitude decreases from 600 meters in the vicinity of the mountains, to 200 meters near the plain of the Cris rivers.

Along the main valleys, Barcău, Crisul Repede and Crisul Negru, there are seven levels of terraces, with an altitude decreasing towards the plain of the Cris rivers.

The first three terraces are slowly sinking, becoming part of the plain surface. In the Barcău and Crisul Repede valleys, the terraces are more developed on the left side of the valleys, while in the Crisul Negru valley, they are more developed on the right side.

The plain area consists of two distinct units:

The High Plain and The Low Plain (I. O. Berindei, Măhăra, 1971).

The High Plain is the consequence of the accumulation and erosion processes at the level of the terraces. The relief is in fact an inclined surface, starting at an altitude of 200 meters in the vicinity of the hills, until 110 meters altitude near the low plain.

The Low Plain is the result of the accumulation and erosion processes developed in the hydrographic systems of the Crasna, Erul, Barcău, Crisul Repede and Crisul Negru rivers. Their riverbeds are winding, unstable, and shallow and are not bordered by terraces. The easily flooded low areas of the valleys of Erul, Barcău, Crisul Repede and Crisul Negru are humid and partially muddy.

The damming of the main rivers and the excavation of canal systems have affected and in some cases completely destroyed the prehistoric sites.

The natural subsoil resources have been located and exploited since the prehistory. Various rocks, like: diorite, gritstones, rhyolite, granite, andesite, porphyry, shale and many others have been processed in numerous Neolithic settlements of the Bihor county. The deposits of bituminous sands from Derna and Suplacu de Barcău have been also known and used by the Neolithic communities for domestic purposes but also for painting the ceramics.

The local fauna and flora provided the vital supplies for the human communities starting with early antiquity.

I. The oldest archaeological finds of the Neolithic epoch from the Bihor county belong to the Starcevo-Cris culture. It had a primitive agricultural feature, and it was spread almost all over the country.

In the geographical area we are dealing with, bearers of this culture occupied the plain (Oradea, Sântandrei, Sânicolau Român, Fughiu, Santău Mic, Biharea, Valea lui Mihai, Văsad), but also the hilly region (Misca, Suplacu de Barcău, Râpa).

The settlements were established on rather low terraces (Suplacu de Barcău, Râpa, Biharea, Misca), or even on the river banks, being partially washed away later by the floods (Fughiu, Sântandrei).

The caves were used as temporary shelters (Vadu Crisului, Câmpani).

A number of 14 Neolithic settlements belonging to Starcevo-Cris culture have been discovered until now (Ignat, 1978).

Only three settlements have been systematically excavated: Râpa (Dumitrascu, 1972), Suplacu de Barcău (Ignat, 1978, 1983) and Fughiu (Ignat, 1979).

All the settlements located until now consist of a single habitational level, and all start their evolution with the 3rd phase of the culture (Lazarovici, 1979).

The dwellings are of three types (Ignat, 1983, 14-16).

1. Pit-houses
2. Semi-dug houses
3. Surface houses

These three house types have no chronological or evolution meaning, some of them being encountered in the same settlement, belonging to the same level.

The pit-houses, dug deep into the soil, are generally characteristic to all the Starcevo-Cris culture phases (Vlassa, 1976). Their presence in the North-West Romania presumably indicates the cultural similarity with the settlements from Transsilvania (Lazarovici-Maxim, 1995), Oltenia (Berciu, 1961) and Banat (Lazarovici, 1977). Such dwellings were not uncovered in Hungary.

The semi-dug houses are partially dug into the soil and they are very frequent even in Moldavia (Ursulescu, 1984).

The surface houses consist of a rectangular platform, covered with daub and ceramic accumulation. Such platform-houses are frequent in Transsilvania (Lazarovici-Maxim, 1995), Banat (Lazarovici, 1977, p. 20), Oltenia (Berciu, 1961), and Moldavia (Popusoi, 1980).

The lithic assemblage of these settlements is generally scarce and consists of polished stone chisels, flint and obsidian flakes, small scrapers and nuclei of the same rocks.

The ceramics

The usual ceramics has thick walls, and the clay is mixed with hashed vegetal components and rough sand. The fine ceramics is made of a homogenous clay, mixed with fine sand and fragments of mica. Some of the fine pots were covered with a red slip on both the inner and outer surfaces. The most common shapes are: **large storage vessels, legged-cups, globular dishes** with short rim, **bowls, frying-pans** with thick and short walls.

The ornamentation is typical for the Starcevo-Cris culture: pinched ornaments made with the nails, incisions in zigzag pattern, "spike-shaped" ornaments.

The plastic ornamentation generally consists of female statuettes, common for all the Starcevo-Cris culture. Most probably, they were used in connection with the magic and religious practices of the fertility cult.

The economy of the Early Neolithic communities was productive, based on primitive agriculture, as documented by the presence of large storage vessels, stamps of cereals in the pot walls and daub. Therefore, the settlement pattern is obviously sedentary.

The animal breeding is documented by house-keeping waste which indicates the presence of: *Bos taurus* L., domesticated *Sus scrofa*, *Capra hircus* L.

Hunting also completed the food reserve, as indicates the presence of Capreolus capreolus L. and wild boar bones.

The Middle Neolithic

II. In the North-west of Romania, the Starcevo-Cris culture was the local background for the development of the Middle Neolithic. Archaeological research indicates the existence of a civilization which produced painted ceramics, spreading on a large area, in Transsilvania (Ignat, 1987).

The great dimensions of its territory, not enough studied yet, are responsible for the appearance of local groups, on narrower geographical areas, which benefited from the influence of other neighboring groups or cultures.

Although there is no direct continuity from between the Starcevo-Cris painting and that of the Middle Neolithic, some of the steps are already confirmed.

At the present state of research, for the above mentioned area, we can establish three local groups with painted ceramics (Ignat, 1987), as follows:

1. The Sântandrei- Oradea- Iosia, Săcuieni, Vărzari group in West, North

and East of Crisana, spreading over the plains and hills (Ignat, 1977; 1987, p. 38-40; Comsa-Nanasi, 1971, 1972).

2. The group located in the Crisul Repede-Pestis narrow path of the Apuseni mountains (Ignat, 1973).

3. The Oradea-Salca group, situated at the eastern edge of Oradea, on the higher terrace of Crisul Repede.

The Sântandrei- Oradea- Iosia, Săcuieni, Vărzari group is connected to the painted ceramics groups from Transsilvania, but its shape and temper reveal a local evolution. The painted ceramics from Vărzari, belonging to a single feature - a pit - has analogies with the Piscolt group from North-west of Romania (Ignat, 1982; Lazarovici-Nemeti, 1983).

The painted ceramics from Vărzari is made of brown or brown-reddish clay, mixed with fine sand (for the coarse ceramics) and mixed with silt (for the fine ceramics). Both categories are covered with a fine slip, applied in a rather thick layer.

The painting, applied before the burning of the pots, consists of wide black stripes which follow the rim or the neck of the pot, wide stripes in angular or curved patterns bounded by fascicles of narrower stripes, parallel lines framed by other oblique lines.

There is only one pot ornamented with arches on fine slip, bordered by a dotted line. The interior of the arches is filled with pairs of curved lines. The pattern is distributed in eight simetrical metopas (Pl. II, fig. 4).

The group from the Crisul Repede-Pestis narrow path is known through the materials from the "Devent" cave, frequently mentioned in bibliography, but lacking the stratigraphical context . The archaeological excavations from Pestis "Piatra Jurcoaiei" also belong here (Ignat, 1973, p. 480). The above mentioned group is linked to the great cultural complex known as Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă- clod.

As we know so far, both already mentioned groups used to bury the death in crouching position, accompanied by ceramic inventory. Two child burials from Săcuieni (Comsa, Nanasi, 1971) and Pestis (Ignat, 1973, p. 490) certify this theory.

The Oradea- Salca (Herpaly) group is better known due to extended excavations on the large settlements located eastwards of the Oradea town and on the Salca terrace (Ignat, 1981).

As compared to the whole "Herpaly group", the painted ceramics from Oradea-Salca has specific decorative motives (Pl. VI, fig. 1, 2, 5, 9; Pl. VII, fig. 1-4, 9,10). Other motives are rare (Pl. VIII, fig. 6-7, 11-13), while some are typical "Herpaly" (Pl. VI, fig. 3, 6; Pl. VII, fig. 6).

The fragmentary condition of the ceramic material does not allow a complete reconstruction of the painted ornaments. However, two legged cups display an almost complete ornamental pattern.

- Legged cup made of a brown, well burnt clay (Pl. X, fig. 1). A wide black stripe separates the leg, belly and rim. The painted area is divided into four registers ornamented with oblique angular lines, separated by a fascicle of straight lines, each being interrupted by two perforated knobs, inscribed in a square. In the next register, a zigzag thick line separates other oblique lines.

- Legged cup (Pl. X, fig. 1), also made of brown clay, has the rim, belly and bottom marked by wide black stripes; the upper part is decorated with angular lines and parallel lines, cut by other oblique lines. On this motif a plastic knob stands. The leg is also divided into four registers, ornamented with two distinct motives: criss-crossed oblique lines, cut by a vertical stripe which is bordered by three vertical lines, and small painted knobs. The other register is filled with net-like oblique lines, bordered by vertical lines and painted knobs.

The archaeologist Nicolae Vlăssă used to say "...the originating place of the Herpaly group seems to be somewhere near Oradea (the great settlements from Oradea-Salca and many small sites in the Bihor county) and in Hungary the sites belonging to this cultural group are located near the border with Crisana, and they are not to be found westward of the Debrecen surroundings" (Vlăssă, 1970).

The recent research highlighted the specific painted ornamentation of the Oradea- Salca group which are partially exported to the neighbouring areas, and so confirmed the intuitive theory of the lamented researcher Nicolae Vlăssă.

The zoomorphic idols uncovered at Oradea- Salca have analogies at Turdas (Vlăssă, 1970). They stand as proof of the Turdas influence, which is quite normal, because this group is related with the "Lumea Nouă" cultural unit, and elements belonging to the last mentioned group were discovered in Turdas settlements, in the Vinca B level.

The common feature of these groups which make painted pots is the fact that they use a black, bitumen paint, which is extracted even today at Derna and Suplacu de Barcău (Ignat, 1987, p.46). The Late Neolithic Suplacu group originates in the above mentioned groups (Ignat, 1988).

III. The Late Neolithic starts with the Suplacu cultural group, which continues the local Neolithic entity and finally becomes the generator of the Aeneolithic in this geographical area.

The main specific features of this cultural group, as internal chronology, spreading, connections with surrounding cultures, have been already established (Ignat, 1998).

Synthesising the scientific data, the following ideas can be highlighted;

- the following house types have been uncovered:

- a. Pit- houses, belonging to the 1st level

- b. Surface houses

- b1 - simple daub accumulations with burnt, beaten floors

b2 - houses with daub platform placed above a well beaten layer of pebble

b3 - houses with daub platform laying on a structure of chopped wooden planks

The absence of the post-holes is certainly related to the technique of building the house on a wooden platform.

– The eponymous settlement of Suplacu de Barcău is the first settlement in Romania and neighboring territories specialized in processing polished stone tools for local use, but also for trade with other communities.

– The typology of these tools (506 complete pieces and 426 fragmentary) can be used for the analysis of similar tools from other sites (Ignat, 1981-82).

New data improved the knowledge of polished stone tools processing, leading to the reconstruction of all the techniques (Ignat, 1989).

– The ceramics - as main vestige for studying the Neolithic, has been classified according to typology, to stylistic and statistic criteria. The future discoveries will be easily gathered into synoptic tables, created for a better comparative research.

The very numerous painted ceramics differs from that of the Middle Neolithic, both through ornamental patterns and pot shapes.

– In the Suplac group settlements (Suplacu de Barcău, Tăsad), the first cremation burials dating from the Romanian Neolithic have been uncovered (Ignat, 1985, 1987).

Later on, new discoveries of the Suplacu group and also earlier discoveries (Lazarovici - Maxim, 1995, p.120) have revealed the fact that cremation was practiced in North-west of Romania, starting with Neolithic.

The economy of these communities is similar with that of the Iclod group and other Late Neolithic groups, based on same food supply, craftsmanship and industrial activities. The productive nature of the economy is revealed by animal breeding, agriculture, pottery, but especially by the polished stone industry.

Hunting and fishing were practiced on a large scale, as palaeofauna analysis indicates.

Cultural and chronological connections

The discoveries of Suplacu are part of a much larger cultural complex, known as the Carpathian- Pannonian Late Neolithic. Its origins derives from the Middle (or Developed) Neolithic elements, which preceded it in the region. The above mentioned cultural complex appeared soon after the extinction of the Devent cave and Pestis genetic area, and also the slightly different materials from Varzari.

The Suplacu group painting has sometimes a Middle Neolithic tradition.

The ornamental incisions originate from the great cultural complex gravitating around the Apuseni mountains, known as the Cluj – Cheile Turzii – Lumea Noua – Iclod (CCTLNI) complex, and has analogies in the Tisa I culture. The

“Tisa-like “ elements are specific to quadrangular pots, made of a clay mixed with sand and organic components, which generically belong to the late phase of the Tisa I culture. As the local chronology is concerned, the Suplac group is connected to the IC phase of the Tisa culture.

In the late phase of the Suplac group (III B), influences of the Oradea-Salca (Herpaly) group and of the Petresti culture occur. Yet, the most dominant influences of the Petresti culture affect the antropomorphic idols of the Suplac group.

Gheorghe Lazarovici and Zoia Kalmar from the National Museum of Transsilvania in Cluj-Napoca have prepared a table of the statistic seriation for the incised ornaments:

Stațiuni/motive/decorative	LC	EH	KO	LG	LJ	LL	OH	OK	OL	LA	OM	14
Cluj-Ștefan cel mare	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Iclod, zona B	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zau de Câmpie-Sat	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Suplacu de Barcău - Corău I	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	0
Tăușaș	0	0	0	0	0	0	0	0	2	3	1	0
Pața	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Turdaș	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
Suplacu de Barcău - Corău II	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Zau de Câmpie- Grădinița	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Table. Seriation of the incised ornaments (rows – related sites; columns – ornament according to Iclod catalogue.

The analysis of the whole Suplac group archaeological material suggests an evolution of it towards the Tisapolgar culture of the Aeneolithic.

The end of the Suplac cultural group is accelerated due to the emergence of the Petresti culture elements which induce cultural motions on a large area, concluded with the genesis of the Tisapolgar culture (Kalmar, 1990-1991). The ending of the painted pots cultures in Neolithic Transsilvania coincides with the development of the most beautiful painted ceramics, belonging to the Cucuteni culture, in the Oriental Carpathes and Moldavia (Nitu, 1987).

These contributions to the knowledge of the evolution of human communities in the Neolithic of NorthWest Romania are validated and highlighted through the most recent archaeological discoveries, coming from numerous sites belonging to the same cultural horizon.

BIBLIOGRAPHY

- Ignatie O. Berindei, Gh. Măhăru, *Rolul factorului antropic în definirea regiunii geografice de câmpie dintre Crișul Repede și Crișul Negru*, în *Crisia*, Oradea, 1971, p. 33-38
- Dumitru Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 29-30
- Eugen Comșa, Zoltan Nanași, *Mormântul neolitic descoperit la Săcuieni*, în *SCIV*, 22, 4, 1971, p. 633-636
- Eugen Comșa, Zoltan Nanași, *Date privitoare la ceramica pictată din Crișana*, în *SCIV*, 23, 1, 1972, p. 3-18
- Sever Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (II)* în *Lucrări științifice*, Institutul de Învățământ Superior, Oradea, 1972, p. 50
- Doina Ignat, *Așezarea neolitică aparținând culturii Starčevo-Criș de la Suplacu de Barcău*, în *Crisia*, 1978, p. 9-26
- Doina Ignat, *Așezarea neolitică aparținând culturii Starčevo - Criș de la Fughiu*, în *Crisia*, 1979, p. 721
- Doina Ignat, *Tipuri de locuințe în așezările aparținând culturii Starčevo - Criș din nord-vestul României*, în *Crisia*, 1983, p. 9-16
- Doina Ignat, *La céramique néolithique peinte du Nord-Ouest de la Roumanie*, în *La civilisation de Cucuteni en context européen*, Iași, 1987, p. 44
- Doina Ignat, *Contribuții la cunoașterea neoliticului din Bihor*, în *Acta M.N.* X, 1973, p. 490
- Doina Ignat, *Tipologia uneltelor din piatră șlefuită din așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău*, în *St.Com.* Satu-Mare 5-6, 1981-1982, p. 11-34
- Doina Ignat, *Metode și tehnici de prelucrare a uneltelor din piatră șlefuită în epoca neolitică*, în *Crisia*, 1989, p. 10-15
- Doina Ignat, *Un mormânt de incinerare descoperit în așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău*, în *Crisia*, 1985, p. 275-278
- Doina Ignat, *Așezarea neolitică de la Tășad aparținând grupului Suplacu de Barcău*, în *Crisia*, 1987, p. 12-13
- Doina Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, 1998, (in printing)
- Doina Ignat, *Un aspect mai puțin cunoscut în cadrul ceramicii neolitice pictate din nord-vestul României*, în *Crisia*, 1982, p. 362-370
- Doina Ignat, *Descoperiri arheologice aparținând epocii neolitice pe teritoriul orașului Oradea*, în *Crisia*, 1981, p. 41-59
- Gheorghe Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p.64
- Gheorghe Lazarovici, *Gornea, Preistorie*, Reșița, 1977, p. 23-24
- Gheorghe Lazarovici, Ioan Nămeti, *Neoliticul dezvoltat în nord-vestul României*, în *Acta M.P.* VII, 1983, p. 18
- Gheorghe Lazarovici, Zoia Maxim, *Gura Baciului, Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995, p. 114-120
- Anton Nițu, *Consideration sur les styles de la céramique peinte de Cucuteni - Tripolie*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, p. 59-66
- Eugenia Popușoi, *Săpăturile de la Trestiana, com. Grivița*, în *Materiale*, XIV, 1980, p. 36-52
- Nicolae Ursulescu, *Evoluția culturii Starčevo - Criș pe teritoriul Moldovei*, în *Suceava*, 1984, p. 113-120
- Nicolae Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca 1976, p. 08-109
- Nicolae Vlassa, *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului din Transilvania... (I)*, în *Apulum*, IX, 1970, p. 30.

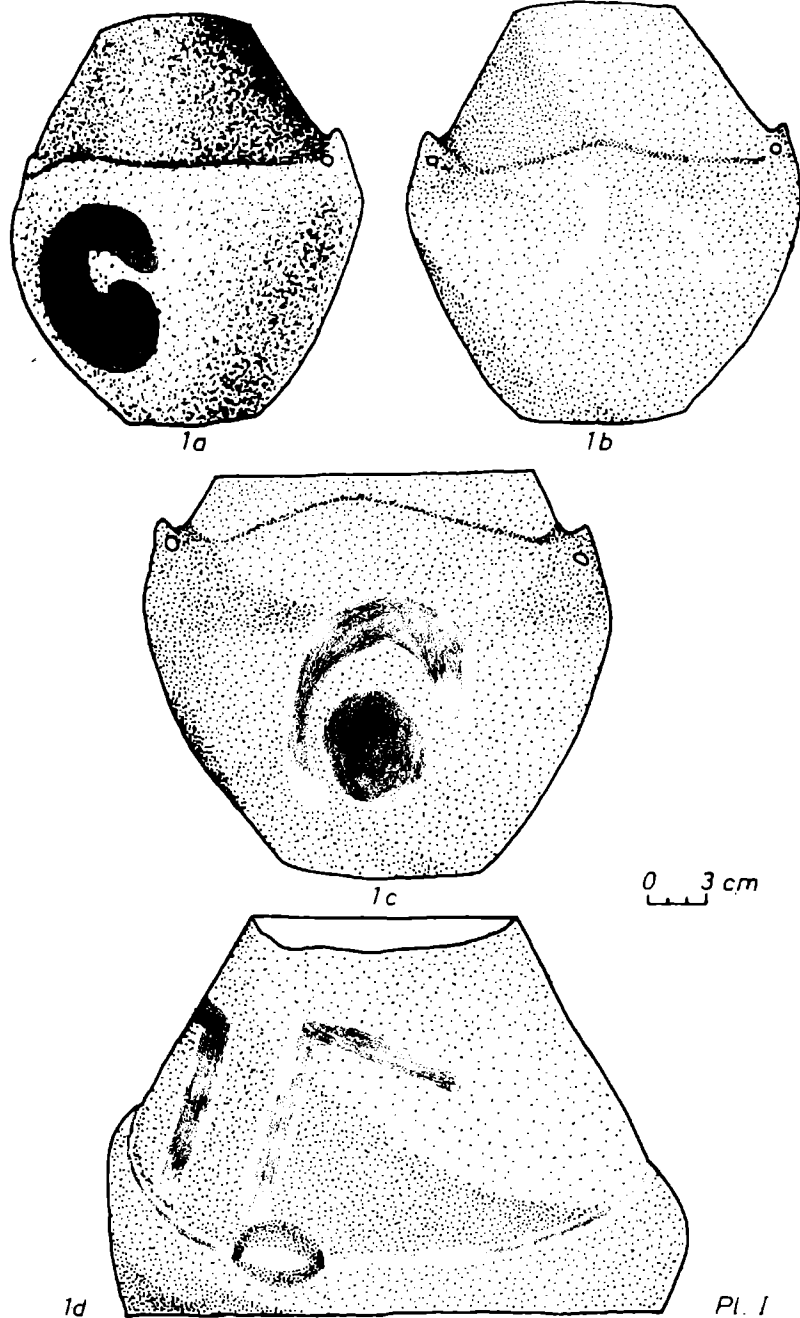

Table I. Ceramic pot from the child grave of Pestis, detail of the painting tracks.

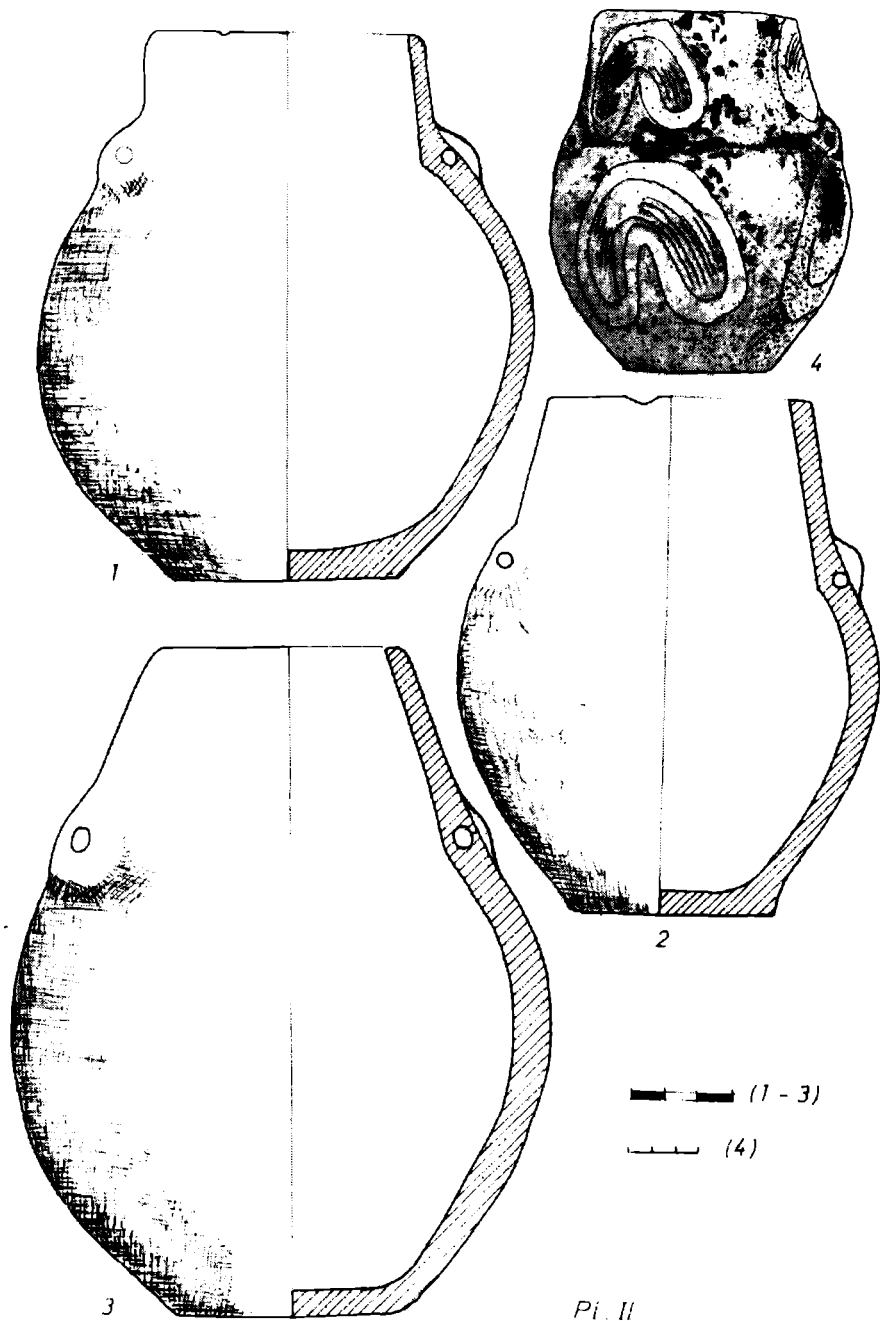
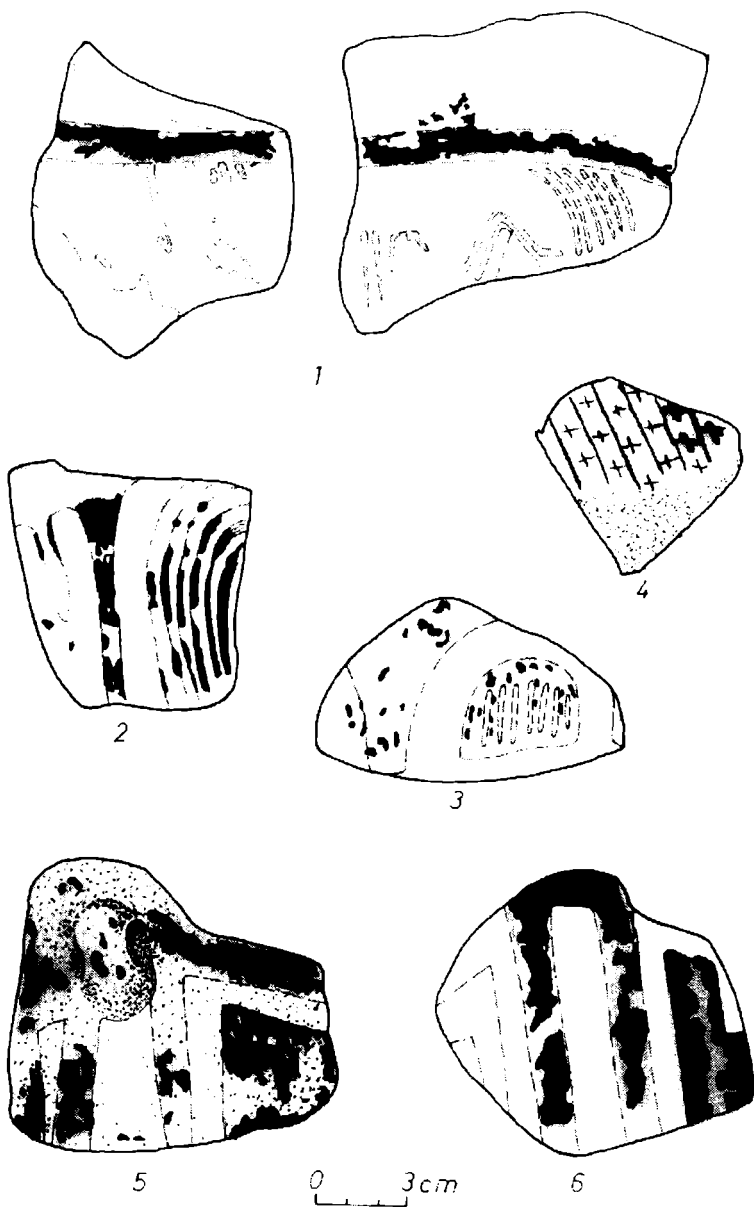
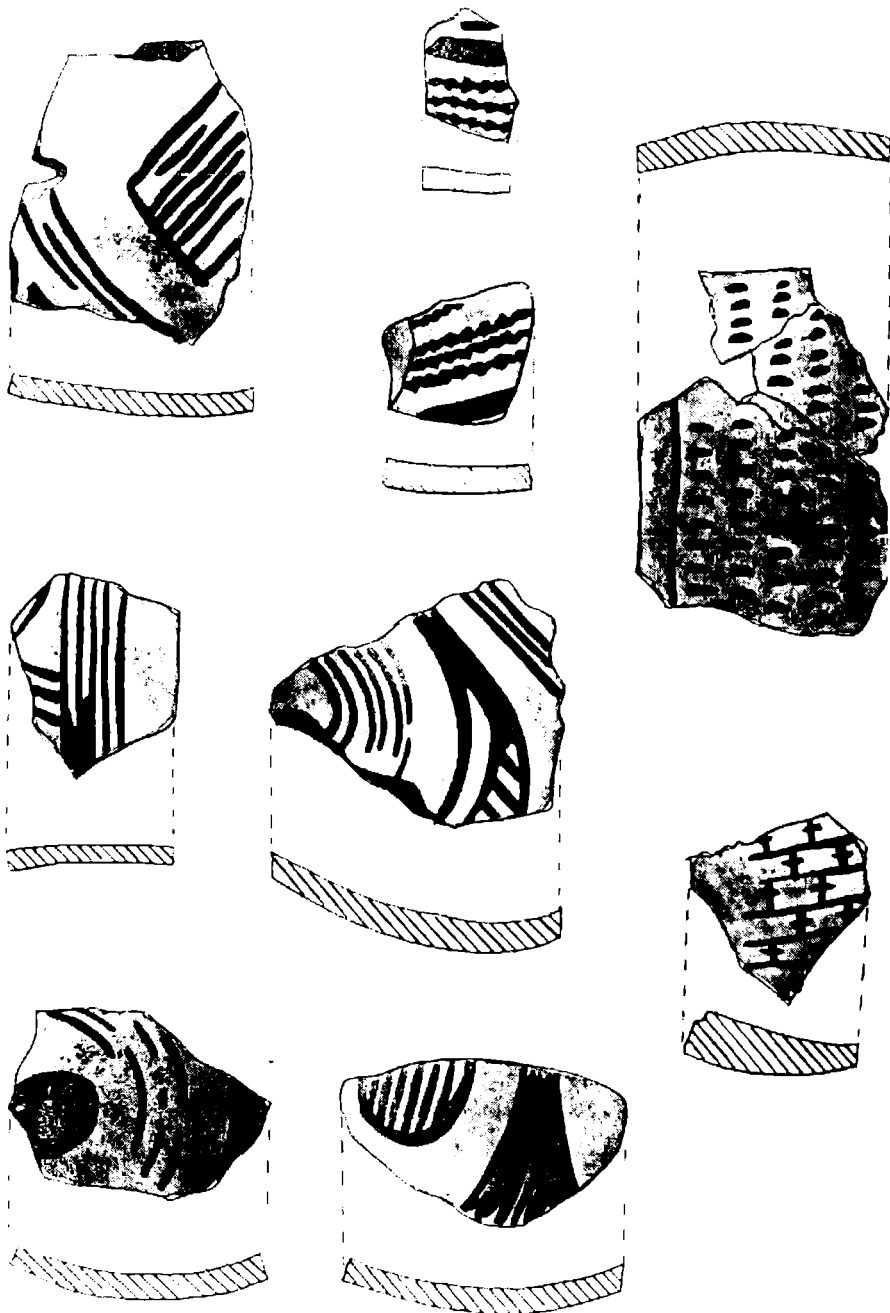

Table II. Varzari, pit nr. 1, ceramic shapes with painting tracks, fig. 1-3; painted pot, fig. 4.

Pl III

Table III-V. Varzari, pit nr. 1, painted sheards.

Pl. IV

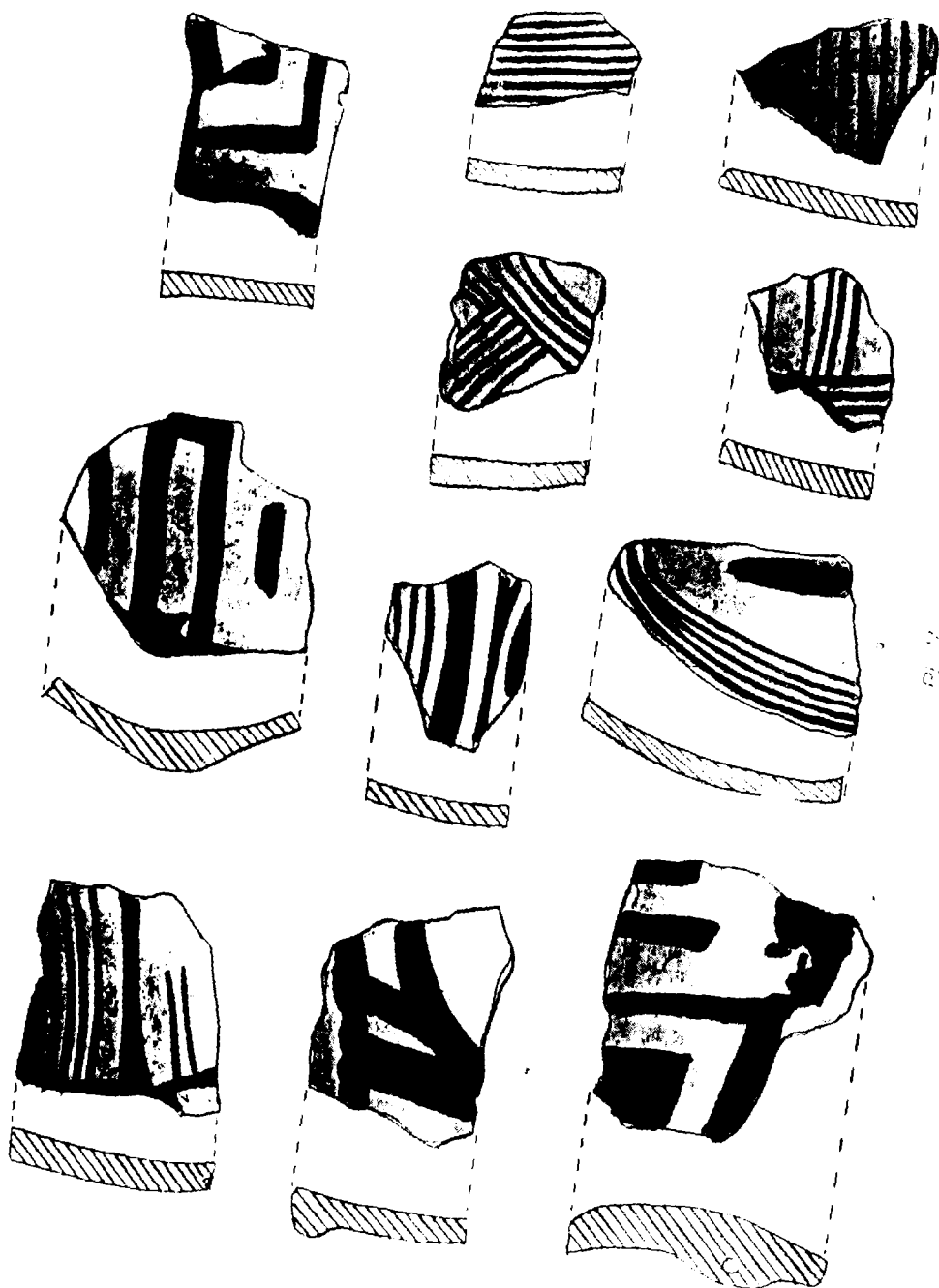
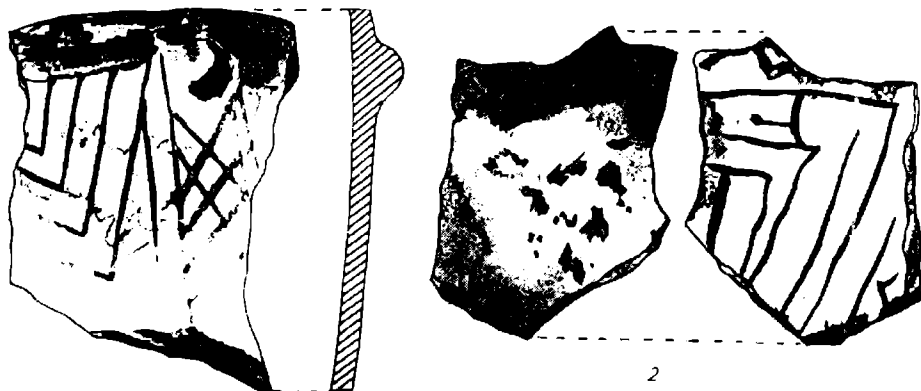
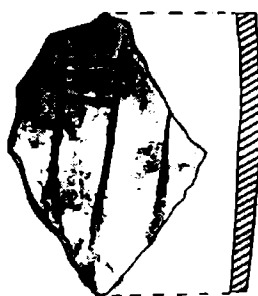

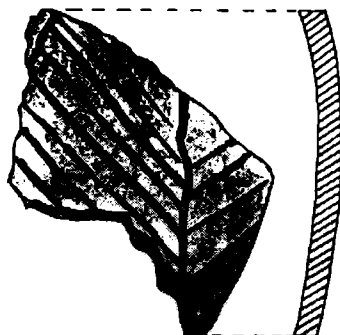
Fig. 7

2

3

4

5

6

7

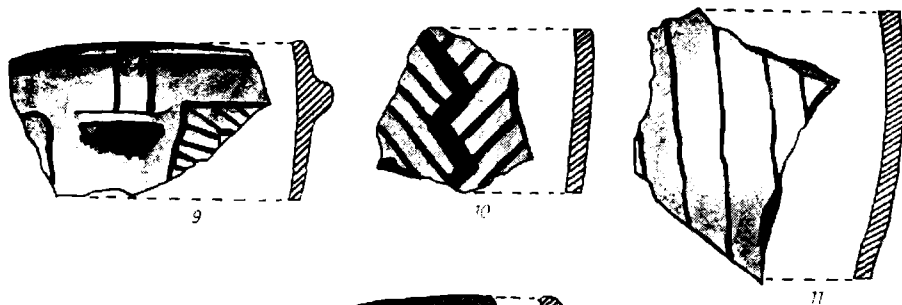
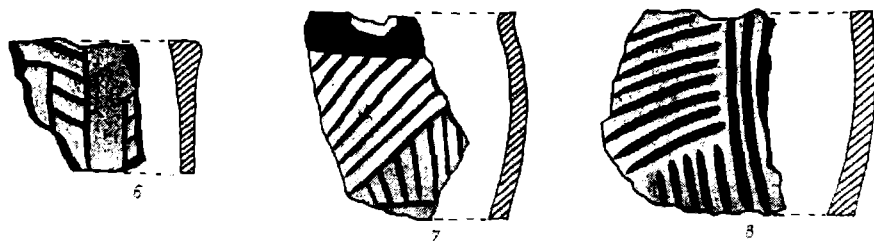
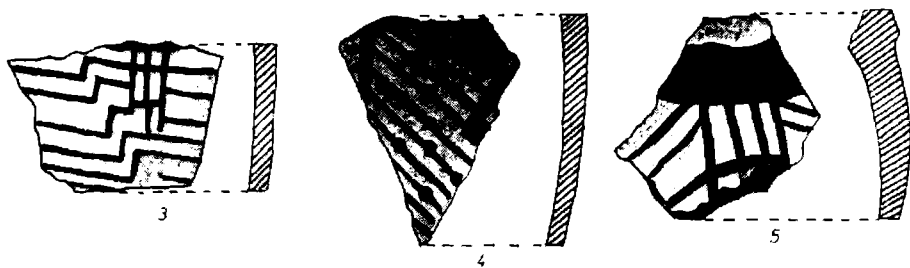
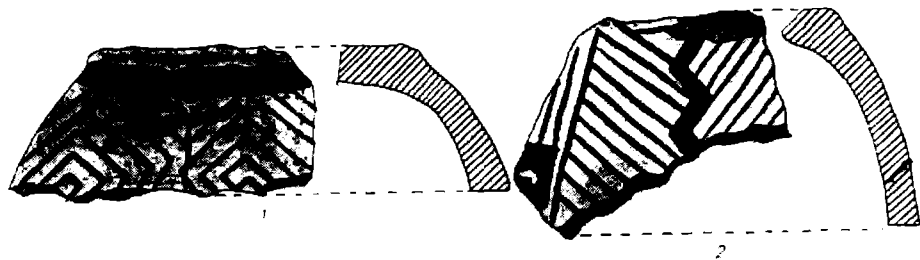
8

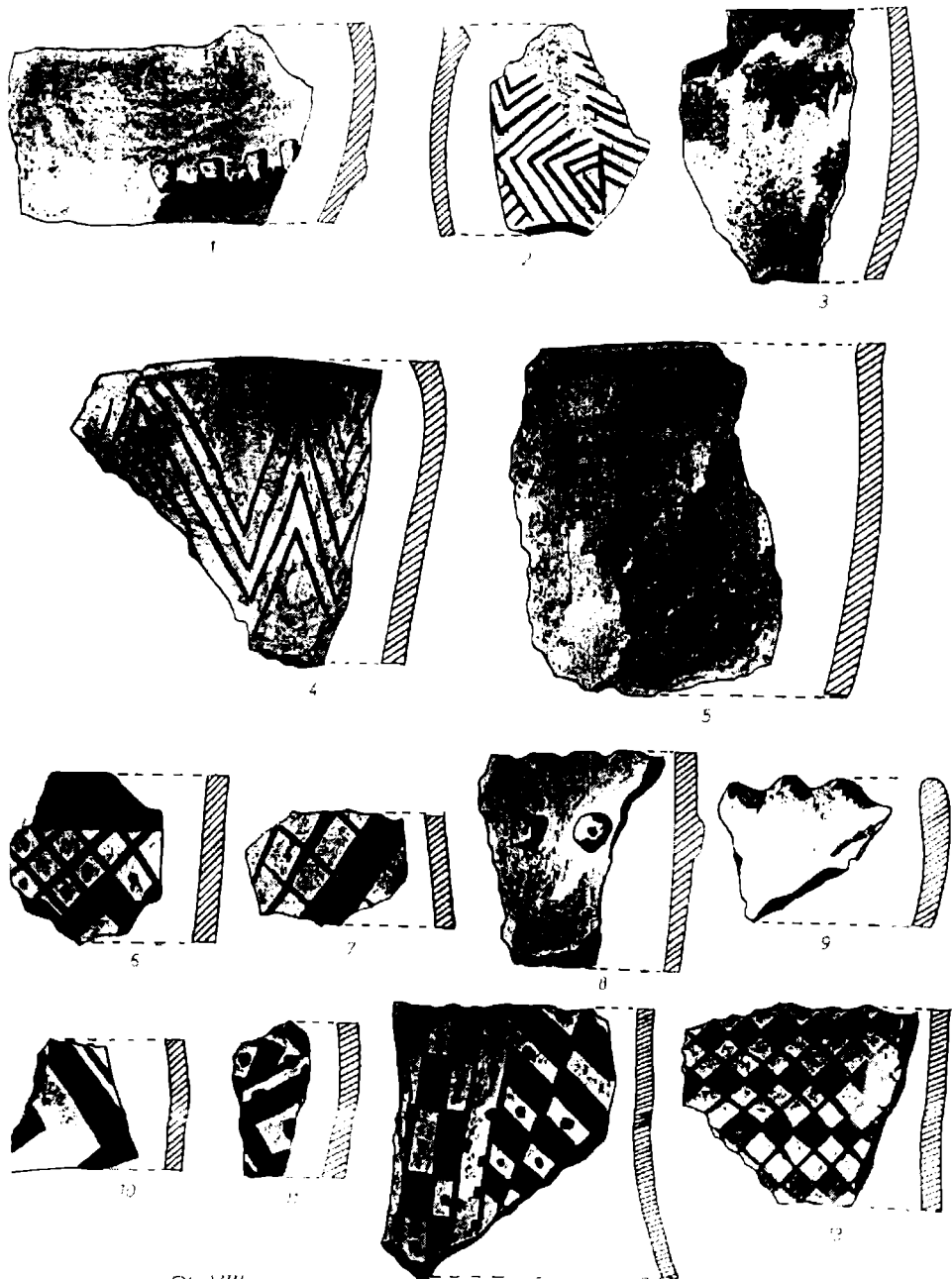
9

Pl VI

Table VI. Painted ceramics of Oradea-Salca type (fig. 1-2,5,9; Herpaly type fig. 3,6).

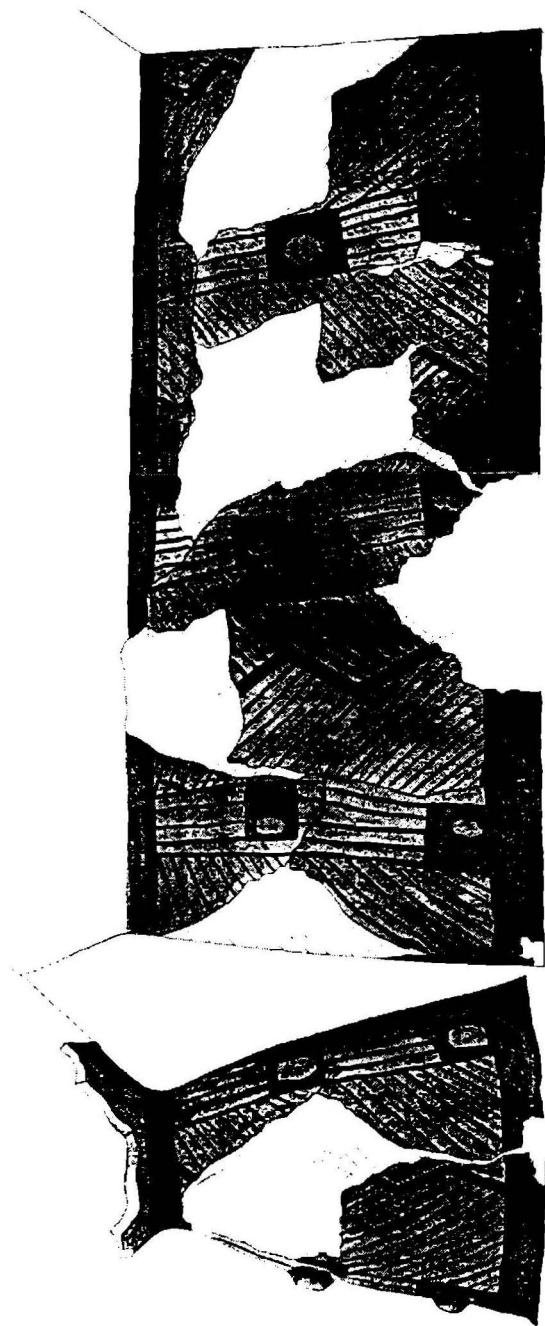

Pl. VII

Pl VIII

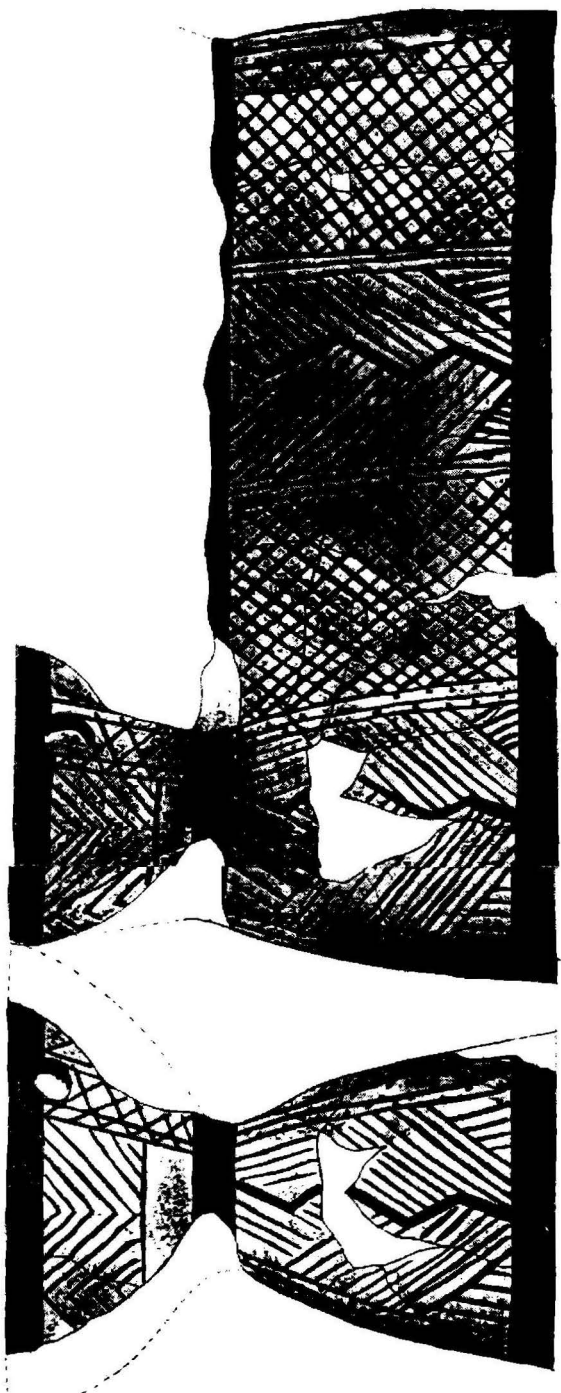
Table VIII. Painted ceramics from Oradea-Salca, with lesser frequent decorations.

20172

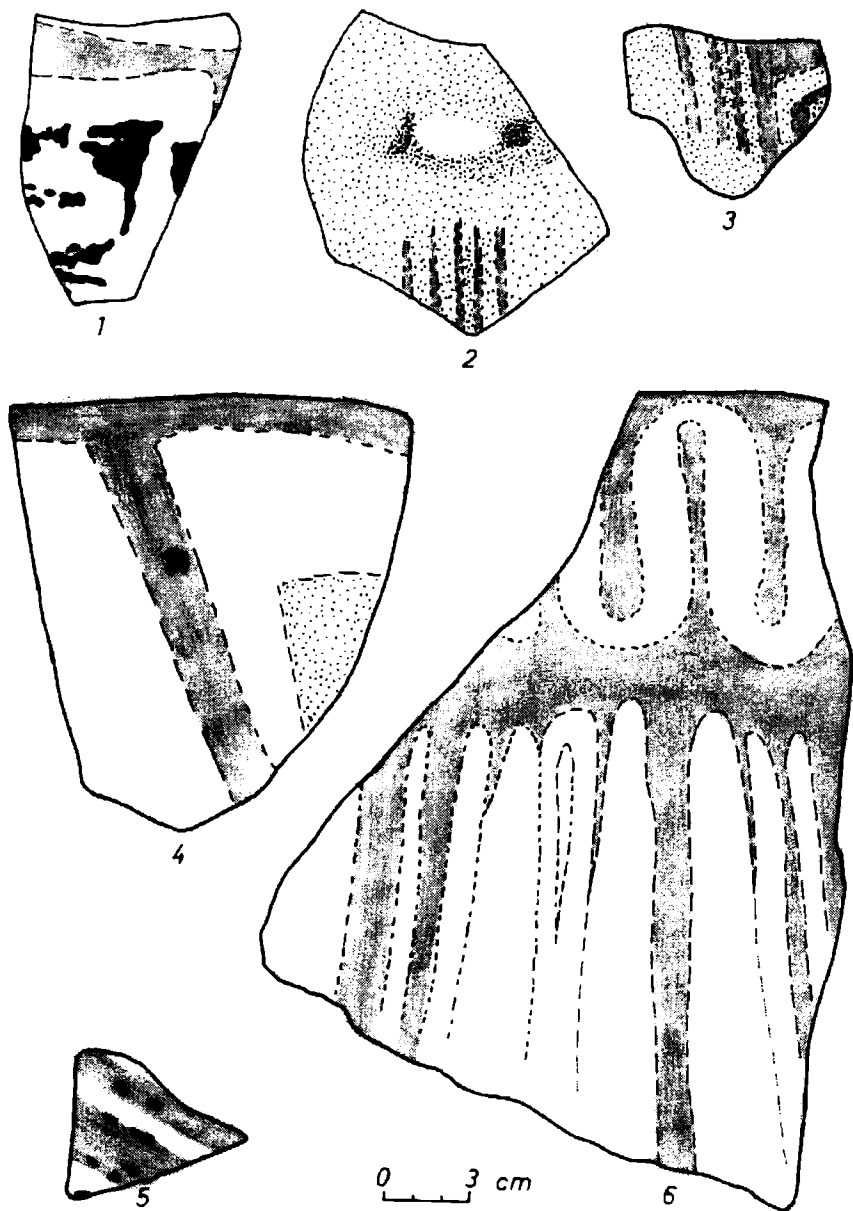
pl IX

Table IX-X. Pedestal- bowls from Oradea –Salca.

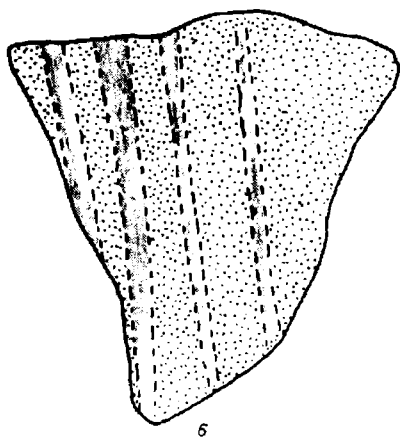
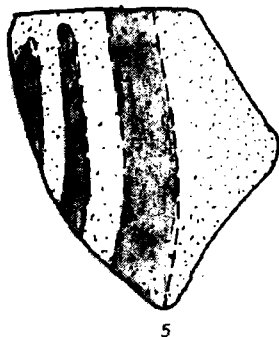
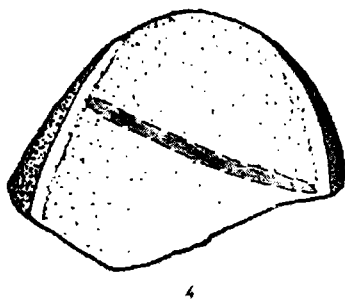
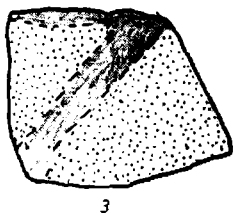
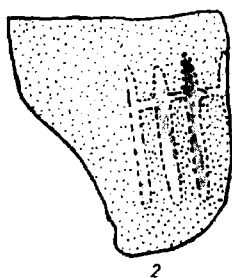
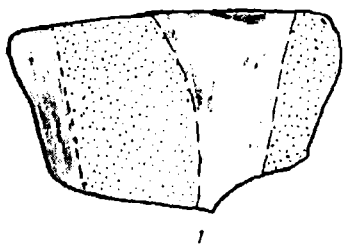
0 1 2 3 4 5

Pl. X

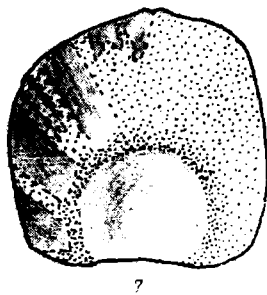

Pl XI

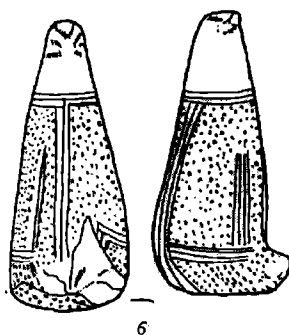
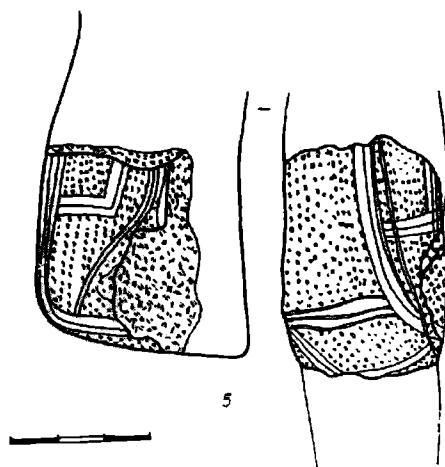
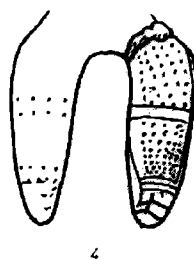
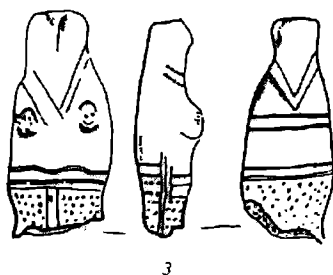
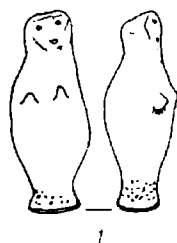
Table XI-XII. Painted ceramics belonging to the Suplacu de Barcău cultural group.

0 3 cm

Pl. XII

Pl. XIII

Table XIII. Anthropomorph idols belonging to the Suplacu de Barcău cultural group, with Petrești culture influences.

THE MAIN PROBLEMS OF THE CULTURAL COMPLEX CCTLNI

Gh. Lazarovici

The term of Cluj – Cheile Turzii – Lumea Nouă – Iclod, abridged CCTLNI, tries to define an ethno - cultural, unitary, process of the developed Neolithic (in some areas it could be defined as middle, but in those areas are lacking researches for other stages, the case of Zau, where after the coming of the Petrești culture, Foeni group there is a transition to Eneolithic). This civilisation uses, mainly, the painted decoration of a certain style (especially for the fine and middle-fine category) which has certain forms, common (for the coarse ceramics and some forms to the others categories) or specific. The middle-fine incised ceramics has a decoration characteristic to the group Turdaș, but is a category which appears only in some zones (**Cluj-Zau**), and in others it lacks (**Cheile Turzii**) or it is replaced by Vinča-type decoration (**Lumea Nouă, Tărtăria**), painting and incisions for **Iclod group**, motive for which, based especially on incised ceramics were separated those cultural groups.

The name of the complex was given after the main settlements, above mentioned, in which more ample stratigraphic remarks were made, allowing the definition in time and space of this big cultural complex, unitary as a whole but different in details.

Origin. This civilisation represents the evolution of the cultural complex Starčevo-Criș, from the Transylvania areas, to which add some southern influences, occurred by the means of horizons with polychrome ceramics and of the Vinča culture (phases A3 and B1, less studied and precised).

The polychrome painting horizons have several stages:

- **early or linear** at Starčevo-Criș IIIB horizon (Let I : motive JV ZAHARIA 1962 = 1964, p. 33, fig. 10/3; Trestiana I: POPUȘOI 1980; 1981; 1983; Voetin motive JV; Krstičeva Humka Dimitrijevic: and LAZAROVICI 1979; 1993; LAZAROVICI - MAXIM 1995, for the aspect of the motives JV, LV, IV fig. 55-56);

- **middle or spiral** (Cârcea: NICA - Gradeșnica C: NIKOLOV 1974, fig. 14-15; TODOROVA - VAISOV 1993, p. 108-109, fig. 97/6-7, 11-12, 14);

· late (Gradeșnica and : NIKOLOV, B. 1974, fig. 13/3; NIKOLOV, V. 1983; 1989; probably *Cârcea IV - Viaduct* Pit 1 NICA 115, p. 47, fig. 26/9; and Pit 3 NICA 115, p. 44, fig. 23/4, 6; 25/3, 5 : chronological frames at LAZAROVICI 1993, fig. 12, p. 29-31).

In Transylvania and Moldavia is manifested the early, bychrome stage, which has an evolution of its own, apart from the spiral motives from Cârcea and Gradeșnica.

The process occurs in different settlements with weights and elements different from one settlement to another, from one zone to another, in function of the stage of the communities and the weights of the elements. There are but few analytical studies concerning this problem (LAZAROVICI 1993, p. 29-31, fig. 12).

At Cluj one can notice, in the Starčevo-Criș IVB settlements, from *Stăvilar* (LAZAROVICI 1983a, 14; REPCLUJ 1992, 118-154.) and at *Gura Baciului IV* (LAZAROVICI - MAXIM 1995, fig. 48-50), the origin of some elements already from the early Neolithic, which will developed in the settlement from the centre of the town in several objectives, belonging to a settlement which stretches on a surface of over 30 Ha, with a thickness of over 1 m (LAZAROVICI 1991; MAXIM 1991), till the time of the late Neolithic (Iclod group).

At Zăuan appears a ceramic fragment painted with red on a white background, a wide band formed of close smaller strips. The painting has thicker margins, motive that will appear under different forms in middle Neolithic.

At this moment appears also a series of categories mixed with sand

and pounded potsherds, paste with fine husks or mud in the mixture and having a white, greenish or red slip (at *Gura Baciului IV*, and Cluj-Napoca - *Stăvilar*). Many of these elements, as for example the white slip (at Iclod in the pit house 27 and dwelling 15) or white engobe (which appears in the sections 34, 39, 45 and 48 and in the dwelling 15) will maintain through all the developed Neolithic, at Zau for example (at -260 cm depth in S6 c. A2, B2, B3, B4, D2, D4) till

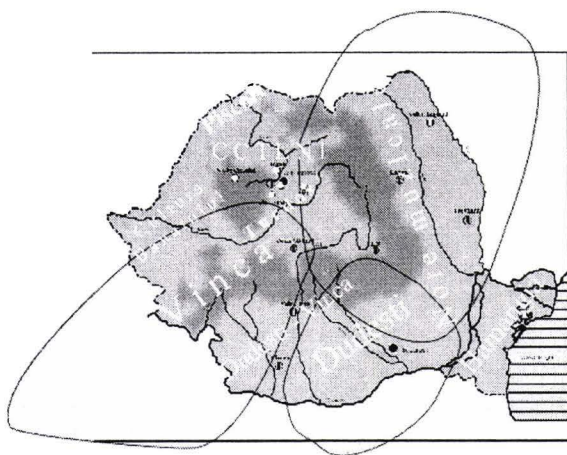

Fig. 1 The main middle Neolithic civilisation

the early phases of the Iclod group or in the early Eneolithic, Petrești culture, phases A (at Zau for example in S6, c. A3 at the depths of 155 and 170 cm, evolved Petrești A level).

Scattering. The civilisation is scattered at the periphery of the Vinča complex, at a Starčevo-Criș IVB, Vinča A₃ horizon, but in that space occur also other penetrations, result of some diffusion processes de, occurred at different stages, with different weights in different spaces.

As to the geographic space, the complex CCTLNI includes the whole basin of the river Someș, a part of the middle basin of the river Mureș, a part of the Transylvan Plain and the Apuseni mountains, on the direction of Someș - Crișul Repede (fig. 1). We do not know the situation in the county of Sibiu, what is following there after the discoveries from Ocna Sibiului (PAUL 1995).

Stratigraphic and cultural comments. There is clear stratigraphic data for every zone, in the eponym settlements and for other important settlements, recently researched at: Cheile Turzii, Zau de Câmpie, Turdaș, Orăștie, Turdaș, Romos (LUCA 1994; 1995-1996, 1996a; 1996b; 1996c; 1997; LAZAROVICI - MAXIM 1996, p. 223). But these do not offer answers clear enough for our questions. A short comment on them is therefore necessary.

For many of these settlements were made ceramic analyses regarding the burning temperatures and the major characteristics of the samples used in the data bases - category or colour catalogue (Munsel, Soil Map).

At Gura Baciului, the materials from the din horizon IV (LAZAROVICI - MAXIM 1995, fig. 47-50) have correspondences in some complexes, the data concerning the horizontal stratigraphy (LAZAROVICI - MAXIM 1995,

Fig. 2 Analysed Neolithic settlements with painted ceramics

p. 109-143) and partially vertical stratigraphy. There, can be seen an evolution to the CCTLN complex by the pots with lobes, cups with foot; fine ceramics mixed with grey husks; the white-grey engobe treatment of the surface of the pot; the existence of a thick slip, white-yellow, which comes off, and in short time it is oxidised and becomes dirty-white or grey.

At Cluj-Napoca there are **stratigraphic and statistic data** for *Piața Unirii north* (VLASSA 1976, p. 168/169, fig. 5-7) *Piața Unirii south* (in the diggings of Gh. Lazarovici, unpublished materials), *The monument of the Memorandiști* (in the diggings of our colleague Zoia Maxim, unpublished materials), *Avram Iancu Square* (diggings Lazarovici - Maxim - Rusu, unpublished), *Ștefan cel Mare Square* (LAZAROVICI 1991; MAXIM 1991, s.v.). There are pedologic profiles for *Baba Novac*, *Cipariu Square*, *Șt. Cel Mare Square*, *Unirii Square* south. There is analytical data only for *Avram Iancu Square*, *the Monument of the Memorandiști* and *Piața Unirii*. These did not enjoy the advantage of a statistical analytical study, the data being very abundant and unpublished.

ZAU DE CÂMPIE

At **Zau de Câmpie** there are remarks of compared stratigraphy, with qualitative data for different objectives in the commune and quantitative data for the point *La Grădiniță*.

Historic of the researches. The area is rich in archaeological discoveries, on the area of the village being discovered over 15 archaeological points, and on the area of the commune being certified 22 points. To these are added recent discoveries, after the appearance of the archaeological repertory of the county of (Lazăr 1995, 283-285).

Bărboși - Graveyard. In 1979 - 1980 are opened several sections (**S 1/1979**) of 10 x 1m, on the road to Bărboși, opposite the graveyard. In 1980 are opened several sections, in the area towards Bărboși (subsequently called zone A). For recovering a dwelling trace a cassette is opened (**C1/1979** of 3 x 3 m). At -65 cm there are other 3 entire pots. By its aspect it seems to be a ritual deposit or either the inventory of a grave with destroyed bones, either a cenotaph. These are the pieces which raised a particular interest; **S2/1980** (of 20 x 1,5 m parallel with S1); **S3** (of 10 x 1,5 m) at 20 m from and perpendicular on S2; **S4** (of 10 x 1,5 m) is a continuance of the cassette C1/1979; **S5** is parallel with S1 and S2 had 20 x 1,5 m; another cassette of 5 x 3 m is opened in the area in which in the section there had been a complex in which was discovered the painted dish, the most beautiful pot from Zau.

Bârsana (Zone C). In the campaign from 1981 are dug several points at Bârsana (Zone C) but no special materials and information result.

Kindergarten started by opening a section **S1/1981** of 15 x 1,5 m, placed at 16 m north from the Kindergarten. The section went as deep as 3,6 m. Prob-

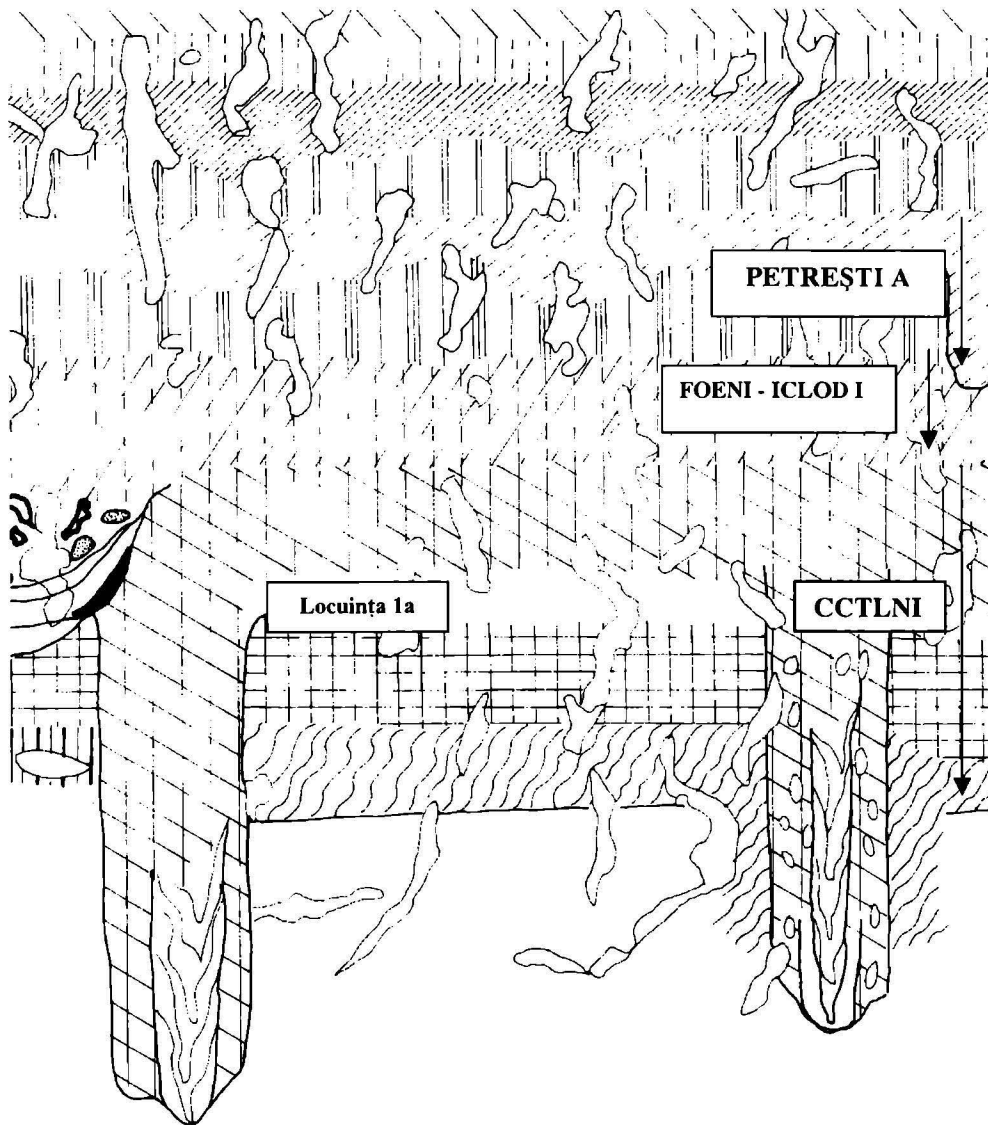

Fig. 3 Zau de câmpie, stratigraphy in the area of the dwelling 1a, section 6

ably in 1982 is signalled a section (of 10 x 1m), as appears in the report of M. Grozav, marked by us as Grădiniță S2. In this section, at -70 - -90 cm appears a nail of copper or bronze (level Hallstatt). At that depth appears Coțofeni ceramics and Bronze Age ceramics. At -110 cm there was the skull of an animal. At -170 there is a level of bones under which appears Iclod-Zau type ceramics. At -230 was discovered a statuette (probably the one with decoration of

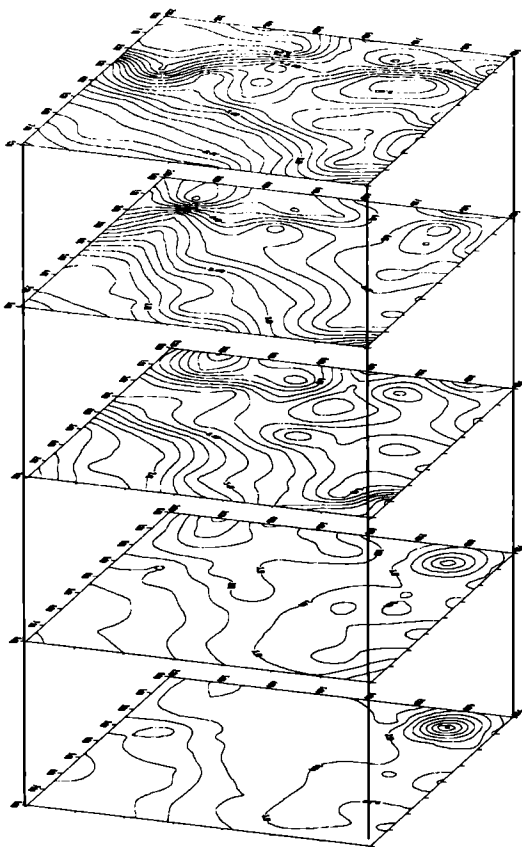

Fig. 4 Magnetometric resistivity prospecting in the surface 6 from Zau

spots of Petrești making technique), and at -240 appears carbon pigment and Iclod - Zau type materials. At -250, at m. 11-3 are the remains of a dwelling floor and a layer of sand and the ceramics are painted and present Turdaș type incisions and Iclod - Zau type painting. At m. 10 there is burnt stuff and yellow soil.

The campaign from 1995.

That year were opened three sections, all of them behind the building of the Kindergarten S3 (= S1/1995); S4 (=S2/1995) S5 (=S3/1995) placed in front of the Kindergarten, observable in our digging (Lazăr 1996).

The 1996 campaign (fig.

3-5). The new surface, marked S6 (the numbering was made by re-numbering all the sections of the preceding years), had dimensions of 8 x 10 m. The section was placed at 3,5m (southwards), 3,4 m (northwards) from the building, exceeding with 1,10 m

southwards the end of the building and with approx. 80 cm the section of Lazăr.

The magnetometric prospecting, performed on every culture layer, shown au the existence of some big complexes, later confirmed by the archaeological diggings by the discovery of several dwelling floors and pits supposed by the resistivity measurements (LAZAROVICI - ALICU 1997).

From the data basis from Zau were extracted the decorative motives by their style and they were seriated. From the seriation the two following tables were obtained (fig. 5 and 5a), which represent the order of the time-wise succession of the decoration, the earliest or the latest attributes.

The numbering of the squares was made from north to the south (from one to five) and from east to the west (from A to D). The dimensions of the squares were of 2 x 2 m.

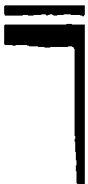
				
CF	EH	PB	PE	PH
				
GD	GE	GJ+	+MI	JB
				
KH	BD	AB+	+BA	GA
				
BG	EA	AD+	FD	DG
				
HF	PD	BC	JJ	AC+

Fig. 4a Table with the relative chronology of the painted motives from the settlement at Zau

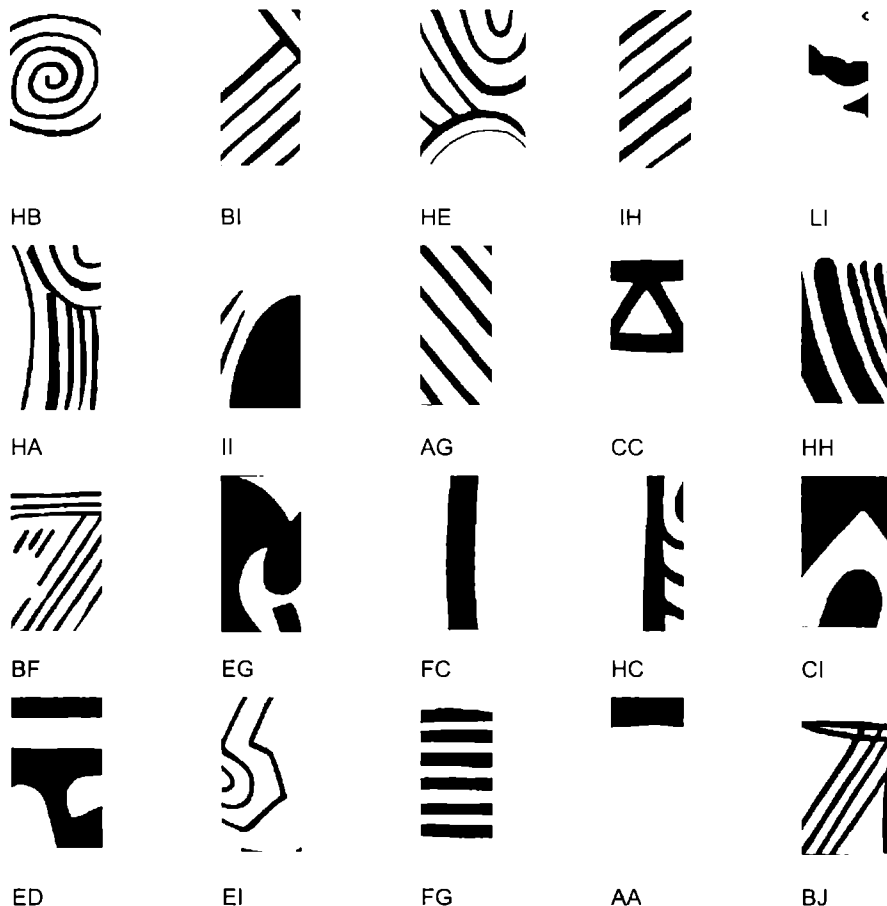

Fig. 5b (continuation toa 5a). Table with the relative chronology of the painted motives from the settlement at Zau

This surface includes S3/1995. The purpose was to enlarge the surfaces and to benefit from the stratigraphic remarks of the preceding years. On the other hand, in the vicinity there was no other area free from agriculture, as generous as this one. There is another area possible for surface diggings behind the Kindergarten, left untouched on purpose for next verification surfaces.

Particularly important are the data concerning the anteriority of the Petrești type discoveries, Foeni group, to the evolution of the phase A, of the Petrești culture as well as their contemporaneity with the Iclod I type materials (fig. 3). There can also be seen the birth process of the Iclod I group as a result of the evolution of the **group Cluj and the aspects from Zau**.

weakly burnt (inv. P. 151575). This is at the Foeni - Iclod I level, being one of the earliest Precucuteni discoveries in Iclod environment. Another one appears rather characteristic to the group Giulești (inv. P154.883), being discovered in the dwelling 1, at -2,6 m, so in a late Lumea Nouă level.

The diggings indicated the existence of a thick culture layer. Only the neo-eneolithic deposits are over 2,40 m thick.

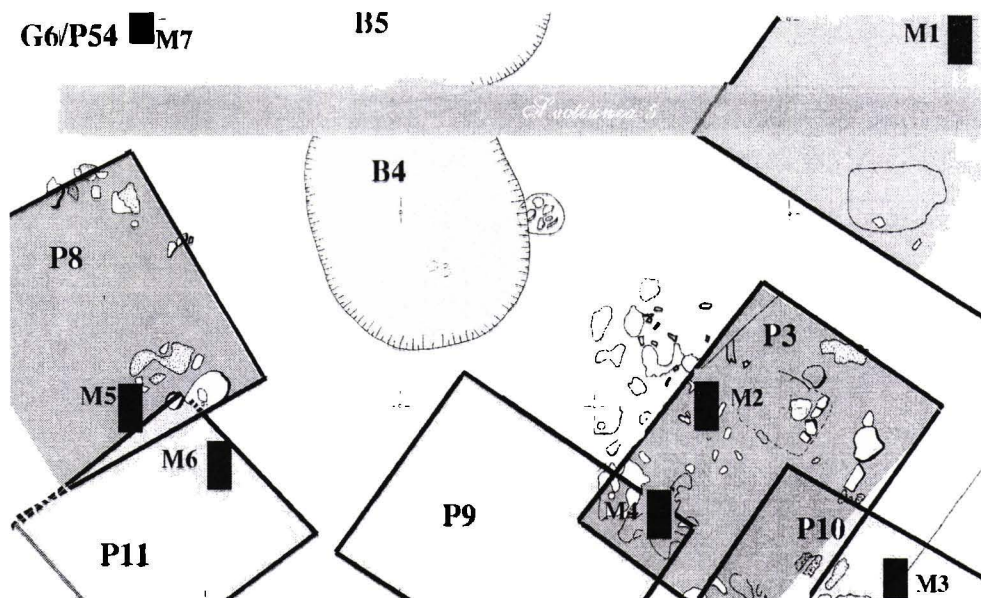

Fig. 7 The complexes from the CCTLNI levels from Zau

The Neolithic deposits (CCTLNI) have at least three horizons of inhabitation in the area under research. In the horizontal stratigraphy these can be more numerous. One cannot make a precise description about it at the present stage of material processing. The earliest complexes are The dwelling 11 followed by the dwellings 10-9 and then the dwelling 8 with more stages of rebuilding on the same area. The latest are the pits from 4 to 6.

In the case of **the pit 4** the situation is different, this is a complex related to foundation rituals.

At Tărtăria there is only qualitative data from the researches of K. Horedt and N. Vlassa (VLASSA 1962; 1963; 1967) and from the researches of I. Paul - I. Al. Aldea (new, unpublished diggings). From the second level already appeared Lumea Nouă materials associated to Vinča type materials, of B1 phase.

At Lumea Nouă there is horizontal and vertical stratigraphy data (our comments from 1991 were not changed, LAZAROVICI 1991, P. 111-114). The most significant descriptions are those of I. Berciu (). In one of the points it is appreciated that there is the Vinča component. This would mark an early stage, opinion shared also by I. Al. Aldea. His PhD thesis could elucidate some of these problems. In the other area the Turdaş component would mark a more evolved stage. From the new researches are published too few materials and even those atypical for any comments for the new researches.

ORIGIN. THE MOMENT of the formation can be placed even in the early Neolithic, to its final part, some of the elements having a previous evolution during the late stages of the Starčevo-Criş culture from Transylvania (IIIB-IVA), marked by the series of discoveries of the horizon with early polychrome ceramics from Transylvania, especially the discoveries from Let I (ZAHARIA 1962; 1964; LAZAROVICI 1984; 1998) and the ones from the areas near Transylvania, from Moldavia at Trestiana I (POPUSOI 1971; 1980; 1983A; 1983) and Lunca - *Poiana Slatinii* (DUMITROAIA 1987 and bibl.) and Cârcea (in the so-called black on red and early bichromy).

The horizons with polychrome ceramics, part of the "Early Balkan - Anatolian Chalcolithic", (abridged CBA: LAZAROVICI - NICA 1991), plays a special part for the zones at the east, the south, (we suppose a particular contribution of the discoveries from Ocna Sibiului: PAUL 1989; evolved materials unfortunately unpublished PAUL 1995), the centre of Transylvania (Zau) and the north of Transylvania (Gura Baciului: SC IIb, from the complexes P5a, G14, P21a, P24b, P6b, P6a, P7a, B9, P5V, P5b, P15: LAZAROVICI - MAXIM 1995, p. 97-107, 131-132).

To these adds the other component of the CBA, Vinča A, known up to now by discoveries of phase Vinča A3 (Balomir see LAZAROVICI 1991: Romosu LUCA 1995-1996) and which manifests only in the southern area, in the group Lumea Nouă, there are no Vinča A discoveries to the north.

ELEMENTS. From the lack of analytic researches for these problems, of the insufficient publishing or knowledge about some materials, there are more hypothesis than arguments. There are no late Starčevo-Criş settlements in the area, which have enough material and are published analytically.

The most clear STARCEVO-CRIŞ ELEMENTS are offered by the discoveries from Cluj - *Stăvilă* and Gura Baciului IV, which are transmitted to the discoveries from the big settlement in the centre of the city of Cluj. They consist of:

- **decoration** the style of the pinches aligned in a row, simple alveolus or pressing traces; lack of barbotin (Cluj-*Stăvilă*, Gura Baciului IV, Iclod - *Doroaie*);

• **paste** with clay and crushed sherds; the predominance of the yellowish, grey colours; the slip or the white, greenish, red or brown engobe, which remain a characteristic of the northern groups, in some zones and phases (in the groups Cluj, Cheile Turzii and Iclod), but rather scarce in the southern areas (or is it because our lack of information);

• **the forms** are bitronconic; the quadrilateral pots, the pots with pointed bottom and quadrilateral mouth; the pots with cannelures under the rim (or lippenrand: signalled now only in the northern zones LAZAROVICI-NEMETI 1983, 38, 1/6, 7/1-2, 9-10; 9/2, 4, 7-9; 10/4-511/8, 11, 16, 19;); the dishes with lobed rim (common to all the zones).

POLYCHROME ELEMENTS. In their componence would be comprised the following elements, marked by:

• **the ceramic categories:** the coarse porous ceramics, with brown slip; the mixture of organic materials and very fine sand; the ceramics with yellowish engobe; the ceramics with violet engobe; the sour-cherry coloured and black ceramics - light brown; grey ceramics; the soft, fine, black ceramics; dark brown and yellowish ceramics; the red fine slip; red ceramics with sand and shredded husks; the smoothness of its interior on which remain traces of stick or tool;

• **some pot forms** : bitronconic bowls with the upper part taller, the shoulder rounded and not decorated (B 302, fig. 1); the keel-shaped shoulder dishes with the upper part concave (B 302, fig. 19/1, 4) met especially in the southern area; the wide pots not very tall, the wide hemispherical cups; the cups with pierced foot; the idols painted with red;

• **the ornaments** : the polished incisions; without proofs of a direct contact, we suppose that from the following decorative motives are originated into the polychromy: the wide painted strips with red or black edge; characteristic to both northern and zones southern.

THE VINČA TYPE ELEMENTS are marked by the following:

• **forms** cups with foot, bitronconic dishes,

• **making technique:** species of black, grey ceramics, mixed with sand, well polished, bands of dots;

• **plastic elements** : idols with a cylindrical body, some altars).

VINČA ELEMENTS (of phase A3) and **STARČEVO** (Starčevo - Criș IVA-IVB)

• bands with tubular impressions (B 302, fig. 4/2);

• bitronconic dishes with the upper part short (B 302, fig. 19/2);

• cannelures disposed in parquet-pattern on the upper portion of the pot (LK 122, 1/11; MUJAJ inv. 42627/7).

VINČIA ELEMENTS, OF B1 PHASE (from Banat and Transylvania) :

• the pot lids with decoration of dotted bands (B 302, fig. 3/5);

• the tall, well-built cups with foot, (B 302, fig. 5/2-3, 10).

ELEMENTS FROM CULTURA BANATULUI or a parallel evolution:

- combination of wide incised bands and late meandering incisions;
- wide, meanderic bands (B 302, fig. 3/9, 21/7);
- pot lids of pots with relief eyes and eye-brows (B 302, fig. 3/9);
- thick impressions made with a blunt object; (B 302, fig. 17/1).

CHEILE TURZII

Historic of the researches. There were performed diggings by Andrei Orosz, geographic-spelcological researches by Nyarady, Z. Milca, D. Berciu and C. Feneşan.

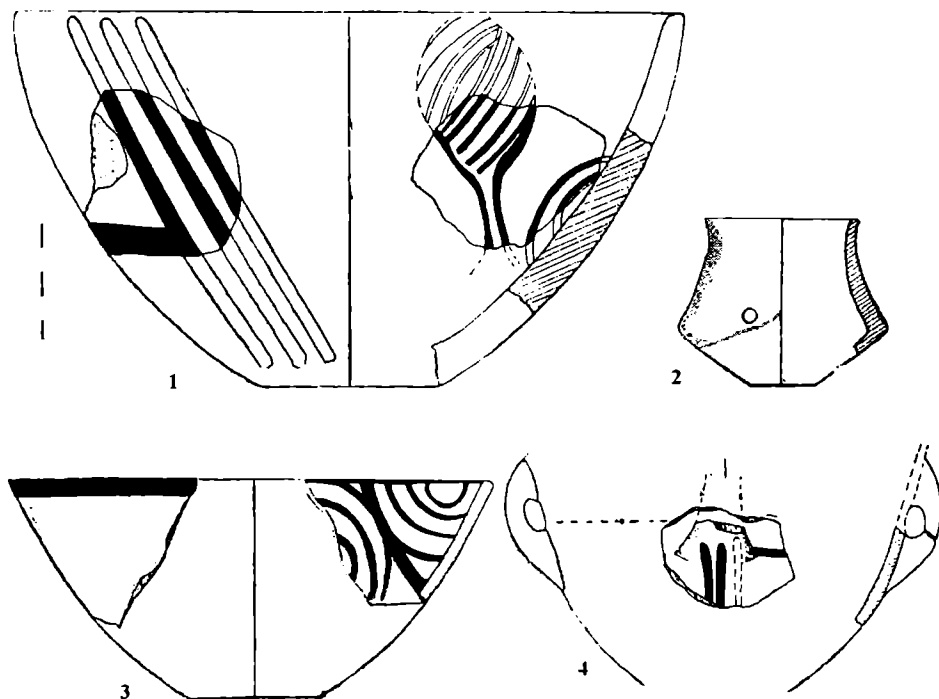

Fig. 8 Cheile Turzii, painted ceramics, CCTLNI complex, Cheile Turzii group

Systematic researches were made by N. Vlassa who gathered an immense amount of archaeological information about caverns, mapped or not, their description, the access road, diggings and soundings. He researched and dug, between 1966-1970, in over 13 caverns, in some for more campaigns and a realised the best documentation, unfortunately left unpublished, which can be valued superiorely only by soundings because the materials were separated and

selected on their discovery. There is stratigraphy data regarding other civilisations but too few about the internal evolution of the complex CCTLNI or of the Petrești discoveries (RepCluj).

We started systematic researches in the cavern *Peștera Ungurească* (LAZAROVICI, G. - MEȘTER, M. - DASCĂLU, L. 1995 537-574), but the necessity of forming a technical team of analyses and the processing of the materials determined us to cease the researches and prepare these specialised teams for the diggings inside the cavern as well as new methods for analyse (pedological, geo- speleological) or prospecting (pedological analyses, analyses of pollen and mycrofauna), operation which would take some time and rather difficult in the present conditions.

At Cheile Turzii we noticed the existence of a t least 3-4 typological stages of different evolution, but we did not obtain stratigraphy data as to the internal evolution after our researches. The teams and tools we disposed of, very good in other circumstances, were not enough for the researches inside the cavern.

There were at least three stages precised by N. Vlăsa. Their classification was made typologically, on the basis of the compared stratigraphy from caverns and by reporting to other more distant areas. A clear ordination of these only depends on the publishing with stratigraphy notices, concerning the complexes or the depths, of other diggings (Lumea Nouă, Limba, Zau, Cluj - *Memorandiști* and *Piața Unirii*). Speculations can be done but they are useless. The loading of some data and information bases, without the data above mentioned, is time-consuming and difficult.

At Vadul Crișului, in the gorge of the Crișul Repede, there are materials for the middle stage of the group Cluj - Cheile Turzii, without Turdaș elements. The type of painting is re-adopted in the early phase of the Suplac group, based on CCTLNI discoveries, the group Cluj - Cheile Turzii and of Vărzari - Pișcolt type. The materials are scarce and cannot be fully commented about.

At Vărzari there are materials specific to the late stage, which shows on one side the existence of the late stage in Crișana (considering the motives painted with small crosses in the area between the strips), and on the other side a direct contact with the group Pișcolt, phase III, time when appear the amphores with short handle, with a channel between the shoulder and the neck as well as the painting with wide, black bands of that part of the pot.

To be continued

BIBLIOGRAPHY

- BERCIU, D. 196 - *La Chronologie relative du neolithc du Bas Danube, L'Europe...*, Praga, p. 343-353.
BERCIU, D. 1961 - *Contribuții la problemele neoliticului in România*, București, p. 23-27.
BERCIU, D. 1966 - *Lumea Nouă, MEPPE*, II, p. 741.

- BERCIU, D. și I. 1958 - *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944-1947*, Apulum, III, 1-10.
- BERCIU, I. 1968 *Importanța complexului neolitic "Lumea Nouă în lumina noilor săpături (1961-1963)*, Apulum, VII, 1, p. 53 - 60.
- DIMITRIJEVIC, S. 1969 1974 - *Das Problem der Gliederung der Starčevo- kultur mit besonderer Rücksicht auf dem Beitrag der südpannonischen Fundstellen zur Lösung dieses Problem*, Materialj, X, S. 93-121.
- DUMITRESCU, H. - LAZAROVICI, G. 1984-1986 - *Cercetările arheologice de la Tăușăș-Deva, (partea I)*, ActaMN, XXI, p. 3-44; *(partea II)*, ActaMN, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 3-40.
- DUMITROAIA, G. 1987 - *La station archéologique de Lunca - Poiana Slatinii, La civilisation de Cucuteni en contexte Européen, Iași - Piatra Neamț*, 1987, p. 253-258.
- KALMAR, Z. (MAXIM) 1983 - *Descoperiri neolitice la Țaga*, Acta MN XX, p. 359-369.
- KALMAR-MAXIM, Z. 1987-1988a - *Săpăturile arheologice de salvare de la Cluj-Stăvilău*, Acta MN, XIV-XV, p. 1019-1037.
- LAZAROVICI, G. - ALICU 1997 - *Rezultatele măsurătorilor arheometrice din stațiunea neolitică de la Zau de Câmpie, Comunicare Sîmp Arheom, Iclod 1977*;
- LAZAROVICI, G. - DUMITRESCU, H. 1985-1986 - *Legăturile cronologice, culturale și locul aspectului Tăușăș în cadrul culturii Vinča - Turdaș și a neoliticului transilvan*, ActaMN, XXII-XXIII, p. 15-27.
- LAZAROVICI, G. - KALMAR, Z. 1982 - *Discuții pe marginea legăturilor cronologice și culturale între grupul Iclod și cultura Tisa*, ActaMN, XIX, p. 221-245.
- LAZAROVICI, G. - KALMAR, Z. 1985 - *Șantierul arheologic Iclod (1983-1983)*, Apulum, 1986, p. 25-41.
- LAZAROVICI, G. - KALMAR, Z. 1985-1986 - *Prospecțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului și județului Cluj*, ActaMN, XXII-XXIII, p. 723-752.
- LAZAROVICI, G. - KALMAR, Z. 1986 - *Șantierul arheologic Iclod (1983 - 1984)*, Apulum, 23, 25 - 41.
- LAZAROVICI, G. - KALMAR, Z. 1987 - *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1985*, Apulum, 24, p. 9-39.
- LAZAROVICI, G. - KALMAR-MAXIM, Z. 1991 - *Aspectul Turdaș, în Vinča în Transilvania, Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 122-124.
- LAZAROVICI, G. - LAKÓ, E. 1981 - *Săpăturile de la Zăuan. Campania din 1980*, ActaMN, XVII, p. 13-43.
- LAZAROVICI, G. - MAXIM, Z. 1995 - *Parța und die Architektur der Banater - Kultur, SympVerona-Lazisse 1992 (1995)*, Mem Museo Civ., 4, 1995, p. 55-66.
- LAZAROVICI, G. - MAXIM, Z. 1995 1995 - *Gura Baciului*, seria BMN, XI, 1995, format A4; 452 p., 38 pl. 55 fig.
- LAZAROVICI, G. - MEȘTER, M. - DASCĂLU, L. 1995 - *Cheile Turzii 1994. Raport de cercetare arheologică și etnoarheologică*, ActaMN, 32/1, p. 537-574.
- LAZAROVICI, G. - MEȘTER, M. 1998 - *Săpăturile etno- arheologice de la Leț, Sf. Gheorghe sept.* 1998
- LAZAROVICI, G. - MEȘTER, M. 1998a - *Descoperiri arheologice la Mintiu Gherlii, ms. Banatica*, 1998, ceramică Precucuteni sub numele de neolitic neprecizat.
- LAZAROVICI, G. - *Monumentale Plastik in Parța*, ActaMN, 35, 1, 1998, 9-15.
- LAZAROVICI, G. - NICA, M. 1991 - *Chalcoliticul Balcano -Antolian*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 5-17.
- LAZAROVICI, G. - RESCH, F. - GERMANN, C. 1983 - *Descoperiri arheologice la Timișoara - Freidorf*, Banatica, 7, 1983, S. 35-51.
- LAZAROVICI, G. 1977 - *Gornea -Preistorie*, Reșița, 1977.
- LAZAROVICI, G. 1977 - *Inventarul a două morminte neolitice de la Cluj - Napoca*, ActaMN, 14, 1977, 7-35.
- LAZAROVICI, G. 1977 - *Periodizarea culturii Vinča în România*, Banatica, 4, 1977, p. 19-44.
- LAZAROVICI, G. 1977 - *Sfârșitul culturii Vinča - Turdaș în Câmpia Transilvaniei*, Tibiscus, II, 1977, p. 211-230.

- LAZAROVICI, G. 1979 - *Neoliticul Banatului*, colecția BMN, III, Cluj, 1979, 273 p.; 50 fig.; 10 tabele; 162 planșe.
- LAZAROVICI, G. 1981 - *Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien*, in *PZ*, 51, 2, p. 169-196.
- LAZAROVICI, G. 1983 - *Die Vinča Kultur und Ihre Beziehungen zur Linearbandkeramik*, *NNU*, 52, p. 131-176.
- LAZAROVICI, G. 1983 - *Șantierul arheologic Iclod (1977-1981), Materiale și Cercetări Arheologice*, București, p. 50-61.
- LAZAROVICI, G. 1983 - *Șantierul arheologic Iclod, Materiale*, București, 1983, 50-61.
- LAZAROVICI, G. 1984 - *Neoliticul timpuriu în România*, *ActaMP*, 8, p. 49-104.
- LAZAROVICI, G. 1985 - *Sincronisme etno-culturale în neoliticul din Sălaj și din vestul României*, *ActaMP*, 9, 1985, 69-73.
- LAZAROVICI, G. 1985 & - *Complexul neolitic de la Parța, Banatica*, 8, 1985, p. 7-71.
- LAZAROVICI, G. 1986 - *Neoliticul târziu din nord-vestul României. Sălajul, Clujul, Bihorul*, *ActaMP*, 10, p. 15-46.
- LAZAROVICI, G. 1987 - *Șocul Vinča C în Transilvania*, *Acta MP*, 11, p. 37-38.
- LAZAROVICI, G. 1987-1988 - *Săpăturile arheologice de salvare de la Cluj - Piața Baba Novac (1986)*, *ActaMN*, 1013-1025.
- LAZAROVICI, G. 1987-1988 - *Sincronismele Vinča A - Starčevo-Criș*, *ActaMN*, 24-25, p. 17-28.
- LAZAROVICI, G. 1987a - *Săpăturile arheologice de la Cluj - Piața Baba Novac*, *Acta MN*, 24, 1987.
- LAZAROVICI, G. 1991 - voci în *Cultura Vinča în România* (colab.), 250, p.
- LAZAROVICI, G. 1998 - *About the Migration in the late phase of the Early Bonze Age*, Göteborg.
- LAZAROVICI, G. 1998 - *About the neolithisation process of the second migration of the early Neolithic*, în *The Late Neolith of the Middle Danube Region*, Intern. Simp. Timișoara 1998, p. 7-37.
- LAZAROVICI, G. 1998 - *Fișe de stațiune și obiect pentru catalogul expoziției 5 Ani de cercetări arheologice în Carpații Răsăriteni* (10 p.).
- LAZAROVICI, G. BULBUC, A. 1982 - *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Iclod*, in *Apulum*, XXI, p. 161-166.
- LAZAROVICI, G. KALMAR, Z. 1982 - *Discuții pe marginea legăturilor cronologice și culturale dintre grupul Iclod și cultura Tisa*, *ActaMN*, 18, 1982, p. 221-245.
- LAZAROVICI, G. KALMAR, Z. 1988 - *Săpăturile arheologice de la Iclod. Campania 1986*, in *Apulum*, 25, p. 9-47.
- LAZAROVICI, G. KALMAR, Z. 1989 - *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1987*, in *Apulum*, 26, p. 55-68.
- LAZAROVICI, G. KALMAR, Z. 1991 - *Tărtăria, Cluj - Napoca*, p. 1-28.
- LAZAROVICI, G. KALMAR, Z., ARDEVAN, R. 1984 - *Așezarea neolitică de Cluj - Piața Ștefan cel Mare, Marisia*, XIII-XIV, p. 15-22.
- LAZAROVICI, G. KALMAR-MAXIM 1987-1988 - *Săpături arheologice de salvare și cercetări etnoarheologice în Munții Petrindului în anul 1986*, *ActaMN*, 24-25, p. 949-996.
- LAZAROVICI, G. LAKÓ, E. 1981 - *Săpăturile de la Zăuan - Campania din 1980 și importanța acestor descoperiri pentru neoliticul din nord-vestul României*, *ActaMN*, 18, 1, 1981, S.13-43.
- LAZAROVICI, G. NEMETHI, I. 1983 - *Neoliticul dezvoltat din nord - vestul României (Sălajul, Sătmărul și Clujul*, *ActaMP*, 7, 1983, p. 17-60.
- LAZAROVICI, G. MAXIM, Z. GYULAI, P. 1993 - *Descoperiri arheologice în comuna Săvădisla (jud. Cluj) și câteva probleme privind epocile neolitică și bronzului*, *ActaMN*, 26-30/1, p. 171-186.
- LAZĂR, V. 1995 - *Repertoriul arheologic al jud. Mureș- Tg. Mureș*.
- LUCA, S.A 1995-1996 - *Die Vinča Siedlung aus Rumess (Romos). Die A -Phase der Vinča Kultur in Siebenbürgen, Sargetia*, 26, 1995-1996, 1, P. 45-62.
- LUCA, S.A. 1994 - *Complexul ritual de la Orăștie - Dealul Pemilor, punct X2. (jud. Hunedoara*,

- SCIVA. 4, 45, 1994, p. 363-367.
- LUCA, S.A. 1996a - *Încadrarea cronologică și culturală a așezării neolitice de la Orăștie - Dealul Pemilor*, punct X2, Corvinia, 2, 1996, p. 21-28.
- LUCA, S.A. 1996b - *Eine Rituelle Anlage in Turdaș Luncă, (Kreis Hunedoara), Forschungen VL, 39, 1-2, București, p. 123.126.*
- LUCA, S.A. 1996c - *Așezarea de la Turdaș - Situația actuală a sitului arheologic, I, AnICSUS, II, 1995, p. 33-35.*
- LUCA, S.A. 1997 - *Orăștie - Dealul Pemilor*.
- MAXIM, Z. 1991 - *Turdaș*, Cluj - Napoca.
- MAXIM, Z. 1991 - voci în *Cultura Vinăa în România*, Reșița - Timișoara.
- NICA, M. 1976 - *Cîrcea, cea mai veche așezare neolitică de la sud de Carpați. SCIVA 27 4 : 435-463.*
- NICA, M. 1977 - *Nouvelles donnees sur le neolithique ancien d' Oltenie. Dacia 21 : 13-53.*
- NICA, M. 1981 - *Grădinile. O nouă așezare a neoliticului timpuriu în sud-estul Olteniei, în Arhivele Olteniei, SN, 1, p. 29-39.*
- NICA, M. 1983- *Săpăturile arheologice din așezarea neolitică de la "Viaductul Cârcea", Materiale, XV, S. 45-49.*
- NICA, M. 1984 - *Neoliticul timpuriu și mijlociu în zona răsăriteană a Olteniei, București, diss. doct.1992.*
- NICOLOV, B. 1974 - *Gradešnica*, Sofia.
- NIKOLOV, V. 1983 - *Polychrom gemalte Ornamentation auf fruhneolithischen Keramikgefassen aus Bulgarien, in Festschrift G.I. Georgiev, 1983, S. 60.*
- NIKOLOV, V. 1989 - *Zu einigen Aspekten der Kultur Karanovo I, in Tell Karanovo und das Balkan-Naolithikum, Salzburg, 1989, S. 28-29.*
- NIKOLOV, V. 1991 - *Bemalte Ornamentierung auf Keramikgefassen der fruhneolithischen Siedlung Cavdar in Bulgarien, in Near Eastern Studies, n, 5, 1991, S. 247-266.*
- PAUL, I. 1965 - *Unele probleme ale neoliticului din Transilvania în legătură cu cultura Petrești, in RevMuz, 4, 1965, p. 294-302.*
- PAUL, I. 1969 - *Așezarea neo-eneolitică de la Pianul de jos, in Studii și Comunicări, 14, p. 33-88.*
- PAUL, I. 1981 - *Der gegenwartige Forschungsstand zur Petrești-Kultur in PZ, 56, 2, p. 197-234.*
- PAUL, I. 1981a - in *Transilvania, 13, 1, S. 3.*
- PAUL, I. 1983 - in *Dacia, 27, 1983, S. 205-208.*
- PAUL, I. 1989 - *Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato - dunăreană, SCIVA, 40, 1, S. 3-27.*
- PAUL, I. 1995 - *Vorgeschichte Untersuchungen, Alba Iulia.*
- POPUȘOI, E. 1965 - *Câteva date privind săpăturile din așezarea neolitică de tip Cris, de la Stroe Beloescu, Bârlad, RezMuz, NS, 412-413.*
- POPUȘOI, E. 1971 - *Câteva date privind săpăturile arheologice din așezarea neolitică de tip Cris de la Stroe Beloescu - Bârlad, in Sesiunea de Comunicări Științifice a Muzeelor de Istorie, dec. 1964, București, p. 30-41.*
- POPUȘOI, E. 1976 - *Raport asupra săpăturilor din așezarea neolitică de tip Cris de la Trestiana, Comunicare la a X-a sesiune anuală de rapoarte, București.*
- POPUȘOI, E. 1980 - *Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Grivița, jud. Vaslui, in Cercetări Istorie, XI, p. 107-133.*
- POPUȘOI, E. 1980a - *Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Grivița, Materiale și Cercetări Arheologice, XIV, p. 36-52.*
- POPUȘOI, E. 1981 - *Sondajul arheologic de la Balș, (jud. Iasi), ArhMold, IX, p. 7-17.*
- POPUȘOI, E. 1983 - *Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Grivița, Materiale și Cercetări Arheologice, XV, p. 28-36.*
- RepCluj 1992 - *Repertoriul Arheologic al județului Cluj, BMN, 5.*
- ROSKA, M. 1942 - *Erdely Regeszetii Repertoriuma. I öskor. Cluj, harta VII, p. 284-285,*
- ROSKA, M. 1943 - *Die prähistorische bemalte Keramik in Erdely (Siebenburgen). in Közlemenyek, III, Cluj, p. 61-83.*

- RUS, D. - LAZAROVICI, G. 1991 - *On the Developed Neolithic Architecture in Banat*. *Banatica*, 11, p. 87-118.
- RUSU, M. 1971 - *Cultura Tisa în România*, *Banatica*, I, p. 77-83.
- TODOROVA, H - VAISOV, I 1993 - *Novo Kamenata Epoha v, Bălgaria*, Sofia, 1993.
- URSULESCU, N. 1984 - *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*. Suceava.
- URSULESCU, N. 1988 - *Unele observații privind locuințele culturii Starčevo-Criș din Moldova*, *Hierasus*, VII-VIII, 1988, p. 7-15.
- VLASSA, N. - DAICOVICIU, H. 1974 - în *Istoria Clujului*, Cluj, p. 7-19.
- VLASSA, N. 1961 - *O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania*, *SCIV*, 12, p. 17-23.
- VLASSA, N. 1962 - *Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei în lumina stratigrafiei așezării de la Tărtăria*, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historia*, Cluj, fasc. 2, p. 23-30.
- VLASSA, N. 1963 - *Chronology of the Neolithic in Transilvania. in the Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy*, *Dacia*, VII, p. 485-494.
- VLASSA, N. 1967 - *Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei*, *ActaMN*, IV, p. 403-423.
- VLASSA, N. 1970 - *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenburgens zum Vordenen Orient*, *ActaMN*, VII, p. 3-39.
- VLASSA, N. 1972 - *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România*, *ActaMN*, IX, 1972, p. 19-38.
- VLASSA, N. 1972a - *Eine frühneolithischen kultur mit bemalter keramik der Vor Starčevo-Körös zeit in Cluj - Gura Baciului, Siebenburgen*, *PZ*, 47, 2, 1972, p. 174-197.
- VLASSA, N. 1976 - *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, *BMN*, 4.
- VLASSA, N. 1977 - *Contribuții la problemele neoliticului Transilvaniei*, Cluj - Napoca, Disertația de Doctorat.
- ZAHARIA, E. 1962 - *Considerations sur la civilisation de Criș a lalumiere des sondages de Leț*, *Dacia*, VI, p. 5-51.
- ZAHARIA, E. 1964- în *SCIV*, XV, 1, p. 19-44.

ASPEKTEN DES NEOLITHIKUMS UND DES ÄNEOLITHIKUMS AUS DEM SÜDEN UND SÜDWESTEN SIEBENBÜRGENS

Sabin Adrian Luca

Die Problematik der neolithischen und äneolithischen Periode im Süden und Süd-Westen der mittleren innennkarpathischen Region Rumäniens ist besonders anlockend und, gleichzeitig, schwer zugänglich. Die Gründe dieser seltsamen Situation folgen aus dem Mangel an langzeitigen systematischen Erforschung der in dieser Zeitspanne einstuftbaren archäologischen Fundorte oder aus dem schwachen Anliegen bezüglich der Veröffentlichung einiger Synthesen, die möglichst vollständige Informationen umfassen sollen. Eigentlich, das Mangel an Syntheseveröffentlichungen kommt heraus auch aus der schwachen Entwicklung der systematischen Untersuchungen.

Die hier besprochene Gegend hat von unsere Denkweise und nicht durch die geophysischen Abgrenzungen auferlegten Grenzen. Sie umfaßt ein Teil des mittleren Mieresch (Mureş), von Ocna Mureş -nördlich– bis Ilia, süd-westlich und von den Westkarpathen, westlich bis zum Engpaß des Alts (Olt), ostlich. In diesem Gebiet einschliessen wir, südlich, das Hötzinger Land (Țara Hațegului) und ein Teil des Becken der Kokel-Flüße (Târnave), vor allem das untere, im Osten.

Um uns eine den chronologischen und kulturellen Tatsachen der Zeit möglichst nahes Bild zu bilden, werden wir eine synthetischen und umfassenden, nach den folgenden Kriterien systematisierten Besprechung durchführen:

- a) Die kulturelle Definierung des Horizontes;
- b) Die Eindringswege oder-nach dem Fall das Entstehungsgebiet in der besprochenen Gegend;
- c) Die wichtigsten archäologischen Fundorte, die aus kulturellen Hinsicht den besprochenen chronologischen Horizont charakterisieren.

Wir bildeten uns vor unseren Ausgang als genau so viele Zivilisationswellen, weil seltsam ist beweisbar daß ein oder anderes Kulturphänomen mit Genauigkeit im analysierten Gebiet entsteht.

a. Die früheste Manifestation des Neolithikums im Süden und Süd-Westen Siebenbürgens gehört zu dem Starcevo-Criș- Kulturhorizont, so wie dieser in der Fachliteratur der letzteren 30 Jahren definiert wurde (VLASSA 1966, 9-48; MARINESCU-BÂLCU 1975, 487-506; LAZAROVICI 1975, 8-12; 1977, 34-42; 1979, 39-56; 1983, 9-34; 1984, 49-104; 1992, 25-59; 1993; DUMITRESCU 1983, 69; URSULESCU 1984, 90 ff.; PAUL 1989, 3-28).

Die Erklärung der Entstehung des frühneolithischen Phänomens sträubte sich Jahrzehnten lang zwischen der *Bodenständigkeitstheorie*, die das Vorhandensein mehrerer Erstentstehungszonen spezifiziert (BERCIU 1958; 1966, 32; PLOȘOR 1964, 307-320; BORONEANȚ 1968; 1973; 1980; 1996; PĂUNESCU 1958, 269-271; 1970, 25-26; MOGOȘANU 1965, 337-350; DUMITRESCU 1970, 190-191; 1971, 90; SREJOVIC 1969; 1971; 1978; GIMBUTAS 1989; 1997) und derjenigen, laut der das Vordere Osten - Herkunftsgebiet der *neolithischen Revolution*- (CHILDE), ist der wichtigste Zivilisationsbrennpunkt, aus dem nach Europa die Zivilisation ausstrahlt (*ex Oriente lux*), eine von allen Forscher der letzteren zwei-drei Jahrzehnten mehr oder weniger warm umarmte Theorie.

Die Diffusionsweise der Neu-Angekommenen ist -aller Anscheine nach- auch vom Vorkommen einiger von Gletschern, nachr ihrem Rückzug, befreite Gebiete. Nur so kann die ausgezeichnete, von P. Breunig herausgezogene Schlußfolge für Europa, durch Corelation aller C¹⁴ - Daten (in B. C.- Jahren) mit bezug auf den Neolithisierungsprozess (BREUNIG 1987, 86). Die zitierte Behauptung ermöglicht den direkten Zusammenhang beider Vorgänge zu bemerken.

Das Vorhandensein der *ersteren*, vom *Horizonte des akeramischen oder vorkeramischen Neolithikum*, so wie dieses in Thessalien (MILOJCIC 1959, 230-232; 1960; 1971; BENAC 1978, 16; GARAȘANIN 1978, 34; 1980, 58) oder in anderen Fundorte, besonders in Höllen (BENAC 1971, 98) entdeckt wurde, vertetenen *neolithischen Welle* kann in diesem Gebiet Siebenbürgens nicht nachbewiesen werden. Der -erdkundlich- nächste in diesem kulturellen und chronologischen Horizonte eingestufte Fundort, derjenige von Dârțu-Ceahlău (PĂUNESCU 1958, 269-271; BERCIU 1958, 91-98; DUMITRESCU 1958, 200-201) bewies sich später zu sein (VLASSA 1964, 463-464).

Die Entwicklung des großen Starcevo-Criș- Kulturkomplexes des karpatisch-balkanischen Frühneolithikum -Anteil des balkanisch-anatolischen Komplexes des Altneolithikums- beginnt im Süden Siebenbürgens mit der *Frühkeramik*- oder *Monochrom*- Phase. Die archäologischen materialien dieser Phase haben ein hypothetischen Vorkommen in den rumänischen Fundorte (LAZAROVICI 1977, 34; 1979, 17; 1984, 53-55). Das Vorhandensein der

monochromen, feinen, polierten Gattung kann -aber- nicht bezweifelt werden, indem sich diese in allen Fundorte mit frühneolithische Keramik aus dieser Gegend verborgen gibt, zwischen den anderen keramischen Gattungen -wie die feine, mit weiß bemahlte Muster (PAUL 1989, 20). Es reicht hier anzumerken die Siedlungen von Ocna Sibiului-Triguri (Niveau Ia-IIa) und Șeușa-La cărarea dintre mori (von M. Ciută unternommene Forschungen). Das Vorhandensein eines horizont mit monochrome Keramik kann durch die neueren Entdeckungen von Găvoajdia-Peștera Cauce (noch unveröffentlichte Forschungen von S. A. Luca und C. Roman) wahrgenommen werden, wo sich eine Schicht von cca 30 cm gibt, in der die Keramik ist größtenteils fein, poliert, mit sehr wenige der den Horizonten mit Bemahlung charakteristischen Elemente. Andernfalls, das Vorhandensein einiger monochromen Siedlungen in Rumänien wurde von der Entdeckung aus Iosaș-Anele angekündigt. (LUCA-BARBU 1992-1994). Die laut dem die *Monochrome* Phase ist hypothetisch in Rumänien hämmte die rumänischen Forscher, die vorzogen die frühneolithischen Siedlungen ohne Bemahlung (*Monochrom bei Dimitrijevic*) in der IIA- Phase dieses großen Kulturkomplexes einzustufen, eine chronologische Treppenschicht an der das Verschwinden -oder sehr seltenes Vorkommen- der Bemahlung vorangeschrieben wurde (LAZAROVICI 1979, 43).

Der wichtigste Fundort des Frühneolithikums im Süden Siebenbürgens ist, sowohl als Stratigraphie, wie auch als archäologisches Material, die Siedlung von Ocna Sibiului-Triguri. Die Ergebnisse dieser Untersuchungen sind in einer vom Hermannstädter Forscher Iuliu Paul verfaßte Serie von Studien und Artikeln erfaßt (PAUL 1980; 1981; 1989; 1995, 28-68). Die systematischen Forschungen diesen Fundort betreffend durchstreckten sich längs mehrerer Jahren (1977-1985); der Verfasser überprüft grundsetzlich die wichtigsten typologisch-stylistischen und stratigraphischen Daten der 6 früheren Niveaus und kommt zur Schlußfolgerung daß die ersten drei nacheinanderfolgende Niveaus (Ia-IIa) einem *Protosesklo*- Horizonte zugehören, das IIB- Niveau könnte der Übergangsphase zur Criș- Kultur (die mit Gura Baciului I synchrone Phase), während die letzten zwei Niveaus -IIa-IIb- einiger Sequenzen des *Starcevo-Criș*- Kulturkomplexes zugehören. (PAUL 1989, 10). Die Konklusion des zitierten Verfasser ist daß der *Protosesklo*-Horizont wird als *eine besondere Kultur mit einer recht langen Entwicklung* festgestellt, die er *Precriș* benennt, innerhalb deren zwei nord-donauländischen Regionalaspekten bemerkt sind: der kleinwalachische (*altländische*) *Cârcea* und der siebenbürgische *Ocna Sibiului-Gura Baciului*, indem man -schließlich- auch das Vorhandensein, zu dieser Zeit, zweier Entwicklungsetappen, I und II, bemerkt. (PAUL 1980, 10; 1989, 11). Gegner der einheitlichen Entwicklung, unter der Benennung von *Starcevo-Criș-Kulturkomplex* (LAZAROVICI 1992, 27), des Frühneolithikums aus der nord-balkanischen Gegend, I. Paul versucht die I- und, teilweise, II- Phase dieses

chronologischen Systems zu nuanzieren, eine heilbringende Sache im Zusammenhang der neuen Entdeckungen aus Siebenbürgen (*besonders Șeușa oder Miercurea Sibiului-Petriș*), die -andernfalls- aus ihrer unmittelbaren chronologischen und kulturellen Bedeutung verlieren würden. Man stellt fest, andernfalls, daß in welcher Weise wir immer die Entwicklung der ersteren neolithischen Phasen (*als Starcevo-Criș- Kulturkomplex, die I- und, teilweise, II- Phasen oder als Precriș I-II oder als Kulturgruppe -oder Kultur!- Gura Baciului-Cârcea*) betrachten würden, die neuen Entdeckungen werden zu Nuanzierungen und Ausbesserungen führen. Sicher ist daß am Ende des Precriș oder in der II- Phase des Starcevo-Criș, wir assistieren an so-geannten *Starcevisierung-* Phänomen (PAUL 1989, 18). Die Siedlung von Ocna Sibiului-Triguri verliert sich aus der Bedeutung, indem sie nicht die den späteren Horizonten des erwähnten Kulturkomplexes charakteristische Bemahlung mit Schwarz (PAUL 1989, 21) entwickelt. Die frühneolithischen Fundorte vom mittleren Miereschal entwickeln, unter westlichen und sud-westlichen kulturellen Einflüsse, Elemente wie Barbotin, angefügte Verzierungen, Einkerbung oder *Impresso-* Motiven (PAUL 1989, 21), neben der Bemahlung mit Schwarz (DRAȘOVEAN 1981, 42) oder die Altäre *mit Augen* an den Sockelfüße (LUCA-BOROFFKA-CIUTĂ 1998). Alle diese Beobachtungen beweisen daß wenigstens jetzt können wir sprechen von einer weiträumlichen kulturellen Einheit, eine auch von I. Paul -unter der Benennung von Starcevo-Criș-Komplex- angenommene Sache (PAUL 1989, 4).

Die Einflüsse aus dem Banat und der Theiß- Ebene werden immer sichtbarer mit der III- Phase (*System Gh. Lazarovici*) des Starcevo-Criș-Komplexes. Mit der Mitte der erwähnten Phase wird auch das Vorkommen der ersteren Vinca- Gemeinschaften festgestellt. Die keramischen Materialien durch die Prisma der von Gh. Lazarovici aufgestellten Regeln betrachtend, stellen wir fest daß, am Ende des -vollständigen oder teilweisen- Frühneolithikums im südlichen und süd-westlichen Siebenbürgen, geben sich mehrere Typen von zeitgenossischen gemeinschaften:

1. *Reine* Starcevo-Criș IIIB-IVA- Gemeinschaften, wie bei Orăștie-Dealul Pemilor, Punkt X_8 (LUCA-BOROFFKA-CIUTĂ 1998), Hunedoara-Biserica Reformată (DRAȘOVEAN 1981);

2. *Reine* Vinca- Gemeinschaften, wie Romos-La Făgădău (LUCA 1995-1996) wäre.

3. Gemeinschaften in der das Vorhandensein der Starcevo-Criș- und Vinca-Materialien in besondere Anhäufungsschichten festgestellt wird, wie bei Limba-Bordoane (*nacheinanderfolgenden Mitteilungen des Kollegen M. Ciută aus den Jahren 1996-1998*) oder bei Miercurea Sibiului-La Petriș oder Petriș (*die Siedlung wurde als Petrești angezeichnet: PAUL 1992, 141; vom Unterfertigten und C. Roman im Jahre 1997 unternommenen Geländeforschungen zeigten daß*

sich hier auch Starcevo-Criș- und Vinca- Keramik gibt; die systematischen archäologischen Ausgrabungen wurden im Jahre 1997 vom Unterfertigten und vom A. Georgescu begonnen).

b. Wenn wir die Bemerkungen von P. Breunig (BREUNIG 1987, 86) mit denjenigen von J. Roodenberg und Mitarb. für der anatolischen und circumägäischen Region (ROODEBERG und colab., 1990, 79) und mit den Schlußfolgerungen des Forschers J. Pavuk für die mittelbalkanischen und norddonauländischen Region (PAVUK 1993, 239) korrelieren, stellen wir fest daß die Karte der Diffusion/Expansion der Frühneolithischen Gemeinschaften ist, im Großen, die von B. Brukner und Mitarb. (BRUKNER und Mitarb. 1968, T VI) vorgeschlagene. Die Beobachtungen aus dem Süden Siebenbürgens, wie auch die neuen Entdeckungen der letzteren Jahren, machen uns das Vorhandensein eines Eindringsweges am Alttal, nach Ocna Sibiului, festzustellen, mit der Verlängerung dieses in der Richtung der Salzgruben vom extremnördlichen Bogen des mittleren Mieresch -über Şeuşa-, bis zu der Siedlung von Gura Baciului. Dieser Eindringsweg in Siebenbürgen ist von einem anderen, aus dem Süd-Westen, verdoppelt, dessen Überreste sich in den -viele noch unerforschte- Höhlen des Karstes der Poiana Ruscă- Gebirge wiederfinden. Dieser letztere Eindringsweg wird sich, langsam, entwickeln, so daß im Moment der *Starcevisierung* der Gemeinschaften aus dem Süden Siebenbürgens der Zugangsweg am Alttal wird geschlossen.

c. Balomir-Gura Văii Cioarei; Cerișor-Peștera Cauce (Kr. Hunedoara); Ciunga-Gura Fănațelor; Dumitra-Gurguleu; Galda de Jos; Ghibor-La Ghezuini; Hăpria-Lisu Străjii (Kr. Alba); Hunedoara-Grădina Castelului; Biserica Reformată, Cimitirul Reformat; Biserica Sfântul Nicolae (Kr. Hunedoara); Lancrăm (Kr. Alba); Mediaș (Kr. Sibiu); Nandru-Peștera Curată (Kr. Hunedoara); Ocna Sibiului-Triguri (Kr. Sibiu); Ohaba de Sub Piatră; Ohaba – Ponor-Peștera Bordu Mare; Orăștie-Dealul Pemilor, Punkt X_8 ; Punkt X_3 ; Punkt X_2 ; Peștera Cerișor I; Peștera Cioclovina; Peștera Dumbrava Română; Peștera Runcu Mare (Kr. hunedoara); Sebeș-Casa Jampa, Şeuşa-La cărarea morii; Spălnaca; Tărtăria (Kr. Alba); Târnava (jud. Sibiu); Uioara de Sus (Kr. Alba).

a₁. Das entwickelte Neolithikum, das -manchmals- auch *balkanisch-anatolische Chalkolitikum* benannt wird, ist eine in Süd- und Süd-West-Siebenbürgen, sowie im Banat (LAZAROVICI 1979; LAZAROVICI und Mitarb. 1991) von der Vinca- Kultur beherrschten Kulturperiode. Diese dem donauländischen Gebiet spezifische Kultur dringt in den früheren (A₂₋₃ und B₁) Entwicklungsphasen am mittleren Mieresch ein, indem sie mehrere Fundorte großen Ausmaße erzeugt. Auf diesen chronologischen und kulturellen Moment machte sowohl N. Vlăssă (VLĂSSĂ 1976, 29, 115-119), wie auch Gh. Lazarovici (LAZAROVICI 1981, 181-183) aufmerksam. Aus dieser Veröffentlichungen wissen wir aber nicht wie alle dem Horizonte spezifischen

Kategorien von archäologischen Materialien ausschauten. Die charakteristischsten archäologischen Vinca A- Materialien aus Süd-West-Siebenbürgen sind diejenigen von Limba (BERCIU-BERCIU 1949, 18-29, Abb. 15-22; neuere von der Karlsburger Universität durchgeführten Ausgrabungen brachten dem Horizonte sehr charakteristischen Funde heraus), Romos-*La Făgădău/Făgădău* (LUCA 1995-1996) -in der Fachliteratur auch als *Orăștie-Dealul Pemilor, Punkt X₇* (LUCA-COSMA 1993, 86; LUCA 1997, 19) bekannt-, Orlat (LUCA- PAREAN 1995-1996), Miercurea Sibiului-*Petriș/La Petriș* (von S. A. Luca und C. Roman im Frühjahr 1997 unternommenen Geländeforschungen; in den Jahren 1997-1998 von S. A. Luca und A. Georgescu durchgeführten systematischen Ausgrabungen). Es gehört sich zu erwähnen daß alle der Vinca A-Kultur zugeschriebenen archäologischen Materialien aus der von Torma Zs. geschaffenen Sammlung (ROSKA 1941) -cher- anderer neolithischen Fundorte aus dem Miereschthal zugehören, die sichersten Ähnlichkeiten zu den früheren Vinca- Horizonten seiend in der in M. Roskas Ausgrabungen gefundenen Plastik (ROSKA 1928, Abb. 21/3, 7) zu finden. Wenn sich ein frühere Vinca-Niveau bei Turdaș gab, zur Zeit ist dieses nicht mehr vorhanden!

Die von einigen Forscher bezüglich -aber nicht ausschließlich!- Siebenbürgens angenommene Terminologie ist -mit der Erforschung der stratigraphischen, chronologischen und kulturellen Tatsachen aus dieser geschichtlichen Provinz Rumäniens durch systematische Ausgrabungen- verfallen und von der geländlichen Wirklichkeit überschritten. Der Begriff *Vinca-Turdaș* oder *Turdaș-Vinca* (GARAȘANIN 1993) ist hinfällig. Die Vinca-Turdaș I- und -teilweise- II-Phase ist in Siebenbürgen, wie weiter oben gesehen, durch typische Vinca A- Entdeckungen vertreten, die *identisch* oder *sehr ähnlich* als Faktur, Formen und Verzierung derjenigen aus dem Banat sind. Infolgedessen, wir betrachten die Benennung *Vinca-Turdaș- Kultur* als vom Bereich der Forschungsgeschichte zu haltend, überhaupt weil auch die Vinca-Turdaș II-III- Phasen finden sich nicht den Sinn, weil -einmals entstanden- ist die Turdaș- Kultur stark individualisiert, indem die Vinca- Elemente eine nebensächliche Bedeutung in deren Entwicklung haben.

b₁. Die Eindringungswege aus dem Banat sind offen, was durch die Ähnlichkeit bis zur Identität der erforschten archäologischen Materialien und die Ähnlichkeit der kulturellen Entwicklung zwischen der erwähnten Provinz und Siebenbürgen bewiesen ist. Man kennt, wieder, archäologische Materialien in den Höllen, indem die südlichsten Vinca A- Elementen in Siedlungen in Siebenbürgen diejenige aus dem Hötzingen Land, Căpățânii- Gebirge, Hunedoara-*Biserica Sfântul Nicolae* (im Jahre 1997 von Zeno Karl Pinter durchgeführten systematischen Ausgrabungen; das jungsteinzeitliche archäologische Material wurde von S. A. Luca bearbeitet) und Valea Nandrului (ROSKA 1936; 1941). Alle Anzeichen führen zur Annahme laut der die

wichtigsten Beziehungen zwischen Banat und Siebenbürgen vollziehen über die Poiana Ruscă- Gebirge oder auf ausweichende Wege.

c₁. Balomir-*Gura Văii Cioarei* (Kr. Alba); Iernut-*Bideșcutul Mare* (Kr. Mureș); Hunedoara-*Biserica Sfântul Nicolae* (Kr. Hunedoara); Limba-*Vărar, Bordoane* (Kr. Alba); Marița-*Peștera cu vas* (Kr. Hunedoara); Miercurea Sibiului-*Petriș/La Petriș* (Kr. Sibiu); Orlat (Kr. Sibiu); Romos-*La Făgădău/Făgădău* (Kr. Hunedoara); Tărtăria (Kr. Alba).

a₂. Das Vorhandensein einem zu einem chronologischen Vinca B-Horizonte einstuftbaren Anzahl von Siedlungen scheint durch eine Serie von in Siedlungen wie Tărtăria, Niveau II (VLASSA 1976, 28-43; LAZAROVICI 1977a, 223 ff.), Lumea Nouă (BERCIU 1961, 23-24) oder Limba (BERCIU-BERCIU 1949) bewiesen werden zu können. In der B₁- Phase der Vinca- Kultur sind, aller Anschauungen nach, auch einige der keramischen Fragmenten von Romos (LUCA 1995-1996, 49) einzustufen. Ein Teil der im Abschnitt c₁ aufgezählte Vinca B₁- Siedlungen können sich, chronologisch, auch in dieser Phase entwickeln, wie auch ein großer Teil der Siedlungen vom Abschnitt c.

In dem zweiten Teil der B- Phase der Vinca- Kultur können eingestuft werden auch die Schichten und Niveaus mit in der Linearphase von *Notenkopf*-Typus eingliedbaren keramischen Materialien. (LAZAROVICI 1977a, 223; ROSKA 1936, 50; VLASSA 1959; 1960, 131-133; 1961, 20, 22; 1963, 488; 1964a, 132; H. DUMITRESCU 1966, 442). Die Literaturangaben diese Materialien betreffend zeigen an daß Materialien dieser Art wurden gefunden in Tărtăria (DRAȘOVEANU 1996, 95), Lumea Nouă (PAUL 1992, 126) oder in den neueren Ausgrabungen von Gligorești, an dem Zusammenfluß des Goldbaches (Arieș) und Mieresch (*freundliche Information von Gelu Florea und Florin Gogăltan*), wo Linear- Materialien in geschlossene Komplexe neben Bükk- Materialien entdeckt wurden. Dieselbe Zeitgenossenschaft ist auch von der Zusammensetzung der Sammlung Torma Zs. suggeriert (ROSKA 1941, 236-237, 266-267, Taf. XCVI/3, CXI/2-5). Das Vorhandensein einiger Bükk-Precucuteni I- Vergesellschaftigungen bei Tăuș (LAZAROVICI 1997a, 224-225; H. DUMITRESCU-LAZAROVICI 1995-1996, 15) macht uns zu glauben - und das werden wir anlässlich der Besprechung der Turdaș-Precucuteni-Beziehungen sehen- daß auch diese Niveaus in einer späteren chronologischen Periode einzustufen sind.

In was betrifft die *Lumea Nouă- Kulturgruppe mit bemahlte Keramik*, die infolge der im namensgebenden Stadtviertel des Munizipiums Karlsburg (Alba Iulia) durchgeführten Forschungen definiert wurde (BERCIU-BERCIU 1949; BERCIU (I) 1968; PAUL 1965, 229; 1969, 45; H. DUMITRESCU 1966, 435; ROMAN 1969, 140; LAZAROVICI 1977a, 226; DRAȘOVEAN 1996, 94; LUCA 1997, 71), wie man weiter oben sieht, wurde sehr viel geschrieben. Trotz dem, die genaue stratigraphische Lage einiger Entdeckungen mit bemahlte

Keramik ist unbekannt. Die oft Verweise an den Vergesellschaftungen mit Turdaş- Keramik machte uns zu behaupten daß die Materialien dieses Typus können sehr spät, nach Vinca B₂ eingestuft werden. Die Veröffentlichung oder die Wiederholung der Ausgrabungen bei Turdaş und Lumea Nouă könnte, wir sind sicher, dieses Problem klären. Bezüglich des Vorhandenseins einer Gruppe mit bemahlter Keramik ringsherum der Westkarpathen (LAZAROVICI 1977a, 226; *der Einfall wurde bei Tagungen für Mitteilungen vom seeligen N. Vlăssă im Umlauf gesetzt*): der jetzige Stand der Forschungen beweist daß die Bemalungstechniken der Oberfläche des Gefäßes (*südlich und südwestlich dieser Gebirge wurde die **crussted**- Technik benutzt, aber östlich, nördlich und nord-westlich die Bemalung bevor dem Brand*), die Musteransetzung der Ornamenten, sowie die für Verzierung der Gefäße benutzte *Farben* sind unterschiedlich von einer Gruppe zur anderen, indem man wenigstens zwei verschiedenen, von den Eindringwege der Einflüsse und der kulturellen und technologischen Importe diktierten Weisen auszeichnet: eine nordische, in Beziehung mit dem Eindringweg auf den Somesch- Flüsse und auf dem Schnellen Kreisch und eine südliche, vom Mieresch und -vielleicht- an den sanften Gipfeln der Poiana Ruscă- Gebirge, gebundene.

Die der *Bükk- Kultur* zugeschriebenen keramischen Fragmenten finden sich, bei Gligoreşti, in Vergesellschaftlichung mit Linearkeramik mit Musiknoten (*freundliche Informationen von Gelu Florea und Florin Gogăltan*) oder bei Turdaş-Luncă im Niveau II (*Zwischenniveau*). Die Materialien dieser Art wurden, üblicherweise, einem Vinca B₂- Horizonte zugeschrieben (LAZAROVICI 1977a, 225). Eine Vergesellschaftlichung *Bükk-Lumea Nouă-Tăuălaş* (!) wird bei Tărtăria angekündigt (PAUL 1965, 300; 1969, 46; VLĂSSĂ 1976, 30, n.6; 128) Wenn diese Meinungen vor 30 Jahren unangreifbar waren, die aus den neueren Ausgrabungen ergebene stratigraphischen Daten und archäologischen Informationen können diese Äusserungen nicht mehr bestätigen. Von hier wird auch die Schlußfolgerung herausgezogen, laut der die neuen aus den Ausgrabungen von Tărtăria aus dem Jahre 1989 folgenden Informationen veröffentlicht werden müssen oder ist die Wiederholung dieser Forschungen nötig. Nur so wird sich die dortige Siedlung ihre Bedeutung wiedererwerbe.

Die einem Vinca B₂- Horizonte in Siebenbürgen zugeschriebene keramische Materialien (LAZAROVICI 1977a, 223-225) sind, aller Probabilitäten nach, zum Anfang der C₁-Phase derselber Kultur einzusuffen, eine Idee die auch von anderen Ausgrabungen als denjenigen von Turdaş und Orăştie wiederbestätigt werden müssen.

b₂. Die kulturellen Eindringwege in der untersuchten Gegend diversifizieren sich, ein Beweis für die immer beharrliche Suche nach dem siebenbürgischen Gebiet, im offenbaren Wunsch die hierigen Rohstofflagerungen

auszunutzen. Die wichtigsten Wege wurden am Schluß des Abschnittes a₂ aufgezählt.

c₂. Limba, Lumea Nouă (Kr. Alba), Romos (?), Tăualaş Niveau I (?) (Kr. Hunedoara), Tărtăria Niveau II (?) (Kr. Alba).

*
* *
*

Die Definierung dieser Periode ist mit dem Vorkommen der Kupfermetallurgie gebunden. Die Inkonsequenz in ihrer Definierung machte daß die Forscher unterschiedlichen Stellungen bezüglich deren Anfangsmoments, sowie über die Entwicklung der Periodisierung und ihrer innerlichen Entwicklung. Man kann als aufgrund einiger einzelnen Funde (*Kupferwerkzeuge und – Schmuck*: PLOPSOR 1968, 24; VLASSA 1976, 406-407, Abb. 6; HOREDT 1968; 1976; COMSA 1967, 10; 1969, 33; BERCIU 1961, 38-39; LAZAROVICI 1970, 477; 1977, 23-27, 54; 1979, 32, 87) die Anfänge dieser Periode bis zum Ankommensmoment der Vinca – Kultur, als einem Anteil des *balkanisch-anatolischen Chalkolithikum* (URSULESCU 1993, 21). Wir meinen daß der glaubhafte Moment für die Entstehung dieser Phase in Siebenbürgen ist der Schluß der Vinca B₂- Etappe -in der bisjetzigen chronologischen Annahme dieser Phase-, ähnlich -anscheinlich- mit der Gradac-Phase der genannten Kultur (GARAŞANIN 1996). Jetzt entstehen, im Süden und Süd-Westen Siebenbürgens, unter Einflüsse aus dem Banat, Kreischgebiet und Muntenien nur dieser Gegend spezifischen Gruppen und Kulturen.

Wegen der diversen, komplexen und recht wenig erforschten Fragestellung, werden wir den ersten Teil des Äneolithikums auf eine zersplitterte Weise antasten, je nach den bis jetzt definierten Kulturgruppen.

a₃. Die Turdaş- Kultur.

Wie wir auch in den vorderen zeilen behaupteten, die Benennung *Vinca-Turdaş* oder *Turdaş-Vinca* entspricht nicht mehr den neueren Forschungen, wie auch nicht den kulturellen Tatsachen der Periode in Siebenbürgen (DRAŞOVEAN 1996, 93-94; LUCA 1997, 73-74). Diese Untersuchungen zielten auf die Turdaş- Siedlungen von Orăştie-Dealul Pemilor, Punkt X₂ (LUCA 1997), Turdaş-Luncă/La luncă (LUCA 1996) und Deva-Tăualaş (*im Herbst 1996 von S. A. Luca unternommene Nachprüfunggrabungen*) ab. Die Turdaş- Kultur enthüllt sich als eine selbstständige, -aller Anscheinungen nach- infolge eines starken Vinca- Andranges entstandene Entität. Dieses Einfluß macht sich gespürt in den Formen, Verzierungen und Erzeugungstechniken, auch wenn die rein Vinca-Materialien sehr selten sind. Sicher ist daß in den stratigraphierten Fundorten wird eine neue -chronologisch, kurzer Zeit nach der Entstehung der Turdaş-Kultur gelegte- Wanderungswelle bemerkt, die diese Kultur abändert, ein Mo-

ment in dem die Entstehung der Petrești- Kultur beginnt. Diese neue Welle wurde in Mintia-Gerhat (DRAȘOVEAN-LUCA 1990) , Turdaș-Luncă (Zwischenniveau: LUCA 1997, 73-74) und, vielleicht, Pianul de Jos überrascht (PAUL 1969).

Die Beziehungen der Turdaș- Kultur mit Vinca C.

Die Zeitgenossenschaft der beiden kulturellen Manifestationen wurde oftmals vorgebracht, besonders in der letzten Zeit (DRAȘOVEAN 1996, 93-100). Unserer Kollege schlugte ein Drehbuch vor, in dem eine bestimmende Rolle haben eine Serie von *Wellen* oder *Schocks*, teilweise die von Gh. Lazarovici erarbeitete Theorie des *Vinca C- Schock* übernehmend (LAZAROVICI 1987; 1994). Wir glauben daß es verfrüht ist -im jetzigen Stand der *stratigraphischen* , und nicht der *Büro-* Forschungen!- den Turdaș I- Niveau in Vinca C₁, einzustufen, überhaupt weil im Niveau mit dieser Bezeichnung aus der namengebenden Siedlung, zwischen typischer Turdaș- Irdenware -es ist war-, sich auch vereinzelt, im Vinca B₂- Horizonte einstuftbaren archäologischen Materialien geben. Diese Sache macht uns zu behaupten, für diesen Augenblick, daß das Turdaș- Kulturphänomen, im Moment des Vorkommen der ersten Vinca C₁- Gemeinschaften, schon entstanden ist (LUCA 1997, 73). Zur selben Schlußfolgerung könnten uns auch die Entdeckungen von Mintia führen (DRAȘOVEAN-LUCA 1990).

Die Beziehungen der Turdaș- Kultur mit der Tăualaș- Gruppe.

Das bis jetzt die *Tăualaș- Gruppe* / -*Aspekt* von der Turdaș-Kultur unterschiedliche Merkmal ist die bemahlte Gattung und einige Besonderheiten der Erzeugungs- und Verzierungstechnologie der Gefäße (H. DUMITRESCU 1966; 1984; H. DUMITRESCU- LAZAROVICI 1985-1986). Die systematischen Untersuchungen aus Zlaști beweisen daß die archäologischen Turdaș- Materialien sich in Zusammenhang mit Tăualaș- artige Bemahlung befinden. (LAZAROVICI 1987, 36-37, Abb. 7/13) Dieselbe Bemerkung kannte auch anlässlich der systematischen Ausgrabungen von Orăștie-Dealul Pemilor, Punkt X₂ (LUCA 1997, 64, 74, Taf. VIII/4, XIX/4, XXVIII/5) oder von Turdaș-Luncă gemacht werden. (*Die mit schwarze, bitumenhältige Paste, im Tăualaș- Stil bemahlte keramischen Materialien wiederfinden sich, vollständig, im Zwischenniveau, II*). Dieser Zustand wurde, andernfalls, auch von ältere Funde, wie diejenige aus Războieni (KALMAR 1984, 394, St. 32, Abb. 3/2) oder Hunedoara angekündigt. (*Die mit bitumenhältigen Schwarz bemahlte keramische Materialien befinden sich in den Sammlungen des Corviner Museums aus Hunedoara und wurden entweder bei Biserica Reformată oder bei Zlaști entdeckt*). Alle diese Sachen machen uns zu glauben daß die Existenz der Tăualaș- Gruppe/ – Aspekts vom Bereich der Forschungsgeschichte haltet (LUCA 1997, 74).

Die Beziehungen der Turdaş- Kultur mit der Precucuteni- Kultur.

Bemerkungen bezüglich der anlässlich der in der besprochenen Gegend unternommenen systematischen Ausgrabungen vorkommenden keramischen Precucuteni- Materialien wurden in den Fundorte von Daia Română, Niveau II (PAUL 1992, 54, 125- *Precucuteni I*) gemacht – wo eine wenigstens sonderartige Vergesellschaftung mit Linearelemente vom Alföld- Typus (!) wahrgenommen wird (PAUL 1992, 126), eine schwer glaubhafte Sache wann wir den großen chronologischen Unterschied zwischen den beiden Kulturphänomenen kennen, überhaupt nach den stratigraphischen Beobachtungen des letzten Jahrzehntes (DRAȘOVEAN 1996, 95). So daß, bei Mintia-*Gerhat*, Niveau II, wurden Precucuteni I- Keramikfragmente (DRAȘOVEAN-LUCA 1990, 13, Abb. 3/4), die Vinca C₁ datierbar sind (H: DUMITRESCU – LAZAROVICI 1986, 26; DRAȘOVEAN-LUCA 1990, 13; PAUL 1992, 54, 125). Ein anderer Fundort in dem Precucuteni I- und II- Importe vorkamen ist diejenige aus Turdaş-*Luncă/La luncă*. Die Materialien dieser Typus wurden auch von den älteren Entdeckungen angezeigt, mit der vom Mangel an stratigraphischen Informationen verursachten Zurückhaltung (ROSKA 1941, T. CXV), wie auch die aus der Siedlung von Călnic typologisch sehr hervorhebenden Materialien (*Die Lagern des Brukenthal- Museums aus Hermannstadt*). Die zwischen den Jahren 1992-1998 unternommenen Forschungen führten zur Entdeckung anderer derartigen Materialien bei Turdaş (LUCA 1997). Diese keramische Fragmenten wurden, ausnahmslos, im von Petrești- Wohnungen bedeckten Niveau II (*Zwischenniveau*) gefunden. Ein andere neue Beispiel ist derjenige der Funde aus der Höhle von Cauce, Dorf Cerișor, Kr. Hunedoara. Hier die Precucuteni- sind von den Petrești AB- Materialien *bedeckt* und mit Tăualaş-artige Bemalung vergesellschaftet. Auch in der Siedlung von Tăualaş wurden im unteren Niveau keramische Precucuteni I- (DUMITRESCU 1966, 42; LAZAROVICI 1977a, 225) und im oberen Precucuteni II- Fragmente (PAUL 1969, 47-48) entdeckt. Dieselbe keramischen Fragmenten wurden, als Importe, im mit den Entdeckungen von Mintia oder mit denjenigen aus dem *Zwischenniveau* (II) von Turdaş zeitgenössischen Niveau aus der Höhle von Cauce gefunden. Alle diese Entdeckungen beweisen daß die so-geannten Precucuteni- *Importe* sind *gemeinsame Güter* in den Turdaş- oder Turdaş-zeitigen Komplexe, was uns macht uns zu fragen ob diese nicht vielleicht eine Gattung der erwähnten Kultur wären. Diese Gattung könnte entstehen beim Kontakt zwischen der Linear- Welt (*Notenkopf*) und die in Siebenbürgen weiterdauernden Kulturphänomenen, wie im Fall der Boian- Kultur, im ausserkarpathischen Raum (COMȘA 1974a, 223 ff.).

Die Beziehungen der Turdaş- Kultur mit der Iclod- Gruppe.

Die Iclod-Gruppe behaltet, mit ihrer zeitlichen Entwicklung, zwischen ihrer Charakteristika immer verdünntere Turdaş- Elemente (LAZAROVICI 1977a; 1997b; 1983a; 1991; LAZAROVICI und Mitarb. 1983-1984; 1989-1993;

1991, 133-136; LAZAROVICI – KALMAR 1982; 1986; 1987; 1989; 1990, 1990-1993; MAXIM und Mitarb. 1994, Abb. 1/3, 5, 7, 10, 12; 2/3, 8-12; 5/7, 9, 11; 674; LUCA 1997, 71-72). Der Moment der Entstehung dieses den Somesch-Becken charakteristischen Kulturphänomens ist, zweifellos, Vinca C₂ (DRAȘOVEAN 1996, 99). Die der späteren Phase der Turdaș- Gemeinschaften haben einige Charakteristika, vor allem in der Faktur der Keramik, die uns berechtigen zu behaupten daß die ersten Elemente der Iclod- Gruppe entstehen im süd-westlichen Gebiet Siebenbürgens (LUCA 1997, 71).

Die Beziehungen der Turdaș- Kultur mit der Theiß- Kultur.

Das Vorhandensein, bei Turdaș-Luncă, im alten und im Zwischenniveau, einiger mit Rott und Gelb in der *crussted*- Technik bemalten keramischen Fragmenten, die Einlage der Einkerbungen mit einer weißen Stoff, der typischen mäandrischen Verzierungen, die -manchmals- auch Eindrücke mit dem Schilfrohr oder mittels einem ähnlichen Gegenstand aufweisen, machte uns in einem jüngsten Artikel (LUCA 1997a) zu behaupten daß wir sich vor einiger Szákalhát-Theiß I- Einflüsse befinden. Diese Meinung findet eine irgendwelche Bestätigung auch in den Beobachtungen aus dem Banat (DRAȘOVEAN 1996, 87-89). Die neuesten Entdeckungen aus der Hölle *Cauce* zeigen an daß für dem Szákalhát-Theiß I- Horizont typische keramischen Materialien sich in Vergesellschaftung mit denjenigen von Turdaș II (*Zwischenniveau*)-Foieni-Mintia- Gruppe befinden.

b₃. Die auf den in den Turdaș- Fundorte von Turdaș-Luncă und Orăștie-Dealul Pemilor, Punkt X₂, entdeckten archäologischen Materialien in der letzten Zeit durchgeführten Analysen beweisen daß die Turdaș- Kultur entsteht, *frühestens*, beim Gradac-Horizont der Vinca- Kultur (GARAȘANIN 1993, 8, 13; 1994-1995). Das Vorhandensein einiger Turdaș-artigen Materialien bei Lipova-Hodaie (BORONEANȚ-DEMȘEA 1974; LUCA 1986; 1987), Sălbăgel (MOROZ-POP 1983; LAZAROVICI und Mitarb. 1991, 78-81, Abb. 23) und Vrsac (H. DUMITRESCU-LAZAROVICI 1985-1986, Taf. XXVI/1-12) beweisen die Beziehungen unserer Kultur mit dem Vinca- Phänomen. Zur selben Entstehungsbeziehungen führt uns auch die Anlegungsweise der punktiert-eingekerbten Verzierungen, sowie auch die -es ist war, seltenere- Erscheinung einiger spezifisch Vinca- Formen und Ornamenten. Die erwähnten Einflüsse sind durch den Kulturgebiet der Theißer Ebene drastisch filtriert, wie uns das üppige Vorkommen der Bemahlung in der *crussted*- Technik mit rotter oder gelber Farbe oder durch Beilegung der beider Farben auf denselben Gefäß suggeriert. Demselben Kulturgebiet kann auch die Einlage mit weißer Paste der Einkerbungen zugeschrieben werden.

Dieser Meinungen nach können wir behaupten daß der wichtigste Eindringsweg der kulturellen Einflüsse die die Entstehung der Turdaș- Kultur erzeugt ist der westliche, auf den Gang des Mieresch oder durch den Gebiet der Poiana Ruscă- Gebirge.

c₃. Aiud; Alba Iulia-*Lumea Nouă* (Kr. Alba); Bradu; Cașolț (Kr. Sibiu); Cerișor- *Peștera Cauce*; Ciopeca (Kr. Hunedoara); Călnic (Kr. Alba); Chitid (Kr. Hunedoara); Cugir (Kr. Hunedoara); Daia Română (Kr. Alba); Deva (Kr. Hunedoara); Ghirbom (Kr. Alba); Hățăgel; Hunedoara (Kr. Hunedoara); Limba (Kr. Alba); Miercurea Sibiului (Kr. Sibiu); Mihalț (Kr. Alba); Mintia; Nandru (Kr. Hunedoara); Ocna Sibiului-*Fața Vacilor* (Kr. Sibiu); Ohaba de Sub Piatră; Orăștie; Peștenița (Kr. Hunedoara); Petrești; Pianu de Jos (Kr. Alba); Pricaz (Kr. Hunedoara); Răhău (Kr. Alba); Râul Alb; Reea; Sântamaria Orlea (Kr. Hunedoara); Sebeș; Sântimbru (Kr. Alba); Subcetate; Suseni; Șoimuș (Kr. Hunedoara); Șura Mică (Kr. Sibiu); Tărtăria (Kr. Alba); Tăuला; Turdaș (Kr. Hunedoara); Unirea (Kr. Alba); Vadu; Valca Nandrolui; Zlaști-*Gruia lui Moș* (Kr. Hunedoara).

*
* *

a₄. *Die Petrești-Kultur.*

Die Herkunft der Petrești-Kultur wurde zahllosemals analysiert, indem I. Paul die Synthese der mit diesen Anlässe ausgedruckten Anschauungen, Meinungen und Behauptungen erfaßte (PAUL 1992, 117-132). Zu dieser Bemerkungen man kann die von Fl. Drașovean ausgedruckte Meinungen (DRAȘOVEAN 1996, 84-86; 93-100) hinzufügen, der, die *Foieni-Gruppe* als eine und dieselbe Sache mit der Petrești- Kultur betrachtend, setzt den Anfangsmoment der Kultur zu einem chronologischen Vinca C- Horizont an. Unsere Meinungen bezüglich dieser Behauptung sind schon bekannt (LUCA 1997, 75, N. 372). Wir glauben nötig, die Bemerkungen des Kollegen Fl. Drașovean bezüglich dem chronologischen Zusammenhang zwischen der Petrești- Kultur und die Vinca- Kultur zu bestärken, im Sinn daß die erstere irgendwann in der C- Phase der zweiten entsteht (DRAȘOVEAN 1996, 86). Diese Sache ist bei Turdaș-*Luncă* gut bemerkbar, in den neuen systematischen archäologischen Ausgrabungen, wo das Zwischenniveau (II) mit der Foieni-Gruppe oder ihrer siebenbürgischen Variante, die Mintia- Gruppe, ähnlicher keramischen Elemente beinhaltet, während das neueste, in horizontale Stratigraphie, Niveau, I, in den A- und AB- Phasen, so wie diese I. Paul definierte, wenigstens drei Bauniveaus aufweist.

Wichtig und weniger erforscht ist das Vorhandensein der Turdaș- Formen und Elementen in den Siedlungen der Petrești- Kultur. Diese leben miteinander bis gegen dem Ende der letzteren Kultur. Wir glauben daß dieses der Sache zuschreibbar ist, daß das Turdaș, als Kultur, neben den im vorderen Abschnitt Vorgebrachten, eine der Grundanteile der Entstehung der Petrești- Kultur ist und bleibt.

Die Beziehungen der Petrești- Kultur mit der Gumelnița- Kultur.

In der klassischen Entwicklungsperiode der Petrești- Kultur stellt man enge Beziehungen mit der Gumelnița- Kultur fest (PAUL 1969, Taf. VI, Taf. VII). Diese Beziehungen werden festgestellt durch das Vorkommen, in unseren Untersuchungen, zahlreicher, noch unveröffentlichten, im unverwechselbaren Stil der südcarpathischen Kultur verzierten Gefäßdeckel und anderer charakteristischen keramischen Formen. Diese Materialien kommen die Behauptungen der seeligen Archäologen Hortensia und Vladimir Dumitrescu (H. DUMITRESCU 1966; DUMITRESCU 1925, 73, Abb. 47; 1958a; 1960; 1970a; DUMITRESCU und Mitarb. 1983, 105-106) zu unterstützen. Infolge, können wir den Parallelismus zwischen Gumelnița A₂ und Petrești AB behaupten.

Die Beziehungen der Petrești- Kultur mit der Precucuteni- Kultur.

Die keramischen Precucuteni- Materialien finden sich in den Siedlungen der Petrești- Kultur bis, einschließlich, in der AB- Phase, was auch mit dem Schluß dieser Kultur in Beziehung gestellt werden kann. Das Ende der erwähnten Kultur ist, zweifellos, angegeben von der Entstehung der Cucuteni- Kultur, an deren Grund, von der Entstehung her, befindet sich diese (MARINESCU-BĂLCU 1974, 131).

Die Beziehungen der Petrești- Kultur mit der Herpály- Kultur.

Die Entdeckungen aus der neolithischen Siedlung von Pianu de Jos-Podei (*Niveau IIa*) stellten die Frage der Beziehungen zwischen den beiden Kulturen (PAUL 1969, 59). Die Entdeckungen der letzteren Jahren von Hodoni (LAZAROVICI und Mitarb. 1991, 65-66; DRAȘOVEAN 1991, Taf. 7; 1996, 86-87) zeigen das Vorhandensein einiger keramischen Herpály- Importe an. Dieselbe Sache wird in der Siedlung von Hódmezővásárhely-Gorzsa -die C- Phase- festgestellt (HORVÁTH 1982, Abb. 17; 18/6-28; 1985, 91). Die chronologische Beziehung zwischen Petrești-Foieni-Herpály scheint glaubhaft (DRAȘOVEAN 1996, 87, 89), überhaupt weil das Gefäß von Pianu de Jos in der klassischen Phase der innerlichen Chronologie der Herpály- Kultur einstuftbar ist (KALICZ-RACZKY 1984; 1987, 105-126).

Die Beziehungen der Petrești- Kultur mit der Bodrogheresztúr- Kultur.

Gleichfalls, das Ende der Petrești- Kultur ist zeitgenössisch, aller Anscheine nach, mit dem Eindring der Bodrogheresztúr- Gemeinschaften am Miereschthal (PAUL 1969, 77, 79; LUCA 1994). Zwischen diese beide Kulturen geben sich keine, durch häufige Austauschen von keramischen Material, ausgedruckte Kontakten. Wir können behaupten, aber, daß der Ausklang der Petrești- Kultur ist vom Horizonte der pastillierten Henkel (PAUL 1969, 77 – Pianu de Jos-Podei; BERCIU 1961, 319-320 – Petrești; Cheile Turzii – *Ausgrabungen und Informationen N. Vlassa*; PAUL 1969, 80 – Bogatu Român-*La Doguri*; u.a.), also Cucuteni AB (H: DUMITRESCU 1961) angegeben.

b₄. Der bisjetzigen Indizien nach, das frühe Petrești entsteht mit einem starken Turdaș-Beitrag, über dem sich ein aus dem Banat herkommenden Anteil (*die Foieni-Mintia -Gruppe*) verpflanzt. Die Elemente dieser Gruppe müssen vielleicht noch südlicher und -warum nicht?- auch nördlicher, im Gebiet der Herpály-Kultur gesucht werden.

In einer klassischen Etappe öffnet sich ein, auf den Alttal möglicher wichtigen Verbindungsweg mit der Gumelnița- Kultur, mit der Zuschließung der Verbindungswege mit der Moldau (*durch die Precucuteni- Kultur*).

Das Schluß der Kultur ist vom Ankommen einiger Gemeinschaften aus dem Westen, Süd-Westen und Süden angegeben.

c₄. Agârbiciu (Kr. Sibiu); Alba Iulia (Kr. Alba); Bazna (Kr. Sibiu); Bărbant (Kr. Alba); Boarta; Bogatu Român; Bunești; Cașolț (Kr. Sibiu); Cătatea de Baltă; Ciuguzel; Călnic; Daia Română (Kr. Alba); Mintia (Kr. Hunedoara); Noșlac; Obreja (Kr. Alba); Ocna Sibiului (Kr. Sibiu); Orăștie (Kr. Hunedoara); Păuca (Kr. Sibiu); Petrești; Pianu de Jos; Răhău; Războieni; Roșia de Secaș; Sebeș; Silivaș; Sântimbru (Kr. Alba); Slimnic; Șeica Mică (Kr. Sibiu); Șoimuș (Kr. Hunedoara); Șona (Kr. Alba); Șoroștin (Kr. Sibiu); Șpălnaca (Kr. Alba); Șura Mică (Kr. Sibiu); Tărtăria (Kr. Alba); Tăuલાș (Kr. Hunedoara); Târnava (Kr. Sibiu); Turdaș (Kr. Hunedoara); Turdaș (Kr. Alba); Valea Lungă; Văleni (Kr. Sibiu).

*
* * *

a₅. *Die Tiszapolgár- Kultur.*

Die Entstehung dieser Kultur kann nicht, im jetzigen Stand der Kenntnisse, im von uns in diesem Werk untersuchten Gebiet gesucht werden. Ihre Entstehungswiege ist die Theiß- Ebene (KUTZIÁN 1959; 1963; 1969; 1972), so wie im Fall der nächsten Kultur der klassischen äneolithischen Epoche, Bodrogheresztúr (PATAY 1974/1975, 5). Die früheren Elemente, Prototiszapolgár, sind mit der D- Phase der Vinca- Kultur zeitgenössisch (KALICZ 1988, Abb. 1-2; 1989, Abb. 14; LAZAROVICI 1983b, 7-9). In einem jüngsten Artikel (LUCA 1993) bemerkten wir daß die innenkarpatischen Becken der Flüsse Mieresch und Alt, mit ihrer Nebenflüsse, machen nicht Teil aus dem Entstehungs- und Entwicklungsgebiet der Kultur (LUCA 1993, 27-29). Vereinzelt, im Süd-Westen des von uns untersuchten Gebiet, kommen der Tiszapolgár- Kultur zugehörnde Materialien in den Höhlen aus der östlichen Seite der Poian Ruscă- Gebirge vor. Die repräsentativste Entdeckung dieser Art ist diejenige von Cerișor-Cauce, wo die Materialien dieses kulturellen Typus über einer Vinca C-Petrești- Schicht liegen und sind, ihrerseits, vom Horizonte mit pastillierten Henkel übereinandergelegt (*Ausgrabungen von S. A. Luca und C. Roman aus 1998*). In den niedrigen Gebiete, wo wir mit Materialien dieses Horizontes rechnen würden, geben sich nur Petrești- Siedlungen (s. Unterkapitel a₄-c₄).

b₅. Den Typus der Tiszapolgár- Entdeckungen im untersuchten Gebiet gegeben, wir betrachten ihm als für diese Kultur nicht typisch. Die Gegend in der diese Gemeinschaften eindringen ist das Hötzinger Land (LAZAROVICI 1983b, 15; KALMAR-TATU 1984-1985, 93, 96) und die westliche Region (*die Ostseite der Poiana Ruscă- Gebirge*) des Munizipiums Hunedoara (*die Hölle Cauce*).

c₅. Cerișor-Peștera Cauce; Hățăgel-Gostat; Nandru-Peștera Curată; Peștera Spurcată (Kr. Hunedoara); Răhău (?) (Kr. Alba).

a₆. *Die Decea Mureșului- Gruppe.*

Dumitru Berciu vorbezügte die Bodrogkeresztúr- Kultur als Decea Mureșului- Kultur, wenigstens für Rumänien zu benennen (X X X 1960, 59-60; 1961, 121-124), indem er auf den in der namengebenden Gräberstätte entdeckten Materialien aufmerksam macht (KOVÁCS 1928-1932, 89-101; 1944, 3-21; ROSKA 1942, 159-160, Nr. 89, Abb. 187-190; X X X 1960, 54-60, 74, Taf. VII; VLASSA 1964a, 359; RUSU 1971, 82; ROMAN 1973, 64-65; DÂMBOVIȚA 1978, 65; LAZAROVICI 1983b, 11; OPRÎTESCU 1978, 87-98), daß sie eine für das kulturelle Spektrum des Äneolithikums der Region fremden, irgendwie von der Faktur und von den Formen her, der Bodrogkeresztúr- Kultur nahen Entität vertreten. Unserer Meinung nach, ist dieses kulturelle Phänomen eine der Beimischung einiger alten indo-germanischen Elemente mit dem örtlichen äneolithischen Fond verdankte Synthese -das vollständigste Werk bezüglich dieses chronologischen Moments: ROMAN und Mitarb. 1992-, indem sein Verbreitungsgebiet -im Allgemein- mit dem Miereschthal und mit dem mittleren Miereschthal -besonders- verbunden ist (LUCA 1994, 191-192, Karte 5; 1994a). Das Ankommen der Bodrogkeresztúr- Gemeinschaften in der Gegend des mittleren Mieresch macht daß die Decea Mureșului- Gruppe ihrer kurzzeitigen Existenz verscheidet.

b₆. Das Eindrang der die Entstehung der Decea Mureșului- Kulturgruppe beeinflüssenden gemeinschaften geschieht aus zwei Richtungen. Die erste ist mit dem örtlichen äneolithischen Fond verbunden und spielt sich auf dem Miereschthal ab. Die zweite ist mit den andersherkunftigen Gruppen verbunden und ereignet sich, aller Probabilitäten nach, aus dem Osten, durch den Waldkarpathen oder -möglicherweise- aus der Moldau, durch den Pässe der Ostkarpathen.

c₆. Aiud-Microraion III; Cetățuie; Cetea; Decea Mureșului; Mișreac; Mirăslău; Șard (Kr. Alba); Ocna Sibiului (Kr. Sibiu).

a₇. *Die Bodrogkeresztúr- Kultur.*

Die Bodrogkeresztúr- Kultur ist in Rumänien unter verschiedenen Bezeichnungen bekannt, wie: Gheja-Bodrogkeresztúr- Kultur (VLASSA 1964; 1976), Gornești (in der Literatur des Forschers P. Roman) oder Decea Mureșului definiert (X X X 1960, 59-60; 1961, 121-124). Die allgemeinen Charakteristika der von uns erforschter Kultur bewerben sich um die von der ungarischen

Geschichtsschreibung Bezeichnung, weil sich keine bedeutende Unterschiede zwischen der Theiß- Ebene und den innenskarpathischen Gebiete geben.

Die früheste diesem Kulturhorizonte zugehörige Siedlung aus Siebenbürgen ist diejenige von Deva-Ciangăi (FLOCA 1950; SZÉKELY 1964, 25; VLASSA 1969, 31; KACSÓ 1969, 54; RUSU 1971, 80; ROMAN 1971, 95, 1973, 60, 1978, 219; PĂDUREANU 1982, 33). Dieser ist auch das einzige archäologische Objektiv des untersuchten Gebietes, der die Attribute der früheren Phase der Bodrogheresztúr- Kultur, sowie diese im nördlichen (LUCA 1990; 1993) oder in der mittleren und mittel-südlichen Teil (LAZAROVICI 1985; LAZAROVICI-MUNTEANU 1982) des Banats definiert wurde. Die im Jahre 1994 vom unterfertigten veröffentlichten Verbreitungskarten beobachtend, stellen wir fest daß diese in Siebenbürgen sich *nur auf den Gang des Mieresch* verbreitet, eine -möglicherweise- dem Wunsch einer Hirtenbevölkerung an den bei Tageslicht befindlichen Salzlagerungen zu erreichen verdankte Ausbreitung. Ein anderer Faktor der machen könnte daß nur den oben erwähnten Gang besetzt wurde ist auch das Vorhandensein der späteren Gemeinschaften der Petrești-Kukltur, die ihrer letzten Augenblicke in der Kokel- Hochebene verbringen.

Die Beziehungen der Bodrogheresztúr- Kultur mit der Cernavoda I- Kultur.

Von uns vermutet, diese Beziehung wurde unmittelbar von den für die Erforschung des Tells aus Hârşova überrascht. In der Cernavoda Ib- Schicht von hier wurden zwei *Milchtöpfe* entdeckt, die als Form und Faktur nur der Bodrogheresztúr- Kultur charakteristisch sind (HAŞOTTI-POPOVICI 1992, Taf. 16/2, 5).

b₇. Das Eindrang dieser Gemeinschaften im untersuchten Gebiet geschieht auf den Miereschthal am Ende der Frühphase der Entwicklung der Kultur, indem ihrer Entwicklung in Siebenbürgen mit der klassischen Phase verbunden ist.

c₇. Deva-Ciangăi (Kr. Hunedoara); Sebeş-Podu Pripocului (Kr. Alba).

a₈. *Die Keramik mit pastillierten Henkel.*

Immer besser bekannt, die Kultur der Keramik mit pastillierten Henkel ist aufgrund der Entdeckungen von Huniadialom (TÖRÖK 1935), Sălcuța (BERCIU 1961, 309-328) und Peștera Hoților (ROMAN 1971; 1973) definiert. Die letzteren Entdeckungen aus Bulgarien versterken, im großen Teil, die früher angegebenen Schlußfolgerungen (GEORGIEVA 1984).

Im untersuchten Gebiet die Entdeckungen mit pastillierten Henkel wurden in den letzteren Jahrzehnten gemacht. Bei Bogatu Român, im von den Ortsleute *La Doguri* genannten Ort, wurde ein durch eine solche Keramik charakterisierten Horizont entdeckt, der von Schneckenberg- Keramik übereinandergelegt ist (PAUL 1969, 80). Bei Pianu de Jos-Podei die in der *Furchenstich*- Technik verzierten Materialien sind vom Entdecker zwischen der Tiszapolgár- Keramik und die Coțofeni- Keramik eingefügt (PAUL 1969, 73, 76-81, Taf. XIII/3-6). Die neue Entdeckungen von Cerișor-Cauce beweisen mit

Sicherheit daß die keramischen Materialien des Horizontes mit pastillierten Henkel kulturelle Petreşti- oder Tiszapolgár- oder Bodrogkeresztúr- Horizonte übereinanderlegen und sind, ihrerseits, von der frühen Bronzezeit zugehörenden Materialien übereinandergelegt.

b₈. Die Keramik mit pastillierten Henkel verdankt sich, aller Anscheine nach, einiger Bevölkerungen, die gegen die süd-östlichen und mitteleuropäischen Region aus dem Süden eindringen, auf den mit dem Neolithikum geöffneten traditionellen Zugangswege (RACZKY 1988, 32-50). Im untersuchten Gebiet kann man behaupten daß die pastillierten Henkel über die Poiana Ruscă- Gebirge -wie die Entdeckungen aus der Hölle *Cauce* beweisen-, aber auch durch den Engpaß des Alttales (GOVORA 1995, 14-15).

c₈. Bogatu Român-*La Doguri* (jud. Sibiu); Cerișor-*Cauce* (Kr. Hunedoara); Pianu de Jos-*Podei* (Kr. Alba).

ABKÜRZUNGEN

- AAC – Acta Archaeologica Carpatica, Cracovia
AAH – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapesta
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActesVIIIICISPP – Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Belgrad, I, 1971.
AICSS – Anuarul institutului de cercetări socio-umane Sibiu, Sibiu
Anatolica – Anatolica, Istanbul
AnB(S.N.) – Analele Banatului (serie nouă), Timișoara
ANE.EO – Atlas du Néolithique européen. L'Europe Orientale, E.R.A.U.L., Liege
Apulum – Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
Banatica – Banatica, Reșița
Balcanica – Balcanica. Annuaire de L'Institut des études balkaniques, Belgrad
BAR – British Archaeological Reports, Oxford
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
CCA – Cronica cercetărilor arheologice. Comisia națională de arheologie
CCDJ – Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CercArh – Cercetări arheologice, Muzeul de istorie al României, București
CIESEE – Congrès International des Études du Sud-Est Européen, II, Atena
Comunicări – Comunicări, seria arheologie, Craiova
DaciaNS – Dacia Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
Drobeta – Drobeta, Drobeta-Turnu Severin
DolgSz – Dolgozatok-Szeged, Szeged
JahrVog – Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächsisch-thüringischen Länder, Halle-Salle
ForVL – Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Sibiu
Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt
Godišnjak – Godišnjak, Sarajevo
KözLC – Közlemények-Cluj, Cluj
LNTR – The late Neolithic of the Tisza region, Budapesta-Szolnok, 1987
Marisia – Marisia, Târgu-Mureș

MCA Materiale și cercetări arheologice, București
 MFMÉ A Móra Ferenc Múzeumok Évkönyve, Szeged
 NDAMVO Neue Deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vordern Orient, Berlin, 1959
 PISC – Publicațiile Institutului de Studii Clasice, Cluj
 PMJH Publicațiile muzeului județului Hunedoara, Deva
 PNCRE Problèmes de la néolithisation dans certaines régions de l'Europe, Cracovia, 1980.
 Pontica Pontica, Constanța
 PZ – Prähistorische Zeitschrift, Berlin
 RA – Rassegna di archeologia, Florența
 RadVojMuz Rad Vojvodianskih Museja,
 RelTH – Relations Thraco-Illyro-Helléniques, București
 RevMuz – Revista Muzeelor, București
 Sargeția – Sargeția, Acta Musei Devensis, Deva
 SCIV(A) Studii și comunicări de istorie veche (și arheologic), București
 StCom – Studii și comunicări, Sfântu Gheorghe
 StComB – Studii și comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu
 StComCar – Studii și comunicări de istorie și etnografie, Caransebeș
 StComSM – Studii și comunicări, Satu Mare
 StIBan – Studii de istorie a Banatului, Timișoara
 Sth – Symposia Thracologica, București
 SZ – Študijné Zvesti, Nitra
 VCRCC – The Vinca culture, its role and cultural connections, Timișoara, 1996
 VUS – Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenbürgen, Alba Iulia, 1995
 Ziridava – Ziridava, Arad

VERZEICHNIS DER LITERATURABKÜRZUNGEN

ALDEA, 1968 – *Ioan Alexandru*, Sargeția 5 (1968), 11-13.
 ALDEA-MOGA-CIUGUDEAN, 1979 – *Ioan Alexandru-Vasile-Horea*, MCA 13 (1979), 257-261.
 ANDRIȚOIU, 1973 – *Ion*, Sargeția 10 (1973), 11-26; 1979 – Sargeția, 14 (1979), 15-34.
 BĂLĂNESCU, 1979 – *Dana*, StComCar (1979), 33-52; 1982 – StComCar 4 (1982), 113-120.
 BĂLĂNESCU-LAZAROVICI, 1979 – *Dana-Gheorghe*, Banatica 5 (1979), 17-26.
 BENAC, 1971 – *Alojsz*, Actes VIII ICISP 1 (1971), 97-108; 1978 – Godišnjak 16 (1978), 9-19.
 BERCIOU, 1958 – *Dumitru*, SCIV 9 (1958, 1), 91-100; 1961 – Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina ultimelor cercetări, București (1961); 1966 – *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București (1966).
 BERCIOU (I), 1968 – *Ion*, Apulum 7 (1968, 1), 53-60.
 BERCIOU-BERCIOU, 1949 – *Dumitru-Ion*, Apulum 3 (1949), 1-43.
 BERCIOU-POPA, 1962 – *Ion-Ioan*, MCA 8 (1962), 267-271.
 BLĂJAN-CERGI, 1977 – *Mihai-Ioan*, Sargeția 13 (1977), 131-147.
 BORONEANȚ, 1968 – *Vasile*, Comunicări 8 (1968), 1 și urm.; 1973 – DaciaNS 17 (1973), 5-39; 1980 – Drobeta 4 (1980), 27-42; 1996 – Drobeta 7 (1996), 3-11.
 BORONEANȚ-DEMȘEA, 1974 – *Vasile-Dan*, Ziridava 3-4 (1974), 11-23.
 BREUNIG, 1987 – *P.*, C₁₄-Chronologie des Vorderasiatischen, südost-und mitteleuropäischen Neolithikums. Fundamenta 13 (1987), 95-157.
 BRUKNER și colab. 1968 – *Bogdan, Nikola Tasic, Nikola Vasic*, Neolit u Voivodini, Novi Sad (1968).
 CIUGUDEAN, 1978 – *Horea*, ActaMN 15 (1978), 49-62; 1991 – PZ 56 (1991, 1)
 COMȘA, 1959 – *Eugen*, AAC 1 (1959, 2), 173-190; 1967 – Comunicări 3 (1967); 1969 – MFMÉ, 2 (1969), 29-38; 1969a – DaciaNS 13 (1969), 11-44; 1971 – Apulum 9 (1971), 15-18; 1974 – Drobeta 1 (1974), 19-25; 1974a – Istoria comunităților culturii Boian,

- București (1974); 1987 Neoliticul pe teritoriul României-considerații. București (1987).
- DRAȘOVEAN, 1981 *Florin*, Apulum 26. 1989, 9-47; 1986-1987 *Sargetia* 20 (1986-1987), 11-17; 1990 *Apulum* 26 (1990), 9-48.
- 1991 Hodoni. Așezarea vinciiană, Timișoara (1991); 1994a *StIB* 16 (1994), 1-43; 1994b *Germania* 72 (1994, 2), 409-425; 1994c -- *AnB* (S.N.) 3 (1994), 139-170; 1996 - *Cultura Vinca târzic (faza C) în Banat, Timișoara*, (1996).
- DRAȘOVEAN-LUCA, 1990 *Florin-Sabin Adrian*, SCIVA 41 (1991, 1), 7-18.
- DRAȘOVEAN-ROTEA, 1984-1985 -- *Florin-Mihai*, *Sargetia* 18-19 (1984-1985), 85-90; 1986 *Apulum* 23 (1986), 9-24.
- DRAȘOVEAN-MARIȘ 1982-1983 -- *Florin-Tiberiu*, *Sargetia* 16-17 (1982-1983), 89-94.
- DÂMBOVIȚA, 1978 -- *Mircea Petrescu*, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, (1978).
- H. DUMITRESCU, 1961 -- *Hortensia*, MCA 7 (1961), 91-106; 1966 -- SCIV 17 (1966, 3), 433-444; 1984 -- *ActaMN* 21 (1984), 3-44.
- H. DUMITRESCU-LAZAROVICI, 1985-1986 -- *Hortensia-Gheorghe*, *ActaMN* 22-23 (1985-1986), 3-40.
- DUMITRESCU, 1925 -- *Vladimir*, *Dacia* 2 (1925); 1958 -- SCIV 9 (1958, 1), 195-203; 1958a -- *DaciaNS* 2 (1958), 35-58; 1960 -- *Swiatowit* 23 (1960); 1970 -- SCIV 21 (1970, 2), 187-198; 1970a -- CIESEE (1970); 1971 -- *ActesVIIIICISPP* 1 (1971), 85-96; 1974 -- *Arta preistorică în România, București* (1974); 1987-1988 -- *ActaMN* 24-25 (1987-1988), 29-68.
- DUMITRESCU și colab., 1983 -- *Vladimir, Alexandra Bolomey, Florea Mogoșanu*, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București (1983).
- FLOCA, 1950 -- *Octavian*, SCIV 1 (1950, 2), 220-224, pl. I-IX.
- GARAȘANIN, 1978 -- *Milutin*, *Godišnjak* 16 (1978), 31-44.
- 1980 -- PNCRE (1980), 57-72; 1993 -- *Balkanica* 24 (1993), 7-20.; 1994-1995 -- *DaciaNS* 38-39 (1994-1995), 9-17.
- GEORGIEVA, 1984 -- SP 8 (1984), .
- GIMBUTAS, 1989 -- *Marija*, *Civilizație și cultură*, București (1989); 1997 -- *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, București (1997).
- GOVORA, 1995 -- *Gheorghe Petre*, *O preistorie a nord-estului Olteniei, Râmnicu-Vâlcea* (1995).
- HAȘOTTI-POPOVICI, 1992 -- *Puiu-Dragomir*, *Pontica* 25 (1992), 15-44.
- HOREDȚ, 1949 -- *Kurt*, *Apulum* 3 (1949), 44-69; 1968 -- *Apulum* 7 (1968, 1), 103-116; 1976 -- *JahrVorg* 60 (1976), 175-181.
- KÁCSO, 1969 -- *Carol*, *StComSM* 1 (1969), 49-56.
- KALICZ, 1988 -- *Nandor*, RA 7 (1988), 75-104; 1989 -- NSEEC (1989), 103-120.
- KALICZ-RACZKY, 1984 -- *Nandor-Pál*, AAH 36 (1984), 85-136; 1987 -- LNTR (1987), 105-126.
- KALMAR, 1984 -- *Zoia Maxim*, *ActaMN* 21 (1984), 391-404.
- KALMAR-TATU, 1984-1985 -- *Zoia Maxim* -- *Sargetia* 18-19 (1984-1985), 91-100.
- KOVÁCS, 1928-1932 -- *Istvan*, PISC 3(1932, 1), 89-101; 1944 -- *KözlC* 4 (1944, 1-2), 3-21.
- KUTZIÁN, 1959 -- *Ida-Bognár*, AAH 9 (1959), 155-190; 1963 -- *The Cooper Age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya, Budapesta* (1963); 1969 -- *ŜZ* 17(1969), 31-60; 1972 -- *The early Cooper Age Tiszapolgár culture in the Carpathian Basin, Budapesta* (1972).
- LÁSZLO, 1991 *Attila*, *Banatica* 11 (1991), 37-51.
- LAZAROVICI, 1970 -- *Gheorghe*, *ActaMN* (1970), 473-488; 1975 *Banatica* 3 (1975), 7-24; 1977 -- *Gornea-preistorie*, *Reșița* (1977); 1977a -- *StComCar* 2 (1977), 211-230; 1977b -- *ActaMN* 14 (1977), 23-28; 1979 *Neoliticul Banatului, Cluj-Napoca* (1979); 1983 *Banatica* 7 (1983), 9-34; 1983a *MCA* 15 (1983), 50-61; 1983b -- *ActaMN* 20 (1983), 3-32; 1984 -- *ActaMP* 8 (1984), 49-104; 1985 -- *Banatica* 8 (1985), 83-90; 1987 *ActaMP* 11 (1987), 33-56; 1991 *Așezarea și grupul Iclod, Cluj-Napoca* (1991); 1992 *ActaMP* 16 (1992), 25-59; 1993 -- ANE.EO (1993) 243-284; 1994 *RelTH* (1994), 62-100.

- LAZAROVICI și colab. 1983-1984 - Marisia, 13-14. 1983-1984, 15-22; 1989-1993 - ActaMN, 26-30 (1989-1993, I/1), 171-186; 1991 - *Gheorghe-Florin Drăsovean, Zoia Kalmar, Marin Nica, Sabin Adrian Luca*, Cultura Vinca în România, Timișoara (1991).
- LAZAROVICI-KALMAR, 1982 - *Gheorghe-Zoia Maxim*, ActaMN 19 (1982), 221-24; 1986 - Apulum 23 (1986), 25-42; 1987 - Apulum 24 (1987), 9-40; 1989 - Apulum 25 (1989), 9-48; 1990 - Apulum 26 (1990), 55-68; 1990-1993 - Apulum 27-30 (1990-1993), 23-58.
- LAZAROVICI, 1982 - *Gheorghe-Ion*, StComCar 4 (1982), 121-135.
- MUNTEANU LAZĂR, 1974-1975 - Sargetia 11-12 (1974-1975), 11-18.
- LUCA, 1986 - *Sabin Adrian*, Apulum 23 (1986), 43-54; 1987 - Ziridava 15-16 (1987), 25-28; 1990 - Sth 8 (1990), 89-92; 1991 - Banatica 11 (1991), 141-155; 1988-1991 Sargetia 21-24 (1988-1991), 1-13; 1993 - StComCar 8 (1983), 27-33; 1993a AnB(S.N.) 2 (1993), 49-84; 1994 - AISC 1 (1994), 183-200; 1994a - SIT 1 (1994), 9-16; 1995-1996 - Sargetia 26 (1995-1996, 1), 45-62; 1995 - AICSS 2 (1995), 33-36; 1996 - VCRCC (1996), 219-222; 1996a - AICSS 3 (1996), 27-30; 1997 - Așezări neolitice pe valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul Pemilor (*punct X*), Alba Iulia, (1997); 1997a - CCDJ (1997), sub tipar.
- LUCA și colab., 1994 - *Sabin Adrian- Marius Ciută- Alexandru Sonoc*, CCA, (1994), 68; 1995 - CCA (1995), 96.
- LUCA-BARBU, 1992-1994 - *Sabin Adrian- Mircea*, Sargetia 25 (1992-1994), 13-24.
- LUCA-COSMA, 1993 - *Sabin Adrian- Aurelian*, ForVL 36 (1993, 2), 85-87.
- LUCA-PĂREAN, 1995-1996 - *Sabin Adrian- Ion*, Sargetia 26 (1995-1996, 1).
- MACREA, 1957 - *Mihail*, MCA 4 (1957), 119-154; 1959 - MCA 6 (1959), 407-444.
- MACREA-CRIȘAN, 1964 - ActaMN 1 (1964), 307-367.
- MARINESCU-BĂLCU, 1974 - *Silvia*, Cultura Precucuteni pe teritoriul României, București (1974); 1975 - SCIVA 26 (1975, 4), 487-506.
- MAXIM și colab., 1994 - *Zoia Kalmar- Aurel Bulbuc- Viorica Crișan*, ActaMN, 31 (1994), 105-122.
- MĂRGHITAN, 1968 - *Liviu*, Sargetia 5 (1968), 7-10.
- MILOJCIC, 1959 - NDAMVO (1959), 225-236; 1960 - Germania 38 (1960, 3-4), 320-325; 1971 - ActesVIIIICISPP 3 (1971), 248-251.
- MOGOȘANU, 1965 - Florea, SCIV 15 (1965, 3), 337-350.
- MOROZ-POP, 1983 - *Maria*, Banatica 6 (1983), 53-58.
- NEMEȘ, 1988-1991 - *Ion*, Sargetia 21-24 (1988-1991), 33-42.
- NIȚU, 1973 - *Anton*, StCom 1 (1973), 57-124.
- OPRIȚESCU, 1978 - *Ann Dodd*, DaciaNS 22 (1978), 87-98.
- PATAY, 1974/1975 - *Pál*, BerRGK 55 (1974/1975, I), 1-72.
- PAUL, 1961 - *Iuliu*, MCA 7(1961), 107-120; 1962 - MCA 8 (1962), 193-204; 1965 - RevMuz 4 (1965, 2), 294-302; 1969 - StComB 14 (1969), 33-88; 1970 - MCA 9 (1970), 97-105; 1975 - StComB 19 (1975), 9-20; 1980 - Transilvania 6 (1980), 9-12; 1981 - StComB 19 (1981), 9-72; 1989 - SCIVA, 40 (1989, 1), 3-28; 1992 - Cultura Petrești, București (1992); 1995 - VUS (1995), 28-68.
- PAUL-LUCA și colab., 1994 - *Iuliu- Sabin Adrian- Zeno Pinter- Ioan Alexandru Aldea*, CCA (1994), 45; 1994a - *Iuliu- Sabin Adrian- Zeno Pinter- Marius Ciută*, CCA, (1994), 45; 1995 - *Iuliu- Sabin Adrian- Ioan Alexandru Aldea- Marius Ciută- Alexandru Sonoc*, CCA (1995), 62-63; 1995a - *Iuliu- Sabin Adrian- Nikolaus Boroffka- Marius Ciută- Zeno Pinter*, CCA (1995), 63.
- PAVUK, 1993 - *Juraj*, Anatolica 19 (1993), 231-238.
- PĂDUREANU, 1982 - *Eugen*, Banatica, 2 (1973), 395-416.
- PĂUNESCU, 1958 - *Alexandru*, SCIV 9 (1958, 2), 269-271; 1970 - Evoluția uneltelor și armelor de piatră descoperite pe teritoriul României, București (1970).
- PLOPSOR, 1964 - C. S. Nicolăescu, SCIV 15 (1964, 3), 307-320; 1968 - Comunicări 4 (1968).

- RACZKY, 1988 *Pál. A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal, rézkor időszakában*, Szolnok (1988).
- ROMAN, 1969 *Petre*, RevMuz 8 (1969, 1), 68; 1971 *DaciaNS* 15 (1971), 31-170; 1973 *Banatica* 2 (1973), 57-76; 1978 *SCIVA* 29 (1978, 2), 215-222.
- ROMAN și colab., 1992 *Petre- Ann Dodd Oprețescu Pál János*, Beiträge zur problematik der schnurverzierten keramik Südosteuropas, Mainz am Rhein (1992).
- ROSKA, 1928 *PMJH* 3 (25) (1928), 14-38; 1941 *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj (1941); 1942 *Érdely Régészeti Repertoriuma*, Cluj (1942).
- ROODENBERG și colab., 1990 - J. J. L. *Thissen*, H. *Buitenhuis*, *Anatolica* 16 (1987), 61-144.
- RUSU, 1971 *Mircea*, *Banatica* 1 (1971), 77-82.
- SREJOVIC, 1971 - *Dragoslav*, *ActesVIIIICISPP* 3 (1971), 252-262; 1978 - *Godišnjak* 16 (1978), 21-29.
- SZÉKELY, 1964 - *Zoltán*, *SCIV* 15 (1964, 1), 121-126.
- TÖRÖK, 1935 - *Gyula*, *DolgSz* 11 (1935), 153-158, taf. XXVIII-XXX.
- URSULESCU, 1984 - *Evoluția culturii Starcevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Suceava (1984).
- VLASSA, 1959 - *SCIV* 10 (1959, 2), 239-246; 1960 *SCIV* 11 (1960, 1), 131-132; 1961 - *SCIV* 12 (1961, 1), 18-24;
- 1963 - *DaciaNS* 7 (1963), 485-494; 1964 - *ActaMN* 1 (1964), 463-464; 1964a - *SCIV* 15 (1964, 3), 351-366; 1966 - *ActaMN* 3 (1966), 9-48; 1967 - *ActaMN* 4 (1967), 403-423; 1969 - *ActaMN* 6 (1969), 17-45; 1976 - *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca (1976).
- X X X, 1960 - *Istoria României* (1960, 1), București.

ASPECTE ALE NEOLITICULUI ȘI ENEOLITICULUI DIN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI

- rezumat -

Articolul care are drept subiect această tematică caută să treacă în revistă principalele rezultate ale cercetărilor cu privire la epoca neolitică și la cea eneolitică, structurând și sistematizând informația deja existentă. Autorul introduce, de asemenea, și rezultatele propriilor cercetări stratigrafiate de la *TurdașLuncă/La luncă*, *Orăștie-Dealul Pemilor*, *punct X_{2, 8}*, *Hunedoara-Grădina Castelului*, *Biserica Sf. Nicolae*, *Cerișor-Peștera Cauce* etc.

RELATIVE AND ABSOLUTE CHRONOLOGY OF THE ROMANIAN NEOLITHIC

Cornelia Magda Mantu

The archaeological researches made in the last two decades have brought important contributions regarding the elucidation of the Romanian neolithic period, but unfortunately, a big number of archaeological excavations are not published at all, or they are only partly published. The most interesting archaeological evolution areas are not satisfactory researched, and the results of the archaeological excavations are still today insufficiently exploited. It is also necessary to specify that in the mentioned period, neolithic researches were made on a larger scale in Banat, Transylvania, Crișana and Dobrogea, in opposition with Wallachia (for which in the last three years a bigger interest seems to appear) and Moldavia. Most archaeological excavations were rescue type or small sondages, in this way missing the final, large conclusions offered by an exhaustive kind of research. Because of these reasons, unfortunately, there are still some cultures, cultural groups, or cultural aspects for which we have insufficient information.

In the last years new radiocarbon data for The Romanian neolithic have been obtained¹, but in comparison with the surrounding areas, they are still in a very limited number (table 1). 61 radiocarbon data for neolithic and the beginning of the eneolithic period are distributed like this:

- Starčevo-Criș (I-uncertain; II-1 date; III-5 date; III-IV-1 date) – 8 data;
- Cârcea III/Starčevo-Criș IV – 4 data;
- Vinča (A1-1 date; B2-1 date; C1-2 data) – 4 data;
- Banat culture (I-4 data; II-10 data) – 14 data;
- Dudești-Vinča group (B-4 data; C-4 data) – 8 data;
- Dudești culture (II-III-1 date) – 1 date;
- Linear pottery culture – 2 data;
- Hamangia culture (III-2 data) – 2 data;
- Boian culture (IV-13 data) – 13 data;
- Turdaș group – 3 data;
- Foeni group – 2 data;
- Petrești culture (A – 3 data) – 3 data;

– Precucuteni culture (II-1 date; III-4 data) – 5 data.

The small number of radiocarbon data, the way they are territorially and culturally distributed, can be seen in fig. 1-3, together with the spreading area of different cultures. Some more samples, coming from some Boian, or Dudești cultures, or belonging to Icldod group, still being analyzed in laboratories in Germany. We believe that for the completion of all kind of information, archaeological, historical and radiocarbon ones too, in the future it is necessary to establish some clear directions and a strategy in the research field.

Until now, the published archaeological researches concerning the neolithic prove the existence of about 22 cultures, cultural complexes and cultural groups. Each of these evolves after archaeological evidences, in a different number of phases and stages, some times cultural aspects or local groups are also mentioned. Archaeologists have not agreed yet on a lot of problems connected with the periodisation of each culture, and some time even regarding the name.

In the archaeological literature we meet many references concerning the natural evolution of some settlements, or retardation of others, an imbrication between old and new elements, mixture aspects, or characteristics connected with peripheral evolution.

All these situations, here in short presented, try to suggest the very dynamic and in constant movement picture from the Romanian neolithic period. From the 22 mentioned cultures, cultural groups, cultural complexes, only 11 have radiocarbon data. In very few cases, with the exception of Boian or Banat cultures, we have more radiocarbon data for a neolithic culture. It would be very important if in the future, these radiocarbon data could be connected on one hand with very clear and rich stratiphicated sites, and on the other hand, to have the possibility to illustrate the very fine evolution of a culture with all her phases, stages and local aspects. For the moment this thing is impossible to solve. The radiocarbon data that we have now just punctuate some moments from the cultural evolution of the neolithic period. The chronological tabel from these work (table 2) is made taking into account both relative chronological information from Romania and the surroundings countries, but also the radiocarbon data from the same area.

Even if there are only few archaeological discoveries for the mesolithic period, the radiocarbon data we have, show us that its evolution ended around 6200 CAL B.C.

The earliest neolithic sites are connected with two separated groups: Cârcea I and Gura Baciului I – Ocna Sibiului I (fig. 1), but their temporal report is still subject of discussions². They were attributed to Pre-Criș³, early Criș⁴ or proto-Starčevo phase⁵. Cârcea group was divided by M. Nica in 3 evolutive phases, each one with more stages⁶. For Cârcea IA M. Nica has discovered analogies in Gura Baciului I, Donja Branjevina, Kovacevo and Hacilar VI, and for

Cârcea IB in Proto-Sesklo from Thessaly and Macedonia, as in Nea Nicomedeia, Anzabegovo, Veluška Tumba and Porodin⁷. M. Nica equalize Cârcea IIA with Starčevo-Criș IIA, and Cârcea IIC-IIIB are corresponding to Tsangli phase of Dimini culture; in Cârcea IIIA-IIIB, taking into account the motives and colours used for decoration, it is possible to establish analogies with Arapi phase of Dimini⁸.

Gura Baciului IA presents after Gh. Lazarovici connections with the earliest archaeological horizons from Macedonia, of north-west Thessaly, with "Frühkeramik", "monochrome" and also with "Early Neolithic". It was also possible to establish some connections with the Vršak I, Subotica and Proto-Sesklo discoveries⁹.

I. Paul's opinion is that the horizon of Cârcea-Gura Baciului-Ocna Sibiului group has common origin in the "thessalo-east-mediterranean area", from where, by migration, the appearance of some cultural aspects was determined; for example Anzabegovo I, Vršnik (Macedonia) – Donja Brajevina (Vojvodina), Karanovo I (Bulgaria), Cârcea I. (Oltenia), Ocna Sibiului I and Gura Baciului I (Transylvania)¹⁰. Based on identically, or very similar pottery forms, made in red argile, bloodish, brown or yellowish with painting, I. Paul has established a contemporaneous report between Gura Baciului I-Ia-IIa – Ocna Sibiului Ia-Ib – Anzabegovo – Cârcea Ia-Ic¹¹.

For these first neolithic settlements we do not have radiocarbon data. Gh. Lazarovici and Z. Maxim have appreciated their evolution between 6400-6000 B.C.¹², but taking into account the archaeological information and the absolute chronological data from Bulgaria, Greece and Anatolia, I consider that the above mentioned discoveries are marking the beginning of this horizon around 6000/5900 B.C.¹³.

For the Starčevo-Criș culture, which was spread almost all over the Romanian territory (fig. 1), from the 8 radiocarbon data that we have (table 1, positions 1-8), the first two we have to exclude (fig. 4) and the one for Soroca II "Trifăuți" is lower (fig. 4, position 7). Based on the radiocarbon data from the Trestiana, Gura Baciului and Sacarova I, we believe that Starčevo-Criș III phase evolved between ca. 5600-5250 CAL B.C. The radiocarbon data from the Starčevo-Criș III-IV level from Copăcelu-Valea Râii is situated at a comparable chronological level.

Cârcea III/Starčevo-Criș IV horizon from Oltenia, which contains Vinča type elements¹⁴, seems to evolve in the interval of ca. 5500-5250 CAL B.C., superposing with the first one, just discussed here (table 1, positions 9-12).

At the end of Starčevo-Criș III (IIIB), in the Romanian territory the Vinča (A1) communities appear which had a life together with the first ones, as the archaeological discoveries from Gornea, Căunița de Sus, Liubcova, or those from Balomir¹⁵ and Pojejena "Nucet" prove¹⁶, but in distinct areas of evolution¹⁷.

R. Gläser has recently evaluated the evolution of Vinča A phase, basing on the stratified and typological arguments combined with radiocarbon information, between 5300-5200 CAL B.C.¹⁸. In accordance with this evolution is also the radiocarbon data for the Vinča A2 level from Satchinez, Banat province (table 1, position 13 and fig. 4).

From this moment, of Vinča first penetration in this area, the archaeological situation became more complicated, especially in Banat, area that is extremely dynamic till the beginning of eneolithic period. Here, archaeologists have mentioned different evolutions on each micro-geographic area, determined both by the way of penetration of the new-comings and their intensity¹⁹. Connected with Banat evolutions are also those from Oltenia (where from the south the Dudești communities also penetrated), Transylvania and less those from Crișana (in connection more with Transylvania and east Hungarian evolutions) and Wallachia (connected more in the beginning with Moldavia and Oltenia).

In Banat, Gh. Lazarovici considers that Vinča A2 wave has ascertained the dislocation of some Starčevo-Criș communities, and meanwhile a colonisation process, after which results the Starčevo-Criș IV synthesis phenomenon (south Banat), which will influence even Vinča B1 phase²⁰. After the same author, during Vinča B1, Banat, Transylvania and Serbia are evolving in an unit, which will be kept till the collision with oriental linear pottery culture, which held up at Vinča B1-B2 level²¹. The penetration of the groups belonging to that last culture ascertain that in the next periods the difference between Banat and Transylvania will be more deep²².

In Romania, the biggest number of Vinča settlements are ascribed to Vinča B2/C level, and the archaeologists even believe in a prolongation of Vinča B2 stage²³. In the newest research from Banat area, made by Fl. Drașovean we notice two stages in the penetration of Vinča C phenomenon here. In the first stage Fl. Drașovean realizes the coexistence of some Vinča B2 settlements with the newcomers Vinča C. At this level the penetration of Vinča C in Transylvania is also noticed. In the second stage, Fl. Drașovean is the adept of two local variants of evolution, one in the north, and the other one in the east, the last one having relations with old phase Herpály, old and classical Tisza phases, which ascertain the appearance of Gorsza group in the "Tisza area" (fig. 2), which we will also find in the north-west part of the Banat province (Lipova "Hodaie" settlement)²⁴. We do not intent to give more information here but S.A. Luca is proposing another sketch for the penetration of the Vinča a C in Banat, and from here in Transylvania, and is calling our attention on the Liubcova-Ornița settlement, which contains also the oldest Vinča C elements²⁵.

Tisza culture (fig. 3), appears between Timiș, Poiana Ruscăi Mountains, Meridional Crișana and Bačka and Vinkovici regions²⁶. The researches from Hodoni, Chișoda and Parța have brought to the identification of those elements

which determine the birth of this culture, that is a local substratum, alongside with Vinča elements, in Vinča B2/C transition stage. From a chronological point of view, in Gh. Lazarovici's opinion, the birth of this culture is at Vinča C and Banat culture II C level²⁷.

Foeni/Petrești A group (fig. 3), make their appearance in Banat at the end of the Vinča C phase, and ascertain the end of some Vinča C settlements (Pața II), or influence others (Chișoda Veche). The penetration of this group in Transylvania produces the cessation of the Turdaș evolution group and indirectly, by its moving to the central Transylvania has contributed to the Iclod group genesis²⁸.

We have some radiocarbon data for Banat, which punctuate the Vinča culture evolution, or of some other cultures or cultural groups related to it. A first radiocarbon data mentioned already, is connected with level Vinča A2 from Satchinez (table 1, position 13 and fig. 4), another one is referring to Vinča B2 level from Liubcova (table 1, position 28, fig. 4), and for the level Vinča C1 from Hodoni there are also two radiocarbon data (level I, position 40-41 and fig. 4). Other two new radiocarbon data for Foeni group, (post Vinča C1) coming from Foeni excavations, have kindly been given to us by Fl. Drașovean (table 1, position 45-46 and fig. 4).

For Banat culture, radiocarbon data from Pața (table 1, positions 12-27 and fig. 4) show the interval 5500-5250 CAL B.C. for the I-st phase (Vinča A3-B1), and for the II-nd one (Vinča B1-B2 and B2), those between 5300-4950 CAL B.C.

Radiocarbon data for Hodoni (Vinča C1) to which we have referred already, show the interval 4900-4720 CAL B.C. and they precede those for Foeni group as it is shown by the archaeological evidences, which are grouping in the interval between 4750-4600 CAL B.C. It is also important to remember that pit nr. 4 which gives us the two radiocarbon data from Hodoni contains also an Herpály import, from old phase²⁹.

The mentioned evolution periods are in good relations with those established for Vinča A, B and C, by W. Schier and R. Gläser, for a contemporary period³⁰. Vinča B evolution is ascribed to evolve between 5200-4715 CAL B.C.³¹.

We will try now to present the most important relative chronological information supplied by archaeological excavations. The first contacts between Starčevo-Criș III and those of Vinča A are demonstrated by the Gornea discoveries in Banat, where in the Vinča A1 and A2 levels polychrome pottery is found, Starčevo-Criș IIIB-IVA type³², or by the newest excavations from Liubcova Ornița, made by S.A. Luca, in which are noticed the earliest Vinča A1 elements are noticed³³.

In Banat culture, which includes Banat, south Crișana and east part of Tisza Plain (fig. 2), evolving in three stages, in the second phase we noticed sev-

eral local groups like Bucovăț, Szakalhát, Pischia, Chișoda, or other tissoïd groups³⁴. Imports from Banat culture are mentioned in Vinča A3 settlements in Gornea³⁵, or even in Vinča and Banica in ex Yugoslavia, together with imports from Bucovăț group³⁶.

In Gh. Lazarovici's opinions, Bucovăț group (which evolves on Starčevo-Criș basis, together with balcano-anatolian chacolitic elements)³⁷, has three main stages of development and the next chronological relations to Banat: Bucovăț I stage-Banat Ib; Bucovăț II (based on the lids forms and incisions decoration) – Banat IIb and IIc³⁸. Bucovăț IIb and IIIa imports are also mentioned in Zorlențu Mare, Chișoda Veche and Hodoni³⁹. In Bucovăț II and III stages are also present some Tisza I type painted pottery⁴⁰. Bucovăț II elements were discovered in Chitid, Turdaș and Nandru settlements, which might suggest a Bucovăț penetration in Turdaș area, or just a similar evolution on Vinča background⁴¹.

The very first linear pottery culture imports are noticed even in the first Vinča phase⁴². Alföld imports were discovered at Gornea, and Bükk ones in Zorlențu Mare and Parța⁴³. Gh. Lazarovici considers that they illustrate a cultural parallel Szatmár-Criș IVA-Vinča A2 and Bükk III horizon (from which we have the Banat discoveries) and another one, between Želīž group – linear pottery culture – Vinča B2⁴⁴. At Vinča B1 level also many relations are noticed with south Europe or Near East analysed by famous archaeologists⁴⁵. We are referring to Banat culture discoveries, from Parța (marble bitronconical dish; tube trickle pots; Spondylus and Tricnya bracelets)⁴⁶ and at those from Transylvania, from Tărtăria, Turdaș and Cluj.

For the Vinča C1 in Banat (already in the early eneolithic period), Fl. Drașovean remembers the Bucovăț IIb and IIIa imports from Zorlențu Mare, Hodoni or those belonging to early and classical Herpály culture from Hodoni⁴⁷. Taking into account this kind of imports, Fl. Drașovean has established a synchronization, Vinča C1-old and classical Tisza-early and classical Herpály-Bucovăț IIb⁴⁸. In his opinion Vinča C1 from Banat is also synchronic with Petrești A/Foeni group⁴⁹.

Tisza classical level from Hodoni is ascribed by Fl. Drașovean to Vinča C2 level, which explains the I phase Lengyel import⁵⁰.

The Tisza settlements in Banat (Cenad, Lipova-“Hodaie”, Chesint and Vinga) have as neighbours in the south-east the Foeni group communities and the last ones belonging to Bucovăț group, when in the south part of this province evolves Vinča C2⁵¹.

In Transylvania the intensive excavations from the last two decades have shown a similar evolution of the one in Banat. Starčevo-Criș communities evolve till IVA stage level, when the Vinča A2 ones are coming. In the next period, some Starčevo-Criș IVB settlements are in retardation, as those ones from Țaga, Zăuan II, Iclod “La Doroaie”⁵², but at the same time we assist to a strong development

of early Vinča communities, especially on Middle Mureş Valley⁵³.

The penetration of the Vinča A in Transylvania also determines here a very interesting archaeological evolution, which leads to the appearance of many archaeological entities. On the Starčevo-Criş, Vinča A, B1 and B2 basis, in the next lap of time appear the Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Devent-Estâr complex, and later Turdaş (including Tăulaş too) and Iclod groups, all related between them. The origin of these archaeological entities, their areas (fig. 2-3) or their characteristics are not sufficiently clearly demonstrated or argued till now⁵⁴.

Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Devent-Esztâr cultural complex includes Transylvanian Plain, and the north-east part of the Apuseni Mountains, evolving in more stages of development⁵⁵. His base is a Starčevo-Criş IV (A and B), beside which there are also Vinča (A1-A2) influences and others, south origin⁵⁶. The first stage Gh. Lazarovici places at a chronological level previous to Vinča B phase⁵⁷. The second stage, after the same author contains similar elements as in Paradimini and Karanovo III/IV meridional groups, but also some other, connected with Pişcolţ/Ciumeşti II/III and III group, or Bükk painted pottery. The third stage is marked by the Vinča C wave apparition and contains also some Turdaş group influences⁵⁸. In Gh. Lazarovici opinion, this cultural complex has also some regional aspects⁵⁹.

Turdaş group (fig. 2) has evolved especially in the middle Mureş area, in north a conventional border is in the area where Arieş is flowing into Mureş, in south Tara Haţegului and in the west is reaching Ilia locality, after S.A. Luca opinion⁶⁰. Defined as a culture⁶¹, cultural aspect⁶², or cultural group⁶³, this cultural group has detached itself at Vinča B2 level, evolving especially during Vinča C phase. Between the most important excavated settlements we have to mention Tărtăria and Orăştie⁶⁴. S.A. Luca considers that the archaeological excavations from Romos site contribute with new information regarding the birth of Turdaş group⁶⁵.

In Tărtăria it is a very rich Turdaş level, with interesting materials showing strong south connections: pendant-idols in anchor shape, which are related to others identically, discovered in Zorlenţu Mare, Vinča B2 level⁶⁶; alabaster idols and pottery fired tablets, with incisions, which have determined along the years a great number of analysis and discussions⁶⁷. These kind of pieces are showing south influences, but also a special local evolution, in Vinča culture, and we refer especially to pottery fired tablets. Recently Gh. Lazarovici showed that pendant-idols on anchor shape are present in Lumea Nouă settlement too⁶⁸, and N. Vlăssă plastic discoveries from Tărtăria have analogies with similar pieces from Zorlenţu Mare and Paţa (Banat culture, phase II)⁶⁹. Painted pottery from the IIB level in Tărtăria has also strong analogies with Lumea Nouă settlement discoveries⁷⁰.

In the newest researches from Turdaş settlement, belonging to Z.

Maxim-Kalmar and more recently to S.A. Luca, is mentioned a Vinča C level previous to those with Petrești materials⁷¹. Luca has led also the newest research in Orăștie “Dealul Pemilor” settlement, attributed to a late Turdaș horizon⁷². In S.A. Luca opinions, Orăștie levels are contemporary with intermediate level from Turdaș and even with the II-nd level from Tăulaș, all of these evolving in a Vinča C chronological horizon⁷³. The archaeological material coming from Orăștie show some Szakalhát, Tisza, Banat culture and Vinča C influences⁷⁴. S.A. Luca opinion is that the painted pottery, realised in a Tăulaș manner is also leading to the level mentioned above. There are also mentioned some Petrești and Gumelnița influences⁷⁵, which could be explained if they were connected to the earliest horizon of these cultures.

From Orăștie “Dealul Pemilor” there are 3 radiocarbon data, offered very kindly to us by S.A. Luca, Fl. Drașovean and E. Hertelendy (who made the samples analysis). The first 2 data (table 1, positions 42-43) are obtained by analysing human bones from the mud hut nr. 2 (belonging to two different human subjects). The higher age of one of them could be connected in S.A. Luca’s opinion with the reinterment process. The last radiocarbon date for Orăștie (table 1, position 44) was obtained from an animal bone analyses, coming from another archaeological complex. The 3 mentioned data show that the oldest level from the settlement, from where these data are coming, is situated between 4800-4500 CAL B.C. (fig. 4).

Connected with Turdaș is that one named Tăulaș, some times interpreted as well as a local aspect of evolution (met in Deva-“Tăulaș”), some times even ignored by archaeologists⁷⁶. Tăulaș group has a local neolithic origin, from lower Mureș area, together with other Vinča A3-B1 influences from Banat area. This group is detaching at a Vinča B1/B2 level and evolving in 2 stages (I-during Vinča B2 stage; II – during Vinča B2/C) and his evolution is ending at the penetration of the Vinča C communities⁷⁷. The biggest number of connections with other cultural, or cultures is present during the second stage of development. First of all, there are some common features regarding the incisions decoration between Turdaș and Tăulaș⁷⁸. Many similarities are also in the pots and anses forms, sometimes identical with those from Turdaș group. In the Tăulaș II level are also noticed Precucuteni and Bükk imports⁷⁹. H. Dumitrescu considered that there are strong connections with Lumea Nouă cultural complex and interpreted Lumea Nouă and Tăulaș groups as being part of a lonely culture⁸⁰. Gh. Lazarovici believes that at the same chronological level could be placed also the birth of Iclod group, and appreciated that Tăulaș II is contemporary with Iclod I/ II and II, and Iclod III is at the same level with post Tăulaș phenomena, with the last Turdaș retardations and with Petrești culture⁸¹. Recently, Gh. Lazarovici is reconsidering some elements connected with this group, and says that this group belongs to Vinča C level⁸², indicating as analogies the “Old Tisza” area

discoveries, Szakalhát Tisza, so could be attributed at a final Vinča B2 chronological horizon and especially to Vinča B2/C⁸³. Now he is indicating a cultural synchronism between Tăulaș-Turdaș-Szakalhát-Tisza and Tisza I-Iclod I-Petrești⁸⁴.

Iclod group involves Someșu Mic basin, Transylvanian Plain, Mezeș Mountains (fig. 3) and evolves in 3 evolution phases. This group includes after Gh. Lazarovici's opinion an incised pottery, Turdaș and Tisza type, and another one, painted⁸⁵. The already mentioned author considers that the appearance of this group is a normal evolution of Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă cultural complex⁸⁶. Archaeological excavations from Cluj "Piața Libertății" (levels I and II) and "Biblioteca Academiei", are demonstrating the fact that the appearance of the very first Iclod I elements is posterior to Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă cultural complex⁸⁷. In Cluj, "Bulevardul Lenin", the II-nd level, also belongs to late Turdaș, in which archaeologists have discovered transition elements to Iclod I⁸⁸. In the last Iclod phase it is possible to observe a retardation phenomenon, determined by the diffusion process of some Petrești B elements in the Iclod group area, as in Zau de Câmpie, at the same time Iclod groups interfering the Suplacu de Barcău group area⁸⁹. At the same cultural level. Gh. Lazarovici is noticing also the penetration of some communities Oradea-Salca-Herpály in the Iclod group territory. At the same cultural level in Iclod group area some influences are observed coming from Lengyel culture. Iclod group is also containing some local evolution aspects⁹⁰.

In Crișana, the oldest neolithic horizon is Starčevo-Criș IIIB. Later, in the north-west part of Crișana and in a Maramureș area we can notice the Pișcolț/Ciumești group, born from the collision base between older mesolithic elements, Starčevo-Criș IIIB-IVA, Alföld and painted pottery group⁹¹. Gh. Lazarovici opinion is this group is evolving during 3 stages⁹². In the first one, lithic industry has strong analogies with Vinča A3 horizon from Fratelina, Banat I culture and Dudeștii Vechi-Fiera Cleanov⁹³. In the second one, pots form and decoration have analogies with Cluj-Cheile Turzii – Lumea Nouă cultural complex, and in the last one, there are similarities with pottery decoration from Bükk culture and the evolved phases from Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă⁹⁴.

Other cultural groups with painted pottery in Crișana were established by D. Ignat researchers. Their origin is connected with local Starčevo-Criș evolution, whom also some influences and different elements from the surrounding areas must be mentioned⁹⁵.

The first group, Sântandrei-Oradea-Săcuieni-Vărzari, is situated in the north-west and west part of Crișana province (fig. 2) and from a chronological point of view it is at the same cultural level as Pișcolț/Ciumești group, Vărzari material making the connection between them. In the same time, Sântandrei-Oradea-Săcuieni-Vărzari represents the connection link with the Transylvanian groups⁹⁶.

The second group, identified by D. Ignat is Defileul Crișului Repede-Peștiș-Devent, a little bit later as the first one, which involves the main area of Crișana (fig. 2) and makes the link with Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă.

In the north-west part of Crișana, after this group appear those named Oradea-Salca-Herpály (fig. 3). In the first level from Oradea Salca, D. Ignat has identified older elements, Tisza I Type⁹⁷. Besides some special characteristics, D. Ignat is mentioning also some Herpály type elements and analogies with Turdaș group. In D. Ignat's opinion, this cultural complex is related to Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă, too. From a chronological point of view, Oradea-Salca-Herpály is corresponding with the first stage of Suplacu de Barcău group.

Suplacu de Barcău group, involving the east part of Crișana province (fig. 3) was born on a local base, with some others Lumea Nouă, Vărzari-Devent and Pișcolț/Ciumești type elements. Its evolution lasted 3 stages and its end is connected by D. Ignat with the Petrești culture movement, which determined the Tiszapolgár appearance of⁹⁸. In the first phase D. Ignat is mentioning some elements connected with Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Devent cultural complex, Pișcolț/Ciumești group and late Turdaș (Iclod I), at the beginning of the second phase Szakalhát and Tisza imports, the last ones being very frequent during the second phase of this cultural group⁹⁹. In the last phase D. Ignat is mentioning some analogies in the form and decoration of the pots with the group Gilău/Pișcolț, Herpály, late I Tisza phase, Petrești A, AB and "Buckelkeramik"¹⁰⁰. Suplacu de Barcău cultural group is dated by D. Ignat between 4000-3700 b.c.¹⁰¹. In the south part of Crișana there are also some Tisza settlements, which represent the last neolithic manifestations in the area. None of these cultural groups in Crișana have radiocarbon data.

A similar complex cultural evolution as those already mentioned took place in Oltenia. Here, in the north part there is a Cârcea group (evolving from PreStarčevo/Cârcea I till Dudești-Vinča C/Cârcea IV), (fig. 1), but also independent Starčevo-Criș settlements or Vinča ones (at east of Jiu river, Rast). Over this evolution, from south Danube, the Dudești communities (Usoe and Samovodene type) penetrated, which determined the appearance of Dudești culture in the area and also a mixture aspect, Dudești-Vinča¹⁰².

Dudești culture includes the south east of Oltenia and south Wallachia provinces (fig. 2) being periodised in 3 phases in Wallachia and 4 in Oltenia¹⁰³. In Dudești II levels at Fundeni, Ghinoiaica and Sudiți there are linear pottery report between the two cultures¹⁰⁴. Reported to Vinča culture, this kind of relations are situated to the B2 stage¹⁰⁵.

Dudești-Vinča cultural aspects, have included a small area, between middle Jiu and Olt rivers (fig. 2) and M. Nica has established for it 5 phases, synchronized with Vinča A3, B1, B2, C1 and C2. Linear pottery culture influences, Szatmár, Szakalhát type and afterwards Tisza ones, were discovered in all

phases¹⁰⁶. M. Nica is also noticing some Kalojanovec influences in the beginning phases of this cultural aspect, and in the last ones (III-IV), some more belonging to Vinča and Vădastra¹⁰⁷. Dudești IV and Vădastra I materials were found in a Dudești-Vinča II horizon fact that has determined M. Nica to propose a synchronism between all of them¹⁰⁸.

M. Nica is also mentioning a Dudești-Vădrasta cultural aspect, with 5 phases of evolution, synchronic with Vinča A3, B1-B2-C and Karanovo II-III¹⁰⁹.

Vădastra culture was born on "the oltenian and west wallachian aspect" of the Dudești culture including south-east Oltenia, south-west Wallachia and a small area of south Danube, in Bulgaria (fig. 3), evolved during more phases¹¹⁰. About the relation with some other contemporary culture we have the following information: in Cernica settlement, the oldest Vădastra level is superposed by another one with early Boian materials¹¹¹; typical Bolintineanu pottery is also mentioned in the lower level from Vădastra (Vădastra I) and in Slatina or Hotărâni settlements, on which base a synchronism between Vădastra I and Boian I is ascertained, Bolintineanu phase¹¹². In Vădastra settlement there are linear pottery culture material "with musical notes", which show connections between the two cultures and even a synchronism¹¹³. The archaeological material from Ipotești and Slatina settlements, belonging to a final Vădastra phase and those from Tangâru and Petru Rareș, belonging to Boian IV, also show a parallel evolution¹¹⁴. Fărcașele discoveries show that the end of Vădastra culture is connected with the penetration of Boian IV phase in the area¹¹⁵. Abundant plastic representations, as well as the anthropomorphic ones show analogies with anatolian area, in an older period, before Troia I-II¹¹⁶.

Radiocarbon data for Oltenia, illustrating this sketch evolution are more numerous as those for Transylvania, or Wallachia.

Cârcea III/Starčevo-Criș IV level with Vinča elements¹¹⁷ has more radiocarbon data (table 1, position 9-12), and these ones, together with those for Valea Râii-Copăcelu (table 1, position 8) are in a very good temporary relation grouping in the interval 5500-5250 CAL B.C. (overlapping the Starčevo-Criș IIIB interval) as we have shown before.

The Dudești-Vinča B level from Cârcea-Viaduct (table 1, positions 29-32) is situated between 5500-5000 CAL B.C. (fig. 4), and the Dudești Vinča C level from the same settlement (table 1, positions 33-36), between 4940-4700 CAL B.C. (fig. 4). Only one date, position 33, table 1, seems to get out of our discussion here. Radiocarbon data for Dudești-Vinča B and Dudești-Vinča C seem to be at the same level as those obtained for the Vinča settlement¹¹⁸, and they have an excellent agreement with those obtained for Banat culture phase I or II, or for level Vinča C1 from Hodoni.

For the Dudești II-III level from Fărcașu de Sus the radiocarbon data that we have (table 1, position 37) situates this in the interval between 5200-4900

CAL B.C. (fig. 4), being in a good relation with those obtained for the linear pottery culture from Moldavia.

For Vădastra there are no radiocarbon data.

In Moldavia, the oldest neolithic level is in connection with Starčevo-Criș III. Starčevo-Criș evolution in this province is different regarded by archaeologists, some of them believing that this culture is evolving here in 4 stages and others in 3 stages¹¹⁹. Some archaeologists have delimited two regional variants of this culture, a south one, which has for a longer period of time connections with the origin regions, and a north one, in which peripherisation process is more evident, determined also by the vicinity with linear pottery culture and the Bug-Dniester one¹²⁰. The archaeological excavations from the latest settlements from Grumăzești and Poieniști have brought into discussion some Vinča A2/B1 and linear pottery culture elements¹²¹. Some imports from linear pottery culture, Proto-Vinča and Bug-Dniester culture (phase II) influences are also mentioned in the late Starčevo-Criș settlement from Sacarovca. Linear pottery culture imports are present also in Soroca II, and influences from a later variant of Bugo-Dniester culture are in Seliște settlement, all ways in Bessarabia¹²². The Starčevo-Criș culture influenced the Bug-Dniester culture evolution, fact that it is possible to observe especially in its III-rd phase, when “flat bases and decorative motifs as in the mentioned culture” are remembered¹²³. A necessary precision was made by S. Marinescu-Bîlcu, showing that Bugo-Dniester culture, or maybe groups of Dnieper-Donetz neolithic type have evolved on the east bank of Dniester, influencing the Starčevo-Criș and even linear pottery culture communities from this area¹²⁴. S. Marinescu-Bîlcu has also remembered that based on imports discoveries it was possible to establish a synchronism between Starčevo-Criș III-IV and Bugo-Dniester II phase, and then, between the III-rd and the IV-th phases of the last mentioned culture and linear pottery culture¹²⁵.

From Moldavia, the Starčevo-Criș culture communities spread to Wallachia¹²⁶.

In the same time with the evolution of the last Starčevo-Criș culture communities in Moldavia from south Poland and west Ukraine are penetrating in Moldavia linear pottery culture, last phase, with so called “musical notes”, which cover almost all the province, excepting the south-east part of it¹²⁷. There are few archaeological excavations and some archaeologists have divided the evolution of this culture in Moldavia in 2 or 3 stages¹²⁸. S. Marinescu-Bîlcu is synchronising the second stage of the linear pottery culture in Moldavia with Șarka and Żeliżowce (Traian and other settlements) but also with pottery decorated with stings and Vinča Turdaș¹²⁹. After S. Marinescu-Bîlcu, the third stage, illustrated by the Târpești and Nezvisko discoveries, demonstrates the direct impact with Boian culture, Giulești phase. the end of the linear pottery culture in

Moldavia is connected with Boian, Giulești phase, stage Greaca, when the Precucuteni genesis starts.

In Bessarabia such kind of linear pottery culture communities will be discovered till Dniester. Based on pottery characteristics, tools industry, O. Larina has delimited two groups, Dănceni and respectively Gura Camencii and an intermediate type of settlements (Lazovsc and some complexes in Dănceni I settlement)¹³⁰. Taking into account J. Pavuk studies in the field, O. Larina places the Dănceni group and intermediate group at the end of middle period and the beginning of late period of the linear pottery culture from the east areal, and the last group, Gura Camencii, at the level of "the final stage of development of linear pottery culture from Central Europe, in her classical form"¹³¹. Largely analysing the situation of the linear pottery culture settlements, between Prut and Nister, O. Larina believes that the existence of the intermediate group of settlements is connected with the penetration of some communities from the epicentrum area here, but it could also be connected with a local evolution, too¹³². In Gura Camencii group the same author mentions more Vinča-Turdaș influences, and others, Boian-Giulești, Aldeni Stage and Precucuteni I, too¹³³. Many decoration elements from Boian/Bolintineanu and Giulești phases are also common to Gura Camencii group, showing the collision of different elements of many cultures, which will add to the born of Precucuteni culture¹³⁴. O. Larina is also considering that it was a parallel evolution of the last linear pottery culture communities and the just borned Precucuteni I, fact that is also suggested by some common features of the pottery¹³⁵. In my opinion, the long life of the linear pottery culture communities here could also explain absence of the Precucuteni I settlements between Prut and Dniester.

Two radiocarbon data for linear pottery culture are coming from the Târpești settlement (table 1, position 38-39) and they are placed in the interval 5300-4950 CAL B.C. (fig. 4).

From Moldavia, the linear pottery culture communities penetrate the south-east of Transylvania and the north-east of Wallachia¹³⁶.

The Precucuteni culture which follows in Moldavia, marking here the eneolithic period, is represented by very few radiocarbon data, coming from different settlements (table 1, positions 62-69). A single radiocarbon data is representing the second phase (table 1, position 62), while the other data are connected with the last phase of evolution. I do not intend to present here a larger analyses of the Precucuteni data, because very soon this could be read in the volume *Cucuteni culture. Evolution, chronology, connections* under print in Piatra Neamț. In my opinion, Precucuteni I and II have an evolution between 5050-4750 CAL B.C.

In Wallachia, for the neolithic communities could be mentioned late Starčevo-Criș (III and IV phases, in connection more with Moldavia, but maybe

also with the Cârcea group from Oltenia)¹³⁷, which will not cover the south-east part of the province too, or latest, linear pottery culture one, installed more in the north-east of this province¹³⁸; there are not radiocarbon data. E. Comşa consider that the connection between late Starčevo-Criş settlements from Moldavia and Wallachia are also sustained by the resemblances in the pots forms¹³⁹.

From the south the Dudeşti culture penetrated, which involved Oltenia too (fig. 2), and during the Fundeni phase spread away till Siret river; in the same time from north part in Wallachia were noticed the first linear pottery communities which involved the north-east part of this province¹⁴⁰. In the fire phase, Malul Roşu, there are still signalated late Starčevo-Criş materials, which shows a chronological parallel between these ones¹⁴¹. In the Dudeşti settlement, the presence of linear pottery culture imports is noticed (which were found also and in the Cernica phase)¹⁴², suggesting a chronological relation between Dudeşti culture and the linear pottery one¹⁴³; the stratigraphy from Sudiţi (the only linear pottery culture settlement excavated), show that Boian/Bolintineanu and Boian/Vădasta phases are subsequent to linear level¹⁴⁴. In the archaeological literature is even mentioned a synthesis phenomenon, Sudiţi (Dudeşti and linear pottery culture) with role in the genesis of the I-st phase of Boian culture, Bolintineanu, which is indicated to have started at the end of last Dudeşti culture phase, Fundeni¹⁴⁵. Sudiţi cultural aspect has a limited area, in the north-east of Wallachia, close to Buzău. In this time, Dudeşti culture was evolving in Cernica phase in the other part of Wallachia¹⁴⁶. E. Comşa considers that Dudeşti culture might be contemporary with "one of Turdaş phase culture, or with Ciumeşti culture"¹⁴⁷.

For the south-east of Wallachia, the first neolithic culture is represented by the Dudeşti one, how it is showed by the last researchers in the area made by M. Neagu and S. Pandrea.

Boian culture (fig. 3), developed on the basis of the contact between linear pottery culture and the Dudeşti one, involves at the beginning all Wallachia, later, in the second stage, reaching the south-east of Transylvania, between the Carpatians Mountains and the Siret river, Moldavia, in the third phase reaching Rodopi Mountains and in the last phase we will discover it till the west-pontic shore of Black Sea. E. Comşa made the periodisation of this culture in four main phases, with more stages¹⁴⁸. Some older discoveries from Boian areas are important for the relative chronology of this culture. In Glina it was observed the previously Boian culture oposit to Gumelniţa¹⁴⁹. The archaeological excavations from Let-Varhegy have elucidated the stratigraphic report between Criş, Boian and Ariuşd¹⁵⁰. In Bessarabia, in Floreşti it was discovered a linear pottery culture horizon (with "musical notes"), previous to Boian culture level¹⁵¹. Other older discoveries are important for understanding the passage between the phases. In Aldeni ("Gurguiul Balaurului"), the Bolintineanu level is covered by a Giuleşti

one¹⁵². In Tangâru and Glina, the level with Giulești materials was superposed by the Vidra one, and on the remaining part of this phase, in Tangâru, Vidra and Glina settlements, the materials belonging to Petru Rareș phase were noticed¹⁵³.

Based on the stratigraphical reports and imports, were established contemporary relations between Vâdastra-Hamangia and Boian, it is one synchronism between Vâdastra I-II and Boian I-II, and another one between Hamangia II-Boian I-II and Hamangia III-Boian culture, Vidra and Boian transition phase to Gumelnița¹⁵⁴. More archaeologists agree that all the three cultures had a parallel evolution¹⁵⁵. These relations are also sustained by other discoveries: a closed Giulești cultural complex was mentioned in Hârșova, in a Hamangia level, and isolated Giulești pottery was found in Cernavoda ("Columbia A" and "B")¹⁵⁶. E. Comșa is also paying attention to some identical elements in the form and decoration of the pots in Boian/Giulești and Hamangia III¹⁵⁷. Boian III/Vidra phase material also appears in Hamangia settlements at Capidava and Cernavoda¹⁵⁸ and in the settlements belonging to Boian IV at Cernavodă¹⁵⁹. Boian-Vâdastra cultural relations are sustained by the Vâdastra medium discoveries. So, beside the mentioned discoveries, which demonstrate the existence of Vâdastra I-Boian I report, we have to mention some other discoveries. In some Vâdastra II complexes there are sporadically Boian II/Giulești imports, which together with the analogies suggested by the incised decoration of both cultures, denote a contemporary report between them too¹⁶⁰. E. Comșa considers that Vâdastra stops its evolution with the occasion of the Boian IV penetration in the area, which was very dynamic¹⁶¹.

During Giulești phase, Boian tribes also reached Transylvania and Moldavia, where they met the linear pottery culture. So, it is a contemporaneity report between Boian II and linear pottery culture, documented also by the Hârman, Brașov discoveries from the Bolintineanu phase level¹⁶².

The archaeological researchers made in the last decade from the south-east of Wallachia, due to M. Neagu and S. Pandrea show that it is necessary to reinterpret the older archaeological materials from the area. Both mentioned archaeologists believe that it is possible to prove a Bolintineanu culture, independent from the Boian one. The Bolintineanu area of spreading in the south Danube, or in the north part of the river, the archaeological material it self indicate a separate culture, from south origin, anatolian, which it is showed by the discoveries from Yarimbürgas and Toptete¹⁶³. The mentioned archaeologists believe that Bolintineanu culture evoluated along more stages. In this sense are mentioned the linear pottery culture imports from Hârman, Sudiți, Piscul Crăsani or Coroteni¹⁶⁴. M. Neagu considers that at Hamangia II phase/Golovița, Hamangia tribes penetrated the north part of the Danube, which is also suggested by the imports founded in Cernica and Balta Borcei, at Grădiștea Coslogeni¹⁶⁵. Vinča B1-B2 influences are signalated by M. Neagu at Coroteni and Piscul Crăsani,

together with the linear pottery culture mentioned imports, demonstrating so a taking over from Dudești culture medium, or even a direct contact between Bolintineanu and Vinča B2¹⁶⁶. In Bolintineanu areal are noticed some Vădastra I influences, in the west part of the areal (Argeș and Vedea rivers), but also on the Gălățui lake bank, in "Movila Berzei" point¹⁶⁷. Relations between the two cultures are also sustained by the Bolintineanu materials discovered in Vădastra area, as it was noticed by M. Nica, in Slatina, Piatra Olt, Crușoru, Vădastra-"Măgura Fetelor"¹⁶⁸. The presence of this Bolintineanu materials in Oltenia, determined M. Neagu to consider that it is possible for this communities to have penetrated in Wallachia from South, through Oltenia, as the spreading area of this communities in the south area of the Danube suggests¹⁶⁹.

We have radiocarbon data only for Boian IV phase (stage Spanțov), (table 1, positions 49-61), from Căscioarele and Radovanu settlements, which indicate an evolution of this phase between ca. 5000/4900-4400 CAL B.C. (fig. 4).

Dobrudja neolithic starts with Hamangia culture (fig. 2), whose evolution was analysed by D. Berciu and later by P. Hașotti¹⁷⁰. P. Hașotti has brought important contributions regarding the chronology and the intern periodisation of this culture: in his opinion Hamangia evolved in three phases with more stages¹⁷¹. First of all, P. Hașotti's researchers bring new evidences and explanations about the oldest phase of this culture (Ia – Medgidia – "Cocoasă"; Ib – Durankulak), which he is placing in the big cultural complex of the middle neolithic from balcano-carpethian area, beside Dudești, Vinča A., Karanovo III, Veselinovo and Usec¹⁷².

Taking into consideration the Medgidia "Cocoasă" and Durankulak discoveries, P. Hașoti considers that the first Hamangia stage is previous to Bolintineanu phase of the Boian culture, to whose genesis it was part of. In this sense plead the plastic representations from Cernica material necropole, with strong Hamangia influences¹⁷³. Pottery analyses from medgidia "Cocoasă" show analogies in Dudești culture, phase I and II (Malul Roșiu and Fundeni), Vinča A and Karanovo III¹⁷⁴. First Hamangia phase has strong connections with Veselinovo, Yasa Tepe, Rachmani, Orchomenos, Eutresis and other settlements from Anatolia and Greece¹⁷⁵. D. Berciu has also pleaded for a contact between Hamangia Ic and linear pottery culture, contact that is possible to observe after the same author and during the second phase of Hamangia culture; linear pottery influences are also present in Hamangia last phase (being maybe in connection with an older background)¹⁷⁶. Hamangia I was maybe parallel with Vinča A, if we have in mind the fact that S. Marinescu – Bîlcu is parallelising linear pottery culture with Vinča B1-B2, culture that is at Hamangia III level¹⁷⁷.

The second phase of Hamangia culture, Golovița, could be synchronized with Boian/Bolintineanu (Hamangia II/Golovița pottery discovered in asociaation with that from Boian/Bolintineanu in Grădiștea Coslogeni, Călărași) and Giulești (Hamangia II/Golovița pottery appear in Bogata-Călărași, and Boian II/Giulești

pottery was discovered in Cernavodă settlements from Columbia A, Columbia B and Techirghiol), and for which reason it was believed that it lasted longer¹⁷⁸. If Hamangia II synchronises with Boian/Giulești, the beginning of Hamangia III could be situated after the end of linear pottery culture¹⁷⁹. The archaeological excavations from Hârșova have demonstrated the existence of a Hamangia III level (Ceamurlia de Jos phase), under a Boian transition phase level and over a Boian/Vidra level. So, Hamangia III is between the two Boian culture phases and it could be admitted a synchronism between Hamangia III/Ceamurlia de Jos and Boian/Vidra and respectively Hamangia III/Boian IV¹⁸⁰. To support the Hamangia III-Boian/Vidra synchronism, the Târgșor "Urs" discoveries, where, in the Hamangia III materials also appear a fragment with analogies in Vidra phase's of Boian culture¹⁸¹.

After P. Hașotti an eventually synchronism with transition phase Boian/Gumelnița could also be supported by the discovered pottery in the Dobrudja caves, and by the radiocarbon data¹⁸². Synchronisms between Ceamurlia de Jos and both Boian culture phases could also be confirmed by stratigraphical point of view in Cernavodă, in "Columbia C" and "Dealul Sofia" settlements and in Spanțov, level III¹⁸³. After the same author, in Ceamurlia de Jos phase are also placing the influences over Precucuteni II phase¹⁸⁴. P. Hașotti is proposing a synchronism between Precucuteni III and Hamangia IIb and IIc, taking into account and the discoveries from the necropolis of the third Hamangia phase, where there are a lot of pots with analogies in Precucuteni III¹⁸⁵. The author considers also that the fine pottery category showed other influences from Boian IV, Sava and Marica, together with the mentioned Precucuteni ones¹⁸⁶. The end of Hamangia culture was a little bit earlier as that of the Boian IV phase, and P. Hașotti even supposed that for a period of time they coexisted in Dobrudja¹⁸⁷.

There are 2 radiocarbon data for Hamangia III (table 1, positions 47-48), one of the data is coming from Baia Hamangia settlement, and both of them placed in the 4890-4720 CAL B.C. interval (fig. 4).

From the presented data, we could conclude that the neolithic period starts in Romania around 6000/5900 CAL B.C. Most part of the archaeologists believe that its evolution ends at approximately Vinča C level (opinion which I agree with too), around 4800/4700 CAL B.C. At this chronological level are placed and the radiocarbon data for Foeni group (4750-4600 CAL B.C.), beginning of the Petrești culture (A phase between 4800-4650 CAL B.C.), end of Precucuteni II (4750-CAL B.C.), Boian IV phase (5000/4900-4400 CAL B.C.) and Hamangia III (4890-4720 CAL B.C.).

During the neolithic evolution we have to mention again that the most active areas are Banat, Oltenia, Transylvania, and less Wallachia, while Moldavia and Dobrudja have a more slow, conservative evolution.

Even the radiocarbon data presented for the neolithic here are obtained

from the analyses of different materials, in more laboratories, they are viable with some exceptions (table 1, position 2, 11, 33 and fig. 4). Comparing these data with those obtained by archaeological excavations (stratigraphical evidences and typological analyse of the material) we could conclude that they are in good report, fact that is possible to follow also in the table 2.

The very short relative and absolute chronology picture from this work represents just a necessary stage, which could suffer some changes in the next period, due to the new archaeological excavations, but also to the reinterpretation of old material, or radiocarbon data.

Abbreviations

- Atlas – Atlas du néolithique européen*, vol. 1, L'Europe orientale, ed. J. Kozłowski and P.L. Van Berg, ERAUL 45, Liège 1993
- Ceramica neolitică – Ceramica neolitică. Meșteșug, artă, tradiție. Trei milenii de spiritualitate presitorică. Catalog expoziție*, Piatra Neamț 1995, ed. D. Popovici, Z. Maxim
- Cultura Vinča în România – Cultura Vinča în România* (Origini, evoluție, legături, sinteze), Timișoara, 1991, ed. Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean
- La civilisation de Cucuteni – La civilisation de Cucuteni en contexte européen. Session scientifique Iași-Piatra Neamț*, Iași, 1987, BAI I, ed. M. Petrescu-Dâmbovița, V. Chirica, D. Monah, N. Ursulescu

NOTE

¹C.M. Mantu, *Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România*, în *SCIIVa*, 46, 1995, 3-4, p. 213-235; Fl. Drașovean, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*, Timișoara, 1996; C. M. Mantu, *Cronologia absolută a culturilor neolitice din România și relațiile cu lumea egeo-anatoliană*, în *Cercetări istorice*, SN, XVII/1, Iași, 1998, 83-100; idem, *The absolute chronology of the Romanian Neolithic and Aeneolithic/Chalcolithic periods. The stage of the research*, in *14 C and Archaeology*, Lyon 1998, under print; Gh. Lazarovici, Z. Maxim, C. M. Mantu, E. Gilot, *Nouvelles dates radiocarbon pour le néolithique roumain*, manuscript.

²I. Paul, *Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană*, în *SCIIVa*, 40, 1989, 1, p. 5. Idem, *Vorgeschichtliche untersuchungen in Siebenbürgen*, Alba Iulia 1995, p. 68, table 1; Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Transilvania*, în *Ceramica neolitică*, 1995, p. 5.

³I. Paul, *op. cit.*, p. 3-28.

⁴Gh. Lazarovici, *Les Carpates meridionales et la Transylvanie*, în *Atlas*, p. 243-284.

⁵M. Nica, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României, Oltenia*, în *Ceramica neolitică*, 1995, p. 19-24.

⁶Ibidem, p. 19-22.

⁷Ibidem.

⁸Ibidem.

⁹Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *op. cit.*

¹⁰I. Paul, *Unele probleme ale neoliticului timpuriu*, p. 20-24.

¹¹Ibidem, p. 20.

¹²Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *op. cit.*

¹³C. M. Mantu, *Cronologia absolută a culturilor neolitice...*, p. 88-89 and the notes 21-30.

¹⁴M. Nica, *op. cit.*

¹⁵Gh. Lazarovici, *Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat*, în *Banatica* 2, 1973, p. 35; S.A. Luca, *Stratigraphie et chronologie. Le plus ancien rapport stratigraphique d'entre les cultures Starčevo-Criș et Vinča. Correlation entre le niveau V-e et IV-e de Liubcova Ornița*, în *Banatica* 11, 1991, p. 152-154.

¹⁶S.A. Luca, *Așezarea aparținând culturii Starčevo-Criș de la Pojejena "Nucet" (jud. Caraș-Severin). Campania 1986*, în *Banatica* 13, 1995, p. 9.

¹⁷Idem, *Liubcova-Ornița. Monografie arheologică*, Târgoviște, 1998, p. 99.

¹⁸R. Gläser, *Zur absoluten Datierungen der Vinča kultur anhand von 14 C Daten*, în *The Vinča culture*, p. 177.

¹⁹S.A. Luca, *Așezarea aparținând culturii Starčevo-Criș de la Pojejena "Nucet"*, p. 181.

²⁰Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 181; S.A. Luca, *Stratigrafie și cronologie. Cel mai timpuriu raport stratigrafic dintre culturile Starčevo-Criș și Vinča. Corelații dintre nivelurile V și IV de la Liubcova-Ornița*, în *Sargeția* 22-24, 1988-1991, p. 6, presents the results from the archaeological excavations in Liubcova-Ornița, through which he has discovered the earliest Vinča A1 manifestation in Banat province, fact that determines him to consider the Vinča A2 stronger than Vinča A1 and in fact the last one determine the Banat "colonization".

²¹Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 163.

²²Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Transilvania*, în *Ceramica neolitică*, p. 9-10.

²³Gh. Lazarovici, *Les Carpates meridionales et la Transylvanie*, în *Atlas*, p. 255.

²⁴Fl. Drașoveanu, *op. cit.*, p. 107.

²⁵S.A. Luca, *Liubcova-Ornița*, p. 101.

²⁶Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 258.

²⁷Idem.

²⁸Fl. Drașoveanu, *op. cit.*

²⁹Idem, *Locurile neolitice de la Hodoni*, în *Banatica* 13, 1995, p. 53; kindly informations offered by Fl. Drașoveanu.

³⁰W. Schier, *The Relative and Absolute Chronology of Vinča: New Evidence from the Type site*, în *The Vinča culture*, p. 150; R. Gläser, *op. cit.*, p. 177, believes that the beginning of the Vinča A2 stage, for the Belo-Brdo settlement is around 5400 CAL B.C., and the evolution of the Vinča A phase generally, is between 5300-5200 CAL B.C.

³¹R. Gläser, *op. cit.*

³²Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 19.

³³S.A. Luca, *Stratigrafie și cronologie...*, p. 6.

³⁴Gh. Lazarovici, *Migration et diffusion dans les cultures du Banat et de l'Alföld*, în *Rubane&Cardial, Actes du Colloque de Liège*, nov. 1988, edit. D. Cahen and M. Otte, Liège, 1990, p. 21.

³⁵Idem, *Sincronismele etno-culturale în neoliticul timpuriu din Sălaj și din vestul României*, în *Acta MP*, 9, 1977, p. 71; Idem, *Les Carpates meridionales...*, p. 21.

³⁶Idem, *Les Carpates meridionales...*, p. 23.

³⁷Idem, *Sincronismele etno-culturale...*, p. 75.

³⁸Idem, *Les Carpates meridionales...*, p. 225.

³⁹Fl. Drașoveanu, *op. cit.*

⁴⁰N. Kalicz, P. Raczki, *Das Spätneolithikum im Theissgebiet. Ein Übersicht zum heutigen Forschungsstand aufgrund der neuesten Ausgrabungen*, în *Alltag und Religion. Jüngsteinzeit in Ost-Ungarn*, Frankfurt am Main, 1990, p. 29.

⁴¹Fl. Drașoveanu, M. Rotea, *Cercetări de suprafață pe teritoriul așezării neolitice de la Chitid, jud. Hunedoara*, în *Sargeția* 18-19, 1984-1985, p. 87.

⁴²Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 181.

⁴³Idem.

⁴⁴Idem.

⁴⁵Vl. Milošević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel-und Südosteuropas*, Berlin 1949; M. Garašanin, *Contribution à la connaissance des origines et de la chronologie du néolithique balcanic*, in *Starinar*, 7-8 (1956-1957), 1958, p. 34; Vl. Dumitrescu, *Quelques aspects des synchronismes entre les cultures néo-énéolithiques et la période de transitions vers l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale, d'une part et le monde égéeanatolien, d'autre part*, in *Actes du II CISSE*, Athens, II, 1972, p. 25-71.

⁴⁶N. Vlassa, *Chronology of the neolithic in Transylvania in the light of the Tărtăria settlement stratigraphie*, in *Dacia NS*, VII, 1963, p. 491-492; Gh. Lazarovici, *Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat*, in *Banatica*, 2, 1973, p. 37; J. Makkay, *The late Neolithic Tordoș sign Group*, in *Alba Regia* 10, 1970, p. 10; S. M.M. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča culture, ca. 4000 BC*, Canada, Alberta, 1981, p. 1; E. Masson, *L'écriture dans les civilisations danubiennes néolithiques*, in *Kadmos* 23, 1984, 2; St. Chokadziev, *On Early Social Differentiation in the Struma River Basin: The evidence from the Slatino Settlement*, in *Pre-historic Bulgaria*, ed. D.W. Bailey and J. Panayotov, Monographs in World Archaeology, No. 22, Prehistory Press, Madison Wisconsin, p. 141-147; Gh. Lazarovici, Z. Maxim-Kalmar, *Tărtăria*, Cluj-Napoca, 1991, p. 10-16.

⁴⁷Fl. Drașovean, *Cultura Vinča târzie*, p. 86-87; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 145; Gh. Lazarovici, *Cultura Banatului*, in *Cultura Vinča în România*, p. 39.

⁴⁸Fl. Drașoveanu, *Locurile neolitice de la Hodoni*, p. 69.

⁴⁹Ibidem.

⁵⁰Ibidem.

⁵¹Ibidem.

⁵²Z. Kalmar, *Neoliticul timpuriu din bazinul someșan și legăturile sale*, in *Acta MP*, 11, 1987, p. 61.

⁵³S.A. Luca, *Liubcova-Ornița*, p. 99.

⁵⁴Gh. Lazarovici, *Complexul Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Iclod*, in *Cultura Vinča în România*, p. 100.

⁵⁵Idem, *Les Carpates meridionales...*, p. 257.

⁵⁶Ibidem, p. 256.

⁵⁷Ibidem.

⁵⁸Ibidem.

⁵⁹Ibidem.

⁶⁰S.A. Luca, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul Pemilor punct X2*, Alba Iulia, 1997, p. 76.

⁶¹Ibidem, p. 72.

⁶²Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988, p. 32.

⁶³Gh. Lazarovici, *Vinča în Transilvania*, in *Cultura Vinča în România*, p. 99.

⁶⁴Idem, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Transilvania*, in *Ceramica neolitică*, p. 15.

⁶⁵S.A. Luca, *Liubcova-Ornița*, p. 103.

⁶⁶Gh. Lazarovici, *Vinča în Transilvania*, in *Cultura Vinča în România*, p. 98.

⁶⁷Vl. Milošević, *op. cit.*; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*

⁶⁸Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 98.

⁶⁹Ibidem.

⁷⁰Ibidem.

⁷¹Z. Maxim-Kalmar, *Turdaș*, Cluj-Napoca, 1991, p. 5; S.A. Luca, *Relațiile culturale de la sfârșitul neoliticului dezvoltat dintre Transilvania și ținuturile înconjurătoare*, in *Prehistoire du Bas Danube*, Călărași, 1997, p. 73.

⁷²S.A. Luca, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului...*, p. 75.

⁷³Ibidem, p. 75-77.

⁷⁴Ibidem, p. 77 și notele 381-383.

⁷⁵Ibidem, p. 77.

- ⁷⁶Idem, *Liubcova-Ornița...*, p. 104.
- ⁷⁷Gh. Lazarovici, H. Dumitrescu, *Cercetările arheologice de la Târnăveni-Deva (partea a II-a)*, in *Acta MN*, 22-23, 1985-1986, p. 26.
- ⁷⁸Ibidem, p. 19.
- ⁷⁹Ibidem.
- ⁸⁰Ibidem, p. 20.
- ⁸¹Ibidem, p. 25.
- ⁸²Gh. Lazarovici, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Transilvania*, in *Ceramica neolitică*, p. 15.
- ⁸³Ibidem.
- ⁸⁴Ibidem.
- ⁸⁵Gh. Lazarovici, *Grupul și stațiunea Iclod, Cluj-Napoca*, 1991, p. 9.
- ⁸⁶Ibidem, p. 10.
- ⁸⁷Ibidem, p. 12.
- ⁸⁸Ibidem.
- ⁸⁹Idem, *Les Carpates meridionales...*, p. 260.
- ⁹⁰Ibidem.
- ⁹¹Idem, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmăruș și Clujul)*, in *Acta MN*, 8, 1983, p. 34-36; D. Ignat, *La céramique néolithique peinte du nord-ouest de la Roumanie*, in *La civilisation de Cucuteni*, p. 43-47.
- ⁹²Gh. Lazarovici, *Les Carpates meridionales...*, p. 247-248.
- ⁹³Ibidem.
- ⁹⁴Ibidem.
- ⁹⁵D. Ignat, *op. cit.*
- ⁹⁶Information from D. Ignat.
- ⁹⁷D. Ignat, *op. cit.*, p. 45.
- ⁹⁸Idem, *Grupul cultural Suplacu de Barcău în contextul neo-eneoliticului din nord-vestul României*, Ph. D. summary.
- ⁹⁹Ibidem.
- ¹⁰⁰Ibidem.
- ¹⁰¹Ibidem.
- ¹⁰²M. Nica, *Sur la plus ancienne céramique peinte de l'époque néolithique de la Roumanie (Les découvertes de Cârcea et Grădinile)*, in *La civilisation de Cucuteni*, p. 30-31 notes the existence of a cultural interference between Dudești and Vinča A.; Idem, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Oltenia*, in *Ceramica neolitică*, p. 19; Idem, *Le rôle de la culture Vinča a la genèse et à l'évolution néolithique d'Oltenie*, in *The Vinča culture*, p. 105; E. Comșa, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Muntenia*, in *Ceramica neolitică*, p. 152.
- ¹⁰³E. Comșa, *Données sur la civilisation de Dudești*, in *PZ*, 46/2, 1971, p. 194-195.
- ¹⁰⁴Idem, *Date noi cu privire la relațiile dintre cultura Dudești și cultura ceramicii liniare*, in *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 570-572; Vl. Dumitrescu, *Quelques aspects de synchronismes entre les cultures néo-énéolithiques et...*, p. 42.
- ¹⁰⁵Gh. Lazarovici, *Difuziunea unor civilizații neolitice în regiunea Dunării de Jos*, in *Pontica*, 4, 1971, p. 36.
- ¹⁰⁶M. Nica, *La culture Vinča en Oltenie*, in *Banatica*, 11, 1991, p. 305-319; Idem, *Neoliticul timpuriu și mijlociu în zona răsăriteană a Olteniei*, Ph. D. summary.
- ¹⁰⁷Ibidem.
- ¹⁰⁸Ibidem.
- ¹⁰⁹Idem, *Cultura Vinča în Oltenia*, in *Cultura Vinča în România*, p. 89.
- ¹¹⁰Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 34, D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina cercetărilor arheologice*, București, 1961, p. 58; Idem, *Cronologie relative du néolithique du Bas Danube à la lumière des nouvelles fouilles faites en Roumanie*, in *Actes du symposium consacré aux problèmes du néolithique européen*, Prag, 1961, p. 109, considers that Vădastra also contain a strong Vinča component. M. Petrescu-Dâmbovița has the

same opinion and also believes that in Vădastra, together with the old Vinča elements are possible to observe some central european influences and egeo-mediterranean ones, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978, p. 53. For the periodisation of the Vădastra culture see: C. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, in *Materiale* 5, 1959, 6 1959, 7 1961, 8 1962; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București 1966, p. 97-98; Idem, *Chronologie relative...*, p. 111; M. Nica, *Neoliticul mijlociu...*, p. 19.

¹¹¹M. Petrescu-Dâmbovița, *op. cit.*, p. 53.

¹¹²C. Mateescu, *op. cit.*, M. Petrescu-Dâmbovița, *op. cit.*, M. Nica, *op. cit.*, Vl. Dumitrescu.

Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 34.

¹¹³Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 34.

¹¹⁴D. Berciu, *Contribuții...*, p. 58; E. Comșa, *Betrachtungen...*, p. 85.

¹¹⁵M. Nica, *Neoliticul mijlociu*, p. 19, E. Comșa, *Problemele privind cercetarea neo-eneoliticului de pe teritoriul României*, in *SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 26.

¹¹⁶E. Comșa, *op. cit.*

¹¹⁷M. Nica, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Oltenia*, in *Ceramica neolitică*, p. 22.

¹¹⁸R. Gläser, *op. cit.*, p. 177.

¹¹⁹N. Ursulescu, *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1984, p. 38, is referring to a 3 stages evolution IIIB, IVA și IVB, S. Marinescu-Bîlcu, *Sur quelques problèmes du néolithique à l'est de Carpathes Orientales*, in *Dacia NS*, 35, 1991, p. 6 is for evolution in 4 stages.

¹²⁰N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 35.

¹²¹S. Marinescu-Bîlcu, *Les Carpathes Orientales et la Moldavie*, in *Atlas*, p. 193. Pottery from Poienеști settlement has strong analogies with those from Grumăzești and presents more Vinča influences.

¹²²V. Dergacev, A. Sherrat, O. Larina, *Recent results of neolithic research in Moldavia (USSR)*, in *Oxford Journal of Archaeology*, 10, 1991, p. 13-15.

¹²³*Ibidem*, p. 15.

¹²⁴S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 192.

¹²⁵*Ibidem*.

¹²⁶Idem, *Sur quelques problèmes du néolithique et du énéolithiques...*, p. 7, E. Comșa, *La Roumanie Meridionale*, in *Atlas*, p. 152.

¹²⁷S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 7.

¹²⁸Idem, *Aspects tardif de la civilisation à céramique rubanée et sa contribution à la genèse de la civilisation Precucuteni I*, in *PZ*, XLVI, 1971, p. 34-35; E. Comșa, *Quelques nouvelles données sur la culture à céramique rubanée en territoire roumain*, in *AFB*, 1972, p. 177-178; S. Marinescu-Bîlcu, *Sur quelques problèmes du néolithique et du énéolithique...*, p. 7; N. Ursulescu, *Contribuții privind evoluția culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei*, in *Arheologia Moldovei*, 13, Iași, 1990, p. 32-34.

¹²⁹S. Marinescu-Bîlcu, *Les Carpathes Orientales et la Moldavie*, in *Atlas*, p. 193.

¹³⁰O. Larina, *Neoliticul pe teritoriul Republicii Moldova*, in *Traco-Dacica*, 15, 1994, 1-2, p. 56.

¹³¹*Ibidem*.

¹³²*Ibidem*.

¹³³*Ibidem*, p. 57.

¹³⁴*Ibidem*.

¹³⁵*Ibidem*.

¹³⁶S. Marinescu-Bîlcu, *Sur quelques problèmes du néolithique et du énéolithique...*, p. 7.

¹³⁷*Ibidem*.

¹³⁸V. Teodorescu, *Cultura Criș în centrul Munteniei (Pe baza săpăturilor arheologice de la Târgșorul Vechi)*, in *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 251-268; E. Comșa, *Betrachtungen über die Entwicklung der neolithischer kulturen auf rumänischen Gebiet*, in *Slovenska Archeologia*, 35, 1, 1987, p. 70.

¹³⁹E. Comșa, *La Roumanie Meridionale*. in *Atlas*, p. 152.

- ¹⁴⁰Ibidem, p. 154.
- ¹⁴¹Ibidem.
- ¹⁴²Ibidem, p. 153.
- ¹⁴³Ibidem.
- ¹⁴⁴N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 139-140.
- ¹⁴⁵Idem, *Interferențe și sinteze în sud-estul României la cumpăna dintre neolitic și eneolitic*, in *Prehistoire du Bas Danube*, Călărași, 1997, p. 140.
- ¹⁴⁶E. Comșa, *Dudești*, in *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, București, 1994, vol. II, p. 87.
- ¹⁴⁷Ibidem.
- ¹⁴⁸Idem, *Istoria comunităților Boian*, București, 1974; Idem, *Quelques données relatives à la périodisation et à l'évolution de la civilisation de Boian*, in *Dacia*, NS I, 1957, p. 65.
- ¹⁴⁹I. Nestor, *Fouilles de GLiona*, in *Dacia* III-IV, 1933, p. 226-237; Idem, *Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit*, in *PZ*, Berlin, 1928, p. 110-143; M. Petrescu-Dîmbovița, *Raport asupra săpăturilor de la Glina, jud. Ilfov*, in *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități din anii 1942-1943*, București, 1944, p. 68.
- ¹⁵⁰I. Nestor, *Raport despre sondajele de la Leț-Varhegy*, in *Materiale* III, 1957, p. 59-62.
- ¹⁵¹D. Berciu, *Chronologie relative du Néolithique du Bas Danube à la lumière des nouvelles fouilles faites en Roumanie*, in *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré aux problèmes du néolithique européen*, Praga, 1961, p. 105.
- ¹⁵²E. Comșa, *Quelques données...*, p. 65.
- ¹⁵³Idem, *La culture de Boian*, in *Le paléolithique et le néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iași, 1991, BAI IV, ed. V. Chirica, D. Monah, p. 420.
- ¹⁵⁴Idem, *Date cu privire la răspândirea comunităților fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița pe teritoriul Dobrogei*, in *Pontica*, 5, 1972, p. 41-43.
- ¹⁵⁵Idem, *La culture de Boian*; Idem, *Betrachtungen...*, p. 84; M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, p. 35.
- ¹⁵⁶E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p. 232.
- ¹⁵⁷Ibidem.
- ¹⁵⁸D. Berciu, S. Morintz, *Săpăturile de la Cernavodă*, in *Materiale* 5, 1959, p. 105.
- ¹⁵⁹Idem, *Șantierul arheologic Cernavoda*, in *Materiale* 3, 1957, p. 83.
- ¹⁶⁰E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, p. 239-240.
- ¹⁶¹Ibidem.
- ¹⁶²M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*
- ¹⁶³M. Neagu, *Comunitățile Bolintineanu în Câmpia Dunării*, in *Istros*, 8, Brăila, 1997, p. 15 și notele 52-53.
- ¹⁶⁴E. Comșa, *op. cit.*, p. 53; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 231; M. Neagu, *op. cit.*, p. 14.
- ¹⁶⁵Gh. Cantacuzino, S. Morintz, *Die jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bukarest)*, in *Dacia* NS, 7, 1963, p. 50; M. Neagu, *op. cit.*
- ¹⁶⁶M. Neagu, *op. cit.*
- ¹⁶⁷Ibidem.
- ¹⁶⁸Ibidem.
- ¹⁶⁹Ibidem.
- ¹⁷⁰D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966; P. Hașotti, *La culture Hamangia. Quelques remarques sur le stade actuel des recherches*, in *Le paléolithique et le néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iași, 1991; Idem, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Constanța, 1997.
- ¹⁷¹P. Hașotti, *op. cit.*
- ¹⁷²Idem, *La culture de Hamangia*, p. 255.
- ¹⁷³Ibidem.
- ¹⁷⁴Idem, *Observații asupra ceramicii dintr-un complex al culturii Hamangia de la Medgidia, punctul Ccoașă*, in *SCIVA*, 1986, 37, p. 129-131.
- ¹⁷⁵Ibidem.

- ¹⁷⁶D. Bereciu, *Contribuții...*, p. 75; P. Hașotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*, p. 22.
¹⁷⁷S. Marinescu-Bîlcu, *În legătură cu câteva opinii privind originea și evoluția neoliticului și eneoliticului pe teritoriul Moldovei*, în *SCIVA*, 34, 1983, 2, p. 123, P. Hașotti, *op. cit.*
¹⁷⁸P. Hașotti, *La culture Hamangia*, p. 254.
¹⁷⁹*Ibidem.*
¹⁸⁰*Ibidem*, p. 252-253.
¹⁸¹*Idem*, *Epoca neolitică în Dobrogea...*, p. 39.
¹⁸²*Idem*, *La culture Hamangia...*, p. 252-253.
¹⁸³*Ibidem.*
¹⁸⁴*Ibidem*, p. 251.
¹⁸⁵*Idem*, *Epoca neolitică...*, p. 22.
¹⁸⁶*Ibidem.*
¹⁸⁷*Ibidem*, p. 65.

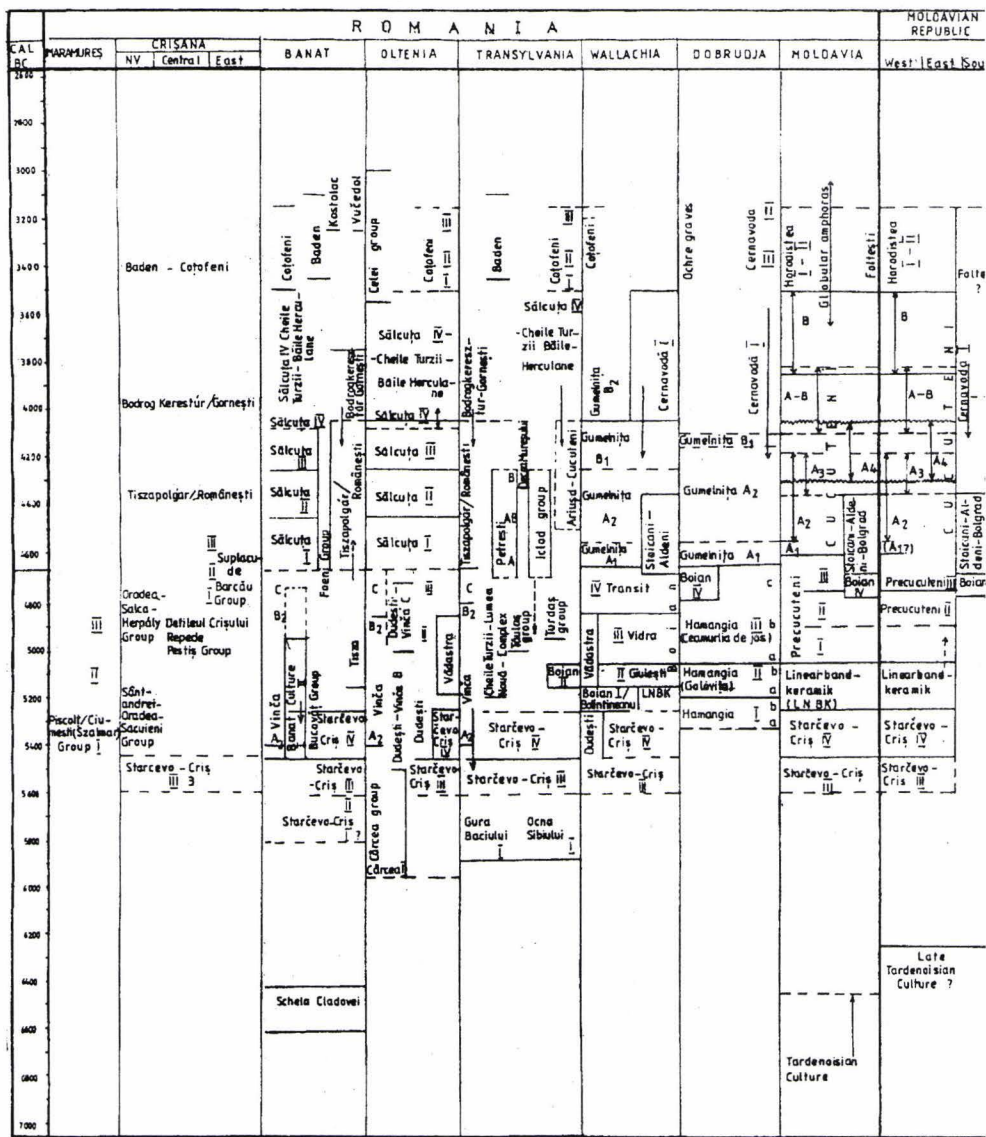
Table 1. Radiocarbon data for the neolithic and the beginning of the eneolithic periods in Romania.

Nr.	Settlement	Culture/Phase	Laboratory nr.	Age BP	Calib 1σ	Calib 1σ
1	Ogradena. "Icoana"	Starčevo-Criș ?	Bln-1056	7445±80	6417-6173	6450-6100
2	Cuina Turcului	Starčevo-Criș II	Hd-17919	6105±51	5065-4935	5210-4860
3	Gura Baciului	Starčevo-Criș III B	Lv-2157	6400±90	5474-5240	5490-5210
4	Trestiana	Starčevo-Criș III B	GrN-17003	6665±45	5630-5494	5640-5480
5	Trestiana	Starčevo-Criș III B	Lv-2155	6390±100	5474-5240	5500-5148
6	Sacarovca I	Starčevo-Criș III	Berlin?	6650±100	5640-5480	5730-5360
7	Soroca II "Trifăuți"	Starčevo-Criș III	Bln-586	6825±150	5830-5560	5990-5480
8	Valea Râii, "Copăcelu"	Starčevo-Criș III/IV ?	KN-I. 102	6480±75	5485-5334	5550-5240
9	Cârcea "Viaduct"	Cârcea III/ Starčevo-Criș IV	Bln-1981	6540±60	5506-5413	5615-5330
10	Cârcea "Viaduct"	Cârcea III/ Starčevo-Criș IV	Bln-1982	6430±60	5474-5248	5490-5200
11	Cârcea "Viaduct"	Cârcea III/ Starčevo-Criș IV	Bln-2354	5860±60	4835-4715	4900-4586
12	Cârcea "Viaduct"	Cârcea III/ Starčevo-Criș IV	Bln-1983	6395±60	5454-5243	5480-5230
13	Satchinez	Vinča A2	Deb-2579	6270±40	5160-5145	5207
14	Parța	Banat I (Vinča A3-B1)	Lv-2145	6560±160	5630-5340	5740-5230
15	Parța	Banat I (Vinča A3-B1)	Lv-2146	6470±150	5530-5242	5640-5087
16	Parța	Banat I (Vinča A3-B1)	Lv-2142	6240±80	5310-5080	5350-4945
17	Parța	Banat I (Vinča A3-B1)	Lv-2151	6240±70	5303-5087	5340-4948
18	Parța	Banat II (Vinča B1-B2, B2)	Lv-2147	6500±130	5540-5249	5640-5230
19	Parța	Banat II (Vinča B1-B2, B2)	Lv-2139	6330±140	5466-5210	5530-4940
20	Parța	Banat II (Vinča B1-B2, B2)	Lv-2143	6340±100	5380-5230	5480-5060

21	Pața	Banat II (Vinča B1-B2, B2)	Lv-2141	6290±80	5330-5214	5460-5060
22	Pața	Banat II (Vinča B1-B2, B2)	Lv-2148	6240±70	5303-5087	5340-4948
23	Pața	Banat II (Vinča B1-B2, B2)	Lv-2138	6160±100	5230-4945	5232-4847
24	Pața	Banat II (Vinča B1-B2, B2)	Lv-2149	6160±90	5233-4947	5315-4861
25	Pața	Banat II (Vinča B1-B2, B2)	Lv-2140	6140±80	5226-4945	5240-4860
26	Pața	Banat II (Vinča B1-B2, B2)	Lv-2144	6100±80	5208-4906	5230-4807
27	Pața	Banat II (Vinča B1-B2, B2)	Lv-2150	6070±90	5203-4864	5230-4780
28	Ljubcova	Vinča B2	Bln-2133	6175±85	5235-5003	5317-4903
29	Cârcea "Viaduct"	Dudești-Vinča B	Bln-1978	6585±65	5556-5428	5630-5350
30	Cârcea "Viaduct"	Dudești-Vinča B	Bln-2292	6350±60	5338-5233	5463-5210
31	Cârcea "Viaduct"	Dudești-Vinča B	Bln-2008	6250±40	5293-5210	5325-5067
32	Cârcea "Viaduct"	Dudești-Vinča B	Bln-1980	6100±60	5204-4941	5230-4859
33	Cârcea "Viaduct"	Dudești-Vinča C	Bln-2287	6300±55	5325-5229	5370-5088
34	Cârcea "Viaduct"	Dudești-Vinča C	Bln-2291	5990±55	4943-4804	5060-4780
35	Cârcea "Viaduct"	Dudești-Vinča C	Bln-2289	5910±50	4896-4775	4937-4720
36	Cârcea "Viaduct"	Dudești-Vinča C	Bln-22904	5865±95	4896-4621	4993-4510
37	Fărcasu de Sus	Dudești II-III	Bln-2285	6080±60	5198-4906	5220-4847
38	Târpești	Linear pottery culture	Bln-801	6245±100	5319-5070	5410-4908
39	Târpești	Linear pottery culture	Bln-800	6170±100	5240-4947	5330-4853
40	Hodoni	Vinča C1	Deb-1963	5880±60	4892-4721	4935-4604
41	Hodoni	Vinča C1	Deb-2018	5870±60	4891-4781	4933-4591
42	Orăștie	Turdaș	Deb-5765	6070±70	5044-4985	5221-4805
43	Orăștie	Turdaș	Deb-5775	5790±55	4734-4549	4788-4500
44	Orăștie	Turdaș	Deb-5762	5825±60	4768-4582	4816-4517
45	Foeni	Foeni	Deb-5771	5855±85	4810-4589	4937-4504
46	Foeni	Foeni	Deb-5725	5835±40	4757-4667	4800-4573
47	?	Hamangia III	GrN-1986	5880±70	4894-4718	4939-4586
48	Baia Hamangia	Hamangia III	GrN-1980	5880±70	4894-4718	4939-4586
49	Câscioarele	Boian IV/Spantov	Bln-335	5985±120	5060-4780	5230-4590
50	Câscioarele	Boian IV/Spantov	Bln-798	5980±100	5039-4780	5210-4680
51	Câscioarele	Boian IV/Spantov	Bln-336	5895±120	4937-4627	5197-4500
52	Câscioarele	Boian IV/Spantov	Bln-598	5855±80	4891-4626	4937-4530
53	Câscioarele	Boian IV/Spantov	Bln-799	5765±100	4780-4510	4897-4368
54	Câscioarele	Boian IV/Spantov	Bln-333	5740±120	4780-4470	4900-4350

55	Căscioarele	Boian IV/Spantov	Bln-334	5750±80	4726-4509	4831-4406
56	Căscioarele	Boian IV/Spantov	KN-I. 149	5705±65	4722-4520	4780-4460
57	Căscioarele	Boian IV/Spantov	Bln-602	5705±80	4713-4466	4780-4360
58	Căscioarele	Boian IV/Spantov	Bln-599	5670±100	4675-4369	4780-4340
59	Căscioarele	Boian IV/Spantov	Bln-796	5570±100	4510-4340	4676-4240
60	Radovanu	Boian IV/Spantov	Bln-?	5850±70	4834-4670	4932-4539
61	Radovanu	Boian IV/Spantov	Bln-1233	5770±100	4780-4510	4898-4369
62	Poduri. D. Ghindaru	Precucuteni II	Bln-2804	5820±50	4780-4619	4836-4548
63	Poduri. D. Ghindaru	Precucuteni III	Bln-2803	5880±150	4940-4584	5210-4401
64	Poduri. D. Ghindaru	Precucuteni III	Bln-2782	5780±50	4726-4583	4780-4510
65	Târpești	Precucuteni III	GrN-4424	5530±85	4465-4339	4574-4230
66	Târgu Frumos	Precucuteni III	Lv-2152	5830±100	4838-4584	4940-4470
67	Rogoieni I	Precucuteni III	Bln-2426	5700±55	4668-4477	4720-4408
68	Ruseștii Noi I	Precucuteni III	Bln-590	5565±100	4510-4340	4672-4240
69	Tincova	Precucuteni III	Bln-3191	5700±70	4670-4470	4780-4360
70	Daia Română	Petresti A	Bln-1197	5900±100	4934-4720	5060-4570
71	Daia Română	Petresti A	Bln-1199	5835±100	4891-4586	4940-4470
72	Daia Română	Petresti A	Bln-1201	5710±100	4780-4460	4831-4350

Table 2. Chronological sketch for Romania.

Mantu 1999

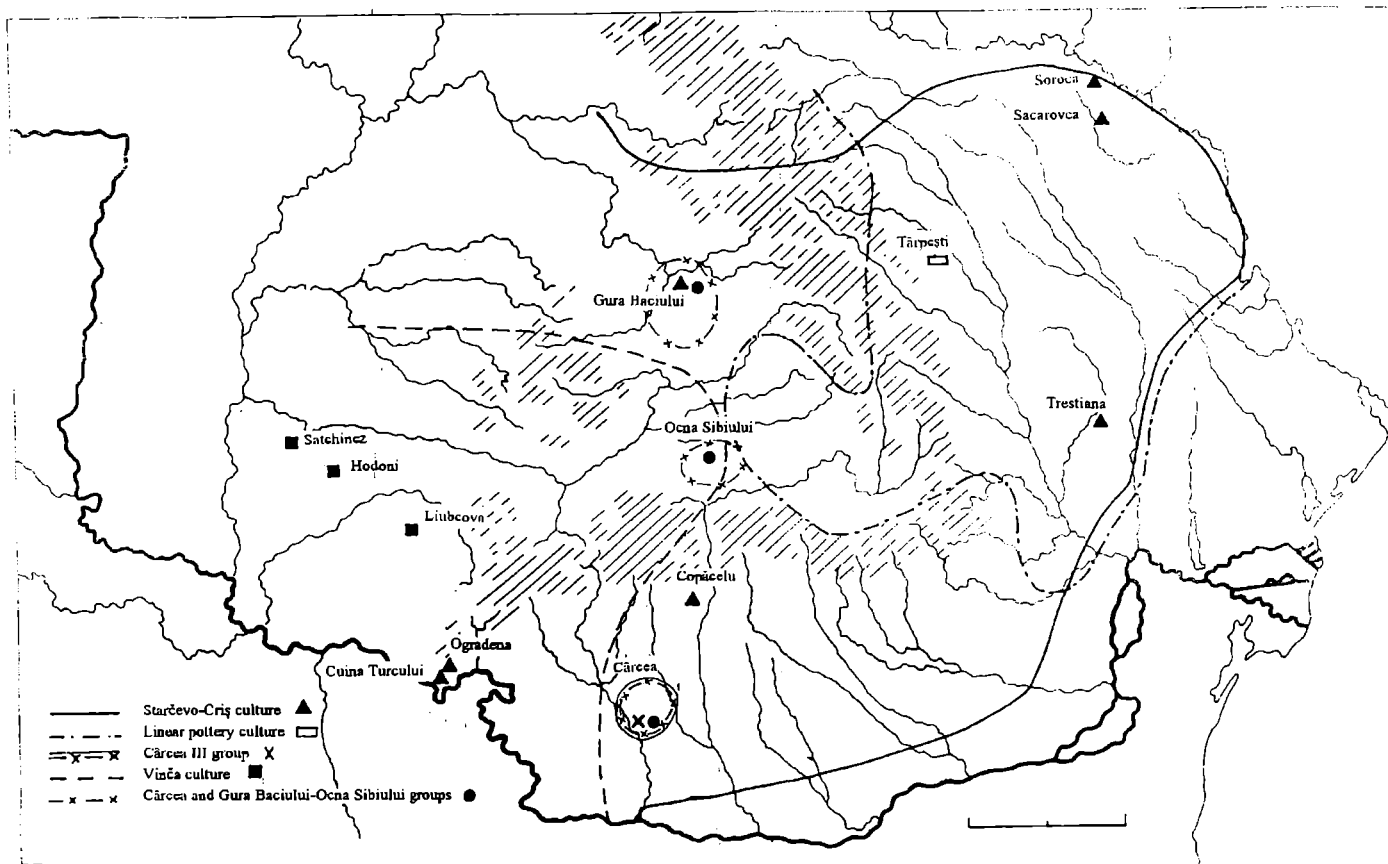

Fig. 1. Spreading area of Cârcea-Gura Baciului-Ocna Sibiului, Cârcea III cultural groups and Starčevo-Criș, Vinča and linear pottery culture. The settlements with radiocarbon data are marked.

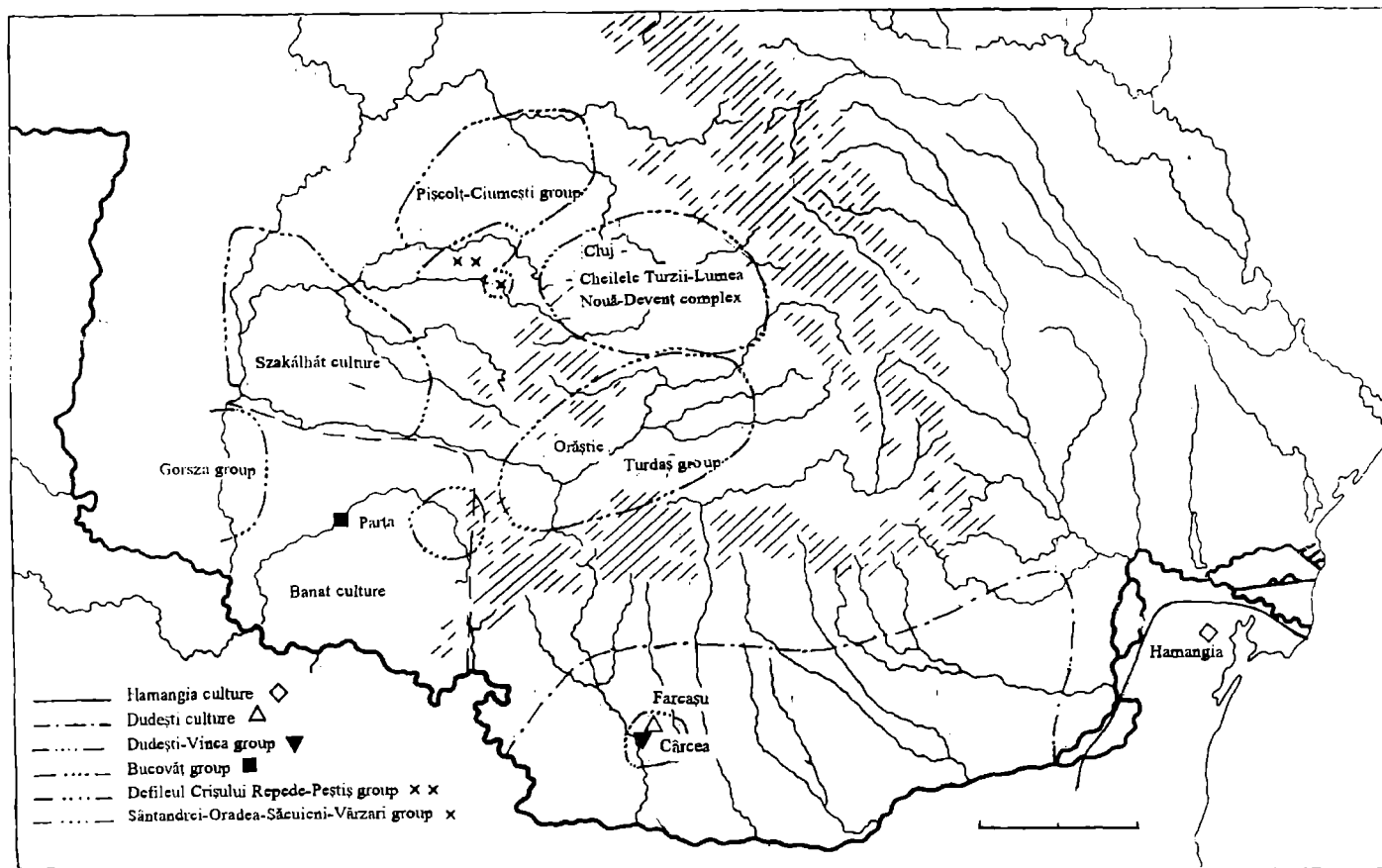

Fig. 2. Spreading area of Hamangia, Dudești, Banat, cultures and Dudești-Vinča, Bucovăț, Turdaș, Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Devent, Defileul Crișului Repede-Peștiș, Sântandrei-Oradea-Săcuieni-Vărzari, Pișcolț/Ciumești, Szakálhát, Gersza cultural groups. Are marked the settlements with radiocarbon data.

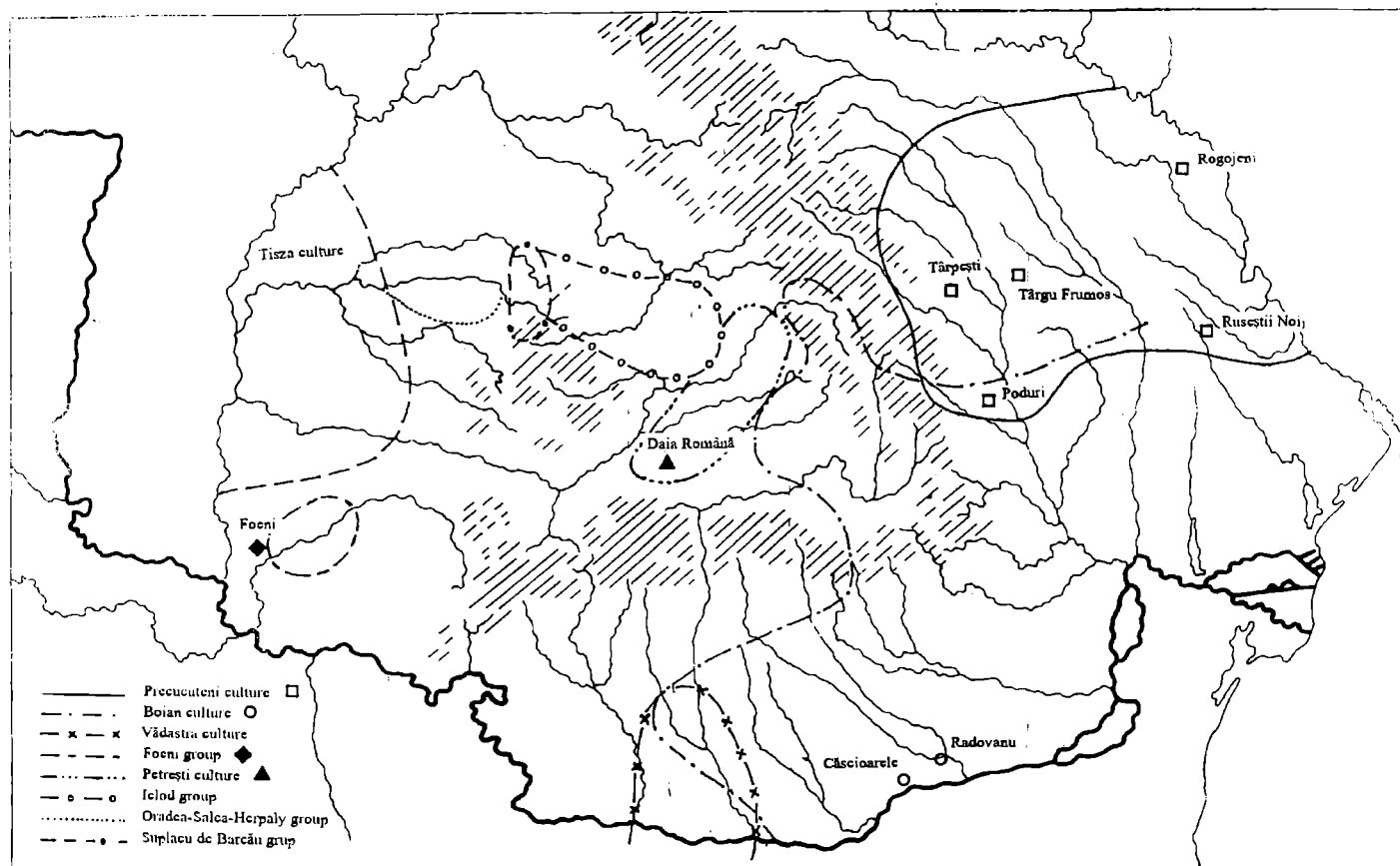

Fig. 3. Spreading area of late neolithic cultures or cultural groups and from the beginning of eneolithic period: Vădastra, Boian, Precucuteni. Petrești, Iclod, Oradea-Salca-Herpály, Suplacu de Barcău, Foeni and Tisza. The settlement with radiocarbon data are marked.

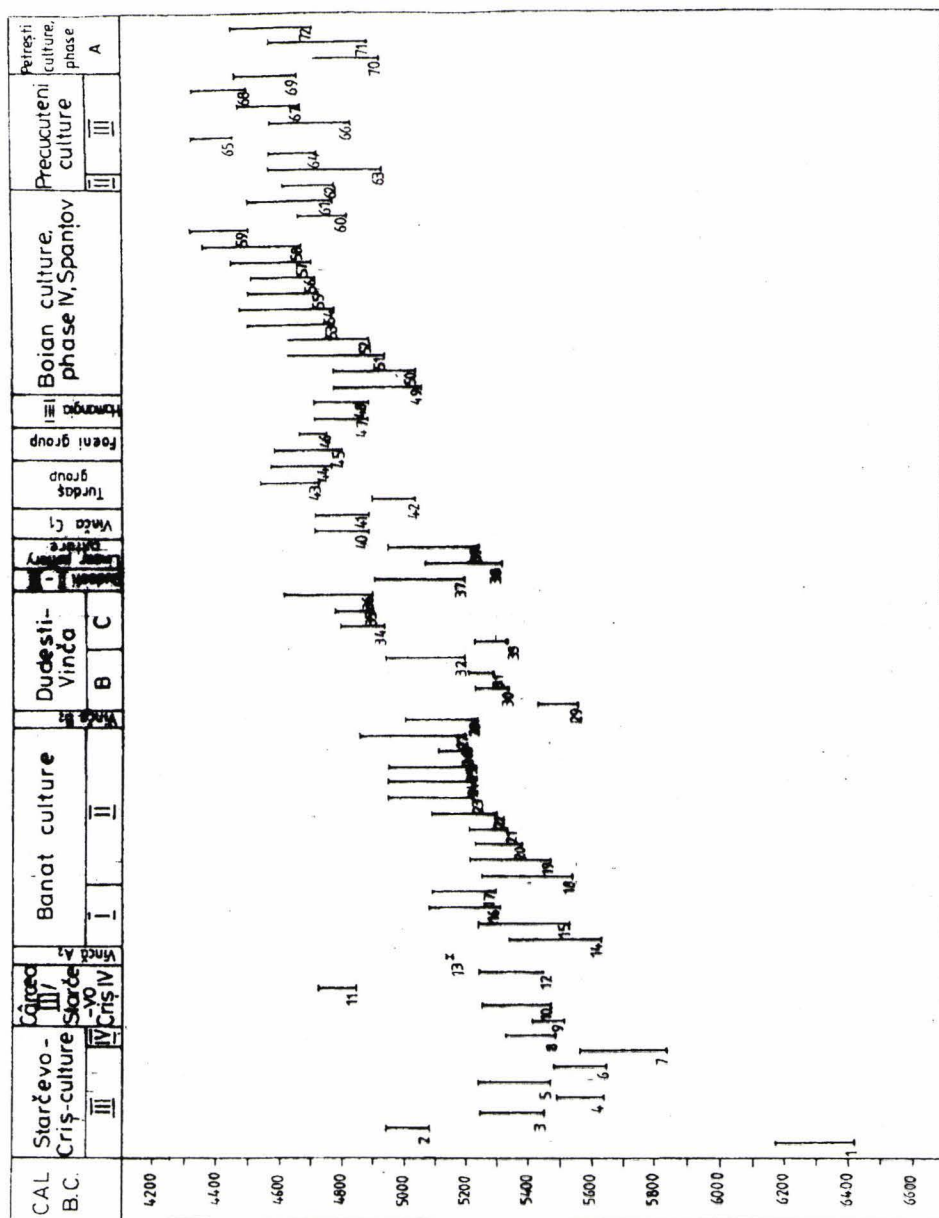

Fig. 4. Graphic representation of the calibrated radiocarbon data (1 sigma) for the neolithic and the beginning of the eneolithic periods in Romania.

LA PLASTIQUE ANTHROPOMORPHE NÉOLITHIQUE AU BAS DANUBE ET CERTAINES PRATIQUES MAGICO - RITUELLES

Marian Neagu

Les pratiques magico-rituelles forment une partie inséparable de la vie spirituelle des communautés néolithiques de la zone du Bas Danube. Pour reconstituer la vie spirituelle de ces communautés, à l'aube du Néolithique récent, on s'appuie surtout sur les découvertes archéologiques de plastique anthropomorphe.

I. Les statuettes Bolintineanu

Les statuettes anthropomorphes de la culture Bolintineanu reflètent le contenu hétérogène de ces communautés. Elles proviennent des localités Piscu Crasani¹, Chitila², Coroteni³, Catelu⁴ aussi que de la nécropole de la Cernica⁵. Un cas particulier de plastique anthropomorphe est signalé à Gradistea Coslogeni, station habitée par une population de synthèse constituée par les communautés des cultures Hamangia et Bolintineanu⁶. A l'exception de la statuette en os de Cernica, les autres en sont faites en terre cuite.

1. Le lieu de la découverte et le contexte archéologique

La première statuette Bolintineanu a été découverte dans la localité Catelu, par E. Comsa dans le remplissage d'une hutte (pl. II/2,3). Les autres aussi proviennent d'habitations, tout comme les pièces du même genre découvertes à Gradistea Coslogeni dans les fosses de certaines huttes. La découverte des statuettes anthropomorphes de Bolintineanu est mieux localisée que celle de la plastique Dudesti. Ainsi, dans les stations Piscu Crasani, Coroteni et Chitila on a trouvé des statuettes dans des habitations de surface, un type d'habitation extrêmement rare dans les sites Bolintineanu, très probablement ayant une destination spéciale.

Les recherches effectuées dans le site néolithique de Gradistea Coslogeni durant les années 1966 et 1968 ont apporté des éléments nouveaux liés au contexte rituel de la "mise en dépôt" des statuettes anthropomorphes, par la découverte de quelques pièces de ce type réunies sur l'autel d'une grandeur inhabituelle d'une hutte⁷.

Des fouilles archéologiques récentes⁸ viennent de confirmer le contexte rituel des découvertes de statuettes anthropomorphes dans le site Gradistea Coslogeni. Ainsi, dans la fosse de la hutte no. 5, on a découvert trois statuettes anthropomorphes, auprès d'une brûlure très forte avec des écailles de poisson et de fragments de carapace de tortue(pl.I). Tout auprès d'une des figurines on a découvert deux perles en verre. La statuette de Catelu a été trouvée dans le remplissage d'une hutte⁹.

La distribution spatiale de ces statuettes n'est pas du tout le fait du hasard, de règle générale on les trouve dans les habitations, pour la plupart des cas sur l'âtre ou tout auprès. En ce qui concerne le station néolithique de Gradistea Coslogeni on a trois cas de disposition sur l'âtre même (à deux huttes) et auprès (la hutte no. 5). La statuette de Piscu Crasani a été aussi découverte sur l'âtre d'une habitation de surface Bolintineanu. La seule statuette en os Bolintineanu a été découverte auprès de l'antébras gauche, dans la tombe 101 de la nécropole de la Cernica¹⁰. A l'exception de la figurine en os de Cernica, les statuettes Bolintineanu sont faites en argile et représentent généralement des personnages féminines.

2. Types de statuettes, pâte, modelage et techniques .

Toutes les statuettes Bolintineanu représentent des personnages debout. La pâte de modelage est poreuse, composée d'argile plus ou moins mélangée avec de la balle.

On y trouve aussi dans des quantités variables du sable et du mica. La cuisson n'est pas uniforme, allant du jaune-brique (Piscu Crasani, Coroteni) ou noir-gris (Gradistea Coslogeni). La statuette de Piscu Crasani a été cuite avec oxydation dans un four en position couchée, au gris-clair, le reste du corps arrivant au jaune-brique.

La statuette de Cernica a été "faite en os poli"¹¹. Les pièces semblables en terre cuite ne sont pas polies, mais on remarque au modelage des traces de lissage, plus évidentes à la statuette Bolintineanu de Gradistea Coslogeni (pl. III).

En ce qui concerne la manière de figurer les éléments anatomiques, on note une schématisation réduite par rapport aux statuettes Dudesti, visible surtout à la forme générale du corps. Même la statuette de Cernica présente des éléments anatomiques qui n'apparaissent pas d'ordinaire aux statuettes anthropomorphes en os, matériel qui impose schématisation et abstraction. La statuette qui "représente le corps lisse et souple d'une femme au ventre arrondi de grosseur"¹² a les seins bien contourés, tenant compte qu'il s'agit d'une pièce en os. Les jambes sont marquées par une ligne incisée. Le seul élément anatomique schématisé c'est le dos qui présente un plan vertical jusqu'à la taille¹³. La statuette découverte à Piscu Crasani a la tête légèrement penchée en arrière et le visage triangulaire (pl.II/a,c,d). Le nez est représenté par une protubérance, les yeux et la bouche par des orifices incisés profondément¹⁴.

Paradoxalement, bien qu'il s'agisse probablement d'un personnage masqué (pl.II/a,c,d) les moindres détails du visage sont figurés, y compris les surcils (pl.II/c), cas unique parmi les découvertes de plastique anthropomorphe Dudești et Bolintineanu. Il est fort vraisemblable que cette représentation des surcils élevés fut nécessaire pour souligner l'expressivité de la figure, en lui amplifiant le dynamisme et la mobilité, par des raisons rituelles. A la différence de la statuette de Cernica, avec les seins fort marqués, celle découverte à Piscu Crasani n'en a pas. L'ornementation est réalisée par incisions linéaires ou courbes. A noter le désir en courbes terminé en crochet, remarqué à la statuette de Catelu, différent de l'interprétation d'ornement en forme de spirale fournie par l'auteur de la découverte¹⁵.

Outre l'incision, on a retenu à la même pièce, l'idole de Piscu Crasani, des traces de peinture de couleur rouge, trois lignes parallèles sur le cou dessinant les bords de la masque, clairement détachés même en section.

La peinture, comme technique utilisée pour la plastique anthropomorphe, apparaît seulement dans le cas de la statuette de Piscu Crasani, pour toute la période du Néolithique récent.

3. Les statuettes de Gradistea Coslogeni

La plastique découverte à Gradistea Coslogeni constitue un chapitre spécial de la recherche concernant les statuettes anthropomorphes du Néolithique récent. Si la station néolithique est le résultat d'une cohabitation et une symbiose entre les communautés Bolintineanu et Hamangia, la plastique anthropomorphe découverte à Gradistea Coslogeni souligne la prépondérance de l'élément Hamangia.

Parmi les 19 statuettes anthropomorphes, auxquelles on ajoute autres cinq pièces - que nous interprétons comme ayant un caractère phallique - il n'y a qu'une seule statuette qui puisse être attribuée proprement-dit aux communautés Bolintineanu. Celle-là représente un personnage féminin, debout, les bras étendus. Les seins sont marqués par deux petites boules aplaties et les hanches sont très larges.

La base de la pièce est élargie et plate pour lui permettre de tenir debout (pl. III). La statuette représente un personnage durant une cérémonie, comme le témoigne non seulement la position des bras mais aussi le costume suggéré par le modelage. L'argile de la pâte est de bonne qualité, mais contient assez de balle comme dégraissant. A la différence des statuettes Hamangia découvertes à Gradistea Coslogeni, l'argile de cette pièce contient une très faible quantité de sable. La tête est détruite par le temps. Le ventre est arrondi suggérant une grossesse.

Le traitement plat du dos de la figurine souligne une certaine géométrie, empruntée des statuettes Hamangia. Pourtant cette monotonic plate du dos, qu'on

ne trouve plus aux statuettes Hamangia ou Bolintineanu, est interrompue par la représentation de la région anale par une alvéolée convainéante. La pâte des statuettes de Hamangia est composée d'une argile de mauvaise qualité mélangée avec beaucoup de sable et de tessons. C'est ce qu'a obligé les modelateurs de couvrir les statuettes avec une angobe plus consistante que la pâte du milieu de la pièces. La cuisson a été faite au noir-gris, à l'exception des deux statuettes cuites jaunâtre.

Les statuettes Hamangia découvertes à Gradistea Coslogeni représentent généralement des personnages féminins debout. On peut les différencier d'après la position des bras, d'après l'image du ventre, du sexe et des jambes. Toutes les statuettes anthropomorphes ont les hanches très larges.

Le dos est plat, sans aucune exception. Pourtant, on remarque aux statuettes qui représentent des grossesses le phénomène de hyperlordose, du à l'échange du centre de pesenteur du corps. Le dos a un léger penchant en arrière . **La tête et le cou** sont figurés en forme de colonne avec section triangulaire. A la base du cou on trouve des incisions en lignes parallèles circulaires, reproduisant probablement des colliers. Il n'y a qu'un seul fragment de statuette ou la colonne se termine par un plan oblique figurant un visage à forme triangulaire.

Les bras sont posés sur le ventre(pl.IV/1-2)ou sont étendues latéralement (pl.III). Ces positions imagines très probablement certains gestes ou hypostases rituels ayant une signification précise. On donne une telle importance à la figuration des bras qu'on renonce souvent à l'image des seins, ceux-là étant englobés par les bras, comme leur prolongations.

Les jambes sont modelés soudés, délimités par un fort fassage. Dans un seul cas, les jambes sont écartés.

Le ventre jouit d'une très grande attention de la part des modelateurs. Ses dimensions ne sont jamais le fruit du hasard ayant par contre une signification majeure symbolisant les différents stades de fécondité. Ainsi dans une première phase l'abdomen présente une protubérance de forme conique, pour arriver ensuite à l'image d'une grossesse avancée, avec un ventre pendent à deux niveaux. (pl.IV/1-2,VI/2).

Notre avis c'est que dans le cas des deux statuettes on essaye de représenter un personnage féminin dans une posture de naissance imminente, symbolisée par l'image de la fente vulvaire ouverte au moment du travail et par la descente du fœtus dans la partie inférieure de l'abdomen .

Le sexe est figuré par un triangle incisé avec une coupure verticale au milieu, suggérant la fente vulvaire(pl.VI/2) .

A la statuette représentant le stade le plus avancé de grossesse, le sexe et proéminent et se confond même avec l'étage inférieur de l'abdomen .

Aux différentes étapes de fécondité on oppose en certains cas

exceptionnels des pratiques magiques aux effets contraires, comme c'est le cas d'une statuette féminine découverte à Gradistea Coslogeni. (pl. V).

Cette statuette a la tête détruite par le temps, mais le ventre a été éliminé par raclage, probablement dans un rituel destiné à supprimer la grossesse, comme le témoigne d'ailleurs la destruction de l'engobe dans cette zone(pl.V,VI/1).

L'image du sexe est en corrélation avec celle du ventre et des hanches.

Autres deux statuettes complètent opportunément la plastique anthropomorphe découverte à Gradistea Coslogeni. Une des statuettes est aplatie des deux parties et a les bras étendus, mais légèrement courbés. Les jambes sont délimitées par un fossage profond, et la tête a la forme d'une colonne triangulaire. Même admettant une schématisation menée jusqu'à l'abstraction, surprend l'absence des éléments de fécondité: seins, ventre ou sexe. La signification de ce type de statuettes pourrait être la figuration d'un personnage féminin après la naissance!

Une autre catégorie de représentation plastique de Gradistea Coslogeni est constituée par les:

a) "les couvercles" - phalaoi;

b) des colonnes anthropomorphes (les têtes).

a) "**Les couvercles - bonnets**", ainsi nommés par D Berciu¹⁶ apparaissent aussi dans la culture de Hamangia que dans les cultures Vadastra ou Boian. Si en ce qui concerne son origine fixée dans des régions du sud l'avis est unanime, nous ne pouvons pas accepter l'hypothèse de son utilisation comme couvercle de vases¹⁷. Le diamètre de ce type de pièces, ainsi que sa forme générale soutiennent l'idée d'une destination magique, liée au culte du phallus. Globalement l'hauteur de ce type de pièces est plus grande que le diamètre, ce qui exclut pratiquement la possibilité de son utilisation comme couvercle de vase. Des pièces pareille on trouve aussi au sud du Danube, dans la localité néolithique Durankulak .¹⁸

Tout ces phallus sont décorés avec des incisions incrustés avec de la pâte blanche et y figurent certains détails comme le gland, le corps et le marquage du plis balano- prépuce (pl.VII).

b) "**Les têtes**" découvertes à Gradistea Coslogeni apparaissent sous forme de colonne cylindrique, dont la partie supérieure est modelée selon la tête humaine. Avec très peu de moyens on réussit la représentation des éléments anatomiques: le nez en relief, les yeux par deux coupures horizontales allongées. L'expressivité et la précision de l'exécution témoignent d'une tradition associée à une remarquable expérience en dehors desquelles on n'aurait pu parvenir à retenir les caractéristiques masculines et féminines des visages des deux têtes (pl.VIII/1-2).

Une des représentations phalliques présente cinq incisions circulaires parallèles qu'on retrouve d'ailleurs sur une colonne de dimensions semblables,

mais sans l'image du visage. A la différence des têtes - colonne, circulaires en section triangulaire avec une cuisson oxydante ou jaune.

4. Relations culturelles et significations

La plastique anthropomorphe typiquement Bolintineanu bien qu'assez peu nombreuse, reflète par sa diversité la composition hétérogène de ces communautés.

Ainsi la statuette découverte à Piscu Crasani démontre des fermes influences vinciennes La statuette en os de Cernica ou celle en argile de Gradistea Coslogeni sont tributaires aux influences venues du sud. Les découvertes de Gradistea Coslogeni soulèvent le problème de la pénétration de la population Hamangia au Nord du Danube dans l'aire de diffusion des communautés Bolintineanu, trouvées dans une étape finale d'évolution avec des possibles implications dans le domaine de la vie spirituelle, encore inconnues à cause de l'insuffisance des recherches archéologiques et de nombre très réduit des statuettes anthropomorphes découvertes jusqu'à présent.

La signification des deux têtes - colonne d'homme et femme découvertes à Gradistea Coslogeni doit être la même celles des autres statuettes trouvées dans la tombe du nécropole Hamangia de Cernavoda¹⁹. L'expression et la manière de traiter les éléments caractéristiques du visage réunissent, de point de vue de la typologie, dans la même famille spirituelle les statuettes de Cernavoda et Gradistea Coslogeni.

La statuette anthropomorphe Bolintineanu de Gradistea Coslogeni représente probablement un personnage habillé (pl. III) tandis que les statuettes Hamangia figurent toujours des personnages dénudés (pl.IV-VI).

Les types très différents de statuettes anthropomorphes Bolintineanu démontrent une utilisation complexe, en dehors des rituels de fertilité, fécondité ou le culte voué à la Déesse - mère, apparaissant comme un reflet naturel d'une possible amplification de la vie spirituelle.

Le stade actuel de la recherche scientifique dans ce domaine ne permet pas l'avancement des hypothèses liées aux significations exactes de ces statuettes anthropomorphes. Pourtant, l'hypothèse des pratiques magiques est soutenue par le rompement - supposé rituel - de la tête dans le cas des cinq parmi les six statuettes Bolintineanu (tab. I/2) . La possibilité d'un rompement accidentel est démentie par les sections du cou de la figurine en os de Cernica (pl. IX) et de la statuette en terre cuite découverte à Gradistea Coslogeni (pl. III).

Ces sections excluent l'hypothèse d'un éventuel brisement fortuit, du à leur fragilité. Bien qu'aucune station Bolintineanu n'ait été exhaustivement étudiée, les fouilles amples effectuées dans les stations de Piscu Crășani et surtout à Lunca -La Gradini²⁰ constituent des arguments notables pour soutenir l'hypothèse de l'existence d'un nombre réduit de statuettes anthropomorphes appartenant à cette culture.

II. Les statuettes Boian

La plastique anthropomorphe Boian se caractérise par une grande unité stylistique, surtout dans les étapes finales d'évolution. Ce trait commun n'est que le reflet naturel du processus de structuration d'une intense vie spirituelle.

1. Matériel, technique, décoration

Les statuettes anthropomorphes chronologiquement encadrées dans la période de début de la culture Boian (la phase Giulesti, d'après E. Comsa) sont faites **en terre cuite**, ornementées et généralement pleines à l'intérieur. Elles ont été découvertes à Bogata²¹, Galatui-Movila Berzei²², Greaca²³, Aldeni²⁴, Resca-Dealul Morii²⁵, Borduselu²⁶ et Tangiru²⁷. Dans les étapes finales de la culture Boian on trouve des statuettes anthropomorphes à Gradistea Ulmilor²⁸, Bogata III, Tangiru, Vidra²⁹, Pietrele³⁰, Radovanu³¹, Vlad Tepes³², Ipotesti³³ et Novaci³⁴.

A la même période appartiennent **les statuettes en os** découvertes dans la nécropole de Andolina³⁵, Sultana-Valea Orbului³⁶ et dans les localités Vidra³⁷ et Valca Argovei-Gherghelau³⁸.

La pâte qui a servi au modelage des statuettes est composée d'argile mélangée à la balle et aux cailloux brisés, comme dégraissant. **L'engobe** qui couvre la surface des pièces est de très bonne qualité, la technique de fabrication témoignant d'une grande pratique. La cuisson est uniforme, du noir-gris, au jaune-brique.

La majorité des statuettes a été fabriquée en argile compacte. Aux pièces concernant la partie inférieure on remarque l'intention du modelateur de pouvoir poser la statuette en position de repos. Il n'y a pas de catégorie de pièces destinées à l'accrochement par perforation - comme c'est le cas pour les statuettes en os.

Les techniques d'ornementation des statuettes sont l'incision, l'excision, et très rarement la peinture. La décoration est située d'habitude entre la région des seins et les jambes. Dans la période de début de la culture de Boian (la phase Giulesti) domine le méandre utilisé aussi par les communautés de la phase Golovita³⁹ de la culture Hamangia. Dans les autres étapes de la culture Boian on trouve des statuettes ornementées avec une décoration en spirale ce qu'offre une certaine unité à la plastique anthropomorphe. Quelque fois la décoration est constituée par des véritables combinaisons de spirales associées aux motifs en points et lignes. De manière générale, la décoration en spirale s'étend dans la région de l'abdomen et des hanches s'ajoutant à la représentation de l'état de grossesse (pl.X/2,4,6-8). Dans le cas des statuettes anthropomorphes Boian II et Vadastra III, l'élément de décoration en spirale apparaît seulement sur la partie inférieure du corps⁴⁰.

La décoration formée par des incisions linéaires, méandriques ou courbes est simple ou avec une *incrustation blanche* (pl. X et XI/2-4).

L'excision s'associe à l'incision et est remplie de pâte blanche ce que donne une expressivité particulière aux dites statuettes.

La peinture est utilisée comme technique d'ornementation des statuettes seulement dans l'étape finale de la culture Boian, à la tête découverte à Vidra⁴¹. Le visage est peint en blanc, les oreilles et la bouche en rouge. L'utilisation de ces techniques n'est jamais le résultat du hasard, en se soumettant bien au contraire aux fonctions du rituel en cause.

Le même raisonnement reste valable pour *la schématisation et l'abstraction* qui caractérisent les statuettes anthropomorphes de la culture Boian. La schématisation a mis en valeur la plasticité du corps humain, pas vraiment par des raisons d'ordre esthétique, mais surtout pour essentialiser certaines caractéristiques du corps humain, nécessaires pour pratiquer certains rituels.

La stylisation très poussée de la silhouette humaine touche les bords de la géométrie, dans le cas des statuettes en os. Toutes les pièces sont plates et ne présentent pas des détails anatomiques. Une autre particularité c'est la perforation présente dans la partie supérieure des statuettes, les situant ainsi dans la catégorie des pièces en position accrochée. Les plaquettes anthropomorphes exécutées en coquille *Spondylus* font partie de l'inventaire de la tombe Boian, découverte à Andolina⁴². Parmi les 24 statuettes triangulaires en section, 16 ont le corps délimité en deux segments, tandis que 8 marquent trois parties du corps⁴³ (pl. XII).

À l'exception de la statuette masculine découverte à Ipotesti toutes les autres représentations anthropomorphes sont féminines. Les statuettes de la culture Boian découvertes en Valachie représentent des personnages debout.

La tête reste l'élément anatomique transposée de la manière la plus connaissante dans la plastique anthropomorphe de la culture Boian. Une catégorie particulière de représentations anthropomorphes de cette civilisation est constituée par les têtes, posées dans la plupart des cas sur un cou massif de forme cylindrique et apparaissant comme sa prolongation. La seule **protome** de la culture Boian, découverte à Galatui-Movila Berzei représente aussi une tête, le visage étant le symbole de l'être humain (pl. XIII). Les bras sont figurés en position étendue ou dans une position dynamique, marquée par un bras soulevé et l'autre étendu. Durant l'étape finale d'évolution de la culture Boian, auprès des hypostases déjà connues apparaît la position **orante** à la statuette découverte à Radovanu (pl. XI/1).

2. Le contexte archéologique

La diffusion des statuettes dans un certain contexte archéologique notifie une valorisation magique du dit espace. Les statuettes de terre cuite appartenant à la culture Boian ont été découvertes seulement à l'intérieur des habitations.

tandis que les statuettes en os appartient à un contexte funéraire, faisant partie de l'inventaire de certaines tombes⁴⁴.

Les statuettes ont été découvertes dans la fosse de quelques huttes à Bogata, Bordusclu, Greaca et Tangiru. Un nombre significatif de statuettes a été trouvé auprès des âtres. Ainsi, dans la station Boian de la région Oltenia de Piatra-Sat, sur une surface de 20 x 4,5 m, avec 4 habitations de surface disposé en ligne droite, rapprochées, on a découverte 7 âtres en file avec des représentations anthropomorphes Giulesti⁴⁵. La statuette ayant une forme hexagonale avec la tête détruite et l'abdomen rond a été trouvée auprès d'une des âtres de l'habitation -sanctuaire de Galatui-Movila Berzei⁴⁶ (pl. XIV). Dans la même habitation -sanctuaire on a découverte aussi un torse de statuette. A Greaca⁴⁷ et Tangiru⁴⁸, les statuettes Boian ont été découvertes dans le remplissage de quelques huttes.

La découverte de ces statuettes dans un contexte domestique a menée certains chercheurs à postuler la croyance dans une divinité "protectrice des âtres et des habitation"⁴⁹.

3 Signification

En dépit de la stylisation marquée à certaines statuettes, les lignes essentielles du corps humain restent correctes.

L'image de la divinité a pris dès le début de son évolution une forme humaine. La déesse est représentée par une femme⁵⁰ pour la plupart des statuettes appartenant à la culture Boian.

Le plus important attribut de la divinité c'est "la figuration féminines de la force créatrice de la vie "*Désse-mère*"⁵¹. Un grand nombre des statuettes féminines de la culture de Boian la représente comme partout une grossesse, "la divinité de la fécondité et de la fertilité"⁵².

La stylisation appliquée aux statuettes anthropomorphes a une signification bien précise, liée aux certains cultes et croyances. Ainsi, "les gestes des figurines anthropomorphes étaient chargés non seulement de signification, mais même du pouvoir"⁵³. La position des bras, l'expression du visage, les éléments de décoration, l'image du ventre constituent chacun des représentations de la "gestuelle".

Vues d'une telle perspective, les tentatives d'identification des différents types de coiffures⁵⁴ ou vêtements⁵⁵ des personnages représentés par les statuettes apparaissent comme des fausses pistes de recherche.

L'ornementation des statuettes est une caractéristique pour plastique anthropomorphe Boian, pendant que pour la plastique Hamanagia, au contraire, il manque presque en totalité.

L'interprétation de la signification des ornements est loin d'être épuisée⁵⁶. Pourtant, les arguments avancés par Vladimir Dumitrescu en faveur du tatouage, nous semble les plus convaincants, jusqu'à présent⁵⁷.

Dans le stade actuel de la recherche, le rompage rituel des têtes des statuettes dans un contexte de pratiques magiques est difficilement contestable, bien qu'on ne puisse pas encore en établir avec précision toutes les significations. La manque des têtes des statuettes Boian et Vadastra III de la région d'Oltenia⁵⁸, auxquelles s'ajoutent 76,31% des statuettes anthropomorphes Boian de la Valachie (tab. I/3) constitue des arguments fort solides. L'ancienne théorie du brisement accidentel "du au temps passé" et au fait que les figurines avaient le cou très long, modelé séparément du reste du corps⁵⁹ ne tient plus debout.

Dans les stations de la culture Boian on n'a jamais découvert dans aucune des complexes étudiés (fosse, hutte, ou habitations de surface) des têtes rompues provenant des statuettes, auprès des corps, démontrant ainsi la possibilité d'une rupture accidentelle.

La pratique du rompage intentionnel de la tête (tab. I) est fréquemment enregistrée à toutes les communautés du néolithique récent du Bas Danube (Dudești, Bolintineanu, Vadastra, ou Boian). De point de vue ethnographique, cette pratique magico-rituelle détient la signification d'anéantir le pouvoir des personnages ou des divinités contraires aux communautés en cause, ou bien seulement de certains intention ou actes nuisibles à leurs membres.

NOTES

¹ M. Neagu, *Une figurine découverte dans le site Boian-Bolintineanu de Piscu Crasani*, en SCIVA, 33, 1982, 4, p. 430-431.

² Information V. Boronean.

³ V. Bobi, *Une nouvelle étape d'habitation de porteurs de la culture Boian découverte à Coroteni-Vrancea*, en Vrancea Etudes et Communication, V-VII, 1982-1984, p. 322.

⁴ E. Comsa, *Le stade des recherches sur la vie des gens dans la phase Bolintineanu de la culture Boian*, SCIV, VI, 1955 1-2, p. 24 et fig. 14.

⁵ Gh. Cantacuzino et S. Morintz, *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica*, en Dacia, NS, VII, 1963, p. 71, fig. 27/7.

⁶ Recherches effectuées durant les années 1966 et 1968 par S. Morintz, N. Anghelescu et A. Atanasiu.

⁷ Informations de A. Atanasiu.

⁸ Recherches archéologiques M. Neagu (1990-1992; 1994-1995) et V. Kavruk (1993).

⁹ E. Comsa, *op. cit.*, p. 24.

¹⁰ Gh. Cantacuzino et S. Morintz, *op. cit.*, p. 71.

¹¹ Gh. Cantacuzino, *La Nécropole préhistorique de Cernica et sa place dans le Néolithique roumain et européen (à la lumière des dernières découvertes archéologiques)*, SCIV, 18, 1967, 2, p. 389.

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem*, p. 391.

¹⁴ M. Neagu, *op. cit.*, p. 430.

¹⁵ E. Comsa, *op. cit.*, p. 28.

¹⁶ D. Berciu, *La culture Hamangia. Nouvelles contributions*, I, Bucarest, 1966, p. 253, fig. 149/4 et p. 266.

¹⁷ *Ibidem*, p. 266-267.

¹⁸ H. Todorova-T. Dimov, *Néolithique of southeastern Europe and its near eastern connection. Ausgrabungen in Durankulak 1974-1987*, p. 299. Abb. 4/5. Dans les régions

d'Anatolie on n'a pas découvert des pièces phalliques ou vulvaires.

¹⁹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 101.

²⁰ La site Bolintineanu, dans la station Lunca-La Gradina a été étudiée aproximativement 30% et on n'a pas découverte que des fragments autels.

²¹ N. Angheliescu, *Recherches et découvertes dans les départements Calarasi et Slobozia*, en SCIV, VI, 1955, 1-2, fig. 7/1, 2.

²² Recherches archéologiques M. Neagu, 1981-1983.

²³ E. Comsa, *Des fouilles de sauvegarde et recherches de surface dans la région Bucarest*, en SCIV, VI, 1955, 3-4, p. 421, fig. 8.

²⁴ Idem, *op. cit.*, p. 29.

²⁵ Des fouilles Cristian Vladescu. La statuette se trouve dans l'exposition permanente du Musée Militaire National du Bucarest.

²⁶ Des fouilles de sauvegarde Gh. Matei.

²⁷ D. Berciu, *Contribution à l'étude des problèmes du néolithique de Roumanie à la lumière des nouvelles recherches*, Bucarest, 1961, p. 408, fig. 190 et p. 409, fig. 191.

²⁸ V. Culica, *Une figurine anthropomorphe avec décoration incisée dans la station éponyme de la culture Boian*, en SCIV, I, 1971, p. 87-91.

²⁹ Dinu V. Rosetti, *Les fouilles de Vidra*, en PMMB, Bucarest, 1934, p. 24-25.

³⁰ E. Comsa, *L'histoire des communautés de la culture Boian*, Bucarest, 1974, fig. 76/9.

³¹ *Ibidem*, fig. 77.

³² D. Berciu, *Contributions*, . . . , p. 414, fig. 114/5.

³³ E. Comsa, *L'histoire*, . . . , Bucarest, 1974, fig. 76/3.

³⁴ *Ibidem*, p. 196.

³⁵ E. Comsa, *La tombe néolithique découverte près du village Andolina*, en SCIV, 12/2, 1961, p. 359-363.

³⁶ Information D. Serbanescu.

³⁷ Dinu V. Rosetti, *Les fouilles de Vidra*, p. 25, fig. 31-34.

³⁸ Information D. Serbanescu.

³⁹ D. Berciu, *La culture Hamangia*, . . . , p. 197.

⁴⁰ M. Nica, I. Ciuca, *Les localités néolithiques de Piatra-Sat, le département Olt*, en Analele Olteniei, 6, SN, p. 35.

⁴¹ Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 37-38, fig. 45 a, b.

⁴² M. Neagu, *Quelques aspects de la plastique néo-énéolithique en os du sud-est de la Valachie*, en CCDJ, II, Calarasi, 1986, p. 91-92.

⁴³ *Ibidem*, p. 92-93, fig. 1-2.

⁴⁴ Les nécropoles d'Andolina et Sultana-Valea Orbului.

⁴⁵ M. Nica, I. Ciuca, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁶ Recherche inédites M. Neagu 1981-1983.

⁴⁷ E. Comsa, *Les fouilles de sauvegarde*, . . . , p. 421.

⁴⁸ D. Berciu, *Contribution*, . . . , p. 508.

⁴⁹ E. Comsa, *L'histoire des communautés*, . . . , p. 198.

⁵⁰ J. Cauvin, *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture*, Paris, 1992, p. 101.

⁵¹ Vl. Dumitrescu, *La plastique néolithique dans la localité Rast (le département Dolj)*, en Acta Musei Napocensi, XXIV-XXV, p. 47.

⁵² Silvia Marinescu-Bilcu, *Quelques problèmes de la plastique anthropomorphe néo-énéolithique en Roumanie en relation avec la Méditerranée Orientale*, en Pontica, X, 1977, p. 42.

⁵³ Mircea Eliade, *L'histoire des croyances et des idées religieuses*, I, Bucarest, 1981, p. 27.

⁵⁴ E. Comsa, *Considerations sur la coiffure durant l'époque néolithique sur le territoire de la Roumanie*, en CCDJ, II, Calarasi, 1986, p. 51-60.

⁵⁵ Idem, *Quelques données relatives au costume néolithique en territoire roumain*, en Préhistoire Alpina, 20, Trento, 1984, p. 233-244.

⁵⁶ E. Skafida, G. Toufeix, *Figurines de la fin de l'époque néolithique en Tessalie (Grèce Centrale)*, en relations thraco-illyro-helléniques, Bucarest, 1994, p. 19.

⁵⁷ Vl. Dumitrescu, *L'art préhistorique en Roumanie*, Bucarest, 1974, p. 201.

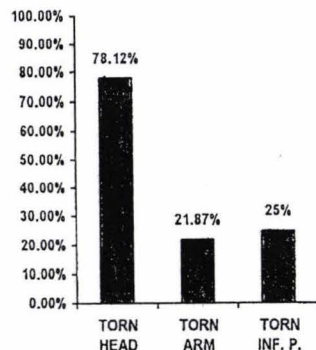
⁵⁸ M. Nica, I. Ciuca, *op. cit.*, p. 34, fig. 12.

⁵⁹ E. Comsa, *L'histoire des communautés*, . . . , p. 196.

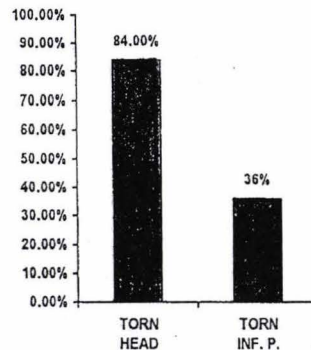
STATISTIQUE DU ROMPEMENT DES STATUETTES ANTHROPOMORPHES AUX CULTURES DU NEOLITHIQUE RECENT

1. CULTURE DUDESTI				2. CULTURE BOLINTINEANU				3. CULTURE BOIAN			
totale statuettes	tete rompue	bras rompu	partie inf. rompue	totale statuettes	tete rompue	bras rompu	partie inf. rompue	totale statuettes	tete rompue	bras rompu	partie inf. rompue
OLTENIE											
24	19 (79.16%)	2 (8.33%)	4 (16.6%)								
MUNTENIE											
8	6 (75%)	5 (62.5%)	4 (50%)	6	5 (83.33%)		3 (50%)	38	29 (76.31%)	8 (21.05%)	10 (26.31%)
GRĂDIȘTEA COSLOGENI				19	16 (84.21%)		6 (31.57%)				

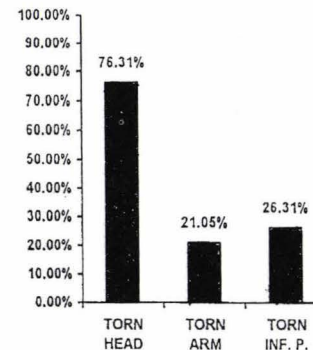
DUDESTI CULTURE
32 - statuettes

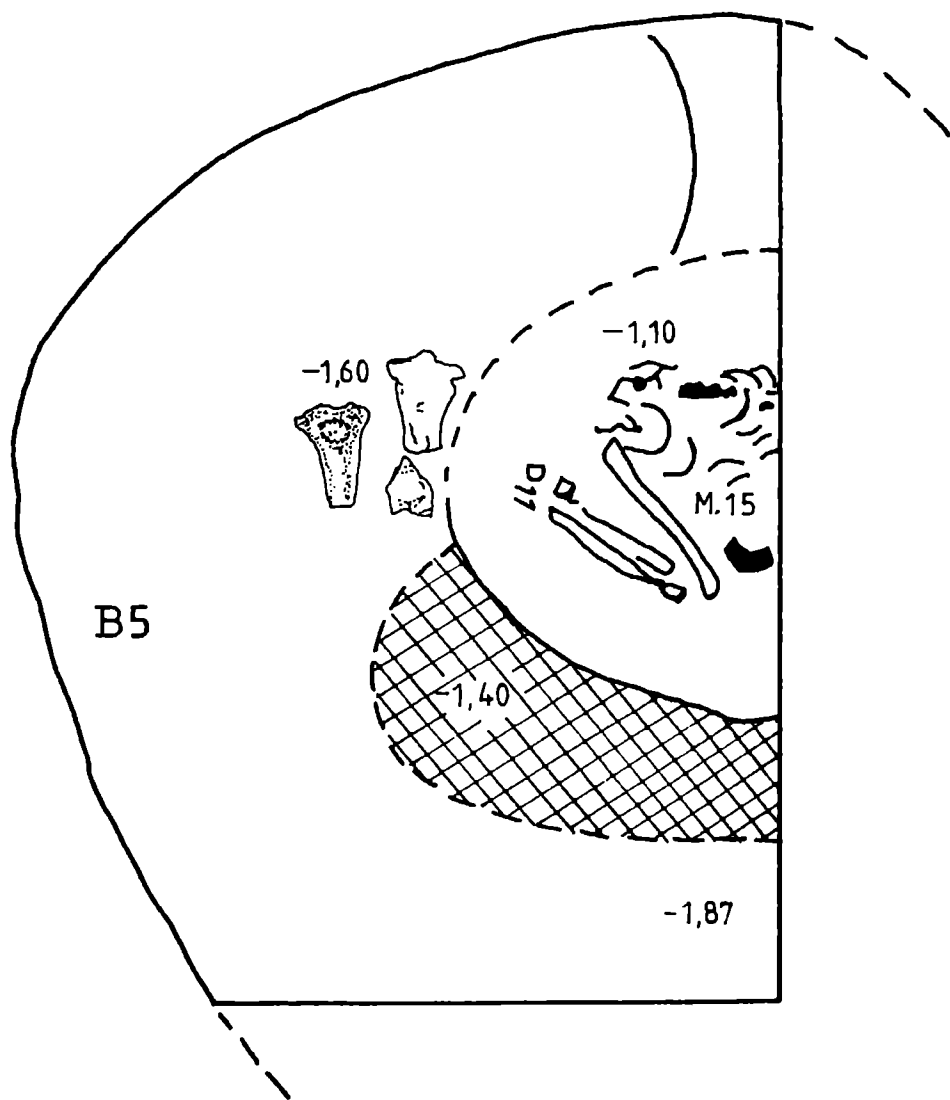

BOLINTINEANU CULTURE
25 - statuettes

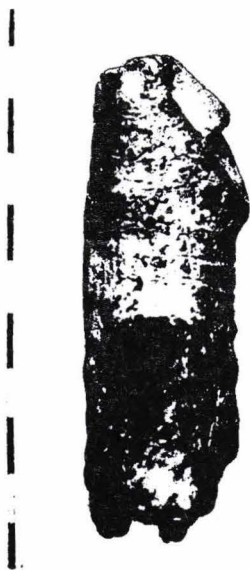

BOIAN CULTURE
38 - statuettes

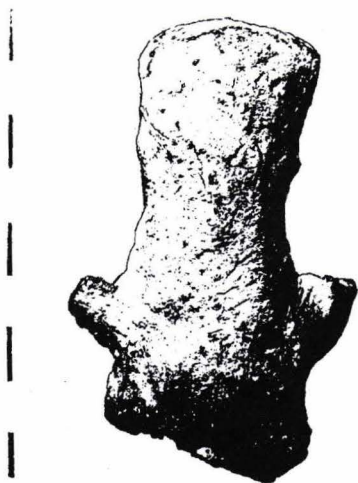

Pl. I. Trois statuettes anthropomorphes en contexte rituel "mise en dépôt dans la fosse de la lutte no5 du sit Grădiștea Coslogeni

a

b

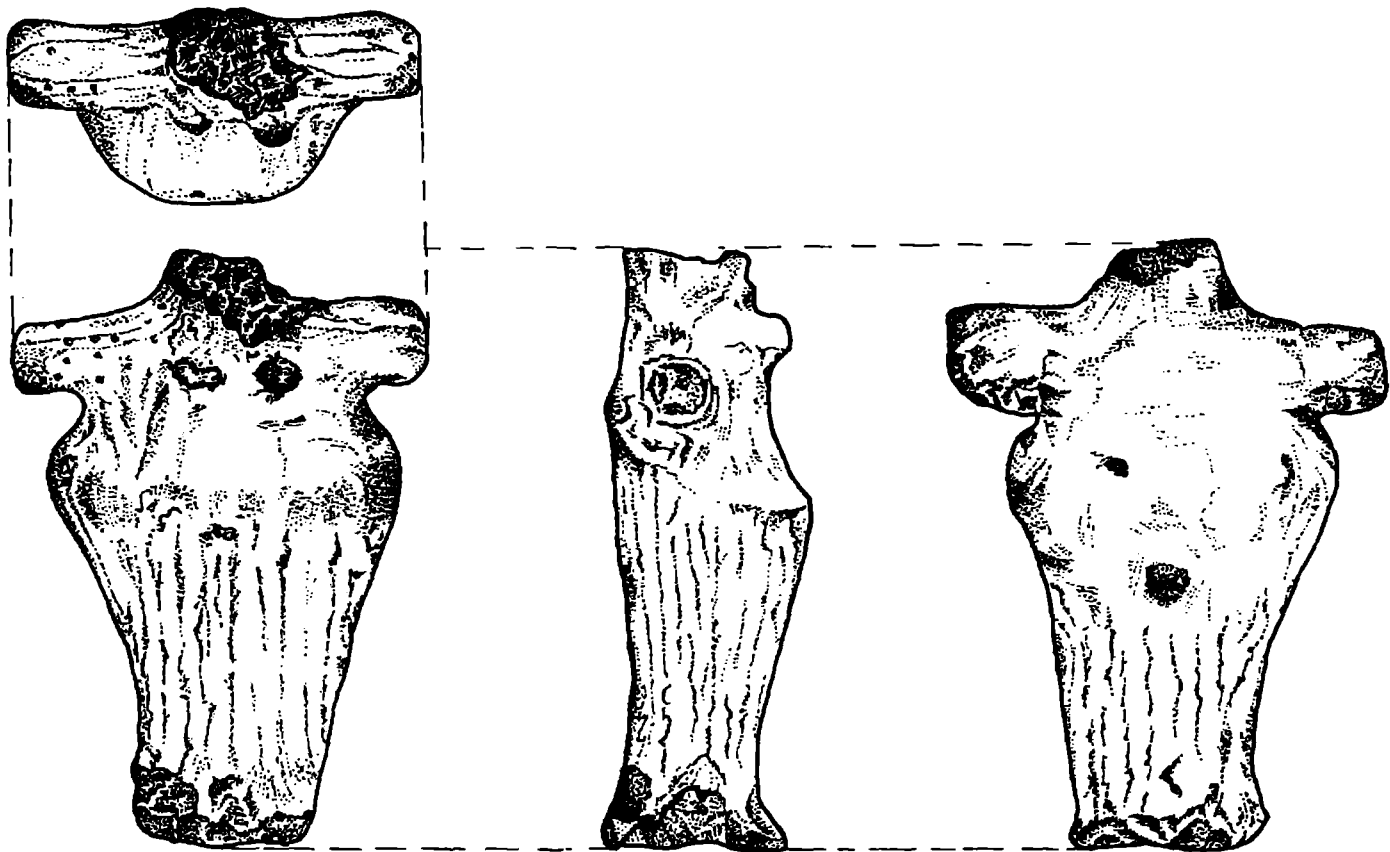

c

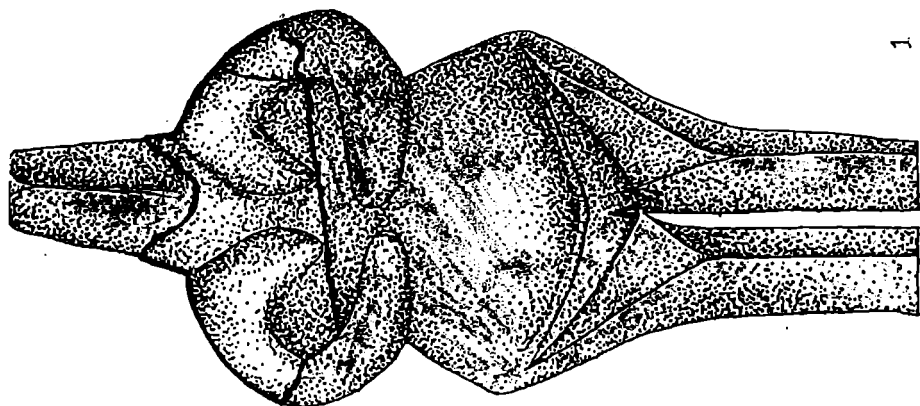

d

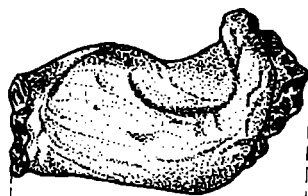
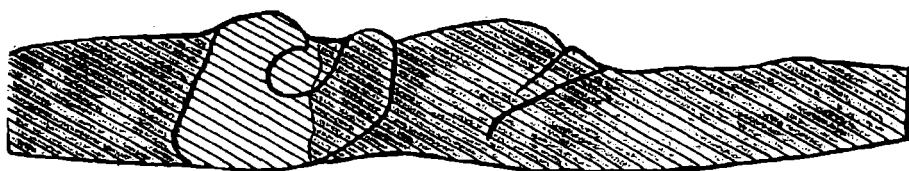
Pl. II. Idole (personage masqué) decouverte à Piscu Crăsani

Pl. III Statuette féminin, debout avec le tête rompu. Grădiștea Coslogeni

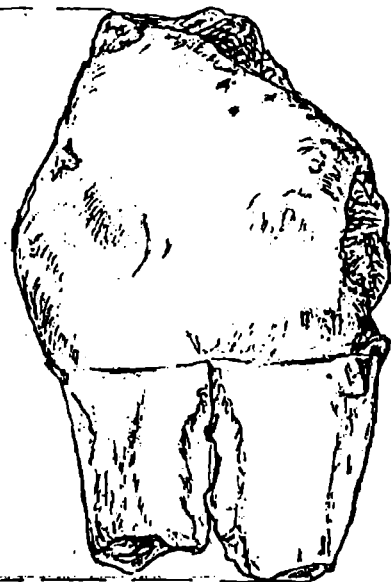
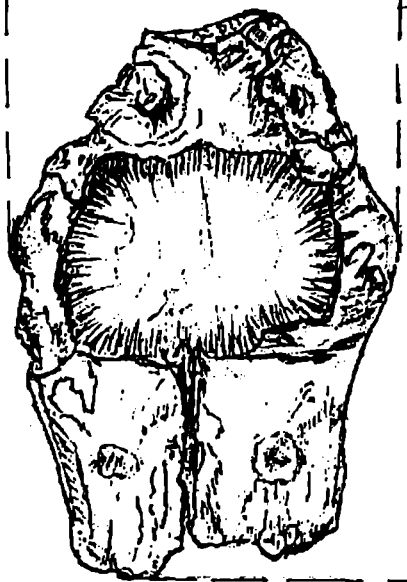
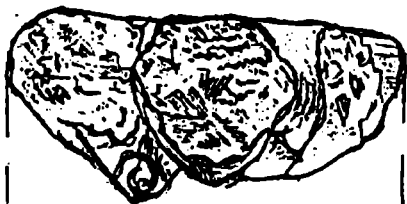

1.

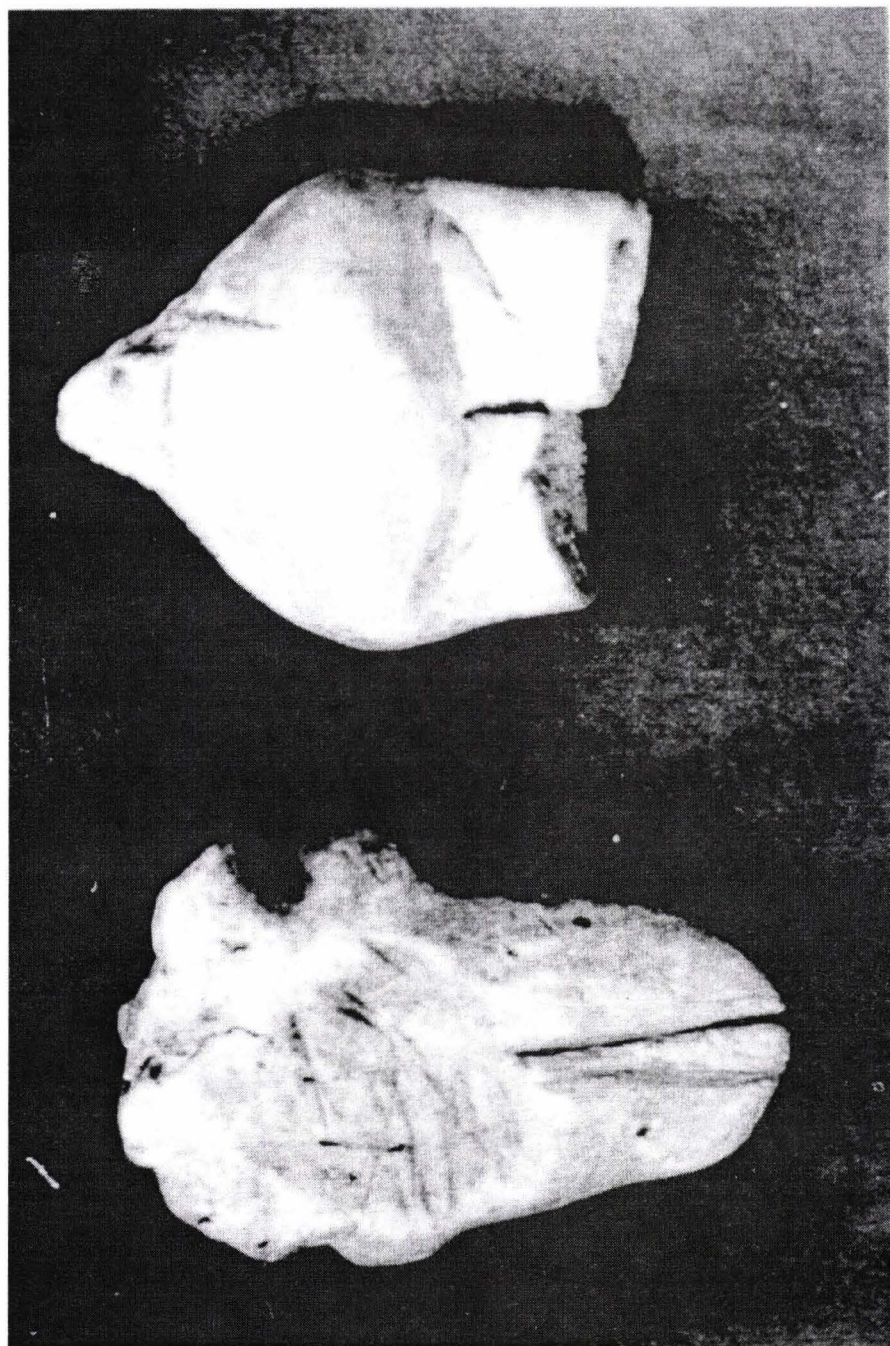

2

Pl. IV. Statuettes avec le tete et la partie inférieure rompues. Gr. Coslogeni

Pl. V/VI/1. Personage feminin avec le ventre elimine par raclage. Gr. Coslogeni

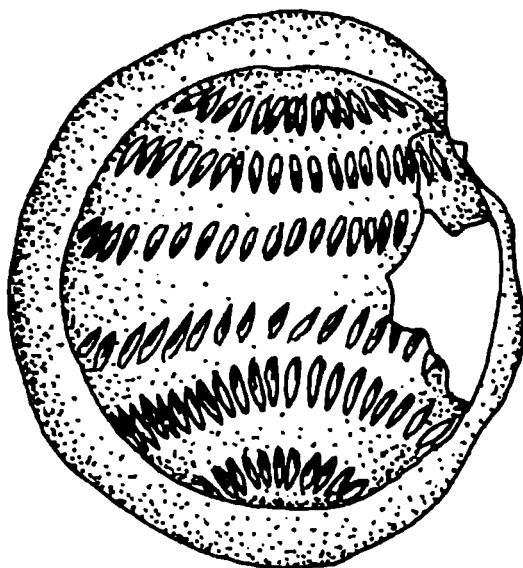
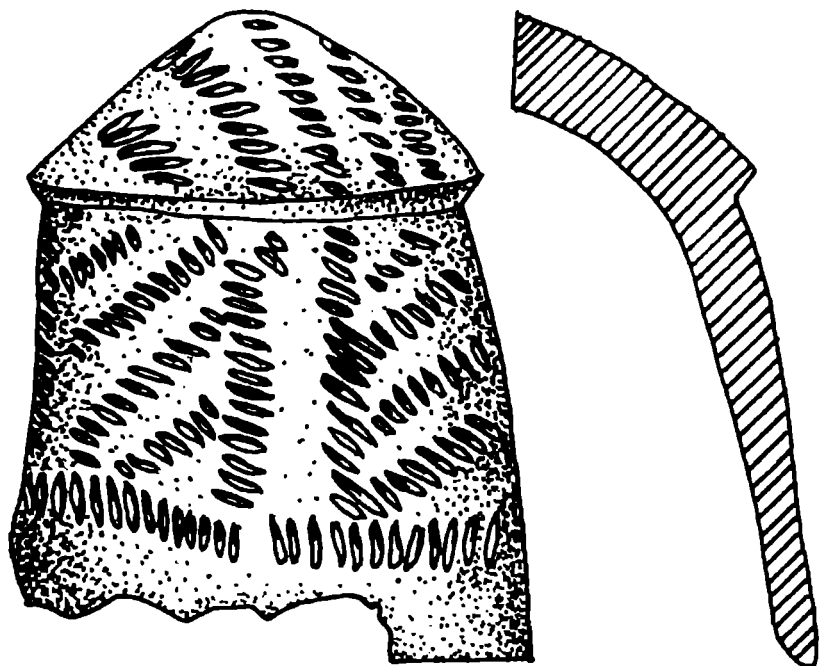

2

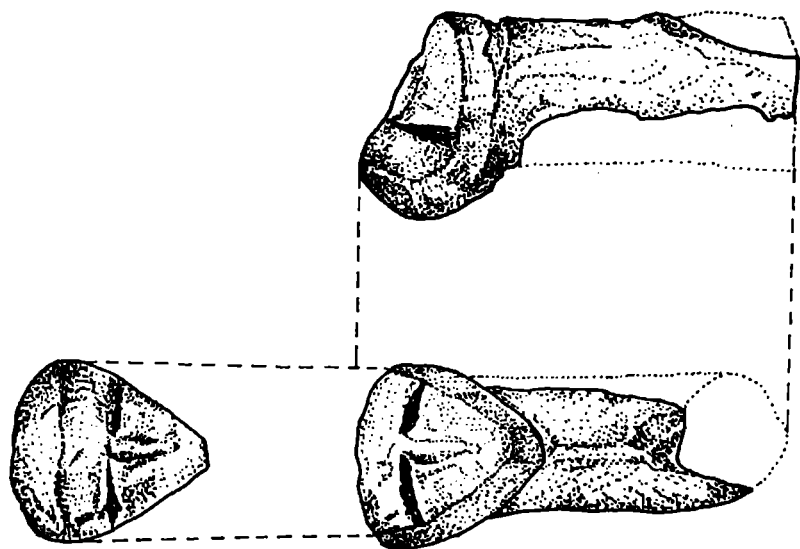
1

PL. VI

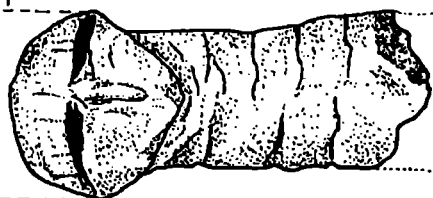
Pl. VI/2 Statuette avec abdomen conique et sexe incise. Grădiştea Coslogeni

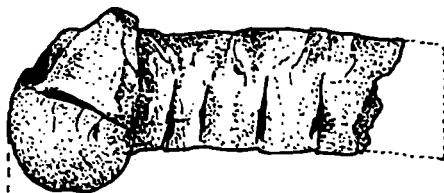
Pl. VII Phallus. Gr. Coslogeni

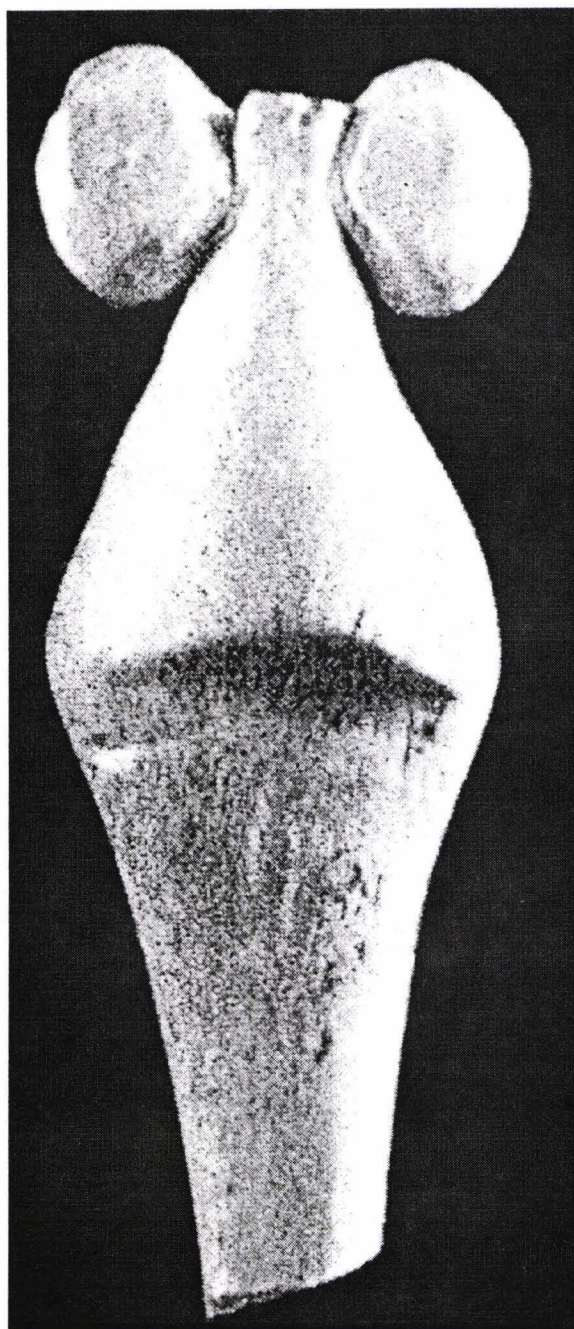
1

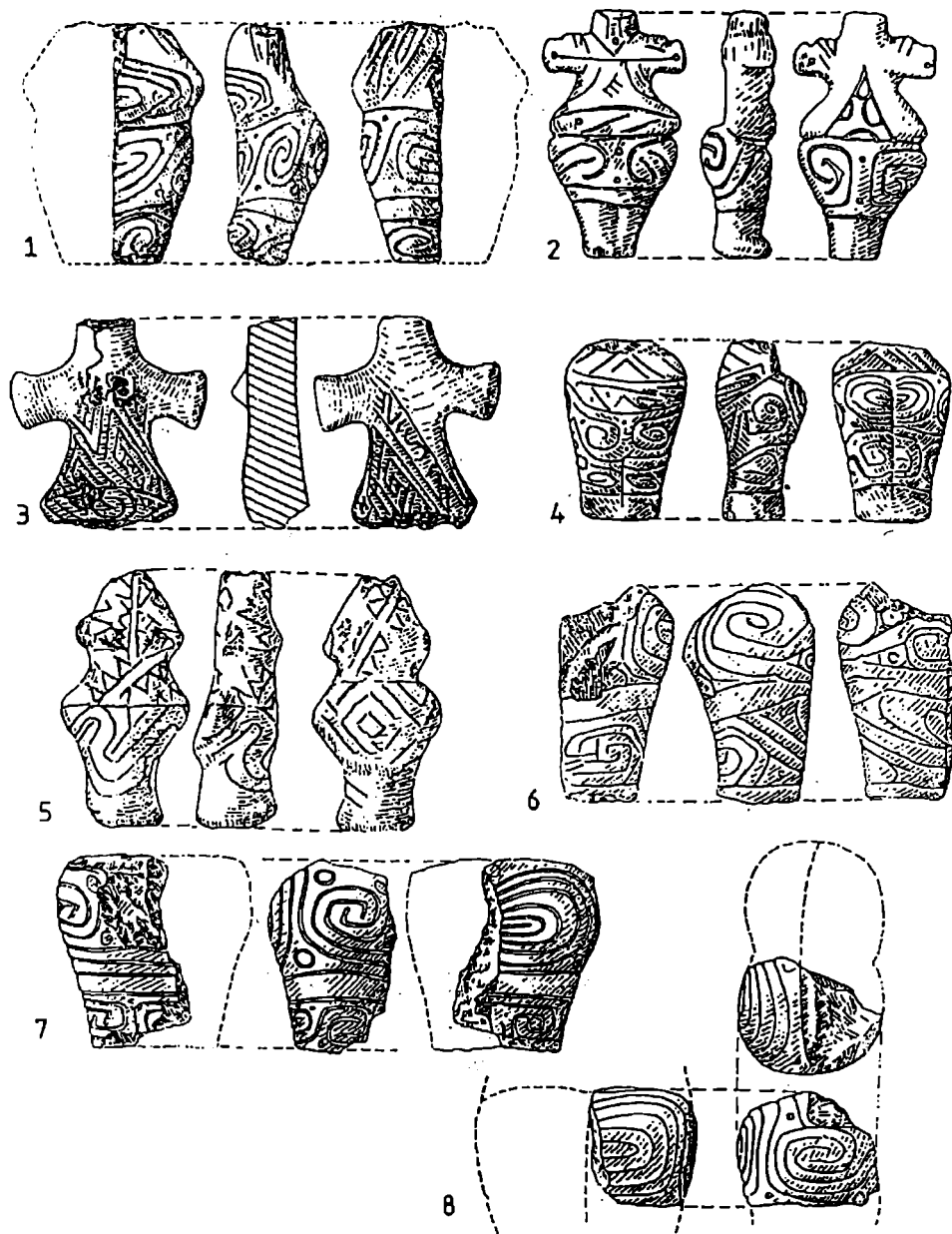
2

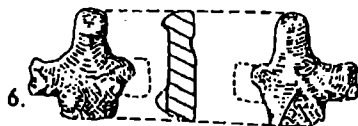
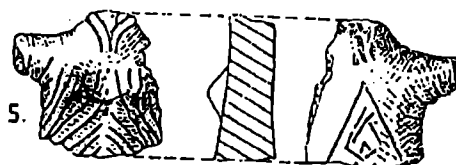
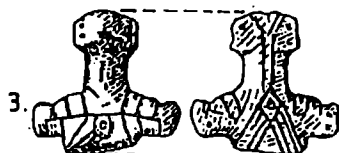
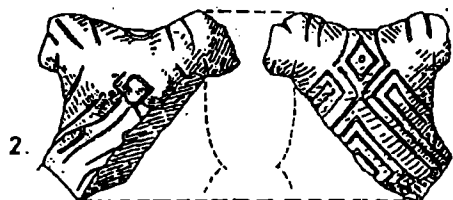
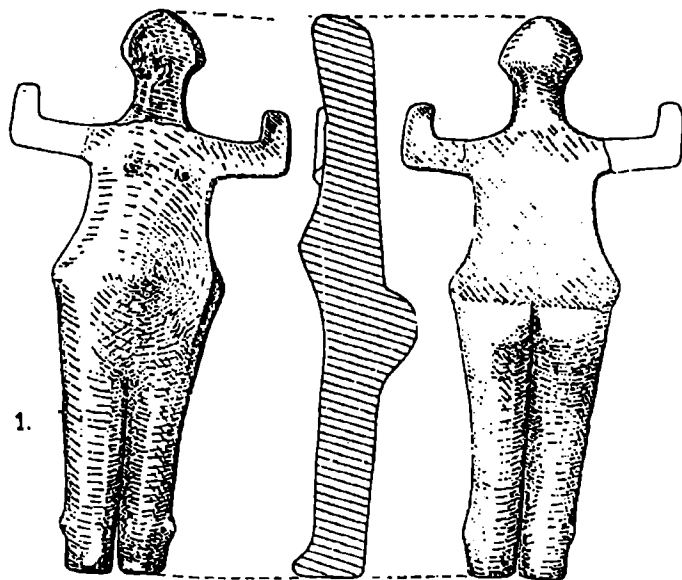
Pl. VIII. Têtes-colonne: 1. homme; 2. femme

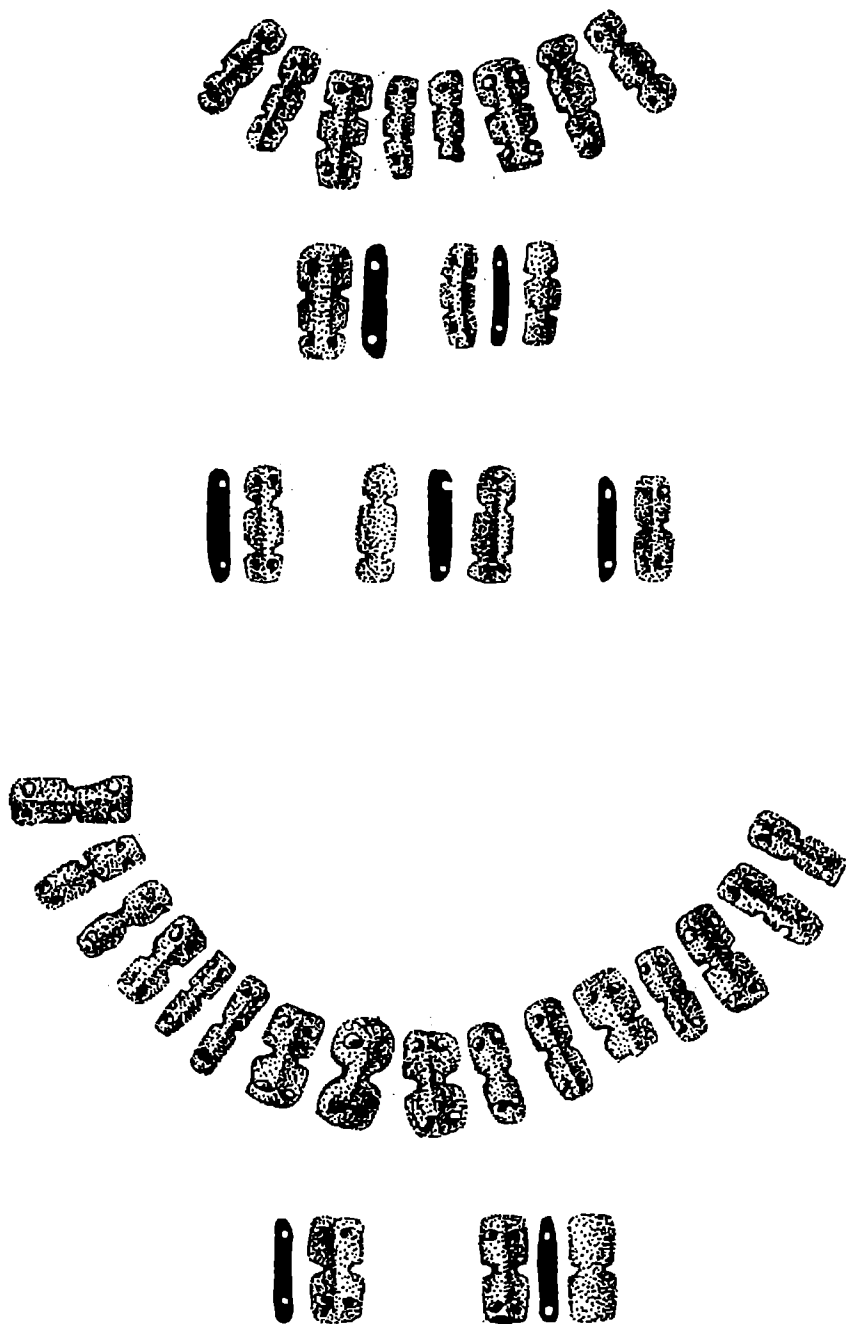

Pl. IX. Figurine en os de Cernica

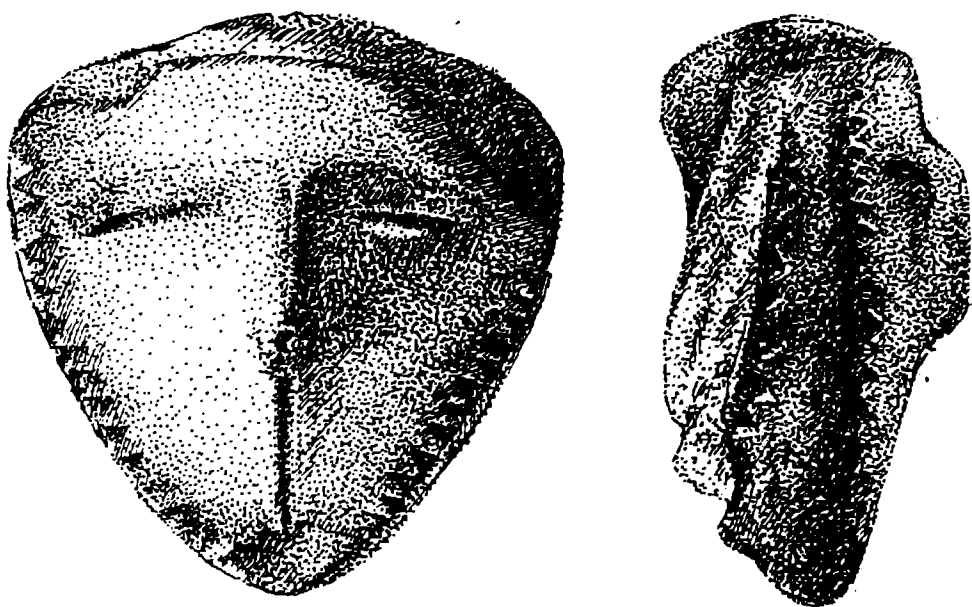

Pl. X-XI. Statuetes en argile de la culture Boian decouvertes au Bas Danube (E. Comşa, *L'histoire des communautés de la culture Boian*, Bucarest, 1974)

Pl. XII. Statuettes antropomorphes execute en coquille Spondylus decouverte a Andolina,
Culture Boian.

Pl. XIII. Protome de la culture Boian. Gălățui-Movila Berzei

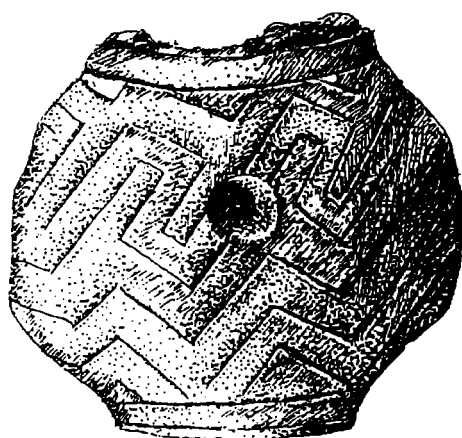
a.

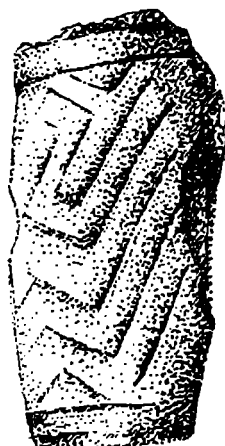
b.

c.

d.

Pl. XIV. Statuette hexagonale avec le tete detruite. Gălățui-Movila Berzei. Cultura Boian

DIE MESOLITHISCHEN UND NEOLITHISCHEN KULTUREN OLTENIENS IM KONTEXT DES MITTEL – UND SÜDOSTEUROPÄISCHEN NEOLITHIKUMS

Marin Nica

Im Neolithikum hat die geographisch günstige Lage des rumänischen Gebietes die Konfrontation zweier großen Kulturströmungen, u.z. die balkanisch-anatolische und die Linienbandkeramik, ermöglicht, und diese führte ihrerseits zur Geburt der neolithischen Kulturen: Precucuteni, Boian, die Kulturgruppe Cârcea, der Aspekt Dudești-Vinča und der Kulturkomplex Dudești-Vădastra.

Die Oltenische Ebene, Teil der Rumänischen Ebene, begrenzt und durchquert von den breiten Quartärtälern der Donau, dem Olt (Alt) und Jiu, stellte insbesondere im Mittel – und Spätneolithikum nicht nur eine geographische, sondern auch eine kulturelle Einheit des Typs Dudești-Vădastra-Boian und Gumelnița-Sălcuța, dar.

Der Ursprung der mesolithischen Kultur Schela Cladovei und deren Verbindungen mit den ersten neolithischen Zivilisationen wurden neulich durch unsere Forschungen in den Siedlungen bei Ostrovul Corbului (Abb. 1) wieder aktuell gemacht. Florea Mogoșanu, welcher die Ergebnisse unserer Forschung studiert hat, stelle die Hypothese, nach der die Quarzitindustrie der Schela Cladovei-Kultur das Resultat des Überlebens der einheimischen paläolithischen Kulturen des Typs Tincova und Românești-Dumbrăvița ist, auf¹.

Bei der Probegrabung die wir im Herbst des Jahres 1973 in der mesolithischen Siedlung bei Ostrovul Corbului durchgeführt haben wurden zum ersten Mal die klaren Umriße einer Grubenbehausung mit den Ausmaßen 4,80x3,20 m (Abb. 2/1, 3) entdeckt. Ihre Tiefe reichte bis ungefähr 0,55 m in die hellgelbe Sandschicht.

Im Inneren der Wohnung wurden die Schichtungen dreier Herde entdeckt. Die Herde hatten eine elipseartige Form und ruhten auf Flussbettsteinen verschiedener Größe (Abb. 2/1, 3). Die ovalen und kleinen Herde (1x0,33 m), die

direkt auf dem Boden errichtet wurden (Abb. 2/1, 3) sind die ältesten.

Jene der oberen Schicht, die auch die Wohnung bedecken, sind viel größer (1,10x0,40 m) und haben runde oder rechteckige Formen. Sie sind typisch für die Schela Cladovei-Kultur und nach ihnen folgt die Starčevo-Criș-Schicht mit Keramik der III. Stufe.

Nach Florea Mogoșanu's Meinung, ist in Ostrovul Corbului die Steinindustrie sehr arm, weil nur Quarz und Quarzit (Abb. 2/4-6, 10a-b) und einen gewissen Sandstein (Abb. 2/9a-b) verwendet wurden, während die Knochenindustrie sich nicht dem künstlerischen Niveau der Schela Cladovei-Siedlungen aus der Eisernen – Tor-Zone, die von V. Boroneanț erforscht wurden, heben.

Zurückkehrend zur Steinindustrie, muß betont werden, daß nur einige Werkzeugtypen gefunden wurden: Gegenstände des Typs esquillés (Abb. 2/4-5), "raclettes", einige "racloires" und atypische Musterienspitzen (Abb. 2/9a-b).

Unter den Wirtschaftstesten, die sowohl im Inneren der Wohnung als auch insbesondere rings um die Herde gefunden wurden, nennen wir: Muschel – und Schneckengehäuse, Fischgräten, zersplitterte Hirsch – 'Wildschwein – 'Wolfs-Bär- Widkatze-Marder-Dachs- und Hundeknochen und ein ganzer Auerochsschädel.

Im Gegensatz zu den Forschungsergebnissen in der Eisernen-Tor-Zone, ist, die von uns festgesetzte Schichtlage bei Ostrovul Corbului, vollständiger, da hier wenigstens drei ältere Etappen mehr, als jene die in dem ganzen Verbreitungsgebiet der Schela Cladovei-Kultur identifiziert wurden, geortet wurden.

Die meisten epipaläolithischen Siedlungen der Eisernen-Tor-Zone, sind von denen des Starčevo-Criș Typs der II. Stufe überschichtet und diese haben die organische Entwicklung vom Mesolithikum zum Neolithikum unterbrochen.

Die ersten Funde einer frühneolithischen Keramik in Westoltenien, bei Verbița² und Sălcuța³, wurden der Starčevo-Criș-Kultur, einer peripherischen Äußerung dieser, zugeschrieben. Die Ergebnisse unserer Forschungen in den frühneolithischen Siedlungen bei Cârcea⁴ – *Hanuri* und *Viaduct* am Jiu (Abb. 1) und Grădinile⁵ – *Islaz* und *Fântâna lui Duțu* am Olt (Abb. 1) haben das Vorhandensein eines neuen Kulturkomplexes des Frühneolithikums bewiesen.

Die erste Phase (Proto-Starčevo) der Kulturgruppe Cârcea-Grădinile mit ägäisch-thessalischen Wurzeln, ist durch die in der typischen technischen und stilistischen Proto-Sesklo-Art angefertigten und bemalten Keramik, gekennzeichnet. Sie ist mehreren Siedlungen eigen, so daß wir von einer weitreichenden ethnisch-kulturellen Verbreitung sprechen dürfen.

Im Verlauf dieser Phase individualisiert sich die Cârcea-Grădinile Gruppe mittels einer starken Proto-Sesklo-Infusion, die durch eine feine, überwiegend rotbraun gebrannte Keramik (62%) bestimmt ist. So waren auf den Gefäßen des ersten Niveaus in den Siedlungen bei Cârcea – *Hanuri* und Grădinile – *Islaz*

sowohl weißgemalte lineare Motive (Abb. 4/11-16) und Tupfen (Abb. 4/14, 16; 5/11-13) als auch Proto-Sesko ursprungsartige volle Dreiecke (Abb. 4/1-7, 9-10) und wolkenförmige Zienelemente (Abb. 4/6; 5/3) zu finden. Sie wurden auf einen weißgemalten, in Stufen angelegten Bogen (Abb. 4/1-9) aufgereiht, und sind, der mit derselben Farbe gemalten Keramik des zeitgleichen Horizontes von Nea Nikomedeia und Anzabegovo ähnlich und es ist als würden sie den Sesko-Stil vorauszeichnen.

In dem selben *solid style* schaffen die Töpfer aus Cârcea und Grădinile neue Verzierungsmotive: Quasten (Abb. 4/6, 9; 5/1-2, 6), die den Eicheln ähnlich sind, und einzeln angelegte Bögen oder Arkaden (Abb. 5/1, 5) oder in Kombinationen mit anderen weiß auf rot gemalten Zierelementen (Abb. 5/1-2, 14-15). Durch das Kopf-an-Kopf-Anlegen dieser Motive (Abb. 4/6) entsteht die Spirale (Abb. 4/31, 41, 46, 52, 59), so 'daß schon in der ersten Stufe (Cârcea I) der Prototyp der Motive, die später in den Linienbandkeramik-Kulturen⁶ verwendet werden (Abb. 15/12).

Die Kombinationen der Linienmotive zu einfachen (Abb. 4/12) oder netzschraffierten (Abb. 4/13-14) Bändern, zu Rhombus (Abb. 4/14) oder Zickzackreihen (Abb. 4/11) sind weitere Dekorelemente, die in den Linienbandkeramik-Kulturen⁷ zu finden sind (Abb. 10/9, 18; 11/8, 11, 13, 15, 19-22; 12/6-7, 13-16, 18; 13/7, 10; 15/1-3, 7-14; 16/11).

Die Keramik, die mit Barbotine gespritzt oder aufgedrückt wurde, die den Starčevo-Criş-Siedlungen im Prozentsatz von 79,93% eigen ist, fehlt in dem ersten Wohnniveau der Fundorte bei Cârcea-Hanuri und Grădinile.

Ein Hauptcharakterzug der ersten Stufe der Cârcea-Grădinile-Gruppe sind die Werkzeuge aus balkanischem Silex, die in epipaläolithischer Tradition angefertigt wurden: Grattoir aus Splintern (Abb. 3/1-8, 19-22) und Klingen (Abb. 3/10, 14, 16), manche davon, die mit mikrolithischen Retuschen (Abb. 3/1-2, 21-22) oder die gezahnt wurden (Abb. 3/6, 8, 16), an die epipaläolithischen Exemplare erinnern.

Zwei Splitter vom Typ "esquillé" (Abb. 3/3, 5) aus der Grube Nr. 1 von Hanuri sind identisch an Form, Ausmassen und Herstellungstechnik mit denen aus Quarzit die in der epipaläolithischen Wohnung von Ostrovul Corbului gefunden wurden (Abb. 2/4-5). Die Klingen mit Benützungsspuren haben verschiedene Größen und sind zahlreicher (Abb. 3/11-15, 17-18, 24). Eine hat an einem kleinen Anschnitt Schleifspuren, die davon zeugen, daß der Gegenstand als Teil einer Sichel benützt wurde (Abb. 3/23). Die Spitzen, von der Anzahl aus zahlreicher, sind durch das Verdünnen der Splitterspitzen mit Hilfe von kleinen und steilen Retuschen erhalten worden (Abb. 3/18), und wurden als Bohrer verwendet.

Eine Sperrspitze 'die in der Grube mit bemalter Keramik der ersten Stufe des I. Niveaus bei Grădinile *Islaz* gefunden wurde (Abb. 3/25), ist in einer Technik, die an jene des Paläolithikums erinnert, gearbeitet worden und ähnelt

sehr stark denen, die in der neolithischen Siedlung in Catal Hüyük⁸ ans Licht gefördert wurden.

Eine Tierdarstellung mit Kopf und langem Maul am Ende einer Knochenspachtel (Abb. 7/8a-b), ist identisch mit einem Exemplar, 'daß in einer Körös-Siedlung aus Ungarn entdeckt wurde.

In der zweiten Etappe der Cârcea I-Stufe vervielfacht sich die weiße auf rotem Grund gemalte Linienverzierung schöpferisch und es entstehen Mäander (Abb. 5/9-10), Kreise (Abb. 5/4), Dreiecke (Abb. ??????/8; 5/9), die aber zusammen mit weißgemalten schraffierten Linien (Abb. 5/4, 10) zu finden sind. Das Mäander wird auch in der Cârcea III-Stufe unter der Form der Einschnitt- und Inkrustierten Motive (Abb. 7/3a-b) weiterleben. Man kann jetzt von der Weiterentwicklung aufgrund der wichtigsten Motive der Linienbandkeramik-Kulturen des Mittelneolithikums sprechen.

Im Verlauf der Cârcea II-Stufe (Starčevo III), in den neolithischen Siedlungen aus Oltenien, ist ein sehr schwacher "Starčevovisierungsprozeß" zu verzeichnen. Nur in geringem Maß ist die Keramik mit roter Magerung und jene grobe mit angebrachtem (Abb. 9/2, 6-7) und seltener gespritztem Überzug nach typischer Starčevo-Criş-Machart anzutreffen.

Dieser Stufe sind, die auf rotem Grund dunkelgemalten Linienziernotive (Abb. 4/17-26, 28-30, 32-40), manchmal in Zusammensetzung mit Zierelemente der Proto-Sesklo-Tradition (Abb. 4/27, 36-37), eigen.

In der ersten Etappe der Stufe Cârcea IIA werden die Dreieckreihen (Abb. 4/39) die wolkenartige Verzierungen (Abb. ???/27), die ihre Wurzeln in der Proto-Sesklo-Tradition haben, die Rhombusreihen (Abb. 4/19, 28), die auf rot-braunem Hintergrund dunkelgemalten Tupfen seltener. Es bleiben weiter aufrecht die großen, senkrechten Dreiecke (Abb. 4/35-36) oder jene die mit der Spitze nach unten gerichtet sind (Abb. 4/23, 25), als auch die breiten, senkrechten (Abb. 4/22, 24, 30, 32, 35, 37-38) und schrägen (Abb. 4/17, 24, 26, 38-39) Bänder deren Inneres mit schrägen, parallelen oder in Netz schraffierten Linien versehen ist. Dieser Verzierungstypus zeichnet möglicherweise die zukünftigen Motive der Linienbandkeramik-Kulturen vor. Ein Beispiel diesbezüglich ist auch die Scherbe in die Abbildung 9/10, der mit eingeschnittenen, parallel angelegten Linienbändern verziert wurde.

Das Ziermotiv der polierten Linien (Abb. 9/1, 13) eigen insbesondere der frühzeitigen Linienkeramik von Bicske-Galagonyás⁹, wächst im Prozentsatz. Es erscheint schon in der Stufe Cârcea IA¹⁰ (Abb. 9/9), genauso wie die Linien, die Netze (Abb. 9/18), Dreiecke (Abb. 9/17), ein Zickzack (Abb. 9/18) und sogar Bänder (Abb. 9/15), die typisch für die frühen Linienbandkeramik-Kulturen sind.

In der Stufe Cârcea IIB. gleichzeitig mit dem Überleben der alten Ziermotive (Abb. 4/45, 47, 50, 55, 58) steigert sich die Anzahl der schwarz auf rot gemalten Kurven-Linienelemente (Abb. 4/41-44, 46, 48-49, 51-56, 58) aus

denen sich später die einzeln (abb. 4/46) oder einfach (Abb. 4/31, 53, 57, 59) angelegten Spiralen entwickeln. Der Halbkreis oder die mit derselben Farbe gemalten Bögen sind am häufigsten anzutreffen (Abb. 4/42-43, 49, 51) 'sie stellen schon in der Stufe Cârcea IIB den typischen Prototyp der eingeschnittenen Ziermotive, die auf den Gefäßen der Linienbandkeramik-Kulturen zu sehen sind, dar.

In der Stufe de buntbemalten Keramik (Cârcea III), außer den Zierelementen der Proto-Sesklo-Tradition-die Dreieckreihe (Abb. 6/12, 17b, 18a) oder wolkenartige Verzierung (Abb. 6/9), die zusammen mit den alten linientypischen (Abb. 6/5, 10, 12, 17b, 18b) zu finden sind, erscheint die Spirale in abgegrenzten Flächen (Abb. 6/1, 3, 6, 11) oder jene, die in Form der geflochtenen S-Buchstaben, die ganze Gefäßoberfläche bedecken (Abb. 6/2, 4, 7, 13, 14, 17a). Diese Spiralförmigkeiten sind der Prototyp des klassischen Ziermotivs der Linienbandkeramik-Kulturen von Cârcea Viaduct (Abb. 13/1, 12, 14, 17a-b), Padea-Dealul Viilor (Abb. 13/4, 9, 11a; 12/5a-b), Szakálhát¹¹.

Die Organisation des Motivregisters mit Hilfe von zwei oder drei dünn gemalten Linien (Abb. 6/3, 6, 17) wird von den Linienbandkeramik Kulturen übernommen, die die gleiche Anzahl von fein eingeschnittenen Linien benutzen. Das Ziermotiv der gemalten Bögen, insbesondere auf dem Gefäßinnenrand, wird auch von denselben Kulturen übernommen (Abb. 6/16).

Im Verlauf derselben Stufe – Cârcea III – verallgemeinert sich das Motiv der polierten Linien, manchmal werden sie mit einer weißen Substanz inkrustiert (Abb. 9/3), und sind hauptsächlich auf bikonischen Gefäßen (Abb. 9/3-5, 8, 11, 16) zu finden. Später erscheinen sie auf den Gefäßen der ersten Stufe des Kulturaspekts Vinča-Dudeşti aus Cârcea-Viaduct (Abb. 10/9, 18; 11, 15, 17), Şimnic, Leu, Gârleşti¹² u.s.w. und noch öfters auf der Keramik aus den Siedlungen der Linienbandkeramik-Kulturen bei Bicske-Galagonyás¹³ und Medina¹⁴.

Manchmal finden wir die netzförmig angelegten polierten Linien in Verbindung mit ovalen Eintiefungen, die vielleicht den Prototyp des Ziermotivs in Musikenkopfform (Abb. 9/4) – ähnlich ist der Fall von Bicske-Galagonyás¹⁵ – darstellen.

Der Pokal mit leicht geschwungenem Fuß und breit geöffnetem Rand von Bicske¹⁶ nähert sich anhand der Form mehreren Gefäßen der Vinča-Dudeşti I-Stufe aus Cârcea-Viaduct (Abb. 11/14) und ist weniger ähnlich jenen der Stufe mit buntgemalter Keramik¹⁷.

Das Motiv der eingeschnittenen Linien der Stufe Cârcea III, die als einfache Bänder auf den Kultischchen (Abb. 8/6a-b, 8, 10a-b, 11), als netzschrattierte Bänder oder Wellenlinien (Abb. 9/12), einfache Linienbänder abgegrenzt von Mäandern (Abb. 7/7a, d) ist in vielen Siedlungen vorhanden. Alle diese sind der Prototyp der frühen Linienbandkeramik von Biňa¹⁸, Hurbanovo¹⁹,

Bicske-Galagonás²⁰, Medina²¹, Sármellék²², Barcs²³, Baja²⁴, Budapest III²⁵ aus Ungarn. Sie werden von den Töpfern aus Cârcea-Viaduct übernommen und verarbeitet, und sind auf der Keramik der Vinča-Dudești-Stufe (Abb. 11/13, 16, 19-22; 12/1, 3-4, 7, 12-14, 16) zu sehen.

Analogien mit der Körös-Keramik sind Stufe Cârcea II zu finden, beginnend mit der wenn neben den mit schraffierten Linienbändern (Abb. 4/22, 32-33) und vollen Dreiecken (Abb. 4/37) gemalten Gefäße, auch Scherben mit angesetzten Barbotine (Abb. 9/2, 6-7) erscheinen. Mit der Stufe Cârcea III kann von einer auffallender Ähnlichkeit zwischen den Gebrauchgefäßen, insbesondere der Amphoren mit Henkeln und klassischer Babotineverzierung (Abb. 10/5), aus dem Körös-Milieu²⁶ gesprochen werden. Es gibt aber auch einen Unterschied, und zwar in der Siedlung von Cârcea-Viaduct, auf den bolusartigen Gefäßen (Abb. 10/2-4, 6-8) erscheinen die ersten Elemente der Linienverzierung (Abb. 10/3-4, 6-7).

Es wurden aber auch einige Ähnlichkeiten zwischen Körös und Cârcea in der Modellierungstechnik der Idole festgestellt: bei der Nase (Abb. 7/1a-b, 2a-c, 7a-d), den Augen (Abb. 7/1a-b, 2a-c, 7a-d), dem Mund (Abb. 7/7a). In der Stufe Cârcea III mit buntgemalten Keramik erscheinen realistische Elemente, die den Körös-Idolen²⁷ ähnlich sind: das Haar (Abb. 7/1a-b, 2a-c, 7a-d), die Busen (Abb. 7/7a-7c) und sogar die Kleidung (Abb. 7/7a-d). Die übertriebene Steatopygie (Abb. 7/7a-d) ist hauptsächlich der Idole der frühen Stufen der Cârcea- und Körös²⁸-Kulturen eigen. Der sitzende Idol bei Abbildung 7/1a-b, der der Stufe Cârcea II angehört, ist der Prototyp der Hamangia-Kultur.

Beiden Kulturen, Körös²⁹ und Cârcea, ihrer letzten Etappen, sind desgleichen, die sogenannten Gesichtsgefäße (Abb. 8/9) die weiter auf verschiedenen Gefäßen der Linienbankeramik-Kulturen³⁰, Dudești-Vinča (Abb. 8/2, 5) und Vădastra (Abb. 8/3-4) zu finden sind, eigen.

Die ersten Menschenmasken sind auf den Kulttischchen der ersten Stufe der buntgemalten Keramik von Cârcea-Viaduct zu sehen (Abb. 8/6a-b, 10a-b, 11).

In der selben Siedlung werden die meisten Gefäßformen und gemalten Verzierungsmotive (Spirale, Alveolen, Einschnitte, Polierungen, Inkrustierungen) übernommen und neuwertet auf Gefäße, die am Anfang von den Kulturen Karanovo III (Abb. 11/1-5), Dudești, Vinča und Linienbandkeramik beeinflusst sind.

Die Elemente dieser Kulturen sind so stark mit dem einheimischen Grund des Cârcea-Typs verflochten, daß dadurch eine sehr reiche Synthese, die wir Aspekt Dudești-Vinča, charakteristisch der mittleren Zone Olteniens, genannt haben, entsteht.

Am Anfang des Mittelneolithikumus entwickelte sich der Linienbandkeramik-Einfluß südlich der Karpaten auf drei Wege: Ostmuntenien (Sudiți-Aspekt), Olt-Tal (Rupea, Hărman, Slatina, Piatra-Olt) und Donau-Tal (Ostrovlul Corbului, Hinova, Rast u.s.w.).

Die ältesten Linienabankeramik-Elemente, die von der Gemeinschaften der Vinča-Kultur in Bewegung gesetzt wurden, drangen durch das Donau-Tal auch in die Siedlung von Cârcea-*Viaduct* ein. Der älteste stratigraphisch gesicherte Fund aus dieser Siedlung, der auch Linienbandkeramik-Elemente beherbergte, wird durch das Übereinanderschichten der Behausung Nr. 22 über die Grube mit buntgemalter Keramik belegt (Abb. 10/19).

Die Oberflächenwohnung nr. 22 mit einem Boden ähnlich jenen die in der von Parța entdeckt wurden, hat eine rechteckige Form (7x3 m) und ist schon eine typische Äußerung der Wohnungen der Linienbandkeramik-Behausungen aus Mitteleuropa, aber kleineren Ausmaßen. Die Ausrichtung ist Ost-West und wurde durch 7 Pfalgruben an der langen Seite und 3 an der kurzen Seite bestimmt (Abb. 10/10).

Die Gefäße, welche auf dem Hausboden gefunden wurden, sind *bolus* (Abb. 10/10-11, 14-16) oder leicht doppelkegelförmig (Abb. 10/11, 16) und sind wenig unterschiedlich gegenüber denen der ersten (Abb. 10/1) oder der III. Stufe der Cârcea-Gruppe (Abb. 10/2-8). Sie unterscheiden sich von den Gefäßen der Stufe Cârcea III durch die Dekoration gekerbten Hervorhebungen, kannelierter Barbotine (Abb. 10/10) oder einfache, senkrechte und parallele Kanneluren (Abb. 10/11, 14) und seltener durch kurze eingeschnittene (Abb. 10/15) oder durchbohrte (Abb. 10/16) Linien, die typisch für die Linienbandkeramik aus Szatmar II³¹, Biña³², Hurbanovo³³, Milanovce³⁴, Bicske³⁵, Galagonyás, Medina³⁶, Budapest III³⁷, Dudești³⁸, Ussoe³⁹ u.s.w. sind. Das Gefäß in der Abbildung 10/17 ist typisch 'aber unterscheidet sich in Form, genauso wie jenes von 10/12, von ihren Vorgängern der Stufe Cârcea III. Die Gefäße aus guter Keramik mit polierten Linien (Abb. 10/9, 18), zusammen mit den Gebrauch Gefäßen gehören kulturell und zeitlich der ältesten Stufe der Linienbandkeramik des Typs Bicske, Biña, Medina, Becsekely, Budapest III und Mocsás aus Ungarn an. Diese wird von Nandor Kalicz⁴⁰ als *post* der letzten Stufe der Starčevo-Criș-Kultur angesehen. Seine Meinung wird durch unsere stratigraphisch gesicherten Funde in der neolithischen Siedlung von Cârcea-*Viaduct* bekräftigt.

Die Grube Nr. 1 des Schnittes XLIV beherbergte Gefäße aller Kategorienformen (Abb. 11/6-23; 8/5). Die Amphore mit vier Henkeln (Abb. 11/6) ist fast gleich jener von Abbildung 10/5, die der Stufe Cârcea III angehört. Der einzige Unterschied wäre, daß diese letztere eine grobe Barbotine aufweist. Die Pokale (Abb. 11/7, 14, 18, 25), Schüsseln (Abb. 11/23), Becher (Abb. 11/9-10) aus der Grube weisen eine entwickelte Form der Stufe Cârcea III auf, und haben Analogien in der Linienbandkeramik, die genau in derselben kulturellen Grundsicht ihre Wurzeln hatte. Der kugelförmige Teil der Gefäße wird mit verschiedenen Ziermotiven dekoriert (Abb. 11/8, 11, 15, 17). Die eingeschnittenen, netzschraffierten Linienbänder erscheinen auf den

Kulttischen (Abb. 11/19-20) oder auf der Schulter der Gefäße, und erinnern an die typischen Motive der Dudești-Kultur. Die Scherbe von Abbildung 11/16, die im Oberteil der Grube Nr. 1 aus dem Schnitt XLIV gefunden wurde, gehört der Stufe Vinča B1-B2 an. In derselben Grube wurden weiter ein Gefäßfragment mit einem dreieckigen Menschengesicht (Abb. 8/5) das den Prototypus der Masken auf den Pokalen der Stufen Vădastra II-IV von Hotărani (Abb. 8/3-4) darstellt, gefunden. Auf einem Pokalfußfragment von Hotărani wurde eine umgekehrte Menschenmaske modelliert, die mit der Linienbandkeramik-Siedlung von Tiszavasváni-Paptelekhat⁴¹ identisch ist.

Die Keramik, die in den Komplexen der Stufe Vinča-Dudești I (Vinča B1) aus Cârcea-Viaduct (Abb. 10/1-17; 11/6), Leu Mic⁴², Gârlești⁴³ gefunden wurde, ist aus einer Pasta mit Pflanzenresten gearbeitet, Machart die überleben wird, und die auch in den späteren Phasen, insbesondere in dem Falle der Gebrauchsgefäße zu finden ist. Diese Keramik hat dieselbe Verzierung der Starcevo-Criș-Tradition und Analogien sind im Dudești-Milieu⁴⁴, in Ussoe⁴⁵ und Ciumești und hauptsächlich in den Siedlungen der frühen Linienbandkeramik aus Ungarn und der Slowakei zu suchen.

Beginnend mit der Stufe Vinča-Dudești II (Vinča B2-C) kann von einem Rückstoß gesprochen werden, und 'daß in dem Moment die Linienbandkeramik-Strömung aus Mitteleuropa mittels der Vinča-Siedlungen aus dem Banat⁴⁶ und jene an der Donau (Ostrovul Corbului⁴⁷, Hinova, Rast⁴⁸ u.s.w.), die neolithischen Siedlungen aus den südöstlichen Gebieten, inklusive Oltenien, stark beeinflusst hat. So ist das Vorhandensein unterhalb dem Gefäßrand (Abb. 12/4) oder auf den Gefäßdeckel (Abb. 12/12) der eingeschnittenen Zickzacklinien, auf der Gefäßschulter (Abb. 12/1) des Buchstabes M, auf den Deckel die eingeschnittenen Dreiecke, die einfachen winkelförmigen Bänder (Abb. 12/6; 13/10), die netzschraffierten Bänder (Abb. 12/7, 13) die parallelen Bänder (Abb. 9/19; 12/9-10; 13/6) oder jene deren Innenfläche mit dicht angelegten Punkten gefüllt ist (Abb. 12/14; 13/2, 7) oder nur einfache Punkte auf einer Linie (Abb. 13/3), die Ableitungen der Notenköpfe der Linienkeramik darstellen, auf der Keramik aus den Siedlungem Leu Mic – *La Tei*⁴⁹, Gârlești⁵⁰ und Cârcea-Viaduct zu erklären. Obwohl einige dieser Ziermotive ihren Ursprung in der Siedlung Cârcea-Viaduct, II. Stufe, haben (Abb. 8/1; 9/3, 12; 12/7), so sind sie auch auf der Linienbandkeramik-Gruppen des Typs Szatmar II⁵¹, Szakálhát⁵², Tiszadob⁵³, Bucovăț⁵⁴, Barca III⁵⁵ u.s.w. anzutreffen.

In einem einzigen Fall, sind die eingeschnittenen Linienbänder, die senkrecht an der unteren Seite eines Stumpfkegelgefäßes angelegt worden sind, mit einer rohen roten Farbe (Abb. 12/16) gemalt worden. Diese Machart wurde bei Cârcea-Viaduct schon in der Stufe der buntgemalten Keramik (Cârcea III) verwendet.

Derselben Stufe Vinča-Dudești II (Vinča B2-C) gehört auch eine Scherbe

aus feiner Keramik, die mit einem Motiv ähnlich den Funden aus Zeliezovce (Abb. 13/13) versehen wurde, und die im zweiten Niveau der Siedlung von Ieu Mic – La Tei (Abb. 1) gefunden wurde. Deren chronologischer Wert ist zu unterstreichen. Denselben Wert hat auch die Menschenmaske des Szakalhat-Typs auf dem Hals des Gefäßes (Abb. 8/2), welches in der neolithischen Vinča-Dudești-Siedlung bei Cârcea-*Viaduct* entdeckt wurde.

Im Verlauf der letzten zwei Stufen des Kulturaspekts Vinča-Dudești, die III. und IV., in allen Siedlungen aus Oltenien sind die Gefäße in fast gleichem Prozentsatz mit Ziermotiven des Typs Dudești, Linienbandkeramik und Vinča bemalt worden, nur sehr selten erscheinen Dekorelemente des Tisa (Abb. 12/18, 20), Bükk (Abb. 12/9-11) und Karanovo IV-Typs.

Die Spirale ist das charakteristische Ziermotiv dieses Kulturaspekts. Diese, obwohl sie sich aus der Linienbandkeramik entwickelt hat, bereichert sich schöpferisch mit Dudești- und Vinča-Motiven, und wird zu einer der originellsten Zivilisationen, die mit den künstlerischen Schöpfungen der Vădastra-Kultur, an deren Gründung dieselben Linienbandkeramik-Einflüßeteilgenommen haben, zu vergleichen ist.

In der Stufe Vinča-Dudești III (Vinča C1) ist die stark eingewickelte Spirale, gewöhnlich in zwei Dekorflächen auf dem Gefäß mit Deckel (Abb. 12/8; 13/14) und auf den Amphoren, die in Cârcea-*Viaduct*⁵⁶, Padea⁵⁷, (Abb. 8/13), Gârlești⁵⁸ gefunden wurden, zu sehen.

In der Siedlung von Gârlești⁵⁹ (Abb. 1) bedeckt das Spiralband gefüllt mit Punkten die ganze Gefäßoberfläche und nur in einigen Fällen grenzt sie die Gefäßschulter ab.

In einem einzigen Fall, auch in Gârlești⁶⁰, verziert das Spiralband des Szakalhat-Typs den unteren Teil der Ampjore, während die stark gerundete Schulter mit linienbandkeramikartigen Kreuzen und im Raum zwischen ihnen mit Vinča-Punkten gefüllt ist.

Die eingeschnittenen Dudești-Motive kombinieren sich genauso vielfältig auf den Gefäßen der erwähnten Siedlungen. Die bikonischen Becher oder der Bolus, die Schüsseln und Pokale der Siedlung von Gârlești⁶¹ sind mit kannelierten Dudești-Motiven verziert, während in Stufen III-IV nur Formen und feine Vinča C-Falten zu finden sind.

Ein Fragment eines Kulttischchens mit anthropomorpher Protome ist mit drei Reihen von Punkten (Abb. 12/12a-b) verziert.

Auch jetzt erscheinen die ersten Tisza-Elemente in Form von eingeschnittenen Rhomben gefüllt mit Punkten, die auf den Schultern der Amphoren zu sehen sind.

In der letzten Stufe Vinča-Dudești IV (Vinča C1-2) zersplittern sich die Dudești- und Linienbandkeramik-Motive und sind in noch vielfältigeren Kombinationen auf allen Gefäßformen von Cârcea-*Viaduct* (Abb. 13/1, 12, 15,

16a-b, 17a-b) und Padea Dealul Viitor (Abb. 13/4-5, 8-9, 11a-b; 12/5a-b) zu finden. Sie erinnern an dasselbe Phänomen, das sich in der IV. Stufe der Vădastra Kultur in Ostoltenien abgespielt hat.

Auf dem Körper der Amphoren mit stark gerundeter Schulter und kurzem Hals, die de Gefäßen der Linienbandkeramik-Kulturen gleich ist, kombinieren sich die Dudești-Motive mit denen des Szakálhát-Typs⁶² (Abb. 13/9, 12).

Auf der Amphore in der Abbildung 13/8 ist das Dudești-Motiv am unteren Gefäßteil von zwei Spiral- und einem Linienmotiv umgeben. In anderen Fällen, auf Amphoren (Abb. 13/4), Kultischen (Abb. 13/11a) und Deckeln (Abb. 13/5) sind die Dudești-Motive durch S-Reihen des Szakalhat-Typs getrennt worden. Die Spirale bedeckt die ganze Deckeloberfläche (Abb. 13/17a-b), im Gegensatz zum Deckel von der Abbildung 13/14, der der Vinča-Dudești II-Stufe angehört. Das Zersplittern der Motive verbreitet sich auch auf den bikonischen (Abb. 13/16a-b) Deckeln. Nur in einem einzigen Fall (Abb. 12/15) ist ein Vinča-Dudești III Deckel mit einfachen, eingeschnittenen Bändern verziert.

Die Gemeinschaften des Dudești-Vădastra-Kulturkomplexes, dessen Wurzeln im balkanisch-anatolischen Raum zu suchen sind (Demirci Hüyük, Ilipinar, Hoca Ceşme, Ussco, u.s.w.), mit Siedlungen auf beiden Olt-Ufern, wurden von den Linienbandkeramik-Trägern am Oberolt (Südostsiebenbürgen: Hărman, Rupea, Sfântu Gheorghe, Bedehaza, Feldioara u.s.w.) beeinflusst, so daß nicht nur die Teliezovce⁶³ (Abb. 14/1-5, 7-10, 13-14) Ziertechnik übernommen wurde, sondern auch einige Motive, wie die eingeschnittenen Linien (Abb. 14/1, 8-11, 13, 16) oder kannelierten Bänder (Abb. 15/8, 10, 12) die seltener auf dem Hals oder dem Innenrand erscheinen. Die eingeschnittenen Bogenbänder sind auf den Gefäßschultern (Abb. 14/5, 8-9, 13) oder Rändern (Abb. 15/7) zu finden. Weiter sind auch Spiralz und Wellenelemente (Abb. 14/11; 15/11; 18-19) des Typs Szakálhát und seltener des Typs Bükk (Abb. 14/15, 19) zu sehen.

Die Töpfer von Hotărani–*La turn* haben das Motiv der eingeschnittenen Wellenbänder von den Sudiți-Gefäßen (Abb. 15/1-6) übernommen und verwerten es auf dem Rand und dem Hals (Abb. 15/7-8, 10-13, 15) ihrer Gefäße.

In sehr seltenen Fällen, befindet sich unter dem Bolusrand eine gewellte Linie (Abb. 15/9). Die typischen Boli der Linienkeramik sind mit Kanneluren und Zickzacklinien (Abb. 14/6; 15/14) verziert. In der Stufe Vădastra II sind auch Giulești eigene Elemente zu sehen (Abb. 15/15-16).

Weiter sind die wellenartigen Bänder (Abb. 15/7-8, 11-12) die Locken auf Gefäßen des Sudiți-Typs (Abb. 16/2-3), die aus der Dudești III-Stufe übernommen wurden (Abb. 16/4-6), und auf allen Gefäßen des Kulturkomplexes Dudești-Vădastra zu finden sind (Abb. 16/4, 7, 10, 12, 14, 17-19, 20, 22) zu bemerken. Das eingeschnittene M-Motiv ist schon in der Stufe Vădastra I vorhanden (Abb. 14/20). Sehr selten werden andere Linienbandmotive verwendet (Abb. 16/16).

Die Mikrolithspitzen aus gelbem oder grauem balkanischem Silex von Fărcașul de Jos-Cimitir, wurden in einer Grubenbehausung Vădastra IA entdeckt (Abb. 3/27-38) und haben Analogien in den Linienbandkeramik-Kulturen.

Die Einflüsse der beiden Linienbandkeramik-Strömungen aus dem Westen und Nordosten im Vinča-Dudești und Dudești-Vădastra-Milieu haben so stark deren materielle und geistige Struktur geändert, so daß zwischen ihnen, obwohl sie geographisch nahe lagen, nur wenige kulturelle Elemente getauscht wurden. Nur die tiefreichenden Vinča-C-Einflüsse haben einen gemeinsamen Schliff den beiden Kulturen gegeben der in der Keramik und deren Verzierung sowohl in Cârcea als auch in Hotărâni zu sehen ist.

Anmerkungen

¹F. Mogoșanu, *SCIVA*, 29, 1978, 3, S. 345-347.

²D. Berciu, *Contribuții la problemele neolitiocului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, S. 31, Abb. 3/1-2; ders., *MCA*, V, 1959, S. 75-78, Abb. 2-4.

³Ders., *a.a.O.*, S. 185-192.

⁴M. Nica, *SCIVA*, 27, 1976, 4, 435-465; ders., *Dacia*, N.S., XXI, 1977, S. 13-53; ders., *Zbornik Narodnog Muzeia*, XIV, 1, Beograd, S. 103-112; ders., *AMN*, 32, 1995, 1, S. 11-28.

⁵Ders., *Arholt*, 1, S.N., 1985, S. 27-41; ders., *Zbornik Narodnog Muzeia*, XIV, 1, Beograd, S. 103-112.

⁶J. Makkay, *Alba Regia*, XVI, 1978, S. 39, Taf. VI/1b, 3, 4b; III/3-4; J. Pavuk, *SI arch*, XXVIII, 1980, Taf. 5/1-2; 6/3.

⁷Ders., *a.a.O.*, S. 63, Taf. 64/6 8; N. Kalicz, *ActaArchHung*, 47, 1995, S. 28, Taf. 4/1-4, 29; 6/3; 9/1-12; 13/1, 4-6.

⁸H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, II, München, 1968, Taf. 115, F/9, 12.

⁹J. Makkay, *a.a.O.*, Taf. VII-XV.

¹⁰M. Nica, *Dacia*, N.S., XXI, 1977, S. 27, Abb. 11/1-3; 13/6.

¹¹N. Kalicz, J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der Ungarischen Tiefebene*, Budapest, 1977, S. 383, Taf. 187/2-4; 188/2-4; 188/7, 9; 189/2, 7, 11.

¹²M. Nica, *Arholt*, S.N., 9, 1994, Abb. 5/19; 9/7-10.

¹³J. Makkay, *Alba Regia*, XVI, 1978, S. 43-49, Taf. X-XVI.

¹⁴N. Kalicz, J. Makkay, *Alba Regia*, XII, 1972, S. 100, Taf. 3/1-4, 9.

¹⁵J. Makkay, *a.a.O.*, Taf. XXV/1.

¹⁶Ders., *a.a.O.*, S. 47, Taf. XIV/8.

¹⁷M. Nica, *Dacia*, N.S., XXI, 1977, S. 38, Abb. 19/1-2, 15.

¹⁸J. Pavuk, *a.a.O.*, S. 31, Taf. 6/1-3; 14/1-26; 23/5-6.

¹⁹Ders., *a.a.O.*, S. 64, Taf. 35/6, 8.

²⁰J. Makkay, *a.a.O.*, S. 48, Taf. XV/1d; XVI/1a-c.

²¹N. Kalicz, *ActaArchHung*, 47, 1985, S. 28, Taf. 4/1-5, 19.

²²Ders., *a.a.O.*, S. 31, Taf. 6/3.

²³Ders., *a.a.O.*, S. 35, Taf. 9/1-12.

²⁴Ders., *a.a.O.*, S. 38, Taf. 12/9a-d; 13/1, 4-9.

²⁵Ders., *a.a.O.*, S. 42, Taf. 15/1-2; S. 43, Taf. 16/1-4.

²⁶I. Kutzian, *The Körös culture*, Budapest, 1944, Taf. XXV/3-4.

²⁷Ders., *a.a.O.*, Taf. XII/10a-b; XLIV/4a-b, 8a-b.

²⁸Ders., *a.a.O.*, Taf. VIII/1-2; XII/10b; XIII/5, 7-8; XLIII/1-5.

²⁹Ders., *a.a.O.*, S. 47, Taf. XII/10a-b.

³⁰N. Kalicz, *a.a.O.*, S. 27, Taf. 3/2; N. Kalicz-J. Makkay, *Alba Regia*, XII, 1972, Taf. 7/1a-b;

dies: *Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene*, Budapest, 1977, S. 313, Taf. 107/7; S. 350, Taf. 153/5-6; S. 382f Taf. 186/2-3, 8, S. 62, Taf. 3.

³¹Ders., *a.a.O.*, S. 241, Taf. 6/1-15; S. 242, Taf. 7/1-15; S. 245, Taf. 13/1-18.

³²J. Pavuk, *SlovArch*, XXVIII; 1980, S. 59, Abb. 31/1-8; S. 60, Abb. 31/1-8; S. 60, Abb. 32/1-11.

³³Ders., *a.a.O.*, S. 69, Taf. 38/11, 14, 17; S. 71, Taf. 39/1-12.

³⁴Ders., *a.a.O.*, S. 75, Taf. 42.

³⁵J. Makkay, *Alba Regia*, XVI, 1978, S. 49, Taf. XVI/3a-4; XVIII/18a.

³⁶N. Kalicz, *ActaArchHung*, 47, 1995, S. 28, Taf. 4/1-8, 1; Taf. 5/1-14.

³⁷Ders., *a.a.O.*, S. 45, Taf. 18/1-16; Taf. 19/1-14.

³⁸E. Comşa, *PZ*, 46, 1971, 2, S. 260, Abb. 13/1-6; M. Nica, *Dacia*, N.S., XX, 1976, S. 79, Abb. 4/1-2, 4-7, 15.

³⁹H. Todorova, *SA*, 4, 1973, S. 16-31

⁴⁰R. Kalicz-Schreiber-N. Kalicz, *Balcanica*, XXIII, 1992, S. 58-59.

⁴¹N. Kalicz, J. Makkay, *a.a.O.*, S. 62, Taf. 3/b; 83/2.

⁴²M. Nica, T. Niță, *Dacia*, N.S.m XXIII, 1979, S. 45, Abb. 10/1-2; S. 48, Abb. 12/1-6.

⁴³M. Nica, *ArhOlt*, S.N., 9, 1994, S. 13, Abb. 5/1-2, 4.

⁴⁴Ders., *Dacia*, N.S., XX, 1976, S. 79, Abb. 4/1-7, 9; 7/1-9.

⁴⁵H. Todorova, *SA*, 4, 1973, S. 19, 23, Abb. 6/1; S. 22, Abb. 5/1-6, 9, 11.

⁴⁶Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979, S. 148-155, ders., *NNU*, 52, S. 135-176

⁴⁷D. Berciu, *AO*, XVIII, 101-103, 1939, S. 20-32.

⁴⁸Vi. Dumitrescu, *The Neolithic Settlement at Rast*, *BAR International*, 72, 1980, S. 91-106

⁴⁹M. Nica, T. Niță, *a.a.O.*, S. 48, Abb. 12/9-aa; S. 51, Abb. 14/1-2, 4-5.

⁵⁰Ders., *ArhOlt*, S.N., 9, 1994, S. 13, Abb. 15/3, 12, 15, 19, 23.

⁵¹N. Kalicz – J. Makkay, *a.a.O.*, S. 247, Taf. 13/1; S. 362, Taf. 166/1, 3; S. 330, Taf. 125/6a, c, f; S. 332, Taf. 129/25; S. 131, Taf. 131/24; S. 348, Taf. 150/1, 11; S. 349, Taf. 6; S. 350, Taf. 152/7.

⁵²Dies, *a.a.O.*, Taf. 125/6a, c, f; S. 332, Taf. 129/25; S. 131, Taf. 131/24; S. 348, Taf. 150/1, 11; S. 349, Taf. 6; S. 350, Taf. 152/7.

⁵³Dies, *a.a.O.*, S. 300, Taf. 90/1, 11.

⁵⁴Gh. Lazarovici, *NNU*, 52, 1983, S. 144, Taf. 4/1, 3, 6; S. 156, Taf. 12/19-20.

⁵⁵J. Lichardus, *Germania*, 50, 1972, 1-2, S. 9, Taf. 4/12, 15-16.

⁵⁶M. Nica, T. Niță, *a.a.O.*, S. 57, Abb. 19/2-3.

⁵⁷Dies, *a.a.O.*, S. 57, Abb. 19/4; S. 20, Abb. 20/1, 3, 5, 9.

⁵⁸M. Nica, *ArhOlt*, S.N., 9, 1994, S. 20, Abb. 8/1a-b, 2-3.

⁵⁹Ders., *a.a.O.*, S. 21, Abb. 9/4; S. 20, Abb. 8/2.

⁶⁰Ders., *a.a.O.*, S. 20, Abb. 8/3.

⁶¹Ders., *a.a.O.*, S. 16, Abb. 6/1-3, 5; S. 17, Abb. 7/5-16.

⁶²N. Kalicz-J. Makkay, *a.a.O.*, S. 385, Abb. 189/1, 7, 11.

⁶³L. Papp, *Mitteilung des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 3, 1972 (1973), S. Taf. 1/86; S. 10, Taf. 4/4 (89); Taf. 1/1 (21), 3 (40); J. Pavuk-S. Šiško, *SIArcj*, 1970, XXI, S. 41, Taf. 24/1; ders., *SlovArch*, 1969, XVII-2, S. 295, Taf. 23/5, 7-8.

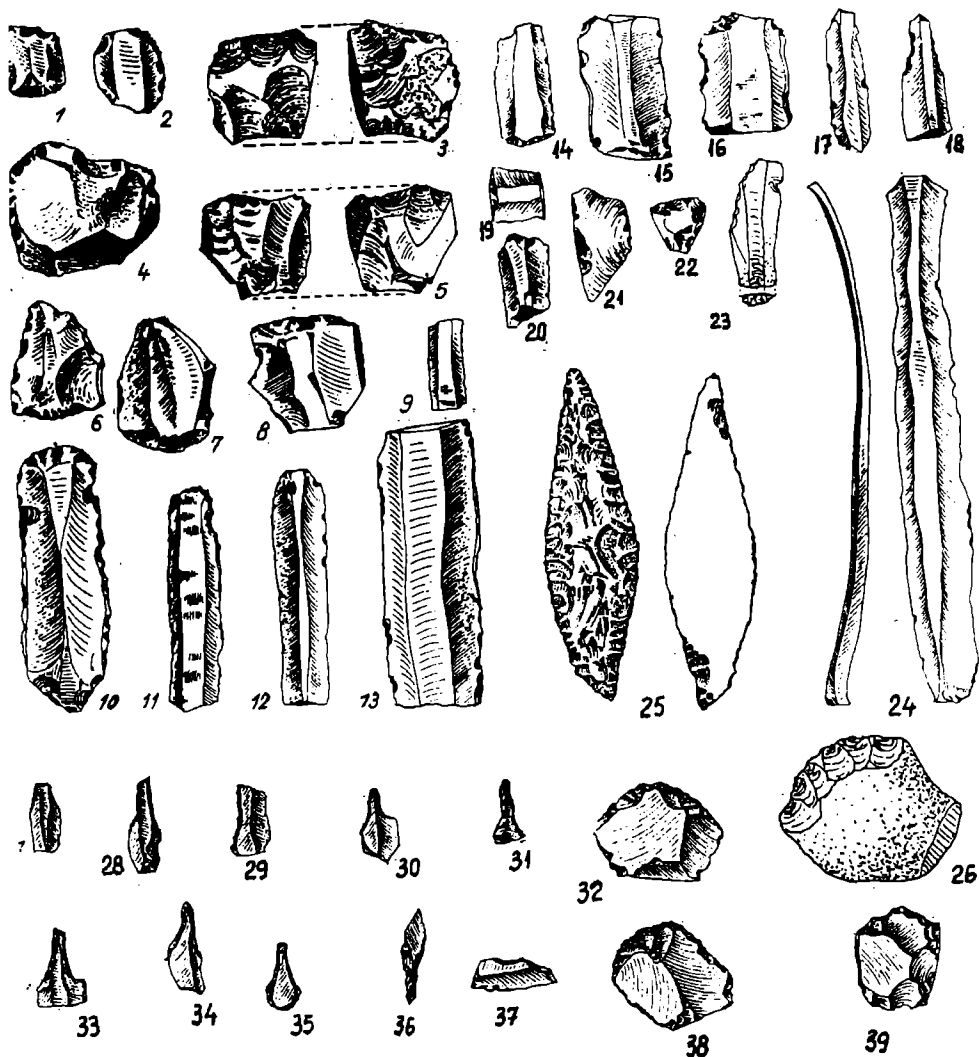

Abb. 3: Cârcevea-Hanuri: 1-23 = Silixgegenstände (Niveau I-II); Grădinile-Is laz: 24-26 = Silixgegenstände (Vădastra I); Fărcașu de Jos-Cimitir: 27-39 (Vădastra I)

Abb. 4: Cârcea-Hanuri: 1-16, 20-21 = Ziermotive (Cârcea-Stufe); Grădinile-Fântâna lui Dușu: 17-19, 22-26, 32-39 = Ziermotive (Cârcea IIA); 28-29, 40-46, 57 = Ziermotive (Cârcea IIB); Vlădila-Pepinieră: 21, 30 = Ziermotive (Cârcea IIA); Locusteni-Predești: 27 = Ziermotiv (Cârcea IIA); 48-49 = Ziermotive (Cârcea IIB); Cârcea-Viaduct: 20, 55-56 = Ziermotive (Cârcea HB); 31, 58 = Ziermotive (Cârcea IIC); 59 = Ziermotive (Cârcea IIIA); Valea Râii: 51, 53 = Ziermotive (Cârcea IIB); 52 = Ziermotiv (Cârcea IIIA)

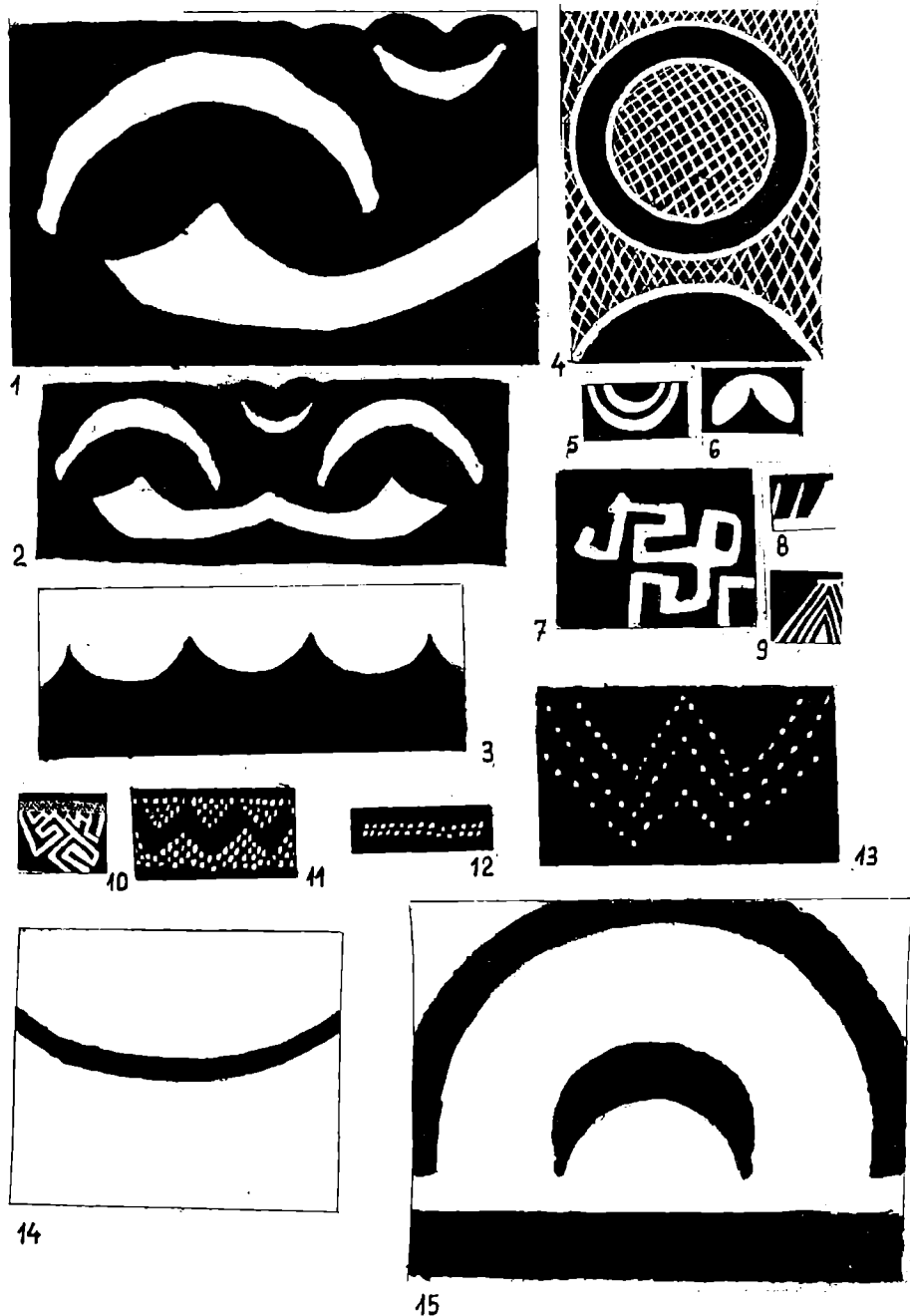

Abb. 5: Grădinile-Islaz: 1-2, 6, 11 = Ziermotive (Cârcea IA); 3, 5, 8, 12-15 = Ziermotive (Cârcea IB); 4, 7, 9-10 = Ziermotive (Cârcea IC)

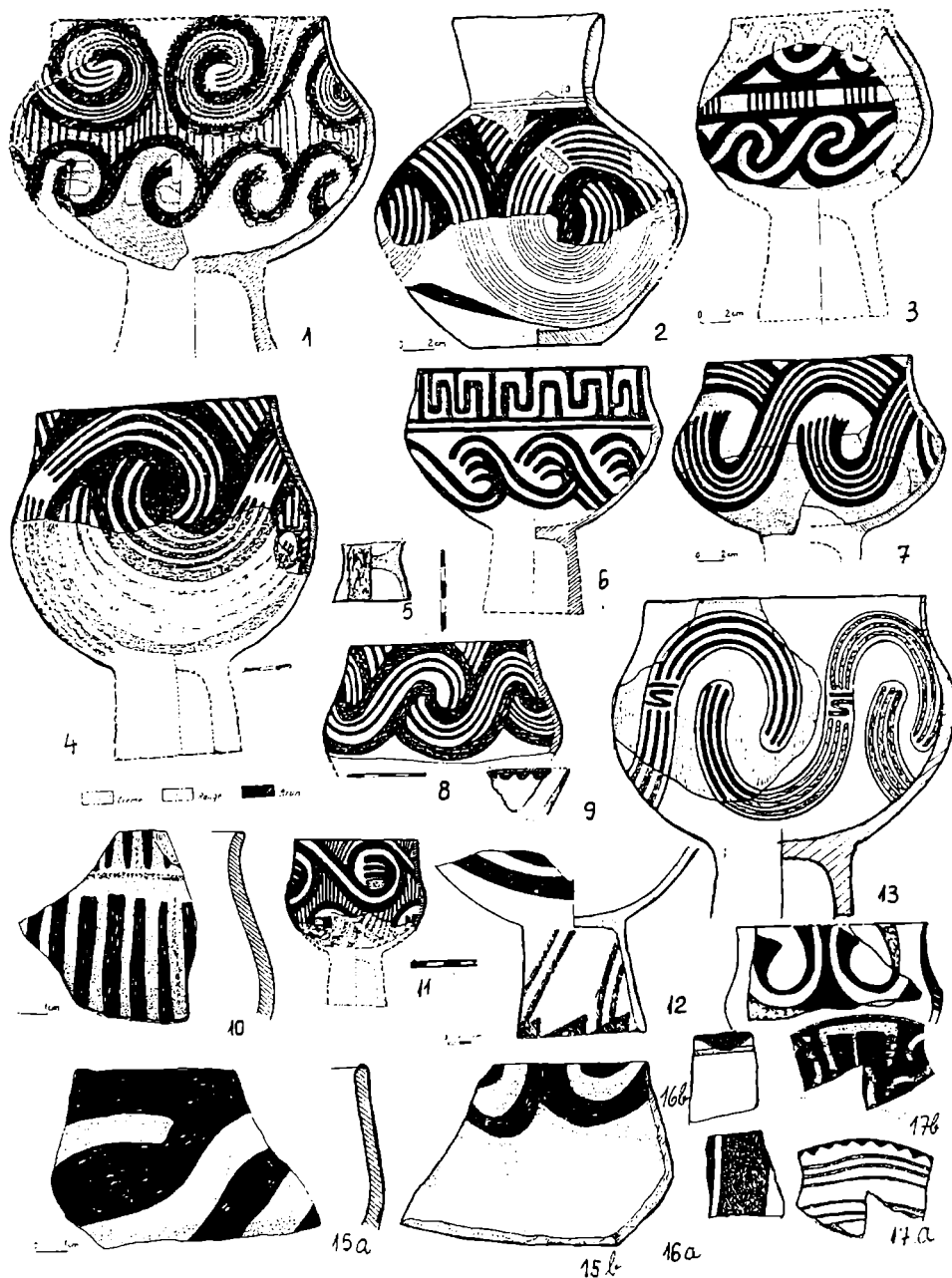

Abb. 6: Cârcea-Viaduct: 1 (Cârcea IIIA), 12 (Cârcea IIIB), 2-11, 15-17 (Cârcea IIIC), 13-14 (Cârcea IIID)

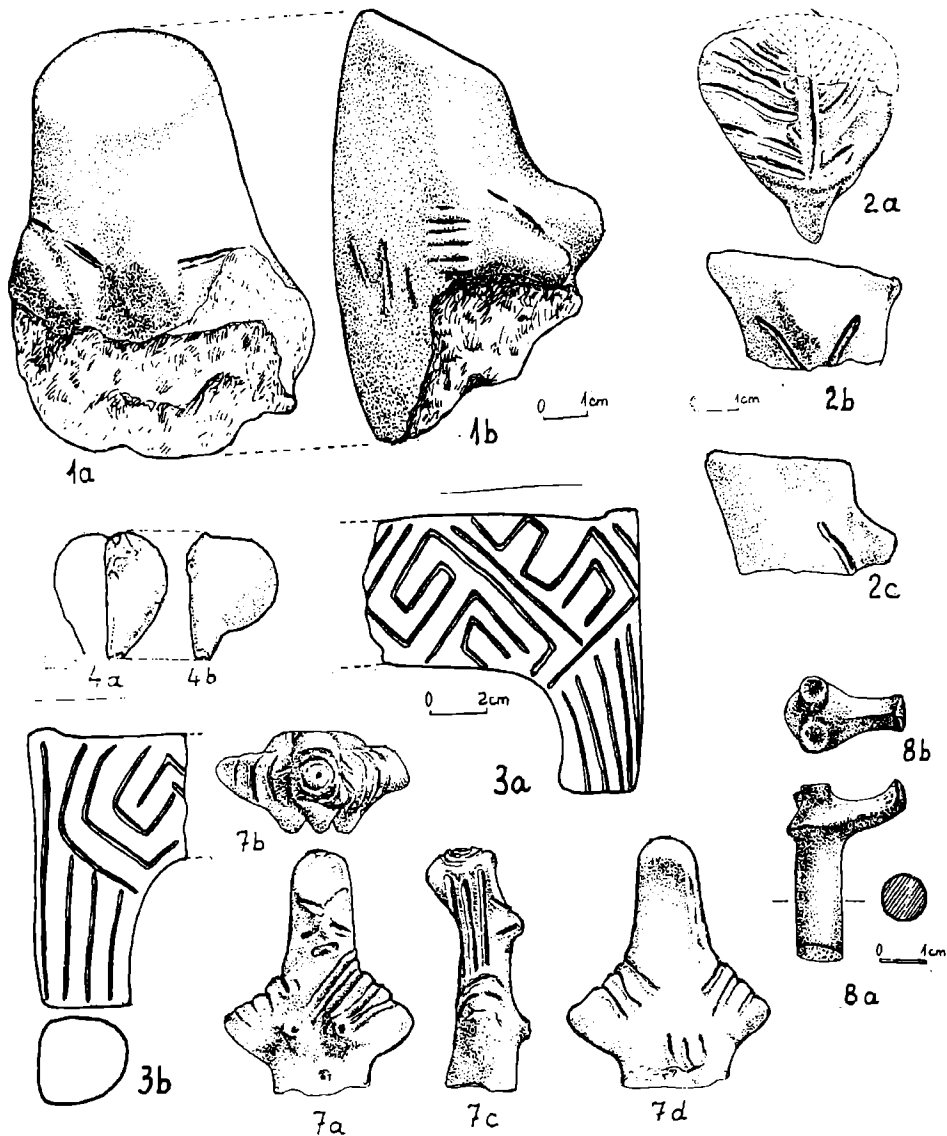

Abb. 7: Grădinile-Islaz: 4 (Cârcea IA); Cârcea-Hanuri: 8a-b; Cârcea-Viaduct: 1-3, 5-7 (Cârcea IIIC)

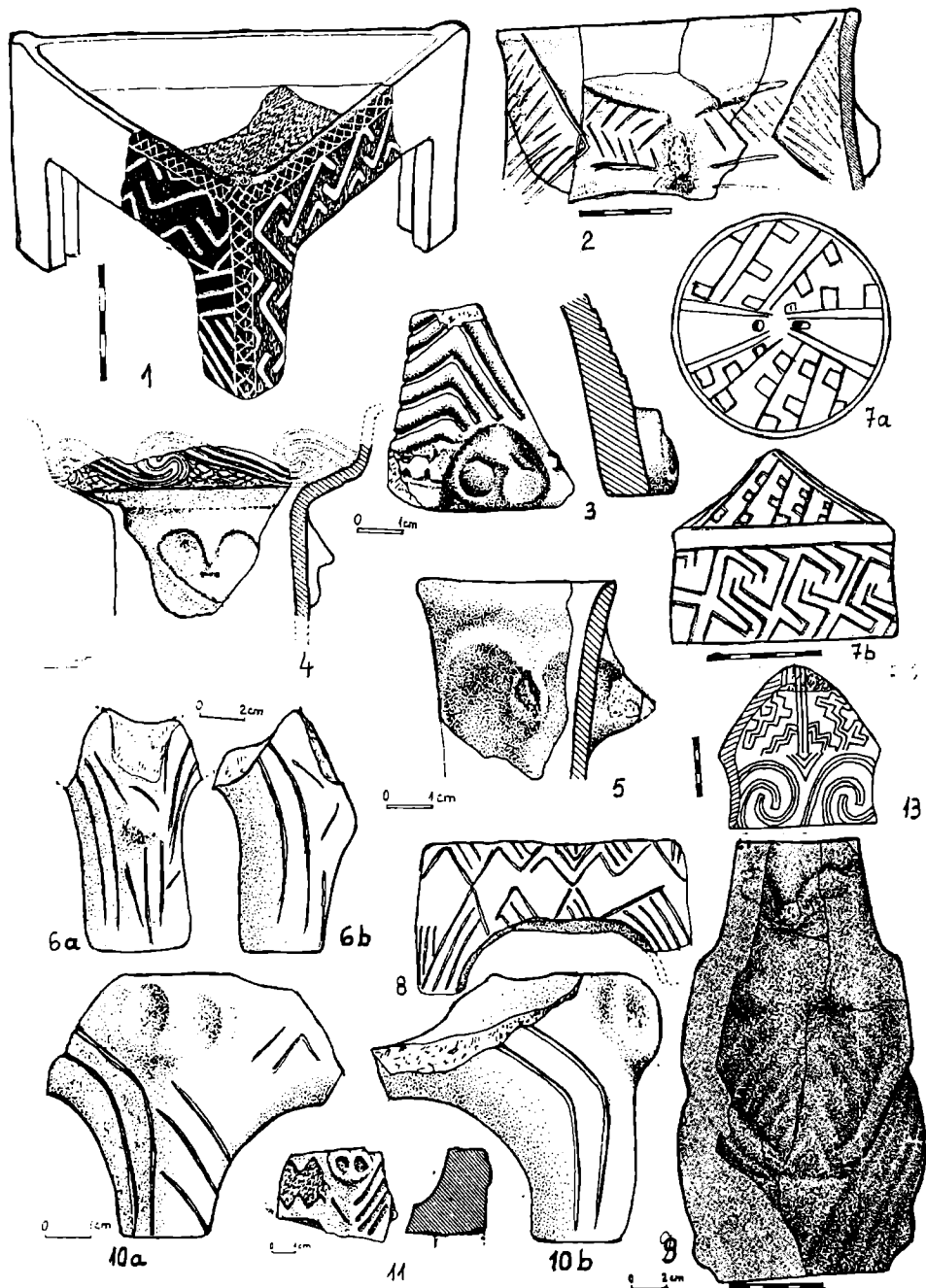

Abb. 8: Cârcea-Viaduct: 1, 6a-b, 8, 10a-b, 11 (Cârcea III), 2 (Vinča-Dudești II), 5 (Vinča-Dudești I), 9 (Cârcea III); Hotărani - La Turn: 3-4 (Vădastra IV)

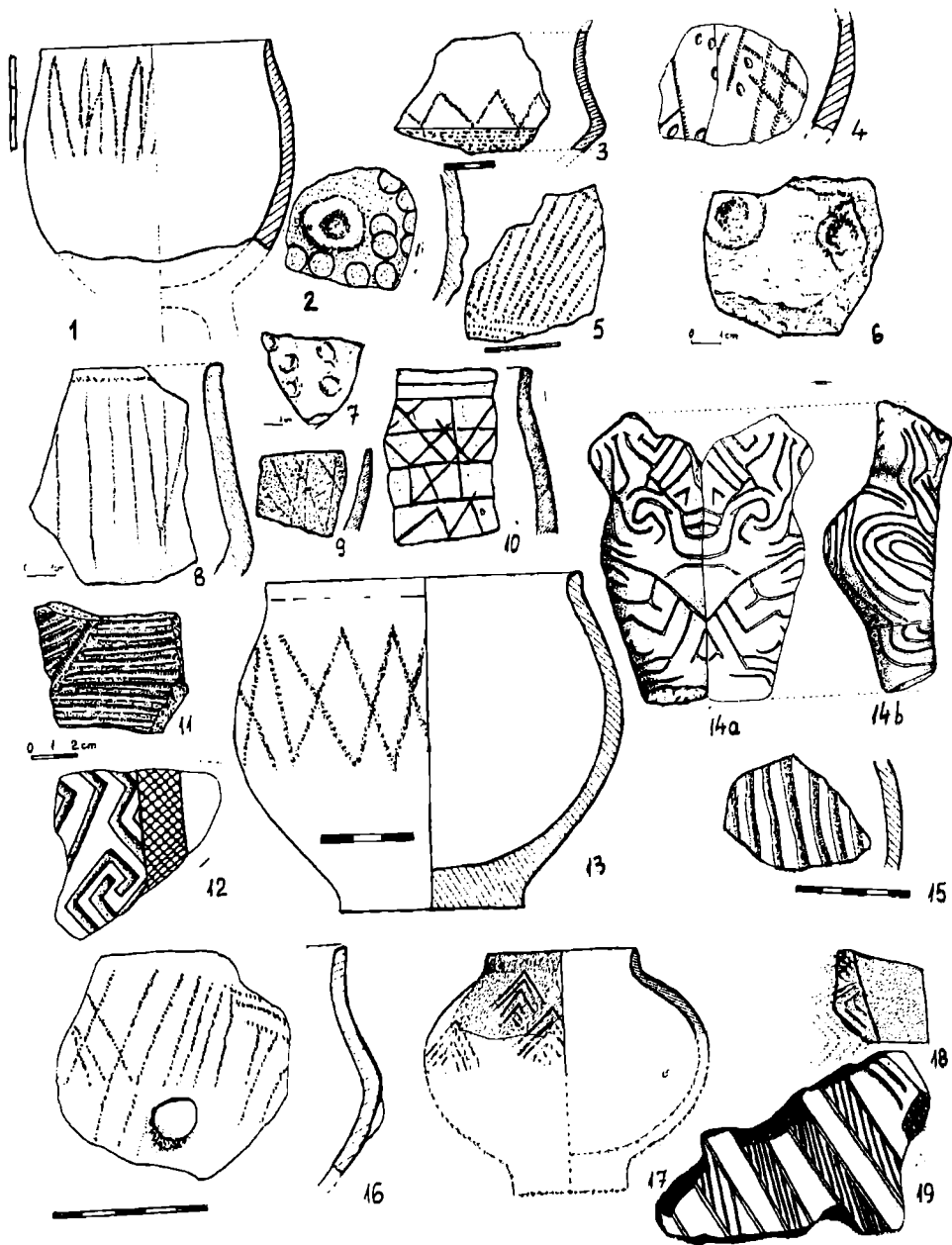

Abb. 9: Șimnic-Stațiunea Experimentală: 1 (Cârcea II); Cârcea-Hanuri: 9, 15, 17-18 (Cârcea I); Cârcea-Viaduct: 3-5, 8, 11-12, 16 (Cârcea III); Grădinile-Islaz: 2, 6-7, 10, 13 (Cârcea II); Leu Mic - La Tei: 19 (Vinča-Dudești II); Rast-Grindul Țigarului: 14a-b (Vinča B2-C)

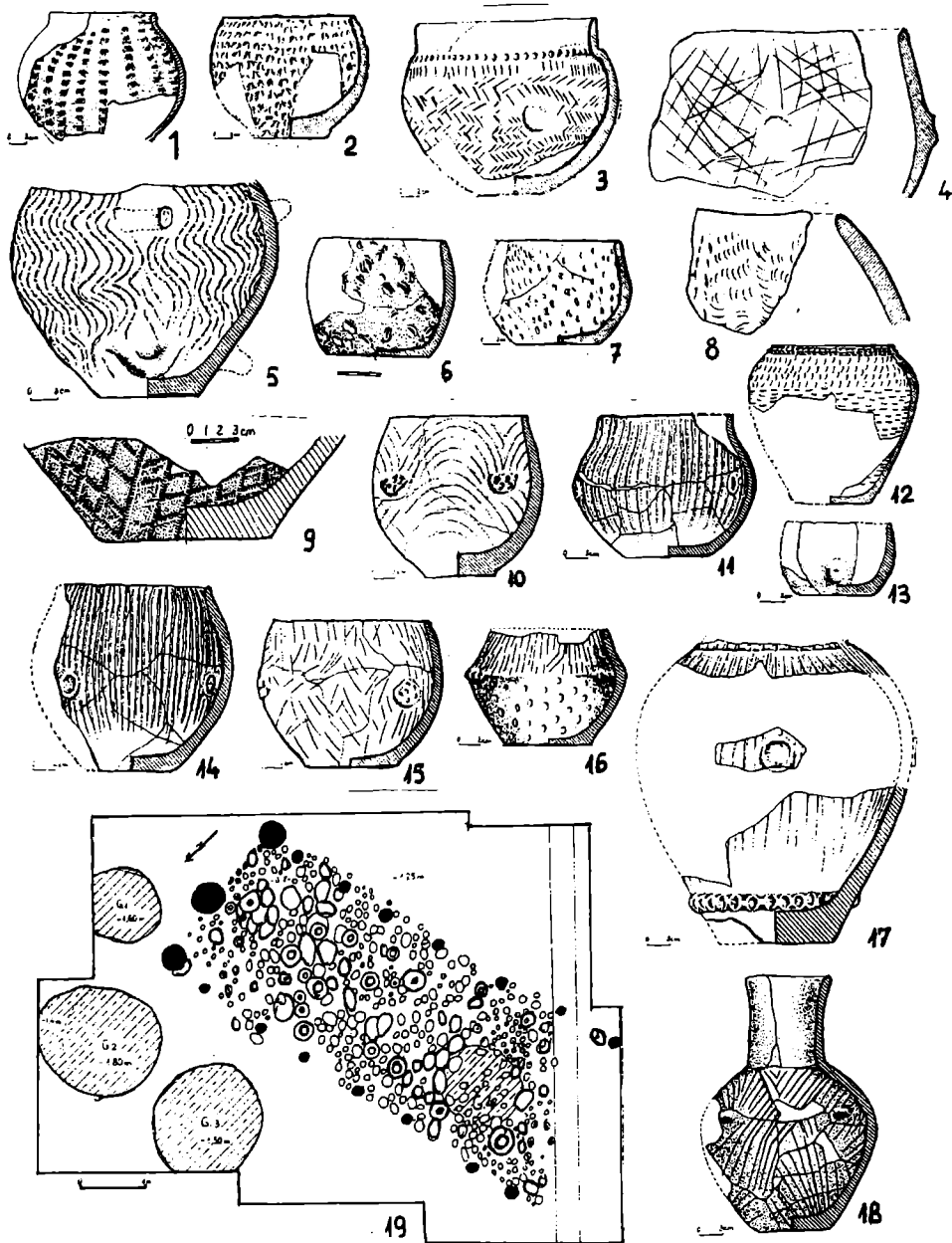

Abb. 10: Grădinile-Is laz: 1 (Cârcea I); Cârcea-Viaduct: 2-8, 13 (Cârcea III);
9-11, 14-18 (Vinča-Dudești IA); 19 = Behausung Nr. 22 (Vinča B1)

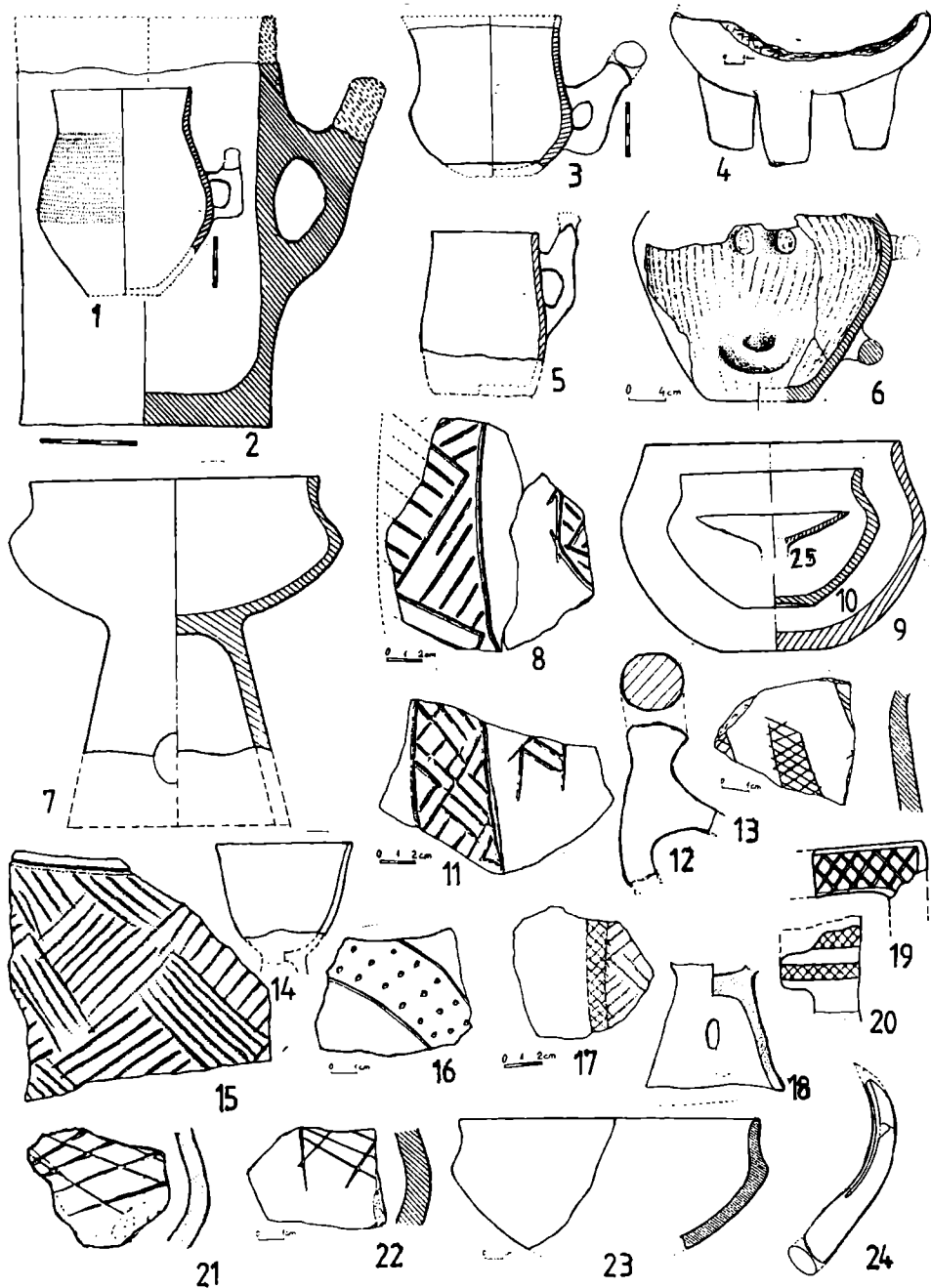

Abb. 11: Cârcea-Viaduct: 1-5 (Vinča-Dudești I; Karanovo III-Einflüsse),
6-25 (Vinča-Dudești I; S. XLIII, Grube 1)

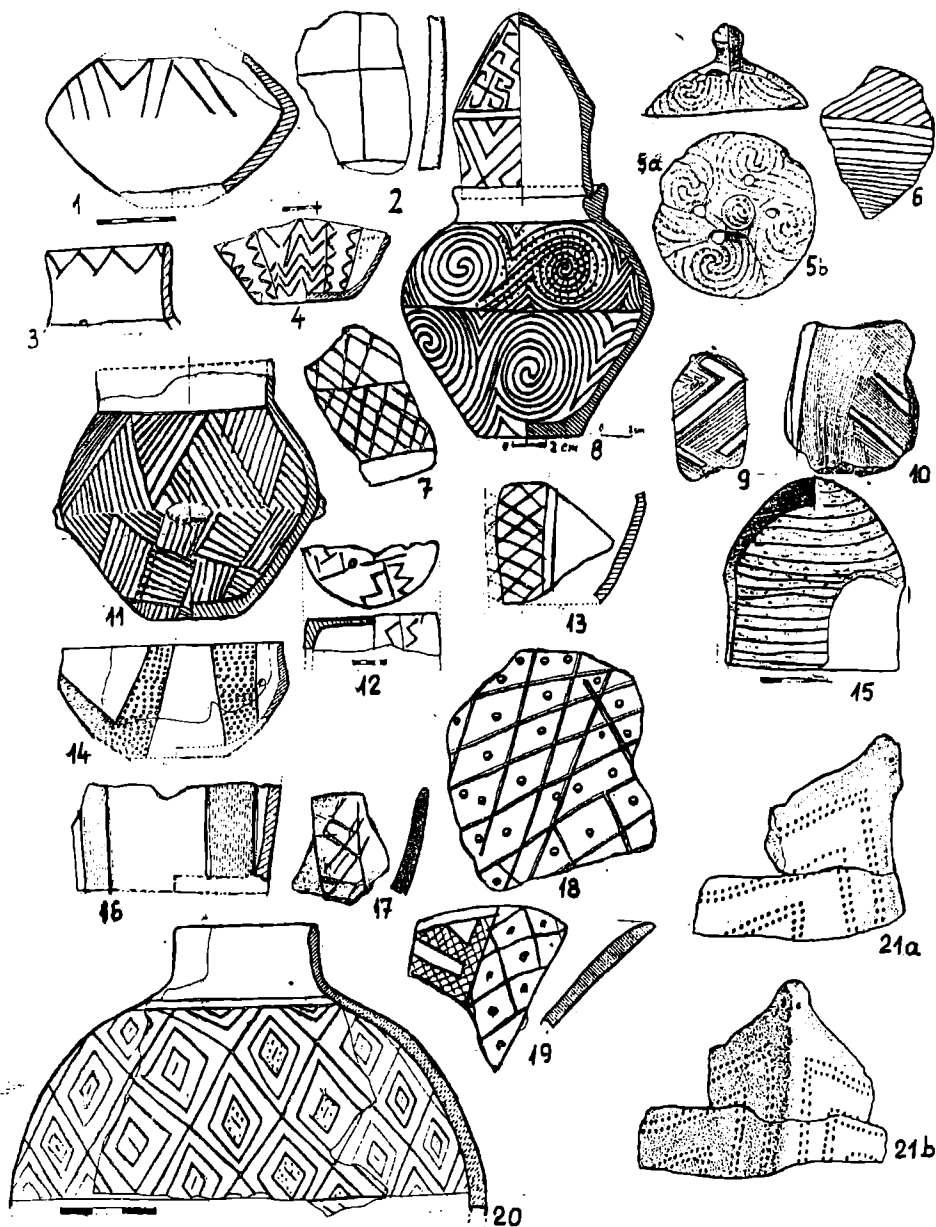

Abb. 12: Cârcea-Viaduct: 1, 3-4, 7, 12-14, 16 (Vinča-Dudești I), 17 (Cârcea III), 7-11, 18, 20-21 (Vinča-Dudești III; Vinča C); Padea-Dealul Vii: 5 (Vinča-Dudești IV); Fărcașu de Jos-Cimitir: 19 (Vădastra I)

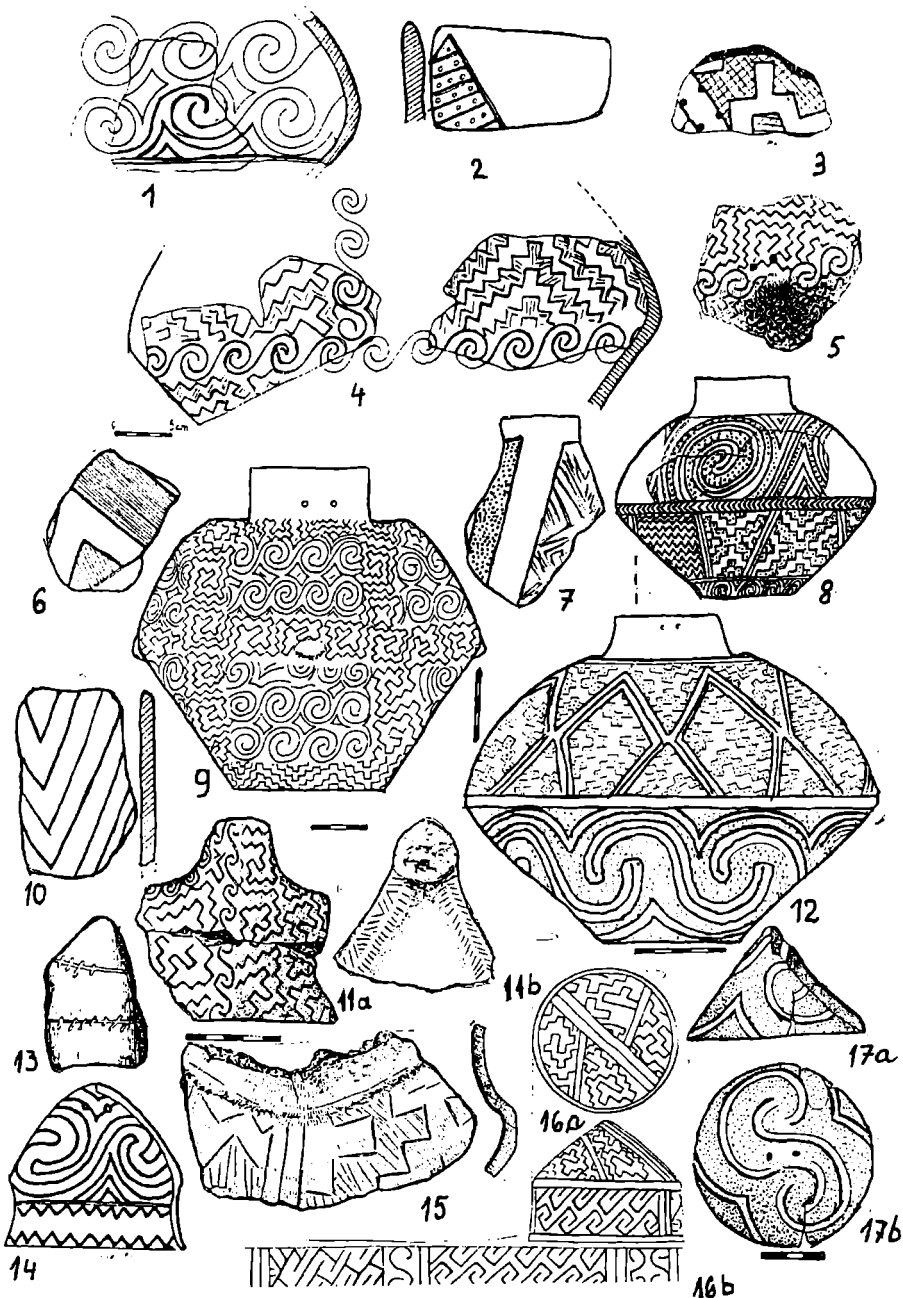

Abb. 13: Leu Mic-*La Tei*: 2-3, 6-7, 10, 13, (Vinča-Dudești II-III; Vinča C); Cârcea-Viaduct: 1, 12, 14-17 (Vinča-Dudești IV; Vinča C); Padea-*Dealul VII*: 4-5, 8-9, 11 (Vinča-Dudești IV)

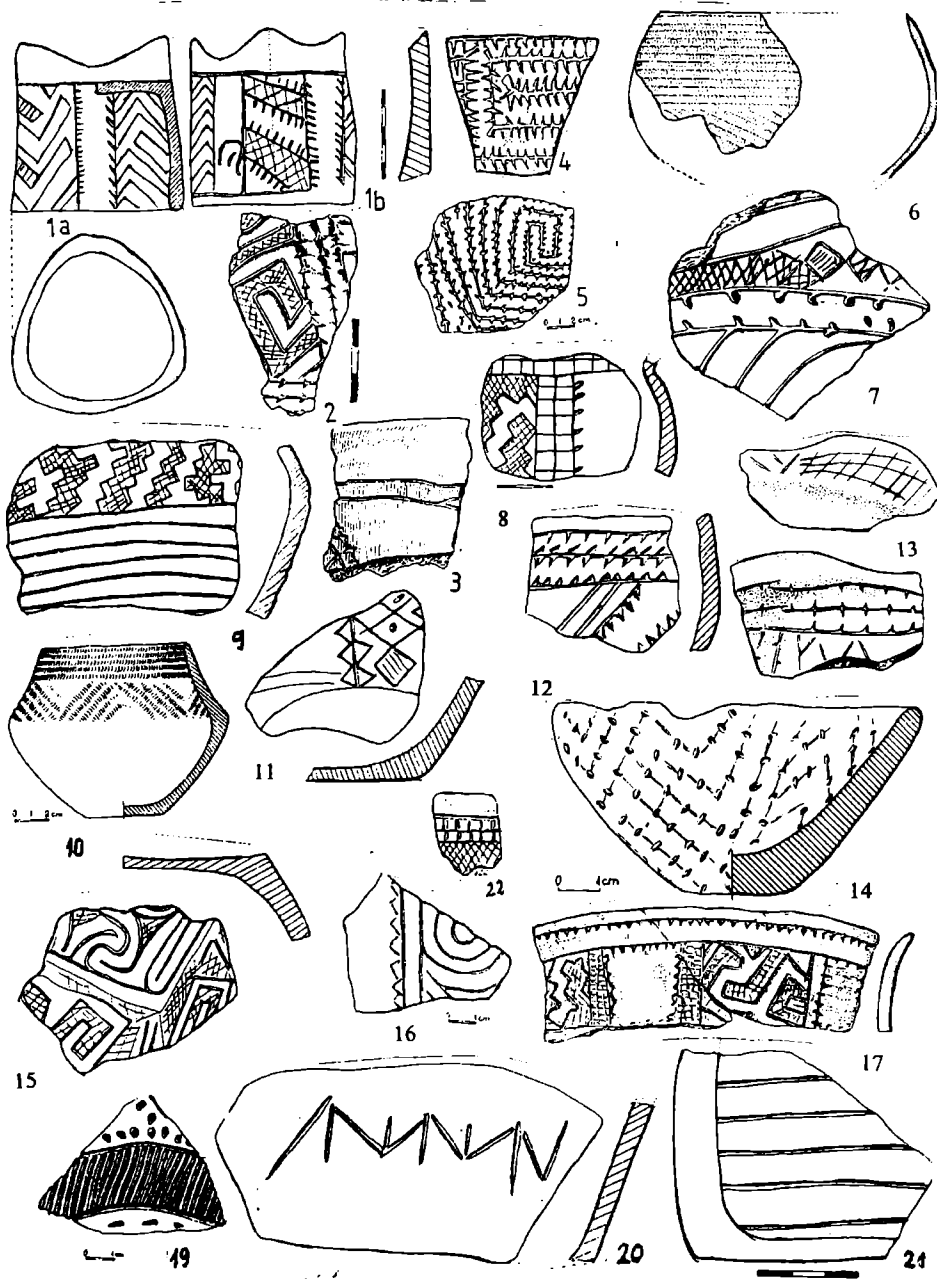

Abb. 14. Slatina-Crișan II: 1 (Vlădastra IA); Piatra Sat-Nucet: 2, 4 (Vădastra IA); Fărcașu de Sus-Pe Coastă: 8, 10-14, 16-17 (Vădastra IA); Hotărani - La Turn: 3, 5, 9 (Vădastra IB); Fărcașu de Jos-Cimitir: 7, 15 (Vădastra I); Celei-Ogoi: 6 (Vădastra IIA)

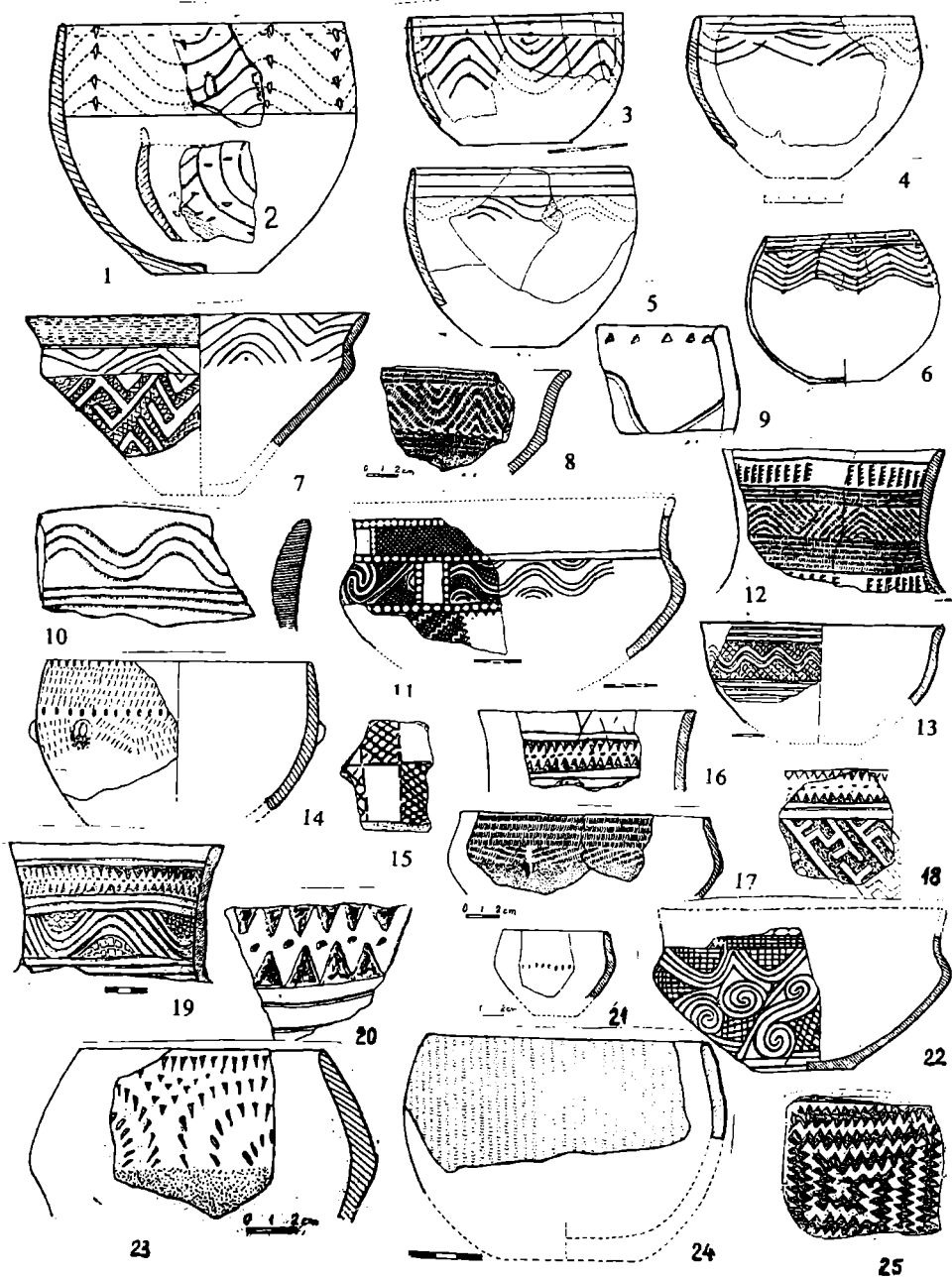

Abb. 15: Sudiți: 1-6 Keramik mit Linienziernmotiven; Hotărani – La Turn: 7-16 (Vădastra IIA); 18-19 (Vădastra IV); Celei-Malul Bălții: 17 (Vădastra IB)

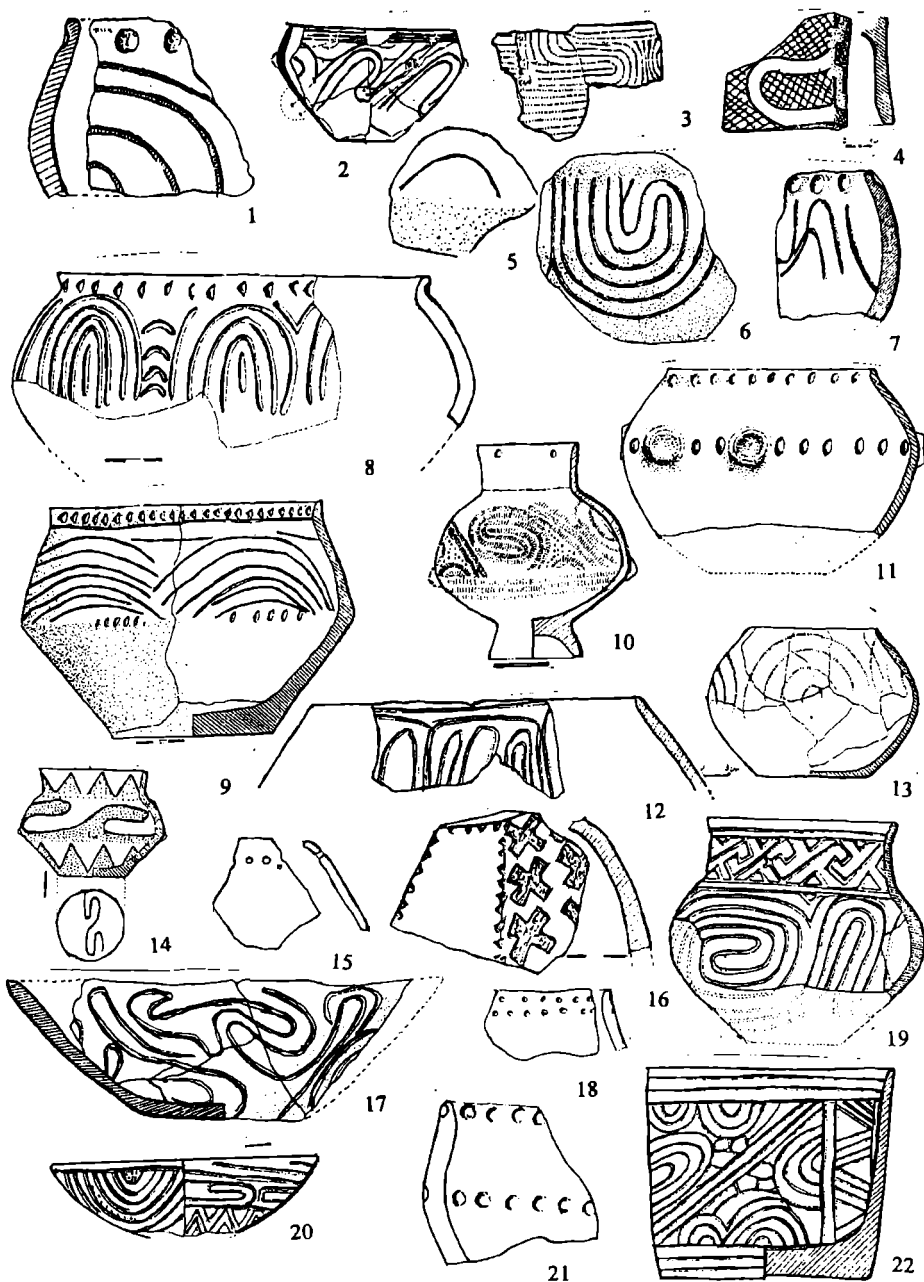

Abb. 16: Sudiți: 1-3 Keramik mit Linienziernmotiven; Fărcașu de Jos-Cimitir: 4-5, 7 (Dudești III); Fărcașu de Sus-Pe Coastă: 6 (Dudești II); Hotărani-La Turn: 9-11, 13, 15-18 (Vădastra II); Piatra Sat-Nucet: 12, 18, 20 (Vădastra IV); Vlădila-Ogoi: 14 (Vădastra III-IV); Celei-Malul Bălții: 21-22 (Vădastra IA)

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

INDUSTRIA MATERIILORE DURE ANIMALE ÎN AȘEZAREA NEOLITICĂ TIMPURIE DE LA DUDEȘTII VECHI (JUD. TIMIȘ)

Corneliu Beldiman

1. Contextul

Pe teritoriul comunei Dudeștii Vechi (fostă Beșenova Veche – în continuare DVM) se cunosc încă de la sfârșitul sec. al XIX-lea mai multe așezări preistorice, atribuite epocii neo-eneolitice. În bună parte, ele au fost sondate sau cercetate prin săpături mai extinse de către Nagy Gyula, fără a se publica însă datele exacte privind contextul stratigrafic al descoperirii materialelor.

Unul dintre punctele principale este numit local “Movila Mare” (“Humka Mare” sau “Gornja Aranka”) și reprezintă o așezare de tip *tell*, aflată în Pusta Bucovei, la 150 m nord de localitate, la confluența văilor Gornea și Beșenova (fig. 1).

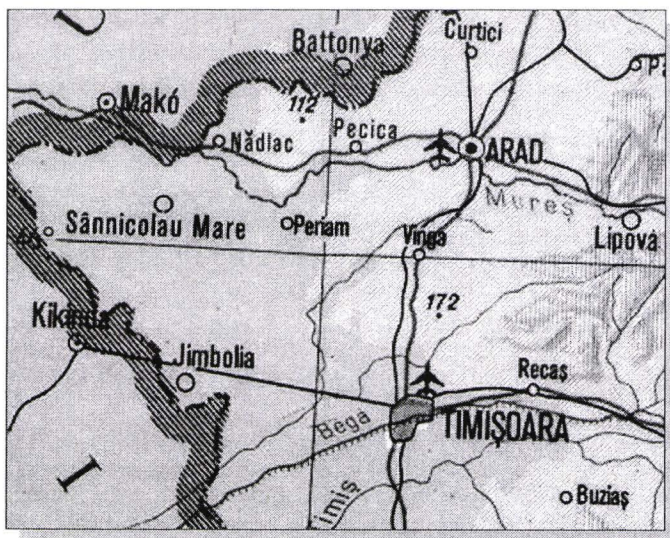

Fig. 1. DVM: localizarea așezării de tip *tell*.

Datele consemnate în literatura de specialitate arată că situl era distrus în proporție de circa 50% încă din 1907, când măsura 200 m lungime și 3 m înălțime. În același an, Nagy Gy. a cercetat prin săpături mai extinse o suprafață însumând circa 484 mp.

Pe baze strict tipologico-morfologice, materialele descoperite (ceramică, plastică, unelte din lut ars, artefacte din materii dure animale) au fost atribuite de către dr. Gh. Lazarovici culturilor Starčevo - Criș (fazele II - IV), Vinča, Tisa, Tiszapolgár. Ele se păstrează în colecțiile «Muzeului Banatului» din Timișoara (Nagy 1909, p. 146-154; Nagy 1911, p. 147-164, pl. I/2-7, 9; pl. VI/5-8; Lazarovici 1979, p. 31, 187-188, pl. IV/E 28-36, 39-41; pl. IV/F 1-57; Lazarovici 1984, p. 61-104; Lazarovici 1993, p. 245-246, 273, pl. 9a/28-36, 39-41; Beldiman 1999, vol. 2, p. 322-329, pl. 158/4-5).

2. Industria materiilor dure animale în locuirea Starčevo-Criș de la Dudeștii Vechi –“Movilă”:

Date generale

În anul 1911, Nagy Gy. publica sumar (cu ilustrație) un număr de șase piese aparținând industriei materiilor dure animale (în continuare IMDA), descoperite în *tell*-ul de la “Movila Mare”: este vorba de cinci linguri - spatule de os și un vârf de tip *I A4 a* (Nagy 1911, p. 147-164, pl. I/2-7, 9; pl. VI/5-8).

În monografia dedicată culturii Starčevo – Criș de Kutzián Ida și apărută în 1944 sunt menționate și materialele aparținând industriei materiilor dure animale de la Dudeștii Vechi – “Movila Mare”, cu ilustrarea (în desene) a două piese: un ac de os având capul discoidal și (probabil) un pandantiv realizat pe perete de defensă de mistreț?, prevăzut la partea proximală cu două creștături adânci, plasate pe laturi și destinate fixării firului de suspendare (sistemul “à gorge”) (Kutzián 1944, p. 86-88, pl. XLVIII/2-3).

Lucrarea de sinteză asupra culturii Starčevo - Criș din România, publicată de dr. Eugen Comșa în anul 1959 a inclus și materialele publicate cu peste patru decenii în urmă de Nagy Gy. (Comșa 1959, p. 175, pl. I/20-25, 29).

În sinteza asupra culturii Starčevo - Criș din Banat, dr. Gh. Lazarovici (1969) a rezervat un paragraf uneltelor aparținând IMDA provenind de la DVM; este ilustrat (cu fotografii) un număr de 44 piese: 12 linguri - spatule de os, vârfuri de tip *I A1*, *I A4* și *I A12*, precum și acul având capul discoidal, publicat anterior de Kutzián I. (Lazarovici 1969, p. 6, 8, fig. 3/1-44).

În monografia neoliticului din Banat, publicată în 1979 de același autor, ca și în sintezele din 1984 și 1993 sunt incluse (cu desene): nouă linguri - spatule și alte trei piese, dintre care una reprezintă foarte probabil un fragment diafizar de os lung, perforat central (pandantiv?); 53 vârfuri diverse (între care și cele publicate anterior - 1969), două ace cu ureche (pl. IV/F 8, 12); pandantivul pe

defensă de mistreț (numerotat pe planșa IV/F); desenul acului cu cap discoidal s-a preluat probabil din lucrarea Idei Kutzián, dar vederea din profil a fost numerotată ca o piesă distinctă (pl. IV/F 9-10) (Lazarovici 1979, p. 31, 187-188, pl. IV/E 28-36, 39-41; pl. IV/F 1-57; Lazarovici 1984, p. 61-104; Lazarovici 1993, p. 245-246, 273, pl. 9a/28-36, 39-41).

3. Obiective

În contextul mai larg al valorificării sistematice a descoperirilor IMDA preistorice din România, manifestă în ultimii ani și în mediul cercetării specifice de la noi (Beldiman 1999; Beldiman 1999a; Beldiman 1999b – cu bibliografia), demersul de față urmărește să ofere, în premieră, o sinteză asupra inventarului artefactelor din materii dure animale de la DVM, atribuite pe baze tipologice culturii Starčevo-Criș, conform reperelor metodologice actuale ale domeniului. Este aplicată clasificarea tipologică elaborată recent și inclusă în teza de doctorat a autorului – cf. Beldiman 1999.

Ocupând un loc important în cadrul activităților curente de subzistență sau în sfera manifestărilor de ordin artistic / estetic ale diverselor comunități preistorice (și nu numai), industria materiilor dure animale (sau industria osului, cum a consacrat-o tradiția cercetării) pune la dispoziție date foarte valoroase, încă receptate sumar și subexploatate în mediul de cercetare de la noi.

Acest gen particular de industrie este ilustrat în mod remarcabil (și unic în multe aspecte) prin structura inventarelor vestigiilor mobile atribuite culturii Starčevo-Criș.

4. Metodologie

Detaliile privind aspectele metodologice ale demersului care vizează studiul complex al IMDA au fost prezentate cu mai multe ocazii recente și nu mai insistăm asupra lor cu prilejul de față (Beldiman 1999; Beldiman 1999a; Beldiman 1999b; Beldiman 1999c; Beldiman 2000; Marinescu, Beldiman 1997); este vorba de: ? criteriile și structura tipologiei (categorii/ grupe/ tipuri/ subtipuri/ variante/ subvariante); ? structura repertoriului descoperirilor, a fișei individuale, a vocabularului etalonat; ? coordonatele analizei: elementele debitajului și ale fasonării; amenajările specifice; înregistrarea și interpretarea urmelor macro- și microscopice ale procedeele de fabricare, precum și cele generate de utilizare.

5. Baza documentară

Cu ocazia studierii în 1995 a colecțiilor «Muzeului Banatului» din Timișoara, prin amabilitatea fostului director dr. Nicolae Săcară, a dr. Florin Drașovean, ca și a colegilor muzeografi Mircea Mare și Vasile Râmneanțu, au fost identificate unele materiale IMDA provenind de la DVM și atribuite în mod generic culturii Starčevo - Criș.

Parte dintre ele a fost deja publicată în lucrările dr. Eugen Comșa, și dr. Gheorghe Lazarovici: este vorba de opt linguri - spatule, provenind din cercetările lui Nagy Gy. (cf. Repertoriul, piesele DVM 8 - 15). În scopul asigurării conservării, ele au fost tratate (probabil imediat după descoperire) prin impregnarea cu parafină. Stratul gros depus a estompat detaliile morfologice și a făcut imposibilă observarea urmelor tehnice rezultate în urma debitajului și a fasonării.

Am putut observa, cu acest prilej, că unele piese fragmentare au fost completate cu parafină. Am avut și surpriza constatării faptului că piesa ilustrată la Comșa 1959, pl. I/21 și Lazarovici 1969, p. 8, fig. 3/14 este o replică din același material (parafină), trebuind, în consecință, să fie eliminată din repertoriul descoperirilor provenind de la DVM.

În colecțiile aceleiași prestigioase instituții muzeale nu s-a putut regăsi (deocamdată) bună parte a pieselor semnalate și ilustrate în lucrările dr. Gh. Lazarovici (1969, 1979, 1993); datele insuficiente din publicațiile respective nu ne-au permis să le includem în repertoriul prezentei lucrări, deși unele piese ar fi putut augmenta sensibil gama tipologică reprezentativă a așezării (de exemplu: acele cu ureche, pandantivul pe defensă de mistreț sau pandantivul perforat central).

Lotul IMDA de la DVM care a putut fi inclus în lucrarea de față cuprinde 17 piese (**N total = 17**). Un număr de 16 piese a fost studiat direct, iar datele pentru una singură au fost preluate exclusiv din publicații. Astfel, piesele DVM 1 - 2, 4 - 7, 12, 16 au caracter inedit, fiind identificate în colecțiile «Muzeului Banatului»; DVM 3, 8 - 11, 13 - 15, 17 au fost deja publicate (Kutzián 1944, p. 86-88, pl. XLVIII/2; Comșa 1959, pl. I/20 - 25, 29; Lazarovici 1969, p. 8, fig. 3/1 - 8, 10 - 12; Lazarovici 1979, pl. IV/E 28 - 36; Lazarovici 1993, p. 273, fig. 9a); DVM 17 (ac având capul discoidal) nu s-a putut regăsi în depozitele «Muzeului Banatului», dar s-a inserat în Repertoriu pe baza datelor din monografia Idei Kutzián, fiind o piesă tipică pentru cultura Starčevo - Criș și având bune analogii între descoperirile din România și din regiunile învecinate.

Cum deja s-a subliniat, *contextul de proveniență* a materialelor este neprecizat (și neprecizabil), nefiind înregistrat probabil la momentul descoperirii de către autorul cercetărilor (Nagy Gy.). Acest fapt este de natură să diminueze valoarea documentară a lotului pieselor analizate.

6. Repertoriu

DVM 1

1. Piesă inedită.
2. Coordonate neprecizate.
3. Piesă întreagă. Culoarea brună uniformă indică probabil aplicarea tratamentului termic.
4. Fragment diafizar de os lung de bovine.

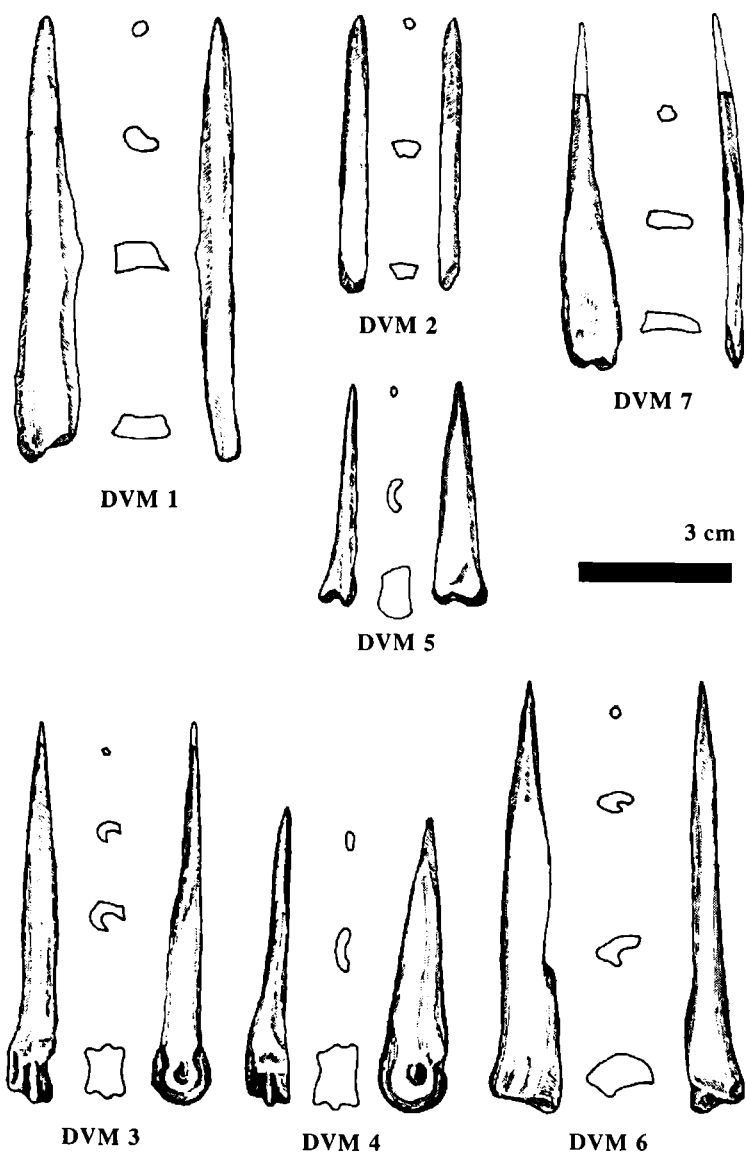

Fig. 2. DVM: vârfuri de os de tip I A1 (DVM 1-2); de tip I A7 (DVM 3-6) și de tip I A15 (DVM 7).

5.1. PP/EP: margini convexe convergente, extremitate concavă neregulată (de debitaj), secțiune trapezoidală (anatomică și de debitaj).

5.2. PM: MS rectilinie, MD convexă neregulată (de debitaj), secțiune trapezoidală (de debitaj și anatomică).

5.3. PD/ED: margini rectilinii convergente (de fasonare), extremitate rotunjită (de uzură), secțiune ovală (de fasonare).

6.1. Generală: L tot. 100; EP 13/6; PM 12/7; LPA cca 40; CD 6/4,5.

6.2. Indici: IA 7,69; IAV 40.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment diafizar de os lung, probabil prin percuție directă/fracturare.

7.2. Fasonarea: amenajarea PD prin abraziune multidirecțională (axială, oblică, transversală).

7.3. Urme de utilizare: tocirea și lustruirea PD pe o lungime de cca 30 mm; rotunjirea ED.

DVM 2

1. Piesă inedită.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă întreagă.

4. Fragment diafizar de metapod (semi-metapod) de ovicaprine.

5.1. - 5.2. PP/EP, PM: margini rectilinii paralele (de fasonare), extremitate convexă neregulată (de debitaj), secțiune trapezoidală cu FS convexă și FI concavă (de fasonare).

5.3. PD/ED: margini convexe convergente, suprafețe fațetate (de fasonare), extremitate rotunjită (de uzură), secțiune poligonală (de fasonare).

6.1. Generală: L tot. 62; EP 5,5/3,5; PM 5/3,5; LPA cca 18; CD 4/3,5.

6.2. Indici: IA 12,40; IAV 29,03.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment de metapod (semi-metapod), probabil prin despicare/percuție directă sau abraziune în suprafață; urmele operației au fost eliminate prin fasonare.

7.2.1. Fasonarea: regularizarea marginilor, a fețelor și amenajarea PD prin abraziune transversală și oblică; la PD, operația s-a executat pe mai multe planuri, determinându-i aspectul fațetat.

7.2.2. Parametrii morfometrici ai piesei făceau dificilă utilizarea cu priză directă, ceea ce sugerează posibilitatea fixării ei într-un suport. Tipul fixării: axial - direct - pozitiv.

7.3. Urme de utilizare: tocirea și lustruirea PD pe o lungime de cca 10 mm; rotunjirea ED.

DVM 3

1. Comșa 1959, pl. I/29, Lazarovici 1969, p. 8, fig. 3/25; Lazarovici 1979, pl. IV/ F 57.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă aproape întreagă - lipsește ED, fracturată oblic în vechime.

4. Fragment de metapod (semi-metapod) distal de ovicaprine.

5.1. PP/EP: margini rectilinii convergente (de fasonare) și concave convergente (anatomice); extremitate anatomică, secțiune anatomică și convex - plană (anatomică și de debitaj).

5.2. PM: margini rectilinii convergente (de fasonare); secțiune convex - concavă (anatomică și de fasonare).

5.3. PD/ED: margini rectilinii convergente, secțiune trapezoidală și circulară (de fasonare), extremitate oblică (de uzură).

6.1. Generală: L tot. 85/83; EP 12,5/9; PM 8/6; LPA cca 48/46; CD 2,5.

6.2. Indici: IA 6,80; IAV 56,47.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment distal de metapod (semi-metapod) prin șanțuire axială și despicare; urmele de șanțuire se observă în mod discontinuu pe FS spre MD, fiind mult estompate prin fasonare.

7.2. Fasonarea: amenajarea PD - PM, ca și a PP pe margini prin abraziune axială, transversală și oblică; PD a dobândit un aspect fațetat.

7.3. Urme de utilizare: tocirea și lustruirea PD pe o lungime de cca 10 mm, ca și fracturarea oblică a ED au fost determinate de utilizarea probabilă ca perforator; rotunjirea marginilor planului de fractură și a extremității denotă că utilizarea a continuat și după fracturarea ED.

DVM 4

1. Piesă inedită.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă aproape întreagă - lipsește ED, fracturată în vechime. Culoarea brună indică probabil aplicarea tratamentului termic.

4. Fragment de metapod (semi-metapod) distal de ovicaprine.

5.1. PP/EP: morfologie anatomică nemodificată (cu excepția planului de fractură de pe FI).

5.2. PM: margini concave convergente (de fasonare), secțiune convex - concavă (anatomică și de fasonare).

5.3. PD/ED: margini rectilinii convergente, secțiune convex - concavă și ovală (de fasonare), extremitate oblică (de uzură).

6.1. Generală: L tot. 66/64; EP 15,5/10; PM 10/4; LPA cca 38/36; CD 5/2,5.

6.2. Indici: IA 4,25; IAV 57,57.

7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment distal de metapod (semi-metapod), probabil prin despicare axială/percuție directă.

7.2. Fasonarea: regularizarea marginilor PM și amenajarea PD prin abraziune axială, transversală și oblică.

7.3. Urme de utilizare: tocirea și lustruirea PD, ca și fracturarea ED se constituie în indicii probabile de utilizare.

DVM 5

1. Piesă întreagă.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă întreagă. Culoarea brună uniformă indică aplicarea probabilă a tratamentului termic.

4. Fragment distal neepifizat de metapod (semi-metapod) de ovicaprine.

5.1. PP/EP: morfologia anatomică nemodificată (cu excepția FI).

5.2. PM: margini rectilinii convergente (de fasonare), secțiune convex - concavă (anatomică și de fasonare).

5.3. PD/ED: margini ușor convexe convergente (de fasonare), secțiune ovală, extremitate ascuțită.

6.1. Generală: L tot. 49; EP 12/8; PM 7,5/4; LPA cca 15; CD 3,7/2.

6.2. Indici: IA 4,08; IAV 30,61.

7.1. Debitajul: vezi *supra*, piesa DVM 4.

7.2. Fasonarea: vezi *supra*, piesa DVM 4.

7.3. Urme de utilizare: tocirea și lustruirea superficiale ale PD.

DVM 6

1. Piesă întreagă.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă aproape întreagă - lipsește ED, fracturată în vechime.

4. Fragment proximal de metapod (semi-metapod) de ovicaprine.

5.1. **PP/EP:** MD convexă (de debitaj), MS concavă (anatomică), extremitate anatomică, secțiune biconvexă neregulată (anatomică și de debitaj).

5.2. **PM:** MD concavă (de debitaj), MS rectilinie (anatomică), secțiune convex - concavă (anatomică și de debitaj).

5.3. **PD/ED:** margini rectilinii convergente (de fasonare), extremitate oblică (de fracturare), secțiune convex - concavă și circulară (anatomică și de fasonare).

6.1. **Generală:** L tot. 96/94; EP 18/12; PM 10/6; LPA cca 30; CD 5/3,7.

6.2. **Indici:** IA 5,33; IAV 31,25.

7.1. **Debitajul:** vezi *supra*, piesa DVM 3; urmele aplicării operației se observă pe FI.

7.2. **Fasonarea:** amenajarea PD prin abraziune axială, transversală și oblică.

7.3. **Urme de utilizare:** tocirea și lustruirea PD; fracturarea oblică a ED, pe un plan convex.

DVM 7

1. Piesă inedită.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă fragmentară - lipsește ED, fracturată în vechime.

4. Fragment de corp (perete, semi-corp) costal, probabil de bovine.

5.1. **PP/EP:** margini convexe neregulate convergente, extremitate concavă neregulată (de debitaj), secțiune triunghiulară (anatomică și de debitaj).

5.2. **PM:** margini convexe convergente (de debitaj), secțiune convex - concavă (de debitaj și anatomică).

5.3. **PD/ED:** margini concave convergente, secțiune trapezoidală, extremitate concavă (de fracturare).

6.1. **Generală:** L tot. 77/62; EP 11,5/4,5; PM 11/3,5; LPA cca 50/35; CD 3/2,5.

6.2. **Indici:** IA 6,69; IAV 64,93.

7.1. **Debitajul:** prelevarea unui fragment de semi - corp (perete) costal, probabil prin percuție directă/despicare axială.

7.2. **Fasonarea:** amenajarea PD prin abraziune axială și transversală; serii de striuri bine marcate se observă pe întreaga lungime a PD.

7.3. **Urme de utilizare:** fracturarea PD a survenit probabil în timpul utilizării.

DVM 8

1. Nagy 1911, pl. I/4; Comșa 1959, pl. I/23; Lazarovici 1969, p. 8, fig. 3/2; Lazarovici 1979, pl. IV/E 34; Lazarovici 1993, p. 273, pl. 9a/29.

2. Coordonate neprecizate.

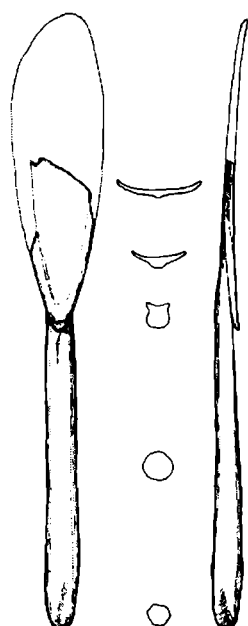
3. Piesă fragmentară - lipsește cca 1/2 a PD, fracturată oblic și axial în vechime. Suprafața piesei este acoperită integral cu parafină. Culoarea brună închisă poate indica aplicarea tratamentului termic sau arderea fortuită.

4. Fragment de metapod (metatars?) de bovine.

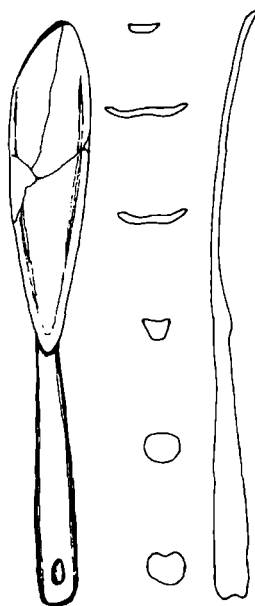
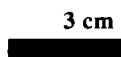
5.1. **PP/EP:** PP lungă rectilinie, având margini ușor convexe și rectilinii divergente spre EP, convergente spre PM; extremitate de formă tronconică, ușor convexă (toate de fasonare); țesutul spongios a fost pus în evidență pe FI prin fasonare; secțiuni circulare și ovale (de fasonare).

5.2. **PM:** zona de jonctiune dintre PP (mâner) și PD (căuș) are marginile rectilinii divergente în plan și rectilinii convergente în profil; baza căușului este puternic profilată, având pe FS capătul rotunjit; pe FI, PP se prelungește pe PM și pe PD cu o nervură, având marginile rectilinii convergente; secțiunea PM este concav - convexă asimetrică.

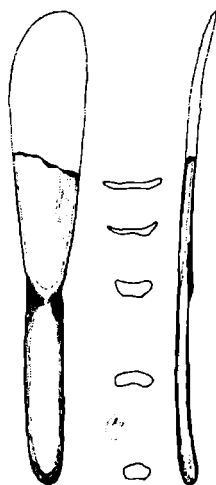
5.3. **PD/ED:** căuș larg și adânc, cu margini ridicate, având probabil forma generală ovală/eliptică; margini rectilinii divergente pe segmentul păstrat; pe FI, PP se prelungește

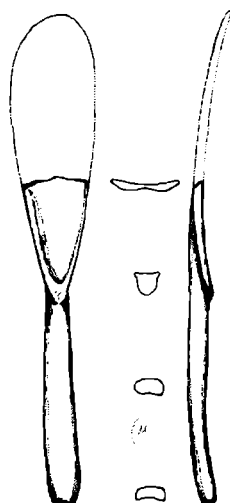
DVM 8

DVM 9

DVM 10

DVM 11

Fig. 3. DVM: linguri-spatule de tip I F3 g (DVM 8-11).

cu o nervură net profilată; secțiuni convex - concave. Piesă cu profil general ușor curb (PD), fasonată integral.

6.1. Generală: L tot. 213/163; **PP:** L 100; EP 7,5/6,5; lăț./gros. max. 12/10,5; **PM:** L 15; lăț./gros. 10,5/7,5; **PD:** L 98/48; lăț. max. 30; gros. 2; ad. 4.

6.2. Indici: IA 7,10; IAC 46,00.

7.1. Debitajul: prelevarea unui semi - metapod sau fragment de metapod de bovine prin percuție directă/despicare axială, șanțuire/despicare, sau abraziune în suprafață/despicare.

7.2. Fasonarea: integrală; realizată prin abraziune multidirecțională.

7.2.1. Finisarea: înlăturarea striurilor axiale de abraziune pe PD (căuș) prin lustruire pe substrat flexibil mobil fin (*recte*, o bucată de piele sau de material textil).

7.3. Urme de utilizare: fractura oblică principală a PD a survenit probabil în timpul folosirii (flexiune în sensul FI/FS).

DVM 9

1. Nagy 1911, pl. I/2; Comșa 1959, pl. I/20; Lazarovici 1969, p. 8, fig. 3/3, 11; Lazarovici 1979, pl. IV/E 28, 32; Lazarovici 1993, p. 273, pl. 9a/31-32.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă fragmentară - lipsește o porțiune a MS/PM, fracturată și pierdută recent; fractură oblică produsă la nivelul PM; 1/2 a PD păstrată și lipită. Suprafața a fost acoperită integral cu parafină.

4. Vezi *supra*, piesa DVM 8.

5.1. PP/EP: mâner lung, cu margini rectilinii și ușor convexe convergente; extremitate anatomică (suprafața articulară a condilului epifizar); pe FS spre EP a fost rezervată amprenta sesamoidului, sub forma unei alveole de formă ovală neregulată; secțiuni ovale.

5.2. PM: zona de joncțiune a PP și a PD este profilată, cu baza căușului rotunjită; margini divergente în plan și concav - convexe convergente în profil; secțiune concav - convexă asimetrică.

5.3. PD/ED: căuș larg, puțin adânc, de formă ovală/eliptică; margini convexe divergente, profilate; secțiuni concav - convexe.

6.1. Generală: L tot. 212; **PP:** L 80; EP 11/10; lăț./gros. max. 12,5/11,5; **PM:** L 20; lăț./gros. 9,5/6,5; **PD:** L 111; lăț. max. 29; gros. 3; ad. cca 2.

6.2. Indici: IA 7,31; IAC 52,35.

7.1. - 7.2. Vezi *supra*, piesa DVM 8. EP și o porțiune a amprentei sesamoidului au rămas nemodificate (aspect anatomic).

7.3. Urme de utilizare: tocirea și fațetarea prin abraziune funcțională a ED/MS pe o porțiune lungă de cca 25 mm, prin contactul cu o suprafață dură (vas ceramic?).

DVM 10

1. Nagy 1911, pl. I/6; Comșa 1959, pl. I/24; Lazarovici 1969, p. 8, fig. 3/1; Lazarovici 1979, pl. IV/E 29; Lazarovici 1993, p. 273, pl. 9a/30.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă fragmentară - lipsește cca 1/2 a PD (a căușului), fracturată oblic în vechime. Suprafața a fost acoperită cu parafină.

4. Vezi *supra*, piesa DVM 8.

5.1. PP/EP: mâner scurt și plat, cu marginile convexe convergente, extremitate convexă (de fasonare); secțiuni convex - concave.

5.2. PM: baza căușului profilată în forma literei V; margini convexe divergente în plan și rectilinii convergente în profil; secțiune biconcavă asimetrică.

5.3. PD/ED: căuș lung, având formă ovală/eliptică; margini convexe divergente, secțiuni concav - convexe.

6.1. Generală: L tot. 173/120; **PP:** L 60; EP 7,5/6; lăț./gros. max. 13/6; **PM:** L 20;

lăț./gros. 14/5,5; **PD**: L 93/40; lăț. max. 23; gros. 2,5; ad. oca 2.

6.2. Indici: IA 1,86; IAC 53,75.

7.1. - 7.2. Vezi *supra*, piesa DVM 8.

7.3. Urme de utilizare: nu sunt decelabile.

DVM 11

1. Nagy 1911, pl. I/7; Comșa 1959, pl. I/25; Lazarovici 1969, p. 8, fig. 3/5; Lazarovici 1979, pl. IV/E 30; Lazarovici 1993, p. 273, pl. 9a/35.

2. Coordonate neprecizate.

3. - 4. Vezi *supra*, piesele DVM 8 și DVM 10.

5.1. PP/EP: mâner plat, cu margini convexe convergente, extremitate rectilinie (de fasonare); secțiuni convex - concave.

5.2. PM: baza căușului profilată în forma literei V; margini convexe divergente în plan, secțiune concav - convexă.

5.3. PD/ED: căuș larg, de formă ovală/eliptică; margini convexe divergente, secțiuni concav - convexe și biconvexe asimetrice.

6.1. Generală: L tot. 170/114; **PP**: L 67; EP 10/5; gros./lăț. max. 12,5/6; **PM**: L 15; lăț./gros. 11/7,5; **PD**: L 41/30; lăț. max. 23; gros. 2,5; ad. cca 2.

6.2. Indici: IA 4,14; IAC 24,11.

7.1. - 7.3. Vezi *supra*, piesa DVM 10.

DVM 12

1. Piesă inedită.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă fragmentară - lipsește PD, fracturată probabil recent. Suprafețele au fost acoperite cu parafină.

4. Vezi *supra*, piesa DVM 8.

5.1. PP/EP: mâner masiv, puternic curbat în profil (FS convexă); margini ușor convexe convergente, extremitate concavă anatomică (suprafața articulară a condilului epifizar); secțiuni circulare și ovale.

5.2. PM: zona de jonctiune PP/PD este profilată în forma literei V; margini convexe divergente în plan și rectilinii convergente în profil; secțiune concav - convexă.

5.3. PD/ED: căuș larg, de formă ovală/eliptică; margini convexe divergente, secțiuni concav - convexe.

6.1. Generală: L tot. 177/110; **PP**: L 70; EP 13/13; lăț./gros. max. 15/14; **PM**: L 15; lăț./gros. 10/6; **PD**: L 91/24; lăț. max. cca 30/16; gros. 3; ad. cca 2.

6.2. Indici: IA 1,94; IAC 51,41.

7.1. - 7.2. Vezi *supra*, piesele DVM 8 și DVM 10. Curbarea accentuată (neuzuală, nepermisă în mod normal de morfologia anatomică, respectiv de grosimea pereților metapodului) a PP în profil este probabil rezultatul aplicării unui procedeu de modelare superficială a osului, prin înmuiere (plasticizare); vezi și *infra*, cazul identic al piesei DVM 16.

7.3. Vezi *supra*, piesa DVM 10.

DVM 13

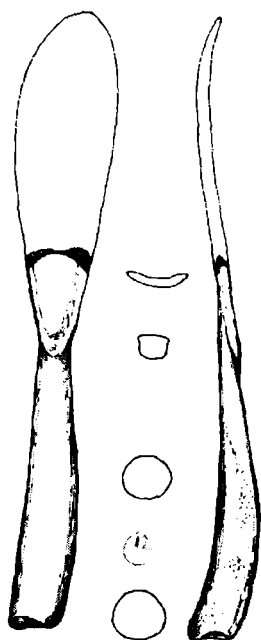
1. Nagy 1911, pl. I/4; Comșa 1959, pl. I/22

2. Coordonate neprecizate.

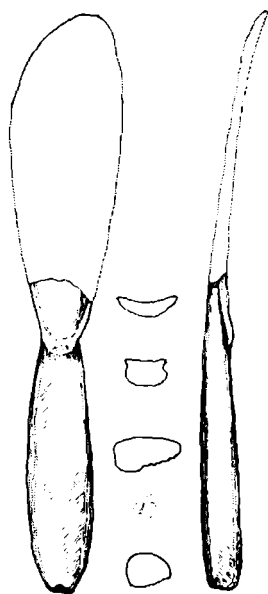
3. Piesă fragmentară - lipsește PD, fracturată în vechime. Suprafața a fost acoperită cu parafină.

4. Vezi *supra*, piesa DVM 8.

5.1. PP/EP: mâner plat și scurt, având margini convexe divergente și extremitate

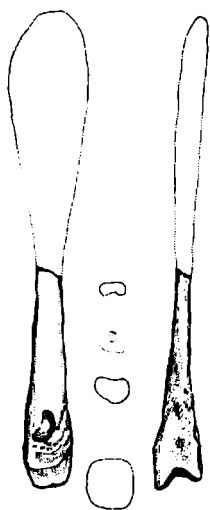

DVM 12

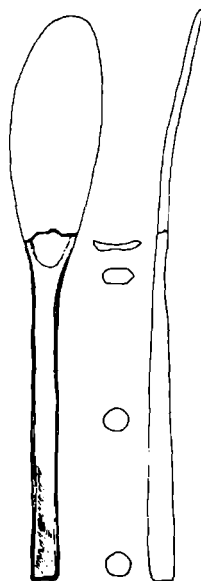

DVM 13

3 cm

DVM 14

DVM 15

Fig. 4. DVM: linguri-spatule de tip *I F3 g* (DVM 12-13, 15) și *I F 3* (DVM 14).

convexă (de fasonare); secțiuni convex - concave.

5.2. PM: zona de joncțiune PP/PD este profilată în forma literei U, cu marginile convexe divergente în plan și concav - convexe în profil; secțiune concav - convexă asimetrică.

5.3. PD/ED: parametri neprecizabili.

6.1. Generală: L 84; **PP:** L 60; EP 9/9; lăț./gros. max. 16,5/11,5; **PM:** lăț. 14; gros. 6.

7.1. - 7.3. Vezi supra, piesa DVM 10.

DVM 14

1. Lazarovici 1969, p. 8, fig. 3/4; Lazarovici 1979, pl. IV/E 35; Lazarovici 1993, p. 273, pl. 9a/28.

2. Coordonate neprecizate.

3. Fragment de piesă tehnică (neterminată) - se păstrează PP, fracturată probabil în vechime. PM și 1/2 a PD au fost completate cu parafină. Fragmentul provine de la o piesă neterminată (în curs de fasonare).

4. Vezi supra, piesa DVM 8.

5.1. PP/EP: mâner lung masiv, rectiliniu, de formă generală tronconică; margini sinuoase convergente, extremitate concavă anatomică (suprafața articulară a condilului epifizar); pe FS s-a rezervat integral amprenta sesamoidului; secțiuni ovale.

5.2. - 5.3. PM, PD/ED: parametri neprecizabili.

6.1. Generală: L 80; EP 19/17; gros./lăț. max. 9/6.

7.1. Debitajul: vezi supra, piesa DVM 8.

7.2. Fasonarea: realizată superficial prin cioplire, urmată de abraziune multidirecțională; operația a fost întreruptă în faza inițială, probabil ca urmare a fracturării accidentale a PM/PD; suprafețele au păstrat aspectul neregulat.

DVM 15

1. Lazarovici 1969, p. 8, fig. 3/8; Lazarovici 1979, pl. IV/E 36; Lazarovici 1993, p. 273, pl. 9a/36.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă fragmentară - lipsește PD, fracturată recent.

4. Vezi supra, piesa DVM 8.

5.1. PP/EP: mâner lung, având marginile paralele rectilinii și extremitatea rectilinie; secțiuni circulare.

5.2. PM: zona de joncțiune PP/PD este plată, cu marginile rectilinii divergente și secțiunea concav - convexă.

5.3. PD/ED: parametri neprecizabili.

6.1. Generală: L tot. 184/128; **PP:** L 95; EP 10/10; **PM:** L 20; lăț. 13; gros. 6.

7.1. - 7.3. Vezi supra, piesa DVM 10.

DVM 16

1. Piesă inedită.

2. Coordonate neprecizate.

3. Fragment - se păstrează PP (mânerul), fracturată în vechime și reamenajată pentru a fi folosită ca pandantiv de tip lung; spre PM a fost practică o perforație; refracturarea în vechime la nivelul acesteia, urmată de abandonarea piesei. Nu s-a aplicat tratamentul de conservare prin impregnarea cu parafină.

4. Vezi supra, piesa DVM 8.

5.1. PP/EP: mâner lung, puternic curbat în profil; margini rectilinii divergente în plan, convex - concave în profil; secțiune eliptică în profil spre EP și eliptică în plan spre PM.

5.2. Perforația: de formă circulară în plan și tronconică în profil, plasată central.

6.1. Generală: L 104; EP 8/5; lăț./gros. max. 11/10;

6.2. Perforația: diam. pe FS 5; diam. pe FI 6.

7.1. - 7.2. Vezi *supra*, piesa DVM 10. Curbura accentuată denotă aplicarea procedurii modelării (prin plasticizarea osului).

7.2.1. Fasonarea secundară: amenajarea pandantivului de tip lung pe PP (mânerul) fracturată a unei linguri - spatule, probabil prin regularizarea porțiunii fracturate; perforarea a fost executată de pe FI spre FS, prin rotație rapidă continuă, cu ajutorul unui sfredel; striuri elicoidale specifice se observă în interior.

7.3. Urme de utilizare: fracturarea lingurii - spatule la nivelul PP/PM, ca și fracturarea pandantivului la nivelul perforației au survenit probabil în timpul utilizării.

DVM 17

1. Kutzián 1944, pl. XLVIII/2a - 2b; Lazarovici 1969, p. 8, fig. 3/13; Lazarovici 1979, pl. IV/F 9-10.

2. Coordonate neprecizate.

3. Piesă probabil fracturată la nivelul PM; lipsește PD.

4. Fragment de os lung de erbivore mari (bovine?).

5.1. PP/EP: ac având PP de formă generală discoidală (ovală neregulată) în plan și plată cu marginile convexe convergente în profil; secțiune biconvexă asimetrică (de fasonare).

5.2. PM: margini concave convergente, secțiune ovală. Extremitatea actuală prezintă morfologia specifică de fracturare oblică a osului, prin aplicarea unor forțe laterale de flexiune.

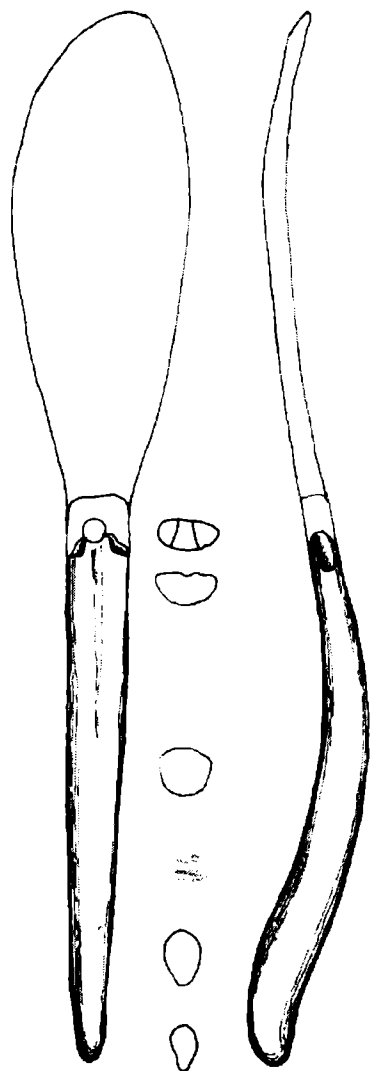
5.3. PD/ED: parametri neprecizabili.

6.1. Generală: L tot. 80/54; **PP:** diam. 20/16; gros. max. 6; **PM:** L corpului (păstrată) 38; diam. max. 8/8; diam. min. 6/6.

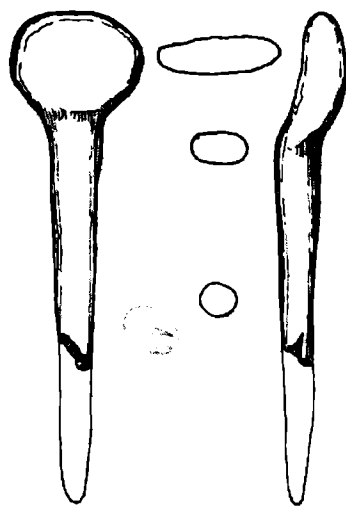
7.1. Debitajul: prelevarea unui fragment diafizar de os lung, probabil prin percuție directă/fracturare, șanțuire axială sau abraziune în suprafață și percuție directă - indirectă/fracturare.

7.2. Fasonarea: integrală, realizată probabil prin raclaj axial, abraziune multidirecțională și lustruire.

7.3. Urme de utilizare: nu sunt decelabile; este posibil ca fracturarea corpului la nivelul PM să fi survenit în timpul folosirii; morfologia nemodificată a planului de fractură denotă că piesa nu s-a reamenajat în vederea reutilizării. Rolul funcțional al pieselor de tip *III H* era acela de ac de păr sau pentru prinderea veșmintelor (piesă de port/podoabă). Gh. Lazarovici consideră obiectul în discuție drept "lustruitor" pentru modelat ceramica (Lazarovici 1969, p. 6).

DVM 16

DVM 17

3 cm

Fig. 5. DVM: lingură-spatule de tip I F3 g (DVM 16) și ac de os de tip III H1 (DVM 17).

7. Studiul tehnologic

7.1. Materii prime

În ceea ce privește materiile prime prezente în lotul discutat, se constată existența a trei categorii: 1. oasele lungi nedeterminabile; 2. metapodiile (care domină în mod absolut) și 3. corpurile costale. Ele provin de la: 1. erbivore neidentificabile; 2. ovicaprine și 3. bovine (dominante absolut) – cf. tabelul nr. 1 și histograma nr. 1.

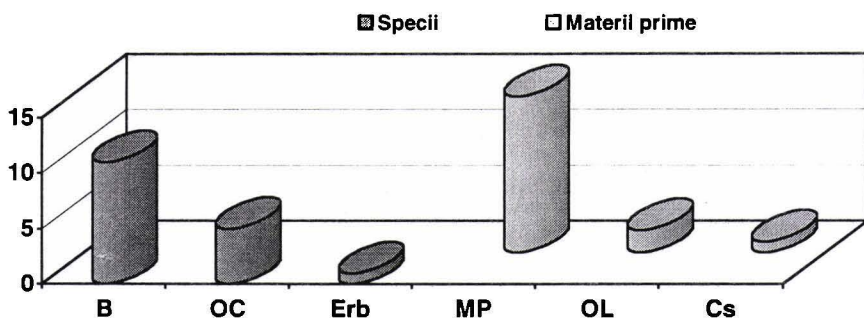
Tabel nr. 1

DVM: parametrii studiului tehnic al IMDA

TIP	INDICATIV	MtP	SPEC	DEB	FAS	FIX	UTIL	FUNC
<i>IA1</i>	DVM 1	OL	B	PD/D	Am		Tc/L	
<i>IA7</i>	DVM 2	MP	OC	PD/D	Am		Tc/L	
<i>IA7 a</i>	DVM 3	MP	OC	Șa, PD/D	Am		Tc/L, FL	
<i>IA7 a</i>	DVM 4	MP	OC	PD/D	Am		Tc/L, FL	
<i>IA7 a</i>	DVM 5	MP	OC	PD/D	Am		Tc/L, FL	
<i>IA7 b</i>	DVM 6	MP	OC	PD/D	Am		Tc/L, FL	
<i>IA15</i>	DVM 7	Cs	B	PD/D	Am		FL	
<i>IF/ III B1</i>	DVM 16	MP	B	PD/D	Am, Fn/A, Md, Pfu		FL	
<i>IF3</i>	DVM 14	MP	B	PD/D	C, Am		FL	
<i>IF3</i>	DVM 15	MP	B	PD/D	Am		FL	
<i>IF3 g</i>	DVM 8	MP	B	PD/D	Am, Fn/A		FL	
<i>IF3 g</i>	DVM 9	MP	B	PD/D	Am, Fn/A		FL, Tc	
<i>IF3 g</i>	DVM 10	MP	B	PD/D	Am, Fn/A		FL	
<i>IF3 g</i>	DVM 11	MP	B	PD/D	Am, Fn/A		FL	
<i>IF3 g</i>	DVM 12	MP	B	PD/D	Am, Fn/A, Md		FL	
<i>IF3 g</i>	DVM 13	MP	B	PD/D	Am, Fn/A		FL	
<i>III H1</i>	DVM 17	OL	Erb	PD/D	Am		FU	

Histograma nr. 1

DVM: reprezentarea speciilor și a elementelor scheletice în cadrul IMDA analizate

7.2. Tipologia

Structura tipologică a lotului include un număr de două categorii, patru grupe tipologice și șapte tipuri, fiecare cu mai multe subtipuri (cf. tabelele nr. 2-3 și histograma nr. 2).

Tabel nr. 2

DVM: structura tipologică și parametrii morfometrici ai IMDA

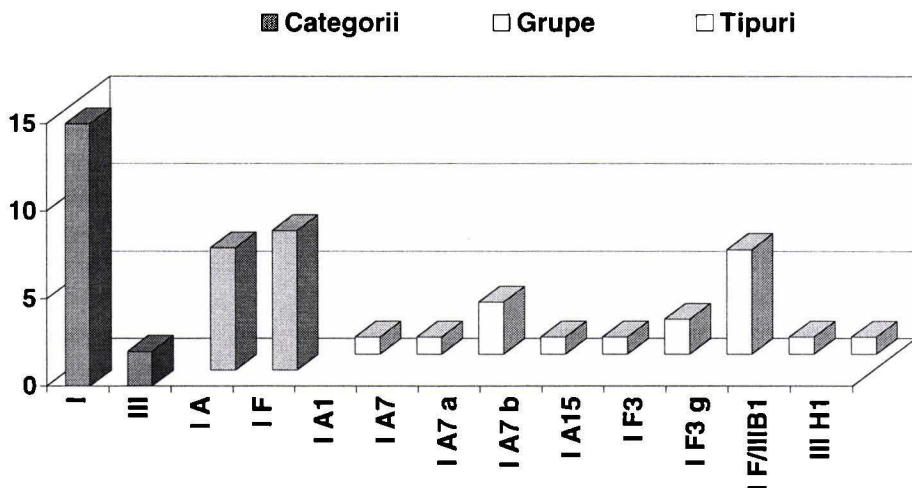
TIP	INDICATIV	L tot.	LPA/SOP	CD	Diam. perf.
<i>I A1</i>	DVM 1	100	40	6/4,5	
<i>I A7</i>	DVM 2	62	18	4/3,5	
<i>I A7 a</i>	DVM 3	85	48	2,5	
<i>I A7 a</i>	DVM 4	66	38	5/2,5	
<i>I A7 a</i>	DVM 5	49	15	3,7/2	
<i>I A7 b</i>	DVM 6	96	30	5/3,7	
<i>I A15</i>	DVM 7	77	50	3/2,5	
<i>I F/III B1</i>	DVM 16				6/5
<i>I F3</i>	DVM 14				
<i>I F3</i>	DVM 15	184			
<i>I F3 g</i>	DVM 8	213			
<i>I F3 g</i>	DVM 9	212			
<i>I F3 g</i>	DVM 10	173			
<i>I F3 g</i>	DVM 11	170			
<i>I F3 g</i>	DVM 12	177			
<i>I F3 g</i>	DVM 13				
<i>III H1</i>	DVM 17	80			

Tabel nr. 3

DVM: structura cantitativă a lotului IMDA analizat

Categorii	Grupe	Tipuri
I = 15	I A = 7	I A1 = 1
III = 2	I F = 8	I A7 = 1
		I A7 a = 3
		I A7 b = 1
		I A15 = 1
		I F3 = 2
		I F3 g = 6
		I F/III B1 = 1
		III H1 = 1

DVM: structura tipologică a lotului IMDA analizat

Cea mai bine reprezentată este categoria **uneltelor** (I); aceasta include 15 piese, dintre care șapte sunt diverse tipuri de vârfuri. Cele mai numeroase sunt vârfurile realizate pe semi-metapodii de ovicaprine (*IA7*). Se înregistrează și prezența a două piese care aparțin tipului *IA1* (vârf pe așchie diafizară de os lung), ca și aceea a unui vârf pe perete de corp costal (*IA15*).

Un lot consistent este format de cele opt linguri-spatule, aparținând tipului *IF3*, respectiv subtipului *IF3g* (având căușul oval/elipsoidal și partea mezială profilată).

Urmează, la o diferență foarte mare, categoria **obiectelor de port/podoabă** (III) ($N = 2$), care cuprinde grupa tipologică a pandantivelor (*III B*) și cea a acelor (*III H*).

Remarcăm prezența unui tip dublu, apărut prin recuperarea și reamenajarea unui fragment; este vorba de un pandativ de tip lung (DVM 16), realizat pe partea proximală (mânerul) unei linguri-spatule de tip *IF3*.

7.3. Morfometria

Parametrii morfometrici (exprimați în mm) sunt redați sintetic în tabelul nr. 1. Se remarcă faptul că dimensiunile vârfurilor se încadrează în valorile medii, standard ale grupei neolitice timpurii, aparținând culturii Starčevo-Criș.

În același timp, valorile morfometrice ale lingurilor-spatule de la DVM (lungi de 170-184 mm și masive) se plasează sensibil peste linia medie a grupei respective, ceea ce individualizează lotul acestor artefacte și constituie, se pare,

o caracteristică a grupeii vestice (din bazinul Dunării Mijlocii) a descoperirilor de acest fel din vasta arie a culturii amintite.

7.4. Fabricarea – Debitajul

Etapa debitajului înregistrează aplicarea unui număr de două procedee. Acestea sunt: percuția directă/despicarea și șanțuirea axială.

Domină în mod absolut percuția directă/despicarea (PD/D), aplicată exclusiv. Se întâlnește și un caz în care aceasta este combinată cu un alt procedeu, respectiv, cu șanțuirea axială (Șa): este cazul obținerii vârfului de tip I A7 a – DVM 3 și, probabil, al majorității lingurilor-spatule.

Schema procedeeului tehnic al șanțuirii axiale (însușind toate etapele decelate experimental) este ilustrată în fig. 6.

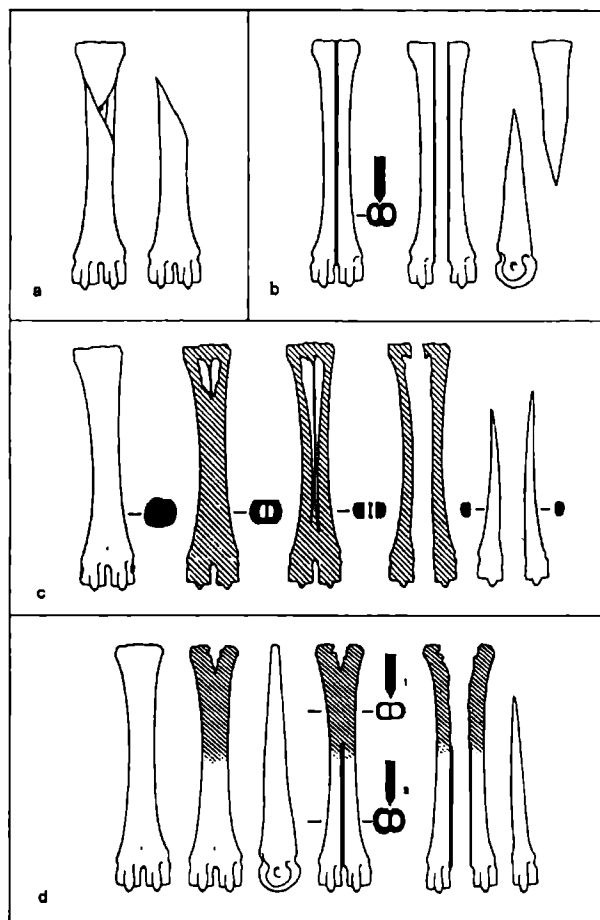

Fig. 6.
Modalități de debitaj al metapodiilor: a/ prin percuție directă; b/ prin șanțuire axială; c/ prin abraziune în suprafață; d/ prin abraziune în suprafață și șanțuire axială (după Camps-Fabrer 1990a, fișa 8, p. 9-10, fig. 4-5).

Reamintim și faptul că, în debitajului metapodiilor de bovine din care se obțineau lingurile-spatule se aplica în mod curent și procedeul mai pretențios al abraziunii în suprafață. Piesele studiate nu au păstrat însă indiciile specifice acestui procedeu.

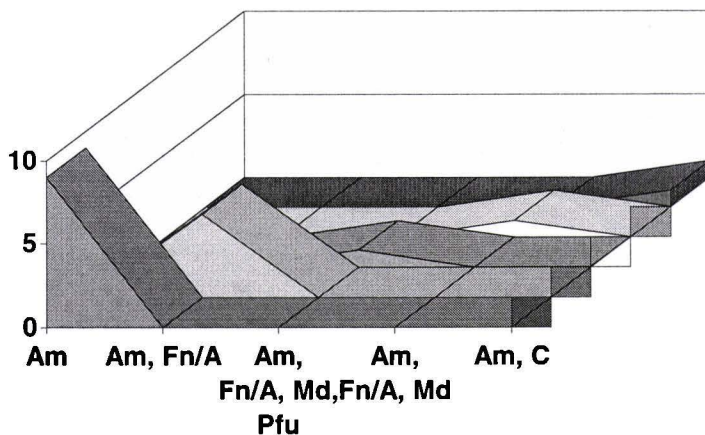
7.5. Fabricarea – Fasonarea

Procedeele fasonării și ale finisării sunt mult mai diversificate decât acelea aplicate în etapa debitajului, urmărindu-se atât obținerea formei definitive a obiectului, cât și amenajarea unor detalii morfo-tehno-funcționale specifice, precum acelea care serveau la fixarea în suporturi de lemn de tipul cozilor sau fixarea prin ligaturi sau suspendarea pe o fibră oarecare (Beldiman 1999, vol. 1, p. 70-71, 261-263).

Procedeele fasonării/finisării decelate în cazul lotului IMDA de la DVM sunt: abraziunea multidirecțională (care domină în mod absolut); perforarea unilaterală; finisarea prin abraziune; cioplirea; modelarea prin plasticizarea osului – histograma nr. 3 (cf. și fig. 7).

Histograma nr. 3

**DVM: distribuția procedeele aplicate în etapa fasonării
în cadrul lotului IMDA analizat**

În majoritatea cazurilor, abraziunea multidirecțională a fost singurul procedeu aplicat în etapa fasonării (opt situații); ea se combină cu finisarea prin abraziune (cinci cazuri), cu cioplirea (un caz – DVM 14) cu modelarea prin plasticizare (un caz – DVM 16).

Piesa DVM 14 a prilejuit constatarea aplicării procedeeului combinat al

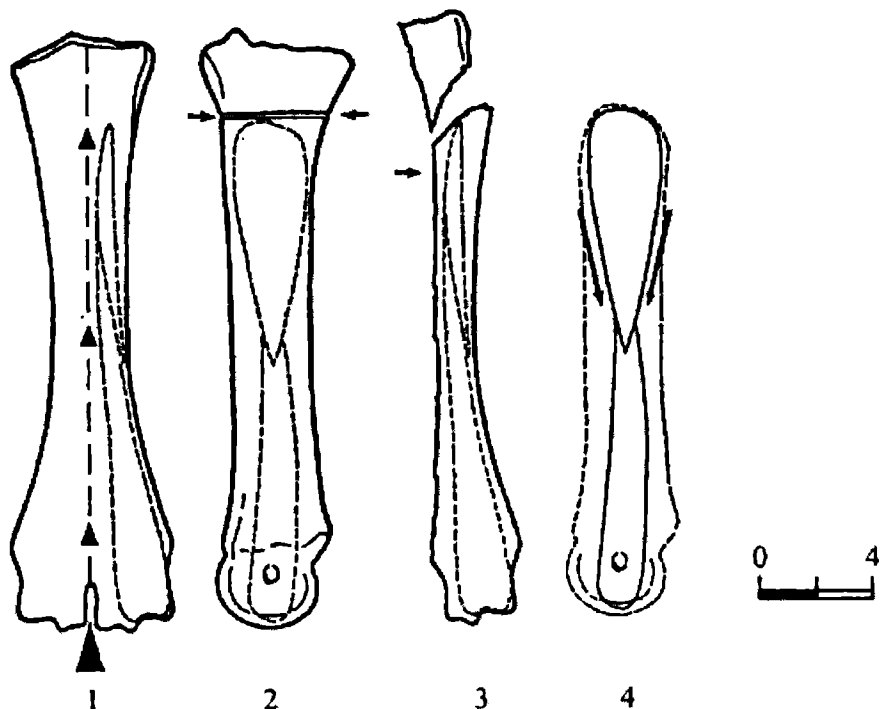

Fig. 7. Etapele «schemei operatorii» a fabricării lingurilor-spatule din metapodii de bovine (după Nandriș 1972, pl. I).

abraziunii multidirecționale și al ciopririi; fabricarea acestei piese a fost întreruptă în faza inițială a fasonării, probabil datorită fracturării transversale accidentale la nivelul părții proximale în timpul prelucrării.

Cazul de asociere complexă a mai multor procedee tehnice ale fasonării este ilustrat de piesa DVM 16, respectiv, de pandantivul amenajat pe partea proximală (fracturată accidental și reutilizată) a unei linguri-spatule de tip *IF3*. Fasonarea și finisarea acesteia s-a realizat prin abraziune multidirecțională și abraziune pe substrat flexibil (frecare cu o bucată de piele sau de material textil; curbura accentuată s-a obținut prin plasticizare (în băi de înmuiere) și modelare. După fracturare, mânerul respectiv a fost perforat unilateral la capătul proximal prin rotație rapidă. S-a obținut astfel un pandantiv curb de tip lung.

Amenajările specifice sunt reprezentate în lotul analizat de perforația pandantivului discutat mai sus. Ea s-a realizat prin rotație rapidă, aplicată probabil cu ajutorul sfredelului.

7.6. Fabricarea – Fixarea în suport

Mânerele de lemn sunt elemente de fixare (suporturi) a căror utilizare se poate presupune în cazul vârfulilor de tip *I A1* și *I A15*; acest mod de fixare este de tip axial-pozitiv.

Tipul de fixare transversal-negativ înregistrează varianta suspendării pe o fibră oarecare (de origine vegetală sau animală - piele, lână), ca în cazul obiectelor de podoabă (pandativul de tip *III B1*).

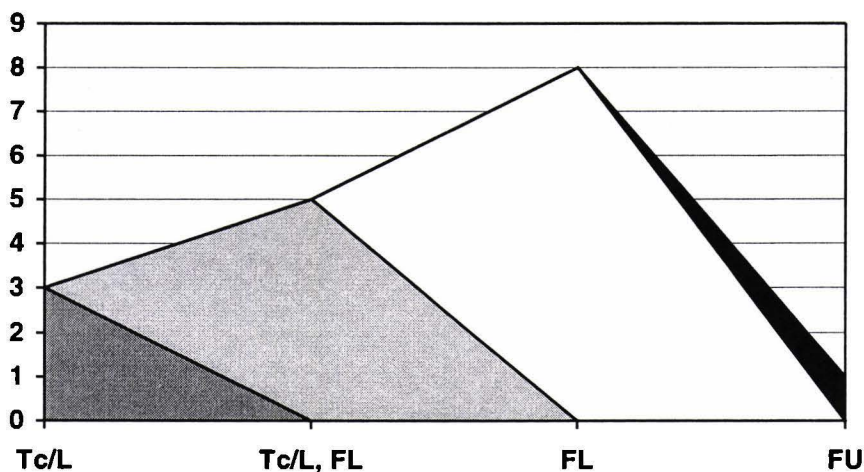
7.7. Urme de utilizare

Examinarea sistematică a suprafețelor în microscopie optică de mică putere a întregului lot de piese de la DVM a relevat prezența combinată a mai multor tipuri de urme de uzură, care, cu un grad mai mare sau mai mic de probabilitate, indică funcționalitatea pieselor respective (Beldiman 1999, vol. 1, p. 70-71, 268).

Domină în mod absolut tocirea și lustrul, prezente exclusiv sau combinate cu alte tipuri de urme: fracturile de forțe laterale, foarte frecvente în cazul lingurilor-spatule. Acestea din urmă prezintă frecvent o extremitate distală asimetrică fațetată, rezultat al contactului dinamic frecvent cu o suprafață dură rugoasă (cum sunt pereții vaselor ceramice și suprafața rășnițelor plate) – histograma nr. 4 și fig. 8.

Histograma nr. 4

DVM: repartitia urmelor de uzură în cadrul lotului IMDA analizat

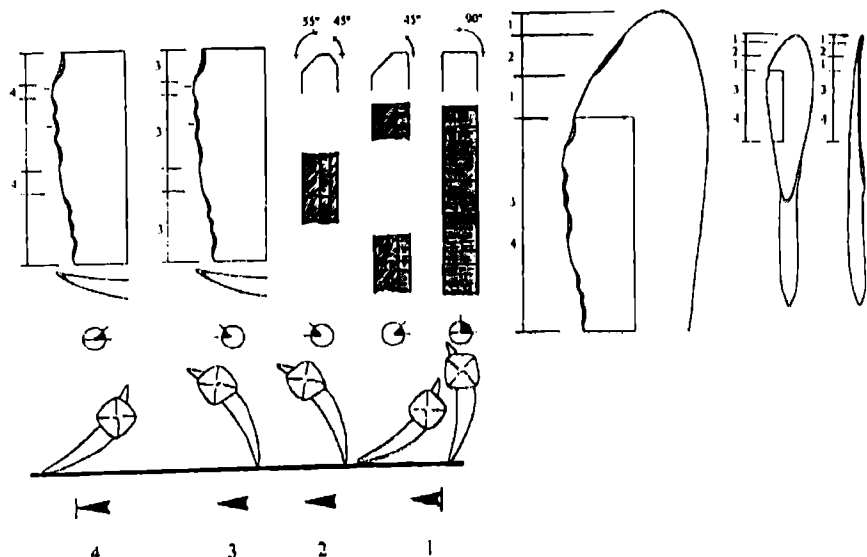

Fig. 8. Propunere de reconstituire a etapelor de utilizare și a mecanismului genezei urmelor de uzură (fațetare) la partea activă a lingurilor-spatule de tip I F 3.

7.8. Funcționalitatea prezumată

Analiza urmelor de uzură, ca și comparațiile cu situațiile decelate prin studiile paleontologice detaliază aspectele în conexiune cu ocupațiile documentate de IMDA: pentru **vârfuri**: asamblarea pieilor și a materialelor textile (cusutul); împletitul fibrelor vegetale și animale; utilizarea instrumentarului domestic de tipul **lingurilor-spatule** pentru îngurgitarea alimentelor (rolul funcțional "banal" de linguri pentru mâncat) sau pentru colectarea făinii/a substanțelor colorante de pe râșnițele de tip plat; utilizarea **pieselor de port/podoabă** de tipul pandantivului de tip lung și a acului de os (care se preta la prinderea părului, al veșmintelor sau ca podoabă, fixată pe veșminte).

7.9. Aspecte ale paleoeconomiei ilustrate de IMDA. Ocupații documentate

În cazul artefactelor IMDA din mediul cultural Starčevo-Criș, asocierea diverselor tipuri de piese din MDA în complexe ilustrează, în general, contextele curente domestice ale descoperirii *in situ* ale acestora și ale utilizării lor; este vorba de contexte de utilizare și de stocare (contexte *intra-sit*).

Pentru lotul analizat lipsesc indiciile legate de contextele specifice de fabricare, aceasta și datorită inexistenței datelor mai consistente privind piesele tehnice (eboșe, materii prime neprelucrate sau aflate în fazele incipiente ale

<lanțului operator>) sau privind inventarul complexelor de proveniență. Pe baza paralelelor cu alte situații, este de acceptat însă ipoteza după care fabricarea artefactelor din MDA se făcea în contextul domestic obișnuit al fiecărei gospodării și nu ilustra practicarea unui meșteșug specializat. În acest sens este ilustrativă prezența piesei neterminate DVM 14, care atestă fabricarea locală a lingurilor-spatule.

O situație aparte par a ilustra lingurile-spatule, care, prin caracteristicile lor morfo-tehnice relativ uniforme (masivitate, dimensiuni mari) individualizează în aria culturii Starčevo-Criș și pentru etapa clasică a evoluției acesteia (fazele III-IV) o grupă de descoperiri specifică ariei vestice a culturii amintite (din bazinul Tisei și al Dunării Mijlocii).

Nu excludem, din acest punct de vedere, fabricarea lor preponderentă specializată sau predilectă în unele așezări (printre care și *tell*-ul de la Dudeștii Vechi – “Movilă”), de unde se difuzau, probabil, pe calea schimburilor intercomunitare.

8. Încadrarea culturală. Analogii

Materialele Starčevo - Criș de la DVM au fost atribuite *grosso modo*, pe baze strict tipologice, fazelor II - IV ale acestei culturi (Lazarovici 1979, p. 31, 187-188; Lazarovici 1984, p. 103).

Această încadrare cultural-cronologică este, în general, susținută de numeroasele analogii cunoscute pentru materialele analizate cu prilejul de față. Ele permit nuanțarea acestei încadrări, respectiv, atribuirea lor fazei de maximă dezvoltare și târzii a culturii Starčevo-Criș (III-IV).

Astfel, **vârfurile** pe așchii diafizare (*I A1*), cele pe segmente de metapodii de ovicaprine (*I A7*) și cele pe perete de corp costal (*I A15*) sunt prezente curente în mediul culturii Starčevo-Criș; cităm ca exemple piesele descoperite la: Cluj-Napoca/Gura Baciului, Ocna Sibiului – “Triguri”, Leț, Zăuan, Dubova – “Cuina Turcului”, nivelul IV, Balș ș.a. (tipul *I A1*); Cluj-Napoca/Gura Baciului, Ocna Sibiului – “Triguri”, Leț, Zăuan, Dubova – “Cuina Turcului”, nivelul IV, Dumbrava, Trestiana, Basarabi, Cârcea – “Viaduct” (tipul *I A7*); Leț, Dumbrava, Ocna Sibiului – “Triguri”, Cârcea – “Viaduct” (tipul *I A15*) (Beldiman 1999 – cu bibliografia).

Lingurile-spatule lungi și masive de tip *I F3* și *I F3 g* se cunosc mai ales din aria culturii Starčevo-Criș de pe teritoriul Ungariei (Szarvas, Endröd, Tiszaug-Tópart, Kopáncs-Zsoldostanya – Makkay 1990, p. 24-26, fig. 1-3; Kutzián 1944, pl. IX/1-1-4, 7; pl. XLVIII/11-20) și al Serbiei (Starčevo - Arandjelović-Garašanin 1954, pl. I, fig. 2).

Pandantivele de os (și din perete de defensă de mistreț) de tip lung (grupa *III B*) sunt semnalate în aria culturii Starčevo-Criș la Dubova – “Cuina Turcului”, Cârcea – “Viaduct”, Munteni, Trestiana (Beldiman 1999, vol. 2, pl. 173/2; 177-178, 180).

Acele de os având cap discoidal (*III H1*) sunt semnalate la Cârcea – “Hanuri” și Starčevo (Nica 1977, p. 37, fig. 18/15; Beldiman 1999, vol. 2, p. 274, pl. 197; Arandjelović-Garašanin 1954, pl. 2, fig. 4).

9. Concluzii

Furnizate de descoperiri vechi datând de circa un secol și nedispunând de datele necesare stabilirii exacte a contextului stratigrafic de proveniență, piesele aparținând IMDA Starčevo-Criș din *tell*-ul de la Dudeștii Vechi oferă prilejul evidențierii unui lot puțin consistent numeric - din cauze subiective (datorită condițiilor de recoltare în timpul cercetărilor și al împărțirii artificiale în diverse colecții a descoperirilor de-a lungul timpului).

În schimb, acest lot prilejuiește analiza unui efectiv consistent de **linguri-spatule**, care se evidențiază prin trăsături morfo-tipologice aparte, de pus în legătură cu apartenența la un grup de descoperiri caracteristice ariei vestice a culturii Starčevo-Criș din etapa de maximă dezvoltare a acesteia (probabil fazele III-IV).

Același tip de artefacte ne-a oferit ocazia individualizării în premieră a două noi cazuri de aplicare a unui procedeu de fasonare rar întâlnit în prelucrarea MDA preistorice: este vorba de **modelarea prin plasticizare** a osului. Reamintim faptul că acest procedeu a fost recent pus în evidență printr-o analiză detaliată și mai este întâlnit în cazul fabricării brățarilor de os (metapod de bovine) și din corn de cerb (Beldiman 1999, vol. 1, p. 224-229 – cu bibliografia; vol. 2, pl. 184-186; Beldiman 1999c – cu bibliografia).

În încheiere, considerăm că aportul IMDA la elucidarea unor aspecte paleotehnologice și paleoeconomice specifice culturilor neoliticului timpuriu este în mod concludent ilustrat și prin analiza materialelor Starčevo-Criș din așezarea de tip *tell* de la Dudeștii Vechi – “Movilă”, la care se pot raporta parametrii altor loturi care aparțin aceleiași culturi.

Lista abrevierilor

Ad.	Adâncime
CD	Calibrul distal
Diam.	Diametru
DVM	Dudeștii Vechi – “Movilă”
ED	Extremitatea distală
EP	Extremitatea proximală
FI	Fața inferioară
Fig.	Figura
FS	Fața superioară

Gros.	Grosime
IA	Indice de alungire
IAC	Indice de alungire căuş
IAV	Indice de alungire vârf
IMDA	Industria materiilor dure animale
L	Lungimea
L tot.	Lungimea totală
Lăţ.	Lăţime
LPA	Lungimea părţii active
Max.	Maxim(ă)
MD	Marginea dreaptă
MDA	Materii dure animale
Min.	Minim(ă)
MS	Marginea stângă
PD	Partea distală
PM	Partea mezială
PP	Partea proximală

L'INDUSTRIE DES MATIÈRES DURES ANIMALES DANS LE SITE NÉOLITHIQUE ANCIEN DE DUDEŞTII VECHI, (DÉP. DE TIMIŞ)

Résumé

L'étude propose en première une analyse morfo-technologique détaillée sur un lot de 17 pièces en matière dure animale – exclusivement en os (inédites en grande partie et publiées sommairement), découvertes dans un site de type *tell* situé dans la partie Ouest de la Roumanie, sur le territoire du village de Dudeştii Vechi, au lieu-dit “Movila Mare” et attribués à la civilisation de Starcevo-Criş du Néolithique ancien (l'étape “classique” ou phases III-IV).

Les pièces ont été découvertes au début de notre siècle (1907) dans des contextes stratigraphiques inconnues par les recherches de Nagy Gy. et sont conservés dans les collections du «Musée du Banat» de Timişoara.

L'ouvrage fait partie de la récente série de publications de l'auteur, qui a pour but la publication systématique des lots de l'industrie préhistorique des matières dures animales (IMDA) de Roumanie (voir la bibliographie).

La méthodologie est celle appliquée dans le thèse de doctorat de l'auteur et c'est inspirée de la conception des *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique*, édités par Henriette Camps-Fabrer et de la méthode des classifi-

cations multiples, mise au point par Danielle Stordeur.

L'effectif étudié est de 17 pièces, dont 7 inédites et 8 publiées sommairement. Le Répertoire rassemble toutes les dates concernant les objets: état de conservation, morphométrie, morphologie, l'étude technique (les étapes du débitage, du façonnage, les traces d'utilisation – décelées par examination à l'oeil nu et à binoculaire).

Les matières premières utilisés sont: les os long d'hérbivores indéterminés, les métapodes de bovinés et d'ovicaprinés (qui dominent quantitativement), les fragments de côtes de bovinés (parois).

Les types présentes sont: A. outils: N = 15, dont 7 pointes (sur éclat diaphysaire, sur métapode, sur côte) et 8 cuillers-spatules (du type «à cuilleron à base en V»); B. objets de parure: N = 2, un pendeloque sur manche de cuiller-spatule en os et une épingle en os à tête discod'dale.

L'étape du débitage atteste l'applications des solutions techniques suivantes: percussion directe; sciage longitudinale. Dans l'étape du façonnage on a appliqué: l'abrasion multidirectionnelle, l'entaillage, la déformation de l'os trempé (pour modéliser les manches des cuillers-spatules), la perforation rapide (probablement à l'aide du forêt à archet). Ces solutions ont été appliquées uniquement (le cas de l'abrasion) ou associées sur le même objet.

Les traces d'utilisation décelées sont: extrémités distales (actives) fortement lustrées et emoussées (pointes, cuillers-spatules; ces derniers présentent fréquemment des facettes d'abrasion superposées, bien marquées); fracturation de la partie active ou au niveau de la perforation.

En ce qui concerne le rôle fonctionnel des objets étudiés et l'insertion de l'IMDA dans la paléoeconomie de l'époque, on peut conclure que les pointes diverses ont servi à perforeur du cuir, ainsi que pour tissage/vannerie; les cuillers-spatules ont été utilisés pour consommer les bouillies de céréales.

Ce dernier type d'objet, quasi-standardisé, robuste et de grand dimensions (170-184 mm) semble être spécifique pour l'aire ouest de la civilisation de Starčevo-Criș dans son étape «classique» (le territoire Ouest de la Roumanie, Hongrie, Serbie). Ainsi, on envisage l'hypothèse selon laquelle il constitue un exemple de production spécialisé.

L'effectif des objets en os de Dudeștii Vechi a permis de mettre en lumière des types rarement attestés dans l'IMDA préhistorique de Roumanie (pendeloque, épingle), de déceler l'utilisation de la solution technique de modéliser l'os (voir aussi, en ce sens, le cas des bracelets en os et en bois de cerf). Toute à la fois, on a pu déceler la présence des cuillers-spatules qui, par leur paramètres morphométriques, semble être spécifiques à l'aire Ouest de la civilisation de Starčevo-Criș.

LISTE DES TABLEAUX

Tableau no. 1 DVM: Les paramètres de l'étude technique de l'IMDA

Tableau no. 2 DVM: La typologie et les paramètres morphométriques de l'IMDA

Tableau no. 3 DVM: La distribution cantitative de l'IMDA

LISTE DES HISTOGRAMMES

Histogramme no. 1 DVM: la représentation des espèces et des os dans l'IMDA

Histogramme no. 2 DVM: la typologie de l'IMDA

Histogramme no. 3 DVM: la distribution des solutions technique du façonnage

Histogramme no. 4 DVM: la distribution des traces d'usure

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 Localisation du site néo-énéolithique de type tell de Dudeștii Vechi.

Fig. 2 DVM: pointes.

Fig. 3 DVM: cuillers-spatules.

Fig. 4 DVM: cuillers-spatules.

Fig. 5 DVM: cuiller-spatule et épingle en os.

Fig. 6 Solutions techniques du débitage des métapodes (d'après Camps-Fabrer 1990).

Fig. 7 Le «schéma opératoire» de la fabrication des cuillers-spatules sur métapodes de bovinés (d'après Nandriș 1972).

Fig. 8 Proposition de reconstitution du mécanisme de genèse des traces d'usure (façettes superposées) sur la partie active des cuillers-spatules en os.

BIBLIOGRAFIE

ARANDJELOVIĆ-GARAȘANIN 1954

Arandjelović-Garașanin D., *Starčevacka Kultura*, Ljubljana, 1954

BELDIMAN 1999 Beldiman C., *Industria materiilor dure animale în paleoliticul superior, epipaleolitic și neoliticul timpuriu pe teritoriul României*, teză de doctorat sub conducerea dr. S. Marinescu-Bîlcu, Institutul de Arheologie «Vasile Pârvan» al Academiei Române, București

BELDIMAN 1999a Beldiman C., *Date privind industria paleolitică a materiilor dure animale în așezări din zona subcarpatică a Moldovei*, în *Anale UCDC*, 3, 1999 (2000), p. 41-71

BELDIMAN 1999b Beldiman C., *Studiul industriei preistorice a materiilor dure animale – istoricul problemei și evoluția concepțiilor metodologice*, în *Anuarul Universității din Pitești*, Seria Istorie, nr. 1, 1999 (2000) (sub tipar)

CAMPS-FABRER 1990

Camps-Fabrer H., *Fiche Poinçon sur métapode fendu de petit ruminant (8.)*, în Camps-Fabrer H., Ramseier D., Stordeur D. et alii, *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique* (sub red. H. Camps – Fabrer). *Cahier III. Poinçons, pointes, poignards, aiguilles*, Aix-en-Provence, 1990, 16 p.

COMȘA 1959 Comșa E., *La civilisation Criș sur le territoire de la R. P. Roumaine*, în *ActaArchCarp*, 1, 2, 1959, p. 173-184

KUTZIÁN 1944 Kutzián I., *A Kőrös Kultura*, în *DissPann*, Series II, No. 23, 1944, Budapest

LAZAROVICI 1969 Lazarovici Gh., *Cultura Starčevo – Criș în Banat*, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 3-26

- LAZAROVICI 1979 Lazarovici Gh., *Neoliticul Banatului*, vol. I-II, Muzeul de istorie a Transilvaniei, *Bibliotheca Musei Napocensis* IV, Cluj-Napoca, 1979
- LAZAROVICI 1984 Lazarovici Gh., *Neoliticul timpuriu în România*, în *ActaMP*, 8, 1984, p. 49-104
- LAZAROVICI 1993
- Lazarovici Gh., *Les Carpates Meridionales et la Transylvanie (VII)*, în J. K. Kozłowski (editor), *Atlas du Néolithique européen I. L'Europe Orientale*, ERAUL 45, Liège, 1993, p. 243-284
- MAKKAY 1990 Makkay J., *Knochen, Geweih- und Eberzahngegenstände der frühneolithischen Körös-Kultur*, în *CommArchHung*, 1990, p. 23-58
- MARINESCU-BÎLCU, BELDIMAN 1997 Marinescu-Bîlcu S., Beldiman C., *Industria materiilor dure animale în cadrul culturii Starčevo - Criș pe teritoriul României: așezarea de la Grumăzești, jud. Neamț*, în *MemAnt*, 21, 1997, p. 273-296
- NAGY 1909 Nagy Gy., *Az obessenyoi osteleprol*, în *ArchErt*, 29, 1907, p. 146-154
- NAGY 1911 Nagy Gy., *Az obessenyoi ostelep*, în *Arch Ert*, 31, 1911, p. 147-164
- NANDRIȘ 1972; Nandriș G., *Bos primigenius and the Bone Spoon*, în *BIAL*, 10, p. 63-82
- NICA 1977 Nica, M., *Nouvelles données sur le Néolithique ancien d'Olténie*, în *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 13-53

STUDIUL RESTURILOR DE FAUNĂ DIN AȘEZAREA NEOLITICĂ TÂRZIE DE LA SÂNANDREI (JUD. TIMIȘ)

Georgeta El Susi

I CONSIDERAȚII GENERALE.

Materialul luat în considerare provine din situl de la Sânanndrei și aparține neoliticului târziu, post Vinča C (informații Fl. Drașoveanu, autorul săpăturilor). Alte două loturi faunistice provenind din nivelele Vinča C și Cultura Banatului din aceeași stațiune au fost publicate de cercetătorul J. H. Greenfield în 1996 (JONGSMA, GREENFIELD, 1996, 295-309) și se referă la oasele colectate în campania din 1992. Materialul nostru se referă la un eșantion faunistic colectat între 1994-1998. Alături de oasele neolitice s-au prelevat materiale din două locuințe hallstattiene, ele nefăcând obiectul articolului de față. Întrucât, în studiul cercetătorului american s-a realizat o prezentare detaliată a cadrului biogeografic nu vom insista asupra acestui fapt.

Analiza prezentată în continuare are în vedere 2287 resturi de faună (tabel 1), dintre care 443 sunt indeterminabile. Toate oasele provin de la mamifere cu excepția unui singur os de pasăre. Aproximativ 18 oase au urme de intervenție umană, unele prezentând o formă elaborată. 4 oase prezintă urme ușoare de tăiere la nivel de diafize, 28 oase sunt complet arse iar 22 prezintă urme de contact cu focul, concretizate în pete roșcate. Procentul oaselor arse ori cu pete de ardere este foarte mic, mai puțin de 3% sugerând că, frigerea ca metodă de preparare a cărnii va fi fost puțin utilizată de comunitate. Doar 7 resturi provenite de la exemplare sub-adulte de cerb sau vită au urme de roaderie pe epifize. Oricum, săpăturile vor continua, posibilitatea ca eșantionul prezentat să se îmbogățească cu noi loturi există, așadar, datele prezentate au un caracter preliminar.

II DESCRIEREA SPECIILOR

Bovinele cumulează 971 oase provenind de la minimum 39 animale. În acest context apare o discrepanță între frecvența pe resturi, care în cazul nostru este de 57% și cea pe NMI (număr minim de indivizi) ce reprezintă ca 32,7%, deci mai mică cu 25% (tabel 1). Explicația posibilă trebuie căutată, în primul

rând, în distribuția inegală pe regiuni corporale. Astfel, fragmentele maxilare și dentiția izolată nu reprezintă nici 15% față de restul scheletului. În consecință, șansele de o estimare cât de cât certă a NMI sunt diminuate. În plus, speciile de talie mică (ovicaprinele și suinele) au un număr mare de resturi maxilare și implică o frecvență crescută pe NMI. În general, din scheletul postcefalic predomină extremitățile distale ale membrilor, fapt reflectat de numeroasele dimensionări executate, în principal pe metapodii.

Tabelul 1

Frecvența speciilor în așezarea de la Sânnandrei

	Nr. frgm.	%	NMI	%	Sânnandrei* (nr. frgm.)
Bos taurus	971	57	39	32,7	52,9
Sus domesticus	110	6,4	19	15,9	6,5
Ovis/Capra.	101	6	17	14,2	9,1
Canis familiaris	10	0,5	4	3,3	
Domestice	1192	69,9	79	66,3	70,3
Cervus elaphus.	348	20,4	15	12,6	13
Sus ferrus	72	4,2	9	7,5	6,5
Capreolus capreolus	35	2	7	5,8	8,5
Bos primigenius.	49	2,8	5	4,2	0,6
Lepus sp.	4	0,2	1	0,8	
Vulpes vulpes.	1	0,05	1	0,8	
Ursus arctos	1	0,05	1	0,8	
Martes martes.	1	0,05	1	0,8	
Sălbatic	511	30	40	33,6	29,6
Determinate	1703		119	100	
Sus sp.	4				
Bos/Cervus	127				
Bos sp.	9				
Aves	1				
Așchii	443				
TOTAL					2287

* - GREENFIELD, 1995, pentru nivelul Vinca C

În acest stadiu de cercetare a sitului sub raport osteo-arheologic este prematură oferirea datelor de distribuție pe regiuni corporale. Alături de oasele provenite de la specia domestică doar 48 resturi aparțin cu certitudine bourului, reprezentând 2,8%. Sunt oase provenind din toate regiunile scheletice. 9 resturi n-au putut fi atribuite la una din cele două specii, fiind incluse în categoria Bos sp. Conform informațiilor despre bourii din Câmpia Panonică, avansate în

bibliografia de specialitate, multe din datele noastre se plasează la limita dintre datele metrice ale celor două specii de bovine (BÖKÖNYI, 1962; idem, 1985 DÖHLE, 1990) Din scheletul cefalic al vitelor domestice s-a păstrat un singur corn ce provine de la o femelă și este de tip “brahyceros”. Un metacarp și un metatars cu lungimile de 175,5 mm și 218 mm provin de la două femele domestice cu înălțimile la greabăn de 105,8 cm și 116,1 cm (Matolcsi). În schimb, un metacarp și metatars cu lungimile de 205 mm și 233 mm provin de la doi caștrați cu talii de 126,6 cm și 127,4 cm. Procedul caștrării era relativ comun în așezările neolitice din Banat, fiind sesizat atât în materialele de la Parța – tell-urile I, II (EL SUSI, 1995; ibidem, 1999) cât și în cele de la Foeni (EL SUSI, 1998, 144).

Tabelul 2

Vârștele de sacrificare

	Juvenili	s-adulți	adulți	maturi/senili
Bos taurus	7,6	7,6	33,6	51,2
Sus dom.	42,1	47,3	10,5	0
Ovicaprine	29,4	41,1	17,6	11,7

În cazul bovinelor seriile maxilare sunt slab reprezentate, metapodiile fiind găsite din abundență. Așadar, repartitia pe clase de vârstă a fost dictată mai ales, de elementele de fuzionare ale epifizelor. Potrivit acestui criteriu, din cei 39 indivizi un procent de 7,6 îl reprezintă juvenili, 7,6% sub-adulții și restul au depășit stadiul adult (tabel 2). Animalele erau exploatate până la o vârstă senilă, așa cum o evidențiază unele serii dentare foarte uzate. Raportul pe categorii de vârstă înclină în favoarea maturilor ce reprezintă peste 50% din indivizii sacrificați. Avem de-a face cu o exploatare a bovinelor, nu pentru carne în primul rând, ci în scopuri secundare: forță de tracțiune (caștrarea animalelor), lapte, reproducere. Așadar, comunitatea practica o exploatare diversificată a speciei, procentul de animale folosite pentru carne nu este atât de crescut ca în alte situri unde el reprezintă peste 40%.

Oasele de bour se repartizează la minimum cinci indivizi (pe baza a cinci extremități de radius proximal stângi), dintre care unul era foarte bătrân, doi erau adulți tineri iar ceilalți depășiseră maturitatea corporală. Marea majoritate a oaselor de bour provin de la femele, puține par, prin dimensiunile lor să provină de la masculi. E cazul unui calcaneu cu lț de 67,5 mm. Marea majoritate a datelor metrice se înscriu în intervalul inferior/mediu de variație al bourului panonic. Prezența unui numeros material ce ar putea proveni de la indivizi meșiși pune problema, fie a unor amestecuri accidentale între cele două specii, fie a unor redomesticiri (BÖKÖNYI, 1988, 422) spre finele neoliticului.

Ovicaprinele însumează 101 resturi ceea ce reprezintă doar 6% din eșantion. Ca NMI ele ating o pondere semnificativă de 14,2%. Aceste discrepanțe valorice se datorează, așa cum am precizat anterior cantității însemnate de resturi maxilare, ce reprezintă un procent însemnat din eșantionul grupului. Puține oase au fost atribuite cu exactitate uneia dintre cele două specii. Din numărul de animale estimate, patru sunt oi (sacrificate la 8-9 luni, 12-18 luni, la 3 ani și între 3,5-4 ani) și două sunt capre (tăiate sub 3 ani și peste 3,5 ani). În ansamblu, din cei 17 indivizi, în primul an de viață s-a sacrificat un procent de 29,4%, cu predilecție la sfârșitul toamnei-iarna. Procentul crește semnificativ până la 41% în anul doi de viață. Și în acest caz animalele au fost tăiate în sezonul rece. Așadar, predomină indivizii sacrificați din iarnă și până în primăvară, mai puțin în sezonul cald. Având în vedere că epoca coincide cu cea de-a doua fătare la ovine credem că acum ponderea mare la sacrificare o aveau masculii, femelele fiind păstrate pentru reproducere și lapte. Adulții-maturii reprezintă mai puțin de 30%. Deși prevalează tineretul și sub-adulții, ceea ce implică utilizarea speciei ca furnizoare de carne în principal, se aveau în vedere și alte produse, în primul rând, laptele. Puținele dimensionări pe lățimile oaselor indică animale de talie mică, valorile înscrindându-se în aria dimensională a ovinelor neolitice din Banat.

Suinelor domestice le sunt atribuite 110 oase, ceea ce reprezintă 6,4% și provin de la 19 indivizi. Materialul aparține în mare parte la exemplare tăiate sub un an (42,1%). În proporție mai mare sunt sacrificați între 1-2 ani, 47,3% și doar 10,5% peste doi ani. Puține dimensionări s-au executat având în vedere prevalența oaselor de tineret și sub-adulți. Astfel, din seria mandibulară, doar trei date ale lungimii lui M3 s-au prelevat: 24, 29, 31 mm. Pentru seria epifizei proximale a radiusului s-au estimat următoarele valori:

Lățime proximală	25	26	26,5	27	34
Diametru proximal	17	18,5	16	16,5	23,5

Pieseile provin de la subadulți, cu excepția ultimei ce aparține la un animal sacrificat pe la 3 ani. Un metacarp III și un calcaneu întregi au furnizat valori ale înălțimii la greabăn de 72,8 cm și 67,2 cm.

De la mistreț provin 72 oase atribuite la 9 animale. Un exemplar e juvenil, doi sunt adulți și șase sunt maturi. Nu au fost evidențiate exemplare cu dentiția foarte uzată. În cazul mistrețului, un procent mic din oasele sale provin din regiunea craniului, majoritatea aparținând extremităților. Un astragal și patru calcaneu întregi au furnizat valori ale taliei oscilând între 90,5-99 cm. Majoritatea pieselor provin de la femele.

Canidelor le aparțin 10 oase, în mare parte resturi mandibulare, de la 4 indivizi. Pe cele trei mandibulele existente s-au estimat lungimi bazale Dahr, cu

valori de 130, 143 și 153,2, sugerând exemplare de talie mică-mijlocie. Mandibulele au ramul curbat, par relativ gracile, cu seria jugală puțin masivă. Există o variație a lg. M1 de 18,5-20,5 mm. Toate piesele provin de la exemplare adulte.

Cerbul prezintă un material numeros, 348 oase de la 15 indivizi, plasându-se pe locul secund, după bovine. Repartiția materialului său pe regiuni corporale este asemănătoare celei a bovinelor, în sensul că, oasele craniului sunt puțin numeroase raportat la cele ale extremităților distale ale membrelor, ce reprezintă mai mult de jumătate din eșantion. Din scheletul cefalic s-a prelevat un singur frontal cu coarnele picate, provenind de la un mascul vânat în sezonul cald. În schimb, o serie de deșeuri rezultate din activitatea de prelucrare a cornului au fost colectate. Datele metrice prelevate par a indica prezența în mare parte animalelor cu conformație robustă printre indivizi prezumați. Numeroasele date metrice indică masculi. Este cazul seriei distale a humerusului, pentru care lățimi distale de 66-70 mm se apropie de datele metrice ale bovinelor. Pentru lungimi ale calcaneului de 136,5-140 mm ori pentru lungimi ale astragalului de 62 mm este valabil același fapt. Cea mai mare parte a animalelor vâdate au depășit stadiul adult (60%), animalele vâdate sub doi ani reprezintă 6,6%, cele între 2-4 ani, 33,4%.

Căpriorul posedă un material mai redus, 35 fragmente ce reprezintă numai 2%. Ca NMI este mai bine reprezentat, 5,8%. Și în acest caz resturile maxilare sunt puține, 3 resturi, prevalând materialul scheletului apendicular. Din cei 7 indivizi, trei sunt juvenili/sub-adulți și patru sunt adulți-maturi. Datele metrice prelevate se grupează în serii destul de omogene sugerând animale de mărime medie-mare, comune arealului Câmpiei Banatului în neolitic (EL SUSI, 1995, 37). Este cazul seriei proximale a radiusului (vezi datele metrice anexate).

De la un individ sub-adult de **iepure** provin un omoplat, o tibie și cele două femure. **Ursului** îi este atribuit un atlas cu lț. max. 138 mm; de la o **vulpe** provine o tibie distală cu lț./diam. distale de 15/10,5 mm. O mandibulă dr. cu lg. jugală/ lg. M₁ de 48/15,5 mm îi este atribuită unui **bursuc**.

III. EXPLOATAREA SPECIILOR

Încercând să încadrăm modelul ipotetic de exploatare a animalelor de la Sânnandrei într-un anumit context, am recurs la comparații cu următoarele situri din Câmpia Banatului: Sânnandrei – nivelele Vinca C (JONGSMA, GREENFIELD, 1996, 306), Pața, tell-urile I, II (EL SUSI, 1995, 25, ibidem, 1999), Foeni (date inedite). Comunitățile neolitice de la Sânnandrei au dezvoltat o economie animalieră bazată pe exploatarea mamiferelor domestice, în principal a taurinelor. Ele erau crescute în scop utilitar, lapte, tracțiune (dovedită de prezența castraților) cât și pentru carne, așa cum vârstele de sacrificare o dovedesc. Exploatarea echilibrată putea asigura stocurile necesare nevoilor

comunitare. Bovinele ating procente crescute, de 57% pe resturi și de numai 32,7% pe NMI. Diferențele cifrice obținute prin cele două metode de evaluare cantitativă le-am expus la început. Raportat la frecvențele speciei în nivelele Culturi Banatului de la Parța și Sânanndrei* se constată o creștere valorică semnificativă, de minimum 14%, ca nr. resturi și o dublare ca NMI. Ovicaprinele și suinele comportă procente semnificative ca NMI, de aproximativ 14-16%. Ca număr de resturi, frecvențele sunt reduse, 6%. Credem că este vorba de o economie centrată pe creșterea vitelor, mai ales, în scopuri secundare și pe utilizarea ca sursă de carne a ovicaprinelor și porcinelor. Dacă se au în vedere estimările pe nr. fragmente, datele obținute pe cele două eșantioane de la Sânanndrei aproape coincid (JONGSMA, GREENFIELD, 1996, 300).

Luând în discuție raportul specii domestice/ sălbatice, se constată că rata mamiferelor vâdate este semnificativă, ca în mai toate siturile din Câmpia Banatului). În așezarea de la Sânanndrei acest raport este de 69,9/30% ca nr. fragmente și 66,3/40% pe NMI. O cotă mult mai sporită a vânătorii s-a înregistrat doar în tellul I de la Parța, de aproximativ 49,6%, cu accent pe exploatarea cerbului care atinge frecvențe de 24,4%. Numai la Sânanndrei* (primul eșantion) specia atinge o pondere redusă, de 13%; în celelalte așezări are o variație 19-20%, ca număr de resturi. În eșantionul nostru de la Sânanndrei cota cerbului este sporită, de 20,4%. Ca NMI situația indică valori mult mai reduse, sub 15%. Deși toate siturile sunt plasate în aceleași condiții ambientale, diferențele care apar se pot datora și unor eșantioane diferite d.p.d.v. cantitativ, în acest sens, doar Parța-tell I și Foeni cumulând peste zece mii oase fiecare. Posibil că și alți factori decât cei ambientali trebuie luați în considerare. Evident, lista mamiferelor vâdate continuă cu mistrețul, a cărui cotă se plasează undeva în jurul valorii de 4-9% absolut, în siturile Banatului de câmpie, indiferent de metoda cantitativă utilizată. Notă aparte face doar tellul I de la Parța cu 16,8%. Căpriorul atinge frecvențe variabile în așezările de mai sus, oscilând între 2-8% pe resturi și 3-9% pe NMI. Populația de bour atinge densități tot mai reduse, reflectate în procentaje de 2-3% pe resturi și ceva mai mari, pe NMI, de 2-6,6%. Categoria "alte specii" include bursucul, iepurele, ursul vâdate accidental.

BIBLIOGRAFIE

- BÖKÖNYI SANDOR, 1962, *Zur Naturgesichte des Ures in Ungarn und das Problem der Domestikation des Hausrindes*, în *Acta Arh Hung.*, T. XIV, f. 1-2; 1988, *The Neolithic Fauna of Divostin*, Mc. Pherron, A. Srejović(eds), *Divostin and the Late Neolithic of Central Serbia*, 10, Pittsburgh, p. 419-446
- DÖHLE VON HANS-JÜRGEN, 1990, *Osteologische untersuchungen am Ur (Bos primigenius Bojanus, 1827) von Neumark-Nord*, în D. Mania M. Thomae T. Litt, T. Weber, *Neumark-Gröbern*, Berlin, p. 177-191

- EL SUSI GEORGETA, 1995, *Economia animalieră a comunităților neo-eneolitice de la Parța, jud. Timiș*, în *Banatica*, 13/1, p. 23-51; 1996, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Chr. I d. Chr. Studii arheozoologice*, BHAB, III, Timișoara, 440 p.; 1998, *Archaeozoological Researches in the Neolithic Site of Foeni (Timiș County)*, în *The Late Neolithic of the Middle Danube Region*, BHAB, XIV, Timișoara, p. 139-164; 1998, *Studiu preliminar al resturilor de faună din așezarea neolitică de la Parța-tell II (jud. Timiș)*, în *An.B. S.N. Arheologie – Istorie*, VI, 1998 p. 129 - 151
- JONGSMA TINA, GREENFIELD HASKEL, 1996, *The Vertebrate fauna from Middle and Late Neolithic Sânnandrei, SW Romania*, în *The Vinča Culture, Its Role And Cultural Connections*, BHAB, II, Timișoara, p. 295-309

L'ÉTUDE DES RESTES FAUNIQUES DE L'ÉTABLISSEMENT NEOLITHIQUE TARDIF DE SÂNNANDREI (DÉP. DE TIMIȘ)

Résumé

Les 2287 os ont été collectés des niveaux néolithiques, post Vinča C superposés par des habitations hallstattiennes. Seulements les matériaux néolithiques font l'objet de l'article. Le site est emplaced au nord-ouest de Banat, dans la Plaine banatienne, tout près de Timișoara.

Les bovins dominant la liste faunique (tab.1), suivis par les porcins et les petits ruminants. L'analyse des espèces met en évidence quelques aspects: pour les bovins une hauteur au garrot de 105,8-116,1 cm (vaches) et de 126-127 cm pour les chatres. Pour deux individus de porcins on a estimé deux tailles de 67,2 cm et 72,8 cm. Les espèces chassées sont représentées par le cerf, le chevreuil, le sanglier, l'aurochs, l'ours, le lièvre, le renard et le martre. Le rapport domestiques/sauvages est au environ de 70/30 par restes et par NMI. L'abattage pour les bovins se faisait en gardant un important pour-cent des adultes-maturés, presque 84,8% (tab. 2), caractéristique d'un mod d'usage fondé sur les produits secondaires. Au cas des ovicaprins les adultes/maturés représentent seulement 30% en suggerant une exploitation mixte, viande et produites secondaires. En ce qui concerne les porcins, les adultes-maturés représentent seulement 10,5%. L'économie de la communauté de Sânnandrei s'appuyait sur le bovins surtout, comme la plus parte des stations de la Plaine de Banat: Foeni, Parța-tell II et sur le bovins et ovicaprins. Le chien n' avait auqun rôle dans l'économie, étant possible qu'il soit consommé. En général, le quote-part du gibier est assez significatif dans cet établissement comme dans les autre sites neolithiques de la même région.

Datele metrice								
Măsurători, cf. A. von den Driesch, 1975								
Measurements - Bos taurus/ Bos primigenius (*); Bos (**)								
Maxila		Mandible			Scapula			
M3		P2-M3	M1-M3	M3	SLC	GLP	LG	BG
30,5		127	82	36	51			
31				38	53	68	57,5	
31,5				38,5	54		56	
32				40	55,5			
32				40,5	56,5		55,5	
32				42*	57**	70	61	
33				44*		73	62	
33						71	60	
33						77**	61	
34						64	56	
34						76**	66	
							61	
							58	
Humerus						74	62	
BT	Bd	Dd				69		
78	82	80,5						62**
79,5								63**
80				Radius				
89				BFp	Bp	Dp		
90*				77	84	42		
90*				90*	103	48,5		
		83		91*		46		
						53,5*		
Radius						50		
Bd	Dd					50		
82*	53					39		
66						46,5		
68	42					44		
71	46					42		
88	48					42		
94*	54					42		
						51,5*		

Metacarpus								
Gl	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd			
175,5	48	27,5	25,5	49	28			
205	59,5	34	33,5	61	35			
	50	36						
	56,5	34,5						
	58	38						
	60	58,5						
	60	37						
	60,5	36						
	60,5	36						
	62,5	38						
	71*	46,5						
Metacarpus		Metatarsus						
Bd	Dd	Gl	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd	
49	28	233	46,5	46,5	28	53		
60	33		46,5	46,5				
60	33,5		47	47,5		51	27	
61	35		48	47,5		51	33	
61	35		49	47		54,5	34,5	
61,5			50	51		55	33	
62	34		52	50,5		55	33,5	
67	37		52	52,5		55,5	33	
68	37,5		53	53,5		57	37,5	
73*	36,5		53	54		57,5	34	
74*	39		53	54		61	34	
	35		55	58,5		62	33	
	38,5		55	53,5		62	35	
	29		58,5**	55		63		
	33					65	38	
	32					65,5**	35,5	
	32,5					66,5**	34,5	
	37						42	
	38,5						33,5	
	31,5						34	
	32,5						33	
	38,5						33	
	34,5						33,5	
	33						34	

	31					33,5	
	35						
Tibia			Tibia			Tibia	
Bd	Dd		Bd	Dd		Bd	Dd
63,5	46,5		76,5*	52,5		64	41
64	48,5		65	47		70	51
64	49		67,5	48,5		75*	57
64	47		68	49			
65	47		68	48			
67	48		73	52			
74**				56,5*			
Talus				Calcaneus			
GLl	GLm	Bd		Gl	GB		
61	59	41		175*	71,5		
66	61	41		128	49		
67,5	61	44		130			
68	62	42		136	57		
68,5	64	43		136	55		
69	63	42		138	54		
71	66	44		139	56		
74					57		
74	68				67,5*		
77*	71	48			55,5		
78*	70	51			56		
78*	71	51			59		
80*	72	48,5					
		45					
		51					
Ovis/Capra							
Horn core					Maxilla		Mandible
Gl	Gd	Sd	Circonf.		M3		M3
	48	33,5		O	18		22
80	37	25	105	C	18		22

Axis					Talus			
BFcr	SBV	LCDe			GLl	GLm	Bd	
42,5	23	56,5	C		29	27,5	20	O/C
					31	28,5	32,5	O/C
					32,5	30	20,5	O/C
Scapula								
SLC	GLP	LG						
16	25	20,5	C					
					Calcaneu s			
					Gl	GB		
Humerus					62	23,5	O	
Bd	Dd				67,5	25	C	
25,5	24	O			66,5		O/C	
	26,5	O						
30	27	O						
25,5	23,5	O						
Metacarpus					Tibia			
Bd	Dd				Bd	Dd		
23	18,5	O			27,5	21,5	O/C	
	15	O/C			25		O/C	
					29,5	21,5	O/C	
Cervus elaphus								
Mandible		Scapula				Humer us		
M3		SLC	GLP	LG		Bd	Dd	
28,5				39,5		54	56,5	
31,5		40,5		41		66	64	
35,5		39		45		67,5	63,5	
				52		70	66,5	
				52				

Radius					Talus			
BFp	Bp	Dp	Bd	Dd	GLl	GLm	Bd	
48,5		30,5			58	54	34	
60	64	33			59,5	62,5	40	
	62,5	34,5			60,5	56,5	36,5	
			55,5	37	62	58	36	
			59	40		59	41	
			61	44				
Tibia		Metacarpus					Calcaneus	
Bd	Dd	Bp	Dp	Bd	Dd		GL	GB
54,5	43	46,5	45				125	52
55	49	57,5	36,5				136,5	51,5
55,5	43,5			46	33,5		140	54
56,5	41							44
56,5	41							48
57,5	46,5		Metarsus					
58			Bp	Dp	Bd	Dd		
59	49		47	30,5				
59	49		47					
60	48,5		47,5	47,5				
61	45		53	36				
					47,5	31,5		
Capreolus capreolus								
Scapula				Radius			Tibia	
SLC	GLP	LG		Bp	Dp		Bd	Dd
16,5	28	18,5		27,5	15		20	15,5
18	24	18,5		28	16,5		20	16,5
18		29		28,5	16,5		21	17
19	29	24					21,5	16,5
							21,5	17
							22,5	16

MATERIALE ARHEOLOGICE PREISTORICE AFLATE ÎN COLECȚIA VECHIE A MUZEULUI DIN DEVA

Nicolae Cătălin Rișcuța

Muzeul de istorie județean Hunedoara-Deva cuprinse în patrimoniul său numeroase bunuri cu valoare științifică. Dintre acestea, în cadrul colecției vechi de arheologie există o serie de materiale care considerăm că merită să fie introduse în circuitul științific de specialitate¹.

În cele ce urmează vom prezenta o parte dintre piesele arheologice aflate între numerele de inventar 1350-1873². Aceste materiale ceramice alcătuiesc un lot care poartă doar mențiunea că provin de pe Dealul Cetății din Deva³. Adăugăm câteva fragmente colectate, probabil, ulterior dacă avem în vedere numerele de inventar mai mari, dar care provin tot de pe Dealul Cetății.

Numărul fragmentelor, existența vaselor întregi sau întregibile din acest lot exclud, după părerea noastră, recoltarea din periegeze, cel mai probabil fiind vorba despre o săpătură. Potrivit inventarelor, piesele au intrat în colecția de arheologie cândva la sfârșitul secolului XIX sau în primul deceniu al secolului al XX-lea, astfel încât considerăm că ele ar putea să provină dintr-o săpătură arheologică făcută de Béla Balázs în 1907⁴. Dintre aceste vestigii mai multe vase au fost publicate de către P. I. Roman în monografia culturii Coțofeni⁵.

Înainte de a prezenta materiale arheologice precizăm faptul că în lipsa unor observații stratigrafice încadrarea culturală a pieselor s-a făcut pe baze strict tipologice. Întrucât materialul aparține mai multor manifestări culturale nu avem nici siguranța că ceramica provine din aceeași așezare sau a fost colectată din mai multe puncte. În aceste condiții concluziile ce derivă din analiza ceramicii sunt marcate de un anumit grad de incertitudine.

Cea mai mare parte a fragmentelor ceramice aparțin culturii Coțofeni și provin atât de la recipiente de mare capacitate cât și de la vase mici. Factura ceramicii este grosieră sau semifină pentru vasele de mari dimensiuni și fină pentru vasele mici care, în majoritatea cazurilor, sunt acoperite cu slip și au luciu metalic. Culoarea cea mai frecventă pentru vasele mari este roșu-cărmiziu, în vreme ce la recipientele mici predomină tonurile de negru și cenușiu. cele mai

numeroase sunt fragmentele de vase-sac și amfore⁶, cești și căni (Pl. 2, 8, 10, 15-16), pahare și cupe⁷ (Pl. I/2, 5-6; II/7, 14), vase care imită formele de metal (Pl. I/1, 3). Atrage atenția un fragment care pare să fi aparținut unui vas de atârnat, având pe partea inferioară prelungiri perforate pentru ghidarea șnurului (Pl. I/8). Decorul este realizat prin incizie și prin împunsături succesive (*Furchenstich*). Motivele ornamentale constau în benzi hașurate, triunghiuri îngropate (Pl. I/4), triunghiuri cu laturi marcate (Pl. II/6) sau cu o latură deschisă (Pl. II/10), triunghiuri sub formă de scut (Pl. I/1, 3), motive în forma scheletului de pește (Pl. I/7; II/3. 5, 8, 14; III/2, 5) și a ramurilor de brad (Pl. I/6), motivul în câpriori (Pl. II/9, 11), câmpuri de linii sau segmente de linii orizontale sau verticale realizate prin împunsături succesive (Pl. I/4; II/1, 4, 7-8, 15-16; III/2, 5, 8), aplicații sub forma “boabelor de linte” (Pl. I/1, 6; II/5, 7, 11, 13). Nu se observă urme de pictură cu pastă albă.

Ceramica prezentată nu ridică probleme deosebite, având bune analogii în așezările atribuite fazei finale a culturii Coțofei din centrul și sud-vestul Transilvaniei ca și în unele din Banat⁸. Ea poate fi atașată etapei Coțofeni IIIb cu toate că există fragmente care ar putea să aparțină unei perioade mai târzii. Ilustrativ este fragmentul cu suprafața aspră, de culoare cenușie la exterior și cărămizile la interior, care pare să fi aparținut unui vas globular (Pl. III/9). Atât forma cât și modul de dispunere a ornamentației sunt diferite de restul ceramicii, sugerând o etapă în care influențele de tip Vučedol se fac simțite în Transilvania. Fragmentul are asemănări în ceea ce privește forma, decorul de ornamentare în descoperirile de la Nandru-“Peștera Spurcată”⁹, Bretea Mureșană¹⁰ sau la Livezile “Baia”¹¹.

Atrage atenția și un fragment ceramic care a aparținut unei căni cu deschidere largă, marginea plasată oblic, corp scund și bombat (Pl. V/1). Vasul a fost confecționat dintr-o pastă de bună calitate, cu slip de culoare brun-castanie, diferită de ceramica de tip Coțofeni. Ornamentația pare să fie însă specifică culturii Coțofeni. Remarcăm faptul că fragmentul are marginea îngroșată sub formă de “manșetă” pe care este realizat un decor de tip “schelet de pește”. Utilizarea “manșetei” este un procedeu tehnic cunoscut încă în etapa finală de evoluție a culturii Coțofeni¹², dar care ia amploare la începutul epocii bronzului¹³. Fragmentul are o bună analogie tot între amintitele materiale de la Nandru-“Peștera Spurcată”¹⁴.

Printre piesele specifice culturii Coțofeni, în acest lot există și fragmente care aparțin altor manifestări culturale. Este vorba despre o ceramică de foarte bună calitate, bine arsă, cu pereți subțiri acoperiți de slip. Culoarea variază de la brun-castaniu, în principal, la cenușiu și roșu cu pete negre.

Formele care pot fi recunoscute reprezintă străchini de dimensiuni medii cu corp bombat, gât înalt și buza ușor evazată. Pe umărul bine profilat al unui vas sunt realizate două șiruri de câte trei și unul format din două linii executate din

puncte mici, imprimate. Linia de legătură dintre corpul și gâtul vasului este marcată prin două șiruri de pastile gen “boabe de linte”, în vreme ce al treilea șir este dispus sub buză (Pl. IV/1).

O formă asemănătoare sugerează fragmentele dintr-un al doilea vas, ornamentat pe maxima rotunjime cu șiruri de puncte alternative realizate prin impresiune (Pl. IV/2). Alături de ceramica amintită există câteva fragmente decorate cu șiruri de impresiuni care formează figuri geometrice romboidale (Pl. III/16), grupuri de impresiuni dispuse în forma tablei de șah (Pl. III/15), impresiuni care formează triunghiuri (Pl. III/13), striuri ordonate verticale etc. Nu sunt vizibile urme de pictură.

Formele recipientelor sunt neobișnuite pentru mediul Coțofeni¹⁵, dar se regăsesc în tipologia propusă de A. Benac pentru cultura Kostolac, în urma descrierilor de la Pivnica¹⁶. De asemenea, decorul este specific aceleiași manifestări culturale¹⁷, dar este prezent, ca urmare a influențelor directe, și în repertoriul ornamentelor de pe ceramica Coțofeni¹⁸. În ceea ce privește “boabele de linte”, acestea nu sunt ornamente uzuale pe ceramica Kostolac, dar apar în zonele de interferență cu alte culturi¹⁹. Ele sunt apariții frecvente pe ceramica variantei Coțofeni-Kostolac din sudul Banatului²⁰. Cu excepția “boabelor de linte” care sunt prezente, de altfel, într-un interval cronologic și pe un spectru cultural larg²¹, ornamentele tipice pentru cultura Kostolac nu sunt asociate cu forme și ornamente ale culturii Coțofeni. Din acest punct de vedere, ceramica de la Deva este diferită de cea descoperită în alte așezări din sud-vestul Transilvaniei²², care ilustrează influențele culturii Kostolac asupra ceramicii Coțofeni (Pl. III/11-12)²³. Forma vaselor, factura și ornamentica ne împiedică să plasăm această ceramică în sfera influențelor interculturale.

O piesă interesantă este un fragment dintr-o strachină de dimensiuni medii. Fragmentul face parte din categoria ceramicii fine, de foarte bună calitate, bine ars, cu lustru puternic. Culoarea este cenușiu-verzuie cu pete negre la exterior și neagră la interior. Vasul a avut o formă bitroconică, diametrul maxim fiind realizat printr-un unghi cu deschidere largă. Buza este scurtă, evazată și subțiată. Sub margine și pe diametrul maxim sunt realizate două linii orizontale care delimitează câmpul ornamental, în interiorul căruia sunt dispuse grupuri de linii paralele, oblice, care formează triunghiuri. Liniile exterioare și interioare ale acestor triunghiuri sunt marcate prin impresiuni executate perpendicular. Aceleași impresiuni sunt dispuse și la partea inferioară a liniilor care demarchează câmpul ornamental. Pe diametrul maxim este plasată o proeminență alungită (Pl. IV/3).

Vasele cu marginea subțiată și ușor evazată sunt documentate în cultura Kostolac²⁴, în vreme ce strachinile bitroconice sunt comune culturilor Baden, Kostolac și Vučedol²⁵. Marcarea ornamentației la exterior și interior prin impresiuni, așa cum apar și pe vasul de la Deva, este specific pentru cultura Vučedol²⁶.

Cele mai bune analogii pentru fragmentul de la Deva provin din așezarea de la Radomir-Vahovo (sud-vestul Bulgariei). În nivelurile III-II și între descoperirile nestratigrafiate de la Radomir sunt atestate străchinile bitroconice sau rotunjite, unele având marginea subțiată²⁷. Ornamentația constă în grupuri de linii paralele dispuse vertical sau oblic²⁸, asemeni celor de la Deva, precum și motive tipice pentru culturile Kostolac și Vučedol²⁹. La Radomir sunt documentate și proeminențele dispuse pe diametrul maxim³⁰.

Alte câteva fragmente ceramice sunt confecționate din pastă de bună calitate și au slip de culoare brun-castanie, fiind asemănătoare cu o parte dintre materialele prezentate anterior. Forma lor nu ne permite însă aceeași încadrare culturală, trimițându-se spre bronzul timpuriu. Dintre acestea o discuție mai largă necesită fragmentul dintr-un recipient cu corp rotunjit și cioc de scurgere (Pl. V/3). Vasul din care făcea parte este diferit de binecunoscutele vase cu jgheab sau sauciere din mediul Baden³¹, sau de cănile cu cioc larg din cultura Coțofeni³². Vasele cu jgheab de scurgere sunt atestate și în bronzul românesc la Năeni³³ și la Meteș-“Piatra Peșterii”³⁴. Acestea sunt însă jgheaburi practice în peretele vasului, spre deosebire de vasul de la Deva care are un veritabil “cioc” realizat prin undularea marginii.

O analogie mai bună provine dintr-o descoperire veche de la Valea Rea (jud. Hunedoara). Vasul de la Valea Rea face parte dintr-un lot atribuit inițial culturii Bodroghkeresztúr³⁵. Ulterior, P. Roman sugera pentru aceste piese analogii în bronzul timpuriu sud-dunărean³⁶. Într-adevăr, vasele cu jgheab și cioc de scurgere sunt binecunoscute în așezările bronzului timpuriu de la sud de Dunăre, dacă ar fi să le amintim numai pe cele de la Ezero³⁷ sau Ezerovo II³⁸, de unde provine și cea mai bună analogie pentru fragmentul de la Deva³⁹.

În aceeași categorie cu piesele prezentate se înscriu și două vase publicate de către Petre I. Roman în monografia culturii Coțofeni⁴⁰. Este vorba tot despre o ceramică de bună calitate, de culoare brun-castanie, lucrată îngrijit și acoperită cu slip. Primul vas este un căuc de dimensiuni mari, semicerc, cu toartă în bandă supraînălțată (Pl. VII/2) iar cel de-al doilea este o cană mare cu gura în formă de pâlnie, marginea dispusă oblic, gât tronconic, corp bombat și care a avut toartă în bandă ușor supraînălțată (Pl. VII/3). Recipientele sunt considerate drept rezultat al influențelor sudice în mediul Coțofeni⁴¹. În nopțile condiții ce derivă din asocierea acestora cu piesele prezentate, nu credem, că piesele aparțin culturii Coțofeni ci pot fi puse în legătură tot cu bronzul timpuriu. Factura diferă și lipsa decorului specific Coțofeni sunt argumente în plus în sprijinul afirmației noastre. Cana de la Deva își găsește bune analogii în nivelele vechi de la Ezero (orizontul XI – faza A2)⁴², dar și Ezerovo⁴³. Exemplare identice ca formă, decorate, apar însă frecvent în cadrul fazei finale a culturii Coțofeni. Unele asemănări ar putea fi presupuse și cu piese din bronzul timpuriu sud-vest transilvănean, dar fragmentele ceramice descoperite la Livezile “Baia” ne împiedică să emitem o afirmație tranșantă⁴⁴.

Aceluiași orizont cultural-cronologic îi putem atribui un fragment ceramic confectionat din pastă de bună calitate, bine ars, de culoare cărămizie, care a aparținut unui vas cu umăr bine profilat, ornamentat pe maxima rotunjime cu o bandă lată de incizii fine dispuse în rețea (Pl. V/2). Alături de acesta notăm existența unui fragment dintr-un vâscior (M.d. nr. inv. 2348), cu pereții subțiri de culoare cenușie, ornamentat cu triunghiuri hașurate în rețea cu incizii fine. Linia dintre corpul și gâtul vasului este marcată printr-un șir de pastile gen “boabe de linte” (Pl. VI/3). Un fragment aproape identic a fost descoperit la Zlatna “Colțul lui Blaj”, împreună cu un ciob ornamentat cu o bandă de linii incizate în rețea, suprapusă de grupuri de câte două pastile⁴⁵. ornamente precum triunghiuri, romburi sau benzi hașurate în rețea sunt documentate în numeroase manifestări culturale ale perioadei de tranziție și în bronzul timpuriu⁴⁶, dar în majoritatea cazurilor acestea sunt incizii adânci și groase, executate uneori neglijent. Așa cum remarca H. Ciugudean⁴⁷. Motivele ornamentale realizate prin incizii fine își găsesc analogii în așezarea de la Ezro⁴⁸, tot acolo fiind documentate, în aproape toate nivelele de locuire aparținând bronzului timpuriu și pastilele gen “boabe de linte”⁴⁹. În ceea ce privește fragmentul ornamentat cu o bandă de linii hașurate în rețea, nu putem să omitem totuși o identitate în maniera de realizare cu materiale de tip Bubanj Hum II⁵⁰.

Aceluiași filon de sorginte Cernavodă II-Ezero-Ezerovo II îi putem atribui și fragmentul ornamentat cu un buton conic și cu impresiuni circulare realizate cu un instrument gol în interior, plasate în lungul unei linii incizate (Pl. VI/7) sau fragmentul unei străchini ornată cu impresiuni gen “colți de lup” situate pe umărul recipientului (Pl. VI/5).

Alte piese ceramice pe care le atribuim bronzului timpuriu se diferențiază de cele deja prezentate prin caracteristici proprii. Este vorba despre un fragment dintr-un mic pahar cu corp bombat, marginea îngroșată și evazată. La baza gâtului sunt plasate două proeminențe gen “boabe de linte” (Pl. VII/1). Forme identice se regăsesc între descoperirile de la Zlatna-“Colțul lui Blaj”, într-un nivel atribuit culturii Schneckenberg, Faza A⁵¹.

Un alt fragment reprezintă peretele și baza torții unei căni bitronconice cu partea inferioară mai scundă (Pl. VI/9). Forma este larg răspândită în bronzul timpuriu⁵², ca și procedeul de plasare la baza torții a pastilelor gen “boabe de linte”⁵³.

De aceeași fractură este și fragmentul care a aparținut unui vas de uz comun cu gât scurt, aproximativ cilindric și torți în bandă, ornament cu șiruri de “boabe de linte” situate la baza gâtului și sub margine (Pl. V/4). Remarcăm preferința pentru acest gen de decor care ilustrează, probabil, șirurile de nituri prezente pe forme de metal⁵⁴.

Alte câteva piese ceramice sugerează identități și mai clare în orizontul Glina-Schneckeberg. Menționăm astfel un fragment din categoria ceramicii

grosiere cu amestec de cioburi pisate în pastă. Fragmentul este de culoare neagră lucrat neglijent, aspru la pipăit și a aparținut unui vas-sac. Ornamentul constă într-un brâu crestătat situat sub margine deasupra căruia este plasat un șir de găuri-buton și găuri perforate dispuse alternativ, executate din interior spre exterior cu un instrument pătrat (Pl. VIII/1).

Un alt fragment este de culoare galben-cărămizie și provine de la o strachină cu deschidere largă. Marginea este îngroșată sub formă de "manșetă" bine reliefată, străpunsă de un șir de perforații rotunde (Pl. VI/11). Notăm și o buză de vas din categoria ceramicii grosiere care are o perforație tronconică. Străpungerea a fost făcută dinspre exterior după arderea vasului (Pl. VI/10). Adăugăm o bucată dintr-o strachină de dimensiuni reduse care face parte din categoria ceramicii fine (Pl. VI/8). Remarcăm faptul că recipientul are slip de culoare roșu-cărămiziu. Vasul are gura în formă de pâlnie, iar pe corp este amplasată o creastă verticală. Amintim și pereții a două vase cu urme ale torților de la care pornesc brâuri verticale (Pl. VI/14; VIII/5), un fragment care are o proeminență-apucătoare sub formă de mosor (Pl. VI/12) și o margine îngroșată tip "manșetă" cu impresiuni (Pl. VI/13).

Găurile perforate se regăsesc la Ezero⁵⁵ și împreună cu găurile-buton în cultura Cernavodă II⁵⁶. Ornamentul cunoaște însă o amploare deosebită în cadrul orizontului Glina-Schneckenberg⁵⁷.

Străchinile cu umăr mai mult sau mai puțin marcat și gura în formă de pâlnie își găsesc analogii între formele culturilor Cernavodă II⁵⁸, Zăbala⁵⁹, Glina de la Braneț⁶⁰, la Gorova Sat "Runcuri"⁶¹, sau în nivelul inferior de la Odaia Turcului⁶², în cultura Schneckenberg A⁶³ și în manifestările de tip Livezile⁶⁴. Același orizont cultural indică și celelalte fragmente ceramice amintite⁶⁵.

Ultimul orizont cultural și cronologic care este documentat de fragmentele ceramice de la Deva, aparține grupului Șoimuș. Este vorba despre fragmente ale unor vase mari, de provizii. Ceramica face parte, în majoritatea cazurilor, din categoria fină, fiind de foarte bună calitate, bine arsă, în unele cazuri acoperită cu slip. Vasele au avut torți în bandă, torțile de agățat sau proeminențe-apucători. De la proeminențe sau torți pornesc brâuri orizontale sau verticale care formează uneori combinații. Ornamentația constă în manșete profilate, bine marcate, proeminențe alungite orizontale, simple sau alveolate, situate sub margine sau pe gâtul recipientelor (Pl. VIII/2-3; IX/1-8).

Dintre piesele ilustrate atrage atenția fragmentul unui vas de provizii de mari dimensiuni cu deschidere largă și corp bombat. Fragmentul face parte din categoria ceramicii fine, de culoare neagră, are slip și luciu metalic (Pl. VIII/3). Forma nu este cunoscută până acum în repertoriul ceramicii Șoimuș, dar analogii găsim în grupul Jigodin⁶⁶. Unele asemănări există și cu vasul descoperit la Albești (Jud. Mureș)⁶⁷, dar recipientul de la Deva este mai pântecos.

O piesă interesantă este și fragmentul unui vas de uz comun ornamentat cu

trei creste ușor alungite dispuse pe buză, deasupra torții (Pl. IX/5). Ornamentul nu este singular în mediul Șoimuș⁶⁸. O manieră similară de ornamentare apare pe un vas aparținând grupului cultural Sanislău⁶⁹ sau pe un fragment atribuit culturii Schneckenberg⁷⁰.

*
* *

Este greu de precizat cu certitudine, mai ales în lipsa unor observații stratigrafice, ce semnificație are o asemenea "aglomerare" de materiale arheologice la Deva. Nu cunoaștem nici raporturile ceramicii atribuită altor manifestări culturale cu ceramica de tip Coțofeni care ar putea constitui un punct de reper cronologic. Totuși, în finalul acestei prezentări se impun câteva observații.

Așa cum am precizat, ceramica aparținând culturii Coțofeni poate fi atașată fazei IIIb din evoluția acestei culturi. Pornind de la ipoteza că lotul de materiale provine din aceeași prezentare piesele cu analogii în cultura Kostolac nu intră în contradicție cu această datare întrucât etapa Coțofeni IIIb constituie limita cronologică superioară a contactelor directe dintre cele două culturi⁷¹, deși în zonele periferice contactului Coțofeni-Vučedol, bunurile Kostolac se pot păstra ca moșteniri își în etapa Coțofeni IIIc⁷². Elemente certe care ar putea fi puse în legătură cu ceramica Vučedol sunt puține în cadrul lotului de la Deva, astfel încât etapa Coțofeni IIIb pare să reprezinte limita superioară și pentru piesele de caracter Kostolac, deși nu excludem o datare mai timpurie.

În ceea ce privește fragmentul ceramic de tip Vučedol, credem că nu greșim atribuindu-l unei faze timpurii (A) din evoluția acestei culturi, ceea ce l-ar plasa la același orizont cronologic cu ceramica citată anterior⁷³.

Considerăm că asocierea acestor piese cu cele atribuite bronzului timpuriu nu este întâmplătoare, un argument în acest sens fiind și factura asemănătoare a ceramicii. Acest amestec cultural este confirmat, în opinia noastră, de o descoperire mai veche de pe valea Streiului. Este vorba despre două fragmente ceramice publicate de către I. Andrițoiu⁷⁴.

Primul a aparținut unui vas din categoria ceramicii fine, de culoare cafeniu-gălbui lustruit (M.D. nr. inv. 3157). Ornamentarea constă în două șiruri suprapuse de impresiuni semilunare sub care este realizat prin linii întretăiate în forma "tablei de șah". Spațiile "tablei de șah" sunt umplute alternativ cu linii foarte fine incizate în rețea. Dacă impresiunile semilunare și dispunerea decorului "în șah" sunt specifice culturii Kostolac, liniile fine incizate în rețea sugerează o apropiere de materiale din bronzul timpuriu.

Cel de-al doilea fragment (MD nr. inv. 3147), căruia îi adăugăm un altul, inedit, reprezintă o toartă și o parte din peretele unei amfore. Piesele sunt foarte bine arse și au slip lustruit de culoare brun-castanie. În dreptul torții este vizibil un decor care reprezintă triunghiuri îngropate realizate prin incizii late. Toarta

este ornamentată prin impresiuni semilunare făcute cu unghia, iar pe partea superioară cu un instrument. Alveolele se extind și asupra marginilor profilate ca niște nervuri ale torții. Din partea inferioară a acestora și din dreptul ei pornesc trei brăuri orizontale alveolate intercalate de șiruri de impresiuni. Atât toarta, care prin alveolele de pe margini dă impresia de torsadare cât, și dispunerea brăurilor, amintesc de produsele similare din bronzul timpuriu sud-dunărean.

Având în vedere numărul, varietatea și analogiile citate pentru piesele ceramice de la Deva, nu le putem considera materiale de import și, cu atât mai puțin, influențe pătrunse în mediul Coțofeni, ci ele reprezintă, în opinia noastră, rezultatul uneia dintre periodicele pulsuni sudice care a antrenat spre nord elemente eterogene. Drept urmare, credem că ele pot fi puse în legătură cu situația existentă în Balcani, materiale asemănătoare apărând în situri unde elementele de tip Kostolac sunt amestecate cu cele de sorginte Bubanj Hum II, și uneori Coțofeni și Vučedol. Dintre acestea amintim Jelenac⁷⁵, Ostrikovac Ibc⁷⁶, Hotovo⁷⁷, Radomir-“Vahovo” III-II⁷⁸, la care se adaugă alte câteva așezări⁷⁹, atribuite într-un cadru de cronologie largă, etapei a doua a bronzului timpuriu sud-dunărean⁸⁰.

În ceea ce privește materialele arheologice cu asemănări în cultura Cernavodă II, Glina-Schneckenberg sau în bronzul timpuriu sud-dunărean, acestea nu sunt singulare în centru și vestul Transilvaniei⁸¹.

Ceramică de autentică factură Cernavodă II și Schneckenberg A este semnalată la Dăbâca (jud. Cluj)⁸². De asemenea, în ultimii ani au fost invocate tot mai frecvent elemente de tip Cernavodă II prezente în geneza bronzului timpuriu din sud-vestul Transilvaniei⁸³.

În același timp, materialele cu analogii în cultura Glina-Schneckenberg sunt tot mai numeroase. Dintre descoperiri enumerăm, alături de Dăbâca, Aiton (jud., Cluj), Morești, Șincai și Albești (jud. Mureș), Boarta și Copșa Mică (jud. Sibiu), Cetatea și Zlatna – “Colțul lui Blaj” (jud. Alba), la care adăugăm mormintele în cistă descoperite la Mediaș⁸⁴. Nu intenționăm să discutăm problema faciesului vestic al culturii Schneckenberg⁸⁵, dar în contextul descoperirilor de la Deva nu excludem nici ipoteza potrivit căreia o serie dintre produsele bronzului timpuriu din sud-vestul Transilvaniei s-ar datora pătrunderii unor comunități sud-carpătice de tip Glina.

Nu sunt străine de bronzul timpuriu sud-vest transilvănean nici influențele de tip Ezero sau Ezerovo II, primele vizibile în decorul ceramicii grupului Livezile⁸⁶. În plan concret, amintim și piesele din mai vechile descoperiri de la Crăciunești (com. Băița, jud. Hunedoara)⁸⁷, cu bune asemănări în așezarea Ezerovo II⁸⁸.

Analizând materialele de la Deva constatăm că o bună parte din analogiile citate pentru acestea provin din locuiri atribuite grupului Livezile⁸⁹. Remarcăm însă faptul că, spre deosebire de ceramica de tip Livezile, care este rezultatul

unei sinteze culturale⁹⁰, piesele de la Deva își păstrează individualitatea și par a fi mai apropiate de manifestările culturale originare.

În opinia noastră, descoperirile de la Deva, ca și cele de la Nandru – “Peștera Spurcată” sunt legate genetic de grupul Livezile, dar aparțin unei etape cronologice anterioare cristalizării acestuia așa cum îl cunoaștem, din așezarea eponimă. Cu rezervele impuse de lipsa observațiilor stratigrafice, un argument în sprijinul afirmației noastre ar fi prezența materialelor de clară factură Kostolac și Vučedol timpuriu, implicate ulterior printr-un proces de sinteză cu elemente de tip Coțofeni târzii și din bronzul timpuriu, în nașterea grupului Livezile⁹¹.

În ceea ce privește ceramica de tip Șoimuș, se impun câteva precizări. Astfel, în urma studiului ceramicii aflată în colecția muzeului, existența unei locuri aparținând grupului Șoimuș fusese semnalată și la Deva⁹². Trebuie făcută însă mențiunea că piesele de tip Șoimuș nu aparțin doar acestui lot, alte câteva fragmente fiind colectate periodic de pe Dealul Cetății, fără a fi precizat locul exact de descoperire (M.D. nr. inv. 2074, 2124, 15.500)⁹³.

Ceramica prezentată conține elemente specifice pentru grupul cultural Șoimuș, ilustrând o etapă “clasică” din evoluția acestei manifestări culturale⁹⁴. Surprinde lipsa marginilor de vase profilate în formă de T, un element caracteristic grupului Șoimuș. Această absență se datorează, în opinia noastră, numărului limitat de fragmente ceramice recuperate.

Lotul de materiale arheologice de la Deva, prin elementele componente, dovedește încă o dată, în opinia noastră, că începutul epocii bronzului în zona de sud-vest a Transilvaniei poate fi plasat la nivelul fazei finale a culturii Coțofeni⁹⁵. În schimb, materialele de tip Șoimuș de la Deva contribuie la cunoașterea culturii materiale a acestui grup din bronzul timpuriu, oferind și posibile repere de cronologie relativă.

În ceea ce ne privește, considerăm că noi cercetări arheologice pe Dealul Cetății vor fi în măsură să aducă precizări cu privire la locul de descoperire a acestor piese arheologice.

NOTE

¹Un alt lot de piese, atribuite perioadei timpurii a epocii bronzului fac obiectul articolului *Materiale arheologice aparținând bronzului timpuriu în colecția muzeului din Deva*, în *Sargetia XXVII* (în pregătire).

²Precizăm faptul că fiecare fragment ceramic a fost inventariat separat chiar dacă face parte dintr-un vas care poate fi întregit.

³Acest lot prezentat într-o comunicare susținută în cadrul Sesiunii de comunicări științifice dedicate Zilei Naționale a României, Alba Iulia, 26-28 noiembrie 1998.

⁴Cf. Balázs 1912, 43-60; în cursul cercetărilor noastre de teren nu am reușit să identificăm încă locul unde a fost efectuată această săpătură.

⁵Roman 1976, 81, nr. 110, pl. 12/10; 17/13; 19/19; 23/2=89/2; 26/5, 8.

⁶Roman 1976, pl. 89/2.

⁷Roman 1976, pl. 26/5, 8.

⁸Roman 1976, 43 și urm.; pentru Banat vezi, mai ales, locuirea Coțofeni de la Bocșa Montană "Colțan", cf. Gumă, Săcărîn 1981, 59 și urm.

⁹Roska 1941, fig. 25/21; Roman 1976, pl. 50/4; Roman 1977, pl. 48/14, cu precizarea că ornamentul este realizat prin impresiuni cu șnurul.

¹⁰Rotea 1981, pl. IX/3.

¹¹Ciugudean 1996, 87, pl. 6/9; 16/8.

¹²Vezi de pildă Roman 1976, pl. 117/12, 14; Lazăr 1978, pl. XXV/10, 15-17; Andrițoiu 1978, pl. 1/3-4; Rîșcuța 1996, pl. IV/1.

¹³Ciugudean 1991, 94.

¹⁴Roman 1976, pl. 81/4; de remarcat este faptul că locuirea din peștera de la Nandru aparține tot etapei Coțofeni IIIb, cf. Roman 1976, fig. 8.

¹⁵Tipuri de vase oarecum asemănătoare sunt atestate în nivelul !!!! de la Herculane-"Peștera Hoților" și la Bocșa Montană-"Colțan", cf. Roman 1976, pl. 112/3; 114/3; Gumă, Săcărîn 1981, pl. XXI; aceste forme sunt însă contaminate de influențe Kostolac.

¹⁶Benac 1961, T II/3-5; III/6-8; remarcăm faptul că descoperirile de la Pivnica, considerate de caracter "Kostolac pur" cf. Benac, 1962, 40, ilustrează o primă fază de evoluție a acestei culturi cf. Tasić 1995, 64, ceea ce raportat la regiunile nord-dunărene, sugerează un orizont cronologic Coțofeni II.

¹⁷Benac, 1961, T IV.

¹⁸Kalmar et al. 1987, fig. 8B; Kalmar-Maxim 1993, 67; Kalmar-Maxim 1993a, 11 și urm. fig. 3, 4.

¹⁹Tasić 1966, 23; vezi, de pildă la Jelenac, cf. Galović 1959, T II/11, T III/1, sau la Ostrikovac în nivelul Ic, cf. Stojić 1996, 357, T X/26-27; Garašanin 1997, 146, nota 22.

²⁰Boroneanț 1966, fig. 2/8; Roman 1980, p. 9/6; Gumă, Săcărîn 1981, 63.

²¹Roman 1976, 73; Ciugudean 1996, 89.

²²Vezi Hartuche 1969, 441, fig. 5/9, 12, 24; Roman 1977a, 422, nota 24.

²³În schimb fragmentele ceramice de caracter Kostolac descoperite la Nandru - "Peștera Spurcată" sunt considerate posibile importuri, cf. Roman et al. 1992, 187, nota 867.

²⁴Tasić 1965, pl. VI/5, 9.

²⁵Dimitrijević 1956, 50; Tasić 1970, 33 și urm.; vezi și Tasić 1965, pl. III/1, 6; IV/5, 9; V/1, 6; VI/7.

²⁶Dimitrijević 1956, 52.

²⁷Alexandrov 1994, 118 și urm., pl. III/4, 7; IV/2-4; VII/8-11.

²⁸Alexandrov 1994, pl. III/4, 7; IV/2-4.

²⁹Alexandrov 1994, pl. IV/3; VII/8-11.

³⁰Alexandrov 1994, pl. IV/4.

³¹Banner 1956, pl. VII/13; XLII/10; LXII/16, 21; Roman și Némethi 1978, pl. 9/1; Nemejcová-Pavůková 1982, fig. 9/2-3.

³²Roman 1976, 21, pl. 22/1=49/1; Alexandrov 1995, fig. 6/87.

³³Vulpe, Drâmbocianu 1981, 173, fig. 9/6.

³⁴Ciugudean 1996, fig. 46/8.

³⁵Vlassa 1964, 357, fig. 2/1.

³⁶Roman 1976, 61; notăm faptul că vasele de la Valea Rea sunt asociate tot cu ceramică de tip Coțofeni IIIb, cf. Roman 1976, 61.

³⁷Katinčarov 1974, 17, fig. 26, a, s.

³⁸Tončeva 1981, 52, fig. 15/1-7.

³⁹Tončeva 1981, fig. 15/10.

⁴⁰Roman 1976, tipurile ceramice IIIc5 și IVb3b, pl. 17/13; 19/19.

⁴¹Roman 1976, 71.

⁴²Georgiev et al. 1979, fig. 175.

⁴³Tončeva 1981, 50, fig. 9/18.

⁴⁴Ciugudean 1996, fig. 14/7, 9.

- ⁴⁵Lipovan 1983, 37, pl. III/10-11.
- ⁴⁶Ciugudean 1996, 90, 142 și urm.
- ⁴⁷Ciugudean 1996, 142.
- ⁴⁸Georgiev et al. 1979, 326, tab. 167.
- ⁴⁹Georgiev et al. 1979, 325, tab. 164.
- ⁵⁰Garașanin 1958, 61 și urm., pl. 12/7 elementele de tip Bubanj Hum II par să fi marcat faza finală de evoluție a culturii Coțofeni, având un aport și în geneza bronzului timpuriu sud-vest transilvănean, după cum sugerează descoperirile din peștera Prihodiște (com., Vața de Jos, jud. Hunedoara, materiale inedite).
- ⁵¹Lipovan 1983, 36 și urm., pl. IV/4; V/1, 6.
- ⁵²Ciugudean 1996, 104.
- ⁵³Ciugudean 1996, 89.
- ⁵⁴Roman 1976, 73.
- ⁵⁵Georgiev et al. 1979, 320, tab. 156.
- ⁵⁶Berciu et al. 1973, 389, pl. 10/2; 13/11; 14/11; vezi și Roman 1986, 38.
- ⁵⁷Roman 1976a, 32; mai nou vezi Schuster 1997, 69 și urm., notele 931-933; Székely 1997, 47.
- ⁵⁸Morintz, Roman 1968, fig. 53/3; Berciu et al. 1973, 378, pl. 5/3, 6.
- ⁵⁹Székely 1997, 29, pl. XX/1-5; XXI/5-6; XXV/2, 6; XXVI/1-3, 5; XXXII/6-9.
- ⁶⁰Ulanici 1975, 64, fig. 15/3.
- ⁶¹Roman 1985, fig. 4/2, 4.
- ⁶²Tudor 1982, fig. 4/5.
- ⁶³Prox 1941, 23, fig. 7.
- ⁶⁴Lipovan 1983, pl. VI/5; Ciugudean 1996, 82, fig. 5/4; 12/4.
- ⁶⁵Compară, de pildă, pl. VI/13 la noi cu Prox 1941, pl. 9/2.
- ⁶⁶Roman 1986, fig. 3/16, 17.
- ⁶⁷Baltag și Boroffka 1996, fig. 3/5.
- ⁶⁸Andrițoiu 1989, 44, fig. V/8; Andrițoiu 1992, 24, pl. 7/18.
- ⁶⁹Roman și Némethi 1986, 203, fig. 4/4a-b.
- ⁷⁰Székely 1997, pl. XLII/5.
- ⁷¹Roman 1976, 54 și urm., fig. 8.
- ⁷²Roman 1985, 294, nota 20.
- ⁷³Vezi și Alexandrov 1994, 119; Alexandrov 1995, 266.
- ⁷⁴Andrițoiu 1976, 399, pl. I/13; II/1.
- ⁷⁵Galović 1959, 329-345.
- ⁷⁶Stojić 1996, 356-357; Garașanin 1996, 102.
- ⁷⁷Alexandrov, Gotzev 1990, 21-32.
- ⁷⁸Alexandrov 1994, 119-120.
- ⁷⁹Garașanin 1997, 144 și urm.; bibliografia referitoare la aceste descoperiri nu ne-a fost însă accesibilă.
- ⁸⁰Nikolova 1994, 132; Nikolova 1996, 81; absența observațiilor stratigrafice nu ne permite să constatăm dacă sincronismele cultural-cronologice fine, stabilite pentru așezările sud-dunărene, sunt confirmate și de descoperirile de la Deva, cf. Alexandrov 1995, 253 și urm.; Garașanin 1996, 102; Garașanin 1997, 146 și urm.
- ⁸¹Natura raporturilor stratigrafice dintre aceste materiale și dintre acestea și ceramica culturii Coțofeni luată drept etalon cronologic este, în unele cazuri neclară. Remarcăm și o serie de incompatibilități de natură cronologică, evoluția culturii Cernavodă II fiind anterioară orizontului Ezero, Ezero II, Glina-Schneckenberg, constituind însă substratul pe care s-au format aceste manifestări culturale, cf. Roman 1973, 399; Roman 1981, 40, fig. 1; Roman 1981a, 241, nota 1; Roman 1982, 44, schema cronologică; Roman 1982a, 403 și urm., nota 1; Roman 1983, pl. I; Roman 1986, 46; Roman 1986a, 19, fig. 1.
- ⁸²Roman 1976, 57; Roman 1982a, nota 1; Roman 1986, 41; Roman et al. 1992, 187; Rotea 1993, 65; Lazarovici 1997, 11.
- ⁸³Ciugudean 1995, 141; Ciugudean 1996, 82 și urm.; Ciugudean 1996a, 254; Ciugudean 1997, 6; Ciugudean 1997a, 18 și urm.

⁸⁴Pentru Albești vezi Baltag și Boroffka 1996, 376 și urm. iar pentru Copșa Mică vezi Blăjan 1996, 145 și urm., celelalte localități sunt cuprinse, cu bibliografia mai veche, în Catalogul descoperirilor din bronzul timpuriu și centrul și sud-vestul Transilvaniei, cf. Ciugudean 1996, 29 și urm.

⁸⁵Vezi, în acest sens, Roman 1986, 39; Ciugudean 1996, 141.

⁸⁶Ciugudean 1996, 142 și urm.

⁸⁷Roman 1976, pl. 12/6; 19/18.

⁸⁸O discuție mai largă asupra acestor vase, în articolul nostru cf. *supra*, nota 1.

⁸⁹Ciugudean 1996, 78 și urm.

⁹⁰Ciugudean 1996, 93 și urm.

⁹¹Ciugudean 1996, 93 și urm.

⁹²Andrițoiu 1989, 39; Andrițoiu 1992, 19.

⁹³În urma cercetărilor pe șantierul arheologic Magna Curia, la poalele Dealului Cetății a fost descoperită și o așezare aparținând grupului Șoimuș, cf. Rișcuța 1998; nu credem însă că piesele aflate în colecția veche provin din așezarea de la Magna Curia având în vedere diferențele tipologice dintre materialele arheologice.

⁹⁴Câteva repere privind evoluția Șoimuș am expus în lucrarea *Considerații privind evoluția culturală a grupului Șoimuș în lumina noilor cercetări*, Disertație de masterat susținută la Universitatea "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, iunie 1999.

⁹⁵Ciugudean 1996, 140; 1997a, 22.

BIBLIOGRAFIE

- ALEXANDROV ST., *The prehistoric site of Radomir-Vahovo: some problems of the Early Bronze Age in Western Bulgaria*, în *Relations thraco-illyro héléniq. Actes du XIV-e Symposium National de Thracologie*, București, 1994, 117-129
- ALEXANDROV ST., *The Early Bronze Age in Western Bulgaria: Periodization and Cultural Definition*, în *Prehistoric Bulgaria* (ed. by D.W. Bailey and I. Panaiotov), *Monographs in World Archaeology*, 22, 253-270
- ALEXANDROV GOTZEV, *Așezarea preistorică de la Hotovo (Bulgaria de sud-vest)*, în *Thraco-Dacica*, XI, 1-2, 1990, 21-32
- ANDRIȚOIU I., *Descoperiri arheologice pe valea Streiului inferior*, în *Apulum*, XIV, 1976, 393-413
- ANDRIȚOIU I., *Descoperiri arheologice la Crăciunești (com. Băița, jud. Hunedoara)*, în *Apulum*, XIV, 1978, 55-71
- ANDRIȚOIU I., *Contribuții la cunoașterea bronzului timpuriu în sud-vestul Transilvaniei/grupul cultural Șoimuș*, în *Thraco-Dacica*, X, 1989, 39-56
- ANDRIȚOIU I., *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, *Bib!Thr*, II, București, 1992
- BALÁYS B., *Adatok a dévai Várhegy őstörténetéhez*, în *HTRTÉ*, XXI, Deva, 1912, 43-60
- BALTAG GH., BOROFFKA N., *Matriale arheologice preistorice de la Albești, jud. Mureș*, în *SCIVA*, 47, 4, 1996, 375-394
- BANNER J., *Die Pécelér Kultur*, *ArchHung*, XXXV, Budapest, 1956
- BENAC A., *Pivnica kod Odžaka i neki problemi kostolačke kulture*, în *GlasnikZMBH*, N.S., 17, 1962, 21-40
- BERCIU S., MORINTZ S., ROMAN P., *Cultura Cernavodă II. Așezarea din sectorul b de la Cernavodă*, în *SCIV*, 24, 3, 1973, 373-405
- BLĂJAN M., *Morminte din cultura Shneckenberg descoperite la Mediaș*, în *Apulum*, XXV, 1988 (1989), 59-69
- BLĂJAN M., *Așezări din cultura Schneckenberg descoperite la Copșa Mică (jud. Sibiu)*, în *ActaMN*, 33/I, 1996

- BORONEANȚ V., *Cultura Kostolac de la Cuina Turcului*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, 345-354
- CIUGUDEAN H., *O așezare din epoca timpurie a bronzului la Alba Iulia*, în *Thraco-Dacica*, IX, 1988, 15-22
- CIUGUDEAN H., *Zur frühen Bronzezeit in Siebenbürgen im Lichte der Ausgrabungen von Ampoia*, jud. Alba, în *PZ*, 66, 1, 1991, 79-114
- CIUGUDEAN H., *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, *BiblThr*, XII, București, 1996
- CIUGUDEAN H., *The Early Bronze Age in Central and South-Western Transylvania*, in *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations*, Bucharest, 1996, 254-255
- CIUGUDEAN H., *The Early and Middle Bronze Age in Transylvania. General view*, in *The Berezne Age civilization in Transylvania* (catalog), Alba Iulia, 1997, 5-15
- CIUGUDEAN H., *Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*. *Bibliotheca Musei Apvlensis*, VII, Alba Iulia, 1997
- DUMITRIJEVIĆ S., *Prilog daljem upoznavanju Vučedolske Kulture* (Ein Beitrag zur weiteren Kenntnis der Vučedoler Kultur), în *Opuscula Archaeologica*, I, 5-56
- GALOVIĆ R., *Praistorijko naselje "Jelenac" kod Aleksinca*, în *ZborNM*, 1959, 329-346
- GARAŠANIN M., *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien: Überblick über den Stand der Forschung*, în *BerRGK*, 39, 1958, 1-130
- GARAŠANIN M., *Zur chronologischen und kulturellen Stellung von Junacite in der Bronzezeit*, în *Starinar*, XLVII, 1996, 99-104
- GARAŠANIN M., *Zu den Problemen der Gruppe Bubanj-Hum II*, în *Chronos, Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Espelkamp, 143-148
- GEORGIEV I.W., MERPERT N., KATINČAROV, DIMITROV G.D., *Ezero. Rannobronzovoto selište*, Sofia, 1979
- GUMĂ M., SĂCĂRIN C., *Descoperiri "Coșofeni" inedite de la Bocșa Montană – "Colțan" (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 6, 1981, p. 59-96
- HARTUCHE N., *Cercetări arheologice la Brad (jud. Hunedoara)*, în *ActaMN*, VI, 1969, 439-449
- HOREDT K., *Morești. Grabungen in einer vor und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979
- KALMAR Z., BOGOZKI C., LAZAROVICI GH., *Cercetări etno-arheologice și sondaje în Munții banatului (1986)*, în *Banatica*, 9, 1987, 65-86
- KALMAR Z. MAXIM, *L'habitation Coșofeni de Piatra Ilișovei*, în *Banatica*, 12, 1993, 65-74
- KALMAR Z. MAXIM, *Prelucrarea datelor arheologice de la Piatra Ilișovei cu ajutorul calculatorului*, în *Ziridava*, XVIII, 1993, 11-20
- KATINČAROV R., *Periodizacija i karakteristika na kulturata prez bronzovata epocha v Južna Bulgaria*, în *ArhSofia*, 16, 1, 1974, 1-24
- LAZAROVICI GH., *About the Early Bronze Age from Transylvania*, în *Angustia*, 2, 1997, 9-36
- LIPOVAN I.T., *Așezările purtătorilor culturii Coșofeni din bazinul Ampoiei (II)*, în *Apulum*, XXI, 1983, 29-48
- NIKOLOVA L., *On the Early Bronze Age burial rites in the Bulgarian lands*, în *Relations thraco-illyro-hélénique. Actes du XIVe Symposium National de Thracologie*, București, 1994, 130-140
- NIKOLOVA L., *On the incised ceramics from the Early Bronze Age settlement Dubene (In the Light of the 1992-1995 Investigations)*, în *YoungDanBas*, 81-93
- NĚMEJCOVA V.-PAVŮKOVÁ, *Periodisierung der Badener Kultur und ihre Chronologischen Beziehungen zu Südosteuropa*, în *Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva*, III, Sofia, 1982, 150-176
- PROX A., *Die Schneckenbergkultur*. Kronstadt Brașov, 1941
- RIȘCUȚA C., *Repertoriul arheologic al depresiunii Brad*, în *Sargetia* XXVI/1, 1995-1996, 265-317
- RIȘCUȚA C., *Archaeological discoveries concerning the Early Bronze Age at Deva*, în *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin, Bibliotheca Musei Apvlensis*, VIII, Alba Iulia, 1998

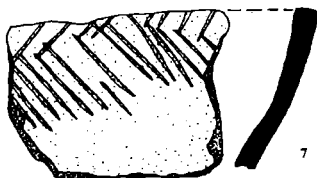
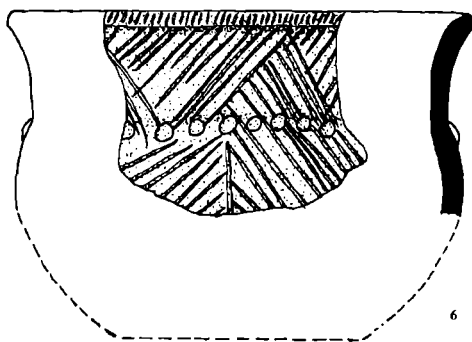
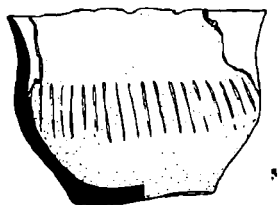
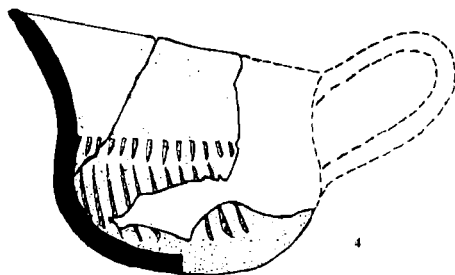
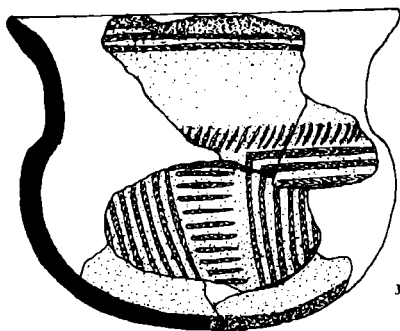
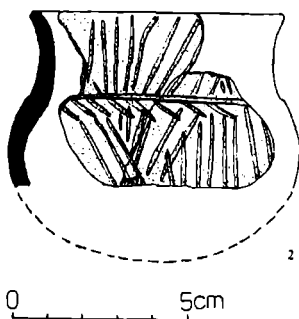
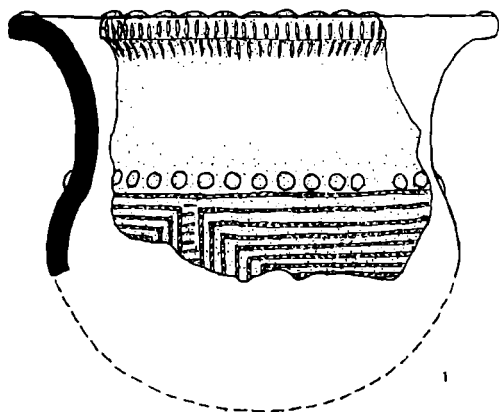
- ROMAN P.I., *Cultura Coșofeni*, București, 1976
- ROMAN P.I., *Die Glina III-Kultur*, în *PZ*, 51, 1, 1976, 26-42
- ROMAN P.I., *Die Coșofeni-Kultur*, în *PZ*, 52, 2, 1977, 189-198
- ROMAN P.I., *Noțiunea de "cultura Kostolac"*, în *SCIVA*, 28, 3, 1977, 419-429
- ROMAN P.I., *Der "Kostolac-Kultur" – Begriff nach 35 Jahren*, în *PZ*, 55, 2, 1980, 220-227
- ROMAN P.I., *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în *SCIVA* 32, 1, 1981, 21-42
- ROMAN P.I., *Modificări în structura etno-culturală a Europei de sud-est în eneoliticul târziu*, în *SCIVA* 32, 2, 1981, 241-245
- ROMAN P.I., *Raportul cronologic dintre Ezero și Troia în lumina cercetărilor de la nord de Balcani*, în *SCIVA*, 33, 4, 1982, 402-414
- ROMAN P.I., *Der Übergang vom Äneolithikum zur Bronzezeit auf dem Gebiet Rumäniens*, în *Godisnjak Sarajevo*, 19, 1983, 115-134
- ROMAN P.I., *Cercetări la Govora Sat – "Runcuri" în 1978*, în *SCIVA*, 36, 4, 1985, 279-297
- ROMAN P.I., *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, în *SCIVA*, 37, 1, 1986, 29-55
- ROMAN P.I., *Așezări cu ceramică șnurată din Thraia, Macedonia, Tesalia și raporturile lor cu evoluția culturală din regiunile carpato-danubiene*, în *Thrac-Dacica*, 7, 1986, 14-30
- ROMAN P.I., NĚMETI I., *Cultura Baden în România*, București, 1976
- ROMAN P.I., NĚMETI I., *Perioada timpurie (pre-Otoman) a epocii Bronzului în nord-vestul României*, în *SCIVA*, 37, 3, 1986, 198-232
- ROMAN P.I., A. DODD-OPRIȚESCU, JANOS P., *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Heidelberg Akademie der Wissenschaften, Monographien III, Mainz am Theim, 1992
- ROSKA M., *Az aeneolithikum kolozskorpadi I, jellegű emlékei Erdélyben*, în *KözlCluj*, 1, 1941, 44-99
- ROTEA M., *Cercetări arheologice la Bretea-Mureșană (jud. Hunedoara)*, în *Sargetia*, 15, 1981, 19-34
- ROTEA M., *Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei*, în *Thrac-Dacica*, 14, 1993, 65-86
- SCHUSTER C.F., *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței Superioare*, *BiblThr*, XX, București, 1997
- STOJIC M., *L'énéolithique final dans le centre des Balkans*, în *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (ca. 3500-2000 B.C., Calibrated Dates)*, *Reports of Prehistoric Research Projects*, 1, 3, 1995 (1996), 353-372
- SZÉKELY ZS., *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, *BiblThr*, XXI, București, 1997
- TASIĆ N., *Poznoeneolitski, bronzanodobski i sloj starjeg gvozdenog doba na Gomolavi (Layers Belonging to the Late Eneolithic, Bronze and Early Iron Age Periods at Gomolava)*, în *RVM*, 14, 1965, 177-228
- TASIĆ N., *Aparition et évolution du groupe culturel de Kostolac en Yougoslavie*, în *ArchJug*, VII, 1966, 19-29
- TASIĆ N., *genetische Probleme der Gruppen Baden, Kostolac und Vučedol im Jugoslawischen Donaugebiet und Zentralbalkan*, în *Balkanica*, 1, 1970, 23-42
- TASIĆ N., *Eneolithic cultures of central and west Balkans*, Beograd, 1995
- TONČEVA G., *Un habitat lacustre de l'âge du bronze ancien dans les environs de la ville de Varna (Ézérovo II)*, în *Dacia*, N.S., XXV, 1981, 41-62
- TUDOR E., *Neue Angaben zur frühen Bronzezeit in Südumänien*, în *Dacia*, N.S., XXVI, 1982, 59-75
- ULANICI A., *Săpăturile de la Braneș, jud. Olt, 1975*, în *CerArh*, 1, 1975, 45-76
- VLASSA A., *Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogheresztúr în Transilvania*, în *SCIV*, 15, 4, 1964, 351-367
- VULPE AL., DRĂMBOCIANU V., *Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzău)*, în *SCIVA*, 32, 2, 1981, 171-193

ARCHAEOLOGICAL MATERIALS FROM THE OLD MUSEUM'S COLLECTION FROM DEVA

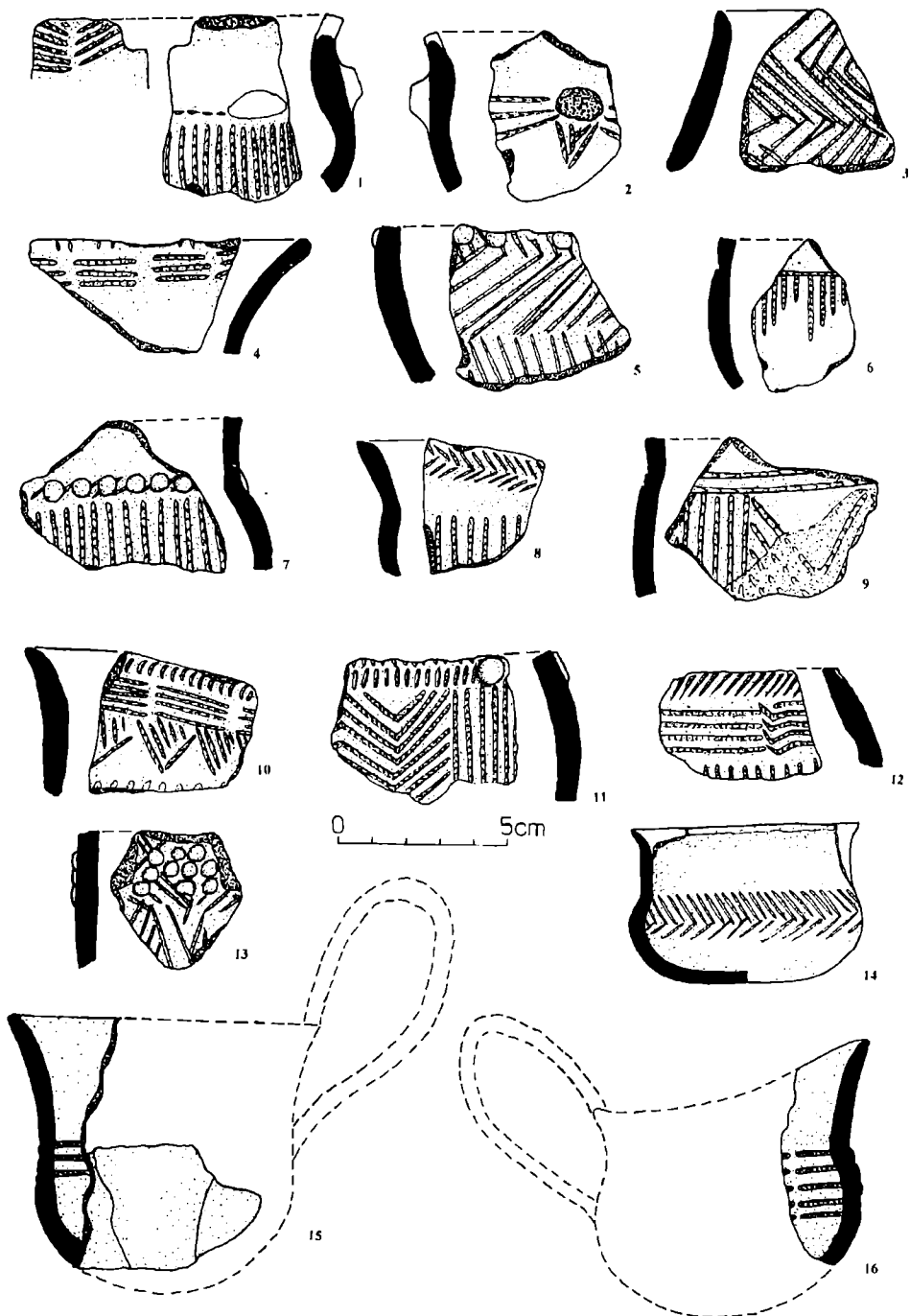
Summary

The author reported a lot of artefacts (Inventory No. 1350-1875) from the old archaeological collection belonging the Deva museum. There is no information about the discovering conditions of ceramics, but there was mentioned that these proceed from Dealul Cetății.

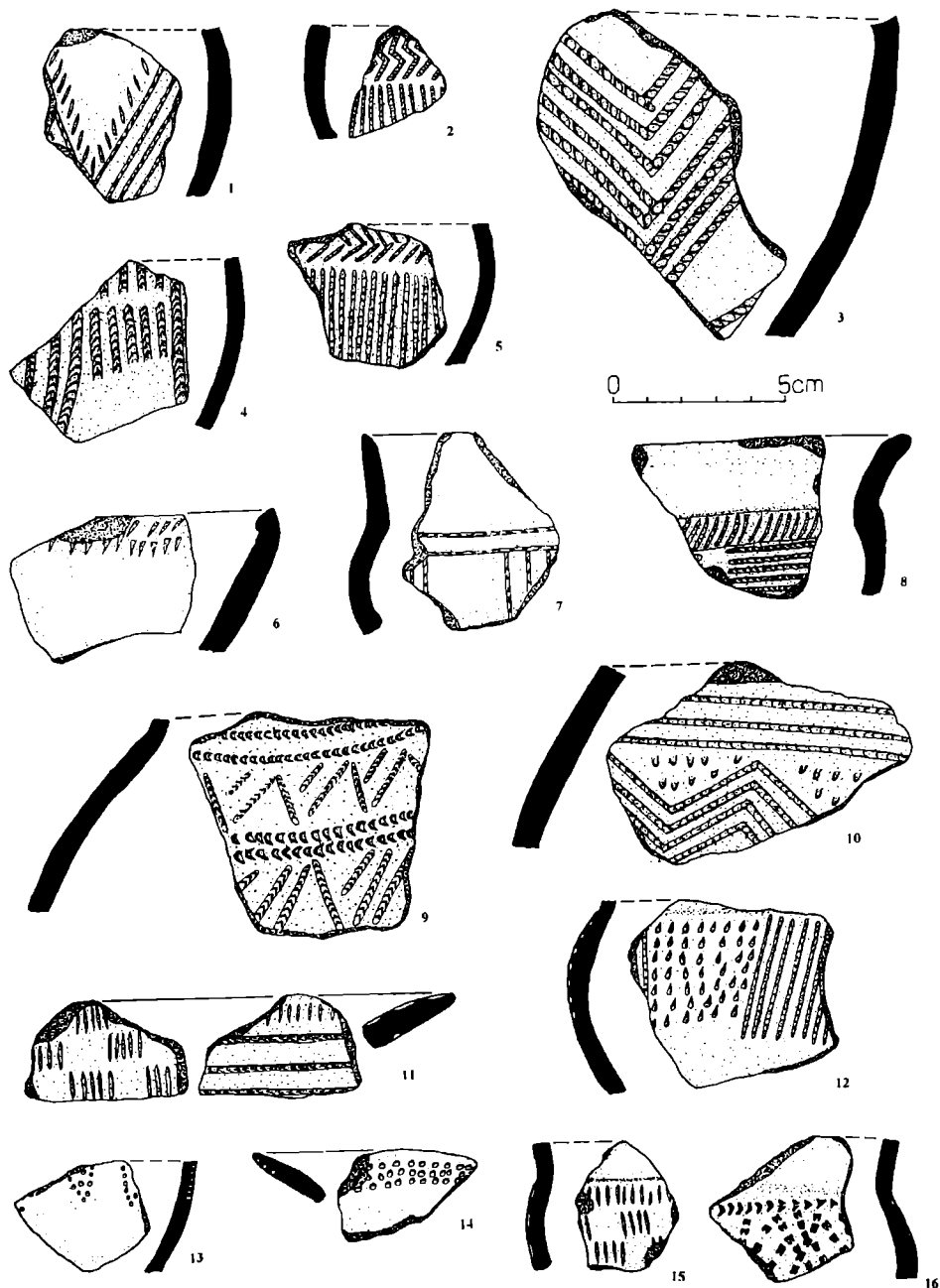
Most of the batch contains ceramics of Coțofeni and Șoimuș type, but also, pieces with analogies in the Kostolac, Glina-Schneckenberg, Livezile and the Early South-Danubian Bronze Age (Ezero, Ezerovo II) Cultures.

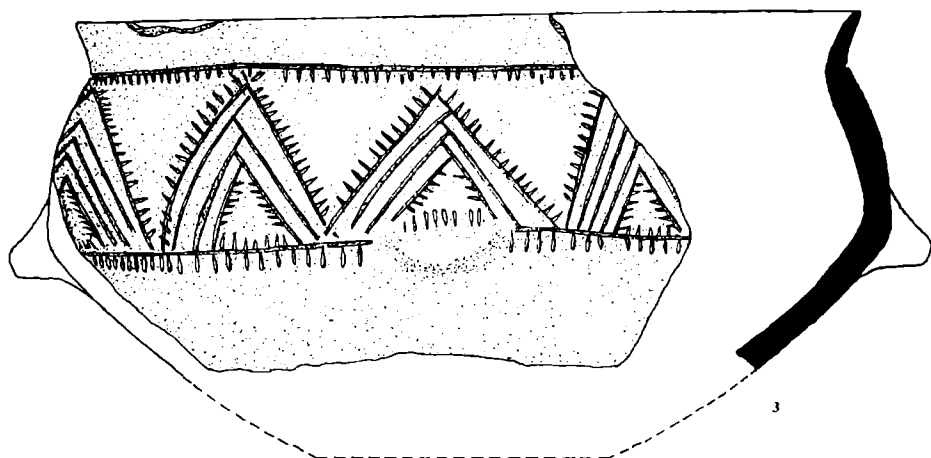
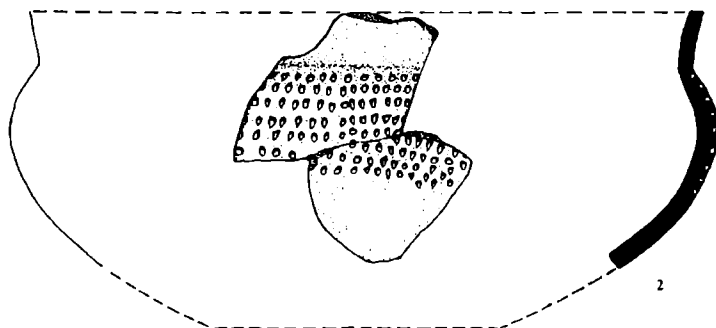
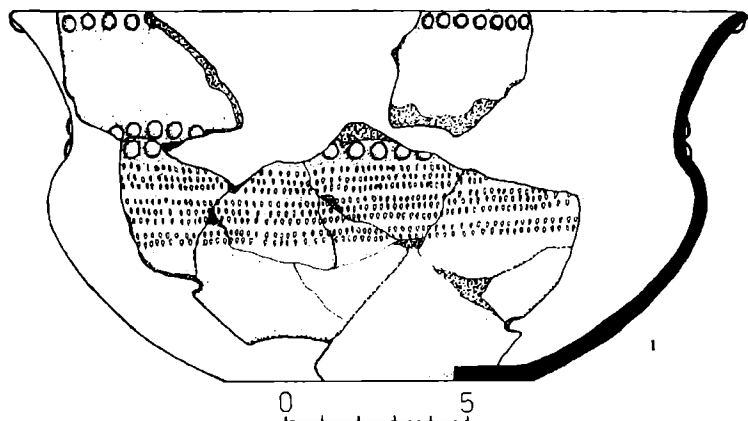
Pl. I. Ceramică: Deva – Dealul Cetății (1-8)

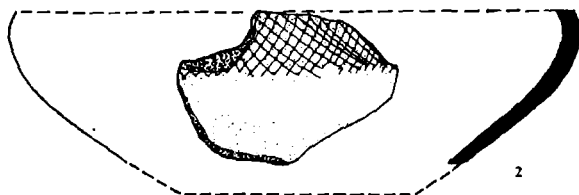
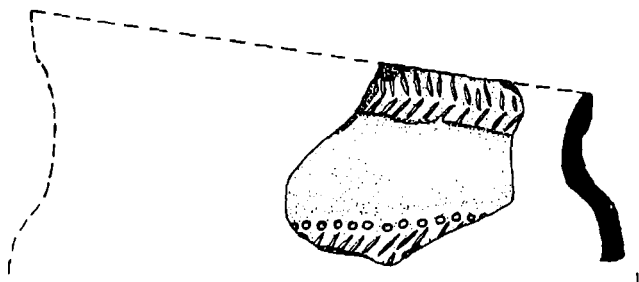
Pl. II. Ceramică: Deva – Dealul Cetății (1-16)

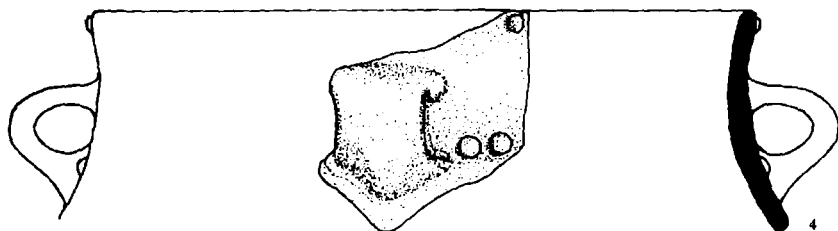
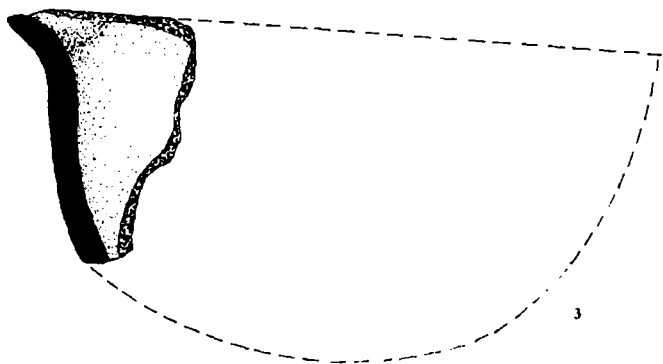
Pl. III. Ceramică: Deva – Dealul Cetății (1-9; 13-16); Godinești – Peștera de Sus (10, 12; M.D. nr. inv. 4577, 4778); Baru Mare – Piatra fânului (11; M.D. nr. inv. 10889)

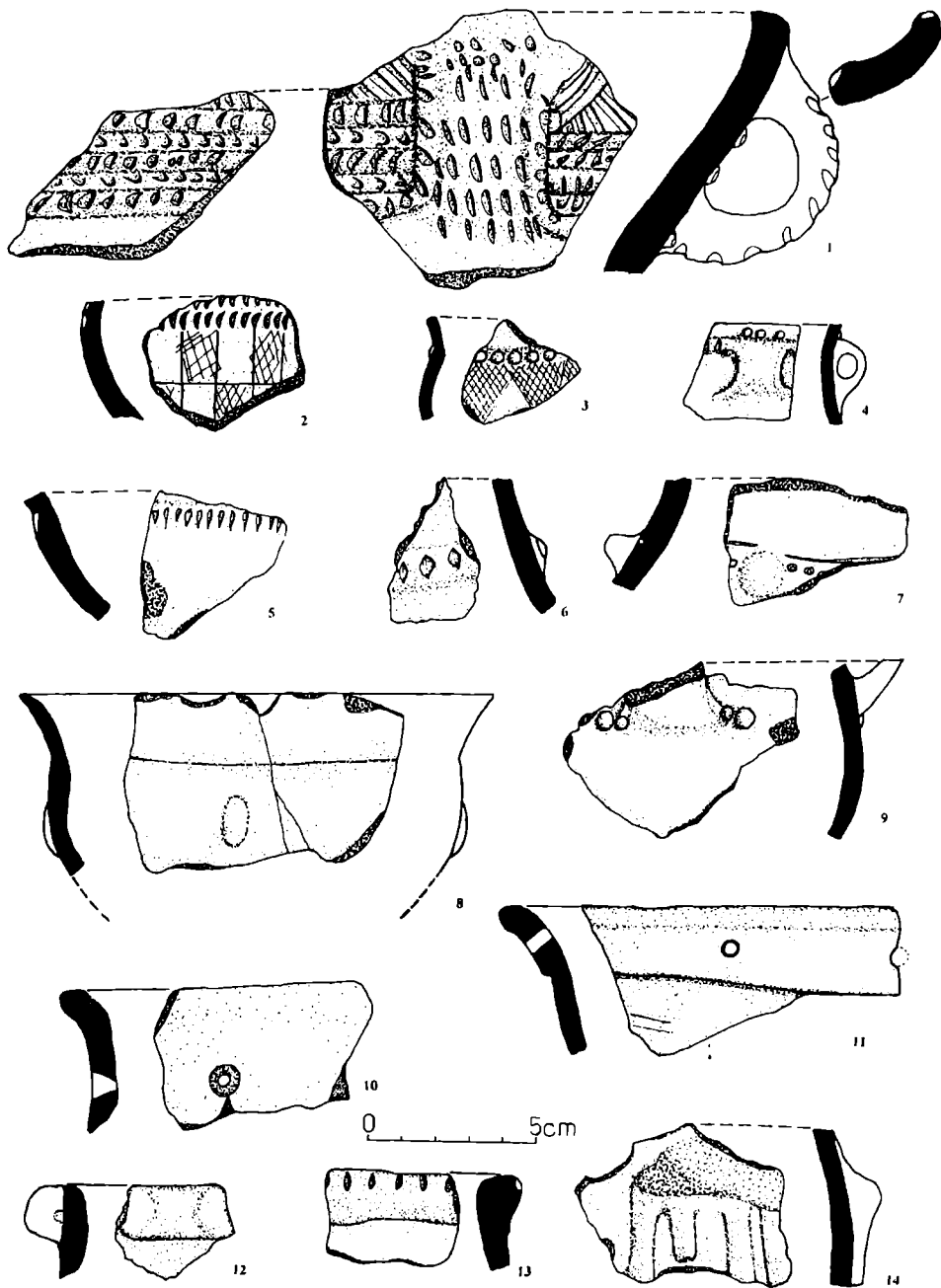
Pl. IV. Ceramică: Deva – Dealul Cetății (1-3)

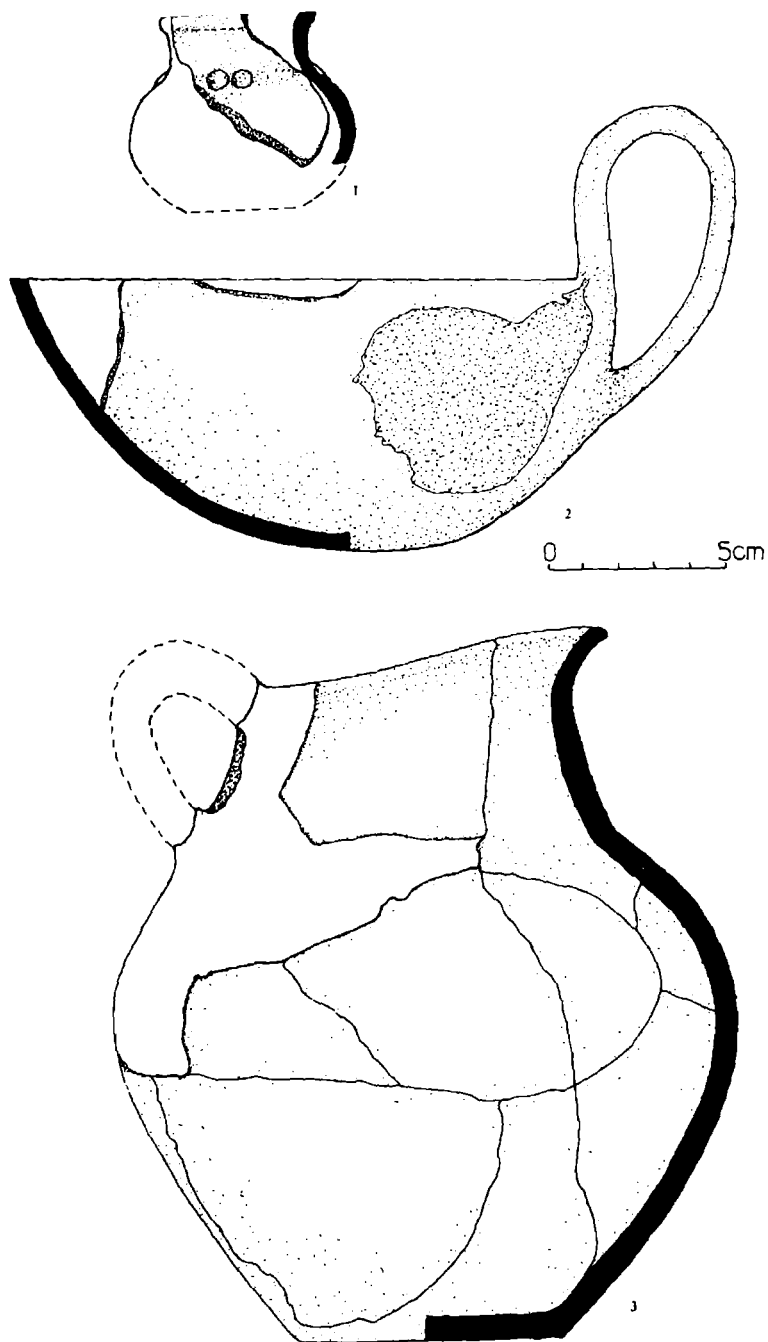
0 5cm

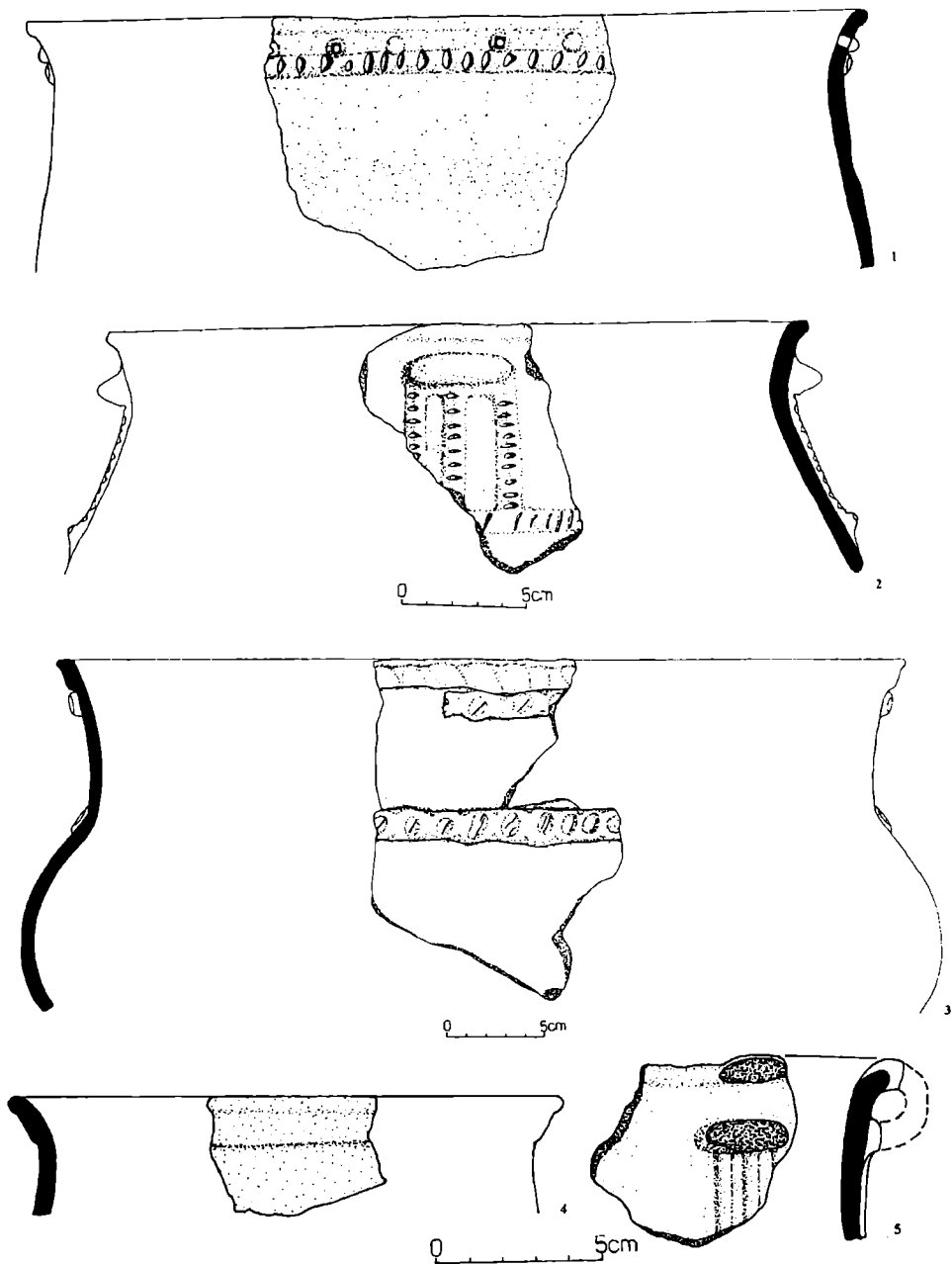
Pl. V. Ceramică: Deva – Dealul Cetății (1-4)

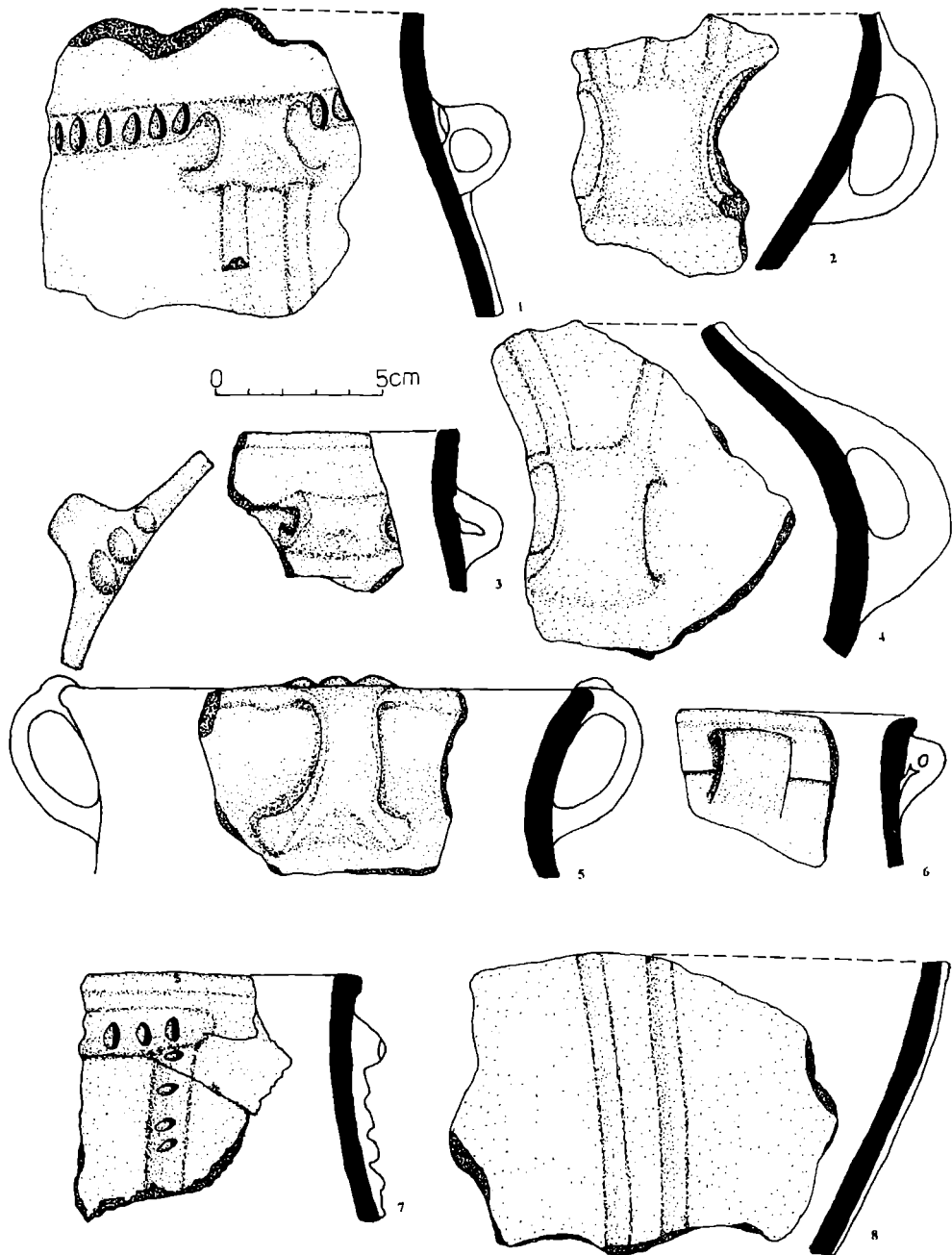
Pl. VI. Ceramică: Streisângeorgiu (1-2); Deva – Dealul Cetății (3-14)

Pl. VII. Ceramică: Deva – *Dealul Cetății* (1-3)

Pl. VIII. Ceramică: Deva – Dealul Cetății (1-5)

Pl. IX. Ceramică: Deva – Dealul Cetății (1-8)

ÜBER DIE FRÜHBRONZEZEITLICHEN BEILE UND ÄXTE IM BANAT

Florin Gogâltan

Noch vor der Vorstellung der Äxte und Beile, die in die Frühbronzezeit datiert werden können und auf dem Banater Gebiet entdeckt wurden, müssen wir einige Präzisierungen bezüglich der Chronologie machen. Wie schon anderswo erwähnt, sind wir im Aufbau eines chronologischen Systems für die Frühbronzezeit (**FB**) im rumänischen Banat und am Unterlauf der Marosch von Funden ausgegangen¹. Diese Funde stehen in enger Verbindung mit den kulturellen Entwicklungen an der mittleren Donau und deshalb haben wir auf die chronologischen Systeme für diesen Raum Rücksicht genommen. So standen die „ungarische Chronologie für die Früh- und die mittlere Bronzezeit“², das System von N. Tasić (1984/1988)³ und P. Roman⁴ für Serbien, bzw. für Rumänien an der Grundlage der Rekonstruktion der Frühbronzezeit auf diesem Gebiet. So umfaßt diese Zeit drei Etappen (I, II und III), eine jede Etappe mit zwei Unteretappen (a und b)⁵.

Den Anfang der Frühbronzezeit I (**FB I**) kann man durch die ersten Aspekte der Kulturen Makó-Kosihy-Čaka und Somogyvár-Vinkovci und, vielleicht, die Entstehung einiger Äxte und Beile vom Typ Pátulele, wie der Fund von Fibiş⁶, mit dem letzten Teil der „älteren FH II-Zeit“ und dem Frühhelladikum II synchronisieren. In neueren absoluten Daten, datiert man diese Sequenz um 2500 v.Chr.⁷. Die Datierung des Anfangs der Bronzezeit um die Mitte des 3. Jht. v.Chr. oder sogar etwas früher, entspricht den Radiokarbondaten über die wir verfügen für die Kulturen Spätvučedol⁸, Makó⁹ und Somogyvár-Vinkovci¹⁰. Die Unteretappe **FB IIb** aus dem rumänischen Banat und von der unteren Marosch ist mit der Etappe „Reinecke A0“ aus Mitteleuropa zeitgleich¹¹. Das Ende der Periode steht mit dem Anfang der mittleren Bronzezeit in Verbindung. Es wäre riskant, eventuelle weitere Präzisierungen bezüglich verschiedener Etappen und Unteretappen zu versuchen. Wenigstens die Frühbronzezeit III (**FB III**) ist, durch ihre charakteristischen Metallfunde und nicht zuletzt wegen der Radiokarbondatierungen, mit dem größten Teil der mitteleuropäischen Bz A1 gleichzeitig¹². S. Gerloff datierte diese

Etappe zwischen 2300-1950 v.Chr.¹³. Diese Daten werden von den Radiokarbonproben aus Südostmitteleuropa bestätigt. Funde die mit der Gruppe Gornea-Orlești zeitgleich sind, wie diejenigen aus Slowenien (Zornice, bei Blatni Brezovici, Z – 1934 – 3785±100 BP), boten die folgenden kalibrierten Daten an: 1σ– 2360-2130 BC (54,6%) und im Bereich 2σ – 2600-1950 BC. Die dendrochronologische Korrektur ist 2150 v.Chr.¹⁴. Ebenfalls um dieses Datum datiert man die frühen Hatvan-Funde aus Ungarn: Jászdóza „Kápolnahalom“¹⁵. Etwas jünger sind die meisten Proben aus dem Gräberfeld der Nitra-Gruppe aus Branči¹⁶. Die Probe GrN-14179 (3690±30 BP) aus dem Grab 208 aus Mokrin, wo auch eine Axt die dem Typ Hajdúsámson vorausgeht, gefunden wurde, wird in den Bereich 2σ zwischen 2200-2020 (91,6%) kalibriert BC datiert¹⁷. Diese Probe, zusammen mit den restlichen Daten, widerspiegelt genau die chronologische Stellung des Gräberfeldes von Mokrin, und zwar FB III (oder frühestens FB IIb) – MB I. Ohne sehr genau sein zu können, sind wir der Meinung, daß die erste Etappe der mittleren Bronzezeit (**MB I**) nach dem Jahr 2100 v.Chr. beginnt¹⁸.

*

Die Äxte und Beile der Frühbronzezeit aus dem Banat können aus dem typologischen Gesichtspunkt in drei großen Kategorien eingeteilt werden: Flachbeile, Randleistenbeile und Schaftlochäxte (Abb. 4).

1. Flachbeile

Von dieser Kategorie gibt es im Banat mehrere Exemplare, die von Al. Vulpe in einigen Gruppen und Varianten eingeteilt wurden¹⁹. Wenn der archäologische Kontext und die metallographische Untersuchung fehlen, ist die chronologische Einordnung einiger Funde schwierig. Es ist so der Fall des „wahrscheinlich im Banat“ gefundenen Beiles (Abb. 1/1, ein schmales Flachbeil, Variante Sălcuța)²⁰. Es hat Analogien innerhalb des Altheim-Typs nach E. Mayer²¹, oder in der Gruppe VI, Typ 3c (Variante Bb) nach J. Řihovský²², die in Mitteleuropa am Ende des Äneolithikums und am Anfang der Bronzezeit datiert werden. Was das Beil mit ausgebreiteter Klinge aus Deta (Abb. 1/4)²³ (die Cucuteni-Variante, nach Vulpe²⁴) betrifft, weiß man, daß es aus Kupfer mit Silber- und Nickelspuren gefertigt wurde²⁵. Ähnliche Stücke wurden von M. Novotná in den Szakalhát-Typ eingeordnet, an einem Bodrogheresztúr-Horizont²⁶. Diese Form besteht aber bis später. Ein breites Flachbeil stammt aus der Coțofeni-Siedlung von Bocșa Montană „Colțani“²⁷ (Abb. 1/5) und ein anderes wäre zusammen mit Funden des Horizontes Cincu Suseni in Bocșa Vasiova²⁸ (Abb. 1/3) gefunden worden. Für dieses letzte Stück verfügen wir auch über eine metallographische Analyse²⁹. Es ist mit einem anderen Fund „aus dem Banat“ ähnlich³⁰ (Abb. 1/2), so, daß ihre Datierung in die

Bronzezeit unsicher ist³¹. Ebenfalls unsicher bleibt die Datierung eines Flachbeiles aus Liubcova³².

Wenn wir über diese sechs Stücke nicht sicher sein können, daß sie der Bronzezeit angehören, ein Beil "aus dem Banat"³³ muß aber in Betracht gezogen werden. Es gehört der Kategorie der breiten Flachbeile an. Diese Beil (Abb. 2/1), die Petreşti-Variante, nach Vulpe, hat einen Zinnanteil von 0,97%. Eine ähnliche Form hat ein Beil aus Dragu, mit einem Zinnanteil von 2,61%³⁴. Solche Stücke waren sehr wahrscheinlich gegossen, wie es eine Gußform aus Vučedol nachweist³⁵. Ihre Datierung in die ersten Etappen der Frühbronzezeit ist durch die erwähnte Gußform aus Vučedol und einen Fund aus dem B-Niveau von Jeřišovice gesichert³⁶. Ähnliche Stücke erschienen auch im Glina-Umfeld, in der Großen Walachei³⁷. Wir dürfen aber nicht vergessen, daß die breiten Flachbeile auf diesem Gebiet auch in der mittleren Bronzezeit benutzt waren. Das Stück aus der Corneşti-Crvenka-Siedlung von Corneşti ist aber viel breiter und der Querschnitt ist auch ziemlich verschieden³⁸.

2. Randleistenbeile

Es gibt ein einziges Stück in der Frühbronzezeit auf diesem Gebiet, das dieser Kategorie zugeordnet werden kann, mit Fundort „Banat“³⁹ (Abb. 2/2).

Die Randleistenbeile waren durch die technischen Neuigkeiten ein hochwertigeres Produkt als die Flachbeile aus Kupfer. Die typologischen Einteilungen bezeugen noch einmal ihre Entwicklung von massiven trapezförmigen zu immer schlankeren Stücken, die vorwiegend für die mittlere Bronzezeit typisch sind⁴⁰. Das Stück mit dem Fundort „Banat“ ist das früheste Exemplar der Randleistenbeile aus dieser Region. Die metallographische Untersuchung (Zinnspuren, 0,78% Arsen usw.)⁴¹ und die Analogien ergeben eine Datierung in die Frühbronzezeit⁴².

3. Schaftlochäxte

Im Banat gibt es davon 6 Stück (Lipova, Deta, Păuliş, Fibiş, Orşova und Mehadica) die in die Frühbronzezeit datiert werden. Sie gehören vier typologischen Gruppen an: Fajsz, Kozarac, Pătulele und Veselinovo. Im Vergleich zum Nordwesten, Südwesten und Südosten Siebenbürgens sind sie im Banat relativ gleichmäßig verteilt⁴³. Wir haben zu ihrer Untersuchung vorwiegend Al. Vulpes Typologie verwendet⁴⁴.

3.1 Äxte vom Fajsz-Typ

Diese Gruppe ist durch die Massivität der Stücke, die breite und gebogene Klinge mit pentagonalem Querschnitt, den kurzen Körper und den gebogenen oberen Teil gekennzeichnet. Der untere Teil bildet mit dem Schaftloch einen fast geraden Winkel. Dieser Typ wurde zum ersten Mal von M. Roska definiert. Roska publizierte auch das Exemplar von Lipova⁴⁵ (Abb. 2/3), übrigens das

einziges Stück dieses Typs aus dem Banat.

Nach A. Mozsolics gehören die Äxte vom Fajsz-Typ zur Variante Ab der Schaftlochäxte⁴⁶. Ihre chronologische Stellung wird von der Siedlung von Staré Zámky gegeben, wo solche Funde mit Jaispitz (Jevišovice)-B- und Leibacher-Keramik assoziiert sind⁴⁷. Eine gleichfalls frühe Form der alpinen Bronzezeit sind die Gußformen aus Salzburg-Reinberg⁴⁸. In der Siedlung von Domony, in einer Grube mit Makó-Funden erschien das Fragment einer Gußform die, nach N. Kalicz, vom Typ Baniabic sein sollte⁴⁹. Dem gleichen Kulturhorizont gehören die Gußformen von Nevidzany⁵⁰ oder Velky Meder⁵¹ aus der Slowakei an. Dementsprechend könnten diese Stücke in die Etappe Ia nach Mozsolics, in eine Periode vor Nagyrév, Glockenbecher, Laibach und Vučedol⁵² datiert werden. Eine solche chronologische Stellung wird auch durch die Gußformen aus der Siedlung der C-Phase der Vučedol-Kultur aus Zók-Várhegy unterstützt, wo sowohl Äxte vom Dumbrăveni- als auch vom Fajsz-Typ gegossen wurden⁵³. J. Řihovský meinte, daß die Fajsz-Äxte, neben anderen Äxten aus der selben Kategorie, dem Horizont Vučedol-Jevišovice-B-Rivnác-Ezero-Glina III-Schneckenberg angehören⁵⁴. Nach I. Bóna sind die Äxte vom Typ Baniabic, Fajsz und Kömlöd zeitgleich. Sie erschienen in der Vučedol-Kultur und sind auch in den frühbronzezeitlichen Kulturen Makó und Somogyvár-Vinkovci typisch⁵⁵. In Rumänien stellt das Depot I aus Ostrovl Corbului den frühesten Horizont der Bronzezeit dar – die Glina-III-Kultur⁵⁶. Al. Vulpe datierte die Fajsz-Äxte in die gleiche Zeit mit der ersten Veselinovo-Serie, den Äxten vom Typ Corbeasca und Banaibic, d.h. in die Frühbronzezeit⁵⁷. Was das Verbreitungsgebiet betrifft, stammen die westlichsten Funde aus Österreich⁵⁸ oder Mähren⁵⁹ während die östlichsten Stücke nicht weiter östlich als Westrumänien gefunden wurden⁶⁰. Auch wenn die meisten Stücke im Verbreitungsgebiet der Somogyvár-Vinkovci-Kultur⁶¹ zu Tage gekommen sind, ein buntes kulturelles Umfeld ist nicht auszuschließen⁶². Die Axt von Lipova bezeugt, anders als andere Axttypen, vor allem aus Siebenbürgen (Corbeasca, Dumbrăvioara)⁶³, die Beziehungen mit anderen Gebieten. Auf jeden Fall ist diese Axt der erste Metallfund der den Anfang der Bronzezeit (FB I) markiert⁶⁴.

3.2 Äxte vom Kozarac-Typ

Der Name kommt vom wohlbekannten Depot aus Bosnien. Diese Äxte haben als Hauptmerkmal die leicht konische Form des Schaftes. Unserer Meinung nach hat die Gußform von Pecica⁶⁵, die von Al. Vulpe⁶⁶ oder M. Șandor-Chicideanu und I. Chicideanu diesem Typ zugeschrieben wurde⁶⁷ keinen konischen Schaft, hat aber stark profilierte Rippen auf dem Schaft und die Klinge ist viel schlanker. T. Soroceanu bezweifelt auch die Möglichkeit, daß im gleichen Niveau XIII in Pecica eine Gußform vom Kozarac- und eine andere vom Balșa-Typ existieren könnten⁶⁸. Die Tatsache wird noch offensichtlicher, wenn

wir die Gußform von Pecica mit derjenigen aus Salzburg⁶⁹ vergleichen. Zur gleichen Schlußfolgerung gelangten auch andere Fachleute⁷⁰. Wenn dies so ist, gehören im Südwesten Rumänien nur die Axt von Deta⁷¹ (Abb. 2/4) und diejenige von Păuliș⁷² (Abb. 3/1) dem Kozarac-Typ. Bezüglich der Axt aus Deta sei noch den großen Blei- (10%) und Arsenanteil (3.9%) erwähnt⁷³.

Was die Datierung anbelangt, meinte Al. Vulpe, daß der Kozarac-Typ in eine spätere Etappe als den Horizont Kömlöd-Ercsi nach A. Mozsolics zu datieren sei⁷⁴. Diese Meinung stützte sich auf die stratigraphische Stellung der Gußform aus Pecica. Da diese aber nicht dem Kozarac-Typ angehört, neigen wir A. Mozsolics Recht zu geben und denken an einen Horizont vor Hajdúsámson-Apa⁷⁵. Nach der Untersuchung aller Exemplare dieses Typs, gelangte E. F. Mayer zur Schlußfolgerung, daß die Kozarac-Äxte etwas jünger als diejenigen vom Fajsz-Typ sind⁷⁶. Eine allgemeine Vorstellung des Kozarac-Typs führte auch M. Kuna durch⁷⁷. I. Bóna glaubte, daß die Axt aus Deta mit einem Stück aus dem Grab 208 aus Mokrin zeitgleich sei, was eine Datierung am Ende der Frühbronzezeit ergibt⁷⁸. Die neueste Untersuchung der Kozarac-Äxte verdanken wir Z. Žeravica⁷⁹. Diese Äxte (und, natürlich, die betreffenden Gußformen) erscheinen schon an einem Vučedol-Horizont⁸⁰. Wahrscheinlich deshalb werden die Stücke aus Slowenien beginnend mit dem Spätäneolithikum datiert⁸¹. In Ungarn sind sie für die Kömlöd-Etappe charakteristisch. Das Stück von Emöd „Nagyhalom“ wurde in Verbindung mit der Hatvan-Kultur gebracht⁸². Solche Äxte gab es auch in der Laibach-Kultur, wie es das Exemplar aus Silber von Mala Gruda in Montenegro und die zwei Stücke aus Topolje bei Knin, in Kroatien bezeugen⁸³. Die Funde aus Albanien, chronologisch und kulturell in einen Malik-IIIa-Horizont eingeordnet, stellen die südliche Grenze des Verbreitungsareals der Kozarac-Äxte dar. Dank der Keramik kann man Beziehungen mit dem Armenochori-Horizont aus Pelagonien, den Niveaus 8-9 aus Servia, der Frühbronzezeit von Kastanas, die Endetappe der Frühbronzezeit von Dikili-Tash⁸⁴ oder Argissa I-III⁸⁵ feststellen. Die späten Exemplare, wie dasjenige von Citluk (Velike Gomile, Dalmatien), datiert Br. A₂-B sind, aus typologischem Gesichtspunkt, weit von den Äxten aus Păuliș und Deta entfernt. Die selbe Bemerkung kann man auch für die von I. Bóna zitierte Analogie aus Mokrin⁸⁶ machen (Abb. 3/2). Dieses Stück sieht den Äxten von Hajdúsámson-Typ, die Variante ohne Ornamente, näher. Das Exemplar ist sehr interessant und scheint eine Übergangsvariante zwischen den Kozarac- und den Hajdúsámson-Äxten zu sein. Die Radiokarbonprobe GrN-14179 (3690 ±30 BP) übrigens, aus dem Grab 208 von Mokrin, wo auch die Axt gefunden wurde, steht im Bereich 2σ zwischen 2200-2020 (91,6%) kalibriert v.Chr.⁸⁷. Somit widerspiegelt sie genau die chronologische Stellung der Nekropole von Mokrin: FB III (frühestens FB IIB) – MB I⁸⁸.

Schlußfolgernd sind die Kozarac-Äxte aus Deta und Păuliș, zusammen mit den Fajsz-Äxten aus Lipova, westlicher Herkunft. Man kann sie am besten in die ersten zwei Etappen der Frühbronzezeit (FB I-II) datieren und sie sind dementsprechend mit den Äxten von Dumbrăvioara-Typ aus Siebenbürgen zeitgleich⁸⁹.

3.3 Die Äxte vom Pătulele-Typ

Diese Äxte haben eine sehr hervorragende obere Kante im Verbindungsbereich zwischen Körper und Schaft, der Körper hat in manchen Fällen gebogene Kanten, in anderen aber gerade Kanten und die Klinge ist gewöhnlicherweise gebogen. Die Kupferaxt von Fibiș⁹⁰ (Abb. 3/3) besitzt diese typologischen Merkmale.

Die Datierung der Äxte vom Pătulele-Typ am Anfang der Bronzezeit machte man früher aufgrund der Depots von Arcuș und Sânzieni, wo das erste Depot eine Axt vom Typ Balșa und das zweite eine Axt vom Pădureni-Typ beinhalteten⁹¹. A. Mozsolics bemerkte aber, daß solche Stücke aus typologischer Sicht älter sind⁹². Heute scheint ihre Datierung durch die Entdeckung einer solchen Axt in Theben gesichert zu sein. Aufgrund des Gefäßes worin die Axt gefunden wurde, datierte J. Maran das Depot, und damit die Axt, am Ende des Frühhelladikums II oder vielleicht ins Frühhelladikum III. In Griechenland wird das Stück als Importware angesehen⁹³. Diese Tatsache in Betracht ziehend, revidierte Al. Vulpe die Datierung der Äxte vom Pătulele-Typ und der mit ihnen verwandten Äxte (Pădureni und Izvoarele)⁹⁴. Ebenfalls Al. Vulpe identifizierte eine neue Axt dieses Typs in der frühbronzezeitlichen Siedlung von Mandalo bei Pella, in Makedonien⁹⁵. Es kann nicht ausgeschlossen werden, daß die Exemplare aus Mittelsiebenbürgen (wenigstens diejenigen aus Zlatna und Pianul de Jos) mit den Funden aus der Frühbronzezeit I-II in Verbindung stehen⁹⁶. Deswegen datieren wir auch die Axt aus Fibiș in die Frühbronzezeit, ohne präzisieren zu können, ob es sich um die erste oder die zweite Etappe (FB I-II) handelt⁹⁷.

3.4 Äxte vom Veselinovo-Typ

Diese Äxte haben einen schlankeren Körper als der Fajsz-Typ, der Schaft ist profiliert, die Klinge ist gerade und der Querschnitt hexagonal. Al. Vulpe teilte die Veselinovo-Äxte in zwei Varianten ein⁹⁸. Das Stück aus Kupfer mit dem Fundort „in der Nähe der Eisernen Tore“, das alle Fachleute in „Orșova“ plazieren⁹⁹ (Abb.3/4), wurde in die Variante II eingeordnet. Ebenfalls der II. Variante wurde eine in Mehadica¹⁰⁰ gefundene Axt. Man hat leider keine Abbildung des Fundes dazugefügt, so, daß die Einordnung in diesen Typ und die Zugehörigkeit zu dieser Variante nur mit Vorsicht angenommen werden kann.

Im Vergleich zwischen dem Stück aus „Orșova“ und den Äxten aus dem

Depot II aus Ostrovul Corbului haben wir einige wichtige Unterschiede festgestellt. So hat die „Orșovaer“ Axt keine Rippen auf dem Schaft. Ihr Körper ähnelt eher anderen, als früh eingestuften Typen (Corbeasca, Kömlöd, Kozarac, Veselinovo I). Deshalb scheint uns das Stück aus „Orșova“ aus der typologischen Sicht älter als diejenigen aus dem Depot II von Ostrovul Corbului. Die Axt aus Crivăț (Variante I der Veselinovo-Äxte), die in einer Siedlung aus der mittleren Phase der Glina-Kultur entdeckt wurde, sichert die Datierung solcher Exemplare in die Frühbronzezeit. Dazu kommen noch indirekte Beweise, die schon von Al. Vulpe erwähnt wurden¹⁰¹. Die Datierung der Stücke aus dem Depot II von Ostrovul Corbului an der Schwelle zur mittleren Bronzezeit hat man nur nach Kriterien der typologischen Entwicklung¹⁰² gemacht. Der Zeitspanne der klassischen Phase der Glina-Kultur Rechnung tragend¹⁰³, datieren wir die Axt aus „Orșova“ (und, vielleicht, auch diejenige aus Mehadica, wenn sie dem gleichen Typ angehört) in die erste Etappe der Frühbronzezeit (FB I), zusammen mit den anderen oben erwähnten Formen.

In der Vorstellung der charakteristischen Äxte und Beile der Frühbronzezeit aus dem Banat glauben wir auch die technologischen Erneuerungen der Periode erfaßt zu haben: Die Verbreitung der zweiteiligen Gußformen, und das Aufkommen der Bronze mit Blei und Zinn in einer Zeit wo die Bronze mit Arsen noch sehr verbreitet war. Desgleichen haben wir es mit einer typologischen Diversifizierung zu tun, die von der ständigen Suche nach verbesserten technischen Eigenschaften dieser Werkzeuge und Waffen ermöglicht wurde.

ANMERKUNGEN

¹ *Gogâltan 1998*, S. 191ff; *Gogâltan 1999*, S. 71 ff.

² Das chronologische System wurde von G. Bándi, N. Kalicz, R. Kalicz-Schreiber, T. Kovács und P. Patay vorgeschlagen (*Kalicz 1982*, S. 117ff). Siehe auch *Gogâltan 1998*, S. 194; *Gogâltan 1999*, S. 30 ff.

³ *Tasić 1984*, S. 9ff; *Tasić 1988*, S. 61ff.

⁴ *Roman 1986*, S. 29ff.

⁵ Früher haben wir geglaubt, daß die Frühbronzezeit III eine einzige Etappe umfaßt (*Gogâltan 1996*, S. 47). Wir haben damals betont, daß eine Parallele zwischen den frühen Mureş-Funden (Beba Veche, Sendlac, Periam) und denjenigen der Gruppe Gornea-Orlești (Foeni) (*Gogâltan 1998*, S. 195, Anm. 47) nicht nachgewiesen werden kann. Die neuen Grabungen in Foeni „Cimitirul Ortodox“ belegen die Existenz zweier klaren Bewohnungsschichten. Wenn in der ersten Schicht die Verbindungen mit den Mureş-Aspekten fehlen, beinhaltet die jüngere Schicht (Unteretappe IIIb) zahlreiche Materialien die diese Verbindung bezeugen (*Gogâltan 1999*, S. 71, Anm. 427). Früher hat auch P. Roman die Existenz von zwei Unteretappen der Frühbronzezeit III vermutet (*Roman 1981*, Taf. 2). Bei *Popa 1998*, S. 79 paßt die Zuordnung der späten Şoimuş-Funde der Unteretappe IIIa mit den Merkmalen der Frühbronzezeit III in Mittelsiebenbürgen (Rillen, „Baumrinde“, Textilimpressionen) nicht zusammen.

⁶ *Vulpe 1970*, S. 38, Nr.96; *Maran 1989*, S. 129ff.

⁷ *Raczky 1995*, S. 60, Abb.1; *Maran 1996a*, S. 44f; *Maran 1996b*, S. 50ff; *Maran 1997*,

Abb.9; Maran 1998a, Abb.1; Maran 1998b, S. 157ff. Den selben Synchronismus bewies H. Ciugudean für den Anfang der Frühbronzezeit in Mittel- und Südwestsiebenbürgen (Ciugudean 1991, S. 94, Abb.20/4-5; Ciugudean 1996, S. 127, Abb.31/8-9; Ciugudean 1998, S. 69).

⁸ In unserem 1998 erschienenen Aufsatz (Gogâltan 1998) haben wir die Kalibrationen aus der Literatur verwendet. Alle Radiokarbonaten die wir im vorliegenden Aufsatz erwähnen wurden einheitlich mit dem Programm OxCal 3.0. kalibriert (Siehe auch Gogâltan 1999, S. 59f, 213f, Taf. 3-4). Diese Tatsache zwingt uns sie noch einmal zu veröffentlichen: Ljubljana-Parti (Forenhaber 1993, S. 240f): Z-647 – 4012 ± 71 BP, 1σ – 2620-2460 BC (56,4%), 2σ – 2900-2350 BC; Z-540: 4008 ± 53 BP, 1σ – 2610-2460 BC, 2σ – 2700-2450 BC (82,8%); Z-539: 3917 ± 53 BP, 1σ – 2500-2340 BC (66,3%), 2σ – 2580-2270 BC (93,7%) usw.

⁹ Szeghalom-Környe (Raczky et al. 1992, S. 43; Gogâltan 1999, S. 214, Taf. 5): Bln-? – 3939 ± 60 BP, 1σ – 2510-2340 BC (59,1%), 2σ – 2610-2270 BC (93,0%).

¹⁰ Szava (Raczky et al. 1992, S. 43; Gogâltan 1999, S. 214, Taf. 5): Bln-1640 – 4000 ± 50 BP, 1σ – 2590-2460 BC, 2σ – 2670-2450 BC (85,6%); Györszemere-Toth tag (Figler 1996, S. 8): Deb-3069-3995 ± 56 BP, 1σ – 2610-2460 BC, 2σ – 2750-2300 (87,6%); Nagypad (Raczky et al. 1992, S. 43): Bln – 3900 ± 60 BP, 1σ – 2500-2300 BC, 2σ – 2510-2200 BC (89,4%); Bln-1634 – 3885 ± 40 BP, 1σ – 2460-2340 BC, 2σ – 2500-2270 BC.

¹¹ Siehe die neueste Diskussion bei Bertemes, Heyd 1996, S. 23ff.

¹² Siehe neulich Maran 1998b, S. 323.

¹³ Gerloff 1993, Abb.10. Man kommt so zu einer 30 Jahre alten Theorie zurück, siehe Neustupny 1968, S. 52. Die Schlußfolgerung von Becker et al. 1989, S. 440f, bezüglich der Etappe Br. A1 ist, daß sie nach 2300 beginnt und irgendwann bis nach 2000 v.Chr. dauert. Siehe die neueste Diskussion bei Krause 1996, S.73 ff; Novotná, Novotný 1996, S. 87ff; Rassmann 1996, S.199 ff; Müller 1999, S.113 ff.

¹⁴ Dirjec 1991, S. 196; Gogâltan 1999, S. 72.

¹⁵ Raczky et al. 1992, S. 43f; Gogâltan 1999, S. 72f, 220f, Taf. 11: Bln-2020: 3790 ± 100 BP, 1σ – 2360-2130 BC (55,8%), 2σ – 2600-1950 BC; Bln-1020: 3790 ± 60 BP, 1σ – 2340-2130 BC, 2σ – 2460-2120 BC (89,8%).

¹⁶ Gerloff 1993, S. 95; Gogâltan 1999, S. 73, 219, Taf. 10: GrN-12819: 3670 ± 25 BP, 1σ – 2135-2070 BC (58%), 2σ – 2140-1970 BC; GrN-12816: 3665 ± 20 BP, 1σ – 2130-2070 BC (58,2%), 2σ – 2140-2020 BC (84,9%); GrN-12817: 3665 ± 20 BP, 1σ – 2130-2070 BC (58,2%), 2σ – 2140-2020 BC (84,9%).

¹⁷ Gogâltan 1999, S. 73, 218, Taf. 20.

¹⁸ Gogâltan 1998, S. 196, 198; Gogâltan 1999, S. 73, Taf. 8-9. Nach Al. Vulpe (Vulpe 1996, S. 43) endete die Frühperiode der Bronzezeit im Karpaten-Donau-Raum bald nach 2500 v.Chr. (vielleicht gegen 2300 ±).

¹⁹ Vulpe 1975, S. 55ff. Die Beschreibungsweise und die Bestandteile eines Flachbeiles finden sich bei Szpunar 1987, Abb.1.

²⁰ Vulpe 1975, S. 57, Taf. 33/261; Gogâltan 1999, S. 132, 177, Abb. 8/1.

²¹ Mayer 1977, S. 53ff, Taf. 11/131-133 (Unterach); Kibbert 1980, S. 69f, Taf. 6/37 (Gießen), 6/37 (Ernzen).

²² Řihovský 1992, S. 70, 72, Taf. 12/126-128.

²³ Gogâltan 1999, S. 132, 177, Abb. 8/6.

²⁴ Vulpe 1975, S. 58, Taf. 33/268.

²⁵ Junghans et al. 1968, 2/3, S. 258, Nr. 9159.

²⁶ Novotná 1970, S. 14ff; Mayer 1977, S. 50f.

²⁷ Vulpe 1975, S. 61, Nr. 301, Taf. 34/301; Roman 1976, S. 17, Taf. 8/23; Gogâltan 1999, S. 132, 177f, Abb. 8/5.

²⁸ Vulpe 1975, S. 61, Nr. 300, Taf. 34/300; Petrescu-Dîmbovița 1977, S. 85, Taf. 120/4; Gogâltan 1999, S. 132, 178, Abb. 8/4.

²⁹ Junghans et al. 1968, 2/4, S. 96, Nr. 12894. Das Stück ist aus Kupfer mit Silber- und Eisenspuren.

³⁰ Popescu 1944, Taf. 55/3; Gogâltan 1999, S. 132, 178, Abb. 8/2. L=7,8 cm, B=3,5 cm,

D=0,4 cm (Gogâltan).

³¹ Siehe die Diskussion auch bei *Novotná 1970*, S. 16 (Altheim-Typ); *Mayer 1977*, S. 65 (Vrádište-Typ). Ein ähnliches Stück aus Vinča hat einen Arsenanteil von 7,8%, siehe *Otto, Witter 1952*, S. 120, Nr. Z332.

³² Es wurde in der Monographie von Al. Vulpe nicht behandelt. Siehe: *Milleker 1897*, S. 75f; *Roska 1942*, S. 20, Nr. 61; *Petrovsky 1977*, S. 440, Ort 3; *Săcărin 1979*, S. 112; *Gogâltan 1999*, S. 95, 178.

³³ *Popescu 1944*, Taf. 55/3; *Junghans et al. 1968*, 2/3, S. 258, Nr. 9177; *Vulpe 1975*, S. 60, Nr. 297, Taf. 34/297; *Gogâltan 1999*, S. 90, 132, Abb. 9/1.

³⁴ *Beşliu et al. 1992*, S. 97f mit der Bibliographie.

³⁵ *Schmidt 1945*, Taf. 49/1.

³⁶ *Medunová-Benešova 1972*, S. 155, Taf. 98/11; *Mayer 1977*, S. 63ff; *Řihovský 1992*, S. 74, Nr. 133, Taf. 12/133. Siehe auch *Ciugudean 1996*, S. 122; Eine andere Meinung bei *Andrişoiu 1992*, S. 77, *Andrişoiu 1993*, S. 95, der sie am Anfang der mittleren Bronzezeit datiert.

³⁷ *Schuster 1997*, S. 141, 143, Abb. 37/4.

³⁸ *Radu 1972*, S. 273, Abb. 2/6; *Vulpe 1975*, S. 61, Nr. 304; *Morintz 1978*, S. 17; *Gogâltan 1999*, S. 93, 132, 134, Abb. 9/2, 47/6.

³⁹ *Junghans et al 1968*, 2/3, S. 254, Nr. 9040; *Vulpe 1975*, S. 66, Nr. 343, Taf. 37/343; *Gogâltan 1999*, S. 90, 135, Abb. 12/1.

⁴⁰ *Abels 1972*; *Kibbert 1980*, S. 88ff; *Szpunar 1987*, S. 20ff; *Řihovský 1992*, S. 76ff; *Urban 1993*, S. 128ff.

⁴¹ *Junghans et al 1968*, 2/3, S. 254, Nr. 9040.

⁴² *Vulpe 1975*, S. 66f; *Andrişoiu 1992*, S. 77; *Řihovský 1992*, S. 77ff, Taf. 12/155-158 (Gruppe I); *Andrişoiu 1993*, S. 95; *Rotea 1993*, Taf. VI/17 (Bretea Mureşană); *Ciugudean 1996*, S. 122f.

⁴³ *Bader 1978*, S. 89; *Andrişoiu 1992*, S. 79f; *Andrişoiu 1993*, S. 100f; *Székely 1997*, S. 66f.

⁴⁴ *Vulpe 1970*, S. 6ff; *Vulpe, Tudor 1970*, S. 417ff.

⁴⁵ *Roska 1956*, S. 43ff, Abb. 17; *Vulpe 1970*, S. 28, Nr. 38; *Parzinger 1993*, S. 389; *Gogâltan 1995*, S. 57, Abb. 1/5; *Gogâltan 1996*, S. 46; *Gumă 1997*, S. 26, Taf. I/1; *Gogâltan 1999*, S. 94f, 139f, Abb. 14/4. L=10,6 cm. Universität Szeged, Inv.-Nr. 4060 (Roska).

⁴⁶ *Mozsolaics 1967*, S. 14f.

⁴⁷ *Benešova 1956*, S. 244, Abb. I/1 a-c; 2/3 (Staré Zámky), 3 (Vevčice). Interessant ist der Zinnanteil von 2,5-3,1%; *Novotná 1957*, S. 312ff; Die Stücke aus Kisbér und Vel'ky Slavkov haben 0,5 bzw. 0,3% Zinn. Siehe auch *Schubert 1975*, S. 188; *Řihovský 1992*, S. 38f. Sie werden in die jüngere Kupferzeit datiert.

⁴⁸ *Pittioni 1954*, S. 354, Abb. 251. Sie wurden von *Mayer 1977*, S. 20, Taf. 5/40, in den Kozarac-Typ eingeordnet.

⁴⁹ *Kalicz 1968*, S. 48, Taf. X/1.

⁵⁰ *Bátora 1982a*, S. 70f, Abb. 1; *Bátora 1982b*, Abb. 1/4.

⁵¹ *Hromada, Varsik 1994*, S. 50, Abb. 1, 2/6.

⁵² *Mozsolaics 1967*, S. 14; *Novotná 1970*, S. 28; *Patay 1981*, S. 154.

⁵³ *Ecsedy 1983*, S. 72ff; *Ecsedy 1990*, S. 209ff; *Ecsedy 1994*, S. 40. Nach Al. Vulpes Meinung erzeugte man in diesen Formen eher Äxte vom Kozarac-Typ (*Vulpe 1988*, S. 212, Anm. 36). Die Behauptung, die Gußformen aus Lelicieni dem Horizont der Grube 36 aus Zók vorausgingen ist nicht richtig (siehe auch *Ciugudean 1996*, S. 144; *Dénes, Szabó 1998*, S. 92ff). Es ist wahrscheinlicher, daß wir es mit einem Parallelismus der zwei Gußtechniken zu tun haben: in geschlossenen und in offenen Gußformteilen.

⁵⁴ *Řihovský 1992*, S. 38f. Eine ähnliche Meinung auch bei *Parzinger 1993*, S. 350.

⁵⁵ *Bóna 1992*, S. 49. Diese Tatsache wird durch die Gußformen oder die Äxte von Domony, Salgótarján-Pécskö (Makó-Kultur), Nagyárpád, Ravaszd, Majs und Kozarac (Somogyvár-Kultur) bestätigt, siehe auch *Ecsedy 1990*, S. 226ff.

⁵⁶ *Berciu 1942*, S. 1ff, mit der älteren Bibliographie.

⁵⁷ *Vulpe 1970*, S. 29; *Vulpe, Tudor 1970*, S. 419, 424. Die selbe Datierung bei *Mayer*

1977, S. 22. Siehe auch *Vulpe* 1988, S. 210ff.

⁵⁸ Das von E.F. Mayer publizierte Stück hat keinen sicheren Fundort, *Mayer* 1977, S. 20, Taf. 4/37.

⁵⁹ *Řihovský* 1992, S. 36ff, Taf. 5/35-36 (Vevčice, Brno-Lišen)

⁶⁰ *Parzinger* 1993, , Taf. 230.

⁶¹ *Bondár* 1995, S. 215, Abb. 19; *Kovács* 1996, S. 116f, Abb. 1.

⁶² *Schubert* 1975, S. 188; *Hundt* 1982, S. 207ff; *Hundt* 1986, S. 131ff; *Řihovský* 1992, S. 39; *Kovács* 1996, S. 118f. Es ist möglich, daß solche frühe Exemplare schon an einem End-Coţofeni-Horizont erzeugt worden sind, siehe *Oprinescu* 1987, S. 192f; *Vulpe* 1997, S. 44.

⁶³ *Ciugudean* 1996, S. 123f; *Székelly* 1997, S. 66. Solche Stücke wurden auch in der Kleinen Walachei (Oltenien) und der Moldau gefunden, siehe *Vulpe* 1970, S. 29ff. Zu erwähnen sind auch die neulich publizierten funde von Găujeni (Boişoara-Vâlcea) und Olăneşti (*Petre Govora* 1995, S. 36f, Abb. 1/2; 2/2).

⁶⁴ *Gogăltan* 1999, S. 140, 201, Abb. 48.

⁶⁵ *Roska* 1912, S. 32, 68, Abb. 56/1; *Popescu* 1944, S. 66, Abb. 26/3; *Milojčić* 1953, S. 267, Abb. 24/5; *Hänsel* 1968, S. 28, 57, 186, Liste 41, Nr.7, Taf. 9/8; *Vulpe* 1970, S. 40, Taf. 8/108; *Bóna* 1975, S. 98, 101; *Gogăltan* 1999, S. 141, 144, Abb. 17/1. Museum Arad, Inv.-Nr. 870.

⁶⁶ *Vulpe* 1970, S. 40, Nr. 108, Taf. 8/108.

⁶⁷ *Şandor-Chicideanu, Chicideanu* 1989, S. 34, 38.

⁶⁸ *Soroceanu* 1991, S. 91, Nr. 330.

⁶⁹ *Mayer* 1977, S. 20, Taf. 5/40.

⁷⁰ *Hänsel* 1968, S. 28, 57, 59, 186, Liste 41, Nr.7; *Bóna* 1992, S. 50; *Žeravica* 1993, S. 29; *Liversage* 1994, S. 95.

⁷¹ *Bulat* 1961, S. 9, Taf. III/12; *Vulpe* 1970, S. 40, Nr. 109, Taf. 8/109; *Kuna* 1981, S. 37; *Hundt* 1982, Abb. 2/5; *Durman* 1983, S. 86; *Gogăltan* 1999, S. 93f, 141f, Abb. 15/2. L=15 cm, Breite der Klinge=6 cm, Breite des Schaftes=4 und 2,6 cm, Gewicht=735 g. Museum Osijek, Inv.-Nr. 49 (Bulat).

⁷² *Gogăltan* 1999, S. 99, 141f, Abb. 15/1. L=12,5 cm, Breite der Klinge=4,3 cm. Grünes Patina aktiv korrodiert. Museum Arad, Inv.-Nr. 1694 (Gogăltan).

⁷³ *Junghans et al.* 1968, 2/3.

⁷⁴ *Vulpe* 1970, S. 41.

⁷⁵ *Mozsolics* 1967, S. 121.

⁷⁶ *Mayer* 1977, S. 23.

⁷⁷ *Kuna* 1981, S. 36.

⁷⁸ *Bóna* 1992, S. 50.

⁷⁹ *Žeravica* 1993, S. 29ff; Siehe auch *Liversage* 1994, S. 95f; *Velušček, Greif* 1998, S. 50.

⁸⁰ Eine gute Analogie für die Detaer Axt ist das Stück von Mais (*Ecsedy* 1983, Taf. XIV/4).

⁸¹ *Šinkovec* 1996, S. 130. Für die Stücke aus Slowenien, siehe *Šinkovec* 1995, S. 32f, Kat.-Nr.1-3.

⁸² *Koós* 1993, S. 9, Taf. 1/2. Sie wurde wahrscheinlich zu spät datiert.

⁸³ *Primas* 1996, S. 105ff, Abb. 7/10-12: Neulich datierte J. Maran diesen Fund in einen FH-II-Horizont (ältere Etappe), d.h. um (oder etwas vor) 2500 v.Chr. (*Maran* 1997, S. 175). Die Datierung in die erste Hälfte des 3. Jht. V.Chr. wird auch von den Radiokarbondaten aus Velika Gruda unterstützt (*Primas* 1996, S. 48ff).

⁸⁴ *Prendi* 1995, S. 243ff, Taf. I/2.

⁸⁵ *Maran* 1998b, S. 362.

⁸⁶ Siehe *Girić* 1971, S. 137, Taf. LVI/2. L=13,7 cm.

⁸⁷ *Gogăltan* 1999, S. 142, 218, Taf. 20.

⁸⁸ Es ist offensichtlich in diesem Fall, daß nur die statistische Analyse der Gräberfelder kann bei weitem nicht die beste Chronologie für die Mureş-Kultur anbieten. Wir möchten hier nicht auf Einzelheiten gehen, aber man muß auf die Verwendung der Gußform aus dem Niveau XIII (nicht XII !) als Analogie für das Stück aus dem Grab 208 von Mokrin verzichten.

- Dementesprechend können einige Zeitgleichheiten nicht mehr vertreten werden (Șandor-Chicideanu, Chicideanu 1989, S. 38, Abb. 28).
- ⁸⁹ Gogâltan 1999, S. 142, 201.
- ⁹⁰ Milleker 1897, S. 43; Milleker 1905, S. 13; Junghans et al. 1968, 2/3, S. 258, Nr. 9162; Vulpe 1970, S. 38, Nr. 96, Taf. 7/96; Vulpe, Tudor 1970, S. 421, Nr. 12; Bóna 1975, S. 183; Gogâltan 1999, S. 94, 142f, Abb. 15/3, 47/5. Banater Museum Temeswar, Inv.-Nr. 1585.
- ⁹¹ Vulpe 1970, S. 37ff; Vulpe, Tudor 1970, S. 421f, 425.
- ⁹² Mozsolics 1967, S. 16.
- ⁹³ Maran 1989, S. 129ff, Abb. 1/1-2.
- ⁹⁴ Vulpe 1991, S. 111.
- ⁹⁵ Vulpe 1995, S. 60, Nr. 62, mit der mir unzugänglichen Bibliographie. Siehe auch Maran 1998b, S. 311, Taf. 52/2.
- ⁹⁶ Ciugudean 1996, S. 124; Ciugudean, Luca 1997, S. 50, Abb. 1/3.
- ⁹⁷ Gogâltan 1999, S. 143.
- ⁹⁸ Vulpe 1970, S. 35ff; Vulpe, Tudor 1970, S. 421.
- ⁹⁹ Junghans et al. 1968, 2/3, S. 258, Nr. 9163; Vulpe 1970, S. 36, Nr. 93, Taf. 6/93; Vulpe, Tudor 1970, S. 421, Nr. 11; Lazarovici, Săcărin 1979, S. 89, nr. 18 A; Parzinger 1993, S. 389; Gogâltan 1999, S. 98, 143f, Abb. 15/4, 47/4. Banater Museum Temeswar, Inv.-Nr. 1920. Herr Fl. Medeleț, bei dem wir uns auch bei dieser Gelegenheit herzlich bedanken, informierte uns, daß der Fundort „Orșova“ von der Fachliteratur nicht richtig ist. Das Stück sollte aus dem Südwesten Olteniens (Kleine Walachei) stammen. Wir haben es vorgezogen, die Benennung Orșova in Anführungsstrichen zu behalten.
- ¹⁰⁰ Petrovsky 1977, S. 442, Fundort 2; Săcărin 1979, S. 112; Gogâltan 1999, S. 96, 143f.
- ¹⁰¹ Vulpe 1970, S. 35ff. Siehe auch Parzinger 1993, S. 389, Taf. 230.
- ¹⁰² Von der Frühbronzezeit I bis zum Beginn der mittleren Bronzezeit erstreckt sich eine zu lange Periode für eine fast unbedeutende Entwicklung eines Waffen- oder Werkzeugtyps. An diesem Horizont haben wir übrigens andere Äxetypen, die sich von denjenigen aus dem Depot II von Ostrovl Corbului unterscheiden.
- ¹⁰³ Roman 1986, S. 30f; Schuster 1997, S. 163.

LITERATUR

- Abels 1972 B.-U. Abels, *Die Randleistenbeile in Baden-Württemberg, dem Elsaß, der Franche Comté und der Schweiz*, in *PBF*, IX, 4, München, 1972.
- Absolute... *Absolute Chronology. Archaeological Europe 2500-500 BC*, K. Randsborg (Ed.), in *ActaArchKobenhaven (Acta Archaeologica Supplementa, I)*, 67, 1996, Kobenhaven-Munksgaard, 1996.
- Andrișoiu 1992 I. Andrișoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului* [Die Zivilisation der Thraker im Südwesten Siebenbürgens. I. Die Bronzezeit], in *BiblThrac*, II, București, 1992.
- Andrișoiu 1993 I. Andrișoiu, *Metalurgia bronzului în sud-vestul Transilvaniei. Epoca bronzului (I)* [La métallurgie du bronze dans le sud-ouest de Transylvanie. L'époque du bronze (I)], in *AB*, II, 1993, S. 85-117.
- Bader 1978 T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică* [Die Bronzezeit in Nordwestsiebenbürgen], București, 1978.
- Bátora 1982a J. Bátora, *Hlinený kadlub z Nevidzian* [Tönerne Gußschale aus Nevidzany], in *ArchAustri*, XXXIV, 1, 1982, S. 70-71.
- Bátora 1982b J. Bátora, *Sociálno-ekonomický vývoj na východnom Slovensku v staršej dobe bronzovej* [Sozialökonomische Entwicklung der Ostslowakei in der älteren Bronzezeit], in *SlovArch*, XXX, 2, 1982, S. 249-314.

- Becker și colab. 1989 B. Becker, R. Krause, B. Kromer, *Zur absoluten Chronologie der Frühen Bronzezeit*, in *Germania*, 67, 2, 1989, S. 421-442.
- Benešová 1956 A. Benešová, *Nález medených predmetu na Starých Zámčích v Brně-Lišni* [Der Fund von Kupfergegenständen in Staré Zámky bei Brünn-Lišen], in *PamArch*, ILVII, 1956, S. 236-244.
- Berciu 1942 D. Berciu, *Unelte de cupru și bronz de origină transilvană: securi de tip Baniabic* [Ustensiles en cuivre et en bronze d'origine transylvaine: haches de type Baniabic], in *Apulum*, I, 1939-1942, S. 1-23, 296.
- Bertemes, Heyd 1996 F. Bertemes, V. Heyd, *Définition et origine de l'Âge du Bronze ancien en Europe Centrale, in Cultures et sociétés du Bronze Ancien en Europe. Actes du colloque "Fondements culturels, techniques, économiques et sociaux des débuts de l'Âge du Bronze", 117e Congrès national des sociétés savantes, Clermont-Ferrand 27-29 octobre 1992*, C. Mordant, O. Gaiffe (Ed.), Paris, 1996, S. 13-36.
- Beșliu și colab. 1992 C. Beșliu, Gh. Lazarovici, A. Olariu, *O piesă de cupru din Sălaj și câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric în Muzeul din Cluj* [Ein Kupfergerät aus Sălaj und einige theoretische Fragen über vorgeschichtliche Kupfer - Analysen im Museum aus Cluj], in *ActaMP*, XVI, 1992, S. 97-128.
- Bóna 1975 I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapest, 1975.
- Bóna 1992 I. Bóna, *Bronzeguß und Metallbearbeitung bis zum Ende der mittleren Bronzezeit*, in *Bronzezeit...*, S. 48-65.
- Bondár 1995 M. Bondár, *Early Bronze Age settlement patterns in South-West Transdanubia*, in *Antaeus*, 22, 1995, S. 197-268.
- Bronzezeit... *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*, W. Meier-Arendt (Hrsg.), Frankfurt am Main, 1992.
- Bulat 1962 M. Bulat, *Bakrene sjekire u Muzeja Slavonije*, in *OZ*, VIII, 1962, S. 5-36.
- Ciugudean 1991 H. Ciugudean, *Zur frühen Bronzezeit in Siebenbürgen im Lichte der Ausgrabungen von Ampoia, jud. Alba*, in *PZ*, 66, 1, 1991, S. 79-118.
- Ciugudean 1996 H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei* [The Early Bronze Age in Central and South-Western Transylvania], in *BiblThrac*, XIII, București, 1996.
- Ciugudean 1998 H. Ciugudean, *The Early Bronze Age in Western Transylvania*, in *The Early...*, S. 67-83.
- Ciugudean, Luca 1997 H. Ciugudean, S.A. Luca, *Noi descoperiri de obiecte din cupru și bronz în județele Alba și Sibiu* [New Copper and Bronze Objects discovered in the Alba and Sibiu Counties], in *Apulum*, XXXIV, 1997, S. 49-54.
- Dénes, G.Szabó 1998 I. Dénes, G.V. Szabó, *Der frühbronzezeitliche Bronzedepotfund aus der Höhle 1200/9 in der Enge des Vargyas-Baches (Cheile Vârghișului) in Südost-Siebenbürgen*, in *The Early...*, S. 89-110.
- Dirjec 1991 B. Dirjec, *Kolišče v bližini Zornice pri Blatni Brezovici* [Pfahlbausiedlung in der Nähe der Zornica bei Blatna Brezovica], in *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji*, XIX, Ljubljana, 1991, S. 193-206.
- Durman 1983 Al. Durman, *Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa* [Metallurgy of the Vučedol culture complex], in *OA*, 8, 1983, S. 1-87.
- The Early... *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Symposium in Alba Iulia, 24-28 September 1997*, H. Ciugudean, Fl. Gogâltan (Ed.), in *Bibliotheca Musei Apulensis*, VIII, Alba-Iulia, 1998.
- Ecsedy 1983 I. Ecsedy, *Asatások Zók-Várhegyen (1977-1982). Elozetes jelentés* [Excavations at Zók-Várhegy 1977-1982. Preliminary Report], in *ÉvkPécs*, 27, 1982 (1983), S. 59-105.
- Ecsedy 1990 I. Ecsedy, *On the early development of prehistoric metallurgy in Southern Transdanubia*, in *GodišnjakSarajevo*, 28, 1990, S. 209-231.
- Ecsedy 1994 I. Ecsedy, *Copper Age Traditions and Bronze Age Innovations*, in *Treasures of the Hungarian Bronze Age. Catalogue to the Temporary Exhibition of the Hungarian*

- Figler 1996 A. Figler, *Adatok Győr környékének bronzkorához. Bronzkori kultúrák Győr környékén* [Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. Bronzezeitliche Kulturen in der Umgebung Győr], in *Acta Musei Papensis*, 6, 1996, S. 7-29.
- Forenbaher 1993 S. Forenbaher, *Radiocarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age*, in *Antiquity*, 67, 1993, S. 218-220, 235-256.
- Gerloff 1993 S. Gerloff, *Zu Fragen mittelmeeerländischer Kontakte und absoluter Chronologie der Frühbronzezeit in Mittel- und Westeuropa*, in *PZ*, 68, 1, 1993, S. 58-102.
- Girić 1971 M. Girić, *Mokrin, nekropola ranog bronzanog doba. Mokrin the early bronze age necropolis, I*, in *Dissertationes et Monographiae*, XI, Beograd, 1971, S. 29-237.
- Gogâltan 1995 Fl. Gogâltan, *Die Frühe Bronzezeit in Südwesten Rumäniens. Stand der Forschung*, in *Thraco-Dacica*, XVI, 1995, S. 55-79.
- Gogâltan 1996 Fl. Gogâltan, *About the Early Bronze Age in the Romanian Banat*, in *The Yugoslav...*, S. 43-67.
- Gogâltan 1998 Fl. Gogâltan, *Early and Middle Bronze Age Chronology in South-West Romania. General Aspects*, in *The Early...*, S. 191-212.
- Gogâltan 1999 *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. I. Cronologia și descoperirile de metal* [Die Frühe und Mittlere Bronzezeit im rumänischen Banat und am Unterlauf der Marosch. Die Chronologie und die Metallfunde], *Bibliotheca historica et archaeologica Banatica*, XXIII, Timișoara, 1999.
- Gumă 1997 M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat. Chronological levels and cultural entities*, *Bibliotheca historica et archaeologica Banatica*, V, Timișoara, 1997.
- Hänsel 1968 B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968.
- Hromada, Varsik 1994 J. Hromada, V. Varsik, *Neskoroeneolitický hlinený kadlub z Vel'kého Medera* [Spätneolithische tönernen Gußform aus Velky Meder], in *StudZvesti*, 30, 1994, S. 49-58.
- Hundt 1982 H.-J. Hundt, *Einige technologisch-chronologische Bemerkungen zu den Schafstlochäxten*, in *Il Passaggio...*, S. 207-223.
- Hundt 1986 H.-J. Hundt, *Zu einigen vorderasiatischen Schafstlochäxten und ihrem Einfluß auf den donauländischen Guß von Bronzeäxten*, in *JahrbRGZM*, 33, 1986, S. 131-157.
- Jovanović 1992 B. Jovanović, *Chronological Relations of Late Aeneolithic of the Central and Eastern Balkans*, in *Balkanica*, XXIII, 1992, S. 243-253.
- Junghans & colab. 1968 S. Junghans, E. Sangmeister, M. Schröder, *Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Die Materialgruppen beim Stand von 12000 Analysen, II*, in *Studien zu den Anfängen der Metallurgie*, 2, Berlin, 1968.
- Kalicz 1968 N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. Abriss der Geschichte des 19.-16. Jahrhunderts v.u.z.*, Budapest, 1968.
- Kalicz 1982 N. Kalicz, *Die terminologischen und chronologischen Probleme der Kupfer- und Bronzezeit in Ungarn*, in *Il Passaggio...*, S. 117-137.
- Kibbert 1980 K. Kibbert, *Die Äxte und Beile im mittleren Westdeutschland, I*, in *PBF*, IX, 10, München, 1980.
- Koós 1993 J.S. Koós, *Újabb őskori emlékek a miskolci múzeumban* [Neuere prähistorische Gegenstände im Museum zu Miskolc], in *ÉvkMiskolc*, XXX-XXXI, 1993, S. 5-14.
- Kovács 1996 T. Kovács, *Anknüpfungspunkte in der bronzezeitlichen Metalkunst zwischen den südlichen und nördlichen Regionen des Karpatenbeckens*, in *The Yugoslav...*, S. 115-125.
- Krause 1996 R. Krause, *Zur Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit Süddeutschlands, der Schweiz und Österreichs*, in *Absolute...*, S. 73-86.
- Kuna 1981 M. Kuna, *Zur neolithischen und äneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslawiens*, in *Godišnjak Sarajevo*, 19, 1981, S. 13-81.
- Lazarovici, Săcărin 1979 Gh. Lazarovici, C. Săcărin, *Epoca bronzului în „Clisura Dunării”* [Die

- Bronzezeit in der „Clisura Dunării“], in *Banatica*, 5, 1979, S. 71-105.
- Liversage* 1994 D. Liversage, *Interpreting Composition Patterns in Ancient Bronze: The Carpathian Basin*, in *ActaArchKobenhaven*, 65, 1994, S. 57-134.
- Maran* 1989 J. Maran, *Die Schafstlochaxt aus dem Depotfund von Theben (Mittelgriechenland) und ihre Stellung im Rahmen der bronzezeitlichen Äxte Südosteuropas*, in *ArchKorr*, 19, 2, 1989, S. 129-136.
- Maran* 1996a J. Maran, *Neue Ansätze für die Beurteilung der balkanisch-ägäischen Beziehungen im 3. Jt. V. Chr.*, in *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. The 7th International Congress of Thracology, May, 20-26, 1996, Constanța-Mangalia-Tulcea, România, Reports and Sommaires*, P. Roman (Ed.), Bucharest, 1996, S. 44-45.
- Maran* 1996b J. Maran, *Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jt. v. Chr. Studien zu den kulturellen Verhältnissen in Südosteuropa und dem zentralen sowie östlichen Mittelmeerraum in der späten Kupfer- und frühen Bronzezeit*, in *Archäologisches Nachrichtenblatt*, 1, 1996, S. 50-55.
- Maran* 1997 J. Maran, *Neue Ansätze für die Beurteilung der Balkanisch-Ägäischen Beziehungen im 3. Jt. V. Chr.*, in *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. I. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology, Constanța-Mangalia-Tulcea 20-26 May 1996*, P. Roman (Ed.), Bucharest, 1997, S. 171-192.
- Maran* 1998a J. Maran, *Die Badener Kultur und der ägisch-anatolische Bereich. Eine Neubewertung eines alten Forschungsproblems*, in *Germania*, 76, 2, 1998, S. 497-525.
- Maran* 1998b J. Maran, *Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr. Studien zu den kulturellen Verhältnissen in Südosteuropa und dem zentralen sowie östlichen Mittelmeerraum in der späten Kupfer- und frühen Bronzezeit*, in *UPA*, 53, Bonn, 1998.
- Mayer* 1977 E.F. Mayer, *Die Äxte und Beile in Österreich*, in *PBF*, IX, 9, München, 1977.
- Medunová-Benešova* 1972 A. Medunová-Benešova, *Jevišovice - Starý Zámek Sicht B-Katalog der Funde*, in *Fontes Archaeologiae Moraviae*, VI, Brno, 1972.
- Milleker* 1897 B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, I, Temesvár (Timișoara), 1897.
- Milleker* 1905 B. Milleker, *A vattinai őstelep* [Die urzeitlichen Siedlungen von Vatina], Temesvár (Timișoara), 1905.
- Milojčić* 1953 V. Milojčić, *Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn*, in *Actes de la IIIe session du Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Zürich, 1950*, Zürich, 1953, S. 256-278.
- Morintz* 1978 S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic* [Archäologische Beiträge zur Geschichte der Frühthraker, I. Die Bronzezeit im Karpaten-Balkanraum], București, 1978.
- Mozsolics* 1967 A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*, Budapest, 1967.
- Müller* 1999 J. Müller, *Zur absolutchronologischen Datierung und Interpretation der mitteldeutschen Aunjetitz-Inventare*, in *Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei*, J. Bátora, J. Peška (Hrsg.), in *Archaeologica Slovaca Monographiae*, I, Nitra, 1999, S. 113-126.
- Neustupný* 1968 E. Neustupný, *Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in Central and South-Eastern Europe*, in *SlovArch*, XVI, 1, 1968, S. 19-60.
- Novotná* 1957 M. Novotná, *Nálezy medených sekier s jedným ostrím zo Slovenska* [Funde von kupfernen Schafthalsäxten in der Slowakei], in *SlovArch*, V, 2, 1957, S. 309-316.
- Novotná* 1970 M. Novotná, *Die Äxte und Beile in der Slowakei*, in *PBF*, IX, 3, München, 1970.
- Novotná, Novotný* 1996 M. Novotná, B. Novotný, *Karpaten- und Donauregion in der frühen und mittleren Bronzezeit*, in *Absolute...*, S. 87-98.
- Oprinescu* 1987 A. Oprinescu, *Scurte considerații asupra activității metalurgice a comunităților culturii Coțofeni* [Kurze Betrachtungen über die metallurgische Tätigkeit der Coțofeni

- Gemeinschaften], in *SCIVA*, 38, 2, 1987, S. 192-193.
- Otto, Witter 1952 H. Otto, W. Witter, *Handbuch der ältesten vorgeschichtlichen Metallurgie in Mitteleuropa*, Leipzig, 1952.
- Parzinger 1993 H. Parzinger, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus*, Mainz, 1993.
- Il Passaggio... *Il Passaggio dal neolitico all'età del bronzo nell'Europa Centrale e nella Regione Alpina. Problemi cronologici e terminologici. Atti de X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'età del Bronzo in Europa, Lazise-Verona, 8-12 aprile, 1980*, Verona, 1982.
- Patay 1981 P. Patay, *Über einige spätneolithische und frühbronzezeitliche Metallgeräte im Karpatenbecken*, in *SlovArch*, XXIX, 1, 1981, S. 149-156.
- Petre Govora 1995 Gh. Petre Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei, Râmnicu Vâlcea*, 1995.
- Petrescu-Dîmbovița 1977 M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România [Les dépôts de bronzes de la Roumanie]*, București, 1977.
- Petrovsky 1977 R. Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n. (Partea III)* [Beiträge zum archäologischen Ortsverzeichnis des Kreises Caraș-Severin vom Paläolithikum bis in das V. Jh. v.u.Z.], in *Banatica*, IV, 1977, S. 437-461.
- Pittioni 1954 R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien, 1954.
- Popa 1998 C.I. Popa, *Noi descoperiri aparținând bronzului timpuriu în bazinul mijlociu al Mureșului și câteva considerații privind etapa finală a acestei perioade în Transilvania* [New discoveries belonging to the Early Bronze Age in the middle Mureș Basin and some considerations regarding the final stage of this period in Transylvania], in *Apulum*, XXXV, 1998, S. 47-85.
- Popescu 1944 D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944.
- Prendi 1995 F. Prendi, *L'âge du Bronze Ancien et Moyen en Albanie et ses rapports avec les régions avoisinantes*, in *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und Frühheisenzeitlichen Südosteuropa*, in *Südosteuropa-Schriften*, 17 - PAS, 11, B. Hänsel (Hrsg.), München-Berlin, 1995, S. 243-257.
- Primas 1996 M. Primas, *Velika Gruda I. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v. Chr. Im Adriagebiet. Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext*, in *UPA*, 32, Bonn, 1996.
- Raczky 1995 P. Raczky, *New data on the absolute chronology of the Copper Age in the Carpatian Basin*, in *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*, in *IPH*, VII, T. Kovács (Hrsg.), Budapest, 1995, S. 51-60.
- Raczky și colab. 1992 P. Raczky, E. Hertelendi, F. Horváth, *Zur absoluten Datierung der bronzezeitlichen Tell-Kulturen in Ungarn*, in *Bronzezeit...*, S. 42-47.
- Radu 1972 O. Radu, *Contribuții la cunoașterea culturii Vatina - Săpăturile de la Cornești, jud. Timiș* [Contributions a la connaissance de la culture Vatina], in *SCIV*, 23, 2, 1972, S. 271-283.
- Rassmann 1996 K. Rassmann, *Zur Forschungsstand der absoluten Chronologie der frühen Bronzezeit in Mitteleuropa auf der Grundlage von Radiokarbondaten*, in *Absolute...*, S. 199-209.
- Říhovský 1992 J. Říhovský, *Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren*, in *PBF*, IX, 17, Stuttgart, 1992.
- Roman 1976 P. Roman, *Cultura Coțofeni* [Die Coțofeni Kultur], București, 1976.
- Roman 1981 P. Roman, *Zur rumänischen Frühbronzezeit (Der Forschungsstand)*, in *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten. Internationales Symposium 1977, Budapest-Velem*, N. Kalicz, R. Kaliz-Schreiber (Hrsg.), Budapest, 1981, S. 157-169.
- Roman 1986 P.I. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României* [Période ancienne de l'âge du bronze sur le territoire de Roumanie], in *SCIVA*, 37, 1, 1986, S. 29-55.

- Roska 1912 M. Roska, *Ásatás a pécska-szemláki határban levő Nagy Sácson* [Fouilles exécutées au Nagy-Sáncz dans la commune de Pécska-Szemlak], in *DolgCluj*, 3, 1912, S. 1-73.
- Roska 1942 M. Roska, *Erdély régészeti repertórium I. Őskor* [Archäologisches Repertorium von Siebenbürgen I. Urzeit], in *Thesaurus antiquitatum transsilvanicarum*, Tom I. Praehistorica, Kolozsvár (Cluj), 1942.
- Roska 1956 M. Roska, *A fajszi típusú rézbalták* [Les haches de cuivre du type de Fajsz], in *FolArch*, VIII, 1956, S. 43-46.
- Rotea 1993 M. Rotea, *Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei* [Contributions à l'étude du Bronze Ancien dans la Transylvanie Centrale], in *Thraco-Dacica*, XIV, 1993, S. 65-86.
- Săcărîn 1979 C. Săcărîn, *Bronzuri descoperite pe teritoriul județului Caraș-Severin* [Bronzegegenstände aus Kreise Caraș-Severin], in *StComCaransebeș*, (2), 1979, S. 111-117.
- Schmidt 1945 R.R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb, 1945.
- Schubert 1975 E. Schubert, *Einige Bemerkungen zur metallurgischen Entwicklung im östlichen Mitteleuropa am Übergang vom Späteneolithikum zur Frühbronzezeit*, in *ActaArchCarp*, 15, 1975, S. 181-190.
- Schuster 1997 C. F. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în Bazinele Argeșului și Ialomiței Superioare* [Die Frühbronzezeit im Argeș- und im oberen Ialomița-Becken], in *BiblThrac*, XX, București, 1997.
- Šinkovec 1995 I. Šinkovec, *Katalog posameznih kovinskih najdb bakrene in bronaste dobe*. Catalogue of Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Age, in *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem*. Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia, I, B. Teržan (Ed.), Ljubljana, 1995, S. 29-127.
- Šinkovec 1996 I. Šinkovec, *Posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe*. Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Age, in *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem*. Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia, II, B. Teržan (Ed.), Ljubljana, 1996, S. 125-163.
- Soroceanu 1991 T. Soroceanu, *Studien zur Mureș-Kultur*, in *Internationale Archäologie*, 7, Buch am Erlbach, 1991.
- Székely 1997 Z. Székely, *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei* [The Early Bronze Age and the Beginning of the Middle Bronze Age in South-Eastern Transylvania], in *BiblThrac*, XXI, București, 1997.
- Szpunar 1987 A. Szpunar, *Die Beile in Polen*, I, in *PBF*, IX, 16, München, 1987.
- Șandor-Chicideanu, Chicideanu 1989 M. Șandor-Chicideanu, I. Chicideanu, *Zu den Grabsitten der Periam-Pecica-Kultur*, in *Dacia N.S.*, XXXIII, 1989, S. 5-38.
- Tasić 1984 N. Tasić, *Einleitung*, in *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, N. Tasić (Hrsg.), Beograd, 1984, S. 9-14.
- Tasić 1988 N. Tasić, *Der jugoslawische Donauraum und das Karpaten-Becken in der Frühbronzezeit*, in *Balkanica*, XVIII-XIX, 1987-1988, S. 61-70.
- Urban 1993 T. Urban, *Studien zur mittleren Bronzezeit in Norditalien*, I-II, in *UPA*, 14, Bonn, 1993.
- Velušček, Greif 1998 A. Velušček, T. Greif, *Talinik in livarski kalup z Maharskeya prekopa na Lyubljanskem barju* [Crucible and casting mould from Maharski prekop on the Ljubljana moor], in *ArchVest*, 49, 1998, S. 31-53.
- Vulpe 1970 Al. Vulpe, *Ăxte und Beile in Rumänien*, I, in *PBF*, IX, 2, München, 1970.
- Vulpe 1975 Al. Vulpe, *Ăxte und Beile in Rumänien*, II, in *PBF*, IX, 5, München, 1975.
- Vulpe 1988 Al. Vulpe, *Varia Archaeologica (II). Cu privire la topoarele de aramă de tip Dumbrăvioara* [Varia Archaeologica (II). Zu den kupfernen Schaftlochäxten vom Typ

- Dumbrăvioara], in *Thraco-Dacica*, IX, 1988, S. 210-212.
- Vulpe 1991 Al. Vulpe, *Neue Beiträge zur Chronologie und Kulturellen Gliederung der Frühbronzezeit im Unteren Donaugebiet*, in *Starinar*, 40-41, 1989-1990 (1991), S. 105-111.
- Vulpe 1995 Vulpe, *Der Schatz von Perșinari in Südrumänien*, in *Festschrift für H. Müller Karpe zum 70. Geburtstag*, 1995, S. 43-62.
- Vulpe 1996 Al. Vulpe, *Spațiul egeo-anatolian și Europa sud-estică în lumina unei revizuirii a cronologiei epocii bronzului*, in *Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie*, Seria IV, Tomul XXI, 1996, S. 33-47.
- Vulpe 1997 Al. Vulpe, *Contribuții privind începutul și definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România*, in *In honorem emeritae Ligiae Bârză. Timpul istoriei I. Memorie și patrimoniu. Le temps de l'histoire I. Memoire et patrimoine* (vol. Îngrijit de M. Cihă, V. Nistor, D. Zaharia), București, 1997, S. 37-50.
- Vulpe, Tudor 1970 Al. Vulpe, E. Tudor, *Cu privire la topoarele de metal cu gaura de înmănășare transversală* [Au sujet des haches en métal a colet transversal], in *SCIV*, 21, 3, 1970, S. 417-427.
- Žeravica 1993 Z. Žeravica, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, in *PBF*, IX, 18, Stuttgart, 1993.
- The Yugoslav... *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.*, N. Tasić (Ed.), Belgrade-Vršac, 1996.

TOPOARE APARTINÂND BRONZULUI TIMPURIU DIN BANAT

Rezumat

Așa cum am mai precizat deja, bronzul timpuriu din această zonă cuprinde trei etape (I, II și III), fiecare cu două subetape (a și b).

Debutul bronzului timpuriu (**BT I**), prin primele manifestări ale culturilor Makó-Kosihy-Čaka și Somogyvár-Vinkovci și poate prin apariția unor topoare de tip Pătulele ca cel de la Fibiș, poate fi sincronizat cu ultima parte a aceluia "ältere FH II - Zeit" și Helladicul timpuriu II (dezvoltat). În date absolute mai noi, această secvență se datează în jur de 2500 î.Chr. Subetapa **BT IIb** din Banatul românesc și de pe cursul inferior al Mureșului este contemporană cu ceea ce se consideră a fi etapa "Reinecke A0" din centrul Europei. Bronzul timpuriu III (**BT III**), datorită pieselor de metal caracteristice și nu în ultimul rând a datelor ¹⁴C, este contemporan cu cea mai mare parte a Bz A1 central-european. S. Gerloff încadra această etapă între 2300-1950 î.Chr. Aceste date sunt confirmate de probele ¹⁴C din sud-estul Europei Centrale. Sfârșitul perioadei este legat de începutul bronzului mijlociu. Fără a putea fi foarte preciși, am considerat că prima etapa a bronzului mijlociu (**BM I**) începe după 2100.

Topoarele aparținând bronzului timpuriu descoperite pe teritoriul Banatului se încadrează din punct de vedere tipologic în trei mari categorii: topoare plate (*Flachbeile*), topoare plate cu marginile ridicate (*Randleistenbeile*) și topoare cu orificiul de înmănușare transversal (*Schaftlochäxte*) (Fig. 4).

1. Topoare plate (*Flachbeile*).

Dacă despre 6 piese nu avem siguranța că aparțin epocii bronzului (Fig. 1), în discuție trebuie luat un topor care provine din “Banat”. El se încadrează în grupa topoarelor plate cu corpul lat (*Breite Flachbeile*). Foarte probabil asemenea piese erau turnate, după cum o demonstrează un tipar de la Vučedol. Datarea lor în primele etape ale bronzului timpuriu este asigurată de amintitul tipar de la Vučedol și de o piesă găsită în nivelul B de la Jevišovice.

2. Topoare plate cu marginile ridicate (*Randleistenbeile*)

Din spațiul pe care în avem acum în vedere, la orizontul bronzului timpuriu, în această categorie poate fi încadrată doar o singură piesă, cu loc de proveniență “Banat” (Fig. 2/2). Piesa cu loc de descoperire “Banat” este cel mai timpuriu exemplar al topoarelor cu marginile ridicate din această zonă. Analiza metalografică (urme de Sn, 0,78% As etc.) ca și analogiile îi asigură datarea în bronzul timpuriu.

3. Topoare cu orificiul de înmănușare transversal (*Schaftlochäxte*)

Acestă mare categorie de topore este reprezentată în Banat de 6 piese (Lipova, Deta, Păuliș, Fibiș, Orșova și Mehadica) care aparțin bronzului timpuriu. Ele se încadrează în patru grupe tipologice: Fajsz, Kozarac, Pătulele și Veselinovo.

3.1 Topoare de tip Fajsz. Singura piesă de acest tip din Banat este exemplarul de la Lipova (Fig. 2/3). El reprezintă prima piesă de metal din sud-vestul României care atestă debutul noii epoci, cea a bronzului (BT I).

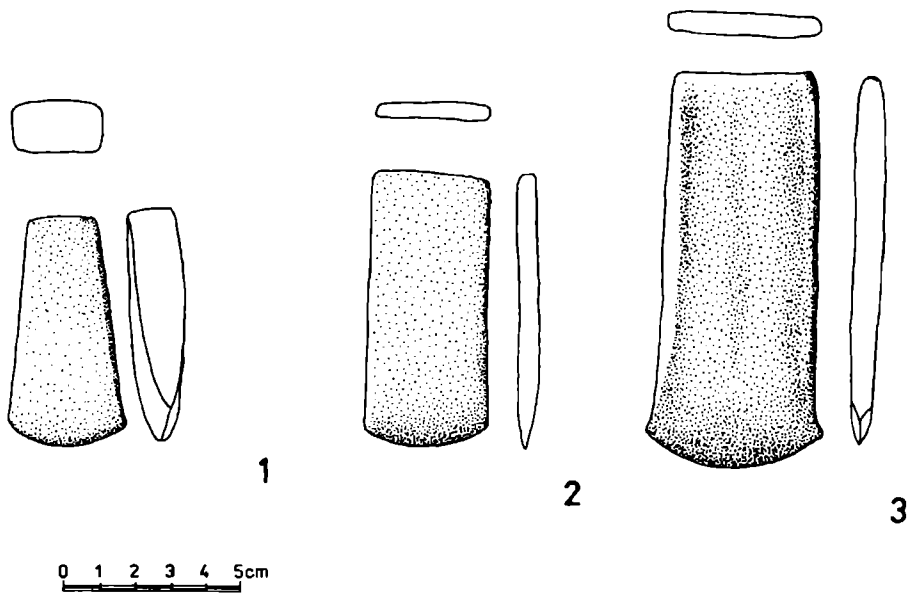
3.2 Topoare de tip Kozarac. În sud-vestul României doar toporul de la Deta (Fig. 2/4) și cel de la Păuliș (Fig. 3/1) aparțin tipului Kozarac. Topoarele de tip Kozarac de la Deta și Păuliș, alături de cel tip Fajsz de la Lipova, sunt piese ce au o origine vestică. Ele se pot data cu precădere în primele două etape ale bronzului timpuriu (BT I-II), fiind contemporane cu cele de tip Dumbrăvioara din Transilvania.

3.3. Topoare de tip Pătulele. Din sud-vestul României toporul din cupru de la Fibiș (Fig. 3/3) îndeplinește parametri tipologici ai topoarelor de tip Pătulele. Astăzi încadrarea lor cronologică pare a fi asigurată de

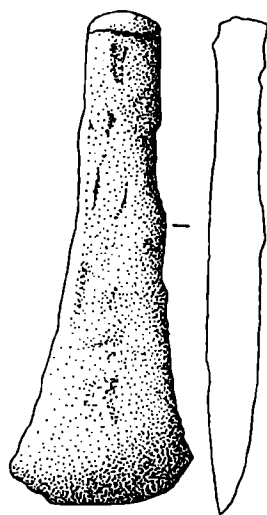
descoperirea unui asemenea topor la Thebai (Grecia). Pe baza acestei descoperiri datez și eu toporul de la Fibiș în bronzul timpuriu, fără a putea preciza dacă este vorba de prima sau cea de-a doua etapă (BT I-II).

3.4. Topoare de tip Veselinovo. Piesa din cupru descoperită “în apropiere de Porțile de Fier” și plasată de toți specialiștii care o amintesc la “Orșova” (Fig. 3/4), a fost cuprinsă în varianta a II-a a topoarelor de tip Veselinovo. Tot ca aparținând acestei variante este amintit un exemplar găsit în hotarul comunei Mehadica. Luând în considerare momentul în care se datează faza clasică a culturii Glina, încadrez toporul de la “Orșova” (și poate și cel de la Mehadica dacă aparține cu siguranță aceluiași tip) în prima etapă a bronzului timpuriu, alături de celelalte forme amintite mai sus (BT I).

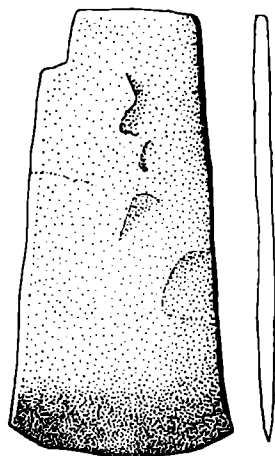
Prezentând topoarele caracteristice bronzului timpuriu din Banat cred că am putut surprinde și inovațiile tehnologice pe care noua perioadă le aduce: răspândirea tiparului bivalv și apariția bronzurilor cu plumb sau staniu într-o vreme în care bronzurile cu arsen sunt încă larg utilizate. Totodată asistăm la o diversificarea tipologică determinată de căutările continue în vederea îmbunătățirii parametrilor tehnici ale acestor unelte și arme.

0 1 2 3 4 5cm

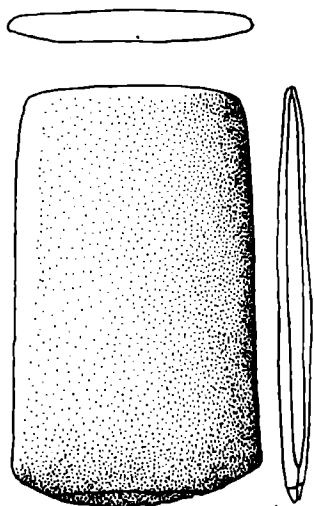
4

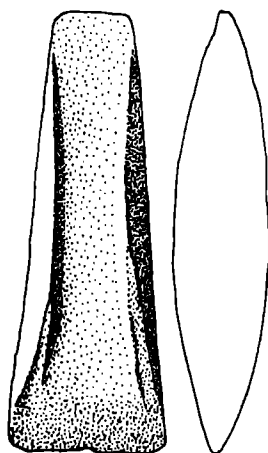
5

Taf. 1. 1-2 „Banat“ (1 nach *Vulpe* 1975); 3. Bocșa Vasiova (nach *Vulpe* 1975); 4. Bocșa Montană (nach *Vulpe* 1975); 5. Deta (nach *Vulpe* 1975).

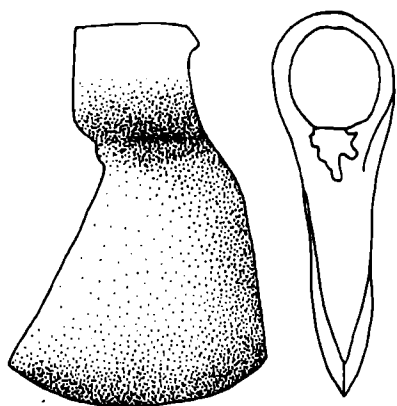
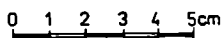
Pl. 1. 1-2 „Banat“ (1 după *Vulpe* 1975); 3. Bocșa Vasiova (după *Vulpe* 1975); 4. Bocșa Montană (după *Vulpe* 1975); 5. Deta (după *Vulpe* 1975).

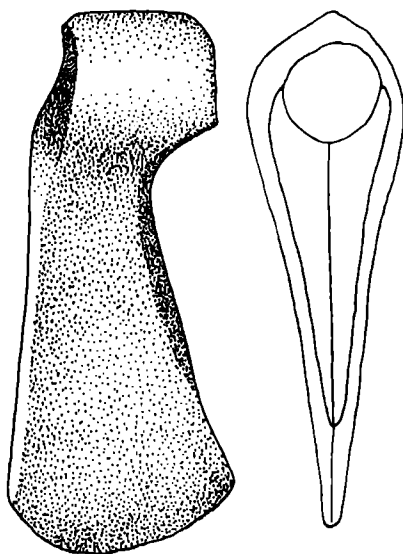
1

2

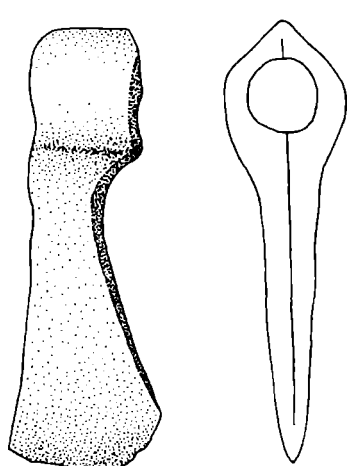
3

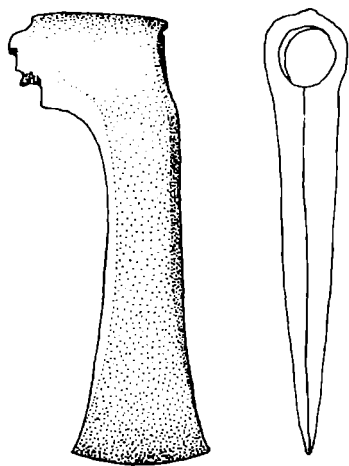
4

Taf. 2. 1. "Banat" (nach *Vulpe 1975*); 2. "Banat"(nach *Vulpe 1975*); 3. Lipova (nach *Roska 1956*); 4. Deta (nach *Vulpe 1970*).

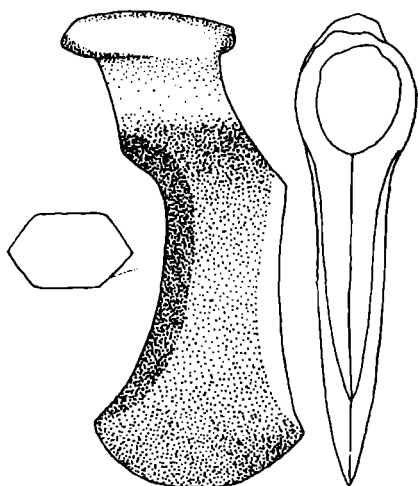
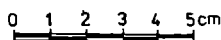
Pl. 2. 1. "Banat" (după *Vulpe 1975*); 2. "Banat"(după *Vulpe 1975*); 3. Lipova (după *Roska 1956*); 4. Deta (după *Vulpe 1970*).

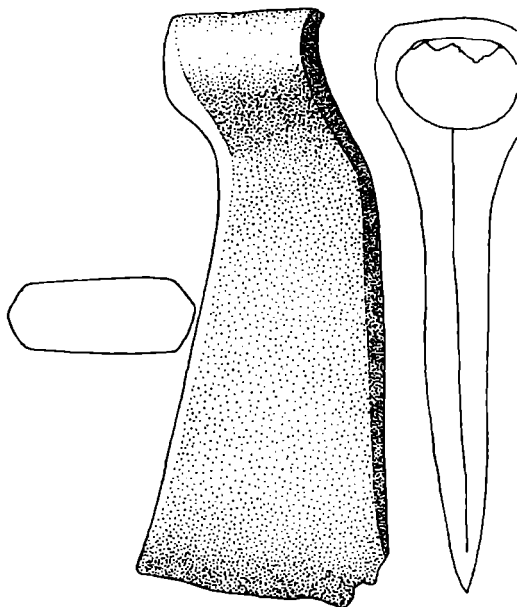
1

2

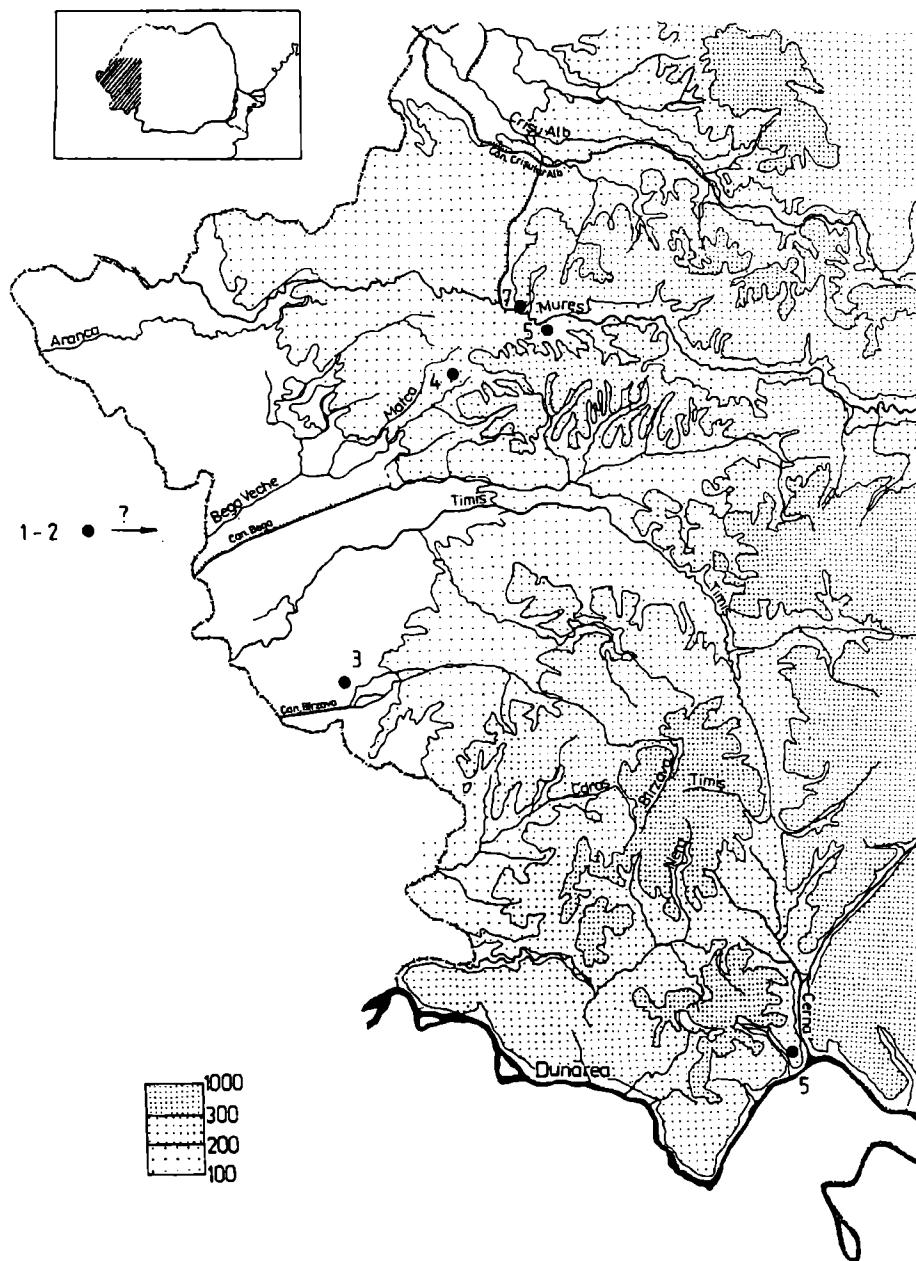
3

4

Taf. 3. 1. Păuliș; 2. Mokrin (nach *Girić 1971*); 3. Fibiș (nach *Vulpe 1970*); 4. "Orșova" (nach *Vulpe 1970*).

Pl. 3. 1. Păuliș; 2. Mokrin (după *Girić 1971*); 3. Fibiș (după *Vulpe 1970*); 4. "Orșova" (după *Vulpe 1970*).

Taf. 4. Die Verbreitung der charakteristischen Äxte der Frühbronzezeit aus dem Banat: 1-2 "Banat"; 3. Deta; 4. Fibiș; 5. Lipova; 6. "Orșova"; 7. Păuliș.

Pl. 4. Răspândirea topoarelor caracteristice ale Bronzului timpuriu din Banat: 1-2 "Banat"; 3. Deta; 4. Fibiș; 5. Lipova; 6. "Orșova"; 7. Păuliș.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN EPOCA BRONZULUI LA SILAGIU (OR. BUZIAȘ, JUD. TIMIȘ)

Petru Rogoza, Octavian Sfetcu

Descoperirile de la Silagiu – *Pârpora*¹ aparținând epocii bronzului au constituit deja tema unor lucrări de specialitate². De-a lungul anilor, profesorul Octavian Sfetcu a efectuat numeroase periegeze în zonă, adunând artefacte³ (fragmente ceramice, unelte din piatră, os, metal, etc.) din epoci și perioade istorice diferite.

În continuare, vom analiza fragmentele ceramice provenind din aceste periegeze, care pot fi atribuite epocii bronzului.

1. fragmente ceramice cu ornamente în relief (pl. V/A 1-3; III/6, IV/3,5) constând din brâuri alveolate și crestate, care provin probabil de la oale;

2. fragmente ceramice cu ornamente imprimate (pl. V/B 1-3; IV/1-2,4) sub formă de cerculețe sau crestături cu unghia;

3. fragmente ceramice cu ornamente incizate (pl. V/C 1-7) în stil *Besenstrich* (pl. I/6, III/5), *Kammstrich* (pl. I/1, II/1-5, III/2), registre cu arcade și hașuri verticale (pl. I/4, II/2) precum și linii verticale, oblice și orizontale (pl. I/1-3,5,7, II/1-5, III/1,3,4,6, IV/3).

În acest lot de materiale se întâlnesc și ornamente în relief (brâuri alveolate și crestate) în combinație cu linii incizate orizontale și verticale (pl. III/6, IV/3).

Fragmentele ceramice sunt de factură fină, semifină și grosieră, realizate din lut amestecat cu cioburi pisate, pietricele sau nisip, de culoare neagră – brună sau cărămizie.

Mai poate fi menționat aici ca făcând parte din același lot un topor din piatră cu gaură de înmănușare (pl. IV/6).

Din punct de vedere cultural și cronologic atribuim aceste materiale fazei I a grupului cultural Balta Sărată din epoca mijlocie a bronzului (Br. B₂).

NOTE

¹ În primii ani ai deceniului al optulea, Florin Medeleț, efectuând o perieghetză împreună cu Petru Rogozea, a identificat urme de locuire preistorică în acest punct.

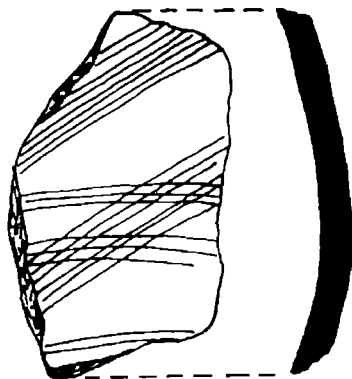
² Cf. Gh. Lazarovici, O. Sfetcu, în *Banatica*, 10, 1990, pp. 45-57, fig. 1, 5/5-11; P. Rogozea, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, III, 1994, pp. 179 – 183; idem, în *TD*, XVI, 1-2, 1995, pp. 81-85; idem, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 185, nr. 12, pl. IV/c.

³ Materialele arheologice rezultate din perieghetele efectuate în perioada 1978 – 1989 de către Octavian Sfetcu în zona Buziaș – Silagiu – Bacova au fost donate de către acesta Muzeului Banatului din Timișoara în 1999.

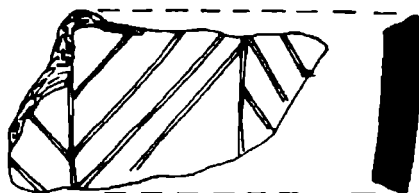
BRONZE AGE ARCHAEOLOGICAL FINDS FROM SILAGIU (TIMIȘ COUNTY)

Summary

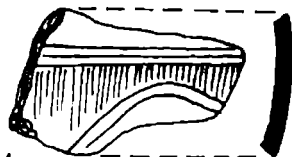
Following the surface collections made in the area of the “Pârpora” hill near Silagiu, Timiș County, ceramic fragments have been found that can be assigned to the Balta Sărată cultural group phase 1, i.e. beginning of the Middle Bronze Age. The paper shortly presents and describes these finds.

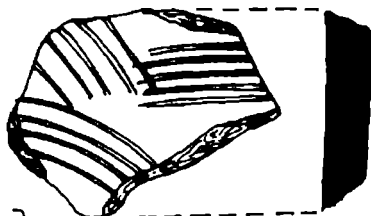
1.

2.

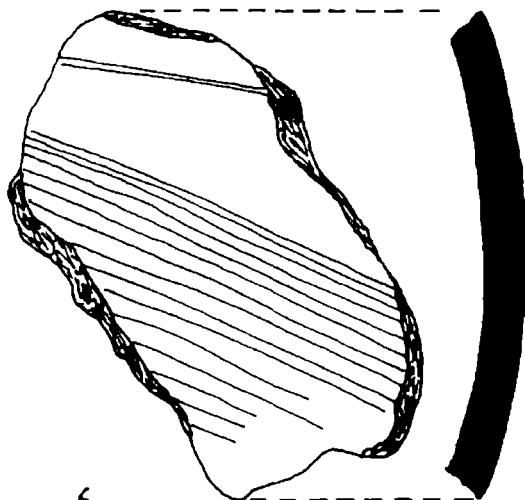
4.

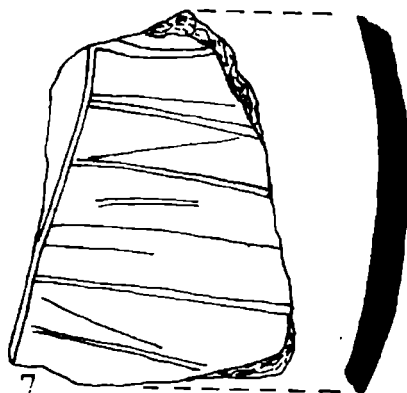
3.

5.

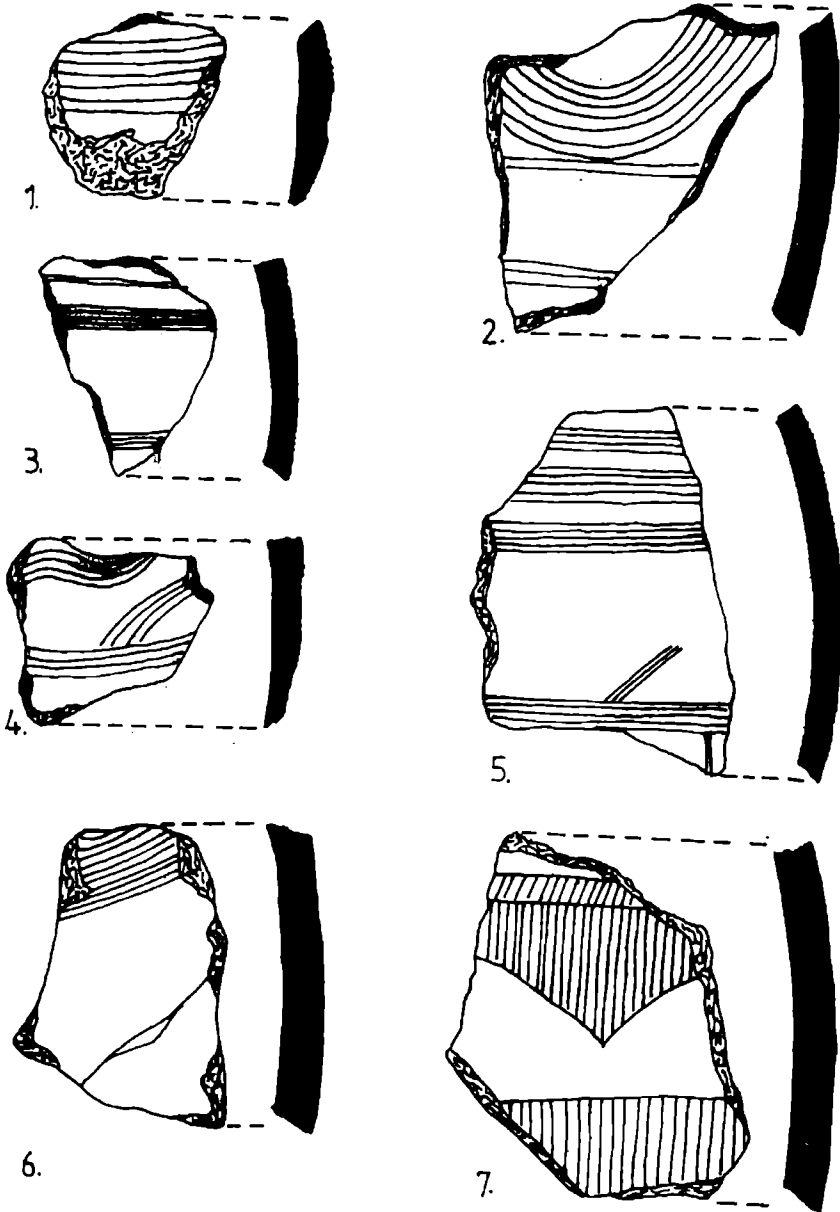
6.

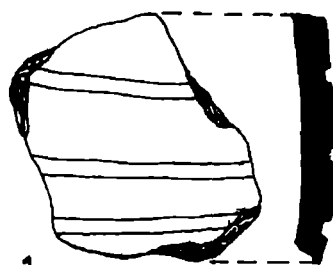
7.

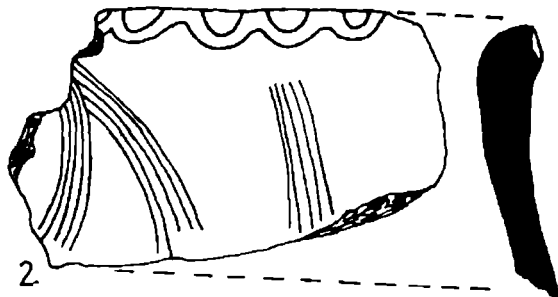
Pl. I - Silagiu - Pârpora: fragmente ceramice aparținând grupului cultural Balta Sărată, faza I.

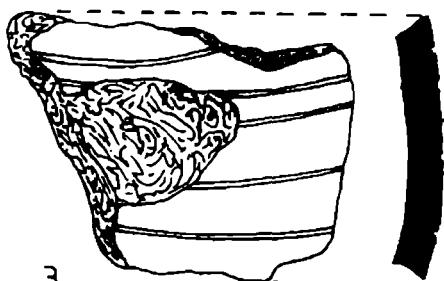
Pl. II - Silagiu - Pârpora: fragmente ceramice aparținând grupului cultural Balta Sărată, faza I.

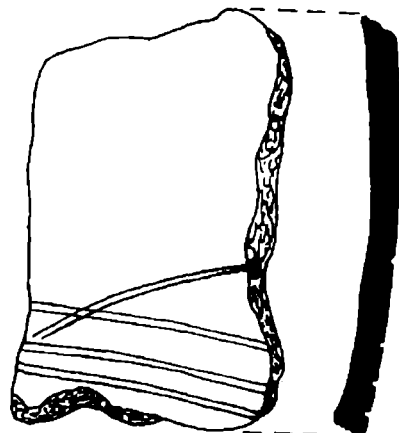
1.

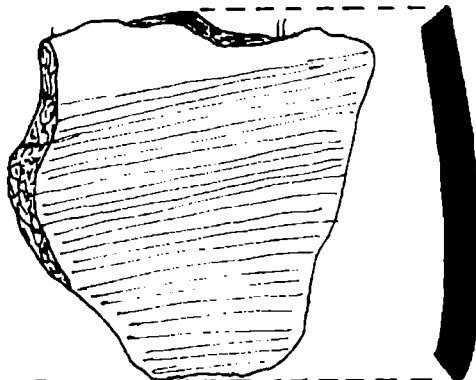
2.

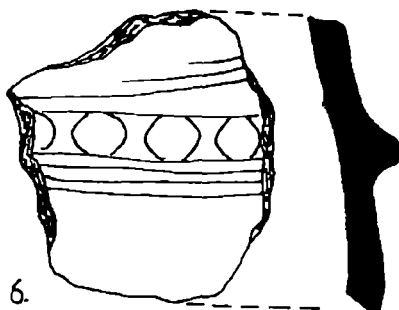
3.

4.

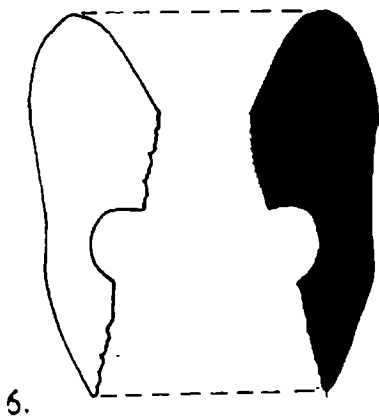
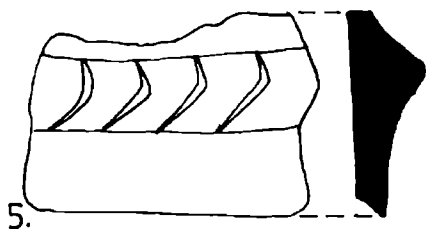
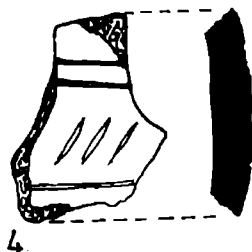
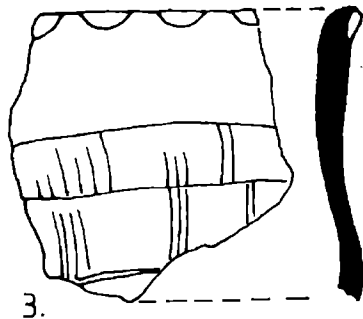
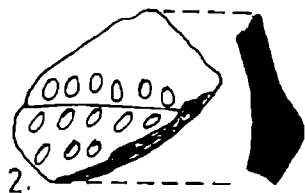
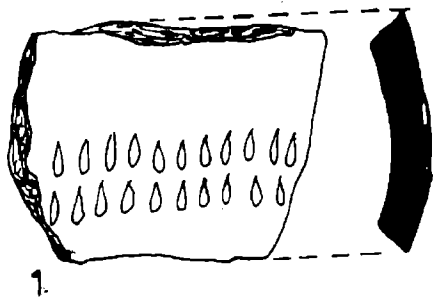
5.

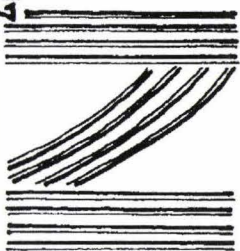
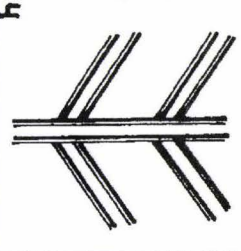
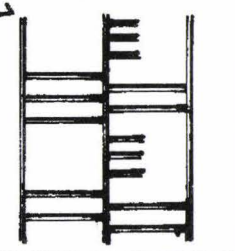
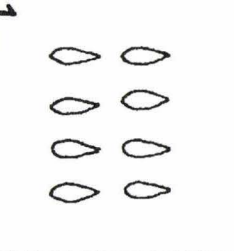
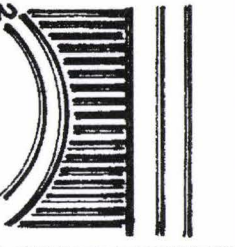
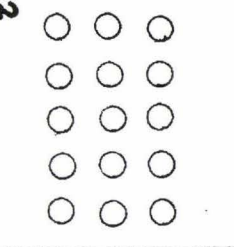
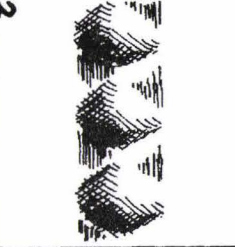
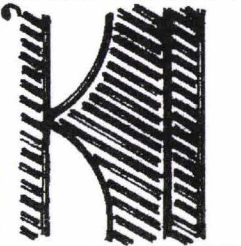
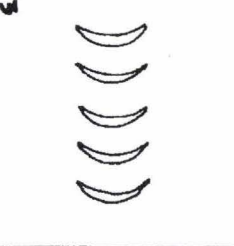
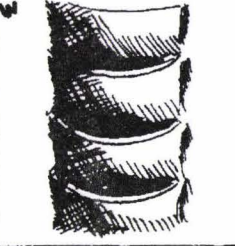
6.

Pl. III - Silagiu - Pârpura: fragmente ceramice aparținând grupului cultural Balta Sărată, faza I.

Pl. IV/1-5: - Silagiu – Pârpora: fragmente ceramice aparținând grupului cultural Balta Sărată, faza I; 6 – fragment de topor din piatră.

ORNAMENTE INCIZATE (C)			ORNAMENTE IMPRIMATE (B)	ORNAMENTE ÎN RELIEF (A)
7 	7 	7 	1 	1
8 	5 	2 	2 	2
9 	6 	3 	3 	3

Pl. V: - Tipuri de ornamente de pe fragmentele ceramice din aşezarea de epoca bronzului de la Silagiu – Pârpura.

DESPRE REPREZENTĂRI ÎN LUT ARS ALE PICIORULUI UMAN DIN BRONZUL ROMÂNESC

Cristian Schuster

În centrul Munteniei, în așezarea Tei de la Mogoșești (com. Adunații-Copăcenii)¹ – localitatea situată pe Argeș - au fost descoperite două reprezentări din lut ars ale piciorului uman². Fișele lor arată astfel:

Piesa nr. 1 (Pl. I/1).

1. *Locul descoperirii*: în locuința nr. 1.
2. *Materialul*: lut de bună calitate; uniform ars; culoarea neagră.
3. *Tipul*: picior uman, gol pe dinăuntru; este reprezentată laba, zona gleznei și gamba, care este ușor afectată în partea ei superioară; reprezintă piciorul drept; este schițată încălțăminte (o cizmă) prin linii în tehnica împunsăturilor succesive (Lmax a labei = 9 cm, lmax a labei = 4,7 cm, îmax a labei = 1,9 cm, îmax a piesei = 7 cm, dmax a gleznei = 4,9 cm).

Piesa nr. 2 (Pl. I/2).

1. *Locul descoperirii*: în locuința nr. 1.
2. *Materialul*: lut de bună calitate; uniform ars; culoarea neagră.
3. *Tipul*: fragment al unui picior uman; este reprezentată laba, zona gleznei și o mică parte de deasupra acesteia; este schițată o cizmă printr-o rețea de linii incizate, iar în zona inferioară a labei și în partea din spate a piesei în tehnica împunsăturilor succesive au fost redată linii paralele (imită cusăturile); este redat piciorul drept (Lmax (păstrată) a labei = 5,9 cm, lmax a labei = 3,7 cm, îmax a labei = 2,6 cm, dmax a gleznei = 2,6 cm, îmax (patrată) a piesei = 5 cm).

Pentru piesele noastre am căutat analogii după cum urmează:

1. În mediul Tei: nu avem cunoștință de astfel de piese. Au fost descoperite numai figurine antropomorfe cu forme simple (cu cap, corp, picioare și mâini și uneori sexul reprezentat schematic): București-Băneasa³ București-Tei⁴, Căscioarele⁵, Grădiștea⁶, Novaci⁷. Prin simplitatea lor aceste piese sunt asemănătoare unora din mediile Monteoru (Coroteni; de tipul *en violon*, decorat cu șiruri de puncte adânci)⁸, Mureș (Pecica)⁹, Otomani (Pir, Săcuieni)¹⁰, Verbicioara (Vulturești; partea inferioară cu picioarele schițate numai în

segmentul de jos, cu ornamente cu linii și puncte adânci)¹¹, Wietenberg (Derșida, Feldioara, Nicoleni, Sighișoara-Dealul Turcului, Țelna-Pe Coastă)¹² sau cele hallstattiene din estul și centrul Europei.

2. În culturile contemporane de pe teritoriul României:

În aria culturii Monteoru au fost găsite mai multe piese de tipul celor Tei de la Mogoșești, care se prezintă sub forma unui picior uman. Astfel, inventarul locuinței nr. 19 de la Vârteșcoiu, aparținând fazei Monteoru IC4, a cuprins și un fragment de picior (stâng), cu partea din față a labei ușor ridicată în sus și îngroșată¹³. Talpa în părțile ei laterale este decorată cu un șir de puncte, la fel ca și zona de contact dintre gleznă și piciorul propriu-zis. Glezna este marcată cu un șir de puncte ce formează un cerc.

La Bordești, în stratul Monteoru IC3, s-a găsit un picior, care în opinia autorilor investigației¹⁴, reprezintă de fapt *o cizmă de picior drept, lătită spre extremitatea degetelor. Lutul este modelat, netezit, din afară pînă după linia gleznei și a călcîiului, a marginii exterioare și mai sus, cam la nivelul de deasupra gleznei, sînt două linii fine în relief, care ar putea indica o curelușă de legat. Urma unei altei linii fine în relief se găsește pe partea exterioară, care leagă ușor oblic cele două linii, din jurul tălpii și de deasupra gleznei. În acest loc, piesa are o așchiere nouă, în rest marginea dinainte și partea de sus sînt rupte.*

De la Mândrișca, tot din stratul Monteoru IC3, a fost recuperat un fragment dintr-un picior uman (dreptul), socotit parte dintr-un vas¹⁵. Acesta era decorat în vîrf cu linii incizate, iar în zona dintre gleznă și laba piciorului se găseau alte trei linii, ultima dintre ele era flancată de un șir de linii scurte, care cad vertical pe ea. Partea superioară a gleznei era delimitată de un alt șir de linii scurte, care cădeau tot vertical pe o alta continuă ce înconjură piciorul. În partea din spate, vertical pe călcâi, cădeau două linii paralele verticale (ușor oblice), flancate fiecare în exterior de câte un șir de linii scurte, orientate orizontal. Șirurile de linii scurte, credem că indică cusături.

După autorii cercetărilor¹⁶, la Bogdănești, în stratul Monteoru IC2, a fost descoperit un fragment de picior (drept) de idol antropomorf (gol pe dinăuntru), pe care s-a încercat să se redea încălțămîntea cu ajutorul unor linii incizate în zona gleznei și a călcîiului și a unui șir de împunsături în perimetrul tălpii.

La Pecica, în mediul cultural Mureș a fost găsit un fragment al unui picior uman din lut¹⁷. Se crede că el a fost mai degrabă parte a unei măsuțe de cult, care era dotată cu patru de astfel de piciorușe, decât fragment dintr-un idol mai mare.

În aria culturii Wietenberg, la Tărnăveni și la Derșida, au fost descoperite câte un picior uman în miniatură. Primul (stâng) este întreg, numai, ușor afectat în partea superioară de o intervenție modernă. Are talpa marcată prin două linii paralele cu puncte între ele. Acalași decor se regăsește și în segmentul de sus a piciorului și în partea superioară a labei, unde două linii se întretaie într-o

cruce¹⁸. Fragmentul de la Derșida este mult mai simplu lucrat, fără decor prea complex, numai câteva incizii fine¹⁹.

Culturii Otomani îi aparține un fragmentul de picior (drept) de la Socodor, gol pe dinăuntru²⁰, decorat lateral cu două linii paralele verticale și în restul suprafeței, înafară de laba piciorului, cu grupuri de două linii orizontale, care imită niște fâșii din piele. Două linii orizontale se găsesc și în zona călcâiului. Rotula gleznei este marcată cu o proeminență.

La Ghidici, în așezarea Gârla Mare, s-a scos la lumină o piesă întreagă, *“în formă de cizmuliță, cu detalii anatomice, marcate prin motive curbe și liniare incizate fin...capătul piciorului, de formă circulară, ușor albiat, are marginea crestată și perforată anume pentru a folosi probabil la ornamentarea vaselor cu motivul rozetelor și mai apoi va fi fost folosit ca amuleta”*²¹.

După cum se poate observa, prezența unui astfel de obiect în culturile BM și BF din România nu este așadar o raritate, dar nici nu putem vorbi de o abundență. Coborând în vreme, sesizăm că nici neoliticul și nici eneoliticul românesc nu sunt nici ele lipsite de piese de genul celor amintite mai sus. Ne referim, printre altele, la piesa culturii Criș de la Ostrovul Banului (Pl. V/1), care, în opinia lui Eugen Comșa, este *„partea inferioară a unui vas, avînd aspectul unui picior”*²².

Ulterior, în mediu eneolitic gumelnițean A2 de la Ciolănești din Deal s-a găsit *“extremitatea inferioară a piciorului drept de la un vas antropomorf, cu glezna indicată, și decorat cu o bandă orizontală de incizii neregulate pe fața laterală și cu o altă de dungi verticale pe cea posterioară”*²³.

Din așezarea eponimă aceleași culturi, a fost descoperit un picior de dimensiuni apreciabile, care, după Vl. Dumitrescu²⁴, provine probabil de la un mare vas antropomorf. Într-o locuință, tot la Gumelnița (Pl. IV/4), s-a găsit un picior (stâng) al cărui decor *“reprezintă detaliile unei sandale sau ale unui pantof (mocasini)”*²⁵. Alături de aceste piese s-au mai recuperat din același sit, două picioare drepte, primul decorat tot cu incizii fine, care era prevăzut cu un orificiu care străpungea oblic partea superioară a artefactului²⁶ (Pl. III/4), iar al doilea, tot cu o perforație oblică, avea numai talpa marcată prin incizii și pe suprafața sa se mai puteau recunoaște urme de vopsea alb²⁷ (Pl. III/3).

Alte două piese (tot piciorul drept)²⁸ (Pl. III/5) au în partea superioară un *“orificiu larg, vertical...Datorită acestui element, credem că aceste exemplare aveau și rol funcțional, putînd fi folosite pentru iluminat, ca feștile sau opaițe, probabil în cadrul unor practici de cult”*²⁹.

În alte situri gumelnițene, cum este și cel de la Plosca, a fost identificat un picior (drept), care are *“în dreptul gleznei un orificiu circular care străpunge orizontal piesa...pe latura interioară a piesei, începînd din partea de jos a orificiului, pornește o linie șanțuită, curbată aproape în unghi drept, care merge spre vârful piciorului paralel cu talpa. Pe latura exterioară*

șănțuirea continuă dinspre vîrf pînă spre jumătatea tălpii, unde se întrerupe. Pe partea superioară a labei se află de asemenea un șănțuleț median incizat. Lipsind elementele anatomice ale unei labe de picior și ținînd seama de cele trei șănțuiri, s-ar părea că figura reprezintă mai curînd o formă de încălțăminte”³⁰. A doua piesă reprezintă piciorul stîng, fiind “ornamentată cu o linie incizată care încinge partea din față a degetelor continuîndu-se pe părțile laterale ale piesei fără a ajunge la călcîi. Pe partea din față, de la marginea rupturii spre vîrf de degetelor coboară de asemenea două linii incizate, paralele”³¹.

La Șenoiu (Pl. III/1), dintr-o locuință s-a recuperat o piesă (piciorul drept) ce are “degetele marcate, primele două fiind rupte. Partea superioară, care se termină cu un vîrf conic, este prevăzută cu o perforație orizontală care avea...rolul de a permite suspendarea piesei”³². La Căscioarele piciorul (drept) are un orificiu oblic în partea sa superioară și linii incizate marchează talpa³³. Fără orificiu și decor este piciorul descoperit la Sultana³⁴.

În Dobrogea, la Medgidia, în nivelul III al așezării Gumelnița A2, în apropierea vetrei din locuința nr. 3, s-au identificat două picioare (dreptul și stîngul), reprezentând laba pînă la gleznă, lipsite de orice fel de decor³⁵ (Pl. IV/1,3). Faptul că piesele amintite sunt proprii fazei Gumelnița A2, confirmă concluzia că “momentul apariției acestor modele ar putea fi faza A2, iar faza B ar reprezenta momentul răspîndirii lor”³⁶.

Astfel de reprezentări ale piciorului uman nu sunt numai apariții în mediul gumelnițean românesc, ci alte exemplare au fost descoperite și la sud de Dunăre (Ruse, Zavet, Plovdiv)³⁷.

Pentru această cultură au fost stabilite mai multe tipologii ale acestui gen de artefact³⁸, criteriile de bază fiind dacă este piciorul drept sau stîng, cu sau fără detalii anatomice, cu partea superioară terminată printr-un vîrf tronconic, un orificiu larg, vertical, sau prevăzut cu o perforație oblică (Pl. VI/1).

Nici mediului Cucuteni nu îi sunt străine astfel de piese. Amintim aici, fiind mai ilustrativ, vasul în formă de cizmă de la Drăgușeni³⁹ (Pl. V/2).

Din BT, din așezarea Glina de la Braneț, cunoaștem un fragment de picior uman foarte schematizat, probabil parte a unui idol, ce amintește de stilul și maniera de lucru sălcuțeană⁴⁰.

Mai târziu, în perioada hallstattiană, în situl de la Teleac au fost descoperite două reprezentări ale piciorului uman⁴¹, din păcate, ele sunt rupte în zona superioară a gleznei, ceea ce îngreunează demersul de a le considera piese de sine stătătoare sau părți ale unor vase. La sud de Carpați, la București-Chitila, s-a găsit un picior ce, după autorul cercetării, provine de la o statuietă⁴².

Piese de acest tip au fost identificate și în Europa Centrală și de Est, ele fiind lucrate atît din lut cît și din piatră. Din prima regiune enunțată amintim printre altele descoperirile neolitice, eneolitice și din epoca bronzului de la Untermixnitz (faza a IV-a a Stichbandkeramik)⁴³, Grafenberg-Vitusberg (cultura

Lengyel)⁴⁴ și Unterhautzenthal (cultura Urnenfel = câmpurilor cu urne)⁴⁵ din Austria Inferioară sau cele neolitice din Germania Centrală de la Rössen (cultura Stichbandkeramik)⁴⁶.

Neoliticului mijlociu din sud-estul Europei îi aparține piciorul decorat cu linii în zigzag roșu pe alb, descoperit la Tsangli⁴⁷. Descoperitorii au socotit piesa ca fiind parte a unei statui. Posibil ca tot unei statui să-i fi aparținut și piciorul de la Corint (neoliticul târziu)⁴⁸. Recent, la Kathili, în Argolida, a fost descoperit, dar din păcate nu în context arheologic clar (Heladic timpuriu II ?), o reprezentare a piciorului stâng de dimensiuni apreciabile⁴⁹.

Asemănătoare ultimei piese, sunt cele trei găsite în Attica, lucrate din piatră⁵⁰. Două dintre ele sunt decorate cu benzi cu triunghiuri.

O deosebit de interesantă descoperire a fost făcută tot în spațiul egean. În templul de la Anemospilia⁵¹, din regiunea Arhanes în Creta – lăcaș de cult unic, fără analogie în cultura creto-miceniană, a fost găsită o pereche de picioare din lut în mărime naturală⁵². Astfel de piese au fost identificate și la Gournia, Malia, Kea, aflate mereu în încăperi speciale, fiind însoțite de obiecte rituale. Probabil că ele erau părți componente ale unei statui din lemn, îmbrăcată în veșminte din pânză. Acest tip de statuie cu picioare din lut, nu este singular și specific numai perioadei amintite, ci a apărut încă din perioada subminoică (templul din Karfi).

Un fragment dintr-un picior gol pe dinăuntru a fost descoperit în aria culturii Vatină⁵³. Este decorat în vârful tălpii și în zona șiretului cu împunsături.

În Europa Centrală, din multiplele exemple, amintim piesa de la Chotín (Slovacia)⁵⁴, de forma unei cizmulițe, goală pe dinăuntru, decorată cu linii incizate în zona călcâiului și în partea din față.

Piciorul uman este exprimat în plastică însă, atât pe teritoriul României, dar și înafara granițelor ei, în mod diferit. Astfel, înafara tipului analizat mai sus, adică sub forma unor piese mici, socotite, unele, amulete, piese mai mari, deseori goale pe dinăuntru, ce cu greu pot fi considerate părți din idoli mai mari, s-au găsit și recipiente de forma unor picioare sau de tipul unor încălțări. Amintim aici, superbul vas-cizmuliță prevăzut cu o toartă⁵⁵, care a fost recuperat din așezarea Monteoru de la Cernătești (Pl. II/4). Partea din față a labei piciorului este îndoită în sus, la fel ca la piesa de la Vârteșcoiu. Atât pe părțile laterale ale labei, cât și pe întregul corp al recipientului, se găsesc șiruri de triunghiuri hașurate (cu unghiul ascuțit în sus). Șirul de triunghiuri mici de pe talpă are liniile hașurate de la dreapta spre stânga, iar celelalte șiruri invers. Între cele trei șiruri de pe corp au fost practicate câte un șir de mici creștături, la fel ca și pe partea de jos a tălpii din zona călcâiului. Autorii descoperirii consideră că talpa reproduce fidel forma unui scut micenian.

Lărgind discuția, trebuie precizat că vase-cizmuliță sunt proprii neoliticului european începând cu cultura Sesklo (Tsangli)⁵⁶, fiind apoi prezente în medii culturale neolitice, eneolitice și de tranziție din Ungaria (Hunyadihalom),

Dalmația (Danilo), Serbia (Bubanj-Hum Ia; Kostolac; Vučedol), Bulgaria (Junacite)⁵⁷. Se pare că acest tip de recipient nu a fost folosit în BT și la începutul BM în Europa sud-estică și în Bazinul Carpatic⁵⁸. Ele vor fi însă apariții constante în Europa perioadei miceniene târzii, fiind descoperite până și în Anatolia⁵⁹. În Bazinul Carpatic (Ungaria, Slovacia, Moravia, Austria Inferioară, Polonia) pentru BF s-au cartat până în prezent un număr important de puncte cu astfel de descoperiri⁶⁰.

În actualul stadiu al cercetării se poate conchide că vasele-cizmuliță sunt apariții mai vechi în așezări decât în morminte⁶¹. Deosebit de interesante în acest ultim context, sunt piesele găsite în necropola de la Budapesta-*Békásmegyer* (Pl. II/1-3, 5). Aici s-au recuperat 22 de recipiente din 19 morminte⁶². În mormântul 202 s-au descoperit 4 piese. Din totalul vaselor 14 reprezintă piciorul drept.

Un vas-cizmuliță afumătoare a fost descoperit la Archonidiko (Grecia), o așezare, care conform datelor radiocarbon aparține sfârșitului BT și începutului BM⁶³. Piesa în discuție are o toartă, fiind prevăzută în vârf cu o deschidere, iar lateral, pe ambele părți, cu două șiruri a câte trei găuri. La fel, trei găuri se găsesc și în partea superioară a labei piciorului.

Vase-cizmuliță sunt prezente și în perioada hallstattiană central-europeană (Pl. VI/2-3), ne gândim aici la piesa din așezările culturii Lausitz⁶⁴ de la Leipzig-Connewitz și Staßfurt, unde s-au descoperit vase reprezentând două picioare lipite. Alte vase-cizmuliță s-au descoperit în mediul culturii Este, din Italia secolelor 8-7 î. Chr., la Morlungo de exemplu⁶⁵, unde, printre alte elemente de decor (linii în zigzag), pe o piesă este reprezentat un cal.

Conform lui Papazoglou-Manioudaki⁶⁶ această categorie de piese sunt un simbol al mersului, a ceea ce urmează să sosească, iar după soții Kalicz sunt vase de păstrare a unui lichid, iar dacă sunt găurite în vârf, au fost probabil folosite la turnarea în alte recipiente sau pe post de *ryton*⁶⁷.

Chiar dacă modul de transpunere în lut a piciorului uman este, așa cum s-a putut observa, diferită, pe lângă funcționalitatea amintită a picioarelor – părți din statui mai mari din lut, rupte poate cu prilejul diferitelor practici rituale; picioare ale unor statui din lemn; amulete; vase rituale (asemănătoare ca formă și având poate același rol ca și cele în formă de corn de vită⁶⁸); ex-voto-uri; piesă folosită la decorarea recipientelor -, J.-W. Neugebauer⁶⁹ consideră că reprezentările unor acestora, fie ele desculțe sau încălțate, sunt și însemne ale puterii, ale rangului superior deținut de o persoană într-o comunitate. Dar nu trebuie omis nici valoarea lor magică, de pavăză împotriva relelor de orice fel, apărând locuința și persoana. Alți autori, în cazul reprezentărilor piciorului desculț, consideră că el „corespundea unui rit închinat divinităților subpământene”⁷⁰.

Șimon și Șerbănescu, încercând să descifreze semnificația modelării în lut a piciorului uman, s-au folosit și de reprezentările acestuia și simbolistica lui în mediul asiatic⁷¹. Fără a reveni asupra celor precizate de autori, trebuie avută în

vedere relația picior și urmă de picior - pământ, picior și urmă de picior – divinitate, picior – putere, picior – venire și plecare, început și sfârșit. Un exemplu ar fi și faptul că Ganga, zeița indiană a fluviului cu același nume, *“se pare că a ieșit dintr-un picior al lui Vișnu, curgând, în cele din urmă, în lună și în cercul stelelor”*⁷². Tot dintr-un picior, dar de data aceasta cel al lui Brahma, au ieșit și spiritele Kinnara⁷³. Pe de altă parte, nu trebuie uitat că Purusha, omul primordial al Indiei, a fost ucis ritual de zei și *“împărțit în apariții separate: capul = cerul, ombilicul = aerul, picioarele = pământul”*⁷⁴.

Reprezentări ale piciorului uman nu sunt străine nici Egiptului. Astfel, culturii Naqada I (4200/3600 î. Chr.) îi sunt proprii castroane care se sprijină pe două picioarele desculțe⁷⁵. Vasele au fost folosite la păstrarea unor lichide, fiind folosite cu prilejul unor proceduri cultice. Dealtfel, picioare umane ca suporturi ale unor altare, vase sau reprezentări zoomorfe (păsări, în special), nu sunt rarități nici în Europa neolitică și a epocii bronzului⁷⁶.

Pe lângă faptul că piciorul uman în miniatură, fie el modelat în lut, tăiat în lemn sau cioplit în piatră, este prezent pe toate continentele, inclusiv în cele două Americi, Oceania și Australia, în unele cazuri, așa cum ne-au relevat studiile etnologice, ele existând și în zilele noastre, interesant ni se pare și aspectul că este posibil și probabil, ca în anumite situații, reprezentarea unuia dintre picioare, fie el dreptul sau stângul, a jucat un rol deloc de neglijat. Am văzut mai sus că pe teritoriul României au fost descoperite atât reprezentări ale piciorului drept cât și cele ale celui stâng, sau, mai rar, ale ambelor. Contextul arheologic nu ne oferă nici în direcția amintită cheia descifrării importanței uneia dintre părți: dreapta sau stânga.

Majoritatea artefactelor descoperite în așezările preistorice, arată că grosul populației folosea dreapta ca mână principală în activitatea cotidiană⁷⁷. Deci întreaga parte dreaptă capătă o valoare superioară celei stângi. Este știut că în Grecia Antică, la pitagoreici, ce era bun se află la dreapta, în sus și înainte, și rău – ce se află la stînga, în jos, în spate⁷⁸. De subliniat este că, în lăcașul de cult se intra prin dreapta și întotdeauna mai întâi cu piciorul drept.

Altă problemă, care se naște în legătură cu reprezentările piciorului uman, în special al celui încălțat, este dacă aceste încălțări imitau pe cele originale, folosite de oamenii epocilor respective. Se pare, comparând unele dintre miniaturi cu cele reale, ale Europei⁷⁹ perioadei de tranziție, a epocii bronzului și a perioadei hallstattiene (Pl. V/3), lucrate din piele, că erau foarte asemănătoare. La Buinerveen în Olanda s-a găsit o opincă realizată dintr-o singură bucată de piele și datată pe la 2000 î. Chr., iar la Vučedol, într-o groapă menajeră (?) a culturii Baden, s-au identificat resturile de la un pantof. Ulterior, din BF și din prima epocă a fierului s-au descoperit încălțări mai ales în salinele din Europa Centrală Hallstatt și Hallein (localități din Austria)⁸⁰.

CONCLUZII

În actualul stadiu al cunoașterii problemei, trebuie să acceptăm că, există încă multe necunoscute, care ne împiedică a discifra în totalitate aspectele reprezentării în lut, în miniatură, a piciorului uman. Credem că, în continuare, în analiza dedicată acestui subiect, trebuie să avem mereu în vedere următoarele:

a. reprezentările în lut sunt de mai multe forme (pline; goale; vase-cizmuliță; suporturi ale unor recipiente, statuete zoomorfe sau altare sau mășute de cult; decorate, simple; cu încălțăminte sau desculțe);

b. diversele modalități de reprezentare, probabil conduc, așa cum am arătat mai sus, la diferite "funcționalități", "destinații" ale pieselor în cauză;

c. un rol, probabil deloc de neglijat, joacă și locul de descoperire, contextul arheologic: așezare sau necropolă, strat sau în complexe închise;

d. bănuim că, în unele cazuri, importantă este și partea, stânga sau dreapta, a piciorului respectiv reprezentat;

e. nu este exclus, ca de la o zonă geografică la alta, de la epocă la alta, semnificația piciorului uman, transpus în miniatură din lut, să se fi schimbat, îmbogățindu-se sau dimpotrivă pierzând din valențe.

NOTE

¹ Despre cercetările de la Mogoșești v. C. Schuster, *Considerații privind cultura Tei în lumina săpăturilor de la Mogoșești, jud. Giurgiu*, în *SympThrac*, 8, Satu Mare-Carei, 1990, p. 103-105; idem, *Piese de metal recent descoperite aparținând culturii Tei*, în *SCIIVA*, 43, 1, 1992, p. 83-85; idem, *Einige Bemerkungen zu den Verbindungen der Tei- mit der Coslogeni-Kultur*, în *CCDJ*, 10, 1993, p. 199-206; C. Schuster, T. Popa, *Cercetări privind epoca bronzului în județul Giurgiu (investigațiile din anii 1986-1994)*, în *BMJG*, I, 1, 1995, p. 20-45; idem, *Raport preliminar privind săpăturile de la Mogoșești, județul Giurgiu*, în *CAANT*, 1, 1995, p. 147-156; idem, *Cercetările arheologice de la Mogoșești, județul Giurgiu – campania din 1995*, în *CAANT*, 2, 1997, p. 63-77; idem, *Investigațiile arheologice de la Mogoșești, jud. Giurgiu – campaniile din anii 1998-1999*, în *CAANT*, 3, 2000 (sub tipar); T. Popa, *Raport preliminar privind săpăturile de la Mogoșești (jud. Giurgiu) – campania din 1998*, în *BMJG*, II-IV, nr. 2-4, 1996-1998, 1998, p. 129-139.

² C. Schuster, T. Popa, *Cercetări privind epoca bronzului în județul Giurgiu (investigațiile din anii 1986-1994)*, în *BMJG*, I, 1, 1995, p. 35; idem, *Raport preliminar privind săpăturile de la Mogoșești, județul Giurgiu*, în *CAANT*, 1, p. 148; C. Schuster, *Considerații cu privire la unele vetre de foc din Bronzul timpuriu și mijlociu din Muntenia*, în *Istorie și tradiție în spațiul românesc*, 3, 1996, 103.

³ V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966, fig. 41/1.

⁴ *Ibidem*, fig. 41/2.

⁵ V. Sîrbu, P. Damian, *O așezare de la începutul culturii Tei, descoperită la Căscioarele, jud. Călărași*, în *Istros*, 6, 1992, p. 13 și pl. IV/1-2, V/1-2.

⁶ D. Berciu, *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în *MCA*, 2, 1956, p. 500 și fig. 8, 9/6-7; V. Leahu, *op. cit.*, fig. 41/3.

⁷ V. Leahu, *op. cit.*, fig. 41/4; A. Vulpe, V. Veselovschi-Bușilă, *Date noi privind periodizarea culturii Tei și cunoașterea culturii Basarabi (Săpăturile de la Novaci, 1961)*, în *SCIV*,

18, 1, 1967, fig. 13/1-5.

⁸ V. Bobi, *Etapale timpurii și târzii ale culturii Monteoru din zona de curbură a Carpaților în lumina noilor descoperiri arheologice*, în *Mousaios*, IV/1, 1994, fig. 16/5.

⁹ I. Bóna, *Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, în *Arch.Hung.*, S.N., IL, Budapest, 1975, p. 98; T. Soroceanu, *Studien zur Mureș-Kultur*, Internationale Archäologie, 7, 1991, p. 108 și pl. 59/E13.

¹⁰ T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 59 și pl. XXXVI/3-4.

¹¹ D. Berciu, *Date noi privind sfârșitul culturii Verbicioara*, în *SCIIVA*, 27, 2, 1976, p. 174 și fig. 5/2.

¹² Z. Székely, *Sondajele executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe*, în *MCA*, 8, 1962, fig. 4/15-17; K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schässburg*, *Antiquitas* R. 3, Bd. 10, Bonn, 1971, fig. 58/22, 25-27; N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bd. 19, 1994, 1994, pl. 67/4, 75/11, 135/6.

¹³ V. Bobi, *Cercetările cu caracter de salvare de la Coroteni, jud. Vrancea*, în *MCA*/I, București, 1992, p. 42 și fig. 6/3.

¹⁴ E. Zaharia, V. Georgescu, Gh. Asanache, Gh. Fistoc, D. Șerbu, *Așezarea din epoca bronzului de la Bordești-Vrancea*, în *Vrancea*, 5-7, 1987, p. 10.

¹⁵ Gh. Bichir, *Săpăturile de la Mindrișca (jud. Bacău)*, în *MCA*, 9, 1970, p. 119.

¹⁶ M. Florescu și C. Buzdugan, *Săpăturile din așezarea din epoca bronzului (cultura Monteoru) de la Bogdănești*, în *MCA*, 8, 1962, fig. 6.

¹⁷ T. Soroceanu, *op. cit.*, p. 68 și pl. 31/8.

¹⁸ N. Broffka, *op. cit.*, p. 178 și pl. 135/4.

¹⁹ N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980, pl. 38/40.

²⁰ D. Popescu, *Sondajele de la Socodor-1948*, în *MCA*, 2, 1956, p. 73 și fig. 33/1; idem, *Cercetări arheologice în Transilvania*, București, 1959, fig. 33/1.

²¹ M. Nica, P. Rogozea, *Șantierul arheologic Ghidici – punctul „Balta Țarovei”, campania 1994*, în *CAANT*, 1, 1995, p. 202 și fig. 6/1a-e.

²² E. Comșa, *Unele date cu privire la încălzămintea din epoca neolitică de pe teritoriul României*, în *SCIIVA*, 43, 1992, 1, p. 35 și fig. 1.

²³ M. Petrescu-Dîmbovița – S. Sanie, *Sondajul din tell-ul gumelnișean de la Ciolănești din Deal (județul Teleorman)*, în *ArhMold*, 6, 1969, p. 49 și fig. 7/8.

²⁴ Vl. Dumitrescu, *Gumelnița. Sondajul stratigrafic din 1960*, în *SCIV*, 17, 1, 1966, p. 93 și fig. 29/3.

²⁵ M. Șimon, D. Șerbănescu, *Considerații privind reprezentarea simbolică a piciorului uman din aria culturii Gumelnița*, în *CCDJ*, 3-5, 1987, p. 29 și fig. 1/1.

²⁶ *Ibidem*, p. 30 și fig. 2/1.

²⁷ *Ibidem*, p. 30 și fig. 2/2.

²⁸ *Ibidem*, p. 30-31 și fig. 3/1, 3.

²⁹ *Ibidem*, p. 30.

³⁰ I. Spiru, *Cîteva descoperiri paleolitice și neolitice în raionul Alexandria*, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 308 și fig. 2.

³¹ I. Spiru și C. Beda, *Tell-ul gumelnișean de la Plosca, jud. Teleorman*, în *CA*, 3, 1979, p. 401 și fig. 1/1.

³² M. Șimon, D. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 29 și fig. 3/2.

³³ *Ibidem*, p. 30-31.

³⁴ Piesă inedită aflată în Muzeul județean „Teoharie Antonescu” Giurgiu.

³⁵ N. Harțuche, O. Bounegru, *Săpăturile arheologice de salvare de la Medgidia, jud. Constanța (1957-1958)*, în *Pontica*, 30, 1997, p. 85 și fig. 38/1-2, 41/2.

- ³⁶ M. Şimon, D. Şerbănescu, *op. cit.*, p. 31.
- ³⁷ *Ibidem*; P. Detev, *Material za praistorija na Plovdiv*, în *GNAMP*, III, 1959, fig. 79.
- ³⁸ M. Şimon, D. Şerbănescu, *op. cit.*, fig. 4 (XXXIV); N. Harţuche, *op. cit.*, fig. 40.
- ³⁹ E. Comşa, *op. cit.*, p. 41 şi fig. 6/5.
- ⁴⁰ A. Ulanici, *Noi cercetări arheologice la Branef*, în *CA*, 2, 1976, p. 51, 54 şi fig. 18/1.
- ⁴¹ V. Vasiliev, I. A. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice*, Cluj-Napoca, 1991, p. 70-71 şi fig. 28/10-11.
- ⁴² V. Boroneanţ, *Chitila-Fermă, un aspect cultural al începutului primei epoci a fierului. Date preliminare*, în *Thraco-Dacica*, 5, 1-2, 1984, p. 160, 164 şi fig. 7/14.
- ⁴³ H. Maurer, *Ein stichbandkeramisches Kultobjekt aus Untermixnitz*, în *Gesammelte Beiträge aus den Jahren 1985-1990*, Horner Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, Folge 10, 1990, p. 18-22.
- ⁴⁴ E. Probst, *Deutschland in der Steinzeit. Jäger, Fischer und Bauern zwischen Nordseeküste und Alpenraum*, München, 1999, p. 425 şi figura din dreapta sus.
- ⁴⁵ *Idem*, *Deutschland in der Bronzezeit. Bauern, Bronzegeißer und Burgherren zwischen Nordseeküste und Alpenraum*, München, 1999, p. 386 şi figura din stânga sus.
- ⁴⁶ D. Kaufmann, *Wirtschaft und Kultur der Stichbandkeramik im Saalgebiet*, în *Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle*, 30, 1976, p. 78 sqq. şi fig. 15/6-7.
- ⁴⁷ A. I. B. Wace şi M. S. Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge, 1912, fig. 76/k.
- ⁴⁸ L. W. Kosmopoulos, *The Prehistoric Inhabitation of Corinth*, vol. 1, München, 1948, fig. 32/a-b; B. şi J. Forsén, *A prehistoric foot from Argolis*, în *Journal of Prehistoric Religion*, VI, 1992, p. 25.
- ⁴⁹ B. şi J. Forsén, *loc. cit.*
- ⁵⁰ J. Thimme, *Kunst und Kultur der Kykladeninseln im 3. Jahrtausend v. Chr.*, Karlsruhe 1976, nr. 320, 446-447; B. şi J. Forsén, *op. cit.*, fig. 3-4.
- ⁵¹ J. şi E. Sakellarakis, *Kreta-Arhanes*, Athen, 1991, p. 138 sqq.
- ⁵² *Ibidem*, fig. 118.
- ⁵³ N. Tasić, *Die Vatina-Kultur*, în N. Tasić (ed.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Beograd, 1984, pl. XV/12.
- ⁵⁴ V. Furmánek, L. Veliačik, J. Vladár, *Slovensko v dobe bronzorej*, Bratislava, 1991, pl. 8/b.
- ⁵⁵ A. Oancea şi V. Drâmbocianu, *Noi descoperiri din epoca bronzului în județul Buzău. Observații asupra cronologiei culturii Monteoru*, în *SCIIVA*, 28, 4, 1977, p. 526 şi fig. 5/1.
- ⁵⁶ A. I. B. Wace şi M. S. Thompson, *op. cit.*, pl. 130/26.
- ⁵⁷ A. Orsich-Slavetich, *Bubanj, eine vorgeschichtliche Ansiedlung bei Niš*, în *Mitt. Prähist. Komm.*, 4, 1943, pl. 19/9; J. Todorović, *Die Grabung Hissar und ihre Verhältnisse zum Äneolithikum und der frühen Bronzezeit*, în *Arch. Jugoslavica*, 4, 1963, pl. 4; N. Tasić, *Bubanj – Sălçuța – Krivodol kompleks*, în *Praistorija jugoslovenskih zemalja III. Eneolitsko doba*, Sarajevo, 1979, pl. 12/5; Š. Batović, *Jadranska zona*, în *Praistorija jugoslovenskih zemalja II. Neolitsko doba*, Sarajevo 1979, pl. 86/5; M. Milicević, *Rekonstrukcija šenske odjece u eneolitku Meduvijecja Dunava, Drave i Save*, în *Opuscula Arch.*, 9, 1984, pl. 4/1-5, 5/1a-c; P. Patay, *A Tiszalúc-sarkadi rezkori telep ásatásának eddigi eredményei*, în *Folia Arch.*, 38, 1987, fig. 22; *idem*, *Die kupferzeitliche Siedlung Tiszaluc – Sarkadpuszta und die Hunyadihalom-Kultur*, în *Inv. Praehist. Hungariae*, 7, 1995, fig. 3/8; V. Mazanova, *Tellsiedlung Junacite – die Spätkupferzeit*, în *Stud. Praehist.*, 11/12, 1992, pl. 7/3.
- ⁵⁸ R. Kalicz-Schreiber, N. Kalicz, *Die Stiefelgefäße des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes von Budapest-Békásmegyer*, în C. Becker et al. (ed.), *CrónoV., Beiträge zur Prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa*, Internationale Archäologie – Studie honoraria. Festschrift für Bernhard Hänsel, Bd. 1, 1997, p. 366.
- ⁵⁹ R. Forrer, *Archäologisches zur Geschichte des Schuhs aller Zeiten*, Schönewerd, 1942, pl. 5/9; H.-G. Buchholz, V. Karagheorghis, *Altägäis und Altkypros*, Leipzig, 1972, Kat. Nr. 1248f; H.

Müller-Karpe, *Die Kupferzeit*. Handbuch der Vorgeschichte III, München 1974, pl. 297/26; idem, *Die Bronzezeit*. Handbuch der Vorgeschichte IV, München, 1980, pl. 252/D14; F. Edgü, *The Anatolian Civilisations. I. Prehistoric Hittite, Early Iron Age*, Istanbul, 1983, Kat. Nr. A.513; L. Papazoglou-Manioudaki, *Flügel Schuh*, în K. Demakopoulou (ed.), *Das mykenische Hellas. Heimat der Helden Homers*, Berlin, 1988, p. 12 și Kat.Nr. 60; R. Kalicz-Schreiber, N. Kalicz, *op. cit.*, p. 366.

⁶⁰ V. Furmáněk, L. Veliačik, J. Vladár, *op. cit.*, pl. 8/a; V. Furmáněk, J. Vladár, *Kultstätten und Votivdeponierungen in der Bronzezeit der Slowakei*, în P. Schauer (ed.), *Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas*, Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie, Bd. 2, 1996, p. 506 și fig.6/2; B. Gediga, *Symbolgut, Opferplätze und Deponierungen in West- und Nordpolen während der jüngeren Bronze- und frühen Eisenzeit*, în P. Schauer (ed.), *Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas*, Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie, Bd. 2, 1996, p. 342 și fig. 4/3; R. Kalicz-Schreiber, N. Kalicz, *op. cit.*, p. 366sq.

⁶¹ R. Kalicz-Schreiber și N. Kalicz, *op. cit.*, p. 368.

⁶² *Ibidem*, p. 356sqq.

⁶³ A. Papaeuthymiu-Papanthimu, A. Pilalč-Papasteriu, *Prehistoric Macedonia: an itinerary*, Thessalonik, 1997, p. 38-39=85.

⁶⁴ W. Coblenz, *Bemerkungen zur Hallstatt- und zur westlichen Lausitzer Kultur*, în C. și A. Eibner (ed.), *Die Hallstattkultur. Bericht über das Symposium in Steyr 1980 aus Anlaß der Internationalen Ausstellung des Landes Oberösterreich*, Linz, 1981, p. 325 și fig. 13.

⁶⁵ P. G. Guzzo, S. Moscati, G. Susini (ed.), *Antiche genti d'Italia*, Roma, 1994, p. 227, nr. 472.

⁶⁶ L. Papazoglou-Manioudaki, *op. cit.*, p. 122.

⁶⁷ R. Kalicz-Schreiber, N. Kalicz, *op. cit.*, p. 368.

⁶⁸ Pentru o discuție mai detaliată v. T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, pl. XXIX/20; S. Marinescu-Bîlcu, *Askod' et rhytons énéolithiques des régions balkano-danubiennes et leurs relations avec le sud, à la lumière de quelques pièces de Cascioarele*, în *Dacia*, N.S., 34, 1990, p. 17-21 și fig. 7/1-6; 8/1-2; 9-12; Chr. Reich, *Ein bronzzeitliches Trinkhorn aus Ton*, în C. Metzner-Nebelsick, H. Peter-Röcher, M. Roeder și B. Teržan (ed.), *CrónoV. Beiträge zur Prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südsteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Internationale Archäologie, Studia honoraria, Bd. 1, 1997, p. 341-352; C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos, *Cucuteni. The last great chalcolithic civilization of Europe*, București, 1997, Nr. cat. 128-129.

⁶⁹ J.-W. Neugebauer, *Tönerne Leisten für Schnabelschuhe aus Sommerein, NÖ. Ein Beitrag zur Trachtengeschichte der Hallstattkultur*, în C. și A. Eibner (ed.), *Die Hallstattkultur. Bericht über das Symposium in Steyr 1980 aus Anlaß der Internationalen Ausstellung des Landes Oberösterreich*, Linz, 1981, p. 159-160.

⁷⁰ P. Vidal-Maquet, *Vînătorul negru*, București, Colecția Clepsidra 31, 1985, p. 113.

⁷¹ M. Șimon, D. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 32-33.

⁷² M. Lurker, *Lexicon de zei și demoni*, București, 1999, p. 114.

⁷³ *Ibidem*, p. 175.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 266.

⁷⁵ H. J. Kantor, *Ägypten*, în M. J. Mellink, J. Filip (ed.), *Frühe Stufen der Kunst, Propyläen Kunstgeschichte*, Bd. 14, Berlin, 1985, p. 239 și fig. 190.

⁷⁶ T. Bader, *op. cit.*, pl. XXIX/21; N. Tasić, *Die Vatinia-Kultur*, în N. Tasić (ed.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Beograd, 1984, pl. XVI/2; G. Bándi, *Die Kultur der transdanubischen inkrustierten Keramik*, în N. Tasić (ed.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Beograd, 1984, fig. de la p. 273; I. Bóna, *Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn*, în W. Meier-Arendt (ed.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*, Frankfurt am Main, 1992 (catalog), p. fig. 18; T. Kovacs, *Vatya-Kultur*, în N. Tasić (ed.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens*

und Nordbalkans, Beograd, 1984, pl. LXIV/2, LXIX/5; idem, *Füzesabony-Kultur*, în N. Tasić (ed.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Beograd, 1984, pl. XV/12; idem, *Glaubenwelt und Kunst*, în W. Meier-Arendt (ed.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*, Frankfurt am Main, 1992, p. 82 și fig 41; M. Sz. Mathé, *Berettyóújfalu-Herpály-Földvár*, în W. Meier-Arendt (ed.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*, Frankfurt am Main, 1992, p.173 și 129; M. Csányi-J. Tárnoki, *Katalog der Ausgestellten Funde*, în W. Meier-Arendt (ed.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*, Frankfurt am Main, 1992, p. 206 și Kat. Nr. 438, 207 și Kat. Nr. 440, 449.

⁷⁷ De aceea este greu de crezut că omul primitiv a fost inițial stângaci, cum afirma R. Kobler (*Der Weg des Menschen vom Links- zum Rechtshändler*, Wien, 1932).

⁷⁸ P. Vidal-Naquet, *op. cit.*, p. 114-115.

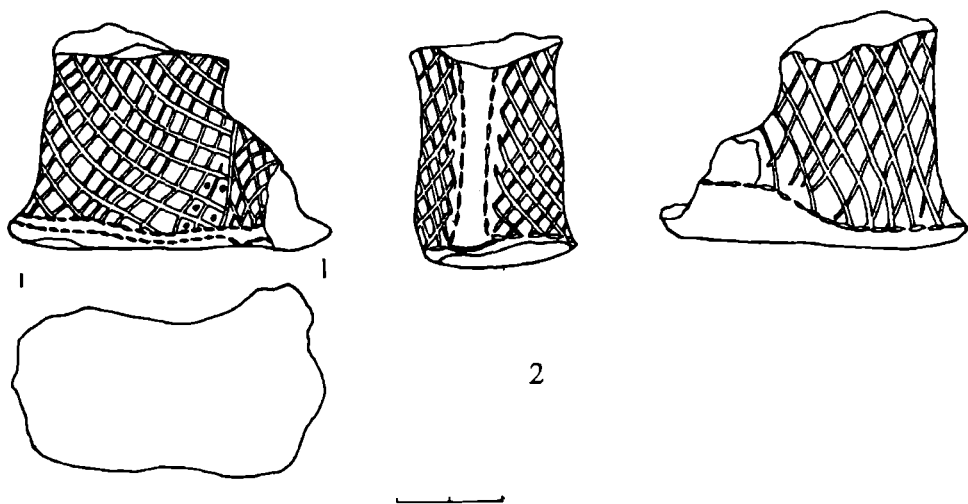
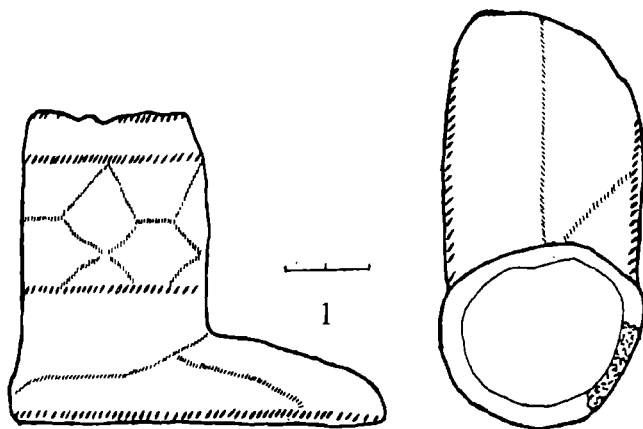
⁷⁹ J.-V. Neugebauer, *op. cit.*, p. 161.

⁸⁰ *Ibidem*; F. Barth, *Prähistorisches Schuhwerk aus den Salzbergwerken Hallstatt und Dürrnberg/Hallein*, în A. Lippert și K. Spindler (ed.), *Festschrift zum 50 jährigen Bestehen des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bd. 8, 1992.

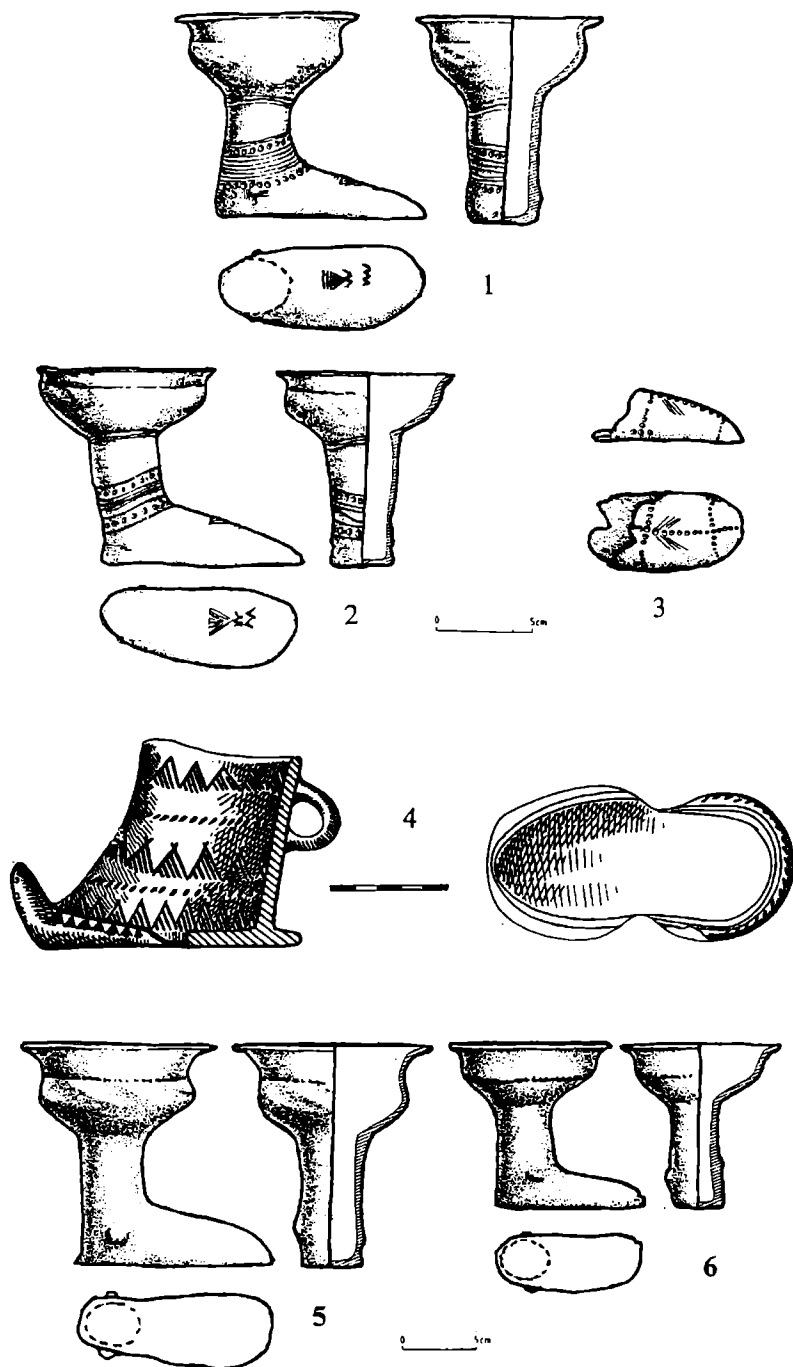
ZWEI DARSTELLUNGEN AUS GEBRANNTM TON DES MENSCHLICHEN FUSSES DER RUMÄNISCHEN BRONZEZEIT

Zusammenfassung

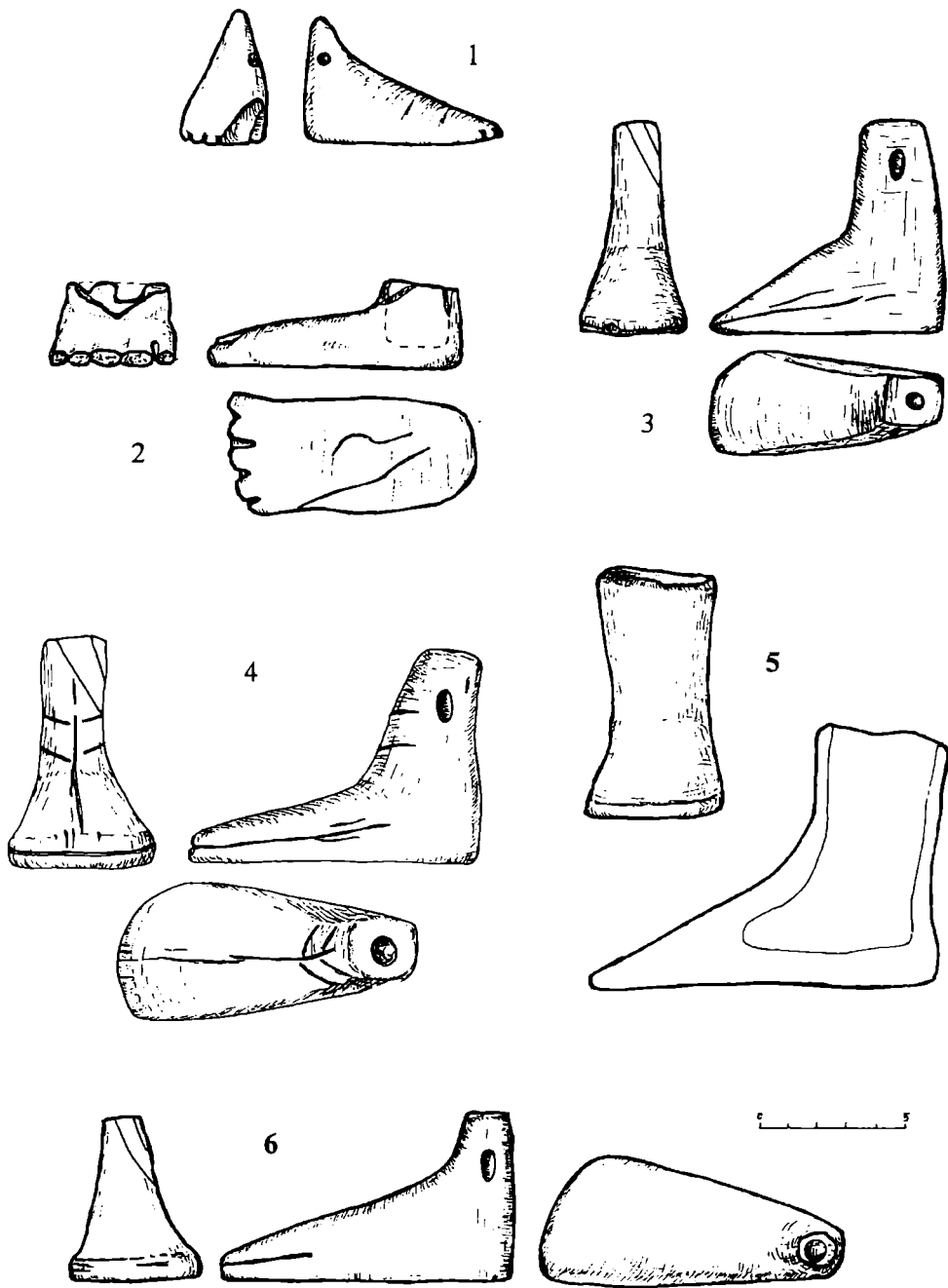
Es werden zwei Darstellungen des menschlichen Fußes, die in dem Haus 1 der Tei-Siedlung von Mogoșești (Gem. Adunații-Copăceni, Bezirk Giurgiu) gefunden wurden, beschrieben und weiter wird versucht, ihre Rolle und Stellung im Leben der Gemeinschaft anhand von Analogien zu deuten.

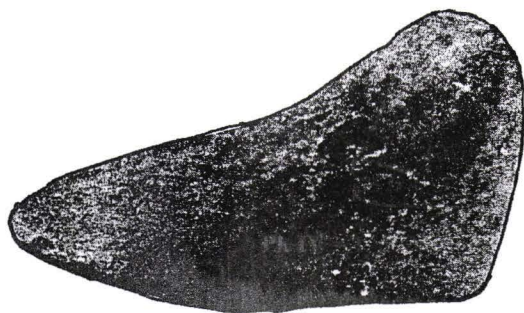
Pl. I = 1-2: Mogoșești.

Pl. II = 1-3, 5: Budapest-Békásmegyer; 4: Cernătești.

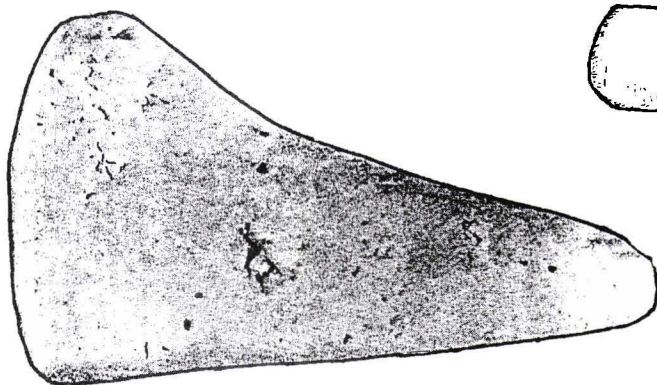
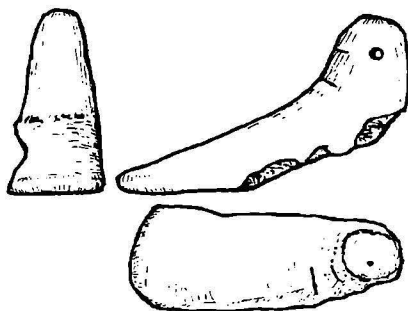

Pl. III = 1: Șenoiu; 2-6: Gumelnița.

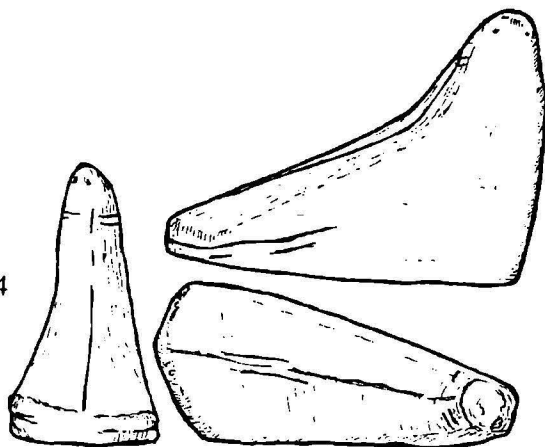
1

2

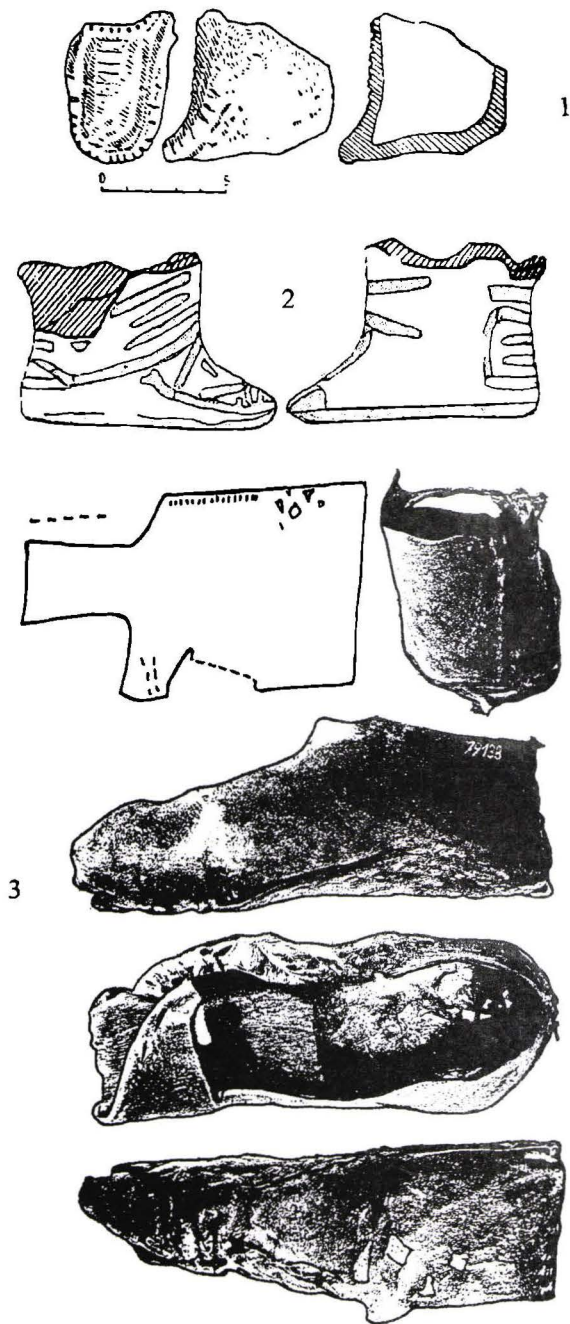

3

4

Pl. IV = 1, 3: Medgidia; 2, 4: Gumelnița.

Pl. V = 1: Tabelle –Gumelnița-Kultur; 2-3: reprezentări central europene

TIPIUL RASPIROAREA	Ia	Ib	Ic	IIa	IIb	PICIOR		ORIFICIU		
						D	S	OR	OB	FARA
CUNESTI	•	•				•	•			•
PLOSCA		•				•	•	?		
CĂSCIOARE		•				•			•	
GUMELNITA	•	•	•		•	•	•	•	•	•
MEDGIDIA	•					•	•			
RUSE	•					?	?	•		•
ZAVET	•					?	?	•		
SEINOIU				•		•		•		
SLATINA										

1

2

3

Pl. VI = 1: Ostrovul Banului; 2: Drăgușeni; 3: Hallein.

AN EARLY IRON AGE CLAY *PINTADERA* FROM BERNADEA, MUREȘ COUNTY

Adrian Ursuțiu

In 1996, during the systematic excavations in the multi-layered settlement from Bernadea, point *Dâmbău*¹, in trench no. VI/1996, meter 5, at a depth of 1.10 m, corresponding to the Basarabi dwelling, a clay seal (*pintadera*)² has been unearthed. The Basarabi horizon from this settlement is chronologically assigned to the late stage of this culture, i.e. 7th c. – beginning of the 6th c. B.C. for this site.

The instrument is made of good quality clay, tempered with fine sand, displays a reductive, uniform burning and a dark grayish color. It has a length of 9.8 cm and a width of 5.5 cm on the maximum diameter of the coils (plate I/1). A double divergent spiral, with each part made of three relieved coils, represents the active surface. The impressing area is slightly convex, curved toward the extremities. The two spirals were successively imprinted, as to avoid high pressure upon the whole surface, which could have brought its deterioration. On the opposite part a rectangular handle is placed, slightly flattened, of relative small dimensions, which could be grasped with the fingers. The outer part of one of the spirals has been deteriorated during the excavations and the missing fragment could not be recovered.

A recent, synthetic study on the culture of the Scythian peoples from the Carpathian basin in the 6th – 5th centuries B.C. deals with this type of instruments³. These artifacts have been divided according to their dimensions into two categories, the first one comprising pieces between 5 and 10 cm and the second one those pieces having 1 to 4 cm⁴. If, according to this criterion the *pintadera* from Bernadea belongs to the first category, represented by relatively few pieces, the spiraled motif is rare for this type of instruments. Only three such seals display this motif, two from Piliny and one from Pomaz⁵, all of them belonging to the second category. In these cases, the spirals have only one coil, of irregular shape and carelessly

represented. Their handle, completely different from that of our piece, is much larger, has the shape of a truncated cone and belongs organically to the body⁶.

A seal from Rudi, in Bessarabia, assigned to the Basarabi culture, displays certain analogies, but it has active surfaces at both ends, one of them having an S – shaped motif and the other a triangular one. The dimensions of this seal are 4 by 1.3 by 0.7 cm⁷. On account of the associated ceramics, it has been dated to the 7th – 6th c. B.C.⁸.

The motif of the double divergent spiral is a well-known presence in almost all the cultural and chronological horizons of the prehistoric Carpathian basin. Its presence in the decorative repertoire of the Basarabi culture is one of the main reasons in asserting the beauty of the Basarabi ceramics. We must mention nevertheless that the divergent spirals located on the outward rims of the vessels (especially bowls) but also on the belly of the pots or cups assigned to the Basarabi culture have been made not by means of impression but usually using fine successive incisions. The spirals are the central motif of the pottery decoration, being defined by these incisions and associated with the “false cord” technique and encrustation with a white substance, which only enhance the spiral motif⁹. One should mention also the presence of this motif in the decorative repertoire of the Ferigele group, located on the bowls and cups. Their origin in this case is associated with the Basarabi culture¹⁰. Not even in this horizon had the spiral motif been realized by means of impression.

On the other hand, the clay tools used for decorating the Basarabi ceramics are well known, but given their dimensions and shape and also the resulted decoration¹¹, they do differ from our item. The pieces from the Scythian horizon also lack any practical use in ceramic ornamentation¹². In addition, the *pintadera* from Bernadea, fragile as it is, could not support repeated pressures, such as those involved by the ornamentation of vessels' wet clay or even wall or hearth daub¹³. The double spiral motif is also recorded on the well-known hearths from the eponymous settlement from Sighişoara – *Wietenberg*¹⁴ and on hearths from Gradina na Bosutu or Popov Salas¹⁵, assigned to a Basarabi type horizon. In the first case, the motif had been realized by using fine incisions while in the other cases is a channeled or plastic decoration.

The motif of the double divergent decoration in our case can easily be recognized, even if one considers only its dimensions, in the spectacle fibulae without an 8-shaped connection of Santa Lucia type (*Brillenfibeln ohne Achterschleife*)¹⁶. This kind of fibulae had been in use along the entire Early Iron Age (Ha A1 – Ha D)¹⁷. Within the archaic Scythian graves horizon in Transylvania (Ha D) these items had been found in the

necropolises from Ozd and Ciumbrud. One supposes that their wearing as fibulae (given the fact that north of the Black Sea they were used as pendants) should be connected with the local influences¹⁸. Despite the identity between the motif on both the fibulae and the *pintadera*, in our opinion the only reasonable connection that can be done concerns the symbolic significance of the spiral. We do not believe that the mark left by this “seal” on clothes or cloths did represent a substitute of the spectacle fibulae.

The spiral as a symbol has numerous antecedents in cultural milieus all over the world and extremely varied connotations. It has been regarded as an open, optimistic representation, reflecting the cyclic character of the evolution¹⁹. The double “S” spiral is a symbol of moon movements and changes and a symbol of thunder, thus a *graphic expression of the fecundity symbolism, connected with the storm – thunder – lightning complex*²⁰.

As for the utility of such a *pintadera*, numerous hypotheses have been devised. One hypothesis asserts that they were used for body embellishment. J. Dechelette has issued this idea as early as 1924, having in mind the South American areas²¹. The motif was imprinted on the skin, having magic, and prophylactic and decorative role²². In analyzing a large set of 137 of such pieces belonging to the 6th – 5th c. B.C. Scythian horizon, J. Kisfaludi clearly associates the presence of such seals in the funerary inventories of women and children. In some cases, the association with small vessels containing natural dyestuff can only reinforce the idea of their using for body and face embellishment²³. They could have been also used for cloths and clothes decoration²⁴. One does not exclude the paste decoration²⁵, an idea we deem that it should rather be associated with medieval civilization.

Antique sources repeatedly mention the Thracian custom of body painting and tattooing. Herodotus (V, 6) says: *The tattoo is considered the sign of the chosen people, the one not wearing one being considered as common man*. Aristophanes, in his comedy *The Babylonians* mentions that ... *the inhabitants along the Istros tattoo themselves and wear coloured clothes and that when someone among the Istrians is called ‘the white one’ it is ironically called so, as he would have a white and clean forehead; on the contrary, you must understand that it is tattooed*. As for the filiation of this custom, Clearh from Soloi (2nd half of the 4th c.) gives an interesting information (Fr. 8): *The Scythians’ wives have tattooed the body of the Thracian women – of those [Thracians] living in the neighborhood, west and north – making a draw with pins. After that, for many years, the Thracian women thus offended had wiped [the marks] of their misfortune in a special way, by marking other signs on the rest of the body, for the sign of shame on their skin, as part of the [ornamental] drawing to wipe the insult by means*

of embellishment. Referring to the familiar character of body decoration through drawings and tattoos of the barbarians from the Balkan area, Strabo' *Geography* mentions (VII, 5, 4): [The inhabitants near Adriatic Sea] are tattooing themselves as all the Illyrian and Thracia peoples. Plutarch, in *On the late divine vengeance*, 12, associates this custom mainly with the women: ... we do not praise the Thracians, which tattoo their women even today, to revenge Orpheus.

Even if most of these quotations refer to tattoos, sometimes even mentioning the using of pins, one can not exclude the body decoration by means of impression, a much less painful technique, repeatable, giving the possibility of mixing the colours and decorative motifs, which have not in this case a definitive character. Two explanations can be offered for such an option. On one hand, we assume a magical, religious dimension and possible apotropaic connotations and on the other hand, a pure decorative dimension. These dimensions do not reciprocally exclude one another, as the simultaneous presence of the pragmatic and the esthetic can be considered natural. At the same time, tattooing as a form of social distinction²⁶, later documented in the Thracian world, serves completely other claims, totally different we assume, of those of the cultural and chronological context in which the *pintadera* from Bernadea had been found.

On the other hand, technically speaking, the irregularities from the active surface of the piece allow the uniform impression only on soft, flexible surface, like the human epidermal tissue (see Plate I/2). This fact reinforces the idea of a likely destination for this piece. The lack of analogies in the funerary inventories of this cultures, differentiated on social categories, age, gender, enables us to consider that this kind of items were no common, everyday artifact for the Basarabi communities and that the *pintadera* from Bernadea is a new emergence in this horizon. Subsequently, in the 6th – 5th c. B.C., the custom of imprinted decoration had a larger spreading in the Scythian area from the Carpathian basin but, quite unusual, lacked completely in contemporary Transylvania²⁷.

NOTES

¹ A. Ursuțiu, in *Cronica cercetărilor arheologice*, Brăila, 1996, nr. 9, p. 9-10; for more data regarding the site stratigraphy, see also V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Târgu Mureș, 1995, p. 54-55, nr. VII.2.A and the older references.

² The word had adopted in the archaeological literature from the Spanish chronicle of the conquistadores, which had met such implements at South American natives. See J. Dechelette, *Manuel d'archeologie prehistorique, celtique et gallo-romaine*, Paris, 1924, I, p. 569.

³ J. Kisfaludi, in *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 1997, p. 75 and next.

⁴ Idem, *op.cit.*, p. 76.

⁵ Idem, *op.cit.*, p. 96, Pl. 9/17, 18, 20.

⁶ A seal from the same chronological horizon comes from Ilieni, Covasna County, but has a different decorative motif and lacks data concernint the discovery context. See V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982, p. 217, fig. 268.

⁷ M. Romanovskaja, in *SA*, I, 1980, p. 291, Fig. 1.

⁸ Idem, *op.cit.*, p. 301.

⁹ See for example Al. Vulpe, in *Dacia, N.S.*, IX, 1965, p. 109, Abb. 1/11 or H. Ciugudean, in *Apulum*, XIV, 1976, fig. 8/7.

¹⁰ Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigele*, București, 1967, p. 56, Fig. 18/8.

¹¹ M. Jevtić, in *Banatica*, 12, 1993, p. 113 and next, T. I – IV.

¹² J. Kisfaludi, *op.cit.*, p. 78.

¹³ No marks left by this implement had been found on the pottery from Bernadea or marks left by similar tools.

¹⁴ I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara – Wietenberg. Descoperirile preistorice și cetatea dacică*, București, 1997, p. 16-17 and the bibligrahy.

¹⁵ P. Medović, *Naselja starijeg gvozdenog doba u Jugoslavenskom Podunavlju*, Beograd, 1978, T. V, I, CXVI, 3, 4.

¹⁶ T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF, XIV/6, p. 58 and next.

¹⁷ Idem, *op.cit.*, p. 59.

¹⁸ V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj Napoca, 1980, p. 108-109.

¹⁹ J. Chevalier, A. Gheerbrandt, *Dicționar de simboluri*, București, 1995, III, p. 250.

²⁰ Idem, *op.cit.*, p. 251-252.

²¹ J. Dechelette, *op.cit.*, *loc.cit.*

²² *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, VI, Roma, 1965, s.v. *Pintadera*, p. 174.

²³ J. Kisfaludi, *op.cit.*, p. 79, 80.

²⁴ J. Chochorowski, *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde*, Warsawa-Krakow, 1985, p. 81-82, apud J. Kisfaludi, *op.cit.*, p. 76.

²⁵ R. Florescu, H. Daicovicu, L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, p. 194.

²⁶ I.H. Crișan, *Spiritualitatea egto-dacilor*, București, 1986, p. 94

²⁷ J. Kisfaludi, *op.cit.*, p. 81; V. Vasiliev, *op.cit.*, p. 113-119.

O PINTADERĂ APARTINÂND ETAPEI MIJLOCII A PRIMEI VÂRSTE A FIERULUI DE LA BERNADEA (JUD. MUREȘ)

Rezumat

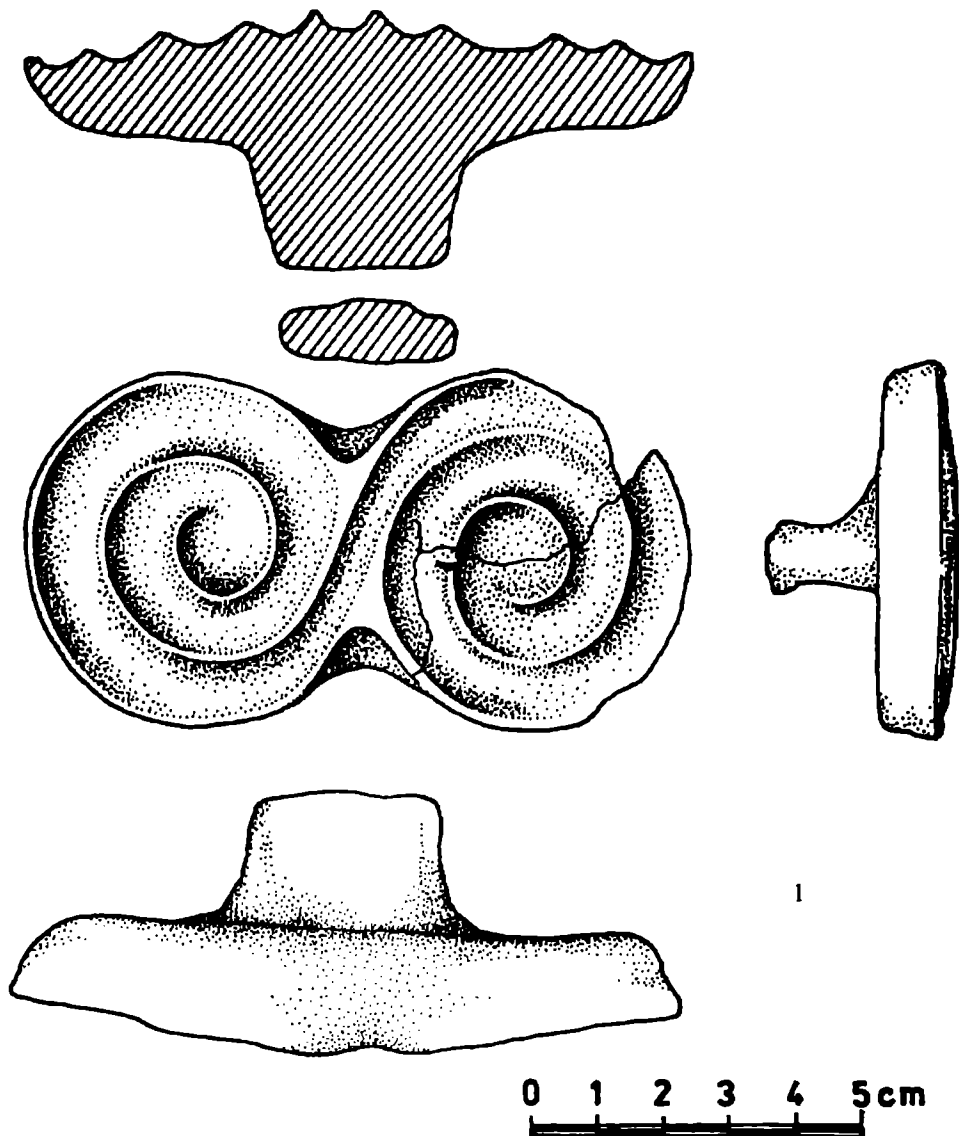
Pintadera a fost descoperită în 1996, în cursul cercetărilor arheologice de la Bernadea, într-un nivel datat în secolul VII – începutul sec. VI a.Chr. și atribuit orizontului Basarabi.

Obiectul, cu un ornament deosebit, în formă de spirală divergentă din câte trei spire, realizate în pozitiv nu are analogii în epocă și mediul cultural căruia îi aparține. Artefacte similare chiar și din punct de vedere al

decorului, sunt frecvente în mediul scitic din bazinul carpatic în secolele VI – V a.Chr. Spirala este prezentă în repertoriul motivelor decorative ale ceramicii Basarabi, dar în acest caz este realizată prin alte tehnici.

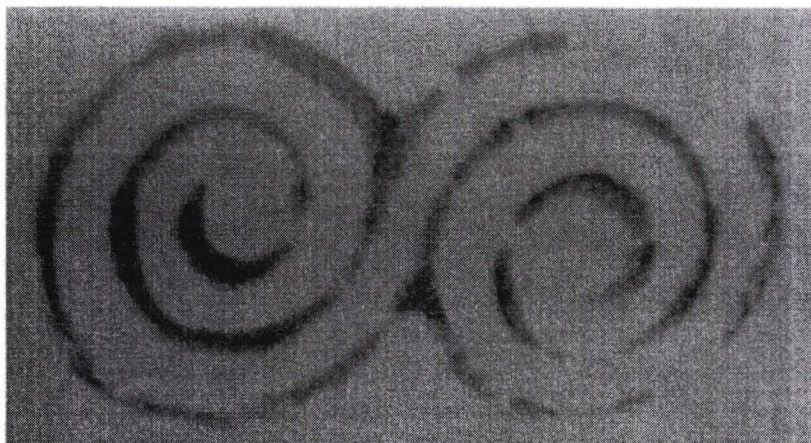
Se pare că pintadera a fost folosită pentru decorare corpului uman, nu a ceramicii. Irregularitățile de pe suprafața sa activă indică o folosire a sa pentru imprimare („ștampilare“) pe o suprafață moale și flexibilă (piele umană sau poate materiale textile).

Pentru epoca scitică este bine documentată utilizarea pintaderelor pentru decorarea pielii corpului uman, obicei menționat de izvoarele antice din secolele VI – IV a.Chr.

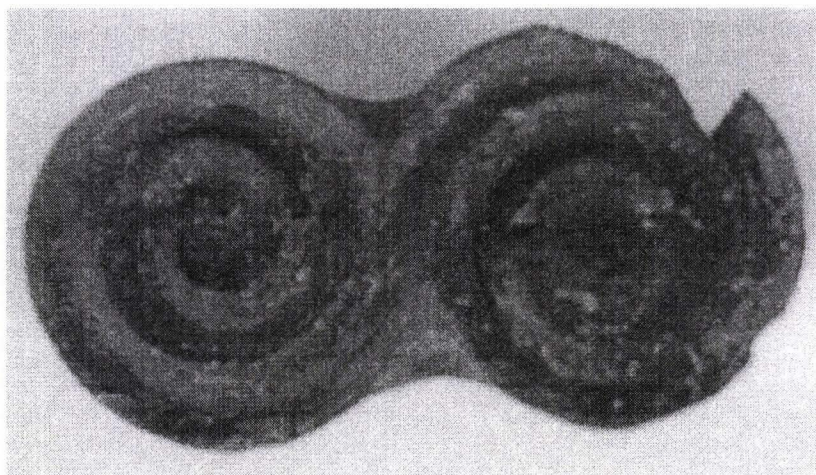

Pl. 1: 1 – Pintadera de la Bernadea;

Plate I.: 1 – The *pintadera* from Bernadea;

2

3

2 – Negativul imprimat pe piele al piesei; 3 – Fotografia piesei
 2 – The negative of the motif, as imprint on human epidermal tissue; 3 – The photography of the object

INTERFERENȚE ARTISTICE ȘI PERPETUAREA UNUI MOTIV ZOOMORF ÎN EPOCA LATÈNE*

Dragoș Măndescu

Suntem obișnuiți să vedem în piesele de port și podoabă obiecte cu utilitate practică, având și un rol ornamental intrinsec. Privind această categorie de piese prin prisma modei, care în ultimă instanță este un domeniu al esteticului, este recunoscut faptul că fiecare tip cunoaște o perioadă de maximă circulație, precedată de o etapă de geneză și urmată de perioada “desuetudinii”, a dispariției tipului respectiv. Însă esteticul implică și un sistem de atitudini, valori și concepții bine structurat ce ar trebui să ne îndemne să privim și dincolo de “bariera” formei.

Astfel, piesele de port și podoabă, pe lângă funcțiile practică și ornamentală, pot fi depozitarele unor mesaje conceptuale al căror conținut – greu de circumscris și precizat astăzi – i se poate deduce supraviețuirea prin transmiterea motivelor și prin imitarea modelului anterior în modul de dispunere al acestor motive.

*
* *
*

Unul dintre tipurile de fibule din perioada Latène-ului timpuriu este așa-numita *fibulă cu piciorul în formă de inel zoomorf* (Pl. I, fig. 1). Tipul este reprezentat de doar 13 piese, cu o arie de răspândire relativ bine conturată (Pl. II): 6 puncte în jumătatea nordică a Ungariei (Sopron – *Bécsidomb*, Gyor – *Ujszallas*, Litér, Pilismárot-Basaharc, Szentendre, Püspökhatvan)¹, un punct în nordul Bosniei: Donja Dolina², un punct pe cursul sârbesc al Dunării: Kostolac³, și un punct în România, pe Mureș: Pecica, jud. Arad⁴ (Pl. I, fig. 1).

Luându-se în considerație numărul pieselor descoperite, aria de răspândire, cât și forma și dimensiunile (în jur de 6 cm lungime), tipul a fost considerat produsul unui singur atelier⁵, fiind datat în a doua jumătate a secolului al IV-lea a. Chr⁶. Pe criterii stilistice s-a considerat că acest tip de fibulă își are originea în mai vechile fibule, din perioada Latène A, cu piciorul în formă de cap de animal (*Tierkopffibel*)⁷.

De maximă importanță este faptul că în puținele cazuri când au fost

descoperite în complexe închise, în speță morminte, fibulele cu piciorul în formă de inel zoomorf erau în dublu exemplar, unite printr-un lanț: Sopron-Becsidomb, Litér, Donja Dolina (pl. I, fig. 4), Într-un caz de descoperire întâmplătoare, la Szentendre, o fibulă de acest tip era prinsă cu un lanț nu de o fibulă identică, ci de o fibulă de tip Dux timpuriu⁸. Semnificativ rămâne însă faptul că fibulele cu piciorul în formă de inel zoomorf se purtau câte două, unite printr-un lanț.

Fără a nega întrutotul originea propusă în general pentru fibulele discutate aici, ne-am îndreptat atenția spre o regiune apropiată spațiului de răspândire al acestor piese, și anume spre Picenum. Către începutul celei de-a doua epoci a fierului, zona piceniană se remarcă printr-un puternic centru de fabricare a *pandantivelor-amuletă cu protome zoomorfe duble*⁹ (Pl. I, fig. 2), descoperite în "cantități enorme" în necropolele de aici: Ascoli, Belmonte, Montegiorgio¹⁰. Cronologic, aceste necropole au fost încadrate în secolele al VI-lea - al V-lea a. Chr.¹¹, iar respectivele reprezentări de cornute au fost explicate, cu probabilitate, prin supraviețuirea "vechiului cult egeic minoic-miceniian al cornului sacru"¹².

Întorcându-ne la fibulele pereche, s-a emis ipoteza ce explică motivul zoomorf ilustrat de acestea prin stilizarea unor capete de grifoni sau dragoni, pus în legătură cu capetele de dragoni afrontați de pe tecile spadelor de la începutul epocii Latène¹³. Ne exprimăm însă rezervele privind identificarea motivului zoomorf reprezentat de cele două fibule cu cel al dragonilor afrontați, deoarece extremitățile lanțului ce unea cele două fibule erau prinse de coarda resortului¹⁴, poziția firească a fibulelor fiind astfel aceea cu resortul spre interior și cu piciorul spre exterior, capetele stilizate de cornute fiind dispuse, prin urmare, în sensuri opuse și nicidecum afrontate (reconstituirea la Pl. I, fig. 4). Asemănarea dispunerii cu structura compozițională a pandantivelor este evidentă.

Un argument în plus privind apropierea dintre cele două tipuri de piese este oferit de faptul că erau destinate aceluiași segment de populație – femeilor. Pandantivele cu protome zoomorfe duble sunt elemente constitutive frecvente ale inventarelor specific feminine în necropolele din Picenum¹⁵. În privința fibulelor, deși contextele descoperirilor nu sunt foarte expresive pentru determinarea sexului purtătorilor acestor piese, se pot face totuși unele observații. La Donja Dolina, cele două fibule descoperite în M 47 par să aparțină unei garnituri de port specific feminine, alături de o fibulă de alt tip și de mai multe mărgelile din sticlă¹⁶. Descoperirile din necropolele de epocă Latène atestă faptul că lanțul prins pe piept între două fibule constituie o garnitură specifică mormintelor aparținând femeilor, atât în Latène I și II: M 67, 70, 109, 115, 144, 175 și 186 din necropola de la Pișcolt¹⁷ (de exemplu) continuându-se până în Latène III, de exemplu garnitura din M 71 din necropola atribuită insubrilor de la Oleggio¹⁸ (regiunea Ticino, Italia).

Toate aceste date ne îndreptătesc să credem că sursa de inspirație picieniană se manifestă în structura și dispunerea garniturii în cazul fibulelor discutate aici. Chiar dacă considerăm drept prototip al acestora fibulele de la începutul epocii Latene cu picior în formă de cap de animal, dublarea piesei și maniera de port indică influența pandantivelor cu protome zoomorfe duble. E posibil ca această imitație să se fi produs concomitent cu un fenomen de *translatio* a semnificației, probabil doar într-o fază inițială, apoi modelul – deși “alterat” – perpetuându-se mecanic, pe criterii pur estetice, așa cum pare să arate situația de la Szentendre, în care una din fibule a fost înlocuită cu alta, de alt tip.

În final trebuie remarcat și mediul propice păstrării și transmiterii mai departe a unor astfel de influențe – și ne referim aici la mediul illir, cu certe și îndelungate afinități pentru ornamentica zoomorfa. Pandantive cu protome zoomorfe duble au fost descoperite și în zona adriatică orientală la Gorica și la Glasinac, puncte ce pot marca traseul de pătrundere a influențelor de care vorbeam, printr-un mediu extrem de receptiv. Am aici în vedere o fibulă descoperită la Jezerine, în M 145, datat în secolul al II-lea a. Chr., decorată cu protome zoomorfe duble de berbec și de taur (Pl. I, fig. 3), precum și menținerea acestui gen de ornament până în secolul I a.Chr., când unele exemplare dintre fibulele de tip Jezerine au portagrafa finalizată printr-un cap de animal cornut stilizat, ce înlocuiește butonul terminal obișnuit în cazul acestor fibule.

NOTE

* Printr-o scrisoare facsimil, datată 19 martie 2001, autorul acestui studiu ne comunica:

Motivat de faptul că scurtul meu articol intitulat “Interferențe artistice și perpetuarea unui motiv zoomorf în epoca Latene viza în mod direct spațiul bănățean, l-am înaintat colegiului de redacție al prestigioasei reviste pe care o conduceți, în eventualitatea publicării. Vă informez acum că materialul respectiv a fost recent tipărit în anuarul Complexului Muzeal Arad, Ziridava, 22, 2000, p. 7-11 și că, prin urmare, o eventuală ocupare de către acesta a spațiului Analelor Banatului nu și-ar mai avea rostul. Cu scuzele de rigoare, vă mulțumesc pentru înțelegerea arătată.

Deoarece anuarul nostru primise deja “bun de tipar”, nu am mai putut retrage acest studiu. Rămâne de discutat deontologia autorului, care a trimis același studiu la mai multe publicații de specialitate ... (N. red.)

¹M. Szabo, în *Folia Archaeologica*, XXV, 1974, p. 72.

²*Ibidem*, p. 73; P. Popović, în *Starinar*, XLVII, 1986, p. 109, fig. 4, 10, 11, 13.

³P. Popović, *op. cit.*, p. 109, fig. 12.3 și nota 20.

⁴Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, XV, 1971, p. 179, Abb. 1 și 2.1.; I.H. Crișan, în *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 45, fig. 14.2. și fig. 15.1.

⁵M. Szabo, *op. cit.*, p. 77.

⁶Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 179; M. Szabo, *op. cit.*, p. 84; P. Popović, *op. cit.*, p. 109.

⁷M. Szabo, *op. cit.*, p. 77.

⁸*Ibidem*, p. 27.

⁹Vl. Dumitrescu, *L'Età del Ferro nel Piceno*, București, 1929, p. 50; G.P. Tabone, în

¹⁰Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*

¹¹*Ibidem*, p. 109.

¹²*Ibidem*, p. 164.

¹³M. Szabo, *op. cit.*, p. 80-81.

¹⁴*Ibidem*, Fig. 1 și 2.

¹⁵G.P. Tabone, *op. cit.*, p. 90.

¹⁶P. Popović, *op. cit.*, p. 108.

¹⁷I. Nemeti, în *Thraco-Dacica*, X, 1989, p. 95; Idem, în *Thraco-Dacica*, XIII, 1982, p. 70, 74, 82-87, 94, 100.

¹⁸M.T. Grassi, *I Celti in Italia*. Milano, 1991, p. 124, fig. 58.

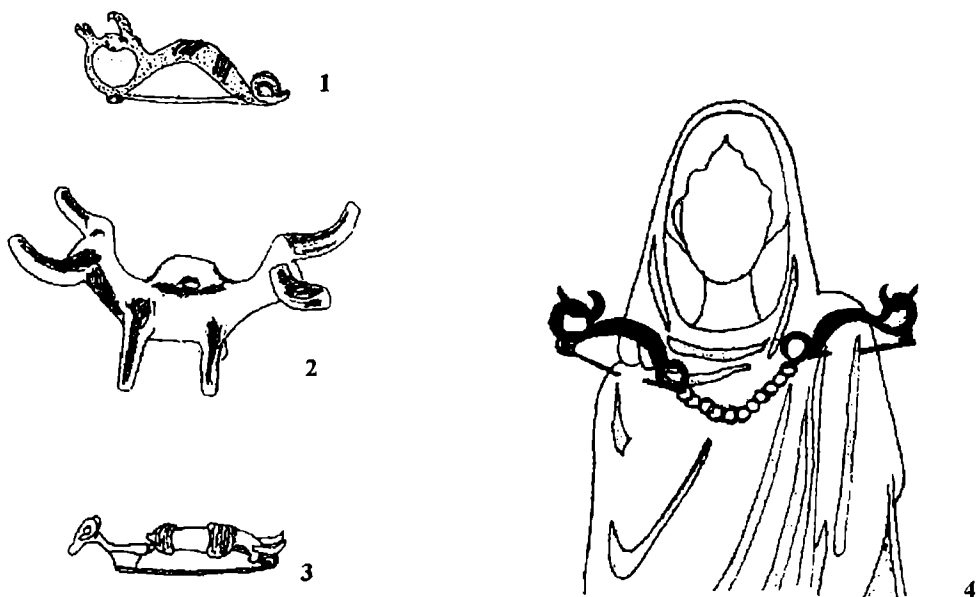
ARTISTIC INTERFERENCES AND A ZOOMORPHIC MOTIF PERPETUATION IN THE LATÈNE EPOCH

Summary

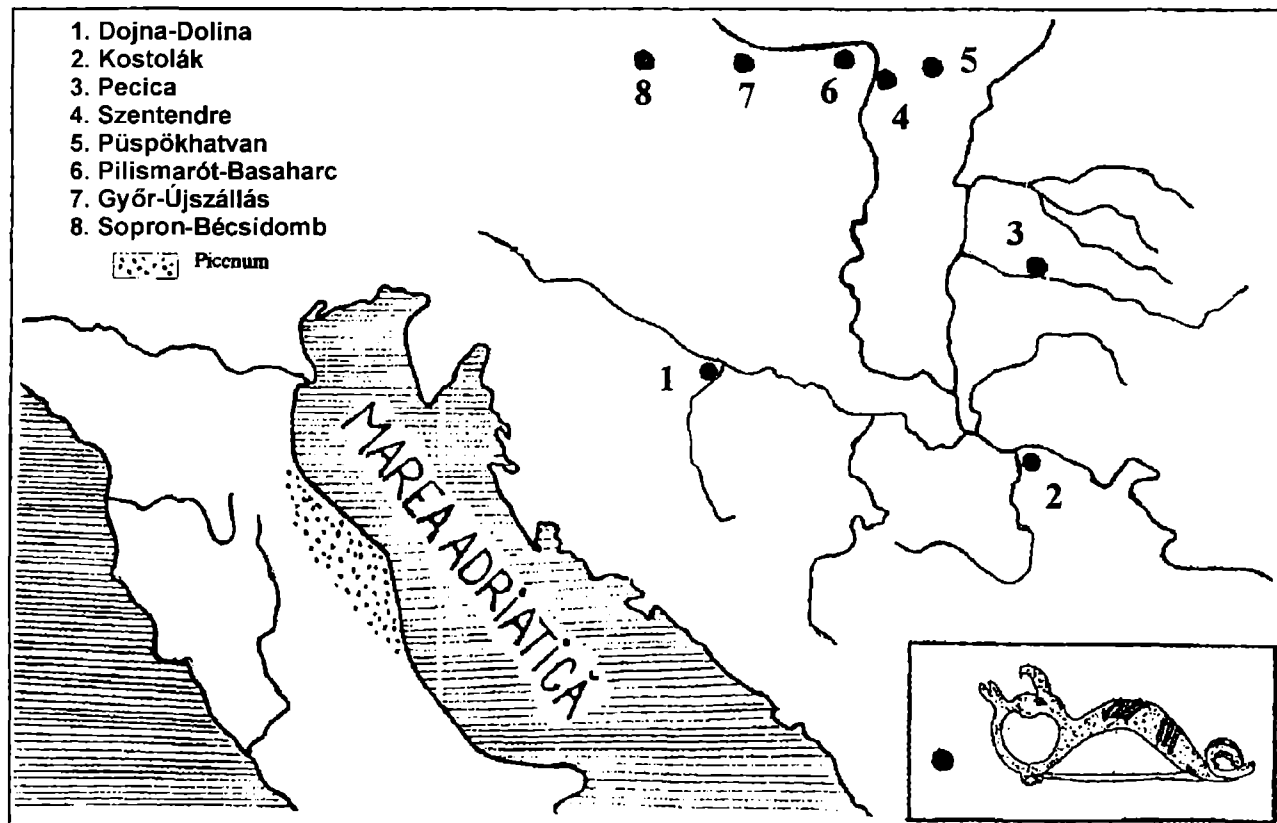
Specific for Early Latène, dated into 4th century B.C., the type of fibula with zoomorphic ring on foot comprises of 13 pieces, with relatively well determined diffused area (Pl. II): 6 discovery places in the northern half of Hungary, one place in north Bosnia, on place on the Serbian bank of Danube and one place in Romania (Pecica, Arad county), on Mureș river (Pl. I, fig. 1).

These fibulae were used in two pieces formula (pair), connected by a chain – a female port garnish. The garnish structure and placement (Pl. I, fig. 4) display the influence of picenian pendants with double zoomorphic heads (Pl. I, fig. 2) discovered in many female graves of Picenum cemeterys dated into 6th-5th centuries B.C.

The pass – path of these influences may be constituted by the Illiric medium with certain and continuous affinity for zoomorphic ornamentation.

Pl. I: 1. Fibulă de la Pecica; 2. Pandativ cu protome zoomorfe duble, provenind din Picenum; 3. Fibulă din necropola de la Jezerine; 4. Încercare de reconstituire a unei garnituri de costum feminin.

Pl. II: Aria de răspândire a fibulelor cu piciorul în formă de inel zoomorf

DACIA PROTOISTORICĂ ȘI FAMILIA SIMULIIDELOR*

Florin Medeleț

Rândurile de față fac referire la un amănunt istoric ce mi-a fost reamintit de o comunicare pe care eminentul filolog¹ Vasile Bogrea o susținea în ședința din 6 februarie 1924 a “Societății etnografice române” din Cluj². În comunicarea de acum mai bine de șapte decenii, profesorul clujean cita un pasaj din *Istoria Țerii Românești de la anul 1689 încoace* scrisă de Radu Popescu, care a fost tipărită prin osârdia lui Nicolae Bălcescu în tomul al V-lea al legendarului deja *Magazin istoric pentru Dacia*. Redau acest pasaj care m-a impresionat în urmă cu mai mulți ani, așa cum a fost el citat de către Vasile Bogrea din paginile 137-138 ale *Magazinului*, permițându-mi câteva mici comentarii: ... *ci miercuri, după Paști au purces/Brâncoveanu cu ai săi/către Cerneți/într-o vreme când Turnu Severin nu exista n.a./pre zăpadă, cu fân hrânind dobitoacele; care, ajungând la satul domnului, Brâncovenii, au șezut câtăva vreme, până s-au strâns boiarii cari erau rânduși de tabără, și alte – oști, și până s-au făcut iarbă verde hrana vitelor. Și iar au purces în sus/adică în susul Dunării – n.a./la Cerneți, însă iar încet pentru ca să treacă vremea unor muște veninate ce ies primăvara la Cerneți de face multă pagubă oamenilor în dobitoace; că este între munții cari taie Dunărea de curmeziș de iese la Cladova cetate, care au făcut-o Clavdie împăratul/originea toponimului e slavă – fără vreo legătură cu numele împăratului Claudius – n.a./și la Turnul Severinului care l-au făcut Sever împăratul/vezi, supra, Cladova – n.a./ unde sunt și picioarele podului lui Traian împăratul ce au făcut preste Dunăre, se văd/sic!/că este o piatră găunoasă/cu sens de peșteră, grotă, comentează V. Bogrea cf. nr. 6/, a cărei găunositură (gură) este neagră, afumată ca cum ar ieși un fum dinăuntru, de negrește marginile găurilor, iar nu este fum, ci în toți anii primăvara iese un fel de muscă mitutică care, ieșind din piatră asupra Dunării, multă se înecă că, ca un vifor întunecat se pornește pre Dunăre în jos și ies la câmp, la dobitoace pre care le mușcă și le veninează, și mor, ci cu fum de tufă, de fân își păzesc câțiva oameni dobitoacele și pre ei, că și oamenii pătimesc rău de muștile acelea însă nu mor. Ci pentru acestea mergea domnul încet².*

Musca columbacă sau “musca rea” face parte din ordinul dipterelor constituindu-se într-o familie aparte, ce a simuliidelor, alături de familiile muștelor, calliphonideelor (muscoilor), tăunilor, strechilor, musculițelor de oțet, țânțarilor și a multor altele³. Din cele consemnate de specialiști am reținut doar acele elemente generale care au o specială semnificație. Înainte de toate este importantă zona în care aceste muște acționează și anume ținutul de vest al Olteniei și părțile răsăritene și centrale ale Banatului. În unii ani anumite vânturi împing muștele columbace până în Crișana, până spre Deva pe Valea Mureșului și până în Muntenia de nord-est. Invaziile roiurilor din anii 1923, 1932, 1943 și 1949 cartate de Constantin Drăgescu⁴ indică o întindere puțin mai mare decât cea de pe harta publicată mai demult de profesorul I. Simionescu⁵, fără a modifica esența fenomenului. Simuliidele își au cuibul exclusiv în Clisura Dunării și acționează mai cu seamă în vestul Olteniei și în Banatul răsăritean și central și ele există în Europa numai la noi. Plăcându-i căldura dar și umbra umedă, musca rea (musca columbacă) nu este adaptată pentru câmpiile joase și fierbinți, lipsind atât în pusta bănățeană cât și în Bărăgan. Răspândirea ei în dreapta Dunării este limitată de relieful mai puțin prielnic. Fără a intra în detalii, voi menționa că muștele columbace își au cuibul în peșterile din Porțile de Fier ale Dunării, trăgându-și numele de la o peșteră de lângă cetatea Golubac de pe malul drept al fluviului în Clisura superioară⁶, deși este menționat și cuibul lor dintr-o peșteră numită “Gaura cu muscă” de lângă satul Coronini din Banat⁷. Mai ales femelele din această familie au o acțiune periculoasă pentru vite și oameni. Simuliidele acționează către seară și dimineața zburând în nori compacți, în lungul râurilor. Ele atacă porțiunile de piele subțire și neacoperite de păr ale vitelor, porcilor, cailor și oilor, (nările, ochii, urechile, organele genitale, zona de pânțe și de sub coadă). Înțepăturile muștei care sugă sângele dobitocului introducând în el o otravă, provoacă cel mai adesea moartea animalelor în câteva ceasuri sau în câteva zile⁸. Dacă ar zbura toată vara – ceea ce nu este cazul – “ar fi la noi ca și pacostea muștei țete în Africa, de răul căreia nu se pot crește vite” ne mai spune ilustrul naturalist I. Simionescu⁹. Nici oamenii nu sunt scutiți de atacul lor – dacă nu ucigaș, cel puțin stânjenitor. După umplerea, în 1971, a lacului de acumulare de la hidrocentrala Porțile de Fier I, multe din adăposturile naturale ale acestor muște au fost imersate și numărul lor s-a redus foarte mult dar ele nu au dispărut nici azi.

Acestor informații generale referitoare la musca columbacă le pot fi adăugate numeroase informații istorice de care s-a ocupat în treacăt, mai demult un pasionat cercetător al istoriei și etnografiei bănățene¹⁰.

Știm astfel, că invazia de muscă columbacă din aprilie 1692 a omorât alături de numeroase vite și 248 dintre caii detașamentului de curuți aliați cu turcii, conduși de Imre Tököli, aflați în lagăr lângă Orșova, desființându-li-se astfel cavaleria. Pasajul referitor la Brâncoveanu pe care l-am citat privește primăvara lui 1695.

Francesco Grisellini în cea de a XII-a și ultimă scrisoare din vestita sa lucrare¹¹ îi scria la 18 ianuarie 1777 din Timișoara profesorului botanist Scopoli din Pavia: *despre o specie de insecte dăunătoare, numită musca columbacă ce produce mari pagube printre boii, oile, caprele, porcii și caii din Serbia, Banatul Timișan și partea de apus a Țării Românești*¹². Grisellini menționa și un studiu despre musca columbacă scris de un anume Brunich care fusese publicat prin 1770 în limba daneză în scrierile *Academiei regale de științe din Copenhaga*¹³. În luna iunie 1775, Grisellini a văzut și “a simțit” norii de muște columbace pe Dunăre la Semendria, Taktalia, Mala Golubina și Ogradena. El menționa apariția primului val de insecte prin 20-25 aprilie, iar a celui de-al doilea în cea de-a doua jumătate a lunii mai *uneori ceva mai devreme sau mai târziu*¹⁴. În legătură cu perioada de peste an și spațiul de acțiune al insectei mai amintesc că Grisellini a studiat-o cu lupa în toamna anului 1776 la Timișoara. El sublinia că atacurile roiurilor erau resimțite mai ales dacă *...primăvara și începutul verii sunt secetoase și... dacă în această perioadă bat vânturile blânde dinspre răsărit* care au drept consecință invazia a nenumărate roiuri la Orșova, Cerneț, Vidin și Nicopole în “teritoriul turcesc”, precum și în trei districte bănățene: Palanca Nouă, Mehadia și Vârșeț¹⁵.

În afară de amplele informații cuprinse în monografia călugărului italian, voi aminti repetatele consemnări statistice ale pagubelor produse în Banat de musca columbacă, ca și unele monografii apărute în ultimele două veacuri¹⁶. Amintesc invaziile din anii 1813, 1819, 1842, 1845 etc. Insecta aceasta minusculă a atras atenția atât lui Hașdeu¹⁷, cât și unui ilustru căpitan anonim, care-și publica notele de călătorie prin Banatul de sud¹⁸. Invaziile muștelor columbace s-au produs și în secolul nostru, și citând datele pentru anul 1923, în România au pierit din pricina lor 8.000 de bovine, 1585 de cabaline, 1375 ovicaprine și 2834 porcine¹⁹.

Toate aceste informații nu fac decât să indice, pe de o parte, că într-o anumită zonă (exclusivă!) a țării noastre exista și există o insectă ucigașă, care acționează în roiuri, mai cu seamă după jumătatea lui aprilie și până la sfârșitul lunii mai, iar pe de alta, că aceasta aduce pagube de-a dreptul enorme în rândul șeptelurilor. Pierderile de cai ale lui Tököli, prudența lui Brâncoveanu și alte asemenea indică o anumită atitudine a comandanților campaniilor militare ce se desfășurau în acele ținuturi ca și faptul că, în evul mediu, data de început a unor astfel de campanii era uneori condiționată și de perioada de roire a muștei columbace. Cum aceasta aparținea unui ecosistem stabil, ea poate fi considerată, în mod firesc, o prezență constantă în ultimele milenii inclusiv în perioada protoistorică a Daciei.

Herodot²⁰ relatând săracele știri ce le-a avut la îndemână despre ținuturile din stânga Istrului, “dinspre partea de miazănoapte a țării” menționa populația siginilor a cărei localizare în câmpia Banatului și pe Dunărea din amonte de

Porțile de Fier, în sec. VI-V a. Chr. este verosimilă²¹. În paragraful imediat următor al aceleiași cărți (V, 10), fapt ce indică poate că se referă la aceleași ținuturi în care sunt atestați și siginii, părintele istoriei notează cu neîncredere relatarea tracilor despre ținutul de dincolo de Istru ocupat de “albine”, care împiedicau pătrunderea mai departe. Pasajul a fost raportat în istoriografia noastră la ținuturile Dunării de Jos fără vreun alt temei decât acela al existenței albinelor melifere în codrii României. Nu pot să nu amintesc că albinele europene sunt pașnice și că nu numai frigul invocat de Herodot, ci și comportamentul firesc al acestora determina circumspecția halicarnasianului.

În ce mă privește, consider plauzibil că la Herodot, sub termenul de albine (melissci) pe care acesta l-a folosit, să se ascundă “musca columbacă”, cea care se deplasează în roiuri asemenea albinelor și care, constituind un real pericol pentru animale și oameni, împiedică pătrunderea într-un anume ținut de dincolo de Istru aflat departe, “în nord” de coasta mării de-a lungul căreia călătorea strângându-și informațiile istoricul.

În această înșiruire de idei, să fie oare întâmplător faptul că Alexandru cel Mare, care moștenise de la Filip al II-lea nu numai o armată puternică și un stat major capabil, ci și o arhivă de informații tactice amănunțite privind zona dunăreană, a pătruns la Tribali și până peste Dunăre în 335 a.Chr. abia după începutul lunii iunie (când grâul crescuse de trebuia culcat cu lănciile!), adică după roirea muștelor columbace²².

Tot astfel nu pot să nu reflectez la data la care și-a început Traian cel de-al doilea război dacic (după 4 iunie 105) ca și data la care, după ce a părăsit Roma în 25 martie 101, împăratul a trecut efectiv Dunărea în primul război, dată care nu ne este necunoscută²³.

Cu gândul la spusele cronicarului Radu Popescu despre drumul Brâncoveanului spre Porțile de Fier ale Dunării, așa cum le cita Vasile Bogrea și la cele înfățișate în paginile de față, bănuiesc că și Traian va fi trebuit să țină seama de această mică dipteră²⁴, atât de dăunătoare, care împiedica sau îngreuna pătrunderea în ținuturile hiperboreice de dincolo de Istru. De unde speranța că istoria Daciei va ține seama și de acest mic amănunt ecologic, care a influențat desfășurarea faptelor istorice de la începutul celui de-al doilea veac de după Cristos, învăluindu-se apoi (sau fiind deja învăluit) în legenda binecunoscută a uciderii balaurului de către eroul călăreț numit astăzi, Iovan Iorgovan²⁵.

Timișoara, 6 decembrie, 1997

NOTE

*Traducerea în limba franceză a acestor note va apare în *Thraco-Dacica*.

¹Deși, după cum scria profesorul meu, Constantin Daicoviciu, mai presus de toate, Vasile

Bogrea a fost un **umanist**. Vezi, prefața semnată de învățătorul bănățean la volumul de pagini istorico-filologice ale lui Vasile Bogrea apărut la Cluj, în 1971: Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, Editura Dacia, 1971.

²Vasile Bogrea, *Musca columbacă în tradiția populară și istorică (cu o paralelă romanică)*, în vol. cit., 1971, pp. 496-499.

³Fără a înșirui o specială (și imensă) bibliografie, mă mulțumesc a cita: I. Simionescu, *Fauna României*, București, Ed. Albatros, 1983, pp. 368-386. Recenta și succintă lucrare a lui Constantin Drugescu, *Zoografia României*, București, Ed. ALL, 1994, pp. 121-122 și fig. 128 poate fi de asemenea consultată.

⁴C. Drugescu, *op. cit.*, p. 122, fig. 28.

⁵I. Simionescu, *op. cit.*, p. 384, fig. 341.

⁶Golubac – adică anticul *Cuppa*, vezi *TIR L. 34*, 51; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in der Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dacien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, pp. 155-156; A. Mocsy, *Gesellschaft und Romanisierung der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapesta, 1970, p. 51; idem, *Pannonia and Moesia Superior (A History of the middle Danube provinces of the Roman Empire)*, London and Boston, 1974, p. 81. Cât privește numeroasele știri despre cetatea feudală de la Golubac, acestea nu fac obiectul rândurilor de față.

⁷I. Simionescu, *op. cit.*, p. 384.

⁸*Ibidem*.

⁹*Ibidem*.

¹⁰Mircea Teleguș, *O problemă de entomologie medicală din trecutul Banatului*, comunicare la ședința de comunicări a secției de istoria medicinei a Uniunii Societăților Medicale, filiala Banat, Timișoara, 22 decembrie 1961, (mss.).

¹¹Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei* (prefață, traducere și note de Costin Feneșan), Timișoara, Ed. Facla, 1984, p. 316-322. După câte se pare, profesorul Bogrea nu cunoștea lucrarea lui Grisellini.

¹²Idem, p. 316.

¹³Lucrarea nu mi-a fost accesibilă.

¹⁴Fr. Grisellini, *op. cit.*, p. 318.

¹⁵*Ibidem*.

¹⁶J.A. Schönbauer, *Geschichte der schädlichen kolumbatzer Mücken im Banat*, Viena, 1795, p. 3; Joseph v. Dorner, *Das Banat in topographisch naturhistorischer Beziehung mit besonderer Berücksichtigung der Herkulesbäder nächst Mehadia und ihrer Umgebung*, Presaburg (Bratislava), 1893, p. 230; Magyary-Kossa, Gyula, *Magyar orvosi emlékek*, IV, Budapesta, 1940, p. 32; Carl Bernhard von Hietzinger, *Statistik der Militärgränze des Österreichischen Kaiserthums*, I, 1817, p. 159; *Ibidem*, II, 1820, pp. 183-184; Franciscus Xavier Linzbauer, *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*, III, 2, Buda, 1855, pp. 571, 573, 577-579, 894; *Ibidem*, V, 1861, p. 694; Fényes Elek, *Magyarországnak s a hozzá kaposolt tartományoknak nostonali állapotja statistikai és geographiai tekintetben*, IV, 1839, p. 335; idem, *Magyarország statistikája*, I, Pesta, 1842, p. 188; poate fi consultată și tabela pagubelor provocate de musca columbacă în comitatul Timiș în 1819, aflată în Arhiva Națională Maghiară din Budapesta, citată într-un important repertoriu: Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690-1847*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1995; importantă este și contribuția medicului lugoian J. Heuffel (1800-1857), apărută în *A Király Magyar Természettudományi Társulat Évkönyve*, II, 1851, cf. Pompiliu Lie, *Un mare botanist al Banatului*, în *Tibiscus – Științele Naturii*, I, 1974, pp. 191-202.

¹⁷Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Istoria Critică a Romanilor. Pământul terrei romanesce*, vol. I, *Întinderea teritorială, nomenclatura, acțiunea naturii*, Edițiunea a II-a revăzută și foarte adăusă, București, 1874, p. 1999: "Vepsile din Temisiana".

¹⁸K.U.K. Hptm. J.R., *Die Denaustracke Bázias-Ada-Kaleh-Eisernes Thor (mit dem Strom-Regulierung und der Curort Hercuzlesbad)*, Timișoara, 1894. Aceasta menționează

Golubațul cu peștera unde s-ar naște musca și o confundă, urmându-l pe Griselini cu insecta *oesteron* (vezi, *infra*, n. 24).

¹⁹Vezi, I. Simionescu, *op. cit.*, C. Drăgescu, *op. cit.*, harta.

²⁰Herodot Ist., V, 9-10, cf. *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, pp. 66-67

²¹Vezi, de ex., *Singidava, Singidunum* ș.a.; discuția la Vasile Pârvan, *Getica*, București, 1926, pp. 35 sqq., 223, 231, 729, 745; Mircea Rusu, Octavian Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970, p. 24, nota 19. Aceștia li s-ar putea adăuga mai multe luări de poziții ale cercetărilor iugoslavi și maghiari asupra cărora nu insist aici.

²²Vezi, Florin Medeleț, *În legătură cu expediția întreprinsă de Alexandru Macedon la Dunăre în 335 î.e.n.*, în *ActaMN*, XIX, pp. 13-22; Alexandru Suceveanu, *Alexandru cel Mare*, București, 1993, în spec. pp. 58-63. Obiecțiile formulate de Alexandru Vulpe referitoare la localizarea propusă de mine pentru campania lui Alexandru cel Mare nu sunt convingătoare pentru că nu se referă la argumentele ce le-am folosit. Cât privește trecerea navelor macedonene prin Porțile de Fier ale Dunării, aceasta nu era imposibilă, deși textul antic, așa cum a ajuns la noi, adică nu atât de limpede pe cât fusese el în relatarea Lagidului, ridică anumite întrebări nefiind defel clară prezența flotei macedonene acolo unde Macedon trece Dunărea în luntrii locale. Cum nu mai departe decât textul citat din comunicarea lui Vasile Bogea face referire la navigația turcească (cu nimic mai avansată tehnic decât cea antică) prin Porțile de Fier către Belgrad și cum, îmi rememorez de pildă scrisoarea Neacșului din Câmpulung care, așijderea, face referire la navigația prin Porțile de Fier și la tagma piloților de la Istanbul, pricepuți în a conduce navele prin această zonă, nu voi dezvolta mai mult această lămurire despre navigație. Pentru obiecțiile lui Alexandru Vulpe, vezi, Alexandru Vulpe, Mihail Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, București, Ed. Militară, 1987, pp. 94-97, în special, nota 27.

²³Vezi, Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, București, 1968, p. 249 sqq. Vasta bibliografie asupra războaielor dintre Traian și Decebal nu-și află locul aici. În privința primului război dintre romani și daci, la o analiză atentă a desfășurării sale (din care exclud, după Constantin Daicoviciu și Dumitru Tudor) existența unui pod fie el și de vase, la Orșova Dierna, trecerea Dunării de către legiunile romane a avut loc mai degrabă în luna iunie. Traian va fi folosit lunile aprilie și mai pentru concentrarea trupelor, logistica campaniei, iscodirea adversarului și construcția podului de vase (unul singur!) de la Banatska Palanka.

²⁴Griselini, asemuia nejustificat musca columbacă cu tăunele (anticul *oestron*), menționate de *Vergilius, Georg. II. 146*. Încadrarea științifică corectă este cea de la I. Simionescu, *op. cit.*, *loc. cit.*

²⁵Vezi discuția la Vasile Bogrea, *op. cit.*, ca și fragmentul de baladă citat de I. Simionescu. Pe bună dreptate Bogrea menționa "scoborârea" directă a Iorgovanului din Sfântul Gheorghe. Azi știm, mai cu seamă datorită arheologiei că la rândul ei în zădărnici noastre, și nu numai, eroul cavalier creștin are o origine tragică anterioară creștinismului.

IMAGINI DIVINE ÎN ARTA DACIEI PREROMANE. PROBLEMA PROTOTIPULUI ZEIȚELOR “DANUBIENE”

Irina Nemeti, Sorin Nemeti

Acest studiu se vrea o analiză tipologică și atributivă a divinităților și personajelor feminine ce apar reprezentate pe piese aparținând artei traco-getice, artei regatului daco-get, precum și pe monumentele religioase răspândite în teritoriile locuite de populațiile traco-getice în epoca romană. Pentru că prin această analiză vom interfera domeniul controversat al persistenței elementelor spirituale daco-getice în epocă romană trebuie, de la început, enunțată concluzia la care a ajuns cercetarea istorică, concluzie cu care ne declarăm, în principiu, de acord: nu există, printre monumentele epigrafice și sculpturale dedicate divinităților clasice în Dacia, dovezi directe pentru fenomenul de *interpretatio Romana* a divinităților autohtone¹. Au existat în scrisul istoric românesc mai multe tentative de identificare a divinităților autohtone perpetuate prin *interpretatio Romana*: s-au confecționat divinități ca *Zalmoxis O(ptimus) M(aximus) Get(arum) p(o)p(ulari)*², s-a evocat venerarea predilectă a unor divinități greco-romane (cuplul Liber și Libera, Diana, Silvanus, Hercules)³, sau au fost considerate de origine autohtonă abstracțiunile tipic romane: personificări ale provinciei și localităților (*Dacia, Terra Daciae, Genius Daciarum, Genius coloniae Sarmizegetusae, Genius pagi Miciensis, Genius canabensium, Genius loci* etc.)⁴. Puține dintre aceste monumente, aduse în discuție în ultimul secol, mai pot fi considerate ilustrări ale fenomenului religios antic numit *interpretatio Romana*, fenomen bine atestat în provinciile occidentale ale Imperiului⁵.

Dacă lăsăm deoparte puținele excepții - dedicația pentru Diana Mellifica⁶ sau cea pentru Nimfele de la Germisara pusă de Decebalus Lucii⁷, singurul cult răspândit în Dacia care ar putea fi considerat de origine autohtonă, geto-dacică, este cel al Cavalerilor Danubieni⁸. Dumitru Tudor este cel care a analizat minuțios acest cult și a susținut opinia că este expresia perpetuării în epocă romană a credințelor populațiilor geto-dacice din zona Dunării de Jos, dar, din diverse motive, concluziile acestui autor nu au fost acceptate de lumea științifică în întregul ei⁹. În sprijinul originii dacice a cultului Cavalerilor Danubieni

pot fi aduse astăzi argumente suplimentare: reprezentările de zei și eroi călare din arta traco-getică a argintului (sec. V-III a. Chr.) și din arta epocii regatului geto-dac (sec. I a. Chr. - I p. Chr.). D. Tudor și alți autori se mărginesc să semnaleze “predilecția populațiilor traco-getice pentru divinități equestre”. Cu documentația avută azi la dispoziție putem sesiza și analiza în spațiul nord-balcanic, în epoca preromană, un set de mituri înrudite ce au în centru un zeu cavalier / erou călare și o zeiță. În epoca romană, în spațiul sud-dunărean, se transmite cultul Cavalerului Trac (Heros), cult slab documentat în nordul Dunării (puținele piese existente aici trebuie puse în legătură cu etnici traci sud-dunăreni, coloniști sau militari)¹⁰. Există însă o serie de argumente pentru plasarea regiunii de origine a cultului Cavalerilor Danubieni în teritoriile locuite de triburi geto-dacice, la nord și la sud de Dunăre¹¹.

Studiul de față este o încercare de analiză comparativă a divinităților feminine prezente în cultul Cavalerilor Traci și Danubieni și a reprezentărilor de divinități și personaje feminine atestate în epoca preromană în spațiul nord-balcanic. Prin analiza tipurilor divine, a relațiilor dintre personaje, a atitudinilor și atributelor, se va stabili existența sau non-existența unei filiații între aceste figuri divine.

Divinități și personaje feminine în arta Daciei preromane. Repertoriu și analiză.

“Arta Daciei preromane” este o sintagmă convențională pe care o vom folosi pentru a denumi simultan arta traco-getică și arta regatului deoarece discuția noastră va cuprinde reprezentările feminine databile în intervalul sec. V a.Chr. - sec. I p.Chr.. Repertoriul realizat nu este unul al pieselor ci al imaginilor care urmează a fi discutate. Din acest motiv lipsesc detaliile privind dimensiunile, materialul constitutiv, condițiile de descoperire. Lipsesc și reprezentările în cazul cărora nu se poate opera o identificare certă cu personaje feminine. În ceea ce privește importurile, le-am introdus doar pe acelea care pot fi considerate ca având valoare religioasă (ofrande sau chiar piese de cult). Toate aceste piese sunt cunoscute, fiind deja publicate. Am considerat însă necesară alcătuirea unui repertoriu pentru a evita revenirile descriptive repetate, expunerea fiind astfel înlesnită.

1. Cnemida nr. 1 de la Agighiol se termină în partea superioară într-un chip uman, probabil feminin. Coafura este redată prin cârlionți iar ca podoabe personajul poartă cercei în formă de coșulețe, un șirag format din perle tip amforetă și un colier semicircular cu capete răsucite. Pe părțile laterale cnemida este decorată prin reprezentarea unui personaj masculin în dublă ipostază - călare și tronând, și reprezentări zoomorfe - șerpi fabuloși.

2. Cnemida nr. 2 de la Agighiol este decorată într-un mod asemănător

primeia. Chipul personajului este tatuat, element redat prin benzi aurite iar coafura este redată prin cârlionți. Pe părțile laterale sunt reprezentați șerpi reali și fantastici¹².

3. Cnemida de la Vraca este decorată în partea superioară printr-un chip uman al cărui obraz drept este decorat cu benzi aurite. Părul personajului este cârlionțat, pe frunte poartă o cunună de iederă, la gât un colan cu capetele terminate în protome de feline iar sub fiecare ureche se observă câte o pasăre. Pe părțile laterale este prezent același decor zoomorf ofidian.

4. Vas de lut descoperit la Vraca, având formă de cap uman, cu fața ovală, gura mică, lobii urechilor foarte bine marcați, purtând la gât un șirag de perle amforetă¹³.

5. Sceptru sau element de car în formă de cap de femeie, descoperit la Peretu. Coafura personajului este redată prin cârlionți și cosițe împletite care pornesc de pe tâmpile și înconjoară părțile laterale ale capului, prinse fiind la spate. Podoabele sunt o diademă și un colier de perle, foarte asemănător cu cel purtat de personajul de pe cnemida nr. 1 de la Agighiol¹⁴.

6. Una din câmile tezaurului de la Rogozen este decorată cu o friză ce se compune din opt capete de femei. Părul este coafat în cosițe ce le încadrează fețele, ajungând până la umeri.

7. Cană din tezaurul de la Rogozen decorată cu multe reprezentări zoomorfe. Deasupra unui animal metamorfic este figurat un cap de femeie.

8. Cană din tezaurul de la Rogozen decorată cu imaginea a doi cavaleri. În câmpul imaginii apare un cap feminin, cu părul coafat în cosițe.

9. Cană din tezaurul de la Rogozen decorată cu o imagine ce se repetă identic, separația fiind făcută de o scenă cu animale. Pe o felină este înfățișată o femeie înveșmântată cu un chiton lung de sub care se văd picioarele goale, purtând părul liber, lăsat pe umeri. Personajul ține cu o mână gâtul felinei, în cealaltă având un arc și o săgeată. Pe toarta câinii este figurat un cap feminin cu părul coafat în cosițe împletite.

10. Cană din tezaurul de la Rogozen decorată cu imaginea a două care trase de câte patru cai înaripați, așezate față în față. În fiecare car se află câte două personaje feminine dintre care una ține hățurile, cealaltă purtând obiecte - atribut. Personajele care conduc carele sunt identice: au părul lung, pieptănat cu cărare pe mijloc, lăsat liber pe umeri și poartă chiton fără mâneci, lung și drapat, de sub care se văd picioarele goale. În carul din stânga, divinitatea "principală" are un veșmânt și o coafură identică cu personajele prezentate mai sus și ține în mâini - ca atribute - o *phiala* și o plantă cu șapte lujere florale. În carul din dreapta, personajul principal are părul scurt sau prins în jurul capului și poartă o un veșmânt scurt lăsând să se vadă gambele, un mic detaliu deasupra umărului putând să sugereze o mantie. În acest caz atributul este arcul.

11. Cană din tezaurul de la Rogozen decorată cu numeroase imagini

zoomorfe printre care apare și o zeiță înaripată, înveșmântată cu chiton lung, purtând părul scurt sau strâns în jurul capului, ținând în mâini două animale de talie mică - lupi, câini sau iepuri¹⁵.

12. Pe o plăcuță din tezaurul de la Letnița în spatele cavalerului la vânătoare apare un cap feminin (de dimensiuni mai mari decât capul cavalerului). Personajul are ochii mari, obraji plini și părul lung, parțial prins pe frunte și tâmples.

13. Plăcuță din tezaurul de la Letnița pe care este reprezentat un personaj feminin călare pe un șarpe cu cap de cal. Poartă chiton lung drapat, având sânii marcați prin două cercuri, iar părul lung îi cade pe umeri.

14. Plăcuță din tezaurul de la Letnița pe care este reprezentat un personaj care întinde o mână spre un balaur cu trei capete, în cealaltă ținând o oglindă. Veșmântul este și în acest caz un chiton lung, drapat de sub care se văd picioarele ce par a fi încălțate iar părul este părul coafat asemănător personajului anterior.

15. Plăcuță din tezaurul de la Letnița decorată cu scena hierogamiei în care sunt figurate două personaje feminine înveșmântate în chiton lung, drapat, având sânii figurați prin două cercuri și purtând părul prins la spate. Personajul din plan secund are alături un vas și ține în mână o plantă ale cărei frunze ajung între chipurile cuplului din prim plan¹⁶.

16. *Rhyton*-ul de la Poroina este decorat cu o imagine "în oglindă". Scena se compune din două personaje feminine înveșmântate în chiton lung, cu mâneci scurte, având picioarele goale și părul prins la spate. O femeie stă jos, pe un scaun, ținând în mână ridicată un *rhyton*, iar în cealaltă, îndoită pe abdomen, o *phiala*. Cealaltă stă în picioare ținând mâinile, fără attribute, în poziții similare: una ridicată în sus, cealaltă îndoită pe abdomen¹⁷.

17. Fibulele de la Bălănești au placa triunghiulară cu un chip feminin cu obraji bucălați și păr bogat căzând în bucle pe lângă obraji, până la umeri¹⁸.

18. Fibulele de la Coada Malului au placa decorată cu un chip feminin cu obraji plini, ochi mari, părul pieptănat cu cărare și bucle ce cad pe frunte și încadrează obraji. În creștetul capului se observă un ornament asemănător unei frunze cu nervuri sau unei flăcări¹⁹.

19. Fibulă de argint din Transilvania având partea triunghiulară decorată cu un chip feminin cu obraji bucălați, ochi mari, părul fiind redat prin bucle bogate ce-i încadrează fața²⁰.

20. Falera de la Galice este decorată cu un bust de femeie cu fața plină, având părul împletit în două cozi lungi care-i cad pe piept. Femeia poartă un veșmânt drapat și decoltat pe piept, închisă cu un șir de perle iar pe gât opt torquesuri. Deasupra umerilor sunt reprezentate două mici păsări cu coada scurtă și ciocul ascuțit, probabil doi porumbei²¹.

21. Falerele de argint de la Herăstrău sunt decorate cu câte o figură feminină cu fața bucălată, cu părul pieptănat cu cărare pe mijloc, buclele

încadrând fața. Poartă un veșmânt drapat, decoltat pe piept, umerii fiind acoperiți de un fel de apărători. La gât poartă unul, respectiv două colane²².

22. Falera de la Iakimovo este decorată cu imaginea unui personaj feminin înaripat, cu obraji bucălați, cu părul bogat, coafat cu cărare pe mijloc și căzându-i pe umeri. Poartă o haină cu pliuri și decolteu larg, la gât un colan ornamentat cu motive geometrice iar pe mâini - o brățară plurispiralică și alte trei simple. Personajul ține în mână un *kantharos*. O imagine asemănătoare apare pe falera de la Iantschokrak, unde un personaj înaripat ține o mână ridicată iar în cealaltă, îndoită pe talie, un mic vas²³.

23. Vas de lut de la Cărlomănești decorat cu un bust uman. Imaginea reprezintă o femeie cu obraji bucălați cu pletele încadrându-i chipul, purtând o haină plisată, cu decolteu în formă de "V" pe piept, având pe umeri un fel de apărători²⁴.

24. Mască umană de bronz descoperită la Cățelu Nou, redă chipul unei femei cu obraji plini, ochi mari, părul împletit în cosițe fiind adunat la tâmpă²⁵.

25. Poanson de bronz de la Arbași decorat cu imaginea în bust a unei femei cu obraji plini, ochi mari, având părul pieptănat cu cărare pe mijloc, căzând liber, buclele încadrând obraji²⁶.

26. Plăcuță descoperită la Lupu, decorată cu imaginea unei divinități feminine stând în picioare, înveșmântată într-un fel de rochie. Coafura formează două "cornuri lunare" sau zeița poartă o diademă de falere care arată astfel, alte falere împodobindu-i bustul, prelungindu-se deasupra umerilor, la gât având trei torquesuri. În mâna stângă ține un mic vas iar în dreapta un vas puțin adânc de sub care coboară un animal cu corp de șarpe și cap de felină.

27. Plăcuță descoperită la Lupu, decorată cu imaginea unei divinități feminine stând în picioare, înveșmântată într-un fel de rochie. Părul este coafat în două cornuri lunare, pieptul împodobit cu falere care urcă deasupra umerilor, la gât având un colan. Mâna stângă e îndoită din cot în jos, cu degetul mare distanțat de celelalte ținând o felină fabuloasă. În dreapta îndoită din cot în sus, ține un vas puțin adânc de sub care coboară un animal cu corp de șarpe și cap de felină.

28. Plăcuță descoperită la Lupu, decorată cu imaginea unei divinități feminine înaripate, stând în picioare, purtând un fel de rochie. Părul este coafat în două cornuri lunare, bustul este împodobit cu falere care se prelungesc deasupra umerilor și poartă un colan de perle la gât. Mâinile sunt îndoite din cot în jos, sub ele fiind două feline fantastice cu capetele în atitudine de așteptare²⁷.

29. Medalion de aur descoperit la Popești decorat cu un chip feminin cu obraji plini, părul fiind pieptănat cu cărare pe mijloc, buclele încadrând simetric fața²⁸.

30. Cupă deliană descoperită la Popești, păstrată fragmentar. Decorul se compune din reprezentările schematizate a trei personaje feminine cu mâinile

ridicate din cot în sus, purtând un fel de rochii de sub care se văd gambe. Au capetele înconjurate de o aureolă sau coafura este redată astfel.

31. Fragment ceramic descoperit la Popești decorat cu imaginea a trei personaje feminine aflate probabil într-un dans. Au părul împletit în două cozi, sânii goi sau proeminent marcați, poartă un brâu și o fustă desfăcută în două, apropiată de costumul Marii Zeițe asiatice, de reprezentările Stăpânei animalelor din Grecia și Tracia. Sunt desculțe și au degetele mâinilor răsfirate²⁹.

32. Placă de bronz a unei garnituri de pumnal descoperită la Popești, decorat cu imaginea schematizată a trei personaje feminine figurate în registre verticale. Poartă un fel de rochii care lasă să se vadă gambele iar părul e coafat în forma unor coarne lunare³⁰.

33. Fragment ceramic rotund, probabil fund de ceașcă, descoperit la Stenca Liubcovei decorat prin incizare. Reprezentarea umană este extrem de stilizată, părând însă a reprezenta un personaj feminin al cărui veșmânt este figurat prin două triunghiuri cu vârfurile unite. În triunghiul superior este marcat un punct central iar în cel inferior câteva incizii care ar putea sugera, după M. Gumă, un medalion și o centură cu un pumnal. Brațele sunt lăsate în jos, ușor îndoite din coate, având doar trei degete răsfirate sau mici elemente vegetale³¹.

34. Bust de bronz descoperit la Piatra Roșie reprezentând o femeie îmbrăcată cu o tunică cu decolteu pe piept, având sânii proeminent marcați și ținând mâinile ridicate în sus. Pe cap poartă un văl legat "în cruci", lăsând deasupra frunții un triunghi. Piesa este de factură celtică³².

35. Disc ceramic descoperit la Grădiștea Muncelului în sanctuarul vechi de pe terasa a XI-a. Pe el este figurat un personaj feminin privit din profil, având pe cap o vizieră de coif. Imaginea copiază un denar din anul 80 a.Chr. cu portretul zeiței Diana³³.

Repertoriul realizat se constituie într-o expunere a imaginilor aparținând personajelor divine feminine din arta traco-getică și geto-dacică. Organizarea internă a urmat criteriul cronologic, al apartenenței pieselor la același tezaur și, în măsura în care a fost posibil, tipurile iconografice. Principalele ipostaze în care apar personajele discutate sunt: cap, bust, în picioare, tronând, călare, în car, în dans sau procesiune, în scena hierogamiei.

Reprezentarea capetelor unor divinități este destul de frecventă fiind semnalată pe 19 piese (1-9, 12, 17-19). Busturile reprezentând divinități feminine sunt de asemenea frecvente: apar pe unsprezece piese (20-29).

Aceste tipuri iconografice - rezultate ale reducerii imaginii la cap sau bust, acoperă o anumită realitate mitologică sau trăsături divine specifice. În cazul figurării unui cap divin în contextul unei scene mitologice: cavaler la vânatoare (Letnița), doi cavaleri (Rogozen), scene zoomorfe (Rogozen) este foarte posibil ca o divinitate tutelară care asistă episodul mitic să fie simbolizată doar prin redarea capului. Prezența așa-numitelor "capete magnifice" pe plăcuțele de la Letnița

(cap feminin, capete masculine, cap de cal, un lup) a fost interpretată ca reprezentând divinități tutelare. Claude Berard, analizând asemenea reprezentări pe obiectele ceramice, a concluzionat că ele reprezintă un fenomen de exprimare a energiei divine³⁴. Și în cazul reprezentării unui cap feminin pe toarta unei căni decorate cu imaginea unei zeițe călare pe o felină, interpretarea de mai sus se poate susține, deși capul divinității nu apare în scena propriu-zisă. Friza compusă din opt capete feminine, de pe o altă cană din același tezaur, trebuie însă privită diferențiat căci cele opt capete nu se plasează în fundalul unei alte scene ci formează în totalitate decorul căni. Caracterul acestei divinități este greu de precizat. Pe baza asocierilor se poate presupune o componentă inițiatică a personalității divine - asocierea cu eroul cavaler, precum și un aspect ce trimite la o patronare a lumii animale - asocierea cu zeița ce călărește o felină și animalul metamorfic. Alte "capete divine" fără context mitic (4, 5) nu permit nici un fel de interpretare în sensul descifrării caracterului divinității pe care o reprezintă.

Chipurile umane de pe cnemidele de la Agighiol și Vraca se înscriu în continuarea tradiției cnemidelor grecești pe care, de obicei era reprezentată Gorgona-Medusa, semnificația apotropaică a portretului ei fiind evidentă. Din acest punct de vedere, divinitățile reprezentate la Agighiol și Vraca ar putea fi zeițe sau demoni cu caracter apotropaic. Pe una din plăcuțele de la Letnița, cavalerul care vânează ursul poartă o astfel de cnemidă. Acțiunea periculoasă a vânării acestui animal ori caracterul inițiatic al vânătorii pot justifica din nou rolul apotropaic al cnemidei cu mască umană.

În literatura de specialitate acest portret a fost atribuit atât unor divinități feminine cât și masculine. V. Sîrbu considera că nu se poate face o astfel de distincție, neputând fi invocat nici un element care să permită identificarea sexului divinităților discutate³⁵. R. Florescu a identificat pe cnemidele de la Agighiol cuplul divin Dionysos și Ariadna, V. Sîrbu și G. Florea considerând această ipoteză posibilă. S-a spus că figura umană de pe cnemida de la Vraca ar reprezenta într-o compoziție unică cuplul Dionysos - Ariadna. M. Gramatopol, invocând argumentul tatuării feței precum și cununa de iederă considera că portretele de pe cnemida Agighiol nr.1 și pe cea de la Vraca aparțin lui Dionysos ori portretul de la Vraca reprezintă pe Dionysos și Ariadna. O altă identificare a divinității reprezentate pe cnemida nr.1 vizează o zeiță a vegetației de tipul Semele, Demetra, Kore, Hestia. I. H. Crișan a susținut identificarea feminină a divinităților reprezentate pe cele trei cnemide, la fel I. Venedikov în cazul cnemidei de la Vraca³⁶.

Am încadrat aceste portrete printre divinitățile feminine, menținând însă unele rezerve. Le-am considerat "mai degrabă feminine" datorită fizionomiei fine a personajelor și lipsei oricărei apropiere de portretele masculine din arta argintului. Coafura și podoabele pe care le poartă trimit la capul feminin de la Peretu, care poate servi ca reală analogie în ceea ce privește portretul. Tatuajul,

invocat de M. Gramatopol pentru identificarea masculină a portretelor de pe cnemida nr. 2 de la Agighiol și pe cea de la Vraca nu este semnalat doar la divinitățile masculine³⁷. Ideea că cele două reprezentări de pe cnemidele de la Agighiol constituie un cuplu divin este pusă sub semnul întrebării de faptul că piesele au fost produse de ateliere diferite, deci nu au fost lucrate împreună și este posibil să nu fi fost purtate de același personaj³⁸. Fizionomia, coafura, podoabele (cu decor zoomorf: păsări, feline), decorul părților laterale pledează pentru atribuirea reprezentării unei zeițe de tipul Stăpâna Animalelor.

Decorul părților laterale ale cnemidelor se compune din reprezentarea unui personaj masculin în dublă ipostază, călare și tronând, și reprezentări zoomorfe: șerpi fabuloși. Primele imagini amintite reprezintă episoadele cheie din drama unui basileu eroizat. Dacă acceptăm identificarea feminină a personajului portretizat în partea superioară a cnemidei, asocierile sunt firești și vin să completeze tabloul dramei mitice ale cărei elemente sunt: zeița, cavalerul și șerpii. Ca și în cazul mitului figurat pe plăcuțele de la Letnița ne aflăm în fața unui cavaler eroizat sub patronajul unei zeițe chthoniene, caracterul ei fiind semnalat prin șerpi, ca animale consacrate³⁹.

În opinia noastră, divinitatea figurată pe cnemidele de la Agighiol și Vraca este o zeiță chthoniană, patroană a lumii animale, implicit patroană a fecundității și fertilității, având un caracter mistic, inițiativ, așa cum o argumentează prezența tatuajului și mai ales faptul că își asumă prezidarea devenirii eroice a cavalerului basileu.

Reprezentarea capului unei zeițe apare și în arta regatului dac (17-19, 24, 29). Fizionomia comună - păr lung, pieptănat cu cărare pe mijlocul capului, buclele căzând liber până la umeri, obraji bucălați, ochi mari, susține ideea că ne aflăm în fața aceleiași divinități caracterul ei neputând fi însă precizat în lipsa unor atribute. Fibulele de la Coada Malului se disting printr-un detaliu: în creștetul capului personajului se observă un ornament asemeni unei frunze sau unei flăcări a cărei semnificație este greu de precizat. Și în cazul acestor portrete, unii autori au susținut identificarea cu un personaj masculin, chiar cu regele Burebista. Așa cum sublinia însă I. H. Crișan, apropierea portretistice de reprezentările în bust aparținând cu certitudine unor divinități feminine, soluționează această problemă. După M. Gramatopol ar fi vorba de portrete ale Bendidei, aceeași identificare operând-o și Radu Florescu⁴⁰.

Pe piesele 20-23 apare reprezentată "în bust" o divinitate feminină cu obraji plini, ochi mari, cu părul încadrând obraji, liber sau împletit în cosițe. Aceste personaje poartă o haină plisată, deschisă pe piept și *torques*-uri la gât (lipsește în cazul personajului de la Cârломănești) personajul de la Iakimovo purtând în plus trei brățări simple și una plurispiralică și având ca atribut *kantharos*-ul. Și în acest caz, M. Gramatopol identifica personajele reprezentate cu zeița Bendis⁴¹. Cele patru reprezentări se disting prin câteva detalii. Astfel,

zeița de la Galice are deasupra umerilor două mici păsări, probabil porumbei. Pe celelalte falere păsările lipsesc dar apar alte elemente interesante: zeița de la Jakimovo este înaripată iar cea de la Herăstrău are pe umeri un fel de apărători care ar putea fi niște aripi schematizate, acest element observându-se și pe piesa de la Cârломănești. Falera de la Iantschokrak, adusă ca analogie pentru piesa de la Jakimovo, prezintă de asemenea o divinitate înaripată⁴².

I. H. Crișan, apropiind păsările zeiței de la Galice de porumbeii care la Dodona erau simbolul Marii Mame, a identificat-o pe cea dintâi cu Marea Zeiță, o zeiță de tipul Hera - Iuno⁴³. A. Milcev a identificat personajul divin de la Jakimovo ca fiind Nike servindu-i pe zei, zeița fiind înaripată și având ca atribut *kantharos-ul*⁴⁴. V. Drâmboianu a identificat personajul de la Cârломănești cu regele Burebista, interpretând costumul ca fiind o armură cu apărătoare de umăr⁴⁵.

Reprezentările de pe piesele discutate sunt unitare iconografic: același portret, aceleași veșminte și podoabe. Doar divinitatea de la Jakimovo este cu certitudine una înaripată dar păsările de la Galice și apărătorile ca niște mici aripi de la Herăstrău și Cârломănești suplinesc probabil reprezentarea aripilor. Cu siguranță cele trei imagini discutate aparțin aceleiași divinități (portretistic ele sunt similare reprezentărilor capetelor divine din arta regatului dac). Ele sunt, așa cum a arătat G. Florea, "jaloane" cronologice ale migrației unui clișeu iconografic⁴⁶. Identificarea cu Nike nu este credibilă decât în contextul unei puternice influențe grecești, piesa fiind o copie sau o reinterpretare a divinității grecești. Identificarea prea generală cu Marea Zeiță ar trebui nuanțată. Puținătatea atributelor nu permite stabilirea clară a caracterului acestei divinități dar atât păsările, cât și aripile indică o divinitate cu strânse legături cu lumea animală, precum și un posibil aspect celest.

Printre reprezentările "în bust" se numără și piesele 34 și 35. Binecunoscuta piesă de la Grădiște reține atenția datorită faptului că a fost descoperită într-un sanctuar⁴⁷. Este interesant rolul votiv al unei piese ce copiază imaginea unei divinități romane: zeița Diana, cu o vizieră de coif pe cap. Este posibil ca imaginea ei să fi acoperit imaginea unei zeițe războinice din panteonul dacic. M. Gramatopol a identificat reprezentările de la Grădiște și Piatra Roșie cu zeița Bendis, S. Sanie preferând, pentru bustul de la Piatra Roșie, identificarea cu Hestia⁴⁸.

Revenind la divinitatea înaripată, trebuie observate, așa cum a subliniat deja G. Florea, alte reprezentări asemănătoare. Pe o cană din tezaurul de la Rogozen și o plăcuță de la Lupu apar zeițe înaripate⁴⁹. Portretistica și vestimentația celor două personaje diferă, ele fiind separate de un interval temporal mare (zeița de la Rogozen poartă un chiton lung, drapat și are părul strâns în jurul capului; zeița de la Lupu poartă o haină lungă decorată cu falere dispuse pe piept, prelungindu-se deasupra umerilor, coafura fiind redată prin două "cornuri lunare" împodobite cu falere sau are o diademă de falere). Ipostaza iconografică este însă aceeași: o zeiță ținând în mâini/având

alături animale. Este posibil ca aceste două imagini, împreună cu reprezentările de pe falerele deja discutate, să constituie repertoriul iconografic al aceleiași divinități. Care ar fi însă natura ei? Prezența animalelor, ipostazele specifice, indică în sens larg o Stăpână a Animalelor. Șarpele real sau fabulos este simbolul zeitelor chtoniene, al zeitelor Mame⁵⁰. Felina este unul dintre simbolurile preferate ale puterii și e frecvent asociată marilor zeițe. Animalele fabuloase simbolizează supranaturalul, puterea divină⁵¹. Zeița de la Rogozen ține în mâini niște animale de talie mică, greu de distins cu exactitate, probabil câini sau iepuri. Câinele este adesea asociat inițierii eroice fiind paznic, gardian, călăuză, animal psihopomp. El este animalul consacrat al mai multor divinități, Hekate, Isis, Silvanus, Mercur, al zeilor infernali. Iepurele este prezent în mitologiile indoeuropene ca strămoș mitic, erou civilizator și în special ca animal lunar⁵². Aripile sunt simbolul esenței divine precum și simbol al zborului, al înaltului, dar marchează și apropierea de lumea animală.

Pentru a realiza o analiză completă în jurul acestor divinități, trebuie inclusă în discuție încă o imagine - cea prezentă pe scutul de la Piatra Roșie⁵³. Nu am inclus această imagine în catalog pentru că nu prezintă vreun personaj antropomorf. Gelu Florea și Liliana Suciu au demonstrat însă că decorul scutului trebuie pus în legătură cu divinitatea tip *potnia theon* amintită. Pe scut apar un bour, un șarpe și o felină. Autorii menționați indică posibilitatea ca în contextul "dispariției" tot mai accentuate a reprezentărilor antropomorfe în secolul I, aceste animale să substituie imaginea zeiței pe care inițial o însoțeau, ca animale consacrate⁵⁴.

Sintetizând toate elementele prezentate, putem spune despre acest personaj că este o zeiță de tip *potnia theon*, protectoare a lumii animale, probabil o zeiță chtonico-lunară a fertilității, stăpână a lumii subpământene, inițiatică și mistică.

Zeița de la Lupu trebuie însă discutată în contextul iconografic al tezaurului, care mai cuprinde două plăcuțe pe care apar divinități feminine. Acestea sunt reprezentate identic din punctul de vedere al vestimentației. Spre deosebire de personajul deja discutat, cele două divinități nu sunt înaripate. Ele țin într-o mână - câte un vas puțin adânc (ținut ridicat) de sub care coboară un animal fabulos, șarpe cu cap de felină, iar în cealaltă un vas, respectiv o felină fabuloasă. Cele trei imagini feminine de la Lupu nu sunt identice dar sunt unitare din punct de vedere iconografic. Ele ar putea constitui trei ipostaze ale aceleiași divinități sau trei divinități distincte, înrudite însă, participând la o mitologie comună. Vasele pe care le țin două dintre ele, precum și șerpii fabuloși par a sugera o ipostază de tipul "zeiță hrănind șarpele", specifică divinităților vindecătoare. O altă ipoteză este cea formulată de autorii I. Glodariu și V. Moga: ne aflăm în fața unei divinități secundate de două preotese, aripile marcând distincția între natura divină și umană a reprezentărilor⁵⁵.

O altă ipostază este aceea a divinităților călare.

Pe o cană de la Rogozen este reprezentată o divinitate călare pe o felină.

Zeița, înveșmântată într-un chiton lung, cu părul căzându-i pe umeri ține într-o mână un arc și o săgeată, cu cealaltă apucând gâtul animalului⁵⁶. V. Sîrbu sublinia că ne aflăm cu certitudine în fața unui personaj divin iar ipostaza specifică precum și simbolismul arcului ar putea să o indice pe Bendida tracică⁵⁷. Arcul și săgeata indică o zeiță a vânătoriei iar asocierea cu felina, pe lângă apropierea de simbolismul puterii, al regalității, se integrează într-un ansamblu de tipul "stăpân al animalelor"⁵⁸.

Tot călare apare și una din zeițele de la Letnița. Pe un șarpe cu cap de cal este figurată o zeiță cu chiton lung, purtând părul lăsat liber pe umeri și având sânii marcați prin două cercuri proeminente⁵⁹. Venedikov și Pittioni au identificat acest personaj - dat fiind că apare călare pe un hipocamp, cu o Nereidă⁶⁰. Este mai prudent însă să o considerăm o divinitate cu atribuții acvatice, Nereidele fiind Nimfe marine acoperind un sector mai restrâns și destul de bine precizat⁶¹. Redarea stângace a animalului obligă la o analiză precaută astfel încât nu se exclude posibilitatea ca animalul reprezentat să fie un șarpe fabulos, un "balaur", nu un șarpe marin. În acest caz divinitatea ar putea fi din nou o zeiță chthoniană, șarpele fiind unul din simbolurile preferate al acestui tip divin.

O scenă și mai dificil de descifrat apare pe o altă plăcuță de la Letnița: lângă un șarpe cu trei capete este înfățișat un personaj ce pare a fi feminin, ținând în mână o oglindă. A fost identificată de I. Ognenova Marinova cu Persephone - Kore, iar de Pittioni cu Hekate⁶². Divinitatea poartă un chiton lung și are părul strâns în jurul capului, vestimentația și coafura fiind asemănătoare cu ale celorlalte divinități feminine care compun repertoriul iconografic al tezaurului de la Letnița. Portretul, vestimentația, atributul (oglindea) sunt elemente ce trimit la o identificare feminină. Toate celelalte zeițe de la Letnița prezintă un element de identificare sexuală certă: marcarea sânilor prin două cercuri, element care în acest caz lipsește. Cunoscută fiind funcția simbolică a acestei arte, pare greu de crezut că detaliul marcării sânilor nu era important, fiind omis în acest caz. Este posibil ca divinitatea discutată să aibă o natură androgină. O altă ipoteză ar fi aceea că scena constituie un episod dintr-o inițiere eroică, travestirea eroului fiind frecventă în mitologie. Prezența oglinzii poate indica un plan metamorfic al acțiunii mitice⁶³.

În scena hierogamiei de pe o cană de la Letnița apar două personaje feminine înveșmântate cu chiton lung, drapat, cu părul strâns în jurul capului, având sânii figurați prin două cercuri. Personajul din plan secund are ca atribute o ramură și un vas⁶⁴. Cu siguranță, scena aparține unui ciclu mitic care cuprinde și celelalte scene de pe plăcuțele de la Letnița, așa cum a arătat deja P. Alexandrescu⁶⁵. Personajul masculin a fost identificat cu *heros*-ul, ori cu un Mare Zeu, identificările privind personajele feminine fiind diverse. Popov a identificat-o cu Marea Mamă. Marazov a folosit această identificare pentru personajul din planul secund care ar prezida unirea dintre zeul fiu și zeița fiică.

Pittioni a indicat mai multe posibilități interpretative pentru personajul principal: Artemis, Hekate, Persephone. Gramatopol a sugerat că trebuie avută în vedere o divinitate cu caracter erotic, fiind mai probabil vorba de Afrodita⁶⁶. O identificare precisă este greu de făcut. Hierogamia, elementul vegetal precum și vasul pentru apă includ scena și pe cele două zeițe în domeniul fecundității, fertilității, domeniu patronat de divinitățile chtoniene.

O altă ipostază este cea a divinității reprezentate în car, prezentă pe un singur obiect (cană din tezaurul de la Rogozen). Scena prezintă, față în față, două care trase de câte patru cai înaripați, în fiecare car aflându-se câte două divinități. Personajele care țin hățurile sunt reprezentate identic în ambele cazuri: purtând chiton lung, drapat, având părul lung, lăsat liber pe umeri. Faptul că au rol de vizitiu, precum și dimensiunile mai mici decât ale divinităților care le stau alături, indică un caracter secundar în ceea ce le privește. În carul din stânga este înfățișată o zeiță purtând un costum similar divinităților secundare. Are ca atribute o *phiale* - în mâna stângă îndoită pe abdomen și o plantă cu șapte inflorescențe - în dreapta, ridicată din cot în sus. Personajul din carul din dreapta poartă părul strâns în jurul capului iar ca veșminte - o haină drapată mai scurtă, lăsând să se vadă gambele, și probabil o mantie. În dreapta, îndoită pe abdomen, ține o *phiale* iar în stânga, ridicată în sus, un arc. Caii înaripați, carul, arcul, planta și *phiale* indică o zeiță a naturii sălbatice, având și atribuții legate de fertilitate, de tipul Artemis - Diana. Ea poate fi apropiată de zeița care apare călare pe leu, ținând în mână un arc și o săgeată - din cadrul aceluiași tezaur. Coafura și veșmintele diferite ale personajului din carul stâng pot sugera însă imaginea unui personaj masculin. În acest caz scena ar putea prezenta un cuplu: o zeiță a fertilității și fecundității care are ca atribut o plantă și un zeu sau un erou al cărui atribut este arcul, armă aristocratică prin excelență. S-a formulat și ipoteza că scena reprezintă o Mare Zeiță înmânând unui viitor dinast atributele rangului și prosperității regatului său. Carului tras de cai înaripați are semnificații funerare ceea ce poate integra scena într-un plan mitic funebru⁶⁷.

Pe *rhyton*-ul de la Poroina este redată o imagine "dublă", repetând o scenă în care apar două personaje. Ambele poartă chiton lung, cu mâneci scurte, de sub care se văd picioarele goale iar părul îl poartă strâns în jurul capului. Personajul așezat ține în mâna dreaptă ridicată un *rhyton*, iar în stânga, lipită de bust, o *phiale*. D. Berciu a adus ca analogie *rhyton*-ul de la Panaghiuriște pe care este reprezentată Hera tronând, ținând în dreapta un *rhyton*, de-o parte și de alta a zeiței aflându-se Artemis și Apollo⁶⁸. Tronul - simbol al puterii, desemnează o Mare Zeiță, o "Stăpână". Atributele ei - *rhyton*-ul și *phiale* sunt vase de cult. Asociate cu gestul mâinii ridicate, ele implică o acțiune cultică. Personajul aflat în picioare ține o mână ridicată, iar cealaltă îndoită pe abdomen, fără a avea vreun atribut. Probabil este vorba de o preoteasă sau o adorantă a zeiței.

Repertoriul imaginar dacic cuprinde și divinități cu caracter colectiv. Pe o garnitură de pumnal de la Popești, pe o pafta descoperită la Poiana precum și pe două fragmente ceramice de la Popești apar grupuri divine - trei sau mai multe divinități⁶⁹. Zeițele poartă un fel de “rochii” rediate schematic și au uneori sânii goi. Poartă părul împletit în cozi dispuse normal sau în creștetul capului, asemeni unor “cornuri lunare”, analog coafurilor zeitelor de la Lupu. Indoeuropenii atribuiau energiile vitale ale naturii, forțele ei creatoare, principalele elemente și fenomene unor divinități feminine cu caracter colectiv. Probabil imaginile pomenite reprezintă astfel de divinități. Redarea extrem de schematică a unora dintre ele trimite la o reprezentare antropomorfă de pe un medalion ceramic descoperit la Stenca Liubcovei⁷⁰. Asemenea reprezentări schematizate, rediate însă într-o manieră diferită, apar pe două torți de amforetă descoperite tot la Popești⁷¹. După I. H. Crișan, scena de pe bolul delian de la Popești trebuie privită ca fiind o scenă de cult sau dans ritual⁷². Foarte probabil, din aceeași perspectivă trebuie interpretate și celelalte reprezentări colective.

Cea mai mare parte a imaginilor discutate constituie decorul unor piese din metal prețios aparținând unor tezaure. Observația lui I. H. Crișan potrivit căreia aceste tezaure aveau un caracter ritual compunând ansambluri de cult, certifică încă o dată natura divină a acestor personaje⁷³. Iconografia adusă în discuție are o valoare semantică foarte complexă a cărei descifrare poate oferi o imagine a universului mitic și religios⁷⁴. Elementul social aduce o nouă precizare: tezaurele aparținând unor aristocrați, arta pe care o analizăm este una princiară, aulică. Drept urmare, imaginile divine pe care le realizează această artă aparțin unei mitologii, chiar unei religii aristocratice.

În general, religia tracă se fondează pe cultul divinităților agrare și mistice și pe cea a șefului de trib eroizat⁷⁵. Această caracterizare este confirmată de analiza repertoriului iconografic. Divinitățile feminine discutate prezintă atribute care le plasează în contextul fertilitate - fecunditate și sunt asociate (direct sau indirect) cu eroul sau zeul călare. Identificarea cu Marea Zeiță, operată de I. H. Crișan trebuie însă nuanțată, așa cum am arătat deja pe parcursul expunerii.

Zeite și Cavaleri Traci

După cucerirea romană, datorită toleranței caracteristice sistemului religios politeist roman, și în zonele locuite de populațiile tracice, ca peste tot în Imperiu continuă adorarea divinităților autohtone. Distingem o diferență netă între provinciile Illyricum-ului și provinciile occidentale: fenomenul de *interpretatio Romana* a divinităților autohtone este sporadic atestat și slab definit în provinciile de la Dunărea de Jos. Chestiunea care se ridică este dacă aceste divinități feminine atestate în epoca anterioară cuceririi sunt adorate în

continuare, și care sunt formele noi pe care le îmbracă această adorație.

Pentru zona sud - dunăreană există o serie de figuri divine feminine adorate în epoca romană a căror origine este cu certitudine tragică: personajele feminine ("zeițele") ce apar pe monumentele votive închinat acelei Cavaler Trac ("Heros"). Analiza descoperirilor de pe teritoriul Bulgariei și cartarea reprezentărilor Cavalerului Trac demonstrează că acest cult s-a născut în spațiul dintre Balcani și Dunăre și că trebuie pus în legătură cu populația locală de aici - triburile tracice.⁷⁶ Dacă în epoca preromană figurile divine ecvestre pot fi analizate unitar, pe ambele maluri ale Dunării ("spațiul nord-balcanic"), în epoca romană constatăm deosebiri flagrante de o parte și de alta a fluviului: celor aproximativ 3000 de monumente ce îl înfățișează pe Cavalerul Trac în sudul Dunării le corespund 40 - 50 de monumente în nord⁷⁷. Referitor la aceste monumente din Dacia romană, majoritatea specialiștilor sunt de acord că ele reprezintă "importuri" din sud și că trebuie puse în legătură cu elementele sud-dunărene, tracice, colonizate în noua provincie⁷⁸.

Pe circa 30 % din monumentele dedicate Cavalerului Trac, personajul ecvestru este asociat cu una sau mai multe figuri feminine. Natura acestor personaje feminine rămâne obscură - au fost considerate, pe rând, divinități, personaje semidivine sau chiar simple muritoare (adorante, după prototipul grec)⁷⁹. Ce putem ști cu certitudine din analiza reprezentărilor figurate este că personajele feminine asociate Cavalerului aparțin unor categorii deosebite și apar în atitudini și ipostaze diverse.

După o analiză minuțioasă, iconografică și atributivă, a figurilor feminine reprezentate pe reliefurile Cavalerului Trac, Totko Stoianov distinge șase tipuri principale cu mai multe variante. Clasificarea pe care o face figurilor feminine se bazează pe serii mari de monumente ce asigură soliditatea cadrului și poate fi folosită pentru delimitarea diferitelor categorii de personaje divine și semidivine asociate Cavalerului.

Tipul I prezintă o figură feminină din față, îmbrăcată în *chiton* și *himation*, cu capul descoperit sau acoperit cu un văl, în diverse atitudini - cinci variante: cu o *phiala* în mâna dreaptă făcând libații deasupra unui altar, cu brațul ridicat spre capul cavalerului etc.)⁸⁰. Doar în cazul variantei 5 putem identifica divinitatea: este cazul reliefurilor de la Glava Panega unde Cavalerul este identificat cu Silvanus, iar zeița preia iconografia Dianei a cărei tunică scurtă o poartă⁸¹.

Tipul II înfățișează un personaj feminin din semiprofil, cu *himation* și cu un văl pe cap (trei variante: își aduce mâna spre față, face libații pe un altar etc.)⁸².

Tipul III înfățișează o figură feminină din profil, întotdeauna de talie mică (două variante). În cadrul variantei III. 1 este foarte sumar redată, silueta umană fiind abia schițată⁸³.

Figura divină feminină a tipurilor I, II și III este probabil o *zeiță* și nu o adorantă. Există indicii în acest sens: uneori zeița apare într-o nișă arcuită (T. Stoianov crede că ar fi vorba de reprezentarea statuii divinității); mai

mult, acolo unde reprezentarea este sumar redată, același autor crede că avem de-a face cu un *xoanon*.

În cadrul *tipului IV* două femei stau în fața Cavalerului, fiind, de obicei, reprezentate de dimensiuni mai mici (două variante)⁸⁴. În varianta IV. 2 personajele feminine sunt situate deasupra unui altar⁸⁵. Se poate presupune că sunt o pereche divină, mamă - fiică, de tipul Demeter - Persefone, Leto - Artemis etc. (interpretarea este susținută și de faptul că pe unele reliefuri - ca cel de la Petric, în nordul Macedoniei ⁸⁶ - una dintre ele are dimensiuni mai reduse). În unele cazuri, însă, aceste divinități sunt reprezentate identic și sunt asemănătoare Nimfelor tracice⁸⁷.

Tipul V asociază Cavalerului trei figuri feminine care, datorită manierei de reprezentare, pot fi identificate cu Nimfele tracice⁸⁸, o *interpretatio Romana* a unei divinități feminine colective autohtone bine atestată în sudul Dunării.

Tipului VI îi aparțin reliefurile unde, în fața Cavalerului, este înfățișată Cybele, Marea Mamă a Zeilor. Zeița orientală poate fi ușor identificată: ea este așezată pe un tron flancat de doi lei, are un *tympanon* în mâini și un *calathos* pe cap. Răspândirea acestei iconografii este limitată geografic: la Thasos și în regiunea dintre Odessos și Tomis⁸⁹.

Ar mai fi de adăugat un *tip VII* unde Cavalerul este asociat cu o figură feminină ce adoptă o iconografie similară celei a Eponei hrănind doi cai ("zeița" nu se găsește în același registru cu Cavalerul, ci în cel inferior)⁹⁰.

În urma acestei analize iconografice distingem mai multe divinități feminine puse de triburile tracice în legătură cu Eroul Cavaler. Zeița anonimă și fără atribute specifice ce îl întâmpină pe Cavaler este considerată de Stoianov "Marea Zeiță Mamă", divinitate care ar ocupa un loc central în panteonul triburilor tracice și care ar avea competențe multiple de protectoare a fertilității vegetale, a sănătății și a fecundității umane și animale. Ritul esențial și tradițional al religiei acestei divinități ar fi hierogamia, ilustrată pe plăcuța de la Letnița⁹¹.

Uneori în inscripțiile dedicatorii ce însoțesc reliefurile cu imaginea Eroului cavaler apar și numele unor divinități feminine: am putea accepta că acestea se referă la zeița reprezentată alături de cavaler, însă nici un detaliu iconografic nu trădează identificarea cu Afrodita, Nemesis, Hygia etc. (figura feminină aparține tipurilor iconografice I - III)⁹².

Divinitatea feminină asociată Cavalerului este identificată de cercetătorii bulgari cu Hera sau Demeter; în fapt, nu există vreo inscripție, atribut specific, atitudine caracteristică etc., care să susțină această interpretare. Anonimă rămâne și perechea divină feminină de tipul *mamă - fiică* sau *zeiță principală - divinitate secundară acolită* (tipul IV). În cazul zeitelor asociate Eroului ce redau un tip iconografic al unei divinități greco-romane sau gallo-romane cunoscute este prezent fenomenul de *interpretatio Romana*: zeițele tracice preiau iconografiile Dianei, Cybelei sau Eponei. Sunt, fără îndoială, divinități locale tracice ce primesc o iconografie în epocă romană: edificator este reliefurile de la

Glava Panega unde cavalerul este însoțit de o zeiță înveșmântată cu tunica scurtă a Dianei; inscripția votivă lămurește această asociere: este vorba de Silvanus Saltecaputenus și Diana, divinități trace ascunse sub nume romane. Heros-ul apare și alături de Nimfele tracice, și aici fiind un fenomen de *interpretatio Romana* a unei divinități colective tracice. În asclepion-ul din Glava Panega un relief înfățișând cavalerul și zeița (tip I) are inscripția dedicatorie pentru Aesculapius și Hygia; un alt detaliu iconografic prezent pe acest relief ne indică o contaminare între divinitățile salutifere clasice și cele tracice reprezentate după schema “Cavalerul și Zeița”: și anume, un mic Telesphorus cuculat reprezentat în fronton.⁹³

În principiu putem accepta existența unei divinități feminine tracice paredră a zeului cavaler, dar până nu sunt lămurite natura și funcțiile Cavalerului Trac, nu putem defini suficient caracterul zeiței. Zeul cavaler devine, în *interpretatio Romana*, Apollo, Dionysos, Aesculapius, Silvanus; urmând același mecanism zeița devine Hygia, Cybele, Epona, Diana. Apariția ipostazelor iconografice diverse ridică problema variantelor regionale ale cultului, chiar a existenței unor zeițe diferite puse în legătură cu zei și eroi cavaleri din zonele locuite de populații tracice (de exemplu, Cybele se substituie zeiței doar la Thasos și în regiunea dintre Odessos și Tomis).

Zeița Danubiană

Din provinciile de la Dunărea mijlocie și inferioară provin aproximativ 270 de reliefuri votive ce ilustrează cultul altor divinități equestre: Cavalerii Danubieni. Identificați încă de la jumătatea secolului XIX cu Cabi-ro - Dioscurii, confundați uneori cu Cavalerii Traci, ei se disting astăzi cu ușurință, reliefurile cu imaginile acestor zei fiind minuțios analizate de către D. Tudor⁹⁴, care susține ipoteza originii dacice a acestor divinități.

D. Tudor distinge, în cadrul analizei sale, trei clase de monumente: A. cu un singur cavaler și o zeiță, B. cu zeița între cei doi cavaleri afrontați, C. zeița și cei doi cavaleri, în bust, la scena banchetului. În centrul acestui cult se află, deci, o triadă divină. Al doilea cavaler există ca element aniconic și în faza timpurie a acestui cult (monumentele clasei A) - dovadă fiind placheta de la Tibiscum, ce înfățișează în registrul central un cavaler și zeița, iar în cel superior trei divinități în bust (doi cavaleri și zeița - “triada antropomorfă” la banchetul celest). Sunt dificil de stabilit raporturile exacte între aceste figuri divine; în general se consideră că este un cult dedicat cavalerilor, dar au existat autori care au afirmat că zeița este divinitatea principală a cultului (F. J. Dolger, Ljubica Zotović, Ivana Popović), datorită faptului că ocupă poziția centrală în schema heraldică a monumentelor clasei B. Este însă limpede că acestor zei cavaleri le este asociată o figură feminină, în mod sigur o zeiță, uneori însoțită și de alte divinități feminine secundare.

Zeița îl întâmpină pe cavaler în scena centrală a reliefurilor clasei A și este flancată de cei doi cavaleri în schema heraldică a clasei B. Accidental lipsește sau este înlocuită de un bărbat cu bonetă frigiană⁹⁵; uneori este substituită cu un șarpe⁹⁶ sau cu acolita ei, Nemesis⁹⁷. În general hrănește caii, direct din mâini, din vase sau dintr-un buzunar făcut din poala rochiei, alteori doar îi întâmpină pe cavaleri cu brațele deschise, duce mâinile spre boturile cailor sau, mai rar, îi ține de frâuri. Doar în câteva cazuri pare să nu dea atenție cavalerilor, fiind reprezentată în bust în fața *monopodium*-ului cu pește. Pe reliefurile clasei B cavalerii o salută pe zeiță care stă nemișcată și hrănește caii. Doar pe reliefurile de la Poetovio zeița este reprezentată supradimensionat, mai mare decât cavalerii⁹⁸. Zeița este îmbrăcată după moda greco-romană, și în general, apare fără atribute specifice: în trei cazuri are pe cap un *calathos - modius*⁹⁹ și odată două *cornucopia* (?)¹⁰⁰. Drept atribut apare de două ori un pumnal sub picioarele zeiței¹⁰¹; atributul său nelipsit - animal consacrat și hrană divină - este peștele, de obicei așezat pe o *mensa Delphica* în fața sa. Reprezentarea stereotipă a zeiței și lipsa atributelor a dus la identificarea acesteia cu o întreagă serie de divinități greco-romane și orientale. T. Antonescu o identifica cu “zeița sincretistă” Artemis - Anahita - Cybele - Rhea - Venus - Diana din Efes; E. Nowotny cu Demeter asimilată cu sora Dioscurilor, Elena; J. Hampel cu Terra Mater sincretizată cu Elena sau cu Magna Mater, prezentând și o influență notabilă a Eponei; F. J. Dolger credea că este Atargatis, datorită prezenței peștelui, iar A. Buday o identifică cu Magna Mater sau Terra Mater asimilată cu Demeter, Elena, Epona, cu atribute asemănătoare cu ale lui Hephaestus (?); Ziehen o identifică cu Epona celtică, apoi neagă influența Eponei din cultul căreia lipsește peștele, iar E. L. Ochsenschlager o identifica cu Despoina - Nemesis¹⁰². (Tudor 1937, 213-223; Tudor 1976, 99-109) L. A. Campbell crede că peștele reprezintă o putere a zeiței Afrodita - Astarte - Anahita și apare pe sigiliul regal din Mitanni sub picioarele zeiței Spandarmat. Campbell numește zeița de pe relieful danubian de la Halapic, Afrodita - Spandarmat ce ar ține în mâini centura cosmică (*kostis - keistos*) care este legătura între Genesis și Asa în lumea fizică¹⁰³. D. Tudor nu îi dă numele unei divinități anume și crede că este o “Mare Zeiță” din panteonul dacic, cu atribuții și funcțiuni multiple¹⁰⁴. S. Rinaldi Tufi este de acord cu identificarea “Marii Zeițe” anonime prezentă în panteonul geto-dacic.¹⁰⁵ Ljubica Zotovic o identifică cu “zeița solară Luna” (sic!)¹⁰⁶, iar Ivana Popović considerând că nu există suficiente argumente pentru identificarea cu Atargatis sau Epona, ajunge la concluzia că este vorba de “Marea Zeiță” cu numeroase atribuții, zeiță ce nu trebuie legată de triburile geto-dacice¹⁰⁷. R. Turcan crede că ea are atribuții similare zeitelor destinului (Nemesis, Adrasteia, Tyche) și consideră că “încarna, probabil, omnipotența Justiției celeste”.¹⁰⁸

În compozițiile iconografice ale cultului danubian apar și alte divinități feminine clasice, cu rol de zeițe acolite: Victoria, Nemesis, Hecate, Nymphae (sau Matres?). Zeița Victoria apare reprezentată după canoanele iconografice curente în epocă, stând în picioare în spatele cavalerilor și întinzând o coroană spre capetele lor¹⁰⁹. Nemesis apare frecvent în scena principală a mitului (registru central), putând fi identificată datorită gestului caracteristic: mâna ridicată în dreptul buzelor (R. Turcan crede că acesta este mai degrabă un gest de salut sau de adorație și nu este de acord cu identificarea Nemesei)¹¹⁰. Pe reliefurile clasei A (cu un singur cavaler) Nemesis apare în spatele zeiței¹¹¹ sau joacă rolul de acolit al Cavalerului¹¹². Într-un singur relief (clasa A) o înlocuiește pe “zeița danubiană” întâmpinându-l pe Cavaler¹¹³. Pe reliefurile clasei B (cu doi cavaleri) Nemesis apare în scena principală doar în postură de acolit al cavalerilor (“zeița danubiană” ce ocupă poziția centrală în compoziția heraldică a reliefurilor clasei B nu mai poate fi secundată de o zeiță acolită). Nemesis este prezentă frecvent în registrul inferior al reliefurilor, registrul “ceremoniilor misterice”¹¹⁴. D. Tudor consideră că Nemesis apare în registrul central în calitate de zeiță a răzbunării, iar în cel inferior ca zeiță a tăcerii, gardian al misterelor¹¹⁵. *Hecate triformis* apare doar pe o gemă gravată, unde, împreună cu Nemesis, calcă în picioare un personaj nud¹¹⁶. Pe un relief din colecția Mavros (clasa B), în registrul inferior, alături de Nemesis, sunt reprezentate trei busturi feminine, așezate pe baze rectangulare¹¹⁷. Aceste trei personaje, ce poartă părul coafat cu coc, au fost identificate cu zeițele Matres¹¹⁸, cu cele trei Moire - Parce¹¹⁹, dar în această manieră sunt uneori reprezentate și Nimfele sud-dunărene¹²⁰.

Concluzii

În urma acestei treceri în revistă a figurilor divine feminine ce populează imaginarul religios al populațiilor de origine traco-getică se pot formula câteva concluzii generale. Nu există în religia traco-geților o singură diadă divină de tipul Marele Zeu - Marea Zeiță, ci o mulțime de divinități feminine de importanță inegală, reprezentate în cele mai diverse ipostaze și, în consecință, având atribuțiuni diverse. Aceste divinități se perpetuează și în epoca romană, fiind prezente pe acele reliefuri cultice și votive închinat Zeilor Cavaleri, divinități adorate de etnici traci și geto-daci în epocă romană. Odată cu înmulțirea reprezentărilor artistice a unor divinități feminine, în lumea traco-getică, a fost posibilă o analiză care a relevat existența unei divinități feminine la geto-dacii din nordul Dunării, precizându-se, totodată precaritatea identificării prezumtive a acesteia cu Bendida izvoarelor literare¹²¹. Există în epoca preromană o categorie de “zeițe principale” cărora le este redat bustul, capul, sunt reprezentate în picioare sau pe tron, în car sau călare pe un animal fabulos. Ca atribute reținem

arcul și săgeata, vase și plante, iar ca animale consacrate - felină (leu), lup, iepure, hipocamp și șarpe fabulos. Aceste “zeițe principale” au fost identificate de autorii moderni cu o serie de divinități clasice: Ariadna, Bendis, Persephone, Hekate, Artemis, Afrodita etc. Datorită acestei varietăți de ipostaze și attribute considerăm că nu este vorba de o singură divinitate, o Mare Zeiță, ci de o serie de divinități feminine adorate de populațiile traco-getice, divinități ce se individualizează geografic sau atributiv. Ce le unește pe aceste “zeițe principale” este legătura lor cu o figură divină foarte importantă ce monopolizează panteonul traco-geților: eroul cavaler. Asocierile zeitelor cu cavalerul la Rogozen, Letnița, Merdjani, Svestari, Iakimovo, Galice și Lupu ne îndreptătesc să presupunem că aceste “zeițe principale” din epoca preromană reprezintă prototipul divinităților feminine centrale din cultul zeilor cavaleri (Cavalerul Trac, Cavalerii Danubieni) populari în epoca romană imperială. De asemenea “zeițele acolite” din epoca preromană le însoțesc pe cele principale și pe reliefurile Cavalerilor Traci și Danubieni, fenomenul de *interpretatio Romana* sugerându-ne, uneori, și domeniile lor de competență (identificarea cu Victoria sau Nemesis). Alături de aceste prime două categorii, zeiță principală și acolite, sunt depistabile și divinitățile feminine colective, atât în epoca preromană (Popești, Poiana), cât și ulterior, în legătură cu Cavalerul Trac (Nimfele tracice) și cu Cavalerii Danubieni (Matres?). Ni se înfățișează astfel un panteon bogat, cu divinități feminine diversificate atributiv și teritorial, precum și figuri divine ce evoluează diacronic. Totuși, este posibil ca intervalul temporal vast asupra căruia s-a concentrat analiza, precum și spațiul întins de o parte și de alta a Dunării inferioare să creeze această impresie a unui panteon mozaicat. Se adaugă și absența unor canoane iconografice bine stabilite și fluiditatea identificărilor prin *interpretatio*, fluiditate caracteristică provinciilor dunărene. La fel, seriile încă mici de reprezentări pentru epoca preromană împiedică formularea unor concluzii tranșante. Evident, toate aceste reprezentări de divinități feminine sunt dovezile materiale ale acelei vaste categorii arhetipale de tipul “Marii Mame”, dar trebuie distins între formele pe care le ia această structură de gândire mitică în diacronie, în diferitele secvențe temporale, și în spațiu. Cert este că aceste divinități feminine sortite să rămână anonime, sunt integrate într-un sistem politeist complex, ierarhizat și organizat, așa cum ne lasă să înțelegem reprezentările lor artistice.

NOTE

¹ M. Bărbulescu, *ActaMN*, VIII, 1971, p. 91-107; *idem*, *Actes du IIe Congres International de Thracologie*, II, București, 1980, p. 259-264, *idem*, *Culte greco-romane în provincia Dacia*, diss. Cluj-Napoca, 1985, p. 192-195.

² J. F. Neigeblaur, *Dacian aus den Ueberresten des klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenburgen*, Kronstadt, 1851, 206, nr. 45; At. M. Marienescu, *Cultulu păgân și*

creștinu, I, București, 1884, p. 432.

³ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 145-146; J. Toutain, *Les cultes paiens dans l'Empire romain*, I, Paris, 1907, p. 260-273; 320-324; 360-371; 407-408, C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 147, 153-156.

⁴ N. Gostar, *Alia Iași*, II, 1965, p. 245-247.

⁵ J. Toutain, *Les cultes paiens dans l'Empire romain*, Paris, 1920; Paul-Marie Duval, *Les dieux de la Gaule*, Paris, 1993, p. 43-92; M. Bărbulescu, *Dacia N.S.*, XXII, 1978, p. 376-377.

⁶ CIL III, 1002, N. Gostar, *op. cit.*, p. 241-243.

⁷ Adriana Rusu, E. Pescaru, *La Politique ediltaire dans les provinces de l'Empire romain*, Cluj, 1993, p. 201-203; I. Piso, Adriana Rusu, *RMI*, I, 1990, p. 16, nr. 10; D. Protase, *EphNap*, IV, 1994, p. 35-36.

⁸ D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuviorum*, I-II, Leiden, 1965, 1976.

⁹ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 148-149; I. I. Russu, *AIISC*, V, 1948, p. 83; Ljubica Zotovic, *Les elements orientaux dans le culte des Cavaliers Danubiens et quelques nouveaux aspects de ce culte*, în *Hommages a Maarten J. Vermaseren*, III, Leiden, 1978, p. 1351-1378; Ivana Popovic, *Les Cavaliers Danubiens*, *LIMC*, VI, 1, 1992, p. 1080.

¹⁰ I. I. Russu, *ActaMN*, IV, 1967, p. 94-103; Nubar Hamparțumian, *Corpus cultus Equitis Thracii. IV. Moesia Inferior (Romanian section) and Dacia*, Leiden, 1979, nr. 137-174; C. C. Petolescu, *SCIIVA*, 31, 1980, 4, p. 637-640.

¹¹ Lucia [eposu-Marinescu, *Muzeul Național*, VII, 1983, p. 75-81; S. Rinaldi Tufi, *I Cavalieri danubiani e i loro misteri*, în *I Daci*, Milano, 1997, p. 90-91.

¹² P. Alexandrescu, *SCIV*, 22, 3, 1971, p. 660-662; D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 34-67, 94-96; M. Gramatopol, *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982, p. 97; A. Fol, I. Marazov, *Goldene fährte Thrakien*, Insbruck, 1978, p. 19; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 216; V. Sîrbu, G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, București, Brăila, 1997, p. 73.

¹³ M. Gramatopol, *loc. cit.*; A. Fol, I. Marazov, *op. cit.*, p. 52; I. Venedikov, *Études Balcaniques*, V, 1966, p. 243; V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 73.

¹⁴ E. Moscalu, P. Voievozeanu, *Actes du IIe congrès international de thracologie*, București, 1976-1980, p. 386; V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 78.

¹⁵ I. H. Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, II, București, 1993, p. 58-59; V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 74, 159-164.

¹⁶ I. H. Crișan, *Civilizația...*, p. 45-46; A. Fol, I. Marazov, *op. cit.*, p. 32, 38-39.

¹⁷ I. H. Crișan, *Civilizația...*, p. 55-56; R. Florescu, *Arta dacilor*, București, 1968, p. 34.

¹⁸ R. Florescu, *op. cit.*, p. 44-45.

¹⁹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 198.

²⁰ I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 234.

²¹ I. H. Crișan, *Civilizația...*, p. 43; A. Fol, I. Marazov, *op. cit.*, p. 122.

²² D. Berciu, *op. cit.*, p. 197.

²³ A. Milcev, *Arheologia Sofia*, XV, 1, 1973, p. 1-14; N. Fettich, *Acta archæologica academiae scientiarum hungaricae*, III, Budapest, 1959, 127-176.

²⁴ M. Babeș, *SCIIVA*, 23, 8, 1997, p. 336; V. Drâmboianu, *SCIIVA*, 30, 1, 1979, p. 95-96; V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 87.

²⁵ I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 219-220.

²⁶ Sîrbu - Florea, *op. cit.*, p. 28, 217.

²⁷ I. Glodariu, V. Moga, *EphNap*, IV, 1994, p. 39-42.

²⁸ V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 96; I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 226.

²⁹ Al. Vulpe, *SCIV*, XVI, 1965, p. 341-351.

³⁰ R. Vulpe, *Materiale*, III, 1957, p. 234.

³¹ M. Gumă, *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 46-50.

³² C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 117-118.

³³ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 204-205; *idem*, *Burebista și*

epoca sa, București, 1977, p. 420-423.

³⁴ P. Alexandrescu, *Dacia N. S.*, XVII, 1-2, 1983, p. 64-65.

³⁵ V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 73.

³⁶ *ibidem*; M. Gramatopol, *Dacia antiqua*, București, 1982, p. 97; I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 216; *idem*, *Civilizația...*, p. 35-36; I. Venedikov, *Études Balkaniques*, V, 1966, p. 243.

³⁷ E. Pottier, *DA IV*, I, Paris, 104-105.

³⁸ I. Venedikov, *loc. cit.*

³⁹ G. Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, 1998, p. 311; J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, I, București, p. 298-312.

⁴⁰ R. Florescu, *op. cit.*, p. 44-45; D. Berciu, *op. cit.*, p. 198; M. Gramatopol, *Dacia...*, p. 96; V. Sîrbu - G. Florea, *op. cit.*, p. 96; I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*,

⁴¹ M. Gramatopol, *Dacia...*, p. 96; I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 219, 234-235; D. Berciu, *op. cit.*, p. 197; V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 97-96.

⁴² A. Milcev, *op. cit.*, p. 14; N. Fettich, *op. cit.*, p. 143.

⁴³ I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 366.

⁴⁴ A. Milcev, *loc. cit.*

⁴⁵ V. Drâmboianu, *op. cit.*, p. 96.

⁴⁶ V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 94-95.

⁴⁷ I. H. Crișan, *Burebista...*, București, 1977, p. 420-430.

⁴⁸ M. Gramatopol, *Dacia...*, p. 96; S. Sanie, *Din istoria culturii și civilizației geto-dacilor*, Iași, 1995, p. 135.

⁴⁹ V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 74; I. Glodariu, V. Moga, *EphNap.*, IV, 1994, p. 41-42.

⁵⁰ I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 366; J. Chevalier, A. Gheerbrant, *op. cit.*, p. 298-312.

⁵¹ J. Prieur, *Les animaux sacrés dans l'antiquité*, Paris, 1988, p. 104-105.

⁵² I. Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, 1994, p. 31-32; J. Chevalier, A. Gheerbrant, *op. cit.*, p. 140.

⁵³ C. Daicovicu, *Cetatea...*, p. 119-121.

⁵⁴ G. Florea, Liliana Suciu, *EphNap.*, V, 1995, p. 59.

⁵⁵ I. Glodariu, V. Moga, *op. cit.*, p. 46.

⁵⁶ I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 58-59.

⁵⁷ V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 75.

⁵⁸ G. Florea, Liliana Suciu, *op. cit.*, p. 58.

⁵⁹ I. H. Crișan, *Civilizația...*, p. 46; A. Fol, I. Marazov, *op. cit.*, p. 32.

⁶⁰ I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 365.

⁶¹ O. Navarre, *DA IV*, I, Paris, p. 73-76.

⁶² L. Ognenova-Marinova, *Actes du IIe congrès international de thracologie*, București, 1976-1980, p. 418; I. H. Crișan, *Civilizația...*, p. 46; *idem*, *Spiritualitatea...*, p. 365.

⁶³ G. Durand, *op. cit.*, p. 95.

⁶⁴ I. H. Crișan, *Civilizația...*, p. 45.

⁶⁵ P. Alexandrescu, *Dacia NS*, XVIII, 1974, p. 274-275.

⁶⁶ I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 365; M. Gramatopol, *Dacia...*, p. 97.

⁶⁷ V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 74-75.

⁶⁸ D. Berciu, *op. cit.*, p. 159.

⁶⁹ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 341-351; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 234; V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 97.

⁷⁰ M. Gumă, *op. cit.*, p. 46-56.

⁷¹ V. Sîrbu, G. Florea, *op. cit.*, p. 87.

⁷² I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 364.

⁷³ *ibidem*, p. 362.

⁷⁴ P. Alexandrescu, *Dacia NS*, XVIII, 1-2, 1984, p. 55

⁷⁵ L. Ognenova-Marinova, *op. cit.*, p. 422.

⁷⁶ G. Kazarov, *Die Denkmaler der Thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapest, 1938;

- LIMC, VI. 1, 1992, p. 1019-1078; Zlatozara Goceva, *BCH. Suppl. XIV*, Paris, 1986, p. 239-241.
- ⁷⁷ Nubar Hamparțumian, *op. cit.*, nr. 137-174; C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 637-640.
- ⁷⁸ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 101-102; C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 640; *idem*, *Drobeta*, I, 1974, p. 251.
- ⁷⁹ G. Kazarov, *op. cit.*, p. 5.
- ⁸⁰ *ibidem*, nr. 102, 151, 233, 246, 309, 310, 315, 487, 569, 603, 665, 679, 859, 955, 970, 1003; T. Stoyanov, *Ktema*, 10, 1985, p. 275.
- ⁸¹ G. Kazarov, *op. cit.*, nr. 318, fig. 174; 341.
- ⁸² *ibidem*, nr. 46, 120, 441, 515, 519, 796, 829, 917, 1029, 1032, 1114; T. Stoyanov, *op. cit.*, p. 275-276.
- ⁸³ G. Kazarov, *op. cit.*, nr. 28, 81, 156, 398, 714, 896; T. Stoyanov, *op. cit.*, p. 276.
- ⁸⁴ G. Kazarov, *op. cit.*, nr. 374, 400, 610, 648, 761, fig. 382; T. Stoyanov, *op. cit.*, p. 276.
- ⁸⁵ G. Kazarov, *op. cit.*, nr. 6, 16, 364, 619.
- ⁸⁶ *ibidem*, nr. 761, fig. 382.
- ⁸⁷ G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, III, Serdicae, 1961, nr. 1339, fig. 160 / 1339, nr. 1360, 1362, fig. 172 / 1360, 1362, nr. 1365, fig. 173 / 1365, nr. 1543, fig. 256 / 1543 etc.
- ⁸⁸ G. Kazarov, *op. cit.*, nr. 150; T. Stoyanov, *op. cit.*, p. 276.
- ⁸⁹ Alexandra Itefan, *Actes du Ier Congres International de Thracologie*, II, București, 1980, p. 289-294; T. Stoyanov, *op. cit.*, p. 276.
- ⁹⁰ G. Kazarov, *op. cit.*, nr. 399, fig. 224.
- ⁹¹ T. Stoyanov, *op. cit.*, p. 284.
- ⁹² G. Kazarov, *op. cit.*, nr. 310, fig. 169, nr. 986, fig. 476, nr. 309, fig. 168, nr. 331, fig. 187, nr. 45.
- ⁹³ G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, II, Serdicae, 1958, nr. 529, fig. 14/529.
- ⁹⁴ D. Tudor, *EDR*, VII, 1937, p. 189-356; *idem*, *CMRED*, I-II, Leiden, 1969, 1971.
- ⁹⁵ *idem*, *CMRED*, I, Leiden, 1969, nr. 12, 192, 193.
- ⁹⁶ *ibidem*, nr. 197.
- ⁹⁷ *ibidem*, nr. 183.
- ⁹⁸ *ibidem*, nr. 155, 156.
- ⁹⁹ *ibidem*, nr. 35, 72, 194.
- ¹⁰⁰ *ibidem*, nr. 47.
- ¹⁰¹ *ibidem*, nr. 34, 218.
- ¹⁰² *idem*, *EDR*, VII, 1937, p. 213-223; *idem*, *CMRED*, II, 1976, p. 99-109.
- ¹⁰³ L. A. Campbell, *Mithraic iconography and ideology*, Leiden, 1968, p. 331-333.
- ¹⁰⁴ D. Tudor, *CMRED*, II, 1976, p. 281.
- ¹⁰⁵ S. Rinaldi Tufi, *op. cit.*, p. 90.
- ¹⁰⁶ Ljubica Zotovic, în *Hommages a Maarten J. Vermaseren*, III, Leiden, 1978, p. 1371
- ¹⁰⁷ Ivana Popovic, *LIMC*, VI.1, 1992, p. 1080.
- ¹⁰⁸ R. Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, București, 1998, p. 287.
- ¹⁰⁹ D. Tudor, *CMRED*, I, Leiden, 1969, nr. 22, 28, 47, 48, 50, 59, 75, 77, 83, 97, 149, 199, 210, 228.
- ¹¹⁰ R. Turcan, *op. cit.*, p. 287.
- ¹¹¹ D. Tudor, *CMRED*, I, Leiden, 1969, nr. 1, 9, 10, 16, 17, 33, 64, 108, 110, 202, 203
- ¹¹² *ibidem*, nr. 58, 59, 64, 79, 106.
- ¹¹³ *ibidem*, nr. 183.
- ¹¹⁴ *ibidem*, nr. 3, 18, 23, 24, 25, 31, 32, 47, 50, 62, 76, 82, 95, 100, 118, 154, 175, 182, 184, 207.
- ¹¹⁵ *idem*, *CMRED*, II, 1976, p. 135-137.
- ¹¹⁶ *idem*, *CMRED*, I, 1969, nr. 194.
- ¹¹⁷ *ibidem*, nr. 47.
- ¹¹⁸ *idem*, *CMRED*, II, 1976, p. 27.

¹¹⁹ F. Chapouthier, *REA*, XLI, 1, 1939, p. 65.

¹²⁰ C. C. Petolescu, in *Oltenia*, 1, 1974, p. 61-69.

¹²¹ M. Bărbulescu, *ActaMN*, VIII, 1971, p. 91-107.

DIVINE IMAGES IN THE ART OF THE PRE-ROMAN DACIA. THE ISSUE OF THE "DANUBIAN" GODDESSES' PROTOTYPE

Summary

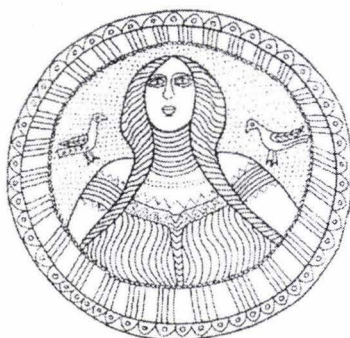
This is a typological and attributive analysis of the feminine deities which appear in the Thracian - Getic art, the art of the Dacian Kingdom, as well as on the religious monuments from the territory inhabited by Thracian - Getic populations during the Roman epoch. As a result of this analysis focused upon the divine feminine figures which populate the religious imaginary of the Thracian-Getic populations, a few conclusions can be drawn. In Thracian - Getic religion, there is not one Great Goddess only, but a lot of feminine deities of greater or smaller importance, represented in different hypostasis, with diverse attributions. These deities are perpetuated in the Roman epoch as well, represented on the cultual and votive reliefs dedicated to the Thracian and Danubian Riders Gods, deities which used to be worshipped by Thracian and Getic-Dacian ethnicals.

1

2

5

6

3

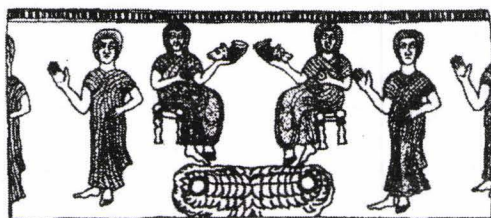

4

7

Planșa I: 1 - 2. Agighiol; 3. Bălănești; 4. Grădiștea Muncelului; 5. Galice; 6. Herăstrău;
7. Piatra Roșie

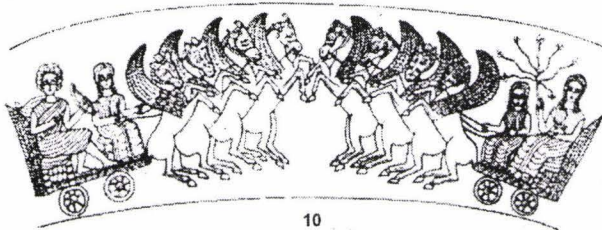

1a

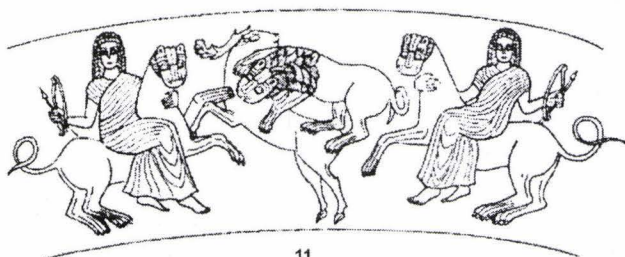
8

9

10

11

12

13

Planșa II: 8. Poroina; 9. Lupu; 10 - 11. Rogozen; 12. Popeștiâ; 13. Letnița

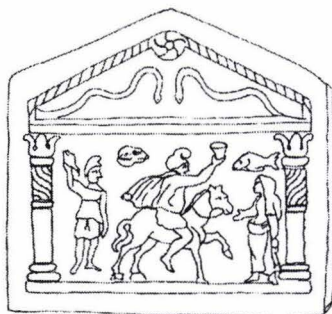
14

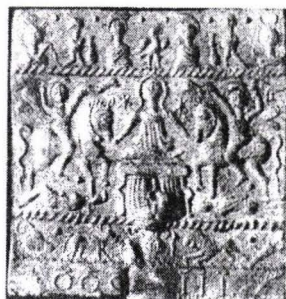
15

16

17

18

19

Planșa III: 14. Glava Panega; 15. Härletz - *Augustae*; 16. Petric; 17. *Daciae incertae*; 18. Reșca - *Romula*; 19. Alba Iulia - *Apulum*

GRUPA RĂSĂRITEANĂ A PODOABELOR DACICE (UN STUDIU PRIVIND RELAȚIILE INTER-REGIONALE ÎN DACIA PREROMANĂ ÎN SEC. I î.e.n. – I e.n.)

Aurel Rustoiu

Analiza podoabelor de argint, descoperite în tezaure, așezări sau izolat, a constituit un subiect constant în istoriografia privitoare la daci. Dintre numeroasele studii publicate de-a lungul anilor, sinteza lui K. Horedt, din 1973, constituie o lucrare fundamentală până astăzi. Profesorul clujean remarcă faptul că tezaurele dacice se împart în două grupe regionale. Grupa nordică localizată în Transilvania, se caracterizează prin asocierea fibulelor cu noduri, a celor de tip Latene târziu, a pandantivelor în formă de cui și a lanțurilor din zale pliate. Grupei sudice îi sunt specifice fibulele cu scut rombic, cele cu ornamente antropomorfe, fibulele-linguriță, lanțurile din zale împletite cunoscute și ca lanțuri în “coadă de vulpe” (*Fuchsschwanzkette*), pandantivele în formă de toporaș și cele rombice, spiralele ornamentate cu palmete ștanțate și cercei. Această grupă era localizată la sud de Carpați și în sudul Transilvaniei, linia de demarcație față de grupa nordică fiind reprezentantă de cursul Târnavelor¹. Încă de pe atunci, se putea observa că regiunea de sud și sud-vest a Transilvaniei (între bazinul Târnavelor și Carpați) constituie o zonă de contact în care pot fi identificate artefacte specifice ambelor grupe.

Descoperirile ulterioare nu au modificat fundamental aceste observații. Săpăturile de amploare desfășurate într-o serie de stațiuni dacice permit însă nuanțarea concluziilor mai vechi și precizarea unor detalii vizând aspectele regionale ale civilizației Daciei preromane. În 1973 s-a putut sesiza faptul că regiunile est-carpătice sunt lipsite, cu câteva excepții, de tezaure de podoabe de argint. Astfel de piese au fost descoperite însă în majoritatea așezărilor cercetate sistematic², ele ridicând o serie de probleme privind producerea, tipologia, raportul față de artefactele realizate din bronz și fier etc. Toate aceste probleme vor fi analizate în cele ce urmează. Dar mai întâi se impun o serie de precizări în legătură cu unele podoabe descoperite în tezaurul de la Clipicești (jud. Vrancea) sau izolat la Târpești (jud. Neamț).

Tezaurul de la Clipicești a fost descoperit în 1966 și publicat doar în 1972, după ce în anul precedent a fost recuperat o parte din inventar. El era alcătuit dintr-o fibulă cu noduri (Rustoiu tip 1 c – fig. 1/1), un lanț din verigi cu capete petrecute și înfășurate prinse unele de altele prin zale de sârme răsucite, bucăți de tablă dintr-o podoabă neidentificată și 12 tetradrahme thasiene³. Fibulele cu noduri din argint sunt specifice zonei intra-carpatică, exemplarele descoperite la sud (Întorsura, jud. Dolj; Gorni Dâbnik, Bulgaria) și răsărit de Carpați (Clipicești) constituind importuri în mediul respectiv. Este semnificativ și faptul că în aceleași zone apar sporadic exemplare din bronz, conturând un fenomen de imitare al artefactelor originale într-o arie periferică⁴. Lanțul își găsește analogii în exemplarele de bronz de la Altimir (Bulgaria) și poate în acela din argint de la Gorni Dâbnik (Bulgaria)⁵. Prin urmare, atât fibula cu noduri, cât și lanțul, constituie elemente “străine” în mediul dacic de la răsărit de Carpați.

În ceea ce privește fragmentul de torques descoperit la Târpești⁶ (fig. 1/3), acesta este asemănător ca execuție și ornamentație cu piesele provenite de la Sânger (jud. Mureș) și din două localități necunoscute din Transilvania⁷, fiind executate probabil în același atelier. Analogiile menționate indică, de asemenea, că podoaba de argint din Moldova constituie un import din zona intra-carpatică.

Podoabele de argint de la Clipicești și Târpești nu caracterizează, așadar, fenomenul de ansamblu al orfevrăriei dacilor est-carpatici. Pentru a surprinde trăsăturile esențiale ale modei din zona respectivă, voi trece în revistă principalele categorii de podoabe și accesorii vestimentare din argint, precum și replicile lor în bronz și fier. Ele provin aproape în totalitate din așezări.

Fibule

Fibulele de tip Latène târziu cu coardă exterioară sunt reprezentate de un singur exemplar descoperit în cetatea dacică de la Piatra Neamț – *Bâtca Doamnei*⁸ (fig. 1/4). Situl respectiv corespunde, în esență, prin caracteristicile sale (fortificații cu ziduri din piatră, terasări, turn-locuință, sanctuare etc.) complexelor similare din Transilvania și a făcut parte, foarte probabil, din sistemul defensiv al regatului dac până la cucerirea romană. În acest context, fibula menționată poate fi interpretată ca un produs transilvănean, exemplare similare fiind frecvente în tezaurile din interiorul arcului carpatic⁹. Din punct de vedere cronologic, ele au fost utilizate în al doilea și cel de-al treilea sfert al sec. I î.e.n.¹⁰.

Fibulele cu scut rombic sunt, de asemenea, slab reprezentate. Singurul exemplar din argint provine din așezarea de la Poiana (jud. Galați – fig. 2/1)¹¹. Tot acolo au fost descoperite alte 7 piese executate din bronz¹² (fig. 2/2-7). Fibulele de acest tip au fost datate în a doua jumătate a sec. I î.e.n. aria lor de răspândire cuprinde sudul Transilvaniei, zona Porților de Fier ale Dunării, Oltenia și Muntenia, precum și, sporadic, nordul Bulgariei¹³. Descoperirile de la Poiana marchează extremitatea estică a difuziunii acestor fibule.

Fibulele-linguriță sunt cele mai frecvente artefacte de acest fel. În așezarea de la Poiana (jud. Galați) au fost descoperite 10 exemplare de argint¹⁴ (fig. 2/8-11, 3/1-3), dintre care două sunt ornamentate zoomorf (una cu cap de lup – fig. 5/6, iar cealaltă cu o pasăre). De asemenea, sunt cunoscute 26 de piese de bronz (din care 6 prezentând ornamente ornitomorfe și/sau “perle” de sticlă – fig. 5/7-8, 10-12) și una din fier (fig. 3/12). Raportul dintre exemplarele de argint și cele din alte metale este de aproximativ 1/3.

Din așezarea de la Răcătău au fost recuperate două fibule-linguriță din argint (una cu ornament ornitormorf – fig. 4/10, 5/9) și 25 din bronz¹⁵ (fig. 4, 5/3-5), iar în așezarea de la Brad au fost găsite 11 exemplare din bronz (fig. 3/13, 5/1-2) și unul din argint¹⁶. În sfârșit, de la Mănăstioara – Fitionești (jud. Vrancea) provine o piesă ornamentată “cu perle” de sticlă (fig. 5/13), de la Căndești, resortul și acul ce bronz al unei fibule, iar de la Barboși un exemplar din același metal¹⁷.

Fibulele de tip linguriță au fost datate, pe baza originii și contextelor de descoperire, la sfârșitul sec. I î.e.n. și în prima jumătate a sec. I e.n.¹⁸. Ele sunt specifice grupei sudice a tezaurilor de argint dacice¹⁹. În ceea ce privește situația de la răsărit de Carpați, se poate constata că sunt mai frecvente în sudul Moldovei (la Poiana), după care numărul lor se reduce treptat spre nord. Acest fapt indică legăturile mai strânse pe care le-au avut regiunile din sudul Moldovei și, în special, așezarea de la Poiana cu centrele din Muntenia și Transilvania sudică. Pe de altă parte, în așezările est-carpătice (și, din nou, mai ales la Poiana) sunt documentate cele mai numeroase fibule cu ornamente zoomorfe (în special ornitomorfe) și “perlate” (10 exemplare din 14 cunoscute în întreaga Dacie, realizate din argint sau bronz)²⁰.

Fibule cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc, realizate din argint, au fost descoperite (câte un exemplar) la Poiana²¹ (fig. 6/2) și la Iași²² (fig. 6/1). Numărul replicilor în bronz și fier este însă mult mai mare (fig. 6). Astfel, la Poiana sunt documentate 13 exemplare²³, la Răcătău 9²⁴ și la Brad 5²⁵ (fig. 6). Piese respective lipsesc, cu o singură excepție (Remetea Mare)²⁶, din tezaurile de argint dacice. Ele au fost utilizate de la sfârșitul sec. I î.e.n. până în al treilea sfert al sec. I e.n.²⁷. Varianta ce mai târzie a fibulelor de acest tip (fig. 6/8, 15) este prezentă și în contextele arheologice din Dacia romană²⁸, ceea ce indică o datare la sfârșitul sec. I e.n. și în prima jumătate a veacului următor. Toate exemplarele datate înainte de constituirea provinciei Dacia provin de la răsărit de Carpați (Dumbrava, Poiana, Răcătău, Brad)²⁹. Fibulele cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc se întâlnesc atât în Transilvania³⁰, cât și în Muntenia³¹, dar numărul lor este net inferior față de al exemplarelor de la răsărit de Carpați (fig. 16). Singura excepție este constituită de cetatea de la Craiva (jud. Alba) unde au fost descoperite 7 piese³². Cantitatea mare de astfel de fibule în așezările dacice din Moldova, ca și prezența tuturor variantelor, indică faptul că

aceasta este zona în care au fost create și de unde s-au răspândit în celelalte regiuni ale Daciei.

Nu se cunosc fibule puternic profilate realizate din argint, dar în așezările est-carpătice au fost descoperite numeroase exemplare din bronz. De altfel, în așezarea de la Poiana a funcționat un atelier în care se produceau astfel de piese³³ (fig. 7/1-7). Potrivit tehnologiei utilizate, este de presupus că meșterul care a activat în atelierul respectiv era originar din Noricum sau Pannonia³⁴. Sunt documentate, de asemenea, o serie de fibule care au arcul ornamentat zoomorf (fig. 8). Astfel de artefacte își au originea în fibulele de tip Almgren 67-68 și au fost utilizate în zona est-alpină, de unde s-au răspândit pe spații largi (spre nordul și estul Europei)³⁵. La Căndești (jud. Vrancea)³⁶ a fost găsit un exemplar din argint (fig. 8/8). Cu toate că în lumea romană piesele de acest tip realizate din argint sunt puține, este de presupus că fibula de la Căndești constituie un import. Totuși, trebuie remarcat faptul că exemplarele de acest tip au intrat în moda comunităților dacice est-carpătice, după cum indică numărul relativ ridicat al pieselor de bronz (Poiana – 6 exemplare; Răcățoiu – 1; Brad – 1)³⁷. De asemenea, ornamentul zoomorf s-a bucurat de succes, el fiind transpus pe fibule-linguriță. Prezența decorului respectiv pe o serie întreagă de cercei din argint și bronz (vezi *infra*) confirmă încă o dată predilecția comunităților dacice din zonă pentru astfel de ornamente.

Varianța orientală a fibulelor puternic profilate a cunoscut o largă răspândire în așezările dacice din Moldova pe parcursul sec. I e.n., dar mai ales în a doua jumătate a secolului respectiv³⁸. Pe lângă numeroasele exemplare din bronz descoperite la Barboși, Brad, Dumbrava, Poiana (peste 50 exemplare), Răcățoiu³⁹ (fig. 9-10), amintesc piesa de argint de la Căndești⁴⁰ (fig. 9/7), pe cea din așezarea de la Brad⁴¹ (fig. 9/4) și cele patru exemplare de la Poiana⁴² (fig. 9/3, 10-12). Numărul mare de astfel de fibule (mai ales varianta mică) în stațiunile dacice de pe Siret, precum și existența a cel puțin două ateliere (Brad⁴³ – fig. 7/1, Poiana⁴⁴ – fig. 7/8), indică faptul că aceasta este zona de geneză, iar apoi s-au răspândit spre vest și est, în special în mediul sarmatic din nordul Mării Negre⁴⁵.

Lanțuri

Din componența tezaurilor de argint dacice au făcut parte cinci tipuri de lanțuri⁴⁶. Primul tip este reprezentat de lanțurile-coliere realizate din zale pliate (tip Horedt B1), specifice grupei nordice. Al doilea tip este constituit de lanțurile-coliere din zale împletite sau în formă de “coadă de vulpe” (tip Horedt B2), frecvente în tezaurile grupei sudice. Al treilea tip (lanțurile realizate din verigi cu capete petrecute și înfășurate – tip Horedt B3) a fost ilustrat doar de exemplarul de la Receaș care, deși descoperit într-un context aparținând sec. III e.n., a fost atribuit de K. Horedt orfevrăriei dacice. Al patrulea tip de lanțuri din argint este constituit de piesele realizate din zale de sârme răsucite. Al patrulea

tip de lanțuri cunosc o răspândire intra-carpatică (prima variantă) sau sudică (a doua variantă). În sfârșit, al cincilea tip este documentat prin exemplarele de la Tilișca (jud. Sibiu) și Fântânele (jud. Dolj). Este vorba de lanțuri-centuri realizate din verigi cu capete petrecute și înfășurate, legate între ele prin elemente de tablă îndoită.

În ceea ce privește piesele din Moldova, acestea sunt reprezentate de un exemplar de bronz descoperit la Poiana (jud. Galați)⁴⁷, aparținând lanțurilor din zale împletite. Lanțul respectiv a fost prevăzut cu pandantive. Analogiile din lumea romană⁴⁸ indică zona de proveniență și datarea (a doua jumătate a sec. I e.n. și începutul veacului următor) piesei din așezarea de la Poiana. De asemenea, în așezările de la Grădiștea (jud. Brăila)⁴⁹ și Răcătău⁵⁰ au fost descoperite elemente aparținând unor lanțuri din zale de sârme răsucite (fig. 1/2), acestea, la fel ca lanțul-centură din tezaurul de la Clipicești, pomenit anterior, constituie importuri din Transilvania sau din regiunile de la sud de Carpați.

Colane

În regiunile de la răsărit de Carpați nu sunt documentate colane de argint, cu excepția piesei de la Târpești care a fost adusă, așa cum am arătat, din Transilvania. Menționez, totuși că în așezarea de la Răcătău au fost descoperite două exemplare din bronz⁵¹. Oricum, este clar că aceste podoabe nu au intrat în componența ansamblurilor de podoabe specifice comunităților est-Carpatice.

Brățări

În ceea ce privește brățările, două sunt tipurile mai frecvente în așezările dacice de la răsărit de Carpați. Primul tip este reprezentat de piesele având capetele libere. Exemplare de acest fel au fost descoperite la Poiana (jud. Galați) și Grădiștea (jud. Brăila)⁵². Numeroase exemplare au fost realizate din bronz (Brad, Răcătău, Poiana)⁵³. Brățările de acest fel au cunoscut o largă utilizare atât în timp, cât și în spațiu.

Al doilea tip de brățări este constituit de piesele având capete petrecute și înfășurate (tip Horedt D3a și D3b). La răsărit de Carpați nu au fost încă identificate exemplare de argint, dar ele au existat cu siguranță. Din tezaurul monetar de la Dersca (județul Botoșani), îngropat după anii 119-122 e.n. (de când datează ultima monedă din depozit) făcea parte și o astfel de brățară⁵⁴ (fig. 11/7). Ea a fost realizată într-o tehnică întâlnită și în cazul unor podoabe dacice din sec. I î.e.n. – I e.n. Peste un înveliș de metal de calitate slabă a fost aplicată o tablă de argint având puritate ridicată⁵⁵. De asemenea, în marile așezări de pe Siret au fost descoperite numeroase exemplare din bronz sau din fier, fapt ce argumentează preferința pentru acest fel de accesorii⁵⁶. Brățările de tipul menționat sunt larg răspândite în Europa celei de a doua vârste a fierului, dar și mai târziu. În Dacia se întâlnesc în toate regiunile. Exemplarele descoperite în

tezaurе apartin secolelor I î.e.n. – I e.n., fiind – se pare – mai frecvente în grupele târzii⁵⁷.

Verigi și cercei

Verigile cu capete petrecute și înfășurate sunt foarte des întâlnite în așezările de pe Siret. La Brad, Răcătău și Piatra Neamț s-au descoperit și exemplare din argint⁵⁸, însă cele mai numeroase piese din metal prețios s-au descoperit la Poiana⁵⁹ (fig. 12/1-10). Cantitatea replicilor în bronz și fier este impresionantă⁶⁰ (fig. 12/11-15). În multe cazuri de verigile de acest fel sunt agățate pendante în formă de topor, dar mai ales, pendante din bare profilate⁶¹ (fig. 12/16-419). Piese în discuție au fost considerate de multe ori, eronat, ca reprezentând cercei. Ele au fost utilizate, mai degrabă, ca inele de buclă (după cum par să sugereze descoperirile din gropile cu schelete umane de la Brad) sau digitale⁶². Cronologia verigilor cu capete petrecute și înfășurate este foarte largă. Asocierea pieselor din așezările dacice de pe Siret cu pendante indică utilizarea lor pe scară largă mai ales pe parcursul sec. I e.n.⁶³.

Verigile spiralice din argint, atât de frecvente în tezaurele grupei sudice și într-o serie de situri din aceeași regiune lipsesc din așezările est-carpătice⁶⁴. Menționăm descoperirea a două exemplare simple de bronz la Poiana (jud. Galați)⁶⁵ și tot acolo, a singurei piese de bronz cu palmete ștanțate din Dacia⁶⁶. Exemplarul respectiv exprimă confecționarea unei astfel de spirale într-o zonă limitrofă ariei principale de difuziune a pieselor realizate din argint.

Cerceii constituie cele mai caracteristice podoabe ale zonei răsăritene, fiind documentate toate tipurile de astfel de artefacte cunoscute în Dacia.

Primul tip de cercei este constituit de piese realizate dintr-o bară de metal având un capăt ascuțit, iar celălalt prevăzut cu un buton conic (tip Horedt E5a). La Brad a fost descoperit un exemplar de argint și 6 de bronz⁶⁷ (fig. 12/24-29), la Răcătău unul de argint și altul de bronz⁶⁸ (fig. 12/23), iar la Poiana un singur cercei de argint⁶⁹. Piese de acest fel s-au răspândit spre vest, fiind prezente atât în tezaure, cât mai ales în așezări din Transilvania și Muntenia. Au fost datate în a doua jumătate a sec. I î.e.n. și pe parcursul primului secol al erei noi⁷⁰.

Al doilea tip este reprezentat de cerceii având corpul simplu sau torsionat și unul din capete aplatizat și ornamentat, de regulă, zoomorf (tip Horedt E5b). Podoabele de acest fel au fost cele mai des utilizate la răsărit de Carpați. Astfel, la Brad au fost identificați 11 cercei de bronz și unul de argint⁷¹ (fig. 13/4-9, 14-15), la Răcătău 2 din argint și 11 de bronz⁷² (fig. 13/1-3), la Poiana 3 din argint și 11 de bronz⁷³ (fig. 13/10-13), iar la Piatra Șoimului 2 exemplare din bronz⁷⁴. În așezările dacice de pe Siret au fost găsiți cca. 80% din totalul cerceilor scoși la lumină în toată Dacia. În ceea ce privește raportul dintre piesele de argint și cele de bronz, acestea din urmă constituie 80% din ansamblul pieselor. Din punct de vedere cronologic, cerceii de acest tip au fost utilizați pe

parcursul sec. I e.n. Absența lor din tezaurele dacice ar putea, eventual, indica o datare numai în a doua jumătate a veacului respectiv⁷⁵. Unele piese au putut rămâne în uz o vreme mai îndelungată, așa cum este cazul unui exemplar de argint provenind din necropola carpică, de la Bărboasa-Gălănești (jud. Bacău)⁷⁶.

Al treilea tip a fost sub-împărțit în două variante. O primă variantă este constituită de cerceii realizați dintr-un fir de metal având un capăt îndoit sub forma unei bucle, iar celălalt ca un cârlig (tip Horedt E5c). Piese de acest fel nu sunt numeroase în Dacia. Alături de exemplarul de argint din tezaurul de la Vedea (jud. Teleorman)⁷⁷, pot fi amintite cele din bronz de la Poiana⁷⁸ și Piatra Șoimului⁷⁹. Cerceii celei de a doua variante își au originea morfologică în piesele menționate anterior. Este vorba de cercei ale căror bucle de prindere au fost prelungite, iar sârma de bronz sau argint a fost răsucită sub forma unor spirale înlănțuite; corpul este simplu sau torsionat. La Răcătău au fost descoperite trei exemplare din bronz⁸⁰ (fig. 13/16-17), dar este presupus că locuitorii așezării respective au cunoscut și piese de argint. Un cercel confecționat din acest material a fost găsit la Craiva (jud. Alba)⁸¹, constituind probabil un import din zona est-carpatică. De altfel, în cetatea transilvăneană au mai fost găsite și alte artefacte avându-și originea în așezările de pe Siret. Piese în discuție au fost datate în sec. I e.n., unele exemplare, mai ales din argint, putând fi utilizate o perioadă mai îndelungată de timp. Un exemplu în acest sens îl constituie un cercel din provincia Dacia, descoperit în necropola de la Sopor de Câmpie⁸². Piesa respectivă a fost însă creată la răsărit de Carpați și a ajuns în Dacia romană în urma colonizării în provincie, în a doua jumătate a sec. II e.n., a unor comunități est-carpătice⁸³.

Pandantive

Dintre pandantivele descoperite în așezările de la răsărit de Carpați, le menționez pe cele în formă de toporaș. Exemplarele din argint sunt rare (Răcătău⁸⁴ – fig. 12/17), însă cele executate din bronz sau fier sunt foarte numeroase la Brad, Răcătău și Poiana⁸⁵ (fig. 12/16-17). În Dacia ele cunosc o răspândire sudică, fiind datate în a doua jumătate a sec. I î.e.n. și pe parcursul sec. I e.n. uneori și mai târziu. Piese din așezările de pe Siret provin, în general, din contexte arheologice databile în special în sec. I e.n.⁸⁶.

Din așezarea de la Grădiștea (jud. Brăila) provine un pandativ realizat din tablă de argint de formă cvasi-rectangulară⁸⁷ (fig. 12/22). A fost ornamentat cu trei linii incizate paralele, tăiate de o linie în zig-zag. Contextul în care a fost descoperit a fost datat în al treilea sfert al sec. I î.e.n. Pentru acest pandativ nu cunosc alte analogii în Dacia.

Amintesc, de asemenea, pandantivele din bară profilată (realizate din bronz)⁸⁸ și pe cele în formă de căldărușă (confecționate din bronz sau fier)⁸⁹ care, deși nu au cunoscut replici în argint, sunt caracteristice, prin numărul lor

mare, în special așezărilor de la răsărit de Carpați. Ele se întâlnesc și în alte regiuni ale Daciei dar numărul lor este net inferior.

Alte piese din aur și argint

Printre podoabele realizate din metale prețioase descoperite la răsărit de Carpați se numără o serie de artefacte realizate din aur și argint. Ele par a fi străine spațiului respectiv. Dintre piesele confecționate din aur databile în sec. I î.e.n. și la începutul veacului următor, sunt de amintit o “frunzuliță” din foaie de aur descoperită în tumulul I de la Poiana (jud. Galați)⁹⁰ și eventual cercelul de la Câmpeni (jud. Botoșani)⁹¹ și inelul de la Diaconi-Poiana (jud. Vrancea)⁹². În sec. I e.n. au fost încadrate inelul de aur cu camee provenind din așezarea de la Poiana (jud. Galați)⁹³ și două foițe de aur descoperite (alături de elemente de echipament militar specific sarmaților) în tumulul nr. I de la Răcătău⁹⁴.

“Frunzulița” de aur de la Poiana se înscrie într-un grup de descoperiri specifice unei arii mai largi. Este vorba de piesele provenind din mormintele aristocratice nord-balcanice din sec. II-I î.e.n., ele neavând analogii în alte spații și constituind, de regulă, piese unice ca tip⁹⁵.

Inelul de aur de la Poiana și, poate, cercelul de la Câmpeni și inelul de la Diaconi-Poiana, provin din lumea greco-romană, în timp ce piesele de la Răcătău își au originea, foarte probabil, în spațiul sarmatic⁹⁶.

Prin urmare, obiectele de aur menționate nu sunt specifice orfevrăriei locale. Ele ilustrează însă utilizarea lor sporadică într-o zonă aflată la periferia sau în afara regatului dac, în urma contactului cu lumea greco-romană sau sarmatică.

De pe rugul funerar al tumulului nr. III de la Brad au fost recuperate mai multe piese care făceau parte dintr-o centură⁹⁷. Este vorba de aplici, nituri, pandantive etc., din bronz, multe dintre ele fiind placate cu foiță de argint (fig. 14/1-19), centura respectivă a fost datată, potrivit analogiilor și contextelor e descoperire, în sec. I e.n. Este vorba de un import. Tot la Brad, în ultimul nivel de pe acropola așezării dacice, a fost descoperită o phaleră din argint cu diametrul de 6,2 cm⁹⁸ (fig. 14/20). Piese asemănătoare sunt frecvente în lumea romană. De la Ocnița⁹⁹ provine o phaleră asemănătoare (dar nu identică) constituind tot un import roman și datat, de asemenea, în sec. I e.n., la fel ca exemplarul de la Brad.

Menționez, de asemenea, un cârlig pentru închidere în formă de S (*S – förmige Schliesshaken*) din sârmă de argint descoperit la Piatra Neamț-Bâtca Doamnei. Obiectul în discuție, constituind un accesoriu vestimentar, a fost data în sec. I e.n. și provine din zona norico-panonică¹⁰⁰. El se adaugă altor importuri (fibule puternic profilate simple sau cu ornamente zoomorfe pe arc, fibule cu două noduri pe arc de tip Almgren 236 etc.) din Noricum sau Pannonia, frecvente la răsărit de Carpați, ilustrând relații strânse cu provinciile respective.

Pe parcursul sec. I î.e.n. în spațiul est-carpatic au fost importate sporadic o serie de obiecte de podoabă și de vestimentație din argint specifice Transilvaniei sau regiunilor sudice ale Daciei. Printre acestea se numără fibula cu noduri și lanțul-centură din tezaurul de la Clipicești, fibula de tip Latène târziu din cetatea de la Piatra Neamț – *Bâtca Doamnei*, fragmentele de lanțuri din zale de sârme răsucite de la Răcătău și Grădiștea, torquesul de la Târpești.

Brățările simple cu capete libere, cele cu capete petrecute și înfășurate și verigile având aceeași morfologie au fost utilizate o perioadă mai îndelungată, deși, potrivit contextelor de descoperire, majoritatea au fost datate pe parcursul sec. I. e.n. Ele au cunoscut o cantitate impresionantă de replici în bronz și fier.

În a doua jumătate a sec. I î.e.n., dar mai ales spre sfârșitul veacului respectiv, precum și în prima jumătate a secolului următor, se constată apariția unor piese caracteristice grupei sudice a tezaurilor de argint dacice. Este vorba de fibule cu scut rombic și de fibule-linguriță. Numărul exemplarelor din argint este redus în comparație cu cel al replicilor în bronz. Așezarea de la Poiana este cea mai bogată în astfel de artefacte de proveniență sudică, ele scăzând numeric în amonte pe cursul Siretului. Marea așezare de la Poiana a furnizat și alte materiale arheologice întâlnite frecvent în mediul getic de la sud de Carpați. Menționez o fibulă de tip Orlea-Maglavit¹⁰¹, paftaua de centură cu ornamente antropomorfe¹⁰² (fig. 1/5), având analogii apropiate într-un exemplar de la Popești¹⁰³ (fig. 1/6), bolurile ceramice cu decor în relief, mai numeroase decât în restul Moldovei¹⁰⁴ etc.

Pe parcursul sec. I e.n. își fac apariția o serie de artefacte metalice din argint, bronz, mai rar din fier, care caracterizează așezările est-carpătice, de unde se răspândesc apoi în alte zone ale Daciei. Fibulele-linguriță cu ornamente zoomorfe și/sau “perle” de sticlă se concentrează la Poiana (fig. 15). În restul Daciei ele sunt documentate la Ocnița și Craiva. Piese respective au fost create în atelierele din sudul Moldovei sub influența fibulelor puternic profilate cu arcul ornamentat zoomorf. Acestea din urmă sunt, de asemenea frecvente la Poiana.

Situații elocvente în privința aportului dacilor est-carpatici la orfevrăria Daciei sunt constituite de difuziunea fibulelor cu resort bilateral mare și coardă înfășurată de arc (fig. 16) și a celor aparținând variantei orientale a fibulelor puternic profilate (fig. 17), Primul tip este absent, cu o singură excepție (Remetea Mare), din tezaurile de argint dacice. Piese respective sunt deosebit de numeroase la Poiana, Răcătău și Brad. Ele apar sporadic și în alte regiuni. Se constată însă o concentrare semnificativă a unor astfel de artefacte la Sighișoara-Wietenberg și Craiva (fig. 16). Exemplarele încadrate în varianta orientală a fibulelor puternic profilate (primele două variante ale tipului amintit, pe care le-am definit recent)¹⁰⁵ sunt, de asemenea, foarte numeroase la răsărit de

Carpați. Pentru restul Daciei sunt de menționat concentrări semnificative la Sighișoara-Wietenberg și mai ales la Ocnița (fig. 17).

Cerceii constituie cele mai semnificative podoabe ale spațiului Daciei răsăritene. Exemplarele având un capăt ascuțit și celălalt conic sunt documentate în cantitate mare la Brad, după care numărul lor scade spre sud, la Răcătău și Poiana (fig. 8). Ei mai apar într-o serie de tezaure (Poiana-Gorj, Bălănești, Rociu) din vestul Munteniei și Olteniei, precum și în unele așezări din răsăritul Transilvaniei. Cerceii ornamentați zoomorf sunt prezenți în număr deosebit de mare în toate așezările de pe cursul Siretului (fig. 19). În restul Daciei apar sporadic. Trebuie remarcată descoperirea unui exemplar la Craiva. În sfârșit, cerceii ornamentați cu spirale sunt documentați deocamdată doar la Răcătău. O serie de exemplare din argint au ajuns la Craiva ori în spații mai îndepărtate (în mediul sarmatic din Câmpia Tisei)¹⁰⁶.

Mai trebuie menționate pandantivele – toporaș din argint și bronz, la care se adaugă unele tipuri realizate numai din bronz sau fier (pandantivele din bară profilată și cele căldărușă) care sunt specifice mediului dacic est-carpatic pe parcursul sec. I e.n.

Rezumând, se poate observa că în cea mai mare parte a sec. I e.n. orfevrăria dacică de la răsărit de Carpați s-a redus la o serie de importuri din alte zone, la imitarea în bronz sau fier a unor podoabe de argint utilizate cu precădere în alte regiuni (cum este cazul unei fibule cu noduri sau a unei verigi spiralice cu palmete ștanțate, ambele descoperite la Poiana) ori la utilizarea unor piese specifice unor spații mai largi. Originalitatea atelierelor și a modei dacilor din Moldova s-a manifestat mai ales pe parcursul sec. I e.n. Obiectele respective au fost descoperite mai ales în așezări. Absența tezaurelor de argint dacice, așa cum sunt ele cunoscute în Transilvania, Muntenia și Oltenia, denotă un alt “mecanism” de constituire a garniturilor de podoabe, și probabil deosebiri de ordin spiritual. De asemenea, numărul mare de replici în bronz și fier după podoabe de argint sugerează o “democratizare” a modei, în opoziție cu situația din prima jumătate a sec. I î.e.n. când fibulele cu noduri din argint – spre exemplu – au fost copiate rareori în bronz sau fier și numai în zonele limitrofe ariei principale de difuziune. Piese specifice zonei est-carpatică, care ar putea constitui o “grupă răsăriteană” a podoabelor dacice, sunt reprezentate de fibulele-linguriță cu ornamente zoomorfe și/sau “perle” de sticlă, fibulele cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc, fibulele puternic profilate de tip oriental, cerceii cu un capăt conic, cei ornamentați zoomorf precum și cerceii prevăzuți cu spirale. Garniturile vestimentare ale acestei grupe au fost completate cu piese având o difuziune mai largă, cum sunt brățările și verigile cu capete petrecute și înfășurate, pandantivele-toporaș etc. Aceștia li se adaugă artefactele realizate numai din bronz sau fier: pandantivele din bară profilată ori cele în formă de căldărușă.

Toate aceste artefacte au putut fi realizate în atelierele din Dacia răsăriteană. La Grădiștea, Barboși, Răcățau, Brad și mai ales la Poiana au fost identificate urmele unor astfel de ateliere în care erau prelucrat argintul și bronzul¹⁰⁷. Calitatea de centre comerciale a așezărilor respective, ca și existența a numeroși “consumatori” de astfel de produse, au atras și o serie de meșteri străini. Tehnica de realizare a unor fibule de la Poiana ilustrează activitatea unor artizani provenind din Noricum sau Pannonia¹⁰⁸.

În legătură cu sursele de materii prime sunt necesare o serie de precizări. Nu trebuie exclusă ideea unor exploatari metalifere locale. Însă unele descoperiri ridică problema comerțului cu materii prime necesare activității atelierelor. În cetatea dacică de pe Piatra Craivii (Craiva, jud. Alba) au fost descoperite numeroase piese metalice avându-și originea – așa cum am văzut anterior – în zonele de la răsărit de Carpați. Reamintesc fibula-linguriță cu decor zoomorf, numeroasele fibule cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc, cercei ornamentați zoomorf sau cu spirale. Stațiunea dacică de la Craiva se află pe o înălțime stâncoasă care domină prin altitudinea sa de 1083 m împrejurimile¹⁰⁹. Ea se situează însă la o distanță (cca. 20 km) prea mare de cursul Mureșului pentru a putea fi considerată un punct strategic și de supraveghere a circulației pe râul respectiv. În schimb, poziția sa sugerează controlul asupra comunităților din Munții Apuseni și a exploatărilor metalifere din regiune (zăcămintele complexe conținând fier, cupru, aur și argint). Activitățile de reducere și prelucrare a minereurilor de fier, cupru și argint documentate la Craiva¹¹⁰ confirmă rolul important al stațiunii în acest domeniu. Producția atelierelor respective a fost destinată probabil în bună parte comunităților rurale din valea Mureșului și celor de pe pantele răsăritene ale Munților Apuseni. Cantitatea mare de importuri provenind din regiuni diferite (din spațiul scordisc¹¹¹, din lumea romană¹¹² etc.) indică și un schimb de produse la distanțe mari. Printre obiectele destinate “exportului” s-au putut număra lingouri de cupru și argint furnizate unor ateliere de orfevrărie mai îndepărtate, cum sunt cele de la răsărit de Carpați. Podoabele est-carpatice aflate în număr mare la Craiva argumentează o astfel de ipoteză. Comerțul cu materii prime provenite din zona Munților Apuseni s-a desfășurat probabil pe cursurile Târnavelor. În acest sens, este semnificativ că în așezarea de la Sighișoara-Wietenberg având rol de stațiune comercială, au fost descoperite o serie de artefacte metalice (fig. 16-18) și ceramice provenite probabil din zona Siretului care jalonează ruta menționată¹¹³.

Aprovizionarea cu metale prețioase a fost probabil intermitentă. Așa se explică realizarea unor podoabe prin topirea unor monede de argint. Tezaurul de la Stăncuța (jud. Brăila), conținând tetradrachme thasiene, denari republicani și douălingouri de argint realizate prin topirea monedelor, constituie un exemplu elocvent în acest sens¹¹⁴. De asemenea, apariția unor podoabe de argint având un miez din metal de calitate slabă și un înveliș de puritate ridicată, cum este cazul

brățării de la Dersca (jud. Botoșani), exprimă aceeași aprovizionare neregulată cu materii prime din Transilvania.

Comerțul cu podoabe a cuprins și alte zone ale Daciei. Este de remarcat, în primul rând, prezența la Ocnița, jud. Vâlcea, a mai multor fibule-linguriță ornamentate zoomorf sau cu "perle" de sticlă, a fibulelor cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc. și mai ales, a celor puternic profilate de tip răsăritean. Așezarea respectivă a constituit un centru economic de primă mărime, prosperitatea ei datorându-se, foarte probabil, exploatării și comercializării sării din zonă. Numărul mare de importuri provenind din lumea celtică de la Dunărea mijlocie sau din mediul scordisc¹¹⁵, prezența pieselor din Imperiul Roman¹¹⁶ ori a artefactelor avându-și originea în alte zone ale Daciei, constituie tot atâtea argumente în acest sens.

În așezările și cetățile din răsăritul Transilvaniei au fost descoperite o serie de podoabe importate probabil din zona Siretului, Cele două regiuni au cunoscut legături strânse pe parcursul Latene-ului târziu, după cum indică și analiza altor artefacte¹¹⁷.

În sfârșit, podoabele est-carpătice au fost documentate și în zona Sălajului. Centrele dacice de la Moigrad și Șimleu Silvaniei au întreținut legături strânse cu celții din zona Dunării mijlocii, iar apoi cu provincia Pannonia. Această idee este susținută de importurile ceramice celtice sau de artefactele metalice (fibule, piese de centură) provenind din Pannonia¹¹⁸. Dacii din zona respectivă au intermediat, probabil schimburile comerciale dintre unele regiuni ale Daciei și spațiului pannonic. Prin intermediul lor au putut fi vehiculate spre mediul sarmatic din zona Tisei o serie de podoabe est-carpătice, cum este cazul cercelului din argint cu ornamente spiralice descoperit la Szolnok¹¹⁹.

O serie de podoabe și accesorii vestimentare au fost descoperite în mediul roman din provincia Dacia. Este vorba de variantele târzii ale fibulelor cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc (mai multe exemplare în necropola de la Locusteni și în cea de la Obreja)¹²⁰ și de un cercel de argint cu ornamente spiralice din necropola de la Sopor de Câmpie¹²¹. Fibulelor de la Locusteni li se adaugă alte artefacte de origine răsăriteană, ceea ce i-a determinat pe unii cercetători să presupună producerea unui transfer de populație daco-sarmatică din Moldova în interiorul teritoriului roman în prima jumătate a sec. II e.n. (fie în vremea lui Traian fie în cea a lui Hadrian). În ceea ce privește fibula de la Obreja și cercelul de argint de la Sopor de Câmpie, acestea constituie piese rămase în uz o perioadă mai îndelungată. Originea lor este tot răsăriteană. Cele două necropole transilvănene reflectă procesul unei colonizării fie din Moldova fie din rândul comunităților transferate deja la începutul sec. II e.n. în sudul Olteniei. Acest moment a fost fixat în timp după războaiele marcomantice, în doua jumătate a se. II e.n.¹²².

Analiza pieselor de podoabă și de vestimentație din așezările dacice de la

răsărit de Carpați, precum și a altor categorii de materiale sau complexe arheologice, ilustrează o regionalizare a civilizației dacice din zona respectivă. Alături de aspectele generale proprii unei arii mai vaste din Dacia, pot fi detectate o serie de aspecte specifice locale. Astfel, unele artefacte au fost create în această regiune și au fost difuzate apoi spre est și vest. Lor li se adaugă materiale provenite din Imperiul Roman (Italia sau provinciile dunărene, în special Noricum și Pannonia), din mediul elenistic pontic sau oriental, precum și din lumea sarmatică. Calitatea de centre comerciale a așezărilor de pe Siret a influențat decisiv atât acumularea unor bunuri materiale vestice și răsăritene, cât și difuziunea altora în cele două direcții. Din acest punct de vedere, așezările din valea Siretului constituie limita de întâlnire a lumii orientale cu cea romană occidentală.

În această atmosferă, dacii est-carpatici au creat o serie de podoabe și accesorii vestimentare care individualizează moda comunităților acelei regiuni. Contribuția lor la ansamblul modei Daciei preromane s-a manifestat mai ales pe parcursul sec. I e.n., când poate fi definită o “grupă răsăriteană” a podoabelor dacice.

ANEXE

1. Lista fibulelor-linguriță cu ornamente zoomorfe și/sau “perle” de sticlă

1. CRAIVA (jud. Alba): Rustoiu 1989, p. 137, nr. 5, fig. 2/5
2. MÂNĂSTIOARA – Fitionești (jud. Vrancea): Bobi 1981, p. 507, fig. 1; Rustoiu 1993, p. 141, fig. 1/5
3. OCNIȚA (jud. Vâlcea): Berciu 1981, fig. 20/1, 3, pl. 36/5
4. POIANA (jud. Galați): Teodor, Țau 1996, fig. 12/3-4, 8-9, 12, 13/2; Rustoiu 1989, idem 1997a, p. 109, nr. 20
5. RĂCĂȚĂU (jud. Bacău): Căpitanu 1984, fig. 1/5

2. Lista fibulelor cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc (numai descoperiri din Dacia preromană)

1. ARPAȘU DE SUS (jud. Sibiu): Macrea, Glodariu 1976, p. 77, fig. 45/1
2. BRAD (jud. Bacău): Ursachi 1985, p. 230-231, tip g, h, i, pl. 205/3, 11, 329/10-12, 14
3. CRAIVA (jud. Alba): Beciu, Popa, Daicoviciu 1965, fig. 33C/19-24; Moga 1979, p. 513-514, pl. I/1
4. DUMBRAVA (jud. Iași): Sanie, Sanie 1973, p. 80, fig. 16/4
5. IAȘI (jud. Iași): Severeanu 1935, p. 199, fig. 36
6. OCNIȚA (jud. Vâlcea): Berciu 1981, p. 89, 125, fig. 20/4, pl. 102/17
7. POIANA (jud. Galați): Vulpe, Vulpe 1927-1932, p. 326, fig. 106/11-12, 25, 28; Mărghitan 1976, pl. XIII/5; Teodor, Țau 1996, fig. 20/4, 7, 11, 13-15
8. POPEȘTI (jud. Giurgiu): Turcu 1967, p. 169, 171, pl. II/1, III/2
9. RĂCĂȚĂU (jud. Bacău): Căpitanu 1984, p. 66, 69-70, fig. 4/6, 6/12, 7/1-3, 7-8, 9/4, 6, 8
10. REMETEA MARE (jud. Timiș): Bleyer 1906, p. 363-364, fig. 1/1-3, 2/1-3; Rustoiu 1997a, fig. 39/13-15

11. SIGHIȘOARA – Wietenberg (jud. Mureș): Horedt, Seraphin 1971, fig. 63/12-13, 64/14; Andrițoiu, Rustoiu 1997, fig. 122/4-6
12. TG. MUREȘ (jud. Mureș): Fettich 1953, p. 157, fig. 22/4
13. ZEMPLIN (Slovacia): Budinsky-Kricka, Lamiova-Schmiedlova 1990, pl. II/13
14. ŽIDOVAR (Jugoslavia): Uzelac et al. 1997, p. 74, fig. 59

3. Lista fibulelor puternic profilate de tip oriental din Dacia preromană (variantele Rustoiu 20a și 20b)

1. BARBOȘI (jud. Galați): Dragomir 1984, p. 178, pl. XIII/67
2. BRAD (jud. Bacău): Ursachi 1995, p. 229-231, fig. 204/10-14, 205/2, 15, 359/11, 361/3; idem 1980-1982, p. 113-114, pl. XVI/19, 22, XVII/1, XXI/3
3. CÂNDEȘTI (jud. Vrancea): Bichir 1993, p. 143-145, fig. 6/1-3
4. DIVICI (jud. Caraș-Severin): Gurnă, Luca, Săcărin 1987, pl. XXI/1
5. DUMBRAVA (jud. Iași): Sanie, Sanie 1973, p. 80, fig. 16/1
6. JIGODIN (jud. Harghita): Rustoiu 1997a, p. 112, nr. 7
7. MEREȘTI (jud. Harghita): Rustoiu 1997a, p. 112, nr. 8
8. MOIGRAD (jud. Sălaj): Macrea, Rusu, Mitrofan 1962, p. 488, fig. 8/20
9. OCNIȚA (jud. Vâlcea): Berciu 1981, pl. 20/1-4, 13, 23/5, 31/12, 37/5, 71/5, 81/6, 82/7, 91/11, 102/10-11, 16
10. POIAN (jud. Covasna): Szekely 1976, p. 235, fig. 6/1; idem, 1973, p. 528, pl. 1/6
11. POIANA (jud. Galați): Rustoiu 1997a, p. 112, nr. 12 (cu bibliografia mai veche); Teodor, Țau, 1996
12. RĂCĂȚĂU (jud. Bacău): Căpitanu 1984, p. 67-70, fig. 4/7, 6/2-11, 8/1-9, 9/1-2; Rustoriu 1997a, p. 112, nr. 13
13. RÂȘNOV (jud. Brașov): Costea 1970, p. 25, fig. 26; idem 1974-1975, p. 279, fig. 3/2
14. SIGHIȘOARA – Wietenberg (jud. Mureș): Rustoriu 1994, p. 27-29, fig. 2-4
15. STRAJA (jud. Covasna): Tzony 1979, p. 195, fig. 2/10
16. TINOSU (jud. Prahova): Vulpe, Vulpe 1924, p. 214, fig. 44/2

4. Lista cerceilor cu butoni conici

1. BĂLĂNEȘTI (jud. Olt): Popescu 1971, p. 292, fig. 5/1-2
2. BRAD (jud. Bacău): Ursachi 1995, p. 240-241
3. MEREȘTI (jud. Harghita): Crișan, Ferenczi 1994, p. 380, 387, pl. V/11
4. OCNIȚA (jud. Vâlcea): Berciu 1981, pl. 37/9
5. POIANA (jud. Galați): Vulpe et al. 1951, p. 205, fig. 25/4
6. POIANA (jud. Gorj): Mărghitan 1976, pl. XV/3-4
7. RADOMIR (Bulgaria): Ljubenova 1985, p. 32, fig. 15
8. RĂCĂȚĂU (jud. Bacău): Căpitanu 1989, p. 102
9. ROCIU (jud. Argeș): Teodorescu, Rizea, Dupoi 19i69
10. SIGHIȘOARA – Wietenberg (jud. Mureș): Horedt, Seraphin 1971, fig. 62/16; Andrițoiu, Rustoiu 1997, fig. 118/4
11. ȘIMLEUL SILVANIEI (jud. Sălaj): Rustoiu 1996a, p. 197, nr. 17, fig. 51/6-7
12. ZETEA (jud. Harghita): Szekely 1949, p. 21, pl. IV/40

5. Lista cerceilor cu ornamente zoomorfe

1. BRAD (jud. Bacău): Ursachi 1980-1982, p. 116, pl. XVI/26-27, XXVIII/2-3; idem 1995, p.

2. CRAIVA (jud. Alba): Rustoiu 1996a, p. 196, nr. 3, fig. 51/15
3. LIUBCOVA (jud. Caraș-Severin): Rustoiu 1996a, p. 196, nr. 4, fig. 51/16
4. MICLOV VALE (jud. OLT): Preda 1982, p. 126
5. OCNIȚA (jud. Vâlcea): Berciu 1981, pl. 84/1, 88/8, 95/2
6. PIATRA ȘOIMULUI (jud. Neamț): Vulpe 1937-1940, p. 57
7. POIANA (jud. Galați): Rustoiu 1996a, p. 196, nr. 9 (cu bibliografia mai veche); Teodor, Țau, 1997, fig. 3/16-18, 20-21
8. RĂCĂȚĂU (jud. Bacău): Căpitanu 1976, p. 66, fig. 43/2; idem 1989, p. 102

NOTE

- ¹Horedt 1973, p. 147-148.
- ²Cunoașterea aprofundată a podoabelor dacice de la răsărit de Carpați, precum și deslușirea fenomenelor de cultură și civilizație din acea zonă, se datorează, în primul rând, cercetărilor sistematice și contribuțiilor lui V. Ursachi, V. Căpitanu, S. Teodor, S. Sanie etc.
- ³Mitrea, 1972.
- ⁴Rustoiu 1997a, p. 31-32.
- ⁵Rustoiu 1996a, p. 112-113; idem 1997b, p. 153-154.
- ⁶Marinescu-Bîlcu 1962.
- ⁷Teglas 1904, p. 174-175; Popescu 1937-1940, p. 194, fig. 13/1; Fettich 1953, p. 157, pl. XXXIII/1-1a, 2-2a; Marinescu-Bîlcu 1962; Rustoiu 1987-1988, p. 1081; idem 1994, p. 30.
- ⁸Gostar 1969, fig. 14.
- ⁹Horedt 1973, p. 133-136, fig. 3-4; Rustoiu 1997a, p. 40-41.
- ¹⁰Rustoiu 1997a, p. 40.
- ¹¹Teodor, Țau 1996, fig. 5/13.
- ¹²Teodor, Țau 1996, fig. 5/1-2, 9, 11, 15; Vulpe et al. 1952, p. 202, fig. 25/4, 26/1-4.
- ¹³Rustoiu 1997a, p. 44.
- ¹⁴Teodor, Țau 1996, fig. 12-13; Vulpe, Vulpe 1927-1932, p. 326-327, 344, fig. 106/15-17, 127; Vulpe et. al. 1951, p. 190, fig. 24/5; idem 1952, p. 207, 209, fig. 28; Mărghită 1976, pl. XIII/7; Sanie 1981, pl. 11/6.
- ¹⁵Căpitanu 1984, p. 64-66, fig. 1/5-13, 2/1-6, 3/1-6, 10/11.
- ¹⁶Ursachi 1995, p. 227-228, pl. 203/6-15.
- ¹⁷Bobi 1981, p. 507, fig. 1; Rustoiu 1993, p. 141, fig. 1/5; Florescu, Florescu 1983, fig. 5/9; Sanie 1983, p. 143; idem 1988, p. 53.
- ¹⁸Rustoiu 1997a, p. 49-50.
- ¹⁹Horedt 1973, fig. 3-4; Rustoiu 1997a, p. 49.
- ²⁰Teodor, Țau 1996, fig. 12/3-4, 8-9, 12, 13/2; Rustoiu 1989; idem 1993; idem 1997a, tip 16d.
- ²¹Mărghită 1976, p. 39, nr. 17, pl. XIII/5.
- ²²Severanu 1935, p. 199, fig. 36.
- ²³Vulpe, Vulpe 1927-1932, p. 326, fig. 106/11-12, 25, 28; Teodor, Țau 1996, fig. 20/4, 7, 11, 13-15.
- ²⁴Căpitanu 1984, p. 66, 69-70, fig. 4/6, 6/12, 7/1-3, 7-8, 9/4, 6, 8.
- ²⁵Ursachi 1995, p. 230-231, tip g, h, i, pl. 205/3, 11, 329/10-12, 14.
- ²⁶Bleyer 1906, p. 363-364, fig. 1-1-3, 2/1-3; Rustoiu 1997a, fig. 39/13-15.
- ²⁷Rustoiu 1997a, p. 43-44.
- ²⁸Rustoiu 1997a, p. 43-44; Cociș, Opreanu 1998, p. 195-196, pl. I/3-8.
- ²⁹Sanie, Sanie 1973, p. 80, fig. 16/4; Teodor, Țau 1996, fig. 20/15; Căpitanu 1984, fig. 4/6; Ursachi 1995, fig. 205/11.
- ³⁰Arpașu de Sus, Sighișoara-Wietenberg, Tg. Mureș.

- ³¹Ocnîța, Popești. Vezi *infra* lista 2.
- ³²Berciu, Popa, Daicoviciu 1965, fig. 33C/19-24; Moga 1979, p. 513-514, pl. I/1.
- ³³Teodor, Țau 1996, fig. 4/7-9, 24/3.
- ³⁴Rustoiu 1997a, p. 20-21, 24-26, fig. 7/12-18.
- ³⁵Rustoiu 1989, cu bibliografia.
- ³⁶Bobi 1981, p. 507, fig. 2; Rustoiu 1989, p. 136, nr. 3, fig. 2/9.
- ³⁷Rustoiu 1997a, p. 113, lista 18; Teodor, Țau 1996, fig. 4/1-3, 5-6.
- ³⁸Rustoiu 1997a, p. 53-55.
- ³⁹Rustoiu 1997a, p. 112, lista 17.
- ⁴⁰Bichir 1993, p. 143-145, fig. 6/1.
- ⁴¹Ursachi 1995, p. 229, pl. 204/12, 329/5.
- ⁴²Mărghitan 1976, pl. XIII/1-4.
- ⁴³Ursachi 1995, pl. 205/15.
- ⁴⁴Teodor, Țau 1996, fig. 24/6.
- ⁴⁵Rustoiu 1997a, p. 54.
- ⁴⁶Rustoiu 1996a, p. 110-114, tipurile 1-4 și 6.
- ⁴⁷Vulpe et al. 1951, p. 208, fig. 25/2.
- ⁴⁸Popovic 1994, p. 247-248, nr. 132-133, 135-136.
- ⁴⁹Sîrbu 1996, fig. 123/16.
- ⁵⁰Căpitanu 1989, fig. 11/12.
- ⁵¹Căpitanu 1989, pl. I/2, 4, fig. 1/4-5.
- ⁵²Sârbu 1992, p. 38; Rustoiu 1996a, p. 191, nr. 11.
- ⁵³Ursachi 1995, p. 234-236, pl. 206/2, 6, 10, 207/7, 9, 12, 14; Căpitanu 1989, p. 100-101; Vulpe, Vulpe 1927-1932, p. 328-329, fig. 108/10-11, 13, 110/3, 15, 19, 127; Vulpe et al. 1951, p. 208; idem 1952, p. 202, fig. 23/1.
- ⁵⁴Sanie, Șadurschi 1976, p. 83-90, fig. 3.
- ⁵⁵Rustoiu 1996a, p. 49-53; idem 1996b, p. 43-54.
- ⁵⁶Rustoiu 1996a, p. 192-193, lista 6; Teodor 1997, p. 392, fig. 2/5-6, 9-10.
- ⁵⁷Rustoiu 1996a, p. 94-95.
- ⁵⁸Ursachi 1995, p. 240, pl. 208/21, 330/20; Căpitanu 1989, fig. 4/28-29; Mătasă et al. 1961, fig. 3/3 (Bîtea Doamnei), 4/4 (Dărmănești).
- ⁵⁹Mărghitan 1976, p. 37-38, nr. 2-10, pl. XII/2-10.
- ⁶⁰Rustoiu 1996a, p. 108.
- ⁶¹Rustoiu 1996a, p. 123-124, fig. 86/7-10.
- ⁶²În legătură cu funcționalitatea foarte diversă a verigilor cu capete petrecute și înfășurate vezi Rustoiu 1989-1993.
- ⁶³Rustoiu 1996a, p. 107-108, 123-124.
- ⁶⁴Horedt 1973, tip E4a și E4b.
- ⁶⁵Teodor 1997, fig. 3/1-2.
- ⁶⁶Teodor 1997, fig. 3/6.
- ⁶⁷Ursachi 1995, p. 240-241.
- ⁶⁸Căpitanu 1989, p. 102.
- ⁶⁹Vulpe et al. 1951, p. 205, fig. 25/4.
- ⁷⁰Rustoiu 1996a, p. 102-103, fig. 50.
- ⁷¹Ursachi 1980-1982, p. 116, pl. XVI/26-27, XXVIII/2-3; idem 1995, p. 240-242.
- ⁷²Căpitanu 1976, p. 66, fig. 43/2; idem 1989, p. 102.
- ⁷³Vulpe, Vulpe 1927-1932, p. 327, fig. 108/9, 12, 110/4, 9, 13, 18, 24-25, 27; Mărghitan 1976, pl. XII/11-12; Teodor 1997, fig. 3/16-18, 20-21.
- ⁷⁴Vulpe 1937-1940, p. 57.
- ⁷⁵Rustoiu 1996a, p. 103-104.
- ⁷⁶Căpitanu 1975, p. 312, fig. 13/6.
- ⁷⁷Mărghitan 1976, fig. 3/19.
- ⁷⁸Teodor 1997, fig. 3/19.

- ⁷⁹Vulpe 1937-1940, p. 57, fig. 41/17.
- ⁸⁰Căpitanu 1989, pl. III/5-6, fig. 3/15-17.
- ⁸¹Berciu, Popa, Daicoviciu 1965, fig. 33A/22; Moga 1979, p. 215, pl. II/1.
- ⁸²Protase 1976, p. 25, pl. XXVII/3.
- ⁸³Opreanu 1997, p. 123; idem 1998, p. 103-104.
- ⁸⁴Căpitanu 1989, pl. IV/13.
- ⁸⁵Rustoiu 1996a, p. 205, nr. 3, 10, 13; Teodor 1997, fig. 3/13-14.
- ⁸⁶Rustoiu 1996a, p. 124.
- ⁸⁷Sîrbu 1996, fig. 49/11.
- ⁸⁸Rustoiu 1996a, p. 123-124, tip 3.
- ⁸⁹Rustoiu 1996a, p. 125, tip 5.
- ⁹⁰Vulpe 1976, p. 208.
- ⁹¹Zaharia et al. 1970, p. 250, nota 150.
- ⁹²Rustoiu 1996a, p. 33.
- ⁹³Vulpe 1957, p. 150, fig. 6.
- ⁹⁴Inf. V. Căpitanu. Vezi Rustoiu 1996a, p. 34.
- ⁹⁵Rustoiu 1996a, p. 36.
- ⁹⁶Rustoiu 1996a, p. 37.
- ⁹⁷Ursachi 1995, p. 255-257.
- ⁹⁸Ursachi 1995, pl. 210/37.
- ⁹⁹Petculescu 1994, pl. 3/9.
- ¹⁰⁰Sanie 1981, p. 61-692, pl. 12/8.
- ¹⁰¹Teodor, Țau 1996, fig. 3/9.
- ¹⁰²Babeș 1983, p. 218-219, fig. 12.
- ¹⁰³Babeș 1983, p. 215.
- ¹⁰⁴Vulpe, Gheorghită 1976, p. 179, fig. 3.
- ¹⁰⁵Rustoiu 1997a, p. 53-55.
- ¹⁰⁶Vaday 1988-1989, p. 45, fig. 4/8, pl. 95/2.
- ¹⁰⁷Rustoiu 1996a, p. 53-61.
- ¹⁰⁸Rustoiu 1997a, p. 24-26.
- ¹⁰⁹Moga 1981.
- ¹¹⁰Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 38; Wollmann 1971; Moga 1979; Rustoiu 1996a, p. 59.
- ¹¹¹Spre exemplu o fibulă lanceolată: vezi Rustoiu 1997a, p. 98, nr. 1.
- ¹¹²Glodariu 1974.
- ¹¹³Rustoiu 1994; Andrițoiu, Rustoiu 1997, p. 126-127.
- ¹¹⁴Preda 1957, p. 113-124. Vezi și Medeleț 1994, p. 195-196.
- ¹¹⁵Menționez ca exemple o fibulă lanceolată, o cataramă de la centură cu astragale și ceramica pictată celtică: Rustoiu 1996a, p. 201, nr. 4; idem, 1997a, p. 88, nr. 3; Florea 1998, p. 59-60.
- ¹¹⁶Berciu 1998, *passim*.
- ¹¹⁷Rustoiu 1994; Florea 1998, p. 100, 105-106.
- ¹¹⁸Florea 1998, p. 56-59; Rustoiu 1996a, p. fig. 74/18; idem 1997a, fig. 57/5, 58/4, 68/7.
- ¹¹⁹Vasay 1988-1989, p. 45, fig. 4/8, pl. 95/2.
- ¹²⁰Cociș, Opreanu 1998, p. 195-196, tip 2.
- ¹²¹Protase 1976, p. 25, pl.- XXVII/3.
- ¹²²Opreanu 1997, p. 122-123; idem, 1998, p. 102-104; Cociș, Opreanu 1998, p. 201-202.

BIBLIOGRAFIE

1. ANDRIȚOIU I., RUSTOIU A., *Sighișoara – Wietenberg, Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, București, 1997
2. BABEȘ M., *Paftalele Latène târzie din sud-estul Europei*, SCIVA, 34, 1983, 3, p. 196-221

3. BERCIU D., *Buridava dacică*, București, 1981
4. BERCIU I., POPA AL., DAICOVICIU H., *La forteresse dace de Piatra Craivii*, *Celticum*, XII, 1965, p. 115-124
5. BICHIR Gh., *Date noi cu privire la pătrunderea sarmanților în teritoriul geto-dacic*, *SCIIVA*, 44, 1993, 2, p. 135-169
6. BOBI V., *Două fibule dacice din colecțiile Muzeului vrâncean*, *Vrancea*, IV, 1981, p. 507-509
7. BUDINSKY-KRICKA V., LAMIOVA-SCHMIEDLOVA M., *A Late 1st Century B.C. – 2nd Century A.D. Cemetery at Zemplin*, *SlovArch*, XXXVIII, 1990, 2, p. 245-344
8. CĂPITANU V., *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în se. II-III e.n. în jud. Bacău*, *Muzeul Național*, II, 1975, p. 293-334
9. CĂPITANU V., *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău*, *Carpica*, VIII, 9, 49-120
10. CĂPITANU V., *Fibule de tip Latene descoperite în așezarea de tip dava de la Răcătău*, *Carpica*, XVI, 1984, p. 61-83
11. CĂPITANU V., *Obiecte de podoabă și piese vestimentare descoperite în dava de la Răcătău*, *Carpica*, XX, 1989, p. 97-124
12. COCIȘ S., OPREANU C., *Barbarische Fibeln aus dem römischen Dakien: Ihre historische Bedeutung*, *ActaMN*, 35/I, 1998, p. 195-228
13. COSTEA F., *Așezarea dacică de la Râșnov*, *Cumidava*, IV, 1970, p. 17-48
14. COSTEA F., *Prezențe romane în sud-estul Transilvaniei*, *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, p. 277-284
15. CRIȘAN V., FERENCZI ȘT., *Alezarea dacică de la Merești (jud. Harghita). Cercetările arheologice din anii 1986-1993*, *ActaMN*, 31/I, 1994, p. 377-432
16. FETTICH N., *Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch dakischen Beziehungen*, *ActaArchHung*, III, 1953, p. 127-178
17. FLOREA G., *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I a. Chr. – I p. Chr.)*, Cluj, 1998
18. GLODARIU I., *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974
19. GLODARIU I., IAROSLAVSCHI E., *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, Cluj Napoca, 1979
20. GOSTAR N., *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969
21. GUMĂ M., LUCA A.S., SĂCĂRIN C., *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1985-1987*, *Banatica*, 9, 1987, p. 199-238
22. HORED T K., *Die dakischen Silberfunde*, *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 127-167
23. HORED T K., SERAPHIN C., *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schässbueg*, Bonn, 1971
24. LJUBENOVA V., *Anticen proizvodstven I tăgovski centăr kraji Radomir*, *Arheologija Sofia*, XXVII, 1985, 3, p. 26-37
25. MACREA M., RUSU M., MITROFAN I., *Șantierul arheologic Porolissum, materiale*, VIII, 1962, p. 485-492
26. MACREA M., GLODARIU I., *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976
27. MARINESCU BĂLCU S., *Un torques geto-dacic din argint descoperit în Moldova*, *SCIIV*, XIII, 1962, 1, p. 111-114
28. MĂRGHITAN L., *Tezaure de argint dacice. Catalog*, București, 1976
29. MĂTĂȘ C. et al., *Săpăturile de la Piatra Neamț*, *Materiale*, VII, 1961, p. 339-346
30. MEDELEȚ F., *În legătură cu o mare spirală dacică din argint aflată în Muzeul Național din Belgrad*, *Analele Banatului*, III, 1994, p. 192-230
31. MITREA I., *Un nou tezaur de tetradrahme thasiene și podoabe dacice de argint descoperit în Moldova*, *SCIIV*, 23, 1972, 4, p. 641-646
32. MOGA V., *Piese de argint din cetatea dacică de la Piatra Craivii*, *ActaMN*, XVI, 1979, p. 513-518
33. MOGA V., *Așezarea și cetatea dacică de la Piatra Craivii*, *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p.

34. OPREANU C., *Piese metalice de factură barbară în cimitirele din Dacia romană*, EphemNap, VII, 1997, p. 117-128
35. OPREANU C.H., *Dacia romană și barbaricum*, Timișoara, 1998
36. PETCULESCU L., *Roman military equipment in the Dacian hill-fort at Ocnîța*, Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Lublin/Marburg, 1994, p. 61-77
37. POPESCU D., *Objets de parure geto-daces en argent*, Dacia, VII-VIII, 1973-2940, p. 183-202
38. POPESCU E., *În legătură cu un tezaur dacic de argint din județul Olt*, Sesiunea de comunicări a Muzeelor de istorie – decembrie 1964, I, București, 1971, p. 290-303
39. POPOVIC I., *Antique Silver from Serbia*, Beograd, 1994
40. PREDĂ C., *Contribuții la problema provenienței argintului din tezaurele geto-dace în lumina descoperirii monetare de la Stăncuța*, SCIV, VIII, 1957, p. 113-124
41. PREDĂ FL., *Contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacilor de pe parcursul mijlociu al Oltului*, Analele Univ., București, seria istorie, 31, 1982, p. 125-129
42. PROTASE D., *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Câmpie*, București, 1976
43. RUSTOIU A., *Colanele de argint daco-getice*, ActaMN, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 1079-1093
44. RUSTOIU A., *Fibulele dacice cu ornamente zoomorfe*, Apulum, XXVI, 1989, p. 135-145
45. RUSTOIU A., *Fibulele-linguriță ornamentate cu "perle"*, Tibiscum, VIII, 1993, p. 141-146
46. RUSTOIU A., *O podoabă de coral, sticlă și bronz din cetatea dacică de la Sighișoara-Wietenberg*, EphemNap, 1994, p. 23-31
47. RUSTOIU A., *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – I d. Chr.)*, Tehnici ateliere și produse de bronz, București, 1996
48. RUSTOIU A., *Podoabe dacice de argint cu miez de calitate inferioară*, EphemNap, VI, 1996, p. 43-54
49. RUSTOIU A., *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, București, 1997
50. RUSTOIU A., *Influences celtiques dans l'orfèvrerie dacique du Ier s. av. J.C.*, The Thracian World at the Crossroads of Civilizations, I, București, 1997, p. 152-167
51. SANIE S., *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. – III e.n.)*, Iași, 1981
52. SANIE S., *Cercetările arheologice de la Dumbrava*, CI, IV, 1973, p. 61-92
53. SANIE S., ȘADURSCHI P., *Tezaurul de la Dersca (jud. Botoșani)*, CI, VII, 1976, p. 83-90
54. SEVEREANU G., *Fibules appartenant aux collections du Musée Municipal de Bucharest et du dr. Severeanu*, București I. Revista Muzeului Municipiului București, 1935, 2, p. 184-217
55. SÎRBU V., *Un atelier de prelucrare a podoabelor de bronz descoperite în dăva de la Grădiștea, jud. Brăila*, Istros, VI, 1992, p. 37-45
56. SÎRBU V., *Dăva getică de la Grădiștea, Brăila*, 1996
57. SZÉKELY Z., *Zetevara*, Sf. Gheorghe, 1949
58. SZÉKELY Z., *Vase grecești și imitații de la Cernat și Poian (jud. Covasna)*, SCIV, 24, 1973, 3, p. 527-531
59. SZÉKELY Z., *Nouvelles données sur la culture geto-dace du sud-est de la Transylvanie*, Thraco-Dacica, I, 1976, p. 231-240
60. TÉGLAS I., *Ezüst-torquesről a Mezöségről*, ArchÉrt, XXIV, 1904, p. 174-175
61. TEODOR S., *Objets de parure de Piroboridava (Poiana, dep. de Galați)*, The Thracian World at the Crossroads of Civilizations, I, Bucharest, 1997, p. 391-400
62. TEODOR S., ȚAU S., *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana (I)*, Fibule, ArhMold, XIX, 1996, p. 57-105
63. TEODORESCU V., RIZEA I., DUPOI V., *Un tezaur de podoabe dacice de argint și de monede republicane romane descoperit în Muntenia*, StComPitești, 1969, p. 101-108
64. TURCU M., *Fibule La Tène*, București, V, 1967, p. 161-176

65. TZONY M., *Așezarea daco-romană de la Straja, Pontica*, XII, 1979, p. 193-196
66. URSACHI V., *Rituri și ritualuri de înmormântare la populația dacică din cetatea de la Brad*, MemAnt, XII-XIV, 1980-1982, p. 105-151
67. URSACHI V., *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995
68. UZELAC J. et al., *Zidovar. Bronze Age and Iron Age Settlement*, Belgrade-Vrsac, 1997
69. VADAY A.H., *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok*, Antaeus, 17-18, 1988-1989
70. VULPE AL., *La nécropole tumulaire gete de Popești*, Thraco-Dacica, I, 1976, p. 193-215
71. VULPE R., *Les fouilles de Calu*, Dacia, VII-VIII,
72. VULPE R., *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Base-Moldavie*, Dacia, N.S., I, 1957, p. 143-164
73. VULPE R. et al., *Activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci*, SCIV, II, 1951, 1, p. 177-216
74. VULPE R., *Șantierul Poiana*, SCIV, III, 1952, p. 191-230
75. VULPE R., VULPE E., *Les fouilles de Tinosu*, Dacia, I, 1924, p. 166-223
76. VULPE R., *Les fouilles de Poiana*, Dacia, III-IV, 1927-1932, p. 253-251
77. WOLLMANN V., *Valoarea cercetărilor metalografice pentru studierea unor descoperiri arheologice*, Apulum, IX, 1971, p. 282-292
78. ZAHARIA N. et al., *Așezări din Moldova din paleolitic până în sec. al XVIII-lea*, București, 1970

DIE ÖSTLICHE GRUPPE DES DAKISCHEN SCHMUCKERS (EINE UNTERSUCHUNG ZU DEN INTERREGIONALEN BEZIEHUNGEN IM VORRÖMISCHEN DAKIEN IM 1. JH. V. CHR. – 1 JH. N. CHR.)

Zusammenfassung

1973 definierte K. Horedt das Dasein zweier Gruppen dakischer Horte, die Silbeschmuck enthalten. Die nördliche Gruppe wurde im Norden Siebenbürgens identifiziert, die südliche Gruppe im südlichen Teil des innerkarpatishen Gebiets und in der Walachei. Die Funde der letzten Jahrzehnte aus den dakischen Siedlungen östlich der Karpaten bezeugen das Dasein einer östlichen Gruppe des dakischen Schmucks.

Im Laufe des 1 Jh. v. Chr. wurden in den ostkarpatishen Raum vereinzelt eine Reihe von silbernen Schmuckstücken Gebiete Dakiens eigen (Abb. 1/1-4).

In der zweiten Hälfte des 1 Jh. v. Chr., besonders gegen Ende des Jahrhunderts, wie auch in der ersten Hälfte des folgenden Jahrhunderts, ist das Auftreten von Schmuckstücken zu verzeichnen, die für die südliche Gruppe der dakischen Silberhorte kennzeichnend sind. Es handelt sich um Schildfibeln und Löffelfibeln (Abb. 2/8-11, 3-4, 5/15). Die Anzahl der Silberexemplare ist im Vergleich mit jener der bronzenen gering.

Im Laufe des 1 Jh. n. Chr. erscheint eine Reihe metallischer Artefakte aus Silber, Bronze, seltener aus Eisen, die die ostkarpatishen Siedlungen kennzeichnen, von wo sie sich dann in andere Gebiete Dakiens verbreiten. Es geht

um die Löffelfibeln mit zoomorphen Verzierungen und/oder Glas "perlen" (Abb. 5/7-13 und Abb. 15), Filben mit beiderseitiger l anger Spiralwindung und dem B gel um die Sehne gewunden (Abb. 6 und Abb. 16), stark profilierte Fibeln orientalischen Typs (Abb. 9-10 und Abb. 17), Ohrringe mit einb m kegelförmigen Ende (Abb. 12/23-29 und Abb. 18), Ohrringe mit Spiralverzierung (Abb. 13/16-17).

In der dakischen Festung von Craiva (Kresi Alba) aus Siebenbürgen wurden die meisten ostkarpatischen Importe gefunden. Diese Festung hatte die Rolle, die reichen Metallvorkommen in den Westkarpaten zu überwachen. Die große Anzahl von Schmuckstücken, die aus dem Osten der Karpaten eingeführt wurden, suggeriert daß sich die Werkstätten in der Moldau mit Metall aus der Gegend der Westkarpaten versorgten. Diese Versorgung geschah mit Unterbrechungen. So erklärt sich die Herstellung von Schmuck durch das Einschmelzen von Silbermünzen, wie im Falle des Hortes von St ncu a (Kreis Br ila).

Die dakischen Siedlungen im Serethal (Poiana, R c t u, Brad) die als Handelszentren fungierten, bilden die Grenze der orientalischen zur römisch-westlichen Welt. So wurden einige Artefakte in dieser Gegend hergestellt und nach Osten und Westen verbreitet. Hinzu kommen Gegenstände aus dem Römischen Reich (aus Italien oder den Donauprovinzen, besonders Noricum und Pannonien), aus dem pontischen griechischen Milieu wie auch aus der sarmatischen Welt.

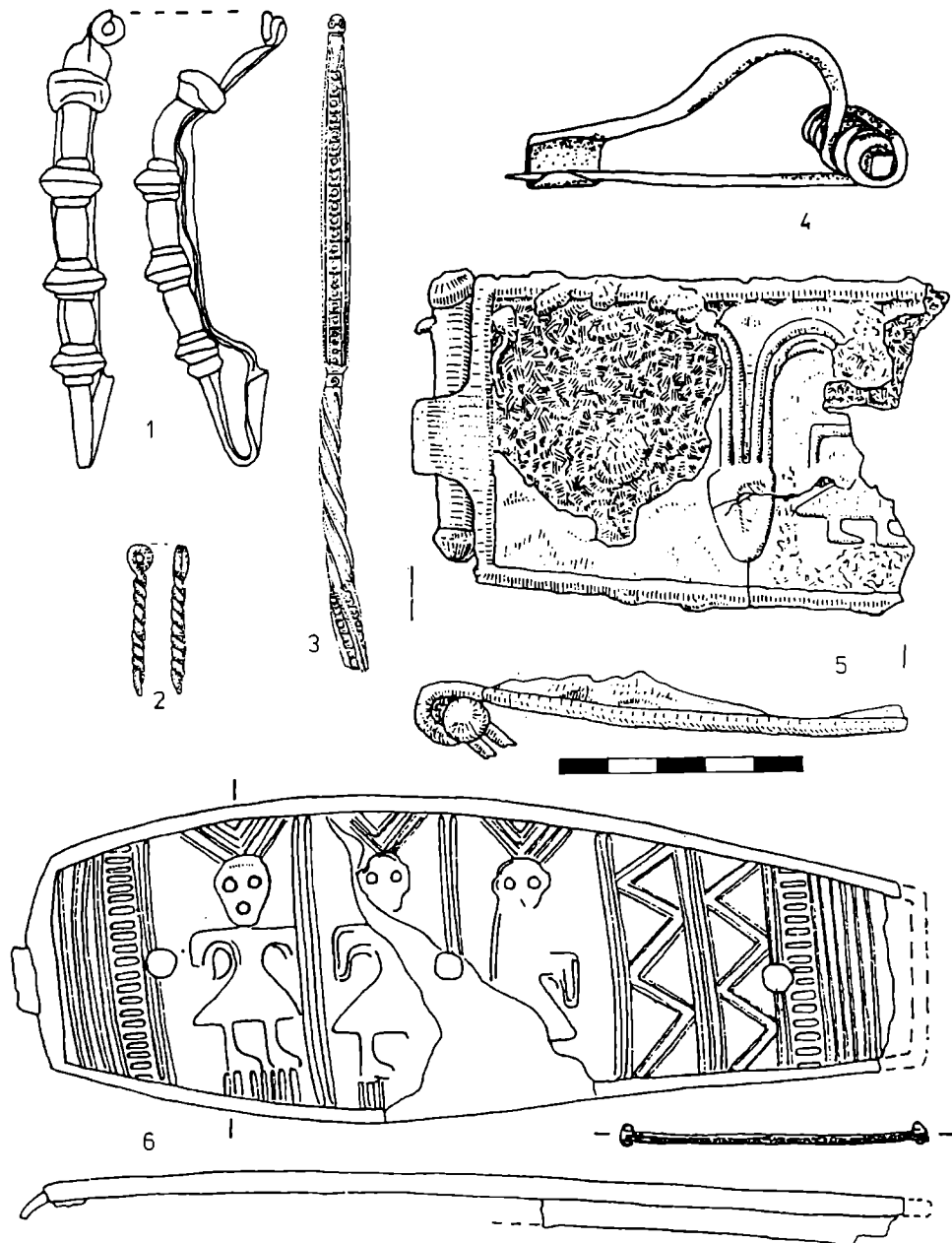

Fig. 1. – 1. Clipicești (după Mitrea); 2. Grădiștea (după Sîrbu); 3. Târpești (după Marinescu-Bîlcu); 4. Piatra Neamț – Bâtea Doamnei (după Gostar); 5. Poiana; 6. Popești (ambele după Babeș); 1-4. argint; 5-6. bronz și fier, 4-fără scară

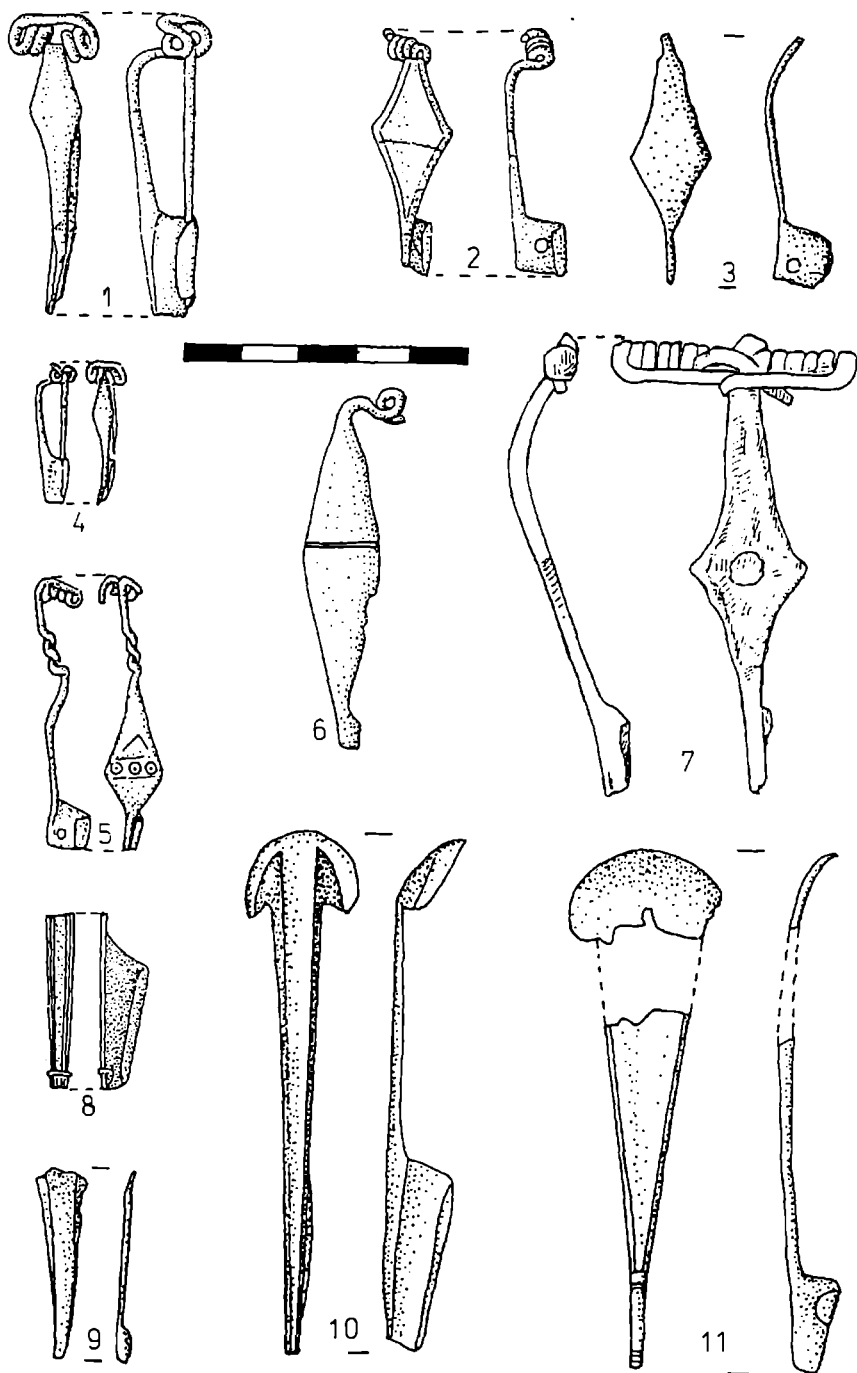

Fig. 2. – 1-11. Poiana (după Teodor, Țau), 1,8-11 – argint, 2-7 – bronz

Fig. 3. – 1-12. Pioiana (1-după Mărghitan; 2-12 după Teodor, Țau); 13. Brad (după Ursachi), 1-3 argint; 5-11,13 bronz, 12 fier

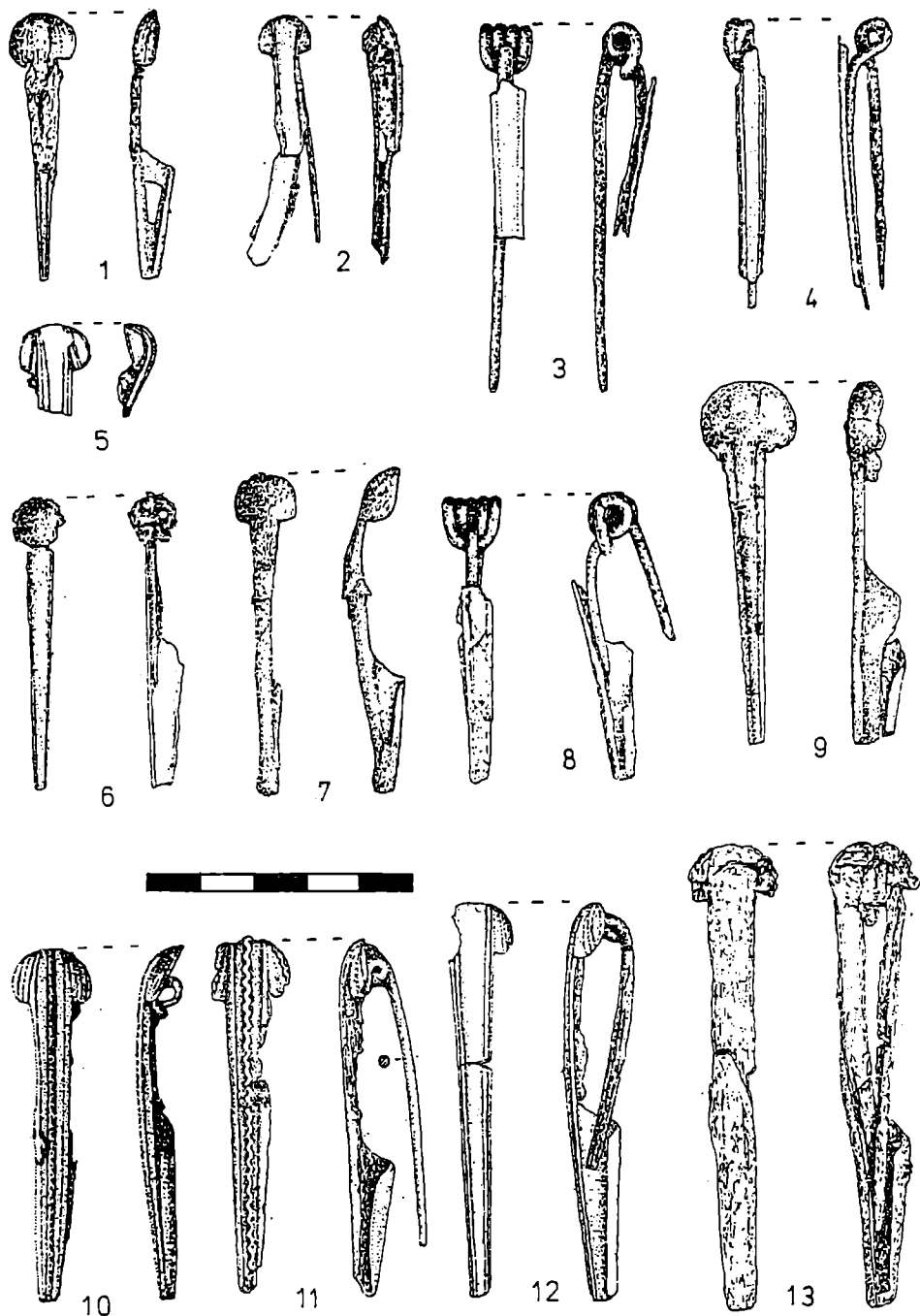

Fig. 4. – Răcătău (după Căpitanu), 10. argint, restul bronz

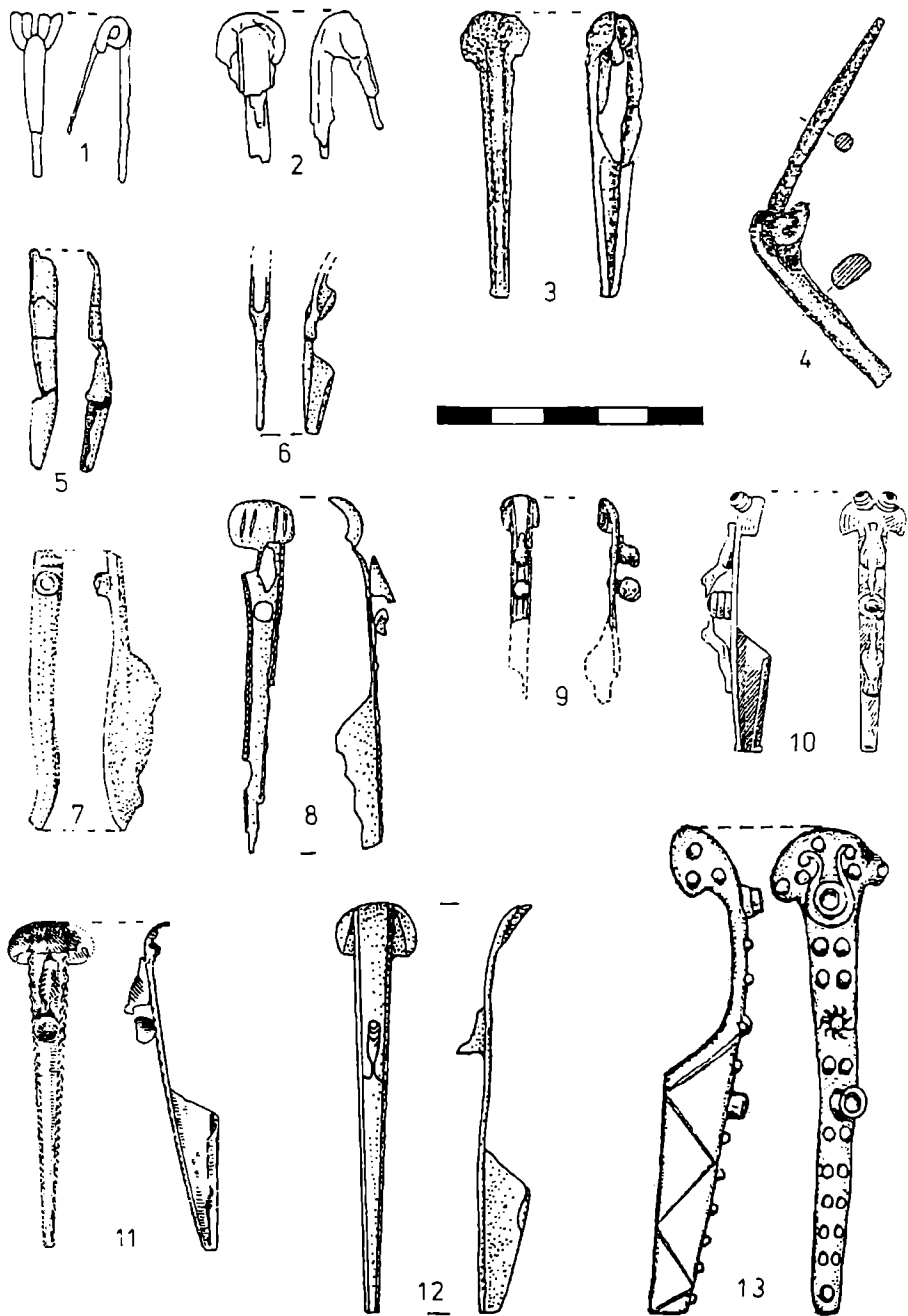

Fig. 5. – 1-2 Brad (după Ursachi; 3-5,9 Răcătău (după Căpitanu); 6-8, 10-12 Poiana (6-8, 12 după Teodor, Tațu; 10-11 după Vulpe); 13. Mănăstioara-Fitionești (după Bobi), 6,9-argint, restul bronz, 13. fără scară

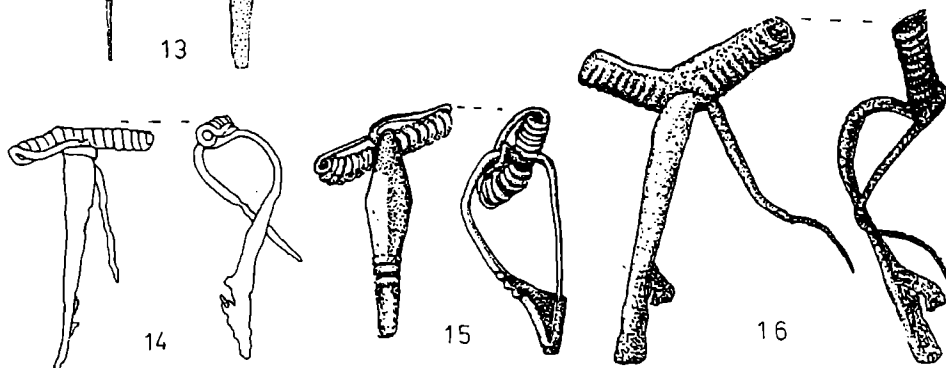
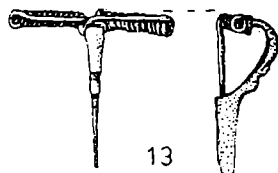
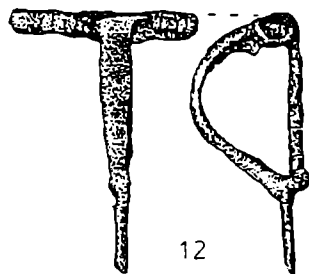
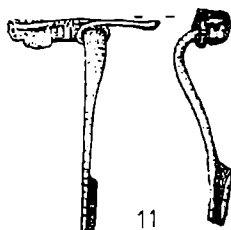
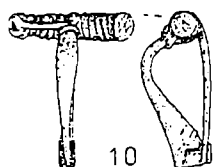
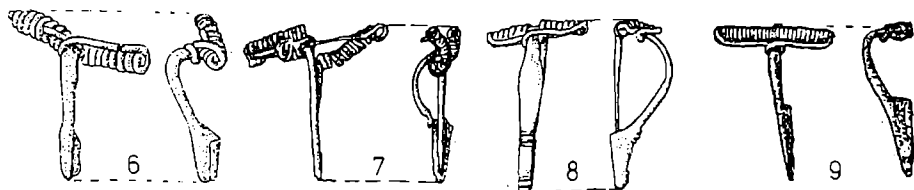
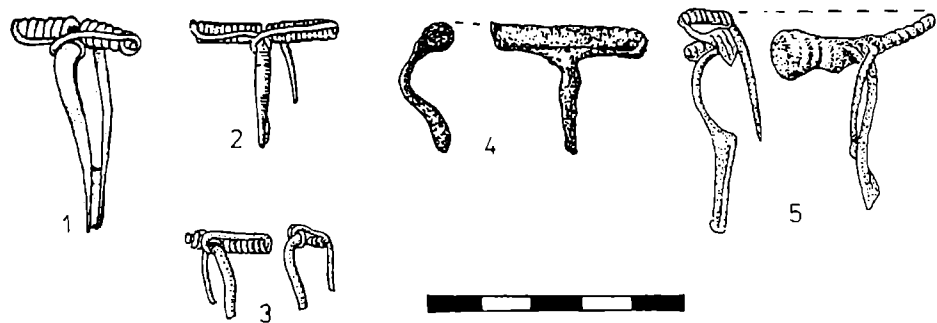

Fig. 6. 1 Iași (după Severeanu); 2-3, 5-8 Poiana (2 după Mărghitan; 3,5-8 după Teodor, Țau); 4, 9-12, 15-16 Răcătău (după Căpitanu); 13-14 Brad (după Ursachi), 1-2 argint; 3, 5-11, 13, 15-16 bronz; 4, 12, 14 fier

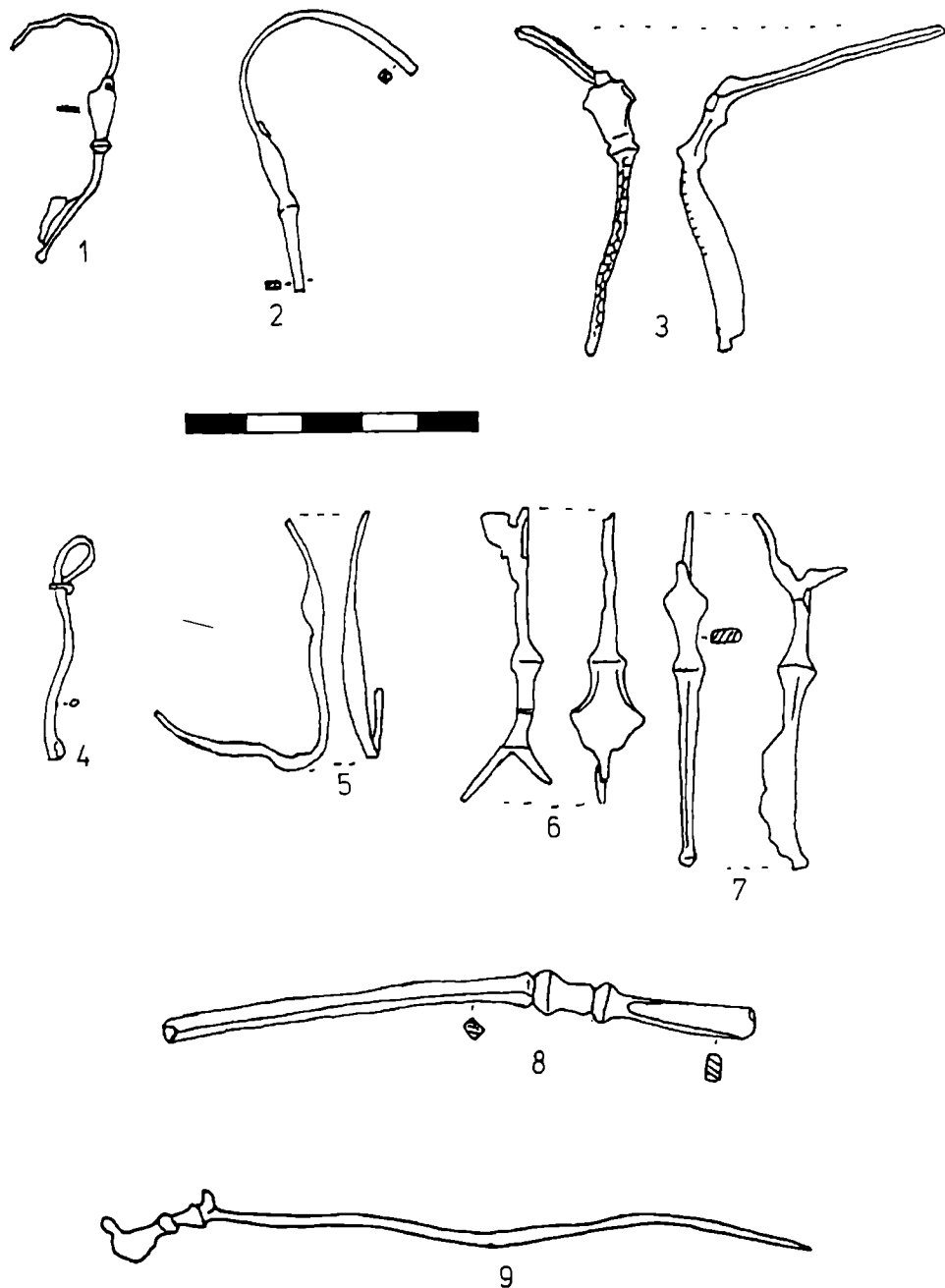

Fig. 7. 1-8 Poiana (după Teodor, Țau); 9. Brad (după Ursachi), bronz

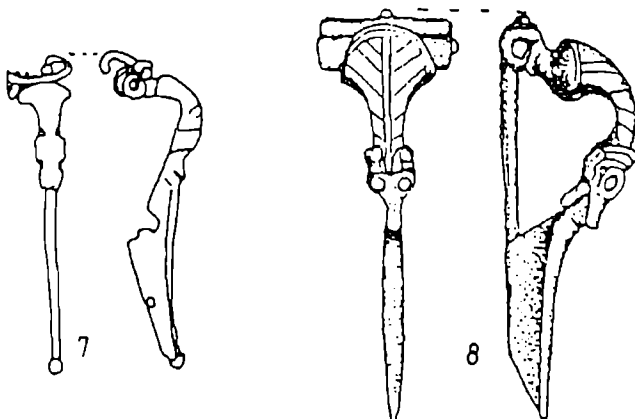
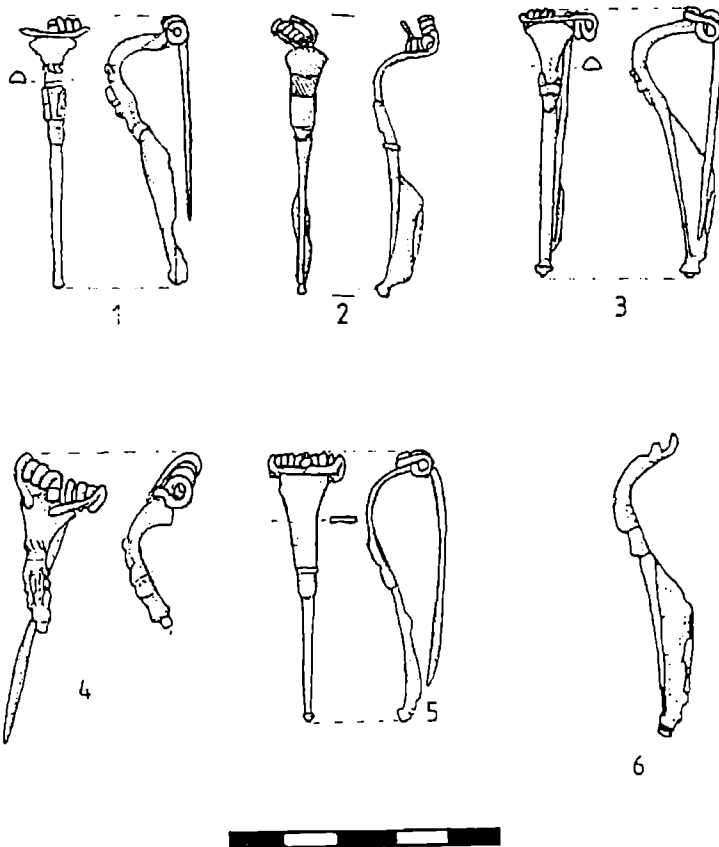

Fig. 8. 1-5 Poiana (după Teodor, Țau); 6. Răcățău; 7. Brad (după Ursachi); 8. Căndești (după Bobi), 8. argint, restul bronz

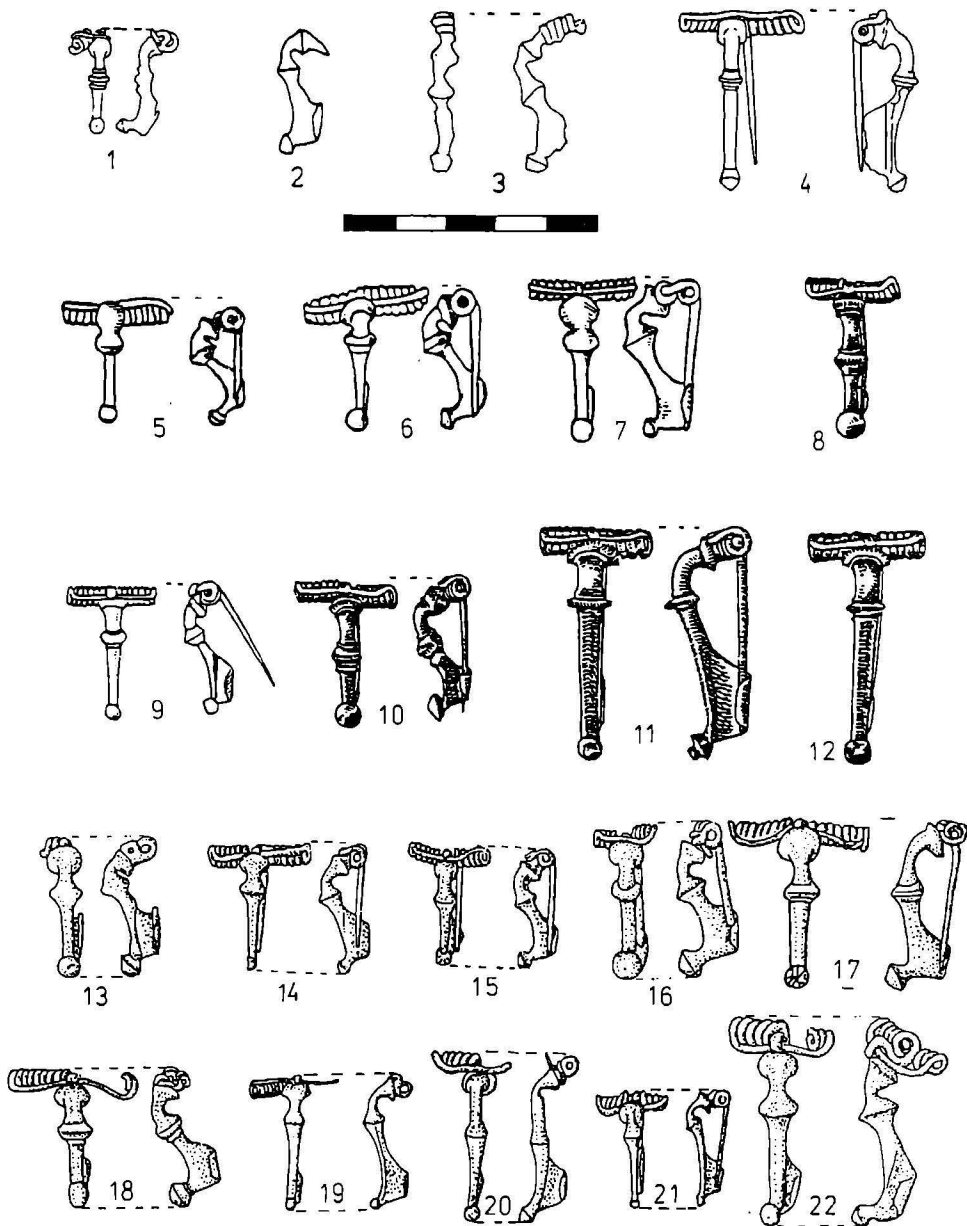

Fig. 9. – 1-4. Brad (după Ursachi); 5-7 Căndești (după Bichir), 8-22 Poiana (8, 10-12 după Mărghitan; 9 după Vulpe; 13-22 după Teodor, Țau) 4, 7-8, 10-12 argint, restul bronz

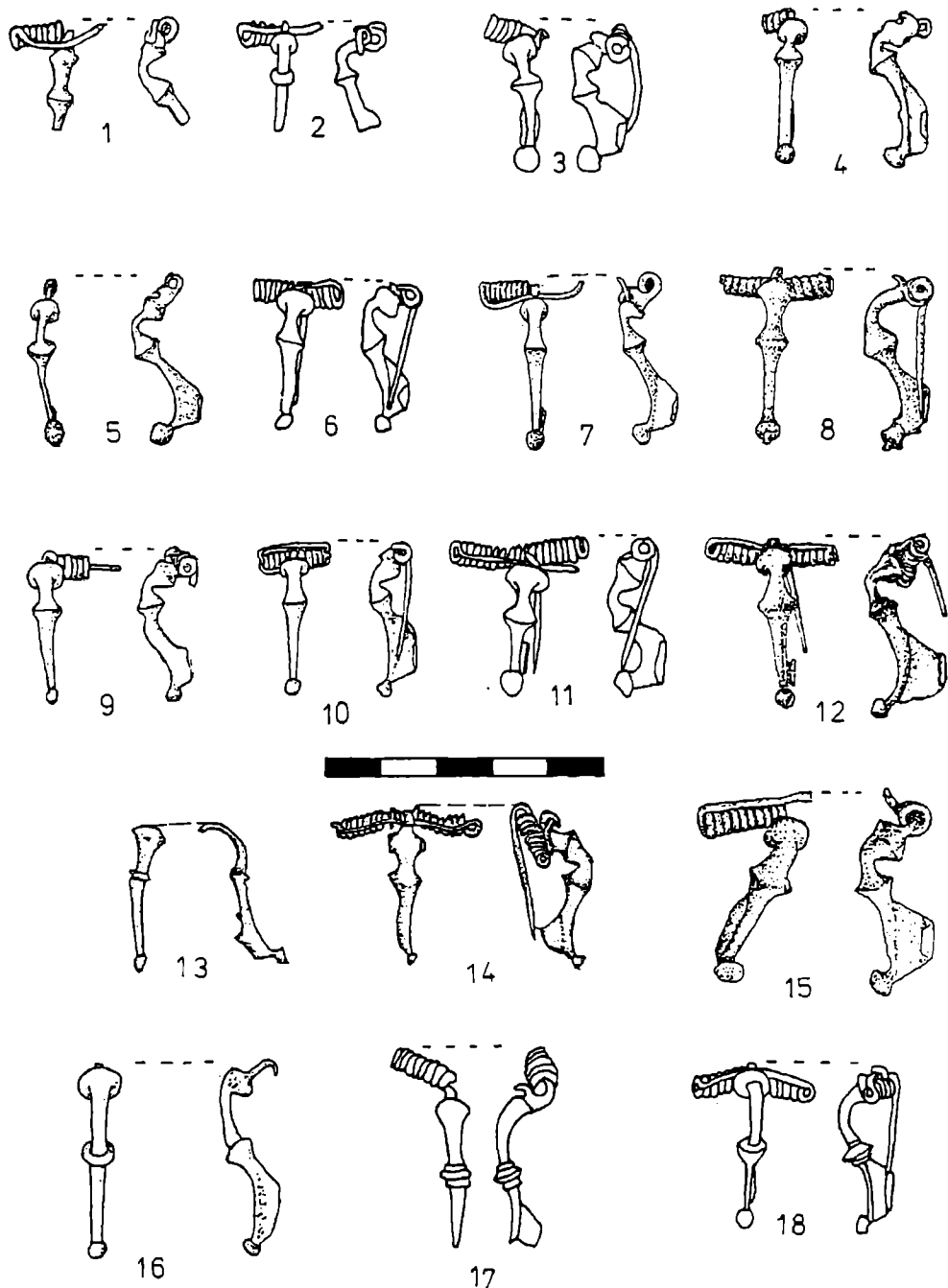

Fig. 10. 1-18 Răcătău (după Căpitanu), bronz

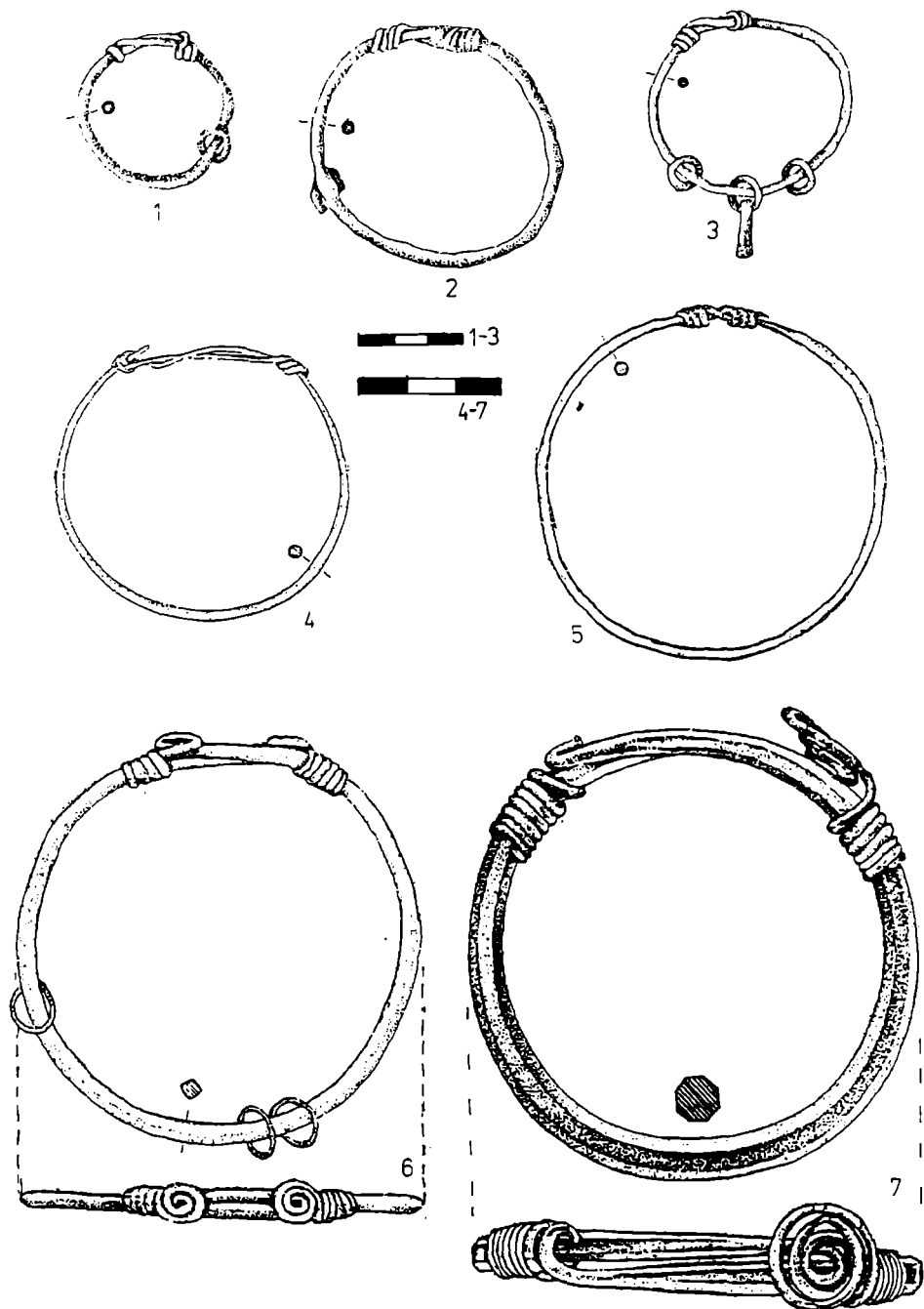

Fig. 11 – 1-3 Brad (după Ursachi); 4-6 Răcățau (după Căpitanu); 7. Dersca (după Sanie, Șadurschi); 7. argint; 4-6 bronz; 1-3 fier

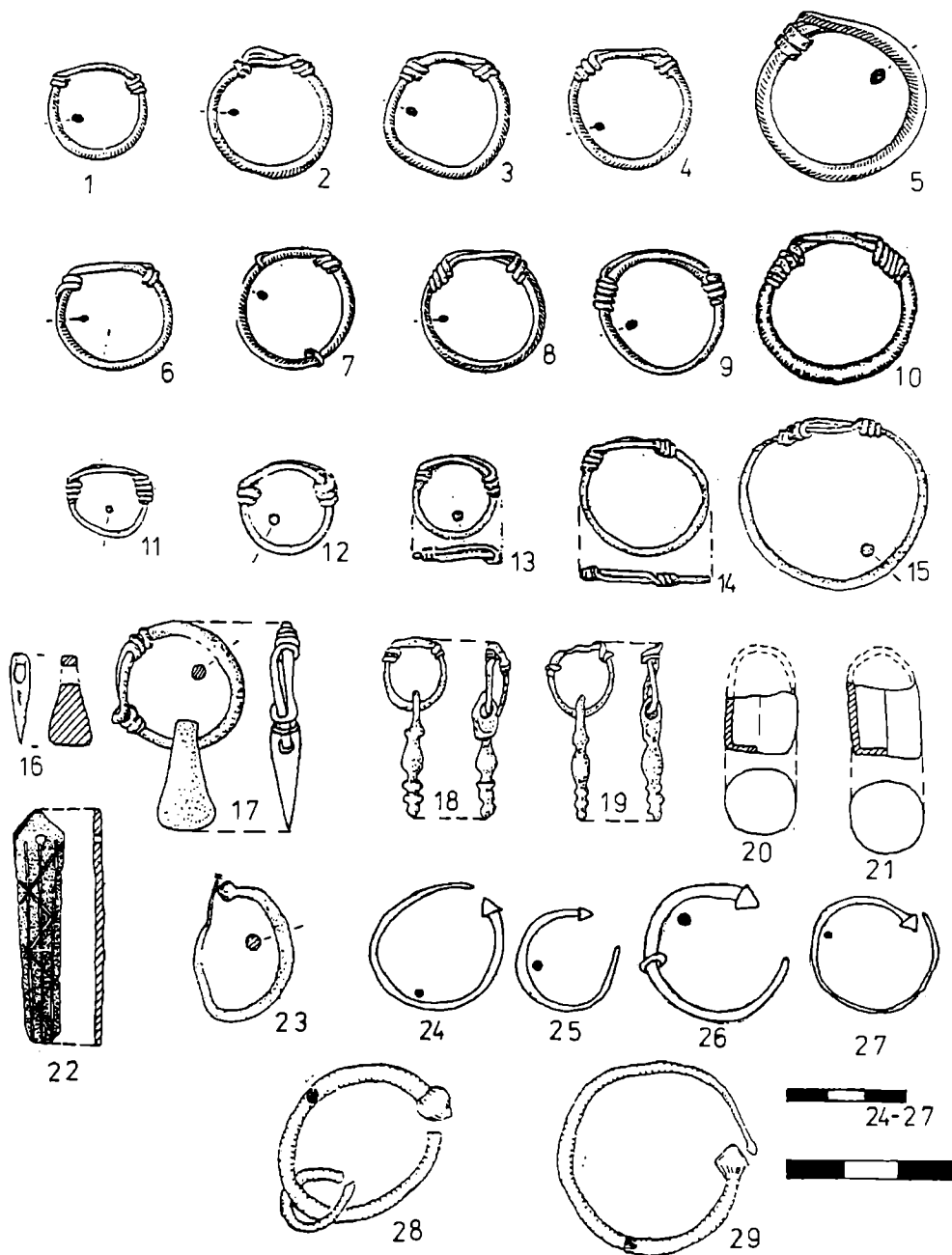

Fig. 12. 1-10 Poiana (după Mărghitan); 11-19, 23 Răcătău (după Căpitanu); 20-21, 24-29 Brad (după Ursachi); 22 Grădiștea (după Sârbu); 1-10, 17, 22, 28 argint, restul bronz

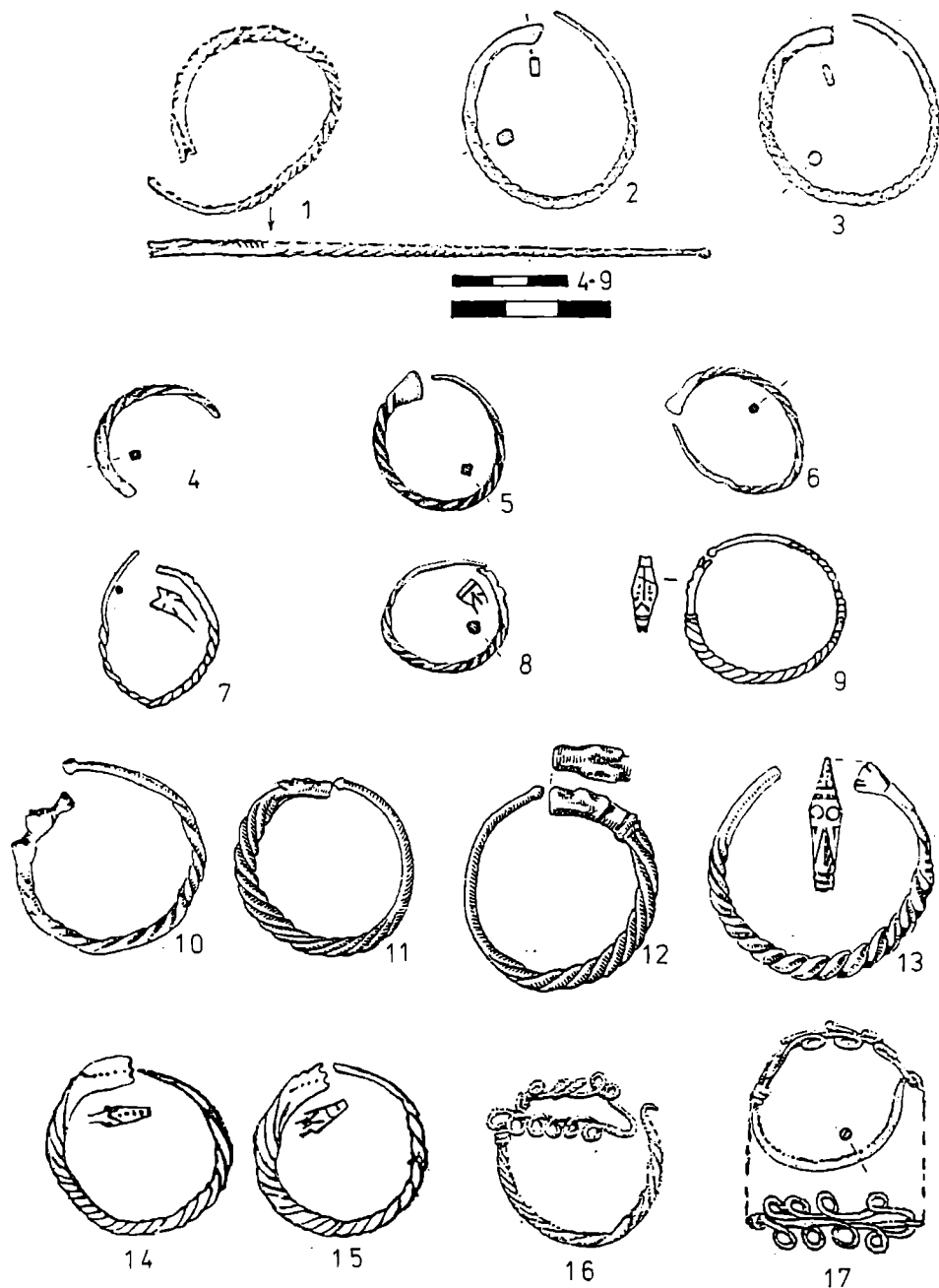

Fig. 13. 1-3, 16-17 Răcătău (după Căpitanu); 4-9, 14-15 Brad (după Ursachi); 10-13 Poiana (după Vulpe și Mărghitan), 1, 9-13 argint, restul bronz

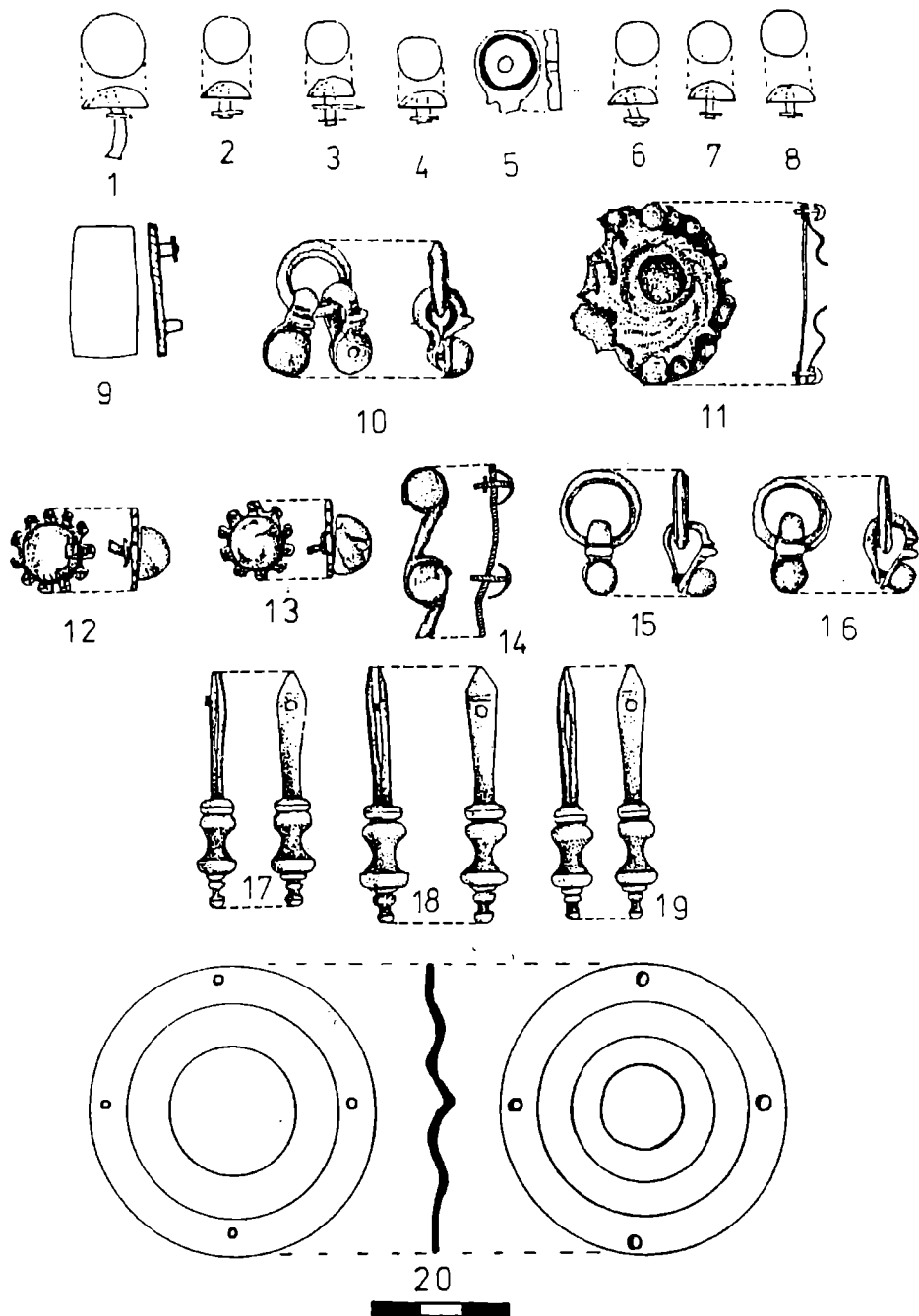

Fig. 14. 1-20 Brad (după Ursachi), 20 argint; 1-4, 6, 9-16 bronz și argint; 5, 7-8, 17-19 bronz

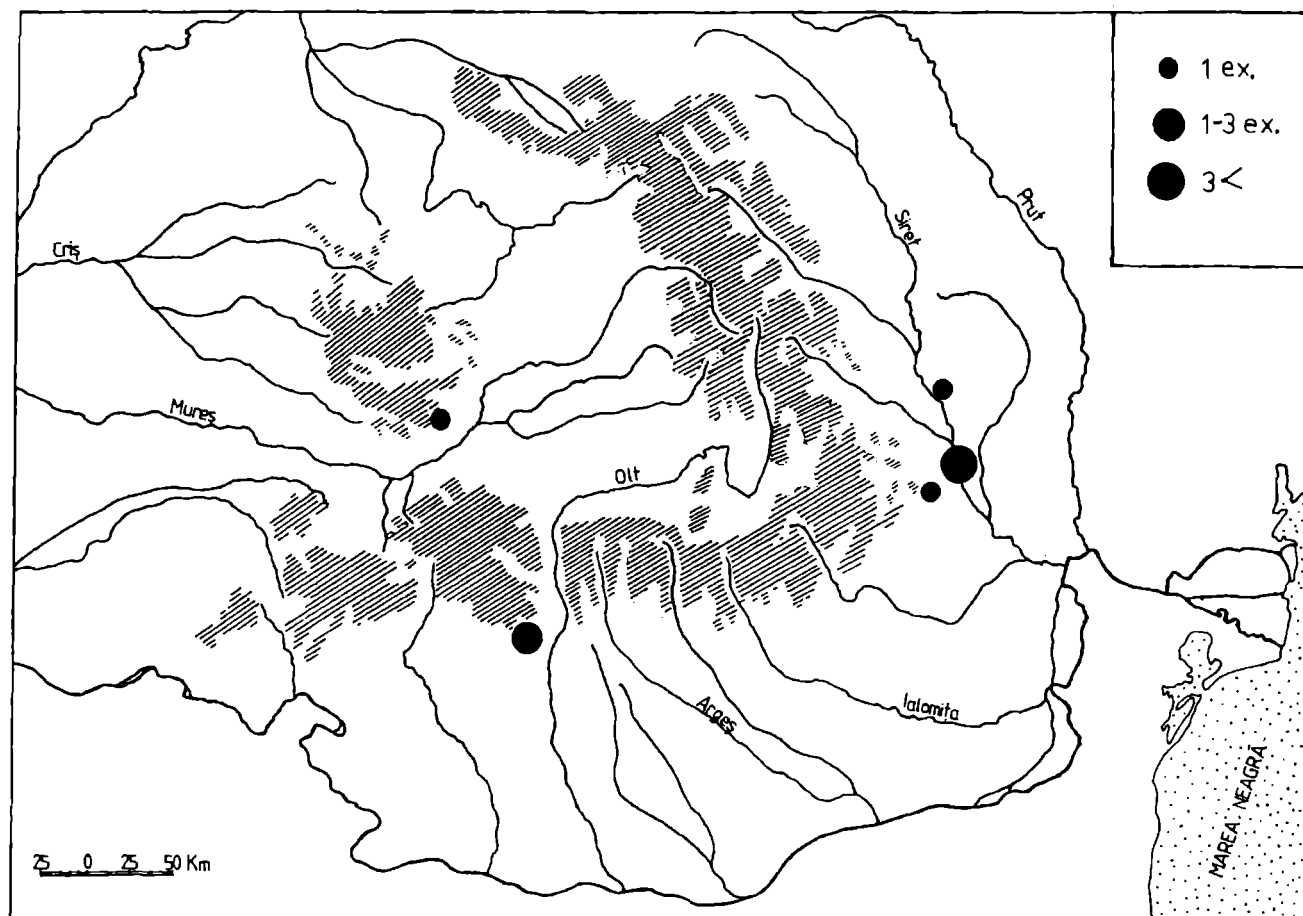

Fig. 15. Harta de răspândire a fibulelor – linguriță ornamentate zoomorf sau cu “perle” (lista 1)

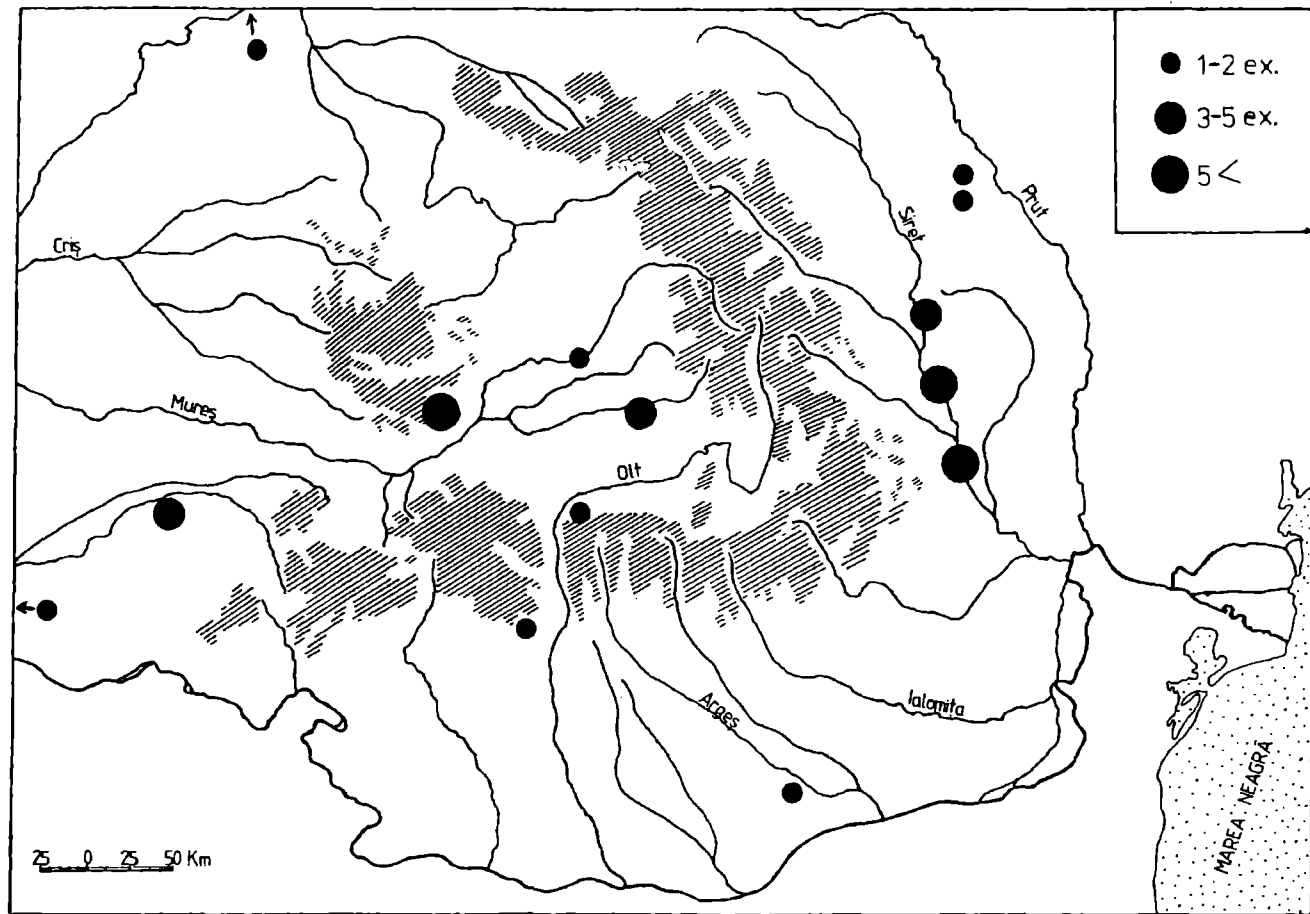

Fig. 16. Harta de răspândire a fibulelor cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc (lista 2)

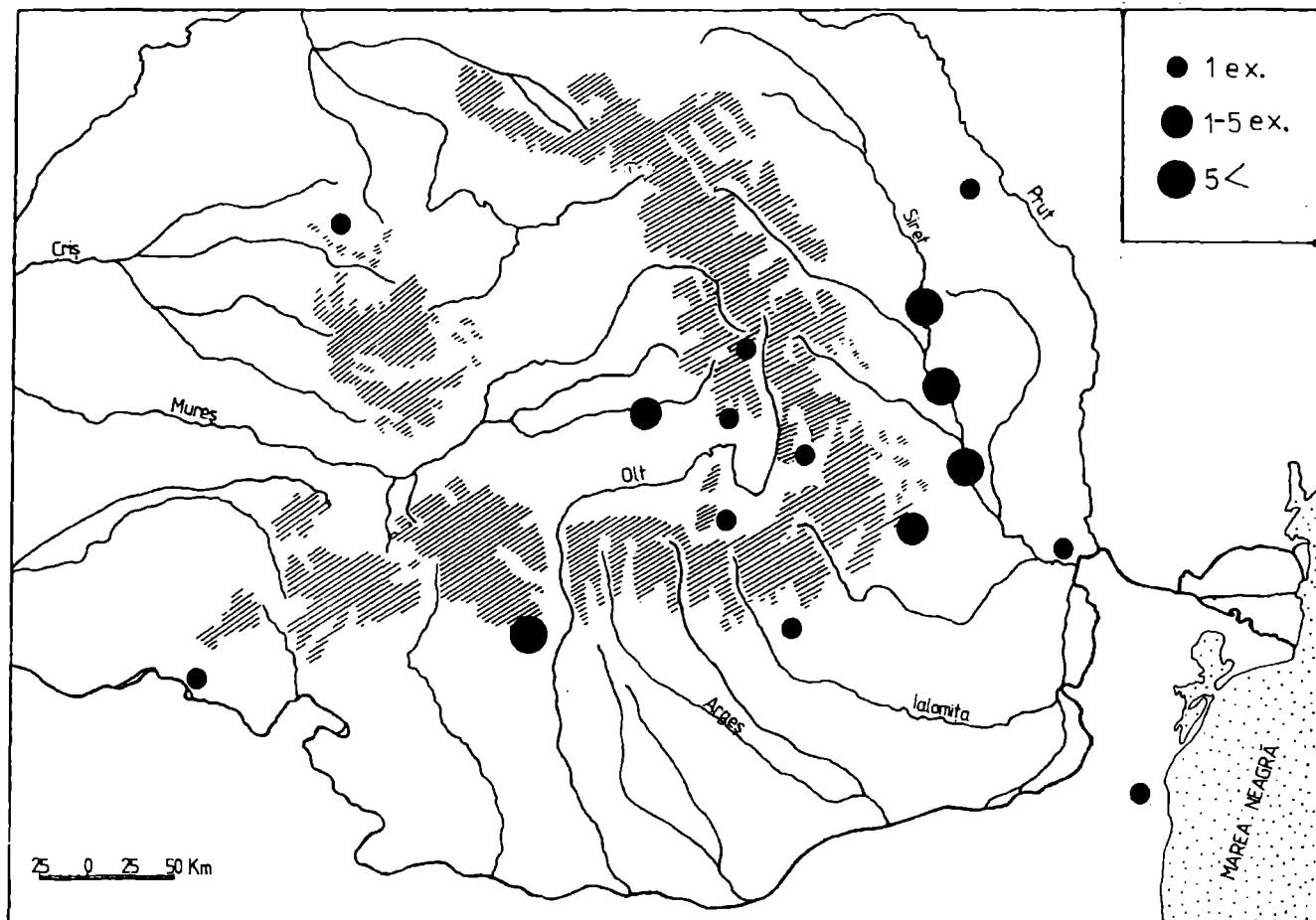

Fig. 17. Harta de răspândire a fibulelor puternic profilate de tip răsăritean (lista 3)

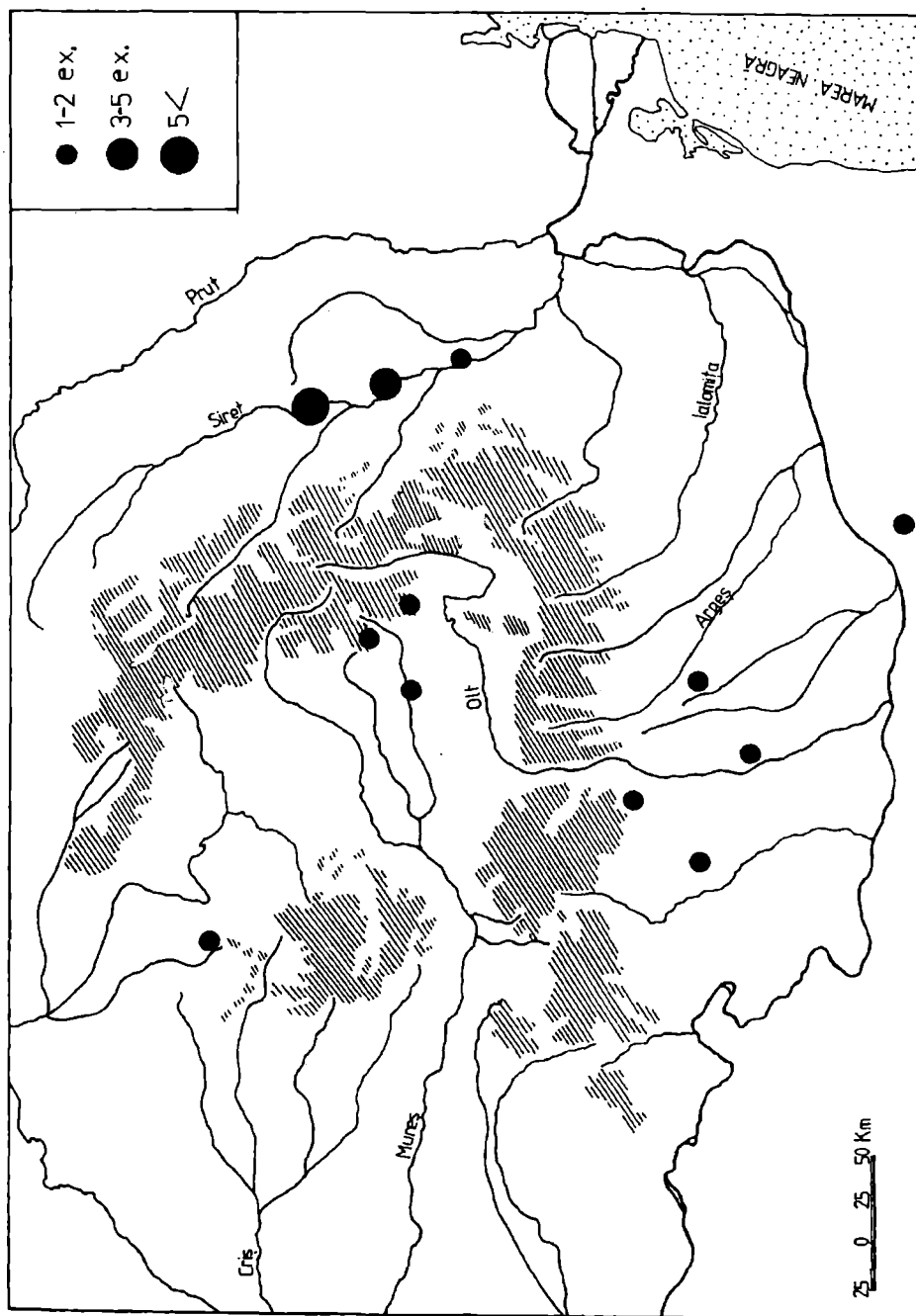

Fig. 18. Harta de răspândire a cerceilor cu butoni conici (lista 4)

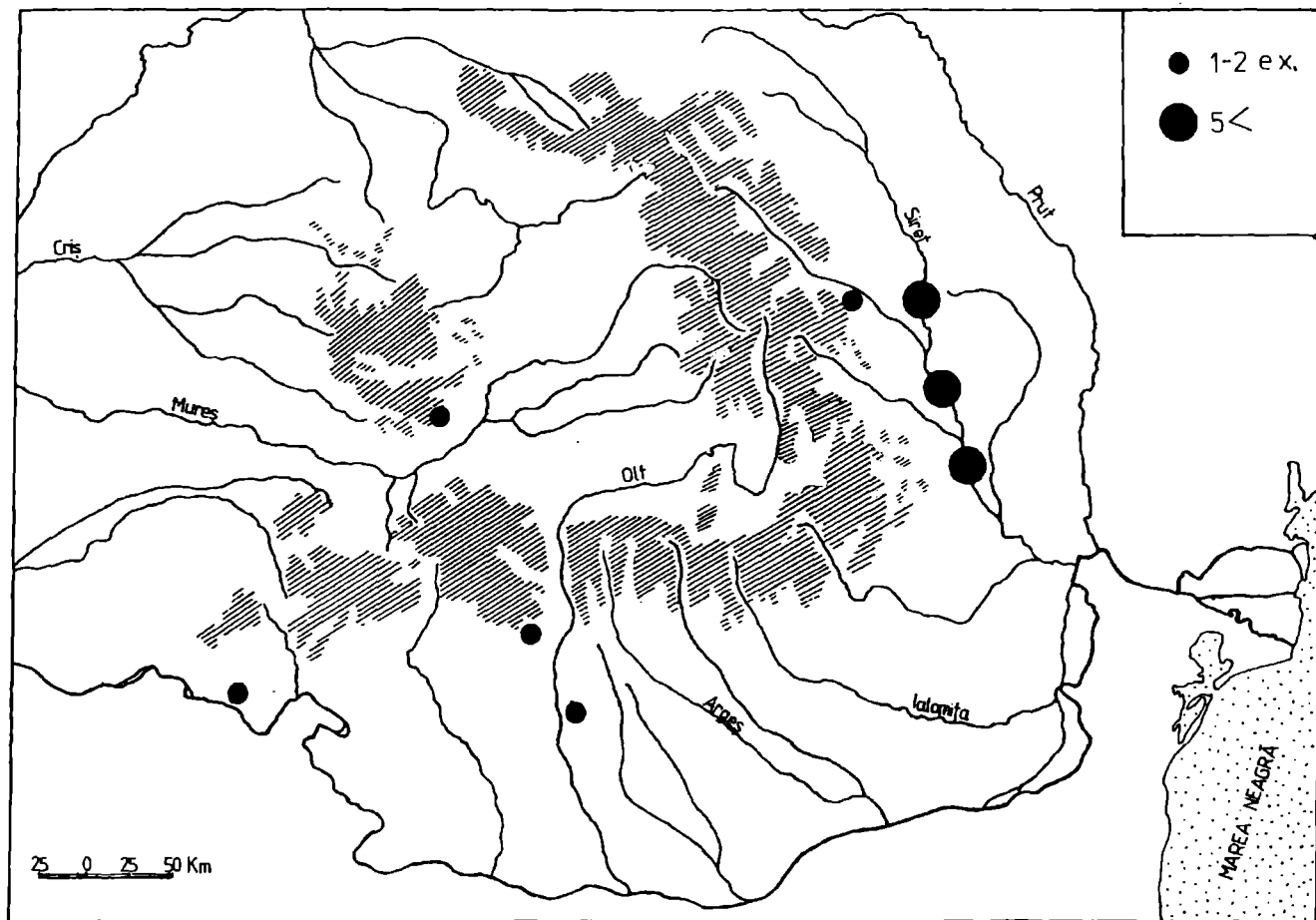

Fig. 19. Harta de răspândire a cerceilor cu ornamente zoomorfe (lista 5)

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN CASTRUL BERSOBIS – CAMPANIILE DIN ANII 1998-1999

Alexandru Flutur

În noiembrie 1998 au fost reluate cercetările arheologice¹ din castrul legiunii a IV-a Flavia Felix de la Berzovia². Situl fiind intravilan, alegerea ca zonă de cercetare a clădirii comandamentului a fost mai degrabă întâmplătoare³. Limitele castrului legionar se observă în bună parte și astăzi pe teren; conform măsurătorilor mai vechi, acesta măsoară aproximativ 490 x 410 m⁴. Pe planurile cadastrale din secolul trecut ale Jidovinului⁵ (vechiul nume al actualului sat Berzovia) sunt marcate limitele castrului, noul sat fiind ridicat în această zonă începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea. Coroborarea vechiului plan cu situația observabilă astăzi pe teren a oferit o localizare sigură a cercetării în *principia* castrului legionar.

Prima secțiune S I, de 13,50 x 1,50 m, perpendiculară pe axul principiei, a fost continuată în sept.-oct. 1999⁶ prin secțiunile S II (9 x 2,10 m) și S III (6 x 2,30 m) – Pl. IV. În cele două campanii, din șirul încăperilor din spatele clădirii comandamentului, am identificat: *aedes principiorum*, două camere laterale (A și B) și un coridor (C).

Primul nivel arheologic corespunde unor stâlpi de lemn care au fost scoși înaintea construirii zidurilor de piatră ale clădirii. În zona camerei B s-au găsit două gropi de stâlp din această fază (G1 și G3 – Pl. IV), în cazul gropii G3 distingându-se foarte bine atât groapa de implantare a stâlpului, cât și cea de scoatere a acestuia. În camera A sunt vizibile pe amândouă profilele, între metrii 9 și 10,50 (Pl. I,II), urmele unor structuri de lemn care intrau în humus; funcționarea lor pare să fie contemporană cu a stâlpilor de mai sus. Din păcate, în A nu am reușit să surprindem o situație clară și în stratigrafia orizontală, deși urmele de pe cele două profile sunt simetrice și ar corespunde unor pereți. Aceste gropi (G1, G3 și cele vizibile pe profilele din A) sunt umplute de un strat de lut argilos împreună cu fragmente de piatră calcaroasă (6), acesta fiind acoperit de un strat gros de calcar dezagregat (7), aflat în legătură cu construirea zidurilor. În momentul construirii acestora au funcționat alți stâlpi (G2, G4 în B; Ga în A), servind foarte probabil la susținerea schelelor de construcție. Dezafectarea lor are loc după

ridicarea zidurilor (stâlpul de la Ga se află în legătură cu groapa de pe profilul vestic între metrii 5,35 și 5,60 – Pl. II, care taie *Bauschutt*-ul lui Z1), gropile lor de scoatere fiind umplute cu stratul de amenajare a fazei de piatră. Micii stâlpi de la Gb și Gc au fost bătuți direct în pământ, intrând la mică adâncime în humus, gropile de scoatere (umplute cu 7) redându-le fidel forma. Groapa G5 este umplută cu același strat de calcar corespunzător construirii zidurilor. Scoaterea stâlpilor de la Gb, Gc și G5 a fost anterioară dezafectării celor de la G2 și G4, utilizarea lor în schele fiind mai puțin probabilă.

Zidurile au fost scoase până la fundație în epoca modernă, ceea ce înseamnă că erau vizibile la suprafața solului atunci când localnicii și-au construit casele. Sub *aedes* funcționa un *aerarium*, subsolul fiind săpat la aproximativ 2,60 m față de nivelul de călcare pe humusul antic; fundația lui Z1 a fost săpată la circa 2,90 m față de aceeași coordonată, având o lățime la bază de 1,40-1,45 m; cea a lui Z5 are lățimea de 1,20-1,25 m.

Bauschutt-ul zidurilor Z1 (7' – Pl. I,II) și Z5 (7'' – Pl. V) este evident, deși în parte distrus de gropile moderne; dacă la sud de Z1 și vest de Z5 se află pe humusul antic, în *aerarium* se află desigur mult mai jos (2,60 m). Fundațiile erau făcute în partea inferioară din pietriș. Z3 este singurul zid din care se păstrează o mică porțiune de elevație (din piatră măruntă și mortar), care n-a mai prezentat interes pentru căutătorii de piatră. Z2 are fundația lată de 1,10-1,20 m, săpată la o adâncime de circa 1,40 m față de humusul antic. În groapa modernă de scoatere a lui Z2 am găsit fragmente din blocuri de calcar fosilifer fasonate, și chiar un asemenea bloc întreg (rectangular, are dimensiunile de 92 x 55 x 39 cm). Lățimea fundației lui Z4 este de circa 1,25 m. Cu excepția lui Z1 și Z5, celorlalte ziduri le corespunde ca nivel de construcție stratul 7, deja amintit, din calcar fosilifer dezagregat. Acesta apare de o parte și de alta a lui Z2, Z3 și Z4; formează un strat aproape continuu în camera B și continuu în spațiile C și D. O explicație a grosimii acestui strat ar putea fi prelucrarea în apropierea zidurilor a pietrei de calcar folosită în elevații.

Încăperea centrală (capela stindardelor – *Fahnenheiligum*) a fost ridicată întâi, ceea ce era firesc; stratul de amenajare 8, care acoperă *Bauschutt*-ul lui Z1, este anterior stratului de amenajare 10, care acoperă nivelul de construcție a lui Z2. În *aerarium*, primul nivel arheologic este *Bauschutt*-ul zidurilor Z1 și Z5. Este posibil să fi funcționat inițial o podea de lemn deoarece am găsit imprimată în *Bauschutt* amprenta parțială a unei scânduri. S-au adus apoi două straturi foarte groase de umplutură (17 și 18 - Pl. I, V). Sunt două straturi succesive de amenajare; peste lutul cenușiu 17 n-a existat nici o podea, lutul roșcat 18, venind imediat peste și acoperind formele neregulate ale lui 17. Aceste două nivele constituie substrucția podelei superioare 19, foarte solidă, din *cocciopesto* și cărămidă, cu o grosime între 22 și 30 cm. Peste lutul 18 s-a turnat un strat de *opus signinum*, în care s-au așezat fragmente de țiglă și cărămidă puse în cant (se adaugă sporadic și câțiva bolovani), peste acestea turnându-se

în final încă un strat mai fin de *opus signinum*. Din bogatul material tegular din acest strat, săpat în S III, s-au găsit șapte fragmente de țiglă și unul de cărămidă cu ștampila LEG IIII FF. Mai târziu această podea a fost refăcută printr-una de lemn (20), indicată printr-un strat subțire de lut galben (ce ar reprezenta substrucția podelei) și mult cărbune. În acest strat (mai exact în partea sa superioară) s-a găsit material tegular în poziție orizontală, două țigle având ștampila LEG IIII FF (una în S III - fragmentară; cealaltă în S I - întreagă). Aducerea unor țigle întregi în subsolul clădirii presupune o utilizare precisă a acestora la nivelul podelei de lemn. Peste aceasta avem un strat foarte gros, de până la 1 m, de calcar fosilifer dezagregat, umplutură care indică desființarea subsolului. De fapt, aducerea calcarului (care poate proveni dintr-o construcție demolată) reprezintă ultima amenajare în *aedes*, peste el venind dărâmătura 22 din țiglele de acoperiș. În aceasta am găsit 49 de fragmente tegulare cu ștampila LEG IIII FF. Cert este că zidurile *aedes*-ului au rămas în picioare, fiind scoase de-abia în epoca modernă. O dată cu dezafectarea *aerarium*-ului, podeaua din *aedes*, corespunzătoare podelelor de *opus signinum* și de lemn de la subsol, a fost scoasă; pentru că presupusul ultim nivel de călcare în *aedes* se afla pe calcarul 21 și sub dărâmătura 22, deci cu aproape un metru mai jos de podeaua de *cocciopesto* din camera A. Aceste schimbări pot avea legătură și cu stratul 28 din afara clădirii. Acesta, situat la vest de Z5, este compus din mult pietriș, piatră de calcar, ciment roman și fragmente tegulare; acoperă stratul de amenajare 27, umplând rigola existentă în apropierea lui Z5 (Pl. V) și reprezintă un strat de nivelare a zonei din spatele principiei; componența sa ne duce cu gândul la demolarea unor clădiri de piatră în ultima fază a activității în castru.

În încăperea A, după ridicarea zidurilor, avem câteva straturi de amenajare. Lângă Z1 se afla 8 care acoperă *Bauschutt*-ul 7'. În zona centrală a încăperii un șanț sau canal a fost umplut cu stratul 9 de pietriș mărunț și nisip. Peste aceste 2 straturi (8 și 9) și peste calcarul 7 (care este nivelul de construcție a lui Z2) s-a întins un alt strat (10) de pietriș mărunț și nisip. Posibil ca acesta să fi constituit substrucția unei podele de lemn. Oricum, în acest strat se păstrează (observabil pe profilul estic - Pl. I) o mică urmă de par umplută de 14', care are legătură cu un nivel de călcare pe acest pietriș. Parul a fost scos înaintea construirii podelei de *cocciopesto* 14. În acest scop s-a nivelat suprafața cu 11, după care s-a turnat stratul de mortar. Pe o mică porțiune a camerei lângă Z2, vizibil pe profilul vestic, s-a turnat un *cocciopesto* (12) diferit de 14, însă nu este un indiciu pentru existența unei asemenea podele anterioară lui 14, ci mai degrabă pentru construirea acesteia în două etape. Podeaua de *opus signinum* se păstrează în bună măsură, însă pe alocuri a fost distrusă de lucrările agricole. Totuși mai există un strat roman în camera A (15 - Pl. I), compus din praf de calcar, mai degrabă o refacere a podelei 14 decât un strat de demolare; straturile 21 din

aerarium și 15 din A sunt asemănătoare ca structură, reprezintă ultimele nivele de călcare și, de aceea, sunt foarte probabil contemporane.

În camera B, cu o lățime de aproximativ 6 m, peste nivelul de construcție 7 vine stratul de amenajare 11 peste care a funcționat o podea de lemn atestată de stratul cu arsură 13. A fost făcută apoi podeaua de *cocciopesto* 14, asemănătoare cu cea din A. Peste aceasta urmează ultimul strat roman, un lut brun-gălbui, care poate fi substrucția unei ultime podele.

Coridorul C, cu o lățime de aproximativ 2,20 m, prezintă desigur o stratigrafie diferită. Astfel, direct peste nivelul de construcție 7, mai gros ca în B s-a turnat un strat de *cocciopesto* (25). Acesta a fost suprapus mai târziu de un nou strat de calcar (26), peste care s-a construit o nouă podea de *cocciopesto* (Pl. III/a).

La sud de zidul Z4 (sector denumit D), stratigrafia se simplifică; peste stratul de calcar 7 a funcționat probabil un nivel de călcare din *opus signinum*, însă foarte slab observabil pe profilul estic (Pl. III/a).

Materialul arheologic este foarte sărac, cu excepția celui tegular din *aedes*. Fragmente ceramice romane s-au găsit în stratul de amenajare 11 și în gropile de scoatere a zidurilor. Aici predomină însă ceramica de epocă modernă.

Observațiile stratigrafice ne pot duce încă o dată la concluzia unei funcționări îndelungate a castrului⁷. Desigur, după plecarea din Dacia a legiunii a IV-a Flavia Felix, locul ei putea fi luat de o trupă auxiliară. Faptul că nu s-a găsit material tegular cu ștampila unei asemenea trupe nu este relevant pentru ideea părăsirii castrului de către armata romană înainte de Hadrian⁸. Astfel, luăm în considerare posibilul stoc de material tegular pe care legiunea l-ar fi lăsat, dar mai ales marea cantitate de țiglă existentă pe acoperișurile clădirilor dezafectate după plecarea legiunii, când acel nou castru auxiliar s-ar fi restrâns la un sector din vechiul castru de legiune.

NOTE

¹ Ca urmare a unui contract de colaborare între Muzeul Banatului Timișoara și Muzeul Banatului Montan Reșița. Responsabil de șantier: Florin Medeț – Institutul Român de Tracologie, Filiala pentru Banat; membri ai colectivului de cercetare: O. Bozu – Muzeul din Reșița și A. Flutur – Muzeul din Timișoara. Săpăturile din 1998-1999 au fost finanțate de Muzeul Banatului Timișoara.

² V. bibliografia despre castrul Bersobis la F. Medeț, R. Petrovsky în *Tibiscus*, III, 1974, p.133, n.1.

³ Preciez bunăvoința și solicițudinea d-lui M. Furic, proprietarul terenului.

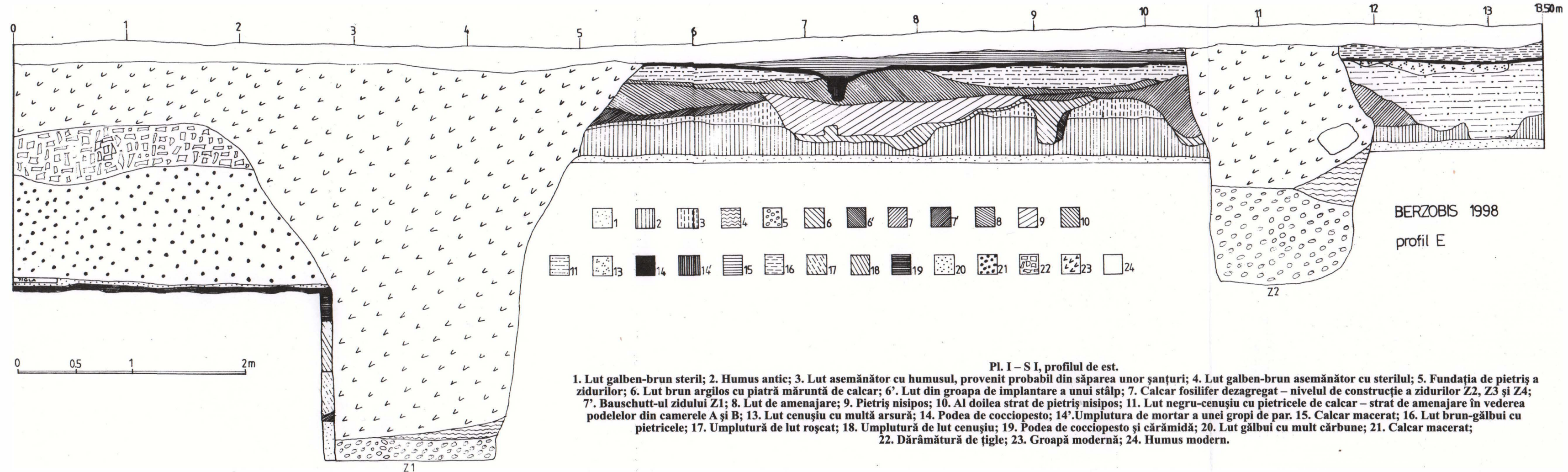
⁴ D. Protase în *ActaMN* IV, 1967, p. 49; M. Moga în *Tibiscus* I, 1970, p. 52.

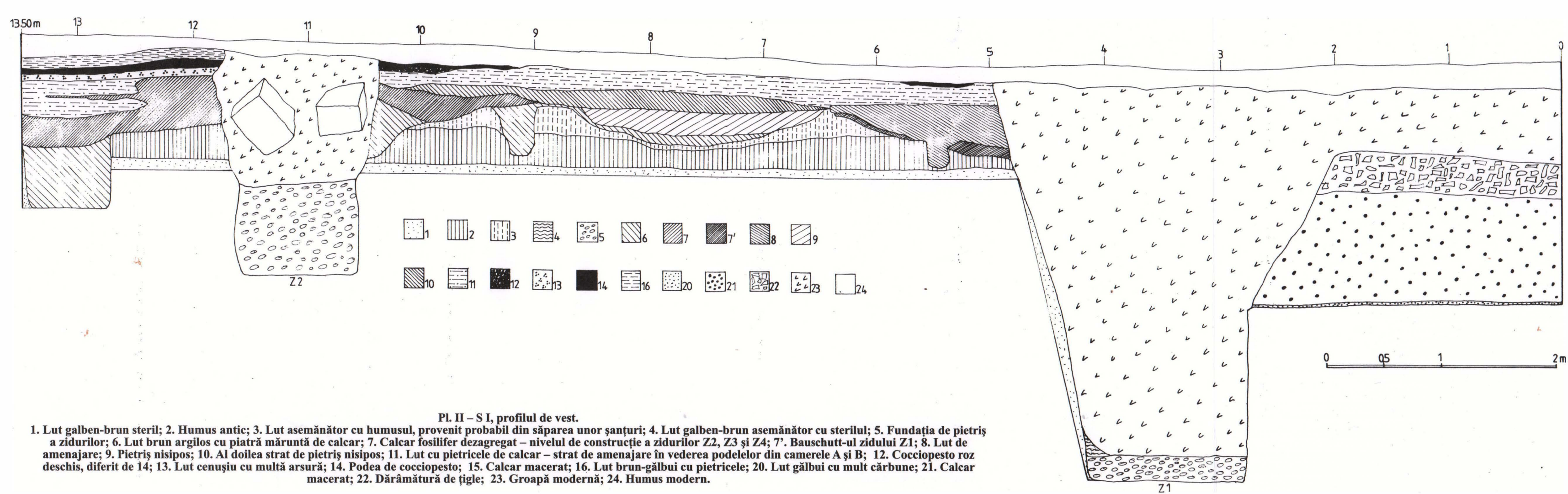
⁵ O copie a unui asemenea plan din 1858 se păstrează în fondul de documente "Marius Moga" din Muzeul Banatului Timișoara.

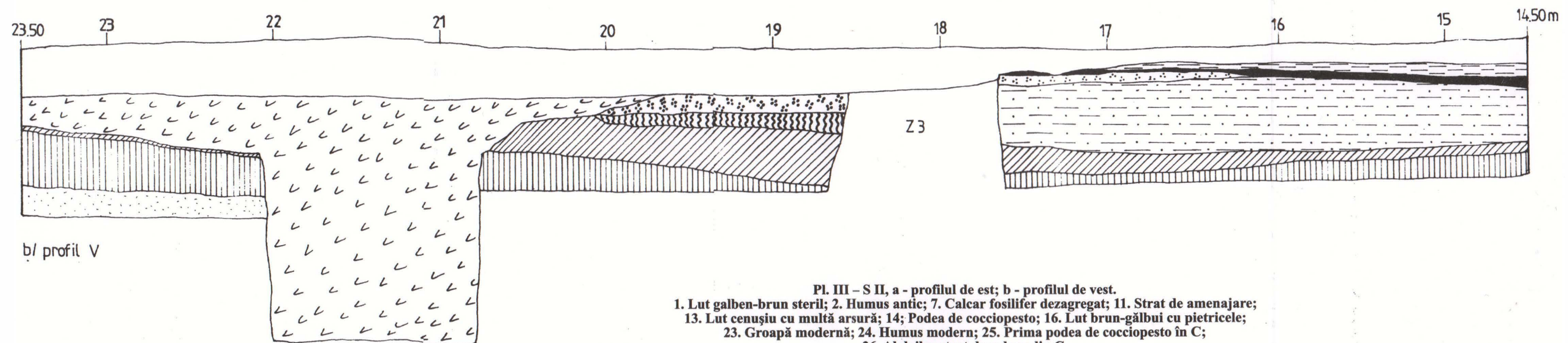
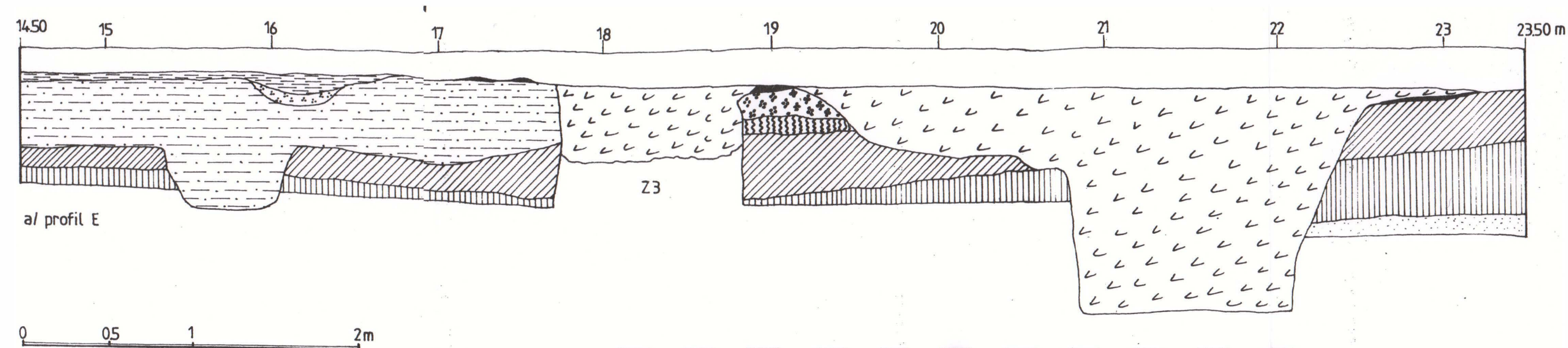
⁶ La săpătura din 1999 au participat și trei studenți de la Universitatea din Cluj: Eugenia Beu-Dachin, Claudia Moldovan și Gelu Olosutean.

⁷ M. Moga în *Tibiscus* I, 1970, p.52; F. Medeț, R. Petrovsky, *op. cit.*

⁸ D. Protase în *Acta MN* IV, 1967, p.50.

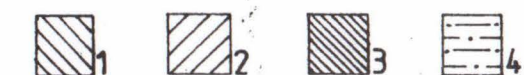

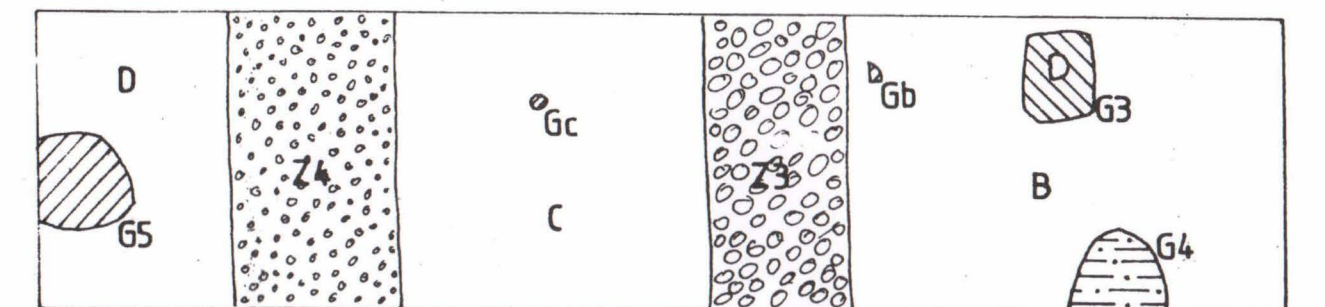
Pl. III – S II, a - profilul de est; b - profilul de vest.
 1. Lut galben-brun steril; 2. Humus antic; 7. Calcar fosilifer dezagregat; 11. Strat de amenajare;
 13. Lut cenușiu cu multă arsură; 14. Podea de cocchiopesto; 16. Lut brun-gălbui cu pietricele;
 23. Groapă modernă; 24. Humus modern; 25. Prima podea de cocchiopesto în C;
 26. Al doilea strat de calcar din C.

Pl. IV – planul general al secțiunilor.

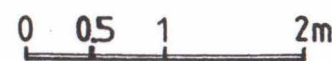
1. Gropile primilor pari, scoși înainte de construcția zidurilor;
2. Gropi de par umplute de calcar; 3. Groapa unui par scos după construcția lui Z1;
4. Gropile parilor scoși după construirea zidurilor.

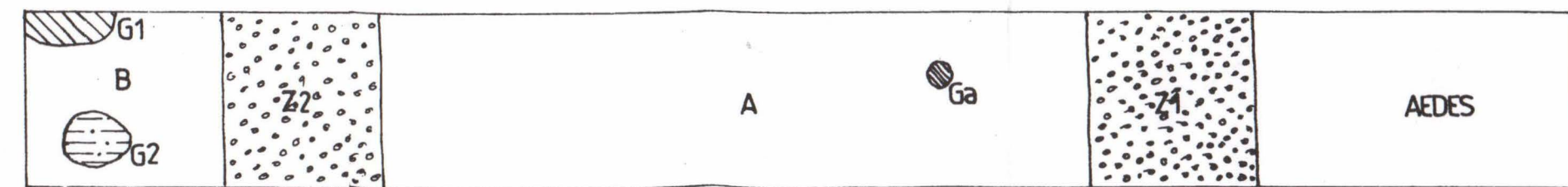
S II

235 23 22 21 20 19 18 17 16 15 14.5

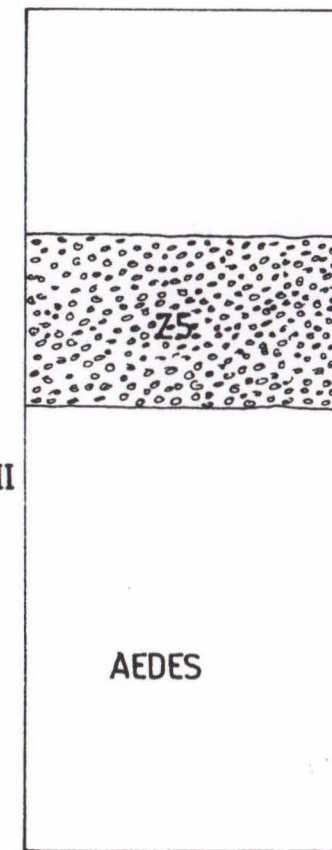

S I

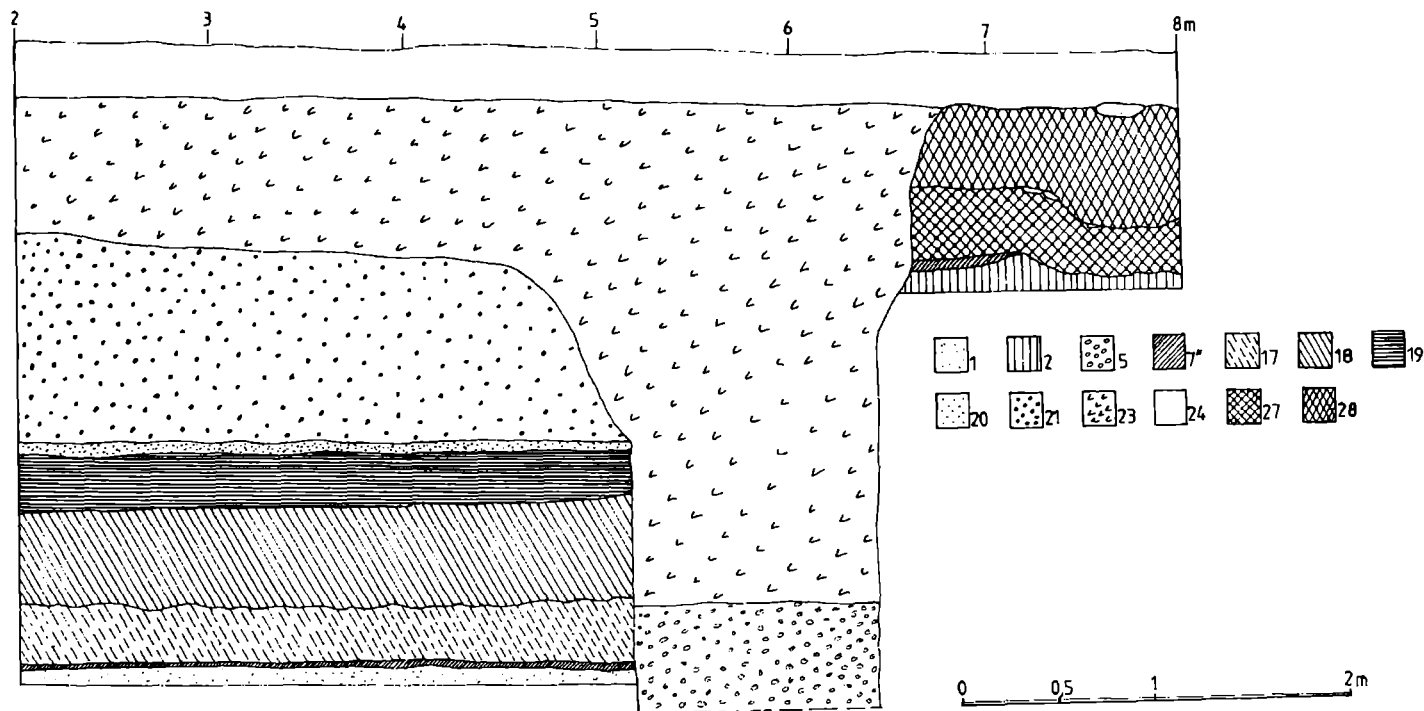
135 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0

S III

8
7
6
5
4
3
2
1.5
0

N

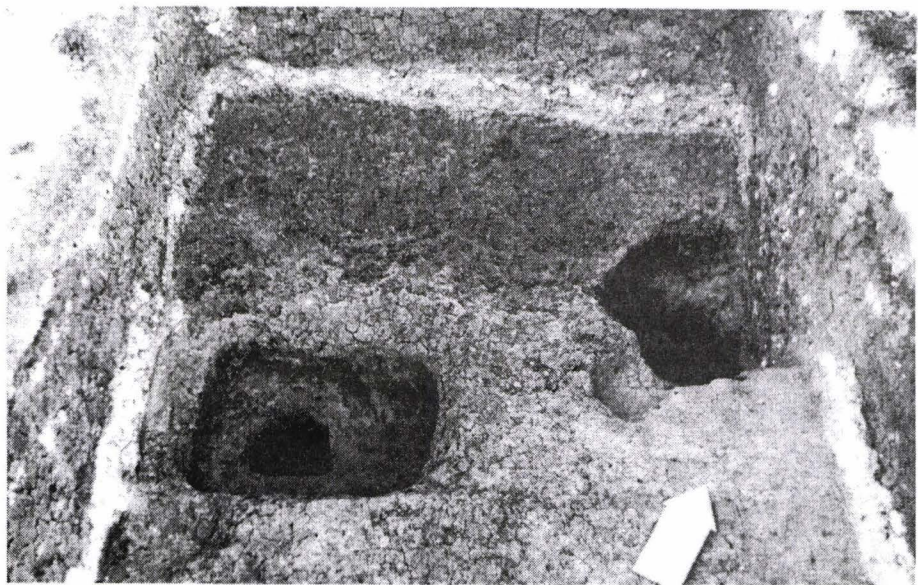
Pl. V – S III, profilul de sud. 1. Lut galben-brun steril; 2. Humus antic; 5. Fundația din pietriș a zidului Z5; 7''. Bauschutt; 17. Umplutură de lut roșcat; 18. Umplutură de lut cenușiu; 19. Podea de cocciopesto și cărămidă; 20. Lut gălbui cu mult cărbune; 21. Calcar macerat; 23. Groapă modernă; 24. Humus modern; 27. Strat de amenajare în spatele principiei; 28. Ultimul strat roman în afara clădirii compus din pietriș, piatră de calcar, ciment roman și fragmente tegulare.

Pl. VI. Imagine generală a secțiunii S II; în prim plan - groapa de scoatere a zidului Z4

1

2

Pl. VII. 1. Detaliu cu zidul Z3 și profilul vetic al secțiunii S II; 2. S II - detaliu cu gropile de par G3 și G4.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE ROMAN FORT
AT BERSOBIS
1998-1999**

Summary

In 1998 excavations have been restarted in the Roman fort of *legio IV Flavia Felix*. The rear ranges of rooms of the headquarters building: *aedes principiorum*, rooms A and B and the passage C (Pl. IV) have been identified. The earliest levels are those of timber structures; there are various postholes dated prior to the construction of the walls and in the time of the building construction.

The stratigraphical situation pleads for a long employment of the fort. After the leaving of the legion, an auxiliary unit could become the garrison of the fort at Bersobis.

DESPRE DOUĂ ȘTAMPILE TEGULARE DE LA TIBISCUM

Alexandru Flutur

În castrul și așezarea civilă de la Tibiscum s-a descoperit un bogat material tegular¹. Din colecția Muzeului Banatului mi-au atras atenția două ștampile a căror lectură² este perfectibilă.

În cazul IDR III 1, 260 autorii au prezentat o șampilă cu cartuș în formă de *tabula ansata* cu dimensiunile de 60 x 26 mm și cu litere în relief înalte de 20 mm. Se distingeau două litere în ligatură – A+M, precedate de un “semn indescifrabil”. În colecția muzeului există un fragment tegular cu o șampilă asemănătoare, dar probabil că nu este cel publicat în IDR, acesta de acum fiind mult mai clar – Pl. I/c. Totuși, în registrul de inventar și în depozit există un singur fragment de țiglă cu această șampilă (nr. inv. IMB IV 9602). *Tabula ansata* are dimensiunile de 58 x 26 mm, iar literele, în relief, sunt înalte de 18 mm. Ștampila se citește retrograd, de la dreapta la stânga, MA SY – M+A în ligatură și tot în ligatură S+Y. Desemnează un producător particular de cărămizi, un anume *M(arcus) A(—) Sy(—)*, cunoscut din cărămizile IDR III 1, 262. Acestui producător de material tegular, care era foarte probabil și proprietar funciar (pe pământul său existau exploatări de argilă)³, îi aparțin cu această nouă identificare patru tipuri de șampilă - Pl. I.

În al doilea caz (IDR III 1, 252), susțin o altă interpretare a ștampilei “CIS”. Profesorul Marius Moga a citit-o astfel, deși inițial văzuse în ea “o simplă CIV prost realizată”⁴. Voi încerca să arăt că îndoielile inițiale ale profesorului Moga au mai mare temei și ștampila “CIS” nu este altceva decât un subtip al lui CIV, atribuită cohortei *I Vindelicorum*⁵, deși mai degrabă are legătură cu cunoscutul producător de material tegular *C(aius) I(ulius) V(—)* din Sarmizegetusa⁶. În primul rând, asemănările între CIV (Pl. II/a) și “CIS” (Pl. II/b) sunt foarte mari. Amândouă sunt ștampile fără cartuș, cu litere adâncite, iar înălțimea literelor este identică: între 28 și 29 mm.

Majoritatea matrițelor de ștampile (*signacula*) erau confecționate din lemn tare⁷; acestea, din cauza perisabilității materialului, nu s-au păstrat, excepție făcând câteva descoperiri în Egipt⁸. Fiind supuse la rupturi în urma contactului cu suprafețe umede, precum și din cauza puternicelor presiuni pe

care le sufereau pentru a imprima argila, matrițele de lemn trebuiau reînnoite des. Mai rezistente erau cele din metal (fier, bronz), dar și din lut ars, piatră și chiar gips⁹. În Dacia romană s-au descoperit 9 *signacula* de metal (8 de fier și 1 de bronz)¹⁰. D. Isac a identificat două tipuri în descoperirile din Dacia, piesele din fier aparținând tipului I. Un asemenea *signaculum* are literele dispuse la capătul unor brațe care pornesc dintr-un ax ce era fixat într-un mâner de lemn¹¹. Ștampilele rezultate în urma imprimării cu acest tip de matriță sunt adâncite și fără cartuș.

În cazul ștampilei "CIS" avem de-a face cu un *signaculum* de metal (probabil fier) cu textul inițial CIV, dar căruia i-a căzut prima hastă a lui V. De aceea, brațul care susținea V-ul a fost apropiat de litera precedentă pentru a micșora spațiul între semne, devenit prea mare prin căderea primei părți a lui V. Astfel, ultima literă se află mai aproape de circa 10 mm de litera I, comparativ cu ștampila a - Pl. II. La acestea se poate adăuga și faptul că ultima literă, văzută ca un S, diferă ca scriitură față de celelalte două litere (C și I), care au un caracter regulat. Concluzia care se impune este că ștampila b, citită până acum CIS, reprezintă un subtip al ștampilei a, deci se citește CIV.

NOTE

¹ *LapidarulMB*, 55-66; IDR III 1, 251-264.

² IDR III 1, 260 = *LapidarulMB*, 60; IDR III 1, 252 = *LapidarulMB*, 55/b.

³ T. Helen, *Organisation of Roman Brick Production in the First and Second Centuries A.D.*, Helsinki, 1975, p. 130, *passim*.

⁴ M. Moga în *Tibiscus* III, 1974, p. 129.

⁵ IDR III 1, 254 = *LapidarulMB*, 56/b,c,d.

⁶ I. Piso în *Ephemeris Napocensis* VI, 1996, p.176-177, nr. 37, dar și nr. 36, 38-40.

⁷ H. Dressel în CIL XV 1, p. 3; G. Lugli, *La tecnica edilizia romana*, Roma, 1957, p. 556; M. Steinby în RE Suppl. XV, col. 1495; G. Spitzlberger în *Saalburg Jahrbuch* 25, 1968, p. 109.

⁸ M. Steinby, *op. cit.*, col. 1495.

⁹ G. Spitzlberger, *op. cit.*, p. 109-110; D. Isac în *Saalburg Jahrbuch* 46, 1991, p. 58.

¹⁰ D. Isac, *op. cit.*, p. 57 *sqq.*

¹¹ *Ibidem*, p. 58.

ABOUT TWO BRICK STAMPS FROM TIBISCUM

Summary

I have re-read the brick stamps IDR III 1, 260 and 252. In the first case (Pl. I/c) there is another type of stamp belonged to this brick producer documented in IDR III 1, 262. The second stamp (Pl. II/b) had been read until now as CIS. Still, it represents a CIV, a subtype of CIV (IDR III 1, 254) – Pl. II/a.

a

b

c

d

Pl. I. Ștampilele unui producător particular de cărămizi. *M*(arci) *A*(—) *Sy*(—)

a

b

Pl. II. Ștampile aparținând probabil unui producător particular de cărămizi.
C(ai) I(ulii) V(—)

ITUREENII ÎN PROVINCIA DACIA

Călin Timoc

Itureenii, trib sirian de origine semită din zona nord-vestică a peninsulei arabice, locuitori ai unui teritoriu ce cuprinde părți din Liban și Hauran (Russu 1969, p.171), vecini cu nabateenii, sunt înglobați în componenta Imperiului roman odată cu cucerirea teritoriului lor de către Marcus Antonius. Acesta a dăruit ținutul lor Cleopatrei (ECR, s.v. *itureii*). Octavianus Augustus 'după înfrângerea Cleopatrei și a lui Marcus Antonius' a alipit Imperiului roman odată cu regatul Egiptului și teritoriul itureeniilor, încadrându-l provinciei Siria.

După această dată încep și recrutările de itureeni în trupe auxiliare, îndemânarea pe care aceștia o aveau la mânăuirea arcului și săgeții, fiind deosebit de apreciată de romani.

Prezenta unităților de itureeni pe teritoriul Daciei se face simțită odată cu războaiele dacice ale lui Traian. Alături de armata de campanie a împăratului au fost implicate în conflict trei unități de itureeni: *ala I Augusta Ituraeorum sagittariorum*, *cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum* și *cohors I Ituraeorum*.

Ala I Augusta Ituraeorum sagittariorum

În secolul I unitatea de cavalerie se afla în Pannonia Superior unde este atestată ultima dată în anul 98 p.Chr. (Petolescu 1995a, p.44). Ea este prezentă pe limesul acestei provincii încă de pe la mijlocul sec. I p.Chr. (Strobel 1984, p.112). Castrul în care a fost cantonată cel mai mult această ală este cel de la Győr. Unii cercetători însă sunt de părere însă că ea staționat în anul 50 (?) sau 70 p.Chr. la *Solva* - Estergom (Strobel 1984, p.112, n.72). După anul 89 p.Chr. se pare că este mutată la *Intercissa* unde ridică *castellum* -ul de pământ și lemn (Strobel 1984, p.112, n.73 și 74). Aici va rămâne ca unitate de garnizoană până la războaiele dacice ale lui Traian (*Ibidem*).

A participat foarte probabil doar la al II-lea război daco-roman, când practic sunt implicate în aceste evenimente majoritatea unităților militare panonice (Diaconescu 1997, p.29; Opreanu 1998, *passim*).

Imediat după formarea Daciei Traiana ea va face parte din armata noii provincii fiind atestată în diplomele din 17 februarie 110 și 2 iulie 110. Ultima

dintre diplomele amintite a aparținut chiar unui itureu: Thaemus, fiul lui Horatius (Petolescu 1995, p.44). Al. Diaconescu crede că această unitate alături de *coh. I Montanorum*, *coh. V Gallorum* și *coh. I Thracum* făcea parte atât din armata Daciei cât și din armata Pannoniei și cele două provincii erau inițial gândite într-un sistem defensiv comun (Diaconescu 1997, p.28-29).

Locul de garnizoană al acestei *alae* în scurtă perioadă de sedere 106-114 în Dacia nu se cunoaște deocamdată. N.Gudea îl presupune a fi *Micia* - Vețel (Gudea 1997, *passim*).

În Pannonia Superior, în sec. I p.Chr. unitatea de călăreți a staționat în castrul de la Győr unde a lăsat mai multe urme de o valoare istorică deosebită. Câteva stele funerare ale unor arcași călări itureeni ne indică unele detalii în legătură cu echipamentul lor militar. Se remarcă coiful ascuțit, ținuta lor militară de tradiție sasanidă și folosirea unui arc compozit de mici dimensiuni (Coulston & Phil 1985, p.237). Caii lor sunt masivi în comparație cu călăreții și nu sunt protejați de cămăși de zale ca și caii catafractarilor.

Aceste stele funerare au analogii apropiate, lăsate tot de arcașii din această unitate la Tipasa (Algeria) și au fost datate în prima jumătate a sec. II p.Chr. (Coulston & Phil 1985, p.237).

Singura urmă lăsată de această unitate de cavalerie în scurtă ei sedere în Dacia este epitaful unui veteran Caius Licinius Ponticus, originar din Caesarea Palestinei și care a răposat la *Micia* (IDR III/3, 174).

Unitatea este formată din 500 de călăreți - *quingenaria* - și nu se știe sigur dacă ea a fost dislocată împreună cu alte unități din Dacia pentru războiul partic al lui Traian din 114-117. Ulterior unitatea re apare în anul 139 p.Chr. în Pannonia Inferior la *Rittium* -Surduk unde probabil a fost mutată din Dacia (Petolescu 1995a, p.44).

Profesorul sârb Slobodan Dušanić remarcă într-o lucrare a sa că această ală este la un moment dat cea mai sudică unitate de cavalerie din armata romană de la est de Srem. Ea a fost garnizoana fortăreței *Rittium*-Surduk conform inscripției închinată lui *Juppiter Heliopolitanus* de o *vexillatio* a acestei ale la Roma (ILS 2546). *Vexillationes equitum ex Syria* menționată în diploma de la Tokod din 110 (CIL XVI, 164) și considerată de Radnoti și Barkoczi că precede *ala I Augusta Ituraeorum* în *Rittium*-Surduk, este probabil doar o parte a acestei *alae* separată din cea din Dacia (Dusanic 1968, p.111).

Probabil tot elemente din această vexilație ajung și la Tipasa în *Mauretania Tingitana* (Algeria).

Prezenta unității de cavalerie la *Rittium*-Surduk ne indică destul de elocvent faptul că ea este pusă să apere *limes*-ul roman de atacurile triburilor de sarmați - iazygi și aceștia din urmă fiind arcași și călăreți foarte temuți. Asupra faptului că Imperiul roman folosea de obicei în strategia de la granițele sale

unități care aveau aceleași arme și stil de luptă asemănător cu a barbarilor care tulburau liniștea frontierei în zona respectivă, atrăgea atenția și cercetătorul C. Găzdac (Găzdac 1997, p.147-148). Tot din aceste considerente propunem ca locul de garnizoană a acestei trupe în Dacia să fie căutat pe *limes*-ul vestic, nefiind exclusă 'așa cum s-a mai presupus de altfel, *Micia* - Vetel.

PROSOPOGRAFIA

PRAEFECTI

C(aius) Vettius Priscus 17 februarie 110

IDR I, 2 - *Dipl.D. II*; CIL XVI, 57; ILS 2004.

Despre cariera sa se cunosc puține date. Se pare că el a condus unitatea de cavaleriști itureeni în al doilea război dacic al lui Traian. Unitatea lui s-a distins în luptele de pe frontul dacic, soldații săi primind mai târziu diplome militare și cetățenia romană. Nu se știe câte miliții equestre a mai îndeplinit acest prefect. Un alt personaj cu același nume are piatra de mormânt la Roma, cf. CIL VI 2901: *D. [M.] C. Vetti(i) Prisci veterani coh. XI. Urb. Papiria Felicia coniugi fecit et sibi* (Devijver 1977, 78, p.854). Originea etnică - se pare că era italic (Russu 1977, p.356-357).

MILITES

Thaemus Horatii filius 17 februarie 110

IDR I, 2 - *Dipl.D. II*; CIL XVI, 57; ILS 2004.

Primește *honesta missio* la data de 17 februarie 110, după participarea sa la conflictele din războaiele dacice ale lui Traian ca *miles alae I Augusta Ituraeorum*. Numele lui trădează o origine etnică semită, probabil după mamă, deoarece tatăl este roman sau romanizat: Horatius (Russu 1977, p.361). Individul a avut trei fiii: Nal (nume semit), Marcus și Antonius (Petolescu 1995a, p.44).

2. **C(aius) Licinius Ponticus** începutul sec. II p.Chr.

IDR III/3, 179; CIL III, 1382.

Originar din Caesarea Palestinei, aparținând tribului *Papiria*, trib din care făcea parte și împăratul Traian. Cavaleristul C. Licinius Ponticus a trăit 50 de ani după ce s-a bucurat și de o viață civilă ca *veteranus*, reușind să-și creeze o stare materială bună, dispunând și de sclavi, care au devenit liberiți după moartea sa și s-au îngrijit de mormântul său. Foarte probabil acesta a fost împrumutat cu sclavi în urma războaielor daco-romane (Bodor 1999, p.55-60).

Cohors I Ituraeorum

În anul 88 se afla această unitate în Siria, de unde probabil a fost detașată pentru războaiele dacice ale lui Traian împreună cu alte corpuri de armată din provinciile orientale ale Imperiului roman. Karl Strobel crede că această trupă de *sagittarii* operează pe lina Drobeta - Bumbești Jiu - Pasul Vâlceni spre cetățile

dacice din Muntii Șureanu (Strobel 1984, p.136). Este menționată în armata de ocupație a provinciei Dacia Traiana, în diplomele din 14 octombrie 109 și 17 februarie 110. De aici, C. Petolescu și I.I. Russu sunt de părere, că a fost mutată în Thracia (Russu 1969, p.171; Petolescu 1995b, p.265). Este probabil tot o *cohors quingenaria*, sediul ei în Dacia este știut mai nou ca fiind Porolissum (Garbsch & Gudea 1991, p.72-73; Matei & Bajusz 1997, p.91-93). I.I. Russu, K. Strobel și S. Sanie susțin că unitatea ar fi fost *milliaria* și *equitata* cu toate că nu există vreun un indiciu ce ar pleda în favoarea acestei presupunerii (Russu 1969, p.171; Sanie 1981, p.27; Strobel 1984, p.136).

La Porolissum unitatea este documentată prin ștampile tegulare. Se disting două tipuri: CHSIJS și CHSIS iar în cantitate mai redusă cărămizi grafitate cu ITV (Gudea 1997a, p.102-103). N. Gudea este de părere că unitatea a staționat în Dacia Porolissensis până la retragerea aureliană. Nu există însă indicii clare în acest sens. Cărămizile stampilate ale acestei unități sunt întâlnite doar în primele nivele de călcare iar diplomele nu o atestă decât în epoca lui Traian.

Cohors I Augusta Ituraeorum Sagittariorum

Unitatea este atestată în Pannonia. A luat parte la războaiele dacice ale lui Traian fiind amintită în diplomele din 14 octombrie 109 și 17 februarie 110 (IDR I, 2). Pe timpul domniei lui Traian, trupa este, se pare, atestată la Buciumi și doar o vexilație de muncă (credem noi) și nu tot efectivul la Porolissum. Din castrul de la Buciumi va fi înlocuită de *cohors II Nervia Brittonum Pacensis mill.* (Petolescu 1995, p.266). Apoi este atestată în Dacia Superior prin diplomele din anii 144 (IDR I, 14), 157 (IDR I, 15), 158 (IDR I, 16) și 179 (Piso- Benca 1984, p.112-114). Castrul în care ea a staționat în această provincie nu se cunoaște încă.

Un prefect al unității cu numele păstrat fragmentar este [...] *Gemellus*, fiind menționat într-o inscripție de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Petolescu 1995b, p.268). Nicolae Gostar observa că personajul nostru, înainte de a fi *praefectus cohortis I Augustae Ituraeorum*, a fost *praepositus numeri Palmyrenorum Orient...* (Gostar 1979, p.663). Cu părerea aceasta însă nu sunt de acord majoritatea epigrafiștilor, inscripția lapidară păstrând doar literele ...ALMYR * ORIENT..., ceea ce poate fi luat și drept locul de baștină a prefectului în cauză. Se pare, cel puțin din inscripția fragmentară, că elemente palmyrene sunt prezente în rândurile de arcași itureeni. Suntem tentați să credem faptul că această unitate și-a avut locul de garnizoană în *territorium-ul coloniei Vlpia Traiana Sarmizegetusa*.

Cărămizile stampilate sunt de un singur tip, la Buciumi și Porolissum: COH I AVG (retrograd) (Gudea 1989, p.978). Numărul acestor cărămizi stampilate este restrâns pentru ambele localități, ele fiind prezente doar în straturile de dărâmătură ce merg cel târziu până la mijlocul secolului II. Unitatea se pare că a construit faza de lemn a castrului de la Buciumi, fapt atestat și de o

inscripție fragmentară închinată lui Traian (Chirilă 1972, 117) și datată între anii 111-112 (Petolescu 1974, p.600). La întregirea acestei inscripții onorifice am avea câteva observații de ordin grafic de făcut, care duc la o altă ordonare a textului epigrafic (pl. I):

[IMP(eratori) * CAES(ari) * DIVI]
[NERVAE * F(ilio) * NERVAE]
[TRAIAN(o) *] AVG(usto) [* TRIB(uniciae)]
[POT(estatis) * XVI]III * IM[P(eratori) * XI]
5. [CO(n)S(uli) * VI *] PRO[CO(n)S(uli)]
[P(atri)P(atriae) * CO]H(ors) * I [* AVG(usta)]
[ITVR(aeorum) * SAG(ittariorum)].

Efectivul trupei trebuie să fi numărat în jur de 500 de arcași - *cohors quingenaria* - iar din epoca lui Hadrian unitatea va face parte din armata Daciei Superior. N.Gudea, care s-a ocupat îndeaproape de castele de la Bologa, Buciumi și Porolissum este de părere că unitatea era o *cohors milliaria*. Într-adevăr, castrul de la Buciumi, încă din prima fază de construcție, aparține unei *cohors milliaria*, dar acest fapt trebuie pus în legătură și cu unitatea care a staționat alături de arcașii itureeni, *cohors I Flavia Vl pia Hispanorum*. De la această unitate s-au descoperit mai multe *tesserae militares* în principia și în barăci (Gudea 1982, p.54-55). Situația este similară și pentru alte caste de pe limes unde au staționat unități de arcași. Niciodată acestea nu sunt independente, ci sunt atașate pe lângă alte unități militare ce luptă cu alte arme. Ca exemple putem enumera Micia, Porolissum, Optatiana, Tibiscum, Romula etc.

PROSOPOGRAFIA

PRAEFECTI

[...] **Gemellus** sec. II-III p.Chr

IDR III/2, 348

Originar din Palmyra, va ajunge prefectul cohortei de itureeni unde este cinstit printr-o inscripție la Ulpia Traiana Sarmizegetusa de către această unitate. După nume pare italic, dar având indicația locului de baștină, credem că avem de a face în cazul acesta cu un palmyrenian romanizat (Russu 1977, p.356-357).

*

Unitățile de arcași itureeni fac parte din trupele care au deschis procesul de romanizare al Daciei. Nu putem însă să nu recunoaștem faptul că trupele orientale din care făceau parte și itureeni sunt cele care au contribuit la răspândirea "orientalismului" și a cultelor divinităților orientale în provincia nord-dunăreană.

Prezența lor îndeosebi pe limesul vestic al Daciei explică în bună măsură amenințarea iazygă' căreia nu i se puteau opune cu eficacitate decât forțele armate ce luptau tot cu arcu și săgeata. Această strategie romanii nu au aplicat-o doar în Dacia. O situație identică poate fi întâlnită și pe limesul dunărean al provinciei Pannonia Inferior care la rândul ei era supusă atacurilor iazyge. Și aici se constată o densitate considerabilă a unităților auxiliare de *sagittarii*, dintre care celebră a fost *cohors I Hemesenorum* de la *Intercissa*.

Părăsirea armatei Daciei de unele unități de itureeni și îndreptarea lor spre alte provincii trebuie pusă în legătură, credem noi, cu prezența palmyrenilor începând cu epoca lui Hadrian. Acest contingent neregulat de arcași odată adus de Quintus Marcius Turbo va lupta cu succes împotriva iazygilor - sarmați și îl vom întâlni până la retragerea aureliană cantonat tot pe limesul vestic al Daciei sub forma unor unități de tip *numeri* și mai târziu și *cohors* (Benea 1996, p.45).

Palmyrenienii vor suplini cu succes unitățile de arcași itureeni pe acest sector de *limes dacicus* scutind într-un fel Imperiul roman de plata unor solde ridicate cum era în cazul trupelor regulate.

ABREVIERI ȘI BIBLIOGRAFIE

- Benea 1996 - D. Benea, *Die Palmyrener in Dakien*, în *SIB*, XVII-XVIII (1993-1994), Timișoara, 1996, p.45-61.
- Bodor 1999 - A. Bodor, *Sclavii și libertăți daci în Imperiul roman și soarta prizonierilor de război daci*, în *Napoca 1880*, Cluj, 1999, p.55-63.
- Chirilă 1972 - E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972.
- Coulston, Phil 1985 - J.C.Coulston, B.A., M. Phil., *Roman archery equipment*, în *BAR, Series* 275, 1985, p.220-300.
- Devijver 1977 - H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Leuven, 1977, (L-Z).
- Diaconescu 1997 - Al. Diaconescu, *Dacia under Trajan. Some observations on Roman tactics and strategy*, în *ActaMN*, 34, 1, 1997, p.7-44.
- Dužanić 1968 - S. Dužanić, *Roman army in the eastern Srem*, în *Recueil de travaux de la Faculté de philosophie*, X-1, Beograd, 1968, p.109-113.
- ECR - *Enciclopedia Civilizației Romane*, (coord. D. Tudor) București, 1982.
- Găzduc 1997 - C. Găzduc, *Fighting style of the Roman cavalry in Dacia*, în *ActaMN*, 34, 1, 1997, p.143-158.
- Gostar 1979 - N. Gostar, *Numerus Palmyrenorum Orient...*, în *Sargeția*, XX, 1979, p.663-665.
- Gudea 1982 - N. Gudea, *Despre câteva donaria și aplici-disc cu inscripție din Dacia*, în *ActaMP*, VI, 1982, p.51-57.
- Gudea 1989 - N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman (I)*, în *ActaMP*, XIII.
- Gudea 1977 - N. Gudea, *Der dakische Limes*, în *JRGZM*, 44, p.1-80.
- Gudea 1997a - N. Gudea, *Das Römergrenzkastell von Moigrad-Pomet. Porolissum I. Castrul roman de pe vârful dealului Pomet-Moigrad. Porolissum I*, Zalău, 1997.
- Gudea 1997b - N. Gudea, *Das Römergrenzkastell von Buciumi. Castrul roman de la Buciumi*, Zalău, 1997.
- Garbsch, Gudea 1991 - J. Garbsch - N. Gudea, *Cea mai timpurie diplomă militară acordată*

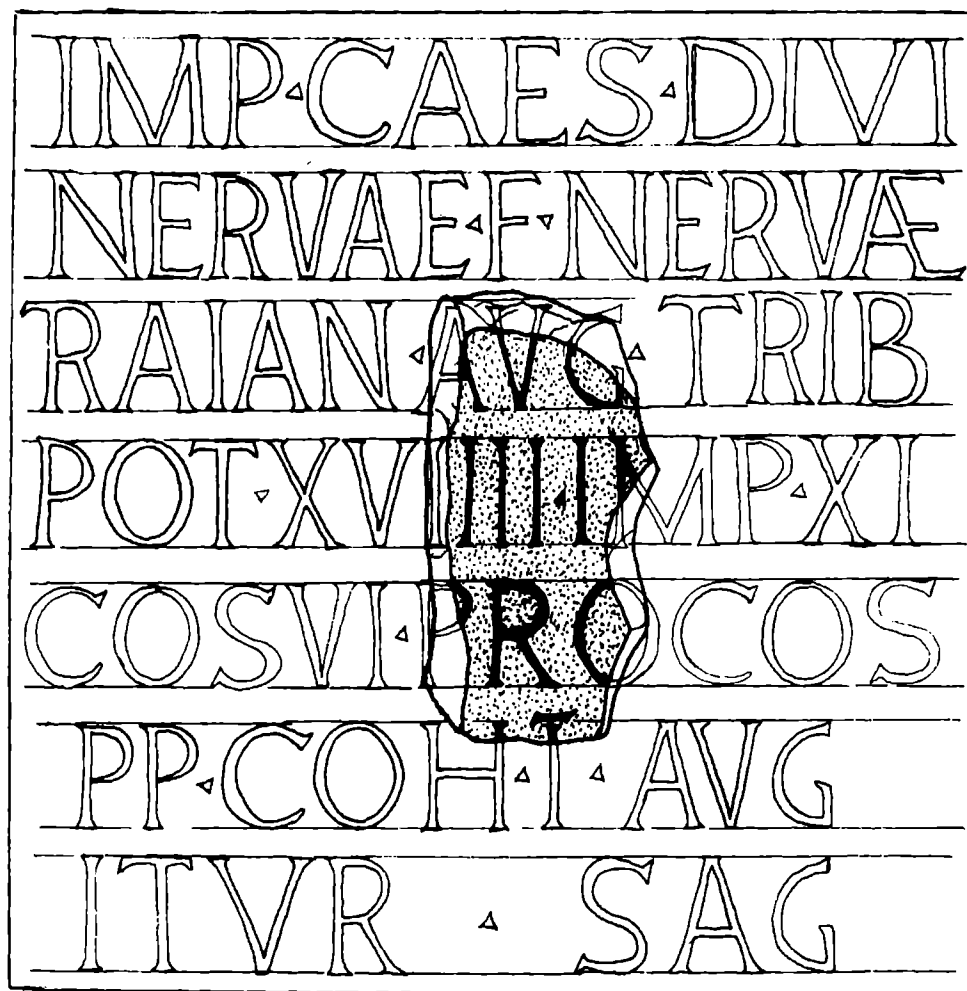
- pentru provincia Dacia, în *ActaMP*, XIV-XV, (1990-1991), Zalău, 1991, p.61-79.
- IDR I - *Inscripțiile Daciei romane*, (I.I.Russu), vol. I - (diplomele militare și tăblițele cerate), București, 1975.
- IDR III/2 - *Inscripțiile Daciei romane*, (I.I. Russu, I. Piso, V. Wollmann), vol. III/2 - (Ulpia Traiana Sarmizegetusa și teritoriul înconjurător), București, 1980.
- IDR III/3 - *Inscripțiile Daciei romane*, (I.I. Russu, V. Wollmann), vol. III/3 - (Micia, Ampelum, Alburnus Maior), București, 1986.
- ILS - H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*.
- Matei, Bajusz 1997 - Al.V. Matei, I. Bajusz, *Das Römergrenzkastell von Romita – Certiae. Castrul roman de la Romita - Certiae*, Zalău, 1997.
- Opreanu 1998 - C.H. Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*, BHAB, XVII, Ed. Mirton, Timișoara, 1998.
- Petolescu 1974 - C. Petolescu, *Note epigrafice (seria a II-a)*, în *SCIVA*, 25, 4, 1974, p.595-604.
- Petolescu 1995a - C. Petolescu, *Unitățile auxiliare din Dacia romană (I). ALAE*, în *SCIVA*, 46, 1, 1995, p.35-49.
- Petolescu 1995b - C. Petolescu, *Unitățile auxiliare din Dacia romană (II). COHORTES*, în *SCIVA*, 46, 3-4, 1995, p.237-275.
- Piso, Benea 1984 - I. Piso, D. Benea, *Diploma militară de la Drobeta*, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 110-122.
- Russu 1969 - I.I. Russu, *Elementele syriene în Dacia carpatică și rolul lor în "colonizarea" și romanizarea provinciei*, în *ActaMN*, VI, 1969, p.167-186.
- Russu 1977 - I.I. Russu, *L'onomastique de la Dacie romaine*, în *L'onomastique latine*, 564, Paris, p.353-363.
- Sanie 1981 - S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană (I)*, București, 1981.
- Strobel 1984 - K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, Bonn, 1984.

DIE ITURÄER IN DEN DAKISCHEN PROVINZEN

Zusammenfassung

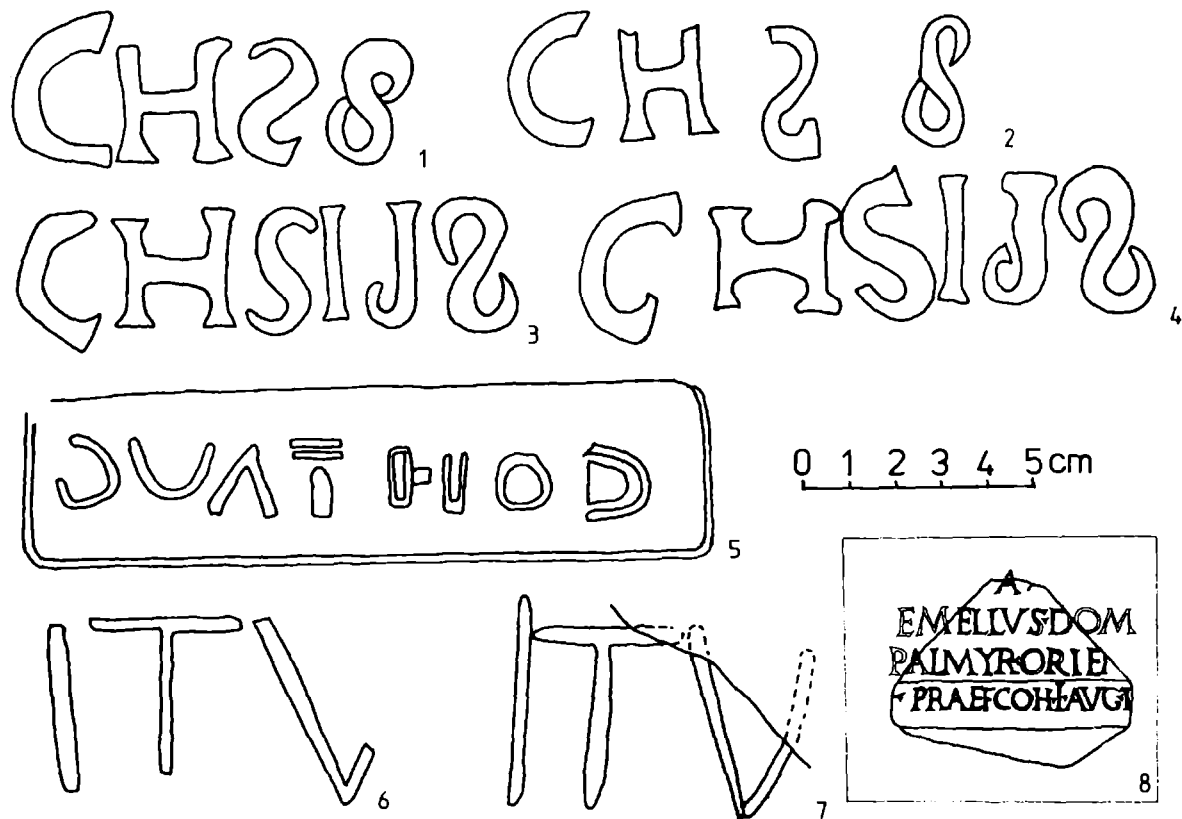
Die Ituräer haben gute Bogenschützeneinheiten in der römischen Armee gebildet.

Nach den dakischen Kriegen Trajans sind in der Armee der neugegründeten Provinz *Dacia* drei Ituräereinheiten bestätigt: *Ala I Augusta Ituraeorum*, *Cohors I Augusta Ituraeorum* und *Cohors I Ituraeorum*. Sie wurden mehr auf dem westlichen Limesabschnitt aktiv, wo die Jazygen Sarmaten immer angriffen. Diese Barbaren waren ein berittenes Wandervolk die auch mit dem Bogen und Pfeil kämpften. Nach dem Tod Trajans, als die *ala I Augusta Ituraeorum sagittariorum* nach Unterpannonien versetzt wurde, wird ihr Platz in *Dacia* von den *Palmyrenii sagittari* übernommen.

Pl. I. Propunere de întregire grafică a inscripției cohorței I Augusta Ituraeorum descoperită la Buciumi.

Taf. I. Graphische Ergänzung des Textes der Inschrift den Cohors I Augusta Ituraeorum aus Buciumi.

Pl. II. 1-4, 6-7. Stampilă și graffiti ale cohorței I Ituraeorum de la Porolissum, după Gudea 1997a.; 5. Ștampila cohorței I Augusta Ituraeorum descoperită la Buciumi, după Gudea 1997b.; 8. Inscripția de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, după IDR III/2, 348.
Taf. II 1-4, 6-7. Ziegelstempel und Graffiti der Cohors I Ituraeorum aus Porolissum, nach Gudea 1997a.; 5. Ziegelstempel der Cohors I Augusta Ituraeorum gefunden in Buciumi, nach Gudea 1997b.; 8. Die Inschrift aus Ulpia Traiana Sarmizegetusa, nach IDR III/2, 348.

DIE SÜDWESTLICHE GRENZE DER RÖMISCHEN PROVINZ DAKIEN. ALLGEMEINE BEMERKUNGEN

Eduard Nemeth

Obwohl das militärische System aus dem Südwesten des römischen Dakien schon seit Jahrhunderten das Interesse der Altertumsforscher erweckte, sind wir heute noch weit von einem zufriedenstellenden Bild seiner Elemente, Ausdehnung und Rolle entfernt.

Wenn wir vom Südwesten Dakiens sprechen, handelt es sich um das Gebiet, das zwischen den Flüssen Marosch (Mureș) im Norden, Theiß im Westen, Donau im Süden und Temesch (Timiș) und Tscherna (Cerna) im Osten liegt. Das Gebiet heißt seit dem Mittelalter „das Banat“, eine Bezeichnung, die wir einfachheitshalber weiter verwenden werden.

Von den Werken von L. F. Marsigli und F. Grisellini¹, die im österreichischen Auftrag am Ende des 17. Jhs. und im 18. Jh. dieses Gebiet besuchten und die hiesigen römischen Überreste beschrieben, über die Anfänge der systematischen archäologischen und althistorischen Forschungen am Ende des 19. Jhs. (B. Milleker, mit seinen Werken über die Altertümer Südungarns, d.h. des Banates)² und bis nach dem zweiten Weltkrieg wurden die meisten römischen Kastelle und Lager im Banat eher „besucht“ als erforscht. Dies führte zu einer lückenhaften Kenntnis dieses militärischen Systems, obwohl es beim ersten Blick, im Großen und Ganzen „bekannt“ erscheint.

Systematische, langanhaltende Grabungen finden zur Zeit im antiken Tibiscum (heute Jupa) statt, sowohl im römischen Munizipium als auch im großen Auxiliarkastell, einem Hauptpfeiler des römischen Militärsystems in dieser Region. Die bisherigen Ergebnisse der Forschungen im Kastell und Militärvicus wurden bereits publiziert³. Seit einigen Jahren werden Grabungen in den zwei Auxiliarkastellen von Vărădia (antiker Name *Arcidava*?) durchgeführt, nachdem hier im Jahre 1932 eine Grabung mit z.T. veralteten Methoden geführt wurde⁴. Grabungen finden heuer ebenfalls im Legionslager der *legio IIII Flavia felix* von Berzobis (heute Berzovia) statt. Hier befindet sich leider ein Großteil des Lagers unter dem heutigen Dorf, was die Forschungen erheblich erschwert.

In den Teilen dieses Gebietes, die sich heute in Ungarn (die Nordwestecke des Banats) und in Serbien (ungefähr das südliche Drittel) befinden, gibt es zur Zeit keine laufenden Forschungen in römischen militärischen Objekten.

Unter diesen Umständen, können wir vorläufig doch einige Bemerkungen machen und einige Hypothesen bezüglich der eingangs genannten Merkmale des römischen militärischen Systems versuchen.

Es ist allgemein bekannt, daß im heutigen Fachsprachgebrauch eine römische Grenze als *Limes* bezeichnet wird und nicht anders ist die Situation für das römische Dakien. Die Bemerkungen von B. Isaac bezüglich des Terminus *limes*⁵ sind auch für uns gültig. Die Unterscheidung zwischen *limes* als Land- und *ripa* als Flußgrenze des Imperium Romanum muß auch in unserer Fachsprache gemacht werden, wenn wir wissen wo die Grenze verlief. Im Fall der Südwestgrenze des römischen Dakien haben wir diese Sicherheit nicht. Fast alle rumänische Fachleute zeichnen die Grenze nach Westen am Fluß Theiß (antiker Name *Pathissus*), sogar auf seinem rechten, westlichen Ufer⁶. Wenn dies so wäre, wäre diese Grenzstrecke eine *ripa* gewesen, genau wie die Grenze nach Norden, die allgemein entlang des Flusses Marosch (Mureş, antiker Name *Maris*) gesehen wird⁷. So wäre dieser Teil des römischen Dakien ein nach Westen vorragendes Gebiet, das im Norden und Westen vom Barbaricum umgeben gewesen wäre (s. Karte). Dieses Bild stützt sich aber auf ziemlich schwache Argumente, wie eine gewisse Anwesenheit der römischen Truppen entlang der Marosch (Mureş). Für die Theißgrenze gibt es nicht einmal dieses Argument, sondern nur bloße Vermutungen.

Keine literarische oder epigraphische Quelle erwähnt die Grenze des römischen Dakien. Wir können also nicht wissen, wie die hier behandelte Grenzstrecke im Altertum bezeichnet war. Für eine *ripa* entlang der Marosch haben wir keine entscheidende Nachweise. Es gibt Orte wo man militärische gestempelte Ziegel gefunden hat, die schon lange in der Fachliteratur bekannt sind: Bulci - *legio XIII Gemina*, Neuarad (Aradul Nou) - *legio IIII Flavia felix*, Großsanktnikolaus (Sânnicolaul Mare) – *legio XIII Gemina* (Ziegelstempel und eine Grabinschrift, die aus dem 3. Jh. zu datieren scheint⁸) und Tschanad (Cenad) – *legio XIII Gemina*. Neulich wurden auch Ziegelstempel der *cohors II Flavia Commagenorum*, die in Micia (ebenfalls an der Marosch) stationiert war und der *legio XIII Gemina*, in Cladova, auf dem nördlichen Maroschufer entdeckt⁹. Es wurde aber in diesen Orten bisher kein eindeutiges römisches Gebäude identifiziert.

Die sogenannte Theiß-Grenze hat noch weniger Anhaltspunkte, das heißt keine, auf dem Gelände. Deshalb müssen wir uns auf die einzigen sicher identifizierten römischen Kastelle auf diesem Gebiet beziehen. Es handelt sich um die Kastelle die an den zwei Hauptstraßen lagen, die von der Donau nach Norden führten (siehe Karte), umsomehr, daß im Banat auch die „sichtbaren

Hindernisse“ fehlen, die anderorts die Rolle einer offensichtlichen Markierung des römischen Territoriums spielten (wie das *fossatum Africae* in Nordafrika). Neuere Beiträge, die vor allem die Grenze im Osten des Imperium Romanum behandeln, stellten eine ähnliche Situation fest: Das Fehlen von sichtbaren Grenzen und die Anwesenheit von strategischen Straßen mit Kastellen, die aber hauptsächlich Verbindungsstraßen zwischen diesen Kastellen waren und keine Grenzmarkierungen¹⁰. Deshalb kann man die östliche Grenze Syriens und Arabiens auch nicht mit Sicherheit ziehen. In diesem Fall wurde die Grenze entlang der befestigten Straße gezeichnet, die von Aelana nach Norden, zum Euphrat führte¹¹.

Eine solche Grenze kann man mit Recht als „offene Grenze“ bezeichnen, im Vergleich zu den speziell befestigten Grenzen wie der Hadrians- und der Antoninuswall in Britannien oder die obergermanische Grenze. Sicherlich setzt so eine Grenze manches voraus. Es kann sich hier auch um die spezifischen Naturbedingungen handeln (Wüsten im Orient, Sümpfe und Überschwemmungsgebiete in Südwestdakien, die nur an gewissen Stellen von Straßen durchquert waren), aber auch um geregelte Beziehungen mit den Völkern von jenseits des militärisch besetzten Territoriums. Wenn die Beziehungen mit den Völkern die im Orient lebten etwas besser bekannt sind, kennen wir dies in unserem Fall nicht genau. Die aktivste Bevölkerung in dieser Region scheinen die Jazygen gewesen zu sein. Veträge mit den Jazygen sind aber erst von der Zeit der Markomannenkriege bekannt, infolge von militärischen Konflikten. Im ganzen 2. Jh. gab es eigentlich zwei sicher belegten Kriege zwischen Römern und Jazygen, nämlich in den Jahren 117-118 und während der ersten Phase der Markomannenkriege (168-175). Im 3. Jh. vermehrten sich diese Konflikte, auf dem Hintergrund der chaotischen Zustände in der Zeit der „Soldatenkaiser“ und des Beginns der Völkerwanderung.

Die Tatsache, daß es zwischen Dakien und Unterpannonien etliche römische Straßen gab - mindestens zwei: Micia-Partiscum (Szeged)-Lugio (Dunaszecső) entlang der Marosch, bzw. in der Fortsetzung dieser Linie und, im Norden beider Provinzen, Porolisum (Moigrad)-Aquincum (Budapest)¹² - erlaubt uns zu vermuten, daß die Beziehungen der Römer mit den Jazygen wenigstens im 2. Jh. eine vereinbarte Grundlage hatten. Diese Straßen zwischen Provinzen führten eigentlich durch das Jazygengebiet und hatten eine kommerzielle, aber auch eine militärische Bedeutung. Vergessen wir nicht, daß die Jazygen nach den Markomannenkriegen das Recht erhielten, mit den Roxolanen Handel zu treiben, wobei sie - mit der Erlaubnis des dakischen Statthalters - durch Dakien ziehen durften¹³. Es ist gut möglich, daß manche von den Rechten die den Jazygen nach den Markomannenkriegen gewährt wurden, schon vorher in Kraft waren. Andererseits brauchten die Römer direkte Wege zwischen Pannonia Inferior und Dacia, da es unvorstellbar wäre, daß die Verbindung zwischen den

zwei Provinzen auf dem Umweg auf der Donau hergestellt worden wäre. Diese Straßen konnten nur infolge von Vereinbarungen mit den Jazygen bestehen. Dementsprechend war die römische Straße entlang der Marosch keine Grenze, sondern eine Verbindungsstraße zwischen Dakien und Unterpannonien, die wegen seiner Bedeutung für die Römer natürlich vom römischen Militär bewacht war. Wann genau und wie lange diese Straße benutzt wurde, ist noch unklar.

Wir befinden uns nicht in der Lage, eine genaue Grenzlinie im Südwesten Dakiens ziehen zu können. Sie befindet sich aber keinesfalls an der Theiß und an der Marosch, vor allem, daß in der Banater Ebene (Westbanat), westlich von der Straße die von Lederata über Vărădia (Arcidava ?), Surduc (Centum Putea?) und Berzobis nach Tibiscum führte, keine römischen Kastelle gefunden wurden. Die Grenze kann man nur hypothetisch irgendwo parallel mit dieser Straße (nicht zu weit von ihr entfernt) ziehen. Weitere Forschungen müssen künftig die Einzelheiten der Kastelle von dieser Straße untersuchen, um eine bessere Datierung und mehrere Daten über ihre Besatzungen zu erreichen.

ANMERKUNGEN

- ¹ A. F. Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus...*, Hagae-Amstelodami, I-II, 1726; F. Grisellini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats...*, Wien 1780.
- ² B. Milleker, *Délmagyarország régéségleletei...*, Temesvar, 1897 (I), 1899 (II), 1905 (III).
- ³ Siehe v.a. D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, Bucureşti 1994.
- ⁴ Gr. Florescu, *Istros*, 1, 1934, S.60-72.
- ⁵ B. Isaac, *JRS*, 78, 1988, S. 126ff.
- ⁶ Siehe u.a. N. Gudea, I. Moţu, *Banatica*, 7, 1983, S. 151-202; I. Piso, *Fasti provinciae Daciae I*, Bonn 1993, S. 6.
- ⁷ Ebenda.
- ⁸ IDR III/1, 27.
- ⁹ P. Hügel, *Ziridava*, 19-20, 1996, S. 73-76.
- ¹⁰ B. Isaac, *Limits of Empire. The Roman Army in the East*, Oxford 1990, S. 415f.
- ¹¹ J. Wagner, *Die Römer am Euphrat und Tigris*, Antike Welt, Sondernummer 1985, Abb. 18.
- ¹² D. Gabler, *Zu Fragen der Handelsbeziehungen zwischen den Römern und den „Barbaren“ im Gebiet östlich von Pannonien, in Römer und Germanen in Mitteleuropa* (Hrsg. H. Grünert), Berlin (Ost) 1976, S. 87-121.; I. Ferenczi, *Tibiscus*, 3, 1974, S. 111-127.
- ¹³ Cassius Dio, LXXI, 19.

GRANIȚA SUD-VESTICĂ A DACIEI ROMANE. OBSERVAȚII GENERALE

Rezumat

Se fac unele observații cu privire la granița de sud-vest a Daciei romane, subliniindu-se dificultățile pe care le au istoricii în a trasa această graniță. Cauza principală a cunoașterii lacunare a sistemului militar roman din această parte a provinciei este insuficienta cercetare a obiectivelor militare romane de aici. Astfel s-au putut emite în literatura de specialitate ipoteze pe baze fragile, care, în opinia autorului, nu au șanse de confirmare. Astfel nu se poate susține granița fluvială (*ripa*) pe Tisa, unde nu s-au identificat fortificații romane, dar nici pe Mureș, unde, în ciuda prezenței unor ștampile militare pe cărămizi și țigle, nu s-au identificat fortificațiile corespunzătoare. De-a lungul Mureșului nu poate fi contestată o anumită prezență militară romană, dar ea ar trebui pusă în legătură cu drumul roman dinspre Micia spre Partiscum și apoi spre Lugio (Dunaszekcső), drum care nu era o graniță, ci avea o importanță comercială și strategică, de legătură directă între Pannonia Inferior și Dacia.

Singurele elemente de sprijin pentru trasarea, măcar cu aproximație a graniței provinciei Dacia în această zonă sunt castrele de pe cele două drumuri de la Dunăre la Tibiscum, unde se întâlneau. Este vorba în special de drumul de vest, Lederata-Tibiscum, de-a lungul căruia ar trebui desenată ipotetic și granița provinciei, fără a putea identifica o linie precisă, în lipsa unor granițe fortificate ca cele din nordul Britanniei și din Germania Superior sau marcări vizibile pe teren, așa cum există în Africa de Nord (*fossatum Africae*). Ca o analogie relativă s-ar putea aduce situația din provinciile din Orient ale Imperiului (Siria, Arabia), unde de asemenea teritoriul roman corespundea cu cel străbătut de drumuri cu castre de-a lungul lor și unde granița este trasată în mod obișnuit de-a lungul celui mai de est drum cu fortificații, cel între Aelana în sud și Eufrat la nord.

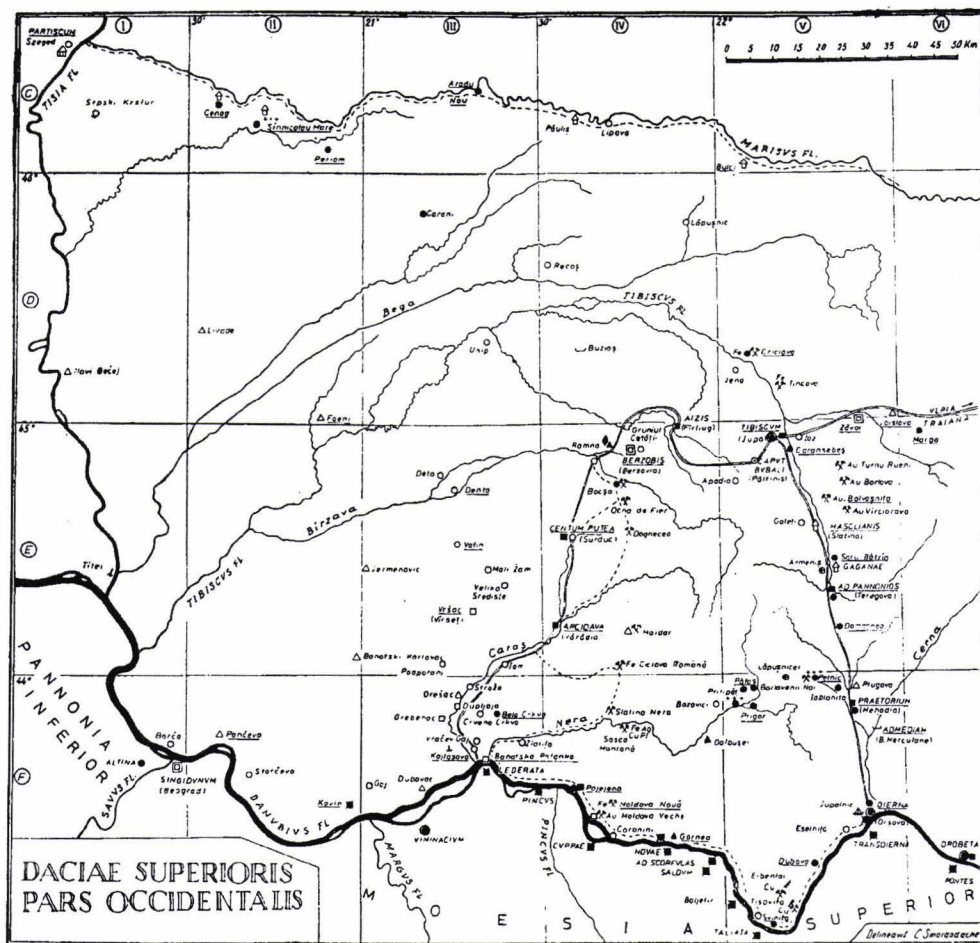

Abb. 1. Die Karte des südwestlichen Teil des römischen Dakien (nach IDR III/1).
Fig. 1. Harta părții sud-vestice a Daciei romane (după IDR III/1).

RAETIA, PANNONIA ȘI DACIA ÎN VREMEA LUI GALLIENUS

Coriolan Opreanu

Este neîndoielnic faptul că apogeul crizei politice¹ ce a devastat Imperiul Roman începând cu sfârșitul dinastiei Severilor s-a produs în timpul lui Gallienus. Mirajul supunerii Regatului parthic s-a încheiat umilitor pentru împăratul Valerianus căzut în captivitatea rivalului secular al Romei. Din acest moment, posibilitățile de guvernare ale fiului său, Gallienus, rămas singur pe tronul Imperiului, s-au redus simțitor. O criză de autoritate de proporții s-a declanșat în anii următori. Era pusă sub semnul întrebării autoritatea statului roman de către neamurile barbare de dincolo de frontierele nordice, iar în interior autoritatea imperială va fi și ea compromisă. Astfel, într-un interval relativ scurt a fost pusă în mare primejdie chiar existența Imperiului Roman ca entitate statală.

Rapiditatea cu care toate aceste evenimente s-au desfășurat și întrepătrunderea dintre loviturile date de atacatorii externi și înfruntările interne au creat pentru istoricul de astăzi o oarecare dificultate de a ordona evenimentele și de a le asambla într-un cadru explicativ credibil și rațional. Să nu uităm însă că principalul obstacol ce ne crează astăzi aceste probleme constă în precaritatea informațiilor ce ne-au parvenit din această epocă. Cum pentru Dacia sursele scrise sunt chiar mai sărace decât în cazul altor provincii, iar datele oferite de arheologie, epigrafie și numismatică nu sunt nici ele mai consistente, este utilă o analiză comparativă între Dacia și două provincii despre care se cunosc mai multe pentru epoca lui Gallienus.

Înainte de a trece la punerea în practică a acesteia, câteva date sumare care schițează cadrul istoric² al impasului politic și militar ce s-a produs în timpul lui Gallienus sunt necesare. În anul 260 alamanii au trecut *limes*-ul pătrunzând în Raetia, de unde, probabil, au trecut în Gallia și în final în nordul Italiei. Abia spre sfârșitul lui 260 ei au fost învinși de Gallienus la Milano, după care se vor retrage, cum, vom vedea, traversând din nou Raetia încărcăți cu pradă și prizonieri din Italia. În această stare de șoc psihologic, ce părea începutul sfârșitului Imperiului, în toamna anului 260, comandantul altei provincii de frontieră, Germania Inferior, Marcus Cassianus Latinius Postumus a ordonat

uciderea la Colonia (Köln) a prefectului pretoriului Silvanus și a fiului lui Gallienus, Saloninus. Preluând singur puterea, Postumus a fost aclamat ca împărat de către trupele sale. Curând i s-au alăturat, recunoscându-l ca împărat, provinciile și armatele Galliei, Hispaniei și Britanniei. A început așa-numitul "imperiul gallic"³, o putere centrală paralelă cu cea de la Roma, ce va exista până în vara anului 274. Incapacitatea lui Gallienus de a face față situației va încuraja apariția altor uzurpări locale și va duce la pierderea unității statului roman.

Pe baza unor informații din izvoarele scrise antice și prin interpretarea unor situații arheologice, istoriografia modernă a creat o imagine despre soarta provinciei Raetia și a unui amplu și important sector al *limes*-ului roman⁴. Într-un pasaj din panegiricul rostit cu ocazia quinquenaliilor lui Constantius Chlorus din martie 297 se spune, printre altele, referitor la starea Imperiului sub Gallienus: "*Sub principe Gallieno ... amissa Raetia*"⁵. Această precizare a fost completată de intensele cercetări arheologice efectuate în ultimul secol pe *limes*-ul germano-retic, de la Mainz, până la Regensburg⁶. Combinând toate aceste cunoștințe s-a născut imaginea catastrofică a distrugerii acestui sector esențial al apărării frontierei romane. Până nu demult majoritatea cercetătorilor considerau că după 30 de ani de atacuri ce au diminuat eficacitatea apărării romane, marile invazii din anii 259-260 ar fi dat lovitura de grație sistemului defensiv al frontierei romane⁷. În acest fel a fost explicată știrea din izvoarele literare despre pierderea Raetiei (*amissa Raetia*) în vremea lui Gallienus. Reanalizarea și reinterpretarea unor situații arheologice și noile descoperiri și cercetări arheologice, epigrafice și numismatice au erodat simțitor baza documentară a vechii reconstituiri istorice. Ea s-a dovedit a fi, în ultimă analiză, mai degrabă o schemă teoretică izvorâtă din modelul crizei secolului III⁸.

O nouă viziune asupra istoriei Raetiei sub Gallienus a fost posibilă după publicarea unei recente descoperiri epigrafice. Este vorba despre o inscripție găsită în anul 1992 la Augsburg⁹ (Augusta Vindelicum), cel mai important oraș roman al Raetiei. Altarul votiv a fost dedicat Victoriei asupra iutungilor (= alamanii) de către guvernatorul de rang ecvestru al provinciei. El a luptat la 24-25 aprilie 260 și i-a învins pe barbari eliberând din captivitate câteva mii de prizonieri din Italia. Inscripția a fost ridicată la 11 septembrie 260 în timpul consulatului uzurpatorului Postumus și al lui Honoratianus. Faptul că guvernatorul Raetiei a utilizat în inscripție un consulat "gallic" sugerează că sfera de dominație a lui Postumus și a "imperiului" său cuprindea și Raetia¹⁰. Această informație de mare valoare istorică, reprezintă o noutate în documentația epocii lui Gallienus. Iată, așadar, că se poate afirma acum cu temei, că dacă Gallienus a pierdut controlul asupra *limes*-ului germano-retic, acest lucru s-a datorat nu doar barbarilor ce l-au atacat, ci, în primul rând uzurpării lui Postumus, ce a polarizat și provincia Raetia.

O recentă analiză realizată de numismatul sloven Peter Kos¹¹ asupra

tezaurelor monetare descoperite pe teritoriul Raetiei ce aparțin, în linii generale, orizontului cronologic în discuție a demonstrat că nu există nici o legătură între îngroparea acestora și “catastroficii” ani 259-260. Dovezile numismatice nu susțin ideea distrugerilor presupuse pentru această perioadă în Raetia și nici pe cea a unei pătrunderi germanice din afară. În stadiul actual al cunoștințelor, o eventuală instalare a unor grupuri barbare de dincolo de *limes* în nord-estul Raetiei poate fi luată în discuție doar după anul 272 A.D., ca *terminus post quem*¹².

Prin urmare, ținând cont de ultimele dovezi epigrafice apărute și de noile analize numismatice, expresia *amissa Raetia* din izvorul literar citat poate fi înțeleasă mai degrabă ca o pierdere a provinciei de către imperiul oficial condus de Gallienus, în favoarea uzurpatorului “gallic” Postumus, decât ca o pierdere în favoarea barbarilor de dincolo de frontieră¹³. Administrația romană și viața romană s-au menținut în Raetia după 260, dar autoritatea împăratului de la Roma, Gallienus nu mai era recunoscută.

Domnia lui Gallienus a însemnat o perioadă extrem de dificilă și pentru cele două Pannonii. Imaginea consacrată despre evenimentele care au avut loc în cele două Pannonii considera că în iarna 259-260, sau în primăvara anului 260 Pannonia Inferior a suferit un atac devastator din partea quazilor și sarmaților, inspirat de reușita alamanilor în Italia de nord¹⁴. Sesizând o serie de contradicții cronologice în cadrul acestei reconstituiri a evenimentelor, J. Fitz a propus o altă succesiune a întâmplărilor din Pannonia. El considera că primul lucru important a fost uzurparea guvernatorului Pannoniei Inferior, Ingenuus. Invazia barbară ar fi constituit doar al doilea moment, ce a amplificat haosul din provincie. Dacă Ingenuus a fost lichidat relativ ușor de către Gallienus, în schimb, o nouă uzurpare, cea a lui Regalianus, a avut se pare consecințe mai importante. Se apreciază că Regalianus controla Pannonia Superior, Dacia și Moesia Inferior. N-a reușit să-și impună autoritatea și asupra Pannoniei Inferior și Moesiei Superior datorită prezenței la Sirmium a unor vexilații germane și britane, fidele lui Gallienus¹⁵.

Gallienus însuși, sosit în Illyricum, încerca o consolidare a regiunii. Printre acțiunile sale mai importante au fost refacerea fortificațiilor, regroupările militare și tratativele cu barbarii.

După 260 A.D. când Gallienus a scăpat și de uzurpatorul Regalianus, el s-a concentrat asupra reorganizării și refacerii Pannoniilor. Atacurile barbare afectaseră mai grav Pannonia Inferior, orașe ca Gorsium și Aquincum fiind distruse într-o proporție considerabilă. Analiza circulației monetare demonstrează că Pannonia Inferior era deja înainte de 260 într-o stare economică mai precară decât Pannonia Superior¹⁶. Principala pârghie utilizată de Gallienus pentru reorganizare a fost crearea noului atelier monetar de la Siscia, necesar pentru plata trupelor și pentru stabilitatea economică a provinciei. Activitatea atelierului a cunoscut mai multe etape. În prima, între 262-264, a fost

reorganizată partea sudică, ținând cont de necesitatea protejării Italiei. La Poetovio s-a concentrat cea mai mare parte a celor 4 legiuni panonice. Sirmium a fost și el reîntărit cu legiunea VIII Augusta sosită de la Argentorate. La adăpostul triumghiului defensiv Poetovio-Sopianae-Sirmium și-a început activitatea monetară de la Siscia¹⁷. Într-o a doua etapă, 264-266, Gallienus a decis reconstruirea unor castre de pe *limes*, legiunile panonice de la Poetovio reîntorcându-se la vechile lor posturi. În locul lor au fost aduse vexilații dacice¹⁸.

Pe fondul acestei viziuni globale privind evenimentele petrecute în provinciile dunărene în timpul lui Gallienus, poate fi mai corect analizată și înțeleasă și situația Daciei în ultimele două decenii ale existenței sale.

Până acum istoriografia română și-a concentrat în general atenția asupra momentului în care Dacia a încetat să mai aparțină Imperiului. În acest context, s-a stăruit cu insistență asupra izvoarelor literare¹⁹. Cei mai mulți autori contemporani au explicat pomenirea în izvoare a unei pierderi a Daciei sub Gallienus printr-o acțiune de abandonare parțială și neoficială (?) a unor teritorii ale provinciei, părăsirea totală și oficială petrecându-se abia în timpul domniei lui Aurelianus²⁰.

Un punct de vedere diferit asupra acestei chestiuni a exprimat H. Daicoviciu²¹. El ajungea la o concluzie nouă și ingenioasă, după care Gallienus a pierdut la un moment dat nu Dacia, ci controlul, autoritatea sa asupra provinciei. Ideea părea cât se poate de firească, ținând cont de uzurpările petrecute în această vreme. Dificultatea consta în a concretiza ideea, arătând exact, când, în ce împrejurări și care sunt argumentele directe ce o susțin.

Cea mai recentă abordare a disputei aparține lui C.C. Petolescu²². Acesta afirmă că din izvoarele literare rezultă că întreaga Dacie a fost pierdută de Gallienus și că toată strădania istoricilor români de a prelungi cu câțiva ani existența provinciei ar fi lipsită de importanță.

La prima vedere, noua inscripție descoperită la Augsburg pare să confirme ipoteza lui H. Daicoviciu. Cele două expresii: "*amissa Raetia*" și "*Dacia amissa*" sunt identice, ambele fac referire la domnia aceluiași împărat și prin urmare ar fi logic ca ele să aibă și același înțeles. Precizăm, totuși, că în opinia noastră, acest lucru nu este însă obligatoriu. Înainte de a opta pentru o soluție tranșantă, trebuie analizate informațiile arheologice, epigrafice și numismatice.

Imaginea consacrată despre părăsirea Daciei ne arată că aceasta s-a făcut la ordin, fără să fi existat probleme grave, sistemul defensiv și rețeaua de așezări fiind în stare bună. Abandonarea lor a fost necesară doar din rațiuni strategice generale, Aurelianus dorind să salveze provinciile de la sud de Dunăre ce nu mai puteau fi apărate²³. Se invoca drept argument general lipsa nivelelor de distrugere finale în castrele și așezările cercetate arheologic.

Cercetările recente au creat câteva breșe în cadrul acestui clișeu

istoriografic, lipsit de temelii documentare. Un prim segment ce trebuie analizat este sistemul defensiv și starea lui în ultimele decenii ale provinciei. Săpăturile mai noi din castrul de la Ilișua²⁴ arată că acesta și-a încheiat existența printr-un incendiu general. Autorii sunt de părere că el a fost provocat intenționat de către romani la retragere, sau se datorează unor atacatori externi. Pe baza acestei situații, D. Protase încearcă să acrediteze ideea că la Ilișua prezența militară romană încetează în prima parte a domniei lui Gallienus. Prin extensie, același lucru s-ar fi întâmplat și în alte castre de pe frontiera Daciei Porolissensis²⁵. Argumentele directe lipsesc însă, ipoteza pornind de la încercarea de explicare a izvoarelor literare. Cum la Ilișua ultimele monede datează de la Philippus Arabs²⁶, incendiarea finală poate fi datată cândva după această perioadă, nu neapărat sub Gallienus.

Pentru castrele intens cercetate de pe sectorul nord-vestic al frontierei Daciei Porolissensis se cunosc două acțiuni comune realizate în deceniile finale ale provinciei: reparații la elementele de fortificație cu ajutorul unor monumente epigrafice și de arhitectură și ridicarea unor construcții cu caracter "special" în interiorul castrelor. O arsură generală, similară celei de la Ilișua, a fost identificată doar la Buciumi²⁷, situată sub dărâmătura de țigle.

Cele mai importante și mai numeroase informații despre reparațiile sistemului defensiv provin din castrul de la Porolissum-Pomet. Aici, într-un turn al porții *decumana* a fost reutilizată o inscripție ridicată de oraș pentru împăratul Philippus Arabs²⁸. O altă inscripție imperială dedicată în anul 251 A.D. Herenniei Etruscilla, soția lui Decius, a fost reutilizată, în același mod, ca material de construcție²⁹. Ea constituie un valoros *terminus post quem* pentru efectuarea acestor lucrări la Porolissum. În turnul de curtină nr. 2, reparat și el, o monedă de la Salonina, din anul 260 p.Ch., găsită în ultimul nivel de locuire³⁰, indică momentul lucrărilor. În fine, în templul lui Jupiter Dolichenus din afara castrului, în *cella*, s-a găsit un tezaur cu antoninieni de la Gordianus³¹. Acesta și distrugerea templului sunt mărturia unui eveniment grav ce a dus la încetarea definitivă a existenței sanctuarului.

Ținând cont de aceste date, N. Gudea aprecia că lucrările de refacere au avut loc aproape de epoca lui Gallienus³².

Situații asemănătoare au fost identificate și în castrele de la Buciumi, Romita, Tihău, Gilău. S-a observat peste tot că la reparații s-au folosit toate categoriile de monumente și inscripții: onorifice, funerare și votive. Aceste lucrări au fost efectuate, foarte probabil, în aceeași perioadă ca urmare a unor atacuri puternice din afara graniței, care au adus castrele într-o situație gravă.

În ceea ce privește construcțiile "speciale" ridicate târziu sunt cunoscute două categorii: clădiri mari, dreptunghiulare, construite pe panta interioară a valului de pământ și peste *via sagularis*, pe care o desființează și adăugiri la locuințele comandanților, extinse tot peste *via sagularis*. La Porolissum³³

clădirile mari au fost ridicate lângă *porta principalis dextra*, *porta principalis sinistra* și *porta praetoria*, la Buciumi³⁴ de o parte și de alta a porții *praetoria*, la Bologa³⁵ lângă *porta principalis dextra*, la Tihău³⁶ lângă *porta praetoria*. Extinderile la *praetoria* au fost sesizate la Porolissum, Bologa, Buciumi, Căței³⁷. Ținând cont de poziția ce o ocupă în castru și de tipologie este vorba cu siguranță despre un plan pus în aplicare de la nivelul unui comandament provincial. Datarea lor este târzie, atât prin poziția nefirească ce o au în castru, cât și prin materialele arheologice descoperite. La Buciumi, în clădirea C₄ s-au găsit doar monede de la mijlocul secolului III³⁸. O altă observație importantă este asemănarea depunerilor arheologice din interiorul acestor construcții cu cele cunoscute în barăcile soldaților³⁹. Propunem, ca ipoteză de lucru, interpretarea acestor clădiri drept adăposturi suplimentare necesare unor trupe suplimentare aduse pentru întărirea apărării pe acest sector de *limes*. La Porolissum, în clădirea B₆ ridicată peste *via sagularis* s-au descoperit doar țigle cu ștampila legiunilor III Gallica și a VII-a Gemina Felix⁴⁰. La fel, pe latura de nord-est, pe *agger*, la suprafață s-au găsit țigle cu ștampilele celor două legiuni⁴¹. Este evident că cele două au sosit în Dacia deodată și cu aceeași misiune. Prezența vexilațiilor legionare din alte provincii s-a petrecut în momentele dificile pe plan militar, cum a fost războiul carpic al lui Philippus Arabs când la Romula sunt atestate vexilații străine⁴². Legiunea VII Gemina Felix e pomenită și la Potaissa alături de a V-a Macedonica, dar inscripția nu poate fi datată⁴³. Propunem ca datare pentru cele două legiuni atestate la Porolissum perioada Philippus-Gallienus⁴⁴.

Pentru situația orașelor provinciei Dacia o importantă noutate au adus săpăturile de la Napoca (str. V. Deleu)⁴⁵. Faza a doua și ultima a clădirii de piatră C₂ a avut două subfaze de utilizare. Pe podeaua de lut, ce corespundea primei subfaze, s-au găsit urme de incendiu și numeroase obiecte. Într-o groapă săpată în antichitate în podea a fost scos un tezaur de 1268 de monede de argint având ultimele monede acumulate de la Severus Alexander din 235 A.D. Ultima subfază a însemnat o refacere, pe noua podea de lut găsindu-se două monede de la Philippus Arabs. Ultima reconstrucție nu pare să fi suferit o distrugere violentă. Autorii cercetărilor arată că distrugerea prin incendiu a clădirii s-a petrecut după 235, spre mijlocul secolului III, ultima subfază funcționând până la retragerea romană. Așadar, cândva între domnia lui Maximinus Thrax și Gallienus, Napoca a fost supusă, foarte probabil unui puternic atac extern, dovadă fiind îngroparea și nerecuperarea tezaurului din interiorul unei locuințe. Apoi, în același interval clădirile au fost refăcute și viața a continuat.

Circulația monetară în ultimele decenii de existență a Daciei nu s-a bucurat de prea multă atenție. Recent, C. Găzdac⁴⁶ a abordat această problemă, încercând un studiu comparativ cu provinciile vecine. Concluzia la care ajungea în final tânărul numismat era că spre sfârșitul domniei lui Gallienus

Dacia ieșise de sub controlul Imperiului, din punct de vedere financiar. Câteva precizări suplimentare sunt însă necesare. Din comparația între circulația monetară în Dacia, Pannonia Superior și Pannonia Inferior rezultă că în toate trei, după 253 se constată o scădere a cantității de monede, ce a culminat cu o cădere dramatică spre anul 260⁴⁷. Situația financiară precară a Daciei este foarte apropiată de cea a Pannoniei Inferior, ce se afla, cum arătam mai sus, într-o stare economică gravă. După C. Găzdac, dacă în Pannonii nivelul scăzut se menține până spre 268, în Dacia se constată o creștere, indicele circulației depășindu-l pe cel din Pannonii.

Este o neconcordanță între afirmațiile lui C. Găzdac din studiul citat și datele oferite în altul mai recent⁴⁸. După 268 se constată o cădere, monedele lui Claudius II fiind extrem de puține în comparație cu abundența lor la sud de Dunăre⁴⁹.

Noi dorim să adăugăm câteva informații oferite de tezaure. C. Preda⁵⁰ stabilea acum 30 de ani că pentru o mulțime de tezaure a căror ultimă monedă acumulată era de la Gordian III, ca cele de la Dobridor, Vârtopu, Bălănești din Oltenia, sau Ațel, Ocna Sibiului, Apoldul Mic, Geomal, Jeledinți, [aga în Transilvania și Săpata de Jos în Muntenia este foarte posibil să fi fost ascunse în vremea lui Philippus Arabs. M. Chițescu și E. Popescu⁵¹ ajungeau mai târziu la concluzia că în Dacia sunt 32 de tezaure îngropate sigur sub Philippus și încă 14, ce se termină cu monede ale lui Gordian III, dar au fost îngropate tot sub Philippus, majoritatea în 247 A.D. Există însă și tezaure ce se termină cu monede de la 247-248 A.D., ca la Ghelînța, Mărtiniș, ceea ce arată că ele au putut fi îngropate sub Decius sau după⁵². Aceeași situație a fost semnalată de B. Gerov pentru Moesia. Există și tezaure, mai puține, ce au ultima monedă de la Trebonianus Gallus, ca de exemplu cel de la Apoldul de Jos⁵³. El a fost îngropat sub Gallus, sau mai târziu.

În fine, sunt și tezaure ce se încheie cu acumulări de la Gallienus. În Oltenia, tezaurul de la Olteni⁵⁴ are ultima monedă de la Valerianus, din 256-257. În Banat, tezaurul de la Golești⁵⁵ se încheie cu piese de la Gallienus, iar în Transilvania, tezaurul Apulum II⁵⁶ are ca monede finale piese bătute în 268. La fel, tezaurul Apulum IV⁵⁷, ce conținea 1209 monede se termină tot sub Gallienus, între 260-268. Un alt tezaur cu acumularea încheiată sub Gallienus este cel de la Aiud⁵⁸. Un caz interesant se întâlnește la tezaurul de la Hunedoara⁵⁹, ce se încheie cu piese din secolul IV, dar cuprinde și 54 de monede de la Gallienus. Ascunderea lor a avut loc în vremea lui Gallienus sau mai târziu. Prezența antoninienilor lui Gallienus în tezaurul de la Diosig⁶⁰ (jud. Bihor), în afara provinciei, ce se încheie cu 8 monede ale lui Gallienus (din 65), dovedește că în vremea lui Gallienus, în pofida unei situații economice grele, au pătruns suficiente monede pentru a fi teaurizate, chiar în afara provinciei, unde puteau ajunge doar prin comerțul de frontieră, sau prin subsidii.

Criza financiară a Daciei s-a manifestat puternic sub Philippus Arabs și Decius, continuând sub Gallienus, fără a se putea deduce clar o “ieșire de sub controlul financiar” a Daciei în timpul lui Gallienus. Scăderea indicelui monetar după 268, în timpul lui Claudius II pune sub semnul întrebării prezența trupelor în provincia Dacia. Contrastul cu sudul Dunării este frapant, acolo monedele lui Claudius II fiind numeroase⁶¹.

Din punct de vedere epigrafic perioada Decius-Gallienus este reprezentată în Dacia de numai 11 inscripții⁶². Dintre acestea, o importanță deosebită pentru problematica noastră o au cele ridicate de legiunile dacice. Inscripția lui Donatus, *praefectus legionis V Macedonicae* datează din anii 253-255, fiind ridicată și pentru Valerianus II, mort în 255, cum remarcă recent P. Hügel⁶³. La fel, altarul lui M. Aurelius Veteranus de la Mehadia (Ad Mediam)⁶⁴, *praefectus legionis XIII Geminae*, datează post 260, de când Gallienus a domnit singur. Ideea că, de fapt, inscripția ar proveni de la Băile Herculane, unde prefectul legiunii își îngrijea sănătatea la băi⁶⁵, ceea ce ar însemna că legiunea se afla “bine merți” la Apulum, suferă de o mare naivitate. Dacă ținem seama că la Mehadia se cunoaște o șampilă cu *vexillatio Daciarum* și o alta dublă cu numele celor două legiuni dacice, considerată fără temei drept postaureliană⁶⁶, putem da dreptate lui J. Fitz⁶⁷, care arăta că datorită importanței mari a castrului Ad Mediam, aici s-a creat o concentrare de trupe, ce cuprindea cu siguranță unități ale legiunii XIII Gemina și probabil și ale legiunii I Macedonica, cândva, după 260 A.D. Această concentrare de trupe avea drept scop asigurarea legăturii dintre Moesia și Dacia.

După anul 264 vexilații din legiunile Daciei au înlocuit la Poetovio⁶⁸ vexilațiile legiunilor panonice ce s-au reîntors pe *limes*. Inscripțiile de la Poetovio atestă aceste trupe sub comanda lui T. Flavius Aper, *praepositus*⁶⁹. Fidelitatea legiunilor Daciei față de Gallienus se poate dovedi și prin prezența lor pe antoninienii băuți de acesta în anii 260-261 pentru a marca victoriile contra barbarilor și a uzurpatorilor din anii anteriori⁷⁰.

Prezența de durată a vexilațiilor dacice la Poetovio are mai multe semnificații. În primul rând, trebuie subliniat faptul că în acel moment nu era vorba despre o concentrare militară de circumstanță, așa cum se efectuaseră în multe campanii militare anterioare, ci era o nouă metodă tactică pusă în aplicare de Gallienus⁷¹. Rolul strategic al armatei de la Poetovio era, după cum arătam, asigurarea securității Italiei. Este foarte interesantă, din acest punct de vedere, prezența în nordul Italiei a unor inscripții ce atestă militari din legiunile dacice. La Dertona⁷² au fost găsite trei inscripții funerare ce atestă militari și familiile lor. Faptul că unul dintre ei, Aurelius Veteranus *beneficiarius laticlavii legionis* a murit în luptă (*acie desideratus*) și a fost înmormântat la Dertona, ar putea sugera participarea la lupte în nordul Italiei. Între Tergeste și Aquileia⁷³ a fost găsită o inscripție ce atestă pe Antonius Valentinus *princeps legionis XIII*

Geminae, ucis de *latrones* în Alpii Iulieni. *Latrones* puteau fi tâlhari locali, dar de multe ori sub acest nume sunt atestate cete de barbari infiltrate peste frontieră, după pradă⁷⁴. E. Ritterling⁷⁵ era de părere că prezența acestor militari în nordul Italiei ar fi un ecou al luptelor cu alamanii ale lui Claudius II sau Aurelianus. Deși inscripțiile nu pot fi datate, noi considerăm că este mai probabil ca ele să aparțină perioadei lui Gallienus, când vexilații dacice sunt atestate la Poetovio, de unde puteau interveni cu rapiditate în nordul Italiei. Pe de altă parte, o inscripție de la Ticinum⁷⁶ atestă pe Caecilius Valentinus, *optio spei legionis XIII Geminae*. Or, la Ticinum este cunoscută prezența în anul 268 a unei concentrări militare⁷⁷. Din inscripții rezultă că militarii ce au murit în nordul Italiei erau împreună cu familiile, ceea ce arată că ei erau în zonă pe termen lung sau nelimitat. De aceea, tot spre gruparea militară de la Poetovio, creată de Gallienus, par să încline argumentele. Prin urmare, în ultima parte a domniei lui Gallienus, vexilații din legiunile dacice au fost transferate pe termen lung la Poetovio, iar anumite contingente, se pare, chiar în nordul Italiei, cu misiunea de a proteja Italia⁷⁸. Reamintim că după 260, Raetia, ce juca un rol esențial în asigurarea securității Italiei ieșise de sub controlul lui Gallienus, ajungând sub autoritatea lui Postumus. De aceea, apărarea Italiei a trecut în sarcina armatei mobile de la Poetovio creată din trupele fidele panonice și dacice.

Primul moment în care vexilații dacice par a se fi situat de partea unui uzurpator este atestat prin emiterea de *aurei* pentru legiuni, băuți la Trier de către Victorinus⁷⁹, urmașul lui Postumus la cârma "Imperiului gallic". Monedele au fost emise spre mijlocul și sfârșitul anului 269, deci după moartea lui Gallienus, în vremea lui Claudius II. Este adevărat că emisiunile ar putea reflecta o situație puțin anterioară, deși Victorinus a devenit Augustus abia în toamna lui 269⁸⁰.

În concluzie, ținând seama de datele numismatice și epigrafice, este destul de greu să găsim un moment în care Dacia ar fi putut ieși de sub autoritatea lui Gallienus. Rămâne posibil ca un asemenea eveniment să se fi produs în vremea uzurpării lui Regalianus, cum presupunea J. Fitz⁸¹. Dar, deși în acele evenimente rolul principal l-au jucat Pannonia Superior și Moesia Inferior, despre ele nu se spune în izvoarele literare că ar fi fost pierdute de Gallienus. Ipoteza lui H. Daicoviciu, chiar aparent susținută de analogia cu situația din Raetia, este totuși greu de acceptat prin prisma unei analize obiective și lucide, cum ne-am străduit să realizăm în acest stadiu. Din contră, cele mai multe indicii arată că Dacia a continuat să fie sub autoritatea lui Gallienus, chiar în a doua parte a domniei sale, că s-au încercat eventual chiar refaceri în provincii, la fel ca în Pannonia Inferior.

Se pune, în schimb, o altă întrebare. S-au mai reîntors, oare, în Dacia vexilațiile deplasate de Gallienus la Poetovio și în nordul Italiei? Cum situația nu s-a îmbunătățit nici după moartea lui Gallienus, este greu de crezut că ele au fost trimise înapoi în Dacia. Alte vexilații dacice trebuie să fi plecat înainte în Orient

cu Valerianus, fără a avea garanția că, după 260 s-au mai întors. Poate fi conturată deci o imagine, care ne sugerează că după 260, o parte a armatei Daciei s-a risipit în alte părți ale Imperiului în vâltoarea evenimentelor. Se adaugă devastările și precaritatea economiei monetare. Așadar, nu există date care să justifice optimismul celor care afirmau că Dacia s-ar fi refăcut rapid după atacurile din vremea lui Philippus Arabs și Decius⁸².

Dacă Aurelianus a decis să renunțe la spațiul intracarpatic și la Oltenia, argumentele trebuie să fi fost extrem de importante. De altfel, izvoarele literare îi atribuie lui Aurelianus doar retragerea provincialilor, cu excepția lui Jordanes, ce pomeneste și legiunile. N-ar fi exclus ca, în realitate, Aurelianus să fi salvat, pentru onoarea Imperiului, doar elitele provinciale, pătura de *honestiores*⁸³, ce se "agățaseră" cu încăpățănare de romanitate și de Imperiu în ultimii 20 de ani. S-ar putea ca doar aceștia să fi fost mutați la sud de Dunăre, la adăpostul armatei romane, într-o nouă Dacie. Recent, L. Mrozewicz⁸⁴, făcând o paralelă între orașele Daciei și Germaniei Superior spre mijlocul secolului III, presupunea cu destul temei că, după moartea lui Decius la Abrittus, romanii continuau să reziste în Dacia doar în orașele fortificate și în castre. În fața neglijenței și nepăsării unor împărați ca și Gallienus, de exemplu, locuitorii provinciilor n-au rămas pasivi. Singura lor acțiune ce avea o logică era încercarea de a convinge autoritățile de necesitatea salvării acestor teritorii, ce erau parte integrantă a lumii romane. De aceea, atitudinea comunităților urbane, ilustrată prin ridicarea de inscripții dedicate împăraților, dorea să fie o dovadă de loialitate, amintind existența provinciei și a problemelor ei. În această perspectivă, L. Mrozewicz aprecia că inscripția de la Apulum, ridicată în onoarea lui Decius, în care se vedea un posibil salvator, avea scopul de a reaminti despre existența Daciei. La fel interpretează autorul polonez și epitetul *Chrysopolis* acordat orașului Apulum într-o inscripție, rostul său fiind în primul rând de a atrage atenția că era pe cale de a fi pierdut un teritoriu de valoare, nu unul oarecare.

Perioada Gallienus-Aurelianus a însemnat așadar o perioadă de agonie lentă pentru Dacia nord-dunăreană. Retragera romană pare mai degrabă un proces de durată declanșat în timpul lui Gallienus, fără o intenție și un obiectiv prea concrete. El s-a încheiat conștient și intenționat sub Aurelianus prin oficializarea unei situații create în timp. De altfel, nici izvoarele literare nu contrazic această imagine⁸⁵. Vechiul clișeu al retragerii organizate a armatei și administrației romane din Dacia "la ordin de sus", în sunetul muzicii militare și însoțită de lacrimile provincialilor, ce rămăneau pe loc, lăsând o provincie cu castre și orașe intacte, ce nu avea probleme, dar a fost sacrificată pentru binele strategic general al Imperiului, se potrivește mai degrabă cu situația României anului 1940, decât cu realitatea antică.

¹ A. Alföldi, *Studien zur Geschichte der Welt-Krise de 3 Jahrhunderts n.Ch.*, Darmstadt, 1967; G. Alföldi, *Die Krise des Römischen Reiches*, Stuttgart, 1989.

² H.M.D. Parker, *A History of the Roman World. AD 138 to 337*, Londra, 1969, pp. 163-181; L. Loreto, *La prima penetrazione alamanna in Italia (260 D.Ch.) come ipotesi alternativa di spiegazione per la storia dei conflitti romano-germanici*, în B. și P. Scardigli (ed.), *Germani in Italia*, Roma, 1994.

³ I. König, *Die gallischen Usurpatoren von Postumus bis Tetricus*, München, 1981; J.F. Drinkwater, *The Gallic Empire*, Stuttgart, 1987.

⁴ H.P. Kuhnen (Hs.), *Gestümt-geräumt-vergessen? Der Limesfall und Ende der Römerherrschaft in Südwestdeutschland*, Stuttgart, 1992.

⁵ *Pan.Lat.*, 4 (8), 10 (Galletier ed.), Paris, 1952.

⁶ H. Schoenberger, *Die römischen Truppenlager der frühen und mittleren Kaiserzeit zwischen Nordsee und Jun*, în *BRGK*, 66, 1985, pp. 319-497; H.-U. Nuber, *Das Ende des Obergermanische-Raetischen Limes - eine Forschungsbericht*, în H.-U. Nuber (Hs.), *Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends in Südwestdeutschland*, 1, Sigmaringen, 1990, pp. 51-68.

⁷ H. Schoenberger, *op. cit.*, p. 126 (vezi nota 6).

⁸ K. Strobel, *Raetia amissa? Raetien unter Gallienus: Provinz und Heer im Licht der neuen Augsburger Siegesinschrift*, în C. Bridger, K.-J. Gilles (Hrgs.), *Spätromische Befestigungsanlagen in den Rhein- und Donauprovinzen. Beiträge der Arbeitsgemeinschaft "Römische Archäologie" bei der Tagung des West- und Süddeutschen Verbandes der Altertumforschung in Kempten*. 08.06-09.06.1995 (*BAR International Series* 704), Oxford, 1998, p. 83.

⁹ L. Bakker, *Raetien unter Postumus - Das Siegesdenkmal einer Juthungenschlacht im Jahre 260 n.Chr. aus Augsburg*, în *Germania*, 71, 1993, pp. 369-386.

¹⁰ K. Strobel, *op. cit.*, p. 88 (vezi nota 8).

¹¹ P. Kos, *Sub principe Gallieno ... amissa Raetia? Numismatische Quellen zum Datum 259/260 n.Chr. in Raetien*, în *Germania*, 75/1, 1995, pp. 131-144.

¹² *Ibidem*, p. 144.

¹³ K. Strobel, *Pseudophänomene der römischen militär-und Provinzial-geschichte am Beispiel des "Falles" des obergermanisch-raetischen Limes. Neue Ansätze zu einer Geschichte der Jahrzehnte nach 253 n. Chr. an Rhein und oberer Donau*, în N. Gudea (ed.), *Roman Frontier Studies*, XVII, 1997, Zalău, 1999, pp. 14-16.

¹⁴ J. Fitz, *Ingenuus et Regalien*, Bruxelles, 1966, pp. 7-9.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 11-16.

¹⁶ J. Fitz, *La Pannonie sous Gallien*, Bruxelles, 1976, pp. 35-36.

¹⁷ *Ibidem*, p. 76.

¹⁸ *Ibidem*, p. 79.

¹⁹ V.I. Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, în *SCIV*, 22/3, 1971, pp. 425-442; A. Aricescu, *Despre o recentă interpretare a izvoarelor literare privind părăsirea Daciei*, în *SCIV*, 24/3, 1973, pp. 485-491; C.C. Petolescu, *Varia Daco-Romana VIII. Izvoarele privind părăsirea Daciei*, în *Thracodacica*, 5/1-2, 1984, pp. 187-193; D. Ruscu, *L'abandon de la Dacie romaine dans les sources litteraires*, în *ActaMN*, 35/1, 1998, pp. 233-254.

²⁰ M. Macrea, *Sfârșitul stăpânirii romane în Dacia*, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 465 (estul Daciei intracarpatică); D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978, pp. 39-40 (linia Oltului); D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, p. 260 (nordul și estul Daciei intracarpatică); D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p. 11 (sud-estul Transilvaniei).

- ²¹ H. Daicoviciu, *Gallieno e la Dacia*, în *Filias harin. Miscellanea in onore di Eugenio Manni*, Roma, 1979, pp. 651-660.
- ²² C.C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995, pp. 122-126.
- ²³ D. Protase, *op. cit.*, p. 262 (vezi nota 20).
- ²⁴ D. Protase, C. Gaiu, *Le camp romain et l'établissement civil d'Ilișua. Le résultats des fouilles archéologiques effectuées dans le courant des années 1978-1995*, în N. Gudea (ed.), *Roman Frontier Studies XVII. Papers of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies. Zaláu, September 1997*, Zaláu, 1999, p. 419.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 420.
- ²⁶ R. Ardevan, *Monedele descoperite în castru și vicus (1978-1995). Catalog*, în D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua*, în *Revista Bistriței*, 1997, p. 69, nr. 238-262.
- ²⁷ N. Gudea, *Castrul roman de la Buciumi*, Zaláu, 1997, p. 61.
- ²⁸ N. Gudea, *Castrul roman de la Porolissum*, Zaláu, 1997, p. 40.
- ²⁹ N. Gudea, *Porolissum. Un complex la marginea de nord a Imperiului Roman*, în *ActaMP*, 13, 1989, p. 765, nr. 20.
- ³⁰ N. Gudea, *op. cit.*, p. 42 (vezi nota 28).
- ³¹ *Ibidem*, pp. 53-55.
- ³² *Ibidem*, p. 49.
- ³³ *Ibidem*, p. 41.
- ³⁴ N. Gudea, *op. cit.*, p. 56 (vezi nota 27).
- ³⁵ N. Gudea, *Castrul roman de la Bologa-Resculum*, Zaláu, 1997, p. 45.
- ³⁶ C. Opreanu, Tihău, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1997*, București, 1998, pp. 79-81, fig. 99.
- ³⁷ A. Isac, P. Hügel, D. Andreica, *Praetoria in dakischen Militäranlagen*, în *SJ*, 47, 1994, fig. 7, 8, 25, 27.
- ³⁸ N. Gudea, *op. cit.*, p. 61 (vezi nota 27).
- ³⁹ *Ibidem*; aceeași situație la Tihău.
- ⁴⁰ N. Gudea, *op. cit.*, p. 41 (vezi nota 28).
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 34.
- ⁴² *IDR II*, 324, 325, 326, 327, 328.
- ⁴³ M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica*, Cluj-Napoca, 1987, pp. 26-27.
- ⁴⁴ N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în *JRGZMM* Mainz, 44, 1997, p. 49, nr. 25, le consideră de la începutul secolului III, probabil epoca lui Caracalla, când castrul de pe Pomet a fost ridicat în piatră.
- ⁴⁵ S. Cociș, V. Voisjan, A. Paki, M. Rotea, *Raport preliminar privind cercetările arheologice din strada V. Deleu în Cluj-Napoca. I. Campaniile 1992-1994*, în *ActaMN*, 32/I, 1995, pp. 635-652.
- ⁴⁶ C. Găzdac, *The Monetary Circulation and the Abandonment of Dacia - A Comparative Study*, în *ActaMN*, 35/I, 1998, pp. 229-234.
- ⁴⁷ *Ibidem*, fig. 8.
- ⁴⁸ C. Găzdac, *Monetary Circulation in the Main Settlement of Roman Dacia 244-33 A.D.*, în *Carnuntum Jahr*, 1998, pp. 25-49.
- ⁴⁹ B. Gerov, *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde I. Das I und III Jahrhundert (101-284)*, în *ANRW*, II/6, 1977, p. 142.
- ⁵⁰ C. Preda, *Tezaurul monetar de la Bîrca (jud. Dolj) și unele probleme privind atacurile carpilor din anii 242 și 245 în Dacia romană*, în *SCN*, 4, 1968, pp. 192-194.

- ⁵¹ M. Chițescu, E. Popescu, *Tezaurul monetar de la Sîmburești (jud. Olt)*, în *SCN*, 6, 1975, p. 226.
- ⁵² I. Piso, *Războiul lui Philippus cu carpicii*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 307.
- ⁵³ J. Winkler, *Despre compoziția tezaurului monetar descoperit la Apoldul de Jos*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, pp. 421-428.
- ⁵⁴ D. Protase, *Les trésors monétaires de la Dacie romaine. Leur signification sociale-économique et ethno-politique*, în *Congresso internazionale di numismatica. Roma 11-16 settembre 1961. Atti*, II, Roma, 1965, nr. 51.
- ⁵⁵ *Ibidem*, nr. 39.
- ⁵⁶ *Ibidem*, nr. 4.
- ⁵⁷ V. Pavel, în *Apulum*, 14, 1976, pp. 73-97.
- ⁵⁸ D. Protase, *op. cit.*, nr. 1 (vezi nota 54).
- ⁵⁹ *Ibidem*, nr. 41.
- ⁶⁰ Al. Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 122, nr. 47.
- ⁶¹ B. Gerov, *op. cit.*, p. 142 (vezi nota 49).
- ⁶² P. Hügel, *Inscripțiile și sfârșitul stăpânirii romane în Dacia (I)*, în *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 105.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 109.
- ⁶⁴ *CIL* III, 1560 = *IDR* III/1, 54.
- ⁶⁵ V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985, p. 29, 71.
- ⁶⁶ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1993, p. 52.
- ⁶⁷ J. Fitz, *op. cit.*, p. 40 (vezi nota 14).
- ⁶⁸ J. Fitz, *op. cit.*, p. 79 (vezi nota 16).
- ⁶⁹ V. Hoffiler, B. Saria, *Antike Inschriften Jugoslawien*, Zagreb, 1938, nr. 314-317; V. Moga, *op. cit.*, p. 28 (vezi nota 65).
- ⁷⁰ J. Fitz, *Les antoniniani des légion de Gallien*, în *Mélanges Carcopino*, p. 365.
- ⁷¹ *Ibidem*, pp. 359-360.
- ⁷² *CIL* V, 7366 = *IDRE* I, 138.
- ⁷³ *IDRE* I, 146.
- ⁷⁴ *CIL* III, 3385 atestă aceeași situație în Pannonia; C. Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*, Timișoara, 1998, pp. 74-75.
- ⁷⁵ E. Ritterling, *RE*, XII, col. 1722.
- ⁷⁶ *CIL* V, 6423 = *IDRE* I, 165.
- ⁷⁷ Aurelius Victor, *De Caes.*, 33, 35.
- ⁷⁸ Despre atacul asupra Italiei din 260 și direcțiile de înaintare ale alamanilor, vezi L. Loreto, *op. cit.*, pp. 209-237 (vezi nota 2).
- ⁷⁹ G. Elmer, *Die Münzprägung der gallischen Kaiser in Köln, Trier und Mailand*, în *BJ*, 146, 1941, p. 71, nr. 715, 718; A.v. Domaszewski, *Die Legionsmünzen des Victorinus*, în *Germania*, 2/2, 1918, p. 113, data monedei prea târziu (271 A.D.) și ajungea la concluzia eronată că legiunile dacice se aflau deja la Oescus și Ratiaria.
- ⁸⁰ D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt, 1990.
- ⁸¹ J. Fitz, *op. cit.*, p. 15 (vezi nota 14).
- ⁸² I. Piso, *op. cit.*, p. 301 (vezi nota 52).

⁸³ Este concluzia la care a ajuns L. Okamura, *Roman Withdrawals from Three Transfluvial Frontiers*, în I. Mathison, H. Siran (eds.), *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, Londra, 1996, p. 19.

⁸⁴ L. Mrozewicz, Les villes de Dacie et de Germanie Supérieure face à la chute du limes vers le milieu du IIIème siècle. în Ed. Frézouls, H. Jouffroy (eds.), *Les empereurs illyriens VIII*, Strasbourg, 1998, pp. 35-41.

⁸⁵ Vezi concluziile lui D. Ruscu, *op. cit.*, pp. 253-254 (vezi nota 19).

RAETIA, PANNONIA UND DACIA ZUR ZEIT GALLIENUS

Zusammenfassung

Der Autor befaßt sich mit Rätien, Pannonien und Dakien zu einer Zeit als diese Provinzen viele ähnliche Merkmale aufwiesen: Die Regierung des Kaisers Gallienus. Rätien und Dakien erscheinen beide in antiken Quellen in ähnlicher Weise: *Raetia amissa; amissa Dacia*. Der Autor stellt fest, daß es sich hier um den Verlust der politischen Kontrolle über Rätien die Rede ist, da diese Provinz sich unter der Verwaltung des Usurpators Postumus befand. Die pannonischen Provinzen waren zur gleichen Zeit in der Herrschaftzone von Ingenuus und, nachher, von Regalianus. Es ist möglich, daß eine Zeit lang sich auch Dakien im Einflußbereich des Regalianus gefunden hat. Der Autor glaubt aber nicht, daß die Situation aus Rätien identisch mit derjenigen aus Dakien gewesen wäre. Aufgrund von archäologischen und numismatischen Funden und der militärischen Situation der Truppen aus Dakien, die von Gallienus in seinen Kämpfen benutzt hat (s. das Beispiel mit den dakischen Legionsvexillationen in Poetovio), beweist der Autor, daß Dakien sich eigentlich kaum außerhalb der politischen Kontrolle seitens des Gallienus war. Andererseits gibt es archäologische Hinweise, daß die barbarischen Angriffe Dakien viel mehr geschädigt haben, als man früher annahm. In dieser Hinsicht kann man von einer langsamen Agonie Dakiens von Gallienus bis Aurelianus sprechen. Der letztere Kaiser versiegelte auf offizieller Weise was schon – spätestens zur Zeit Claudius II. - eine Realität geworden war: Dakien war in vielen Hinsichten verloren, und zwar vor allem wegen äußerlicher Angriffe. Aurelians Rückzug aus Dakien war übrigens auch eine strategische Entscheidung, nämlich um eine bessere Verteidigung der Provinzen südlich von der Donau zu ermöglichen.

ARCURILE ȘI SĂGETILE SARMAȚILOR

Vitalie Bârcă

Alături de cavaleria grea, ce a constituit forța de șoc a sarmaților, cea mai mare parte a armatei sarmate în continuare o formau călăreții ușor înarmați, cât și contingentele de ostași pedestri și ei ușor înarmați. Armamentul acestora, alături de spadele lungi și scurte, cât și lăncile scurte de până la 2,5 m, a fost și arcul cu săgeți.

Deși despre prime arcuri la sarmați nu se știe practic nimic din descoperirile arheologice există totuși unele reprezentări a unor mici arcuri reflexe în formă de “M” din perioada sauromatică pe câteva plăcuțe¹. O reprezentare a unui arc în formă de “M” avem și pe aripioara unui vârf de săgeată din bronz ce provine dintr-un mormânt datat în secolele VI-V a. Chr.². Arcurile folosite de sarmați în perioada timpurie nu se deosebeau substanțial de cele scitice. Toate aceste arcuri erau de dimensiuni nu prea mari oscilând între 75-100 cm³.

Aceste arcuri au fost folosite de sarmați și în perioada prohorovsk, dovadă în acest sens fiind reprezentarea de pe plăcuța pe care este ilustrat un arc în *gorytus* ce provine din tumulul 6, mormântul 8 din necropola de la Verhne-Pogromnoe la care se adaugă descoperirea din tumulul 19, mormântul 2 de la Usatova reprezentată prin partea de la mijlocul arcului compusă din trei bucăți de lemn acoperite în părțile ce nu se îndoiu cu plăcuțe din lemn⁴.

Despre arcurile reflexe de tip “scitic” trebuie spus, că acestea spre deosebire de arcul simplu cu o singură curbă, care a dominat o perioadă îndelungată de timp, era unul reflex, dublu și cu capetele curbate spre direcția de tragere, acestea din urmă fiind buclate. Acest arc era unul complex pentru confecționarea lui fiind nevoie de cunoștințe speciale. De dimensiuni nu prea mari arcul compozit de tip “scitic” avea din punct de vedere militar un randament net superior față de arcul simplu, dar și o forță și putere de penetrare mai mare decât a aceluia din urmă. Datorită forței și eficacității sale, puterii de penetrare a țintei dar și a razei de acțiune, acest tip de arc s-a răspândit și la alte popoare, care într-o măsură sau alta au avut contacte cu sciții⁵. În acest sens poate fi dată ca exemplu o relatare a istoricului Herodot care vorbind despre regele mezilor Cyaxares ne spune că acesta a trimis băieți tineri la sciți pentru a fi învățați să tragă cu arcul⁶.

Ar mai fi de menționat că pe lângă arcul compozit de tip “scitic” în Asia Mijlocie a secolelor VII-VI a Chr., dar nu numai, au fost folosite de diferite popoare atât arcurile simple, cât și alte tipuri de arcuri compozite⁷. În ceea ce privește pe sarmați, trebuie spus că aceștia vor folosi arcurile reflexe de tip “scitic” până în secolul al III-lea A.D.

Pe Columna lui Traian arcurile sarmaților roxolani după formă și dimensiunile lor sunt de tip “scitic”⁸ (Pl. I). Cu arcuri de acest tip sunt echipați și sarmații reprezentanți pe vasele din mormântul de la Kosika⁹ (Pl. II). În ceea ce privește acest tip de arc reflex dublu curbat de tip “scitic” trebuie menționat că acesta a avut o largă răspândire în lume iraniană și departe de hotarele acesteia¹⁰. Arcurile reflexe de tip “scitic” au fost preluate și de către greci, dovadă în acest sens fiind reprezentările acestora de pe monedele orașelor nord și vest-pontice dar și a regatului Bosporan. Această armă a mai fost folosită de către traci, geto-daci și macedonieni¹¹.

Ammianus Marcellinus, referindu-se la arcul de tip “scitic”, ne spune: “în timp ce arcurile tuturor neamurilor se curbează ca niște verigi flexibile, cele scitice sau partice sunt la mijloc drepte, cu extremitățile mai largi și mai deschise, amândouă părțile însă curbându-se ca o lună în descreștere”¹². Arcurile reflexe de tip “scitic” erau confecționate prin asamblarea și lipirea părților lemnoase care erau de diferite esențe (se prefera lemnul din corn), după care se fixau plăcuțele din lemn cu creștăturile orientate către direcția de tragere. La confecționarea acestor arcuri era folosit un clei preparat special pentru lipirea părților lemnoase, în plus fiind utilizate tendoane. Față de arcul compozit de dimensiuni mai mari ce avea în construcția sa întăritoare din os, cel de tip “scitic” avea în locul plăcuțelor din os, după cum am mai spus, unele din lemn, care erau în număr de șapte¹³. Mănerul acestui tip de arc era drept, ori un pic curbat, iar capetele arcului buclate. Aceste părți ale arcului trebuiau să nu se îndoie, în schimb umerii trebuiau să fie foarte elastici¹⁴. Pentru fixarea coardei arcul era îndoit prin apăsarea mâinii pe capătul de sus, în timp ce era sprijinit cu piciorul pentru a asigura stabilirea mișcării. Cu cealaltă mână ochiul coardei era petrecut prin creștătura plăcuțelor din lemn de la partea superioară a arcului. O reprezentare a modului de fixare a corzii a acestui tip de arc avem pe un vas descoperit în tumulul scitic de la Kul’Oba (Kerč, Crimeea)¹⁵ (Pl. III). Astfel, la întinderea corzii toată puterea cădea pe umerii arcului. Ar trebui să precizăm că datorită acestei acțiuni de fixare a corzii arcul era uneori asimetric, astfel, unul dintre umerii arcului era mai mare ca deschidere, iar capătul și plăcuțele de care se fixa coarda prin întinderea acesteia erau mai scurte¹⁶. În sfârșit, în legătură cu arcurile reflexe și dublu curbate de tip “scitic” cu urechi buclate, trebuie spus că efortul făcut pentru întinderea corzii de către arcaș, cât și energia dată săgeții era mult mai mare decât la arcurile simple. Astfel, crearea arcului reflex de tip “scitic”, folosit și de sarmați a constituit un pas important în evoluția tehnicii

militare, ce a precedat apariția arcurilor compozite masive cu întăritoare de os.

Începând însă de la sfârșitul secolului I a. Chr. secolul I A.D., aceste arcuri de tip “scitic” erau folosite de către sarmați alături de cele cu întăritoare din os cunoscut sub denumire de arc de tip “hunic”¹⁷.

După cum se știe în Asia Mijlocie a apărut de timpuriu armamentul defensiv. Astfel, dezvoltarea rapidă a armelor de apărare în această regiune începând cu a doua jumătate a mileniului I a.Chr., a dus la căutarea de noi soluții pentru creșterea eficacității armamentului ofensiv și în special al arcului. Aceste căutări au fost efectuate atât în direcția îmbunătățirii formei și a folosirii de noi materiale cum ar fi cornul și osul, cât și în direcția măririi dimensiunilor arcului. Ultima soluție nu putea fi nicidecum cea bună datorită faptului că scădea elasticitatea arcului și ducea la o rapidă deformare a formei acestuia și a micșorării reflexului. Evident, soluția a fost găsită, aceasta constând în folosirea la construcția arcului a garniturilor (plăcuțelor) de os atât la capetele arcului cât și la mâner și prin atașarea capetelor răsfrânte, ca niște “coarne”, spre direcția de tragere. În aceste condiții umerii se compuneau din două curburi puternic pronunțate, dar foarte elastice, având la mijloc între ele mânerul armei. Ar mai fi de precizat că folosirea acestor garnituri din os în schimbul aceloră din lemn ar fi fost sortită eșecului dacă nu ar fi fost mărite dimensiunile arcului. Păstrarea vechilor dimensiuni ducea automat la o rigiditate accentuată a ramei lemnoase impunându-se în final sporirea dimensiunilor sale la o lungime ce varia între 120-160 cm¹⁸. În fine trebuie precizat că acest proces a avut loc cândva în secolul al II-lea a Chr. – începutul secolului I a.Chr.

Aceste arcuri, ca și cele de tip “scitic”, aveau la baza din lemn, formată din câteva bucăți, uneori de diferite esențe, preferându-se arțarul, cornul, dudul. La această ramă din lemn se prindeau plăcuțele de corn, ligamente, tendoane și întăritoare din os. Osul și cornul de cerb erau utilizate la urechile arcului, primul material mai fiind utilizat și la construcția mânerului¹⁹. De obicei arcurile compozite folosite de sarmați aveau în construcția lor șapte piese din os, câte două la fiecare capăt al arcului și trei la mânerul acestuia²⁰. Întăritoarele din os de la capetele arcului aveau dimensiuni diferite, astfel perechea din partea superioară avea mărimi ceva mai mari decât a aceloră din partea inferioară. În schimb, întăritoarele din os de la mâner erau plasate câte una pe ambele părți, iar a treia pe partea interioară a mânerului arcului²¹. Folosirea osului și a cornului făcea ca mânerul și urechile arcului să rămână nemișcate în timpul întinderii corzii, dar umerii erau însă foarte elastici²². Cert este faptul că principalele elemente caracteristice erau întăritoarele din os și dimensiunea arcurilor care varia între 120-160 cm. Tipul de arc menționat avea o greutate minimală, era foarte elastic și în același timp foarte puternic, diferitele părți ale lui îndeplinind evident și diferite funcții. Toate acestea au dus la mărirea razei de acțiune cât și a puterii de penetrare.

În ceea ce privește raza de acțiune a arcurilor compozite cu întăritoare de os, aceasta este mult discutată neexistând un consens. Teoreticianul militar roman Vegetius vorbește de 600 de picioare, adică 274 m²³. Tratatul islamic vorbește de o distanță de 60 de arcuri, adică 69 m, pentru o țintă²⁴. A.D. Bivar dă ca distanță maximă 229 m și 91 m efectiv pentru o lovitură mortală²⁵, iar R.G. Collingwood și I.A. Richmond optează și ei pentru distanța de bătaie de 229 m, dar consideră că până la distanța de 137 m săgeata putea ucide²⁶. Mai trebuie spus că raza depinde de tipul de arc. Totodată este evident că pentru utilizarea unui astfel de arc era nevoie de cunoștințe și mult antrenament pentru a putea fi mânuit. La fel de sigur este și faptul că un arcaș pedestru putea trimite săgeata cu o mai mare exactitate spre țintă, însă nu trebuie să uităm, că sarmanni, parții, sassanizii sau hunii erau niște redutabili arcași călări. care de mici erau antrenați să tragă cu arcul de pe cal și despre care se poate spune cu adevărat că erau “născuți în sa”. Dealtfel, observatorii antici și moderni menționau că tehnica folosirii arcului se acumulează de la o vârstă fragedă²⁷. Astfel, acest fapt ne face să credem că nici la mănuierea acestor arcuri compozite de dimensiuni mari de pe cal aceștia nu întâlneau probleme. Mai mult decât atât, pentru tragerea cu arcul este importantă natura țintei, mărimea, vulnerabilitatea, gradul ei de mișcare, cât și precizia și lungimea bății arcului. Cel mai important lucru este însă precizia arcașului în diferitele condiții de pe câmpul de luptă. J.C. Coulston remarca pe bună dreptate că bazele folosirii arcului pot fi repede învățate, iar un nivel mediu poate fi obținut prin antrenamente zilnice, însă un nivel superior de precizie, mai ales călare cere mulți ani de experiență și exerciții²⁸.

În ceea ce privește răspândirea rapidă a arcului compozit cu întăritoare de os pe un spațiu foarte întins, aceasta poate fi explicată, după cum am precizat mai sus, prin apariția echipamentului militar mult mai performant și în special a armurilor grele, împotriva cărora vechile arcuri își pierdeau eficacitatea²⁹. Totodată dezvoltarea și răspândirea rapidă a cavaleriei greu înarmate în primele secole d. Chr. (cataphractarii și mai târziu clibanarii), poate la unele popoare, să fi fost un răspuns direct în arta folosirii arcului³⁰.

Față de arcurile de tip “scitic” confecționate din lemn de câteva esențe și a căror urme în morminte nu pot fi surprinse, arcurile compozite cu întăritoare din os sunt descoperite în morminte și nu numai (în cazul romanilor) grație părților din os. Astfel, descoperiri de întăritoare din os de la arcuri au fost făcute pe un teritoriu întins din Coreea și China până în Europa de Est și Centrală.

Cele mai vechi resturi de arc compozit cu plăcuțe-armături din os provin din Trans-Bajkalia și Mongolia³¹. Arcuri de acest tip au fost descoperite în China și Coreea³². Într-un număr foarte mare au fost descoperite astfel de piese de la arcurile compozite în Asia Centrală³³. Un număr impresionant de descoperiri avem din zona vestică a Tuvei, de la Kudirge și Kokel³⁴. Aceste descoperiri sunt atribuite de către specialiști, în parte, culturii timpurii de tip Taštyk (secolele I a

Chr. – I. A.D) și culturii huno-sarmatice Šurmak³⁵. Tot în Asia Centrală descoperiri de aceeași natură avem în regiunea Fergana (Tadjichistan), în vecinătatea râului Syr-Daria³⁶.

Mai la sud de zonele sus amintite piesele din os pentru arcuri sunt prezente într-un număr apreciabil în Horezm, Bactria și Pamirul de vest³⁷. Printre populațiile care au folosit de timpuriu foarte intens arcul compozit cu întăritoare din os se numără parții, sassanizii, arabii și sirienii. Aceștia, dealtfel, sunt din zone în care se dezvoltase de-a lungul timpului tehnica tragerii cu arcul, de aici fiind de fapt, recrutați și cei mai buni arcași ai Imperiului Roman, acest lucru datorându-se atât experienței pe care o aveau aceștia, cât și a faptului că folosesc puternicul arc compozit³⁸. Spre vest, arcurile cu întăritoare din os se întâlnesc în Europa Centrală și de Vest ele fiind întâlnite atât în castrele romane, cât și în mormintele din epoca migrațiilor³⁹. Deși autorii moderni evită să-i menționeze pe bosporani printre cei ce au folosit acest tip de arc considerând tacit că aceștia au folosit doar arcul de tip “scitic”⁴⁰, acest lucru este infirmat de reprezentările de pe stelele funerare din secolul I d. Chr. din Bospor⁴¹ pe care avem reprezentări ale arcurilor compozite cu întăritoare de os (Pl. XI). Ca o dovadă în plus că bosporanii foloseau și puternicul arc compozit cu întăritoare din os poate fi adusă participarea arcașilor bosporani în lupta lui Arrian împotriva alanilor⁴², care după cum se știe dispuneau de o cavalerie grea, îmbrăcată în zale, pentru penetrarea căreia era nevoie de un arc puternic compozit. În plus, din cauza poziției geografice dar și a bunei cunoașteri a armamentului, tehnicii și tacticii de luptă a alanilor, bosporanii erau obișnuiți să lupte cu aceștia.

În ceea ce-i privește pe sarmați credem că aceștia au împrumutat acest tip de arc de la huni, cel mai probabil prin intermediul purtătorilor culturii Šurmac încă de la sfârșitul secolului I a Chr. – începutul secolului I A.D.⁴³ și nu a fost o creație a lor, ei fiind doar printre aceia care l-au preluat, folosit și răspândit pe un spațiu întins. Faptul că plăcuțele din os, atât de la urechi, cât și de la mâner, își găsesc analogii cu precădere în mediul hunic confirmă o dată în plus că de la aceștia sarmații au preluat acest tip de arc.

În mediul sarmatic nu au fost descoperite arcuri compozite întregi. Dealtfel, nici în alte regiuni unde acest arc a fost utilizat nu prea au fost descoperite arcuri întregi. Singurele exemplare păstrate, relativ întregi, provin din Egipt, Yrzi (la 40 km de Dura-Europos) și Qum-Darya⁴⁴. În rest, în tot spațiul unde au fost folosite în antichitate arcurile compozite cu plăcuțe din os s-au descoperit doar părțile din os și corn. În mediul sarmatic aproape toate garniturile din os au fost descoperite cu precădere în mormintele sarmatice târzii (sec. II-IV A.D) și așa amintit aici pe cele de la Susly T51 (Pl. IV/1), Sajhin T5, Tri Brata T26, Abganery T3, Har’kovka, Šipova și Pokrovsk⁴⁵ (Pl. IV/4) la acestea mai pot fi adăugate cele din M1 T7, M2 T 11 și M1 T36 de la Kalinovka⁴⁶ (Pl. IV/2, 3), dar și cele din T2 de la Nižnij Baskunčak⁴⁷ (Pl. IV/6). În descoperirile mai

recente garnituri din os de la arcuri avem în M8 T16 din necropola sarmatică Central'nyj VI⁴⁸ (fig. 5/6-9) și T5 și M111 din necropola de la Kobjakovo⁴⁹ (Pl. V/1-5) care sunt din morminte ce se datează în a doua jumătate a secolului II – începutul secolului al III-lea d. Chr. Singurele exemplare care se datează în secolul I d. Chr., adică în perioada sarmatică mijlocie, provin din tumulul 29 de la Ust'-Labinsk⁵⁰ (Pl. IV/5) și cele din tumulul 2 mormântul 1 de la Porogi (de pe Nistrul mijlociu, regiunea Vinnica, Ucraina)⁵¹ (Pl. VI). La acestea se adaugă cele din tumulul 2, mormântul 1 de la Ciobrucu (R. Moldova) în zona vadului de trecere peste Nistru⁵² (Pl. V/10-12).

Trebuie remarcat că arcurile compozite de la Ust'-Labinsk și Porogi sunt cele mai timpurii pentru Europa de Est, cât și pentru cele din lumea sarmatică. Astfel, de exemplu, exemplarul de la Porogi se datează pe baza bogatului inventar din mormânt în a doua jumătate a secolului I A.D.⁵³. În schimb garniturile din os de la Ciobrucu se datează ca și întregul mormânt la sfârșitul secolului I A.D. – începutul secolului III A.D.⁵⁴. Concentrate mai la est de Don și Volga, celelalte descoperiri de garnituri din os de la arcuri, după cum am văzut, se datează cu precădere începând cu secolul al II-lea A.D., deși logic cele mai timpurii descoperiri ar trebui să le avem anume în est, mai aproape de Asia Centrală și teritoriul locuit de huni. Faptul că în morminte sarmatice nu se întâlnesc frecvent părțile din os de la arcurile compozite, pe de o parte, și numărul mare de vârfuri de săgeți de dimensiuni ce nu depășesc 5 cm, pe de altă parte, ne permite să afirmăm că sarmații au folosit cel puțin până în secolul al III-lea A.O. două tipuri de arc, atât cel de tip "scitic", cât și cel compozit cu plăcuțe din os. Trebuie precizat de altfel că în acele morminte sarmatice unde au fost descoperite părțile din os a arcurilor compozite și unde s-au păstrat vârfurile de săgeți (Susly, Ust'-Labinsk, Kobjakovo, Kalinovka, Central'nyj VI, Porogi etc.), acestea aveau dimensiuni ce depășeau în lungime 5 cm, aceasta oscilând între 5 și 10 cm⁵⁵ (Pl V/5, 9; VII). Însă, trebuie precizat că, alături de vârfuri de dimensiuni mai mari de fiecare dată se găsesc și vârfuri de dimensiuni mai mici, fapt ce confirmă că acestea din urmă erau folosite și la tragerea cu acest tip de arc. Astfel, atunci când în morminte descoperim doar vârfuri de săgeți ce nu depășesc în lungime 5 cm nu putem afirma cu certitudine că arcul folosit de defunct a fost unul reflex de tip "scitic". Mai mult decât atât în unele cazuri, cum este de exemplu cel de la Porogi vârfurile de săgeți de diferite tipuri (Pl. VII), fiecare tip fiind folosit împotriva unei anumite ținte. În legătură cu vârfurile din mormântul de la Porogi trebuie spus că acestea au în mare parte un caracter estic bine pronunțat⁵⁶.

Raritatea descoperirilor de arcuri atât în mormintele scitice, cât și sarmatice, vine în contradicție cu informațiile izvoarelor antice care subliniază popularitatea arcului atât la unii, cât și la alții. E.V. Černenko, explicând lipsa arcurilor în mormintele scitice, a atras atenția că arcul figurează ca un obiect

sacru în legenda genealogică și pe această bază a considerat că acesta era transmis de la o generație la alta⁵⁷. În acest sens, A.V. Simonenko nu exclude o potrivire a ritualurilor militare ale sciților și sarmaților în acest sens⁵⁸. Pot exista însăși alte cauze ideologice din cauza cărora arcul nu era pus în mormânt pe care noi nu avem de unde să le cunoaștem. Mai mult decât atât, trebuie să nu uităm că arcurile de tip "scitic" erau confecționate exclusiv din lemn, fapt ce nu permite, chiar dacă acestea au fost puse în morminte, să se păstreze până în zilele noastre. Dovadă în acest sens sunt numeroasele morminte unde au fost descoperite vârfuri de săgeți, în unele chiar în număr foarte mare, dar unde nu au fost descoperite arcuri sau părți componente ale acestora, Astfel, este cert că pe baza rarității descoperirilor de arcuri (părți ale acestora) nu putem să afirmăm sau să credem că acestea nu au avut o mare importanță în lumea sarmatică.

În ceea ce privește vârfurile de săgeți avem o evoluție constantă. Astfel, în secolul al II-lea a. Chr. în perioada de formare a culturii sarmatice mijlocii, pe teritoriul locuit de sarmați se întâlnesc atât vârfuri de săgeți din fier și bronz cu manșon, cât și vârfuri de săgeți cu trei aripioare din fier și cu peduncul. Însă, încă de pe acum vârfurile de săgeți cu trei aripioare din fier și cu peduncul vor elimina celelalte tipuri, iar începând din secolul I a. Chr. aceste vârfuri se vor impune definitiv în lumea sarmatică, de acum încolo câteva secole ele fiind întâlnite în tolbele ostașilor sarmați⁵⁹. Trebuie spus că tipul amintit va fi folosit larg pe un spațiu întins, acest lucru datorându-se faptului că este de origine central-asiatică⁶⁰. De exemplu angajarea arcașilor din Orient relativ devreme în armata romană a dus la folosirea pe scară largă a acestui tip de către toți arcașii romani indiferent de origine⁶¹. În mormintele necropolelor orașelor bosporane vârfurile cu trei aripioare cu peduncul apar și ele în secolele I a. Chr. I A.D⁶², fiind preluate probabil de la sarmați.

În lumea sarmatică aceste vârfuri de săgeți de tipul mai sus amintit sunt de câteva variante conform tipologiei lui A.M. Hazanov⁶³.

1. Vârfuri de săgeți cu trei aripioare tăiate în unghi drept spre peduncul. Acestea domină cu precădere în mormintele din secolele I a Chr.-I A.D. Pedunculul acestor vârfuri este destul de scurt, iar aripioarele sunt drepte și uneori rotunjite⁶⁴ (Pl. VIII/1).

2. Vârfuri cu trei aripioare tăiate în unghi ascuțit și tot cu peduncul (Pl. VIII/2); ele se întâlnesc mai rar și în număr nu prea mare, dar întotdeauna cu vârfuri din varianta 1⁶⁵.

3. Vârfuri cu trei aripioare tăiate teșit prevăzute tot cu peduncul (Pl. VIII/3); sunt de asemenea rar întâlnite, dar se deosebesc de cele din varianta 1⁶⁶.

4. Vârfuri de săgeți cu trei aripioare, la care din cauză că acestea sunt tăiate cam de pe la mijloc, au o formă romboidală⁶⁷ (Pl. VIII/4).

5. Vârfuri de săgeți cu aripioare trapezoidale⁶⁸ (Pl. VIII/5).

Trebuie menționat că aceste variante se întâlnesc în lumea sarmatică

începând cu secolul I a Chr. și terminând cu secolul IV A.D., însă variantele 1-3 se întâlnesc și în perioada secolelor III-II a Chr.⁶⁹.

În ceea ce privește dimensiunile vârfurilor de săgeți din perioada sarmatică mijlocie trebuie precizat că acestea sunt constante. Astfel, dacă vârfurile mici au între 3-3,5 cm (fără peduncul 1,5-2 cm) și care nu sunt numeroase, cele mai multe au dimensiunile ce variază între 4-5,5 cm (2-3 cm fără peduncul)⁷⁰. De obicei, dacă pedunculul este întreg, s-a constatat că el are aceeași lungime ca și capul propriu-zis, uneori însă fiind și mai mic⁷¹. În perioada secolelor II-III A.D. vârfurile mici se mai întâlnesc destul de des, însă în mormintele sarmatice de la sfârșitul secolului al III-lea A.D. – secolul IV A.D. ele nu se mai întâlnesc⁷², totuși nu este exclus ca cel puțin în unele zone ele să fie folosite și în această perioadă. Mai trebuie precizat că sarmații, la fel ca și sciții, hunii și germanii, au folosit vârfurile de săgeți din os care produceau răni foarte murdare (infecțioase)⁷³.

Apariția și folosirea arcurilor compozite cu întăritoare din os în perioada sarmatică mijlocie a dus la mărirea lungimii săgeții și implicit a folosirii vârfurilor de dimensiuni mult mai mari. Astfel, vârfurile cu trei aripioare încep și ele să aibă dimensiuni mai mari, fiind adaptate noilor cerințe tehnice (vezi discuția de mai sus), în plus, acum la sarmați apar și unele noi tipuri de vârfuri de săgeți, cum este în cazul de la Porogi, care nu au mai fost întâlnite până acum la sarmați. Trebuie menționat că săgețile variază ca dimensiuni, greutate, formă și tip de vârf și sunt în legătură cu înălțimea arcașului, scopul arcului și vulnerabilitatea țintei. Cel mai adesea sunt descoperite vârfurile de săgeți mai rar cozile cu capetele crestate însă avem cazuri când acestea sunt și ele descoperite⁷⁴.

La confecționarea cozii săgeților se folosea lemnul de mesteacăn, arțar, plop, tamarisc, dar era utilizată și trestia. Strabon, vorbind despre săgeților sciților, afirmă că acestea erau confecționate din lemn de brad⁷⁵. Foarte probabil că și sarmații și-au confecționat cozile săgeților din lemn de brad. De la Pausanias aflăm că sarmații folosesc lemnul de corn atât la confecționarea arcurilor cât și a săgeților⁷⁶. Pliniu cel Bătrân remarcă folosirea trestiei pentru săgeți de către popoarele din răsărit, el chiar afirmând că jumătate din omenire este subjugată trestiei⁷⁷. Folosirea trestiei de către sciți este menționată și de Lucan⁷⁸. Capetele cozii, atât în partea vârfului, cât și în partea unde erau puse penele, erau legate cu tendoane și îmbibate cu ulei⁷⁹. Capetele cozilor de săgeți erau vopsite în partea de jos în roșu iar pe restul suprafeței cu linii roșii, verzi, albastre și albe⁸⁰. La Dura-Europos s-au descoperit fragmente de trestie și de tamarisc de la săgeți, din același material au fost descoperite cozi de săgeți și în cimitirul de la Qum-Darya⁸¹.

Cea mai eficientă săgeată este cea grea, care absoarbe tot impulsul dat de coardă. Dacă vârful era corespunzător, săgeata avea o mare putere de impact și

penetrare⁸². De exemplu, cele mai eficiente vârfuri de săgeți împotriva țințelor echipate în armură sunt cele cu capete triunghiulare și pătrate în secțiune, acestea având o putere de penetrare a tuturor armurilor⁸³. Pliniu cel Bătrân remarca dificultatea extragerii săgeților barbare ghimpate. Săgețile de acest tip de călăreții parți asupra legionarilor lui Crassus sunt descrise de Plutarh ca având o mare putere de penetrare a armurilor fixând brațele de scut și picioarele de pământ⁸⁴.

În ceea ce privește vârfurile săgeților, acestea sunt descoperite foarte des în mormintele sarmatice pe întreg teritoriul locuit de aceștia. Bunăoară, în perioada sarmatică timpurie numărul vârfurilor de săgeți din morminte era foarte mare, în unele cazuri numărul acestora ajungând la cifra de 300 de exemplare. Pentru perioada sarmatică mijlocie numărul mare de vârfuri de săgeți descoperite în morminte persistă, cifra acestora ajungând uneori până la 100 de bucăți, existând și cazuri când această cifră este depășită. Însă, în majoritatea cazurilor, numărul lor este de la 10-20 la 50-60 de bucăți. În schimb, în perioada sarmatică târzie (sec. II-IV A.D), numărul vârfurilor de săgeți din morminte scade substanțial, de obicei ele nedepășind cifra de 10⁸⁵.

Demn de remarcat este și faptul că în perioada sarmatică mijlocie săgețile se întâlnesc și în morminte de femei, uneori chiar tolbe întregi, în unele cazuri alături și de alte arme ofensive cum ar fi spadele și pumnalele cu mânerul terminat în inel⁸⁶.

În nord-vestul Mării Negre din zece morminte sarmatice de secol I A.D. în care avem armament, în patru din ele vârfurile de săgeți se găsesc alături de spade. Cele dintâi de obicei se descoperă compact într-un singur loc fapt ce dovedește că inițial se aflau într-o tolă⁸⁷. Faptul că o mare parte dintre sarmați erau arcași o confirmă relatările lui Ovidiu, care vorbește de tolbele pline cu săgeți ale sarmaților⁸⁸. Tot Ovidiu este cel care menționează folosirea de către sarmați a vârfurilor de săgeți unse cu venin de șarpe⁸⁹. Astfel de vârfuri de săgeți unse cu venin au fost folosite și de alte populații printre care se numără atât sciții cât și parții⁹⁰.

În ceea ce privește tolbele în care erau purtate săgețile, trebuie spus că urmele acestora au fost surprinse adesea în mai multe morminte sarmatice sub forma unor rămășițe de piele, lemn sau coajă de mesteacăn. Carcasele din coajă de mesteacăn sau lemn erau acoperite adeseori cu piele. De obicei după cum s-a remarcat din descoperiri, tolbele erau vopsite în culoare roșie, uneori acestea chiar fiind ornamentate cu diferite plăcuțe din bronz⁹¹. Forma tolbelor era una cilindrică, care se îngusta un pic în partea de jos și a căror fund era confecționat din lemn sau coajă de mesteacăn și care era ori drept ori rotunjit. Tolba descoperită în mormântul sarmatic de secol I d. Chr. de la Vinogradnoe era din piele și avea o formă cilindrică și dimensiunile de 50x10 cm. Partea superioară a acestei tolbe era ornamentată cu plăcuțe dreptunghiulare din bronz⁹². P.S.

Rykovg a stabilit pe baza rămășițelor de tolbe din mormintele din necropola de la Susly că lungimea acestora era de 75-80 cm⁹³. Tolbe asemănătoare au fost folosite de către parți și sassanizi așa după cum se vede pe un număr mare de reprezentări cum ar fi cele de la Dura-Europos, Firuzabad (Pl. IX) sau de pe farfuriile de argint sassanide⁹⁴. Ar mai trebui spus că tolbele pentru săgeți aveau și capace din piele acestea având rolul de a proteja săgețile atunci când ploua. Rămășițele unui asemenea capac au fost descoperite în T17 din necropola sarmatică de la Susly⁹⁵. În mormintele sarmatice din perioada mijlocie tolbele în majoritatea cazurilor au fost descoperite în partea stângă lângă picior. Uneori sunt și cazuri când acestea au fost descoperite în partea dreaptă a defunctului numărul acestor cazuri crescând odată cu secolul I A.D. Doar în partea dreaptă potrivit reprezentărilor sunt purtate tolbele cu săgeți de către parți, sassanizi și romani⁹⁶.

În ceea ce privește lungimea săgeților aceasta era de 60 cm lungime și 4-5 mm grosime pentru arcurile de tip "scitic" și de 75-80 cm lungime și 5-6 mm grosime pentru arcurile compozite cu întăritoare din os⁹⁷.

Revenind la arcul cu întăritoare din os trebuie să spunem că acesta când nu era folosit trebuia păstrat dezacordat pentru a se păstra calitățile elastice ale tendonului. Dezacordarea proteja atât cleiul și diferitele componente din care era construit arcul, cât și coarda, mai ales pe cea din piele ori intestin⁹⁸. Totodată, atât arcul de tip "scitic" cât și cel compozit cu întăritoare din os era ținut într-o tolă specială, care avea o importanță vitală. Este foarte posibil ca sarmații, la fel ca și sciții, să fi fost *gorytus*-ul care este o combinație dintre tolă pentru arc și cea pentru săgeți și care era legată cu o centură de șoldul stâng ori drept. *Gorytus*-ul s-a dezvoltat la sciți în legătură cu *scythicus arcus* care era de dimensiuni mici și care a fost folosit de călăreți sciți⁹⁹. Judecând după frescele din Crimeea, dar și după numeroasele reliefuri funerare, este posibil că sarmații utilizau și ei *gorytus*-ul¹⁰⁰. *Gorytus*-ul a mai fost folosit de către *sagittarii* bosporani și de *dediticii* sarmați din trupele romane, dar și de arcașii traci¹⁰¹. Odată cu folosirea arcului compozit cu garnituri din os probabil că sarmații la fel ca și alte populații au folosit un tip de tolă pentru arc diferit de *gorytus*, care consta dintr-o "teacă" pentru arc mult mai mare ca dimensiuni și care încorpora și tolă, sau era o "teacă" care era atașată lateral unei tolbe, în spatele șei, în poziție verticală¹⁰². De altfel reprezentarea unor astfel de tolbe avem pe reliefurile funerare din Crimeea¹⁰³ (Pl. XI). Cert este că majoritatea arcașilor călăreți din secolele I-II A.D. aveau o combinație de tolă și husă suspendată din partea dreaptă din spatele șei pentru arcul lung compozit¹⁰⁴.

În ceea ce privește categoriile de ostași ce au folosit arcurile trebuie spus că acestea erau utilizate cu precădere de cavaleria ușoară care avea o mare importanță la sarmați și juca un rol principal în luptă. O altă categorie de luptători din armata sarmată care a utilizat masiv arcul compozit de tip

“scitic”, cât și cel masiv cu întăritoare din os a fost pedestrima¹⁰⁵. În sfârșit, trebuie precizat că folosirea ambelor tipuri de arcuri de către sarmați începând de la sfârșitul I a Chr. – începutul secolului I A.D. dovedește atât popularitatea acestei arme la aceștia, cât și disponibilitatea acestora de a avea arme cât mai performante care să fie în pas cu evoluțiile din domeniul tehnicii militare.

În final ar mai fi de spus că buna cunoaștere a armelor folosite de sarmați cât și a tehnicii și tacticii de luptă a acestora permite o mai bună înțelegere a tehnicii și strategiei folosită de către Imperiul Roman la Dunărea de Jos în perioada secolelor I-II A.D.¹⁰⁶. În cazul dat este elocventă în acest sens amplasarea trupelor romane de arcași în provincia Dacia (Pl. X) care trebuiau să contracareze alături de celelalte categorii de trupele din Dacia și Moesia Inferior, eventualele atacuri ale sarmaților ce aveau o armată plurifuncțională formată din pedestrime, cavalerie grea și ușoară.

NOTE

¹Gracov, 1929, p. 176-177, fig. 11; Devlet, 1966, p. 70, fig. 21-22; Zbrueva, 1952, pl. IX/7.

²Smirnov, 1961, p. 32, fig. 21B/23.

³Cf. Smirnov, 1961, p. 32; Meljukova, 1964, p. 14-15; Hazanov, 1971, p. 28; Coulston, 1985, p. 241.

⁴Sinicyn, 1947, p. 16, 64, fig. 39; Hazanov, 1971, p. 28.

⁵Cf. Litvinskij, 1966, p. 51-58; 1986; Yadin, 1972, p. 89-92.

⁶Herodot, I, 73.

⁷Litvinskij, 1966.

⁸Cf. Cichorius, 1896, pl. XIX; XXIV; XXVIII.

⁹Trejster, 1994, p. 184-185, fig. 4; 7-10.

¹⁰Litvinskij, 1966, p. 51-58; 1986; Hazanov, 1966, p. 29-44; 1971, p. 29-30; Yadin, 1972, p. 89-92; Davies, 1977, p. 269-270.

¹¹Cichorius, 1896, pl. XXIV, Minns, 1913, fig. 93, pl. XVIII/5, fig. 90, pl. XVIII/6; Rostovtcev, 1913, pl. I; III; Uograf 1951, pl. XXXII/14-18, 20-21; XXXIII/18-19, 21; XL/30; XLI/3-6, 8, 22; XLII/13, 19, 26; Preda, 1968, fig. 26; Berciu, 1969, p. 45, fig. 13; Anohin, 1986, p. 140-143, nr. 110, 133, 145-147; Gajdukevič, 1971, pl. I/21; II/25, 30, 35, 38; III/52; Covacev, 1975, p. 400, fig. 1; cf. Davies, 1977, p. 269-270; Fol, Marazov, 1978, p. 21, 104-105; Thrakische, 1989, p. 181, 185, catalog nr. 155, 157; Coulston, 1985, p. 241; pentru reprezentările de pe frescele și reliefurile funerare din Crimeea cf. Kieseritzky, Watzinger, 1909.

¹²Ammianus Marcellinus, XXII, 8, 37.

¹³Eckhardt, 1991, p. 143-144; Kenk, 1984, p. 84-85.

¹⁴Pentru reprezentările arcului de tip “scitic” cf. *L'art Scythe*, 1986, fig. 166, 168, 170, 173, 184-187, 199; Schiltz, 1994, fig. 125-128, 130.

¹⁵*L'art Scythe*, 1986, fig. 184; *Arheologija SSSR*, 1989, p. 336, pl. 31, fig. 31; Schiltz, 1994, fig. 125; în același mod era fixată coarda la arcurile compozite cu întăritoare din os, vezi în acest sens Junkelmann, 1992, fig. 137.

¹⁶Werner, 1956, p. 47.

¹⁷Termenul de arc de tip “hunic” a fost introdus de către Alföldi și Werner în urma studierii întăritoarelor din epoca migrațiilor din siturile Europei Centrale (Alföldi, 1932, p. 18 sqq.; Werner, 1956, p. 47, sqq.). Cercetătorii au remarcat, pe bună dreptate, că nu este corect să legăm apariția

concomitentă a noului tip de arc pe un teritoriu imens al Eurasiei doar de huni, mai mult decât atât în momentul apariției acestuia (sf. sec. II-sec. I î. Chr.) hunii încă nu locuiau mai la vest de Bajkal (Litvinskij, 1966, p. 58-69; 1986, p. 71-82; Rausing, 1967; Hazanov, 1971, p. 32). G. Rausing denumeste arcul de tip "hunic" Qum-Darya după stilul de pe acest râu (Rausing, 1967, p. 68-69, fig., 57). Tipul de fapt nu este hunic ci chinezesc. Cimitirul unde a fost descoperit este asociat cu postul de graniță chinez Lou-Lan (sec. I î. Chr. – III d. Chr.) (Coulston, 1985, p. 242), arcul măsoară 140-150 cm și este asemănător cu cele de pe Columna lui Traian.

¹⁸Werner, 1956, p. 47; Hazanov, 1971, p. 31; Kenk, 1984, p. 85; vezi și la Coulston, 1985.

¹⁹Pentru construcția arcurilor compozite vezi Litvinskij, 1966, p. 51-69; 1986; Hazanov, 1966, p. 29-44; 1971, p. 30-32; Coulston, 1985, p. 245-259; Hudjakov, 1986.

²⁰Alföldi, 1932, p. 18-20, fig. 2; Rausing, 1967, p. 68-69, 143; Maenchen-Helfen, 1973, p. 222; Hazanov, 1966; 1971, p. 30; Coulston, 1985, p. 243, 251.

²¹Hazanov, 1971, p. 30; Coulston, 1985, p. 243, 251.

²²Pentru o explicație mai detaliată cf. Coulston, 1985, p. 245 sqq., cu toată bibliografia.

²³Vegetius, II, 23.

²⁴Paterson, 1966, p. 83-84, 86; Coulston, 1985, p. 290.

²⁵Bivar, 1972, p. 283.

²⁶Collingwood, Richmond, 1969, p. 306.

²⁷Pentru ahemenizi și persani cf. Herodot, I, 136; părți Cassius Dio, XL, 15; sassanizi Ammianus Marcellinus, XXV, 1, 13; Latham, Paterson, 1970, p. XXV, 78.

²⁸Coulston, 1985, p. 288-289.

²⁹Hazanov, 1966, p. 41.

³⁰Coulston, 1985, p. 292.

³¹Rudenko, 1962, p. 25; Sosnovskij, 1946, p. 62; 1946, p. 51-67; Davydova, 1956, p. 291, fig. 21, 10-14; Werner, 1956, p. 47 și harta nr. 4; Hazanov, 1971, p. 31.

³²Werner, 1956, p. 47; Litvinskij, 1966, p. 63; Hazanov, 1971, p. 31.

³³Vezi la Hazanov, 1971, p. 31 cu toate descoperirile și bibliografia de la acea dată; Litvinskij, 1966, p. 51-69; 1986, p. 76-82.

³⁴Kenk, 1982; 1984.

³⁵Kenk, 1984, p. 85-86.

³⁶Litvinskij, 1986, p. 71-82, fig. 41-49.

³⁷Litvinskij, 1966, p. 59 sqq.; Tolstov, 1948, p. 220 sqq.; 1954, p. 258-261, fig. 16 nr. 10.

³⁸Cf. Coulston, 1985, p. 246; Junkelmann, 1992, p. 163; Ruscu, 1996, p. 209-228.

³⁹Pentru descoperirile din mediul roman, cât și despre prezența acestui arc în armata romană vezi la Rausing, 1967; Davies, 1977, p. 257-270; Coulston, 1985, p. 220-366 cu toată bibliografia problemei; Zanier, 1988; Junkelmann, 1992.

⁴⁰Cf. Hazanov, 1971, p. 30-35; Coulston, 1985, p. 241; Junkelmann, 1992, p. 162.

⁴¹Kieseritzky, Watzinger, 1909, nr. 650, pl. XLIV; Gajdukevič, 1971, fig. 115; Desjatčikov, 1972, p. 71, fig. 1, 2, 3; vezi și la Bărcă, 1998, p. 49-50, nota 62, fig. 5.

⁴²Ruscu, 1996, p. 205-233.

⁴³Vezi diferitele opinii privind adaptarea arcului cu garnituri (plăcuțe) din os Sinicyn, 1950, p. 108; Litvinskij, 1966, p. 51-59; Hazanov, 1971, p. 28-29, 92, 119, anexa nr. 5; Simonenko, Lobaj, 1991, p. 43; Coulston, 1985, p. 241, susține că înainte de invazia hunică plăcile din os lipsesc din mormintele sarmatice.

⁴⁴Cf. Rausing, 1967, p. 68-69, fig. 57; Coulston, 1985, p. 222, 239-242.

⁴⁵Hazanov, 1971, p. 28, pl. XVII/4-5, 7.

⁴⁶Šilov, 1959, p. 343, fig. 61/3, 6, p. 359, fig. 61/7-8, p. 490.

⁴⁷Smirnov, 1959, p. 143, fig. 13; Hazanov, 1971, p. 28, pl. XVII/8.

⁴⁸Bezuglov, 1988, p. 105, 110, fig. 2/8-13.

⁴⁹Guguev, Bezuglov, 1990, p. 167, 171, fig. 2/9-10, 14.

⁵⁰Hazanov, 1971, p. 28, 119, pl. XVII/5.

⁵¹Simonenko, Lobaj, 1991, p. 12-14, 43-45, 53, fig. 5/1-3, fig. 6/1-2.

⁵²Agul'nikov, 1997, p. 279, fig. 1/2-6.

- ⁵³Simonenko, Lobaj, 1991, p. 60.
- ⁵⁴Agul'nikov, 1997, p. 281-282.
- ⁵⁵Cf. Hazanov, 1971, p. 37-41; *Arheologija SSSR*, 1989, p. 185, 197; pentru descoperiri mai recente vezi Bezuglov, 1988, fig. 2/15; Guguev, Bezuglov, 1990, fig. 2/15; Simonenko, Lobaj, 1991, p. 14, fig. 7/2-7.
- ⁵⁶Simonenko, Lobaj, 1991, p. 45-46.
- ⁵⁷Černenko, 1981, p. 17.
- ⁵⁸Simonenko, Lobaj, 1991, p. 45.
- ⁵⁹Hazanov, 1971, p. 36; *Arheologija SSSR*, 1989, p. 184.
- ⁶⁰Vezi Smirnov, 1961, p. 61 sqq., p. 142, fig. 40; Moškova, 1963, p. 32-33; Hazanov, 1971, p. 38-39; Coulston, 1985, p. 264 cu toată bibliografia.
- ⁶¹Cf. Erdmann, 1976, p. 5-10; Coulston, 1985, p. 264; vezi și la Zanier, 1988.
- ⁶²Marčenko, 1956, p. 121, fig. 4/19a, 19b; Šelov, 1961, p. 70-71.
- ⁶³Hazanov, 1971, p. 37-38.
- ⁶⁴Hazanov, 1971, pl. XIX/22-24, 33-34.
- ⁶⁵Hazanov, 1971, pl. XIX/25-26, 35.
- ⁶⁶Hazanov, 1971, pl. XIX/27-28.
- ⁶⁷Hazanov, 1971, pl. XIX/29-31, 36, 38-39.
- ⁶⁸Hazanov, 1971, pl. XIX/32, 37; XXI/17.
- ⁶⁹Începând cu secolele I-II d. Chr. asistăm la o sporire a dimensiunilor acestora.
- ⁷⁰Cf. Hazanov, 1971, p. 37-38; *Arheologija SSSR*, 1989, p. 185, pl. 81/10-12a, 13-17b, 18, 20; pentru vârfurile de 3-3,5 cm vezi descoperirile recente de la Ust'-Kamenka Kostenko, 1993, fig. 6/8-9; 9/7; 12/7-10; 14/14; 15/19; 21/27; 22/6; 28/6, 8; 29/23.
- ⁷¹Hazanov, 1971, p. 38.
- ⁷²Hazanov, 1971, p. 40.
- ⁷³Pausanias, I, 21, 8; Ammianus Marcellinus, XXXI, 2, 9; Minns, 1913, p. 68; Rudenko, 1970, p. 143; Hazanov, 1971, p. 41-42, fig. XXII/14-18.
- ⁷⁴Cf. Hazanov, 1971, p. 42; Coulston, 1985, p. 264-270.
- ⁷⁵Strabon, XI, 7, 4.
- ⁷⁶Pausania, I, 21, 8.
- ⁷⁷Pliniu cel Bătrân, XVI, 65, 160.
- ⁷⁸Lucan, IX, 827.
- ⁷⁹Cf. Hazanov, 1971, p. 42; Coulston, 1985, p. 264-270; *Arheologija SSSR*, 1989, p. 185.
- ⁸⁰Hazanov, 1971, p. 42.
- ⁸¹Coulston, 1985, p. 266-268, fig. 45-46.
- ⁸²Coulston, 1985, p. 268.
- ⁸³Latham, Paterson, 1970, p. 25-26; Coulston, 1985, p. 268.
- ⁸⁴Plutarh, Crassus, 24-25.
- ⁸⁵Hazanov, 1971, p. 42-43; *Arheologija SSSR*, 1989, p. 185, 197; Grosu, 1990; Kostenko, 1993.
- ⁸⁶Vezi la Hazanov, 1971, p. 43, 67, 85.
- ⁸⁷Simonenko, Lobaj, 1991, p. 46; vezi și la Grosu, 1990; Kostenko, 1993; Simonenko, 1997.
- ⁸⁸Ovidiu, *Tristele*, V, 7, 15
- ⁸⁹Ovidiu, *Tristele*, V, 7, 16
- ⁹⁰Teofrast, IX, 15, 2; Strabon, XI, 2, 19; Claudius Aelianus, IX, 15
- ⁹¹Hazanov, 1971, p. 43; Simonenko, Lobaj, 1991, p. 46-47; vezi și Coulston, 1985, p. 271-275.
- ⁹²Simonenko, Lobaj, 1991, p. 46.
- ⁹³apud Hazanov, 1971, p. 42.
- ⁹⁴Hazanov, 1971, p. 43, pl. XVI/1-5; H von Gall, 1990, fig. 3; Junkelmann, 1992, fig. 112; pentru cele din lumea romană cf. Coulston, 1985, p. 270-275.
- ⁹⁵Hazanov, 1971, p. 43.

- ⁹⁶Vezi la Hazanov, 1971, pl. XVI/1-5; Coulston, 1985, p. 270-275, fig. 29-30, 41; H von Gall, 1990, fig. 3; Junkelmann, 1992.
- ⁹⁷*Arheologija SSSR*, 1989, p. 185.
- ⁹⁸Coulston, 1985, p. 270.
- ⁹⁹Cf. Minns, 1913, p. 66-68, 93-94, fig. 49, 53, 75.
- ¹⁰⁰Pentru reprezentările din Crimeea cf. Kieseritzky, Watzinger, 1909, nr. 559, 575, 587, 591, 593-594, 597, 599-600, 604, 606, 609, 618-619, 622, 624-625, 630, 633-635, 639-640, 642, 647, 650, 655, 657, 662, 664, 666, 669-671, 675, 680-681, 683, 686, 693, 703, 718; Minns, 1913, fig. 213-216, 223; Rostovcev, 1913, pl. LI/6; LXXXIV/1-2; XCIII/1-2; 1992, pl. XXX/2; XXVIII/1
- ¹⁰¹Cf. Coulston, 1985, p. 271-272.
- ¹⁰²Cf. pentru tipurile de tolbe pentru arcurile cu garnituri din os Coulston, 1985, p. 272-274
- ¹⁰³Kieseritzky, Watzinger, 1909, nr. 650; Gajdukevič, 1971, fig. 115; Desjatčikov, 1972, p. 71, fig. 1, 2, 3; Bârcă, 1998, p. 49-50, fig. 5.
- ¹⁰⁴Coulston, 1985, p. 275.
- ¹⁰⁵Cf. Bârcă, 1994, p. 66.
- ¹⁰⁶Vezi în acest sens Luttwak, 1976; Bogdan-Cătăciuc, 1981, 1997; Gudea, 1977; 1997; Ruscu, 1996; Ruscu, 1999; Goldsworthy, 1996.

BIBLIOGRAFIE

1. AGUL'NIKOV S.M., *Sarmatskie kirganye mogil'niki v Nižnem Podnestrov'e*, în *Nikonij i antičnyj mir Severnogo Pričernomor'ja*, Odessa, 1997, p. 278-282
2. ALFÖLDI A., *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, în *AH*, 9, 1932
3. AMMIANUS MARCELLINUS, *Istoria romană*, București, 1982
4. ANOHIN V.A., *Monetnoe delo Bospora*, Kiev, 1986
5. *Arheologija SSSR, Stepi evropejsko časti SSSR v skifosarmatskoe vremja*, Moskva, 1989
6. BÂRCĂ V., *Considerații privind armamentul, tipul de trupe și tactica militară la sarmați*, în *ActaMN*, 31, 1994, p. 55-68
7. BÂRCĂ V., *Die Schwere Reiterei bei den Bosporanen*, în *ActaMN*, 35/1, 1998, p. 43-59
8. BERCIOU D., *Arta traco-getică*, București, 1969
9. BEZUGLOV S.I., *Pozdnesarmatskoepogrebenie znatnogo voina v stepnom Podon'e*, în *SA*, 4, 1988, p. 103-115
10. BIVAR A.D.H., *Cavalery Tactics and Equipment on the Euphrates*, în *Dumbarton Oaks Papers*, 26, 1972, p. 273-291
11. BLAVATSKIJ VD., *Očerki voennogo dela v antičnyh gosudarstvah Severnogo Pričernomor'ja*, Moskova, 1954
12. BOGDAN-CĂRĂNICIU I., *Evolution of the System of Defence Works in Roman Dacia*, în *BAR IS*, 116, 1981
13. BOGDAN-CĂRĂNICIU I., *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman sec. I-III d. Chr.*, Alexandria, 1997
14. BUJUKLIEV HR., *K voprosu frakijsko-sarmatskih otnošenijah v I načale II veka n.e.*, în *R.A.*, 1, 1995, p. 37-46
15. CASSIO DIO, *Istoria romană*, vol. I-III, București, 1973-1985
16. ČERNEKO E.V., *Skifskie lučniki*, Kiev, 1981
17. CICHORIUS C., *Die Reliefs der Trajansaula*, Berlin, 1896
18. CLAUDIUS AELIANUS, *Despre animale*, în *Izvoare privind Istoria României*, vol. I, București, 1964
19. COLLINGWOOD R.G., RICHMOND I.A., *The Archeology of Roman Britan*, London, 1969
20. COULSTON C., *Roman Archery Equipment, în The Productionm and the Distribution of Roman Military Equipment*, edited by M.C. Bishop, *BAR IAS*, 275, Oxford, 1985, p. 220-366

21. COVACEV Z., *Contribuții privind cultul lui Hercule în Scythia Minor*, în *Pontica*, 8, 1975, p. 399-428
22. DAVIES S.L., *Roman Arrowheads from Dinorben and the Sagittarii of the Roman Army*, în *Britania*, VIII, 1977, p. 257-270
23. DAVYDOVA A.V., *Ivolginskoe gorodišče (K voprosu o gunsikh poselenijah v Zabajkal'e)*, în *SA*, XXV, 1956
24. DESJATČIKOV Ju.M., *Katafraktarii na nadgrobii Afenija*, în *SA*, 4, 1972, p. 68-77
25. DEVLET M.A., *Bronzovyje bijaški v forme složnogo luka iz Hakassii*, în *KSIIMK*, 107, 1966, p. 70-74
26. ECKHARDT H., *Der schwierrende Tod-die Bogenwaffe der Steppe. Archäologie der Ukraine, Archäologisches Landesmuseum, Schleswig*, 1991
27. ERDMANN E., *Dreiflügelige Pfeilspitzen aus Eisen von der Saalburg*, în *SJ*, XXXIII, 1976, p. 5-10
28. FOL AL., MARAZOV I., *Goldene fährte Thrakien*, Innsbruck, 1978
29. GAJDUKEVIČ V.F., *Bosporskoe carstvo*, Moskova-Leningrad, 1949
30. GAJDUKEVIČ V.F., *Das Bosporanische Reich*, Amsterdam, 1971
31. GALL von H., *Das Reiterkampfbild in der Iranischen und iranisch beeinflussten Kunst partischer und sasanidischer Zeit*, Berlin, 1990
32. GOLDSWORTHY H.W., *The Roman Army at War (100 BC-AD 200)*, Oxford, 1996
33. GRAKOV B.N., *Deux tombeaux de l'époque scythique aux environs de la ville d'Orenbourg*, în *ESA*, IV, 1929
34. GROSU V.I., *Gronologija pamjatnikov sarmarskoj kul'tury Dnestrovsko-Prut'skogo meždureč'ja*, Chișinău, 1990
35. GUDEA N., *Der Limes Dakiens und die Verteidigung der obermoesischen Donaulinie von Trajan bis Aurelian*, în *ANRW*, 6, II, 1977, p. 849-887
36. GUDEA N., *Der Dakische Limes materialen zu seiner Geschichte*, în *JRGZM*, 44, 1997
37. GUGUEV V.K., BEZUGLOV S.I., *Vsadničeskoe pogrebenie pervyh vekov našej ery iz kurgannogo nekropolja Kobjakovo gorodišča na Donu*, în *SA*, 2, 1990, p. 164-175
38. HAZANOV A.M., *Složnye luki evroazijskich stepei I Irana v skifo Azii i Kazahstana*, Moskva, 1966, p. 29-44
39. HAZANOV A.M., *Očerki voennogo dela sarmatov*, Moskva, 1971
40. HERODOT, *Istorii*, vol. I, București, 1961
41. HUDJAKOV Ju.S., *Vooruženie srednevekovyh kočevnikov Južnoj Sibiri i Central'noj Azii*, Novosibirsk, 1986
42. JUNKELMANN M., *Die Reiter Roms*, III, Mainz, 1992
43. KENK R., *Früh-und hochmittelalterliche Gräber von Kudirge im Altai*, în *MAVA*, 3, 1982
44. KENK R., *Frühmittelalterliche Gräber aus West-Tuva*, în *MAVA*, 4, 1982
45. KENK R., *Das Gräberfeld der hunno-sarmatischen Zeit von Kokel', Tuva, Sud-Siberien*, în *MAVA*, 25, 1984
46. KIESERITZKY G., WATZINGER C., *Griechische Grabreliefs aus Südrussland*, Berlin, 1909
47. KOSTENKO V.I., *Sarmaty v Nižnem Podneprov'e*, Dnepropetrovsk, 1993
48. LATHAM J.D., PATERSON W.F., *Saracen Archery*, London, 1970
49. *L'art Scythe*, Leningrad, 1986
50. LITVINSKIJ B.A., *Složnosostavnoj luk v drevnej Srednej Azii*, în *SA*, 4, 1966, p. 51-69
51. LITVINSKIJ B.A., *Antike und frühmittelalterliche Grabhügel im westklichen Fergana-Becken, Tadžikistan*, în *MAVA*, 16, 1986
52. LUCAN, *Laguerre civile (La Pharsale)*, vol.I-II, Paris, 1926-1929
53. LUCIAN din SAMOSATA, *Scrieri alese*, București, 1959
54. LUTTWAK E.N., *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century AD to the Third*, Baltimore-London, 1976
55. MAENCHEN-HELFEN O., *The World of the Huns*, Berkeley, 1973
56. MARČENKO I.D., *Raskopki vostočnogo nekropolja Fanagorii v 1950-1951 gg.*, în *MIA*, 57, 1956, p. 102-127

57. MELJUKOVA A.I., *Vooruženie skifov*, în *SAI*, D1-4, Moskva, 1964
58. MINNS E., *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913
59. MOŠKOVA M.G., *Pamjatniki prohorovskoj kul'tury*, în *SAI*, D1-10, Moskva, 1963
60. OVIDIU P. NASO, *Tristele, Ponticele*, București, 1962
61. PATERSON W., *The archers of Islam*, în *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 9, 1966, p. 69-87
62. PREDĂ C., *Callatis*, București, 1968
63. PAUSANIAS, *Călătorie în Grecia*, vol. I-II, București, 1974-1982
64. PLINIUS CEL BĂTRÂN, *Histoire naturelle*, în colecția Les Belles Lettres, Paris, 1974-1985
65. PLUTARH, *Vieți paralele*, vol. I-V, București, 1960-1971
66. PUGAČENKOVA G.A., *Skul'ptura Halčajana*, Moskva, 1971
67. RAUSING G., *The Bow: Some Notes on its Origins and Development*, Lund, 1967
68. ROSTOVCEV M.I., *Antičnaja dekorativnaja živopis' na Juge Rossi*, Sankt-Petersburg, 1913-1914 (text și atlas)
69. ROSTOVITZ M., *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922
70. RUDENKO S.I., *Kul'tura hunov I noinulinskie kurgany*, Moskva-Leningrad, 1962
71. RUDENKO S.I., *Frozen Tombs of Siberia: the Pazyryk Burials of Iron Age Horesmen*, London, 1970
72. RUSCU D., RUSCU L., *EKTAXIS KATA ALANWN a lui Arrian și strategia defensivă a Imperiului Roman în epoca hadrianică*, în *EphemNap*, VI, 1996, p. 205-233
73. RUSCU D., *Das Verteidigungssystem Dakien in frühantoninischer Zeit*, în *Roman Frontier Studies*, XVII/1997, Zalău, 1999, p. 477-484
74. V. SCHILTZ, *Les Scythes et les nomades des steppes*, Paris, 1994
75. SIMONENKO A.V., LOBREJ I.B., *Sarmety severo-zapodnogo Pričernomar'ja v e V.n.e.*, Kiev, 1991
76. SIMONENKO A.V., *Eine sarmatische Bestattung vom Südlichen Bug*, în *Eurasia Antiqua*, 3, 1997, p. 389-407
77. SINICYN I.V., *Arheologičeskie raskopki na teritorii Nižnego Povolžja*, Saratov, 1947
78. SINICYN I.V., *Arheologičeskie pamjatniki po reke Malyj Uzen'*, în *KSIIMK*, XXXII, 1950, p. 101-112
79. SMIRNOV K.F., *Kurgany u s. Ilovatka i Politodel'skoe Stalingradskoj oblasti*, în *MIA*, 60, 1959, p. 206-322
80. SMIRNOV K.F., *Vooruženie savromatov*, în *MIA*, 101, 1961
81. SOSNOVSKIJ G., *Raskopki ll'movoj padi*, în *SA*, VIII, 1946, p. 51-68
82. STRABON, *Geografia*, vol. I-III, București, 1972-1984
83. ȘELOV D.B., *Nekropol' Tanaisa*, în *MIA*, 98, 1961
84. ȘILOV, V.P., *Kalinovskij kurganyi mogil'nik*, în *MIA*, 60, 1959, p. 323-523
85. TEOFRAST, *Istoria plantelor*, în *Înzvoare privind Istoria României*, vol. I, București, 1964
86. THRAKISCHE, *Der thrakische Silberschatz aus Rogosen Bulgarien*, 1989
87. TOLSTOV S.P., *Drevnij Horezm*, Moskva, 1948
88. TOLSTOV S.P., *Arheologičeskie raboty Horezmkoj arheologo-etnografičeskoj ekspedicii Akademii Nauk SSSR v 1951 godu*, în *SA*, XIX, 1954, p. 239-262
89. TREJSTER M. Ju., *Sarmatskaja škola hudožestvenoj toreutiki (K otkrytiju srvizu iz Kosiki)*, în *VDI*, 1, 1994, p. 172-203
90. VEGETIUS FLAVIUS RENATUS, *Epitoma res militaeris*, New-York, Berlin, Frankfurt am Main, Paris, 1990
91. WERNER J., *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1956
92. ZANIER W., *Römische dreiflügelige Pfeilspitzen*, în *SJ*, 44, 1988, p. 5-27
93. ZBRUEVA A.V., *Istoriya naselenija Prikam'ja v anan'inskuju epohu*, în *MIA*, 30, 1952
94. ZOGRAF A.I., *Antičnye menoty*, în *MIA*, 16, 1951

DIE BÖGEN UND DIE PFEILE DER SARMATEN

Vitalie Bârcă

Der größte Teil der sarmatischen Armee war aus leicht bewaffneten Reitern. Neben ihnen gab es noch Fußsoldaten, die als offensive Waffen Dolche, Schwerter und kurze Lanzen hatten und die schwere Reiterei, die mit einer langen Lanze (*contus*) kämpften und die Schockkraft der Sarmaten waren.

Die Waffen der leichten Kavallerie waren die langen und die kurzen Schwerter, die bis 2,5 m langen Lanzen und die Pfeilbögen.

Obwohl man durch die archäologischen Funde über die ersten sarmatischen Bögen praktisch nichts weiß, es gibt trotzdem einige Darstellungen von kleinen Reflexbögen in M-Form auf einigen Plättchen aus der sauromatischen Periode¹. Die Darstellung eines M-förmigen Bögens fand man auch auf dem Flügel einer bronzenen Pfeilspitze aus einem in die 6.-5. Jhd. v.Chr. datierten Grab². Diese Bögen der frühsarmatischen Periode unterschieden sich nicht wesentlich von den skythischen Bögen. Alle diese Bögen waren relativ klein, mit Maßen zwischen 75 - 100 cm³.

Diese Bögen wurden von den Sarmaten auch in der Prochorowsk-Periode benutzt, als Beweis dafür gibt es die Darstellung auf einem Plättchen wo ein Bogen in *gorytus* erscheint, der aus dem Grabhügel 6, Grab 8 des Gräberfeldes aus Werhne-Pogromnoe stammt. Ihm fügt sich der Fund aus dem Grabhügel 19, Grab 2 aus Usatowa hinzu. Es handelt sich um den mittleren Teil eines Bogens, bestehend aus drei Holzstücken deren ungebogene Teile mit Holzplättchen bedeckt waren⁴.

Über die „skythischen“ Reflexbögen muß gesagt werden, daß sie, im Unterschied zum einfachen Bogen, der eine lange Zeit sehr verbreitet war, doppelte Reflexbögen mit in die Schußrichtung gebogenen Enden waren. Es handelt sich um komplexe Bögen und für seine Herstellung brauchte man spezielle Fachkenntnisse. Der „komposite skythische“ Bogen hatte eine viel grössere Wirksamkeit im Vergleich zum einfachen Bogen, da er eine grössere Schußkraft hatte. Deshalb verbreitete sich dieser letzte Typ auch bei anderen Völkern die Beziehungen von einer oder anderen Art mit den Skythen hatten⁵. Als Beispiel können wir einen Bericht Herodots erwähnen, der, über den Mederkönig Kyaxares schreibend, erzählt, daß der König junge Männer zu den Skythen schickte um das Bogenschießen zu lernen⁶.

Erwähnenswert wäre noch, daß in Kleinasien der 7.-6. Jhd v.Chr., neben dem „kompositen skythischen“ Bogen, auch einfache oder andere komposite Bögentypen verwendet waren⁷. Was die Sarmaten betrifft, benutzten sie die „skythischen“ Reflexbögen bis ins 3. Jh. n.Chr.

Auf der Trajanssäule erscheinen die Bögen der roxolanischen Sarmaten als Bögen vom „skythischen“ Typ⁸. Mit solchen Bögen sind auch die Jazygen auf den Gefässen aus dem Grab von Kosika⁹ dargestellt (Taf. II). Was diesen doppelt gebogenen Reflexbogen vom „skythischen“ Typ anbelangt, sei es erwähnt, daß er eine breite Verwendung in der iranischen Welt und auch darüber hinaus hatte¹⁰. Dieser Bogentyp wurde auch von den Griechen übernommen, da entsprechende Darstellungen auf Münzen der Nord- und Westpontischen griechischen Städte und im Bosphoranen Königreich auftauchten. Diese Waffe war auch von den Thrakern, Geto-Dakern und Makedoniern¹¹ benutzt.

Ammianus Marcellinus schrieb bezüglich des „skythischen“ Bogens: **„während die Bögen aller Völker sich wie flexible Ösen verbiegen, sind die skythischen oder parthischen Bögen in der Mitte gerade, mit breiteren und aufgeschlosseneren Enden, beide Teile verbiegen sich aber wie ein abnehmender Mond“**¹². Die Reflexbögen „skythischen“ Typs waren durch das Zusammenfügen und -kleben der Holzteile von verschiedenen Spezien (man bevorzugte das Hartriegelholz), wonach man die Holztäfelchen mit den Einschnitten in die Schußrichtung anbrachte. In der Herstellung dieser Bögen benutzte man einen speziellen Leim für Holzteile und auch Tiersehnen. Im Vergleich zu grösseren kompositen Bögen, hatte der „skythische“ Bogen sieben Holz- anstatt Beinplättchen¹³. Der Griff dieses Bogentyps war gerade oder leicht gebogen, die Bogenenden waren gebogen. Diese Bestandteile durften sich nicht verbiegen, die Bogenschultern waren aber sehr elastisch¹⁴. Für die Anbringung der Sehne wurde der Bogen verbogen. Eine Darstellung dieses Verfahrens gibt es auf einem Gefäß aus dem skythischen Grabhügel von Kul' Oba (Kertsch, Krim)¹⁵. So fiel die ganze Last der Dehnung auf die Bogenschultern. Infolge dieses Verfahrens war der Bogen manchmal asymmetrisch und das Ende und die Plättchen wo das zweite Ende der Sehne angebracht wurde, waren kürzer¹⁶. Schließlich, was die Reflexbögen und die „skythischen“ Bögen mit gebogenen Enden betrifft, müssen wir darauf hinweisen, daß die Mühe des Bogenschützes um die Sehne zu dehnen und auch die Kraft des Pfeils viel grösser als im Fall der einfachen Bögen waren. So war die Erfindung des „skythischen“ Reflexbogens, der auch von den Sarmaten verwendet war, ein wichtiger Fortschritt der Militärtechnik, der dem Aufkommen der massiven kompositen Bögen mit Beinendverstärkern vorausging.

Beginnend mit dem Ende des 1. Jh. v.Chr. und im 1. Jh. n.Chr. wurden diese „skythischen“ Bögen durch die Sarmaten neben denjenigen mit Beinendverstärkern, den sogenannten „hunnischen“ Bögen gleichzeitig benutzt¹⁷.

Wie bekannt erschienen die defensiven Waffen in Kleinasien ziemlich früh. Die schnelle Entwicklung dieser Waffen in der zweiten Hälfte des 1. Jht. v.Chr. führte zur Suche nach neuen Lösungen für eine höhere Wirksamkeit der offensiven Waffen, vor allem des Bogens. Diese Suchen waren sowohl in der Richtung der Formverbesserung und der Verwendung von neuen Materialien wie Horn und Bein, als auch der Vergrößerung des Bogens. Die letztere Lösung konnte nicht die beste gewesen sein, weil dadurch die Elastizität des Bogens verringert wurde und zu seiner schnellen Verformung und der Verringerung des Reflexes führte. Die geeignetste Lösung war letztendlich die Anbringung von Beinplättchen sowohl an Bogenenden als auch an den Griff und der Einbau von in der Schußrichtung gebogenen Enden. So waren die Bogenschulter sehr gebogen, aber auch sehr elastisch. Dazwischen befand sich der Griff. Die Verwendung von Bein- statt Holzplättchen wäre ohne Erfolg geblieben, wenn die Maße des Bogens nicht grösser geworden wären. Das Beibehalten der alten Maße hätte automatisch zu einer erhöhten Starrheit des Holzrahmens geführt, so, daß bis zuletzt die Bögen zwischen 120-160 cm lang wurden¹⁸. Schließlich müssen wir präzisieren, daß dieser Prozeß vom 2. Jh. bis zum Anfang des 1. Jh. v.Chr. stattfand.

Diese Bögen, wie auch die „skythischen“, hatten einen Holzrahmen aus mehreren Teilen, die manchmal von verschiedenen Spezien waren. Es wurde Ahorn-, Hartriegel- oder Maulbeerholz vorgezogen. An diesen Holzrahmen brachte man die Sehne tierischer Herkunft und die Beinendverstärker an. Die Hirschknochen und -hörner benutzte man bei den Bogenenden, der Griff war auch aus Bein gleicher Herkunft¹⁹. Die von den Sarmaten benutzten kompositen Bögen hatten gewöhnlicherweise sieben Beinteile, je zwei an Bogenenden und drei am Griff²⁰. Die Beinendverstärker hatten verschiedene Maße, diejenigen vom oberen Ende waren grösser als die anderen. Die entsprechenden Teile des Griffs befanden sich je einer seitlich und der dritte auf der inneren Seite des Griffs²¹. Die Verwendung der Knochen und Hörner führte zur Unbeweglichkeit dieser Teile während der Dehnung, die Schultern waren aber sehr elastisch²². Kennzeichnend für diese Bögen waren also die Beinendverstärker und die Maße zwischen 120-160 cm, was zur Vergrößerung der Schußweite und der Schußkraft führte.

Über die Schußweite der kompositen Bögen mit Beinendverstärkern gibt es keine einheitliche Meinung. Der römische Militärtheoretiker Vegetius nennt 600 Fuß, was 274 m bedeutet²³. Die islamischen Handbücher erwähnen 60 Bogenschüsse, d.h. 69 m für eine Zielscheibe²⁴. A.D. Bivar gibt eine maximale Schußweite von 229 m und 91 m für einen tödlichen Schuß²⁵, während sich R. G. Colingwood und I. A. Richmond auch für eine Reichweite von 229 m aussprechen, aber für nur 137 m für einen tödlichen Schuß²⁶. Die Schußweite hängt vom Bogentyp ab. Es ist zugleich offensichtlich, daß die Benutzung eines solchen Bogens gewisse Kenntnisse und viel Übung voraussetzte. Ebenfalls sicher

ist, daß ein Bogenschütze zu Fuß den Pfeil viel genauer zielen konnte, aber die Sarmaten, Parther, Sassaniden oder Hunnen sehr gute berittene Bogenschütze waren, die schon als Kinder das Bogenschiessen vom Pferderücken lernten, so, daß man zu Recht sagen konnte, daß sie „im Sattel“ geboren waren. Die antiken und modernen Beobachter erwähnten übrigens, daß das Bogenschiessen schon vom Kinderalter gelernt werden muß²⁷. Wir glauben deshalb, daß sie auch beim Schiessen vom Pferd mit großen kompositen Bögen keine Probleme hatten. Für das Bogenschiessen sind die Art, die Maße, die Verletzbarkeit und die Beweglichkeit des visierten Ziels, so wie die Präzision und die Schußweite des Bogens wichtig. Das wichtigste ist aber die Präzision des Schützen unter den verschiedenen Bedingungen des Schlachtfeldes. J. C. Coulston bemerkte zu Recht, daß die Grundelemente des Bogenschiessens zwar schnell gelernt, einen mittleren Stand durch tägliche Übungen erreicht werden können, eine hohe Präzision aber, vor allem zu Pferd, viele Erfahrungs- und Übungsjahre fordert²⁸.

Was die schnelle Verbreitung des kompositen Bogens mit Beinendverstärkern auf einem riesigen Gebiet anbelangt, sie kann durch das Aufkommen der besseren militärischen Ausrüstung und vor allem der schweren Panzer, wogegen die alten Bögen unwirksam waren, erklärt werden²⁹. Die Entwicklung und die schnelle Ausbreitung der schweren Reiterei in den ersten nachchristlichen Jahrhunderten (die *cataphractarii* und später die *clibanarii*) bei mehreren Völkerschaften kann auch eine Antwort auf die Bogenschiessenkunst gewesen sein³⁰. Im Vergleich zu den „skythischen“ Bögen aus verschiedenen Holzspezien, die archäologisch nicht mehr belegbar sind, wurden die kompositen Bögen mit Beinendverstärkern in Gräbern - und nicht nur dort, wie im Fall der Römer - durch ihre Beinteile identifiziert. So wurden Beinendverstärker auf ausgedehnten Gebieten von Korea und China bis Ost- und Mitteleuropa entdeckt.

Die ältesten Reste eines kompositen Bogens mit Beinplättchen stammen aus Transbajkalien und der Mongolei³¹. Bögen dieses Typs wurden in China und Korea gefunden³². In großer Anzahl wurden solche Stücke von kompositen Bögen in Zentralasien³³ gefunden. Ebenfalls gibt es viele Funde aus Westturkestan, von Kudirge und Kokel³⁴. Diese Funde wurden von den Fachleuten zum Teil der frühen Taštyk-Kultur (1. Jh. v.Chr. - 1. Jh. n.Chr.) und der hunnisch-sarmatischen Šurmak-Kultur³⁵ zugeschrieben. Ebenfalls in Zentralasien fand man solche Stücke in der Fergana-Region (Tadschikistan), in der Nähe des Flusses Syr-Daria³⁶.

Südlich von den oben erwähnten Gebieten fand man Beinteile von Bögen in Chorassan, Baktrien und im Westpamir³⁷. Unter den Bevölkerungen die schon früh den kompositen Bogen mit Beinendverstärkern benutzt haben waren die Parther, die Sassaniden, die Araber und die Syrer. Diese sind übrigens die Regionen wo sich im Laufe der Zeit das Bogenschiessen entwickelt hatte und hier wurden die besten Bogenschützen des Römischen Reiches rekrutiert. Dies war eine Folge sowohl der Erfahrung dieser Völker in dieser Hinsicht, als auch

der Benutzung durch diese des kräftigen kompositen Bogens³⁸. Nach Westen trifft man die Bögen mit Beinendverstärkern sowohl in römischen Kastellen, als auch in völkerwanderungszeitlichen Gräbern³⁹. Obwohl die modernen Autoren die Bosphoranen unter den Benutzern dieses Bogentyps nicht erwähnen, als ob sie nur den „skythischen“ Bogen gehabt hätten⁴⁰, hatten die Bosphoranen auch komposite Bögen, wie dies von den Darstellungen auf Grabstelen des 1. Jh. n.Chr. aus dem Bosphoranischen Königreich (Taf. XI) belegt wird⁴¹. Die bosphoranischen Bogenschütze nahmen übrigens am Krieg Arrianus gegen die Alanen teil⁴², die bekanntlich schwere, in Panzern bekleidete Reiterei hatten. Um solche Panzer durchdringen zu können, brauchte man einen kräftigen kompositen Bogen. Dazu noch, die Bosphoranen waren an dem Kampf gegen die Alanen infolge der Lage ihrer Siedlungsgebiete und der guten Kenntnis der Waffen, Taktik und Kampftechnik der Alanen.

Was die Sarmaten anbelangt, glauben wir, daß sie diesen Bogentyp von den Hunnen, höchstwahrscheinlich durch die Vermittlung der Träger der Šurmak-Kultur, schon am Ende des 1. Jh. v.Chr. oder am Beginn des 1. Jh. n.Chr. übernommen und weiter verbreitet haben⁴³. Die Tatsache, daß die Beinplättchen sowohl an Enden, als auch am Griff vor allem im hunnischen Umfeld Analogien haben, bestätigt noch einmal, daß die Sarmaten diesen Bogentyp von ihnen übernommen haben.

Im sarmatischen Umfeld wurden keine vollständigen kompositen Bögen gefunden. Funde von ganzen kompositen Bögen sind aber auch in anderen Gebieten, wo sie verwendet waren, selten. Die einzigen fast vollständig erhaltenen Exemplare kommen aus Ägypten, Yrzi (40 km von Dura-Europos) und Qum-Daria⁴⁴. Sonstwo fand man nur die Horn- und Beinteile. Im sarmatischen Umfeld wurden fast alle Beinteile in spätsarmatischen Gräbern (2.-4. Jh. n.Chr.) gefunden, wie in Susly T51 (Taf. IV/1), Sajhin T5, Tri Brata T26, Abganery T3, Har'kowka, Schipowa und Pokrowsk⁴⁵ (Taf. IV/4), übrigens aus M1 T7, M2 T11 und M1 T36 aus Kalinowka⁴⁶ (Taf. IV/2, 3) und vom T2 aus Nischnij Baskuntschak⁴⁷ (Taf. IV/6). Innerhalb der neueren Fundorte fand man Beingarnituren für Bögen in M8, T16 im sarmatischen Gräberfeld Tschentralnyi VI⁴⁸ (Taf. V/6-9) und in T5 und M111 in der Nekropole von Kobjakowo⁴⁹ (Taf. V/1-5), die in die zweite Hälfte des 2. Jh. – Anfang des 3. Jh. n.Chr. datiert wurden.

Die einzigen Exemplare die ins 1. Jh. n.Chr. datiert werden, d.h. in die mittlere sarmatische Periode, stammen aus dem Grabhügel 29 von Ust'-Labinsk⁵⁰ (Taf. IV/5). Andere derartige Funde kamen im Grabhügel 2, Grab 1 aus Porodschi (am mittleren Dnjester, Ukraine)⁵¹ zum Vorschein. Dazu kommen noch diejenigen aus dem Grabhügel 2, Grab 1 aus Ciobrucu (Moldawien), am Dnjester⁵² (Taf. V/10-12).

Man muß sagen, daß die kompositen Bögen von Ust'-Labinsk und

Porodtschi die frühesten in Osteuropa und der sarmatischen Welt sind. So, zum Beispiel, wird das Exemplar aus Porodtschi aufgrund der reichen Grabbeigaben in die zweite Hälfte des 1. Jh. n.Chr. datiert⁵³. Die Beigarnituren aus Ciobrucu, hingegen, werden am Ende des 1. Jh. – Anfang des 2. Jh. n.Chr. datiert⁵⁴. Die anderen entsprechenden Funde sind östlich vom Don und der Wolga konzentriert und werden meistens beginnend mit dem 2. Jh. n.Chr. datiert, obwohl die frühesten Funde sich weiter östlich befinden müßten, nämlich näher zum Zentralasien und dem hunnischen Gebiet. Die Tatsache, daß in den sarmatischen Gräbern die Beinteile von kompositen Bögen nur selten aufkommen und die massive Anwesenheit von Pfeilspitzen die kürzer als 5 cm sind, erlauben uns zu behaupten, daß die Sarmaten bis wenigstens ins 3. Jh. n.Chr. hin, zwei Bogentypen benutzt haben, nämlich sowohl den „skythischen“, als auch den kompositen Bogen mit Beinplättchen. Man muß übrigens sagen, daß in jenen sarmatischen Gräbern wo Beinteile von kompositen Bögen auftauchten und auch Pfeilspitzen zum Vorschein kamen (Susly, Ust'-Labinsk, Kobjakowo, Kalinowka, Tschentralnyi VI, Porodtschi usw.) waren die Pfeilspitzen länger als 5 cm, sogar bis 10 cm⁵⁵ (Taf. V/5, 9; Taf.VII). Jedesmal fand man aber auch kleinere Pfeilspitzen, was bedeutet, daß sie auch mit diesem Bogentyp verwendet waren. Wenn wir in Gräbern nur Pfeilspitzen unter 5 cm finden, können wir nicht sicher sein, daß es sich hier unbedingt um einen Reflexbogen vom „skythischen“ Typ handelt. Mehr noch, wir haben Fälle wo mehrere Pfeilspitztypen gefunden wurden, wie in Porodtschi. In solchen Fällen, jeder Pfeiltyp war für einen gewissen Zieltyp bestimmt. Die Pfeilspitzen aus Porodtschi haben größtenteils einen betonten östlichen Charakter⁵⁶.

Die Seltenheit der Bogenfunde sowohl in den skythischen, als auch in den sarmatischen Gräbern widerspricht den antiken Quellen, die die Verbreitung dieser Waffe bei diesen Völkern betonen. E. W. Tschernenko wies darauf hin, daß der Bogen ein heiliger Gegenstand in den Abstammungslegenden der Skythen war und vertrat die Meinung, daß er von einer Generation an die andere vererbt war⁵⁷. In diesem Sinne schloß Simonenko eine Ähnlichkeit der militärischen Rituale der beiden Völker nicht aus⁵⁸. Es gibt wahrscheinlich auch andere mögliche ideologische Erklärungen, die wir nicht kennen können, weshalb die Bögen nicht in die Gräber gelegt wurden. Vergessen wir nicht, daß die „skythischen“ Bögen ausschließlich aus Holz gebaut waren und sind dementsprechend nicht erhalten geblieben. So gibt es zahlreiche Gräber mit Pfeilspitzen, wo aber keine Bogenteile gefunden wurden. Dies läßt also keine negative Schlußfolgerungen betreffend die Bedeutung des Bogens in der sarmatischen Welt zu.

Berüglich der Pfeilspitzen, so haben wir hier auch mit einer konstanten Entwicklung zu tun. Im 2. Jh. v.Chr., d.h. in der Bildungsphase der mittleren sarmatischen Kultur, fand man auf dem sarmatischem Gebiet sowohl bronzene

und eiserne Pfeilspitzen mit Schaftvorrichtung, als auch eiserne Pfeilspitzen mit drei Flügeln und Stiel, die in der sarmatischen Welt die anderen beginnend mit dem 1. Jh. v.Chr. ersetzen⁵⁹. Dieser Typ wurde auf breiten Gebieten benutzt, da er aus Zentralasien kommt⁶⁰. Die frühe Aufnahme von orientalischen Bogenschützen in die römische Armee führte zur breiten Verwendung dieser Pfeilspitzen durch alle römischen Bogenschütze, ungeachtet der Herkunft⁶¹. In den Gräbern der bosphoranischen Nekropolen erschienen Pfeilspitzen mit drei Flügeln und Stiel im 1. Jh. v.Chr. – 1. Jh. n.Chr.⁶², wahrscheinlich von den Sarmaten übernommen.

Im sarmatischen Umfeld hat dieser Pfeilspitzentyp einige Varianten (nach Chasanow)⁶³:

1. Pfeilspitzen mit drei Flügeln die in einem rechten Winkel zum Stiel geschnitten sind. Diese Variante fand man vorwiegend in Gräbern der 1. Jh. v.Chr. – 1. Jh. n.Chr. Der Stiel ist relativ kurz, die Flügel sind gerade und manchmal gerundet⁶⁴ (Taf. VIII/1).

2. Pfeilspitzen mit drei Flügeln in spitzen Winkeln, mit Stiel (Taf. VIII/2); man trifft sie seltener, immer zusammen mit Spitzen der Variante 1⁶⁵.

3. Pfeilspitzen mit drei schräg geschnittenen Flügeln, mit Stiel (Taf. VIII/3); ebenfalls selten, aber von der Variante 1 abweichend⁶⁶.

4. Wie oben, aber mit rautenförmigen Flügeln⁶⁷ (Taf. VIII/4).

5. Pfeilspitzen mit trapezförmigen Flügeln⁶⁸ (Ab. 8/5).

Diese Varianten kommen im sarmatischen Milieu vom 1. Jh. v.Chr. bis ins 4. Jh. n.Chr. Die Varianten 1-3 gab es auch im 3. – 2. Jh. v.Chr.⁶⁹.

Die Länge der Pfeilspitzen der mittelsarmatischen Periode blieb konstant. Die kleinen Spitzen hatten 3 – 3,5 cm (ohne Stiel: 1,5 bis 2 cm) und waren wenig zahlreich. Die meisten hatten 4 – 5,5 cm (2 bis 3 cm ohne Stiel)⁷⁰. Wenn der Stiel ganz erhalten geblieben war, stellte man fest, daß er meistens die gleiche Länge mit der Spitze hatte, nur manchmal war er kürzer⁷¹. In den 2. – 3. Jhd. n.Chr. gab es noch zahlreiche kleine Pfeilspitzen, in den sarmatischen Gräbern vom Ende des 3. Jh. – 4. Jh. n.Chr. sind sie jedoch nicht mehr anwesend⁷². In anderen Regionen ist es aber nicht ausgeschlossen, daß sie auch zu dieser Zeit verwendet waren. Die Sarmaten, wie auch die Skythen, Hunnen und Germanen, benutzten Beinspitzen, die septische Verletzungen verursachen konnten⁷³.

Die Entstehung und die Benutzung von kompositen Bögen mit Beinendverstärkern in der mittelsarmatischen Periode führte zur Verlängerung der Pfeile und, damit, der Pfeilspitzen (siehe oben das Beispiel der dreiflügeligen Spitzen). Dazu kamen neue Typen von Pfeilspitzen, wie in Porodschi, die früher bei den Sarmaten nicht anzutreffen waren. Die Maße, das Gewicht, die Form und der Typ der Spitzen waren von der Größe des Bogenschützes, der Funktion des Bogens und der Verletzbarkeit des Ziels abhängig. Die geritzten Pfeilenden fand man seltener, doch solche Fälle gibt es auch⁷⁴.

Bei der Herstellung der Pfeilenden benutzte man Birken-, Ahorn-, Pappel-, Tamariskholz aber auch Schilfrohr. Strabon sagt, daß die skythischen Pfeile aus Tannenholz gefertigt waren⁷⁵. Sehr wahrscheinlich war dies auch der Fall der Sarmaten. Pausanias berichtet, daß die Sarmaten das Hartriegelholz sowohl für die Bögen, als auch für die Pfeile benutzten⁷⁶. Plinius der Ältere bemerkte die Verwendung des Schilfrohres an Pfeilen bei den orientalischen Völkern und behauptete sogar, daß die halbe Menschheit dem Schilf unterstand⁷⁷. Die Benutzung des Schilfs wird auch von Lukan aufgezeichnet⁷⁸. Die Stielenden waren mit Sehnen gebunden und in Öl getränkt⁷⁹. Sie waren am unteren Ende mit roter Farbe, sonst mit roten, grünen, blauen und weißen Strichen bemalt⁸⁰. In Dura-Europos fand man Schilf- und Tamariskreste von Pfeilen gefunden. Pfeilstiele aus den gleichen Materialien wurden auch im Gräberfeld von Qum-Darya gefunden⁸¹.

Die wirksamsten Kriegspfeile waren schwer. Wenn die Spitze entsprechend war hatte der Pfeil eine große Schlag- und Durchdringungskraft⁸². Die wirksamsten Pfeilspitzen gegen Panzer waren zum Beispiel diejenigen mit dreieckigem Kopf und quadratischem Querschnitt⁸³. Plinius der Ältere bemerkte schon wie schwer es war, die barbarischen Dornpfeilspitzen aus der Wunde herauszuziehen. Die Pfeile dieses Typs wurden von den Parthern auf Crassus Legionäre geschossen und, wie Plutarch berichtet, sie konnten die Panzer durchdringen, indem sie die Arme am Schild und die Füße an der Erde fixierten⁸⁴.

Die Pfeilspitzen erschienen sehr häufig in sarmatischen Gräbern auf ihrem gesamten Siedlungsgebiet. Für die frühsarmatische Periode, z.B., erreicht die Anzahl der in Gräbern gefundenen Spitzen 300 Exemplare. Das gleiche gilt für die mittelsarmatische Periode, manchmal mit Zahlen bis zu 100 Pfeilspitzen und sogar mehr in einem Grab. Meistens aber gibt es 10-20 bis 50-60 Stück. In der spätsarmatischen Periode (2.-4. Jh. n.Chr.) überschreiten sie aber in der Regel nicht 10 Stück⁸⁵.

Bemerkenswert ist auch die Tatsache, daß in der mittelsarmatischen Periode die Pfeilspitzen auch in Frauengräbern vorkommen, manchmal ganze Köcher. Manchmal gibt es auch andere Waffen in Frauengräbern, wie Schwerter und Dolche mit Ringendgriffen⁸⁶.

Im Nordwesten des Schwarzen Meeres waren in vier aus zehn sarmatischen Gräbern mit Waffenbeigaben aus dem 1. Jh. n.Chr. die Pfeilspitzen mit Schwertern assoziiert. Die ersteren fand man in der Regel gruppiert, was zuläßt, die Anwesenheit eines Köchers zu vermuten⁸⁷.

Die Tatsache, daß die Mehrheit der Sarmaten Bogenschützen waren wird von Ovids Bericht bestätigt, der von den vollen Köchern der Sarmaten schrieb⁸⁸. Ebenfalls Ovid erwähnte die Benutzung der mit Schlangengift geschmierten Pfeilspitzen durch die Sarmaten⁸⁹. Solche giftige Pfeilspitzen verwendeten auch die Skythen und die Parther⁹⁰.

Was die Köcher betrifft, ihre Spuren wurden in mehreren sarmatischen Gräbern als Leder-, Holz- oder Birkenrindereste gefunden. Die Köcher aus Birkenrinde oder Holz waren oft mit Leder bedeckt. Üblicherweise waren die Köcher rot angestrichen und hatten manchmal Ornamente aus kleinen Bronzeplättchen⁹¹. Die Köcher waren zylindrisch, etwas enger am unteren Ende und mit einem aus Holz oder Birkenrinde verfertigten geraden oder gerundeten Boden. Der Köcher aus dem sarmatischen Grab aus dem 1. Jh. n.Chr. aus Vinogradnoe war aus Leder, zylindrisch und hatte die Maße 50x10 cm. Das Oberteil war mit viereckigen bronzene Plättchen verziert⁹². S. S. Rykow stellte aufgrund der Köcherreste aus der Nekropole von Susly, daß ihre Länge ursprünglich 75-80 cm war⁹³. Ähnliche Köcher waren von den Parthern und Sassaniden benutzt, so wie es viele Darstellungen zeigen, wie diejenigen aus Dura-Europos, Firuzabad (Taf. IX) oder von den sassanidischen Silberteller⁹⁴. Sei noch erwähnt, daß die Köcher auch Lederdeckeln hatten, die die Pfeile vor dem Regen schützten. Die Überreste eines solchen Deckels fand man in T17 aus der sarmatischen Nekropole von Susly⁹⁵. In den Gräbern der mittelsarmatischen Periode befanden sich die meisten Köcherreste neben dem linken Bein. Manchmal lagen sie auch rechts vom Skelett, und solche Fälle sind, beginnend mit dem 1. Jh. n.Chr. immer zahlreicher. Gemäß den Darstellungen trugen die Parther, Sassaniden und Römer den Köcher immer auf der rechten Seite⁹⁶.

Die Länge und Dicke der Pfeile betrugen zwischen 60 cm, bzw. 4-5 mm bei den „skythischen“ Bögen und 75-80 cm, bzw. 5-6 mm bei den kompositen Bögen mit Beinendverstärkern⁹⁷.

Der Bogen mit Beinendverstärkern war ohne Sehne aufbewahrt, um die elastischen Eigenschaften der Sehne, vor allem wenn sie aus Leder oder Darm bestand⁹⁸, beizubehalten. Dieses Verfahren schützte auch das Leim und die verschiedenen Bestandteile des Bogens. Der „skythische“ als auch der komposite Bogen mit Beinendverstärkern wurden in speziellen Taschen getragen. Es ist möglich, daß die Sarmaten, wie auch die Skythen, dafür den *gorytus* benutzten, der eine Kombination zwischen Bogentasche und Köcher und, mit einem Gürtel gebunden, an der linken oder rechten Hüfte getragen war. Der *gorytus* entwickelte sich bei den Skythen in Verbindung mit dem kleinen *scythiscus arcus*, ein Bogen der von Reitern benutzt war⁹⁹. Um nach den Fresken aus Krim, wie auch nach zahlreichen Grabreliefs zu beurteilen, es besteht die Möglichkeit, daß die Sarmaten auch den *gorytus* verwendet haben¹⁰⁰. Der gleiche Gegenstand war auch von den bosporanischen *sagittarii*, den sarmatischen *dediticii* aus der römischen Armee, aber auch von den thrakischen Bogenschützen¹⁰¹. Mit der Verwendung der kompositen Bögen mit Beinarnituren mußten die Sarmaten höchstwahrscheinlich, wie andere Völker auch, eine andere Tasche für den Bogen benutzen, die eine „Bogenscheide“, viel grösser als der *gorytus*, war und welche auch den Köcher umfaßte; eine andere Variante war eine „Scheide“ die

seitlich an einem Köcher befestigt, hinter dem Sattel stand¹⁰². Darstellungen solcher Taschen gibt es auf Grabreliefs aus der Krim¹⁰³ (Taf. XI). Sicher ist es, daß die Mehrheit der berittenen Bogenschütze in den 1.-3. Jh. n.Chr. eine Kombination Köcher-Bogentasche für einen langen kompositen Bogen seitlich rechts, hinter dem Sattel trugen¹⁰⁴.

Die Bögen waren meistens von der leichten Kavallerie verwendet, die bei den Sarmaten eine wichtige Rolle spielte. Eine andere Kategorie der Sarmaten, die diese Waffe viel benutzte, sowohl den „skythischen“ kompositen Bogen, als auch den großen Bogen mit Beinendverstärkern war das Fußvolk¹⁰⁵. Schließlich müssen wir erwähnen, daß die Benutzung beider Bogentypen durch die Sarmaten in der Zeitspanne 1. Jh. v.Chr.-1. Jh. n.Chr. auf die Beliebtheit dieser Waffe bei diesem Volk und die Bereitschaft der Sarmaten, immer bessere Waffen zu haben, hinweist.

Die gute Kenntnis der Waffen der Sarmaten so wie ihrer Militärtechnik und Taktik führt uns zu einem besseren Verstehen der Militärtechnik und der Strategie des Römischen Reiches an der unteren Donau in 1.-3. Jh. n.Chr.¹⁰⁶. In diesem Fall ist die Verlegung von römischen Bogenschützentruppen ins römische Dakien (Taf. X), die, neben den anderen Truppenkategorien aus Dakien und Untermoesien, die eventuellen sarmatischen Angriffe mit einer multifunktionellen Armee – Fußvolk, leichte und schwere Kavallerie – abzuwehren hatten, sehr verständlich.

ANMERKUNGEN

¹ Gracov 1929, S. 176f, Taf. 11; Devlet 1966, S. 70, Taf.21-22; Zbrueva 1952, S. 52, Taf. IX/7.

² Smirnow 1961, S. 32, Taf. 21B/23.

³ Vgl. Smirnow 1961, S.32; Meljukowa 1964, S. 14f; Chasanov 1971, S. 28; Coulston 1985, S. 241.

⁴ Sinicyn 1947, S. 16, 64, Taf. 39; Chasanow 1971, S.28.

⁵ Vgl. Litwinskij 1966, S. 51-58; Litwinskij 1986; Yadin 1972, S. 89-92.

⁶ Herodot, I, 73.

⁷ Litwinskij, 1966.

⁸ Vgl. Cichorius 1896, Taf. XIX, XXIV, XXVIII.

⁹ Trejster 1994, S. 184f, Taf. 4; 7-10.

¹⁰ Litwinskij 1966, S. 51-58; Litwinskij 1986; Chasanow 1966, S. 29-44; Chasanow 1971, S. 29f; yadin 1972, S. 89-92; Davies 1977, S. 269f.

¹¹ Cichorius 1896, Taf. XXIV; Minns 1913, Taf. 93, Taf. XVIII, 5; Taf. XVIII, 6; Rostowtschew 1913, Taf. I, III; Zograf 1951, Taf. XXXII, 14-18, 20-21; XXXIII, 18-19, 21; XL, 30, XLI, 3-6, 8, 22; XLII, 13, 19, 26; Preda 1968, Taf. 26; Berciu 1969, S. 45, Taf. 13; Anochin 1986, S. 140-143, Nr. 110, 133, 145-147, 170; Gajdukevič 1971, Taf. I/21, II/25, 30, 35, 38; III, 52; Kowatschew 1975, S. 400, Taf. 1; vgl. Davies 1977, S. 269f; Fol, Marasow 1978, S. 21, 104f; Thrakische 1989, S. 181, 185, Kat.-Nr. 155, 157; Coulston 1985, S. 241; für die Darstellungen auf Fresken und Grabreliefs aus Krim siehe Kieseritzky, Watzinger 1909.

¹² Ammianus Marcellinus, XXII, 8, 37.

¹³ Eckhardt 1991, S. 143f; Kenk 1984, S. 84f.

¹⁴ Für die Darstellungen des „skythischen“ Bogens siehe L' art Scythe 1986, Taf. 166, 168, 170, 173, 184-187, 199; Schiltz 1994, Taf. 125-128, 130.

¹⁵ L' art Scythe 1986, Taf. 184; Archeologija SSSR 1989, S. 336, Taf. 31, Taf. 31; Schiltz 1994, Taf. 125; auf dieselbe Weise brachte man die Sehne der kompositen Bögen mit Beinendverstärker, siehe Junkelmann 1992, Taf. 137.

¹⁶ Werner 1956, S. 47.

¹⁷ Der Begriff „hunnischer Bogen“ wurde von Alföldi und Werner infolge der Untersuchung der Endverstärker aus der Völkerwanderungszeit von Mitteleuropa eingeführt, siehe Alföldi 1932, S. 18ff; werner 1956, S. 47ff. Andere Fachleute wandten mit Recht ein, daß das Auftauchen des neuen Bogentyps auf einem riesigen Gebiet Eurasiens nur mit den Hunnen in Verbindung zu bringen nicht richtig ist. Mehr noch, zu dieser Zeit wohnten die Hunnen nicht westlich vom Bajkalsee (Litwinskiy 1966, S. 58.59; Litwinskiy 1986, S. 71-82; Rausing 1967; Chasanow 1971, S. 32). G. Rausing nannte den Bogen „hunnischen“ Typs Qum-Darya, nach dem Fundort an diesem Fluß (Rausing 1967, S. 68f, Taf. 57). Dieser Bogentyp hat eigentlich keinen hunnischen, sondern einen chinesischen Ursprung. Das Gräberfeld wo er gefunden wurde steht in Verbindung mit dem chinesischen Grenzposten Lou-Lan (1-3. Jh. n.Chr., siehe Coulston 1985, S. 242). Der Bogen mißt 140- 150 cm und ist denjenigen von der Trajanssäule ähnlich.

¹⁸ Werner 1956, S. 47; Chasanow 1971, S. 31; Kenk 1984, S. 85; siehe auch Coulston 1985.

¹⁹ Für den Aufbau der kompositen Bögen siehe Litwinskiy 1966, S. 51-69; Litwinskiy 1986; Chasanow 1966, S. 29-44; Chasanow 1971, S. 30-32; Coulston 1985, S. 245-259; Hudjakow 1986.

²⁰ Alföldi 1932; S. 18-20, Taf. 2; Rausing 1967, S. 68f, 143; Maenchen-Helfen 1973, S. 222; Chasanow 1966; Chasanow 1971, S. 30; Coulston 1985, S. 243, 251.

²¹ Chasanow 1971, S. 30; Coulston 1985, S. 243, 251.

²² Für eine detailliertere Erklärung siehe Coulston 1985, S. 245ff, mit der Bibliographie.

²³ Vegetius, II, 23.

²⁴ Paterson 1966, S. 83f, 86; Coulston 1985, S. 290.

²⁵ Bivar 1972, S. 283.

²⁶ Collingwood, Richmond 1969, S. 306.

²⁷ Für die Achämeniden und Perser vgl. Herodot, I, 136; die Parther. Cassius Dio, XL, 15; die Sassaniden: Ammianus Marcellinus, XXV, 1, 13; Latham, Paterson 1970, Taf. XXV, 78.

²⁸ Coulston 1985, S. 288f.

²⁹ Chasanow 1966, S. 41.

³⁰ Coulston 1985, S. 292.

³¹ Rudenko 1962, S. 25; Sosnowskij 1946, S. 62; Dawydowa 1956, S. 291, Taf. 21, 10-14; Werner 1956, S. 47 und die Karte Nr. 4; Chasanow 1971, S. 31.

³² Werner 1956, S. 47; Litwinskiy 1966, S. 63; Chasanow 1971, S. 31.

³³ Siehe bei Chasanow 1971, S. 31 mit allen Funden und der Bibliographie zu jener Zeit; Litwinskiy 1966, S. 51-69; Litwinskiy 1986, S. 76-82.

³⁴ Kenk 1982; 1984.

³⁵ Kenk 1984, S. 85f.

³⁶ Litwinskiy 1986, S. 71-82, Taf. 41-49.

³⁷ Litwinskiy 1966, S. 59ff; Tolstow 1948, S. 220ff; Tolstow 1954, S. 258-261, Taf. 16, Nr.10.

³⁸ Vgl. Coulston 1985, S. 246; Junkelmann 1992, S. 163; Ruscu 1996, S. 209-228.

³⁹ Für die Funde im römischen Umfeld und die Verwendung dieses Bogentyps in der römischen Armee, siehe Rausing 1967; Davies 1977, S. 257-270; Coulston 1985, S. 220-366 mit der ganzen Bibliographie; Zanier 1988; Junkelmann 1992.

⁴⁰ Vgl. Chasanow 1971, S. 30-35; Coulston 1985, S. 241; Junkelmann 1992, S. 162.

⁴¹ Kieseritzky, Watzinger 1909, Nr. 650, Taf. XLIV; Gajdukevic 1971, Taf. 115; Dessjattschikow 1972, S. 71, Taf.1-3; siehe auch Bărcă 1998, S. 49f, Anm. 62, Taf.5.

⁴² Ruscu 1996, S. 205-233.

⁴³ Siehe die verschiedenen Meinungen bei Sinicyn 1950, S. 108; Schilow 1959, S. 496; Litwinskij 1966, S. 51-59; Chasanow 1971, S. 28f, 92, 119, Anhang 5; Simonenko, Lobaj 1991, S. 43; Coulston 1985, S. 241, behauptete, daß vor der hunnischen Einwanderung die Beinplättchen aus Gräbern fehlen.

⁴⁴ Vgl. Rausing 1967, S. 68f, Taf. 57; Coulston 1985, S. 222, 239-242.

⁴⁵ Chasanow 1971, S. 28, Taf. XVII, 4-5, 7.

⁴⁶ Schilow 1959, S. 343, Taf. 61/3, 6, S. 359, Taf. 61/1-2; S. 399, Taf. 61/7-8, S. 490.

⁴⁷ Smirnow 1959, S. 143, Taf. 13; Chasanow 1971, S. 28, Taf. XVII/8.

⁴⁸ Besuglow 1988, S. 105, 110, Taf. 2, 8-13.

⁴⁹ Guguew, Besuglow 1990, S. 167, 171, Taf. 2, 9-10, 14.

⁵⁰ Chasanow 1971, S. 28, 119, Taf. XVII, 5.

⁵¹ Simonenko, Lobaj 1991, S. 12-14, 43-45, 53, Taf. 5/1-3, Taf. 6/1-2.

⁵² Agul'nikow 1997, S. 279, Taf. 1, 2-6.

⁵³ Simonenko, Lobaj 1991, S. 60.

⁵⁴ Agul'nikow 1997, S. 281f.

⁵⁵ Vgl. Chasanow 1971, S. 37-41; Archeologija SSSR, 1989, S. 185, 197; für neuere Funde, siehe Besuglow 1988, Taf. 2/15; Guguew, Besuglow 1990, Taf. 2/15; Simonenko, Lobaj 1991, S. 14, Taf. 7/2-7.

⁵⁶ Simonenko, Lobaj 1991, S. 45f.

⁵⁷ Tschernenko 1981, S. 17.

⁵⁸ Simonenko, Lobaj 1991, S. 45.

⁵⁹ Chasanow 1971, S. 36; Archeologija SSSR, 1989, S. 184.

⁶⁰ Siehe Smirnow 1961, S. 61f, 142, Taf. 40; Moschkowa 1963, S. 32f; Chasanow 1971, S. 38f; Coulston 1985, S. 264 mit der ganzen Bibliographie.

⁶¹ Vgl. Erdmann 1976, S. 5-10; Coulston 1985, S. 264; siehe auch Zanier 1988.

⁶² Martschenko 1956, S. 121, Taf. 4/19a, 19b; Schelow 1961, S. 70f.

⁶³ Chasanow 1971, S. 37f.

⁶⁴ Chasanow 1971, Taf. XIX, 22-24, 33-34.

⁶⁵ Chasanow 1971, Taf. XIX, 25-26, 35.

⁶⁶ Chasanow 1971, Taf. XIX, 27-28.

⁶⁷ Chasanow 1971, Taf. XIX, 29-31, 36, 38-39.

⁶⁸ Chasanow 1971, Taf. XIX, 32, 37; XXI, 17.

⁶⁹ Beginnend mit den 1. – 2. Jhd. n.Chr. wurden sie grösser.

⁷⁰ Vgl. Chasanow 1971, S. 37f; Archeologija SSSR, 1989, S. 185, Taf. 81/10-12a, 13-17b, 18, 20; für die Spitzen von 3 – 3,5 cm, siehe die neuen Funde aus Ust'-Kamenka: Kostenko 1993, Taf. 6/8-9; 9/7; 12/7-10; 14/14; 15/19; 21/27; 22/6; 28/6, 8; 29/23.

⁷¹ Chasanow 1971, S. 38.

⁷² Chasanow 1971, S. 40.

⁷³ Pausanias, I, 21, 8; Ammianus Marcellinus, XXXI, 2, 9; Minns 1913, S. 68; Rudenko 1970, S. 143; Chasanow 1971, S. 41f, Taf. XXII/14-18.

⁷⁴ Chasanow 1971, S. 42; Coulston 1985, S. 264-270.

⁷⁵ Strabon, XI, 7, 4.

⁷⁶ Pausanias, I, 21, 8.

⁷⁷ Plinius d. Ältere, XVI, 65, 160.

⁷⁸ Lukan, IX, 827.

⁷⁹ Vgl. Chasanow 1971, S. 42; Coulston 1985, S. 264-270; Archeologija SSSR, 1989, S. 185.

⁸⁰ Chasanow 1971, S. 42.

⁸¹ Coulston 1985, S. 266-268, Taf. 45-46.

⁸² Coulston 1985, S. 268.

⁸³ Latham, Paterson 1970, S. 25f; Coulston 1985, S. 268.

⁸⁴ Plutarch, Crassus, 24-25.

1993. ⁸⁵ Chasanow 1971, S. 42f; Archeologija SSSR 1989, S. 185, 187; Grosu 1990; Kostenko 1993.
- ⁸⁶ Chsanow 1971, S. 43, 67, 85.
1997. ⁸⁷ Simonenko, Lobaj 1991, S. 46; siehe auch Grosu 1990; Kostenko 1993, Simonenko 1997.
- ⁸⁸ Ovid, *Tristiae*, V, 7, 15.
- ⁸⁹ Ovid, *Tristiae*, V, 7, 16.
- ⁹⁰ Teofrast, IX, 15, 2; Strabon, XI, 2, 19; Claudius Aelianus, IX, 15.
- ⁹¹ Chasanow 1971, S. 43; Simonenko, Lobaj 1991, S. 46f; siehe auch Coulston 1985, S. 271-275.
- ⁹² Simonenko, Lobaj, 1991, S. 46.
- ⁹³ Bei Chasanow 1971, S.42.
- ⁹⁴ Chasanow 1971, S. 43, Taf. XVI/1-5; H. von Gall 1990, Taf. 3; Junkelmann 1992, Taf. 112; für diejenigen aus der römischen Welt siehe Coulston 1985, S. 270-275.
- ⁹⁵ Chasanow 1971, S. 43.
- ⁹⁶ Siehe bei Chasanow 1971, Taf. XVI, 1-5; Coulston 1985, S. 270-275, Taf. 29-30, 41; H. von Gall 1990, Taf.3; Junkelmann 1992.
- ⁹⁷ Archeologija SSSR 1989, S. 185.
- ⁹⁸ Coulston 1985, S. 270.
- ⁹⁹ Vgl. Minns 1913, S. 66-68, 93f, Taf. 49, 53, 75.
- ¹⁰⁰ Für die Darstellungen aus der Krim, siehe Kieseritzky, Watzinger 1909, Nr. 559, 575, 587, 591, 593-594, 597, 599-600, 604, 606, 609, 618-619, 622, 624-625, 630, 633-635, 639-640, 642, 647, 650, 655, 657, 662, 664, 666, 669-671, 675, 680-681, 683, 686, 693, 703, 718; Minns 1913, Taf. 213-216, 223; Rostowtschew 1913, Taf. LI/6, LXXXIV/1-2, XCIII/1-2; Rostowtschew 1922, Taf. XXX/2, XXVIII/1.
- ¹⁰¹ Vgl. Coulston 1985, S. 271f.
- ¹⁰² Zu den "Scheiden-" und Köchertypen für die Bögen mit Beinteilen, siehe Coulston 1985, S. 272-274.
- ¹⁰³ Kieseritzky, Watzinger 1909, Nr. 650; Gajdukevic 1971, Taf. 115; Dessjattschikow 1972, S. 71, Taf. 1-3; Bărcă 1998, S. 49f, Taf. 5.
- ¹⁰⁴ Coulston 1985, S. 275.
- ¹⁰⁵ Siehe Bărcă 1994, S. 66.
- ¹⁰⁶ Vgl. Lutwak 1976; Bogdan-Cătăniciu 1981; Gudea 1977; Gudea 1997; Ruscu 1996; Ruscu 1999; Goldsworthy 1996.

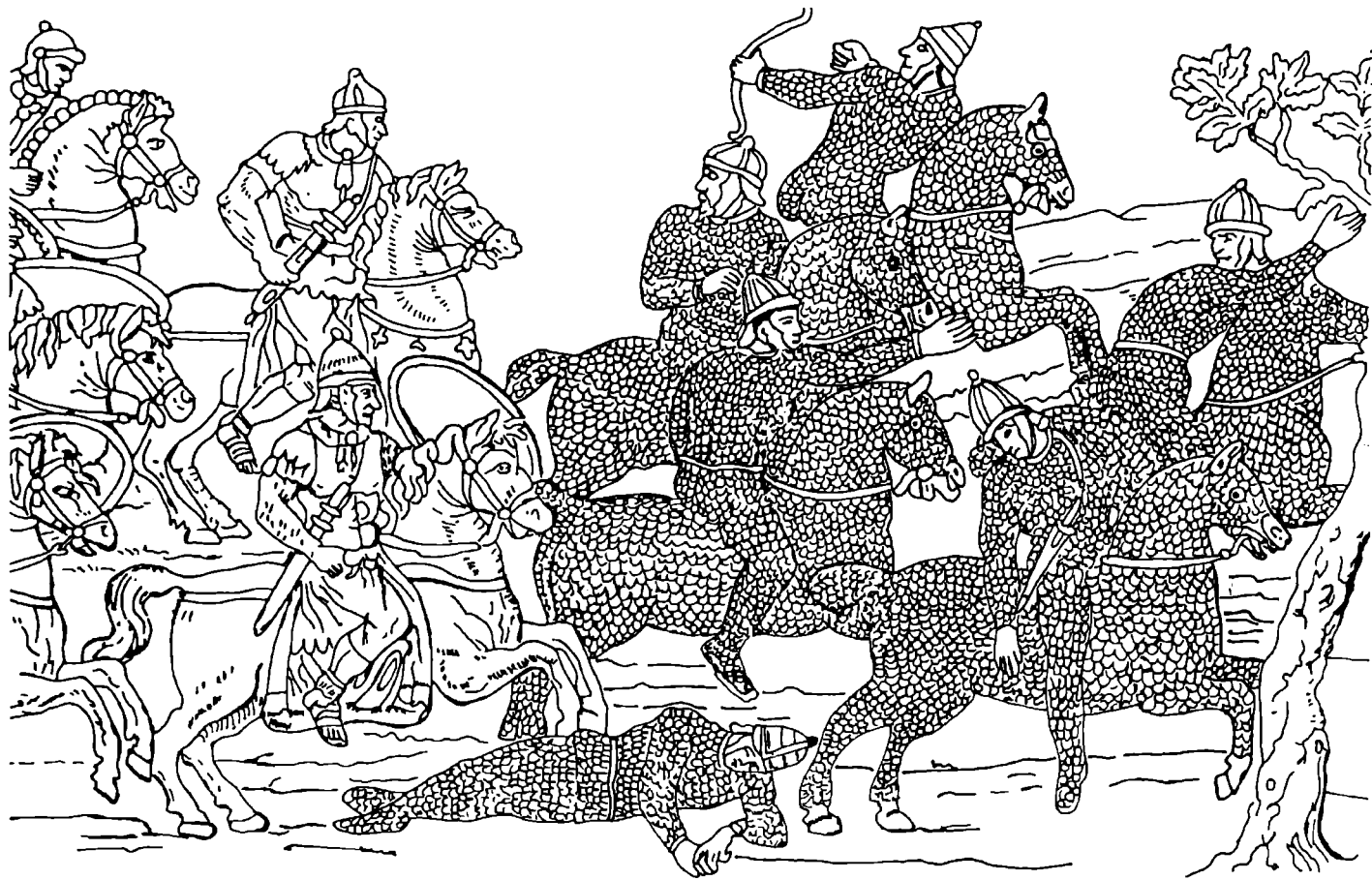
BIBLIOGRAPHIE

- Agul'nikow, 1997.; = S.M.Agul'nikow, *Sarmatskie kurganye mogil'niki v Niznem Podnestrov'e, in Nikonij I anticnyj mir Severnogo Pricernomor'ja*, Odessa, 1997, S.278-282.
- Alföldi, 1932.; = A.Alföldi, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, in AH, 1932, 9.
- Ammianus Marcellinus; = Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, București, 1982.
- Anochin, 1986.; = V.A.Anochin, *Monetnoe delo Bospora*, Kiev, 1986.
- Archeologija SSSR 1989.; = Archeologija SSSR. Stepi evropejskoj casti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja, Moskva, 1989.
- Bărcă, 1994.; = V.Bărcă, *Considerații privind armamentul, tipul de trupe și tactica militară la sarmați*, in AMN, 1994, 31, S.55-68.
- Bărcă, 1998.; = V.Bărcă, *Die Schwere Reiterei bei den Bosporanen*, in AMN, 1998, 35/1, S.43-59.
- Berciu, 1969.; = D.Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969.
- Besuglow, 1988.; = S.I.Besuglow, *Pozdnesarmatskoe pogrebenie znatnogo voina v stepnom*

- Podon'e, in SA, 1988, 4, S.103-115.
- Bivar, 1972.; = A.D.H.Bivar, *Cavalery Tactics and Equipment on the Euphrates*, in *Dumbarton Oaks Papers*, 1972, 26, S.273-291.
- Blawatskij, 1954.; = V.D.Blawatskij, *Očerki voennogo dela v anticnyh gosudarstvah Severnogo Prichernom'ja*, Moskva, 1954.
- Bogdan-Cătăniciu, 1981.; = I.Bogdan-Cătăniciu, *Evolution of the System of Defence Works in Roman Dacia*, in *BAR*, IS 116, 1981.
- Bogdan-Cătăniciu, 1997.; = I.Bogdan-Cătăniciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman sec.I-III d.Chr.*, Alexandria, 1997.
- Bujukliew, 1995.; = Hr.Bujukliew, *K voprosu frakijsko-sarmatskih otnošenijah v I nacale II veka n.e.*, in RA, 1995, 1, S.37-46.
- Cassius Dio; = Cassius Dio, *Istoria romană*, vol.I-III, București, 1973-1985.
- Tschernenko, 1981.; = E.V.Tschernenko, *Skifskie lucniki*, Kiev, 1981.
- Cichorius, 1896.; = C.Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896.
- Claudius Aelianus; = Claudius Aelianus, *Despre animale*, în *Izvoare privind Istoria României*, vol.I, București, 1964.
- Collingwood, Richmond, 1969.; = R.G.Collingwood, I.A.Richmond, *The Archeology of Roman Britan*, London, 1969.
- Coulston, 1985.; = C.Coulston, *Roman Archery Equipment*, in *The Production and the Distribution of Roman Military Equipment*, edited by M.C.Bishop, *BAR*, IS 275, Oxford, 1985, S.220-366.
- Covacev, 1975.; = Z.Covacev, *Contribuții privind cultul lui Hercule in Scythia Minor*, in *Pontica*, 1975, 8, S.399-428.
- Davies, 1977.; = S.L.Davies, *Roman Arrowheads from Dinorben and the Sagittarii of the Roman Army*, in *Britania*, 1977, VIII, S.257-270.
- Dawydowa, 1956.; = A.V.Dawydowa, *Ivolginskoe gorodišce (K voprosu o gunskih poselenijah v Zabajkal'e)*, in SA, 1956, XXV.
- Desjattschikow, 1972.; = Ju.M.Desjattschikow, *Katafraktarii na nadgrobii Afenija*, in SA, 1972, 4, S.68-77.
- Devlet, 1966.; = M.A.Devlet, *Bronzovye bljaški v forme sloznogo luka iz Hakassii*, in *KSIIMK*, 1966, 107, S.70-74.
- Eckhardt, 1991.; = H.Eckhardt, *Der schwierrende Tod-die Bogenwaffe der Steppe. Archäologie der Ukraine*, Archäologisches Landsmuseum, Schleswig, 1991.
- Erdmann, 1976.; = E.Erdmann, *Dreiflügelige Pfeilspitzen aus Eisen von der Saalburg*, in *SJ*, 1976, XXXIII, S.5-10.
- Fol, Marasow, 1978.; = Al.Fol, I.Marasow, *Goldene Fährte Thrakien*, Innsbruck, 1978.
- Gajdukevic, 1949.; = V.F.Gajdukevic, *Bosporskoe carstvo*, Moskva-Leningrad, 1949.
- Gajdukevic, 1971.; = V.F.Gajdukevic, *Das Bosporanische Reich*, Amsterdam, 1971.
- Gall, 1990.; = H.von Gall, *Das Reiterkampfbild in der Iranischen und iranisch beeinflussten Kunst partischer und sasanidischer Zeit*, Berlin, 1990, VI.
- Goldsworthy, 1996.; = H.W.Goldsworthy, *The Roman Army at War (100 BC-AD 200)*, Oxford, 1996.
- Grakov, 1929.; = B.N.Grakov, *Deux tombeaux de l'epoque scytique aux environs de la ville d'Orenbourg*, in *ESA*, 1929, IV.
- Grosu, 1990.; = V.I.Grosu, *Hronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prut'skogo mezdurec'ja*, Chișinău, 1990.
- Gudea, 1977.; = N.Gudea, *Der Limes Dakiens und die Verteidigung der obermoesischen Donaulinie von Trajan bis Aurelian*, in *ANRW*, 1977, 6, II, S.849-887.
- Gudea, 1997.; = N.Gudea, *Der Dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, in *JRGZM*, 1997, 44.
- Guguew, Besuglow, 1990.; = V.K.Guguew, S.I.Besuglow, *Vsadniceskoe pogrebenie pervyh vekov našej ery iz kurgannogo nekropolja Kobjakovo gorodišča na Donu*, in SA, 1990, 2, S.164-175.

- Chasanow, 1966.; = A.M.Chasanow, *Sloznye luki evroaziatskih stepei I Irana v skifo sarmatskuju epohu*, in *Material'naja kul'tura narodov Srednei Azii i Kazachstana*, Moskva, 1966, S.29-44.
- Chasanow, 1971.; = A.M.Chasanow, *Očerki voennogo dela sarmatov*, Moskva, 1971.
- Herodot.; = Herodot, *Istorii*, vol.I, București, 1961.
- Hudjakow, 1986.; = Ju.S.Hudjakow, *Vooruzenie srednevekovyh kočevnikov Juznoj Sibiri i Central'noj Azii*, Novosibirsk, 1986.
- Junkelmann, 1992.; = M.Junkelmann, *Die Reiter Roms*, III, Mainz, 1992.
- Kenk, 1982.; = R.Kenk, *Früh-und hochmittelalterliche Gräber von Kudirge im Altai*, in *AVA*, 1982, 3.
- Kenk, 1982a.; = R.Kenk, *Frühmittelalterliche Gräber aus West-Tuva*, in *AVA*, 1982, 4.
- Kenk, 1984.; = R.Kenk, *Das Gräberfeld der hunno-sarmatischen Zeit von Kokel', Tuva, Süd-Sibirien*, in *AVA*, 1984, 25.
- Kieseritzky, Watzinger, 1909.; = G.Kieseritzky, C.Watzinger, *Griechische Grabreliefs aus Südrussland*, Berlin, 1909.
- Kostenko, 1993.; = V.I.Kostenko, *Sarmaty v Niznem Podneprov'e*, Dnepropetrovsk, 1993.
- Latham, Paterson, 1970.; = J.D.Latham, W.F.Paterson, *Saracen Archery*, London, 1970.
- L'art Scythe, 1986.; = *L'art Scythe*, Leningrad, 1986.
- Litwinskij, 1966.; = B.A.Litwinskij, *Sloznosostavnoj luk v drevnej Srednej Azii*, in *SA*, 1966, 4, S.51-69.
- Litwinskij, 1986.; = B.A.Litwinskij, *Antike und frühmittelalterliche Grabhügel im westlichen Fergana-Becken, Tadzikistan*, in *AVA*, 1986, 16.
- Lucan; = Lucain, *La guerre civile* (La Pharsale), vol.I-II, Paris, 1926-1929.
- Lucian; = Lucian din Samosata, *Scieri alese*, București, 1959.
- Luttwak, 1976.; = E.N.Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century AD to the Third*, Baltimore-London, 1976.
- Maenchen-Helfen, 1973.; = O.Maenchen-Helfen, *The World of the Huns*, Berkeley, 1973.
- Martschenko, 1956.; = I.D.Martschenko, *Raskopki vostochnogo nekropolja Fanagorii v 1950-1951gg.*, in *MIA*, 1956, 57, S.102-127.
- Meljukowa, 1964.; = A.I.Meljukowa, *Vooruzenie skifov*, in *SAI*, D1-4, Moskva, 1964.
- Minns, 1913.; = E.Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913.
- Moschkowa, 1963.; = M.G.Moschkowa, *Pamjatniki prohorovskoj kul'tury*, in *SAI*, D1-10, Moskva, 1963.
- Ovid; = P.Ovidius Naso, *Tristele*, București, 1962.
- Paterson, 1966.; = W.F.Paterson, *The archers of Islam*, in *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1966, 9, S.69-87.
- Preda, 1968.; = C.Preda, *Callatis*, București, 1968.
- Pausanias; = Pausanias, *Călătorie in Grecia*, vol.I-II, București, 1974-1982.
- Plinius der Ältere; = Pliniu der Ältere, *Histoire naturelle*, in *Les Belles Lettres*, Paris, 1947-1985.
- Plutarch; = Plutarch, *Vieți paralele*, vol.I-V, București, 1960-1971.
- Pugatschenkova, 1971.; = G.A.Pugatschenkova, *Skul'ptura Halcjana*, Moskva, 1971.
- Rausing, 1967.; = G.Rausing, *The Bow: Some Notes on its Origins and Development*, Lund, 1967.
- Rostowtsew, 1913-1914.; = M.I.Rostowtschew, *Anticnaja dekorativnaja zivopis' na Juge Rossii*, Sankt-Petersburg, 1913-1914 (Text und Atlas).
- Rostovtzeff, 1922.; = M.Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922.
- Rudenko, 1962.; = S.I.Rudenko, *Kul'tura hunov i noinulinskie kurgany*, Moskva-Leningrad, 1962.
- Rudenko, 1970.; = S.I.Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia: the Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, London, 1970.
- Ruscu, 1996.; = D.Ruscu, L.Ruscu, *EKTAXIS KATA ALANWN a lui Arrian și strategia defensivă a Imperiului Roman in epoca hadrianică*, in *EphemNap*, 1996, VI, S.205-233.
- Ruscu, 1999.; = D.Ruscu, *Das Verteidigungssystem Dakiens in frühantoninischer Zeit*, in *Roman Frontier Studies*, XVII/ 1997, Zaláu, 1999, S.477-484.
- Schiltz, 1994.; = V.Schiltz, *Les Scythes et les nomades des steppes*, Paris, 1994.

- Simonenko, Lobaj, 1991.; = A.V.Simonenko, I.B.Lobaj, *Sarmaty severo-zapodnogo Pricernomor'ja v I v.n.e.*, Kiev, 1991.
- Simonenko, 1997.; = A.V.Simonenko, *Eine sarmatische Bestattung vom Südlichen Bug*, in *Eurasia Antiqua*, 1997, 3, S.389-407.
- Sinicyn, 1947.; = I.V.Sinicyn, *Arheologiceskie raskopki na teritorii Niznego Povolzja*, Sinicyn, 1950.; = I.V.Sinicyn, *Arheologiceskie pamjatniki po reke Malyj Uzen'*, in *KSIIMK*, 1950, XXXII, S.101-112.
- Smirnow, 1959.; = K.F.Smirnow, *Kurgany u s. Ilovatka i Politodel'skoe Stalingradskoj oblasti*, in *MIA*, 1959, 60, S.206-322.
- Smirnow, 1961.; = K.F.Smirnow, *Vooruzenie savromatov*, in *MIA*, 1961, 101.
- Sosnovskij, 1946.; = G.Sosnovskij, *Raskopki Il'movoj padi*, in *SA*, 1946, VIII, S.51-68.
- Strabon; = Strabon, *Geografia*, vol.I-III, București, 1972-1984.
- Šelov, 1961.; = D.B.Šelov, *Nekropol' Tanaisa*, in *MIA*, 1961, 98.
- Šilov, 1959.; = V.S.Šilov, *Kalinovskij kurganyj mogil'nik*, in *MIA*, 1959, 60, S.323-523.
- Teofrast; = Teofrast, *Istoria plantelor*, in *Izvoare privind Istoria României*, vol.I, București, 1964.
- Thrakische, 1989.; = *Der Thrakische Silberschatz aus Rogosen Bulgarien*, 1989.
- Tolstow, 1948.; = S.S.Tolstow, *Drevnij Horezm*, Moskva, 1948.
- Tolstow, 1954.; = S.S.Tolstow, *Arheologiceskie raboty Horezmskoj arheologo-etnograficeskoj expedicii Akademii Nauk SSSR v 1951 godu*, in *SA*, 1954, XIX, S.239-262.
- Trejster, 1994.; = M.Ju.Trejster, *Sarmatskaja škola hudozestvenoj toreutiki (K otkrytiju serviza iz Kosiki)*, in *VDI*, 1994, 1, S.172-203.
- Vegetius; = Flavius Vegetius Renatus, *Epitoma res militaris*, New-York, Berlin, Frankfurt am Main, Paris, 1990.
- Werner, 1956.; = J.Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1956.
- Zanier, 1988.; = W.Zanier, *Römische dreiflügelige Pfeilspitzen*, in *SJ*, 1988, 44, S.5-27.
- Sbruewa, 1952.; = A.V.Sbruewa, *Istorija naselenija Prikam'ja v anan'inskuju epohu*, in *MIA*, 1952, 30.
- Zograf, 1951.; = A.I.Zograf, *Anticnye monety*, in *MIA*, 1951, 16.

Pl. I. Reprezentarea cataphractorilor sarmați-roxolani pe Columna lui Traian (după Cichorius, 1896, pl. XXVIII)
 Taf. I Die Darstellung der roxolanisch-sarmatischen *cataphractorii* von der Trajanssäule (nach Cichorius 1896, Taf. XXVIII).

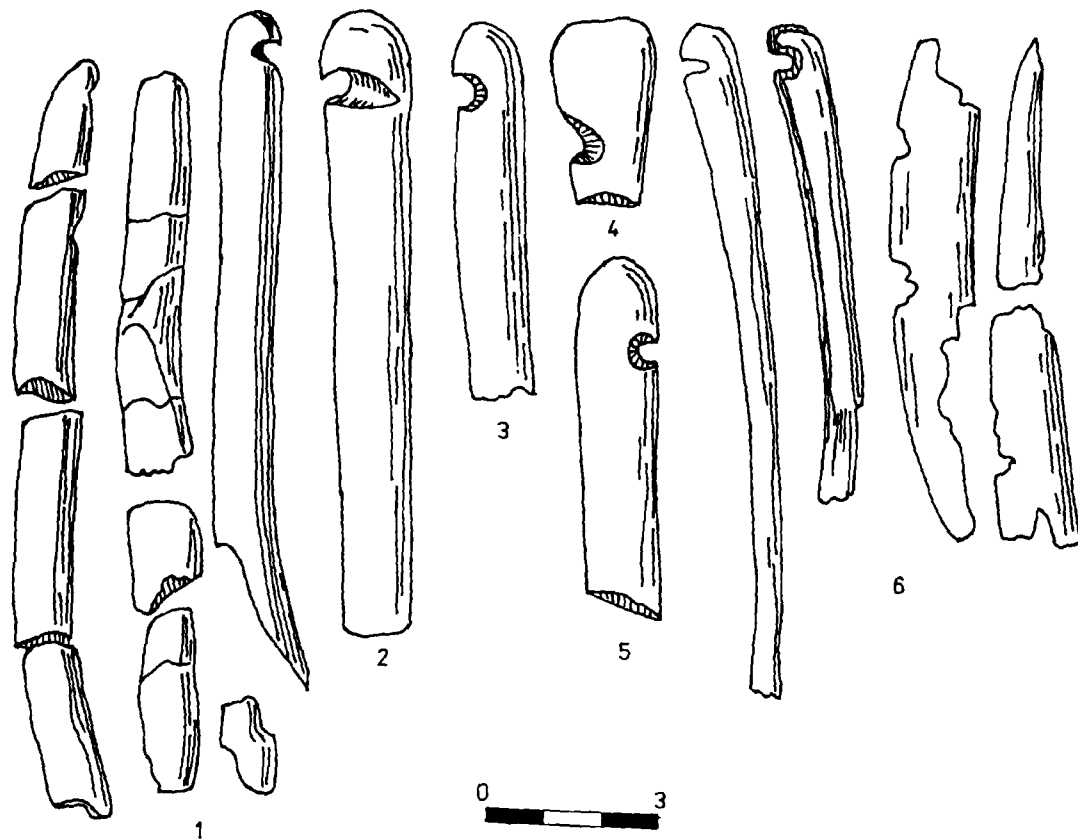
Pl. II. Reprezentarea de pe vasul din mormântul sarmatic de la Kosika (după Trejster, 1994, fig. 7)

Taf. II Szene von einem Gefäß aus dem sarmatischen Grab von Kosika (nach Trejster 1994, Taf. 7).

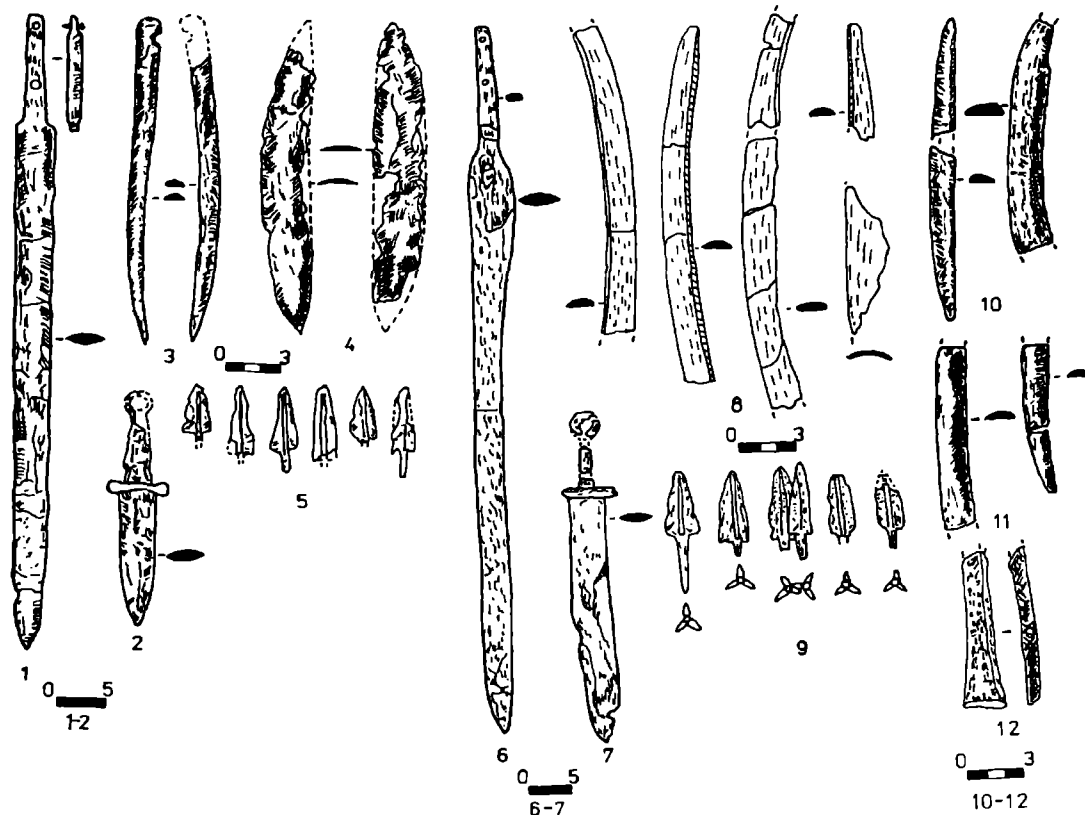
Pl. III. Fixarea corzii reprezentată pe vasul din mormântul scitic de la Kul'Oba (după Schiltz, 1994, fig. 125)

Taf. III Die Anbringung der Bogensehne von einem Gefäß aus dem skythischen Grab von Kul'Oba (nach Schiltz 1994, Taf. 125).

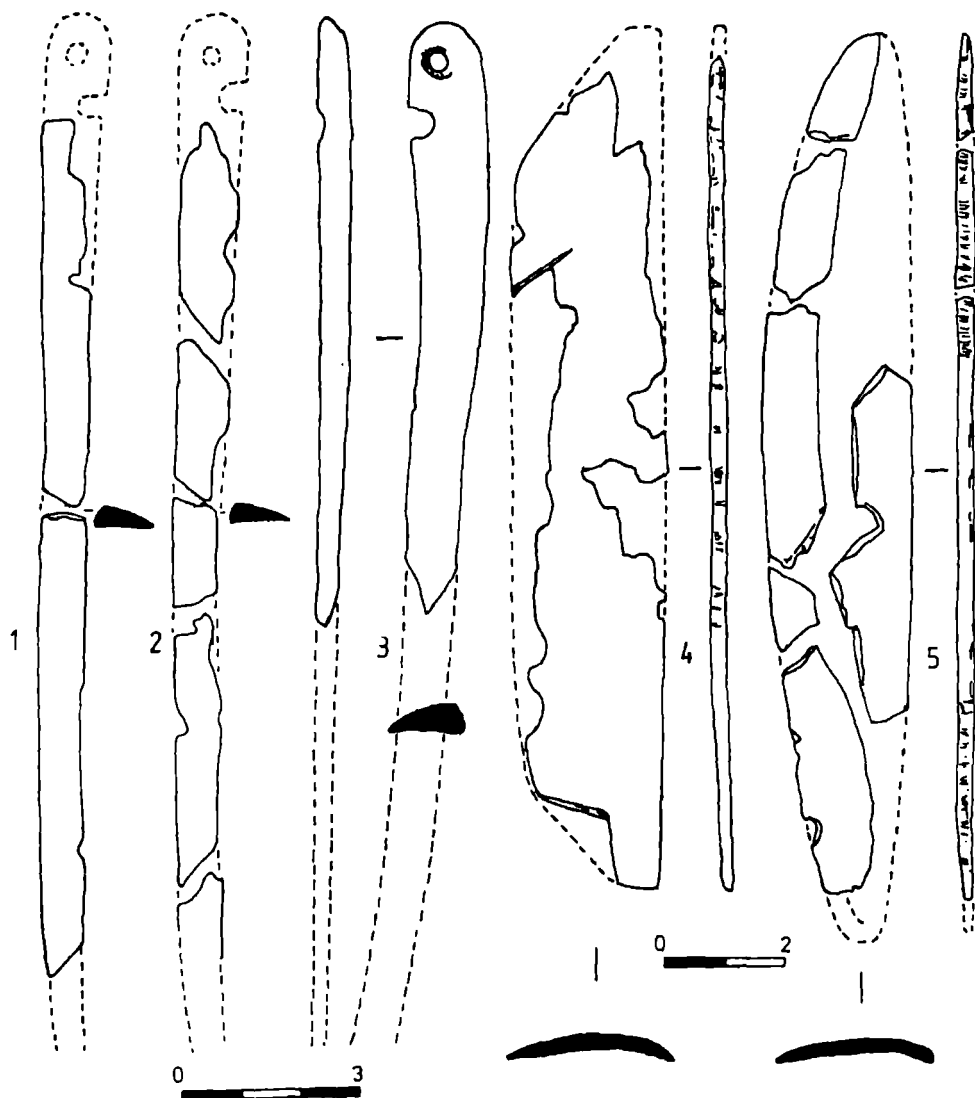

Pl. IV. Plăcuțe de arc din os 1. Susly T51; 2. Kalinovka T36 M1; 3. Kalinovka T7 M1; 4. Pokrovsk T18; 5. Ust'Labinsk T29; 6. Nižnij Baskunčak T2 (după Hazanov, 1971, pl. XVII)

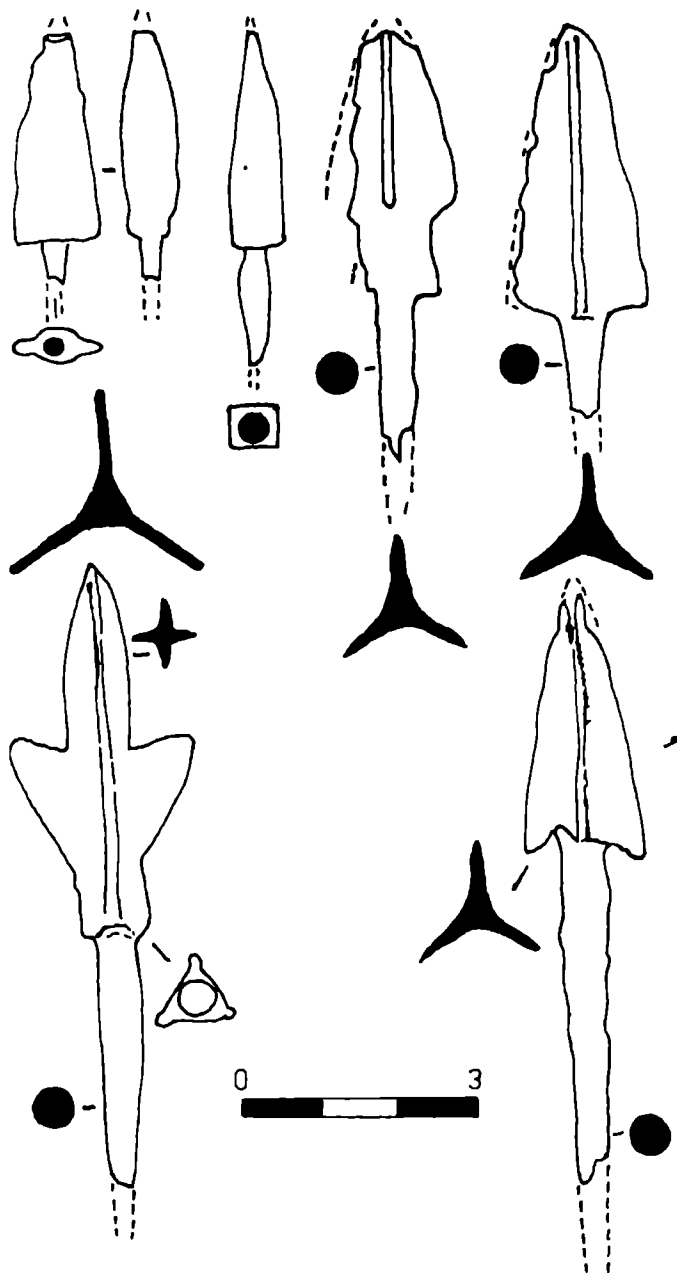
Taf. IV Beinern Bogenplättchen. 1. Susly T51; 2. Kalinowka T36, M1; 3. Kalinowka T7, M1; 4. Pokrowsk T18; 5. Ust'Labinsk T29; 6. Nischnij Baskuntschak T2 (nach Chasanow 1971, Taf. XVII).

Pl. V. Plăcuțe de arc din os, vârfuri de săgeți și spade și pumnale 1-5. Kobjakovo T5 M111 (după Guguev, Bezuglov, 1990, fig. 2/1, 9-11, 15); 6-9. Central'nyj VI T16 M8 (după Bezuglov, 1988, fig. 2/1, 3, 8-12, 15); 10-12. Ciobruți T2 M1 (după Agul'nikov, 1997, fig. 1/2-6) Taf. V. Beinplättchen, Pfeilspitzen, Schwerter und Dolche: 1-5. Kobjakowo T5, M111 (nach Guguev, Besuglow 1990, Taf. 2/1, 9-11, 15); 6-9. Tschentralnyi VI T16, M8 (nach Besuglow 1988, Taf. 2/1, 3, 8-12, 15); 10-12 Ciobruți T2, M1 (nach Agul'nikow 1997, Taf. 1/2-6).

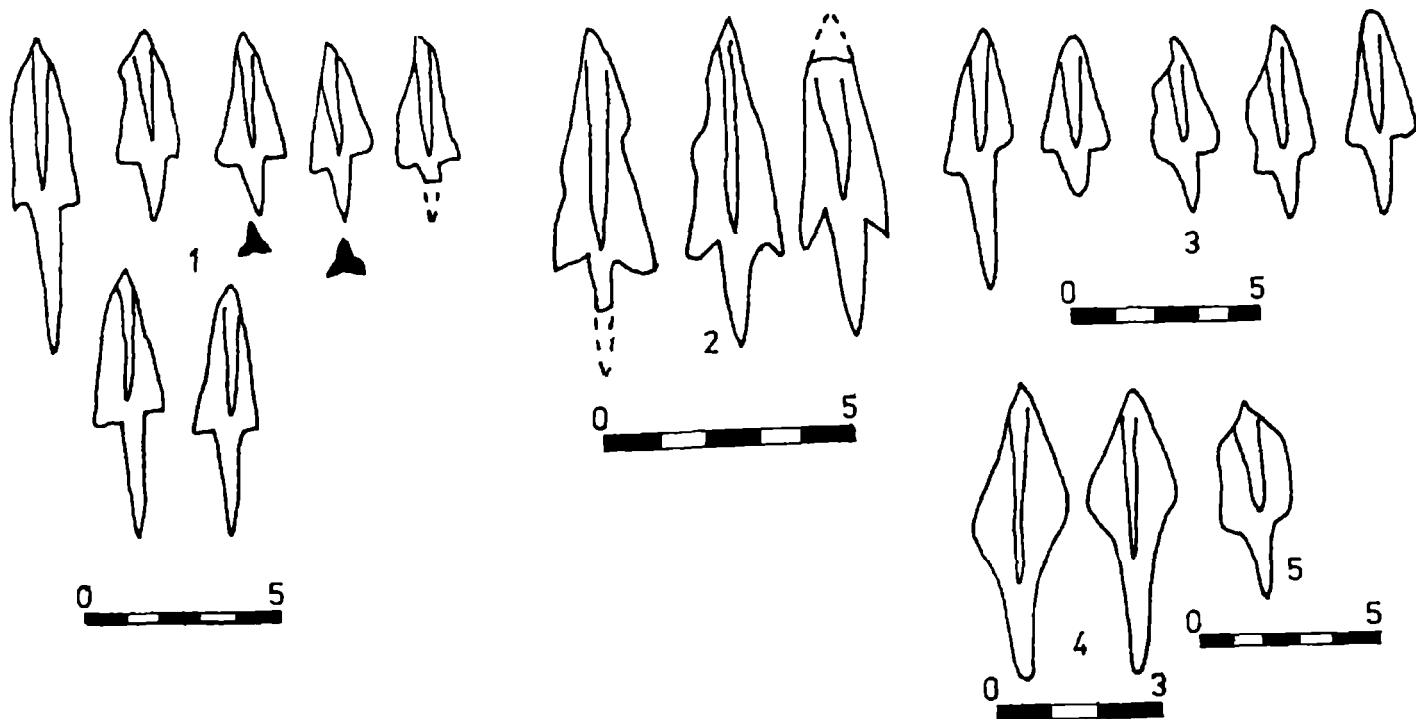

Pl. VI. Plăcuțe de arc din os din T2 M1 de la Porogi (după Simonenko, Lobaj, 1991, fig. 5/1-3; 6/1-2)
 Taf. VI Beinplättchen aus T2, M1 von Porodschi (nach Simonenko, Lobaj 1991, Taf. 5/1-3, 6/1-2).

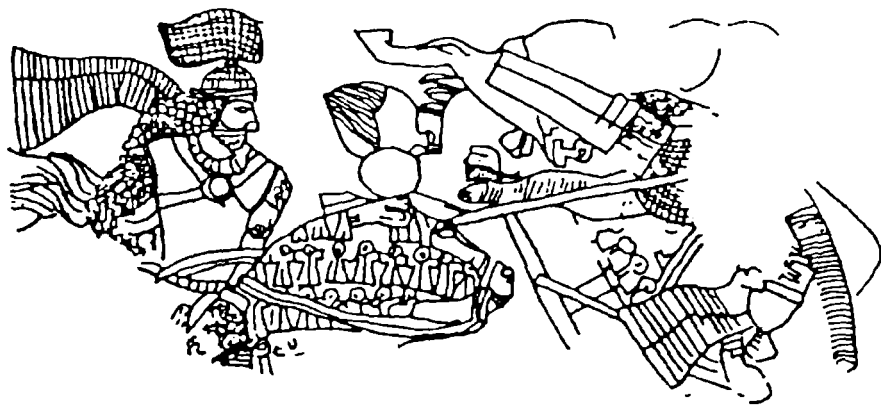

Pl. VII. Vârfuri de săgeți de diferite tipuri din T2 M1 de la Porogi (după Simonenko, Lobaj, 1991, fig. 7/2-7)

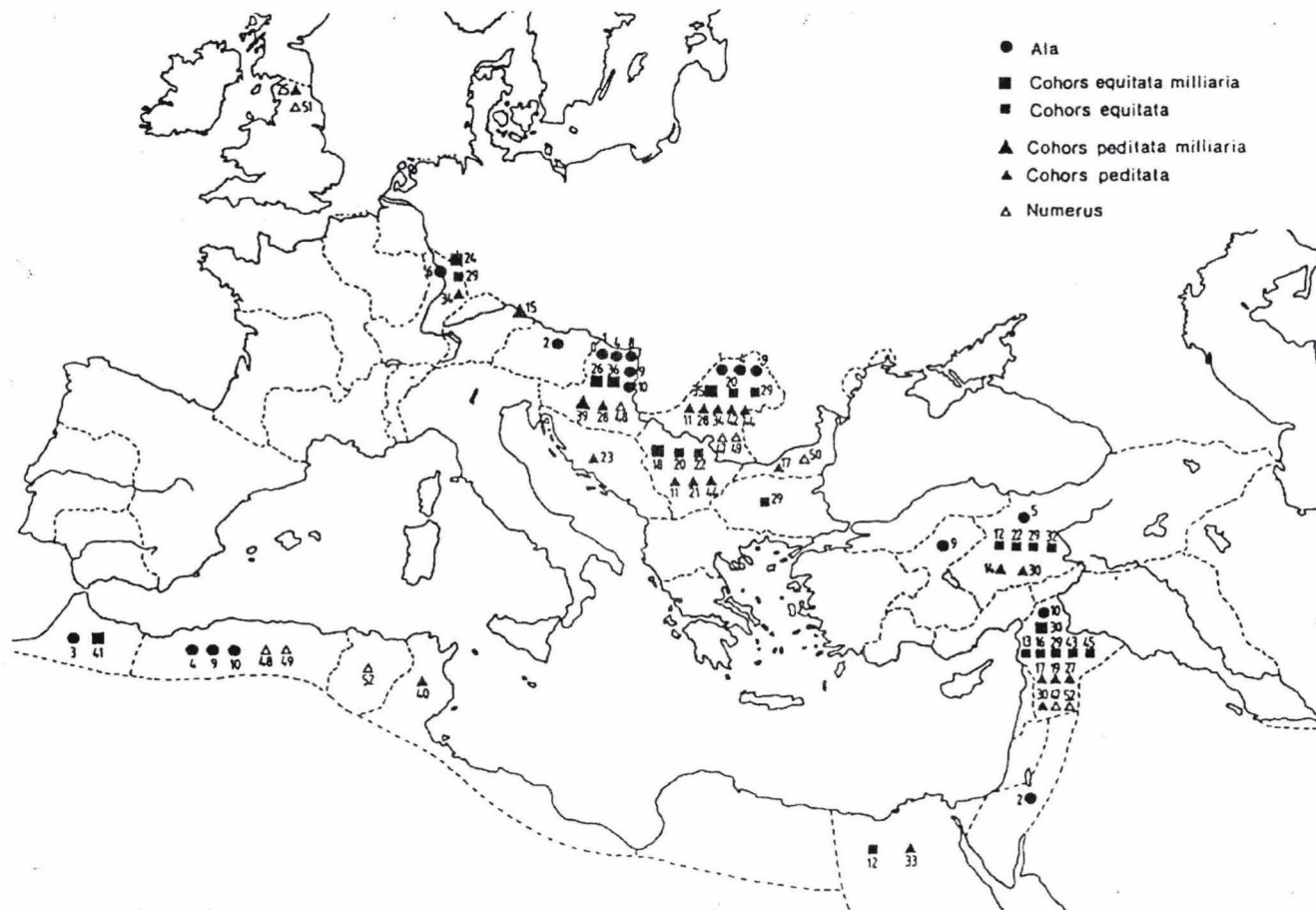
Taf. VII Verschiedene Pfeilspitzen aus T2, M1 von Porodtschi (nach Simonenko, Lobaj 1991, Taf. 7/2-7).

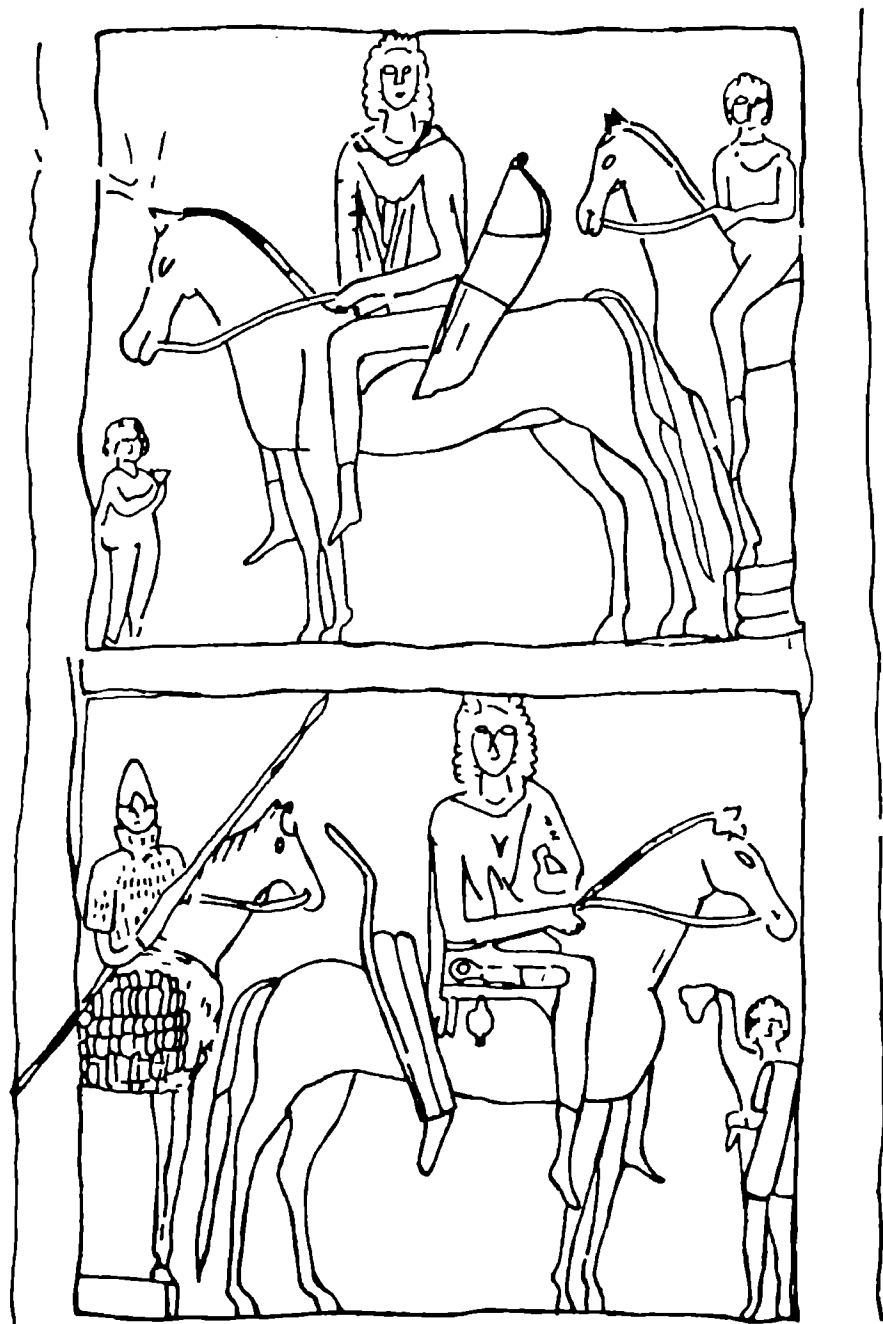
Pl. VIII. Variante de vârfuri de săgeți sarmatice cu trei aripioare (după Hazanov, 1971, pl. XIX/22-32)
 Taf. VIII Sarmatische Pfeilspitzenvarianten mit drei Flügeln (nach Chasanow 1971, Taf. XIX/22-32).

PL: IX. Relieful de la Firuzabad (după H. von Gall, 1990, fig. 3)
 Taf. IX Das Relief von Firuzabad (nach H. von Gall 1990, Taf. 3).

Pl. X. Amplasarea trupelor de arcași în Imperiul Roman (după Zanier, 1988, fig. 4)
 Taf. X Die Verteilung der Bogenschützen im Römischen Reich (nach Zanier 1988, Taf. 4).

Pl. XI. Stela lui Athenaios de la Pantikapeum (după Desjatčikov, 1972, fig. 2)
 Taf. XI Die Stele des Athenaios aus Pantikapaion (nach Dessjattschikow 1972, Taf. 2).

OPINII PRIVIND ACTIVITATEA METALURGICĂ DIN BANATUL MONTAN ÎN SECOLELE III-IV

Dumitru Țeicu

Problema activității metalurgice în așezările sud bănățene din perioada secolelor III-IV d. Hr. constituie, după opinia noastră, o temă de cercetare de primă importanță pentru istoria Banatului în antichitate. Am considerat utilă reluarea chestiunii, cu toate că am abordat-o, nu de mult timp, în contextul general al documentației arheologice cu privire la Banatul montan în secolele IV-X d.Hr¹.

În istoriografia bănățeană se regăsesc semnalate descoperiri arheologice legate de activitatea metalurgică în secolele III-IV. Astfel, F. Milleker² a consemnat existența unor cuptoare de redus minereul de fier la Șoșdea iar E. Iaroslavschi și R. Petrovsky au publicat descoperirile de la Șoșdea și Fizeș³. Recent, D. Benea a sintetizat informația cu privire la zonele de locuire cu activitate metalurgică în secolele III-IV⁴. Ea aprecia că începuturile activității metalurgice trebuie legate de criza de metal din Dacia de la mijlocul secolului al III-lea. Ulterior, după abandonarea provinciei Dacia de către Imperiul Roman, producția de metal din spațiul sud bănățean a fost preluată în cadrul imperiului pe calea schimburilor comerciale. Masa monetară romană, impresionantă, care s-a descoperit până acum în Banat, constituie, după opinia noastră, deja exprimată, un argument pentru desfășurarea activității metalurgice din spațiul montan al Banatului, în cadrul frontierelor romane⁵.

Stadiul actual al cercetării, cu privire la activitatea metalurgică în spațiul montan al Banatului, relevă faptul că documentația arheologică conține, cu prioritate, informații dobândite prin cercetări de suprafață și puține date din săpăturile parțiale de la Fizeș și Șoșdea. Tocmai din această perspectivă ne-am propus o evaluare a cercetărilor de suprafață și o evidențiere a celor inedite. O reconstituire globală a activității metalurgice din secolele III-IV, în această zonă, presupune inițierea unor cercetări arheologice sistematice și de amploare, concomitent cu desfășurarea unor investigații complexe, interdisciplinare. Se impune, după opinia noastră, într-o primă etapă, cartarea exactă a descoperirilor legate de atelierele și instalațiile de redus minereul din secolele III-IV din spațiul

bănăţean. Cele 27 de localităţi în hotarul cărora au fost depistate cuptoare de redus minereul se concentrează pe aria mineralizaţiilor banatitice de la Bocşa-Oraviţa_Moldova Nouă (Pl.I). Se evidenţiază, prin descoperirile cunoscute, din cele 12 localităţi, segmentele din valea Bârzavei şi ce a Pogănişului, situate la vestul Munceilor Dognecei⁶. Astfel, în zona de la Gătaia-Şoşdea-Berzovia-Bocşa, pe o lungime de circa 35 km au fost depistate zone compacte cu urmele activităţii metalurgice. Urmele atelierelor metalurgice din secolele III-IV se delimitează, cu preponderenţă, în lunca nordică a Bârzavei, în zona de contact a luncii cu dealurile piemontane care o mărginesc. La Berzovia, bunăoară, unde lunca măsoară aproape 1800 m lungime, atelierelor au fost amplasate într-o fâşie lată de 500-600 m pe extremitatea înaltă, spre nord. O situaţie similară s-a putut identifica la Gherteniş, unde zona luncii nordice este mai îngustă. Cuptoare de redus minereul din secolele III-IV au funcţionat însă şi pe malul sudic al Bârzavei, aşa cum o dovedesc urmele depistate la Măureni, Gherteniş şi Bocşa. Se remarcă faptul că ea se afla în imediata vecinătate a zonei metalifere Dognecea – Ocna de Fier, din Munţii Dognecei. Cu siguranţă că instalaţiile depistate pe valea Pogănişului, de la Iersig până la Valea Mare, se leagă de aceleaşi centre miniere din Munţii Dognecei, în preajma cărora se află dealminteri. Aşezările cu descoperiri se însiruie pe o lungime de 20 km pe cursul Pogănişului⁷. Cercetările din depresiunea Oraviţei au identificat aşezări din secolele III-IV cu urme de activităţi metalurgice, în zone mai puţin compacte însă, aşa cum relevă şi cartarea acestora⁸.

Un proiect de cercetare arheologică sistematică va aduce, fără doar şi poate, precizări extrem de importante privind momentul de început şi durata activităţilor metalurgice în spaţiul bănăţean. Încadrarea cronologică în secolul al IV-lea a cuptoarelor de redus minereul de la Şoşdea şi Fizeş s-a făcut pe baza ceramicii descoperite⁹. Instalaţia cercetată la Reşiţa, pe dealul Cioara, nu a oferit elemente care să prezinte un reper cronologic. Atelierul de la Criciova a fost atribuit perioadei sfârşitului secolului al III-lea şi începutul veacului al IV-lea¹⁰. Instalaţiile de redus minereul, cunoscute din cercetările de la Fizeş, Şoşdea, Berzovia, Reşiţa şi Criciova se înscriu tipologic în serii care au cunoscut o lungă persistenţă şi, ca atare, nu pot reprezenta un element de datare¹¹. Cercetările complexe, interdisciplinare, pentru zone montane din Europa centrală cu activitate metalurgică, au oferit o bază de date impresionantă¹². Au fost stabilite precis minereurile utilizate şi s-a putut reconstitui evoluţia tipologică a cuptoarelor de redus minereul din zonele muntoase amintite mai sus¹³.

Deocamdată, pentru Banatul de sud, prin cercetările de suprafaţă efectuate pe microzone, bine delimitate geografic, dispunem de o documentaţie relevantă, care ar impune derularea unui program complex de cercetare a activităţii metalurgice. Se poate aprecia, cu prudenţa cuvenită, că atelierelor metalurgice din spaţiul bănăţean au funcţionat în perioada secolelor III-IV.

1. AGADICI (oraș Oravița)

Satul este situat la extremitatea nordică a depresiunii Oravița, sub poalele Munților Aninei. Descoperiri arheologice fortuite, din iulie 1987, au evidențiat urmele unei așezări din secolele III-IV la sud-vest de sat. Așezarea este amplasată în lunca pârâului Agadici. La hotar cu satul Ticvaniul Mic, într-o zonă situată la vest de sat, numită *Săliște*, s-a aflat vatra unei așezări din secolul III-IV.

2. BERLIȘTE (com. Berliște)

Așezare situată pe cursul mijlociu al pârâului în punctul numit *Picățele*, situat la est de sat, a oferit condiții prielnice înghebarii unei așezări din secolele III-IV. Au fost identificate urmele activității metalurgice constând din zgură și metal.

D. Țicu, in *Banatica*, 9, 1987, p.338.

3. BERZOVIA (com. Berzovia)

Cercetările de arheologie medievală pe care le-am condus la Berzovia, între anii 1986-1988, au constituit un punct de plecare, pentru acumularea unei documentații cu privire la perioada secolelor III-IV, în acest segment al văii Bârzavei. S-au identificat zone compacte cu urme ale activității metalurgice în secolele III-IV în lunca nordică a Bârzavei, de la Ramna și până la șosea dar, în același timp, au fost depistate așezări, din aceeași perioadă, pe malul de sud. Astfel, la vest de sat, pe malul pârâului Fizeș, în zona cuprinsă între șosea și calea ferată a fost identificată ceramică și zgură.

1. Terasă înaltă a Bârzavei, situată la confluența cu Dealurile Stoicoane, Ciclău a căror înălțime absolută nu depășește 200 m., a fost intens exploatată în secolele III-IV de așezările de metalurgiști care au existat în această zonă a Bârzavei (Pl.3). Săpăturile arheologice din anul 1987, la Berzovia- *Pătrueni* au identificat un cuptor de redus minereul. A fost surprinsă doar vatra cuptorului care a avut un diametru de 0,50 m. Pereții cuptorului, cu o grosime de 5 cm., s-au păstrat fragmentar. În aceeași zonă de la *Pătrueni* s-a găsit o lupă de fier, sub formă rotundă, turtită, care avea un diametru de 0,50 m și o greutate de 45 kg. Aceasta reprezintă fără îndoială producția unei șarje de la un cuptor. Movilele cu zguri și ceramică care se observă în colțul nord-vestic al terasei de la *Pătrueni*, între drumul Berzovia-Iersig și marginea pădurii Ciclău constituie martori ai atelierelor metalurgice care au funcționat în secolele III-IV (Pl. 4-5).

2. Zona cuptoarelor de redus minereul a ocupat și terasa Bârzavei aflată la vest de Pătrueni până la Ramna. *Valea Stoicoane*, cuprinde terasa înaltă a Bârzavei, situată sub dealurile cu același nume, la est de drumul Berzovia-Iersig- Vermeș. Grupuri compacte de cuptoare au fost delimitate în

canalele săpate pentru îmbunătățiri funciare pe terasa de la Stoicoane dar ele sunt evidențiate în zonă. Astfel, la circa 1500 m, vest de drumul Berzovia-Iersig, măsurat pe aliniamentul stâlpilor de la linia de energie electrică, a fost identificat în ianuarie 1986 un grup de cuptoare. Ele sunt situate la circa 100 m sud de linia de curent (Pl.5). La circa 1800 m vest de drumul Berzovia-Iersig, în luncă, aproape de drumul spre Ramna, la circa 150 m a fost identificat, în aceeași perioadă un grup de cuptoare de redus minereul. Această zonă se numește în toponimia locală *Ibor*. În canalele de îmbunătățiri funciare a fost identificat un grup de cuptoare în cadrul cercetărilor arheologice din noiembrie 1987. Acestea sunt situate pe terasa de la Stoicoane la circa 600 m vest de drumul Berzovia-Iersig și la circa 200 m sud de linia de înaltă tensiune. Ele s-au identificat pe două zone de circa 10 m lungime. În profilul șanțului cuptoarele apar la adâncimea de 0,40-0,50 m și se disting până la adâncimea de 1,25 m.

4. BOCȘA (oraș Bocșa)

Cercetările de suprafață au identificat urme de activități metalurgice pe malul sudic al Bârzavei și în zona imediată a văilor Moraviței și Moșcandini.

1. La Pohoanca, zonă aflată pe malul stâng al pârâului Moșcandini, în apropierea unei ferme agricole (ferma 11 IAS) a fost depistată în cursul anului 1987 o movilă cu diametrul de circa 12 m. S-au găsit în preajma acesteia zguri și ceramică.

2. La sud-estul localității, pe valea Moravița, în apropierea cantonului silvic se afla o movilă aplatizată cu diametrul de circa 8-10 m. Descoperirile de suprafață (ceramică, zgură și tuburi suflante) indică prezența unor cuptoare de redus minereul din secolele III-IV.

E Iaroslavschi, G.Lazarovici, in *Acta MN*, 15, 1978, p. 257.

5. BROȘTENI (oraș Oravița)

Așezarea din secolele III-IV a fost identificată în zona numită *Rovina* din lunca pârâului Oravița.

D.Țicu, in *Banatica*, 9, 1987, p. 344.

6. BRĂDIȘORUL DE JOS (fost Maidan, oraș Oravița)

Satul este situat pe marginea estică a golfului depresiunii Oravița, sub poalele Munților Aninei. Cercetările arheologice pe care le-am întreprins în 1980 au identificat pe dealul *Cetate*, situat la est de sat, urmele de locuire și prelucrarea fierului provenind de la o așezare din secolele III-IV.

S. Liuba, A. Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caranebeș, 1895, semnalează punctele de interes arheologic; D.Benea, *Op.cit.*, p. 237-238 menționează descoperirile din secolele III-IV.

7. CICLOVA ROMÂNĂ (com.Ciclova Română)

Satul este așezat între culmile dealurilor (400-500 m.) care coboară dinspre culmile Munților Aninei. Așezări din secolele III-IV și urme de activități metalurgice din această perioadă s-au găsit pe valea pârâului Ciclova și a pârâului Vrani.

1. La marginea de vest a satului, în lunca pârâului Ciclova, sub Dealul Mare, s-au găsit urmele unor cuptoare de redus minereul din secolele III-IV.

2. *Vraniul Mare*, un pârâu cu o vale adâncă, este situat la sud de sat, spre Ilidia. Cursul pârâului Vrani, determinat de culmile prelungi ale dealurilor care coboară dinspre Munții Aninei, are traseul orientat pe direcția est-vest. Cercetările de suprafață din anul 1987 au identificat pe panta nordică a văii Vraniului Mare, zguri și ceramică din secolele III-IV. Urmele activității metalurgice au fost identificate atât pe culmea dealului cât și în zona de jos a văii.

D. Țicu, în *Banatica*, 9, 1987, p.341.

8. CÂMPIA (com Socol)

Localitate situată pe malul sudic al râului Nera. Cercetările recente efectuate de O.Bozu, în zona numită Vidara, cunoscută deja în istoriografie prin descoperiri arheologice mai vechi, au identificat o așezare din secolele III-IV. A fost găsită ceramică cenușie, specifică acestei perioade, împreună cu zgură și minereu.

B.Milleker, *Op.cit.*, III, p.91 ; R. Petrovsky, în *Banatica*, 3, 1975, p. 370 pentru descoperirile mai vechi.

9. COMORĂȘTE (com. Forotic)

Zona "*Ogașul cu piatră*" este situată la sud-vest de sat, spre hotarul cu Grădinariul. Pe panta dealului sus amintit s-a găsit ceramică cenușie și zgură.

D. Benea, *Op. cit.*, p.2 43.

10. DEZEȘTI (com.Fârlug)

Satul Dezești este situat pe cursul mijlociu al râului Pogăniș, din zona Munceilor Armenișului. Cercetări mai vechi efectuate de Ghe.Lazarovici și mai recente, întreprinse de Ovidiu Bozu, au localizat vetre de locuire și ateliere siderurgice din secolele III-IV. Astfel, pe malul Pogănișului la nord-vest de sat, au fost depistate cuptoare de redus minereul de Ovidiu Bozu. În punctul numit *Valea Curții* a fost semnalată o așezare din secolele III-IV.

E.Iaroslavschi, G.Lazarovici, în *Acta MN*, 15, 1978, p.257.

11. DOGNECEA (com.Dognecea)

Așezare situată în zona metaliferă a Munților Dognecei. Exploatarea minereului de fier în această zonă, în epoca romană, a fost dovedită încă în

veacul al XVIII-lea, odată cu reluarea exploatărilor minere. În anul 1978 au fost descoperite urmele unor cuptoare de redus minereul în zona numită *Izvorul Alb*. Se semnalează, cu ocazia descoperirilor, ceramică cenușie, atribuită de obicei veacului al XIV-lea, zgură. Analiza metalografică a zgurilor culese de la Șoșdea și Ghertenish, din zona unor ateliere metalurgice din secolele III-IV, dovedește că minereul de fier utilizat era magnetitul aluvionar, provenind din această zonă a Munților Dognecei.

1. E.Stoicovici, în *Banatica*, 6, 1981, p.173-175, cu privire la natura minereului utilizat în atelierele siderurgice din veacul al IV-lea din valea Bârzavei ;

2. D. Benea, *Op. cit.*, p. 248.

12. DULEU (com. Fârlug)

Cercetările arheologice efectuate de O.Bozu au documentat pentru această zonă de pe cursul mijlociu al râului Pogăniș vatra unor așezări din secolele III-IV și urmele activității metalurgice din aceeași perioadă. Au fost identificate cuptoare de redus minereul, situate în preajma unor locuințe, pe coama dealurilor *Foale, Săliște și Izvorul lui Traian*.

D. Benea, *Op. cit.*, p. 252.

13. FIZEȘ (com. Berzovia)

Cercetările arheologice au identificat, în două zone, situate la nord și vest de sat amplasamentul unor cuptoare de redus minereul atribuite secolului al IV-lea. În locurile numite *Dâmbul Mare și Drumul Mare* au fost investigate două cuptoare de redus minereul. Ceramica găsită în jurul atelierelor, pe baza căreia s-a făcut încadrarea cronologică, au o factură nisipoasă, grosieră, fiind de culoare brun-cărămizie și cenușie. Tuburile suflante, utilizate la cuptoare în procesul de reducere a minereului feros , au o formă tronconică, fiind lucrate dintr-o pastă nisipoasă de culoare cărămizie .

E. Iaroslavschi, R. Petrovszky, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 147-153.

14. GĂTAIA (com. Gătaia)

Așezarea este situată în câmpia subcolinară cu același nume, pe cursul inferior al râului Bârzava. Pe valea pârâului Beg, într-o zonă situată între Gătaia și Șipet, au fost localizate circa șapte vetre de așezări din secolele III-IV cu urme de prelucrare a metalului. O așezare din secolul III-IV cu ateliere metalurgice a fost identificată și pe *Valea Mâții*.

D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, p. 254-258.

15. GHERTENIȘ (com. Berzovia)

Așezare situată pe cursul mijlociu al văii Bârzavei. Un câmp care nu depășește înălțimea de 300 m desparte bazinul Bârzavei de cel al Pogănișului.

Urmele activității metalurgice care au fost identificate la poalele acestui câmp, coborând uneori chiar până la extremitatea nordică a luncii Bârzavei.

1. *Pătrueni*. Lunca vestică a Bârzavei, aflată la hotarul cu Berzovia, a fost intens utilizată în secolele III-IV pentru activitatea de prelucrare și reducere a minereului de fier. Cercetările de teren din noiembrie 1987 au localizat ateliere metalurgice din secolele III-IV, în imediata vecinătate a hotarului cu Berzovia, la circa 200 m sud de linia stâlpilor de energie electrică (Pl. 5).

2. *Dealul Viilor* este situat pe malul nordic al Bârzavei, pe aceeași zonă a câmpului care desparte bazinul Bârzavei de cel al Pogănișului. Pe pantele sudice ale dealului, care nu depășește 250 m, au fost identificate ceramică, zgură și tuburi suflante provenind de la cuptoare de redus minereul. Caracteristicile ceramicii sugerează o funcționare a atelierelor în secolele III-IV.

3. *Ogașul haiducilor* se află, în aceeași zonă a câmpului, cuprins între Berzovia-Șoșdea. Punctul este situat pe o vână de apă care coboară spre sud, spre albia Bârzavei, în apropierea Dealului Viilor. Cercetările de suprafață din luna aprilie 1980 au localizat la nord de linia stâlpilor de energie electrică urmele activității metalurgice.

4. *Glăgeșăt*, zona este situată în lunca Bârzavei, aici fiind identificate urmele a trei cuptoare de redus minereul.

5. *Goru*. Un câmp înalt, situat la sud-vestul satului, brăzdat de firul unor văi mici, închide lunca Bârzavei. Cercetări de suprafață au localizat, zguri, fier și ceramică.

16. IERSIG (com. Vermeș)

Satul se află situat pe valea Pogănișului. Culmile prelungi ale dealurilor Ciclău, care nu depășesc însă 300 m înălțime, despart această zonă, cu urme de activități metalurgice din secolele III-IV, de o zonă similară, de la Ramna-Berzovia-Șoșdea, din valea Bârzavei.

Cercetările de suprafață pe care le-am întreprins în luna noiembrie 1986 au identificat pe panta dealului Dâmb urmele a patru ateliere metalurgice din secolele III-IV. Locul pe care s-au aflat cuptoarele se află pe panta sudică a dealului care desparte bazinul Bârzavei de Pogăniș, în imediata apropiere a drumului Berzovia-Iersig-Vermeș. Un pârâu, afluent al Pogănișului delimitează baza dealului. Un alt cuptor de redus minereul s-a găsit în aceeași zonă, la circa 100 m sud de podețul de ciment de pe drumul Berzovia-Vermeș.

17. ILIDIA (com. Ciclova Română)

Așezare situată în zona dealurilor din sudul depresiunii Oravița. În lunca pârâului Vicinic, la *Funii*, a fost localizată vatra unei așezări dispersate din secolele III-IV. Au fost surprinse urme sporadice de activități metalurgice.

D. Țicu, în *Banatica*, 9, 1977, p.333.

18. MĂURENI (com. Măureni)

Localitate situată în zona câmpiei Bârzavei, pe malul sudic al râului. Descoperiri întâmplătoare au semnalat zone de locuire din secolele III-IV în diferite puncte din hotarul aşezării. Vatra unei aşezări din această perioadă, cuprinzând şi urme de activităţi metalurgice a fost identificată pe terasa Bârzava în vecinătatea drumului Măureni-Şoşdea.

E. Iaroslavschi, G. Lazarovici, în *Acta MN*, 15, 1978, p. 257 ; D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, p.270.

19. RAMNA (com. Ramna)

Cercetările arheologice pe care le-am întreprins în anii 1986-1987, datorită lucrărilor de îmbunătăţiri funciare, au identificat o zonă compactă de cuptoare de redus minereul. Astfel, de la Berzovia, din vecinătatea drumului spre Iersig şi până la hotarul dintre Ramna şi Bocşa, pe terasele de nord ale râului Bârzava, s-a delimitat zona cu activitatea metalurgică. Cuptoarele de redus minereul au fost identificate în zona de luncă, din vecinătatea albiei Bârzavei, care are o altitudine de circa 140 m, dar şi pe panta domoală a dealurilor care mărginesc între Berzovia şi Ramna, lunca Bârzavei, la cote între 150-170 m.

1. În lunca Bârzavei, numită *Gârlişte*, la sud-vest de sat a fost depistată, în noiembrie 1987 o zonă cu activitate metalurgică în sec. III-IV. Ceramica, zgura şi resturi de la cuptoare au fost identificate în spaţiul de la sud de vechiul drum Ramna-Bocşa şi stâlpii de la linia de energie electrică, în şanţurile de îmbunătăţiri funciare.

2. În aceeaşi zonă de luncă a Bârzavei, spre Ibor au fost depistate urmele unor cuptoare de redus minereul , zgură şi ceramică. Spaţiul se delimitează între vechiul drum Ramna-Bocşa, linia electrică înaltă de tensiune, şanţurile de îmbunătăţiri funciare.

3. De-a lungul sectorului de vale al Bârzavei, lung de circa 3 km., cuprins între răscrucea drumurilor Berzovia- Iersig- Ramna şi până la marginea satului Ramna, deci pe malul nordic al râului au fost cartate mai multe puncte cu cuptoare de redus minereul. Astfel, la circa 1,5 km. vest de sat, pe panta dealului Moga, la cota de 160 m s-au depistat zgură şi ceramică, cu ocazia cercetării din luna ianuarie 1986.

Descoperirile din zona de hotar dintre Ramna şi Berzovia de la dealul Stoicani, Valea Stoicoane şi Ibor au fost prezentate în cadrul semnalărilor de la Berzovia.

20. REŞIŢA (municipiul Reşiţa)

1. *Dealul Cioara* mărgineşte spre sud-est valea îngustă a Bârzavei. Sondajul arheologic din anul 1980 a evidenţiat urmele unui cuptor de redus minereul (Pl. 6-7). Acesta a fost săpat în panta dealului, pe versantul nordic

al acestuia. Au fost identificate în aceeași zonă urmele unor instalații similare de la care s-au descoperit fragmente din tuburile suflante (Pl. 8/2-3).

D. Țicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p.60 ; E. Stoicovici, in *Banatica*, 6, 1981, p.178, cu privire la natura rocilor utilizate la construcția cuptoarelor.

21. RUSOVA VECHE (com. Berliște)

Sat așezat în sudul depresiunii Oravița, pe cursul inferior al râului Vicinic. De-a lungul malului sudic al pârâului Vicinic, până în apropiere de Berliște s-au localizat urme de locuire din sec. III-IV, care atestă activități metalurgice.

D. Țicu, in *Banatica*, 9, 1987, p.338.

22. SILAGIU (oraș Buziaș)

Așezare din zona piemontană care face parte din zona Dealurilor Pogănișului. Cercetările de suprafață efectuate de O. Sfetcu urme de locuire din sec. III-IV, care fac dovada prelucrării fierului .

D. Benea, *Op.cit.*,p.287.

23. ȘOȘDEA (com. Măureni)

Satul Șoșdea este amplasat pe câmpul înalt care desparte bazinul Bârzavei de cel al Pogănișului în zona de câmpie. Cercetări mai vechi, din anul 1962 dar și sondaje recente, din anul 1986 au atras atenția asupra unei zone din valea Bârzavei cu o mare concentrare de urme ale activității metalurgice în secolele III-IV. Dealtminteri și toponimia sectorului nordic al Bârzavei, între Șoșdea și Ghertenish, denumirile de *Zgurile Mari și Zgurile Mici*, păstrează amintirea activității metalurgice care s-a desfășurat odinioară acolo.

1. Locul numit *Giurican* se află pe malul nordic al Bârzavei, la sud-estul localității Șoșdea. Urmele activității metalurgice sunt evidențiate pe teren sub forma unor movile aplatizate. Cercetările arheologice din anul 1962 au adus informații despre tipul cuptoarelor utilizate la Șoșdea în cursul veacului al IV-lea. A fost surprinsă partea inferioară a trei cuptoare de redus minereul de formă tronconică. Vatra circulară a unuia dintre cuptoare avea diametrul de 1,20 m. Înălțimea estimată a cuptorului era de 1,50 m. Cercetările din anul 1986 nu au adus date suplimentare privind tipologia cuptoarelor de redus minereul, evidențiind încă un cuptor cu diametrul interior de 1 m.

2. *Zona Muntean* reprezintă continuarea naturală spre est a terasei Bârzavei de la Giurican. Au fost depistate trei movile cu zgură și ceramică.

3. Locul numit *Deji* se află în aceeași zonă, deasupra vechiului drum de pământ Șoșdea-Ramna. Descoperirile de zgură, ceramică se află în zona aliniamentului stâlpilor de la linia de energie electrică.

4. *Drăgulescu*. Cercetările de suprafață din anul 1980 au localizat pe

această terasă a Bârzavei, aflată la est de Giurican și Muntean, urmele unei locuințe cu ceramică și zgură provenind de la cuptoarele de redus minereul. Ceramica descoperită în preajma locuinței a fost lucrată dintr-o pastă cenușie fină, cărămizie, brună și negru-brună.

5. *Zgurile Mari*. Toponimul deservește o zonă din terasa nordică a Bârzavei, situată spre hotarul cu satul Ghertenış. În zona movilelor cu zgură s-a identificat ceramică cenușie fină, brună și de nuanță roșu-cărămizie. Cuptoarele de redus minereul de la Șoșdea se aflau dispuse spre vârful terasei nordice a Bârzavei.

E. Iaroslavschi, in *Acta MN*, 13, 1976, p.231-236 ; O. Bozu, in *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, p. 106-107.

24. TICVANIU MIC (com. Ticvaniul Mare)

Localitatea din valea Carașului, situată la extremitatea nordică a depresiunii Oravița. În hotarul satului au fost identificate zone de locuire din sec. III-IV, cu urme de prelucrare a fierului, în punctele Moghile, Creastă și Săliște.

a) *Zona Moghile* se află la vest de sat și are aspectul unui câmp întins.

b) *Zona numită Creastă*, se află în vecinătatea haltei CFR Greoni; Cercetările de suprafață din anul 1979 au localizat aici o așezare din sec. III-IV.

c) *Așezarea de la Săliște* se află la hotar cu Agadiciul. A fost depistată ceramică cenușie și zguri.

E. Iaroslavschi, G.Lazarovici, in *Acta MN*, 15, 1978, p. 257 semnalează așezarea de la Moghile, locul fiind însă numit *Gomile*.

25. VALEA MARE (com. Fârliug)

Așezarea din secolele III-IV cu urme de activități metalurgice în această zonă a văii Pogănișului, a fost depistată la vest de sat. Cercetările de suprafață, întreprinse de O. Bozu au evidențiat urmele unor cuptoare de redus minereul, fragmente de râșniță și ceramică din sec. III-IV în vecinătatea drumului spre Fârliug.

26. VISAG (com. Victor Vlad Delamarina)

Cercetările de suprafață întreprinse de Fl. Drașovean și Mircea Mare. în această zonă premontană, situată la nordul văii Pogănișului, au identificat vatra unei așezări din sec. III-IV.

1. În punctul *Țarina bătrână*, pe panta văii *Rodaice* a fost găsită ceramică cenușie, atribuită sec. III-IV și zgură.

2. Pe o terasă a pârâului Ciuca, aflată la circa 2 km de răscrucea drumului Secașu-Mare - Visag a apărut ceramică și zgură.

D. Benea, *Op. cit.*, p. 298.

BIBLIOGRAFIE

1. D. Țicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p.60 și urm.
2. B. Milleker, *Délmagyarország Regisegleletei*, V, 1909, p.289.
3. E. Iaroslavschi, in *Acta MN*, 13, 1976, p.231-234; E. Iaroslavschi, R. Petrovsky, in *Tibiscus*, 3, 1974, p.147-155.
4. D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p.160-162.
5. D. Țicu, *Op.cit.*, p.73.
6. Cercetările de suprafață din valea Bârzavei, așa cum menționez și în repertoriu, le-am întreprins în anii 1986-1987. În cursul lunii aprilie 1980, alături de O. Bozu, am investigat zona nordică a Bârzavei, de la Gherteniş la Șoșdea. Malul sudic al Bârzavei, la Gherteniş, a fost cercetat în cursul lunii martie 1999.
7. Lucrările de îmbunătățiri funciare din lunca Pogănișului, de la Vermeș – Iersig, ne-au permis organizarea unor cercetări de suprafață în anii 1986-1987.
8. D. Țicu, in *Banatica*, 9, 1987, p.317 și urm.
9. E. Iaroslavschi, *Op.cit.*, p.233-234.
10. D. Benea, *Op.cit.*, p.244.
11. E. Iaroslavschi, *Op.cit.*, p.233; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p.31.
12. K. Bielenin, in *Arch Pol*, 10, 1968, p.159-161 cu privire la rezultatele cercetărilor din regiunea Munților Swiwtokriskie; Fr. K. Naumann, in *Archiv für Eisenhüttenwesen*, 35, 6, 1964, p.495-500.
13. K. Bielenin, *Op.cit.*, p.159-160; idem, in *Die Vorrömische Eisenzeit im Kattegatt-Geliet und in Polen*, Göteborg, 1980, p.87 și urm.

ÜBER DIE METALLVERARBEITUNG IM BANATER MONTANGEBIET

Zusammenfassung

Das Problem der Metallverarbeitung im Süden des Banats im 3.-4.

Jh. n. Chr. ist unserer Meinung nach ein Forschungsthema ersten Ranges für die Altertumsgeschichte des Banats. Es scheint uns nützlich das Thema wieder zu besprechen obwohl wir dieses Thema im allgemeinen Kontext der archäologischen Dokumentation des Banater Berglandes des 4.-10. Jh. n. Chr. schon besprochen haben.

Die Banater Geschichtsschreibung erwähnt archäologische Funde aus dem 3.-4. Jh. die auf die Metallverarbeitung hinweisen. Felix Milleker hat Eisenschmelzöfen in Șoșdea erwähnt, während E. Iaroslavschi und R. Petrovsky die Entdeckungen von Șoșdea und Fizeș veröffentlicht haben. Vor kurzem hat D. Benea die Informationen synthetisiert die sich beziehen auf die Wohngebiete mit metallverarbeitender Tätigkeit aus dem 3.-4. Jh. Sie ist der Meinung, daß die Anfänge der metallurgischen Tätigkeit in Verbindung stehen mit der Metallkrise aus Dakien in der Zeit um die Hälfte des 3. Jh. Nachdem die Römer Dakien verlassen haben, wurde die Metallproduktion aus dem Süden des

Banats durch Handelsbeziehungen vom Römischen Reich aufgenommen. Die beeindruckende Münzenmenge die bis heute im Banat gefunden wurde ist, wie wir schon gezeigt haben, ein Argument für die Existenz der Metallverarbeitung im Banater Montangebiet im Rahmen der Grenzen des Römischen Reiches.

Der heutige Stand der Forschung zeigt, daß die archäologische Dokumentation vorzugsweise Informationen enthält, die durch Oberflächenforschungen und durch Ausgrabungen in Fizeş und Şoşdea erhalten wurden. Dies ist der Grund warum wir aus dieser Perspektive eine Einschätzung der Oberflächenforschungen und eine Hervorhebung der unveröffentlichten Forschungen versuchen. Eine globale Wiedergabe der metallverarbeitenden Tätigkeiten aus dem 4.-5. Jh. setzt voraus systematische und großangelegte Ausgrabungen sowie gleichzeitige vielfältige, multidisziplinäre Erforschungen.

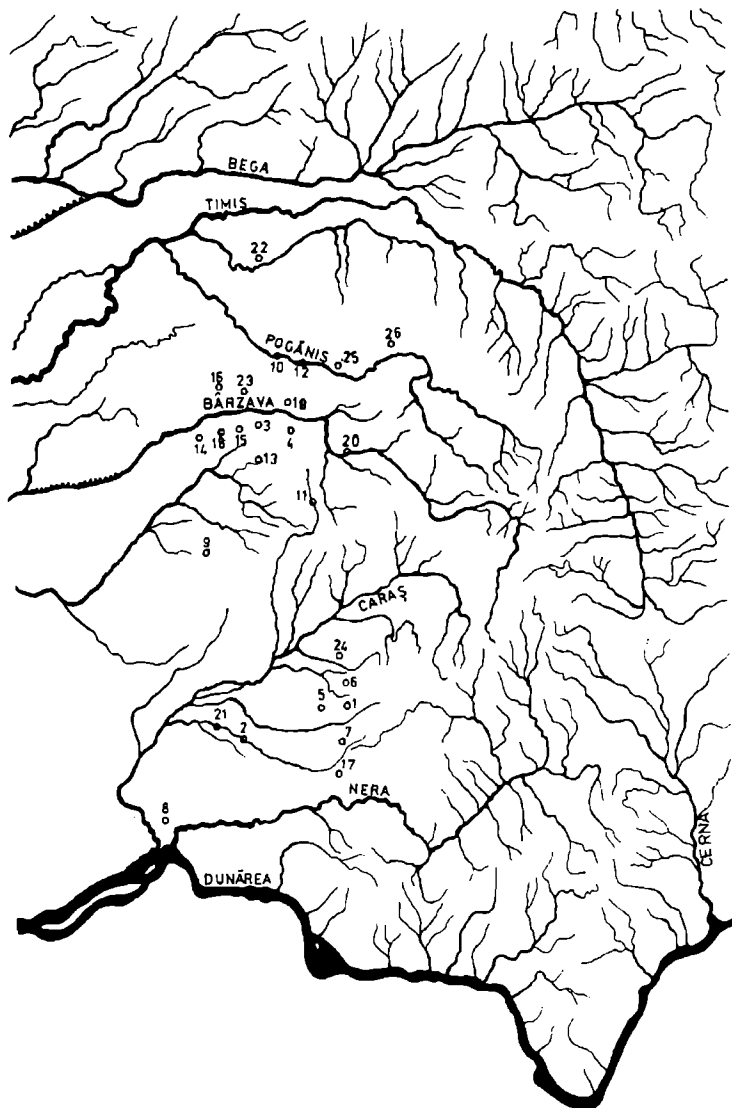
Unseres Erachtens nach ist die Ausarbeitung einer Karte mit den archäologischen Entdeckungen den metallurgischen Werkstätten und Schmelzöfen aus dem 3.-4. Jh. n. Chr. dringend notwendig. Die 26 Ortschaften in deren Gemarkung man Schmelzöfen gefunden hat befinden sich im Raum der Banatitischen Mineralisationen von Bocşa-Oraviţa-Moldova Nouă. Durch die in 12 Ortschaften gemachten Entdeckungen treten hervor das Tal der Bârzava, das Pogăniş Tal die sich beide westlich von den Dognecea Bergen befinden. So z.B. fand man in der Gegend Gătaia-Şoşdea-Berzovia-Bocşa geschlossene Gegenden mit Spuren von metallurgischer Tätigkeit. Die Spuren der metallverarbeitenden Werkstätte aus dem 3.-4. Jh. werden im nördlichen Bersautal, in der Kontaktzone des Flußtales von Hügeln begrenzt. So zum Beispiel in Berzovia, wo das Tal 1800 m lang ist, wurden die Werkstätte auf einem 500-600 m breiten Streifen nördlich auf der Anhöhe errichtet. Ähnlich ist die Lage in Gherteniş wo der nördliche Teil des Tales enger ist. Schmelzöfen aus dem 3.-4. Jh. waren aber im Betrieb auch auf dem südlichen Ufer der Bârzava, wie es die Entdeckungen von Măureni, Gherteniş und Bocşa beweisen. Die Zone mit metallverarbeitenden Werkstätten aus dem Bârzava Tal befindet sich gleich in der Nähe der erzeichen Gegend Dognecea-Ocna de Fier aus den Dognecea Bergen. Sicher sind die Entdeckungen aus dem Pogăniş Tal von Iersig bis Valea Mare auch in Verbindung zu bringen mit denselben Bergbauzentren aus den Dognecea Bergen, in deren Nähe sie sich auch befinden. Die Ortschaften reihen sich entlang des Pogănici Tales auf.

Die Forschungen aus der Oraviţa Senke haben Siedlungen entdeckt aus dem 3.-4. Jh. in denen Spuren metallurgischer Tätigkeit zu finden sind, aber in wenigen geschlossenen Gebieten so wie es auch durch ihre Kartierung bewiesen wird.

Eine systematische archäologische Erforschung wird genauere Erkenntnisse über den Anfang und die Dauer der banater Metallverarbeitung bringen. Die

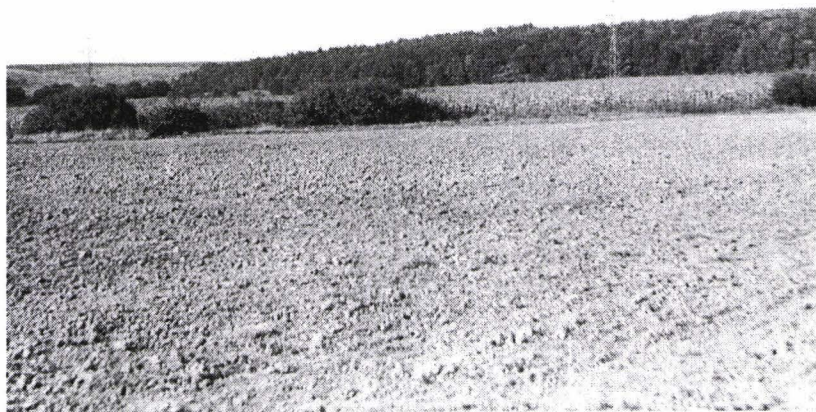
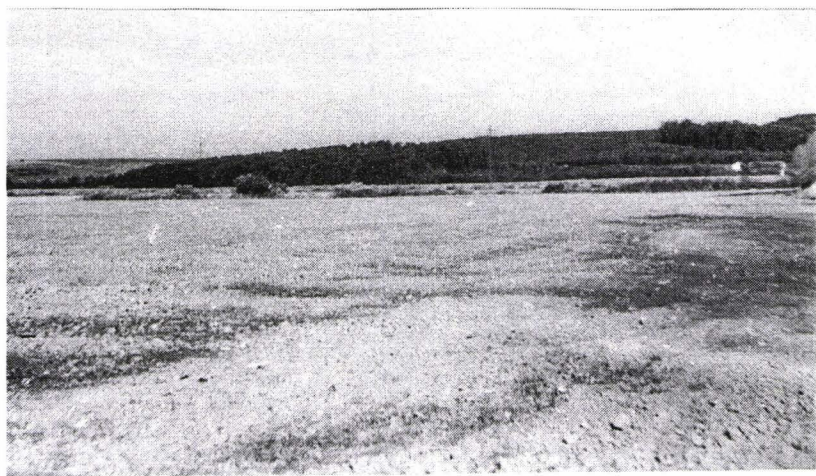
chronologische Eingliederung in das 4. Jh. der Schmelzöfen von Șoșdea und Fizeș wurde aufgrund der Keramikentdeckungen gemacht. Die Einrichtung von Reșița vom Berge Cioara brachte keine chronologische Hinweise. Die Werkstatt von Criciova wurde dem Ende des 3. und Anfang 4. Jh. zugeschrieben. Die Schmelzöfen von Fizeș, Șoșdea, Berzovia, Reșița und Criciova reihen sich typologisch ein in Serien mit langjähriger Dauer, folglich bilden sie kein Kriterium das zur Feststellung des Alters gebrauchbar sein kann.

Beim Stand der heutigen Forschungen kann die metallverarbeitenden Einrichtungen aus dem Banat dem 3.-4. Jh. zuordnen.

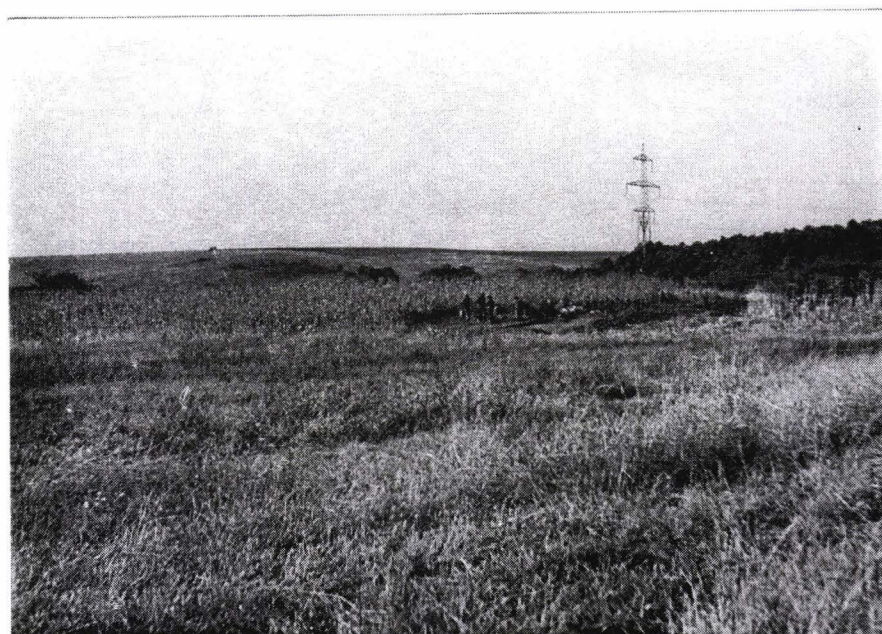

Pl. I. Harta Banatului de sud cu temele de activitate metalurgică în secolele III-IV d.Hr.: 1 – Agadici; 2 – Berliște; 3 – Berzovia; 4 – Bocșa; 5 – Broșteni; 6 – Brădișorul de jos; 7 – Ciclova Română; 8 – Câmpia; 9 – Comorâște; 10 – Dezești; 11 – Dognecea; 12 – Duleu; 13 – Fizeș; 14 – Gătaia; 15 – Ghertenis; 16 – Iersig; 17 – Ilidia; 18 – Măureni; 19 – Ramna; 20 – Reșița; 21 – Rusova Veche; 22 – Silagiu; 23 – Șoșdea; 24 – Ticvanu Mic; 25 – Valea Mare; 26 – Vișag.

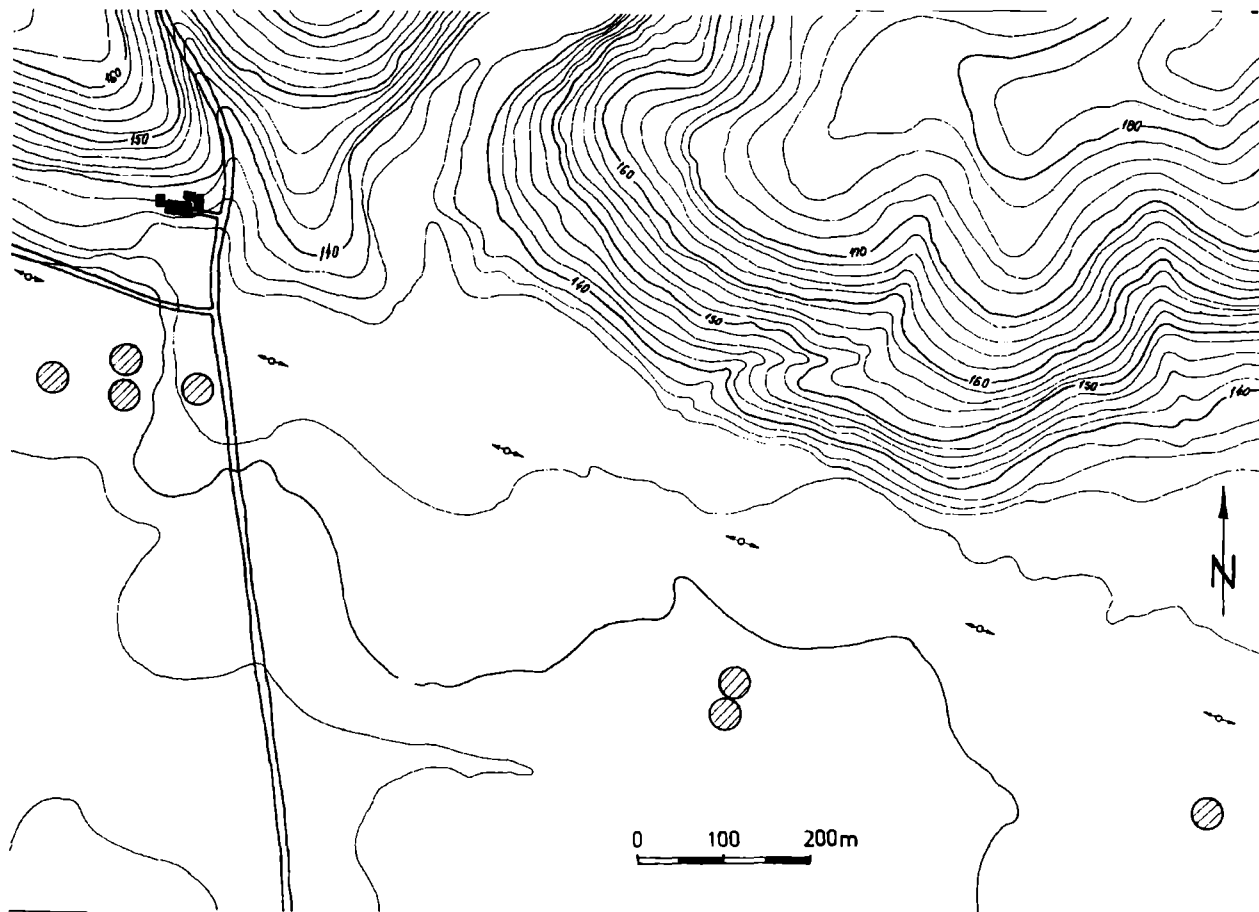
Taf. I. Die Karte des Südbanats mit den metallurgischen Zentren aus dem 3.-4. Jh.: 1- Agadici; 2.-Berliște; 3- Berzovia; 4 -Bocșa; 5- Broșteni; 6 -Brădișorul de Jos; 7 - Ciclova Română; 8 -Câmpia; 9- Comorâște; 10- Dezești; 11- Dognecea; 12- Duleu; 13- Fizeș; 14 - Gătaia, 15 -Ghertenis; 16 -Iersig; 17 -Ilidia; 18 - Măureni; 19 - Ramna; 20 -Reșița; 21- Rusova Veche; 22 -Silagiu; 23 -Șoșdea; 24 -Ticvanu Mic; 25 -Valea mare; 26 -Vișag.

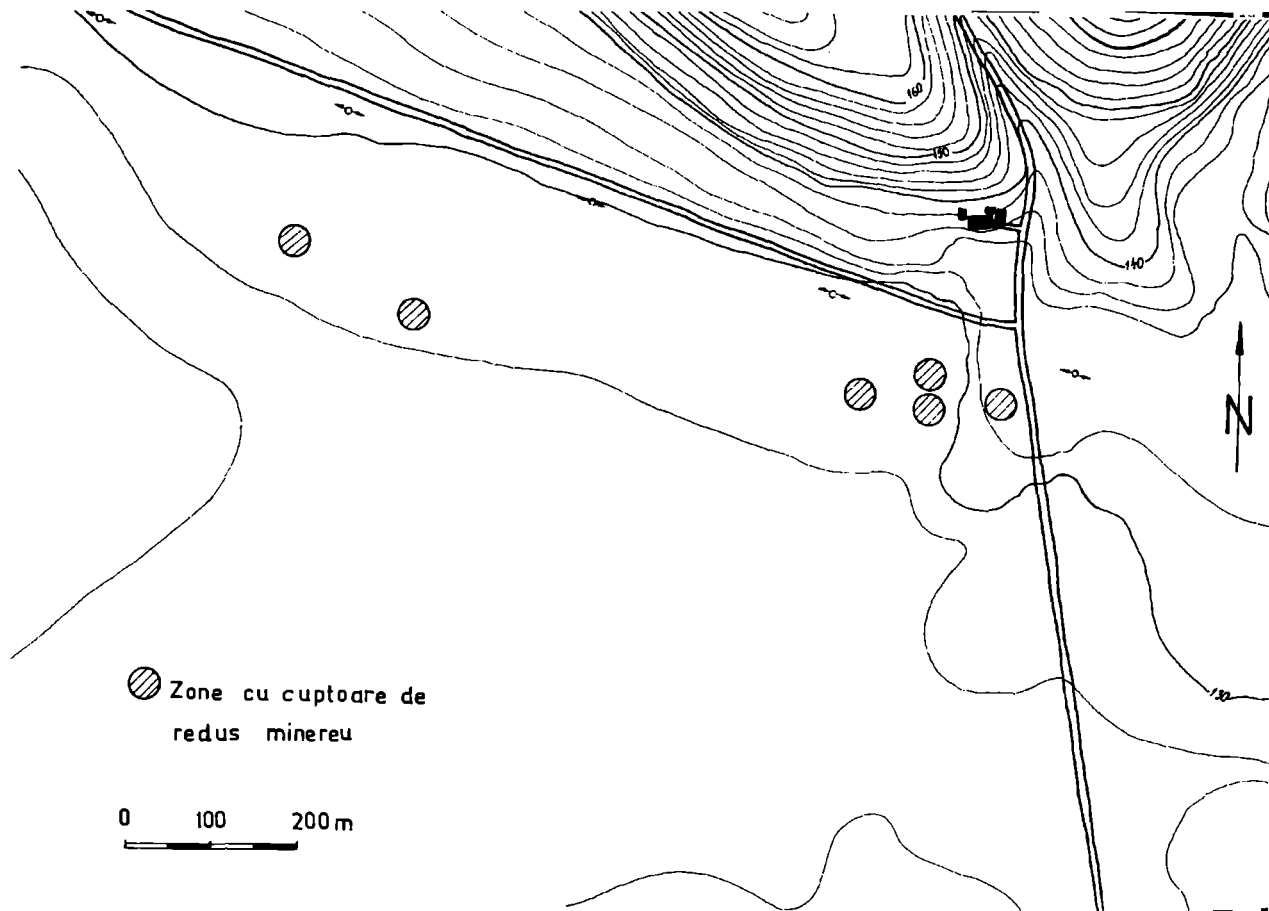
Pl. II. Berzovia-Gherteniş. Aspecte din zona Pătrueni cu urme ale activităţii metalurgice.
Taf. II. Berzovia-Gherteniş. Teilansichten aus der Zone Pătrueni mit Spuren
metallurgischer Tätigkeit.

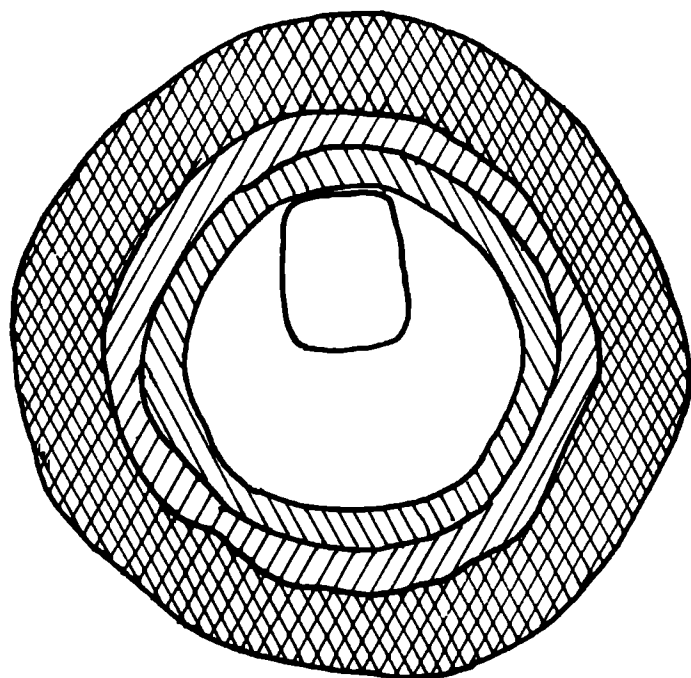
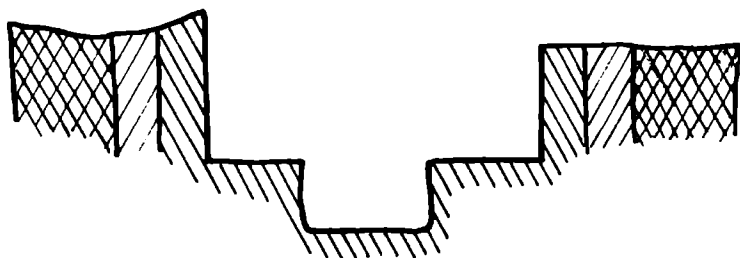
Pl. III. Berzovia-Pătrueni. Aspecte din punctele cu cuptoare de redus minereul din sec. III-IV.
 Taf. III. Berzovia-Pătrueni. Ansichten von den Stellen der Schmelzöfen aus dem 3.-4. Jh.

Pl. IV. Berzovia-Pătrueni. Plan de situație cu amplasarea punctelor unde au fost identificate urmele activității metalurgice.
 Taf. IV. Berzovia-Pătrueni. Plan mit den Punkten wo Spuren der metallurgischen Tätigkeit entdeckt wurden.

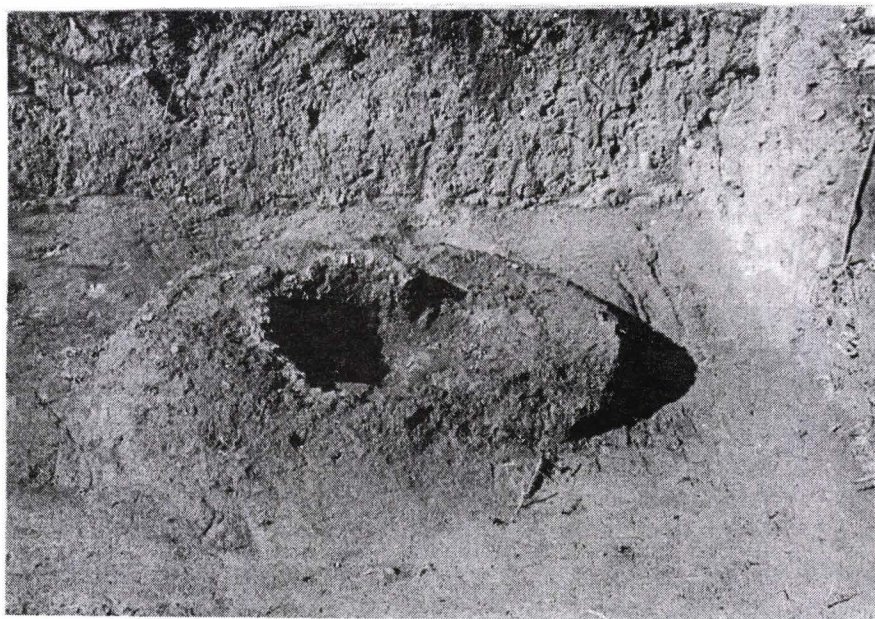
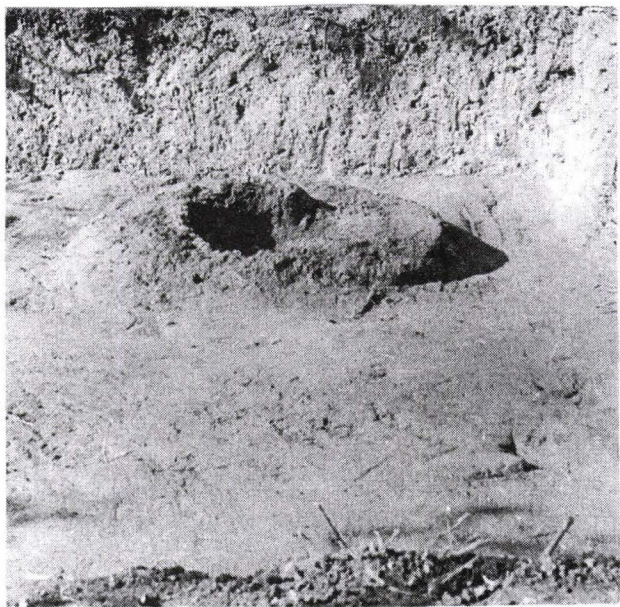
Pl. V. Berzovia-Stoicoane. Plan de situație cu amplasarea urmelor de activitate metalurgică din sec. III-IV.
Taf. V. Berzovia-Stoicoane. Plan mit den Punkten wo Spuren metallurgischer Tätigkeit aus dem 3.-4. Entdeckt wurden.

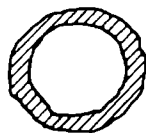
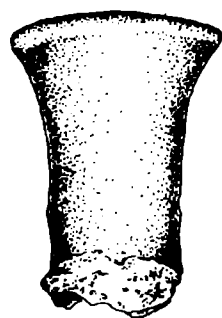
0 10 20 30m

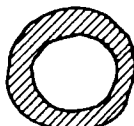
Pl. VI. Reșița-Dealul Cioara. Planul și secțiunea cuptorului de redus minereul.
Taf. VI. Reșița- Berg Cioara. Plan und Schnitt des Schmelzofens.

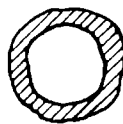
Pl. VII. Reșița-Dealul Cioara. Aspecte de la cercetarea cuptorului de redus minereul.
Taf. VII. Reșița-Berg Cioara. Ansichten von der Untersuchung des Schmelzofens.

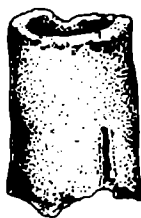
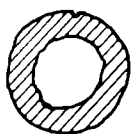
1

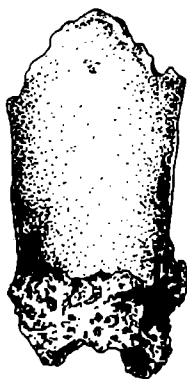
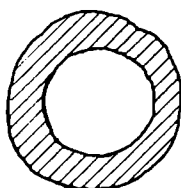
2

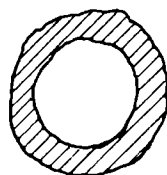
3

4

5

6

Pl. VIII. Tuburi suflante utilizate la cuptoarele de redus minereul. 1 – Șoșdea; 2-3 Reșița; 4 – Berzovia; 5-6 Fizeș.

Taf. VIII. Gebläse von den Schmelzöfen. 1- Șoșdea; 2-3 Reșița; 4 - Berzovia; Fizeș.

UN LOT DE MONEDE ROMANE TÂRZII DE LA POJEJENA, JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

Nicoleta Toma-Demian

În colecția numismatică a Muzeului Banatului din Timișoara, la numărul de inventar 225, se păstrează un lot de 21 de monede romane târzii din bronz (sec. IV), lot ce provine din localitatea Pojejena, județul Caraș-Severin. Registrul numismatic de inventar nu oferă informații suplimentare despre proveniența acestor monede (anul și condițiile în care s-au descoperit, anul și modul în care aceste monede au intrat în patrimoniul muzeului).

Fiind vorba de un lot unitar, în mod evident, aceste monede trebuie să fi făcut parte dintr-un tezaur monetar descoperit în zona Pojejenei. Singurul tezaur cunoscut din această localitate este marele tezaur monetar din sec. IV, descoperit în 1883, menționat de Berkeszi István în repertoriul său numismatic din 1907¹, amintit și în literatura numismatică ulterioară². Berkeszi scria: *“La Pojejena Română, comitatul Caraș-Severin, în 7 august 1883, doi păstori, fiii localnicului Verajac Moise, au găsit în punctul “Tifun” al așezării un tezaur monetar roman; tezaurul avea o greutate de 7 kg și cuprindea monede romane imperiale mici din bronz: din timpul lui Constantinus, Constantius, Constans și Iulianus, din sec. IV p.Chr. Tezaurul este proprietatea muzeului din Lugoj; din acest tezaur 18 monede a primit și muzeul din Timișoara. (Informație comunicată personal de Putnoky M. Registrul numismatic, serie nouă, 723)”*³.

Cele 18 monede au intrat, deci, în vechea colecție numismatică a Muzeului Banatului, la numărul vechi de inventar 723, însă nu știm în ce an. Mai multe detalii aflăm dintr-un raport al secretarului-șef al Societății Muzeale de Istorie și Arheologie din Banat, dr. Berkeszi István, privind activitatea societății între anii 1907-1908, raport prezentat în adunarea generală anuală din 3 mai 1908. Printre piesele intrate în patrimoniul Muzeului Banatului între anii 1907-1908 se numărau și 18 monede romane imperiale din bronz din tezaurul de la Pojejena Română, donate de Putnoky Miklós, profesor în Lugoj⁴. Este vorba de același Putnoky M.⁵, de la care Berkeszi aflase informația despre tezaurul de la Pojejena, amintit în repertoriul său numismatic. Întrucât repertoriul lui Berkeszi a fost publicat în 1907, iar la acea dată monedele se aflau deja în muzeu, având

și număr de inventar, în mod evident, Putnoky Miklós le-a donat muzeului cândva în 1907, nu în 1908. Oricum, nu știm ce s-a întâmplat cu monedele din acest tezaur între 1883, data descoperirii tezaurului și 1907, data la care cele 18 monede au intrat în colecția Muzeului Banatului⁶.

Deși lotul, pe care îl prezentăm în acest studiu, cuprinde 21 de monede și nu 18, câte amintea Berkeszi, totuși, este foarte probabil ca acesta să fie lotul donat de Putnoky Muzeului Banatului, aparținând tezaurului de la Pojejena din 1883. Ne gândim la aceasta, având în vedere următoarele aspecte:

- locul de proveniență al acestui lot de monede este tot Pojejena;
- este vorba de un lot unitar, ce cuprinde exclusiv monede din bronz din sec. IV;

- numărul de 21 monede al lotului este relativ apropiat de numărul pe care îl amintea Berkeszi (18 monede);

- dintre emitenții amintiți de Berkeszi pentru tezaurul de la Pojejena, în structura lotului pe care îl publicăm, se regăsesc Constantinus II (dacă Constantinus amintit de Berkeszi este Constantinus II și nu Constantinus I), Constantius II (în acest caz, Constantius amintit de Berkeszi pare să fie mai degrabă Constantius II decât Constantius Gallus) și Iulianus (lipsesc monedele lui Constans, dar apar în schimb monedele lui Constantius Gallus)⁷;

- este singurul lot de la Pojejena, din colecția numismatică a Muzeului Banatului, format exclusiv din monede din sec. IV.

Din cele 21 de monede s-au putut determina 16 monede, restul de 5 monede fiind determinabile parțial (la 4 monede fără precizarea atelierului emitent, iar la 1 monedă s-au dat 2 variante posibile ale atelierului emitent). Lista completă a monedelor este prezentată în Catalogul monedelor. Fiind vorba de un lot unitar, ordonarea pieselor s-a realizat pe ateliere monetare, iar în cadrul acestora pe tipuri monetare și pe emitenți. Ordinea datelor din catalogul monedelor este următoarea: nominalul, axul reversului față de avers, diametrul (în mm), greutatea (în g), numărul de catalog (*LRBC* și *RIC*), anii de emisie, numărul de inventar și observații. Structura lotului de la Pojejena poate fi urmărită în Tabelele 1-3 din Anexe.

Trebuie să precizăm că monedele de la Pojejena nu constituie emisiuni rare sau inedite, exceptând piesa nr. 16, emisă la Cyzicus, care nu figurează în *LRBC* și care diferă față de *RIC* prin modul de despărțire al legendei de pe revers: TEMP RE-PARATIO în loc de TEMP-REPARATIO⁸. Alte 3 monede pot fi falsuri: nr. 17 (litere inegale în legenda de pe avers și revers, litere ciudate în exergă), nr. 20 (personaje disproporționate pe reversul monedei, execuție - în general - neîngrijită) și nr. 21 (flan și greutate - foarte mici, litere ciudate în legenda de pe avers - TIIS PT IIIIG).

După cum reiese din catalogul monedelor (vezi și tabelele din Anexe), acestea se repartizează pe ateliere monetare astfel: Siscia - 3 monede, Sirmium

- 9 monede, Thessalonica - 2 monede, Heraclea Thracica și Cyzicus - câte 1 monedă. Pentru 5 monede nu s-a putut determina atelierul monetar, acestea având exerga distrusă sau ilizibilă. Pe emitenți, distribuția monedelor este următoarea: Constantinus II - 1 piesă, Constantius II - 11 piese, Constantius Gallus - 4 piese, Iulianus - 3 piese și *Urbs Constantinopolis* - 2 piese.

În cadrul lotului sunt reprezentate următoarele tipuri monetare: *GLORIA EXERCITUS* (2 standards, perioada 330-335/336) - 1 monedă; Victory on prow - 2 monede (1 monedă - perioada 330-335; 1 monedă nu s-a putut data cu exactitate, fiind foarte corodată); *FEL TEMP REPARATIO*, Falling Horseman - 18 monede (13 monede - perioada 351-354/355; 4 monede - perioada 355-361; 1 monedă nu s-a putut data cu exactitate, încadrându-se în perioada 351-361).

După cum se poate observa, în cadrul lotului de monede de la Pojejena, între cele 16 monede la care s-a putut stabili atelierul monetar, predomină monedele emise la Sirmium (9 ex.), urmate de cele emise la Siscia (3 ex.) și la Thessalonica (2 ex.). Din totalul de 21 monede, pe primul loc se situează emisiunile lui Constantius II (11 ex.), urmate de emisiunile lui Constantius Gallus (4 ex.) și ale lui Iulianus (3 ex.). În mod evident, predomină monedele tip *FEL TEMP REPARATIO*, Falling Horseman (18 ex.), dintre care cele mai multe (13 ex.) se datează în perioada 351-354, când Constantius II l-a avut coregent pe Constantius Gallus.

Aceste concluzii sunt în concordanță cu observațiile făcute în literatura numismatică în legătură cu structura tezaurelor monetare din sec. IV din Banat⁹. Fiind vorba de 21 monede, număr neînsemnat în raport cu cele aproximativ 2750 de monede, câte presupune greutatea inițială a tezaurului (7 kg)¹⁰, nu ni se pare oportun să extindem concluziile privind structura lotului de la Pojejena asupra întregului tezaur.

Descoperirea în 1883 la Pojejena a unui tezaur monetar din sec. IV nu este singulară. În diferite puncte ale localității s-au descoperit de-a lungul timpului numeroase monede din sec. IV, de epocă constantiniană, îndeosebi de la Constantius II, Constans, Constantius Gallus și Iulianus¹¹. Aceste descoperiri monetare trebuie puse în legătură cu așezarea romană de aici din sec. III-IV¹² și cu castrul roman din sec. II-III¹³, posibil reutilizat în epoca târzie¹⁴. Dealtfel, abundența descoperirilor monetare romane târzii în partea de sud a Banatului, pe linia Dunării, este bine cunoscută, constituind un argument în plus pentru continuarea stăpânirii romane în această zonă și în cursul secolului IV.

martie 2000

¹ Berkeszi I. 1907, p. 35.

² D. Protase 1966, pp. 176-177, nr. 111 și nota 532; E. Chirilă-N. Gudea-I. Stratan 1974, p. 69, nr. 15; C. Preda 1975, p. 476 și nota 286; D. Bălănescu 1982, p. 382 și nota 30; V.M. Butnariu 1988, p. 186, nr. 29; D. Protase 2000, p. 243, nr. 455 și nota 2.

³ Berkeszi I. 1907, p. 35.

⁴ *TRÉT*, SN, XXIV, 1-2, 1908, p. 159. Vezi și Fl. Medeleț-N. Toma 1997, p. 89 și nota 784.

⁵ Putnoký Miklós (1852-1935). S-a născut la București în 1852. A obținut diploma de bacalaureat la Liceul din Sibiu, apoi, în 1876 diploma de licență în filosofie la Universitatea din Cluj-Napoca. A activat ca profesor la Liceul din Sibiu timp de 17 ani (printre elevii săi s-a numărat și Octavian Goga). Între 1892-1913 a fost directorul Liceului Maghiar de Stat din Lugoj (azi Liceul "Coriolan Brediceanu"). În 1904 a înființat la Lugoj "Fundatia Putnoký Miklós" pentru ajutorarea copiilor profesorilor. Pe lângă activitatea pedagogică, s-a remarcat și printr-o importantă activitate literară. A fost unul dintre primii traducători în limba maghiară a unor poeți români (Mihai Eminescu, Carmen Sylva). Este autorul unui important dicționar român-maghiar, maghiar-român (1896) și al mai multor manuale școlare. A murit la Lugoj în 1935. Vezi Bakk M.-Király R. 1998, pp. 16-17, 23-24.

⁶ În plus, deși Berkeszi afirma - pe baza informației lui Putnoký - că tezaurul a intrat în patrimoniul muzeului din Lugoj, în prezent tezaurul nu se află în colecția numismatică a acestui muzeu. Mulțumesc încă o dată colegei Sipos Ibolya de la Muzeul de Istorie, Artă și Etnografie din Lugoj pentru această informație.

⁷ Oricum, în ambele cazuri este vorba de dinastia constantiniană.

⁸ Vezi Catalogul monedelor, nr. 16.

⁹ Este vorba de acele tezaure și loturi monetare din sec. IV din Banat, care au fost publicate **sistematic** (cu un catalog complet al monedelor, incluzând pentru fiecare piesă atelierul monetar, tipul monetar, emitentul, nominalul, numărul de catalog și perioada de emitere). Din numărul mare de tezaure monetare din sec. IV, descoperite în Banat în sec. XIX-XX, doar 11 tezaure și loturi corespund acestui criteriu: **Dalboșeț** (N. Gudea 1973, pp. 53-60); **Jupa-Tibiscum, Orșova I și Orșova II** (E. Chirilă-N. Gudea-I. Stratan 1974); **Răcășdia I** (N. Gudea 1975 a, pp. 183-190); **Răcășdia II** (N. Gudea 1981, pp. 483-490); **Răcășdia III** (D. Bălănescu-N. Gudea 1983, pp. 485-488); lotul de monede de la **Moldova Veche - "Flotații"** (E. Chirilă-N. Gudea 1972, p. 714); **Moldova Veche - "Vinograda"** (D. Bălănescu 1982, pp. 375-385); **Moldova Nouă** (N. Gudea-R. Ardevan-N. Toma 1997, pp. 83-112). Vezi în acest sens și Nicoleta Toma, *Analiza structurală a unor tezaure monetare de sec. IV p.Chr. din Banat*, referat pentru doctorat, depus la rectoratul Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca (în 1998), în care sunt analizate cele 11 tezaure și loturi monetare amintite mai-sus. Acestora li se adaugă încă un lot de monede romane târzii publicat sistematic: **Răcășdia IV** (V. Suciu 1998, pp. 181-185).

¹⁰ Greutatea totală a celor 21 de monede este 53,38 g. Dacă luăm această greutate ca bază de calcul, putem aproxima că la o greutate a tezaurului de 7 kg (7000 g) ar fi corespuns cca 2750 monede.

¹¹ Berkeszi I. 1907, p. 35; Al. Borza 1943, pp. 82-83; D. Protase 1966, p. 177, nr. 112 și nota 533; N. Gudea 1971, p. 142, nr. 4-8 și nota 9; E. Chirilă-N. Gudea 1972, p. 716, nr. 1 și 10; B. Mitrea 1972 a, p. 145, nr. 80; B. Mitrea 1972 b, p. 371, nr. 80; B. Mitrea 1973 a, p. 150, nr. 77; B. Mitrea 1973 b, p. 414, nr. 77; E. Chirilă-N. Gudea-I. Stratan 1974, p. 74, nr. 36; C. Preda 1975, p. 477 și nota 286; D. Bălănescu 1984, p. 132, nr. 16 b; V.M. Butnariu 1987, p. 130, nr. 84; V.M. Butnariu 1988, p. 159, nr. 143; D. Benea 1996, p. 279, nr. 137; D. Protase 2000, p. 243, nr. 455 și nota 3.

¹² Pojejena: așezare din sec. III-IV, descoperiri monetare și fibule din sec. III-IV (O. Bozu-G. El Susi 1987, p. 241, nr. 48; D. Benea 1996, p. 279, nr. 137).

¹³ *IDR*, III/1, p. 39, vezi Pojejena cu bibliografia.

¹⁴ D. Tudor 1958, pp. 376-378; E. Chirilă-N. Gudea-I. Stratan 1974, p. 90 și nota 101; N. Gudea 1975 b, p. 340; N. Gudea 1982, p. 107, nr. 17; ECR 1982, p. 595 (Pojejena); D. Benea 1996, p. 279, nr. 137.

ABREVIERI ȘI BIBLIOGRAFIE

- ActaMN* *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca.
AnB *Analele Banatului*, Timișoara.
Apulum *Apulum*, Alba-Iulia.
ArhMold *Arheologia Moldovei*, Iași - București.
Av. Avers.
- Bakk M.-Király R. 1998 Bakk Miklós, Király Rozália, *Négy évszázad magyar írásbeliség, oktatás és művelődés Lugoson*, în *Lugosi krónika*, Timișoara, 1998, pp. 9-32.
Banatica *Banatica*, Reșița.
 D. Bălănescu 1982 Dana Bălănescu, *Un nou tezaur cu monede romane imperiale din sec. IV descoperit la Moldova Veche (jud. Caraș-Severin)*, în *ActaMN*, XIX, 1982, pp. 375-385.
 D. Bălănescu-N. Gudea 1983 Dana Bălănescu, Nicolae Gudea, *Tezaurul monetar de la Răcășdia (III)*, în *ActaMN*, XX, 1983, pp. 485-488.
 D. Bălănescu 1984 Dana Bălănescu, *Descoperiri monetare din sudul Banatului (I)*, în *SCN*, 8, 1984, pp. 129-136.
 D. Benea 1996 Doina Benea, *Dacia sud-vestică în sec. III-IV*, Ed. de Vest, Timișoara, 1996.
 Berkeszi I. 1907 Berkeszi István, *Délmagyarország éremleletei, TRÉT*, SN, XXIII, 1-2, 1907, pp. 1-49.
 Al. Borza 1943 Alexandru Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943.
 O. Bozu-G. El Susi 1987 Ovidiu Bozu, Georgeta El Susi, *Așezarea romană târzie de la Moldova Veche din punctul "Vinograda-Vlașkicrai" (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 9, 1987, pp. 239-270.
 V. M. Butnariu 1987 Viorel M. Butnariu, *Monedele romane postaureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491). I. Perioada 275-324*, în *ArhMold*, XI, 1987, pp. 113-140.
 V. M. Butnariu 1988 Viorel M. Butnariu, *Monedele romane postaureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491). II. Perioada 324-383*, în *ArhMold*, XII, 1988, pp. 131-196.
 E. Chirilă-N. Gudea 1972 Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, *Descoperiri monetare antice în Banat*, în *Apulum*, X, 1972, pp. 713-717.
 E. Chirilă-N. Gudea-I. Stratan 1974 Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Ioan Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Lugoj, 1974.
Dacia (N.S.) Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, (seria nouă), București.
Drobeta Drobeta, Drobeta - Turnu Severin.
 ECR 1982 *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982.
 FH Falling Horseman.
 FTR Fel Temp Reparatio.
 N. Gudea 1971 Nicolae Gudea, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Banat*, în *Banatica*, I, 1971, pp. 139-143.
 N. Gudea 1973 Nicolae Gudea, *Tezaurul monetar de la Dalboșeț, secolul IV*, în *Tibiscus*, II, 1973, pp. 53-60.
 N. Gudea 1975 a Nicolae Gudea, *Tezaurul monetar de la Răcășdia*, în *ActaMN*, XII, 1975, pp. 183-190.
 N. Gudea 1975 b Nicolae Gudea, *Date noi despre castrul roman de la Pojejena*, în *Banatica*, 3, 1975, pp. 333-343.
 N. Gudea 1981 Nicolae Gudea, *Tezaurul monetar de la Răcășdia (II) din sec. IV e.n.*, în *ActaMN*, XVIII, 1981, pp. 483-490.
 N. Gudea 1982 Nicolae Gudea, *Despre granița de nord a provinciei Moesia I și sectorul vestic al frontierei de nord a provinciei Dacia Ripensis de la 275 la 378 e.n.*, în *Drobeta*, 5, 1982, pp. 93-113.
 N. Gudea-R. Ardevan-N. Toma 1997 Nicolae Gudea, Radu Ardevan, Nicoleta Toma,

Tezaurul monetar de la Moldova Nouă (sec. IV p.Chr.), în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, V, 1997, pp. 83-112.

- IDR III/1 *Inscripțiile Daciei Romane*, (Ioan I. Russu și colab.), vol. III/1, București, 1977.
- LRBC *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324-498*, Part I: P.V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of the House of Constantine. A.D. 324-346*, Part II: R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire. A.D. 346-498*, Londra, 1965.
- Fl. Medeleț-N. Toma 1997 Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică, 1872-1918*, vol. I, Ed. Mirton, Timișoara, 1997.
- B. Mitrea 1972 a Bucur Mitrea, *Descoperiri de monede antice și bizantine în RSR (XV)*, în *SCIV*, 23, 1972, 1, pp. 133-147.
- B. Mitrea 1972 b Bucur Mitrea, *Découvertes de monnaies antiques et byzantines dans la République Socialiste de Roumanie (XV)*, în *Dacia (N.S.)*, XVI, 1972, pp. 359-374.
- B. Mitrea 1973 a Bucur Mitrea, *Descoperiri de monede antice și bizantine în RSR (XVI)*, în *SCIV*, 24, 1973, 1, pp. 133-152.
- B. Mitrea 1973 b Bucur Mitrea, *Découvertes de monnaies antiques et byzantines dans la République Socialiste de Roumanie (XVI)*, în *Dacia (N.S.)*, XVII, 1973, pp. 399-416.
- Off. Officina.
- C. Preda 1975 Constantin Preda, *Circulația monedelor romane postauréliene în Dacia*, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, pp. 441-486.
- D. Protase 1966, Dumitru Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966.
- D. Protase 2000, Dumitru Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. II, *Dacia postromană până la slavi* Cluj-Napoca, 2000.
- RIC VII *The Roman Imperial Coinage* (ed. C.H.V. Sutherland, R.A.G. Carson), vol. VII: Patrick M. Bruun, *Constantine and Licinius. A.D. 313-337*, Londra, 1966.
- RIC VIII *The Roman Imperial Coinage* (ed. C.H.V. Sutherland, R.A.G. Carson), vol. VIII: J.P.C. Kent, *The Family of Constantine I. A.D. 337-364*, Londra, 1981.
- Rv. Revers.
- SCIV *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, București.
- SCIVA *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, București.
- SCN *Studii și Cercetări de Numismatică*, București.
- V. Suciu 1998 Viorica Suciu, *Un nou lot de monede din tezaurul de la Răcășdia, județul Caraș-Severin*, în *Apulum*, XXXV, 1998, pp. 181-185.
- Tibiscus *Tibiscus*, Timișoara.
- TRÉT *Történelmi és Régészeti Értesítő*, Temesvár (Timișoara).
- D. Tudor 1958 Dumitru Tudor, *Garnizoane romane pe malul bănățean al Dunării în sec. IV e.n.*, în *SCIV*, IX, 1958, 2, pp. 373-379.

A LATE ROMAN COIN SET FROM POJEJENA, CARAȘ-SEVERIN COUNTY

Summary

In the numismatic collection of the Museum of Banat in Timișoara one can find a set of Late Roman bronze coins, dated to the 4th c. AD, supposed to be discovered at Pojejena, Caras-Severin County (inventory no. 225). No other details are known about their provenance.

In August 7, 1883, in an area known as "Tifun" of the Pojejena settlement, a large, 4th c. AD treasure had been found, consisting of bronze coins at-

tributed to Constantine, Constantius, Constans and Julian. Berkeszi Istvan had written in his 1907 numismatic repertoire that the treasure belonged at the time to the museum in Lugoj and that the museum in Timișoara had got other 18 coins (notes 1 to 3). Putnoky Miklos, the director of the Lugoj High School, had donated the 18 coins to the Museum of Banat in 1907 (Notes 4 – 5).

Given her analysis, the author concludes as highly probable that the 21 presented coins compose in fact the set donated in 1907 to the Museum of Banat, even if the number of coins differs. This implies the fact that these coins are very probably part of the treasure discovered at Pojejena in 1883.

Sixteen out of the twenty-one coins could have been determined, while the other five can only partially be determined. The complete list of the coins is presented in the Catalogue. The ordering of the coins, since they represent a coherent set has been made according to the mints, and within these categories, according to monetary types and issuers. The structure of the set is presented in the Table 1 to 3 of the Appendices.

The coins from Pojejena are not rare or unknown issues, except for the piece no. 16, which is not mentioned in the LRBC and differs from those in RIC. Three of the coins (nos. 17, 20 and 21) can possibly be counterfeits.

Out of the 16 determined coins, 9 have been minted at Sirmium, 3 at Siscia and 1 at Thessalonica. Out of the entire 21 pieces set, 11 have been issued by Constantius II, 4 by Constantius *Gallus* and 3 by Julian. The *FEL TEMP REPARATIO*, *Falling Horseman* type evidently prevails. Out of 18 pieces of this type, 13 can be assigned to the span between 351 and 354, when Constantius II had Constantius *Gallus* as co-regnant. These determinations are in agreement with the observations made regarding the structure of the 4th monetary treasures from Banat (Note 9).

Pojejena is well known as the site where numerous 4th century discoveries have been made (Note 11). These monetary finds must be connected with the 3rd – 4th centuries settlement located here (Note 12) and the 2nd – 3rd centuries Roman fort (Note 13). This fort had probably not been in use later (Note 14).

The abundance of the monetary findings dated to the 4th c. in the Danube area points to a prolongation of the Roman domination in southern Banat also during the 4th c.

CATALOGUL MONEDELOR

SISCIA

CONSTAN-TINOPOLIS, Victory on prow

1. AE ↓ 17,9 x 17,4 mm; 1,78 g
LRBC, I, 751, off. B, perioada II, anii 330-335
RIC, VII, p. 456, nr. 241, anii 334-335
nr. inv. 225/1; Av. corodat.

•BSIS•

FEL TEMP RE-PARATIO, FH 3

Constantius Gallus

2. AE 2 ↓ 20,5 x 20,7 mm; 3,55 g
LRBC, II, 1207, off. B, anii 351-354
RIC, VIII, p. 374, nr. 337, anii 351-355, seria II
nr. inv. 225/2.

*BSIS ∪

3. AE 2 ↑ 21,5 x 21,8 mm; 4,52 g
LRBC, II, 1217, off. Δ, anii 351-354
RIC, VIII, p. 375, nr. 347, anii 351-355, seria II
nr. inv. 225/3.

I |
ΔSIS•S•

SIRMIUM

FEL TEMP RE-PARATIO, FH 3

Constantius II

4. AE 2 ↙ 20,5 x 20,8 mm; 4,89 g
LRBC, II, 1596, off. A, anii 351-354
RIC, VIII, p. 387, nr. 38, anii 351-355, grupa II, seria II
nr. inv. 225/4.

L
ASIRM

FEL TEMP-REPARATIO, FH 3

Constantius II

5. AE 3 ↑ 16,8 x 17,5 mm; 2,42 g
LRBC, II, 1603 sau 1605, off. A, anii 351-354
RIC, VIII, p. 388, nr. 48 sau 52, anii 351-355, seria III
nr. inv. 225/5; exerga ușor ciobită.

ASIR[M] sau
ASIR[M•]

6. AE 3 ↓ 18,5 x 16,4 mm; 2,18 g
LRBC, II, 1603 sau 1605, anii 351-354 [?SIR]M sau
RIC, VIII, p. 388, nr. 48 sau 52, anii 351-355, seria III [?SIR]M[•]
 nr. inv. 225/6; Rv. deteriorat, lipsește o parte din exergă.

7. AE 3 ↙ 16,1 x 15,4 mm; 2,39 g
LRBC, II, 1605, off. B, anii 351-354
RIC, VIII, p. 388, nr. 52, anii 351-355, seria III BSIRM•
 nr. inv. 225/7.

8. AE 3 ↗ 17 x 16,8 mm; 2,57 g
LRBC, II, 1605, anii 351-354
RIC, VIII, p. 388, nr. 52, anii 351-355, seria III [?]SIRM•
 nr. inv. 225/8.

Constantius Gallus

9. AE 3 ↑ 17,8 x 18,2 mm; 2,25 g
LRBC, II, 1606, off. A, anii 351-354
RIC, VIII, p. 388, nr. 53, anii 351-355, seria III ASIRM•
 nr. inv. 225/9.

FEL TEMP-REPARATIO, FH 3

Iulianus

10. AE 3 ↑ 18,2 x 18,4 mm; 2,71 g
LRBC, II, 1611, off. B, anii 355-361 [M]
RIC, VIII, p. 390, nr. 74 BSIRM•
 nr. inv. 225/10.

11. AE 3 ↑ 16,9 x 17 mm; 2,43 g
LRBC, II, 1611, off. B, anii 355-361 [M]
RIC, VIII, p. 390, nr. 74 BSIRM•
 nr. inv. 225/11.

12. AE 3 ↑ 18 x 18,5 mm; 2,84 g
LRBC, II, 1611, anii 355-361 [M]
RIC, VIII, p. 390, nr. 74 [?S]IRM•
 nr. inv. 225/12; exerga ruptă.

THESSALONICA

GLORIA EXERCITUS (2 standards)

Constantinus II

13. AE $\searrow$ 17,9 x 17,7 mm; 1,70 g
LRBC, I, 836 sau 841, perioada II, anii 330-335
RIC, VII, p. 524, nr. 184, anii 330-333 sau
p. 526, nr. 199, anii 335-336
nr. inv. 225/13; Rv. aproape ilizibil.

SMTS[?]

FEL TEMP-REPARATIO, FH 3

Constantius II

14. AE 3 $\nearrow$ 16,5 x 17,5 mm; 2,82 g
LRBC, II, 1681, anii 351-354
RIC, VIII, p. 419, nr. 189, grupa III, anii 350-355
nr. inv. 225/14; exerga complet ştearsă.

€ |
[SMTS]

HERACLEA THRACICA

FEL TEMP-REPARATIO, FH 3

Constantius II

15. AE 3 $\uparrow$ á 16,1 x 15,2 mm; 2,55 g
LRBC, II, 1900, off. B, anii 351-354
RIC, VIII, p. 436, nr. 90, anii 351-355, grupa III
nr. inv. 225/15; flan oval, mai mic decât matriţa.

SMHB

CYZICUS

FEL TEMP RE-PARATIO, FH 3

Constantius Gallus

16. AE 3 $\uparrow$ 17,4 x 17,5 mm; 1,84 g
LRBC, –, off. B sau €
Cf. RIC, VIII, p. 498, nr. 106, grupa III, anii 351-354, seria III, SMKB sau
dar TEMP RE-PARATIO SMK€
nr. inv. 225/16.

Constantius II

17. AE 3 ↑ 19,5 x 17,3 mm; 2,16 g

FTR, FH 3, Sirmium

LRBC, II, 1607, anii 351-354

RIC, VIII, p. 388, nr. 50, anii 351-355, grupa II, seria III
sau Thessalonica,

LRBC, II, 1681, anii 351-354

RIC, VIII, p. 419, nr. 189, anii 350-355, grupa III

Rv. tocit, exerga cu litere ciudate

nr. inv. 225/17; posibil fals.

Ev |

[BSIRM]

E |

[SMTS]

Observație: Reversul monedei, tocit și ilizibil, nu permite determinarea sigură a literei din câmp și nici a atelierului monetar.

18. AE ⚡ 17,1 x 17 mm; 2,09 g

Constantinopolis, Victory on prow

Av. și Rv. corodat, exerga ilizibilă

nr. inv. 225/18.

Constantius II

19. AE 3 ⚡ 16 x 15,3 mm; 2,26 g

FTR, FH 3, anii 351-354

nr. inv. 225/19; exerga lipsește.

20. AE 3 ↓ 18 x 16,4 mm; 1,90 g

FTR, FH 3; litera M în câmp; anii 355-361

nr. inv. 225/20; exerga distrusă; posibil fals.

21. AE 3 ↘ 15,4 x 14,3 mm; 1,53 g

FTR, FH (3?), anii 351-361

Rv. aproape ilizibil, exerga distrusă

nr. inv. 225/21; posibil fals.

Tabelul 1.

Distribuția monedelor pe ateliere monetare și ani de emitere

(Cf. LRBC)	330-335	351-354	355-361	351-361	Nedatabile	Total
Siscia	1	2				3
Sirmium		6	3			9
Thessalonica	1	1				2
Heraclea Thrac.		1				1
Cyzicus		1				1
Nedeterminabile		2	1	1	1	5
Total	2	13	4	1	1	21

Tabelul 2.

Distribuția monedelor pe ateliere monetare și emitenți

	<i>Constantinus II</i>	<i>Constantius II</i>	<i>C. Gallus</i>	<i>Iulianus</i>	Urbs Constantinopolis	Total
Siscia			2		1	3
Sirmium		5	1	3		9
Thessalonica	1	1				2
Heraclea Thrac.		1				1
Cyzicus			1			1
Nedeterminabile		4			1	5
Total	1	11	4	3	2	21

Tabelul 3.

Distribuția monedelor pe emitenți și ani de emitere

(Cf. LRBC)	330-335	351-354	355-361	351-361	Nedatabile	Total
<i>Constantinus II</i>	1					1
<i>Constantius II</i>		9	1	1		11
<i>C. Gallus</i>		4				4
<i>Iulianus</i>			3			3
<i>Constantinopolis</i>	1				1	2
Total	2	13	4	1	1	21

1

2

3

4

Planșele I-V: Monedele romane târzii din lotul de la Pojejena, jud. Caraș-Severin;
(numerele corespund cu cele din catalog).

5

6

7

8

Pl. II

9

10

11

12

Pl. III

13

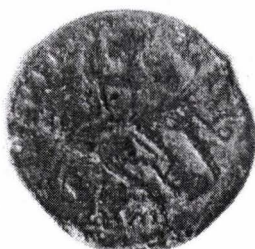
14

15

16

Pl. IV

17

18

19

20

21

Pl. V

PRINCIPALELE REZULTATE ALE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE LA TIMIȘOARA – FREIDORF ÎNTRE ANII 1994 – 1998

Mircea Mare

Prezentare generală

Situl arheologic de la Timișoara – *Freidorf* se află localizat la ieșirea din acest cartier, lângă șoseaua de legătură cu Calea Șagului și D.N. 59 (Stamora – Moravița), pe marginea stângă a șoselei, pe un teren agricol aflat la cca. 200 m în spatele străzii A. Bacalbașa (Pl. I).

Până târziu în evul mediu zona joasă cuprinsă între râurile Bega și Timiș era acoperită de numeroase bălți alimentate de brațe ale acestor râuri, astfel că așezările umane erau situate pe grinduri pentru a fi protejate, în principal, de calamități naturale.

Într-o astfel de poziție se află și situl arheologic de la Timișoara – *Freidorf*, care avea alături o baltă, drenată prin canale construite recent, dispuse la est și sud de terenul în discuție. Pe această zonă mai înaltă se află situl arheologic, care ocupă o suprafață de aproximativ 150 x 100 m.

Poziția naturală favorabilă explică succesiunea de locuire: eneolitic, daco-roman, prefeudal și utilizarea terenului cercetat drept necropolă (sec. V p.Chr.).

Istoricul cercetărilor

Descoperirea sitului arheologic de la Timișoara – *Freidorf* se datorează cercetărilor de teren efectuate de Gh. Lazarovici, Fr. Resch și C. Gherman în anul 1982¹.

Cu acest prilej a fost recoltată ceramică lucrată cu mâna și la roată, datată în sec. III-IV, cât și ceramică prefeudală, lucrată cu mâna, datată în sec. VIII-IX².

Tot din perimetrul acestei stațiuni au fost recuperate fragmente din scheletul unei persoane adulte și din cel al unui copil³.

În anul 1984, lucrările efectuate în zonă pentru amplasarea unei conducte au dezvelit și parțial au distrus mai multe locuințe, gropi de provizii și un

mormânt de adult⁴. Ca urmare, în același an, un colectiv de la Muzeul Banatului, condus de dr. Doina Benea, a efectuat un sondaj la nord de șanțul conductei.

Muzeul Banatului a trecut la cercetări arheologice sistematice începând cu anul 1986. Colectivul a fost format din Doina Benea, șef de șantier și Mircea Mare și a funcționat în această formulă în perioada 1986 – 1989 și 1992 – 1993.

Cercetările efectuate au vizat îndeosebi partea mai înaltă a promontoriului, ca fiind zona cu cea mai mare densitate de locuire.

În perioadele menționate au fost trasate și executate un număr de 6 secțiuni paralele și casele aferente, în zona aflată la sud de traseul conductei, la care se adaugă încă un sondaj, localizat la nord de conductă, efectuat în anul 1992⁵.

Rezultate publicate ale cercetărilor (1986 – 1993)

Rezultatele cercetărilor din situl arheologic de la Timișoara – *Freidorf*, îndeosebi cele privitoare la așezarea daco-romană de sec. II – III p.Chr. au fost publicate de D. Benea în 1996⁶.

Descoperirile efectuate în perioada anilor 1986 – 1993 s-au concretizat într-un număr de 7 locuințe (3 locuințe de suprafață și 4 bordeie), 12 gropi de provizii, 8 gropi menajere, un cuptor de olar și un cuptor menajer în aer liber⁷.

Locuințele descoperite în așezare au dimensiuni relativ modeste. Locuințele de suprafață au formă dreptunghiulară și baza la adâncimi mici, cuprinse între 0,40 și 0,80 m⁸.

Locuințele de tip bordei erau de formă patrulateră cu colțurile rotunjite sau ovală, cu baza la cca. 1 m sub stratul de cultură antică⁹.

Anexele gospodărești sunt reprezentate prin două vetre de foc; una a fost descoperită în interiorul unei locuințe – bordei, fiind construită dintr-un strat de pietre de râu suprapus de un strat de lut, iar cealaltă era o vatră exterioară, din chirpici, de formă rotundă¹⁰.

În anul 1993 a fost descoperit un cuptor de olar, de formă cvasi – rotundă, fără placă de reverberație, având în interior un suport din lut în formă de cruce, realizat din suluri pline, rotunde¹¹.

Gropile de provizii, în număr de 12, au fost descoperite în imediata apropiere a bordeielor, fiind folosite după defazectare ca gropi menajere. Au avut formă cilindrică, mai rar ovală sau tronconică¹². Cele 8 gropi menajere aveau formă cilindrică sau de clopot, cu baza ușor albiată și adâncimi mai mici, de până la 0,50 m¹³.

Inventarul arheologic al așezării daco-romane constă mai ales din ceramică. Ponderea cea mai importantă o are ceramica cenușie fină, lucrată la roată, urmată de ceramica maronie, din pastă grosieră, lucrată cu mâna; în cantități foarte reduse s-a descoperit ceramică roșie, provincială, fragmente de amfore și de *terra sigillata*¹⁴.

Materialul ceramic descoperit în așezare a permis reconstituirea unor vase,

cum ar fi oala – borcan, cești lucrate cu mâna și străchini realizate din pastă cenușie, dar și a unor fusaiole, ș.a.¹⁵.

Inventarul metalic din așezare constă din câteva lame de cuțit din fier, de mici dimensiuni, o fibulă romană de bronz, cu piciorul întors pe dedesubt (sec. IV p.Chr.) și o fibulă similară, într-o variantă mai timpurie (a doua jumătate a sec. II – sec. III p.Chr.)¹⁶.

Analiza complexelor arheologice și a materialului descoperit, în special a ceramicii, a fragmentelor de râșniță, a resturilor osteologice și a unor unelte agricole o determină pe autoare să concluzioneze că așezarea de sec. II – III de la Timișoara – *Freidorf* a avut un pregnant caracter agrar - pastoral¹⁷.

Este menționată existența unor morminte de înhumăție germanice, datate în prima jumătate a sec. V p.Chr. sau chiar la sfârșitul sec. IV p.Chr.¹⁸.

Rezultate ale cercetărilor efectuate între anii 1994 – 1998

Din anul 1994, în colectivul de cercetare al șantierului arheologic de la Timișoara – *Freidorf* a rămas Mircea Mare, care a beneficiat între 1994 – 1996 de colaborarea d-rei Nicoleta Toma (Muzeul Banatului, Timișoara).

În campaniile anterioare anului 1994 secțiunile au fost trasate începând din marginea de vest a platoului, fiind dispuse, paralel, spre est și au acoperit, fără să epuizeze, o bună parte din suprafața sitului arheologic (Pl. II). Ca urmare, noul colectiv a decis să continue spre est, în același sistem, cercetarea suprafeței sitului.

În perioada 1994 – 1997 secțiunile trasate au fost paralele, având aceleași dimensiuni (10 x 1,5 m), la care s-au adăugat în fiecare an casetele aferente, necesare dezvelirii integrale a unor complexe. Excepție face anul 1998, când secțiunea a avut dimensiunile de 15 x 1,5 m și a fost practică perpendicular pe limita de nord a secțiunilor efectuate între anii 1986 – 1987.

În anul 1994 a fost practică o secțiune – S₁/1994 – în prelungirea secțiunii S₁/1993, având drept scop, în principal, dezvelirea și studierea mai amănunțită a cuptorului de olar, protejat și conservat *in situ* în acel an. Cu acest prilej au mai fost dezvelite patru gropi de provizii dezafectate datând din sec. III – IV.

În campania din anul 1995 au fost descoperite o locuință preistorică – atribuită culturii Baden -, un mormânt de înhumăție ce poate fi atribuit secolelor IV – V și două gropi de provizii dezafectate datând din sec. III – IV (Pl. III).

În campania 1996 a fost dezvelită o porțiune dintr-un șanț (canal) care se adâncea până la 0,80 m față de nivelul actual de călcare și în umplutura căruia s-au găsit fragmente ceramice aparținând sec. III – IV.

În campania 1997 a fost descoperit un cuptor menajer și o groapă de provizii dezafectată, ambele aparținând, pe baza ceramicii găsite în context, secolelor III – IV.

Secțiunea trasată în anul 1998 la limita de nord a promontoriului a avut drept scop stabilirea marginii de nord a sitului arheologic. În secțiunea lungă de 15 m au fost descoperite doar două gropi de provizii dezafectate, care conțineau fragmente ceramice databile în sec. III – IV.

Stratigrafia

În situl arheologic de la Timișoara – *Freidorf* au fost depistate mai multe nivele de locuire: eneolitic (cultura Baden) și daco-roman (sec. III – IV), concludent reprezentate prin diverse complexe arheologice, un subțire și intermitent nivel prefeudal (sec. VII – VIII) – reprezentat prin câteva fragmente ceramice, dar și o necropolă de înhumăție databilă la finele sec. IV și începutul sec. V p.Chr.

Stratigrafia generală a zonei a fost prezentată de Doina Benea în 1996¹⁹.

Secțiunile efectuate între anii 1994 – 1998 impun câteva precizări stratigrafice, datorită amplasării lor la periferia sitului arheologic. Astfel, situația stratigrafică prezentată anterior nu a fost evidențiată în toate secțiunile. În campaniile din 1994, 1995 și 1998 au fost depistate două nivele de locuire (cel eneolitic și daco-roman), în vreme ce în 1996 și 1997 a fost depistat doar nivelul de locuire daco-roman.

Nivelul de humus actual – cuprins între 0 și 0,20/0,25 m – conține de regulă fragmente ceramice daco-romane și doar pe alocuri, sporadic, câteva fragmente ceramice prefeudale.

Între 0,20/0,25 – 0,60 m este documentat nivelul de locuire daco-romană, cel mai bine reprezentat prin descoperirea unor complexe arheologice și ceramică. În zona cercetată nu a putut fi documentat un al doilea nivel de locuire daco-roman.

Nivelul eneolitic este situat, cu mici variații, între 0,65 – 0,85 m și conține complexe (locuințe) și fragmente ceramice.

De la adâncimea de 0,90 m se delimitează clar stratul de lut, steril din punct de vedere arheologic.

Groapa mormântului de înhumăție (datat la începutul sec. V p.Chr.) străpunge nivelele prezentate mai sus, coborând în steril până la 1,24 m față de nivelul actual de călcare.

În secțiunile practicate la marginea de est ($S_1/1994$) și nord ($S_1/1998$) a sitului apar lentile de lut galben care provin din canalul de desecare, respectiv din șanțul unei conducte recent amplasate.

Complexe de locuire și amenajări utilitare

Locuințe

În anul 1995, la capătul de sud-est al secțiunii $S_1/1995$, între m 7 și 10 a fost dezvelită o porțiune dintr-o locuință preistorică (cultura Baden), notată B_1 , încadrată cronologic și cultural pe baza fragmentelor ceramice tipice din

umplutură. Datorită faptului că în secțiunea S₁/1995 au fost surprinse o latură și un colț al acestei locuințe, se poate presupune că aceasta avea o formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite. Adâncimea medie a bazei locuințe se afla la 1,10 m față de nivelul actual de călcare (Pl. III).

Cuptoare

În anul 1997, spre capătul de nord-vest al secțiunii S₁/1997 au apărut urmele unui complex arheologic, sub forma unui brâu din lut ars, de formă semicirculară. Prin practicarea unei casete a fost degajată o instalație de foc, de formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite și dimensiunile de 3,20 x 1,45 m. Spre vest, instalația dispunea de o podină din lut ars – o platformă de încărcare, continuată cu vatra propriu-zisă, ce coboară în pantă de la 0,35 la 0,70 m la bază. Cuptorul dispunea de un perete median cu grosimea de 0,20 – 0,25 m, care împărțea vatra de foc în două încăperi, cea din spate fiind de mai mici dimensiuni. Grosimea pereților exteriori ai cuptorului era cuprinsă între 0,30 – 0,40 m. pe fundul și pe marginile interioare ale cuptorului s-au găsit fragmente de chirpici cu urme de nuiete, provenind de la bolta prăbușită a acestuia, urme din care rezultă că nuietele de sprijin pentru boltă aveau grosimea de până la 3 cm.

Considerăm că aveam de-a face cu un cuptor menajer în aer liber, cu perete median, fără placă de reverberație, săpat în stratul de lut viu (Pl. IV/1).

Cuptorul de olar - descoperit în 1993 și conservat *in situ* – a fost dezvelit în 1994, cercetarea aducând date suplimentare asupra acestui complex (Pl. IV/2).

Cuptorul a apărut la adâncimea de 0,65 m de la nivelul actual de călcare. De formă ovală, avea diametrul cuprins între 0,60 și 0,70 m. Datorită adâncimii relativ reduse la care s-a păstrat, nu s-au găsit urme din calotă.

Cuptorul a fost săpat în lutul galben, înălțimea păstrată a acestuia fiind de 0,24 m. pereții sunt lutuiți și fățuiți spre interior.

Cuptorul nu dispunea de placă de reverberație ci de o structură de lut, în formă de cruce. Aceasta era alcătuită din patru suluri pline, din lut, având fiecare un capăt adosat peretelui interior al cuptorului. Aceste suluri par să fi fost rulate, dând impresia de multiplă fățuială. Arderea lor a avut loc în cuptor, după construirea acestuia. Cele patru suluri se sprijineau cu un capăt de peretele interior al cuptorului prin intermediul unor suporturi din lut, alcătuiți din două părți: o bază verticală care susținea un suport orizontal aflat sub fiecare dintre suluri.

În centrul cuptorului, unde se întâlneau cele patru suluri s-a descoperit o perforație verticală, cu diametrul de 4 cm. Prin acest orificiu trecea inițial un suport din lemn – un ax – care a dispărut la prima utilizare a cuptorului, antrenând și o lăsare în jos – o tasare – a părții centrale a cuptorului. Urmele suportului s-au găsit pe fundul camerei de ars.

Prin spațiul de la baza cuptorului și cel aflat între brațele în cruce circula aerul cald, ce făcea posibilă arderea vaselor.

Gura de umplere a cuptorului, de formă boltită, avea o deschidere de cca. 0,40 m, orientată spre est. S-au găsit fragmente prăbușite din bolta gurii cuptorului care, ulterior, în timpul utilizării cuptorului, a fost refăcută, la dimensiuni mai mici. Sub gură, la ieșire, apare un prag mai înalt cu 0,30 m față de baza acestuia.

În vatra cuptorului s-a descoperit un strat de cenușă, care creștea în grosime spre gura acestuia. În cenușă s-au găsit numeroase bucăți de cărbune și un fragment ceramic de la un fund de vas, lucrat la roată, de culoare cenușie, care datează fără rezerve acest cuptor de olar în sec. III – IV p.Chr..

La mică distanță de cuptor – 0,20 m – în dreptul gurii acestuia, se afla groapa pentru alimentare și degajare a cuptorului, care coboară până la 1,35 – 1,40 m.

Pe panta gropii și până la baza ei s-a descoperit cenușă scursă din gura cuptorului și fragmente ceramice de sec. III – IV p.Chr..

Gropi de provizii

În campaniile din anii 1994 – 1998 au fost descoperite un număr de 10 gropi de provizii. Acestea erau săpate în solul viu și, după dezafectare, au fost folosite drept gropi menajere.

Dintre ele, cinci aveau formă cilindrică, trei formă ovală și două formă tronconică (de clopot).

Gropile de tip cilindric aveau diametrul cuprins între 0,40 și 1,40 m și adâncimea între 0,80 și 1,50 m. gropile de formă ovală aveau diametrele cuprinse între 0,80 x 0,90 m și 1,10 x 1,40 m, iar adâncimile variau între 0,85 și 1,40 m. gropile tronconice aveau diametre la gură de 0,80, respectiv 1,15 m iar la bază de 0,90 respectiv 1,40 m. adâncimea acestor gropi era cuprinsă între 0,93 și 1,70 m.

Gropile de provizii descoperite în campaniile din anii 1994 și 1998 se aflau la mică distanță între ele, oarecum grupate, în timp ce gropile din anii 1995 și 1997 era izolate, ceea ce face dificil de stabilit un raport între amplasarea gropilor de provizii și celelalte obiective din cadrul așezării daco – romane.

În umplutura acestor gropi s-au descoperit fragmente ceramice specifice secolelor III – IV p.Chr., oase de animal, mai rar cenușă și chirpici mărunțiți.

În secțiunea din anul 1996 a fost descoperită o porțiune dintr-un șanț care aparținea așezării de sec. III – IV p.Chr. Șanțul, dezvelit pe o lungime de 4,5 m, avea o lățime cuprinsă între 0,30 și 0,60 m și o adâncime de 0,10 – 0,30 m față de nivelul antic de călcare.

Construit în ușoară pantă, șanțul avea un capăt terminat într-o groapă ovală, cu dimensiunile de 1 x 0,65 m. groapa cobora până la 0,85 m față de nivelul actual de călcare. Atât în șanț cât și în groapă au fost găsite fragmente ceramice ce aparțin sec. III – IV p.Chr.

Fiind situat în aceeași zonă a așezării în care se află cuptorul menajer și cuptorul de olar, șanțul descoperit în 1996 poate să fi fost folosit pentru drenajul apei pluviale sau a unor ape reziduale.

Morminte

La capătul de vest al secțiunii S1/1995, la adâncimea de 0,40 m s-a delimitat conturul unui mormânt de înhumăție, numerotat M1/1995 (Pl. III). Acesta era orientat SE – NV, avea formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Lungimea era de 2,05 m iar lățimea era cuprinsă între 0,95 și 0,60 m. Baza gropii mormântului se afla la 1,24 m față de nivelul actual de călcare. În umplutura gropii, care după dimensiuni părea a fi fost executată pentru un adult, au fost descoperite doar câteva fragmente dintr-un craniu aparținând unui nou născut. În imediata apropierea a acestor fragmente de oase umane a fost descoperită o mărgea fragmentară, din pastă de sticlă de culoare roșie, sferică, cu diametrul de 0,8 cm. Prezența mărgelui ne-a ajutat la datarea și încadrarea mormântului M1/1995 alături de celelalte morminte descoperite în campaniile anterioare, ca aparținând grupului de morminte de înhumăție datat la începutul sec. V p.Chr.²⁰.

Ceramica

Materialul ceramic descoperit în situl arheologic de la Timișoara – *Freidorf* aparține epocilor istorice menționate deja în lucrare, dar în proporții diferite.

Cronologic, cel mai vechi material ceramic este cel atribuit eneoliticului, aparținând culturilor Tiszapolgar și Baden (Pl. V/1-4)

Fragmentele ceramice descoperite aparțin categoriilor semifină și fină. Pasta, de culoare brun – cărămidie, conține ca degresant un amestec din cioburi pisate și nisip cu pietricele. Formele ceramice cele mai uzitate aparțin oalelor de tip borcan sau de tip sac și cănițelor.

Remarcăm prezența ornamentelor în relief – butoni și proeminențelor – tipice culturii Tiszapolgar (Pl. V/2) și un fragment de căniță cu toartă și mici incizii semicirculare pe pântec, aparținând culturii Baden (Pl. V/4).

Cele mai multe fragmente ceramice descoperite la Timișoara – *Freidorf* provin din așezarea daco – romană din sec. III – IV p.Chr., ceramica rezultată în campaniile din 1986 – 1993 a făcut deja obiectul unui studiu publicat de D. Benea²¹.

În inventarul ceramic al așezării daco – romane de la Timișoara – *Freidorf* castronul este forma de vas cea mai bine reprezentată. Aceasta acoperă o gamă foarte variată de forme și dimensiuni, de până la cca. 30 cm diametru, corespunzând unei palete largi de utilizări casnice (Pl. VI/1-4, VII/1-4).

Castroanele au corpul tronconic, baza plată (uneori cu suport inelar detașat) și buza înclinată spre interior sau exterior.

Unele castroane, lucrate din pastă cenușie, cu mică în compoziție, având în exterior un slip cenușiu – negricios sau negru (Pl. VI/1-2, VII/2) își au originea în ceramica autohtonă. Alte exemplare, lucrate din pastă fină, cu mică în compoziție, aspre la pipăit, ce pereții de culoare gri (Pl. VI/4, VII/1, 4) sau ocră – cărămidie (Pl. VII/3) sunt de tradiție romană.

Ca decor se poate remarca prezența uneori a unei nervuri sub buza castronului (Pl. VI/1-2).

Au fost descoperite și fragmente de castroane care conțin mai multe orificii făcute în corpul vasului după ardere, servind la “repararea” recipientelor (Pl. VI/4).

Oalele formează o altă categorie importantă a formelor ceramicii (Pl. VIII/1-4, X/3-4). Acestea sunt vase de dimensiuni mijlocii, diametrul la gură fiind cuprins între 12 – 18 cm iar cel la bază între 7 – 9 cm. Majoritatea oalelor sunt de tradiție autohtonă, cu buza dreaptă și corpul bombat spre bază. Ele sunt lucrate din pastă fină, cu mică, uneori cu pietricele ca degresant. Culoarea vaselor variază între gri – deschis (Pl. VIII/1-2) la cenușiu – negricioasă (Pl. VIII/3) și neagră lustruită (Pl. VIII/4). Baza acestora este plană, unele dispunând și de un orificiu central practicat înainte de ardere (Pl. X/4).

La unele exemplare apare un decor lustruit, format din linii paralele orizontale plasate sub buza vasului (Pl. VIII/3-4).

Au fost descoperite și fragmente de oale de tradiție romană. Acestea sunt lucrate din pastă fină, cu mică, aspre la pipăit, de culoare gri – cărămidie. Baza vaselor este prevăzută cu un suport inelar plin (Pl. X/3).

În repertoriul ceramic al așezării daco – romane, *cănille* formează o categorie bine reprezentată (Pl. IX/1-4, X/2).

Unele sunt de factură romană provincială, din pastă fină, cu pereții subțiri, de culoare cărămidie, cu angobă (Pl. IX/4) sau fără (Pl. IX/3), putând fi datate în sec. II – III p.Chr.

Alte căni sunt de tradiție romană, confecționate din pastă gri – roșcată, cu mică în compoziție, aspre la pipăit; pereții sunt cilindrici și apar nervuri sub buză (Pl. IX/2).

S-au descoperit și fragmente de căni de tradiție autohtonă, confecționate din pastă de culoare gri, cu mică în compoziție sau gri – negricioasă; corpul este ușor tronconic, lustruit cu nervuri sub buză (Pl. IX/1) sau globular, cu picior inelar plin (Pl. X/2).

Din nivelul sporadic de cultură atribuit secolelor VII – VIII p.Chr. a rezultat foarte puțin material ceramic, constând în fragmente mici, rulate, de pereți și buze de vas. Ceramica era lucrată la roată, din pastă cărămiziu – maronie, cu degresant din pietricele și mică, cu o ardere inegală (Pl. X/1).

În situl arheologic de la Timișoara – *Freidorf*, pe lângă vasele ceramice, au mai fost descoperite și alte obiecte de uz casnic, cum ar fi fusaiiolele, provenind

atât din nivelul eneolitic (Pl. XI/1-2) cât și din cel daco – roman (Pl. XI/3-4).

Una din fusaiolele din nivelul eneolitic (Pl. XI/1) are o formă cvasi – circulară, confecționată din pastă de culoare brun – roșcată, cu urme de paie în amestec și cu un diametru de 4,4 cm. Cealaltă piesă eneolitică (Pl. XI/2) are formă bitronconică, plată, culoarea negricios – roșcat și un orificiu descentrat; diametrul este 5,6 cm iar grosimea de 2,8 cm.

Ambele fusaiole daco – romane au formă bitronconică și sunt confecționate din pastă fină, cu degresant mărunț. Una din ele (Pl. XI/3), de culoare cărămizie, are dimensiunile de 3,5 x 3,7 cm iar cealaltă (Pl. XI/4), de culoare gri – cărămizie, are dimensiunile de 2,3 x 2,3 cm.

Obiectele din metal aparținând așezării daco – romane sunt foarte puține. Au fost descoperite fragmente din lame de cuțit și cuie, dar și zgură metalică, ceea ce ar susține ideea existenței unui atelier metalurgic în cadrul acestei așezări.

Concluzii

Situl arheologic de la Timișoara – *Freidorf* cuprinde așezări aparținând epocilor eneolitică și daco – romană cât și o necropolă din sec. IV p.Chr.

Locuirea eneolitică este reprezentată de complexe (bordeie și gropi de provizii) și material arheologic caracteristic epocii: ceramică, fusaiole, nuclee și lame de silex.

Pentru locuirea daco – romană, databilă în sec. III – IV p.Chr. materialul arheologic descoperit atestă prezența unei populații ce se ocupa în principal cu agricultura și creșterea animalelor. Pentru practicarea agriculturii stau mărturie fragmentele de râșnițe, semințele carbonizate și gropile pentru păstrarea cerealelor.

Analiza materialului osteologic descoperit îndeosebi în gropile menajere ale așezării atestă atât creșterea animalelor domestice cât și vânătoarea celor sălbatică. Erau crescute mai ales bovine, ovi – caprine și porcine, la care se adaugă, într-o proporție mai mică, cabalinele. Resturile de vânat – cerb, câprior, mistreț – vin să completeze lista ocupațiilor practicate în această comunitate²².

Meșteșugurile casnice – țesutul sau olăritul – sunt dovedite de prezența fusaiolelor și a cuptorului de olar descoperit la periferia așezării.

Bulgării de minereu și zgură, fragmentele unor unelte casnice din metal, par să indice prezența unui atelier metalurgic în cadrul așezării.

Sfârșitul locuirii în zona cercetată s-a produs cu aproximație la mijlocul secolului al IV – lea p.Chr., locul fostei așezări fiind luat, la începutul sec. V, de o necropolă de inhumatie aparținând unor populații alogene (sarmați, gepizi).

Ultimele urme de locuire din acest sit – sunt reprezentate printr-un număr redus de fragmente ceramice – aparțin epocii feudale timpurii și anume secolelor VIII – IX.

Pentru ca imaginea de ansamblu asupra sitului de la Timișoara – *Freidorf* să fie cât mai completă, cercetările de aici vor fi continuate în viitor.

- ¹ Gh. Lazarovici, Fr. Resch, C. Gherman, *Descoperiri arheologice la Timișoara*, în *Banatica*, 7, 1983, p. 35-51.
- ² Idem, p. 39-40.
- ³ Idem, p. 40.
- ⁴ D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III – IV*, Ed. De Vest, Timișoara, 1996, p. 147.
- ⁵ D. Benea, *op.cit.*, p. 214, n. 124 și fig. 39 din Lista ilustrațiilor.
- ⁶ *Ibidem*. În volum, rezultatele cercetărilor de la Timișoara – *Freidorf* sunt incluse într-un context mai larg, cel al descoperirilor de sec. II – IV din Banat (M.M.).
- ⁷ *Ibidem*, p. 147.
- ⁸ *Ibidem*, p. 147.
- ⁹ *Ibidem*, p. 151.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 155.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 175-176.
- ¹² *Ibidem*, p. 156.
- ¹³ *Ibidem*, p. 157.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 294.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 157.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 294.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 125.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 154.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 153-154.
- ²⁰ M. Mare, *Rituri și ritualuri de înmormântare în Banatul românesc în secolele IV – IX*, în *An.B.*, s.n., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 285-306.
- ²¹ D. Benea, *Quelques observations sur la céramique de l'agglomération daco-romaine de Freidorf – Timișoara*, în *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inferieure*, Universitatea de Vest, *Bibliotheca Historica et Archaeologica*, I, Timișoara, 1997, p. 55-76.
- ²² G. El Susi, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 131-137.

THE MAIN RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL CAMPAIGNS FROM *TIMIȘOARA – FREIDORF* (1994-1998)

Summary

The site is located in the southeastern outskirts of the city, on an area with a small central elevation. The archaeological excavations had started in 1986, led at the time by Dr. D. Benea.

The investigations made in the inhabited area pointed the existence of two archaeological layers: an Eneolithic one, assigned to the Baden culture and one assigned to the 3rd – 4th c. AD. Sporadically, ceramics dated to the 7th – 8th c. had been discovered.

Within the same perimeter, graves have been excavated, belonging to migratory people (Sarmatians and Gepids) and dated back to the end of 4th

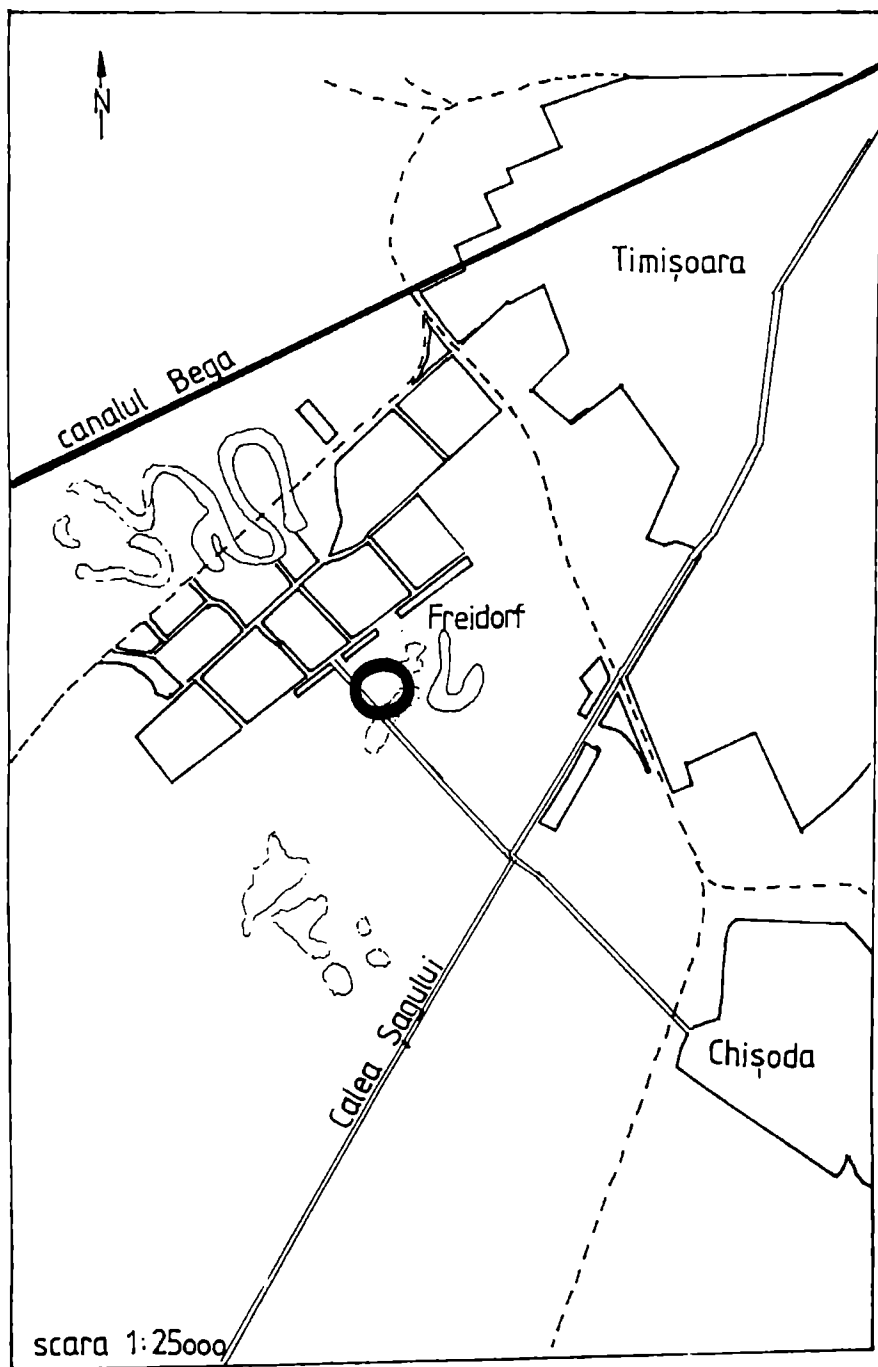
c. and the beginning of 5th c. AD.

The 1994 – 1998 campaigns, directed by the author, led to the discovery of several objectives: an Eneolithic pit-house, associated with Baden characteristic ceramics, an open-air oven and a pottery kiln, of which first elements have been detected in 1993.

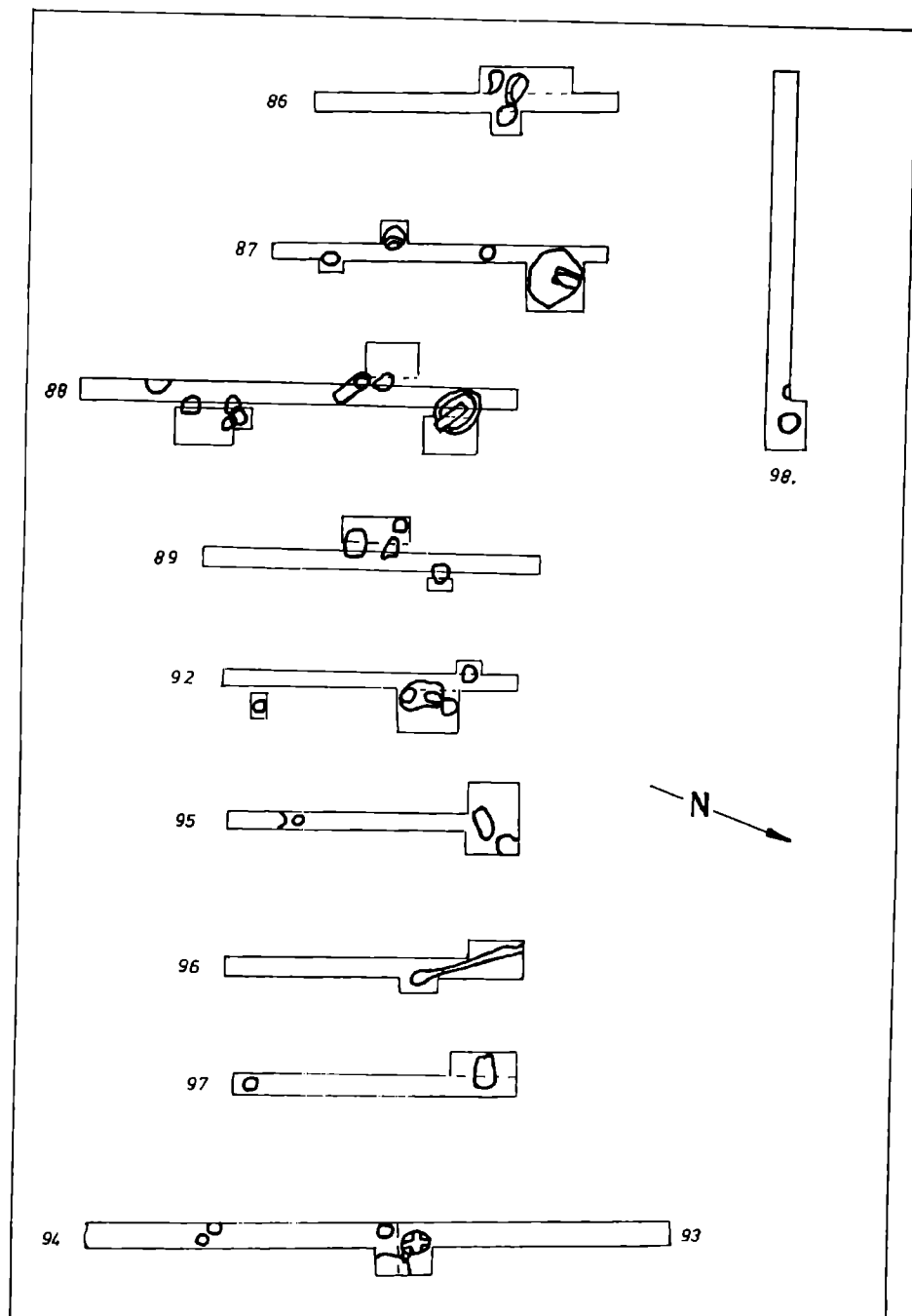
Other cylindrical or bell-shaped pits have been investigated, which had functioned as provisions pits during the 3rd and 4th centuries.

Another grave has also been discovered, containing a child skull and a glass bead typical of the Sarmatian graves.

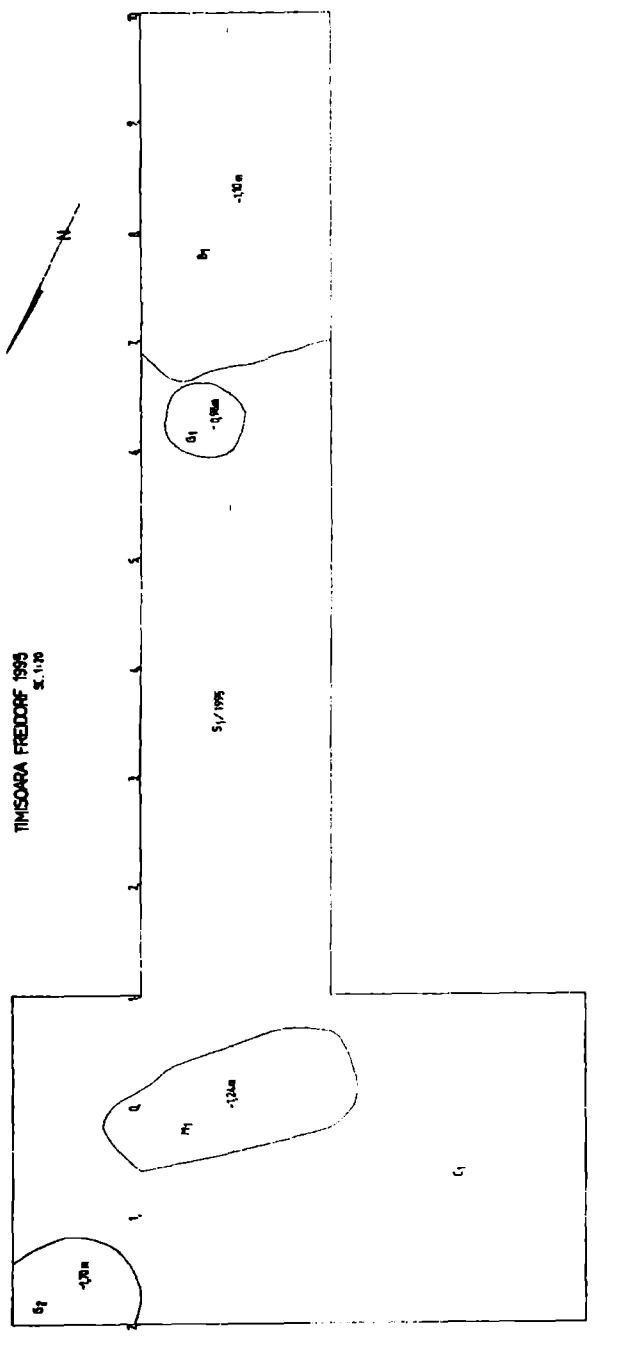
The archaeological investigations of the site will continue in the next years.

Pl. I. Timișoara – Freidorf. Plan de situație

Pl. II. Timișoara – Freidorf. Planul săpăturilor efectuate între anii 1986 – 1998.

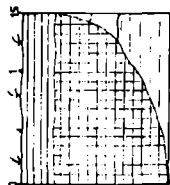
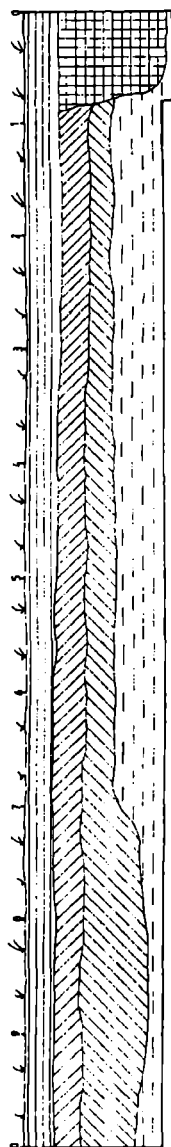

Pl. III/A. Timișoara – Freidorf. Campania 1995. Plan.

TIMIȘOARA - FREIDORF 1995

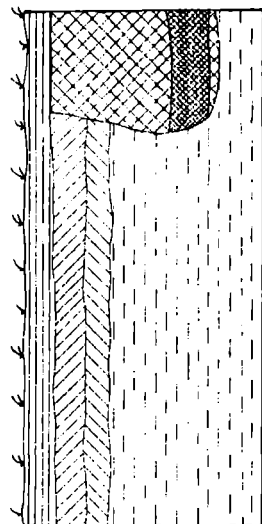
PROFIL SV

SCALA 1:70

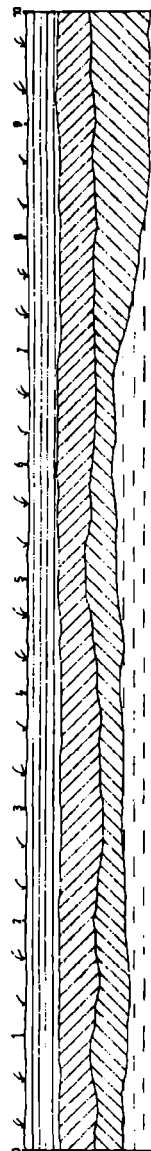

PROFIL NW

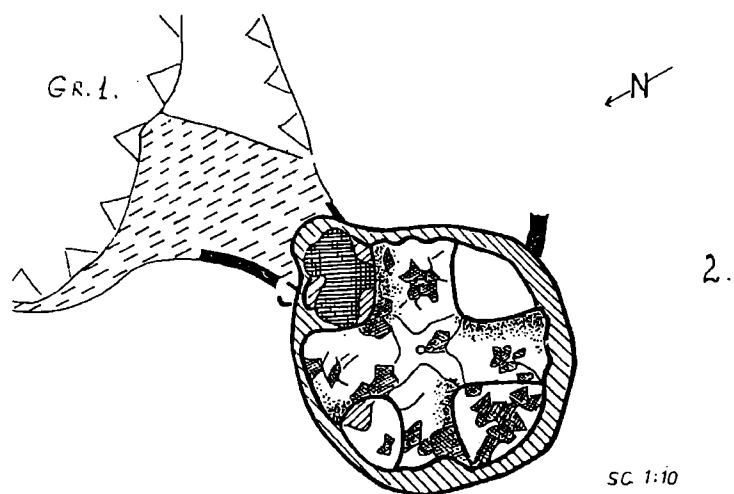
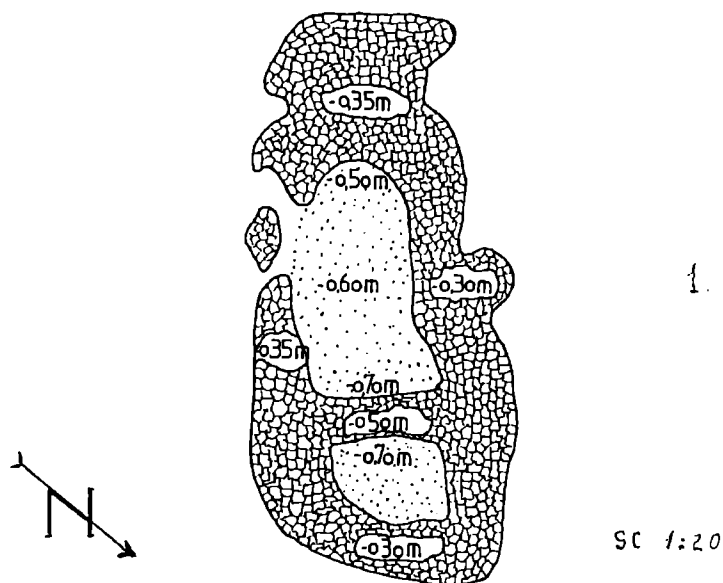
PROFIL V - CASITA

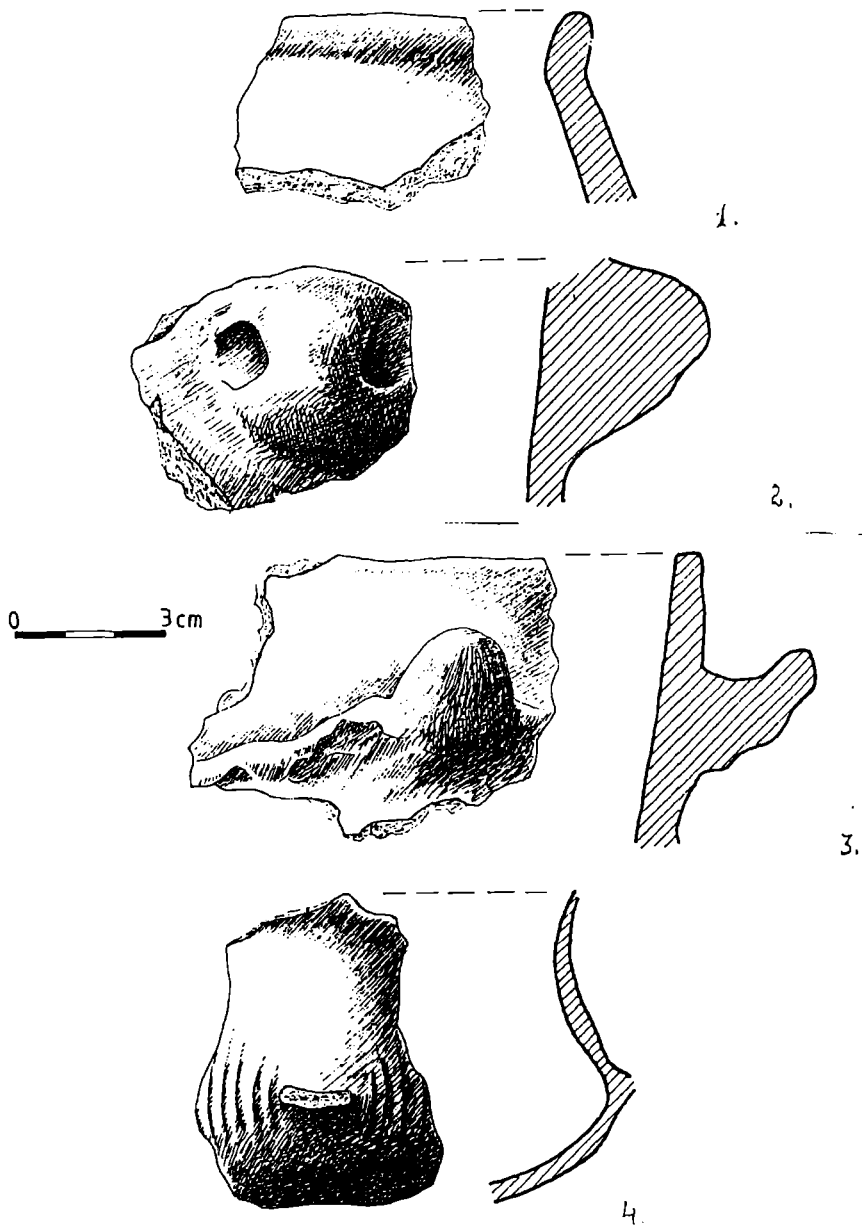
PROFIL NE

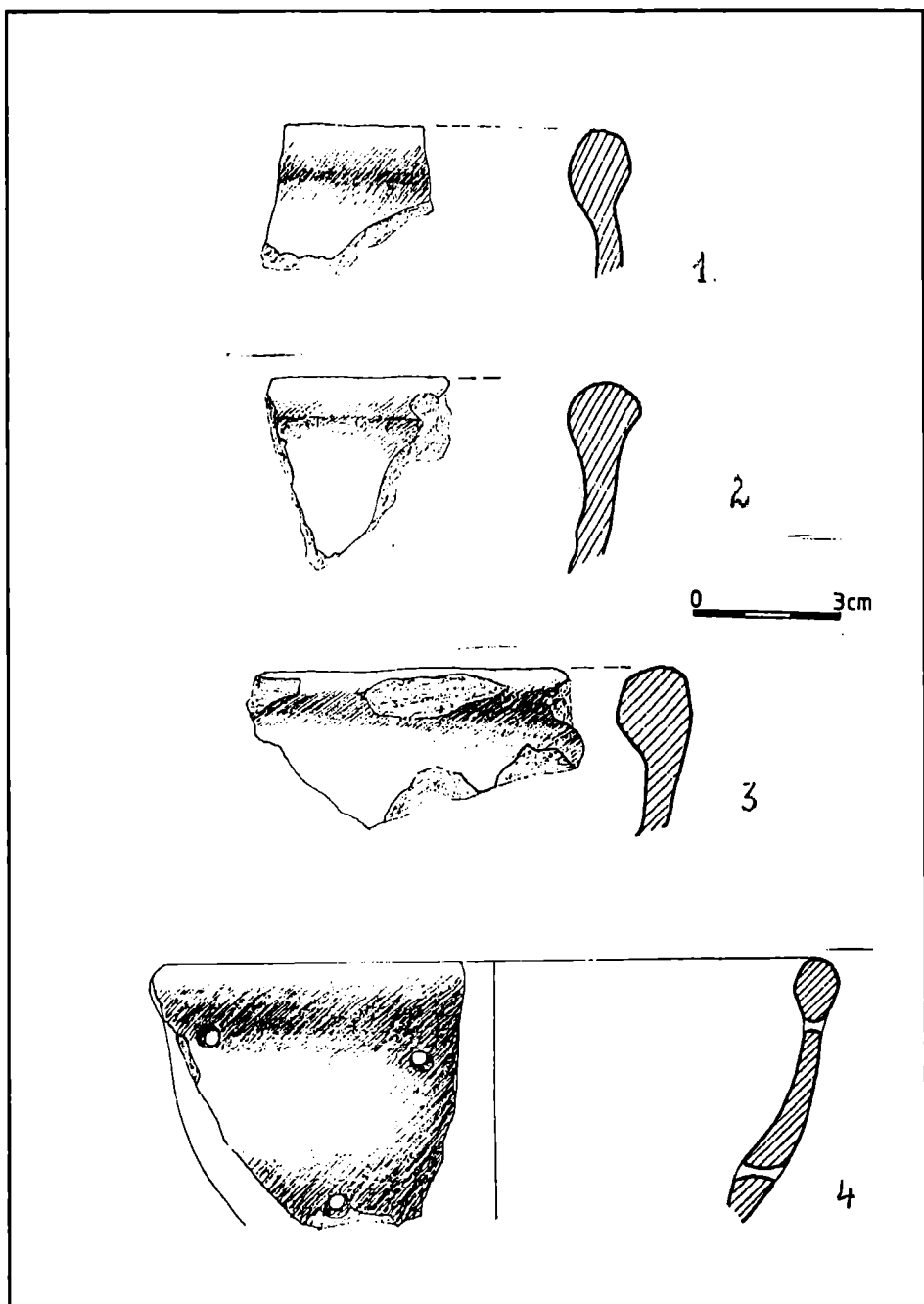
Pl. III/B. Timișoara - Freidorf. Campania 1995. Profile.

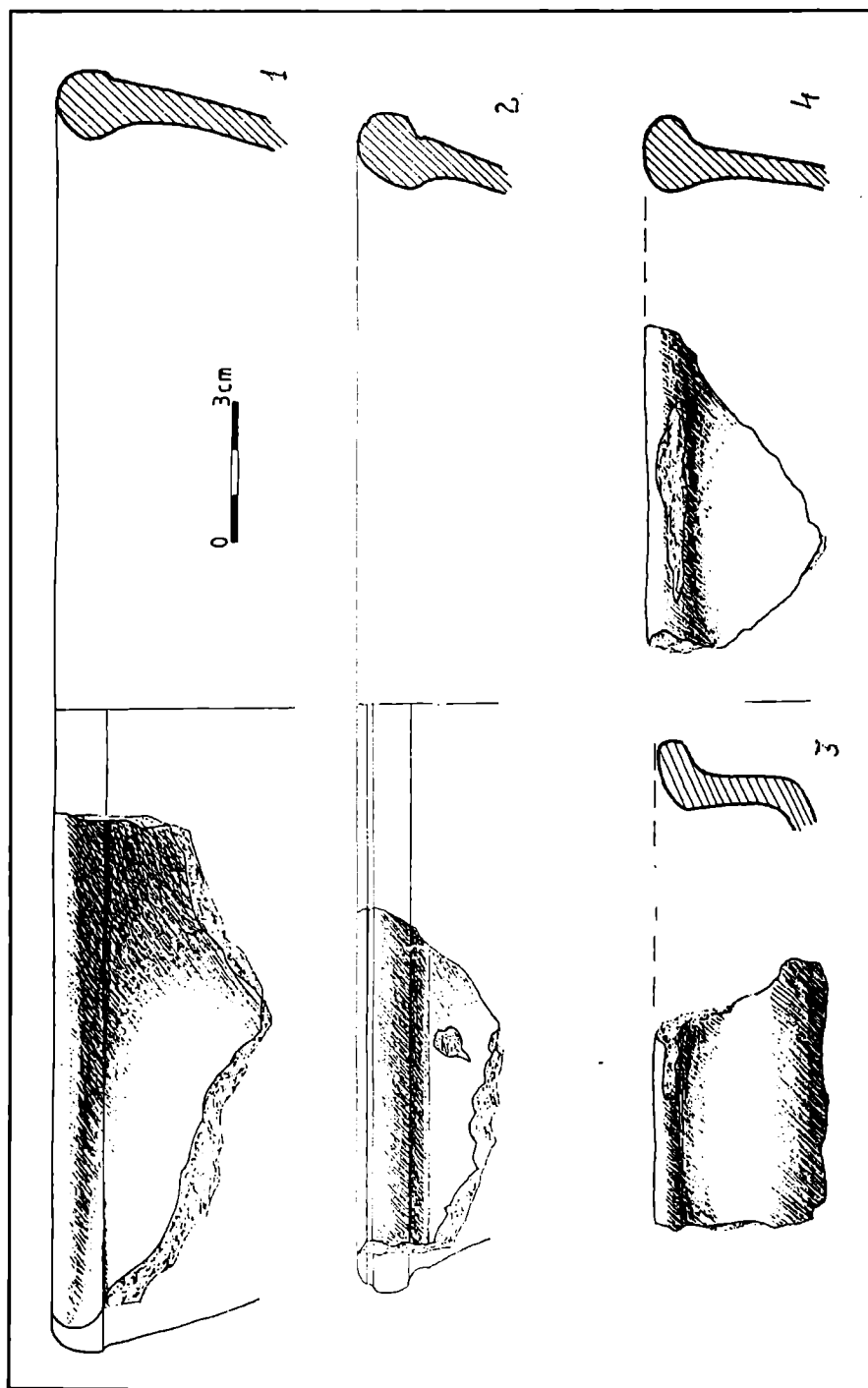
Pl. IV. Timișoara – Freidorf. 1. Planul cuptorului menajer.
2. Planul cuptorului de ars ceramică.

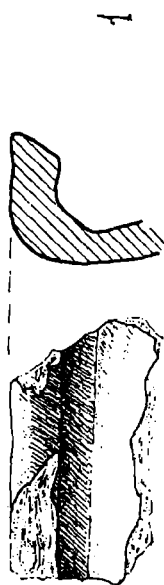
Pl. V. Timișoara – Freidorf. Ceramică eneolitică.

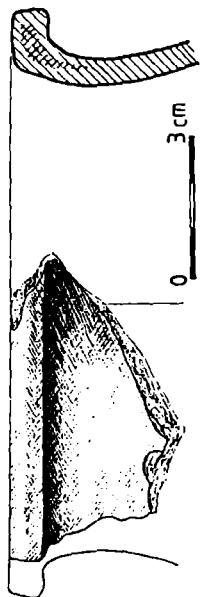
Pl. VI. Timișoara – Freidorf. Castroane. Sec. III – IV p.Chr.

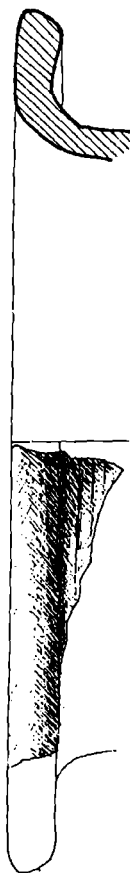
Pl. VII. Timișoara - Freidorf. Castroane. Sec. III - IV p.Chr.

1

2

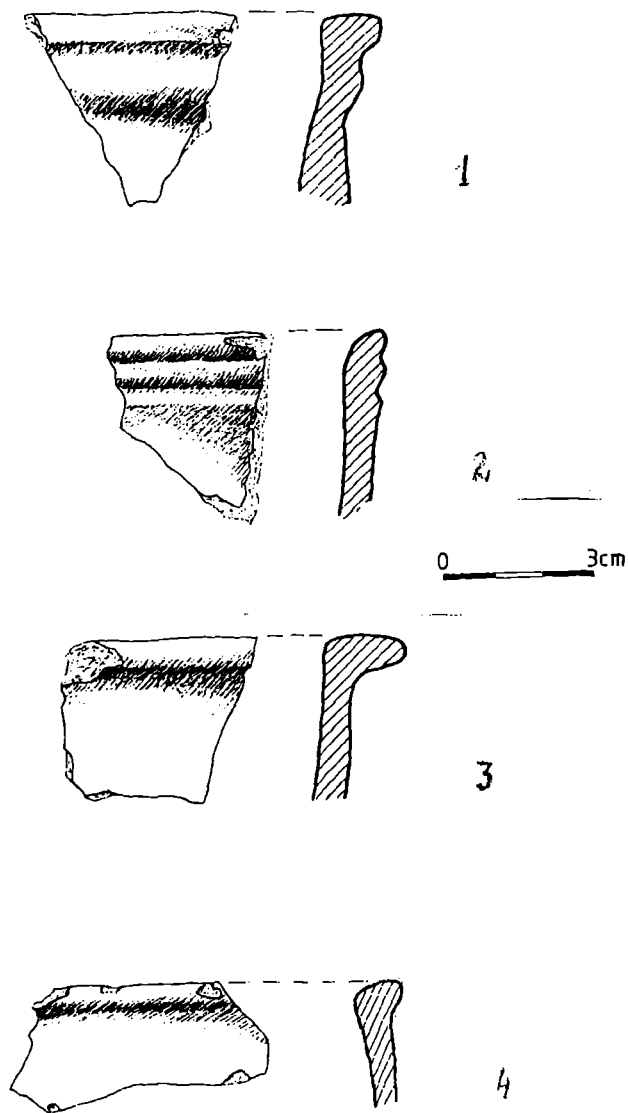

3

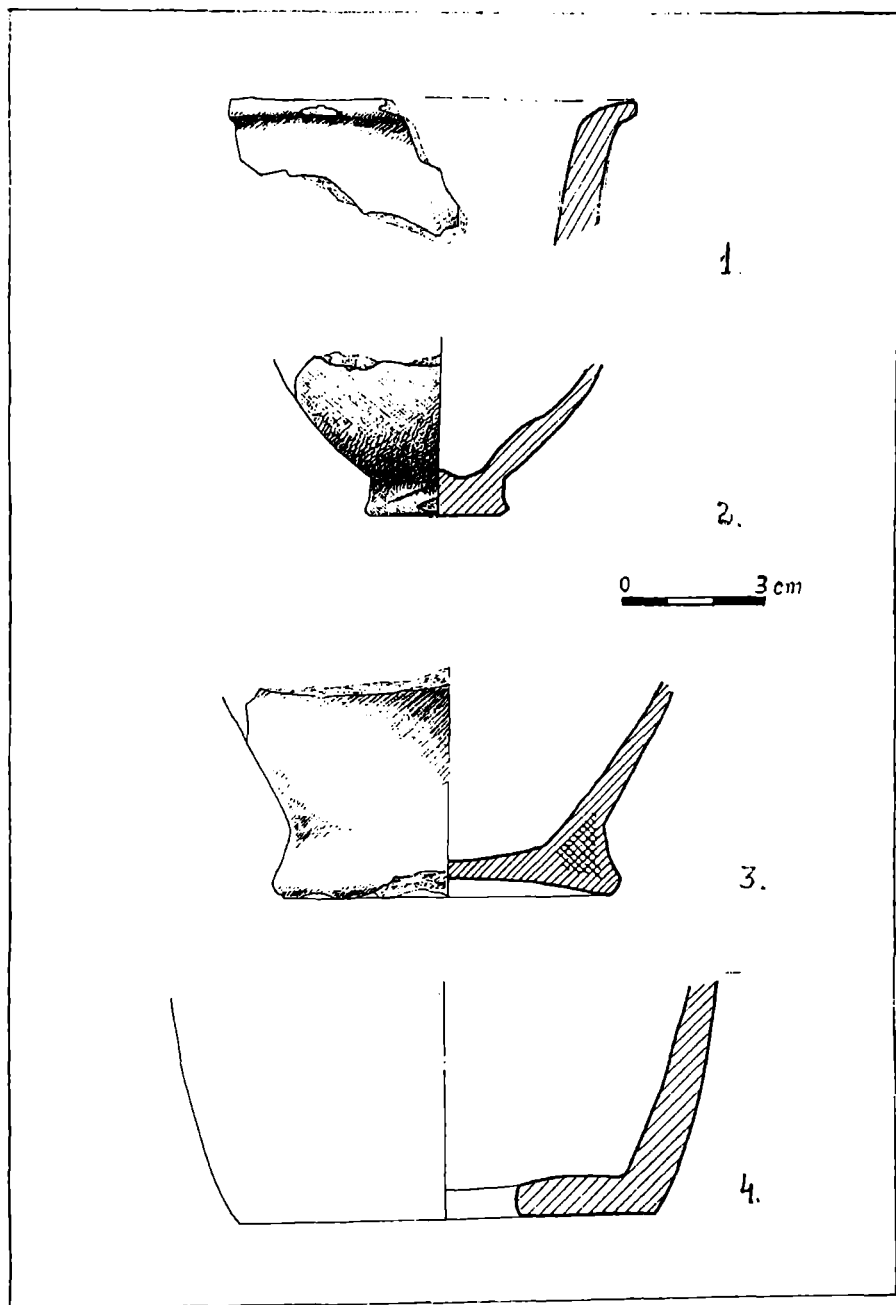

4

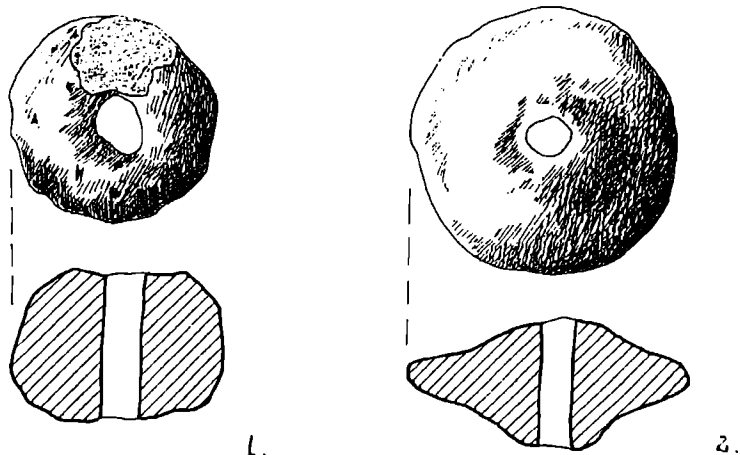
Pl. VIII. Timișoara - Freidorf. Oale. Sec. III - IV p.Chr.

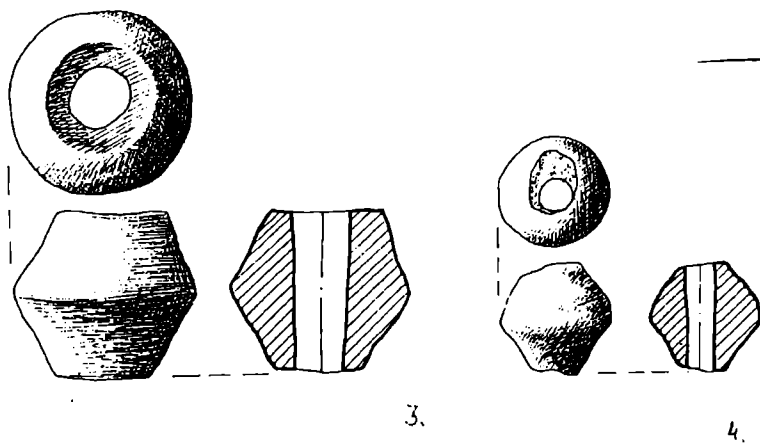
Pl. IX. Timișoara – *Freidorf*. Cănițe. Sec. III – IV p.Chr.

Pl. X. Timișoara – Freidorf. 1. Castron, sec. VII – VIII p.Chr.
 2. Căniță, sec. III – IV p.Chr.
 3 – 4. Oale, sec. III – IV p.Chr.

0 — 3 cm

Pl. XI. Timișoara – *Freidorf*. 1 – 2. Fusairole eneolitice.
3 – 4. Fusairole, sec. III – IV p.Chr.

HABITATUL RURAL DE SEC. III/IV - VII/VIII DIN SPAȚIUL ACTUAL ROMÂNESC. METODOLOGIA CERCETĂRII (I)

Adrian Bejan

Descoperirile arheologice (cercetări sistematice sau de teren - periegeze) reprezintă principala sursă de informare (alături de izvoarele documentare, mai modeste), care conturează modul de viață al populației din spațiul fostei Dacii preromane și organizarea sa după retragerea aureliană și până în sec. VII/VIII d.Hr.¹. Pentru acest interval de timp se particularizează și în ceea ce privește evoluția habitatului rural două direcții, cuprinzând atât elemente de continuitate cât și de discontinuitate:

a) Evoluția distinctă, zonală, în cadrul aceleiași perioade

În funcție de condițiile concrete, apar particularități zonale, distingându-se habitatul rural din Banat, din Transilvania fostei provincii, din zona *limes*-ului dunărean (Oltenia și Câmpia Dunării) și din zonele neintegrate provinciei romane - dacii liberi. (Nu includem în discuție Dobrogea, teritoriul făcând parte din imperiu până în sec. VII. d.Hr.).

b) Evoluția în cadrul aceleiași zone pe parcursul mai multor secole

În sec. III/IV - VII/VIII se constată modificări de cultură materială și spirituală de la o etapă la alta, dictate de condițiile istorice diferite fiecărei epoci. Dincolo de particularitățile menționate, rezultă o evoluție tipologică comună a așezărilor rurale (habitatul rural) a spațiului menționat (Dacia preromană), permițând surprinderea unor elemente de continuitate între secolele III/IV - VII/VIII.

Reprezentarea așezărilor rurale de sec. III/IV - VII/VIII din spațiul fostei Dacii preromane și interpretarea științifică a datelor impune ca metodă de lucru stabilirea următoarelor obiective majore:

I. Realizarea fișei tip de așezare rurală (sec. III/IV - VII/VIII).

II. Repertoriizarea descoperirilor, pe zone și cronologic (sec. III-IV, V-VII, VII-VIII).

III. Selectarea așezărilor reprezentative și a celor specifice.

Așezări reprezentative - stabilite în funcție de zonă și interval cronologic,

caracterul lor fiind dat atât de amploarea cercetării cât și de rezultatele obținute.

Așezări specifice - așezări care prezintă anumite particularități care pot fi generalizate pentru întregul lot cercetat: centre de olărit centre metalurgice etc.

IV. Inventare arheologice.

V. Stabilirea tipologiei habitatului rural de sec. III/IV - VII/VIII din spațiul Daciei preromane.

I. Fișa tip de așezare rurală (sec. III/IV - VII/VIII)

Se întocmesc în cazul așezărilor unde s-au executat cercetări arheologice sistematice (campanii de săpături arheologice ori cel puțin săpături de salvare).

Generalități

A. Numele actual al localității

Numele punctului arheologic

Relieful zonei - câmpie (luncă), deal, munte

Sursă de apă în zonă

Condiții de acces actuale spre așezare

B. Datarea așezării

Dimensiunile așezării

Numărul de așezări (puncte arheologice),

din aceeași perioadă pe raza localității

Alte obiective arheologice în zonă

a). Contemporane cu așezarea; (fortificații, necropolă, tezaure, descoperiri monetare izolate)

b). din alte epoci

Specificitatea așezării

Posibilități de atribuire etnică a așezării

Aria de cultură materială

Modalități de cercetare

– Cercetări de suprafață (de teren)

– Săpături de salvare

– Cercetări arheologice sistematice

Condiții de habitat

Tipul de locuință: - bordei, semibordei,

locuință de suprafață

Caracteristicile locuințelor:

– Dimensiuni, nr. de încăperi

- Materialul și tehnica de construcție
- Amenajări interioare
- instalații de foc interioare locuinței
- amenajarea intrării
- tipul acoperișului
- inventare - enumerare succintă

Anexe gospodărești:

- cuptoare exterioare locuințelor
(vetre menajere)
- cuptoare pentru pâine
- gropi de provizii
- gropi menajere

Ateliere: - Cuptoare de olar

- Materiale de construcții (cărămizi, țigle, etc.)
- Cuptoare de redus minereu
- Fierării, prelucrarea metalelor prețioase și neferoase
- Atelier de țesut, greutate de război de țesut
- Atelier de prelucrare a lemnului (tâmplărie, dulgherie)
- Atelier de prelucrat osul
- Atelier de sticlărie

Fântâni:

Locuri de cult:

Morminte în așezare:

Elemente de sistematizare a așezării:

Distanța între locuințe

Departajarea locuințelor (șanț despărțitor)

Grup de locuințe cu caracter special (zonă de ateliere, etc.)

Diferențieri sociale în organizarea habitatului

Locuințe cu inventare speciale, de prestigiu social

Elemente de fortificare

Tipul de organizare a așezării:

- așezări răsfirate;
- restrânse;
- întinzându-se de-a lungul unui curs de apă.

I n v e n t a r e

Ceramică:

- la roată rapidă – locală, cenușie
cărămizie
- de import
- *terra sigillata*
- lucrată la roată înceată

- lucrată manual
- tipuri (forme) ceramice
- decorul ceramicii
- alte obiecte din ceramică

Unelte și obiecte uzuale din metal:

- unelte agricole
- obiecte de metal din gospodărie
- vase metal sau părți metalice ale unor vase

Obiecte de port și podoabe

Arme

Piese de harnașament

Obiecte din os

Obiecte din sticlă

Inventare speciale

- piatră de râșniță
- tuburi suflante
- cărămizi, fragmente țiglă
- elemente de arhitectură, decorație murală
- inscripții
- statuete (lut, metal) și alte obiecte de artă
- obiecte din piatră prelucrată
- fusaiole
- zguri metalice
- monede izolate în așezare
- tezaure în așezare

Oase de animale:

- domestice
- sălbatice
- păsări, ouă de păsări
- pește.

II. Repertorierea descoperirilor

Există astăzi repertorii arheologice zonale² și naționale³ care ușurează cercetarea. Revizuirea lor prin prisma fișei de așezare completează datele privitoare habitatului rural pe zone și intervale cronologice restrânse. Exemplificarea cea mai edificatoare este în cazul așezărilor rurale de sec. II/III - IV din Banat, mai amplu cercetate în ultimele două decenii:

Habitatul rural din Banat în sec. II/III - IV

I. Contextul cercetării

II. Date privind aşezarea

III. Aşezări reprezentative şi specificul lor

IV. Organizarea habitatului. Aspecte de cultură materială şi spirituală.

I. Contextul cercetării: - reflectă stadiul actual evolutiv al cercetărilor.

a) Semnalarea arheologică. Repertorierea cea mai recentă⁴ a acestor obiective arheologice indică 455 aşezări rurale în perimetrul a 188 localităţi actuale din Banatul istoric, fără zona oraşului Szeged.

b) Repartiţia pe localităţi actuale a descoperirilor

	Nr. de localităţi	Total semnalări
Localităţi cu o singură aşezare semnalată	104	104
Localităţi cu două aşezări semnalate	31	62
Localităţi cu trei aşezări semnalate	17	51
Localităţi cu patru aşezări semnalate	10	40
Localităţi cu cinci aşezări semnalate	9	45
Localităţi cu şase aşezări semnalate	4	24
Localităţi cu şapte aşezări semnalate	1	9
Localităţi cu zece aşezări semnalate	2	20
Localităţi cu peste zece aşezări semnalate	3	48
		Alibunar 11, Biled 19, Gătaia 18
Total	188 localităţi	455 aşezări demolate semnalate

Unele aşezări sunt atestate indirect prin descoperirea în zonă a unor tezaure (Baziaş, Băile Herculane, Birz, Borlova, Cruşeviţa, Dalboşet, Jamu Mare, Radimna), a unor morminte (Saravale), prin ceramică provenind din zonă (Checea, Comloşul Mare, Jebel, Lenauheim, Moldoviţa, Uliuc), fragmente de răşniţă (Dejan), monede şi ceramică (Deta).

Ca repartiţie geografică, se detaşează distinct (reflectând şi orientarea cercetării) două zone intens locuite: vestul Câmpiei Bănăţene (cuprins între râurile Tisa, Mureş şi Timiş) şi Banatul de Sud cu Clisura Dunării, cuprins între Bârzava, cursul inferior al Timişului şi Dunăre.

c) Natura şi amploarea cercetării

Majoritatea sunt cercetări de suprafaţă (periegheze), efectuate de

specialiștii muzeelor din zonă: Timișoara, Lugoj, Reșița, Caransebeș, Pančevo, Vârșeț. Prin săpături arheologice sistematice sau sondaje arheologice de salvare s-au cercetat în jur de 30 de așezări. Se remarcă cercetările din cadrul proiectului efectuat pentru Schela de Extracție Șandra (1988) de către Muzeul Banatului Timișoara⁵. S-au efectuat cercetări sistematice (sondaje și campanii de săpătură) în localitățile: Arad - punctul Ceala (jud. Arad)⁶, Becej (Serbia)⁷, Berzovia (CS)⁸, Cenad (TM)⁹, Criciova (TM)¹⁰, Dolovo (Serbia)¹¹, Fizeș (TM)¹², Foeni (TM)¹³, Grădinari (CS)¹⁴, Gornea (CS)¹⁵, Hodoni - punctul Pustă (TM)¹⁶, Iabuko (Serbia)¹⁷, Ilidia - punctul La Funii (CS)¹⁸, Jabăr (TM)¹⁹, Jupa (CS)²⁰, Mehadia (CS)²¹, Moldova Veche (CS)²², Orsova (MH)²³, Pančevo (Serbia)²⁴, Pojejena (CS)²⁵, Reșița - Dealul Cioara (CS)²⁶, Satchinez (TM)²⁷, Sacoșu Mare (TM)²⁸, Stara Palanka (Serbia)²⁹, Subotița (Serbia)³⁰, Șoșdea (CS)³¹, Timișoara - punctele Cioreni³² și Freidorf³³, Vârșeț (Serbia)³⁴.

II. Date despre așezare

a) Dimensiunile așezărilor

- În majoritatea cazurilor, sunt neprecizate.
- prezentări incerte: urme de așezare, așezarea întinsă, de mari proporții.
- indicarea perimetrului: 1500 m suprafață (Biled); suprafața de 2 ha (Visag), așezare pe cinci ha (Gătaia).
- Limite aproximative.

Se pot distinge trei categorii:

<u>Așezări mici:</u>	între 2500 și 10000 m ² (cu laturile între 50 x 50 m până la 100 x 100 m. Sunt șapte așezări, cea mai mare datată în sec. II-IV.
<u>Așezări mijlocii:</u>	între 15000 și 30000 m ² , cu laturile cuprinse între 150 x 100 m și 300 x 100 m, cu variante între 150 x 150; 150 x 200; 250 x 100. Sunt 15 așezări, din care trei de sec. II-IV.
<u>Așezări mari:</u>	între 40000 - 250000 m ² , cu laturile cuprinse între 100 x 400 m - 500 x 500 m (cu variante). Sunt 14 așezări, din care șapte de sec. II-IV.

b) Relația spațială dintre așezările aceleiași zone (localitate actuală)

- Localitățile cu mai multe puncte de descoperire conțin cel puțin o așezare mare.
- Relația dintre așezările apropiate este:
 - 1) înșirate de-a lungul văii.
 - 2) în apropiere una de cealaltă în funcție de un punct cardinal.
 - 3) se indică distanța aproximativă între așezări (la 500 de metri distantă una de alta).

4) plasarea pe harta localităților actuale a punctelor arheologice.

c) Cronologia așezărilor

Criteriul general de datare este pe bază de ceramică cenușie de sec. III-IV, fără alte specificații. Mai rar, cronologia se fixează pe bază de monedă (monede) descoperite în așezare (zonă) sau obiecte de metal (fibule îndeosebi), fragmente de *terra sigillata*.

Din cele 455 de așezări, 99 sunt datate de cercetători în secolele II-IV, având drept criterii: prezența ceramicii roșii romane, fragmentele de *terra sigillata*, a ceramicii de tradiție dacică, a fibulelor databile în sec. II-III, a monedelor romane din perioada provinciei.

Caracteristic pentru așezările de sec. II-IV: - În majoritatea cazurilor, în localitățile cu mai multe așezări din diferite perioade istorice sunt cele mai mari în zonă.

d) Atribuirea etnică

- așezări daco-romane (cercetarea românească)
- așezări de tip sarmatic (cercetarea maghiară, sârbească)

e) Specificații particulare

1) *Dezvoltarea lor în apropierea unor așezări cu caracter urban provincial* : Tibiscum, Dierna.

2) *Aflate în apropierea unor fortificații*: Gornea - cetate romană târzie, sec. III-IV; Mehadia - castrul reutilizat într-o epocă romană târzie; Pančevo - fortificație de tip *quadriburgium*; Pojejena - castrul roman; Stara Palanka - fortificație romană de tip *quadriburgium*, datată de la Constantin cel Mare până în sec. V (454 d.Hr.).

3) *Necropole sau morminte în zonă*: - o necropolă alături de așezare (Dolovo); mormânt în urnă cu capac, incinerație, copil de 2 ani, alături de semințe, descoperit în hotarul satului actual Vrăniuț; inventar de mormânt descoperit la Saravale: mormânt la Sănnicolau Mare - punctul Seliște.

4) *Descoperiri monetare în zonă sau în așezare*. Conform hărții publicate³⁵, sunt 77 descoperiri monetare de sec. III-IV, 52 descoperiri izolate și 30 tezaure.

5) *Centre metalurgice*: - zgura metaliferă s-a descoperit aproape în fiecare așezare. În zona minieră din sudul Banatului sunt numeroase urmele de reducere și prelucrare a metalului³⁶.

6) *Centre de olărie*: - În șapte așezări s-au descoperit cuptoare de olar: Arad - Ceala, Dolovo, Dragșina, Banatska Karlovak, Grădinari, Jabuka, Hodoni. Se remarcă așezarea de la Grădinari, ca un important centru de olărit în zonă.

III. Așezări reprezentative

Grădinari - Seliște³⁷ (Greoni-Hârboace) - județul Caraș-Severin

Comuna Grădinari este situată în zona de contact dintre Câmpia joasă a râului Caraș și ultimele terminații ale munților Aninei și Dognecei.

Cercetări arheologice au fost întreprinse între anii 1936-1964 în hotarul satului Greoni în punctul "Hârboace". Între anii 1985-1986 săpăturile arheologice au fost reluate, acestea având caracter de salvare. În punctul *Hârboace* au fost cercetate două locuințe, care pe baza materialului ceramic recuperat sunt databile între secolele III-IV d. Hr. În punctul Seliște s-au descoperit alte patru locuințe și trei sau patru cuptoare de ars ceramică.

Locuința 1 (L_1), cu dimensiuni neprecizate, este o locuință de suprafață cu dimensiunile stabilite pe baza chirpiciului prăbușit peste materialul arheologic existent. Materialul ceramic rezultat este din pasta cenușie fină. Peste depunerea de material arheologic au fost evidențiate urmele carbonizate ale unei bârne de lemn provenite din acoperișul locuinței.

Locuința 2 (L_2) are plan patrulater, cu colturile rotunjite, cu dimensiunile de 2,80 x 2,60 m. Locuința este de suprafață, adâncită la 0,60 m de la nivelul antic de călcare. Ambele construcții (L_1 și L_2) au fost executate din bârne, din interiorul lor prevalându-se un bogat material ceramic fragmentar și întregibil, executat la roată, dintr-o pastă cenușie, fină, zgrunțuroasă. Sfârșitul locuirii a fost violent, fapt relevat de stratul de arsură din locuințe și resturile bârnelor carbonizate.

Locuința 3 (L_3) are formă dreptunghiulară, dimensiuni de 3 x 2 m. Locuința aparține tipului de suprafață, ușor adâncită în pământ. Pe lângă ceramica cenușie fină fragmentară, s-a descoperit și o monedă de bronz de la Gordianus III (238 - 244 d.Hr.).

Locuința 4 (L_4), are formă dreptunghiulară, cu dimensiunile 3,60 x 2,20 m, cu colturile rotunjite, adâncă de 0,25 m sub nivelul actual. Groapa locuinței are pereți ușor oblici. În colțul de sud-vest s-a descoperit o vatră cu diametrul de 1 m, construită din lut galben pe un pat de pietricele, peste care s-a aplicat un strat de lipitură, de culoare brun-cărmizie. În colțul opus, la 0,80 m s-a conturat o groapă menajeră. Complexul se adâncește până la 1,10 m de la suprafața solului.

Locuința 5 (L_5) a fost surprinsă la 2,50 m sud de L_4 și are dimensiunile de 2,85 x 2,50 m. Are formă patrulateră, colțurile rotunjite. Fundul ei se află la 0,90 m fata de suprafața solului. S-au păstrat urmele unei vetre construită din trei pietre alungite, dispuse în forma literei "U". Materialul arheologic rezultat din locuință este mult mai sărac în comparație cu cel din L_4 . Fragmentele ceramice provin de la vase lucrate la roată, din pastă fină și semifină, de culoare cenușie și roșie cărmizie și fragmente de vase

confecționate cu mână, de culoare brun negricioasă.

Locuința 6 (L_6) este situată la 0,40 m fata de nivelul actual. Inventarul constă din ceramică cenușie cu decorul incizat, profilat sau lustruit. Au mai fost descoperite două lame din fier, provenind de la cuțite de mici dimensiuni, o verigă din fier, un amnar, o piesă din fier de formă trapezoidală, obiecte de bronz (fragment de verigă, o plăcută arcuită), trei fusaiole și o fibulă cu capul în "T".

La 25 m nord de L_4 și L_5 au fost cercetate trei cuptoare de ars ceramică. Cuptoarele sunt de tipul celor cu perete median și o singură gură de foc, cu grătar circular (cuptorul 2 are grătarul oval). Cuptoarele sunt dispuse în jurul unei singure gropi de lucru.

Au fost săpate și dezafectate două gropi aparținând acestui complex de cuptoare, una dintre ele constituind groapa de lucru comună pentru cele trei instalații. În groapă s-a găsit și o monedă ce pare a fi emisă de Claudius II Gothicus (268-270), alături de fragmente ceramice. Cealaltă groapă a fost săpată în spatele cuptoarelor 1 și 2. În interior s-au găsit numeroase oase, fragmente ceramice reprezentând porțiuni din pereții unor vase. Groapa a fost utilizată pentru depozitarea resturilor și rebuturilor ceramice provenind din procesul de producție.

Ceramica se grupează (după modul de confecționare) în ceramică lucrată la roată (95%) și ceramică lucrată cu mână (5%). Pasta este fină dar zgrunțuroasă. Ceramica lucrată cu mână are pasta cu nisip și pietricele în compoziție, pereții vaselor sunt mai groși. Culoarea variază și ea în funcție de arderea vaselor, de la roșie cărămidie la cenușie sau cenușiu negricioasă. Atât în locuințe cât și în gropile cuptoarelor predomină ceramica cenușie. În totalitatea ei, ceramica este de bună tradiție romană provincială, predominând castroanele de diverse mărimi, oalele, cămile și mai puțin ulcioarele. Ornamentul se compune din nervuri profilate, linii incizate, benzi vălurite sau în rețea. Pe ceramica lucrată cu mână, ornamentul predominant este brăul alveolat, dispus pe diametrul maxim al vasului.

Locuirea din punctul *Seliște* are un singur nivel și nu suprapune complexe aparținând altor epoci. Pereții locuințelor sunt de nuiel peste care s-a aplicat un strat de lut bine întins. Tipul de locuință în această așezare este, în zona cercetată, cel de suprafață. Continuitatea de locuire în prima jumătate a secolului IV este sugerată de descoperirea întâmplătoare a două monede mărunte de bronz (*folles*) de la Constantius II, găsite în perimetrul așezării.

Hodoni - Pustă³⁸ (județul Timiș)

Satul Hodoni (comuna Satchinez, județul Timiș) se află în partea de nord a Banatului, la cca. 25 km distanță de municipiul Timișoara.

Pe platoul "Pustă" se suprapun două așezări de mari proporții, una din epoca bronzului, cu nucleu fortificat iar a doua așezare, deschisă, databilă în

secolele III-IV d.Hr. Din așezarea de secolele III-IV s-au degajat 11 locuințe, 16 gropi de provizii, 7 gropi menajere, 5 cuptoare exterioare locuințelor, 1 cuptor interior unei locuințe.

Locuințele sunt în general patrulate, cu colturile rotunjite. Cele zece bordeie au adâncimea medie de 1,50 m de la nivelul de călcare actual, stratul de cultură coborând în așezare până la adâncimea de 0,70 - 0,80 m.

Locuința de suprafață se particularizează doar prin cantitatea mare de ceramică din interiorul său, ea nedepășind 0,40 m adâncime.

Locuința 1 (L_1) este un bordei distrus parțial, cu dimensiunile 4,20 x 2 m. Are două încăperi, de 2 m lungime fiecare, despărțite de un perete de pământ cruțat de 0,20 - 0,25 m. În a doua încăpere, în colțul sud-vestic, se află vatra, ovală, cu axele 1,20 x 1 m.

Locuința 2 (L_2) este un bordei distrus în totalitate, surprins doar în profilul șanțului de evacuare. Are două încăperi, cu lungimea totală de 4 m.

Locuința 3 (L_3) este o locuință cu două faze de folosință. În prima fază are formă trapezoidală. Pe latura estică se află vatra, scobită în perete și adâncită în pământ, dimensiunile bordeiului fiind pe axe de 3,20 x 2,50 m. În a doua fază de locuire are formă dreptunghiulară, păstrând aceeași vatră și laturile de 3,60 x 2 m. Adâncimea locuinței în faza 1 este de 1,50-1,60 m, iar în faza a doua este de 1,30-1,40 m.

Locuința 4 (L_4) este un bordei adâncit până la 0,90 m. Dimensiunile de 3,50 x 3,50 m. În colțul de sud-est sunt urme de vatră.

Locuința 5 (L_5) este o locuință de suprafață cu dimensiunile aproximative de 6 x 4 m, probabil cu două încăperi, fără urme de vatră sau cuptor.

Locuința 6 (L_6) este un bordei, distrus parțial, cu dimensiuni de 4,60 x 3 m. Spre colțul sud-vestic sunt urme de vatră.

Locuințele 7 și 8 (L_7 și L_8) au dimensiunile de 3,80 x 2,90 m respectiv 3,80 x 2,60 m.

Locuința 9 (L_9) este un bordei distrus parțial cu dimensiunile păstrate de 3,70 x 1,10 m. Avea două încăperi, urme de vatră pe latura vestică.

Locuința 10 (L_{10}) era de dimensiuni reduse: 2,40 x 1,50 m, nu prezintă vatră de foc, avea în umplutura gropii numeroase bucăți de zgură. Probabil că a fost anexa sau depozitul unui atelier aflat în apropiere.

Locuința 11 (L_{11}) este reprezentată de colțul de nord al unui bordei distrus.

Gropile de provizii sunt de diferite forme și dimensiuni, la majoritatea dintre ele s-au găsit gropi de pari și de stâlpi pe care se sprijinea acoperișul. S-a stabilit tipologia acestor gropi în funcție de forma pe care o aveau în profil: gropi cilindrice, circulare, în formă de clopot și tronconice.

Gropile menajere sunt reprezentate de șapte gropi de mici dimensiuni, circulare sau ovale, în medie cu 1,50 m diametru, de mică adâncime și cu

fundul puternic albiat. Umplutura constă din fragmente ceramice mărunte și oase de animale fragmentare, uneori cenușă.

Cuptoare și vetre. S-a descoperit un cuptor de olar, de tipul cuptorului cu grătar, de formă aproape rotundă, diametrul aproximativ de 1,70 m. S-a mai descoperit parțial, un cuptor pentru copt pâine, de formă dreptunghiulară ce coboară în pantă pe axa longitudinală și cuptor menajer aflat în interiorul L₁.

Vetrele sunt de formă ovală sau circulară. O vatră ovală de mari dimensiuni, supraînălțată, cu axele de 2,80 x 2 m, a aparținut probabil unui cuptor exterior locuinței.

Materialul arheologic recuperat din așezare este ceramica, de două categorii: *lucrată cu mâna*, din pastă grosieră, cenușiu cărămizie și prost arsă, aparținând unor vase de tipul oalei - borcan și *lucrată la roată* din pastă fină, cenușie, aparținând unor chiupuri de mici dimensiuni, oale și străchini, iar într-o cantitate mai mică ceramică roșie, fină aparținând unor chiupuri de mici dimensiuni. La aceasta se adaugă numeroase fragmente de oase de animale și câteva obiecte mărunte de bronz.

Așezarea de la Hodoni - Pustă aparține unei comunități de agricultori. Alături de agricultură și creșterea animalelor (a vitelor) ca ocupații principale, se constată dovezi de practicare a meșteșugurilor: olăritul (cuptorul de olar), reducerea și prelucrarea metalelor (cantitatea mare de zgură din locuința descoperită). Cele câteva fragmente de *terra sigillata*, ca și fibula, sunt produse ale lumii romane, însușite prin schimb de către membrii colectivității de aici.

Cronologia așezării este înlesnită de apariția fibulei de fier din secolul III d.Hr., și a unui fragment de monedă provenind de la împăratul Traianus Decius (249-251). Dimensiunile mari ale așezării atestă existența ei îndelungată, pe parcursul secolului III, prelungindu-se și în secolul al IV-lea d.Hr.

Moldova Veche - Vinograda Vlaskicrai³⁹

Au fost cercetate un număr de cinci locuințe, una (notată L₃) este datată în secolele VIII-IX. Toate locuințele apar la 0,25 m de nivelul actual al solului.

Locuința 1 (L₁). Fragmentele de chirpici au scos în evidență conturul gropii, cu dimensiunile 4,60 x 3,40 m, de formă rectangulară, cu fundul albiat spre centru ajungând până la 0,80 m. A fost surprinsă o vatră ovală de dimensiuni 0,80 x 1,10 m. Era construită din lut galben, pe un pat de pietricele de râu, peste care s-a aplicat un strat de lipitură, de culoare brun cărămizie, dură până la vitrifiere. Lângă vatră a apărut o groapă de 0,80 m diametrul gurii, adâncimea de 0,90 m față de nivelul locuinței în care s-au găsit fragmentele ceramice și oase de animale. A doua groapă este amplasată la 0,40 m de latura de sud-vest a locuinței cu dimensiunile 1,25 x 1,40 x 1,10 m și conținea resturi ceramice, cărbune, bucăți de perete ars și

un important lot faunistic. Probabil groapa a fost depozit de alimente.

Din stratul de umplură al gropii a rezultat un bogat material arheologic constând în ceramică de uz comun, fină cenușie, zgrunțuroasă cenușie lucrată la roată sau, mai rar, cu glazură verde deschis.

Alte obiecte descoperite: fusaiole din pastă fină cenușie sau zgrunțuroasă brună de formă bitronconică sau rotundă, un pieptene de os de tip bipen, o verigă de fier și un cuțit de fier. În locuință s-au mai găsit trei monede: una de la Marcus Aurelius pentru Antoninus Pius și alte două, din bronz, databile în secolul al IV-lea.

Locuința 2 (L_2) a apărut la 0,35 m adâncime. Este orientată sud-vest - nord-est, de plan patrulater cu colțurile rotunjite, de dimensiuni 2,50 x 2,20 m. În centrul încăperii a fost dezvelită o vatră construită din pietre late și fragmente de cărămizi romane, de formă pătrată, cu laturile de 0,50 x 0,50 m. O a doua vatră construită din lut galben, pe un pat de pietriș, a fost evidențiată la 4,80 m. de locuință. De pe lipitura aproape vitrificată s-au recoltat fragmente ceramice din pastă semifină de culoare brună și brun-negricioasă. Alte obiecte descoperite au fost: un cuțit cu lama curbată în interior, un vârf de fier cu orificiu de prindere (de la o șa), o fibulă de fier de tipul balama și trei monede de bronz, un *follis* de la Constantius II(347-348 și 355-361) și o monedă de la Traianus Decius(249-251).

Locuința 4(L_4), evidențiată la 0,40 m. de nivelul actual, de formă ovală, cu dimensiunile de 4,60 x 2,80 m. Lângă latura nord-vestică a fost descoperit un cuptor de copt pâine orientat est-vest, de formă rotundă cu dimensiunile de 1 x 1,15 m. Conturul lui apare la 0,35 m. față de nivelul actual. Vatra păstrată intactă, de culoare albăstruie-cenușie și aspect vitrificat, se află la 0,50 m. În dreptul acesteia s-a descoperit lama unui cuțit de fier, urme de cenușă și cărbune, păstrată pe o înălțime de 20 cm., cu grosimea peretelui de 1,5-2 cm. Pe latura de sud-vest, la 0,60 m. adâncime, a fost dezvelită o vatră deschisă, de formă rotundă, cu diametrul de un metru, având aceeași tehnică de construcție ca cele din L_1 și L_2 . Lângă vatră s-a conturat o groapă ovală, cu diametrul gurii de 1,20 m., adâncă de 1,80 m. față de solul actual. Groapa cuprinde resturi ceramice, cărbune, etc. Groapa și locuința sunt contemporane, groapa era utilizată pentru depozitarea și păstrarea alimentelor, gura ei fiind acoperită de un chepeng de lemn. Alături de ceramică s-au descoperit: o fibulă de bronz cu picior simplu îndoit, un fragment de lorică de bronz, cataramă, cuțite de fier și patru monede de bronz: un *follis* de la Constantius I(320) și Constantius II(două din anii 347-348 și una din anii 351-355).

Locuința 5 (L_5) a fost dezvelită la 4,80 m de L_4 , la adâncimea de 0,40 m de nivelul actual și are un plan dreptunghiular, cu dimensiuni de 3,45 x 4,20 m. Fundul locuinței se afla la 0,75 m. În centru s-a descoperit o vatră cu diametrul de 0,70 m. spre colțul de nord-vest fundul apare albiat de la 0,75 m la 1 m. În colțul

de sud-est a fost conturată o groapă cu diametrul de 0,75 m și se adâncește până la 0,45 m sub nivelul de călcare al locuinței. Alături de ceramică s-a descoperit și un interesant inventar metalic: cataramă de bronz, fibulă de fier, un cuțit de fier, trei fusaiole din pastă fină și trei monede de bronz, un *follis* de la Constantius II (347-348), un *follis* de la Iulian Apostatul (355-361) și un denar de la Hadrian.

Analiza materialului faunistic prelevat atestă existența în așezare a mamiferelor mari, șase specii domestice și patru sălbatice, predominând bovinele, apoi ovi-caprinele, suinele, equideele, canidele (cerbul), patru câprioare și trei mistreți, la care se adaugă găinile ca păsări de curte.

Din perimetrul așezării s-a descoperit ceramica din pasta fină de culoare cenușie închisă, două sape de fier cu lame în forme de scut, o seceră de fier de 33 cm, o teslă de fier, un topor și o foarfecă de fier, cârlig de undiță (două bucăți), vârfuri de lance și sulită, cuțit de fier, o fibulă de bronz cu capete în formă de bulb de ceapă realizată prin turnare.

Locuirea din punctul *Vinograda-Vlaskicrai* nu suprapune, sub raport stratigrafic, complexe aparținând altor epoci. Preponderența materialului faunistic din speciile domestice, comparativ cu cele sălbatice, indică faptul că așezarea este stabilă, și are o economie internă axată pe agricultură și creșterea animalelor, ca resursă alimentară de bază cât și ca element auxiliar în activitățile gospodărești, agricole și de negoț. Pe lângă creșterea animalelor și agricultură, locuitorii așezării aveau și alte ocupații: vânătoarea constituia o ocupație bine conturată. Aceasta avea ca scop procurarea unor materii prime (piei, blănuri, corn) și suplimentarea necesarului de hrană (carne) al așezării.

Prelucrarea lemnului este ilustrată prin inventarul specific (teslă, topor, țapină, cuțite), fiind una din îndeletnicirile importante deoarece furniza produse finite necesare la construcții, mai ales că materia primă se găsea din abundență și la îndemână în zona din imediata vecinătate a locuirii.

Olăritul era un alt meșteșug ce furniza o gamă relativ extinsă de recipiente și vase, utilizate la prepararea și conservarea hranei. După compoziția pastei, culoare, formă, decor, ceramica provenită din așezare prezintă caracteristicile olăriei provinciale romane și romane târzii.

Prelucrarea fierului este documentată arheologic prin varietatea pieselor de fier, de proveniență locală cuprinzând unelte, arme și podoabe, precum și fragmente de zgură și metal topit.

Practicarea unor meșteșuguri casnice, ca de pildă torsul, este ilustrată de numărul mare de fusaiole, foarfeci, ace, cuțite.

Din locuințe provin 13 monede dintre care 10 din secolul IV d.Hr., emise între 320-361 d.Hr. (Constantius, Constans, Constantius II, Iulian Apostatul). În zona așezării s-au mai descoperit întâmplător 24 de monede și un tezaur recuperat parțial, compus din 116 piese din secolul al IV-lea d.Hr., cu monede emise între 305-361.

De remarcat numărul mare de monede imperiale descoperite în zona Pescari - Moldova Veche - Pojejena. Referitor la acest spațiu dunărean, istoriografia este unanim de acord că întreaga zonă a fost controlată și stăpânită de Imperiul roman, pe tot parcursul secolelor III-IV d.Hr. În acest context se încadrează și așezarea romană târzie de la Moldova-Veche, începuturile sale pot fi plasate la mijlocul secolului III, maxima înflorire cunoscând-o la mijlocul secolului al IV-lea d.Hr.

Materialul arheologic prezentat, fibulele și pieptenele bipen, coroborate cu datele stratigrafice de la Gornea-Cetate și Gornea-Căunița de Sus sunt dovezi certe ale comunității de locuire la sfârșitul secolului IV și începutul secolului V.

Timișoara - Ciorenti⁴⁰

Pe lotul experimental al Universității Agronomice din Timișoara în anul 1980 a fost identificată o întinsă așezare daco-romană, cercetată în anii 1981-1982. S-au degajat cinci locuințe, două gropi de provizii și o fântână.

Locuințele sunt de tip bordei, dreptunghiulare, având caracteristic: $L_1 = 3,30 \times 2,50$ m, adâncime 0,80-0,90 m. În peretele de vest - urme de vatră.

L_2 - degajat parțial, $4,20 \times 3$ m, urmele vetrei sunt tot pe latura vestică.

L_3 - $4 \times 3,75$ m. Adâncime 0,50 m. Urme de stâlpi din lemn pe laturile de est și vest și ale stâlpului central (0,50 m diametru) pentru susținerea acoperișului. Fără urme de vatră. Intrarea spre colțul de S-E.

L_4 - $2,75 \times 2,50$ m. Păstrează urma stâlpului central înconjurat de stâlpi care-l sprijină. Fără urme de vatră.

L_5 - locuință cu trei nivele de refacere, în ultima având două încăperi. Fiecare nivel era marcat printr-o refacere realizată prin lipitură de lut cca. 1-3 cm. Adâncimea 1,30 primul nivel, 0,80 - ultima refacere.

Locuințele par a fi dispuse în șiruri, cu un spațiu de 15-20 m între ele.

Cele două gropi de provizii au pereții arși în prealabil și în parte prăbușiți. Prima este în formă de căldare, a doua în formă de pară.

În nivelul superior al fântânii (0,40 - 0,50 m) a apărut ceramică, chirpici, mic cuțit de fier, creuzet fragmentar, zgură metaliferă, câteva mărgelile din sticlă, lut și carneol. Între 0,50-0,90 m, într-un strat dens de pământ afânat, s-au găsit bucăți din lemn ars și ceramică lucrată cu mâna reprezentând 61% din total. Este de două categorii (sub raportul pastei): una de factură mai grosieră, arsă până la negru în profil și gălbuie în exterior, cealaltă maroniu - roșcată, din pastă mai densă, având ca degresant pietricele. Formele tipice: oală-borcan, cești, strecurătoare.

Ceramica lucrată la roată cuprinde: ceramică cenușie cu aspect zgrunțuros (21%), ceramică cenușie fină cu decor lustruit (15%), ceramică roșie provincială romană (3%). Forme tipice: chiupuri, străchini, cănițe (pentru ceramică cenușie), ulcioare, oale, străchini cu forme tipice pentru

sec. II-III în cazul ceramicii roșii.

Ustensile gospodărești - o cutie fragmentară și mici fragmente de rășniță de tip roman, din tuf vulcanic.

Piese din metal - un cuțit din fier fragmentar și o fibulă din bronz, de tipul fibulelor cu picior întors pe dedesubt, piesă databilă între sfârșitul sec. II și începutul sec. III.

Mărgele - zece la număr, din lut (1), sticlă (7), chihlimbar (1), carneol (1). Tipologic caracteristice pentru sec. III, cea din carneol databilă în sec. III-IV. Toate se regăsesc în inventarul atelierului de sticlă de la Tibiscum.

d) Încadrare cronologică - Așezare rurală complexă de mari dimensiuni, aparținând populației daco-romane. Se încadrează în seria așezărilor băștinașe supuse influenței romane, datând din sec. II până în sec. IV d.Hr.

IV. Organizarea habitatului rural bănățean în sec. III-IV.

Așezările rurale bănățene sunt așezări deschise, nefortificate, fapt ce dovedește relativa siguranță a zonei și după retragerea aureliană și stabilitatea acestor așezări. Așezările de mai lungă durată erau concepute conform unor elemente de sistematizare: trasarea unor ulițe, dispunerea locuințelor în șiruri sau grupuri de câteva locuințe, probabil pe familii. În jurul locuințelor se găsesc anexele (gropi de provizii, vetre, cuptoare, gropi menajere).

La așezările cu importanță economică deosebită se poate stabili un raport între spațiul destinat exclusiv habitatului și cel cu caracter economic, dar, de cele mai multe ori obiectivele cu caracter economic apar nediferențiate în vatra satului. În anumite situații, se poate însă constata existența unei zone distincte în hotarul satului, destinată activităților meșteșugărești, în care sunt amplasate instalațiile de producție: cuptoarele de redus minereul, de olărit, etc.

Tipologia locuințelor: cuprinde locuințe de suprafață și locuințe adâncite în pământ (bordeie). În cele mai multe cazuri, locuințelor de suprafață nu li se poate preciza planul, acesta fiind stabilit cu aproximație, în funcție de densitatea materialului arheologic (îndeosebi ceramică) masat pe un spațiu restrâns și diferența de culoare a pământului din interiorul locuinței față de mediul înconjurător. Aflându-se la mică adâncime, foarte rar se mai pot surprinde elementele componente: vetre, cuptoare, etc., distruse de lucrări agricole. În unele cazuri se mai poate constata totuși dacă locuința a avut una sau mai multe încăperi, ori dacă au avut loc refaceri (mai multe faze ale locuinței). Locuințele au un plan patrulater (dreptunghiular sau pătrat), foarte rar oval.

Locuințele de la Grădinari - *Seliște* oferă date suplimentare asupra modului de construcție: pereții erau executați din nuiel, peste care se aplica un strat de lut bine întins. Suprastructura locuințelor era din bârne nu prea groase (până la 15 cm grosime).

În cazul în care groapa a fost adâncită sub 1 m, acest tip de locuință se numește uneori impropriu semibordei, formă intermediară între locuință de suprafață și bordei.

Locuințele de tip bordei se deosebesc de cele de suprafață prin aceea că sunt îngropate în pământ la o adâncime de peste 1 m față de nivelul de călcare al așezării. Bordeiele constau dintr-o singură încăpere, de formă patruleteră, cu dimensiunile variind între 4,50 x 4 m și 2,75 x 2,50 m. La Timișoara - *Cioreni* s-a surprins o particularitate de construcție: pari de stâlpi laterali, destinați să susțină pereții și un stâlp central întărit de jur împrejur cu pari mai mici destinat susținerii acoperișului.

Locuințele - în special cele de suprafață - au uneori două încăperi, despărțite de un perete de lut cruțat gros de 20-25 cm. Se constată refaceri succesive în cadrul aceleiași faze (refacerea fundului locuinței prin lipituri repetate) dar și existența unor locuințe cu mai multe faze de locuire - în acest caz locuința modificându-și planul inițial.

Atât locuințele de suprafață cât și bordeiele sunt datate (cele mai multe) cu sistem de încălzire interior. Cuptoarele menajere interioare locuinței sunt rare. Majoritatea vetrelor sunt deschise, supraînălțate față de fundul locuinței, cu diametrul (axele) de până la 1-1,30 m. Vetrele erau construite din lut galben, pe un pat de pietre (sau pietricele) de râu, peste care se aplică un strat de lipitură. Erau plasate de obicei spre unul din colțuri (probabil cel opus intrării), spre centru sau, mai rar, scobite în perete. Cazuri de excepție - la Moldova Veche loc. nr. 4, de formă ovală, avea în interiorul său un cuptor de copt pâine. Tot în această așezare, loc. nr. 2 (L_2) păstra o vatră centrală, de formă pătrată, cu laturile de 0,50 x 0,50 m, construită din pietre plate și cărămizi romane.

Lipsa vetrelor din complexe arheologice se poate datora și eliminării lor ca urmare a lucrărilor agricole. În cazul că locuința nu a fost dotată cu instalație de încălzire, este puțin probabil ca ea să fi fost locuită permanent.

Amenajările (anexele) gospodărești sesizate arheologic sunt: vetre și cuptoare menajere exterioare locuințelor, gropile menajere și gropile de provizii. Vetrele și cuptoarele menajere exterioare nu se deosebesc ca tehnică de execuție de cele din interior. Ele sunt amplasate în imediata apropiere a locuinței. Destul de frecvente sunt cuptoarele de copt pâine (unul singur la Moldova Veche se află în interior).

Gropile menajere sunt cele mai simple anexe gospodărești. La Hodoni s-au descoperit șapte gropi menajere exterioare, plasarea unor asemenea gropi în interiorul locuințelor fiind rară. Au formă ovală sau circulară (în medie 1 - 1,5 m) și fundul puternic albiat. Umplutura constă din fragmente ceramice (majoritatea mărunte și atipice), oase de animal, uneori cenușă.

Cele mai diverse tipologic și mai numeroase sunt gropile de provizii, de la simple gropi excavate sub nivelul de călcare până la amenajări speciale care le

transformă în adevărate depozite alimentare. La Hodoni - *Pustă*, datorită caracterului sistematic al cercetărilor, s-a descoperit un mare număr (șaisprezece) de gropi de provizii, foarte diverse tipologic. După forma pe care o au în secțiune, ele se pot încadra în două tipuri:

- gropi cilindrice, cu pereți drepți și fundul drept sau puțin albiat (numite uneori “gropi în formă de sac”).

- gropi în formă de clopot, înguste la gură, lărgindu-se mult prin curbura pereților odată cu adâncimea gropii. Sunt executate îngrijit, cu pereții puternic arși, vădindu-se preocuparea asigurării unei existente de lungă durată a depozitului

Celelalte forme de gropi de provizii sunt variante ale celor două tipuri principale sau combinații între elementele lor: gropi cu pereți concavi (numite uneori “în formă de butoi”), cu pereți trapezoidali, drepți sau curbați, având baza mare jos (în formă de pâlnie răsturnată etc).

La Hodoni - *Pustă*, cele șaisprezece gropi de provizii aparținând așezării post-romane se repartizează astfel:

- opt gropi cilindrice, îngrijit lucrate, neavând pereții arși.
- două gropi în formă de clopot, cu pereții puternic arși și probabil cu o folosință mai îndelungată.
- două gropi concave (“butoi”), variante ale gropilor cilindrice.
- trei gropi trapezoidale, două cu pereții drepți, una cu pereții curbați, altele apropiindu-se tipologic de cele în formă de clopot.
- o groapă de mari dimensiuni, cu puternice urme de ardere a pereților și având în partea superioară pereți drepți, bombându-se apoi foarte mult în partea inferioară, într-o formă apropiată celei de clopot.

În tipologia stabilită la Hodoni - *Pustă* se încadrează toate gropile de provizii descoperite în așezările contemporane bănățene sau de pe o arie mai întinsă. În cazul că se află în interiorul locuințelor, gropile sunt acoperite cu un chepeng din lemn (Moldova Veche - Loc. nr.4). La cele exterioare s-au depistat urme de pari împrejurul diametrului, provenind probabil de la un sistem de acoperire.

În perimetrul așezărilor se află și atelierele, reprezentate mai ales prin cuptoare de olar, cuptoare de redus minereul și ateliere de prelucrat metalul. În unele cazuri atelierele sunt grupate compact, în zone distincte, formând adevărate “cartiere” meșteșugărești.

Atât la Timișoara - “*Ciorenii*” cât și la Hodoni - “*Pustă*” s-a remarcat orientarea (sistematizarea) locuințelor. Ele sunt plasate la distanță de 15-20 m una de alta, având în jur anexele. La Hodoni - *Pustă* și Sânnicolau Mare - Seliște⁴¹ s-au descoperit urmele unor șanțuri, cu gropi de stâlpi pe una din laturi; aceste șanțuri, surprinse în zone diferite ale așezărilor, (la Sânnicolau Mare - Seliște șanțul cotind în unghi drept, cu stâlp în interiorul unghiului), pot reprezenta - după părerea noastră - o modalitate de delimitare a spațiului

aparținând fiecărei gospodării (gard despărțitor între complexe de locuire).

Așezările daco - romane din Dacia sud-vestică, au fost departajate, ca urmare a caracteristicilor lor în⁴²:

a) așezări cu un pregnant caracter agrar - păstoresc, cele mai numeroase și acoperind toate formele de relief bănațene.

b) așezări cu caracter complex, agrar - meșteșugăresc, determinat de existența locuințelor și atelierelor meșteșugărești.

Elementele de cultură materială și spirituală reflectate de inventarele locuințelor (ceramică și obiecte de metal, îndeosebi) permit o mai bună încadrare cronologică și etnică a acestor așezări.

NOTE

¹ Lucrarea a fost prezentată la Simpozionul Științific Național "In memoriam Demetrii Tudor", Univ. de Vest - Timișoara, 27 noiembrie 1999.

² A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995; D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996.

³ St. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI*, București, 1997.

⁴ D. Benea, *op.cit.*, repertoriul de descoperiri.

⁵ D. Benea, *op.cit.*, p.210, n.40.

⁶ E. Dörner, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p.460.

⁷ B. Mikić, în *Glasnik. The Journal of the Serbian Archeological Society*, V, 1989, 5, p.78-92.

⁸ D. Benea, *op.cit.*, p.231, n.19.

⁹ P. Iambor, St. Matei, A. Bejan, în *Ziridava*, XIV, 1982, p.90.

¹⁰ D. Benea, în *Ziridava*, XVIII, 1993, p.79-90.

¹¹ S. Baracki, în *ArhPreg*, 8, 1965, p.159-160; 9, 1967, p.146.

¹² E. Iaroslavschi, în *ActaMN*, XIII, 1976, p.231-237.

¹³ D. Benea, *Dacia Sud-Vestică în sec.III-IV*, Timișoara, 1996, p.253, n.67.

¹⁴ O. Bozu, în *Banatica*, X, 1990, p.147-187.

¹⁵ E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XV, 1978, p.257.

¹⁶ A. Bejan, *Banatul în secolele IV - XII*, Timișoara, 1995, p.35-40 (cu bibliografie).

¹⁷ M. Đorđević, *Glasnik*, III, Pančevo, 1991, p.28-30.

¹⁸ D. Țicu, în *Banatica*, IX, 1987, p.330-333.

¹⁹ M. Mare, în *Tibiscum*, VIII, 1994, *passim*.

²⁰ D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994.

²¹ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1993, p.27-31.

²² O. Bozu, G. El Susi, în *Banatica*, IX, 1987, p.239-269.

²³ D. Benea, *Dacia Sud-Vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p.274-275, n.124.

²⁴ M. Đorđević, în *Glasnik*, 3, 1991, p.28.

²⁵ D. Benea, *op.cit.*, p.279, n.137.

²⁶ D. Stoicovici, în *Banatica*, VIII, 1985, p.231-237.

²⁷ A. Bejan, în *AnB*, I, s.n., 1981, p.21-22.

²⁸ M. Moroz, în *Banatica*, VII, 1983, p.477.

²⁹ D. Dimitrijević, în *Starinar*, XXXIII-XXXIV (1982-1983), p.29-59.

³⁰ M. Đorđević, în *Glasnik*, Pančevo, 6, 1990, p.119-123.

- ³¹ E. Iaroslavschi, R. Petrovsky, în *Tibiscus*, III, 1975, p.54.
- ³² A. Bejan, D. Benea, în *MCA*, XV, Braşov, 1981; Bucureşti, 1983, p.381-383; D. Benea, A. Bejan, M. Mare, în *SIB*, XII, 1986, p.21-31.
- ³³ D. Benea, în *Dacia Sud-Vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1997, p.293-294, n.170/5.
- ³⁴ V. Dautova-Rușevljan, în *RadVM*, 32 (1989-1990), p.87.
- ³⁵ D. Benea, *Dacia în secolele III-IV*, Timișoara, 1997, fig.27.
- ³⁶ *Ibidem*, fig.63.
- ³⁷ O. Bozu, în *Bnatica*, X, 1990, p.147-187.
- ³⁸ A. Bejan, în *MCA*, Tulcea, 1980, p.366-372; *Ibidem*, în *AnB*, I, s.n., 1981, p.3-13; *Idem*, în *Banatica*, VI, 1981, p.153-171; *Idem*, în *SIB*, IX, 1983, p.13-22; A. Bejan, D. Benea, în *MCA*, XV, Braşov, 1981, Bucureşti, 1983, p.388-394; A. Bejan, M. Mare, în *SIB*, XIII, 1987, p.21-28; A. Bejan, *Banatul în secolele IV - XII*, Timișoara, 1995, p.35-40; D. Benea, A. Bejan, în *ActaMN*, XVI-XXX, 1989-1993, p.135-137; D. Benea, *Dacia Sud-Vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p.262-263, nr.83.
- ³⁹ O. Bozu, G. El Susi, în *Banatica*, IX, 1982, p.239-269.
- ⁴⁰ Vezi *supra*, nota 32.
- ⁴¹ Rapoartele anuale de cercetare arheologică pentru anii 1995-1999 în cronicile cercetărilor arheologice: Campania 1995 - *A XXX-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice*, Brăila, 2-5 mai 1996, p.106-107; Campania 1996 - *A XXXI-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice*, Bucureşti, 12-15 iunie 1997, p.52-53; Campania 1997 - *A XXXII-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice*, Călărași, 20-24 mai 1998, p.68; Campania 1998 - *A XXXIII-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice*, Vaslui, 30 iunie - 4 iulie 1999, p.102-103.
- ⁴² D. Benea, *Dacia Sud - Vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p.125.

THE ARCHAEOLOGY OF THE RURAL HABITAT BETWEEN THE 3RD/4TH AND THE 7TH/8TH CENTURIES. RESEARCH METHODOLOGY (I)

Summary

The archaeological findings represent the main source of information in defining the way in which the populations living on former territory of pre-Roman Dacia lived, and their organization after the army withdrawal during Aurelian's reign and after this till the 7th and 8th centuries AD. For this chronological period there are two directions in the rural habitat evolution:

- a) A distinct, zonal evolution within this period.
- b) the evolution on the same area during many centuries (the whole chronological period)

Beyond some particularities, a joint typology results for the rural settlements in pre-Roman Dacia, leading to some elements of continuity between the 3rd/4th and 7th/ 8th centuries.

The research methodology has a few steps to be followed:

1. The making of a standard record for the rural settlement (between the 3rd/4th - 7th/ 8th centuries)

2. The working out of a discovery catalogue (based on area and on chronology)

3. The selection of the most representative settlements taking into consideration the area and the chronology.

4. The establishment of a typology for the rural habitat of 3rd/4th and 7th/ 8th centuries from pre-Roman Dacia.

The most illustrating exemplification is represented by the rural settlements of 3rd/4th and 7th/ 8th centuries from Banat.

DETERMINAREA ANTROPOLOGICĂ A SCHELETELOR PROVENITE DIN NECROPOLA MEDIEVALĂ TIMPURIE DE LA TIMIȘOARA – CIORENI (SEC. X d.Chr.)

Marius Muntean

La o distanță de aproximativ 10 km de Timișoara, pe locul numit “Cioreni”, situat la intersecția căii ferate Timișoara - Arad cu șoseaua Timișoara - Becicherecul Mic, cu ocazia nivelării terenului au fost dezvelite 20 de morminte. Săpătura de salvare a fost condusă de Al. Rădulescu de la Muzeul Banatului. Mormintele au fost datate în sec. X d.Chr. Orientarea mormintelor era E-V. Din 13 morminte au fost recuperate scheletele. Aceste schelete fac obiectul studiului de față.

Datele metrice au fost prelevate după metoda lui Martin. Capacitatea craniană a fost determinată după metoda Lee-Pearson. Talia a fost calculată după tabelele lui Breitinger, pentru bărbați, și a lui Bach, pentru femei. Vârsta a fost estimată după morfologia dinților, după gradul lor de abrazie și după gradul de obliterare al suturilor craniene.

Date demografice

La cele 13 morminte studiate vârstele de deces se situează în următoarele grupe:

Vârsta biologică	Vârsta cronologică	Nr. Decese	B	F	Sex nedeterminat	Nr. Mormânt	Procentaj
Infans I	0-7	1	-	-	1	19	7,69%
Infans II	8-14	1	-	1	-	20	7,69%
Juvenis	15-20	-	-	-	-	-	0%
Adultus	21-30	1	-	1	-	8	7,69%
Maturus I	31-40	4	1	3	-	7,11,13,18	30,76%
Maturus II	41-50	5	4	1	-	3,4,5,6,10	38,45%
Senilis	peste 50	1	1	-	-	1	7,69%

Tabelul 1. Repartiția scheletelor pe grupe de vârstă și sex

Din datele de mai sus rezultă că cele 13 schelete au aparținut unui număr de 6 bărbați, 5 femei și 2 copii. Este posibil ca numărul copiilor să fi fost mai mare, dar datorită scheletelor mici și probabil unei gropi mai puțin adânci să fi fost distruse de lama buldozerului.

Cu toate acestea, rămâne o certitudine. Bărbații trăiau mai mult decât femeile, fenomen întâlnit în toate cimitirele medievale. Slaba stare de conservare a scheletelor feminine poate fi interpretată ca o decalcifiere survenită în urma numeroaselor nașteri.

Considerații asupra taliei

Talia a fost stabilită pe baza dimensiunilor oaselor lungi cu ajutorul tabelelor Manouvrier, Bach, Bretinger.

Dimensiunile oaselor lungi și talia bărbaților sunt prezentate în tabelul 2.

Dimensiunile oaselor lungi și talia femeilor sunt prezentate în tabelul 3.

Nr. mormânt	Humerus		Radius		Ulnă		Femur		Tibie		Manouvrier	Bretinger
	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.		
M1	339	335	-	257	-	283	460	462	380	374	171,0	171,7
M5	345	344	257	-	280	280	467	467	-	-	172,3	173,0
M6	-	-	252	250	-	-	-	-	-	-	169,3	171,7
M7	-	323	242	-	255	-	440	442	358	360	165,7	167,9
M10	-	-	222	222	248	-	418	-	323	323	159,7	161,9
Media											167,3	169,1

Tabelul 2. Dimensiunile oaselor lungi și talia bărbaților

Nr. mormânt	Humerus		Radius		Ulnă		Femur		Tibie		Manouvrier	Bach
	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.		
M3	-	-	243	239	-	-	-	-	-	-	166,0	168,6
M4	-	-	-	-	239	-	-	409	-	-	156,3	160,3
M11	288	288	220	220	-	-	415	-	340	340	155,5	158,7
M18	-	-	225	-	-	-	-	414	-	-	157,2	160,6
Media											156,3	159,8

Tabelul 3. Dimensiunile oaselor lungi și talia femeilor

Din analiza datelor rezultă că talia medie a bărbaților era de 169,1 cm (după tabelul lui Breitinger) sau de 167,3 cm (după tabelul lui Manouvrier). Talia medie a femeilor este de 159,8 cm (după tabelul lui Bach) sau de 156,3 cm (după tabelul lui Manouvrier). Aceste talii se încadrează în grupa taliilor mijlocii.

Doar la scheletul din M11 s-a putut măsura lungimea femurului și a tibiei. După tabelul lui Bach talia calculată după lungimea tibiei este de 154,8 cm, iar după lungimea femurului este de 161,15 cm. Aceasta presupune o maturare gonadală precoce, fenomen care oprește creșterea extremităților.

Datele referitoare la talii sunt foarte apropiate de cele obținute pe scheletele provenite dintr-un cimitir contemporan de la Simeria Veche.

	Talia bărbaților		Talia femeilor	
	Ciorenii		Ciorenii	
Manouvrier	167,3	167,56	156,3	155,35
Breitinger	169,1	169,47	-	-
Bach			159,8	158,99

Rezultate

Mormântul 1 (Planșa. I)

Din acest mormânt provine scheletul unui bărbat matur. Craniul este destul de bine conservat și prezintă următoarele caracteristici: lungimea și lățimea sunt mijlocii. Indicele cranian este situat la limita dintre mezocran și brahocran. Indicele de înălțime auriculară - lungime indică hipsicrania, iar indicele de înălțime auriculară - lățime indică acrocrania. În normă verticală craniul are forma birsoidă. Regiunea frontală este caracterizată de un relief supraorbital mijlociu dezvoltat. Lățimea minimă a frunții și lățimea maximă a frunții sunt mijlocii. Indicele frontal sagital este ortometop. Indicele parietofrontal este eurimetop. Occipitalul este curb cu reliefuri musculare bine marcate. Procesele mastoideene sunt mediu dezvoltate. Circumferința orizontală a craniului este mijlocie, iar capacitatea craniană indică aristencefalia.

Datorită absenței proceselor frontale ale maxilei măsurătorile masivului facial sunt nesigure.

Fosele canine sunt adânci. Arcadele dentare au o formă eliptică. Arcadele alveolare prezintă rezorbție specifică bolii parodontale. Numeroși dinți sunt pierduți postmortem.

Mandibula prezintă un menton triunghiular, proeminent, iar gonioanele sunt eversate.

Mormântul 3 (Planșa II)

Din acest mormânt provine un schelet destul de bine conservat care a

aparținut unui bărbat matur.

Craniul are o lungime mijlocie și o lățime îngustă. Indicele cranian indică un craniu doliocran. Indicele de înălțime auriculară - lungime indică hipsicrania iar indicele de înălțime auriculară - lățime indică acrocrania. Înălțimea craniului este scundă. În normă verticală craniul are formă ovoidă.

Lățimea minimă a frunții este îngustă. Lățimea maxima a frunții este îngustă. Indicele frontal sagital indică ortometopia. Frontalul prezintă sutura metopică. Relieful Supraorbital este mediu dezvoltat. Occipitalul este curb, în special în jumătatea superioară. Are reliefuri musculare pronunțate cu torus occipital. Procesele mastoidiene au o dezvoltare medie. Circumferința orizontală a craniului este mică, iar capacitatea craniană indică euencefalia. În normă posterioară craniul are formă de casă.

Datorită stării de conservare precare, datele metrice și indicii faciali sunt orientativi.

Indicele facial total este situat la limita dintre mezoprosop și leptoprosop, iar indicele facial superior este la limita dintre mezen și lepten. Înălțimea nasului este scundă. Lățimea orificiului nazal este la limita dintre mijlociu și lat. Indicele nazal este camerin. Orbitale sunt rectangulare, scunde și înguste. Indicele orbital indică orbite mezoconhe. Fosele canine au o adâncime medie, numeroși dinți sunt pierduți postmortem. Dinții prezenți nu prezintă leziuni carioase. Mandibula este gracilă cu gonioanele ușor eversate.

Abrazia dentară corespunde vârstei de 40 de ani. Obliterarea suturilor craniene este specifică vârstei de 40 - 50 de ani.

Mormântul 4 (Planșa III A, B, C)

Din acest mormânt provine un schelet mediocru conservat. El a aparținut unei femei decedate în jurul vârstei de 50 de ani.

Craniul este mezocran. Lungimea sa este mijlocie, iar lățimea este îngustă. Înălțimea craniului este scundă. Indicele de înălțime auriculară - lungime este hipsicran iar indicele de înălțime auriculară - lățime este acrocran. În normă verticală craniul are formă romboidă. Frontalul este caracterizat de un relief Supraorbital aplatizat. Lățimea minima a frunții este îngustă, iar lățimea maximă a frunții este foarte îngustă. Indicele frontal sagital este ortometop. Occipitalul este curb, reliefurile musculare au o dezvoltare medie. Procesele mastoidiene sunt mici. În normă posterioară craniul are forma de casă.

Oasele feței nu sunt conservate.

Gradul de obliterare al suturilor craniene indică o vârstă situată în jurul a 50 de ani.

Mormântul 5 (Planșa IV)

Din acest mormânt provine un schelet destul de bine conservat

Craniul este lung și are o lățime mijlocie. Indicele cranian indică doliocrania. Indicele de înălțime auriculară - lungime este hipsicran, iar indicele

de înălțime auriculară - lățime este acrocran. În normă verticală craniul are forma de ovoid. Regiunea frontală este caracterizată de un relief supraorbital bine marcat. Lățimea minimă a frunții și lățimea maximă a frunții sunt late. Indicele frontal sagital este ortometop. Indicele parietofrontal este eurimetop. Polul cranian posterior este caracterizat de un occipital curb. Pe scuama osului occipital se observă o sutură occipitală transversă. Aceasta împarte scuama în oasele interparietal și supraoccipital (Testut 1928).

Pe osul interparietal se mai găsește o sutura întinsă între sutura parieto-occipitală dreapta și sutura occipitală transversă. Amprentele musculare sunt bine marcate. Linia nuchală superioară este foarte dezvoltată și are aspect de torus occipital.

Mastoidele sunt mari. Capacitatea craniană indică aristencefalia.

Înălțimea superioară a feței este joasă, iar înălțimea totală a feței este joasă spre mijlocie.

Nasul este lat și are o înălțime mijlocie. Indicele nazal este camerin. Orbitale au o formă rectangulară și sunt scunde și înguste. Indicele orbital indică orbite mezoconhe. Fosele canine sunt adânci. Arcadele dentare au o forma eliptică.

Majoritatea dinților sunt pierduți post mortem.

Mentonul are forma piramidală și este proeminent. Unghiurile mandibulei sunt eversate.

Abrazia dentară și obliterarea suturilor craniene pledează pentru vârsta de 40-50 de ani.

Mormântul 6 (Planșa III D)

Din acest mormânt provine un schelet parțial conservat care a aparținut unui bărbat decedat în jurul vârstei de 50 de ani.

Craniul este parțial conservat. Lungimea și lățimea sa sunt mijlocii. Indicele cranian indică mezocrania. Relieful Supraorbital este proeminent. Linia nuchală superioară are aspectul unei creste înalte de 4-5 mm. Mastoidele sunt voluminoase. Din normă superioară craniul are forma romboidă. Înălțimea superioară a feței este mijlocie. Nasul este scund și îngust. Indicele nazal este leptorin.

Mormântul 7 (Planșa V A,B,C)

Din acest mormânt provine scheletul unui bărbat decedat la vârsta de 35-40 de ani.

Craniul este foarte lung și are o lățime mijlocie. Indicele cranian este doliocran spre mezocran. Indicele de înălțime auriculară - lungime este hipsicran iar indicele de înălțime auriculară - lățime este acrocran. În normă verticală craniul are forma elipsoidă. Regiunea frontală are un relief Supraorbital foarte dezvoltat. Lățimea minimă a frunții este îngustă. Lățimea maximă a frunții este îngustă. Indicele frontal sagital este ortometop. Indicele parietofrontal este

stenometop. Polul cranian posterior este caracterizat printr-un occipital larg, foarte curbat, cu o ușoară bombare în regiunea superioară și prin prezența unui torus occipital. Mastoidele sunt mari. Din normă posterioară craniul are formă de casă. Circumferința craniană orizontală este mare, iar capacitatea craniană indică aristencefalia. Din masivul facial este păstrat, fragmentar, osul zigomatic stâng. Mandibula are mentonul piramidal și gonioane eversate. Premolarii și primii doi molari din partea dreapta au fost extrași. Condilii mandibulei sunt asimetrici. Condilul din partea dreapta are marginea superioară dreapta. Condilul din partea stânga are marginea superioară angulată.

Pe fata dreapta a neurocraniului se observă o trepanație craniană vindecată. Tăblia osoasă este secționată oblic în dauna lamei exterioare. Limita anterioară a trepanației este la 1 cm posterior de procesul zigomatic al frontalului. Diametrul antero-posterior al trepanației este de 95 mm. Conturul inferior al trepanației nu se poate preciza deoarece aripa mare a osului sfenoid lipsește, iar scuama temporalului este ruptă.

Mormântul 8 (Planșa VI)

Din acest mormânt provine un schelet care a aparținut unei persoane de sex feminin care a decedat la vârsta de 20-25 de ani.

Craniul este foarte lung și are o lățime mijlocie. Indicele cranian este mezocran. Indicele de înălțime auriculară - lungime este hipsicran, iar indicele de înălțime auriculară - lățime este acrocran. În normă verticală craniul are forma pentagonoidă.

Regiunea frontala este caracterizată de un relief Supraorbital aplatizat, lățimea minimă a frunții este îngustă spre mijlocie, iar lățimea maximă a frunții este foarte îngustă spre îngustă. Indicele frontal sagital este camemetop la limita inferioară. Indicele parietofrontal este stenometop.

Polul cranian posterior este caracterizat de un occipital puternic bombat, linii nuchale puțin proeminente și mastoide mici. Din normă posterioară craniul are forma de casă. Capacitatea craniană este mare.

Masivul facial a fost parțial restaurat. Înălțimea superioară a feței este mijlocie, înălțimea totală a feței este joasă spre mijlocie. Nasul are o înălțime mijlocie și o lățime îngustă. Indicele nazal este leptorin, apertura piriformă este de tip antropin. Orbitale sunt scunde. Fosele canine sunt adânci. Abrazia dentară indică vârsta de 20-25 de ani.

Mormântul 10

Din acest mormânt se păstrează câteva fragmente osoase din craniu. Aceste oase permit atribuirea scheletului unui individ de sex masculin decedat la vârsta de 40-50 de ani.

Mormântul 11 (Planșa 5 D)

Din acest mormânt provine scheletul unei femei decedate la vârsta de 30 de ani.

Craniul este lung și are o lățime mijlocie. Indicele cranian este mezocran. Indicele de înălțime auriculară - lungime este hipsicran, iar indicele de înălțime auriculară - lățime este acrocran. Relieful Supraorbital este aplatizat. Lățimea minima a frunții este îngustă, iar lățimea maxima a frunții este mijlocie. Indicele frontal sagital este ortometop. Indicele parietofrontal este eurimetop. În normă verticală craniul are forma romboidă. Occipitalul este bombat cu reliefuri puțin proeminente. În zona inionului prezintă coc occipital. Mastoidele sunt mici. Capacitatea craniană indică aristencefalia. Din normă posterioară craniul are forma de casă.

Mormântul 13

Din acest mormânt provine un schelet rău conservat care poate fi atribuit unei femei decedate în a IV-a decadă de viață. Nu s-au putut preleva date metrice.

Mormântul 18

Din acest mormânt s-au recuperat câteva fragmente osoase care provin din scheletul unui bărbat decedat la vârsta de 30 de ani.

Mormântul 19

Din acest mormânt provin fragmente osoase care au aparținut unui copil decedat la vârsta de 4-5 ani.

Mormântul 20

Din acest mormânt provin oase care au aparținut unui individ de sex feminin care a decedat la vârsta de 13-14 ani.

Diagnoza tipologică

Diagnoza tipologică este orientată de indicele cranian.

Cazurile studiate prezintă următorii indici cranieni:

	Bărbați	Nr. mormânt	Femei	Nr. mormânt
Ultradolicocrani	-	-	-	-
Hiperdolicocrani	-	-	-	-
Dolicocrani	3	M3, M5, M7	-	-
Mezocrani	2	M1, M6	3	M4, M8, M11
Brahicrani	-	-	-	-
Hiperbrahicrani	-	-	-	-
Ultrabrahicrani	-	-	-	-

Tabelul 4. Repartiția craniilor după indicele cranian

Din datele prezentate în tabel rezultă că cele 3 cranii feminine studiate sunt mezocrane. Trei cranii masculine se încadrează în grupa doliocraniilor și 2 se încadrează în grupa mezocraniilor. Craniul din mormântul 1 este la limita dintre mezocran și brahocran. Media indicilor cranieni se încadrează în grupa mezocrană atât la bărbați (75,88) cât și la femei (76,57). Lungimea craniilor este foarte lungă la 2 cranii (unul de bărbat – M17 și unul de femeie – M8), lungă la 2 cranii (unul de bărbat – M5 și unul de femeie – M11) și mijlocie la 3 cranii de bărbat (M1, M2, M6) și unul de femeie (M4). Lungimea medie a craniilor este de 185,6 mm la bărbați și 179,3 mm la femei. Lățimea medie a craniilor masculine este de 140,8 mm iar a celor feminine este de 137,3 mm. Lățimea craniilor este mijlocie. Excepție fac un craniu masculin (M3) și unul feminin (M4), care sunt înguste. Prin urmare, lungimea medie a craniilor este lungă iar lățimea medie a craniilor este mijlocie. Înălțimea scundă a craniilor pledează pentru tipul Crômagnon. Indicele de înălțime-lungime indică în toate cazurile hipsicrania iar indicele de înălțime-lățime indică acrocrania. În general, acrocrania și hipsicrania nu se găsesc la tipul Crômagnon. Acești indici sunt dați de lungimi craniene mai mari și lățimi craniene mai mici decât a tipului Crômagnonid. Aceste caracteristici provin de la tipul mediteranoid. Occipitalele sunt bombate. Reliefurile musculare puternice, uneori torusuri occipitale (planșa VII B) pledează pentru tipul Crômagnonid (protoeuropid). Capacitatea craniană indică aristencefalia. Doar craniul din M3 este euencefal. Singurul tip antropologic euencefal este tipul mediteranoid. Celelalte tipuri antropologice sunt aristencefale. Înălțimea totală a feței a fost urmărită pe 3 cranii (M3, M5 și M8). În toate cazurile este joasă. Înălțimea superioară a feței este joasă într-un caz (M5), mijlocie în 3 cazuri (M3, M6 și M8) și la limita dintre joasă și mijlocie la un caz (M11). Lățimea feței este foarte îngustă la M3 și mijlocie la M4. Indicii faciali s-au determinat doar la M3 și ei sunt leptoprosop-lepten. Lățimea nasului este mijlocie la M1, lată la M3 și M? și îngustă la M8 și M11 (ambele cranii feminine). Înălțimea nasului este scundă la M3 și M6 și mijlocie la M5 și M8. Indicele nazal este camerin la craniile masculine M3 și M5 și leptorin la M8.

Orbitele sunt mici și rectangulare. Înălțimea lor este scundă (M3 și M5) iar la M4 și M8 este situată la limita dintre scund și mijlociu.

Lățimea orbitelor măsurate este îngustă (M3 și M5).

Indicele orbital indică orbite mezoconhe (M3 și M5).

Din analiza datelor metrice și a indicilor rezultă că majoritatea craniilor au următoarele caracteristici: craniile mezocrane, reliefurile osoase pronunțate, fețele cu înălțimi joase sau mijlocii, camerinia, orbitele mici și rectangulare. Aceste date orientează spre tipul protoeuropid (Crômagnonid).

Craniile mai lungi, mai înguste, talia mai mica trădează metisajul cu tipul mediteranoid.

Excepție face bărbatul din Mormântul 3 care este doliocran, cu fața foarte

îngustă și talia mai micșă. Acesta se apropie foarte mult de tipul mediteranoid.

Tipul antropologic al scheletelor studiate este reprezentat de un metisaj între tipul Crômagnonid (protoeuropid) și mediteranoid.

Acest metisaj este specific populației autohtone românești. Are bune analogii în cimitirele de la Simeria Veche (Muntean, 1998), Hodoni (Muntean, 1996) și Geoagiu (Muntean, 1999).

Paleopatologie

Scheletul postcranial provenit din Mormântul 6 este conservat fragmentar. El a aparținut unui bărbat decedat în jurul vârstei de 50 de ani.

La nivelul vertebrelor lombare (Planșa VIII A) se observa osteofiți, amprenta discului intervertebral care era dizlocat. La nivelul articulațiilor coatelor se observa osteofiți situați la nivelul humerusului, radiusului și a ulnei (Planșa VIII B). Aceste leziuni trădează un proces inflamator cronic localizat la nivelul unor articulații. Slaba stare de conservare a scheletului îngreuează interpretarea acestor leziuni inflamatorii. Diagnosticul cel mai probabil este acela de poliartrită cronică evolutivă.

Trepanația craniiană la craniul din Mormântul 7 este impresionantă prin mărime, localizare și prin faptul ca individul a supraviețuit. Se pare ca doar 0,9% din trepanațiile craniene provenite din Europa interesează zona pterionului. Aceasta localizare, datorită apropierii de artera meningee da mortalitatea cea mai ridicată.

Ea putea fi executată doar de un chirurg foarte experimentat. Trepanațiile craniene sunt rare în perioada medievală. În partea de S-V a țării se mai cunosc 2 cranii trepanate care să fie datate în perioada medievală. Este vorba de craniul de la Hunedoara, datat în sec. X, descris de Roska Marton și un craniu cu o dublă trepanație care este încă inedit și provine din Reșita (Moroasa), fiind datat în sec. XIV-XV.

După Kiszely (1976) în Europa erau cunoscute 450 de cranii trepanate. Majoritatea provin din Balcani și sunt datate în toate epocile. Erau frecvente în neolitic, epoca bronzului, iar după cucerirea romană se răresc foarte mult. Pe teritoriul Ungariei nu se găsesc trepanații mai târziu de sec. X.

Concluzii

Cimitirul de la Cioreni este cel mai vechi cimitir românesc din Banat care beneficiază de o determinare antropologică.

În acest cimitir au fost înhumați bărbați, femei și copii.

Din punct de vedere antropologic ei reprezintă un metisaj între tipurile protoeuropid și mediteranoid. Acest tip antropologic are bune analogii în cimitirele medievale românești.

Trepanația craniului din mormântul 7 demonstrează practicarea acestui tip de intervenție chirurgicală la populația românească din sec. X.

BIBLIOGRAFIE

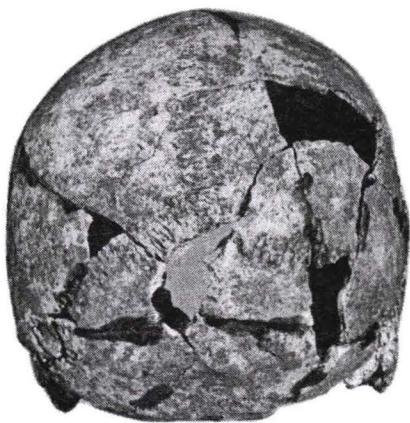
1. Barbu, M.; Zdroba, M. - *Şantierul arheologic Arad-Vladimirescu. Campania 1977*, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 101-112.
2. Bejan, A., Moga, M. - *Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timis)*, în *Tibiscus V.*, (1979), p. 155-168.
3. Borovsky Samu - *Temes Vármegye, Budapest*, 1912, Országos Monografia Társaság
4. Botezatu, D.; Stefanescu, Gh. - *Studiul antropologic al scheletelor din cimitirele feudale de la Coconi (sec.XIV-XV)*, în *SCA* (1969), VI, 2, p. 175-180.
5. Botezatu, D.; Stefanescu, Gh. - *Contributii la studiul antropologic al populatiei feudale timpurii din Moldova din sec. XII e.n.*, în *SCA*, 1970, VII, 1, p. 13-18.
6. Botezatu, D.; Stefanescu, Gh. - *Caracterizarea antropologica a scheletelor din cimitirul feudal de la Cernica (sec. XVII-XVIII e.n.)*, în *SCA* 1970, VIII, 2, p. 81-192
7. Cantemir, P.; Botezatu, D. - *Caracterizarea antropologica a populației feudale de la Gherasti (jud. Neamt)*, în *Studii și cercetări antropologice*, 1995, Tomul 32, p. 3-7.
8. Clavelin, P.; Derobert, L. - *Ostéométrie antro-po-médico-légale*, 1946, Paris, Ed. Baillere et fils.
9. Draşoveanu, Fl.; Ţeicu, D.; Munteanu, M. - *Hodoni, locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșita 1996.
10. Enachescu, Th.; Harasim, N. - *Contribuții la determinarea faciesului craniologic al populațiilor actuale de pe teritoriul R.P.Române*, în *SCA* (1965), II, 1, p. 79-95
11. Kiszely, I. - *Sírok, csontok, emberek. Gondolat - Budapest*, 1976.
12. Martin, R.; Saller, K. - *Lehrbuch der Anthropologie*. Fischer Verlag, 1957
13. Maximilian, C. - *Studiul antropologic al populației de la Verbicioara (sec.XIII-XIV)*, în *PA* (1959), IV, p. 79-104.
14. Maximilian, C. - *Considerații antropologice asupra populației prefeudale de la Dinogetia (sec.X-XII)*, în *PA*, 1959, IV, p. 105-128
15. Maximilian, C. - *Nota asupra scheletelor descoperite la Sântion - Transilvania*, în *PA*, 1961, VI, p. 181-183
16. Maximilian, C. - *Sărata-Monteoru, Studiu antropologic*, Ed. Academiei R.P.Române, 1962
17. Milcu, St.; Dumitrescu, H. - *Cercetări antropologice în Ținutul Pădurenilor - satul Bătrâna*, Ed. Academiei R.P.R., 1961.
18. Milcu, St.; Maximilian, C. - *Introducere în antropologie*, Bucuresti, 1976.
19. Muntean, M. - *Determinarea antropologică a unor schelete provenite dintr-un cimitir descoperit în comuna Satchinez, jud. Timiș, datat în sec. XVII-XIX*, în *An.B.*, S.N., Arheologie - Istorie, V, 1997, p. 159-176.
20. Muntean, M. - *Studiul antropologic al scheletelor provenite din necropola medievala timpurie de la Simeria Veche, jud. Hunedoara*, în *An.B.*, S.N., Arheologie - Istorie, VI, 1998, p. 339-372.
21. Muntean M. - *Studiul antropologic asupra scheletelor provenite din cimitirul de pe lângă biserica rotonda din Geoagiu, judetul Hunedoara, datat în sec. al XI-XII-lea*, în *An.B.*, S.N., Arheologie - Istorie, VI, 1999 -2000.
22. Necrasov, O.; Botezatu, D. - *Studiul antropologic al scheletelor feudal-timpurii de la Doina (sec.XII-XIV)*, în *SCA*, 1964, I, 2, p. 137-156.
23. Necrasov, O.; Botezatu, D.; Teodorescu, C. - *Contribuții la studiul antropologic al populației feudal-timpurii din România. Seria de la Izvorul (r. Giurgiu) datat în sec. VIII e.n.*, în: *SCA*, 1967, IV, 1, p. 3-24.
24. Nicolaescu, D.; Popovici, I. - *Caracterizarea antropologică a unei familii din prima jumătate a sec. XI de la Dinogetia*, în *SCA*, 1971, VIII, 1, p. 13-20.
25. Popa, R. - *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988.
26. Popovici, I. - *Necropola feudală de la Străulești - București, sec.XV-XVI - date antropologice*, în *SCA*, 1964, 1964, I, 1, p. 47-52.

27. Popovici. I. - *Cimitirul feudal târziu de la Secu (Valea Bistriței Moldovenești). Analiza comparativă cu necropolele contemporane din microregiunea Bicaz*, în *SCA* (1964), I, 2, p. 177-188.
28. Popovici. I. - *Așezarea feudală de la Străulești - București, Cimitirul II - sec.XV-XVI*, în *SCA* (1969), III, 1, p. 17-26.
29. Popovici. I. - *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul din sec. XIV de la Cuhea - Maramureș*, în *SCA* (1968), V, 1, p. 23-38.
30. Popovici. I. - *Necropola feudală de la Bragadiru - Zimnicea (sec.XVI) - Observații antropologice*, în *SCA*, 1969, v, 1, p. 23-38.
31. Popovici, I. - *Observații antropologice asupra osemintelor descoperite în curtea bisericii din Giulești - Maramureș, sec.XVI-XIX*, în *SCA*, 1969, VI, 1, p. 37-44.
32. Popovici, I., - *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul de la Strehaia, sec.XVII-XIX*, în *SCA*, (1970), VII, 1, p. 19-30.
33. Testut - *Traité d'Anatomie humaine*, 1928, Paris.

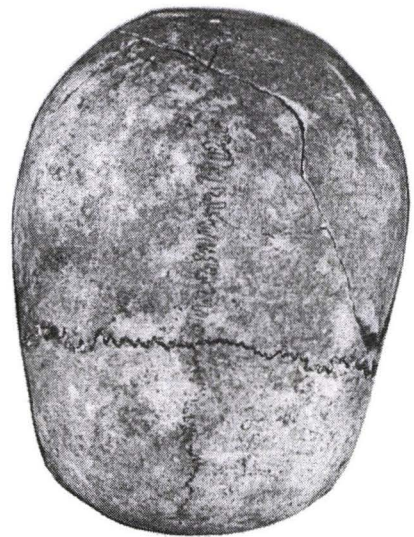
DIE ANTHROPOLOGISCHE BESTIMMUNG DER SKELLETTE AUS DER FRÜHMITTELALTERLICHEN NEKROPOLE VON TIMISOARA-CIORENI (10. JH. N. CHR.)

Zusammenfassung

Das Gräberfeld von Cioreseni ist der älteste rumänische Friedhof aus dem Banat der anthropologisch bestimmt wurde. In diesem Friedhof wurden Männer, Frauen und Kinder bestattet. Aus anthropologischem Gesichtspunkt sind diese eine Mischung zwischen den protoeuropiden und mediterranen Typen. Dieser anthropologische Typ hat gute Analogien in den rumänischen mittelalterlichen Friedhöfen. Die Trepanation des Schädels aus dem Grab Nr. 7 bezeugt die Praktizierung dieses Typs von chirurgischem Eingriff bei der rumänischen Bevölkerung aus dem 10. Jh.

Plansa I

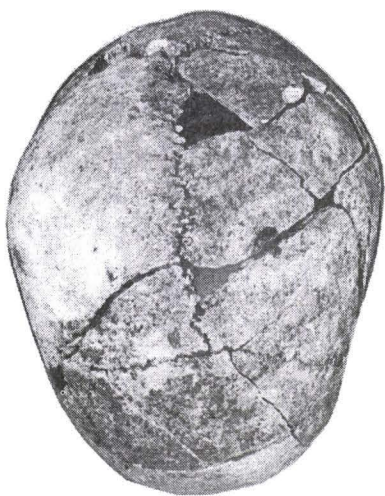
Plansa II

A

B

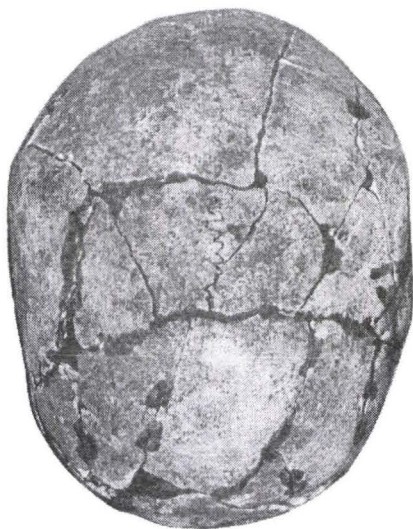

C

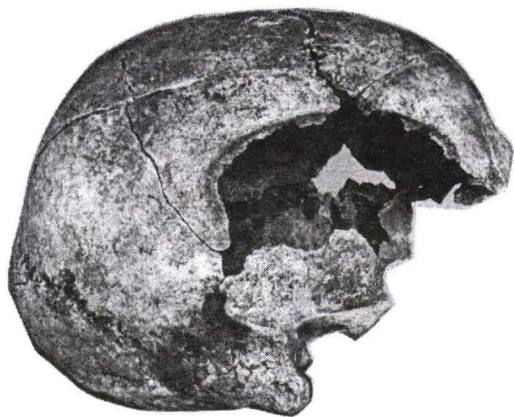

D

Plansa III

Plansa IV

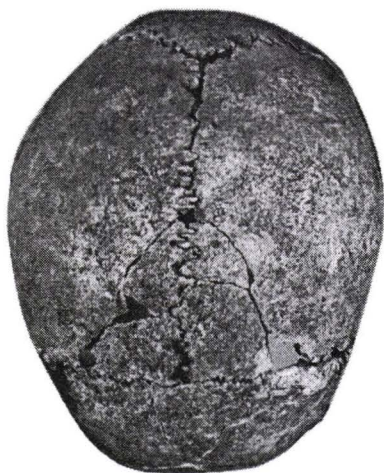
A

B

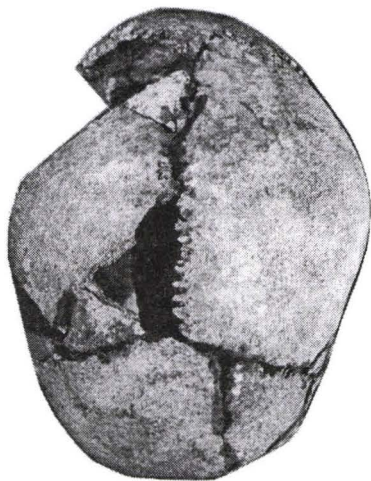

C

D

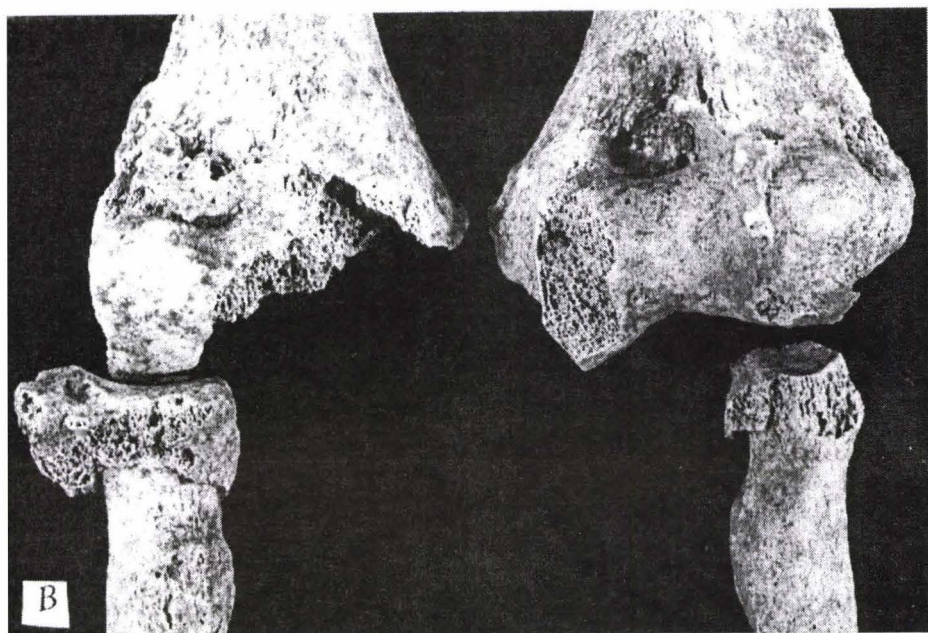
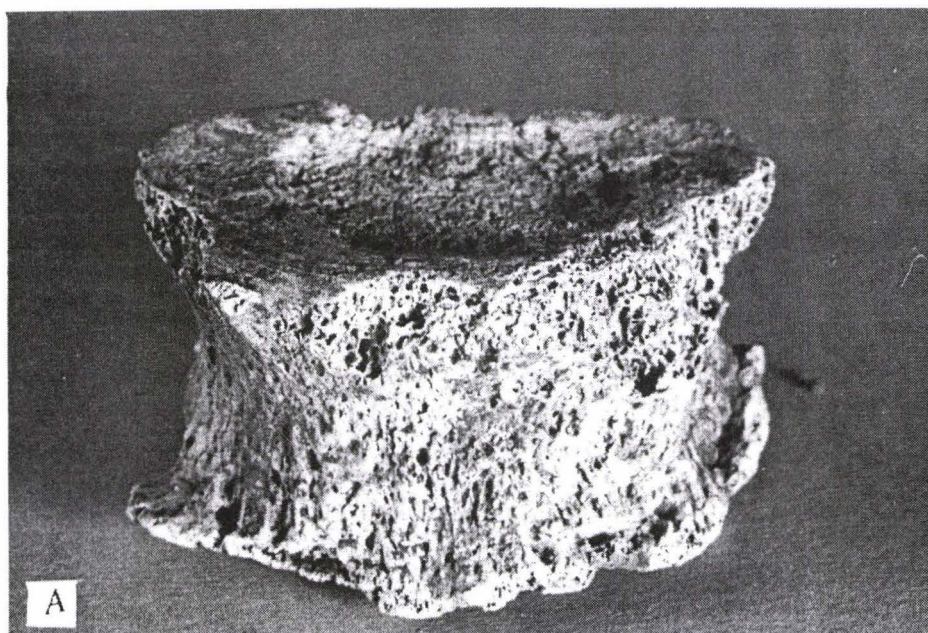
Plansa V

Plansa VI

Plansa VII

Plansa VIII

PIESE DE PODOABĂ DIN SECOLELE X-XI DESCOPERITE LA BEBA VECHE (JUD. TIMIȘ)

Daniela Tănase, Ervin Gáll

Studierea unor aplice cu pandantiv care aparțin orizontului funerar al secolelor X-XI, provenite din Câmpia Tisei Inferioare, ne oferă ocazia de a realiza și o tipologie a exemplarelor pe care apare același decor, descoperite în bazinul Dunării Mijlocii.

În primul rând, vom prezenta piesele menționate, prilej de a face câteva observații în privința portului și a obiceiurilor funerare ale unei părți a populației din zona amintită mai sus. Printre obiectele care alcătuiesc colecția Muzeului Banatului din Timișoara, se află un colan și douăsprezece aplice cu pandantiv, descoperite întâmplător în împrejurimile comunei Beba Veche, din județul Timiș¹. Tot întâmplării se datorează și ajungerea lor în proprietatea Muzeului Banatului. În timpul studenției, mai precis în anul 1966, arheologul Florin Medeleț, aflându-se într-un autobuz care circula pe ruta Sânnicolau Mare – Beba Veche, a primit de la un localnic, învelite într-o batistă, următoarele piese din bronz: un cercel, un colan, șaisprezece aplice cu pandantiv, două brățări și o cataramă¹. Nu se cunosc alte detalii despre condițiile de descoperire, iar distanța în timp este considerabilă și astăzi un astfel de demers nu are șanse de reușită. Deși nu cunoaștem condițiile de descoperire, putem afirma cu certitudine că obiectele provin dintr-un mormânt, probabil deranjat de lucrările agricole, deoarece astfel de piese s-au găsit doar în situri cu caracter funerar².

Descrierea pieselor:

1. Colan din bronz, compus din patru fire răsucite, la un capăt are un cârlig, iar la celălalt o buclă, ambele constituie dispozitivul de închidere. Împletitura este groasă la mijloc și se subțiază spre capete. Firul are grosimea de 0,3 cm, (Pl.I).

2. Douăsprezece aplice cu pandantiv din bronz, realizate prin ștanțare, alcătuite dintr-o aplică și un pandantiv prinse cu balama (Pl.II, fig. 1-12). Aplicele sunt rotunde, cu marginea profilată, în mijloc au o scobitură rotundă iar pe revers două urechi de prindere. Pandantivul are forma unei frunze, la capăt are o

protuberanță globulară; decorul reprezintă capul stilizat al unei păsări. Pandantivul de la piesa 11 are vârful ascuțit și partea care se prinde de aplică nu este profilată. Piesa nr. 12 este deteriorată. Dimensiuni: lungimea: 4,2 cm; lățimea: 1,5 cm.

Aceste obiecte provin dintr-un mormânt în care a fost înhumată o femeie, deoarece sunt piese specifice costumului feminin din secolele X-XI³.

Colane apar și în mormintele de bărbați⁴, dar aplicele cu pandantiv sunt specifice pentru mormintele de femei⁵. Colane torsadate asociate cu aplice cu pandantiv s-au mai descoperit în arealul bazinului Dunării Mijlocii⁶, motivul capului de pasăre, probabil bufnița, se regăsește pe piese descoperite în Câmpia Tisei⁷ și în Transilvania⁸, dar cele mai apropiate analogii pentru descoperirea de la Beba Veche sunt la Mohol, Oradea, Rabe, Szeged-Makkoserdő, Szentes, Tápé-Malajdok¹⁰.

Colanele torsadate sunt specifice celei de-a doua jumătăți a secolului X, dar ele apar și în mormintele ce pot fi datate în prima parte a acestui secol¹¹. La mijlocul secolului nostru, Szőke B., a încadrat cronologic acest tip de colane în cea de a doua jumătate a secolului X¹². După datele pe care le-a avut la dispoziție, arheologul german Giesler J., a încercat să realizeze o cronologie relativă a culturii Bjelo-Brdo și a considerat că începutul răspândirii acestor piese poate fi situat la mijlocul veacului al X-lea¹³, această datare a fost acceptată și de Kiss Attila¹⁴.

Aplicele cu pandantiv sunt piese de podoabă care apar frecvent în epoca de care ne ocupăm, realizate prin presare, au un decor foarte divers, fiind lucrate din argint și bronz, iar în majoritatea cazurilor sunt aurite¹⁵. Piesele de argint apar în număr mare în mormintele femeilor bogate, în mormintele mai sărace acest tip de piesă apare în varianta sa de bronz¹⁶. În ceea ce privește felul în care erau purtate, în majoritatea cazurilor au fost descoperite în zona pieptului, demonstrând că aceste podoabe au fost prinse îndeosebi pe cămașă, dar există cazuri când au fost găsite și în zona capului¹⁷, cusute probabil pe o bentiță. Piese cu o formă asemănătoare au fost descoperite în regiunea fluviului Kama, fiind purtate la brâu¹⁸. Aceasta însă nu ne poate spune multe lucruri despre parcursul migrației triburilor maghiare, deoarece aceste piese lipsesc în totalitate în sudul Rusiei¹⁹, la toate acestea se adaugă și faptul că în regiunea fluviului Kama au cunoscut o altă utilizare decât în bazinul Dunării Mijlocii; totuși s-ar putea ca garnitura de centură cu aplice cu pandantiv să fie la originea modei pe care o găsim în Europa²⁰.

În ceea ce privește încadrarea cronologică a acestor piese trebuie remarcate aprecierile lui Szőke B. și Révész L., care socotesc că ele apar la a doua generație a călăreților maghiari, deci din al doilea sfert al secolului X²¹. Din cauza numărului mare de asemenea podoabe nici până la ora actuală nu s-a realizat tipologia lor și o cronologie clară.

La începutul secolului nostru, J. Hampel²², a fost primul care s-a ocupat de aplicele cu pandantiv, realizând o clasificare a acestora când a prezentat și clasificat toate tipurile de obiecte care apar în mormintele ce pot fi atribuite maghiarilor. Csanád Bálint²³, a reluat această chestiune și a realizat o tipologie mai completă a acestor obiecte beneficiind desigur și de rezultatele numeroaselor descoperiri făcute în acest interval îndelungat de timp. Totodată a făcut considerații privind realizarea aplicelor cu pandantiv, centrele în care au fost produse, circulația lor și despre statutul social al persoanei care le purta; tipologia a fost făcută în funcție de decorul aplicei și al pandantivului.

În articolul de față ne vom mărgini să realizăm tipologia și cronologia pieselor ale căror pandantive sunt decorate cu motiv ornitomorf. Demersul nostru s-a concentrat asupra pieselor descoperite în bazinul Dunării Mijlocii. Înainte de aceasta ținem să menționăm că decorul de pe obiectele care vor fi puse în discuție apare și pe piese cu o altă funcție și formă. La Gâmbaș²⁴ în mormintele 2 și B, la Püspökladány²⁵ în mormintele 17 și 24 și la Hajdúdorog²⁶ în mormântul 25, motivul capului de pasăre apare pe aplice de costum, la Gáva în schimb, este prezent pe o aplică de la cizmă²⁷.

Tipologia aplicelor cu pandantiv pe care apare motivul capului de bufniță s-a realizat atât după forma pieselor cât și după caracteristicile decorului și am luat în considerare gradul de stilizare a reprezentării păsării, iar cartografierea descoperirilor ne va permite să tragem concluzii cu privire la răspândirea acestor tipuri și la concentrarea lor în anumite regiuni; de asemenea, vom urmări și realizarea cronologiei lor.

Tipul I. Reprezentat de piesele de la Banatsko Arandelovo²⁸: aplica este dreptunghiulară, cu trei caneluri mari; pe pandantivul ajurat sunt reprezentați în relief un șarpe și o bufniță (Pl. III/1; Harta I/1).

Tipul II : Gyula²⁹. Aplica este rotundă, crestată pe margine, în mijloc cu o scobitură rotundă. Pandantivul în formă de inimă are marginea profilată; în mijloc este reprezentat stilizat un cap de pasăre de mici dimensiuni (Pl. III/2; Harta I/2).

Tipul III: Algyő³⁰ și Matičane³¹. Piesele au un decor foarte interesant: aplicele sunt rotunde, cu chenare perlate, la Algyő (Pl. III/3) doar pe margine, iar la Matičane (Pl. III/4) și în mijloc și reprezintă o floare, marginile aplicelor sunt profilate. Pandantivul are forma unei frunze și, spre deosebire de celelalte piese, pe lângă ochii și ciocul păsării apar și aripile; aripa, în cazul exemplarului de la Matičane este decorată cu creștături. Totodată, ciocul apare individual, are o formă ovoidală, de „lacrimă”. Capătul pandantivului este globular, decorat cu o buclă simplă în cazul piesei de la Algyő, iar cea de la Matičane este crestată. Decorul în formă de „lacrimă”, care apare frecvent pe aplicele de centură³² și care se găsește și pe astfel de piese din Peninsula Balcanică, ajunse aici și datorită schimburilor comerciale³³, demonstrează că și în acest areal, în portul

bărbătesc al secolului X, era cunoscută centura călăreților maghiari (Pl.III/3-4; Harta I/3-4).

Tipul IV: Kecskemét-Cédulaház³⁴, Lopadea Nouă³⁵ și Klárafalva³⁶. Aplica pieselor are formă dreptunghiulară, dar cu decor diferit. Astfel, pe aplica piesei de la Kecskemét (Pl.III/5), sunt reprezentate capetele a două păsări, iar cea de la Lopadea Nouă (Pl.III/6), tot dreptunghiulară, este decorată cu patru cercuri concentrice separate de o linie perlată mediană, reprezentând un fluture stilizat. Dacă aplicile acestor piese nu prea se aseamănă, în schimb, ca formă și ca reprezentare artistică, pandantivele sunt identice. Au formă de frunză, cu marginea profilată, cu chenare perlate, iar în mijloc este reprezentat capul de pasăre. Piesa de la Klárafalva (Pl.III/7), din care nu se mai păstrează decât pandativul, poate fi socotită o variantă a acestui tip (Pl.III/5-7; Harta I/5-7).

Tipul V. În acest caz am luat în considerare mai ales decorul pandativului, deoarece aplica pieselor de la Crna Bara-Prkos³⁷(Pl.III/10) și de la Algyő³⁸(Pl.III/9), care este reconstituită, are o formă pătrată și este decorată cu un fluture stilizat, în comparație cu cea de la Jánosszállás³⁹(Pl.V/8), care este rotundă, decorată cu creștături, iar în mijloc are un cerc. Diferența de formă între aplicile pieselor de la Algyő și Crna Bara și cea de la Jánosszállás este frapantă, dar formele foarte asemănătoare ale pandantivelor ne-au determinat să le includem în aceeași grupă. Astfel, pandativul are formă de frunză, cu o protuberanță sferică, marginile sunt perlate iar în mijloc sunt reprezentate stilizat capul și corpul bufniței. Capul este mult mărit, în comparație cu corpul sugerat de două bucle care imaginează aripile (Pl.III/8-10; Harta I/8-10).

Tipul VI. Acest tip este caracterizat prin aplici dreptunghiulare (excepție face doar exemplarul de la Algyő – Pl.IV/1), decorate cu patru cercuri concentrice, simbolizând fluturi. Pe exemplarele de la Feketető⁴⁰(Pl.IV/3) și Kaba⁴¹(Pl.III/11), cercurile sunt separate de perle, scoțând și mai clar în evidență conturul fluturelui; aplica primului exemplar de la Algyő⁴²(Pl.IV/2) nu este perlată, apar doar cercuri concentrice. Pe aplica triunghiulară a celui de-al doilea exemplar de la Algyő⁴³ apar doar trei cercuri concentrice. Pandantivele acestor exemplare au formă de frunză, în vârf cu o proeminență sferică, cu margine profilată, chenar perlat, iar în mijloc este reprezentată o pasăre fantastică cu patru ochi (Pl.III/11, Pl.IV/1-3; Harta I/11-13).

Tipul VII: Tiszabercel⁴⁴. Aplica este dreptunghiulară, decorată cu cinci cercuri concentrice, dispuse în colțuri și în mijloc. Pandativul este în formă de frunză, cu vârful alungit și marginea profilată. În mijloc este reprezentată bufnița cu ciocul lung, plasat între două cerculețe (Pl.IV/4) sau între creștături (Pl.IV/5), ciocul are formă romboidală (Harta I/14).

Tipul VIII: Csongrád-Máma⁴⁵ și Deta⁴⁶. Acest tip este caracterizat printr-o aplică rotundă cu chenarul reliefat compus din dreptunghiuri, iar în mijloc este reprezentată o floare. Pandativul este în formă de frunză, la capăt cu o

protuberanță rotunjită, chenarul este puternic profilat la piesa de la Deta (Pl.IV/6), iar în cazul pandantivului de la Csongrád-Máma (Pl.IV/7), este crestat. Capul de pasăre este puternic reliefat în partea mediană în primul caz; la cealaltă piesă ochii sunt ajurați (Pl.IV/6-7; Harta II/1-2).

Tipul IX: Szentes⁴⁷, Oradea⁴⁸, Rabe⁴⁹ și Vrșac⁵⁰. Caracteristică este aplica rotundă, în mijloc scobită rotund, cu marginea profilată și cu pandantivul în formă de frunză. Ochii și ciocul păsării sunt ajurați, iar la capăt este reprezentat un cap de șarpe schematizat (Pl.IV/8-11; Harta II/3-6).

Tipul X: Tápé-Malajdok⁵¹, Mohol⁵², Szeged-Makkoserdő⁵³ și Beba Veche. Aplicele sunt rotunde și au o scobitură rotundă (Tápé-Malajdok – Pl.V/1, Szeged-Makkoserdő – Pl.V/2 și Beba Veche – Pl.V/3-4), sau decorate cu o floare stilizată (Mohol – Pl.V/5). Pandantivele acestor exemplare au formă de frunză, marginea este clar profilată, în mijloc este reprezentată o pasăre cu ochii reliefati, aceștia sunt uniți în cazul exemplarelor de la Mohol și Beba Veche; la Mohol, deasupra ochilor apar și două semicercuri.(Pl.V/1-5; Harta II/7-10).

Tipul XI. Se caracterizează prin aplice triunghiulare, decorate cu trei cercuri concentrice (Nagykamarás-Bánkút⁵⁴ - Pl.V/6; Harta II/11), sau aplice dreptunghiulare cu patru cercuri concentrice : Hódmezővásárhely⁵⁵, Nagykamarás-Bánkút⁵⁶, Szentes-Nagytóke⁵⁷, Csongrád-Felgyő⁵⁸, (Pl.V/7-10; Harta II/11-14). Aceste cercuri concentrice redau imaginea unui fluture și sunt separate prin linii ondulate în cazul exemplarelor de la Hódmezővásárhely (Pl.V/7), Szentes-Nagytóke (Pl. V/9) și Csongrád-Felgyő (Pl.V/10); în alt caz, la Nagykamarás-Bánkút (Pl.V/8), cercurile sunt apropiate. Pandantivele sunt în formă de inimă, decorate cu un cap de pasăre stilizat, format din doi ochi alungiți și un cioc romboidal. Primele patru exemplare (Pl.V/7-9) sunt aproape identice, doar ultimul diferă, având ochii și ciocul păsării dublu conturate (Pl.V/10).

Tipul XII: Gyula⁵⁹. Aplica dreptunghiulară, decorată cu cinci cercuri concentrice ilustrând un fluture, este legată printr-o balama de pandantivul în formă de frunză care are un chenar în partea superioară și o protuberanță flancată de două creștături. În mijloc este reprezentat un cap de pasăre, în formă de inimă, cu ciocul romboidal și ochii rotunzi, apropiați de cioc (Pl.V/11; Harta III/1).

Tipul XIII : Szentes-Nagyhegy⁶⁰. Aplica este rotundă cu marginea reliefată, în mijloc are o scobitură rotundă. Pandantivul este în formă de inimă, are marginea profilată, decorul este geometrizat: cerculețe și linii scurte redau imaginea abstractă a unei păsări (Pl.V/12; Harta III/2).

Tipul XIV: reprezentat de descoperirile de la Kecskemét-Cédulaház⁶¹, Hajdúdorog⁶² și Kaba⁶³, are aplica rotundă, scobită la mijloc, decorată cu cercuri concentrice sau cu cap de pasăre (Kecskemét-Cédulaház – Pl.VI/1). Pandantivul are formă de frunză, la capăt cu o protuberanță rotunjită, chenarul este profilat, iar în mijloc este reprezentat capul de pasăre cu cioc romboidal, mai reliefat în cazul exemplarului de la Kecskemét-Cédulaház (Pl.VI/1-3; Harta II/3-5).

Tipul XV: Moldovenești⁶⁴, Gomjenica⁶⁵, Fiad⁶⁶, Bešeňov⁶⁷ și Hodoni⁶⁸. Aplicele sunt rotunde, profilate (Fiad – Pl.IV/6), cu chenar crestă, scobite în mijloc. Pandantivul are forma unei frunze, cu o protuberanță rotunjită, aproape sferică în cazul exemplarelor de la Gomjenica (Pl.IV/5) și Bešeňov (Pl.VI/7). Dacă în cazul exemplarelor de la Moldovenești (Pl.VI/4), Fiad, Gomjenica și Hodoni, pandantivul este decorat cu creștături, cel de la Bešeňov are un chenar în formă de inimă, iar pasărea este puternic stilizată. Ciocul păsărilor are o formă romboidală doar cel de la Bešeňov este lung și are forma unei buterole de spadă. Având în vedere deosebirile importante dintre primele trei piese și ultima, credem că cea de la Bešeňov este o variantă a acestui tip (Pl.VI/4 -7; Harta III/6-10).

Tipul XVI: Gomjenica⁶⁹ și Hodoni⁷⁰. Aplica este rotundă, cu două chenare concentrice perlate; pandantivul în formă de frunză cu capătul alungit are un chenar perlat și în mijloc este reprezentat schematic capul unei păsări (Pl.VI/8; Harta III/11, 12).

Tipul XVII: Pécs⁷¹. Aplica este rotundă, cu marginea profilată, cu chenar crestă, iar în mijloc are o scobitură rotundă. Pandantivul are forma unei frunze, vârful este rotunjit, chenarul crestă, iar în mijloc este reprezentat stilizat capul unei păsări fantastice cu două perechi de ochi (Pl.VI/9; Harta III/13).

Tipul XVIII: Székesfehérvár-Maroshegy⁷² și Szentek-Kistőke⁷³. Piese au aplici rotunde, cu unul (Szentek-Kistőke-Pl.VI/11) sau două chenare perlate concentrice (Székesfehérvár-Maroshegy-Pl.VI/10). Aplicele sunt scobite la mijloc și imaginează o floare. Pandantivul are formă de frunză, cu margini profilate, iar la capăt este rotunjit. Chenarul este perlat, iar în interior sunt redați ochii păsării (Pl.VI/10-11; Harta III/14-15).

Concluzii. Am încercat să realizăm o analiză tipologică a acestor piese de costum care au caracterizat portul feminin în secolele X-XI și care se remarcă prin splendoarea ornamentației, motivul bufniței, analizat de noi, este influențat probabil și de concepțiile spirituale⁷⁴. Am studiat doar acele piese ce se purtau în jurul gâtului, pe cămașă sau alt tip de îmbrăcăminte; nu ne-am referit la aplicile cu pandantiv de la caftane, care erau de dimensiuni mult mai mari și cu o funcție deosebită față de piesele noastre.

Discuțiile cu privire la stabilirea unei cronologii clare a folosirii acestor piese continuă. Certă este originea lor orientală, piesele în cauză au analogii în regiunea Volgăi și a Donului. Formele precedente demonstrează că în bazinul Dunării Mijlocii meșterii maghiari inițiază această modă feminină care se va propaga până în Peninsula Balcanică, de exemplu piesa de la Algyő are aceleași elemente de decor cu cea de la Maticăne, lângă Priștina, aflată la 500 km depărtare, fiind produse de același atelier⁷⁵.

Interesante sunt constatările din punct de vedere al răspândirii teritoriale, prin cartografierea descoperirilor constatăm o mai mare densitate a pieselor în

zona confluenței Mureșului cu Tisa și spre nord până în zona Crișurilor, mai ales pentru piesele databile în secolul X, la sfârșitul acestui secol și la începutul secolului XI. Tipurile XV-XVIII, date în secolul XI, sunt răspândite pe o arie mai largă, la nordul, vestul și sudul Dunării, în zona podișului transilvănean, pe Tisa Superioară, configurează teritoriul stăpânit de maghiari dar dovedește și preluarea unor elemente ale costumului lor de către populația locală. Prin urmare, majoritatea tipurilor analizate de noi, se concentrează în zona Tisei Mijlocii și la est de acest râu. Concentrarea aplicelor cu pandantiv decorate cu capul de bufniță pe o arie relativ mică în regiunea râurilor Tisa – Crișuri – Mureș, ne determină să presupunem aici existența unor ateliere meșteșugărești ale căror produse ajungeau la mari distanțe și datorită schimburilor comerciale.

Din punct de vedere cronologic, aceste podoabe au fost folosite în secolele X-XI. Apariția lor în necropolele din secolul X este atestată de descoperirile de la Algyő, Csongrád-Máma, Csongrád-Felgyő, Jánosszállás, Klárafalva, Lopadea Nouă, Tiszabercel, etc. În schimb, descoperirile de la Fiad, Moldovenești, Nagykararás-Bánkút, Oradea, Pécs aparțin fără îndoială fazei târzii, adică secolului XI. În ceea ce privește descoperirea de la Beba Veche, până acum inedită, în lipsa altor elemente cronologice o încadrăm între sfârșitul secolului X și prima jumătate a secolului XI.

Nu se poate urmări în amănunt evoluția cronologică a tipurilor stabilite de noi. Se poate observa cu ușurință că multe tipuri se regăsesc atât în descoperiri din secolul X, cât și din secolul XI. În acest sens amintim tipurile IX-X, descoperite la Szentes, Tápé-Malajdok, Mohol, care se pare că aparțin secolului X, în schimb descoperirile de la Oradea, Rabe și Szeged-Makkoserdő au fost date în secolul XI. O caracteristică asemănătoare are tipul VIII, astfel exemplarul de la Csongrád-Máma este datat în secolul XI, în schimb cea de la Deta aparține secolului X. Interesantă este evoluția cronologică a tipului XIV, în cazul în care descoperirea de la Kecskemét-Cédulaház se datează în secolul XI, iar descoperirile de la Hajdúdorog și Kaba pot fi date la sfârșitul secolului X sau la începutul secolului XI. Aceeași situație o constatăm și în cazul tipului XI, deoarece descoperirile de la Csongrád-Felgyő, Hódmezővásárhely se datează sigur în secolul X, iar cea de la Szentes-Nagytkő în secolul XI. Descoperirea de la Nagykararás-Bánkút, nu se poate data cu precizie din cauza numărului mic de piese descoperite. În secolul X se datează tipurile I-VII, iar în secolul XI, se situează tipurile XV, XVI, XVII și XVIII. Ținem să precizăm că deși tipurile XII, XIII nu au fost date cert, dată fiind asemănarea frapantă cu unele piese prezentate de noi și clar încadrate cronologic, considerăm că tipurile XII, XIII aparțin sfârșitului secolului X și începutului secolului XI. După cum am mai afirmat, aplicele cu pandantiv analizate de noi, au fost folosite timp îndelungat de la începutul secolului X până în secolul XI (pentru evoluția cronologică realizată de noi, vezi tabelul I).

Trebuie remarcat și faptul că la piesele mai timpurii ornamentația a fost mai bogată, împletindu-se mai multe stiluri decorative, bufnița era reprezentată mai realist, la fel și decorul aplicelor care imagina flori sau fluturi (tip I-VII), apoi se trece printr-o fază de geometrizare a reprezentării decorului, atât la aplică cât și la pendentiv (tip VIII-XIV), pentru ca din nou, în secolul XI, ornamentația să devină mai complexă (tip XV, XVI, XVII, XVIII).

Acestea sunt concluziile în stadiul actual al cercetării. Sperăm ca tipologia aplicelor decorate cu motiv oritomorf să fie un punct de plecare pentru realizarea în viitor a tipologiei acestor podoabe care aveau o pondere atât de însemnată în costumele feminine ale secolelor X-XI, o dovadă în acest sens fiind și numărul mare de astfel de piese descoperite în bazinul Dunării Mijlocii.

NOTE

¹ În maghiară Óbéb, iar în germană Alt-Beba.

² Mulțumim d-lui Florin Medelet (Institutul Român de Tracologie, filiala Banat -Timișoara), pentru informațiile acordate. Menționăm că astăzi se mai păstrează în colecția muzeului doar colanul și douăsprezece aplici.

³ Bálint 1991, 123.

⁴ Aceste piese de costum apar mai ales în mormintele din secolul X. Bibl.: Révész 1998; Bálint 1991.

⁵ De exemplu, amintim mormântul fastuos de la Zemlén, care aparține unui bărbat și unde a fost găsit un colan din aur. Bibl.: Budinský-Krička -Fettich 1973.

⁶ Bálint 1991, 130.

⁷ Horedt 1986, 86, Abb. 40; Bálint 1991, 259, Abb. 60.

⁸ Bálint 1991, 125, Taf. XXXVII, 1-11, 13-17, 21, 28; 131, Taf. XLI, 4-5, 7-20; Taf. XLII, 1-3, 5-14.

⁹ László 1943, XI Tabla, 15-25; Horedt 1986, 83, Abb. 38.

¹⁰ Bálint 1991, 133, Taf. XLII, 10-14.

¹¹ Aceste colane însă, sunt realizate din două fire: Dókus 1900, 60-61; Révész 1996, 92.

¹² Szőke 1962, 92-94.

¹³ Giesler 1981, 116-120.

¹⁴ Kiss 1985, 307-313.

¹⁵ Csallány 1905, 27; Bálint 1991, 26, 55, 227; Stanojev 1989, 43, 129; Erdélyi 1993, 150; K.K., 1996.

¹⁶ Pentru stratificare socială și politico-militară, vezi: Bálint 1991, 130; Szőke 1962, Révész 1984-85, 615-639 și în curs de apariție: E. Gall, *A honfoglaláskori magyarság rangrétegződése. Rangjelző tárgyak a honfoglaló magyar sirokanban*, Acta Siculica, 1999.

¹⁷ Bálint 1991, 70, Taf. XX.

¹⁸ Halikova 1976, 60, Fig. 5; 61, Fig. 6.

¹⁹ Révész 1998, 524.

²⁰ Singurul exemplar din bazinul Dunării Mijlocii rămâne cel de la Vereb, care are analogii în zona Donului: Érdy 1858, 14-27; Hampel 1900, 560-566; Fettich 1937, 68, 214-215; Fodor 1980, 18; K.K., 1996, 375-376.

²¹ Szőke 1962, 21; Révész 1998, 524.

²² Hampel 1904, 105-152

²³ Bálint 1991, 123-135.

²⁴ Herepey 1896; Roska 1936, 132.

- ²⁵ K.K.,1996, 246, im.:2; 250, im.:10.
- ²⁶ K.K.,1996, 230, im.:5.
- ²⁷ K.K.,1996.
- ²⁸ Reizner 1898, 190-192.
- ²⁹ Bálint 1991,133, Taf. XLII,1.
- ³⁰ Bálint 1991,133, Taf. XLII,7
- ³¹ Bálint 1991,133, Taf. XLII, 8
- ³² Révész 1996, 114.
- ³³ Acest tip de aplică de centură apare în descoperirile de la Traianovmost. Bibl.: Bálint 1991, Taf.XXXIII, 6,12,18.
- ³⁴ Hampel 1904,147, 173.
- ³⁵ Nagy 1913, 272.
- ³⁶ Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,11.
- ³⁷ Stanojev 1989, 130, 703-707.
- ³⁸ Kürti 1978-79, 323-345; Bálint 1991, 125, Taf.XXXVII,1.
- ³⁹ Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,7.
- ⁴⁰ Bálint 1991,131, Taf.XLI,7.
- ⁴¹ Hampel 1904, 147, 174.
- ⁴² Bálint1991,131, Taf.XLI,5.
- ⁴³ Bálint 1991, XLI,4.
- ⁴⁴ Kiss 1937, 240-246.
- ⁴⁵ Széll 1943,171-172, Tab.XXXIX.: 36
- ⁴⁶ Kárász 1896, 229: abb.6-39.
- ⁴⁷ Bálint 1991, 133, Taf.XLII:11.
- ⁴⁸ Száraz 1893,190-192; Hampel 1904,145,166.
- ⁴⁹ Bálint 1991,133, Taf.XLII:13.
- ⁵⁰ Stanojev 1989, 43, 218.
- ⁵¹ Párducz 1945, 545.
- ⁵² Dudás 1897, 384.
- ⁵³ Széll 1940,165-167.
- ⁵⁴ Bálint 1991,131, Taf.XLI,14.
- ⁵⁵ Bálint 1991,131, Taf.XLI,9.
- ⁵⁶ Bálint 131, Taf.XLI,13.
- ⁵⁷ Csallány 1905,38, Taf.V,5-6.
- ⁵⁸ Bálint 1991,Taf.XLI.18.
- ⁵⁹ Bálint 1991,131, Taf.XLI, 20.
- ⁶⁰ Bálint 1991,125, Taf.XXXVII.:17.
- ⁶¹ Hampel 1904,145,171.
- ⁶² Bálint 1991, Taf. XXXVII.:6.
- ⁶³ Hampel 1905,537-538.
- ⁶⁴ Roska 1914, Abb. V, 10-20..
- ⁶⁵ Bálint 1991, Taf. XXXVII, 14.
- ⁶⁶ Nemeskéri - Lipták - Szőke 1953, XLII,1.
- ⁶⁷ Szőke-Nemeskéri 1954, 105-136.
- ⁶⁸ Drașovean,Țicu, Muntean 1996, Pl.LXII,11.
- ⁶⁹ Bálint 1991,Taf.XXXVII, 28.
- ⁷⁰ Drașovean,Țicu, Muntean 1996, Pl.LXII,5-6,9-10.
- ⁷¹ Bálint 1991,Taf.XXXVII, 13.
- ⁷² Bálint 1991, Taf.XXXVII, 15.
- ⁷³ Bálint 1991,Taf.XXXVII,16.
- ⁷⁴ Mesterházy 1994, 201.
- ⁷⁵ Bálint 1991, 182.

BIBLIOGRAFIE

- Bálint 1991, Bálint Cs., *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapest, 1991.
- Budinský-Křička-Fettich 1973, Budinský-Křička V-Fettich N., *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin*, in ArchSlovFontes, 2, 1973.
- Csallány 1905, Csallány G., *Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban*, in ArchÉrt, XV, 1905, 33-44.
- Dókus 1900, Dókus Gy., *Árpád-kori sirleletek Zemplén vármegyében. (Arpadenzeitliche Grabfunde im Komitat Zemplén.)*, in ArchÉrt, XX, 1900, 39-61.
- Draşovean, Teicu, Muntean, 1996, Draşovean Fl., Teicu D., Muntean M., *Hodoni, locurile neolitice şi necropola medievală timpurie*, Reşiţa, 1996.
- Dudás 1897, Dudás Gy., *Moholi lelet*, in ArchÉrt, XVII, 1897, 384.
- Érdy 1858, Érdy J., *A verebi pogánysir*, in MTA Évk, 1858, 9, 14-27.
- Erdélyi 1991, Erdélyi I., *Honfoglaló magyar temető leletmentése Budakeszin, (Fundrettung eines Gräberfeldes aus der Landnahmzeit in Budakeszi)*, in ComArchHung, 1993, 135-151.
- Fettich 1937, Fettich N., *A honfoglaló magyarság fémművészete. (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.)*, in ArchHung, 1937, 21.
- Fodor 1980, Fodor I., *A magyar-bolgár-török kapcsolatok történeti háttéréről*, in Bolgár tanulmányok, III, Debrecen, 1980, 9-46.
- Giesler 1981, Giesler J., *Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo-Brdo Kultur (Ein Beitrag zur Archäologie des X. und XI. Jahrhunderts im Karpatenbecken)*, in PZ, LVI, 1981, 3-183.
- Halikova 1976, Halikova E. A., *Ősmagyar temető a kámamentén. Magna Hungaria hérédséhez (Ancient Hungarian Cemetery Along The River Kama. Contribution To The Issue Of Hungaria)*, in ArchÉrt, CIII, 1, 1976, 53-58.
- Hampel 1900, Hampel J., *A honfoglalás kor hazai emléke*, in: Pauler Gy.-Szilágyi S., *A magyar honfoglalás kútfoi*, Budapest, 1900, 590-826.
- Hampel 1904, Hampel J., *Ornamentika a honfoglalási kor amlékein*, in ArchÉrt, XXIV, 1904, 105-152.
- Hampel 1905, Hampel J., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I-III.*, Braunschweig, 1905.
- Herepey 1896, Herepey Á., *A gombási népvándorláskori sírokról*, in ArchÉrt, XVI, 1896, 426-430.
- Horedt 1986, Horedt K., *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.
- K.K. 1996, *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*, Budapest, 1996.
- Kada 1896, Kada E., *A kecskeméti ásatások*, in ArchÉrt, XVI, 1896, 40-51.
- Kárász 1896, Kárász L., *A dettai ékszerek*, in ArchÉrt, XVI, 1896, 226-232.
- Kiss 1985, Kiss A., *Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. Die Bayern und ihre Nachbarn*, Wien, 1985.
- Kiss 1937, Kiss L., *Honfoglalás kori sírok Tiszabercelen*, in DolgSzeged., 1937, 13, 240-246.
- Kürti 1978-79, Kürti B., *Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyon (Előzetes beszámoló.) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő.)*, in MFMÉ, 1978-79, 323-345.
- László 1943, László Gy., *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben*, Kolozsvár, 1943.
- Mesterházy 1994, Mesterházy K., *Többgyökerű ősi vallásunk emlékei. in: A honfoglalás és Régészet*, Coord.: Kovács L. Budapest, 1994, 195-207.
- Nagy 1913, Nagy G., *Erdély a honfoglaláskor idejében a régészeti leletek világánál*, in ArchÉrt, 1913, 33, 268-275.
- Nemeskéri - Lipták.- Szőke 1953 Nemeskéri J.- Lipták P.- Szőke B., *Le cimetiére du XIe siècle de Kérsusztá*, in ActaArchHung, XI, 1953, 419-450.
- Párducz 1945, Párducz M., *Csongrádi leletek. (Funde aus Csongrád.)*, in ATIÉ, I, 1944-45, 131-148.
- Reizner 1898, Reizner J., *Oroszlamosi magyar pogánykori sírlelet*, in ArchÉrt, XVIII, 1898, 190-192.

- Révész 1984-85, Révész L., *Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? (Über die Existenz der grossfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden in Ungarn), in MFMÉ, 1984-85 (1991), 615-639.*
- Révész 1996, Révész L., *A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert),*
- Révész 1998, Miskolc 1996, Révész L., *Szemponatok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. (Gesichtspunkte zur Bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde aufgrund der östlichen Analogien.)*, in MFMÉ, IV, 1998, 217-228.
- Roska 1914, Roska M., *Árpád-kori temető Várfalván*, in DolgCluj, V, 1914, 125-187.
- Roska 1936, Roska M., *A honfoglalás és Erdély*. in: *A történeti Erdély*, coord.: Asztalos M. Budapest, 1936, 163-173.
- Stanojev 1989, Stanojev N., *Nekropolen aus dem 10-15 Jahrhundert Jahrhundert in der Vojvodina*, Novi Sad, 1989.
- Szárász 1893, Szárász A., *Nagyváradi lelet*, in ArchÉrt, XIII, 1893, 190-192.
- Széll 1940, Széll M., *Elpusztult falvak. XI-XVI. századbéli régészeti leletek Szeged és Hódmezővásárhely határában*, in DolgSzeged, XVI, 1940, 159-180.
- Széll 1943, Széll M., *Elpusztult falvak. X-XVI. századbéli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. (Vernichtete Dörfer und Funde aus den X-XVI Jahrhunderten in Kom. Csongrád.)*, in DolgSzeged, XIX, 1943, 176-181, 182.
- Szőke-Nemeskéri 1954, Szőke B.-Nemeskéri J., *Archeologické a antropologické poznatky z výskunu u Bešenove pri Svrnack (A Bešeňov (Zsitvabesenyő)-Papföldi őskori és 11-12. Századi temető)*, in SIArch, 1954, 105-136.
- Szőke 1962, Szőke B., *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emléken*, in *Rég Tan.* 1, Budapest, 1962

JEWELRY FROM THE 10TH – 11TH CENTURIES DISCOVERED AT BEBA VECHE (TIMIȘ COUNTY)

Summary

The study of some brackets with pendants discovered at Beba Veche in the Timis county offers us the possibility to establish a typology of the samples specific for the Hungarian tribes from the Middle Danube Basin which have as a decoration the owl head motif.

At Beba Veche there were hazardly discovered an earring, a necklace weaven of four bronze wires (Pl. I), two bronze bracelets, sixteen brackets with pendants, from which there are only twelve ones (Pl.II/1-12) and a bronze buckle. Unfortunately, the earring, the two bracelets and the bronze buckle are not any more in the museum. Even if we don't know the finding conditions, we can consider that the objects are from a grave because such pieces can be found in sites with a funeral character. The bronze brackets with pendants are pressed. The bracket is round and carved in the middle, and the pendant is connected with the bracket by a hinge and it is leaf shaped having in its peak a round protuberance decorated with an owl head.

The closest analogies are in the Tisza zone (map II-type X).

The brackets with pendant are pieces that belong to the feminine costume of the 10th –11th centuries. They are made of golden silver or bronze through a pressing process; the silver pieces are found in the women tombs that belonged to the upper class, and the bronze pieces belong to the poorer tombs.

Till now there hasn't been made a typology and a clear chronology of this type of pieces discovered in the Middle Danube Basin. J. Hampel and Cs. Bálint have made some approaches. We consider as necessary to take into account this subject, so that we drew out a typology of the owl head pieces and we considered the shape and the object decoration, especially the way in which the bird was represented. So, we established 18 types (Pl.III-VI).

By mapping these findings (maps I-III), we can notice a density of the pieces in the zone Tisza-Cris-Mures and we consider the existence of some workshops. The pieces circulated on a large enough area also because of the commercial exchanges. We also notice a chronological evolution of the use of these pieces (see table I) and from the way the decoration was made. During the 10th century it was more various and more realistic. Then, we can talk about geometry of the representations at the end of the 10th century and the beginning of the 11th century, in order that in the 11th century, the decoration revert to a joining of different styles.

The finding from Beba Veche, till now novelly, in lack of other chronological elements, is situated at the end of the 10th century - the beginning of the 11th century.

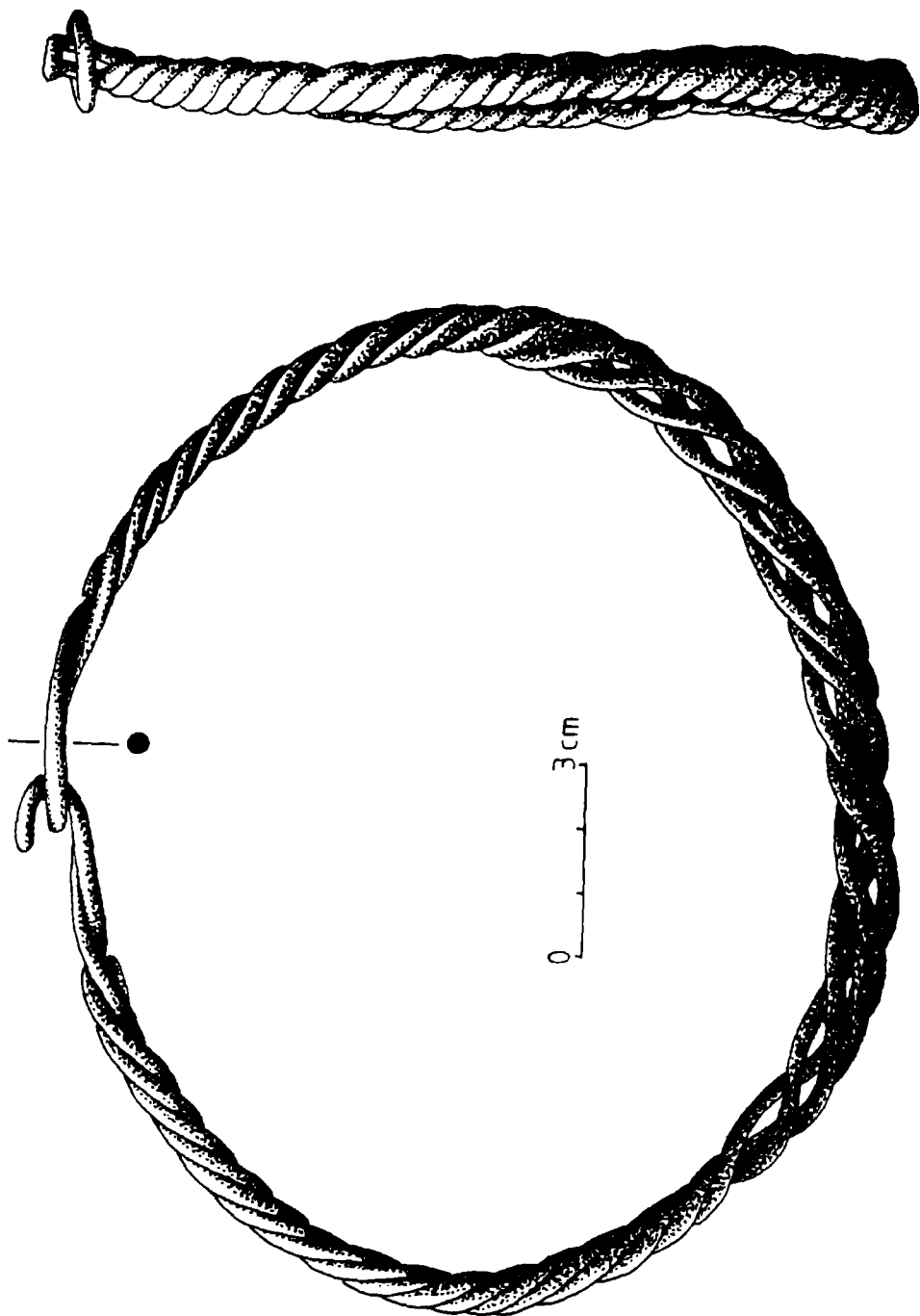
The owl head motif can be also found on costume and boots brackets. The components of the pendants brackets decoration appear also in the male fashion, for example the tear shaped decoration from the pendants of the brackets discovered at Algyő (Pl.III/3) and Matičane (Pl.III/4) can be also found on the Hungarian horsemen's belts.

The owl head brackets with pendants, a motif that was probably influenced by spiritual conceptions, was often met in the feminine fashion of the 10th –11th centuries from the Middle Danube Basin.

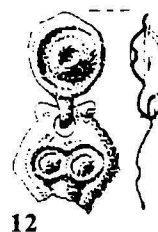
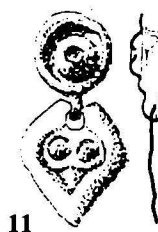
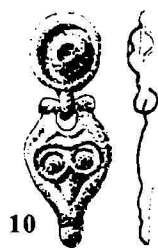
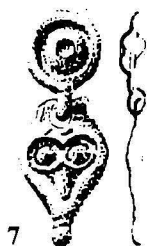
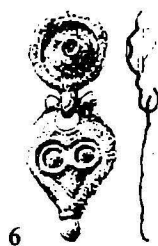
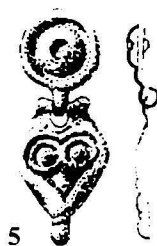
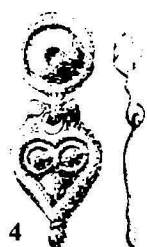
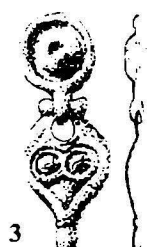
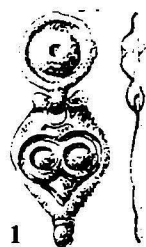
Traducere: Daniela Micu

Tipuri de aplică	Sec.X	Sec.X-XI	Sec.XI
TipI:Banatsko Arandelovo	●		
TipII: Gyula	●		
TipIII:Algyő, Matičane	●		
TipIV:Kecskemét, LopadeaNouă, Klárafalva	●		
TipV: Algyő, Jánoszállás, Crna Bara	●		
TipVI:Kaba,Algyő, Feketető	●		
TipVII:Tiszabercel	●		
Tip VIII:Deta, Csongrád-Mamá		●	
Tip IX:Szentes, Oradea, Rabe, Vršac		●	
TipX:Tápé-Malajdok, Szeged-Makkoserdő,Beba Veche,Mohol		●	
TipXI:Hódmezővásárhely Nagykamarás-Bánkut Szentes-Nagytőke Csongrád-Felgyő		●	
Tip XII:Gyula		● ?	
TipXIII:Szentes-Nagyhegy		● ?	
TipXIV:Kecskemét,Kaba Hajdúdorog		●	
TipXV:Moldovenești,Fiad Gomjenica, Bešeňov, Hodoni			●
TipXVI;Gomjenica, Hodoni			●?
TipXVII:Pécs			●
TipXVIII:Szentes-Kistőke Székesfehérvár-Maros.			●

Tabelul cronologic al aplicelor cu pandativ decorate cu motiv ornitomorf

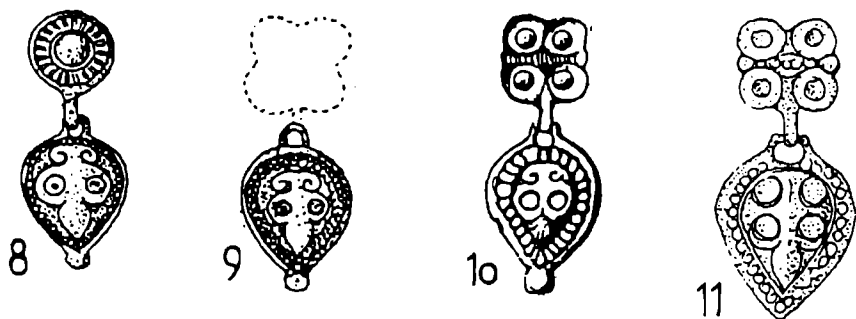
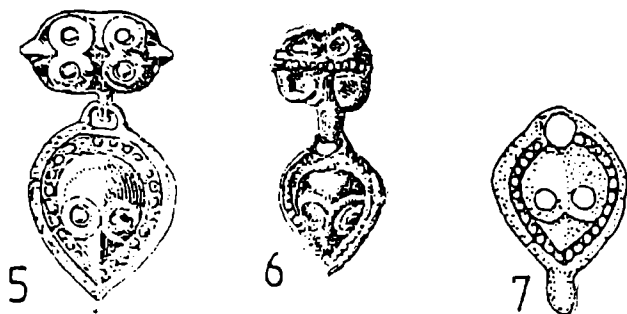
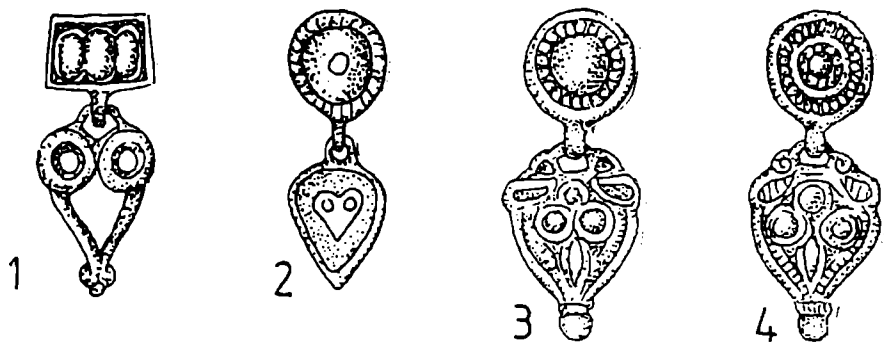

Planşa I: Colan descoperit la Beba Veche.

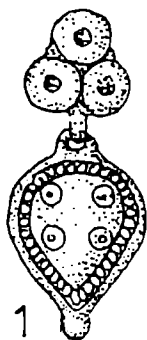

0 3cm

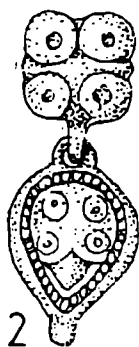
Planşa II/1-12: Aplice cu pandantiv descoperite la Beba Veche, jud. Timiş.

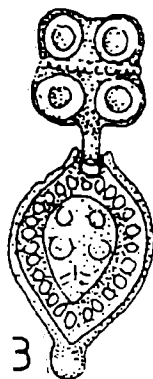
Planșa III: 1. după Bálint 1991, 133, Taf.XLII, 9; 2. după Bálint 1991, 133, Taf.XLII, 1.; 3. după Bálint 1991.133, Taf.XLII,17.; 4. după Bálint 1991.133, Taf.XLII,8.; 5. după Hampel,1904.147,173.; 6. după Nagy 1913, 272.; 7. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII, 11.; 8. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII, 7.; 9. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII, 1.; 10. după Stanojev 1989, 130, 703-707.; 11. după Bálint 1991,131,Taf.XLI,10.

1

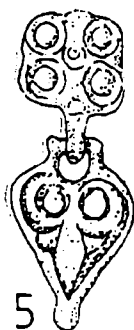
2

3

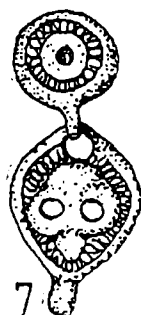
4

5

6

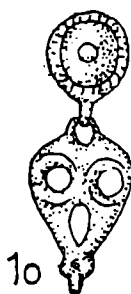
7

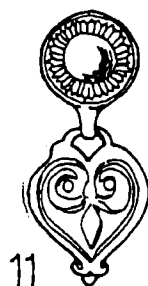
8

9

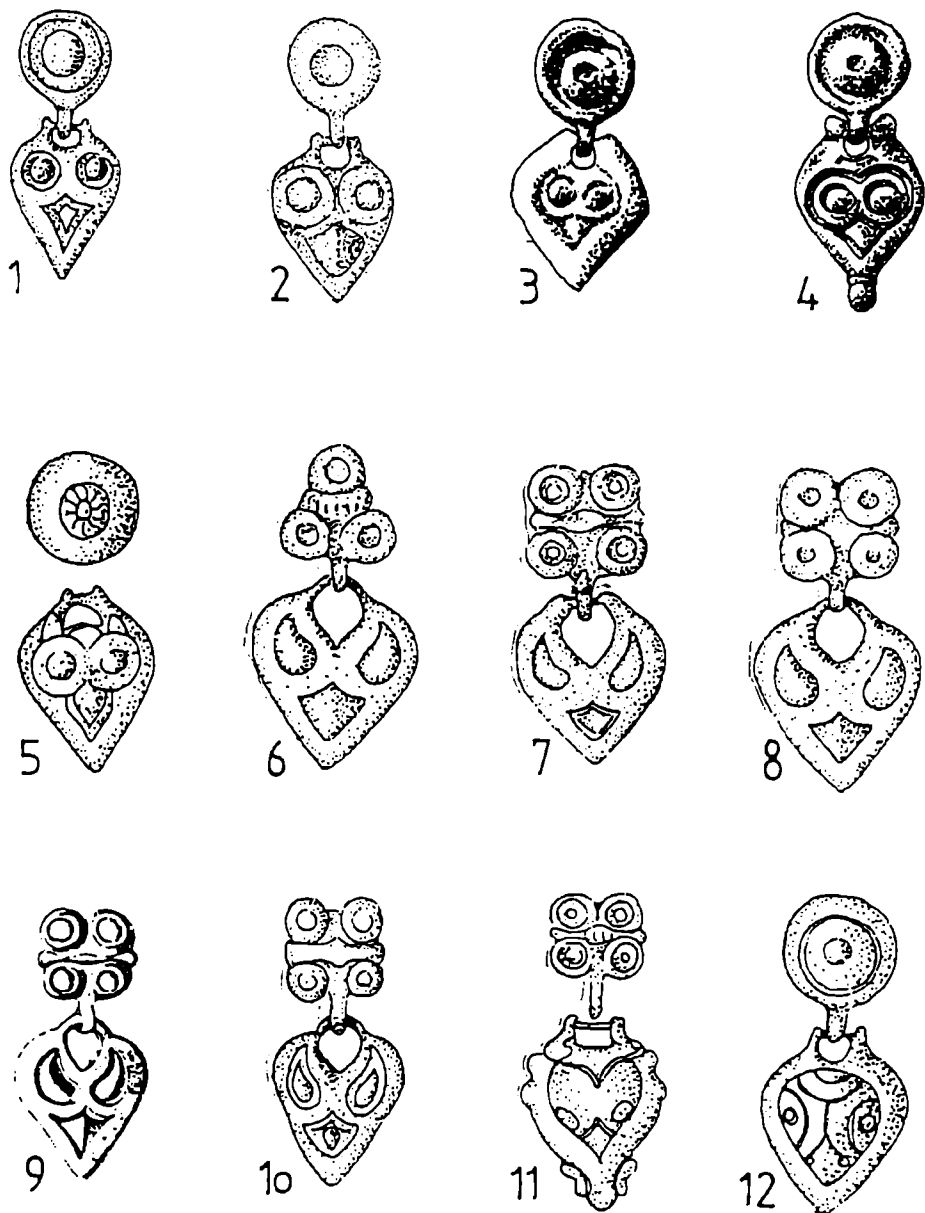

10

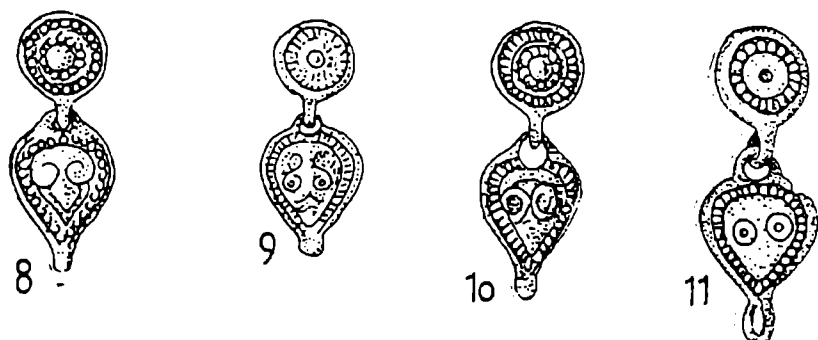
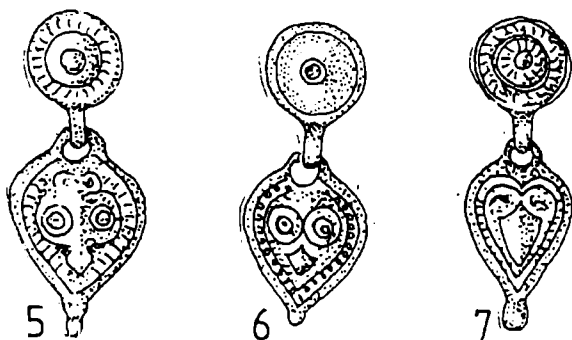
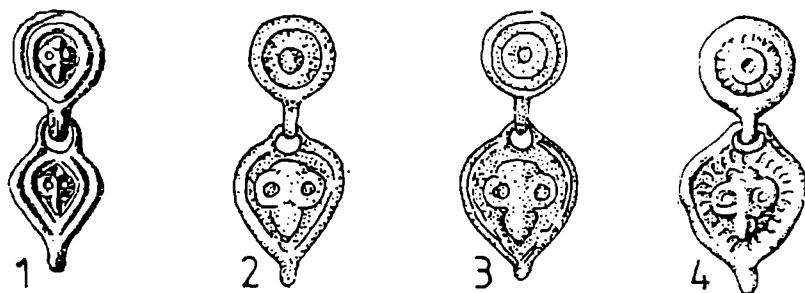

11

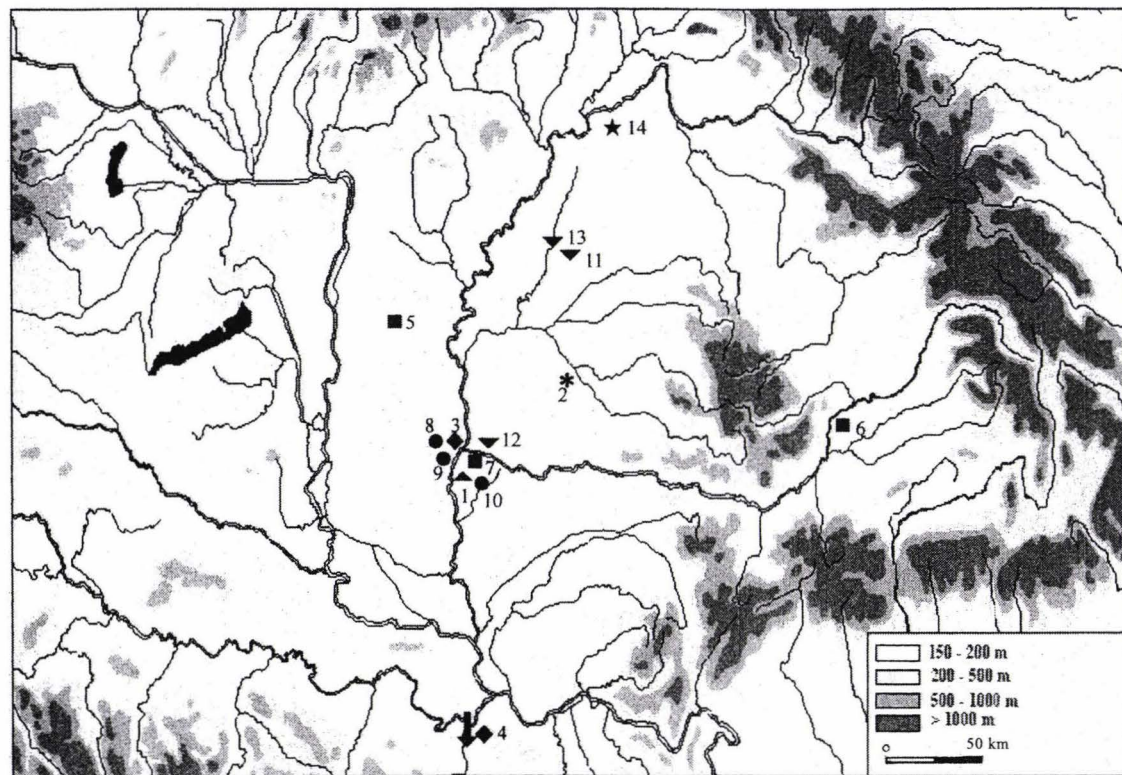
Planşa IV: 1. după Bálint 1991,131, Taf.XLI, 4.; 2 după Bálint 1991,131, Taf.XLI, 5.; 3. după Bálint 1991,131, Taf.XLI, 7..; 4. după Bálint 1991,131, Taf.XLI,17.; 5. după Bálint 1991,131, Taf.XLI, 20.; 6. după Hampel 1904,147,172.; 7. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,2.; 8. după Bálint 1991,133, Taf.XLII,11.; 9. după Hampel 1904,145,166.; 10. după Bálint 1991,133, Taf.XLII,13; 11. după Stanojev 1989 43, 218.

Planșa V: 1. după Bălînt 1991,133, Taf.XLII,10.; 2. după Bălînt 1991,133, Taf.XLII,14.; 3. Beba Veche, jud. Timiș; 4. Beba Veche, jud. Timiș; 5. după Bălînt 1991,133, Taf.XLII, 6.; 6. după Bălînt 1991,131, Taf.XLI,14.; 7. după Bălînt 1991,131, Taf.XLI. 9; 8. după Bălînt 1991,131, Taf.XLI,13.; 9. după Csallány 1905, 38, V, 5-6.; 10. după Bălînt 1991,131, Taf.XLI,18. ; 11. după Bălînt 1991,131, Taf.XLI,8. ; 12. după Bălînt 1991,125, Taf.XXXVII,17.

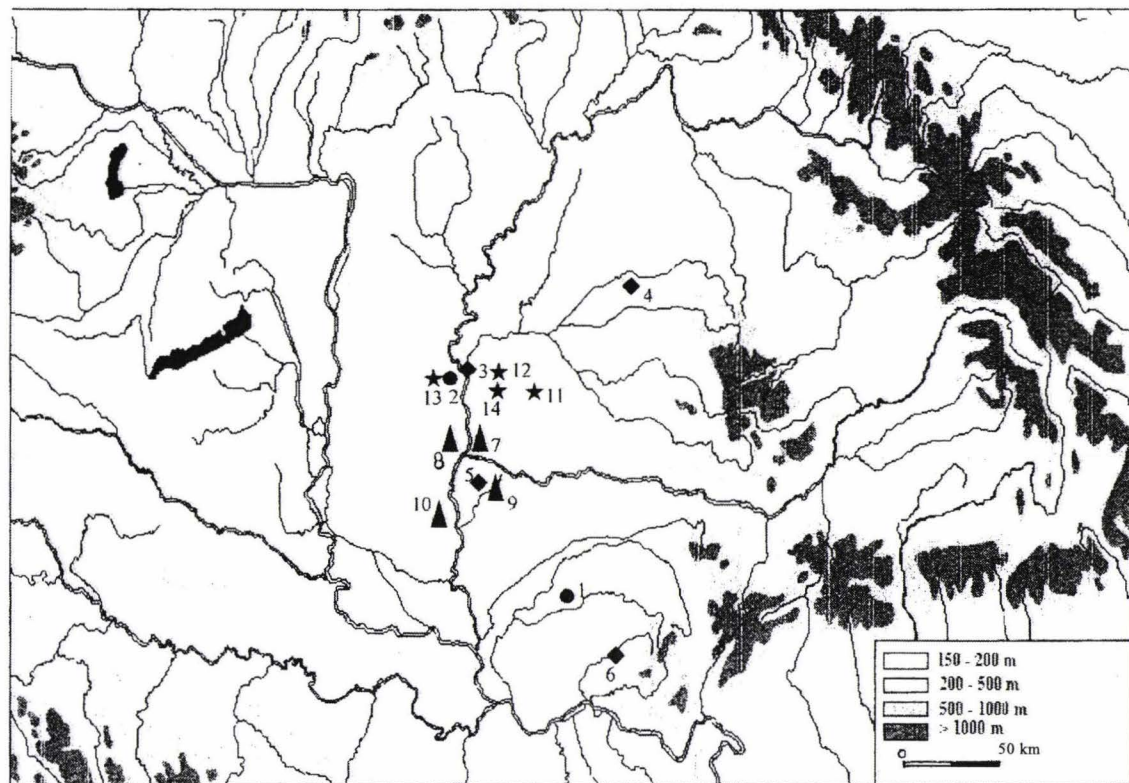

Planșa VI.: 1. după Hampel 1904,145, 171; 2. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII, 6.; 3. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,8.; 4. după Horedt 1986,193, Abb. 45, 9.; 5. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,14; 6. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,10; 7. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,21.; 8. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,28.; 9. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,13.; 10. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,15.; 11. după Bálint 1991,125, Taf.XXXVII,16.

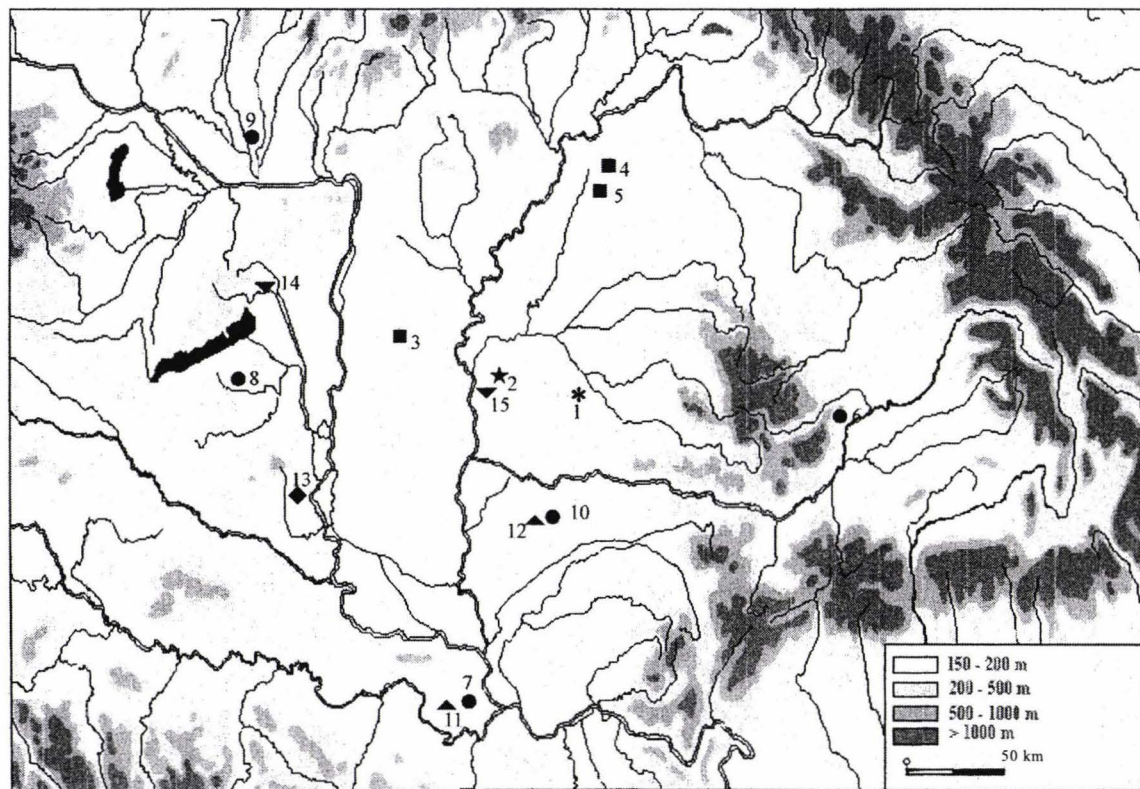
- ▲ - Tipul I. ◆ - Tipul III. ● - Tipul V. ★ - Tipul VII.
 * - Tipul II. ■ - Tipul IV. ▼ - Tipul VI.

Harta I. 1. Banatsko Arandelovo- tip I; 2. Gyula-tip II; 3. Algyő-tip.III.; 4. Matičané-tip.III; 5. Kecskemét-Cédulaház-tip.IV; 6. Lopadea Nouă-tip.IV; 7. Klárafalva-tip.IV.; 8. Algyő-tip.V; 9. Jánosszállás-tip.V.; 10. Crna Bara-tip V ; 11. Kaba-tip VI ; 12. Algyő-tip.VI. ; 13. Feketető-tip.VI. ; 14. Tiszabercel-tip.VII.

● - Tipul VIII. ▲ - Tipul X.
 ◆ - Tipul IX. ★ - Tipul XI.

Harta II. 1. Csongrád-Máma –tipVIII.; 2. Deta-tipVIII.; 3. Szentes-tip IX ; 4. Oradea-tip IX; 5. Rabe-tip IX; 6. Vršac-tipIX. ; 7. Tápe-Malajdok tip X; 8. Szeged-Makkoserdő-tip X; 9. Beba-Veche –tipX; 10. Mohol-tip X.; 11.Nagykamarás-Bánkút-tip.XI; 12. Szentes-Nagytőke-tip.XI.; 13.Csongrád-Felgyő-tip.XI; 14.Hódmezővásárhely-tip. XI

- * - Tipul XII. ■ - Tipul XIV. ▲ - Tipul XVI. ▼ - Tipul XVIII.
 ★ - Tipul XIII. ● - Tipul XV. ◆ - Tipul XVII.

Harta III.; 1. Gyula-tip XII.; 2. Szentcs-Nagyhegy-tip XIII.; 3. Kecskemét-Cédulaház-tip XIV.; 4. Hajdúdorog-tip XIV.; 5. Kaba-tip XIV.; 6. Moldovenesti-tip XV.; 7. Gomjenica-tip XV.; 8. Fiad-tip XV.; 9. Bešeňov-tip XV.; 10. Hodoni-tip XV.; 11. Gomjenica-tip XVI.; 12. Hodoni-tip XVI.; 13. Pécs-tip XVII.; 14. Székesfehérvár-Maroshegy-tip XVIII.; 15. Szentcs-Kistóke-tip XVIII.

UN INEL DE TÂMPLĂ DIN AUR DE LA FOENI, JUD. TIMIȘ (SEC. XI-XII)

Alexandru Szentmiklosi

Hotarul localității Foeni, amplasat în sud-vestul Banatului românesc, s-a dovedit - în urma numeroaselor cercetări de teren - a fi deosebit de bogat în așezări și necropole, a căror încadrare cronologică se situează între secolele IX-XIII¹. Începând din anul 1991, atât în cimitirul ortodox al comunei cât și în alte puncte din hotar au început o serie de investigații arheologice, dintre care unele mai continuă și astăzi².

Prima atestare documentară cunoscută a acestei localități ar fi actul emis la 23 iunie 1289³ (sau 24 iunie, în jurul zilei de Sf. Ivan⁴) cu ocazia convocării de către Ladislau IV (1272-1290) a unei “adunări a țării” la “Fuen”, localitate pe care unii au identificat-o ca fiind Foeniul de astăzi⁵, câtă vreme alții o caută în vestul Ungariei, în comitatul Fejér⁶.

Cu ocazia diverselor lucrări în cadrul gospodăriei proprii, Ion Magheț a descoperit mai multe schelete, a căror orientare - după spusele sale - era E-V⁷. Pe baza informațiilor primite de la descoperitor, în timpul construirii unei cocini au fost răvășite trei morminte, singurul inventar păstrat fiind un inel de tâmplă din aur cu capătul terminat în “S”. În vara anului 1997, piesa a fost donată de către descoperitor Muzeului Banatului din Timișoara⁸.

Inelul de tâmplă (nr.inv. 146; Pl. I/a) a fost confecționat dintr-o bucată de sârmă de aur și are bucla în formă de “S”, decorată cu nervuri longitudinale. Podoaba are următoarele dimensiuni: **diametrele** = 1,7 x 1,6 cm., **grosimea sârmei** = 0,1 cm., **lățimea buclei aplatizate** = 0,4 cm. Are o **greutate** de 1,19 gr., calitatea aurului fiind mai slabă (750 ‰).

Considerat a fi o podoabă caracteristică culturii Bjelo Brdo⁹, originea acestui tip de podoabă pare să fie inelul de tâmplă cu capătul terminat în “S” repetat de mai multe ori¹⁰, de care se leagă atât prin formă cât și prin spațiul de răspândire (în zona lacului Balaton, pe cursul Dunării mijlocii și a Moravei, și în zona Pragăi)¹¹. Momentul apariției acestui tip de podoabă se situează în ultima treime a secolului X¹². Între cauzele care au determinat apariția acestui tip de inel, amintesc nu numai transformările pe care le suferă societatea medievală timpurie și preferința pentru portul părului în codițe¹³, ci și reducerea numărului

de ateliere care satisfăceau cerințele “pieții”. Vechile tipuri de podoabe pretindeau mai multă migală, și în consecință, meșteri experimentați. Noul tip de podoabă necesita mai puțină materie primă, mai puține cunoștințe tehnice și avea aceeași funcționalitate ca și podoabele din perioada anterioară. Printre variantele nou apărute s-a impus inelul de tâmplă cu capătul terminat în “S”, practic și ușor de confecționat¹⁴.

Locul de apariție a acestui tip de podoabă a suscitat numeroase polemici între istoriografia maghiară și cea slovacă de la sfârșitul secolului XIX - începutul secolului XX, problema fiind în discuție și astăzi. Suprapunând distribuția pe harta a toponimelor de origine slavă (ce predomină în N.V. Ungariei) cu cea a descoperirilor de inele de tâmplă cu capătul terminat în “S”, Kralovánszky A. constată concentrarea acestui tip de podoabă în regiunea cuprinsă între râurile Mureș, Tisa, Criș¹⁵. Apariția lor în bazinul carpatic, iar mai apoi și în Slovacia și Cehia¹⁶, s-ar putea explica și prin prisma legăturilor politice între aceste regiuni¹⁷. În opinia lui Mesterházy K., această hartă este greșită din punct de vedere statistic, deoarece Kralovánszky A. nu indică separat descoperirile ce se datează în secolele X, XI și XII, de unde și interpretările eronate privind direcția de răspândire a acestui tip de podoabă. Analizând, la rândul-i, descoperirile de inele de tâmplă cu capătul terminat în “S”, Mesterházy K. consideră că răspândirea acestor podoabe pe cuprinsul bazinului carpatic nu se petrece concomitent. Cel mai devreme ele apar în zona Cehiei și Moraviei (mai probabil în Cehia), răspândindu-se ulterior în Transdanubia și, ceva mai târziu, în SE Pannoniei¹⁸.

Între cauzele răspândirii rapide a inelelor de tâmplă cu capătul terminat în “S” amintesc simplitatea lor, precum și prețul scăzut al materiei prime din care sunt fabricate (fapt ce permite adoptarea lor și de către pături mai sărace ale populației), tehnica simplă de fabricare, posibilitatea ca însăși negustorul să fabrice „ad-hoc” aceste podoabe, și - nu în ultimul rând - moda de a purta părul¹⁹. Ipoteza lui Török Gy., care consideră că răspândirea acestei podoabe se datorează și transformărilor sociale din timpul regelui Géza I (1074-1077)²⁰, nu este împărtășită de Szöke B. Miklós și Vándor L., aceștia fiind de părere că purtarea inelelor de tâmplă nu exclude portul codițelor, ba dimpotrivă, o dată cusute pe piele sau panglici textile, piesele puteau fi, în continuare, împletite în păr. În plus, numărul mare de exemplare din argint indică faptul că aceste inele de tâmplă nu erau utilizate doar de păturile sărace ale populației²¹.

Atribuirea acestui tip de podoabă populațiilor slave (teorie contestată de o parte a specialiștilor maghiari de la începutul secolului²²) continuă să fie o problemă care suscită interpretări diferite²³. Indiferent dacă inelele de tâmplă cu capătul terminat în „S” au apărut în mediu slav sau maghiar, meritul lui Kralovánszky A. constă în faptul că a demonstrat că în a doua treime a secolului XI acest tip de podoabă nu mai definește o etnie²⁴, fapt subliniat ulterior și de alți cercetători²⁵.

Inelul de tâmplă cu capătul terminat în „S” a fost confecționat atât din bronz cât și din alte metale (cu dimensiuni în jur de 2 cm) și a rămas neschimbat până în ultima pătrime a secolului X, când se constată începuturile aplatizării buclei²⁶ (așa numitul tip „Nyitra”²⁷). Apariția nervurilor longitudinale de pe bucla inelului se poate plasa în a doua jumătate a secolului XI²⁸ și, tot la acea dată, își fac apariția inelele de tâmplă cu ambele capete terminate în „S” (variante „cehă”). Nervurile longitudinale de pe buclă măresc rezistența inelului și le sporesc frumusețea. Lumina care cade pe aceste nervuri longitudinale se răsfrânge și, astfel reflectată, nu mai provine dintr-un singur punct, valorificând întreaga arie nervurată a buclei²⁹.

Din punct de vedere tehnic, confecționarea acestor inele nu ridică probleme foarte mari. Ea începea prin lățirea buclei și prin ciocănirea nervurilor longitudinale, dispuse pe partea frontală a unei jumătăți din buclă, precum și pe partea dorsală a celeilalte jumătăți. Ulterior, inelul era curbat cu ajutorul unor ciocane (de lemn ?) și a unei unelte cu tăiș tocit, care era mișcată treptat, pentru a se obține forma circulară, tipică acestor podoabe³⁰.

În ceea ce privește modul în care erau purtate aceste podoabe, părerile sunt împărțite³¹. Kralovánszky A. crede că ele erau prinse de păr sau de panglici, fie în zona tâmplei, fie la capătul codițelor, și că bucla în formă de “S” avea rolul de a agăța panglica³². Această ipoteză este contestată de Szőke B. Miklós și Vándor L., care - pe baza numeroaselor resturi de piele descoperite în cimitirele medievale timpurii din Ungaria, Polonia și Germania - apreciază că inelele de tâmplă erau înșirate pe panglici sau bentițe de piele³³. Szőke B. nu exclude posibilitatea ca acest tip de podoabă să fi fost utilizată atât ca cercel cât și ca inel pe deget³⁴. Cum toate aceste piese au apărut în morminte, în zona capului, ipoteza utilizării sale ca inel de deget trebuie abandonată (cel puțin pentru acest stadiu al cercetării). Referindu-se la necropolele în care aceste inele de tâmplă au apărut în unul sau două exemplare, S. Dumitrașcu analizează contextele arheologice în care ele apar și consideră că au fost utilizate la prinderea părului la spate³⁵.

Inelul de tâmplă cu capătul terminat în „S” a fost la modă până în secolul XIII³⁶, perioadă în care a fost confecționat din diferite metale: cupru, bronz, cositor, plumb și aliaje cu plumb, argint, bronz aurit și chiar din aur³⁷. Exemplarele din argint și apoi din aur apar începând din secolul XI³⁸.

În Banat, podoaba este bine reprezentată prin descoperirile de la Banatsko Arandjelovo (Pl. I/b, nr.1)³⁹, Bodrogu Vechi (Pl. I/b, nr.2)⁴⁰, Crna Bara (Pl. I/b, nr.3)⁴¹, Cuptoare-„Sfoge” (Pl. I/b, nr.4)⁴², Deszk-D (Pl. I/b, nr.5)⁴³, Deta (Pl. I/b, nr.6)⁴⁴, Dupljaja Grad (Pl. I/b, nr.7)⁴⁵, Felnac (Pl. I/b, nr.8)⁴⁶, Gornea-„Căunița de Sus” (Pl. I/b, nr.10)⁴⁷, Hodoni-„Pocioroane” (Pl. I/b, nr.11)⁴⁸, Ilidia-„Cetate” și „Funii” (Pl. I/b, nr.12)⁴⁹, Kiszombor-B și C (Pl. I/b, nr.13)⁵⁰, Klárafalva-B (Pl. I/b, nr.14)⁵¹, Kovin⁵², Kübekháza (Pl. I/b, nr.15)⁵³, Majdan

(Pl. I/b, nr.16)⁵⁴, Mokrin (Pl. I/b, nr.17)⁵⁵, Šopotu Vechi-„Mârvilă” (Pl. I/b, nr.18)⁵⁶, Taraš-„Selišta” (Pl. I/b, nr.19)⁵⁷, Tomnatec-„Téglagyár” (Pl. I/b, nr.20)⁵⁸ și Vojlovica-„Heminska industria” (Pl. I/b, nr.21)⁵⁹.

Inelul de tâmplă de la Foeni are bune analogii atât printre exemplarele din bronz de la Morești-„Citfalău”⁶⁰, Streisângiorgiu⁶¹ și Felnac, cât și printre cele de argint găsite în necropola de la Szárász-„Szlavónia-Dülő”⁶² Szegvár-„Oromdülő”⁶³. Deși inelele de tâmplă cu capătul terminat în “S” din aur sunt mai rare⁶⁴, printre exemplarele care se aseamănă cu cel de la Foeni putem enumera pe cele de la Deszk-D, Esztergom-Kovács⁶⁵, Kács⁶⁶, Nyáregyháza-Pótharasztpusztá⁶⁷, Ópusztaszer⁶⁸, Sashartyán-Aranygödör⁶⁹, Tiszaórvény-Templomdomb⁷⁰, Nagykamarás-Bánkút⁷¹, Koroncó-Pusztatemető⁷² și Békés-Povádzug⁷³, în Ungaria, iar în Iugoslavia, pe cele de la Dupljaja Grad, Novi Banovci⁷⁴ și Majdan.

Raritatea inelelor de tâmplă din aur mă determină să consider că aceste podoabe erau purtate de cei din pătura avută a societății⁷⁵. Din păcate, informațiile privind contextul descoperirii acestui inel sunt sumare; în consecință, nu pot decât să încadrez tipologic exemplarul de la Foeni și să propun datarea lui la sfârșitul secolului XI- începutul secolului XII.

Cercetările arheologice care au loc la Foeni-„Cimitirul ortodox” sub conducerea lui Fl. Drașovean au relevat existența unui șanț de apărare adânc de 3 m. și lat la gură de 7 m., dublat spre est de o palisadă. În umplutura acestuia s-au aflat materiale ceramice care datează din secolele XII-XIII⁷⁶. Cercetarea sistematică a necropolei medievale timpurii, precum și precizarea limitelor ei cronologice, vor aduce noi lămuriri privind legătura dintre aceasta și șanțul de apărare amintit.

26 octombrie 1999.

NOTE

¹ Dintre aceste cercetări de teren se cuvine să menționăm pe cele efectuate de Al. Borza, în anii celui de-al doilea război mondial, M. Moga, între 1950-1960, Fl. Medeleț, între 1968-1980, P. Rogoza, în 1974 și Fl. Drașovean, 1988-1998. Informații amabile, Fl. Medeleț și P. Rogoza cărora le mulțumim și pe această cale.

² Aceste cercetări complexe se desfășoară sub conducerea lui Fl. Drașovean.

³ Katona, S., 1782, 994; Szentpétery, I., 1961, 403.

⁴ Pauler, Gy., 1899, 404; Györfy G., 1987, 385.

⁵ Bárány, A., 1845, 18; Böhn, L., 1867, 111-112; Preyer, J.N., 1995, 152 (notă); Borovszky, S., 1911, 47, 346 (Reiszig, E.); Csánky, D., 1894, 37; Grădinaru, E., Stoia-Udrea, I., 1936, 34-35 (relatarea evenimentelor este inexactă); Suciu, C., 1967, 247.

⁶ Pauler, Gy., 1899, 320, 404; Magyarország történeti kronolog., 1981, 180; Kristó, Gy., 1993, 269; Kristó, Gy., 1994, 38; Zsoldos, A., 1997, 143.

⁷ Împreună cu colegul Dan Ciobotaru, la sfârșitul lunii octombrie, 1995, am efectuat un

sondaj arheologic care a relevat intensa utilizare a acestei necropole.

⁸ Mulțumim și pe această cale domnului I. Magheț.

⁹ Văna, Z., 1954, 78, 99; Giesler, J., 1981, 104; Dumitrașcu, S., 1983, 58-59; Popa, R., 1988, 62-63.

¹⁰ Kralovánszky, A., 1957, 175-178; Szőke, B., 1962, 86; Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 54; despre datarea acestui inel, vezi Čilinská, Z., 1975, 65 și 77.

¹¹ Kralovánszky, A., 1957, 175-178.

¹² Popescu, D., 1956, 149 (cu bibliografia); Kralovánszky, A., 1956, 211-212; Kralovánszky, A., 1957, 183; Szabó, B., 1962, 87; Mesterházy, K., 1965, 95; Popescu, M.M., 1970, 17-18; Bach H., Dušek, S., 1971, 23; Pîrvulescu, D., 1979, 225; Szabó, J. Győző, 1980, 69; Bende, L., Lőrinczy, G., 1977, 229-230; Ercegović-Pavlović, S., 1980, 47-48; Gömöri, J., 1984, 99; Szőke B. Miklós, Vándor L., 1987, 54;

¹³ Szőke B. Miklós, Vándor L., 1987, 55;

¹⁴ Kralovánszky, A., 1957, 180.

¹⁵ Kralovánszky, A., 1956, 211.

¹⁶ Szabó B., 1962, 88.

¹⁷ Kralovánszky, A., 1957, 18

¹⁸ Mesterházy, K., 1965, 96, 106-107.

¹⁹ Mesterházy, K., 1965, 105-106; Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 56 (cu bibliografia).

²⁰ Török, Gy., 1962, 116-117, autorul consideră că aservirea unei părți a populației determină pierderea privilegiului de a mai purta codițe. În urma acestui lucru se pierde și dreptul de a purta podoabele tradiționale.

²¹ Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 55.

²² Lissauer, A., 1891, 333, 336; Kárász, L., 1896, 232; Réthy, L., 1898, 130; Richthofen, B., 1923, 140; Kralovánszky, A., 1956, 206 (cu bibliografia); Szőke, B., 1962, 88.

²³ Bach H., Dušek, S., 1971, 29 (cu bibliografia); Ercegović-Pavlović, S., 1980, 47; Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 56 (cu bibliografia).

²⁴ Kralovánszky, A., 1956, 206; Kralovánszky, A., 1957, 175.

²⁵ Mesterházy, K., 1965, 106; Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 54; Popa, R., 1988, 64, nota 97; Teicu, D., 1993, 243; Drașovean, Fl., Teicu, D., Muntean, M., 1996, 39.

²⁶ Szőke B., 1962, 88; Popescu, M.M., 1970, 17-18; Pîrvulescu, D., 1979, 225; Szabó, J. Győző, 1980, 69; Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 56-57.

²⁷ Čaplovič, P., 1954, 30, 33.

²⁸ Mesterházy, K., 1965, 104; Szőke, B., 1962, 89; Popescu, M.M., 1970, 17; Pîrvulescu, D., 1979, 225; Szabó, J. Győző, 1980, 69; Mesterházy, K., 1983, 143; Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 51, 56; Bende, L., Lőrinczy, G., 1997, 237, nota 43, autorii consideră că această variantă apare prin anii '70 ai secolului XI.

²⁹ Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 57.

³⁰ Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 59.

³¹ Kralovánszky, A., 1957, 178; Szőke, B., 1962, 89; Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 55, 57-58.

³² Kralovánszky, A., 1957, 178.

³³ Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 57.

³⁴ Szőke, B., 1962, 89.

³⁵ Dumitrașcu, D., 1983, 51.

³⁶ Ercegović-Pavlović, S., 1980, 47-48; Mesterházy, K., 1983, 143.

³⁷ Mesterházy, K., 1983, 143; Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987, 59.

³⁸ Mesterházy, K., 1983, 147.

³⁹ Reizner, J., 1898, 190-192; Tömörkény, I., 1904, 266, 268-269, fig. B/4-5, D/11-13, 16, E/3; Stanoiev, N., 1989, 14-19, nr. 2 (cu bibliografia); Bálint, Cs., 1991, 245, nr. 198; Teicu, D., Lazarovici, Gh., 1996, 88; Bejan, A., Mare, M., 1998, 326.

⁴⁰ Mărghitan, L., 1985, 23; Bejan, A., Mare, M., 1994, 325; Bejan, A., 1995, 135-136; în urma lucrărilor de îndiguire și regularizare, localitatea se află astăzi în dreapta Mureșului.

⁴¹ Stanoiev, N., 1989, 129-130, nr. 43; Bejan, A., Mare, M., 1998, 327.

⁴² Uzum, I., 1987, 294, 295, fig. 3/a; Teicu, D., 1993, 232; Bejan, A., 1995, 137; Teicu, D., Lazarovici, Gh., 1996, 88; Teicu, D., 1998, 125-126, nr. 3, 133-134.

- ⁴³ Fehér, G., Éry, K., Kralovánszky, A., 1962, 31, pct. 222, Pl.1/3; Mesterházy, K., 1965, 99; Mesterházy, K., 1983, 143, 151, Pl. 1/3; Bálint, Cs., 1991, 218, nr. 56; Bejan, A., Mare, M., 1998, 327.
- ⁴⁴ Kárász, L., 1896, 226, 232; Bálint, Cs., 1991, 218, nr. 59, Pl. IIIb, 14, 16-18; Bejan, A., Mare, M., 1998, 328; Teicu, D., 1998, 126, nr. 5.
- ⁴⁵ Barački, S., 1991, 32, 52, Pl. XII/7.
- ⁴⁶ Colecția Muzeului Județean Arad, nr. inv. 1578 (informație Mare, M., căruia îi mulțumim pentru amabilitate).
- ⁴⁷ Uzum, I., 1981, 184, 186-187, 208, fig.13; Teicu, D., 1993, 236; Bejan, A., 1995, 138; Drașovean, Fl., Teicu, D., Muntean, M., 1996, 38; Teicu, D., Lazarovici, Gh., 1996, 88; Teicu, D., 1998, 126-127, nr. 7, 134, 154, fig. 36, 155, fig. 37.
- ⁴⁸ Bejan, A., Moga, M., 1979, 159, 164, fig. 4/9-11; Bejan, A., 1995, 117-119, fig. IX A-B; Drașovean, Fl., Teicu, D., Muntean, M., 1996, 38, 132, Pl. LIV (M.2), 133, Pl. LV (M.4), 139, Pl. LXI A/6 (M.14); Bejan, A., Mare, M., 1998, 328.
- ⁴⁹ Teicu, D., 1993, 237, 143; Bejan, A., 1995, 139; Teicu, D., 1998, 127, nr. 8, 133-134.
- ⁵⁰ Bálint, Cs., 1991, 234-236, nr. 134, 135, Pl. LXI a. 1-9, 13, 16 (Kiszombor-B), 10 (Kiszombor-C); Bejan, A., Mare, M., 1998, 329.
- ⁵¹ Bálint, Cs., 1991, 236, nr.140; Bejan, A., Mare, M., 1998, 329.
- ⁵² Teicu, D., 1998, 126, nr. 4 (cu bibliografia).
- ⁵³ Bálint, Cs., 1991, 238, nr.152; Bejan, A., Mare, M., 1998, 329.
- ⁵⁴ Reizner, I., 1895, 381; Fehér, G., Éry, K., Kralovánszky, A., 1962, 52, pct. 590; Mesterházy, K., 1965, 100; Mesterházy, K., 1983, 144; Stanojev, N., 1989, 57, fig. 296; Bálint, Cs., 1991, 238, nr.155, 235, Pl. LXI.b.9; Bejan, A., Mare, M., 1998, 329.
- ⁵⁵ Stanojev, N., 1989, 58.
- ⁵⁶ Teicu, D., 1993, 240; Bejan, A., 1995, 141; Teicu, D., 1998, 128, nr. 13, 134.
- ⁵⁷ Nadj, Š., 1952, 160-161, fig. 1; Bálint, Cs., 1991, 260, nr.310; Bejan, A., Mare, M., 1998, 332.
- ⁵⁸ Kuhn, L., 1911, 183; Bálint, Cs., 1991, 242, nr.186; Bejan, A., Mare, M., 1998, 332.
- ⁵⁹ Bálint, Cs., 1991, 222, nr. 88 a., fig. 27; Bejan, A., Mare, M., 1998, 332.
- ⁶⁰ Horedt, K., 1958, 57-58; Zrinyi, A., 1976, 142-143, Pl. LXXXIII/a.
- ⁶¹ Popa, R., 1988, 65, fig. 13/6, 12-13.
- ⁶² Kiss A., 1983, 282, 285, 286, Pl. 152/1,3 și 287, Pl. 153/2.
- ⁶³ Bende L., Lőrinczy G., 1997, 203, 205, 207, 217, 218, 219, 229-230, 237 (nota 42), 247 (Pl. 2/11), 250 (Pl. 5/5,9), 254 (Pl. 9/1-2), 265 (Pl. 20/9), 266 (Pl. 21/8), 267 (Pl. 22/3).
- ⁶⁴ Trogmayer, O., 1962, 14, 22, 30, Pl. II/10-11, IX/6-7, XI/23-24; Fehér, G., Éry, K., Kralovánszky, A., 1962, 31, 45, 50, 52; Mesterházy, K., 1965, 98-100; Végh Katalin, K., 1970, 88, 107, Pl. XV/1, 3; Horváth, B., 1970, 132, 131, Pl. V/1; Parádi, N., 1975, 124, 130, 136, 138, 140, 146, 121; Pl. 2/1, 3/8, 8/6, 11/1, 14/1, 17/1; Horváth, I., Kelemen Márta, H., Torma, I., 1979, 178; Szöke, M., 1979, 105; Parádi, N., 1982, 147; Mesterházy, K., 1983, 143-144.
- ⁶⁵ Horváth I., Kelemen Márta, H., Torma, I., 1979, 178, pct. 8/17, 419, Pl. 45/3; Mesterházy, K., 1983, 143, 151, Pl. 1/4.
- ⁶⁶ Fehér, G., Éry, K., Kralovánszky, A., 1962, 45, pct. 150; Mesterházy, K., 1965, 100; Parádi, N., 1982, 147; Mesterházy, K., 1983, 143, 151, Pl. 1/11.
- ⁶⁷ Parádi, N., 1975, 124, Pl. 2/1, 3/8; Mesterházy, K., 1983, 144, 151, Pl. 1/18.
- ⁶⁸ Mesterházy, K., 1983, 144, 151, Pl. 1/19.
- ⁶⁹ Parádi, N., 1975, 152, 154; Mesterházy, K., 1983, 144, 151, Pl. 1/21.
- ⁷⁰ Horváth, B., 1970, 132, 131, Pl. V/1; Parádi, N., 1975, 140, 143, Pl. 14/1; Mesterházy, K., 1983, 144, 151, Pl. 1/22.
- ⁷¹ Parádi, N., 1975, 144; Mesterházy, K., 1983, 144, 151, Pl. 1/26.
- ⁷² Mesterházy, K., 1965, 98.
- ⁷³ Trogmayer, O., 1962, 14, 22, 30, Pl. II/10-11, IX/6-7, XI/23-24.
- ⁷⁴ Stanojev, N., 1989, 61-62, fig. 321; Mesterházy, K., 1983, 144, 151, Pl. 1/16.
- ⁷⁵ Mesterházy, K., 1983, 144.
- ⁷⁶ Drașovean, Fl., 1995, 44.

BIBLIOGRAFIE

- Bach H., Dušek, S., 1971 Bach H., Dušek, S., *Slawen in Thüringen. Geschichte, Kultur und Anthropologie im 10. Bis 12. Jahrhundert. Nach den Ausgrabungen bei Espensfeld*, Weimar, 1971.
- Bálint, Cs. 1991 Bálint, Cs., *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Studia Archaeologia IX, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Barački, S., 1991 Barački, S., *Rimsko-provincijsko doba, seoba naroda i rani srednji vek*, în *Arheološki Nalazi Jugoistocnog Banata*, Vršac, 1991, p. 28-32.
- Bárány, Á., 1845 Bárány, Á., *Torotál vármegye 'hajdana*, Buda, 1845.
- Bejan, A., 1995 Bejan, A., *Banatul în secolele IV-XII*, Editura de Vest, Timișoara, 1995.
- Bejan, A., Mare, M., 1994 Bejan, A., Mare, M., *Așezerea feudală timpurie de la Teremia Mare (judetul Timiș)*, în *AnB* (S.N.), III, 1994, p. 322-328.
- Bejan, A., Moga, M., 1979 Bejan, A., Moga, M., *Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 159-168.
- Bejan, A., Mare, M., 1998 Bejan, A., Mare, M., *Dudeștii Vechi-Pusta Bucova, necropola și morminte de înhumare din sec. VI-XII (II)*, în *AnB* (S.N.), VI, 1998, p.323-338.
- Bende, L., Lőrinczy, G., 1997 Bende, L., Lőrinczy, G., *A szegvár-oromdűlői 10-11. századi temető*, în *MFME*, III, Szeged, 1997, p. 201-285.
- Böhn, L., 1867 Böhn, L., *Dél-Magyarország vagy úgynevezett Bánság külön történelme*, Pest, 1867.
- Borovszky, S., 1911 Borovszky, S., *Torontál Vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest, 1911.
- Csányi, D., 1894 Csányi, D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol.II, Budapest, 1894.
- Čilinská, Z., 1975 Čilinská, Z., *Frauenschmuck aus dem 7-8. Jahrhundert im Karpantenbecken*, în *SlArch*, XXIII, I, 1975, p. 63-96.
- Čaplovič, P., 1954 Čaplovič, P., *Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom*, în *SlArch*, II, 1954, p. 5-50.
- Drașovean, Fl., 1995 Drașovean, Fl., în *Cronica C. Arch. A XXIX sesiune de rapoarte arheologice. Campania din 1994*, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, (s.v. Foeni).
- Drașovean, Fl., Teicu, D., Muntean, M., 1996 Drașovean, Fl., Teicu, D., Muntean, M., *Hodoni. Locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996.
- Dumitrașcu, S., 1983 Dumitrașcu, S., *Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I e.n.*, în *Crisia*, XIII, Oradea, 1983, p. 33-142.
- Ercegović-Pavlović, S., 1980 Ercegović-Pavlović, S., *Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica*, Sirmium XII, Recherches archéologique en Syrmie, Beograd, 1980.
- Fehér, G., Éry, K., Kralovánszky, A., 1962 Fehér, G., Éry, K., Kralovánszky, A., *A Közép-Dunamédenye magyar honfoglalás – és kora Árpád-kori sirleletei. Leletkataszter. Régészeti Tanulmányok*, II, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.
- Giesler, J., 1981 Giesler, J., *Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo-Brdo kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken*, în *PZ*, 56, 1981, p. 4-167.
- Gömöry, J., 1984 Gömöry J., *XI. századi temető Szakonyban*, în *ComArchHung.*, 1984, p. 81-108.
- Grădinaru, E., Stoia-Udrea, I., 1936 Grădinaru, E., Stoia-Udrea, I., *Ghidul Banatului*, Timișoara, 1936 (cu unele inexactități cronologice).
- Györffy, G., 1987 Györffy, G., *Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza*, vol. II, *Doboka, Erdély Fehér, Esztergom, Fejér, Fogaras, Gömör és Győr megye*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987
- Horedt, K., 1958 Horedt, K., *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Biblioteca Istorică, VII, Ed. Academiei, 1958.
- Horváth, B., 1970 Horváth, B., *Előzetes jelentés az 1965-68. évi tisztaörvényi feltárásokról*, în *Arch.Ért.*, 97, 1970, p. 126-133.
- Horváth, I., Kelemen Márta, H., Torma, L., 1979 Horváth, I., Kelemen Márta, H., Torma, L., *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és Dorogi járás*, Magyarország

- Katona, S., 1782 Katona, S., *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae*, tom VI, Buda, 1782.
- Kárász, L., 1896 Kárász, L., *A dettai ékszerek*, in *ArchÉrt.*, XVI, 1, 1896, p. 226-232.
- Kiss, A., 1983 Kiss, A., *Baranya megye X-XI. századi sirleletei*, Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga, vol. I, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- Kralovánszky, A., 1956 Kralovánszky, A., *Adatok az ún. S-végű hajkarika etnikum jelző szerepéhez*, in *ArchÉrt.*, 83, 2, 1956, p. 202-212.
- Kralovánszky, A., 1957 Kralovánszky, A., *Adatok az ún. S-végű hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez*, in *ArchÉrt.*, 84, 1, 1957, p. 175-186.
- Kristó, Gy., 1993 Kristó, Gy., *A Kárpát-medence és a magyarország régmúltja (1301-ig)*, Szeged, 1993.
- Kristó, Gy., 1994 Kristó, Gy., *Kun László emlékezete*, Szeged, 1994.
- Kuhn, L., 1911 Kuhn, L., *Középkori temetőről nagyörsön*, in *ArchÉrt.*, XXXI, 1, 1911, p. 182-183.
- Lissauer, A., 1891 Lissauer, A., *A sláv halántékgyűrűk idomairól*, in *ArchÉrt.*, XI, 1, 1891, p. 333-338.
- Magyarország történeti kronológ, 1981, *Magyarország történeti kronológiája*, vol. I, A Kezdetektől 1526-ig, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Märghitan, L., 1985 Märghitan, L., *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, (secolele IV-XII e.n.), Ed. Facla, Timișoara, 1985.
- Mesterházy, K., 1965 Mesterházy, K., *Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében*, in *DDMÉ* (A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve), 1962-1964 (1965), p. 95-113.
- Mesterházy, K., 1983 Mesterházy, K., *Köznépi ékszerek nemesfém változatai: arany S-végű hajkarikák*, in *AlbaRegia*, XX, 1983, p. 143-151.
- Nadj, Š., 1952 Nadj, Š., *Probno arheološko ispitivanj Selišta kod Taraša*, in *RAD*, 1, 1952, p. 159-161.
- Parádi, N., 1975 Parádi, N., *Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A nyáregyházapusztapótharaszti kincslelet*, in *FoliaArch.*, XXVI, 1975, p. 119-161.
- Parádi, N., 1982 Parádi, N., *Der Mittelalterliche Wohnturm von Kács*, in *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXIV, 1-4, 1982, p. 131-149.
- Pauler, Gy., 1899 Pauler, Gy., *A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt*, vol. II, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1899.
- Pîrvulescu, D., 1979 Pîrvulescu, D., *Obiecte de podoabă feudale din colecția Muzeului Banatului*, in *Tibiscus*, V, 1978 (1979), p. 222-232.
- Popa, R 1988 Popa, R., *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Popescu, D., 1956 Popescu, D., *Cercetări arheologice în Transilvania*, in *Materiale (MCA)*, II, 1956, p. 41-250.
- Popescu, M.M., 1970 Popescu, M.M., *Podoabe medievale în Țările Române*, Ed. Meridiane, București, 1970.
- Preyer, J.N., 1995 Preyer, J.N., *Monographie der Königlichen Freistadt Temesvár. Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, Ed. "Amarcord", Timișoara, 1995.
- Reizner, J., 1895 Reizner, J., *A majdani aranylelet*, in *ArchÉrt.*, XV, 1, 1895, p. 380-381.
- Reizner, J., 1898 Reizner, J., *Oroszlamosi magyar pogánykori sirlelet*, in *ArchÉrt.*, XVIII, 1898, p. 190-192.
- Réthy, L., 1898 Réthy, L., *Két árpád-kori temető Arad megyében*, in *ArchÉrt.*, XVIII, 1, 1898, p. 124-131.
- Richtofen, B., 1923 Richtofen, B., *A sláv kérdés Magyarország regibb középkori archaeológiájában*, in *ArchÉrt.*, XL, 1923-1926, p. 138-156.
- Stanojev, N., 1989 Stanojev, N., *Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina*, Archäologische Gesellschaft der Vojvodina, Novi Sad, 1989.
- Suciu, C., 1967 Suciu, C., *Dictionar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I (A-N), Ed. Academiei, 1967.
- Szabó, J.Győző, 1980 Szabó, J.Győző, *Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV.*, in *Egri Múzeum Évkönyve*, XVI-XVII, 1978-1979, (1980), p. 45-136.
- Szentpétery, I., 1961 Szentpétery, I., *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, vol. II, nr. 2-3 (1272-1290), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- Szőke, B., 1962 Szőke, B., *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*, Régészeti Tanulmányok, I, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.

- Szőke B. Miklós, Vándor, L., 1987 Szőke B. Miklós, Vándor, L., *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője*, Fontes Archaeologici Hungariae, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Szőke, M., 1979 Szőke, M., *Az 1978. év régészeti kutatásai*, Régészeti Füzetek, I, 1/32, 1979.
- Török, Gy., 1962 Török, Gy., *Die Bewohnner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*, Archaeologia Hungarica, Series Nova, XXXIX, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.
- Tömörkény, I., 1904 Tömörkény, I., *Oroszlámosi leletekről és ásatás a Körös-éri iskolánál*, in *ArchArt.*, XXIV, 3, 1904, p. 263-271.
- Trogmayer, O., 1962 Trogmayer O., *X-XII. századi magyar temető Békésen*, in *MFME*, 1960-1962 (1962), p. 9-38.
- Teicu, D., 1993 Teicu, D., *Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, in *Banatica*, XII, 1, 1993, p. 229-272.
- Teicu, D., Lazarovici, Gh., 1996 Teicu, D., Lazarovici, Gh., *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*. Ed. Banatica, 1996.
- Teicu, D., 1998 Teicu, D., *Banatul Montan în evul mediu*, Ed. Banatica, Timișoara, 1998.
- Uzum, I., 1981 Uzum, I., *Necropola feudală timpurie de la Gornea- "Căunița de Sus" (județul Caraș-Severin)*, in *Banatica*, VI, 1981, p. 181-210.
- Uzum, I., 1987 Uzum, I., *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare-Sfogea (com. Cornea, județul Caraș-Severin)*, in *Banatica*, IX, 1987, p. 281-315.
- Váňa, Z., 1954 Váňa, Z., *Mad'aři a Slované ve svetle archeologických nálezů X-XII. století*, in *SlArch*, II, 1954, 51-104.
- Végh Katalin, K., 1970 K. Végh Katalin, *Honfoglalás – és kora Árpád-kori sirleletek a miskolci múzeumba*, in *HOMÉ*, IX, 1970, p. 79-107.
- Zsoldos, A., 1997 Zsoldos, A., *Az Árpádok és allatválóik (Magyarország története 1301-ig)*, Csokonai Kiadó, 1997.
- Zrinyi, A., 1976 Zrinyi, A., *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV-XIII e.n.*, in *Marisia*, VI, 1976, p.125-151.

A GOLDEN "S"-SHAPED EARRING FROM FOENI, TIMIȘ COUNTY (11TH – 12TH CENTURIES)

Summary

The boundaries of Foeni (a village located in the southwestern part of the Romanian Banat) revealed – after extensive excavation campaigns – an exceptionally rich evidence of ancient settlements and cemeteries, whose chronological limits are between the 9th and 13th centuries. Starting with 1991, both in the orthodox cemetery and in other places within the village's boundary area there have been started a series of archeological investigations.

While working in his household, Ion Magheț discovered several human skeletons, which were oriented (as indicated by the discoverer) east – west. Based on the owner's relation, it seems that three graves were devastated during some construction works in the household; there solely preserved element of inventory is a golden "S" shaped earring. In the summer of 1997, the discoverer donated this piece to the Museum of Banat in Timisoara.

The earring was manufactured from a piece of golden wire, and its "S"-shaped spiral is adorned with longitudinal nervures. The quality of the gold out of which this earring is manufactured is rather low (750%).

In Banat, this ornament is well represented through the discoveries from Banatsko Arandjelovo, Bodrogu Vechi, Crna Bara, Cuptoare-„Sfogea”, Deszk-D, Deta, Dupljaja „Grad”, Felnac, Gornea-„Căunița de Sus”, Hodoni-„Pocioroane”, Ilidia-„Cetate” și „Funii”, Kiszombor-B and C, Klárafalva-B, Kovin, Kübekháza, Majdan, Mokrin, Šopotu Vechi-„Mârvilă”, Taraș-„Selišta”, Tomnatic-„Téglagyár” and Vojlovica-„Heminska industria”.

The earring from Foeni has perfect analogies both in the pieces from Morești-„Citfalău”, Streisângiorgiu and Felnac, and the silver ones found in the cemetery from Szegvár-Oromdűlő. Even though the "S"-shaped earrings made of gold are rather rare, among their replicas one might mention those from Deszk-D, Esztergom-Kovács, Kács, Nyáregyháza-Pótharaszti puszta, Ópusztaszer, Sashartyán-Aranygödör, Tiszaórvény-Templomdomb, Nagymarás-Bánkút, Koroncó-Pusztatemető and Békés-Povádzug, in Hungary, and in Yugoslavia, those from Dupljaja Grad, Novi Banovci and Majdan.

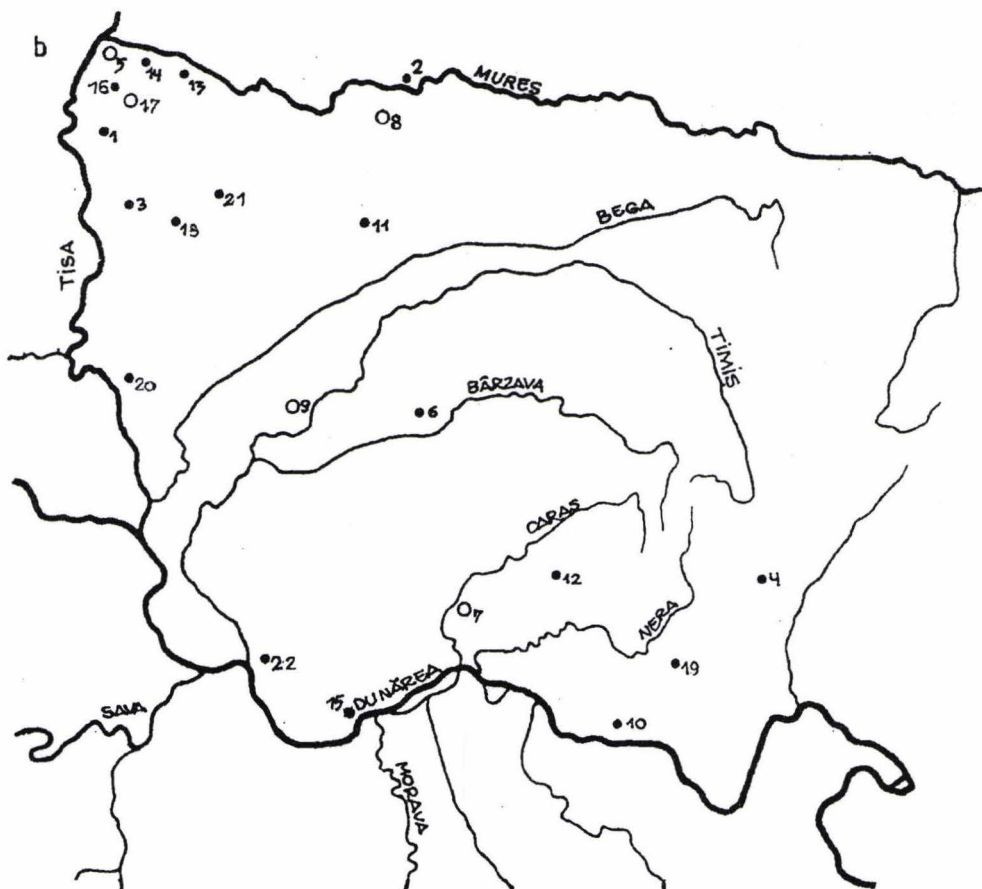
However, the scarcity of these golden earrings would suggest that these ornaments were used by the upper class. Unfortunately, the informations regarding the context of the earring's discovery are rather unsubstantial. Consequently, we can only determine typologically the piece from Foeni, and to advance its chronology for the end of the 11th – beginning of the 12th century.

The archeological excavations which took place in Foeni – “Orthodox cemetery” (under the leadership of Florin Drasovean) revealed the existence of a defensive ditch, deep of 3 meters, wide of 7 meters, and to the east doubled by a palisade. In the latter's padding, there were identified pottery fragments dating from the 12th – 13th centuries. Only a systematic research in the early medieval cemetery as well as the specification of its chronological limits would eventually clarify completely the relationship between this cemetery and the defensive ditch.

LEGENDA :

• ÎNELE DE TÂMPLĂ CU UNUL
DIN CAPETE TERMINAT ÎN „S”,
SIMPLU

• ÎNELE DE TÂMPLĂ CU UNUL
DIN CAPETE TERMINAT ÎN „S”
CU NERURI LONGITUDINALE
PE BUCLĂ

Plansa I

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

SPADE MEDIEVALE DESCOPERITE LA SIMERIA VECHE (JUD. HUNEDOARA)

Daniel Costin Țuțuianu

Cu prilejul exploatării pietrișului cu mijloace mecanizate la balastiera aparținând societății Macon S.A., aflată în hotarul localității Simeria Veche, au fost scoase la suprafață o serie de piese de metal printre care importante sunt și două spade medievale. Locul descoperirii se află la cca. 400 m de drumul EN 68, pe cursul inferior al Streiului, pe malul stâng, în chiar vecinătatea satului.

În prezent aceste piese se află în posesia domnului Vladimir Jianu, un pasionat colecționar, care le-a achiziționat de la unul din muncitorii care le-au găsit¹.

Condițiile de descoperire, care nu ne oferă un context arheologic clar, ne obligă la o analiză bazată mai mult pe caracteristicile morfologice și de funcționalitate ale pieselor, corelate cu cronologiile bazate pe criteriile tipologice pentru acest tip de armament, și cu alte arme asemănătoare descoperite în același spațiu geografic pentru a reuși o cât mai strânsă datare.

Prima spadă se prezintă fragmentar, fiind se pare frântă în două din vechime, condițiile de păstrare până la descoperire sa având urmări asupra stării de conservare. Actualmente lungimea totală este de 460 mm, iar greutatea este de 655 g. Analiza tipologică a primei spade de la Simeria Veche este îngreunată și de lipsa gârzii, element care prin forma și dimensiunile sale ar fi putut oferi amănunte legate de mânăuirea ei și implicit de datarea ei.

Lama este dreaptă prevăzută cu două tăișuri și măsoară de sub gardă până spre vârf 300 mm. Lățimea lamei scade de la 37 mm la umerii de fixare a gârzii până la 33 mm cât se păstrează în prezent. Grosimea lamei măsurată în aceleași puncte este de 4 mm respectiv 3 mm.

Cele două fețe ale lamei sunt străbătute de șanțuri mediane, numite și “șanțuri de scurgere a sângelui” – Blutrinne, care se prelungesc și dincolo de gardă cca. 25 mm. Acestea sunt puțin adâncite și datorită corodării sunt slab vizibile, lățimea maximă fiind de 10 mm.

Mânerul, forjat din aceeași bară de metal cu lama, are lungimea între

umerii lamei și buton de 97 mm fiind mai lat spre lamă – 26 mm și mai îngust la intrarea în buton – 14 mm.

Butonul mânerului are un aspect discoidal generat de două trunchiuri de con, scunde, intercalate de un cilindru plat, fiind destul de masiv pentru lama pe care a fost montat. Diametrul total al butonului este de 57 mm, iar grosimea măsurată între cele două fețe este de 34 mm. Diametrele celor două suprafețe plane aproximativ circulare sunt de circa 33 mm.

Fixarea butonului pe tija mânerului a fost realizată prin metoda baterii la cald și pentru a-i spori greutatea se pare că spațiul interior a fost umplut cu plumb², așa cum s-a constatat în cazul butonului de la Râșnov, de aceeași factură tipologică cu cel prezentat de noi.

Datorită lipsei unor orificii sau urme de nituire, putem considera că înmănușarea s-a făcut prin înfășurare cu material textil sau piele, metoda cea mai utilizată în cazul spadelor medievale³.

Având la bază aceste date și pornind de la singura tipologie existentă pentru spade transilvănene, cea propusă de Z.K. Pinter, în lucrarea “Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (IX-XIV)”, am încercat să încadrăm cât mai corect aceste două piese.

Prima spadă face parte din Grupa B, spade ale evului mediu dezvoltat, care cronologic se încadrează din prima parte a sec. al XI-lea până la sfârșitul sec. al XIV-lea eventual începutul secolului următor⁴.

Potrivit tipologiei propuse de Z.K. Pinter, urmărindu-se atât caracteristicile părților componente cât și al funcționalității, această spadă s-ar încadra în tipul XII⁵, categoria I, lame pentru împuns⁶, mâner pentru o mână⁷, garda lipsește, butonul forma 8⁸.

Coroborând dimensiunile și forma părților componente putem constata că prima spadă de la Simeria Veche, a fost o armă ușoară pentru o singură mână și folosită pentru împuns.

Atribuirea se bazează pe faptul că lama este îngustă și se observă continuarea foarte ascuțită spre vârf, butonul masiv și greu asigurând echilibrarea armei, făcând ca prin contrabalans centrul de greutate să cadă în zona gârzii.

Spada prezentată era eficientă, manevrarea făcându-se din încheietura mâinii, vârful ascuțit putând astfel pătrunde mai ușor prin interstițiile armurii.

Majoritatea tipologiilor existente folosesc drept criteriu de clasificare forma butonului, a mânerului și a gârzii, iar peste aceste criterii se bazează în general și încadrarea cronologică a materialului.

A. Ruttkay, în lucrarea privind armamentul medieval din Slovacia, stabilește patru tipuri cronologice pentru spade cu buton discoidal, tipurile: “XVI”, “XVII”, “XVIII” și “XIX”. Piesele cele mai asemănătoare sunt reprezentate de tipul “XVII”, exemplificate prin spada de la Kalna nad Hronom⁹, care are însă mâner pentru două mâini, deci databilă în sec. al. XIV-lea.

A. N. Kirpicinikov, cercetând spadele din spațiul rusesc, conform clasificării sale, include piesele cu buton discoidal în tipul “VI”¹⁰. În această grupă se evidențiază spada de la Pskov11, atribuită cneazului Dovmont, care este o armă special pentru împuns cu mâner scurt executată luxos cu argint aurit, având lama triunghiulară și o nervură proeminentă în locul șanțului de scurgere a sângelui. Datarea acesteia este disputată, A.B. Hoffmeyer considerând că ea datează în jurul anului 1400¹². Totuși tăișurile păstrate care amintesc de spada lui Dovmont, sunt cunoscute, deja în prima jumătate a sec. al XIV-lea. Preluând observația lui R.E. Oakeshott¹³, Kirpicinikov consideră și el că spadele cu această formă au apărut în a doua jumătate a sec. al XII-lea, și că aceste lame sunt la baza dezvoltării spadelor “gotice” din anii 1300-1500¹⁴.

Gavro A. Skrivanic studiind armele din Serbia, Bosnia și Dubrovnik constată că până la jumătatea sec. al XIV-lea, toate lamele se îngustează treptat, iar din sec. al XIV-lea îngustarea crește¹⁵.

Spadele medievale cu buton discoidal sau poligonal și cu lamă ascuțită pentru împuns, sunt prezente în număr destul de mare în lucrările de specialitate, în Polonia¹⁶, Ungaria¹⁷, Rusia¹⁸, Bosnia¹⁹, datate între sec. al XIV-lea și sec. al XVI-lea, dar toate sunt prevăzute cu mâner pentru două mâini. Ele reprezintă categoria de spade grele, pentru lovit și împuns, folosite atât de cavalerie cât și de infanterie.

Correspondența cea mai apropiată este reprezentată de spada de Orăștie a căror dimensiuni și forme ale părților componente sunt aproape similare cu cea descoperită la Simeria Veche²⁰.

Z.K. Pinter consideră că spada de la Orăștie reprezintă o formă de tranziție de la spada medievală ușoară, a cărei evoluție o încheie, la rapieră, constituind veriga de legătură între cele două forme²¹. În cadrul acestei evoluții, elementul care suferă, se pare, cele mai multe modificări este tocmai garda care se curbează inițial spre lamă, și căreia i se atașează un inel în care se putea introduce degetul pentru o mai bună dirijare a loviturii²².

Pentru spada de la Orăștie, Z.K. Pinter propune ca încadrare cronologică sfârșitul sec. al XIV-lea sau începutul sec. al XV-lea²³, această încadrare putând fi valabilă și pentru piesa de la Simeria Veche care reprezintă, după cum am arătat mai sus, foarte multe asemănări.

O altă piesă, interesantă, este o lamă aproape întreagă, care prezintă însă în zona tăișurilor, șențurilor și a vârfului (care este rupt), urme de corodare, care se datorează mediului în care s-a păstrat până astăzi.

Lungimea totală în condițiile actuale este de 858 mm, greutatea ei fiind de 625 g. Lama spadei măsurată de la gardă la capătul păstrat este de 712 mm. Tija mânerului este de 146 mm păstrându-se întreagă și cu toate că butonul s-a pierdut, se poate observa până unde ar fi trebuit să existe butonul, distanța măsurată de la umerii lamei fiind de 98 mm.

Lama propriu-zisă are lăţimea de 57 mm la umerii de prindere a gârzii, 46 mm la mijloc pentru ca la vârful bucăţii păstrate să fie de 41 mm.

Pe cele două feţe ale lamei pot fi observate şanţurile mediane, care sunt destul de late de 20 mm la gardă, 15 mm la mijloc şi 12 mm la vârful bucăţii păstrate. Din observaţiile directe asupra lamei, şanţurile nu continuă mai mult de 20-25 mm pe tija mânerului.

Din păcate, pentru a putea încadra cât mai sigur această piesă, lipsesc părţi componente (butonul şi garda) care ar fi putut oferi date clare, în ceea ce priveşte provenienţa şi încadrarea cronologică.

După cum am prezentat în rândurile de mai sus, tipologiile existente folosesc drept criteriu de clasificare tocmai forma butonului şi a gârzii care în condiţiile de faţă lipsesc.

Un pas important în ceea ce priveşte tipologiile spadelor medievale îl face R.E. Oakeshott²⁴, care introduce un element nou în cadrul încadrării tipologice a spadelor. Acest element nou constă în tratarea părţii active a spadelor a lamei propriu-zise, drept criteriu de bază al clasificării, spre deosebire de celelalte tipologii existente până în prezent. Clasificarea propusă de R.E. Oakeshott este astfel cea mai flexibilă şi practică până astăzi, permiţând încadrarea oricărei piese, chiar în lipsa unei din părţile componente²⁵, aşa cum este cazul de faţă.

În absenţa acestei lucrări bibliografice, drept singura posibilitate de a reuşi o încadrare tipologică şi cronologică cât mai corectă, s-a încercat compararea unor dimensiuni ale lamei cu alte piese similare din zona geografică învecinată.

Piesa face parte din Grupa B, cea a spadelor medievale propriu-zise, a căror cronologie poate fi extinsă din prima jumătate a sec. al XI-lea până la sfârşitul sec. al XIV-lea²⁶. După formă şi dimensiunile sale, lama se încadrează în categoria F, a cărei funcţionalitate este pentru lovit şi împuns²⁷, şi a cărei cronologie urcă până în a doua jumătate a sec. al XIV-lea.

Lama destul de robustă are tăişuri care nu converg brusc spre un vârf ascuţit, şanţuri mediane late, toate acestea fiind trăsături specifice spadelor pentru lovit²⁸.

Armele dotate cu astfel de lamă sunt folosite în mediul cavaleresc occidental, fiind adaptate perfect luptei călare, la acest lucru contribuind şi mânerul scurt, pentru o mână, care pune pe primul plan lovirea şi apoi împungerea. Se poate afirma, prin studiul morfologic al lamei, că ar fi putut aparţine grupei de spade grele, pentru lovit cu o singură mână dar şi pentru împuns, folosită cu precădere în lupta de cavalerie, împotriva unui adversar echipat cu armură uşoară, din piele sau cămaşă de zale²⁹.

Prin analiza comparativă cu alte spade asemănătoare descoperite în spaţii geografice apropiate s-a încercat să se facă o încadrare cât mai corectă.

Analogia cea mai apropiată este dată de spada medievală de la Bucova³⁰, a cărei datare este coborâtă spre mijlocul sec. al XVIII-lea, datorită prezenței lamei cu tășuri aproape paralele și cu șanțuri late, care sunt elemente timpurii preluate de la spadele pentru lovit anterioare³¹.

O piesă asemănătoare este spada de la Grid, în apropiere de locul descoperirii, al cărei buton nu s-a păstrat, dar care are un mâner scurt, pentru o singură mână (122 mm) și care este datată în a doua jumătate a sec. al XIII-lea³².

Spade cavalești a căror lamă este folosită atât pentru lovit cât și pentru împuns sunt numeroase, descoperirile din Transilvania certificând această stare de lucruri.

Descoperirile de la Sighișoara (jud. Mureș)³³, Timișoara-Pădurea Verde și Nerău (jud. Timiș)³⁴, vin în sprijinul demersului nostru arheologic și istoric.

Prezența acestui tip de descoperiri, este legat de faptul că râurile și fluviile cară mereu diferite materiale și prin dragări, prin exploatări balastiere sunt mai cercetate ajungându-se mai ușor la adâncimea straturilor arheologice. Totodată nu putem exclude ipoteza aruncării lor în apă în urma unui anumit ceremonial, lucru întâlnit mai ales la spadele timpurii, în special cele de proveniență nordică³⁵.

Descoperiri de acest gen avem la Jupa (sec. al XIV-lea)³⁶, scoasă din mijlocul albiei Timișului, Coroi (sec. al XIII-lea)³⁷, descoperită în Târnava, acestea fiind doar câteva care se adaugă celor de la Simeria Veche.

Pornind de la locul descoperirii celor două spade și de la datarea lor vom încerca pe scurt o încadrare în contextul istoric al zonei din care provin.

Cea mai veche mențiune documentară a satului Simeria Veche o avem din anul 1276 când “pământul episcopal... din comitatul Hunedoara, numit Pyspuki (de la magh. püspöki – episcopal, al episcopului), așezat lângă râul Strei” trece din stăpânirea episcopului Transilvaniei în aceea a capitlului de la Alba-Iulia, ca urmare a unui schimb de moșii³⁸. Pentru secolul al XIV avem următoarele informații: înainte de 1341, voievodul Transilvaniei jefuiește și pustiește moșia Pispuky³⁹; în 1377 se desfășoară un proces între capitolu și nobilii de Iclod privind hotarul dintre “Pysky” și Iclod; în 1382 la hotărnicirea aceste moșii “Piski” protestează nobilii din învecinatul Dedaci⁴⁰.

Studiind registrul așezărilor din Țara Hațegului, se poate observa că pe cursul inferior al Streiului, spre vărsarea sa în Mureș apar o serie de sate, multe din ele astăzi dispărute. Sate care se învecinau cu Simeria Veche și atestate în sec. al XIV-lea, Iclod, Dedaci, Strei (II), Sântmireu erau așezări de mică nobilime maghiară, descinzând foarte probabil din foști iobagi de cetate⁴¹.

Dacă am confrunta atestarea documentară cu existența reală a satului am ajunge la concluzia că aceste sate cu mică nobilime maghiară de pe cursurile inferioare ale Cernei și Streiului s-ar fi întemeiat, cu puține excepții, abia în secolul al XIV-lea. Totuși o parte a lor își au începuturile în sec. XI-XIII⁴².

Încadrarea acestor piese în istoria Țării Hațegului este îngreunată de

contextul arheologic nesigur, aceste arme fiind descoperite ocazional, după cum am arătat în rândurile de mai sus.

Cronologia propusă însă pentru spadele de la Simeria Veche, ne face să le punem în legătură cu perioada extrem de tulbure și încărcată de evenimente militare ce au loc la cumpăna secolelor XIII și XIV precum și pe tot parcursul secolului al XIV-lea.

Evenimentele au loc cu prilejul accentuării anarhiei feudale în regatul Ungariei în vremea voievozilor transilvăneni Roland Borșa și Ladislau Kan, acesta din urmă fiind o prezență statornică vreme îndelungată la Deva⁴³.

Stingerea dinastiei arpadiene declanșează luptele pentru tronul Ungariei, între partizanii și adversarii dinastiei angevine, o parte a nobilimii de aici fiind de partea regelui Carol Robert de Anjou iar alta de partea fiilor fostului voievod transilvănean Ladislau Kan care dețineau cetatea de la Deva⁴⁴.

Secolul al XIV-lea, este bogat în evenimente de acest gen, măsurile represive întreprinse în anii 1356-1359 de voievodul Transilvaniei Andrei Lackfi în Țara Hațegului⁴⁵, fiind doar unul dintre aceste momente ale istoriei zbuciumate pe care această zonă le-a trăit. Cercetările viitoare vor putea confirma sau infirma aceste date sau vor aduce noi completări la istoria Țării Hațegului.

NOTE

¹Mulțumim pe această cale domnului Vladimir Jianu, pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție aceste piese în vederea studierii și publicării lor

²Z.K. Pinter, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX-XIV)*, Reșița, 1999, p. 79; 85; 138

³Ibidem, p. 80

⁴Ibidem, p. 94

⁵Ibidem, p. 151

⁶Ibidem, p. 95

⁷Ibidem, p. 96

⁸Ibidem, p. 99

⁹A. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. Bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*, în *Sl. Arch.*, XXIII-1, 1975, p. 146; p. 165, Pl. 13, fig. 4; XXIV-2, 1976, p. 259 sqq. (Typus XVII)

¹⁰A.N. Kirpicnikov, *Drevnerusskoe oruže. Meci i sabli IX-XII*, în *Archeologia SSSR, Svod archeologia*, EL-36, 1966, p. 55-56

¹¹Ibidem, Tab. XXII, 3; XXVI, 2; XXVII, 1

¹²Ibidem, p. 56, vezi nota 269

¹³Ibidem, nota 270

¹⁴Ibidem, p. 56

¹⁵Gavro A. Škrivanic, *Oružije u srednovekonj Srbiji, Bosni i Dubrovniku*, Beograd, 1957, p. 43

¹⁶M. Glosek, A. Nadolski, *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, în *Acta Archeologica Lodziensis*, 19, 1970, p. 34, Tab. III; p. 41, Tab. XI; p. 43, Tab. XII

¹⁷J. Lugosi, F. Temesvary, *Kardok*, Budapest, 1988, fig. 11, 13, 14

- ¹⁸A.N. Kirpicnikov, *Voennoe delo na Rusi*, Moskva, 1966, Tab. X, fig. 1
- ¹⁹Gavro A. Škrivanic, *op. cit.*, p. 57, Pl. 19, fig. 3.5.
- ²⁰A. Cosma, Z.K. Pinter, *O spadă medievală descoperită ocazional la Orăștie*, în *Anuarul I.C.S.U.*, 2/1995, p. 87-92; a.a., *op. cit.*, p. 151-154
- ²¹Ibidem, p. 89-90; Ibidem, p. 154-155
- ²²Ibidem
- ²³Ibidem
- ²⁴R.E. Oakeshott, *The Sword in the Age of Chivalry*, London, 1964, lucrare bibliografică care din păcate nu ne-a fost accesibilă
- ²⁵Z.K. Pinter, *op. cit.*, p. 19
- ²⁶Ibidem, p. 94
- ²⁷Ibidem, p. 95
- ²⁸A. Ruttkay, *op. cit.*, p. 265-268
- ²⁹Z.K. Pinter, D. Țeicu, *Spada medievală de la Bucova*, în *Banatica*, XIII-1/1995, p. 252
- ³⁰Ibidem, p. 251-262
- ³¹Z.K. Pinter, *op. cit.*, p. 137
- ³²R. Popa, *O spadă medievală din Valea Siretului și câteva considerații istorice legate de ea*, în *Sargeția*, IX, 1972, p. 75-77
- ³³Z.K. Pinter, *op. cit.*, p. 134-135; R.R. Heitel, *Spade din secolul al XII-lea în muzeele din România*, în *SCIVA*, 46-1, 1995, p. 63
- ³⁴Z.K. Pinter, *Spade medievale din Colecția Muzeului Banatului din Timișoara (sec. X-sec. XIV)*, în *Analele Banatului*, VI, 1998, p. 377; Z.K. Pinter, *op. cit.*, p. 139
- ³⁵Ibidem, p. 56
- ³⁶Z.K. Pinter, *O spadă medievală de la Jupa*, în *SCIVA*, 4, 1989, p. 385-388; a.a., *Spadele medievale din colecția Muzeului de Etnografie și Istorie Locală din Caransebeș*, în *Banatica*, IX, 1987, p. 363-367
- ³⁷Z.K. Pinter, *op. cit.*, p. 131-133
- ³⁸*DIR*, C, XIII₂, nr. 184
- ³⁹*DIR*, C, XIV₄, nr. 64
- ⁴⁰R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc, Țara Hațegului*, București, 1988, p., 122
- ⁴¹Ibidem, p. 60, de văzut în cap. VI satele respective; G. Bako, *Despre structura socială a populației din epoca feudală timpurie de la Moldovenești*, în *SCIV*, XX, 2, p. 337-341
- ⁴²Ibidem, p. 53-54
- ⁴³*DIR*, C, XIV₁, p. 13, 16, 32, 51, 119, 121 etc.
- ⁴⁴Ibidem, p. 234, 235, 239-240
- ⁴⁵M. Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 235-236

MEDIEVAL SWORDS DISCOVERED AT SIMERIA VECHE (HUNEDOARA COUNTY)

Summary

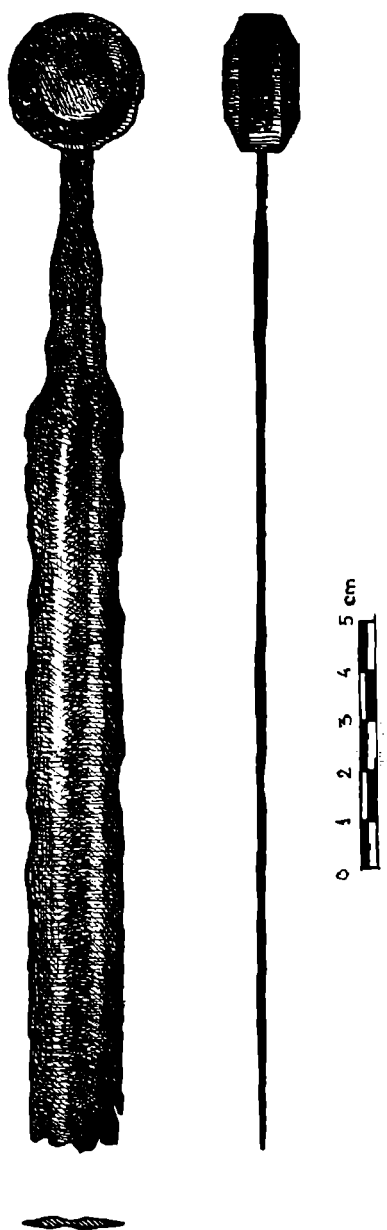
The article presents some medieval swords which belong to a series of ornamental pieces. They were fortuitously discovered at the ballast exploitation from Simeria Veche.

After Z.K. Pinter, the first one is placed in the type II, the category I. It represents a form of transition from the light sword to the rapier one, being

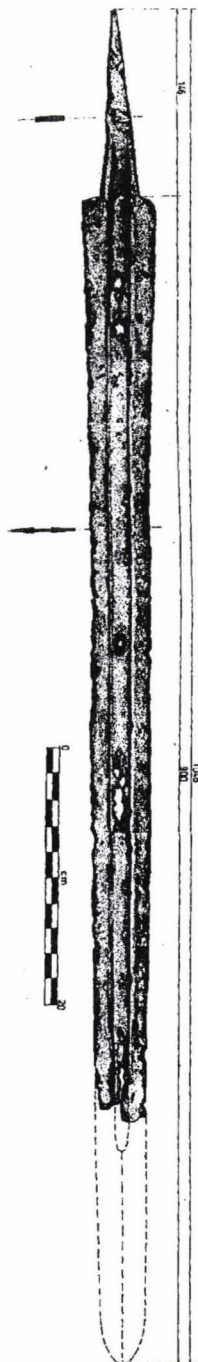
the link of connection between them. From a chronological point of view it is placed between the end of the 14th C and beginning of the 15th C.

The second piece is a blade of sword, whose dating is difficult because of some important missing components. However, starting, from the shape and dimensions, it could be probably placed in type VIII, subtype VIII-a, category F, after classification made by Z.K. Pinter. Broadly speaking, it could be dated between the mid of the 13th C and the beginning of the 14th C.

The using span of such weapons is difficult to be estimated, since there are proofs of their using in the rural milieu, long after the military elite gave them up.

Plansa I

Plansa II

ASPECTE SOCIAL-POLITICE DIN DISTRICTUL LUGOJ PÂNĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XVIII-LEA

Ibolya Şipoş

Încadrate tipologiei medievale într-o evoluție autonomă a regatului Ungariei, problema districtelor bănățene a reprezentat încă din secolul trecut o preocupare constantă a istoriografiei românești și maghiare, tema fiind cercetată – cu unele excepții¹ – în strânsă legătură cu evoluția instituțiilor feudale din țările române.

Originea districtelor trebuie căutată încă înainte de venirea ungarilor în Transilvania, în vechile structuri obștești ale românilor din secolele VIII-IX. Fără să facă parte din Transilvania voievodală, Banatul și-a consolidat o organizație proprie, în menținerea căreia un rol important l-a avut lupta cnezilor și voievozilor bănățeni. Cronica lui Anonimus, legenda Sfântului Gerard și alte izvoare timpurii mărturisesc pentru veacurile IX-XIII existența unei societăți românești. Conducătorii lor se numeau cnezi și voievozi, așa cum au fost formațiunile politice conduse de Glad și Ahtum. Pe parcursul evoluției istorice, aceste instituții românești, vor fi subminate treptat de către regalitatea maghiară, dar românii au reușit să le conserve până la mijlocul secolului al XVII-lea.

Fără a avea pretenția unei rezolvări definitive a acestei probleme, considerăm că este necesar să explicăm de ce districtele românești s-au bucurat de o largă autonomie administrativă și juridică, mai ales că ele au acoperit în mod compact întreaga regiune muntoasă a provinciei delimitate de Mureș, Tisa, Dunăre și extremitatea vestică a Carpaților Meridionali.

Strădania istoriografiei maghiare a fost să ascundă și să mistifice adevărul istoric despre existența districtelor ca străvechi organizații românești de pe întreg cuprinsul Banatului, și doar forțați de documentul istoric al lui Ladislau al V-lea, au admis numai opt districte ca fiind privilegiate, încercând astfel să minimalizeze pe cât posibil drepturile și autonomia românilor bănățeni. Istoricul maghiar Pesty Frigyes, în monografia sa dedicată districtelor bănățene, considera că aceste teritorii s-au bucurat de o serie de facilități, având în vedere că sudul Ungariei, datorită poziției sale geografice, a trebuit

să asigure apărarea țării în fața cotorpirilor străine². Acest lucru a fost recunoscut și de către un alt istoric – Turchanyi Tihamer – când afirma că “românii începând cu secolul al XIV-lea, dar mai cu seamă în secolul al XV-lea, au trăit sub un regim privilegiat, așa numitele districte valahice”³.

Părerile specialiștilor au fost împărțite atunci când au încercat să stabilească vechimea acestor privilegii. Tincu Velia crede că ele ar fi fost câștigate de români, prin lupte sângeroase cu ungurii și prin tratate vechi⁴. Această teorie nu poate fi acceptată deoarece, chiar dacă ar fi existat aceste lupte și românii ar fi ieșit învingători, ei nu ar mai fi avut nevoie să obțină privilegiile de la regii Ungariei, iar dacă ar fi fost înfrânți nu ar mai fi primit nici un fel de drepturi. Gheorghe Vinulescu pune originea acestor privilegii în legătură cu pericolul otomanilor care amenințau Ungaria de la Dunăre⁵. În ce ne privește, credem că pe baza documentelor analizate, asemenea drepturi au putut fi dobândite cel mai devreme în secolul al XIV-lea, când regii Ungariei, fiind constrânși de otomani, au fost nevoiți să asigure o serie de facilități cnezilor, pentru ca aceștia să supravegheze vadurile Dunării și principalele cetăți bănațene.

Reconstituirea și delimitarea districtelor trebuie făcută într-un cadru structural mai larg, numai așa regiunea fiind inclusă în mod firesc în spațiul istorico-geografic al Banatului medieval. Cu toate că, de multe ori separarea lor nu a ridicat probleme deosebite⁶, în cadrul districtului analizat, trasarea coordonatelor geografice, se face cu oarecare greutate, din cauza fluctuațiilor existente în separarea hotarelor, multe sate găsindu-se în secolele următoare pe teritoriul altor districte. Documentele vremii ne dau puține informații despre districtul Lugoj, el fiind amintit mai mult alături de alte districte și de puține ori izolat, astfel separarea suprafeței teritoriale a putut fi făcută doar cu aproximație. Aceasta ar putea fi și o explicație de ce cercetătorii au analizat mai puțin în lucrările lor istoria acestui district⁷.

Districtul se afla așezat pe valea mijlocie a râului Timișel (Bega), având pe tot cuprinsul teritoriului său un relief variat de dealuri și câmpii. Documentele amintesc că pe parcursul secolelor XIV-XVII în district se aflau între 15 și 24 de localități, multe dintre ele păstrându-și până astăzi denumirea, cele mai cunoscute fiind: Biniș, Hezeriș, Ohabița, Oloșag, Jdioara, Tincova etc.⁸.

În partea de nord, Lugojul se învecina cu o serie de districte neprivilegiate, situate pe dealurile Lugojului și pe văile Begheiului și Sărazului: Sudriaș, Jupani, Mănăstur, Fârdea, Făget, Bujor, Margina, Icus și Hodoș. Refuzul românilor din districtele Sudriaș, Mănăstur și Margina de a se supune autorităților comitatense, a determinat dieta ungară în 1518, să anexeze aceste teritorii la comitatul Timiș, cu motivarea că nu sunt nici spre folosul Transilvaniei și nici al Ungariei (“*qui in praesens nec Transilvaniae nec Hungariae deserviunt*”), iar locuitorii acestora sunt mai mult spre paguba și

stricăciunea altor locuitori din țară (*“quia de medio inhabitatorum eorundem districtum plurima damna et pericula il ferentur”*)⁹. Toate aceste districte vor ajunge, la mijlocul secolului al XVI-lea, sub ocupație otomană, prin formarea pașalâcului de Timișoara în anul 1552. În prelungirea sudică a districtului Lugoj se afla districtul Comiatului¹⁰, care a ocupat o mare parte a văii Pogăniciului și se întindea pe o suprafață teritorială de circa 200 kmp. Spre vest, Lugojul se învecina cu districtul Chery (districtus Chery) și Bel. Amândouă se aflau situate între Lugoj și Timișoara. Primului district i-au aparținut, în secolul al XIV-lea, după spusele istoricului Csanki Deszo¹¹, mai multe localități neînsemnate, un fel de sălașe. Importanța acestui district va crește pe măsura ce se vor forma noi sate¹². Districtul Bel este menționat documentar la 1371-1372, când un sat al acestuia dădea șase oameni pentru lucrări la cetatea Orșova¹³.

Pe măsura extinderii autorității comitatului Timiș, aceste districte au fost înglobate de organizarea politică a regalității maghiare. Evoluția comitatului Timiș este strâns legată de cea a Banatului de Severin. La început, comitatul nu avea o întindere prea mare. De abia după încorporarea districtelor românești de pe valea Begheiului și Sărazului, comitatul Timiș a devenit unul foarte întins, înspre vest până la Tisa, înspre sud până la Râul Bârzava și înspre nord până aproape de Mureș. El ocupa văile superioare ale râurilor Timiș, Nera și Cerna, care uneori aparțineau Banatului de Severin. În partea de est, districtul Lugojului, se învecina cu cel al Caransebeșului, suprafața sa confundându-se nu de puține ori cu comitatul Severinului.

Lugojul, capitala districtului, era străbătut de râul Timiș ce parcurge câmpia lugojană de la S la SE, având ca punct final vărsarea în Dunăre. Câmpia Lugojului înaintază către E de-a lungul văilor Timiș și Bega, până la linia ce unește localitățile Constatin Daicoviciu cu Traian Vuia. În această parte (estică), câmpia Lugojului vine în contact cu Munții Poiana Ruscă, Dealurile Lugojului și Depresiunea Făgetului. Spre V, spre câmpia joasă a Timișului, limita urmărește cu aproximație curba de 100 de metri (la E de Recaş și de Sârbova). În S se mărginește cu Câmpia Bârzavei și Dealurile Pogănișului, iar în N cu Câmpia Vingăi. Dealurile Lugojului se desfășoară până spre valea Timișului, care în N și NE se întind până la Valea Glaviței. Aceste dealuri se mențin la altitudinea cuprinsă între 150 și 200 metri.

Prima atestare documentară a districtului datează din anul 1369, când este amintit ca *possessio Lugas* cu prilejul hotărnicirii moșiei aflată în stăpânirea puternicei familii nobiliare Himfy¹⁴. De multe ori se constată o anumită confuzie la diecii din cancelaria regească, când districtele sunt menționate și sub alte denumiri. Este și cazul districtului Lugoj, numele său alternând, pe lângă cel de district cu cel de comitat (*comitatus*) la 1390, de provincie (*provincia*) la 1369, 1391 și 1419 sau chiar cu cel de scaun (*sedes*) la 1470, cei trei termeni definind de fapt aceeași structură teritorială. Această primă mențiune credem că a fost

doar un reper cronologic, din moment ce prima atestare documentară al Lugojuului apare într-un document papal din anul 1334¹⁵.

Năvălirile diferitelor populații migratoare au impus regilor maghiari să se preocupe și de organizarea militară a provinciei. Astfel, la începutul secolului al XIII-lea s-a creat Banatul de Severin, în frunte cu un ban, care avea reședința în cetatea Severinului. Toate districtele bănățene – printre care și Lugojuul – au fost regale, depinzând nemijlocit de autoritatea suveranului. Centrul politico-administrativ și militar al acestor districte se găsea de cele mai multe ori în cetățile regale, acest atribut plasându-le în subordinea directă a regelui, el fiind reprezentat printr-un castelan. Prin urmare, aceste teritorii erau scoase de sub jurisdicția nobilimii, ele fiind la rândul lor obligate să se subordoneze autorității centrale. Așa s-a întâmplat și cu cetatea Lugojuului (*“castrum Lugas”*) al cărui castelan, Nicolae Garai (*“castelanni nostri regis de Lugas”*) este menționat pentru prima dată în 1376¹⁶. În 22 august 1376, regalitatea a donat cetatea Lugojuului, împreună cu Sebeșul și Șoimușul, comiților de Timiș și Cenad, Ștefan și Ladislau Losonczy¹⁷. Cetatea a constituit un eficient mijloc de apărare împotriva oricăror invadatori, fiind expusă mai puțin pericolului, comparativ cu alte cetăți bănățene. Doar așa se poate explica rezistența ei la cele două evenimente care au intervenit în viața politică a provinciei: cucerirea Severinului și a Orșovei de către otomani (în 1522 și respectiv 1524) și ocuparea Timișoarei în 1552. Tot în anul 1376, din porunca regelui Ludovic cel Mare, banul Severinului, Ioan Trentul, străbate hotarele dintre localitățile Mâtnic și Caran pentru a face o nouă delimitare a graniței din cauza conflictelor permanente între Bogdan de Mâtnic și Radu, fiul lui Voinic, de o parte și între locuitorii Caranului pe de altă parte. Conflictul a continuat și în anul 1391¹⁸, când banul Severinului, Nicolae Perenyi, convoca adunarea “nobililor și cnezilor din cele patru districte și provincii, adică din Sebeș, din Lugoju și din Caran și Comiat” (*“nobiles et kenezios districtum et provintiarum quatuor scilicet de Sebes de Lugas, ac de Caran et Komyathi”*), pentru judecarea pricinii între aceleași părți. Ei nu s-au judecat definitiv nici de această dată, din moment ce cnezii și nobilii au depus doar mărturie că acest pământ a aparținut din vechime cnezului Bogdan și fiului său. În urma nemulțumirii orășenilor din Caran, la porunca regelui Sigismund, castelanul cetățenilor de Orșova, Mehadia, Sebeș și Jdioara convoca la 30 mai 1419 în Caran adunarea nobililor și cnezilor din aceleași districte pomenite la 1391 (Caran, Sebeș, Lugoju și Comiat). Și de această dată procesul a fost câștigat de cnezii nobili din Mâtnic¹⁹.

Pe baza documentelor păstrate se pot trage o serie de concluzii interesante asupra situației existente în spațiul bănățean în secolul al XIV-lea. Procesele la care au participat aceleași părți și martori au avut un singur obiect material disputat pe parcursul mai multor decenii, fapt care dovedește insistența lor de a intra în stăpânirea pământului. Într-o vreme în care începeau să se accentueze

diferențierile sociale, aflăm și componența acestor instituții de judecată. Ele erau formate din cnezi și nobili români, iar rolul lor era acela de a se întruni ori de câte ori trebuiau să rezolve problemele comunității locale. Chiar dacă ele se întruneau la cererea banului de Severin sau a vreunui castelan, ele reprezentau veriga de legătură cu puterea centrală, care era nevoită să recunoască realitățile locale de apărare a intereselor românești. Cam în aceeași vreme a proceselor relatate mai sus, avea loc o convocare a altei adunări la sfârșitul anului 1389 sau 1390, care a fost prezidată de banul Severinului, Ioan Kaplai. Aici au participat nobili și oameni de altă stare din “comitatele” Sebeș, Lugoj și Mihald (“*a nobilibus et alterius status hominibus comitatum Sebes, Lugas et Mihald*”), ei fiind nevoiți de această dată să confirme pierderea de către cneazul Dej de Teneșel, a documentelor de proprietate asupra moșiilor Crivina și Patak²⁰. Pe baza acestei mărturii, regele Sigismund de Luxemburg, elibera la 16 martie 1390 actul de reconfirmare a stăpânirii pentru cneazul Petru și frații săi, Halmagiu, Cristofor și Mihail, în acest document fiind amintite și cele trei districte românești²¹.

Începând cu secolul al XV-lea districtul Lugoj este mai bine menționat în documente, fapt care demonstrează că a crescut importanța sa între districtele bănățene. Acest lucru s-a datorat și politicii promovate de o serie de conducători – Iancu de Hunedoara și Matia Corvin – care erau interesați să coopteze cât mai mulți cnezi în lupta antiotomană. Potrivit unui document din anul 1439, localitățile Oloșag și Dragomirești erau așezate “*in tenutis oppidi Lugas et pertinetiis castri Zsidovar*”, iar un an mai târziu “*in provincia et pertinetiis oppido Lugas*”²². În 14 iulie 1442 regele Vladislav I poruncește capîtlului din Arad să-i confirme pe cnezii români din districtul Lugoj, Nicolae Turcin de Gamza și Mihai Corneth (“*pro fidelium servitiorum meritis... valachorum kenesiorum districtus Lugas*”) în stăpânirea moșiilor Berzovia, Chehaba și Ohabița. Aceste moșii au fost primite de cei doi cnezi de la Iancu de Hunedoara, care la acea dată era voievod al Transilvaniei și ban de Severin²³.

La 15 iunie 1451, Iancu de Hunedoara poruncește nobililor din cele șapte districte valahice (“*nobilibus viris, iudicibus nobilium septem sedium Valachicalium*”) ca să convoace într-o zi anumită scaunul de judecată în cadrul adunării generale, unde împreună cu vecinii, megieșii și nobilii conprovinciali să cerceteze dacă regele Albert dăruise banului Mihai de Cerna și Nicolae de Bizerea cetatea Drencova, pentru că ei aveau un drept de proprietate asupra localității.

Scaunul de judecată al celor șapte districte era la Caransebeș, iar cu prilejul adunării generale din 13 ianuarie 1452 sunt menționați și 21 de jurați din districtele Almaj, Caransebeș, Lugoj, Mehadia, Caraș, Bârzava și Comiat, care au depus mărturie în favoarea lui Mihai de Cerna și Nicolae de Bizerea²⁴. O altă mențiune a celor opt districte o găsim în diploma regelui Ladislau al V-lea

Postumul, când “*nobilii, cnezii și ceilalți români din aceste districte*”, i-au ales pe nobilii Mihail zis Dej de Temeșel și Ștefan, fiul lui Șisman de Buziaș, să meargă la suveran cu rugămintea de confirmare printr-o diplomă a vechilor libertăți, prerogative și drepturi. La 29 august 1457 regele îndeplinea rugămintea solilor²⁵. Originalul documentului din 1457 nu s-a mai păstrat, conținutul său fiind cunoscut doar datorită reconfirmării privilegiului de către principele Gabriel Bathory în 1609. Documentul recunoștea solidaritatea nobililor și cnezilor români din aceste districte, avantajele fiind acordate de regele Ladislau al V-lea pentru faptele de credință și vitejie dovedite de acești locuitori în apărarea vadurilor Dunării contra deselor incursiuni ale otomanilor. În expunerea de motive, regele mai promitea să mențină pe toți românii, atât pentru prezent cât și pentru viitor, de la cel mai mic până la cel mai mare, în prerogativele, libertățile și drepturile lor. În schimbul înlesnirilor primite, locuitorii de aici nu aveau voie să doneze sate și moșii din cele opt districte, ci numai acelor români cărora li se vor recunoaște merite pentru serviciile lor credincioase.

Regele promitea în continuare să mențină integritatea districtelor prin faptul de a nu le despărți unele de altele și nici de a dona vreunul din ele vreunei persoane. Românilor din aceste districte li se mai recunoștea și o autonomie juridică. Conform diplomei “pe nobilii valahi și pe cnezii din aceste districte nu poate să-i judece decât comitele lor temporar ales, iar dacă nu vor fi mulțumiți cu judecata lui, ei au dreptul să apeleze la rege” (“*Preterea annuimus eisdem Nobilibuss Valachis et Kenezys ut nullus eos iudicet praeter Comitem eorum pro tempore constitutum, cuius iudicio si contenti non fuerint, ad Judicem Curiae Nostrae, et dehinc in nostrae Majestatis personalem presenciam possint et valeant causas eorum provocare*”)²⁶. Totodată se menționa că pentru strângerea unor dări în bani și pentru cheltuielile de judecată nu era voie a se lua calul, șeaua, armele și păsările, iar executarea pedepselor în bani nu se va putea face decât în prezența unui jude al acelor valahi. De asemenea se interzicea românilor și iobagilor să se prezinte și să fie judecați de alte instanțe, iar ultimii o puteau face doar în prezența stăpânilor. Străinii aveau dreptul să introducă acțiune juridică contra nobililor și cnezilor din district doar la “comitele”, iar contra sentințelor date se putea face apel la curtea regală și apoi la rege²⁷. O explicație a faptului că din numeroasele districte românești, doar opt au fost privilegiate, ar putea fi dată de faptul că zona lor, începând cu Lugojul, continuând cu Caransebeș, Comiat, Bârzava, Carașova, Ilidia și Mehadia, rezidă în faptul că aceste districte formau o zonă strategică de apărare în fața invaziei otomane din sud și atunci românii de aici trebuiau cointeresați în apărarea regiunii. Nu întâmplător, viitorul regiment de graniță din perioada stăpânirii habsburgice cuprindea multe din aceste teritorii.

Puținele înscrisuri care s-au păstrat despre acest district nu menționează decât în mică măsură atributele provinciei și tot aceleași informații le deținem și despre conducătorii ei, pentru că puterea o dețineau castelanii cetății Jdioara. Chiar într-un document din 12 ianuarie 1470 se arăta că Iacob Măciș, Ioan More și Vassa, castelanii de Jdioara, împreună cu nobilii conprovinciali au alcătuit scaunul de judecată al Lugoșului (*"in sede nostra judiciaria unacum nobilibus provincialibus sedes Lugas"*). În fața lor s-au înfățișat Iacob Marga și fratele său Șandrin Șişman, primul reclamând însușirea unei sume de bani care îi aparținea din venitul cetății de către fratele său. De aceea, castelanii și adunarea districtului decid ca acest Șandrin să-i plătească drept compensație fratelui său o sumă stabilită, iar dacă nu poate, să-i zălogească trei părți din posesiune (din satele Buziaș, Ohaba, Buziașul de Sus) până când Iacob își va recupera banii. Numai că Martin Thewerswk, frate (devălmaș) și cosâncean al acestui Șandrin și stăpân deopotrivă al celor trei părți s-a opus, cerând să plătească el suma de bani lui Iacob și până ce i se vor elibera banii să rămână singur stăpân asupra celor trei părți de posesiuni unde nu voia amestecul unor mâini străine. Acest aranjament a fost acceptat de adunare²⁸.

Autonomia districtului a fost încălcată de regele Matia Corvin printr-un act de donație din 1464, când pentru meritele sale vitejești dăruiește voievodului Ardealului și comitelui secuilor Ioan Pongratz și fratelui acestuia Andrei, paharnic regal, cetatea Jdioara și orașul Lugoș cu teritoriul aparținător acestor ținuturi. Prin actul acesta regele a încălcat drepturile și privilegiile acordate districtelor române de Ladislau al V-lea, căci în virtutea actului din 1457 nu era permis nici unei persoane, nici chiar regelui de a face donații străinilor fără consimțământul universității nobilimii districtuale²⁹. O altă lovitură a primit districtul în 1487 când se stinge fără urmași nobilul Ioan Dobrotă, iar moșia acestuia "Câmpul frumos" (Szépmező), un prediu al districtului, îl donează lui Matia, fiul voievodului Pongratz³⁰. Un document din 12 octombrie 1487 al capitlului arădean, amintește că satul Topșa se afla în districtul Lugoș (*"possessio Thopsafalwa vocata in districtu de Lugas"*) unde stăpânul domeniului Pavel Topșa zis de "Thopsafalwa", în urma unei înțelegeri cu Valentin și Nicolae Sarga, primesc drept de proprietate pentru jumătate din moșia amintită³¹.

Este surprinzător faptul că într-un district atât de important cum era cel al Lugoșului nu se pomeneste măcar numele unui castelan al districtului Lugoș, pentru că în majoritatea altor districte se menționează numele unor asemenea titulari. Dacă nu se amintesc conducători ai districtului, în schimb documentele pomenesc câteva nume de comandanți ai cetății Lugoșului, apărute sub diverse denumiri: *castrum*, *castellum* și *arx*³². Castelanii cetății Lugoșului apar în unele documente când nu se mai face nici o mențiune despre cei ai Jdioarei. Lipsa informațiilor nu ne permite să explicăm de ce castelanii cetății Jdioara au fost conducătorii districtului Lugoș. Una dintre cauze ar fi așezarea strategică a

cetății, situată în apropierea hotarului cu Ardealul sau faptului că regele Matia Corvinul a trecut cetatea Lugojului, din proprietatea regală în cea privată a voievozilor Transilvaniei. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Jdioara ajunge în stăpânirea familiei Bathoreștilor, iar cetatea începe să aparțină de districtul Caransebeș³³.

Despre nobilimea districtuală ca *universitas nobilium* se amintește în 1419 cu ocazia unui scaun de judecată ținut în orașul Caran de Losonczy Sigismund împreună cu nobilimea districtelor din Caran, Sebeș, Lugoj și Comiat³⁴. O altă pomenire a nobilimii districtuale se face în 1478, când aceștia întăresc sub jurământ că Perlö și suburbia Jdioarei (Varalya) au avut hotare separate³⁵.

Începând cu secolul al XVI-lea nobilimea lugojană reușește să se afirme tot mai mult în fața puterii centrale. De aceea, principii Transilvaniei ca să nu-și piardă influența în regiune au acordat nobilimii mai multe diplome de privilegii, prin care erau răsplătiți pentru serviciile credincioase. În 7 mai 1551 regina Isabela acorda lugojenilor dreptul de a purta ca însemn heraldic lupul, ea adresându-se atunci locuitorilor prin cuvintele "*fidelium nostrorum egregiorum nobilium Valachorum ac totius universitas oppidi Lugas*"³⁶. Documentul este cea mai bună dovadă că românii reprezentau un element important al orașului și al districtului Lugoj. Prin această diplomă, orașul de pe Timiș a fost ridicat la rangul orașelor celor mai însemnate din Ungaria medievală.

Odată cu înființarea pašalâcului de Buda, în 1541 și transformarea Transilvaniei în principat autonom sub suzeranitate otomană, cresc tot mai mult presiunile militare asupra acestor provincii. Ca urmare a campaniilor militare otomane din anii 1551 și 1552 partea vestică și centrală a Banatului este transformată într-o simplă provincie a Imperiului Otoman. Datorită intervențiilor domnului muntean Mircea Ciobanul se înființează Banatul de Lugoj-Caransebeș, care se alipește principatului Transilvaniei. Noua provincie a fost o marcă de graniță a Transilvaniei, un tampon între eialetul Timișoarei și principat. Încă din 1553 sultanul Suleyman i-a acordat lui Ioan Sigismund districtele Caransebeș și Lugoj, împreună cu tributul de 3000 de galbeni datorat pe același an. Aceste ținuturi erau cedate banului Petru Petrovici în martie 1554 cu titlu de sandjak³⁷.

Succesorul lui Ioan Sigismund a fost Ștefan Bathory, care pentru a zădărnici planurile Habsburgilor de a ocupa țara, oferă în 1571 otomanilor districtele Lugoj și Caransebeș, dar și dublarea tributului către Poartă³⁸. Într-un document din anul 1593 Sigismund Bathory amintește de cetatea și orașul Lugoj, despre care spune că sunt așezate în districtul cu același nume ("*opidum nostrum Lugas, ac castellum in eodem oppido et districtu Lugas*")³⁹.

Domnia lui Mihai Viteazul a reprezentat un nou moment de solidaritate medievală românească, pentru că în cadrul luptelor antiotomane inițiate de voievodul Țării Românești au participat de multe ori și românii din Banat. Credința arătată lui Mihai Viteazul de lugojeni și caransebeșeni de-a lungul

scurtei sale domnii a provocat reacția nobilimii maghiare. În 4 octombrie 1600 cancelarul Ștefan Csaky împreună cu stările principatului Transilvaniei poruncesc nobililor, castelanilor, comiților, juzilor și obștii nobililor din districtul Lugoj, Caransebeș și Hațeg (*"nobilibus dominus castellanis, comitibus, iudicibus et universitati nobilium districtum Lugas, Caransebes et Haczok"*) să strângă și să predea vitele aparținând boierilor, românilor și sârbilor partizani ai lui Mihai Viteazul⁴⁰. Din document reiese că solii trimiși de Ștefan Csaky pentru alungarea lui Mihai din Transilvania nu au putut să îndeplinească porunca, pentru că majoritatea românilor bănățeni erau de partea voievodului român. Dealtfel, numai cele două orașe împreună cu comitatul Hunedoarei i-au rămas credincioase lui Mihai. Acest lucru este subliniat și de către voievod printr-un raport înaintat împăratului Rudolf, unde se menționa că după revolta nobilimii maghiare, aceste regiuni au rămas de partea sa⁴¹. Afirmția lui Mihai poate fi înțeleasă mai ușor, dacă ținem seama de faptul că aici exista o nobilime românească puternică și în ciuda transformărilor petrecute în timp, puterea centrală nu a reușit să modifice în mod substanțial structura etnică și confesională a regiunii. Chiar și la începutul secolului al XVII-lea, identitatea cnezimii și nobilimii districtului Lugoj și Caransebeș a rămas la fel de puternică, ea luptând în continuare pentru păstrarea autonomiei sale obținută încă din veacurile XIV și XV.

La 23 mai 1601, Sigismund a zălogit banului de Lugoj și Caransebeș, Andrei Barcsay și Bârcea Mare (*"Andreaw Barchay de Nagibarchia districtum nostrorum Lugas et Karansebes bani"*) și soției sale Drusiana Bagathy castelul și târgul Lugoj, precum și moșiile Lugojel, Mikefala, Oloșag, Visag, Sacoșu Mare, Sinsersig, Hodoș, Boldur, Sâlha, Valea Lungă și Serked din comitatul Severin pentru suma de 25.000 florini ungurești⁴².

Prin acordarea unor avantaje de ordin material, principele Sigismund Bathory a încercat să sporească rândurile aderenților săi în părțile Caransebeșului și Lugojudului. Împotriva acestor puneri în stăpânire au făcut plângere locuitorii Lugojudului prin notarul orașului Ștefan Lippai de teamă că Andrei Barcsay *"nu i-a păstrat pe aceștia ori nu consimte să-i păstreze și în viitor libertățile, înlesnirile de scutire și îngăduințele lor, care le-au fost date și hărăzite de răposaii principi ai Transilvaniei"*⁴³. Nu știm dacă problema locuitorilor din Lugoj a fost soluționată favorabil de Sigismund, dar deseale solii ale localnicilor la curțile principilor Transilvaniei, ne fac să credem că nici de această dată nu au fost respectate privilegiile obținute de cele opt districte de-a lungul timpului.

În 3 aprilie 1609 se face pentru ultima dată amintire despre nobilimea acestui district, când principele Gabriel Bathory întărește și lărgeste privilegiile recunoscute de Ladislau al V-lea și de regina Isabela. Documentul este adresat *"tuturor nobililor, cnezilor români și celorlalți locuitori ai numitului nostru târg"*

Lugoj și sus ziselor opt districte”⁴⁴. Adunarea nobililor districtului Lugoj s-a îngrijit ca acest document să fie înfățișat la 16 octombrie 1609 dietei Transilvaniei (*“in generali congregatione dominorum regnicolarum trium nationum”*), care în urma neapariției nici unui împotrivoritor l-a lăsat în vigoare și l-a ratificat⁴⁵. Dar chiar același principe încălca drepturile locuitorilor din Banat oferindu-i lui Grigore Nemeth orașul și districtul Lugoj⁴⁶. Împotriva acestei puneri în stăpânire au protestat locuitorii lugojeni, în numele membrilor sfatului și al adunării nobililor și celorlalți români și cnezi din târgul și districtul Lugoj⁴⁷, (*“nominibus senatorum ac inhibitorum totiusque Comunitatis et Universitatis nobilium ceteromque Valachorum et Keneziorum oppidi et districtus Lugasiensis”*). Prin urmare adunarea nobililor și cnezilor bănățeni i-a desemnat pe Ioan de Lugoj, Mihail Diacul, Martin Băniaș și Gheorghe Radu să meargă la Alba-Iulia pentru a arăta principelui cele două documente referitoare la recunoașterea privilegiilor românești din anii 1457 și 1551, cerând totodată transcrierea și confirmarea lor.

Tot pe vremea principelui Gabriel Bathory s-a restrâns autonomia financiară pentru districtele bănățene, atunci când dieta din Cluj, la 27 septembrie 1615 declara Lugojul și Caransebeșul ca domenii ale fiscului⁴⁸.

Schimbările petrecute în Banat la jumătatea secolului al XVII-lea i-au determinat pe principii Transilvaniei să ia o serie de măsuri pentru stabilirea și întreținerea aici fără eforturi financiare și militare deosebite a unor forțe armate capabile să apere hotarele Ardealului. De aceea Gh. Rakoczy al II-lea considerând că Lugojul este expus destul de des atacurilor otomane și că cetatea de aici nu este destul de bine întărită, la cererea banului de Lugoj-Caransebeș, Acațiu Barcsay acorda la 29 septembrie 1654 scutiri de obligații și dări pentru toți iobagii lugojeni în schimbul participării la o serie de servicii militare. În document se mai preciza caracterul militar al noii provincii, iar datorită noului ei statut, locuitorii de aici sunt subordonați direct banului și principelui care obținea astfel și un drept de judecată asupra lor. Erau obligați la aceste servicii localnicii și toți locuitorii care doreau să se stabilească la Lugoj⁴⁹.

Cu toate că sistemul de relații feudale s-a menținut, starea de nesiguranță a zonei a determinat nobilimea să accepte pentru moment situația nou creată. Lipsa unei autorități statale unanim recunoscute și disputele dintre marii feudali au permis nobililor să găsească noi căi pentru eludarea măsurilor luate de principe. Dornici să-și păstreze forța de muncă, nobilimea Transilvaniei nu a acceptat privilegiul din 1654 în forma propusă de Rakoczy și cu prilejul dietei de la Cluj din 27 februarie 1655, au hotărât că nu se pot bucura de aceste drepturi decât locuitorii stabiliți din vechime la Lugoj, fiind excluși astfel iobagii care s-ar fi refugiat aici⁵⁰. Modificările de structură apărute în Transilvania prin formarea pașalâcului de Timișoara, pe fondul continuării rivalității otomano-habsburge, explică de ce noul privilegiu dat de Rakoczy în 1654 diferă mult de

cele ale predecesorilor săi, pentru că a avut drept rezultat diminuarea autonomiei provinciei și pierderea unor facilități obținute de locuitorii bănățeni încă de pe vremea lui Ladislau al V-lea.

Cum lipsa informațiilor scrise nu ne-a permis să facem, o reconstituire, mai exactă a organizării interne a districtului, o serie de alte documente cu caracter judiciar, care fac amintire despre Lugoj, ne-au îngăduit în schimb să cunoaștem mai bine organizarea sa judecătorească.

Districtele privilegiate din Banat aveau scaune de judecată proprii, ele fiind prezidate de cnezi, voievozi și fruntași românilor autohtoni. Scaunul de judecată al mai multor districte bănățene era condus de vreun castelan sau chiar de banul Severinului, așa cum s-a întâmplat de mai multe ori în secolele al XIV-lea și XV-lea. În problemele mai importante se constituia un scaun de judecată central, pentru toate cele 7-8 districte, care se întrunea de cele mai multe ori la Caransebeș. Banii de Severin, apoi cei de Lugoj-Caransebeș, au fost socotiți în rândul dregătorilor de frunte ai regatului feudal maghiar și în această calitate, au reprezentat, în numele regelui, autoritatea supremă asupra celor opt districte românești. În planurile conducătorilor Transilvaniei, după 1541, banii de Lugoj-Caransebeș trebuiau să vegheze în ținuturile aflate sub jurisdicția lor la împlinirea voinței princiare, la păzirea de dușmani a teritoriului pe care-l controlau, dar și să joace roluri de buni observatori sau intermediari în relațiile dintre Poartă și Ardeal. Procedura de judecată se făcea după dreptul cutumiar românesc, care era extins și la alte districte privilegiate din SE Banatului. Documentele amintesc de câteva ori și de nobilimea din districtul Lugoj, care se judeca mai ales pentru împărțiri de moșii, moșteniri, ieșiri din indiviziune, vânzări-cumpărări etc. Mulți dintre ei erau nobili români și purtau nume românești, o dovadă clară a perpetuării tradiției și autonomiei pentru locuitorii din acest district. În acest sens opt nobili români din districtele Lugoj și Caransebeș judecă după vechiul drept românesc, la Lipova în 4 decembrie 1534 pe Petru Racoviță și Gheorghe Vrabie, care nu se înțelegeau asupra cetății Bocșa. Ca urmare a hotărârilor luate de arbitri, cei doi ajung la un acord care prevedea orice excludere reciprocă pe viitor asupra stăpânirii cetății Bocșa⁵¹. În iulie 1546, Martin Luca judele Lugoșului și cetățenii jurați de acolo scriau castelanilor (Gheorghe Peica și Gabriel Gârliște) și comunității nobililor din districtul Caransebeș, că Matei Radovan, jurat și Ilie Varga, concetățean al lor din Lugoj, la cererea lui Grigore Voievod din Caransebeș, au mărturisit în același fel că nobilul Francisc Fodor și Gheorghe Moise au venit la ei și i-au rugat să meargă la Grigore Voievod pentru a-l determina să nu accepte o împărțire de bunuri făcută cu jurământ în catedrala din Alba-Iulia⁵². Dintr-un alt document, aflăm mai lămurit că Grigore și Gheorghe Voievod erau în proces cu Francisc Fodor pentru moșiile Domașnea și Cornereva și că joi, 13 ianuarie 1547 castelanii și judele nobililor, în adunarea nobililor districtului Caransebeș au

judecat această pricină, dar că părțile nemulțumite au făcut apel la Petru Petrovici comite de Timiș și căpitan general al părților inferioare ale regatului⁵³. Același scaun de judecată de la Caransebeș, întrunit pe 26 ianuarie 1548⁵⁴ dovedește faptul că și Gheorghe Moise era în conflict cu Grigore Voievod din Lugoj și că între aceștia după cum declara cel dintâi nu avusese loc nici o împăcare în legătură cu împărțirea unor moșii.

Sărăcia informațiilor documentare nu ne permite însă cunoașterea mai detaliată a realităților sociale ale districtului, nici a gradului de aservire a păturii inferioare (care apare sub numele de "iobagi" conform privilegiului din 1654) și nici reconstituirea raporturilor care vor fi existat în interiorul feudalității locale, între familiile cneziale. Cert este faptul că alături de nobili, iobagii și cnezii reprezentau o realitate socială a districtului. Faptul ne este dezvăluit de lista din anii 1371-1372 a lucrătorilor trimiși la construirea șanțului cetății Orșova, listă în care figurează atât oameni trimiși de cnezii districtelor Sebeș, Belint, Hodoș, Lugoj, Caran și Chery, cât și ai unor nobili de origine românească din familiile Danfi și Nexfi⁵⁵. Alte informații despre locuitorii districtului le avem dintr-o serie de relatări ale unor călători străini care au trecut prin Lugoj în secolul al XVI-lea. Antonio Possevino, într-o lucrare din 1583 amintește, printre altele că *provincia Banatului era condusă de un ban care "se numește ban de Lugoj, după o localitate numită Lugoj unde își are reședința, și el ține din porunca principelui un număr mare de oșteni, cam până la cifra de 3.000 și mai buni decât în orice altă cetate"*⁵⁶. Un an mai târziu G.P. Campani, vorbind despre doi nobili români din Lugoj și Caransebeș spune că cele două localități cu regiunile din jur formau o "provincie românească"⁵⁷.

Aceste două exemplificări ne permit să înțelegem mai bine de ce românii, în ciuda excluderii din stări și a instabilității regiunii, din cauza frecvențelor incursiuni otomane, au reușit să reprezinte un factor de solidaritate românească cunoscut din punct de vedere administrativ prin prezența districtelor privilegiate.

Odată cu schimbările politice din zonă, singurele districte rămase – Lugoj și Caransebeș – devin tot mai expuse atacurilor turcești. De altfel, în 1658 banul Acațiu Barcsay, în schimbul confirmării sale ca principe al Transilvaniei, le-a predat otomanilor, făcând să dispară orice urmă de autonomie pentru românii bănățeni.

Ocuparea Banatului de către trupele habsburgice (1716) a pus capăt administrației otomane, fiind astfel înlocuite formele de organizare specifice lumii islamice.

Imperiul habsburgic a optat în cazul Banatului în favoarea unei structuri administrative și instituționale aparte, păstrând vechea formă de organizare medievală a districtelor, în cadrul căreia districtul Lugoj va ocupa și în secolul al XVIII-lea un loc important.

¹Pesty Frigyes, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapest, 1876.

²*Ibidem*, pag. 3: "Partea sud-estică a Ungariei (adică Banatul – s.n.) a prezentat multe instituții... care au fost necunoscute în alte părți și care în secolele mai vechi au pretins o hartă mai specială și un capitol deosebit în istoria constituției".

³Turchányi Tihamér, *Krassó – Szörény megyte története az ősidőktől a régi Krassó megye megszűnéseig* (1490), Lugoj, 1906, pag. 3, "... hogy az oláhság... különösen a XV. Században különleges kiváltságos jogi viszonyok között élt itt, az ugynevezeti oláh kerületekben".

⁴Nicolae Tincu Velia, *Istoria bisericească politico-națională a românilor*, Sibiu, 1865, pag. 250-251.

⁵Gheorghe Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănățene*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lepădatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, pag. 869-876.

⁶F. Binder, *Localizarea districtului român bănățean Cuiesti, o veche organizație a populației băstinașe*, în *AIIC*, VII, 1964, pag. 321-326; M. Bizerea, C. Rudeanu, *Considerații istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu*, în *SIB*, I, 1969, pag. 7-15; Al. Horvath, *Contribuții la delimitarea administrativă și juridică a districtelor Sebeș și Caran*, în *SiComC*, II, 1977, pag. 403-404; V. Achim, *Districtul Comiat. Contribuție la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, Lugoj, 1941, pag. 1-41; D. Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998, pag. 417-427.

⁷Informații izolate despre district găsim la P. Frigyes, *op. cit.*, pag. 15; P. Dragalina, *Din istoria Banatului de Severin*, vol. I, Caransebeș, 1899, pag. 119; I. Vuia, *Districtus Valachorum. Cercuri românești bănățene*, Timișoara, 1930, pag. 28; T. Simu, *op. cit.*, pag. 33 Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1989, pag. 47.

⁸V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până la Banat*, Cluj, 1929, pag. 171.

⁹P. Frigyes, *op. cit.*, pag. 20-21.

¹⁰V. Achim, *op. cit.*, pag. 247.

¹¹D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. II, Budapest, 1894, pag. 11.

¹²B. Milleker, *Délmagyarország történelmi földrajza*, Timișoara, 1914, pag. 149.

¹³T. Orvay, F. Pesty, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, vol. I, Pozson, 1894, pag. 333.

¹⁴F. Pesty, *Krassó vármegye története*, vol. II/1, Budapest, 1884, pag. 316.

¹⁵*Documente privind istoria României*, vol. II (1331-1340), București, 1954, pag. 227.

¹⁶*Ibidem*.

¹⁷*Ibidem*.

¹⁸E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1887, pag. 340-341 (în continuare *Documente...*).

¹⁹*Ibidem*, pag. 508-511.

²⁰*Ibidem*, pag. 331-332.

²¹C. Feneșan, *Districtul românesc Mehadia la sfârșitul secolului al XIV-lea*, în *Banatica*, VI, 1979, pag. 268-269; P. Dragalina, *op. cit.*, pag. 104.

²²F. Pesty, *op. cit.*, pag. 406. Potrivit unui document din anul 1439 localitățile Oloșag și Dragomirești erau așezate "in tenutis oppidi Lugas et pertinentiis castri Zsidovar", iar un an mai târziu "in provincia et pertinentiis oppidi Lugas".

²³Idem, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapest, 1876, pag. 15.

²⁴E. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II/2, pag. 11-13.

²⁵*Ibidem*, pag. 92-93.

²⁶Gh. Ciulei, *Autoritatea juridică a românilor din Banat în evul mediu*, în *Banatica*, VI, 1979, pag. 286.

²⁷P. Dragalina, *op. cit.*, vol. II, pag. 122.

- ²⁸E. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II/2, pag. 197-198.
- ²⁹P. Dragalina, *op. cit.*, pag. 120; F. Pesty, *op. cit.*, pag. 15; Idem, *Krasső vármegye története*, vol. II/1, pag. 408.
- ³⁰P. Dragalina, *op. cit.*, pag. 120.
- ³¹C. Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, pag. 48.
- ³²P. Dragalina, *op. cit.*, pag. 121. La 1529 este menționat Petru Tincova "castellanus castri Lugas"; la 1591 Ioan Baboș, "vicecastellanus arcis Lugas"; la 1597 Ioan Szepsi "provisor arcis".
- ³³F. Pesty, *A Szőreny vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, pag. 17.
- ³⁴*Ibidem*.
- ³⁵*Ibidem*.
- ³⁶E. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II/4, pag. 547-548.
- ³⁷Cristina Feneșan, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997, pag. 157; I. Șipoș, *Rolul banului de Caransebeș-Lugoj Petru Petrovici în cadrul luptelor interne din Transilvania de la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *AnB-SN*, V, 1997, pag. 228.
- ³⁸I. Boroș, *Repertoriul istoric despre orașul Lugoj și districtul respectiv vechiul județ al Carașului din anul 1332-1851*, manuscris, lucrare netipărită, colecția muzeului, pag. 11.
- ³⁹P. Dragalina, *op. cit.*, pag. 123; F. Pesty, *Krasső vármegye története*, vol. II/1, pag. 407.
- ⁴⁰Costin Feneșan, *op. cit.*, pag. 120.
- ⁴¹F. Pesty, *A Szőreny bánság és Szőreny vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1878, pag. 146.
- ⁴²C. Feneșan, *op. cit.*, p. 121.
- ⁴³*Ibidem*, pag. 124.
- ⁴⁴F. Pesty, *Krasső vármegye története*, vol. IV, Budapesta 1883, pag. 251-254; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VIII, București, 1936, pag. 59-65.
- ⁴⁵A. Veress, *op. cit.*, pag. 65.
- ⁴⁶I. Vuia, *op. cit.*, pag. 16-17.
- ⁴⁷*Ibidem*.
- ⁴⁸F. Pesty, *op. cit.*, vol. II/1, pag. 408; Idem, *A Szőreny vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, pag. 18.
- ⁴⁹Idem, *Krasső vármegye története*, vol. IV, pag. 348-351.
- ⁵⁰Idem, *A Szőreny vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, pag. 18.
- ⁵¹E. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II/4, pag. 63-64.
- ⁵²*Ibidem*, pag. 368-371.
- ⁵³*Ibidem*, pag. 391-394.
- ⁵⁴*Ibidem*, pag. 408-410.
- ⁵⁵*Documenta Romaniae Historica*, Seria D, *Relațiile între Țările Române*, I, București, 1977, pag. 100-102.
- ⁵⁶*Călători străini despre țările române*, vol. II., București, 1970, pag. 557.
- ⁵⁷*Ibidem*, vol. III, pag. 78.

ANEXĂ

Registrul așezărilor din districtul Lugoj

AGRIȘ – așezare dispărută, pe lângă Hezeriș. În a doua jumătatea secolului al XVI-lea, între Francisc Zăgan și Emeric Szenthe s-a încheiat o înțelegere potrivit căreia primul îi ceda lui Emeric Szenthe prediile Budafolt, Agriș și Campony aflate în comitatul Severin și districtul Lugoj. Aceste predii au fost zălogite lugojenilor în schimbul unor sume importante de bani. Francisc Zăgan va depune de acum înainte toate eforturile pe lângă principele Transilvaniei ca să reentre în posesia prediilor zălogite lui Emeric Szenthe. (Pesty, *Krassö*, II/1, p. 5). Emeric Tuarini în anul 1590 donează jumătate din predium lui Ioan Ruszkai, Pavel și Szenthe. (*Ibidem*) Etimologia așezării provine fie din fitonimul agriș, fie din numele maghiar *eges* = “pădure de arini” (V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 182). Iorgu Iordan susține prima variantă, fiind reticent față de cei care cred în etimologia maghiară (I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 50).

BARTAFALWA – așezare dispărută, situată între Lugoj și Jdioara (D. Csanki, *op. cit.*, vol. II, p. 25). Voievodul Ioan de Hunedoara dăruia în 1447 lui Ladislau și Dej Temeșel, fiii lui Petru, jumătate din localitatea Barthafalwa, cealaltă jumătate aflându-se în posesia lui Mathias Bartha. (Pesty, *Krassö*, II/1, p. 26).

BINIȘ – este menționat în documente în apropierea hotarului satului Hezeriș. Regele Matia în 11 mai 1480 dăruiește banului de Severin Francisc Haraszi satele Budinț, Zele, Hezeriș, Binișul de Jos și Binișul de Sus din districtul Lugoj și comitatul Timiș. (Pesty, *Krassö*, III, p. 455). Mai târziu Francisc Haraszi încheie un act de succesiune cu Grigore Haraszi și cu fiul său Emeric, potrivit căruia cel care supraviețuiește celeilalte părți va intra și în posesia pământurilor sale. Această înțelegere a fost întărită și de regele Matia în 5 august 1488 (Pesty, *Krassö*, III, p. 463), dar ea nu va intra niciodată în vigoare, pentru că în 16 octombrie 1510, comitele de Arad Francisc Haraszi acorda drept de proprietate fiicelor sale Ana și Ecaterina asupra castelului Sălha și moșiilor Hoszupatak, Binișul de Jos și de Sus, Hezeriș și Serked, din districtul Lugoj (Pesty, *Krassö*, III p. 487). În anul 1518, Fancisc Haraszi vindea în schimbul a 25.000 de forinți toate proprietățile sale din comitatele Timiș, Arad, Fejer, Pesta, Pozsega și districtul Lugoj, lui Sigismund Leva și Mihai Paksi (Pesty, *Krassö*, II/1, p. 49). Din districtul Lugoj au fost vândute celor doi castelani Sălha, Hoszupatak, Binișul de Jos și de Sus, Hezeriș și Serked. Potrivit documentului din 30 mai 1560 aflăm că Ioan Păstoi și Ioan Ghimeș se judecă pentru părțile de moșie care au aparținut lui Francisc Haraszi din satele Binișul de Jos și de Sus (Pesty, *Krassö*, IV, p. 79). În 1650 dieta din Ardeal declara printre altele, că Binișul, Sălha, Lugojul, Valea Lungă etc. sunt domenii ale fiscului (Pesty, *Krassö*, IV, p. 347).

BUDAFOLT – așezare dispărută, situată în apropiere de Jdioara. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea era amintit proprietar Emeric Szenthe. Emeric Tuarini în anul 1590 donează jumătate din predie lui Ioan Ruszkai, Pavel și Szenthe (Pesty, *Krassö*, II/1, p. 5).

CAMPONY – așezare dispărută, nelocalizată. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Emeric Tuarini donează jumătate din predia Campony lui Ioan Ruszkai, Pavel și Szenthe (Pesty, *Krassö*, II/1, p. 5).

DRAGOMIREȘTI – așezare aflată în sudul districtului, în apropierea localităților Știuca și Zgribești. Capitlul din Arad dovedește în 18 mai 1439 printr-un document, că Cosma Oloșag și fiul său Mihai donează lui Bogdan și Mihai Mătnic, fiii lui Farcaș, satele Oloșag și Dragomirești, aflate în districtul Lugoj (“*in tenuti oppidi Lugas*”) și în ținuturile aparținătoare cetății Jdioara (Pesty, *Krassö*, III, p. 367). În 20 aprilie 1440 Mihai Oloșag și fiii lui Mihai Farcaș au protestat în fața capitlului din Arad pentru ca regele Albert și regina Elisabeta să nu dăruiască satele Oloșag și Dragomirești lui Zyn Filip (*Ibidem*, p. 372). În 16 mai 1542, regina Isabela dă poruncă ca Andrei și Petru Boșoran să fie puși în posesia satului Dragomeresth aflat “în teritoriul orașului Lugoj” (“*in territorio civitatis nostrae Lugas in valle Dragomeresth*”) (Pesty, *Krassö*, IV, p. 30). Principele Ștefan Bathory în 9 iunie 1573 lasă castelanului de Caransebeș, Mihai Dogan de Dragomirești și nobililor Ioan Sebesy, Ștefan Sebesy de Lugoj, Petru Moses de Sebeș, Mihai, Ioan, Nicolae și Petru Mona de Berzava, Gașpar Chebița de Berzava și Francisc Modlina de Lugoj ca Balasfi să fie

pus în posesia satelor Nevrincea și Vâlcești (*Ibidem*, p. 92). Pe 30 ianuarie 1585 Bașltazar Tivodar, Vaida Bonifaciu din Caransebeș, Ioan Desy din Lugoj și Nicolae Dogan de Dragomirești se opun ca iobagii lui Ștefan Apafi, aflați pe domeniul Jdioarei, să fie spânzurați în Dragomirești (*Ibidem*, p. 113). În 1591 Martin Laczuga din Sâlha cedează jumătate din moșia Dragomirești și prediile Dumbrăvița, Ohaba și Corbul, aflate în comitatul Severin și districtul Caransebeș, diacului Martin Ilosvay și soției sale Ileana pentru suma de 600 de florini ungurești (Pesty, *Krassö*, II/1, p. 121). În 1593 capitulul din Arad amintește că Dragomireștiul aparține în părți egale lui Petru Desy și fiului său (*Ibidem*), dar deja în registrele dietei Transilvaniei pe anul 1650, Dragomireștiul figurează ca fiind domeniu al fiscului (*Ibidem*).

Numele satului derivă de la un antroponim, probabil Dragomir (V. Ioniță, *op. cit.*, p. 213).

GĂVOJDIA – așezare aflată la sud-est de Lugoj. Numele de Găvojdia provine din numele maghiar de Kovesd (Pesty, *Krassö*, II/1, p. 177). În 1447 apare menționată sub numele de Felső Kwesd, Alsó Kwesd, în 1495 sub numele de Gawosdya, în 1548 Găvojdia alias Kewesdh, iar în 1639 sub numele de Guasdia (*Ibidem*). Cea mai veche atestare documentară a satului este de la mijlocului secolului al XV-lea. În 1447 Iancu de Hunedoara dăruiește lui Ioan de Temeșel și Ladislau jumătate din moșia Găvojdia de Jos și Găvojdia de Sus, cealaltă jumătate aflându-se în posesia fiilor lui Dionisie Dej, Petru și Ioan (*Ibidem*). În 19 noiembrie 1495 David Desy și frații săi dau în zălog o parte din satul Gedefalva lui Luca și Bujor pentru suma de 40 de forinți pentru a-și putea reîntregi moșia Găvojdia (Pesty, *Krassö*, III, p. 470). Satul Găvojdia a reprezentat una dintre cele mai mari moșii ale marchizului Gheorghe de Brandenburg, în anii 1514-1516 existând aici 10 iobagi. Regele Ioan îl lasă pe banul de Severin în 4 februarie 1536, din cauza plângerilor depuse de Nicolae Gârliște și Andrei Bizerea, să restabilească dreptatea în urma faptului că lugojenii au ocupat abuziv pământ din hotarul satului Găvojdia, care atunci făcea parte din districtul Caransebeș (Pesty, *Krassö*, IV, p. 21).

GEDEFALVA – așezare dispărută, aflată în apropiere de satul Găvojdia. Iancu de Hunedoara dăruia în 1447 lui Ladislau și Dej Temeșel jumătate din moșia Gedefalva, cealaltă parte aflându-se în posesia lui Gyarfás Gedefalva (Pesty, *Krassö*, II/1, p. 182). Capitulul arădean confirmă printr-un document din 19 noiembrie 1495 că David Desy și frații săi Cristofor, Gheorghe și Mihai au dat în zălog pentru 40 de galbeni moșia Geodefalwa, pentru a-și reîntregi moșia Găvojdia (Idem, *Krassö*, III, p. 470).

GIDEȘT – așezare dispărută, aflată în hotarul orașului Lugoj. Ioana Magdalena Luca și Martin Luca în 7 decembrie 1581 dau în zălog moșiile Hezeriș și Gideșt pentru 130 de forinți lui Francisc Modlina (Idem, *Krassö*, IV, p. 105). În 3 iunie 1586 Sigismund Bathory dă poruncă capitulului din Alba-Iulia să-l introducă pe administratorul moșilor sale Grigore Somlyai în posesia satelor Hezeriș și Gideșt, pe motiv că Francisc Modlina a murit fără urmași (*Ibidem*, p. 118). Împotriva acestei puneri în posesie s-a ridicat proprietarul de drept, Martin Luca, pe motiv că el avea dreptul să moștenească aceste sate, în temeiul actului de zălogire făcut de Francisc Modlina.

HEZERIȘ – așezare aflată la nord de Lugoj. Numele acestei localități este adesea schimbat în Egreș, Heghereș, Megyereș, Heteriș (Idem, *Krassö*, II/1, p. 211). În 1401 apare sub numele de Hegereș, Egrîș în anul 1723 (I.D. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967, p. 288-289), Igrîș, Egres, Egrîș (*Ibidem*, p. 305).

Prima atestare documentară a localității este din 1 aprilie 1401, când este amintit Vasky Ladislau de Hezeriș, care este reprezentantul regelui în procesul avut de Ștefan Himfy (Pesty, *Krassö*, III, p. 239). Regele Matia în 12 decembrie 1479 dăruiește lui Francisc Haraszi, ban de Sevri, în districtul Lugoj și comitatul Timiș așezările Zela, Binișul de Jos și Binișul de Sus (*Ibidem*, p. 453). Francisc Haraszi în 5 august 1488 îl declară pe fratele său Grigore coproprietar asupra cetății Sâlha și localităților Hezeriș, Binișul de Sus și de Jos și Serked din districtul Lugoj (*Ibidem*, p. 463), iar în 14 octombrie 1510 acordă fiicelor sale Ana și Ecaterina un drept de proprietate pentru moșiile Sâlha, Valea Lungă, Hezeriș și Serked (*Ibidem*, p. 487). Regele Ioan Zapolya din cauza necredinței lui Gașpar și Ladislau Paksi dăruiește pe 29 decembrie 1529 lui Petru Tincova, castelan de Lugoj, judecătorului Luca Demeter și fiului său Martin, satul Hezeriș din districtul Lugoj (Idem, *Krassö*, IV, p. 8). Din cauza conflictelor interne, ei nu au reușit să intre în posesia moșiei timp de un an de zile și de aceea ei se adresează regelui cu rugămintea ca dreptul lor de proprietate să fie

prelungit. Ioan Zapolya pe 30 noiembrie 1534 reînnoiește dania făcută, cu condiția ca părțile să intre în posesia Hezerişului până la sfârșitul anului (*Ibidem*, p. 15). Capitlul din Arad pe 29 decembrie 1534 confirma intrarea în posesie a lui Petru Tincova, Luca Demeter și a fiilor săi Martin și Ioan (Idem, *Krassö*, II/1, p. 213), iar pe 13 ianuarie 1535, îl anunță pe rege că au fost îndeplinite condițiile cerute de solicitanți (Idem, *Krassö*, IV, p. 18). Un document din 30 mai 1560 dovedește că Ioan Păstoi și Ioan Forgaci se judecă pentru bunurile care au aparținut familiei Haraszti din satul Hezeriş (*Ibidem*, p. 79). În testamentul său din 8 februarie 1567 Ioan Luca Lugasi, căpitan al cetății Muncaci, declara că regele Ioan Sigismund - înainte de sosirea sa în țară - a dat în zalogire moșia Hezeriş din districtul Lugoș lui Ioan Luca și fratelui său, Petru Tincova contra sumei de 190 de forinți (*Ibidem*, p. 87). În anul următor, regele Ioan Sigismund hotărâ ca Luca Gașpar, Farcaș și Marton, care aveau în coproprietate moșia Hezeriş, împreună cu Gașpar Tincova, o vor împărți între ei în cote egale, cu condiția ca partea ultimului să fie dată în arendă (Idem, *Krassö*, II/1, p. 213).

KULBOEST – așezare dispărută, aflată în apropiere de Lugoș. A fost înainte de 1479 moșia lui Gheorghe Sugar. Tot pe 12 decembrie 1479 regele Matia dăruiește lui Francisc Haraszti, ban de Severin, așezările Serked, Kwlduest, Budiș, Zela, Benedekest, Hezeriş și Biniș (Idem, *Krassö*, III, p. 453). La 30 mai 1560 Ioan Păstoi și Ioan Forgacs se judecă pentru părțile de moșie, care au aparținut lui Francisc Haraszti, printre acestea aflându-se și satele Kuldofalva și Kulboest (Idem, *Krassö*, IV, p. 79).

KULDOLFALVA – așezare dispărută aflată în apropiere de Lugoș. După părerea istoricului Pesty Frigyes denumirea satului provine de la numele unei persoane. În 8 februarie 1567 Ioan Luca în testamentul său (*Ibidem*, p. 87) amintește de un datornic pe nume Jaxa Coldo, de la care ar fi provenit și numele satului (Idem, *Krassö*, II/1, p. 5). Pentru istoricul așezării vezi localitatea Kulboest.

NEVRINCEA – așezare situată la nord de Lugoș, în apropierea localităților Păru și Cliciova. Deja la 11 mai 1480 este amintit un apropiat al regelui Matia, Ștefan Cherbych de Nevrincea, care-l introduce în posesia moșiei pe Francisc Haraszti (Idem, *Krassö*, III, p. 454). La 28 octombrie 1494 este amintit ca și familiar al lui Francisc Haraszti, Francisc Fodor de Nevrincha, care se opune în numele lui ca Matia Pongratz să intre în posesia moșiei Bankfalva (*Ibidem*, p. 469). După un document de la Ștefan Bathory, caransebeșeanul Mihai Fodor vindea diacului Mihai Balasfy, pentru suma de 65 de forinți partea de moșie pe care primul o poseda în Nevrincea și Velcești, dar împotriva acestei împrumutării s-a opus Modlina Menyhart, în numele lui Mihai Fodor și Ioan Desy (Idem, *Krassö*, II/2, p. 68).

OHABIȚA – situată la nord-vest de Lugoș, fiind învecinată cu localitățile Jabăr, Ficătar, Boldur și Belinț. Astăzi este denumită Ohaba-Forgaci, iar în secolul al XV-lea mai este cunoscută și sub numele de Ceh-Ohaba. La porunca regelui Vladislav în 6 iulie 1442 capitlul din Arad îl împrumutărește cu moșiile Ceh-Ohaba și Ohabița pe Nicolae Turcin de Gamza și Nicolae Corneth (Idem, *Krassö*, III, p. 383). Mihai Vâlcă și Gașpar Menyhar în 18 iulie 1544 vindeau familiei Șimon din Caransebeș 11 sate din districtul Caransebeș, printre acestea aflându-se Zorlenț, Ohabița, Glod etc. (Idem, *Krassö*, IV, p. 34). În 2 ianuarie 1589 Francisc Mătnic se plânge în fața banului că Farcaș Mătnic în apropierea hotarului satului Zakos a ocupat un teritoriu numit Ohabița, care dorea să-i fie înapoiat (*Ibidem*, p. 125). Doi ani mai târziu (1591) Sigismund Bathory, lui Petru și Ioan Șimon le dăruia în comitatul Severinului și districtul Caransebeș, satele Zorlențul Mare, Gamza, Pokalpaták, Sălha și Ohabița (Idem, *Krassö*, II/2, p. 80).

OLOȘAG – așezare situată la nord-vest de Lugoș, pe ambele părți ale pârâului Ciornabora. Judecătorul Ioan Orszagh Guthi în 1437 îl anunța pe Nicolae Himfy din Egerszeg, că averea lui Gheorghe Bagameri aflată pe moșia sa din comuna Barefalva, după plata teragiului a mutat-o în comuna Oloșag (*Ibidem*, p. 82).

Pe baza unui document al capitlului din Arad aflăm că în 18 mai 1439 Mihai Oloșag și fiul său Cozma, în numele tuturor neamurilor dăruiesc fiilor lui Farcaș Mătnic, Bogdan și Mihai satele Oloșag și Dragomirești cu precizarea că aceia care nu vor recunoaște această donație vor plăti o amendă de 200 de forinți (Idem, *Krassö*, III, p. 367). La această dată cele două sate se aflau situate "în districtul Lugoș" ("in tenetis oppidi Lugas") aparținând de cetatea Jdioara. În anul următor (20 aprilie 1440), judecătorul Andrei Kiss în fața capitlului din Cenad, împreună cu fiii lui Farcaș

Mâtnic, Bogdan și Mihai, cu Oloșag Mihai și fiul său Cozma, se opuneau ca regele Albert și regina Elisabeta să dăruiască satele Oloșag (Orsagh) și Dragomirești lui Filip Zyn, pentru că acestea aparțin cu drepturi depline lui Mihai și Bogdan Mâtnic și lui Mihai Oloșag (*Ibidem*, p. 372). Într-un document emis de principele Transilvaniei Sigismund Bathory pe 25 august 1596 se amintește că satul se afla așezat în districtul Caransebeș, sub numele de Orhsagh și aparținea lui Ștefan Josika, care le-o dăruia fraților săi Nicolae Francisc, Gheorghe, Ladislau și Farcaș (Idem, *Krassö*, IV, p. 184). Dieta din Ardeal declara în 1650 satul ca fiind domeniu al fiscoiului (*Ibidem*, p. 387).

PERLÖ – așezare dispărută aflată pe lângă Jdioara. Regele Vladislav în 6 august 1440 dăruia familiei Măciș, satele Măciș, Tincova, Perlö etc. (Idem, *Krassö*, III, p. 373). Nobilimea districtului Caransebeș certifica pe 30 martie 1447 faptul că o treime din sat aparținea lui Șerban, Ladislau și Dumitru din familia Măciș (*Ibidem*, p. 390) și tot de acest lucru depunea mărturie aceeași nobilime pe 2 iulie 1456 (*Ibidem*, p. 402). Iacob Măciș, căpitan al cetății Jdioara în jurul anului 1470 dădea în zălog printre altele, pentru suma de 300 de forinți, lui Emeric Măciș, satele Perlö, Măciș și Tincova (*Ibidem*, p. 420). Elisabeta, văduva voievodului Ardealului Ioan Pongratz, într-o scrisoare din 20 octombrie 1478 adresată judecătorului și locuitorilor din Varalya din cetatea Diod, îi atenționa de faptul că nu au ținut seama că satul lor se afla între cetatea Jdioara și satul Perlö din districtul Lugoș, aflându-se în posesia nobilului Iacob Măciș. Acest lucru era confirmat și de nobilimea lugojană, iar Elisabeta Pongratz cerea locuitorilor din Varalya să-i apere și pe cei din Perlö (*Ibidem*, p. 444).

SĂLHA – așezare aflată la nord-vest de Lugoș, de-a lungul râului Timiș, lângă Coștei. În 12 decembrie 1479 Matia dăruiește lui Francisc Haraszti, ban de Severin, în districtul Lugoș și comitatul Timiș satele Zela (sau Sălha), Biniș și Hezeriș etc. (Idem, *Krassö*, III, p. 453). Tot același rege pe 5 august 1488 îi dădea acordul ca Francisc Haraszti, fratele său Grigore și fiul acestuia Emeric să fie împroprietăriți cu castelul Zehla (*Ibidem*, p. 463). Vladislav al II-lea pe 15 august 1504 poruncește capitlului din Arad să elibereze un nou act de proprietate lui Francisc Haraszti pentru satele Serked, Kolduest, Buchynfalwa, Zehla, Benedekst și Hezeriș, pentru că documentul anterior a fost pierdut (*Ibidem*, p. 479). Pe 16 octombrie 1510 Francisc Haraszti, comite de Arad dăruia fiicelor sale Ana și Ecaterina satele Kuldofalva, Kulboest, Bankfalva și Balinț (*Ibidem*, p. 487). În anul 1650 satul este declarat domeniu al fiscoiului (Idem, *Krassö*, IV, p. 387).

SERKED – așezare dispărută, situată probabil la nord-est de Lugoș, în apropierea localităților Sărăzani și Pogănești. În 1452 este amintit Petru Fodor de Serked ca martor când regele Albert dăruiește unor nobili cetatea Dranko (Idem, *Krassö*, II/2, p. 156). În 1469 regele Matia îl împroprietărește pe Gheorghe de Serkerch cu satele Karlyafalva și Thewfalu din comitatul Timiș (*Ibidem*). Zece ani mai târziu, același rege acorda la 12 decembrie lui Francisc Haraszti, ban de Severin, așezările Serked, Kolduest, Budinț, Zeka, Benedekst, Hezeriș și cele două Binișuri (Idem, *Krassö*, III, p. 453). Satul a cunoscut mai multe denumiri, el fiind amintit ca *possessio*, iar din 1488 ca *predium*. Pe 30 mai 1560 se judecă Ioan Păstoi și Ioan Forgaci pentru jumătate din satul Serked, care a aparținut familiei Haraszti (Idem, *Krassö*, IV, p. 79). Un document din 6 februarie 1570 amintește că satul nu mai exista, aici aflându-se pământ arabil (*Ibidem*, p. 89), iar în 1650 este menționat ca *predium Serge*, dar ca domeniu al fiscoiului (*Ibidem*, p. 347).

SIDIMIRPATAK – așezare dispărută, aflată pe lângă Jdioara. În 6 iunie 1464 regele Matia dăruiește satele Perlö și Sidimirpatak lui Iacob Măciș și Tămaș Perleu (Idem, *Krassö*, III, p. 411). Localitățile Zydimir și Nădrag sunt cedate pe 5 iulie 1548 comitelui de Timiș, Petru Petrovici de către regina Isabela (Idem, *Krassö*, IV, p. 44). Acestea au fost înainte moșiile lui Francisc Haraszti și Francisc Csorba, dar de la primul au luat-o pentru batere ilegală de monedă, iar al doilea a murit fără urmași. Sigismund Bathory în 30 martie 1590 dăruiește satul Sidomerfalwa care aparținea Jdioarei lui Ștefan Josika (*Ibidem*, p. 142). Împotriva acestei puneri în posesie au ridicat obiecții Ioan Duma, Nicolae Toth și Gașpar în numele lui Ștefan Duma și Farcaș Măciș. Pe 3 mai 1590 între Ioan Duma și Ștefan Josika s-a încheiat o înțelegere potrivit căruia ultimul rămânea în posesia Sidimirpatacului, iar el îl lăsa pe Ioan Duma să exploateze pădurile care aparțineau Jdioarei (*Ibidem*, p. 153).

SZEMPEZÖ – așezare dispărută aflată pe lângă Nevrincea ori Jurești. Deja în 1440 este amintit Petru Dobrotă ca proprietar peste satul Zymmezew (Idem, *Krassö*, II/2, p. 219). Acesta în

1452 dovedește că regele Albert a dăruit cetatea Dranko familie Csorna (Idem, *Krassö*, III, p. 392). Din cauza faptului că Ioan Dobrotă a murit fără urmași, regele Matia dăruiește satul fiului voievodului din Ardeal Ioan Pongratz (Idem, *Krassö*, II/2, p. 220).

TINCOVA – așezare dispărută, menționată în actul din 1441, alături de Ruginosu, Toplița și Leordiș, printre stăpânirile nobililor din Măciș. A fost identificată, de obicei, cu actuala așezare Tincova situată la poalele dealurilor ce se întind de la Munții Retezat și se termină pe valea Timișului, între Caransebeș și Lugoj, în apropiere de localitatea Sacu. Regele Sigismund în 1429 dăruiește noi domenii familiei Măciș, dar cu această ocazie Tincova nu este amintită. Pe 30 martie 1447 nobilimea districtului Caransebeș dovedește că Șerban Măciș, Dumitru și Ladislau dețin o treime din moșia Tincova și doar dintr-o eroare ei au fost uitați să fie menționați de rege (Idem, *Krassö*, III, p. 390). Regele Matia dăruiește la 6 iunie 1464 Tincova lui Iacob Măciș și Tămaș Perleu (*Ibidem*, p. 411). Satul aparținea acum districtului Lugoj cu toate că un document din 1456 amintește că aparținea de Caransebeș. În jurul anului 1470, Iacob Măciș, căpitan al Jdioarei zălogește pentru suma de 300 de forinți satele Măciș, Tincova, Ruginosu, Toplița, Leordiș etc. (*Ibidem*, p. 420). De acum încolo toate documentele care amintesc de această localitate, menționează că satul aparținea de districtul Caransebeș, fapt ce ne face să credem că doar dintr-o greșală el este menționat în 1464 că ar fi fost așezat în districtul Lugoj.

TOPȘA – așezare dispărută, aflată probabil în hotarul orașului Lugoj. Capitlul din Arad dovedește că Pavel Topșa de Topșafalva deține jumătate din satul Topșafalva din districtul Lugoj, iar cealaltă jumătate aparține lui Valentin și Nicolae Sarga. Pavel Topșa a intentat un proces la Curia regală, pe motiv că el trebuie să facă față la toate treburile moșiei. Cele două părți vor ajunge la o înțelegere din moment ce pe 12 octombrie 1487 în fața capitlului din Arad, Pavel Topșa a declarat că cei doi i-au restituit și plătit în întregime toate cheltuielile care au căzut în seama lor (Idem, *Krassö*, III, p. 253; C. Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, p. 48-49).

DES ASPECTS SOCIAUX – POLITIQUES DU DISTRICT LUGOJ JUSQU'AU XVIIème SIÈCLE

Résumé

Le problème des districts de Banat a intéressé depuis le XVIIIème siècle l'historiographie roumaine, cette thème étant en étroite liaison avec l'évolution des instituts féodaux des pays roumains. Les documents de ces temps-là nous donnent peu d'informations sur Lugoj, le mentionnant à côté d'autres régions voisines.

La première attestation documentaire de Lugoj date depuis 1369 et le territoire qui était sous sa juridiction servait pour la protection du sud de l'Hongrie contre les attaques des Turcs. L'autonomie du district Lugoj a été violé plusieurs fois par la principauté de Transylvanie, pourtant grâce aux privilèges accordés aux roumains en 1457 ceux-ci avaient en plusieurs avantages que d'autres régions.

Au moment de la constitution du pachalik turc de Timișoara en 1552, les seuls districts-Lugoj et Caransebeș-sont devenus de plus en plus exposés aux attaques des Turcs. Ainsi dans l'annexé 1658 le haut dignitaire Acațiu Barcsay a cédé aux Turcs cette région en échange de sa fonction du prince de Transylvanie.

ORIZONT DE AȘTEPTARE ÎN ISTORIOGRAFIA BĂNĂȚEANĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA - STUDIU DE CAZ -

Radu Ardelean

Făcând, în 1923, un examen al istoriografiei române produse în spațiul intracarpatic, Alexandru Lapedatu constata condiționarea absolută aproape a acesteia de factorul politic, procedând și la o etapizare în consecință. În perioada *dualistă lipsa de perspective mai apropiate /în/ ce privește schimbarea în folosul românilor a situației politice [...], cum și politica de maghiarizare [...] siliră pe români să-și adune și întrebuințeze toate forțele întru organizarea și susținerea luptei pentru conservarea ființei lor etnice*¹. Terenul principal al rezistenței era, evident, cel cultural și consta din întărirea și înmulțirea mijloacelor de întreținere, vie și activă, a conștiinței naționale. Iar unul din aceste mijloace fu opera de studii și cercetări ce s-a întreprins de atunci încoace pentru cunoașterea vieții române transilvane sub toate formele și aspectele ei, elaborându-se monografii de instituții - politice românești, câte au fost, ale bisericii și școlii (cu precădere), personalități, localități, zone. Aceste caracteristici ale istoriografiei românești ardelenice sunt regăsimile în linii mari, și la cea bănățeană. Ca și altele: problemele de personal specializat, ale cheltuielilor reclamate de cercetare și publicare, debușeele publicistice. Acestea, alături de un interesant eșantion de reacții care dau seama de orizontul de așteptare al publicului românesc cultivat, consumator al producției istoriografice sunt puse în evidență de împrejurările legate de geneza și receptarea monografiei lui Iuliu Vuia dedicate istoriei învățământului bănățean², pe care, socotindu-le semnificative, le voi înfățișa mai jos.

Românii din Ungaria dualistă nedispuând de instituții academice, ci doar de câteva licee și institute teologice și pedagogice, lipsa unei perspective profesionale a făcut ca prea puțini să urmeze studii universitare cu specializare în istorie. Primii “profesioniști”, cu doctorate în istorie vor apărea după 1900, doar trei și toți ardeleni (Ioan Lupaș, Ilie Minea, Silviu Dragomir) și au găsit

aplicație la institute teologice (Sibiu și Caransebeș). S-au îndemnat a scrie istorie oameni cu altă pregătire “de bază”, unii cu vaste cunoștințe culturale, inclusiv istorice, știutori de limbi clasice și moderne. Cei mai mulți au fost de formație teologică, începând în Banat cu Nicolae Stoica de Hațeg și continuând cu Nicolae Tincu-Velia, Meletin Dreghici, Ioan Damșa, George Murariu, Emilian Micu, Vincențiu Grozescu, George Popoviciu, Ioan Sârbu, Andrei Ghidiu, Iosif Bălan ș.a.. Vincențiu Babeș și Patriciu Dragalina au stat și ei în legături cu institutele teologice-pedagogice de la Arad, respectiv Caransebeș. Mai veneau din teritoriul “laic” profesori, juriști, funcționari ca Atanasie Marian Marienescu, Vasile Maniu, Petru Broșteanu, Mihai Bejan, Valeriu Branisce, ori învățători ca Sofroniu Liuba, Iuliu Vuia.

Cultivând scrisul istoric programatic sau doar ca pe un *hobby*, majoritatea erau avizați la propria bibliotecă (considerabilă uneori), în caz că locuiau la țară și la documentele aflătoare în raza lor de mișcare, mică de obicei (arhive parohiale, consistoriale, orășenești). Același a fost cazul autorului și cărții de care se ocupă acest articol. Iuliu Vuia a utilizat ca izvor principal protocoalele parohiei Comloș (Banat-Comloș atunci, Comloșul Mare acum)³. Acest fel de surse, a căror importanță a fost subliniată și de Nicolae Iorga, mai fusese exploatat și de Ioan Damșa sau Andrei Ghidiu și vor mai face obiectul unor publicații semnate de Emilian Micu, Valeriu Branisce, D. Iana⁴. A mai beneficiat și de ajutorul lui Emilian Micu (terminaseră amândoi la Arad în 1881, unul teologia, celălalt pedagogia), care i-a pus la dispoziție manuscrise de-ale lui Mihai Roșu și date despre Țichindeal⁵, precum, probabil și bună parte din cărțile mai vechi și mai rare utilizate, cam toate apărând și prin ofertele de vânzare ale lui Micu. Se mai adresase și colegilor învățători, cerându-le să-i pună la dispoziție eventualele documente de care dispuneau (modelul era probabil Ioan Pușcariu, solicitator și el de acte și diplome pentru *Familiile nobile române*⁶, alături de orice date cunoscute de ei, încercând a folosi metoda, relativ recentă, a chestionarului⁷.

Pentru a-și finanța cercetările și publicarea, Iuliu Vuia a apelat la diverse societăți culturale și profesionale (învățătoresți în special). Astfel, la adunarea generală a Astreii de la Sebeș, la prima ședință din 26 august 1894 *se prezintă cererea dlui Iuliu Vuia, învățător în Comloșul Mare (Bănat), (cu) datul 24 august a.c., pentru un ajutoriu în bani spre a putea scruta unele archive din Pesta, Viena ș.a. în scopul completării opului său Istoria școalelor noastre /de/ dincoace de munți*⁸. Comisia însărcinată cu examinarea cererilor, *după ce documentele deja adunate de dl Vuia nu-i sunt de fel cunoscute*, propune transpunere celei a lui Vuia comitetului central spre rezolvare, ceea ce adunarea generală aprobă⁹. În ședința aceleia din 1 noiembrie, rezoluția era negativă în legătură cu finanțarea documentării, neexcluzând totuși un eventual sprijin financiar pentru tipărire: *ajutor anticipativ nu se poate da, se reacearcă însă*

autorul să înainteze aici elaboratul său, pentru a cărei tipărire, dacă va merita, se va da un ajutoriu la timpul seu¹⁰.

“Astra” era parcimonioasă în acordarea de subvenții pentru cercetări și publicații istorice, atât din rațiuni de exigență științifică, cât mai ales financiare, și excepțiile erau puține, ca de pildă *Familiile nobile române* a lui Ioan Pușcariu, publicată pe banii “Asociațiunii”¹¹. Într-un târziu, în 1911, când era istoric consacrat, Ioan Lupaș a primit un subsidiu pentru cercetări în arhivele budapestane, cerându-i-se apoi prompt decontul și justificarea pe plan științific¹². Dar și lui, anterior, după descoperirea unor documente din arhiva Brukenthal prezentate secțiunii istorice a Astei, al cărei referent era, când “întreabă secțiunea dacă aceste contribuții la istoria militară a Românilor ardeleni s-ar putea tipări în broșură pe cheltuiala Asociațiunii, i se răspunde că Asociațiunea nu are mijloace spre astfel de scopuri și că nici n-ar fi potrivit să se publice în broșură”, ci în vreo revistă științifică, eventual “Transilvania reactivată”¹³.

Cazurile prezentate mai sus au fost exemplificative și totodată semnificative pentru disponibilitatea “Astei” de a sprijini material întreprinderi istoriografice. Revenind la Iuliu Vuia, acesta, după ce își tipărise în regie proprie lucrarea *Școalele bănățene* ... (socotită de comitetul central al “Asociațiunii” a fi un mic fragment din acel op pus în vedere de cererea din 1894) solicita “să se cumpere în schimbul ajutorului promis un număr de exemplare din aceea broșură pentru bibliotecile școlare bănățene”, dar rezoluția a fost negativă: *După-ce autorul nu s-a ținut de condițiunea stabilită [înaintarea manuscrisului] prin hârtia provocată, - cererii nu se poate satisface*¹⁴.

Vuia a fost foarte tenace în a mobiliza sprijin financiar pentru proiectele sale, ajungând să stârnească și reacții adverse¹⁵. O *colectă pe sama învățătorului Iuliu Vuia din Comloșul-mare în scopul scrierii Istoriei Școalelor naționale* se făcea, de pildă, la adunarea Reuniunii învățătorilor români ortodocși din dieceza Caransebeș, despărțământul Bocșa la 23 dec. 1895¹⁶, iar după tipărirea lucrării, Vuia ruga *toate corporațiunile cari au luat asupra-și sarcina de a colecta contribuiuri benevole în acel scop, a le trimite subscrisului, spre a putea satisface îndatoririlor față de tipografie*¹⁷. Mai înainte solicitase o sumă mai substanțială Reuniunii învățătorilor din dieceza Caransebeș la adunarea jubiliară de 25 de ani a aceleia din septembrie 1895, pe un ton mai mult decât patetic: *Conduc de dorința fierbinte de a da națiunei istoria culturai noastre naționale, am sacrificat de ani sume enorme, timp și nopți priveghiânde, adunând materialul de date și documente pentru istoria școalelor. [...] Materialmente rog cu osebite a fi sprijinit spre scopul scrutarilor atâtor arhive și biblioteci. [...] Reuniunea frăților voastre, carea este cea mai avută reuniune din țară*¹⁸ *sper că va răspunde cu aceeaș însuflețire de care deamă este istoria școalelor noastre. [...]*

Eu am sacrificat totul pentru cauză, însuflețirea fanatică de care am fost

condus întru realizarea marelui opere a sacrificat chiar și interesele de existență ale familiei mele marelui scop ce urmăresc.

*Domnilor colegi! Forțele mele s-au debilitat, disgustul a cuprins întreaga mea ființă la vederea indiferentismului bunilor mei colegi! [...] Frățiile voastre sunteți întruniți într-un corp spiritual al cărui scop este pur spiritual și nici decât material; sacrificați o parte din modestul fond al reuniunii și ați salvat din perire cartea culturii neamului românesc! D-voastră care v-ați jertfit viața, să nu vă sciți însufleși a sacrifica un ce trecător pentru a sci câștiga stima și recunoștința națiunii!*¹⁹

Am dat acest citat mai lung pentru a ilustra tipul de discurs al lui Iuliu Vuia, care avea trecere încă la unele segmente ale publicului cultivat din Ardeal și Banat. Același tip de frază apare ici-colo și în lucrare: *indiferentismul nostru față de o asemenea cauză eminentă națională; zelul și abnegațiunea dovedită întru culegerea puținelor documente și date cari au scăpat de perire ar merita încă sprginul și însufleșirea națiunii. Însufleșirea curată pentru cauză și nici decât alte considerațiuni m-a condus să iau cauza a mână, ori Câte documente nu vor fi în arhivele dieceselor Timișoarei și Verșetului, care așteaptă ca sacrificiul și însufleșirea națiunei să le scoată la lumină și să formeze tot atâtea pagini ilustre din istoria culturii noastre*; și tot așa despre documentele din arhiva cancelariei illirice, care *“așteaptă ca însufleșirea națiunii să le scoată la lumină”*²⁰.

Majoritatea învățătorilor reuniunii diecezei de Caransebeș au fost câștigați de pledoaria lui Vuia și votarea unei sume consistente a fost împiedicată doar printr-un artificiu procedural²¹.

Interesant este că în cererea respectivă petentul expunea un plan de cercetări mai extins decât în cea adresată “Astrei”. Lucrarea avută în vedere se numea aici “Istoria culturii române”²², pentru scrierea *cu temei* a acesteia fiind *indispensabil de a scruta o mulțime de archive: din Viena [...], Pesta, Orade, Arad, Blaj, Sibiu, Timișoara, Verșeț [...]* și alte centre²³.

Scrierea istoriei bănățene pretinde, în adevăr, “scrutarea” arhivelor enumerate de Iuliu Vuia. La peste 100 de ani de la demersul său lucrurile nu s-au mișcat foarte mult, în principal tot din rațiuni financiare, care au obstaculat și atunci tentativa. Vuia preconiza un soi de corp de documentariști care să copieze (și traducă) acte pe care el urma să le prelucreze și eventual să le și publice ca appendice al lucrării de sinteză²⁴. În acest sens, de pildă, antecalcula că *numai pentru Pesta îmi trebuie vr'o 3-400 fl/orini/, unde am angajat tineri universitari*²⁵. Suma era de natură să sperie și atunci. Dar i se puneau la îndoială chiar competența în alegerea respectivilor copiiști – documentariști - traducători, precum și cea de selecție, datorită necunoașterii limbilor respective și a paleografiei²⁶, competența de istoric în genere.

Resemnându-se la o versiune mai scurtă, pe care o avea pregătită, de altfel,

încă din toamna lui 1895, Iuliu Vuia își tipărește la începutul anului 1896²⁷.

Nu era la prima încercare istoriografică. Lucrarea sa din 1887, *Fragmente din istoricul pedagogiului confesional gr.ort. român din Arad* avusese parte de o bună prezentare în "Luminătorul" din 18 martie același an, ca și în numărul 5 din "Convorbiri pedagogice"²⁸, ecoul stăruind și în 1890, când "Foaia Diecezană" o recomandă învățătorilor cu deosebire²⁹. Aceeași gazetă îi găzduia micro-monografia despre Constantin Diaconovici-Loga (bunicul său dinspre mamă)³⁰, pe care o va mai republica în diverse variante ușor modificate, inclusiv în *Școalele* Mai abordase și istoria generală a pedagogiei în "Biserica și Școala" din 1892³¹.

În *Școalele românești bănățene* schițează evoluția istoriei bănățene, a românilor îndeosebi până în secolul XVIII (cu multe elemente preluate de la Tincu-Velia), apoi tratează subiectul propriu-zis, al organizării învățământului românesc, încearcă o reconstituire a listei manualelor utilizate, încheind cu o serie de portrete ale oamenilor de carte și școală mai proeminenți din Banat. Totul ambalat într-o excesivă retorică romantic-naționalistă, cu multe exclamații de victimizare națională. A utilizat în principal literatura germană de specialitate, dar și documente de arhivă în oarecare măsură, și mai ales protocoalele de circulare bisericești. Primise astfel de protocoale, în număr de trei, din alte părți, dar zice, arătându-și sursele, *cele mai multe la am din arhiva bisericii gr.ort. din Banat Comloș, carea posedă 5 tomuri de protocoale vechi de cercularie și care mi-au servit de îndemn de a scria istoria școalelor*³². După Ioan Damsa, care utilizase încă în 1879 circularele din parohia sa, Seceani, ca izvor istoric (pentru istoria națională-bisericească)³³, Vuia a fost unul dintre primii care au sesizat importanța acestor surse, subliniată mai târziu și de Iorga.³⁴ Paradoxal, chiar acest merit incontestabil al lucrării a fost tratat superfluu, ca o dovadă de carență de documentare (cel puțin pentru o sinteză), într-o critică altfel pertinentă în general³⁵.

La apariție, "Dreptatea", care îndeobște îi făcea presă bună, a salutat cartea, ca pe un *magasin de foarte interesante documente și date istorice referitoare la școalele noastre din Banat, pe cari autorul le-a adunat cu mare zel și - presupunem - cu multă greutate și asfeliu chiar și numai din acest punct de vedere merită recunoștință și încurajare*, și o recomandă "cu tot adinsul învățătorilor și oamenilor de școală"³⁶.

Când însă comitetul central al "Astreii" (care îi număra și pe Ioan Micu Moldovan, Ilarion Pușcariu, Iosif Sterca Sulutiu) făcea examenul producției istoriografice românești intracarpătice pe 1895/6, socotită foarte anemică, taxa lucrarea lui Vuia drept *o modestă broșură despre istoria școalelor din Banat*³⁷.

Va fi fost și reflexul criticii dure a lui Petru Ionescu³⁸ din "Foaia Diecezană"³⁹, care avea și asentimentul redactorului foi, Petru Barbu⁴⁰ și al altor cărturari din Caransebeș⁴¹.

Petru Ionescu avea constante preocupări istorice. Publicase în 1893 un studiu consistent despre *Istoria bisericii gr.ort. române din Transilvania și Ungaria dela "unire" până la anul 1810*⁴² (care venea în prelungirea celui a lui Petru Barbu, *Biserica Românilor din Ardeal și Ungaria înainte de "unire"*⁴³). Lucrarea vădea o largă cunoaștere a bibliografiei temei și a izvoarelor, pe care le tratează critic⁴⁴, deși vehiculează pozițiile "ortodoxe", regăsibile de altfel și mai târziu la un Silviu Dragomir sau Ioan Lupaș.

Se arăta foarte incisiv și în recenzii. Găsise multe scăderi în *Manual de istoria bisericească* al lui Ilarion Pușcariu, mergând până la a afirma că *autorul însuși nu are cunoștință despre materialul ce voește să-l trateze*⁴⁵. Se pronunța împotriva frazeologiei retorice și replicase unui apărător al lui Pușcariu (V. Saftu, care îi reproșase în "Telegraful Român" tonul prea critic) că *mulțumită lui Dumnezeu a trecut și preste noi Românii timpul lui Eliade, când se zicea <scrieși, băeși!> și dacă voim să trecem de oameni serioși în fața lumii trebuie să finem cont de ceea ce se scrie și de felul cum se scrie*⁴⁶. De asemenea manieră, chiar mai de sus, a abordat și opul lui Iuliu Vuia. A emis în acea recenzie (aproape declarat distructivă la adresa autorului) și anumite principii, care o face semnificativă, și de aceea stăruie asupra ei.

Lăsând să se întrevadă că Vuia ar fi fost condus mai degrabă de rațiuni pecuniare, îi contesta din start competența de a aborda subiecte de sinteză istorică⁴⁷. Consideră deseale lamentații din text pe cât de nepotrivite, pe atât de lipsite de obiect. Criticând preambulul istoric al lui Vuia, face în treacăt o pertinentă analiză a "epocii districtelor" bănățene, distilând esența mult invocatelor, dar deseori neclarificatele privilegii⁴⁸.

Evidențiind erorile lui Vuia în privința utilizării documentului, enunță principiul că acesta trebuie citat în original și traducere (eventual), cu indicația locului; îi mai depistează erori de lectură, precum și asumarea descoperirilor altui cercetător (Andrei Ghidiu)⁴⁹.

Recenzentul îi mai reproșă autorului preluarea, pe filiera Tincu Velia, a unor tradiții orale nefondate, dar pe care Vuia le acceptase. Petru Ionescu operează prin reducere la absurd: mănăstirea de la Vărădia, din secolul III, cu presupusa ei școală aferentă, ar fi astfel anterioară întemeierii monahismului⁵⁰. Era glasul celui care cerea "studiul conștiincios" al documentelor și "a scrie istorie, înțelegem critică"⁵¹, al adeptului pozitivismului istoric care combătea până la ridiculizare romantismul istoriografic întârziat interzicând intruziunea mitologicului în istorie. Vuia, în genere sensibil și cam arțăgos când era criticat⁵², se simte mai la îndemână în apărare pe acest teren, susținând că *De scrierea lui Velea - basată pe tradiție - m-am folosit întru cât au lipsit alte documente, și special noue /Românilor, n. mea/ nu si e permis a despecta întocmai tradiția, căci de câte ori nu s-a documentat a fi tradiția firul Ariadnei carea /sic/ conduce pe istoric la aflarea adevăratului fapt istoric*, exemplificând

cu tradiția despre intenția lui Iosif al II-lea de a întemeia o școală la Timișoara, probată ulterior documentar de Pușcariu⁵³. Aici posteritatea i-a dat dreptate lui Vuia. “Despectată” de pozitivism, tradiția a fost recuperată de istoriografia post-pozitivistă (cel mai ilustru exemplu fiind Gheorghe Brătianu), chiar dacă e citită în altă cheie, ca mod de exteriorizare a mentalului colectiv, așa cum procedează istoriografia actuală.

Reproșul principal era că Vuia a folosit o bază documentară originală prea îngustă și că nu a făcut decât să compileze istoriografia germană pre-existentă în materie, ceea ce este exagerat, lucrarea având meritele ei, inclusiv ca documentare.

O dare se seamă din “Transilvania” pune și ea accentul pe necesitatea unei mai vaste documentări, constatând că Vuia nu împlinise această condiție. *Autorul scrierii de care ne ocupăm a adunat și dânsul câteva documente și mai multe citate din diferiți autori - mai ales T. Velea - le-a aranjat și le-a tipărit. Lucrarea principală, adecă studiarea și compararea datelor adunate pentru a putea presenta o icoană cât de fidelă și adevărată a stărilor și lucrurilor de cari vorbesc, nu a făcut-o dl autor. Dacă ici și colo își spune autorul părerea sa asupra vr-unui lucru, aceea e simplu părerea subiectivă a dânsului, nu este însă scoasă din studiul comparativ al izvoarelor și nu este basată pe aceste. Iar dacă Petru Ionescu, citat, are dreptate că autorul a folosit documentul incorect, lucrarea perde și mai din valoarea ce pretinde că are*⁵⁴.

Critica postumă a fost mai blândă. Istoria lui Vuia era *prima și cea mai de seamă scriere în acest gen la noi* aprecia primul biograf (uneori hariograf) al lui Vuia⁵⁵. Ioan D. Suci se exprima encomiastic: *Dela Nicolae Tincu-Velia, nimeni nu mai studiat cu atâta pasiune trecutul cultural al Banatului ca dascălul din Comloșul-Bănățean, Iuliu Vuia. Meritele lui pentru dezvoltarea culturală a Neamului Românesc din Banat sunt nemuritoare, iar prin Școalele ... i s-a stabilit definitiv titlul de istoriograf, fiind lucrarea foarte grea pentru acele vremuri, când nu se putea avea la îndemână o bibliotecă organizată. Vuia, bazat pe riguroase cercetări stabilește geneza școlii bănățene și redă biografiile celor mai mari pedagogi ai provinciei sale; ceea ce rămâne după Iuliu Vuia sunt studiile lui asupra trecutului cultural și politic al Banatului*, cu amenda, totuși, că multe dintre ele au datele luate fără prea mult control, apoi stilul lor e așa de greoiu, încât azi numai cu multă răbdare pot fi citite. Totuși nu i se poate contesta mulțimea datelor noi adunate⁵⁶.

Într-o sinteză mai târzie se amintea și de Iuliu Vuia, *a cărui lucrare, deși criticată la apariție, a servit peste jumătate de secol ca aproape singura prezentare a dezvoltării învățământului bănățean*. Principala ei deficiență era preluarea tezei istoriografiei austro-maghiare a barbariei epocii dominației turcești și operei civilizatorice austrice. *Până de curând, aproape toți câți au tratat probleme școlii din trecutul Banatului au rămas tributari lui I. Vuia și în*

consecință izvoarelor sale, în cea mai mare parte germane și maghiare. Azi lucrarea e depășită și nu mai poate fi utilizată decât pentru unele date documentare⁵⁷.

Dincolo de cariera lucrării lui Vuia în istoriografia română, de aprecierea ei ulterioară și chiar de valoarea intrinsecă a ei, discuția stârnită la apariție rămâne semnificativă, căci reflectă orizontul de așteptare al mediilor intelectuale bănățene și ardelen, cerințele programatice care i se impuneau de acum istoriografiei. Se dorea, cum rezultă, depășirea amatorismului, elaborarea unor lucrări în manieră pozitivistă, bazate pe o vastă documentare, cu o apropiere critică de document, care trebuia editat și folosit potrivit unor reguli riguroase, științifice. Dacă, până nu demult, mai orice lucrare "literară" (inclusiv istoriografică) românească era salutăată cu focuri de artificii de o critică binevoitoare, asistăm acum la creșterea exigenței. Se afirmă, explicit, necesitatea racordării cercetării la nivelul european. Că existau și potențe în acest sens o vor dovedi în anii următori lucrările lui George Popovici și mai ales Ioan Sârbu.

NOTE

1. Alexandru Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*, București, 1923 (extras din "*Analele Academiei Române*"), pp. 20/24. Ioan D. Suciu, marcând aceeași influență a împrejurărilor politice asupra istoriografiei bănățene, consideră că "trecutul separat al Banatului, trecut care nu a fost decât foarte puțin în legătură cu acel al Ardealului" a imprimat alte direcții aceleia (*Literatura bănățeană de la început până la Unire, 1582-1918*, Timișoara, 1940, p. I), apreciere numai parțial justă.

2. Iuliu Vuia, *Școalele românești bănățene în secolul al XVIII-lea/*. Studiu istoric, Orăștie, 1896.

3. Idem, *Un sincer răspuns Dlui Dr P. Ionescu*, în "*Foaia Diecezană*" (Caransebeș), XI, nr. 22 din 26 mai (7 iunie) 1896, pp. 5.

4. *Introducere* la Ioan D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara 1980, pp. 7, 11, 15.

5. Iuliu Vuia, *Școalele ...*, pp. 4, 111, 113.

6. Cf. "*Transilvania*", XXV, nr. 6, iunie 1894, pp. 166.

7. Iată pasajul respectiv din cererea către "Reuniunea învățătorilor greco-ortodocși români din dieceza Caransebeș", la 11/23 sept. 1895, în tonul grandilocvent-bombastic pe care-l cultiva Vuia: "pe frățiile voastre vă chiem la altariul culturai noastre naționale și Ve conjur în numele acelei sublime misiuni carea o ași luat asupra-vă, rogându-Ve a concurge cu sprijinul 'D-Voastre spiritual și material la edificarea acestui monument mărețiu al culturii noastre naționale /istoria școlilor proiectată de el/.

Veți concurge spiritualmente dacă nu veți prezenta a-mi împărtăși ori și ce date ori documente din trecutul școalelor noastre, precum date despre fondarea școalelor încă în secolul trecut, ori și ce date statistice, protocoale vechi de cercularie, manuale vechi etc. Spre acest scop rog ca presidiul să circuleze tuturor membrilor, puindu-i/-l/ la dispozițiune un mic chestionariu la care au a răspunde." Citat de Petru Ionescu, *Un cuvent sincer*, în "*Foaia Diecesană*", XI, nr. 17 din 21 apr. (3 mai) 1896, pp. 4.

8. "*Transilvania*", XXV, nr. 9 din 15 sept. 1894, pp. 305.

9. *Ibidem*, pp. 310/311 și nr. 12 din 15 dec., pp. 392

10. *Ibidem*, pp. 403 (*proces-verbal* al ședinței Comitetului central din 1 nov. 1894).
11. Cf. "Foaia Diecezană", XIII, nr. 36 din 13 sept. vechi (25 sept. nou) 1898, pp. 3.
12. "Transilvania", XLII, nr. 4 din iulie-august 1911, pp. 625 (*proces verbal* al ședinței plenare a secțiunilor științifice-literare din 14 iulie 1911). Iosif Sterca Șuluțiu afirmă că Lupaș ar fi fost inclus în secțiunea istorică a Astei "ca să-l trimitem să ne caute documente", cf. Iosif Sterca Șuluțiu, *Un făcător de istorie în "Drapelul"*, X, nr. 134 din 9/22 dec. 1910, pp. 2.
13. *Ibidem*, XXXVIII, nr. 3 din iulie-sept. 1907, pp. 166 (*proces verbal* al ședinței secțiunii istorice din 30 mai 1907).
14. *Ibidem*, XXVII, 1896 (partea oficială), pp. XXXVII (*proces verbal* al ședinței comitetului central din 7 mai 1896).
15. Petru Ionescu, *loc.cit.*: "Aproape doi ani de zile am tot cetit prin foile române ieremiadele dlui Vuia și strigătele după ajutoriu material, căci vezi Doamne - *cartea neamului românesc* era în pericol și dl Vuia și-a pus de gând să salveze onoarea națională. Ani de-a rândul a colindat dl Vuia pe la toate societățile după bani [...]"
16. *Ibidem*, nr. 1 din 1/13 ian., pp. 6-7.
17. "Dreptatea" (Timișoara), III, nr. 30 din 8/20 februarie 1896, pp. 3.
18. Avea un fond de 5000 florini, cf. Petru Barbu, *Nod în papură*, în "Foaia Diecezană", X, nr. 43 din 22 oct./3 nov. 1895, pp. 6.
19. Citate din cerere *ibidem* și în Petru Ionescu, *loc.cit.*
20. Iuliu Vuia, *op.cit.*, pp. 4, 91, 97.
21. Petru Barbu, *loc.cit.* Iuliu Vuia ar fi consimțit la 200 fl., în urma unui soi de târguiești cu comitetul Reuniunii.
22. [Petru Barbu] *Adnarea generală jubiliară a "Reuniunii învățătorilor gr.ort. români din diecesa Caransebeș"*, *ibidem*, nr. 40 din 1/13 oct., pp. 3.
23. Petru Barbu, *loc.cit.* Erau indicate, la modul general, și fondurile, pentru simplificare le-am omis.
24. După primul volum, de istorie propriu-zisă, ar fi urmat al doilea, de documente și al treilea, o istorie (și antologie?) a literaturii didactice, cf. Iuliu Vuia, *Un sincer răspuns Dlui Dr P. Ionescu*, *ibidem*, XI, nr. 20 din 12/24 mai 1896, pp. 4.
25. Din cererea adresată de Iuliu Vuia Reuniunii caransebeșene, citată de Petru Barbu în *loc.cit.*
26. *Ibidem*, nota: "Dl Vuia a căutat documente pentru opera sa și la Comunitatea de avere [din Caransebeș] și sciiți pe cine a angajat să-i cetească germănesce? Pe un agronom de aici." Cf. și Petru Ionescu, *loc.cit.*: "Dl Vuia nu este cel mai chemat pentru de a călători prin diferitele orașe și a căuta documente, lipsindu-i cu desăvârșire cunoștințele necesare în privința aceasta, căci dl Vuia nu cunoaște limbi, ba nici documentele românești, scrise cu litere cirile nu le-a putut ceti fără ajutor străin."
27. *Un sincer cuvânt - ca Prefață* e datat B[anat]-Comloș 6/18 Noembrie 1895. Mulțumea acolo "Reuniunilor învățătoresți dela Brașov, Lipova, Belinț, Pesteș și Sibiu (gr./cat.) pentru modestul lor sprijin material, prin care - în parte - au făcut posibil/ă/ tipărirea acestei broșuri" (Iuliu Vuia, *op.cit.*, pp. 4). Petru Ionescu va persifla și în titlul criticii sale acest "sincer cuvânt".
28. Cf. Ludovic Ciobanu, *Iuliu Vuia - pedagog și luptător național*, Timișoara, 1934, pp. 68-69.
29. "Foaia Diecezană", V, nr. 39 din 30 sept./10 oct. 1890, pp. 6.
30. Iuliu Vuia, *Constantin Diaconovici Loga. Schiță din viața și activitatea lui*, *ibidem*, nr. 32 din 12/24 aug., pp. 1-3.
31. Cf. Ludovic Ciobanu, *op.cit.*, pp. 69 și Ioan D. Suci, *Literatura bănățeană ...*, pp. 329.
32. Iuliu Vuia, *Un sincer răspuns Dlui Dr Petru Ionescu*, *loc.cit.*, nr. 22 din 26 mai/7 iunie, pp. 4. Cf. idem, *Școalele ...*, pp. 88-91 (citate circulare).
33. Ioan D. Suci, Radu Constantinescu, *op.cit.*, pp. 11; Ioan D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara 1977, pp. 17.
34. Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București 1940, pp. 7, citat de Ioan D.

Suciu, Radu Constantinescu, *op.cit.*, pp.7.

35. Petru Ionescu, *notă* subliminară la Iuliu Vuia, *Un sincer răspuns ...*, *loc.cit.*: "Stăm rău de tot dacă am ajuns să scriem istoria școalelor după Arhiva din Banat-Comloș. Se vede că cele 5 protocoale te-au făcut să petreci nopți întregi și să-ți ruinezi existența familiei."

36. "Dreptatea", III, nr. 58 din 12/24 martie 1896, pp. 3. Reprodus și în "Foaia de Duminecă", III, nr. 12 din 24 martie/5 aprilie, pp. 7.

37. Raportul comitetului central al Asociațiunii, în "Transilvania", XXVII, nr. 7, august/septembrie 1896, pp. 215.

38. Petru Ionescu (1867-1938), stipendist al episcopului Ioan Popasu face studii pedagogice la Eisenach și Jena, teologice la Cernăuți, unde își trece doctoratul. Din 1893 până în 1906 profesor de pedagogie la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș. "Român guvernamental"; adept al celebrului Constantin (Szilárd) Burdia și considerat renegat de adepții Partidului Național, trece în 1906 în administrația de stat maghiară, ajungând la rangul de secretar în minister. După Unire a fost "recuperat", funcționând o vreme consilier tehnic la învățământ (pentru aplicarea convenției școlare cu Iugoslavia). Cf. Nicolae Corneanu, *Monografia episcopiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940, pp. 88.

39. Petru Ionescu, *art.cit.* în *loc.cit.*, nr. 13 din 24 martie/ 5 aprilie, pp. 5, nr. 14 din 31 martie / 12 aprilie, pp. 4-5, nr. 15 din 7/19 aprilie, pp. 4-5 și nr. 17 din 21 aprilie / 3 mai, pp. 3-4 ; și *note* subliminare la Iuliu Vuia, *art.cit.* în *loc.cit.*, nr. 20 din 12/24 mai, pp. 3-4, nr. 2111 din 19/31 mai, pp. 4-5 și nr. 22 din 26 mai/7 iunie, pp. 4-5.

40. Petru Barbu s-a împotrivit și el acordării ajutorului financiar de către Reuniunea Caransebeșeană: "Am vorbit și eu în contra dării acestui ajutoriu zicând într-altele că n-am încredere că dl Vuia să poată scrie fie istoria culturii noastre naționale, fie istoria școalelor noastre", cf. Petru Barbu, *art.cit.* în *loc.cit.* La apariția replicii lui Vuia la critica lui Ionescu repetă într-o notă redacțională că "Domnul Vuia nu are pricepere pentru lucrul de care s-a apucat" (*ibidem*, nr. 20 din 12/24 mai, pp. 3, *nota*). Acum de aceeași părere, în materie științifică, cu Petru Ionescu, ajunge mai târziu la polemici aprige cu el și fratele său Nicolae, inclusiv procese (cf. "Drapelul", IX, nr. 65 din 20 iunie / 3 iulie 1909, pp.2-3).

41. Filaret Musta, tot la ședința Reuniunii Învățătorilor din 1895 care a dezbătut cererea lui Vuia, își exprima de asemenea neîncrederea că acesta ar fi competent să abordeze asemenea subiect la asemenea scară, cf. Petru Barbu, *loc.cit.*

42. În "Foaia Diecezană", VIII, 1893 (numerele 7-12, 14-15, 17-18, 23-30).

43. *Ibidem*, numerele 4-6.

44. De pildă îl amendează chiar pe Xenopol, care a preluat necritic vechile izvoare din sursă iezuită, interesată, despre "unire" ignorând actul original descoperit și publicat de N. Densușianu, cf. Petru Ionescu, *op.cit.* în *loc.cit.*, nr. 9 din 28 febr./12 martie, pp. 1.

45. Idem, *recenzie* la Ilarion Pușcariu, *Manual de istorie bisericească*, *ibidem*, IX, nr. 29 din 17/29 iulie 1894, pp. 3.

46. Idem, *Observări la o <critică>*, *ibidem*, X, nr. 10 din 5/17 martie 1895, pp. 2,4.

47. Idem, *notă*, la Iuliu Vuia, *art.cit.* în *loc.cit.*, nr. 20 din 12/24 mai, pp. 3. Vuia, *art.cit.* în *loc.cit.*, nr. 20 din 12/24 mai, pp. 3. Vuia avea, fără îndoială, aptitudini lucrative. A tipărit 26 de manuale, fiecare în mai multe ediții, instituind un cvasi-monopol. Pentru 3 dintre ele a vândut drepturile editurii Ciurcu, dar le-a retipărit pe numele fiului său (savantul Romulus Vuia de mai târziu), cf. Dimitrie Onciulescu, *Iuliu Vuia - un distins cărturar bănățean*, Timișoara 1984, pp.16-18 și Ludovic Ciobanu, *op.cit.*, pp. 86.

48. Petru Ionescu, *Un cuvânt sincer*, *loc.cit.*, nr. 13 din 24 martie/5 aprilie, pp. 3 și nr. 14 din 31 martie / 12 aprilie, pp. 4. Chestiunea era la ordinea zilei. Vincențiu Babeș îi scria la 10 iulie 1895 lui Ioan Pușcariu: "Ai dreptate când zici că e de lipsă la orice afirmare să se indice și izvoarele pe care se bazează afirmarea." (apud George Cipăianu, *Vincențiu Babeș*, Timișoara 1980, pp. 147).

49. "Foaia Diecezană", nr. 14 din 31 martie / 12 aprilie, pp. 5, nr. 15 din 7/19 aprilie, pp. 5; idem, *notă*, la Iuliu Vuia, *art.cit.* în *loc.cit.*, nr. 21 din 19/31 mai, pp. 5. Vuia se apăra slab, dând vina pe erori de tipar sau transcriere care n-au alterat sensul, pretinzând că n-a indicat sursa documentelor pentru că erau din arhiva proprie (I. Vuia, *art.cit.* în *loc.cit.*, nr. 22 din 26 mai / 7

iunie, pp. 5). El însă folosea într-adevăr documente fără indicarea originii, ori făcea trimiteri, de genul acesta: "Vezi raportul original al lui Bartenstein din arhivul Țerii" (idem, *Școalele ...*, pp. 92, n. 1).

50. Petru Ionescu, *art.cit.* în *loc.cit.*, nr. 14 din 31 martie/12 aprilie, pp. 5.

51. *Ibidem*, nr. 13 din 24 martie/5 aprilie, pp. 1-2.

52. Va răspunde de sus unei recenzii critice a lui Pavel F. Dârlea la un manual al său, invocând "măreața idee de care am fost condus în scrierea cursului meu de limba română" și aprecierile unor "bărbați cu destul sentiment de dreptate", de fapt "toți colegii nepreocupați", cf. Iuliu Vuia, *Reflecțiuni asupra recenziunii "Curs practic de limba română"*, în "*Biserica și școala*", XXXI, nr. 17 din 22 aprilie/5 mai, pp. 6 și nr. 18 din 29 aprilie/12 mai 1907, pp. 7. Susține, în replica adresată lui Petru Ionescu că "doresc critica, fie aceea ori și cât de severă, dar matură, sinceră și modestă /sic!/ între limitele cuviinței", drept pentru care îl recuza pe acela ca "pătimaș și neobiectiv", răutăcios din invidie, cf. idem, *Un sincer răspuns D-lui Dr P. Ionescu*, în *loc.cit.*, nr. 20 din 12/24 mai, pp. 3.

53. *Ibidem*, nr. 21 din 19/31 mai, pp. 4.

54. Iunior, *Dare de seamă* la Iuliu Vuia, *Școalele ...*, în "*Transilvania*", XXVII, nr. 6 din iunie-iulie 1896, pp. 190-191.

55. Ludovic Ciobanu, *op.cit.*, pp. 69.

56. Ioan D. Suciu, *op.cit.*, pp. 327-328.

57. Radu Petru, Dimitrie Onciulescu, *Contribuții la istoria dezvoltării învățământului din Banat*, Timișoara 1976, pp. II.

HORIZON D'ATTENTE DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE DU BANAT A LA FIN DU XIXE SIÈCLE. LA DISCUSSION D'UN CAS

Résumé

L'auteur montre les difficultés rencontrées par la recherche historique du passé des Roumains du Banat, région (province) qui, comme la Transylvanie a appartenu jusqu'en 1918 à l'Hongrie. Faute d'un tout appui (soutien) de la part des officialités - qui encourageaient seulement des activités culturelles de la nation dominante - les chercheurs ne pouvaient avoir accès, par raisons financières, que qu'aux données (archives, bibliothèques) trouvées dans leur proximité immédiate. En essayant d'étendre les recherches sur l'histoire de la culture et de l'enseignement roumain du Banat, l'instituteur Iuliu Vuia a demandé l'appui financier des réunions de maîtres d'écoles et d'ASTRA (association culturelle des Roumains de Transylvanie). Parce qu'il y avait des doutes quant à sa compétence d'historien, cet appui a été, généralement, refusé. Lorsqu'il a fait publié, pourtant, son oeuvre (*Les écoles roumaines du Banat pendant le XVIIIe siècle*, Orăștie, 1896), la critique a été hostile, par ci, par là. On a reproché à Iuliu Vuia la rhétorique romantique, la documentation insuffisante, la prise non-critique de quelques données des ouvrages

roumains et autrichiens antérieures. Une bonne partie de ces reproches étaient pourtant fondées, même quelques qualités du livre ont été traitées en tant que défauts par exemple, l'utilisation comme source historique des registres des paroisses - considérée comme insuffisante pour une synthèse.

Au-delà de la valeur en soi de l'oeuvre (qui est d'ailleurs la première synthèse sur l'histoire de l'enseignement roumain du Banat), les discussions qui ont eu lieu signifient un plus d'exigence des spécialistes et du public, en ce qui concerne l'historiographie, la tentative du dépassement du discours romantique, qui a persisté encore dans quelques zones de l'historiographie roumaine (surtout dans les provinces incorporées à l'Autriche-Hongrie) et le rapprochement du positivisme, le courant dominant dans l'Europe à ce temps-là.

PROCESUL DE PRESĂ INTENTAT LUI VALERIU BRANIȘTE DE CĂTRE AUTORITĂȚILE UNGARE, DECEMBRIE 1894

Cornel Petroman

Procesele de presă intentate redactorilor ziarelor românești din Transilvania și Banat în timpul dualismului autro-ungar au constituit metode frecvent utilizate de autoritățile maghiare pentru a suprima vocea reprezentanților celei mai numeroase populații de aici. Prin întemnițarea redactorilor români, dar și prin usturătoarele amenzi în bani, se urmărea de fapt desființarea presei naționale a românilor.

Procesul de presă intentat de autoritățile ungare lui Valeriu Braniște, redactor responsabil al ziarelor *“Dreptatea”* și *“Foaia de duminică”* s-a desfășurat la Timișoara, într-o singură ședință care a început la ora 9,00 în 28 decembrie 1894 și s-a prelungit până a doua zi la șase și jumătate dimineața¹.

Acest proces poate fi considerat o prelungire a procesului memorandumului întrucât articolele incriminate tratau în special chestiunile ridicate de textul și generate de procesul memorandumului. Însuși cel învinuit remarcă acest fapt în articolul *Sunt zece ani* apărut în 1905 în ziarul *“Drapelul”*: *“Procesul Memorandumului formase o epocă în viața noastră de partid. Sentințele grele pronunțate în acest proces au cutremurat deopotrivă și poporul, dar și politica de guvernământ. Noi căutăm să arătăm că pe noi nu ne intimidează gravele pedepse și nu ne abat de la calea ce am apucat, iar politica de guvernământ caută să ne dovedească că nu există a da mai departe înainte pe calea ce au inaugurat-o sentințele de la Cluj. Era vorba cine are răsuflare mai lungă. Astfel, în scurtă vreme m-am pomenit cu 72 procese de presă pe cap. Erau incriminate articole, corespondențe, reproduceri, informațiuni, varietăți, cu ruptul. Procurorul nu contenea cu incriminările, iar noi nune puneam frunze pe buze”*².

În legătură cu procesul de presă intentat lui Valeriu Braniște presa timișoreană a prezentat o serie de informații. Astfel, *“Foaia de duminică”* anunța pe cititorii săi încă din noiembrie 1894 că se pregătesc procese de presă împotriva *“Dreptății”* și *“Foaiei de duminică”* *“cum nu a mai avut doară nici o foaie din împărăția această”*. Totodată, ziarul menționa faptul că puternicii zilei, orbiți de

patimă, credeau *“că prin astfel de procese, prin închisori și prin pedepse grele de bani vor de la un timp pumnul în gura foilor naționale românești și atunci poporul român lipsit fiind de apărători tari și pe față, va amuți de tot”* și va ajunge mai ușor a fi slugă bună și mută pentru alții”³. Cu privire la data de 28 decembrie fixată pentru desfășurarea procesului de către Tribunalul din Timișoara același ziar comentează faptul că românii li se tulbură și tihna sărbătorilor de Crăciun, nefiind acceptată amânarea procesului cerută de avocatul apărării. Astfel, *“Se vede dară, că este mare dorul de a pune căluș țapăn în gura acestor foi naționale aici în Bănat, unde poporul român încă s-a deșteptat și s-a însuflețit pentru cauza națională, pentru lupta mare și sfântă a neamului românesc... Dar goli-vom și acest pahar căci nădejdea și credința noastră este mare și nescată”*⁴.

Pentru a evita declanșarea unor manifestații de solidaritate cu inculpatul, în zilele de 27, 28 și 29 decembrie 1894, poliția a interzis constituirea de grupuri pe străzi, iar intrarea publicului în sala de judecată, unde se desfășura procesul lui Valeriu Braniște, nu era admisă decât cu aprobarea specială a președintelui tribunalului, pentru a împiedica pătrunderea în sală a susținătorilor acestuia”⁵.

Prezența în oraș a unui număr mare de țărani din satele românești din jurul Timișoarei, dintre care mulți au solicitat “bilete” de intrare în sala de judecată, dar n-au primit din cauza numărului limitat al acestora, confirmă temerile autorităților că vor fi posibile manifestații de simpatie față de redactorul judecat. Liderii mișcării naționale românești din Banat au înțeles însă condițiile în care se desfășura procesul de presă de la Timișoara, diferite de cele în care se desfășurase procesul memorandumului și n-au apelat la sprijinul larg al maselor. *“Cumințiți de experiențele de la Cluj am renunțat la dezbaterile procesului meu (în timpul dezbaterii – n.n.) la demonstrații populare, deși publicul bănățean este iubitor de asemenea manifestații. N-am voit însă să adunăm poporul cu lozinci agitatorice la un loc și apoi să nu știm ce să facem cu el”* – va scrie mai târziu Valeriu Braniște⁷. Au fost prezenți însă apropiații lui Braniște: frații Mocioni, Alexandru și Eugen, și vărul acestora, Zeno, *“împreună cu suita lor, fruntea Banatului românesc”*, prieteni și cunoscuți, toți membrii de frunte din Banat ai P.N.R., și chiar din Brașov (printre aceștia – avocatul Ioan Lengheru). O delegație a doamnelor române din Timișoara a oferit acuzatului un frumos buchet de flori chiar în sala de judecată. Prezența acestei asistențe la proces demonstra simpatia de care se bucura redactorul *“Dreptății”* și *“Foi de duminică”* în rândul românii bănățeni și a constituit o grandioasă manifestație a clasei intelectuale românești din Banat.

Din cele 72 materiale de presă incriminate, au fost dezbătute a treia parte. Rechizitoriul rostit de procuror, acuzându-l pe Valeriu Braniște că a atacat ordinea de drept, clasifică acuzațiile în trei categorii; incitarea naționalității române la ură contra naționalității maghiare, agitație contra constituției maghiare și agitație contra statului maghiar.

Pentru argumentarea acuzațiilor procurorul a făcut numeroase referiri la istoria românilor și a bisericii lor, utilizând afirmații eronate, date false, idei fabricate de istoriografia oficială maghiară, pentru a contesta autohtonía poporului român, a lăuda “meritele” statului maghiar în sprijinirea bisericii române, proferând ofense la adresa eroilor noștri naționali și a conducătorilor politici ai națiunii românilor. Subliniind “drepturile” pe care legile maghiare le asigură românilor, procurorul întreprinde o analiză ce nu putea fi verificată în timpul procesului și formulează afirmații privind calitatea slabă a învățării în școlile românești – constatată de inspectorii regionali de școli (și ei funcționari de stat), frecvența slabă a copiilor de vârstă școlară și procentul scăzut de știutori de carte între români. Pentru înapoierea culturală a românilor – insinua procurorul – *“nu e responsabilă nici protestatea de stat maghiar, nici națiunea maghiară, ci responsabilii sunt conducătorii cunoscuți și necunoscuți ai naționalității române, preoțimea și alți “nădragi naționaliști”*”⁹.

În finalul rechizitoriului care se încheia cu fraza: *“Acuzatul încă este din familia lui Horea și Cloșca, Axente și Iancu, vă rog deci din această cauză să enunțați asupra lui verdictul de: vinovat!”*, procurorul a cerut și a obținut pedeapsa maximă pentru Valeriu Braniște: doi ani de temniță și 1300 florini amendă, în plus obligația de a achita cheltuielile de judecată (119 fl. și 70 cr.). Pentru a nu fi arestat în instanță imediat după pronunțarea sentinței, avocații apărării – slovacul Miloș Ștefanovici și supleantul Coriolan Brediceanu au depus cauțiune de 5000 florini¹⁰.

Asupra pedepsei la care este condamnat V. Braniște, ziarul *“Foaia de duminică”* constată cu amărăciune că aceasta este deosebit de rea și din tot mersul procesului se vede că ura cea mai mare, răzbunarea cea mai însetată a îmboldit la osândire așa crâncenă asupra luptei sfinte a unui popor lovit și împilat, după draga voia și după placul cel mai răsfățat...”. Astfel, acest proces – consemnează în continuare săptămânalul timișorean – a dovedit încă o dată *“că nici azi la sfârșitul veacului numit al luminilor, în care trăim, că nici douăzeci și opt de ani de stăpânire ungurească, nici cei ce pârâsc, nici cei ce zic că-i vinovat, nici cei ce osândesc pe pârâțul nu cunosc sau nu vreau să cunoască poporul român și să știe de dorințele și de durerile sale”*¹¹. Ziarul remarcă faptul că într-o altă țară liberă și constituțională *“nici un procuror de stat nu ar fi avut temei de incriminare a unor astfel de articole de ziar care nu erau împotriva legilor țării, ci constituiau doar “un răsunet curat și pe față al plângerilor poporului, un strigăt de dureri de suferință eșit din pieptul milioanelor de Români”*¹².

În ciuda strădaniilor procurorului de a nega caracterul politic al procesului prin afirmații de felul că Valeriu Braniște *“nu exprimă dorințele și aspirațiunile națiunii române”* și că ceea ce face *“face pe responsabilitatea sa proprie, el nefiind identic cu românii”*, în ciuda obstrucționării de către judecătorul Mály

István a apărării prin întreruperea repetată a pledoariei avocatului Ștefanovici, caracterul politici al procesului a fost răspicit subliniat de acesta prin cuvintele *“toată acuza este numai politică și procesul întreg s-a făcut numai din motive și cu tendințe politice”*. Mai mult, avocatul își exprimă dezacordul privitor la acuzația de atacare a ideii de stat arătând că *“ideea de stat unitar național maghiar este curată utopie. Stat național maghiar n-a fost, nu există și nu va fi nicicând...”*¹³.

În timpul procesului, redactorul Valeriu Braniște a avut o ținută demnă și o comportare remarcabilă dovedind atașament adevărat față de cauza românească. Chiar de la începutul procesului a vorbit în limba română dezvăluindu-și pregătirea ca profesor de limba și literatura maghiară¹⁴.

Discursul de apărare rostit de Valeriu Braniște la proces s-a constituit într-un adevărat rechizitoriu la adresa politicii de state ungare. Arătând că el reprezintă ziarul *“Dreptatea”* care promovează politica Partidului Național Român, unicul partid al românilor din monarhie, că respectă programul național stabilit în 1881 și își desfășoară activitatea pe baza acestui program în spirit adevărat constituțional, în continuare V. Braniște arată că deviza activității sale este: *“solidaritatea națională dar că nu a lucrat pentru dezbinare, ci a militat pentru înțelegere între popoarele care trăiau în cuprinsul monarhiei, dar o “înțelegerea bazată pe dreptate și încredere reciprocă”*. Referitor la rechizitoriul procurorului, V. Braniște constată cu tristețe că acesta neavând argumente viabile pentru a combate articolele din ziar înscrinate folosea calomnia și insulta: *“Ni-a insultat episcopiiile și episcopii, ni-a calomniat constisitoarele, ni-a batjocorit limba și legea, a defăimat învățătorii și preoții noștri, a dejosit (înjosit – n.n.) poporul nostru, a vorbit cu dispreț și în ton plin de ură despre întemnițării cauzei noastre naționale, ni-a defăimat inteligența și cultura națională și ni-a insultat eroii naționali, tradițiunile noastre naționale...”*¹⁵. Fiind acuzat de procuror că a glorificat niște “criminali”, Valeriu Braniște demonstrează faptul că memorandiștii, chiar dacă au fost judecați și condamnați prin sentința nedreaptă de la Cluj, ei nu sunt “criminali”, *“ci sunt mandatarii legali ai poporului român și prin urmare eu nu am glorificat făcători de rele, ci conducători, cari în zilele grele și-au îndeplinit mandatul primit de la popor”*¹⁶. Valeriu Braniște aduce argumente în apărarea sa inclusiv prin evidențierea unor încălcări a legilor constituționale ale dublei monarhii de către guvernul ungar care prin ordinele ministeriale emise permitea ingerințe ale statului în afacerile bisericești și culturale naționale ale românilor. În acest sens, publicistul bănățean semnalează faptul că nu există nici o școală de stat în limba română, slovacă sau sârbă, ci toate în limba maghiară. Și mai mult, aceste școli de stat *“sunt cele mai veritabile mașini de maghiarizare, Se înființează astfel de școală în regiuni curat românești, cu limba propunere curat maghiară”*¹⁷. Toate acestea constituie piedici reale în calea dezvoltării culturale, economice și politice a națiunii române.

Procesul a avut un viu ecou în Banat și Transilvania, în Ungaria și chiar peste hotare, fapt dovedit de numeroasele scrisori de solidaritate și admirație pentru redactorul condamnat. Vioara Magdu scria că Braniște a demonstrat *“cum trebuie să-și iubească fiecare român națiunea sa”* și-i dedică o poezie, iar Elie Dăianu apreciază din Budapesta că Braniște este *“jertfa Dreptății”*. Preoții și profesorii de la Liceul greco-catolic din Blaj (38 semnături) îl asigură de solidaritatea, admirația și iubirea lor, 15 aderenți din Caransebeș îi transmit stima și simpatia, iar Petru Cornean, avocat în Oravița îl asigură de tot atașamentul știind că în activitatea sa politică n-a fost *“nicicând condus de interesele materiale, ci numai de binele comun al națiunii noastre”*. Femeile din Lugoj îi apreciază demnitatea cu care luptat pentru națiune, iar elevii din Brașov cărora Braniște le fusese diriginte îi adresează încurajarea *“Mergi pe calea apucată și fii sigur că fiii tăi nu voi șovăi a-ți urma”*¹⁸. Relevantă pentru politica statului maghiar față de naționalități ni se pare reacția autorităților exprimată prin intermediul ziarului guvernamental din localitate *“Délmagyarországi Közlöny”* care aducând la cunoștința cititorilor verdictul juriului scria: *“Acest verdict are mare însemnătate, atât de mare, încât trebuie să-l audă toate naționalitățile din țară și trebuie să-l citească și neamurile lor din afara patriei”*¹⁹.

Valeriu Braniște a mai rămas până în martie 1895 ca editor și redactor responsabil al Dreptății, apoi își execută pedeapsa la închisoarea Vác până în iunie 1896, când este pus în libertate pe baza unei grațieri acordate cu prilejul sărbătorii “mileniului” ungar.

“Dreptatea” din 15/27 martie 1895 publică un articol de adio al lui V. Braniște intitulat *La despărțire* în care autorul evidențiază faptul că durata condamnării sale este mai lungă decât activitatea sa politică, ceea ce îl face să ajungă la concluzia că nu faptele sale l-au dus la condamnare *“ci faptul că în sufletul meu trăiește memoria eroilor noștri naționali, că aceasta mă încălzește, avântă și mă împinge la lucrare, ca să devin vrednic de ei, și mă învață să sacrific totul pentru poporul lipsit și răpit de drepturi – este vina mea, este păcatul întregii noastre generațiuni și este cauza prigonirii și schingiuirii întregului nostru popor, căci nu numai noi vreo câțiva, ci în întreaga generațiune, în întreg poporul este vie memoria eroilor noștri naționali, care susține nealterat focul sfânt al conștiinței naționale”*.

*Adversarul lucrează cu mituri, terorizări și violente, cu baionete și temnițe, iar noi avem o singură armă și aceasta este: unitatea și curătenia principiilor noastre”*²⁰.

Dărzenia și hotărârea nu-l părăsesc pe V. Braniște în închisoarea de la Vác (martie 1895-iunie 1896). În aprilie 1895 redactează un protest directoratului închisorii care nu-i aprobase expedierea unei scrisori către mama sa pentru că era redactată în limba română și pretinde cu fermitate aprobarea corespondenței cu familia în limba română, drept pe care până la urmă îl obține²¹.

Vizitat în închisoare de fratele său și neavând permisiunea de a vorbi decât în limba maghiară în prezența gardianului, deținutul solicită un gardian cunosător al limbii germane motivând că fratele său nu vorbește limba maghiară, cererea fiindu-i refuzată²².

Sosirea în Timișoara, după eliberarea din închisoare a prilejuit o nouă manifestație de simpatie pentru tânărul redactor descrisă astfel de "Foaia de duminică":

*"Românii adunați în număr considerabil, domnii și doamne, bătrâni și tineri cu abstenențe de la lorice ostenațiune au făcut frumoasă întâmpinarea d-lui Braniște la gară, salutându-l cu bucuria revederii și cu repețite strigări «să trăiască» ce răsunau pe peronul curții de gară și grăbind fiecare strânge mâna celui așteptat"*²³.

O primire la fel de călduroasă a fost organizată și la Brașov de către delegația doamnelor române care iau oferit un frumos cadou și o coroană de flori cu tricolorul românesc. Cuvintele de mulțumire rostite de Valeriu Braniște răsunau ca un veritabil angajament pe drumul luptei naționale: *"îl primesc (darul – n.n.) ca un stimul pentru viitor, nu numai pentru mine personal ci pentru întreaga generațiune care intră astăzi în prima linie de foc"*²⁴.

NOTE

¹Dreptatea an. I, nr. 275, din 18/30 dec. 1894, p. 1

²Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întâmplări*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 11, ediție îngrijită de Valerio Căliman și Șerban Polverejan

³Foaia de duminică, an I, 1894, nr. 44, p. 1

⁴Idem, nr. 50, p. 1

⁵Dreptatea, an I, nr. 274 din 18/30 dec. 1894, p. 1

⁶Idem, nr. 275 din 18/30 dec. 1894, p. 1

⁷Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare (însemnări și note contimporane)*, ediție îngrijită de Alexandru Porțeanu, Editura Minerva, București, 1972, p. 260-261

⁸Dreptatea, an I, nr. 275 din 18/30 dec. 1894, p. 1 și nr. 276 din 20 dec. 1894/1 ian. 1895, p. 2

⁹Dreptatea, an I, nr. 275 din 18/30 dec. 1894, p. 3-5

¹⁰Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întâmplări*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 11 și urm.

¹¹Foaia de duminică I, 1894, nr. 52, p. 1

¹²Ibidem

¹³Dreptatea, an I, nr. 277 din 21 dec. 1894/1 ian. 1895, p. 7

¹⁴Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare...* pag. 263-264

¹⁵Foaia de duminică, I, nr. 53, p. 1-4

¹⁶Ibidem

¹⁷Ibidem

¹⁸Valeriu Braniște, *Correspondență 1879-1895*, vol. I, ediție îngrijită de Valeria Căliman și Gheorghe Iancu, Editura Dacia, Cluj Napoca, p. 238-257

¹⁹Dreptatea, I, din 20 dec. 1894/1 ian. 1895 p. 2

²⁰Valeriu Braniște, *De la Blaj la Alba Iulia*, Timișoara, 1980, p. 70-72 ediție îngrijită de Valeria Căliman și Maria Elena Simionescu

²¹Valeriu Braniște, *Correspondență...*, p. 273

²²*Foaia de duminică*, II, nr. 10 din 16/28 aprilie 1895, p. 4

²³*Idem*, nr. 22 din 2/14 iunie 1896, p. 1

²⁴*Idem*, nr. 24 din 15/17 iunie 1896, p. 2

LE PROCÈS INTENTÉ À VALERIU BRANIȘTE PAR LES AUTORITÉS HONGROISES, LE MOIS DE DÉCEMBRE 1894

Résumé

L'auteur présente le déroulement du procès de presse que les autorités hongroises ont intenté à Valeriu Braniște, hader marquant du mouvement national roumain du Banat et de la Transylvanie, tout comme les échos de ce procès en Transylvanie, Banat et Hongrie.

URBANIZAREA ÎN BANATUL ISTORIC LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Ioan Munteanu

Fenomenul urbanizării este strâns legat de condițiile fizico-geografice și de evoluția generală a societății spre formele de organizare modernă. Orașele din Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea au la temelia lor așezările mai vechi, medievale, centrele politico – militare și religioase sau simple târguri aflate la încrucișări de drumuri comerciale, în poziții avantajoase sub raport economic. Dezvoltarea lor s-a produs treptat, în contextul unei permanente confruntări între puterea centrală și nobilimea locală, posesoare de întinse domenii feudale. Evoluția acestor așezări spre statutul de oraș s-a făcut lent, la intervale de multe decenii de la prima lor atestare documentară. Timișoara este atestată documentar în anul 1266¹, dar numai în 1342 primește statutul de *civitas*. Lugojul este menționat prima dată în registrul de dijme papale din anul 1333 și devine *civitas*² în 1371, iar în 1542 este menționat ca “oraș al reginei” (*civitas nostrae reginae Lugos*)³. Puterea regală, interesată de creșterea veniturilor statului prin comerț și sporirea producției de mărfuri, a căutat să încurajeze progresul centrelor urbane prin acordarea de privilegii și a statutului de “orașe libere regești”⁴.

Viata urbană din Banatul istoric⁵ își urmează cursul și în timpul stăpânirii otomane⁶. O relatare interesantă despre unele așezări din Pașalâcul Timișoarei la mijlocul secolului al XVII-lea ne-a lăsat călătorul turc Evliya Celebi: Cetatea Timișoarei, cu ziduri care puteau fi înconjurate la pas în timp de o oră, era apărat de 200 tunuri și 10.000 ostași. În interiorul fortificațiilor se află orașul, care concentra 1500 case cu etaj și fără etaj, zece lăcașuri de cult, 400 dughene, un bazar luxos, șapte școli, trei hanuri, patru băi frumoase; străzile erau pavate cu scânduri. Orașul era străbătut de râul Bega, a cărei apă era filtrată și utilizată de populație, întrucât nu existau cișmele. În exteriorul cetății se aflau mahalalele compuse din 1200 case, înconjurate de curți și grădini. Lipova era un oraș bogat și frumos, alcătuit din case spațioase, cu etaj și fără etaj: avea 7 școli, 200 prăvălii, străzile fiind podite cu scânduri fixate de grinzi⁷.

Stăpânirea habsburgică instaurată în Banat din anii 1716 – 1718, aduce o

serie de modificări importante în evoluția procesului de urbanizare, sub raport cantitativ și calitativ. A sporit numărul localităților cu statut de oraș (Tabelul 1)⁸:

Localități urbane

Anul	1787	1793	1804	1839
Număr	21	23	30	59

Majoritatea acestor localități considerate orașe au primit dreptul de a organiza târguri anuale și săptămânale: au beneficiat de alte facilități economice, dar nu au depășit nivelul de târguri, de așezări rurale mai dezvoltate. Populația lor se ocupa în primul rând cu agricultura. Conscripția din anul 1804 consemnează în cele 30 de localități cu statut urban doar 2283 bărbați (0,9 % din populația masculină) care nu erau ocupați în agricultură⁹. Cu câteva excepții, aceste așezări nominalizate ca orașe își datorau statutul unor funcții administrative, militare, bisericești, pe care le aveau. Procesul de separare a orașului de funcția agricolă a fost limitat până la mijlocul secolului al XIX-lea. Doar câteva centre au înregistrat o evoluție urbană în sens modern.

După reîncorporarea Banatului istoric în administrația Ungariei (decembrie 1860), cea mai mare parte a localităților considerate orașe în anul 1839 revin la statutul de comune rurale. Își păstrează funcția de oraș doar opt centre importante: Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Vârșeț, Becicherecul Mare, Kikinda Mare, Pancevo, Biserica Albă¹⁰. Dezvoltarea lor până la primul război mondial a fost însemnată, atât sub raport demografic, cât și economic, cultural și urbanistic.

A contribuit substanțial la acest progres important poziția lor geografică în spațiul bănățean. Orientarea evidentă a politicii externe habsburgice spre zona balcanică în cursul secolului al XIX-lea¹¹, alături de abundența resurselor de materii prime, tradiția și experiența existentă în valorificarea acestora au sporit rolul geo-politic al Banatului, și implicit, a stimulat interesul pentru dezvoltarea sa economică, socială și spirituală. Construirea întinsei rețele de căi ferate în Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea¹², modernizarea drumurilor și încheierea lucrărilor la canalul navigabil pe Dunăre în sectorul Porților de Fier, au sporit importanța acestei provincii în comerțul Austro-Ungariei cu Orientul. Orașele menționate alcătuiau puncte nodale în culoarele de transport care direcționau mărfurile din Monarhie spre România și calea navigabilă a Dunării de Jos. Banatul este străbătut de trei axe principale de circulație modernă, cu mai multe ramificații, pe căi ferate și șosele în direcția Nord – Sud : a) Szeged – Kikinda Mare – Becicherecul Mare – Pancevo – Tisa – Dunăre ; b) Timișoara – Vârșeț – Biserica Albă – Baziaș – Dunăre; c) Timișoara – Lugoj – Caransebeș – Orșova – Dunăre¹³. Orașele bănățene ajung în preajma primului război mondial însemnate centre economice care concentră întreprinderi industriale, instituții bancare, instituții de cultură, mijloace de transport. Recensământul din anul

1910¹⁴ înregistrează 3384 întreprinderi și ateliere cu caracter industrial în Timișoara (cu 606 mai multe decât în anul 1900); 1332 în Lugoj, 1334 în Vârșeț, 994 în Pancevo, 751 în Biserica Albă, 435 în Caransebeș. O parte din aceste unități industriale erau întreprinderi mijlocii (10-20 lucrători), și mari (peste 20 lucrători): 135 în Timișoara, 35 în Lugoj, 23 în Vârșeț, 23 în Pancevo, 12 în Caransebeș, 7 în Biserica Albă¹⁵.

Evoluția economică ascendentă a centrelor urbane din Banatul istoric, evidențiată încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, s-a concentrat și în atragerea unui număr mereu în creștere de locuitori din zonele învecinate, sau mai îndepărtate. Orașele devin puternice nuclee de polarizare a forței de muncă în primul rând, ceea ce explică și dinamica lor demografică. Recensămintele efectuate de autoritățile maghiare la intervale de 10 ani, indică următoarea mișcare a populației urbane (Tabelul 2)¹⁶:

Dinamica populației urbane

Orașul	Anul					Creșterea 1869-1910	
	1869	1880	1890	1900	1910	Nr.	%
Timișoara	36844	37815	44849	55812	72555	35711	96,92
Lugoj	11654	11287	12489	15457	19818	8164	70,05
Caransebeș	3512	4764	5464	6116	7999	4487	127,76
Vârșeț	21095	22329	21859	24770	27370	6275	29,74
Becicherecul Mare	19666	19592	21934	22864	26006	6340	32,24
Kikinda Mare	18834	19845	22768	24419	26795	7961	42,27
Pancevo	16888	17127	17948	18152	20808	3920	23,21
Biserica Albă	8284	9845	9041	9695	10181	1897	22,90
Total urban	136777	142604	156352	177285	211532	74755	54,65

Datele statistice consemnate la recensăminte ne atesta o creștere demografică importantă în centrele urbane, creștere mai accentuată după anul 1890, consecință a progreselor rapide înregistrate în plan economic, cultural și edilitar. Din sporul de 74.755 persoane înregistrat în cele patru decenii, 74% (55.180 persoane) se produce după anul 1890. Există și un decalaj evident și în ritmul de creștere între anii 1890 – 1910. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea populația urbană bărbătească a sporit cu 20.933 persoane, iar în primul deceniu al secolului următor a crescut cu 34.247 persoane. A fost consecința influenței majore exercitate de factorii economici, administrativi, culturali, edilitari, asupra dinamicii demografice urbane. Dacă în anul 1869 populația celor opt orașe reprezenta 10,2 % din numărul total al locuitorilor Banatului istoric, în 1890 reprezintă 10,9 %, iar în anul 1910 ajunge la 13,4%¹⁷. Atragerea unui număr sporit de locuitori din satele învecinate sau migrați din alte zone ale Banatului, Transilvaniei și Ungariei, s-a accelerat pe măsură ce orașele și, în general, civilizația urbană creau noi posibilități de muncă și facilități socio-umane moderne.

Realizarea menționată este argumentată de faptul ca sporul real al populației celor opt orașe a fost net superior creșterii naturale a populației acestora. Exemplificăm cu datele statistice oficiale referitoare la perioada anilor 1900 – 1910, când creșterea demografică a fost mai însemnată (Tabelul 3)¹⁸:

Evoluția populației între anii 1900 – 1910

Orașul	Nr. persoane în anii 1901-1910		Spor natural	Spor real între anii 1900 -1910
	Născute vii	Decedate		
Timișoara	16718	16022	696	16743
Lugoj	4548	4372	176	4361
Caransebeș	1721	1691	30	1883
Vârșeț	8443	7295	1148	2600
Becicherecul Mare	8845	8275	570	3142
Kikinda Mare	9685	8000	1685	2376
Pancevo	5805	5653	152	2656
Biserica Albă	2211	2656	-445	486
Total	57.976	53.964	4.012	34.247

La o populație orășenească de aproximativ 200.000 de persoane în primul deceniu al secolului al XX-lea, media anuală a nașcuților vii a fost de 5797,6 persoane, ceea ce echivalează cu o rată anuală de aproximativ 28 nașcuți vii la 1000 locuitori. Datorită ponderii ridicate a deceselor, de aproximativ 26 de decedați anual la 1000 locuitori, rata anuală a sporului natural a fost foarte redusă, de numai 0,2 la o sută de locuitori. Rata ridicată a deceselor s-a datorat condițiilor de ocrotire medicală restrânse, insuficienței instituțiilor de tratament și mai cu seama mortalității în rândul copiilor până la vârsta de 7 (șapte) ani. La Timișoara, din media anuală a perioadei 1901 –1910 de 1602 decese, 1015 (63,4%) au fost copii cu vârsta până la 7 ani. La Caransebeș, pentru aceeași perioadă de timp, decesele copiilor în vârstă de până la 7 ani, au reprezentat 69,2 % din media anuală a deceselor. În Lugoj au reprezentat 67,1%, iar la Biserica Albă 75,2%¹⁹. Dintr-o simplă comparație a datelor recensămintelor, rezultă că sporul real al populației urbane a Banatului istoric a fost de aproximativ 8 ori mai mare decât cel natural.

Creșterea demografică reală din orașele bănățene s-a realizat într-o perioadă de intensă dezvoltare industrială, comercială, financiară și de modernizare administrativă prin absorbția forței de muncă în diverse activități economice și sociale sau prin așezarea de funcționari și liberi profesioniști, împreună cu familiile acestora. Este sugestivă în această privință rapidă creștere a populației în orașul Timișoara. Aici sporul demografic din anii 1900 – 1910 a fost de 29,9%, fiind superior celui înregistrat în alte mari orașe ale Ungariei:

Budapesta (20,2%), Szeged (14,9%), Pozsony (18,8%) etc.

Creșterea sensibilă a populației urbane la începutul secolului al XX-lea a fost însoțită de o pronunțată diversificare a ocupațiilor și o majoră orientare spre profesii și activități impuse de evoluția modernă a centrelor orășenești. Potrivit recensământului din anul 1910, structura populației urbane active, fără persoanele întreținute de acestea era următoarea (Tabelul 4)²⁰:

Număr persoane active în anul 1910:

Orașul		Ocupate în :							
		Total active	Agri-cultură	Indus-trie	Credit comerț	Trans-port	Servi-cii publi-ce	Servi-tori	Alte activi-tăți
Timișoara	Nr	38171	1294	14991	3413	2272	2848	2954	10399
	%		3,39	39,27	8,94	5,95	7,46	7,74	27,25
Lugoj	Nr	9930	1208	3671	913	385	863	948	1942
	%		12,16	36,97	9,19	3,88	8,69	9,55	19,56
Caransebeș	Nr	3992	879	1323	227	226	310	271	756
	%		22,08	33,97	5,69	5,66	7,77	6,79	18,04
Vârșeț	Nr	12742	5021	3411	938	374	562	668	1768
	%		39,41	26,77	7,36	2,94	4,41	5,20	13,91
Becicherecul Mare	Nr	12090	2294	3595	1143	560	948	952	2598
	%		18,97	29,74	9,45	4,63	7,84	7,85	21,52
Kikinda Mare	Nr	11330	4630	3098	702	270	555	585	1490
	%		40,86	27,34	6,20	2,38	4,90	5,16	13,16
Pancevo	Nr	9935	1889	3006	1040	420	606	604	2370
	%		19,01	30,26	10,47	4,23	6,10	6,10	23,83
Biserica Albă	Nr	6371	1240	1756	468	96	356	366	2086
	%		19,46	27,56	7,55	1,51	5,63	5,74	32,55
Total urban	Nr	104561	18455	34851	8844	4603	7051	7348	23409
	%		17,65	33,34	8,46	4,40	6,74	7,02	22,39

În unele orașe bănățene (Vârșeț, Kikinda Mare) ocupațiile agricole dețin încă un loc important în activitatea locuitorilor până la primul război mondial, dar și în cazul lor, sectoarele industriale și de servicii publice se aflau în dezvoltare, concentrând aproape o treime din totalul persoanelor active.

Definitorie pentru sensul modern al procesului urbanizării este creșterea însemnată a populației active din sectoarele economice principale: industria, comerțul și creditul, transporturile și din serviciile publice, învățământ, cultură, profesii libere. În cele opt centre urbane aceste sectoare economice concentrează 46,20% din populația activă. În Timișoara, ocupațiile agricole sunt aproape pe cale de dispariție, în timp ce industria, băncile, comerțul, administrația, transporturile, învățământul, cultura însumează peste 70% din totalul persoanelor active. În Lugoj, Caransebeș, Pancevo și Becicherecul Mare, concentrează mai mult de jumătate din populația ocupată. Este important faptul că în acești ani de la începutul secolului al XX-lea se conturează în principalele orașe din Banatul istoric câteva sectoare industriale prioritare, care vor absorbi principala forță de muncă și vor asigura dezvoltarea însemnată din perioada interbelică. Între anii 1900 și 1910 la Timișoara forța de muncă angajată în industria textilă a crescut cu 318,4%, în industria constructoare de mașini cu 89,5%, în industria confecțiilor cu 70,8%, în industria materialelor de construcții cu 88,5%, etc. La Pancevo, în aceeași perioadă, numărul angajaților în industria textilă a sporit cu 80,6%, iar în industria ceramica și a materialelor de construcții cu 45,7 %²¹.

Procesul modern de urbanizare în centrele orașenești din Banatul istoric este atestat și de evoluția ascendentă a serviciilor publice și profesiunilor libere care implicau, în general, o pregătire profesională superioară. Argumentăm cu situația existentă în orașele Timișoara, Vârșeț și Pancevo (Tabelul 5)²²:

Evoluția activităților profesionale între anii 1890 – 1910

Categorii profesionale	Timișoara		Vârșeț		Pancevo	
	1890	1910	1890	1910	1890	1910
Funcționari sup. de stat	98	217	8	16	18	30
“ de comitat	66	52	3	7	7	5
Avocați	59	88	15	28	17	17
Judecători și procurori	20	56	5	6	11	28
Ajutori, candidați avocați	22	61	7	9	3	13
Preoți	21	21	8	11	8	9
Profesori de gimnaziu, liceu	37	49	8	14	13	16
Medici	29	53	8	13	9	15
Farmacisti	12	14	3	3	11	9
Medici veterinari	5	4	2	4	3	4
Învățători	28	54	27	24	29	18
Învățătoare	4	44	-	16	8	25
Educatoare	4	18	-	6	2	9
Redactori, jurnaliști	13	22	-	2	-	1

Creșterea numerică la aceste profesii intelectuale nu a fost spectaculoasă, dar evidențiază în mod clar prefacerile calitative din cadrul

civilizației urbane până la primul război mondial. Progresul este mai evident în domeniul instituției de învățământ, al aparatului administrativ și judiciar aflat în subordinea autorităților maghiare. În numai două decenii, numărul funcționarilor de stat a sporit în cele trei orașe cu 212%, al judecătorilor și procurorilor cu 250%, al profesorilor de gimnaziu și liceu cu 136%, al învățătorilor și învățătoarelor cu 189%, etc. Progresul pe care îl constatăm în aceste domenii s-a datorat modernizării structurilor administrative comitatense, municipale și orășenești, extinderii instituției școlare. Pe lângă aparatul administrativ și judiciar, amplificat și diversificat, centrele urbane bănățene concentrează o serie de instituții școlare sau de cultură care accentuează funcția lor de focare importante ale civilizației moderne. Exemplificăm din nou cu realitatea existentă în cele trei orașe principale ale Banatului istoric (Tabelul 6)²³:

Număr de instituții școlare în anul 1907 - 1908

Categoria instituției	Timișoara	Vârșeț	Pancevo
Grădinițe normale, regulate	8	4	6
Școli elementare (regulate) zilnice	21	5	8
Școli (cursuri) de repetiție	9	3	1
Școli de ucenici (profesionale)	3	2	2
Școli civile superioare - băieți	1	-	1
Școli civile superioare – fete	4	1	2
Școli pedagogice pentru educatoare	1	-	-
Școli pedagogice pentru învățătoare	1	-	-
Școli pedagogice pentru învățători	1	-	-
Total instituții școlare	49	15	20

În anul școlar 1907/1908 la care se referă statistica oficială, instituțiile școlare erau frecventate de 8709 elevi în Timișoara, 4085 în Vârșeț, 3163 elevi în Pancevo. Rezultă că 12 – 15 % din populația orașelor respective era cuprinsă în procesul de instruire. Instituții școlare importante au funcționat până la primul război mondial și în celelalte centre orășenești bănățene. În Lugoj²⁴ au activat la începutul secolului al XX-lea șase școli elementare, șase școli secundare (Gimnaziul de stat maghiar, preparandia confesională greco – catolică de fete și altele), și o școală superioară întemeiată în anul 1914 (Teologia greco – catolică). Interesul pentru întemeierea de instituții școlare s-a concretizat în extinderea științei de carte în păturile de jos ale populației bănățene și în ridicarea treptată a nivelului de cultură a majorității locuitorilor din Banatul

istoric. Constatăm o sporire, atât numerică cât și procentuală, a știutorilor de carte, a locuitorilor cu pregătire medie și superioară. Recensământul din anul 1910 ne atestă următoarea situație, consemnată în tabelul 7²⁵:

Știutori de carte în anul 1910:

	Timișoara	Lugoj	Caransebeș	Vârșeț	Becicherecul M.	Kikinda M.	Pancevo	Biserica Albă
Nr	52.795	13.595	5151	18.526	16.125	14.616	13.719	8651
%	80,9	68,6	64,4	76,8	62	54,5	74,3	75,1

Într-un singur deceniu (anii 1900 – 1910), ponderea locuitorilor urbani care știau să scrie și să citească a crescut cu 3,7 % în Timișoara, în anul 1910, procentul populației de peste șase ani, știutoare de carte, era superior celui din alte mari orașe din Ungaria: Szeged (79,3 %), Poszony (80,3 %), etc. și apropiat de nivelul existent la Debrețin (84,1 %), sau Budapesta (92,5 %). S-a aflat în creștere și numărul de persoane cu pregătire medie. În anul 1910 erau înregistrate la Timișoara cu pregătire de opt clase de liceu 3298 persoane (4,6% din populația orașului), la Pancevo 506 persoane, iar la Vârșeț 489 persoane²⁶. Numeroasele organe de presă care au fost editate, asociațiile culturale și științifice care au activat, bogata viață spirituală existentă în orașele bănățene au fost consecința firească a pregătirii locuitorilor de a-și ridica nivelul de instruire și de cunoaștere²⁷.

Progresele incontestabile din domeniile administrației, a structurilor judiciare și a instituțiilor școlare au fost marcate de acutizarea discrepanțelor etnice impuse de autoritățile statului ungar. Politica oficială a autorităților maghiare în domeniul administrației, justiției, instrucțiunii, și implicit, a evoluției demografice urbane, a urmărit să consolideze poziția elementului etnic maghiar, să îi asigure posibilități facile de penetrare în toate activitățile comunităților orășenești²⁸. Argumentăm această realitate cu informațiile documentare oficiale maghiare. La Timișoara, din cele 49 instituții școlare aflate în activitate în anul 1907/1908, 44 erau cu limba de predare maghiară, 3 în limba română (școli elementare), 2 în limba sârbă (școli elementare). Din cele 95 cadre didactice încadrate la cele 21 școli elementare din Timișoara în anul 1907/1908, 77 aveau ca limbă maternă maghiara, 11 germană, 5 sârba, și numai 2 aveau ca de limbă maternă româna – deși în acest oraș trăiau atunci peste 7.500 locuitori români²⁹. Din cei 49 profesori de liceu și gimnaziu care funcționau la Timișoara în anul 1910, 47 aveau ca limbă maternă maghiara, 1 germană și 1 o altă limbă maternă. Nici un singur profesor de liceu și gimnaziu

în Timișoara nu avea limba maternă română. Situații aproape similare aflăm și în alte orașe bănățene³⁰. În Pancevo, din cei 16 profesori încadrați în anul 1910 erau de limba maghiară 13 profesori; unul era german, unul sârb și unul avea limba maternă română. Din cei 54 învățători care funcționau la Timișoara în anul 1910, 44 erau maghiari, 2 erau germani, 5 români și 3 sârbi³¹.

La fel de grave erau disparitățile de ordin național și în alte domenii de activitate, dirijate în sprijinul politicii de stat maghiar. Potrivit recensământului maghiar din anul 1910, din cei 217 funcționari superiori de stat care funcționau în Timișoara, 191 (88 %) aveau ca limbă maternă maghiară, 14 germana și 7 română (3,2 %). Din cei 56 judecători și procurori aflați atunci în activitate la Timișoara, 52 aveau ca limbă maternă maghiară (92,9%), 1 germana, 2 română. Dintre cei 53 medici timișoreni – 42 aveau limba maternă maghiară (79,2%), 5 germană, 3 română, etc.³². La Vârșet în anul 1910, cei 16 funcționari superiori de stat și-au declarat ca limbă maternă: 11 maghiară, 4 germana, 1 sârba. În același oraș, cei 6 judecători și procurori erau de limbă maternă maghiară, iar din cei 13 medici și-au declarat ca limbă maternă: 6 maghiară, 5 germana, 1 română, 1 sârba³³. Situații similare au existat și în celelalte orașe bănățene, cu excepția orașului Caransebeș și parțial a Lugojului, unde populația și intelectualitatea românească avea o pondere mai ridicată.

Preocuparea oficială de a spori ponderea elementului etnic maghiar în orașe este evidentă încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și s-a accentuat după anul 1900 până la primul război mondial. Aceasta s-a realizat, progresiv, prin maghiarizarea aparatului administrativ, a instituțiilor de învățământ și a diverselor servicii publice orășenești, prin facilități acordate la ocuparea locurilor de muncă persoanelor care declarau ca limbă maternă maghiară. Potrivit datelor înscrise în recensămintele anilor 1900 și 1910, situația din orașele Timișoara, Vârșet și Pancevo, era următoarea (Tabelul 8)³⁴:

Dinamica populației după limba maternă:

Orașul	Română		Germană		Maghiară		Sârbă		Altele	
	%		%		%		%		%	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Timișoara	10,6	10,4	50,0	43,6		39,4	4,6	4,8	2,0	1,8
Vârșet	3,0	3,3	53,1	49,6	10,5	14,2	32,2	31,4	1,2	1,5
Pancevo	2,0	3,7	39,0	35,9	15,4	16,2	41,8	41,9	1,8	2,3

Este evidentă creșterea procentuală a locuitorilor declarați de limbă maghiară în comparație cu cei de limba maternă română sau sârbă, în timp ce ponderea populației de limba maternă germană înregistrează o scădere sensibilă. Recensământul din anul 1910 ne indică următoarea structură a populației, în funcție de limba maternă declarată (Tabelul 9)³⁵:

Populația urbană după limba maternă în anul 1910

	Română		Germană		Maghiară		Sârbă		Altele	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Timișoara	7566	10,4	31644	43,6	28552	39,4	3482	4,8	1311	
Lugoj	6227	31,4	6151	31,0	6875	34,7	221	1,1	344	1,8
Caransebeș	3916	49,0	2419	30,2	1413	17,7	67	0,8	184	2,3
Vârșeț	879	3,3	13556	49,6	3890	14,2	8602	31,4	443	1,5
Becicherecul M.	339	1,3	6811	26,2	9148	35,1	8934	34,3	774	3,1
Kikinda M.	439	16	5855	21,9	5968	22,3	14148	52,8	385	1,4
Pancevo	769	3,7	7467	35,9	3364	16,2	8714	41,9	494	2,3
Biserica Albă	1806	15,7	6062	52,6	1213	10,5	1994	17,3	449	3,9
Total urban	21941	10,4	79965	37,8	60423	28,5	46162	21,8	3041	1,5

Constatarea care se impune din analiza datelor consemnate în recensământul anului 1910 atestă preponderența elementului de limbă maternă germană în structura populației urbane, urmat de elementul de limbă maternă maghiară. A fost consecința unei îndelungate politici oficiale de avantajare economică, administrativă, socială și culturală a locuitorilor de origine etnică germană și maghiară așezați în străvechea provincie românească a Banatului. În Timișoara, spre exemplu, din cele 16743 persoane cu care a crescut populația orașului între anii 1900 – 1910³⁶, 9146 persoane (54,6%) s-au declarat de limbă maternă maghiară. Cu certitudine, datele consemnate de recensământul maghiar au un important grad de relativitate și nu reflectă corect structura etnică a populației, fie urbană sau rurală. Folosind ca indicator limba maternă declarată, recenzorii au putut cu ușurință modifica statistic reala structură etnică a populației bănățene. Componenta populației din punct de vedere al limbii materne declarate de cei chestionați, nu este identică cu structura sa națională. *După conceptul celor de la putere*, atenționau în anul 1901 redactorii gazetei “Drapelul” din Lugoj, limba maternă este cea limbă care o vorbești mai bine sau pe care o declarau locuitorii

de frică să nu își periclitaze pita de toate zilele³⁷. Slujbașii mărunți sau mai înalți, pătrunși în structurile administrației, justiției, ordinii sau serviciilor publice, au fost constrânși să recurgă la aceasta soluție, după cum și unii au acceptat maghiarizarea numelor de familie pentru a-și menține slujbele aducătoare de venituri sau pozițiile câștigate în diferite activități. Au acceptat această situație unii slujbași români și sârbi, dar mai ales o parte destul de importantă a locuitorilor evrei și, parțial, din rândul șvabilor bănățeni. Adevărul privind această realitate ni-l oferă chiar recensămintele maghiare efectuate până la primul război mondial. Urmărind, spre exemplu, datele inserate la capitolul privind structura populației în funcție de limba maternă și apartenența confesională, aflăm că la Timișoara, din 28.552 locuitori declarați în anul 1910 de limbă maternă maghiară, 4396 locuitori (15,40%) erau de religie izraelită, 451 de religie ortodoxă (1,6%), iar 208 de confesiune greco – catolică (0,73 %) ³⁸. La Pancevo, din cei 3364 locuitori declarați de limbă maternă maghiară, 416 și-au menționat religia izraelită (12,37 %), 841 locuitori și-au confirmat confesiunea greco-catolică (25,0%) ³⁹. În mod sigur, covârșitoarea parte a locuitorilor care și-au declarat oficial în anul 1910 confesiunea ortodoxă, greco – catolică sau izraelită, nu erau de origine etnică maghiară și nu aparțineau real naționalității maghiare. Procentual, deci, ponderea reală a populației maghiare în orașele bănățene a fost sensibil mai redusă.

Schimbări semnificative în procesul urbanizării de la începutul secolului al XX-lea s-au înregistrat în plan edilitar, atât cantitativ, dar mai ales calitativ. Dezvoltarea însemnată din sectoarele economice a determinat consolidarea unei categorii orășenești cu posibilități materiale prospere, alcătuită din comercianți, patronii întreprinderilor mici și mijlocii, funcționarii superiori din administrația de stat, acționarii la instituțiile bancare, etc. Câștigurile realizate le-au îngăduit construirea de case particulare sau de apartamente moderne, în edificii ce dau acum contur unor străzi noi, unor cvartale de clădiri realizate în arhitectura tipică stilului european al “anilor 1900”. Fenomenul îl întâlnim, la proporții diferite, în toate orașele Banatului istoric. S-a derulat în două planuri diferite, dar care au convergens spre realizarea unei înfățișări noi a centrelor urbane. Pe de o parte, au acționat autoritățile de stat sau comitatense, conducătorii întreprinderilor industriale sau acționarii instituțiilor bancare, pe de altă parte, a sporit interesul particularilor pentru confort și condiții superioare de locuit. Din această convergență de preocupări și interese au rezultat până la primul război mondial un mare număr de edificii publice și case particulare moderne, construite din materiale durabile, care vor lua treptat locul locuințelor de tip vechi. Este semnificativă în aceasta privință evoluția construcțiilor între anii 1900 și 1910 în orașele Timișoara, Vârșeț și Pancevo (Tabelul 10)⁴⁰:

Nr. case existente în anii 1900 și 1910 în %:

Tipul de casă	Timișoara		Vârșeț		Pancevo	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Din piatră și cărămidă	47,4	62,6	30,3	43,2	36,2	35,4
Fundație piatră, pereți văiușă	10,2	15,1	38,1	31,8	8,6	15,9
Din pământ sau văiușă	38,8	20,7	31,5	25,0	55,0	48,3
Din lemn sau alte materiale	3,6	1,6	0,1	0,0	0,2	0,4
Acoperiș cu țiglă	50,3	80,0	82,9	91,7	93,2	96,5
“ șindrilă	35,6	13,4	14,8	7,6	0,2	0,8
“ paie sau trestie	14,1	6,6	2,3	0,7	6,6	3,2

Casele construite din piatră și cărămidă sau pe fundație de piatră sporesc simțitor în detrimentul celor cu pereții din lemn, pământ sau văiușă. Progresul este și mai evident în privința materialului utilizat la acoperirea caselor. Acoperișul din șindrilă, trestie sau paie din cauza cărorora s-au produs dese incendii devastatoare, este pe cale de dispariție. O situație asemănătoare a existat în toate orașele bănățene în preajma primului război mondial (tabelul 11)⁴¹:

Număr case existente în anul 1910:

Orașul	Case construite din :				Acoperiș din :		
	Cărămidă	Piatră și văiușă	Pământ, văiușă	Lemn și altele	Țiglă	Șindrila	Trestie, paie
Timișoara	3916	941	1293	102	5005	836	411
Lugoj	1801	431	107	500	1880	891	68
Caransebeș	549	728	34	95	808	597	1
Vârșeț	2086	1539	1210	2	4436	369	32
Becicherec Mare	792	901	1980	15	1621	25	1042
Kikinda Mare	535	943	3025	364	3663	38	1166
Pancevo	1036	465	1413	13	2823	10	94
Biserica Albă	989	737	403	3	1729	403	-
Total	11.704	6.685	9.465	1.094	21.965	3.169	2.814

În cele opt orașe bănățene, din cele 27.948 case existente în anul 1910, erau construite din cărămidă 41,9% și acoperite cu țiglă 78,6%. Un nivel mai scăzut de schimbare în acest sens exista în orașele Kikinda Mare și

Becicherecul Mare, unde casele construite din pământ sau văiugă și acoperite cu trestie sau paie erau încă numeroase.

Dezvoltarea cea mai spectaculoasă până la primul război mondial, sub raport edilitar, a cunoscut-o municipiul Timișoara. Autoritățile municipale au ținut seama de noile cerințe urbanistice și au adoptat măsuri realiste de sistematizare. În anul 1892, Serviciul Tehnic a decis “defortificarea” orașului, prin demolarea vechilor fortificații din secolul al XVIII-lea, care deveniseră cea mai importantă barieră în calea extinderii zonei centrale de locuințe⁴². În anul 1895, arhitectul Ludovic Ybl alcătuiește primul plan de sistematizare, care avea cartierul Cetate drept nucleu al orașului⁴³. Prin demolarea fortificațiilor s-a câștigat un spațiu construibil de 1.380.460 mp, la care s-a adăugat “Glacisul”, zona largă de 949 m din exteriorul zidurilor cetății, declarată zonă *non aedificandi*⁴⁴. S-a acționat pe mai multe planuri: a) umplerea spațiilor virane existente în interiorul teritoriului construit; b) extinderea zonei construibile în afara spațiului urban central; c) intensificarea construirii pe verticală prin edificii etajate; d) utilizarea materialelor de construcție (cărămidă, beton) care sporeau atât durabilitatea clădirilor cât și posibilitățile de exprimare arhitecturală⁴⁵. În urma adoptării acestor măsuri, construcția de edificii moderne în Timișoara va cunoaște o intensitate deosebită, mai cu seamă în cartierele Fabric, Iosefin și în Mehala. Între 1900 și 1910 se ridicau 117 clădiri noi în Fabric, 224 în Iosefin și 504 case noi în Mehala⁴⁶. Majoritatea locuințelor se aflau la parter, dar clădirile etajate sunt tot mai numeroase. În anul 1910 existau la Timișoara 1438 apartamente moderne la etajul I, 487 la etajul II și 29 la etajul III⁴⁷.

Concomitent cu sporirea suprafeței construite a crescut și preocuparea orașenilor pentru realizarea unor locuințe care să beneficieze de facilitățile confortului modern: dormitoare, baie, antreu, cămări, camere pentru servitori etc. Recensământul locuințelor efectuat în anul 1910 atestă următoarea situație în orașele Timișoara, Vârșeț și Pancevo (Tabelul 12)⁴⁸:

Structura locuințelor în anul 1910

Tipul de locuință	Timișoara	Vârșeț	Pancevo
Nr. total de apartamente	18073	7522	5611
Nr. total camere de locuit	30414	12420	9358
“ de bucătării	17517	6763	5256
“ băi	1241	76	104

“ cămări	11405	2971	2138
“ antreuri	3010	841	1881
“ dormitoare separate	181	46	35
“ camere pentru servitori	1463	237	257
“ camere la subsol și demisol	1135	-	-
“ la parter	24109	11896	9074
“ etaj I	3980	470	284
“ etaj II și III	1182	30	-
“ mediu persoane / cameră de locuit	2,39	2,20	2,22

Dacă în Timișoara revin, în medie, 2,4 persoane la o cameră de locuit, în Debrețin revin aproximativ 2,7 persoane, iar la Cluj 2,8 persoane⁴⁹.

Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor au marcat în orașele din Banatul istoric și alte schimbări importante, în sensul urbanizării moderne. La Lugoj din anul 1889 se derulează o însemnată activitate pentru pietruirea și asfaltarea străzilor, pentru construirea trotuarelor. S-au construit noul pod de fier peste Timiș, clădirea teatrului și cazarma pentru pompieri; în 1899 s-a construit uzina electrică, apoi se extind întreprinderile industriale și unitățile comerciale, etc.⁵⁰.

Prefaceri înnoitoare au avut loc mai cu seamă în Timișoara. Aici, inginerul Stan Vidrișhin a proiectat între anii 1904 – 1907 o modernă rețea de canalizare și alimentare cu apă, dată în exploatare în anul 1912⁵¹. Între 1890 și 1918 s-au construit peste canalul Bega, în vatra orașului, 2 poduri metalice (Podul Ștefan cel Mare – montat în 1891, podul Huniade – 1917) și 5 poduri din beton (Podul Traian – 1916-1918, Podul Mitropolit Șaguna – 1913, Podul Decebal – 1912, Podul Mihai Viteazul - 1909, Podul Dacilor – 1910)⁵².

La 13 ani de la introducerea în Paris a transportului în comun prin mijlocirea tramvaiului, la 3 noiembrie 1867 s-au pus bazele “Societății pe acțiuni” pentru construirea liniei de tramvai tras de cai, pentru transportul de persoane și mărfuri între cartierele Fabric – Cetate – Iosefin, până la Gara C.F.⁵³. Construirea liniei de transport a început în anul 1868, și s-a dat în exploatare în 8 iulie 1869. Tramvaiele cu cai au funcționat la Timișoara până în anul 1899,

când s-a introdus tramvaiul electric. Traseul tramvaiului electric s-a extins mereu în cursul anilor, de la 10,7 km în anul 1899, la 19,55 km în anul 1909 și 22,348 km în anul 1919. În același ritm s-a desfășurat și dotarea cu vagoane, remorci și unități de reparații⁵⁴.

Un interes special a fost acordat modernizării străzilor din Timișoara. Aici exista o situație specială, ca urmare a restricțiilor îndelungate de construcție între zona fortificată (Cetatea) și cartierele învecinate. Aceste cartiere erau legate de Cetate prin drumuri strâmte, întortocheate, foarte ocolitoare. În anul 1875 s-au lărgit parțial aceste drumuri, iar o altă îmbunătățire s-a făcut în anul 1891 prin demolarea porților cetății, pentru ca după 1892 să înceapă și demolarea zidurilor cetății. Autoritățile locale vor lua ample măsuri pentru ameliorarea legăturilor dintre cartiere, prin trasarea viitoarelor străzi și bulevarde, pavarea acestora, construirea de trotuare pe străzile intens circulate. Până în anul 1887 s-au efectuat pavaje, inclusiv în Cetate, cu piatra brută. Din anul 1887, autoritățile municipale încep pavarea cu asfalt – macadam, Keramit, cuburi și semicuburi de bazalt. În anul 1887 au început lucrările de pavare cu cuburi de bazalt pe str. Alba Iulia, apoi au continuat lucrările de pavare, experimental, cu semicuburi de bazalt pe străzile Mărășești, Eugen de Savoya, Mercy. Din anul 1895 a început pavarea cu asfalt – macadam, lucrare executată de “Societatea Ungară de Asfalt – S.A” cu o garanție de 25 ani. În anul 1902, contractul cu această societate a fost anulat din cauza pretențiilor financiare ridicate. Pavarea cu Keramit începută în Piața Unirii a eșuat datorită costurilor mari (15,6 coroane/mp)⁵⁵.

Construirea trotuarelor moderne se inaugurează la Timișoara în anul 1889, când a fost preluată de conducerea municipiului. Proprietarii imobilelor care beneficiau de construirea trotuarelor, erau obligați să achite orașului costul efectiv al execuției trotuarului până la lățimea de 2 m. Pe străzile intens circulate, trotuarele s-au efectuat din asfalt, iar pe străzile periferice s-a mai utilizat până în anul 1910 materialul provenit din demolarea fortificațiilor cetății (mortar de cărămidă, fragmente mici de cărămidă), material prelucrat prin cilindrare.

Până la începutul primului război mondial, orașul Timișoara a dobândit, practic, o înfățișare nouă și modernă prin construcțiile masive ale locuințelor particulare și ale edificiilor publice (Liceul C.D. Loga, Liceul Piariștilor, Liceul Pedagogic “E. Murgu”, Poșta centrală, Palatul CFR, Spitalul și azilul de copii, etc.)⁵⁶, prin pavarea străzilor și realizarea trotuarelor. Pentru a argumenta intensitatea acestei activități, consemnăm suprafața străzilor pavate, a trotuarelor executate și valoarea lucrărilor respective, efectuate între anii 1889 – 1912 la Timișoara (Tabelul 13)⁵⁷:

Străzi pavate și trotuare construite între anii 1889 – 1912

Felul lucrării	Străzi pavate		Trotuare			
	Supr. mp	Cost coroane	Nr. străzi	Lungime m	Supraf. mp	Costul coroane
Asfalt	38368	566123	160	36305	126305	1349248
Cuburi bazalt	175964	1838328	8	4120	6630	39780
Semicuburi	38759	276668	-	-	-	-
Piatra bruta	348312	165560	-	-	-	-
Material cilindrat	118455	402747	-	-	-	-
Keromit	4507	68936	-	-	-	-
Cărămidă	-	-	2	350	1050	2100
Total	724.356	4798357		40.775	133.688	1391128

Într-un interval de 23 de ani s-au construit în Timișoara 40,7 km de trotuare și aproximativ 15 km străzi pavate. Valoarea lucrărilor executive a depășit importanta sumă de 6,18 milioane coroane. Erau lucrări importante care ilustrează intensul proces de urbanizare modernă în municipiul Timișoara. Deși au cunoscut o amploare mai restrânsă, lucrările de urbanizare s-au desfășurat în toate orașele bănățene, impunându-le în civilizația provinciei ca însemnate centre economice, administrative, culturale și spirituale.

NOTE

¹ I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, p 41 ; *Timișoara. Pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, p 40.

² St. Pascu, în *Voivodatul Transilvaniei*, vol II, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p 142, menționează “cives de Themeswar”.

³ G.Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904; I. Munteanu, R. Munteanu, *Timiș. Monografie*, Editura Marineasa, Timișoara, 1998, p 110.

⁴ St. Pascu, *op.cit.*, p 150 - 154.

⁵ Banatul istoric este delimitat de “granițele” naturale : Mureș, Tisa, Dunărea și demarcația convențională care străbate munții Cerna, Țarcu, Poiana Ruscă. Alcătuia o unitate istorico-geografică cu suprafața de 28.523 kmp.

⁶ M.Guboglu, *Călătoria lui Evliya Celebi în Banat*, în *Studii de istorie a Banatului*, II, Timișoara, 1970, p 36 – 40.

⁷ Idem , p 48.

⁸ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p 47.

⁹ *Ibidem*, p 48.

¹⁰ *Magyar Statisztikai Kozlemenyek* (în continuare *M.St.K.*), vol 42, Budapesta, 1912, p 842-850.

¹¹ N.Ciachir, Gh.Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984, p 364 - 399.

¹² Samu Barovszky, *Temes Varmegye*, Budapesta, fa, p 188 - 189.

¹³ *Atlas geografic, istoric, economic și statistic*, Brașov, 1935, p 38.

¹⁴ *M.St.K.*, vol 48, Budapesta, 1913, p 682 - 742.

¹⁵ *Ibidem*, loc.cit.

¹⁶ *Idem*, vol 42, Budapesta, 1912, p 482 - 850.

¹⁷ *Ibidem*, loc.cit.

¹⁸ *Idem*, vol 46, Budapesta, 1913, p 342 - 372.

¹⁹ *Ibidem*, p 355-365.

²⁰ *Idem*, vol. 48, p 682 - 742.

²¹ *Ibidem*, p 54 - 55.

²² *Idem*, vol. 16, Budapesta, 1904, vol. 56, Budapesta, 1915, p 712 - 780.

²³ *Idem*, vol. 31, Budapesta, 1913, p 486 - 487.

²⁴ *Idem*, vol. 56, p 128 - 129; Muzeul Banatului, Colectia N.Ilieșiu, inventar nr 6881, dosar Lugoj.

²⁵ *M.St.K.*, vol 56, p 128 - 129; vol 42, p 344 - 372.

²⁶ *Idem*, vol 56, p 128 - 129.

²⁷ S.Barovszky, op.cit, p 423 - 448.; S.Barovszky, *Temesvar*, Budapesta, f.a., p 204 - 258.

²⁸ I. Munteanu, *Mișcarea națională din Banat 1881-1918*, Timișoara, 1994, p. 80 - 85.

²⁹ *M.St.K.*, vol. 31, p 486 - 487.

³⁰ *Idem*, vol. 56, p 712 - 780.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Idem*, vol 42, p 27.

³⁵ *Idem*, p 344 - 372.

³⁶ *Idem*, p 23, 27.

³⁷ "Drapelul", Lugoj, I, 1901, nr 69 din 29 august/11 sept., p 2 - 3.

³⁸ *M.St.K.*, vol 61, Budapesta, 1916, p 248 - 273.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Idem*, vol. 42, p. 37 - 38.

⁴¹ *Idem*, p 342 - 373.

⁴² M. Opreș, *Timișoara, Mică monografie urbanistică*, București, 1987, p 118-119.

⁴³ Arhiva Istorică Națională (în continuare Arh.I.N) - filiala Timiș, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, dosar 4/1930,f.18 - 19.

⁴⁴ *Idem*, f. 18.

⁴⁵ M. Opreș, op.cit., 114 - 121.

⁴⁶ Arh.I.N.- filiala Timiș, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, dos.4/1930,f.22.

⁴⁷ *M.St.K.*, vol 61, p 8 - 9.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Muzeul Banatului, *Colectia N. Ilieșiu*, inv.nr.6881, dosar Lugoj.

⁵¹ M. Opreș, op.cit, p 118.

⁵² Arh.I.N. - filiala Timiș, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, dos.4/1930,f.59-60

⁵³ *Idem*, f. 64.

⁵⁴ *Idem*, f. 64 - 66.

⁵⁵ *Idem*, f. 46.

⁵⁶ *Idem*, f. 46 - 47.

⁵⁷ *Idem*, f 47.

URBANIZATION IN BANAT AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary

The paper deals with several aspects of the urban life from Timișoara and other Banat cities. The author presents and analyses statistical data concerning the dynamics of the urban population, professional training, schools, literacy, ethnic identity, buildings, streets etc.

DE L'ACTIVITÉ DIPLOMATIQUE DE LA ROUMANIE AUX ANNÉES DE LA NEUTRALITÉ (1914 – 1916). LE MÉMOIRE ADRESSÉ PAR GEORGE DIAMANDY À RAYMOND POINCARÉ – LE PRÉSIDENT DE LA FRANCE

Vasile Dudaș

L'après-midi du 28 juillet 1914, pendant que le chef de la diplomatie autrichienne-hongroise communiquait par télégraphe au gouvernement serbe la déclaration de guerre qui allait déclancher la première grande conflagration mondiale, le premier roumain Ion I. C. Bratianu convoquait une séance du cabinet. À cette occasion, ceux qui y étaient présents ont sollicité d'être informés sur les engagements de la Roumanie à l'étranger. En même temps, ils ont affirmé l'opinion selon laquelle au cas du déclanchement d'un conflit plus étendu, l'armée roumaine ne pouvait pas lutter à côté de l'Autriche-Hongrie sur le territoire de laquelle vivaient quelques millions de Roumains.

La position officielle de la Roumanie vis-à-vis de la guerre éclatée entre temps a été établie au Conseil de la couronne qui a eu lieu à Sinaia le 3 août 1914. À ce court entretien avaient participé le roi Carol I, le prince héritier Ferdinand, les membres de l'exécutif et les représentants des partis politiques les plus importants. À la fin des débats, ceux qui y étaient présents, sauf le roi et le chef conservateur Petre P. Carp, se sont prononcés pour la neutralité (expectative armée), décision communiquée à Berlin et à Vienne le soir même.

La période suivante, le gouvernement roumain a été soumis à de grandes pressions de la part des deux camps trouvés en dispute. Dans cette situation, le premier ministre qui coordonnait la diplomatie roumaine a été forcé d'adopter une position ferme vis-à-vis des Puissances Centrales ainsi que vis-à-vis de l'Entente, mais d'une manière différente. Toute son activité a été subordonnée à la réalisation de l'idéal national des Roumains. C'est pour cela qu'il déclinait poliment tous les offres faits par l'Allemagne et l'Autriche-Hongrie pour les déterminer de se rallier. En même temps, il conditionnait à l'Entente la conclusion d'un traité par lequel on reconnaissait les droits de la Roumanie sur

les territoires habités, en majorité par des Roumains, zone englobée à l'époque, entre les frontières de la monarchie danubienne.

La première puissance que la diplomatie roumaine contacta fut la Russie. Par "l'accord Sazonov – Diamandy" conclu l'automne de l'année 1914, le gouvernement roumain a fait un pas important pour la réorientation de sa politique extérieure vers l'Entente. Par la convention secrète conclue entre les deux pays, la Russie s'engageait à garantir et défendre l'intégrité territoriale de la Roumanie et reconnaissait ses droits sur les régions de l'Autriche – Hongrie, habitées par les Roumains, en échange d'une neutralité bienveillante de la Roumanie.

Relatif à cette démarche, Constantin I. Diamandy, le ministre plénipotentiaire de la Roumanie à Petrograd notait : "La Roumanie avait conclu au 1 octobre 1914 un traité de neutralité avec la Russie, qui devait être ratifié par Londres et Paris et qui a été la première étape de la politique roumaine dans la grande guerre. Mais nous nous sommes immédiatement rendu compte que, pour pouvoir réaliser l'unité nationale, la Roumanie ne pouvait rester sur ce traité de neutralité. Plusieurs fois on nous a déclaré d'une manière spéciale à Petrograd aussi que dans d'autres capitales que les pays qui resteraient neutres, mais pied de paix, ne seraient pas reçus à la conférence de paix et ils n'auraient pas le droit d'exposer leurs revendications. Par conséquence, croire que la Roumanie pouvait rester neutre dans ce conflit mondial, qui en même temps posait le problème des nationalités, était pour nous une sécurité que nous ne pouvions obtenir l'intégrité de notre pays sans participer à la guerre."¹

Le printemps de 1915, les contacts du gouvernement roumain avec les représentants de l'Entente à Bucarest se sont intensifiés. Malheureusement, la Russie ainsi que la France et l'Angleterre, même si elles sollicitaient l'intervention la plus urgente de l'armée roumaine à côté de leurs troupes, lorsque le problème territorial se posait, étaient d'avis qu'il soit résolu après la fin des hostilités aux champs de bataille.

Devant cette situation, le gouvernement roumain a conservé une attitude intransigeante sur les positions fixées par Ion I. C. Bratianu depuis l'été de 1914, en soulignant "l'action diplomatique." Par conséquent au début du mois de mai 1915, C.I. Diamandy a été mandaté de présenter aux autorités russes la carte avec les revendications territorielles sollicitées par la Roumanie. "A l'entretien du 3 mai avec Monsieur Sazanov – notait après des années le diplomate roumain – nous étions venus avec la carte de nos revendications mais il, dès le début, m'a présenté une carte qui – curieux détail – datait de 1875 et dans laquelle les nationalités entre la Tisza et le Prut, c'est-à-dire la Transylvanie, le Banat et la Bucovine, justement les territoires qui devaient être négociés par nous, étaient marqués avec des couleurs et la couleur dominante à une première vue était la couleur verte, représentant l'élément slave. Je n'ai pas pu me rétenir de dire à Monsieur Sazanov que cette carte-là avait un horrible aspect par la couleur verte

et qu'il me permette d'apporter une carte plus récente que celle-là.

En Transylvanie proprement-dite il n'y aura pas de difficultés, en échange il y aura de grands problèmes pour la Bucovine et pour le Banat, c'est-à-dire justement les provinces de la monarchie autrichienne-hongroise dans lesquelles on trouvait aussi des éléments slaves parmi l'élément roumain.²

Bien que l'entrevue entre les deux diplomates ait eu lieu dans une atmosphère amiable, elle a permis d'entrevoir les difficultés du problème qu'on devait négocier.

Jusqu'au 12 mai, quand le gouvernement roumain a présenté à celui russe une carte ethnographique représentant les zones revendiquées, Ion I.C. Bratianu ainsi que Serghei Sazanov ont essayé de sonder l'opinion des groupes politiques de Paris et de Londres. Le 11 mai, selon le premier ministre roumain, Alexandru Em Lahovary, le ministre plénipotentiaire à Paris a eu des entretiens avec le président français Raymond Poincaré, le président de la Chambre Paul Deschanel et l'habile diplomate Théophile Delcasse. Les hommes politiques français avaient des opinions différentes. Tandis que Poincaré, Doumergue, Alexandre Ribot, Garrant étaient d'accord avec les revendications roumaines, Deschanel et Delcasse les considéraient exagérées non pas en ce qui concerne l'étendue mais en ce qui concerne la procédure de leur présentation.³

Le ministre des Affaires Étrangères russe s'était plaint aux gouvernements alliés que la Roumanie désirait dicter à Petrograd. "Quand j'ai dit au monsieur Sazanov que nous ne pouvions transiger sur le point principal de nos demandes, le généralisme de l'armée russe Nicolae Nicolaevici a interprété que la Roumanie lance un ultimatum et que nous avons fait notre proposition sous la forme d'une sommation" – soulignait Constantin I. Diamandy. En fait, ce n'était pas vraiment un ultimatum ou une sommation, mais dans la conception des grands pouvoirs on ne pouvait croire qu'un petit état auquel ils demandaient le plus grand sacrifice, c'est-à-dire le sacrifice de sang et de participer à la guerre, puisse poser des conditions pour entrer dans cette action.⁴

Les représentants de la diplomatie roumaine ont réalisé le fait que la plupart des hommes politiques français ne connaissaient presque pas du tout les circonstances historiques des assujettissements des territoires disputés par l'Empire des Habsbourgs et, par conséquent, ils ne pouvaient comprendre quelles étaient les racines des aspirations millénaires du peuple roumain. Ainsi Bratianu devait préciser à Camille Blondel, le ministre plénipotentiaire de la France à Bucarest que: "Avant tout, je veux que vous ne vous trompiez pas au sujet de mes intentions dès le début de la guerre, la ferme volonté était celle de renoncer à la neutralité en faveur de la Triple Entente. Si j'avais hésité de me prononcer franchement, c'est parce que j'avais voulu faire des préparatifs militaires, sans m'exposer aux puissants représailles de la part de nos ennemis. Maintenant l'heure m'a semblée propice et c'est pour cela que j'ai formulé, après avoir bien

réfléchi les demandes que vous connaissez. Elles correspondent aux permanentes aspirations nationales de la Roumanie. Elles répondent aussi à la nécessité de prévenir les conflits – tout comme les conflits qui longtemps ont eu lieu en Macédonie – entre les nationalités par l'établissement de quelques frontières naturelles. Si j'insiste avoir le Danube comme frontière entre nous et la Serbie, cette chose n'a pas comme objet de gagner quelques kilomètres qui ne seront pas reconnus par la Russie, mais parce que nous désirons profiter d'une ligne de démarcation bien marquée. La même jugée est valable aussi pour la ligne de Pruth (dans la Bucovine). C'est pourquoi je suis obligé de rester intransigeant en ce qui concerne ces problèmes.”⁵

Parallèlement avec l'activité diplomatique, les cercles gouvernants roumains ont intensifié leur activité diplomatique dans les pays de l'Europe de l'ouest. Ainsi, dans un interview intitulé “Les revendications de la Roumanie” paru au début du mois de juin 1915 dans la “Journal de Genève”, le premier roumain soulignait le fait que la Roumanie n'a pas d'ambition des conquêtes parce qu'elle toujours luttait pour la libération de ses frères qui ont été unis avec elle par les très fortes liaisons. “Pour la future paix de l'Europe – on écrivait dans l'article mentionné – pour l'établissement de la nouvelle ordre, il est donc nécessaire que le principe des nationalités triomphent pour tous les états intéressés de l'Europe, pour la Roumanie aussi. Une Roumanie qui réunissait tous ses fils que les vicissitudes du temps ont volés, une Roumanie forte sera le garant de la paix et de l'entente dans l'Orient”.⁶

En même temps, plusieurs représentants de la vie politique, culturelle et scientifique roumaine sont entrés en dialogue avec les personnalités, et les facteurs de décision des Etats de l'Entente. Entre eux George Diamandy⁷ a inscrit lui aussi son nom. Il était l'un des proches du premier ministre roumain.

Son frère, Constantin Diamandy, après avoir représenté les intérêts de la Roumanie à Rome, activait dans cette période-la en qualité d'ambassadeur à la légation de Petrograde.

Peu de temps après le déclenchement des opérations militaires, George Diamandy avec I. Istrati sont partis pour Rome pour sonder les opinions des hommes politiques italiens parce que les positions des deux états vis-à-vis des problèmes de la conflagration mondiale, étaient presque identiques. La Roumanie ainsi que l'Italie avaient adhéré à la fin du XIXe siècle à la Triple Entente en dépit de l'existence de nombreux compatriotes à l'intérieur de l'Etat dualiste. Quoique non-officielle la délégation roumaine a été reçue avec intérêt dans la capitale italienne.

Plusieurs publications périodiques ont relaté sur la signification de ses démarches. Au début du mois du septembre, dr. C.I. Istrati et G. Diamandy ont été reçus par le premier ministre A. Salandra et par le chef de la diplomatie italienne, le marquis S. Giuliano. Dans un interview accordé à la gazette

“Stampa”, Diamandy montrait que le but de la visite se résumait seulement au sondage de l’opinion des cercle dirigeants italiens. Au 19 de septembre, le connu journal “Corriere della Sera” a publié un dialogue avec le diplomate roumain qui mentionnait entre autres: “En ce qui nous concerne, nous sommes trop près du théâtre de la guerre pour pouvoir rester inactifs à l’infini. Nous sommes contraints par le terrible dilemme des faits et il faut agir.”⁸

Au printemps de l’année suivante, les événements extérieurs ont pris une tournure favorable à l’Entente. L’entrée de l’Italie en action était capable de déterminer la Roumanie prendre une décision similaire. Mais les négociations avec l’Entente se déroulaient difficilement. Au 14 mai 1915, le gouvernement russe a présenté une note aux autorités roumaines, à la fin de laquelle il était assignée la frontière des territoires qui allaient revenir à la Roumanie, frontière qui ne correspondait pas aux revendications du gouvernement roumain.

Informé par Ion I. C. Bratianu, l’ambassadeur de la France à Bucarest, C. Blondel, transmettait à Paris le mécontentement du premier ministre roumain. Celui-ci avait précisé catégoriquement que la Roumanie ne quittait pas la neutralité avant qu’elle ait assuré comme frontière la Tisse en aval de Seghedin et le Prut en Bucovine.

Les cercles politiques français sont intervenus aussi bien à Petrograde qu’à Londres au faveur de la Roumanie. A côté de ceux-ci il y avait les cercles italiens. Le roi Victor Emmanuel III a cru même nécessaire d’envoyer une lettre au tsar. Avec toutes ces démarches, les témoignages du temps attestent le fait qu’au début du mois juin 1915 les pourparleurs de la Russie avec l’Entente étaient arrivés en impas.

Pendant ce temps-la, George Diamandy à côté de dr. C. I. Istrati, dr. I. Constantinescu et I. Cantacuzino tationaient à Paris la position des autorités françaises. Pendant l’entrevue avec le président Raymond Poincaré, George Diamandy l’a assuré de l’intervention sure de son pays à côté de la France.⁹ Le diplomate roumain a fait un intéressant mémorandum qu’il a donné au chef de l’état français. Par ce memorandum la position de la diplomatie roumaine était justifiée. Nous présentons de suite le texte intégral de cette demarche.¹⁰

Je me permets de vous communiquer ce mémoire en mon nom personnel. Cependant, veuillez croire, Monsieur le Président de la République, que les vues qui y sont exposées sont partagées non seulement par le Peuple Roumain, mais aussi par toute notre race.

Si nous insistons tellement sur nos revendications concernant une partie de la Bucovine et du Banat, ce n’est pas dans l’esprit mesquin de nous agrandir de quelques milliers de kilomètres carrés. Les considérations qui nous font persévérer dans notre façon de voir sont amplement justifiées par des tristes expériences et aussi par les nécessités inexorables de notre sécurité nationale.

En vérité, tout en sachant que jadis la Bucovine entière a été Roumaine, nous ne saurions nier que la politique peu clairvoyante de l'Autriche-Hongrie a favorisé tellement l'élément Slave de la Galicie, que le Nord de la Bucovine incorporée, à peine depuis cent ans à cette Monarchie, se trouve actuellement ruthenisée. Il n'en est plus de même du Sud de ces territoires, qui depuis les plateaux des environs de Cernanti, jusqu'au Dniester, sont habités en grande majorité par une population Roumaine. Les vicissitudes de notre histoire nous obligent, à l'heure présente, à borner nos revendications à la partie du Sud de la Bucovine jusqu'au PRUTH.

C'est au nom du principe des nationalités que nous réclamons ces frontières qui, dans l'espèce, constituent non pas îlot mais la prolongation ethnique du massif Roumain. Inutile d'insister sur les avantages économiques et stratégiques de ces régions qui sont la clé de la vallée comprise entre le Sireth et le Pruth, depuis Cernanti jusqu'à Galatz. C'est-à-dire jusque pres des bouches du Danube. La Russie veut occuper la Bucovine, Cernanti y compris, et ne nous accorderait que le sud jusqu'au Sireth. Ces prétentions de la Russie ont ému tout le monde en Roumanie, non seulement à cause des territoires Roumains qu'elle incorporerait, mais surtout parce-que des maintenant il semblerait qu'à Petrograd on poursuit avec ardeur une politique que nous croyons close depuis la visite de S.M. le Tsar à Constantza. Ces visées constituent pour nous une menace immédiate et évidente. Cette impression est aggravée par le fait que la Russie veut accorder aux Serbes une partie du Banat.

ÉCONOMIQUEMENT = La production agricole du Banat, desservi par la Theiss, serait à la discrétion de la Serbie qui posséderait sur un parcours assez long les deux rives du Danube. Il en est du même du Maros artère fluviale desservant le Nord du Banat et du Maramuresch.

STRATÉGIQUEMENT = Tout en nous rendant compte que les Serbes, dans l'éventualité d'une guerre contre la Roumanie ne sauraient en fortifier assez la rive gauche du Danube et seraient forcément rejétés sur ce grand fleuve, nous ne pouvons pas ne pas voir que l'avancée Russe au Nord du Maramuresch et les Forces Serbes du Banat tiendraient la Roumanie comme dans un étau.

Le Danube est la frontière qui, depuis des siècles a séparé les races Turques et Slaves de la race Roumaine. Et Jamais, au grand jamais, ni les Serbes, ni les Bulgares en tant qu'organisme politique indépendant n'ont possédé un centimètre carré au-delà du Danube. Quant à leur argument à savoir qu'ils voudraient garder Belgrade contre une canonnade, vous n'êtes pas M. le Président de la République sans savoir que sa valeur est minime. Tout d'abord en cas d'expansion de la Serbie vers l'Adriatique, il est impossible de croire que Belgrade continuerait à être une Capitale. Déjà à l'heure actuelle cette ville

est excentrique par rapport au mouvement économique et aux nécessités stratégiques de la Serbie. Est-ce que dans la Guerre actuelle malgré ses efforts réitérés l'Autriche maîtresse de la rive gauche du Danube, a pu débarquer des troupes du côté de Belgrade? Le bombardement même de Belgrade n'a eu aucun effet ou presque, sur la capitale Serbe. Si toutefois l'Armée Autrichienne a eu l'intention d'attaquer Belgrade et si elle a pu bombarder cette ville, c'est parce qu'elle avait Semlin comme appui. Le jour ou Semlin sera Serbe, Belgrade ne pourra plus être sérieusement menacé. De plus, la triple entente pourrait menacer cette ville. Déjà notre frontière actuelle du côté de la Russie est indéfendable. Le projet Russe, s'il se réalisait, ne ferait qu'aggraver la situation de mon pays.

ETHNIQUEMENT = Quand on nous a parlé du principe des nationalités, nous n'avons jamais pensé qu'on allait chercher ces dernières à la loupe. A ce compte là il n'y a pas de région revendiquée, occident ou orient qui découpe comme un manteau d'Arléquin puisse servir de base à une paix durable.

L'élément roumain existe en grande majorité des Carpathes à la Theiss. Voilà ce qu'il faut rétenir. Et si maintenant on voulait rechercher des nationalités parmi les territoires revendiqués par les belligérants, on arriverait à des résultats pas trop négatifs pour être politiques. Ainsi que j'ai eu l'honneur de le porter à votre connaissance, M. le Président de la République, pour nous la Transylvanie est une expression géographique et non pas une limite ethnique et territoriale.

Nous pensons que si l'Europe veut avoir une paix prolongée, elle ne saurait l'obtenir qu'en s'appuyant sur les considérations favorables à un équilibre européen. Et d'ailleurs, serait-il juste que pour deux cents et quelque milliers de Serbes, l'Europe retombe dans l'erreur qu'elle a si souvent commise. La politique des cotes mal taillées? La Roumanie ne renonce-t-elle pas aux Roumains qui se trouvent de l'autre côté du Danube, en Bulgarie et en Serbie et dont le nombre s'élève à 500.000 âmes? D'après notre mode de recrutement, cela représenterait un minimum de 50.000 soldats. N'avons nous pas déjà sacrifié les Roumains du Pinde, de l'Epire, de la Macédoine et de l'Albanie! Je crois savoir qu'afin de faciliter la situation des Serbes nous serions disposés à rétrocéder aux Bulgares une partie du petit quadrilatère.

Pour finir avec cet Argument d'ordre Ethnique, je me permettrai de vous dire que, cet Hiver, lors de mes conversations avec différentes personnalités politiques françaises auxquelles j'ai eu l'honneur de faire connaître les revendications intégrales de la Roumanie, pas une seule fois il ne m'a été dit que le Banat appartiendrait aux Serbes.

Du reste voici des chiffres que je reproduis du mémoire Serbe lui-même. L'aveu de la majeureité roumaine de la population du Banat s'y trouve proclamée.

La Joupanie de Torontal (page 15 du memoire)

Hongrois	Allemands	Slovaques	Roumains	Russes	Croates	Serbes
128.405	165.779	16.143	86.937	11	4.203	139.750

La Joupanie de Fanis

79.960	165.883	3.083	169.030	30	50	69.305
--------	---------	-------	---------	----	----	--------

La Joupanie de Crachovo-Severin

33.787	55.883	2.908	336.082	2.351	319	14.674
--------	--------	-------	---------	-------	-----	--------

242.152	387.545	22.134	592.049	2.392	4.872	223.729
---------	---------	--------	---------	-------	-------	---------

Si les Serbes eux-mêmes reconnaissent que la population Roumaine est en majorité dans le Banat se peut-il que leurs prétentions portent sur un seul Département où l'élément Serbe n'est pas en masses compactes ainsi que le prouve la carte ci-jointe et où les Roumains représentent plus de la moitié du nombres des Serbes?

POLITIQUEMENT = Si vous voulez bien jeter les yeux sur la carte des revendications Serbes dans le Banat, vous verrez Monsieur le Président de la République, que tôt ou tard la Roumanie se verrait obligée d'expulser ce corps étranger de son organisme. La Russie voudrait-elle vraiment préparer une guerre entre la Roumanie et la Serbie, afin d'avoir un prétexte pour envahir mon pays? La ténacité avec laquelle elle persiste dans ses prétentions en Bucovine et dans le Banat sont de nature à nous faire croire que cela est. le Gouvernement Roumain presise par S.E. Monsieur Jean J. Bratiano, mon frère Ministre à Petrograd, les nombreux amis de la France, les Membres de l'Amitié Franco-Roumaine et moi-même nous avons fait tout notre possible pour dissiper une méfiance justifiée par l'inquitude de la diplomatie russe au congrès de Berlin. C'est la lourde faute d'alors, qui nous a jété dans les bras de l'Allemagne et de l'Autriche. Si l'histoire doit se répéter, nous ne saurions entrevoir sans angoisse, la possibilité d'une hégémonie Russe, alors surtout que la France et l'Angleterre semblent lui donner la haute main sur les Affaires de l'Orient Européen. L'attitude inexplicable et si évidemment hostile de la Russie trouble profondement le peuple Roumain. Nous savons surement et cela nous a été même confirmé par des Francais qu'en Russie il y a, à notre égard, deux courants: l'un sympathique, l'autre s'opposant à toute idée d'une grande Roumanie. Ce dernier est représenté par le parti militaire, avec le Grand Duc Nicolaevitch en tête. C'est ce parti qui a assuré aux cercles

Officiels Russes que la victoire était possible sans le concours des armées Roumaines. Les événements ne justifient guère ces prévisions. Les Allemands savent tout cela. Sans même y mettre de l'habileté ils exploitent ce que j'espère encore être un malentendu passager, mais je ne vous cacherai pas, Monsieur le Président de la République, que le courant Germanophile, ou plutôt anti-russe, hier encore si timide gagne du terrain trop rapidement. Dans ce terrible conflit où des millions d'hommes sont aux prises, dire que les 720.000 hommes ayant reçu l'instruction militaire nécessaire et les 1.050.000 disponibles selon nos ressources en munitions et armements sont une quantité négligeable, c'est ne pas connaître les conséquences internationales de notre entrée en campagne. C'est aussi ignorer la valeur des champs de bataille et ses moyens d'approvisionnement de l'Autriche-Hongrie. Ce que peut-être l'on pourrait prendre à Paris pour du marchandage ou des ajournements calculés, n'est que le résultat des procédés inquiétants de la Monarchie Russe. Faut-il que le souci de sa dignité et de sa sécurité inspire au peuple roumain le souhait de victoire aux Français. Et de défaite pour les Armées Russes pour éloigner le cauchemar d'une future agression? N'est-il pas étrange que, plus que tous les peuples de l'Europe nous ayons à craindre la Russie alors que le Peuple Roumain est le premier et unique résultat du contact du monde latin avec le monde Slave?

Si j'ai tenu à votre écrire, Monsieur le Président de la République, c'est que je connais votre parfaite loyauté et la haute et grande envergure de votre sens politique. Aussi je me demande quel serait l'intérêt de l'Europe de substituer à la menace d'une hégémonie allemande, l'hégémonie autrement irresistible, si non de la totalité des Slaves, mais tout au moins de cette masse formidable des deux cent millions de Russes? Si dans son ensemble politique, intellectuel et économique, en un mot, si, dans son ensemble social, cette masse était supérieure comme civilisation, la question pourrait encore se poser en faisant abstraction de toute notion de patriotisme. Mais dans l'état actuel des choses, la force russe est encore anarchiquement arbitraire et aveugle. Ainsi déchainée elle constituerait pour toute l'Europe un danger dont nous serions les premières victimes.

Si j'ose vous parler si franchement, c'est que ma tâche a été facilitée par votre trop aimable accueil dont j'ai gardé un ineffaçable souvenir, et aussi parce que, dès les débuts du conflit européen, j'ai été un des premiers Roumains à croire à la justice de la cause défendue par la Triple Entente, et, aussi un des premiers qui ait réclamé avec ardeur pour la Roumanie l'honneur de marcher aux côtés de la France.

Nous entendons faire tous les sacrifices. Le passage des Carpathes nous coûtera très cher: mais encore faut-il que les arrangements que nous propose la Russie n'aient pas un caractère menaçant.

Il est facile à dire que "les garanties se prennent et ne se demandent

pas". Cela est vrai pour les pays de forces à peu près égales et quand on nous cite l'entrée en campagne de l'Italie, on néglige de nous dire que l'Italie avait obtenue d'abord pleine et entière satisfaction. Cette guerre pourra nous coûter la moitié de notre effectif. Quelle sera alors notre garantie vis-à-vis de la menace Russe, étant donné que la France, l'Angleterre et l'Italie nous laissent en tête à tête avec Petrograd? C'est l'âme profondément inquiète que je vous écris ces lignes, Monsieur le Président de la République, et si vraiment le refus de la Russie est définitif, je ne prendrai pas sur moi de pousser la Roumanie à un agrandissement éphémère, dépourvu de toute sécurité. J'ose faire appel à votre amitié pour la Roumanie en vous priant d'examiner le bien fondé de nos revendications et penser aussi que, si la France se désintéressait des affaires de l'Orient européen, elle découragerait la Roumanie.

Veuillez agréer, Monsieur le Président de la République, l'expression de ma très haute et très respectueuse considération et de mon entier dévouement.

G. DIAMANDY

Député au Parlement ROUMAIN

Président de l'Amitié Franco-Roumaine

L'intervention de G. Diamandy n'a pas été inutile. Dans les mois qui ont suivi, le chef de l'Etat français " a persévéré dans des démarches, auprès des grands pouvoirs alliés ainsi qu'auprès du gouvernement propre, pour satisfaire les revendications de la Roumanie pour accélérer de cette manière son entrée dans la guerre¹¹.

Tel qu'on le sait, ce fait ne s'est pas produit au cours de l'année 1915. Et cela parce que les pouvoirs de l'Entente insistaient pour l'entrée immédiate dans la guerre en suivant qu'après cela le problème territorial soit réglé. Les gouverneurs roumains demandaient une reconnaissance des droits territoriaux par le traité même d'alliance, ainsi que l'assurance de quelques conditions qui donnaient le maximum d'efficacité à l'entrée de l'armée roumaine dans le combat, l'approvisionnement avec du matériel militaire et le déclenchement de quelques offensives simultanées sur les autres fronts. Le chef du ministère roumain attirait toujours l'attention aux ministres de l'Entente à Bucarest que les troupes roumaines n'entreront pas en Transylvanie sans s'exposer au danger d'une attaque de la Bulgarie du Danube, fait qui s'est avéré vrai plus tard et malheureusement désastreux pour le pays.

Les pourparlers entre les deux parts ont continué. Ils ont été achevés le 4/17 août 1916 quand on a signé une convention politique ainsi qu'une convention militaire.

En conformité avec ce qu'on a établi par eux, la Roumanie a marché digne auprès de l'Entente dans les tourbillons de la guerre.

NOTES

¹ *Cum s-a negociat harta României Mari. Din memorialistica lui Constantin I. Diamandy, în Pe aici nu se trece (Focșani), an V, nr. 11, din 9 mai 1997.*

² *Ibidem*

³ Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913-1947*, Editura Politică, București, 1980, p. 84 (Th. Delcasse avait affirmé que "la petite Roumanie veut que les grands pouvoir capitulent devant elle").

⁴ *Cum s-a negociat harta României Mari*, loc. cit.

⁵ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 83; *idem*, *Razmond Poincare 1860-1934. Un om în istoria lumii. Din istoria relațiilor româno-franceze*, Editura Universității din București, 1998, p. 69; *România în anii primului război mondial*, vol. I, Editura Militară, București, 1987, p. 110; Raymond Poincare, *Au service de la France. Neuf années de souvenirs*, vol. VI, *Les Tranchées*, 1915, Paris, 1930, p. 216-217.

⁶ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 478; *România în anii primului război mondial*, Editura Militară, București, 1987, p. 110.

⁷ George Diamandy est né en 1867 à Bârlad. Il a fait ses études à Paris. Au début il a été adepte de la doctrine socialiste. Pendant quelques ans il a coordonné une revue d'études sociales. Après qu'il est revenu dans le pays, il a été collaborateur à la gazette socialiste "Le nouveau monde". A la fin du XIX-e siècle il est devenu le membre du Parti Liberal. Il a été élu plusieurs fois député représentant le Parti Liberal. Il a collaboré aussi à la revue "Le contemporain" et à "La revue de la démocratie roumaine". Il faut mentionner aussi ses ouvrages: *România și conflictul european*; *Revizuirea Constituției*; *Cauzele războiului european și interesele României*.

Ces données ont été extraites de: Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p. 267-268; *Bibliografia românească modernă 1831-1918*, vol. II, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1986, p. 84.

⁸ V. Atanasiu, A. Iordache, M. Iosa, I.M. Oprea, P. Opreșcu, *România în primul război mondial*, Editura Militară, București, 1979, p. 53.

⁹ Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913-1947*, ... p. 73.

¹⁰ Le mémoire se trouve dans les Archives diplomatiques et militaires françaises. C'est monsieur Mircea Pora qui a apporté une copie dans la Roumanie. Le document peut être consulté dans l'Archive de la Section d'Histoire du Musée du Banat, le fond d'histoire moderne.

¹¹ Eliza Campus, Raymond Poincare, 1860-1934, p. 70-71

DIN ACTIVITATEA DIPLOMAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN ANII NEUTRALITĂȚII (1914 – 1916). MEMORIUL ADRESAT DE GEORGE DIAMANDY LUI RAYMOND POINCARÉ, PREȘEDINTELE FRANȚEI

Rezumat

Începând cu zilele imediat următoare izbucnirii primului război mondial, cercurile guvernante românești au fost supuse unor puternice presiuni din partea celor două alianțe militare aflate în conflict.

În această situație, premierul Ion I.C. Brătianu, care coordona diplomația românească, s-a văzut nevoit a adopta o poziție fermă atât față de

Puterile Centrale cât și de Antantă, dar în sensuri diferite. El a refuzat mereu, dar politicos, toate ofertele făcute de Germania și Austro-Ungaria pentru a-l determina să li se alăture. În același timp, a condiționat Triplei Înțelegeri încheierea unei alianțe de recunoaștere a drepturilor României asupra teritoriilor locuite în majoritate de români, aflate în acel timp în componența monarhiei dunărene.

Prima putere a Antantei cu care diplomația românească a intrat în contact a fost Rusia. Prin “acordul Sazonov – Diamandy”, încheiat în toamna anului 1914, guvernul român a făcut primul pas de reorientare a politicii sale externe.

În primăvara anului 1915, contactele guvernului român cu reprezentanții Antantei s-au intensificat. Deși aceștia solicitau o intervenție cât mai urgentă a armatei române alături de trupele lor, atunci când se punea problema teritorială, opinau ca ea să fie rezolvată după încheierea ostilităților pe câmpurile de luptă.

În această situație, șeful diplomației românești a trimis mai mulți emisari la Paris, Roma și Londra cu scopul de a susține interesele României. Printre ei s-a numărat și George Diamandy. În iarna anului 1915, cu ocazia întrevederii cu președintele francez Raymond Poincaré, el l-a asigurat de intervenția sigură a țării sale alături de Franța. Cu acest prilej, parlamentarul român întocmește un documentat memoriu prin care justifică revendicările teritoriale românești.

În urma contactelor avute cu mulți reprezentanți ai României, șeful statului francez a perseverat în demersurile întreprinse atât pe lângă puterile aliate, cât și pe lângă propriul guvern, pentru satisfacerea revendicărilor românești și a grăbi astfel intrarea ei în război. Acest fapt nu s-a produs în cursul anului 1915. Tratatul între cele două părți au continuat. Ele vor fi finalizate în vara anului 1916, când s-a semnat atât o convenție politică, cât și una militară. În conformitate cu cele stabilite prin ele, România a pășit demn alături de Antantă în vâltorile războiului.

ADUNĂRILE GENERALE ALE *ASTREI* ÎN BANAT DUPĂ MAREA UNIRE

Dumitru Tomoni

Adunările generale erau organul de conducere al "*Astreii*" la toate nivelurile, în toate verigile sale organizatorice. Ele stabileau programul, principalele direcții de acțiune și alegeau conducerea permanentă.

Potrivit Statutelor, adunarea generală alegea președintele și pe cei 40 de membri ai comitetului central, stabilea principiile programatice și măsurile administrative, decidea asupra primirii membrilor onorari și corespondenți, aproba proiectul de buget, acorda burse și premii și se pronunța asupra propunerilor făcute de membri, de comitetul central sau de către despărțăminte, dacă ele erau prezentate în scris cu cel puțin 8 zile înaintea adunării generale¹.

Adunările generale aveau o deosebită importanță în viața Asociațiunii și a localităților organizatoare. Puteau fi ordinare și extraordinare, se țineau anual și aveau un caracter "ambulant", de fiecare dată organizându-se într-o altă localitate, hotărâtă de adunarea generală anterioară. Zilele adunărilor generale, de obicei zilele de duminică sau de sărbători, erau nu numai prilej de dezbateri culturale, ci și adevărate sărbători, când românii din Ardeal și Banat puteau să se cunoască mai bine și să-și dirijeze acțiunile în jurul nevoilor și idealurilor mari ale nației².

Punctul de atracție al acestor adunări era cuvântul președintelui, sinteză a activității desfășurate timp de un an și program pentru etapa viitoare. În general președinții "*Astreii*" erau aleși cu mare grijă din rândul personalităților unanim recunoscute, apreciate și respectate, indiferent de confesiune.

După realizarea marelui ideal național, adunările generale și-au păstrat aproape același caracter și același mod de organizare. Datorită noilor condiții social-economice și politice, ele au devenit mai grandioase bucurându-se de participarea sau sprijinul oficialităților și a altor asociații și societăți culturale. De multe ori balul a fost înlocuit cu serate muzicale sau chiar cu audiții de operă românească.

Programul unei adunări generale era eșalonat pe trei zile. Adunarea debută cu întâlnirea președinților de despărțăminte, în care se citeau referate și studii și se

discutau problemele curente. Ziua a doua începea cu slujba religioasă, după care participanții se întruneau în ședința festivă care de obicei avea următoarele ordie de zi: deschiderea adunării generale prin cuvântul președintelui; salutul autorităților și a celorlalte societăți culturale; verificarea procesului verbal al adunării; înscrierea delegaților despărțămintelor; raportul general de activitate al comitetului central; alegerea comisiilor pentru examinarea raportului general, înscrierea de membrii, examinarea noilor propuneri, întregirea comitetului central și alegerea comitetului de cenzori. În după-masa zilei se desfășura programul festiv urmat de ședința secțiunilor și de una sau mai multe conferințe rostite de personalități culturale prestigioase. Seara se organiza un program artistic. În ziua a treia se prezentau rapoartele comisiilor nou alese și ale comitetului de cenzori și se fixa data și locul viitoarei adunări generale.

După 1918 pe teritoriul Banatului s-au desfășurat trei adunări generale ale “Astrei” la Timișoara (1923), Caransebeș (1930) și din nou la Timișoara (1937).

a) Adunarea generală de la Timișoara – 1923

Prima adunare generală pe care “Astra” a hotărât s-o organizeze în Banat după primul război mondial trebuia să se desfășoare în zilele de 24 și 25 septembrie 1922 la Timișoara. Pentru a face din această adunare “un triumf al culturii românești” din Banat, conducere despărțământului Timișoara a lansat un apel către fruntașii satelor bănățene pentru a vedea modalitățile prin care aceștia și-ar putea aduce contribuția la reușita adunării³.

Moartea neașteptată a președintelui “Astrei”, Andrei Bârseanu, a dus la amânarea adunării generale fixată a se ține în zilele de 24 și 25 septembrie 1922 la Timișoara, urmând ca ea să se desfășoare fără fast și solemnitate la Sibiu în zilele de 8-9 septembrie 1922. În anul următor, adunarea generală s-a ținut la Timișoara sub președenția lui Octavian Russu vicepreședintele “Astrei”. Bănățenii au considerat acest lucru drept un eveniment deosebit, dorind să dovedească că “*Banatul e pământ bun pentru cultura națională și că sămânța nobilă aruncată de «Asociațiune» în Banat, a căzut pe pământ roditor*”⁴.

Adunarea a fost deschisă de vicepreședintele Russu care s-a oprit asupra însemnătății locului și a momentului istoric. În cuvinte alese a fost evocată istoria zbuciumată a Banatului de la primele năvăliri ale românilor și până la luptele pentru întregirea națională, rostindu-se numele unor luptători: Pavel Chinezu, Traian Doda, I. Dragalina, mari dascăli: C-tin Loga, Dimitrie Tichindeal sau scriitori bănățeni: I. Popovici-Bănățeanu, Victor Vlad Delamarina etc. În acest context a fost evocată activitatea “Astrei” în Banat și personalitatea unui “*alt distins fiu al Banatului fost prim-secretar și membru de onoare dr. Cornel Diaconovici*”⁵. Considerând că “*nu este ținut mai plin de cântece, de farmec, de frumusețe, de vigoare românească*”, vicepreședintele “Astrei” le-a urat bănățenilor să rămână aceeași “*luptători aprigi și neadormiți pentru drepturile neamului...*”

păstrători și chivernisitori ai tuturor comorilor noastre naționale, avangarda glorioasă a culturii și civilizației noastre românești”⁶. Profesorul Toni aduce salutul *Ligii Culturale* iar Emanuil Ungurianu salutul băănătenilor.

Raportul general privind activitatea desfășurată de către despărțămintele “*Astreii*” de la precedenta adunare generală cerea intensificarea propagandei culturale prin antrenarea unui număr mai mare de conferențieri, distribuirea gratuită de cărți și publicații și înființarea de noi biblioteci în lumea satelor. Făcând un istoric al “*Astreii*”, raportul evidenția sprijinul general primit de asociație din partea întregii suflări românești, care vedea în “*Astra*” mișcarea culturală capabilă să concentreze “*toate darurile, toate speranțele, toate aspirațiunile lor pentru un viitor mai fericit*”⁷. După unire sprijinul s-a redus substanțial, majoritatea fondurilor fiind destinate pentru refacerea economică și modernizarea instituțiilor noului stat român prejudiciind activitatea “*Astreii*”. Această activitate devenise dificilă și datorită indifferenței față de cultură manifestată de o mare parte a societății mânăată de “*goana după funcții și avere, avantaje, egoism și indolență*”, dar și pentru că s-a produs o pulverizare a forțelor culturale în zeci de asociații și societăți. Cerând unirea acestor forțe pentru cimentarea spiritualizării românești, raportul atrăgea atenția că este “*interzis național primordial să nu se pulverizeze forțe creând cadre și organizații, care există de mult la noi și care așteaptă numai muncitori harnici să le umple cu demnitate*”⁸. Raportul scotea în evidență și alte greutăți ce țineau de situația concretă a societății românești: numărul mare a neștiutorilor de carte, sărăcia, lipsa bibliotecilor, a cărților ieftine, a caselor naționale etc. După vizitarea unei expoziții de picturi ce cuprindea lucrări ale artiștilor băănăteni, printre care s-au remarcat cele ale profesorului lugojean Virgil Simionescu, participanților li s-a oferit un concert coral susținut de *Reuniunea română de cânt și muzică* din Lugoj condusă de Ion Vidu, corul “*Lira*” din Lugoj, corul plugarilor din Chizătău etc. La propunerea comitetului central, adunarea a decernat un premiu de 10.000 lei pentru lucrarea: “*Jertfele Românilor în războiul mondial și Istoria anilor 1848/49, în legătură cu faptele de arme ale lui Avram Iancu*” de T.V. Păcățean și un premiu de 2.000 lei pentru lucrarea “*Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*” de Ion Clopoțel. S-a propus comitetului central să studieze posibilitatea creării universităților populare, repartizării pentru despărțăminte a 50% din taxele încasate de “*Astra*”, modificarea statutelor și extinderea în Vechiul Regat⁹.

La ședința festivă a secțiilor a conferențiat Silviu Dragomir despre “*Colonizările străine pe pământul Banatului*” iar Marilina Bocu despre interesul manifestat de către americani față de expoziția cu țesături și alte produse naționale românești organizată la New-York, Washington și Chicago. Adunarea a ales în funcția de președinte al “*Astreii*” pe Vasile Goldiș, cel care cu cinci ani în urmă rostise cuvintele așteptate de veacuri de români de pretutindeni.

Prin multitudinea problemelor discutate, prin varietatea manifestărilor organizate, prin hotărârile luate, manifestările de la Timișoara “*au fost adevărate serbări, ca cele dinainte de război*”¹⁰.

b) Adunarea generală de la Caransebeș – 1930

Prezența pentru prima dată a regelui Carol al II-lea la o adunare generală a “*Astrei*”, însoțit de numeroși miniștri, deputați și înalți conducători ai bisericii, a făcut din adunarea generală de la Caransebeș o sărbătoare a întregului Banat. Orașul vechilor tradiții de cultură românească s-a pregătit în mod deosebit pentru a găzdui complexe manifestări culturale. “*Odată cu ivirea zorilor au început să curgă cete de țărani spre Caransebeș... Toate străzile sunt pline de lume, casele și-au deschis larg ferestrele și au arborat minunate covoare și scoarțe țărănești pe suprafața zidurilor*”, aceasta era imaginea orașului descrisă de o publicație contemporană”¹¹.

În dimineața zilei de 13 noiembrie 1930, oaspeții au fost primiți de oficialitățile locale în frunte cu Sever Bocu, director ministerial al Banatului. Erau prezenți și reprezentanți ai Academiei ai altor societăți și asociații culturale, ai presei centrale – *Universul*, *Dimineața*, *Adevărul*, *Cuvântul*, *Curentul*, *Patria*, *Epoca* – și locale – *Vestul*, *Foaia diecezană*, *Răsunetul*. Cuvântul de deschidere a fost rostit de mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan, care va fi ales și președinte al adunării, președintele “*Astrei*”, V. Goldiș neputând participa la această adunare din motive de sănătate. În cuvântul său, regele Carol al II-lea s-a oprit asupra rolului istoric pe care l-a jucat “*Astra*” în Ardeal și Banat arătând că ea a fost singura asociație culturală care a dus lumina culturii și acolo unde școala n-a putut pătrunde. Salutul Academiei Române a fost rostit de către Octavian Goga, care elogiază activitatea “*Astrei*” dar și contribuția băănătenilor, “*neam de artiști robiți de culoare și cântec*”¹². Printre numeroasele discursuri rostite la această adunare generală s-a remarcat cel al lui Ioan Penția, directorul Liceului “*Traian Doda*” din Caransebeș, care în cuvinte puține dar înălțătoare a sintetizat importanța deosebită pe care a avut-o “*Astra*” arătând că: “*Astra a fost în trecut azilul tuturor acelor care în zilele de grea urgie, în nopți de chinuri fără somn, au mângâiat și au hrănit visul de-al cărui dar ne-au răposat și moșii și părinții. Astra a fost altarul în care s-a păstrat vie credința neștirbită în zilele de mai bine și în dreptatea pe care ne-a făcut-o cerul la 1 Decembrie 1910*”¹³.

Pentru a atrage atenția asupra bogățiilor zonei și hărnicie locuitorilor, Camera de Comerț și Industrie din Lugoj a organizat la Liceul “*Traian Doda*” o expoziție cu produse industriale și agricole reprezentative pentru județul Severin. La ședința festivă a secțiunilor științifice și literare Ioan Lupaș a susținut conferința: “*Importanța luptei de la Posada*” iar Gh. Bogdan-Duică a evocat personalitatea băănățeanului Vasile Maniu, fost membru al Academiei Române. Seara li s-a oferit participanților un reușit concert coral susținut de coruri

renumite din Caransebeș, Lugoj și Timișoara.

În ziua a doua, 14 noiembrie, s-au citit telegrame de felicitare trimise de Miron Cristea, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Nicolae Iorga, președintele „*Ligii Culturale*”, Ion Pelivan, președintele Regionalei „*Astra Basarabeană*” și s-a ales noul comitet central și președintele „*Astreii*” pentru o perioadă de cinci ani. Printre cei patruzeci de membrii ai noului comitet central figurau și nume reprezentative pentru spiritualitatea Banatului, Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului, Al. Nicolescu, episcopul Lugojului și Ilie Rusmir, președintele despărțământului Caraș. Alegerea președintelui a suscitat numeroase comentarii, întreținute de presa vremii, considerându-se de către unii participanți că pentru prima dată în istoria „*Astreii*” au prelevat criteriile politice. Deși s-a susținut atât candidatura lui Sextil Pușcariu cât și cea a lui Al. Vaida Voevod, a fost reales ca președinte Vasile Goldiș susținut de membrii marcanți ai Partidului Național Țărănesc. Pentru a preîntâmpina influența intereselor politice în activitatea „*Astreii*” prof. univ. Valer Moldovan a propus ca președintele ales să se obțină de la orice activitate politică atât timp cât deține această funcție, propunere care n-a fost validată invocându-se necesitatea modificării statutului¹⁴.

Marea atenție de care s-a bucurat în epocă, adunarea generală de la Caransebeș a constituit un moment deosebit în viața culturală a Banatului.

c) Adunarea generală de la Timișoara – 1937

Cea de a treia adunare generală organizată de „*Astra*” în orașul de pe Bega s-a desfășurat între 11-13 septembrie 1937 sub președenția lui Iuliu Moldovan care era de fapt și președintele în exercițiu al „*Astreii*”. Adunarea a avut loc într-o perioadă de agitație politică, apropiindu-se alegerile generale parlamentare, dar și de nesiguranță și decepție. Descriind această stare de spirit cotidianul timișorean *Vestul* consemna: „*Acoperim goliciunea prezentului, cu patrimoniul altor generații, al altor vremuri, al altor tradiții și pasiuni pentru frumos*”¹⁵.

Și totuși, alta era starea de spirit ce domnea în rândul nou înființate regionale „*Astra Bănățeană*” prezentată foarte convingător printr-o amplă expunere programatică susținută în fața adunării generale de către președintele regionalei, Sabin Evuțian¹⁶. Regionala „*Astra Bănățeană*” își propunea solidarizarea tuturor celor care simțeau românește pentru rezolvarea marelui probleme a depopulării Banatului, reușind o strânsă colaborare cu Institutul Social Banat-Crișana, Casele Naționale, Asociația corurilor și fanfarelor, reuniunea Femeilor Române etc. Problema principală a regionalei bănățene, declinul etnic, manifestat numeric prin depopularea vădită a Banatului iar biologic prin îmbătrânirea sau reducerea vigorii populației, putea fi rezolvată prin schimbarea mentalității existente, apelându-se la o educație sistematică și entuziastă. În acest sens, „*Astra Bănățeană*” își propunea să deschidă școli țărănești permanente și chiar o universitate țărănească pentru a forma o elită a țăranilor bănățeni

ce trebuiau să îndrume nemijlocit satele. Un alt obiectiv prezentat în expunerea programatică se referea la “bunul sufletesc al Banatului”, Pentru păstrarea și consolidarea acestuia “*Astra Bănăţeană*” trebuia să adune mărturiile istorice referitoare la românii bănăţeni, să înfiinţeze un Muzeu al Unirii și un Muzeu Etnografic, să cerceteze toponimia românească. Cel de-al treilea obiectiv programatic se referea la consolidarea românismului prin promovarea unitară a culturii românești.

În cadrul şedinţei cu preşedinţii de despărţăminte s-au prezentat referatele: “*Problema portului naţional*” de I. Miloia și “*Influenţa căsătoriei asupra fertilităţii și etnicului unui neam*” de Petre Râmneanţu iar la şedinţa festivă Iosif Nemoianu și-a dezvoltat cercetarea privind “*Problema generaţiilor viitoare în Banat*”¹⁷. Cuvinte de mulţumire și apreciere a activităţii “*Astrei*” au mai fost rostite de Gh. Lungulescu în numele Ligii Antirevizioniste și a ziarului *Univesul*, Bogdan Ionescu în numele Ateneului Român, Silviu Dragomir în numele Academiei Române, Cornel Grofşoreanu în numele Institutului Social-Banat-Crişana, Adrian Brudariu în numele baroului timișorean etc.¹⁸.

Printre propunerile făcute și discutate de participanţii la această adunare s-au numărat: extinderea activităţii “*Astrei*” și în vechiul Regat, lupta împotriva literaturii pornografice, interzicerea activităţii politice pentru preoți etc.

Adunarea s-a încheiat printr-o reprezentație artistică dată de Opera din Cluj în cinstea compozitorului lugojean Tiberiu Brediceanu care își aniversase 60 de ani, cuvântul omagial fiind rostit de maestru Sabin Drăgoi.

Prin multitudinea problemelor abordate, prin hotărârile luate, prin ecoul avut în epocă și cadru sărbătoreesc de desfășurare, cele trei adunări ținute de “*Astra*” în Banat după marea Unire, au constituit momente deosebite în viața “*Astrei*” dar și a Banatului.

NOTE

¹ *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii transilvănene pentru literatura română și cultura poporului român, date în tipar de însăși Asociațiunea*, Sibiu, Tipografia diecezană, 1862, p. 99-100; *Statutele Asociațiunii*, 1897, art. 17

² “*Astra*” în anii de după război, 1918-1928, Sibiu, 1928, p. 16-18; G. Preda, *Activitatea “Astrei” în 25 de ani de la Unire (1918-1943)*, Sibiu, Edit. “*Astrei*”, p. 76-77; Eugen Hulea, “*Astra*” Istoric, organizare, activitate, statuetă și regulamente, Sibiu, Edit. “*Astrei*”, 1944, p. 19-22

³ *Adunarea generală a “Astrei”*, în *Voința Banatului*, Timișoara, an. 11, nr. 83 din 17 septembrie 1923, p. 2

⁴ *Asociațiunea la noi*, în *Foaia diecezană*, Caransebeș, an. XXXVIII, nr. 33, din 13 august 1923, p. 1

⁵ *Discurs de deschidere rostit la adunarea generală a Asociațiunii ținută la Timișoara, la 28 august 1923*, în *Transilvania*, Sibiu, an. 54, nr. 10-12 oct./dec. 1923, p. 500

⁶*Ibidem*, p. 503

⁷*Raportul general... în anul de gestiune 1922/1923*, în *Transilvania*, an. 54, nr. 8-9, august-septembrie 1923, p. 289

⁸*Ibidem*, p. 300

⁹G. Preda, *op. cit.*, p. 81

¹⁰*Serbarea culturală de la Timișoara*, în *Foaia diecezană*, an. XXXVIII, nr. 35 din august 1923, p. 2

¹¹*Marile serbări de la Caransebeș*, în *Vestul*, Timișoara, an. 1, nr. 170 din 15 noiembrie 1930, p. 1

¹²*Ibidem*

¹³*Marile serbări în Caransebeș*, în *Foaia diecezană*, an. XLV, nr. 46 din 15 noiembrie 1930, p. 1

¹⁴Diecția județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, *Fond "Astra"* documentul 3834/1930

¹⁵*De la o guvernare spirituală a "Astrei" spre înfăptuire*, în *Vestul* an, VIII, nr. 2016 din 28 august 1937, p. 1

¹⁶Sabin Evuțian, *Expunere programatică la Adunarea generală a "Astrei"*, în *Luceafărul*, Timișoara, an. 111, nr. 3-4/1937, p. 33-36

¹⁷*Adunarea generală de la Timișoara*, în *Cuvântul satelor*, an. XI, nr. 37 din 19 septembrie 1937, p. 1

¹⁸*Marea adunare a "Astrei" la Timișoara*, în *Acțiunea*, Lugoj, an. IV, nr. 38 din 19 septembrie 1937, p. 1

THE GENERAL ASSEMBLIES OF THE ASTRA SOCIETY IN BANAT AFTER 1918

Summary

The paper deals with the general assemblies held by the "Astra" society in Banat after 1918. They represented special moments in the cultural and social life of this society and for all the Romanians from this region, after the union with the Romanian kingdom.

DEMERSURILE DIPLOMAȚIEI ROMÂNEȘTI PENTRU RECUPERAREA BUNURILOR DE PATRIMONIU RIDICATE DE TRUPELE SÂRBEȘTI DIN BANAT ÎN 1919

Vasile Rămneanțu

În perioada interbelică, între reprezentanții diplomatici ai României și Iugoslaviei s-au desfășurat tratative pentru restituirea unor valori culturale românești care fuseseră transferate pe teritoriul iugoslav de către trupele sârbești la sfârșitul primului război mondial.

Printre instituțiile de cultură care au avut de suferit de pe urma acestor rechiziții forțate s-a aflat și Muzeul Banatului din Timișoara. Astfel, în ziua de 26 mai 1919 s-a prezentat în fața conducerii Muzeului¹ o comisie militară sârbă de rechiziție, care a solicitat să cerceteze donațiile și depozitele de stat, toate obiectele fostului Regiment 61, *toate obiectele de muzeu care erau în legătură cu Serbia ori cu națiunea sârbă*. Deși conducerea muzeului a protestat față de aceste cereri, *neputând rezista puterii armate*, în următoarele zile comisia sârbă a început cercetările, care s-au încheiat la 18 iunie 1919 cu rechiziționare a numeroase piese de valoare².

Până în decembrie 1932, conform raportului întocmit de către reprezentantul României la Belgrad, Al. Gurănescu, problema bunurilor ridicate de trupele sârbești din Banat în ultima perioadă a războiului nu a constituit decât incidental obiectul vreunei negocieri între cele două guverne, în cazul unor despăgubiri izolate, deși Ministerul Afacerilor Străine al României deținea toată documentația privitoare la problema în cauză³.

În cadrul tratativelor de la Belgrad dintre miniștrii de externe ai celor două țări, N. Titulescu și B. Jevtić, din decembrie 1932, s-a hotărât ca obiectele mobile ridicate de către trupele sârbești în timpul evacuării de către acestea a Banatului să fie restituite proprietarilor lor legitimi, în cazul în care acestea puteau fi identificate⁴.

În urma acestei hotărâri, autoritățile românești l-au delegat pe directorul Muzeului Banatului din Timișoara, Ioachim Miloia, să se deplaseze la Belgrad pentru a identifica bunurile muzeului ridicate de

trupele sârbești și transferate pe teritoriul iugoslav⁵.

Ioachim Miloia a sosit la Belgrad în ziua de 7 martie 1933, purtând într-o primă etapă convorbiri cu președintele comisiei ce fusese constituită în vederea identificării bunurilor românești rechiziționate de către armata sârbă. În cadrul acestor discuții, partea sârbă a acceptat, după *insistențele* oficialilor români, ca procesul verbal întocmit la 18 iunie 1919 și care *conține felul cum s-a consumat rechiziția obiectelor muzeului nostru* să fie luat ca bază a discuțiilor ulterioare dintre cele două părți. A urmat apoi întrevederea cu delegatul Ministerului Instrucției Publice și Artelor din Iugoslavia, Veljko Petrović. S-a discutat cu acest prilej despre organizarea fostei Societăți de Istorie și Arheologie, situația ei juridică față de stat, județ, oraș, despre persoanele care efectuaseră rechiziția din partea armatei sârbe și care fuseseră declarate de către comisia sârbă ca fiind fictive. În fața acestei poziții, Ioachim Miloia a prezentat adresele din acel moment ale persoanelor respective, *pe care mi le-am putut procura în decursul cercetărilor din anii din urmă*. În fața acestor evidențe, Petrović a acceptat întru totul valabilitatea procesului verbal din 18 iunie 1919. S-a hotărât ca I. Miloia să întreprindă cercetări în vederea descoperirii colecțiilor revendicate de muzeul bănățean din Timișoara. În acest sens a vizitat și cercetat la Belgrad Muzeul Național, unde a văzut și cataloagele de achiziție, Muzeul etnografic, Muzeul modern, Muzeul municipal, câțiva anticari de seamă; la Novi Sad a vizitat colecția de tablouri a Societății "Matica Srpska", o colecție particulară, întâlnindu-se și cu Petar Krstonosik, care deținuse rolul de expert cu prilejul rechiziției din 1919.

În urma acestor investigații ale directorului Muzeului timișorean, cele două părți au ajuns la concluzia că *tablourile și obiectele duse din Muzeul nostru nu există în nici una din colecțiile amintite, în consecință a trebuit să ne formăm cu toții convingerea că deși rechiziția s-a făcut la ordin superior, deci în mod oficial, totuși odată ridicate aceste obiecte au fost probabil împărțite în mod foarte 'particular' între cei ce au ordonat și executat rechiziția. Ar rămâne în orice caz de văzut și muzeele din Zagreb și Ljubljana, dar este puțin probabil ca obiectele noastre să se găsească și acolo*. Partea sârbă și-a luat cu acest prilej angajamentul de a cerceta persoanele care luaseră parte la rechiziție și de informa partea română despre rezultatele acestei acțiuni⁶.

Dar lucrurile au rămas în acest stadiu, obiectele rechiziționate în 1919 nerevenind vreodată în posesia Muzeului Banatului din Timișoara.

Tot cu ocazia evacuării Banatului de către trupele sârbești a fost transportată în Iugoslavia întreaga arhivă a Inspectoratului cadastral din Timișoara, precum și întreaga arhivă a Inspectoratului minier din Oravița. Astfel, la 1 iulie 1919 la căpitănatul minier Oravița s-a prezentat o echipă de rechiziții sârbă, compusă din inginerul Kolaković, reprezentantul ministerului de resort de la Belgrad, locotenenții Radivoj Milovanović și Aleksandar Novaković, însoțiți de 7 jandarmi sârbi, care au preluat și transportat pe

teritoriul iugoslav întreaga arhivă a căpitănatului minier, împreună cu mobilierul existent. Arhiva conținea registrele de explorare, cărțile miniere de concesiuni, cărțile funduare miniere, foile cadastrale, hărți miniere etc.

În același timp la Cluj se găsea arhiva privind cele trei districte din Banat care au intrat în componența Regatului Sârbo-Croato-Sloven precum și lucrările de triangulație pentru Croația, Slovenia, Banat și Bačka.

În iulie 1920 partea sârbă s-a pronunțat pentru efectuare schimbului de arhive, hotărându-se constituirea unei comisii mixte pentru trierea și transmiterea reciprocă a documentelor. România a mai solicitat pe lângă restituirea arhivei și restituirea mobilierului și a instrumentelor tehnice aparținând cadastrului comitatului Timiș, care fuseseră ridicate de armata sârbă⁷.

După o serie de amânări ale părții sârbe, la 27 aprilie 1923 Ministerul Afacerilor Străine de la Belgrad a comunicat că guvernul Regatului Sârbo-Croato-Sloven a ratificat convenția încheiată la Roma asupra arhivelor și că așteaptă ca acest document să fie ratificat și de guvernul român pentru a se putea proceda la schimbul de arhive conform prevederilor acestei convenții internaționale. În cazul în care executivul de la București nu intenționa să ratifice această convenție, guvernul Regatului Sârbo-Croato-Sloven propunea încheierea unui aranjament special între cele două state, pe baza căruia urma să se facă schimbul. România a răspuns la 16 mai 1923, propunând încheierea unui aranjament special în baza convenției de la Roma iar la 14 iulie, pentru a evita noi tergiversări, s-a comunicat părții sârbe că guvernul român a hotărât să ratifice fără întârziere și fără intervenția parlamentului convenția de la Roma referitoare la restituirea arhivelor. Cu toate acestea, la 31 ianuarie 1924 Ministerul Afacerilor Străine de la Belgrad acuza România că a respins cererile sale de restituire a arhivelor care interesau statul iugoslav⁸. În fața acestor acuzații, reprezentantul României în capitala Regatului Sârbo-Croato-Sloven a reafirmat dorința României de a efectua schimbul de arhive între cele două state. La rândul său, guvernul de la Belgrad a propus la 7 februarie 1924 o procedură de urmat în vederea efectuării acestui schimb: constituirea unei delegații din partea fiecărui stat, alcătuită din câte un delegat al ministerelor de Justiție, Finanțe, Interne, Instrucție publică, Culte și Război; guvernul român urma apoi să fixeze data întâlnirii dintre cele două delegații. În cazul în care un document ar fi interesat ambele țări, originalul urma să fie păstrat de statul unde se afla, celălalt având dreptul de a realiza, pe cheltuiala lui, copii legalizate. Partea sârbă a mai revendicat originalul sau copiile materialului cartografic luat de români din Budapesta privind noile teritorii atribuite Regatului Sârbo-Croato-Sloven. La rândul său, Ministerul de Interne iugoslav a cerut ca schimbul de arhive să nu se producă până când partea română nu restituie valorile și bijuteriile aparținând fundațiilor departamentale și instituției districtuale a săracilor din Veliki Bečkerek [azi Zrenjanin], care s-ar fi găsit, conform informațiilor deținute de respectivul minister, la Timișoara, fiind

aduse în 1919 de autoritățile române din Budapesta, precum și a valorilor și bijuteriilor aflate în teritoriile atribuite României și care aparțineau instituțiilor și supușilor Regatului Sârbo-Croato-Sloven⁹.

Referindu-se la valorile revendicate de sârbi, care s-ar fi aflat la Timișoara, partea română a precizat că nu a găsit astfel de valori. În rest, guvernul român a acceptat propunerile celui iugoslav, cu un singur amendament, privind *actele, documentele, etc. care interesau ambele state, ale căror originale rămân pe teritoriul unde se găseau în momentul armistițiului din 1918, celălalt stat având dreptul de a deține o copie legalizată*. România solicita în același timp ca întâlnirea celor două delegații să aibă loc cât mai repede, propunând ca loc de desfășurare Timișoara¹⁰.

Cu ocazia sesiunii Miciei Înțelegeri de la București din 9 – 11 mai 1925, ministrul de externe român I.G. Duca a remis omologului său sârb Ninčić un memoriu privind efectuarea schimbului de arhive. Diplomatul sârb a promis rezolvarea cât mai grabnică a acestei probleme într-un spirit amical¹¹.

În privința arhivei minelor din Oravița, la 8 decembrie 1933, directorul minelor, într-un referat întocmit către Ministerul Afacerilor Străine al României sublinia faptul că aceste documente *sunt de o deosebită importanță pentru administrarea domeniului minier trecut în proprietatea statului prin art. 19 din Constituția României*. Ele erau foarte importante și pentru particulari, dat fiind că *în aceste registre sunt trecute toate drepturile miniere dobândite sub vechiul regim minier*. Se mai preciza că direcția minelor efectuase o serie de demersuri pentru recuperarea acestor arhive, atât pe cale diplomatică cât și *direct*, dar nu obținuse nici un rezultat. Existau informații potrivit cărora cărțile funduare miniere referitoare la donațiile miniere de pe teritoriul județului Caraș se aflau la tribunalul din Biserica Albă (Bela Crkva), solicitându-se intervenția Ministerului Afacerilor Străine pentru rezolvarea acestor probleme¹².

La 18 mai 1935 Ministerul Afacerilor Străine informa forurile competente miniere că Legația română din Belgrad comunicase că registre și cărțile cadastrale miniere ale circumscripției Oravița nu au putut fi găsite. Legația arăta că ele ar putea fi regăsite printre arhivele administrative care urmau să fie schimbate între cele două state conform prevederilor Convenției asupra arhivelor din 1933¹³. Totuși, la 14 decembrie 1937, Ministerul de Externe al României, într-o adresă către Direcția minelor, informa că la Biserica Albă (Bela Crkva) fuseseră depozitate doar registrele funciare ale minelor, registre ce fuseseră predate părții române în 1936¹⁴.

În toamna lui 1934, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a aprobat acordul privind schimbul documentelor geodezice și cadastrale intervenit între cele două state. S-au predat astfel Iugoslaviei toate lucrările privind calculele geodezice ale Croației, Sloveniei și Banatului iugoslav iar din partea Belgradului au fost primite hărțile și lucrările cadastrale ale județelor Caraș, Severin, Timiș și Arad¹⁵.

Dacă demersurile diplomatice românești din perioada interbelică au dus la recuperarea importantelor valori arhivistice ridicate de armata sârbă în 1919, nu același lucru se poate afirma în privința bunurilor din patrimoniul Muzeului Banatului din Timișoara care au cunoscut aceeași soartă, lista acestor obiecte devenind între timp ea însăși o piesă de muzeu.

NOTE

¹ Pentru statutul Muzeului Banatului din Timișoara până în 1918, vezi Florin Medeț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică, I*, Timișoara, Ed. Mirton, 1997.

² Arhiva istorică a Muzeului Banatului, Dosar *Chestiunea obiectelor duse de sârbi în 1919 din Muzeul nostru*, Procesul verbal din 18 iunie 1919. A se vedea și lista.

³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond *Mica Înțelegere*, vol. 9, f. 239.

⁴ *Ibidem*, f. 295.

⁵ Arhiva istorică a Muzeului Banatului, Dosar *Chestiunea obiectelor duse de sârbi în 1919 din Muzeul nostru*, adresa din 6 martie 1933.

⁶ *Ibidem*, Procesul verbal din 15 martie 1933, adresat de Ioachim Miloia primarului Timișoarei.

⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 49, f. 108-109. Cu privire la arhiva minieră Oravița, vezi, Arhivele gen., Fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția generală*, d. 132/1933, f. 4.

⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 49, f. 110.

⁹ *Ibidem*, f. 111.

¹⁰ *Ibidem*, f. 112.

¹¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond *Mica Înțelegere*, vol. 6, f. 197.

¹² Arhivele naționale, Fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția generală*, d. 132/1933, f. 1, 4.

¹³ *Ibidem*, f. 9.

¹⁴ *Ibidem*, f. 24.

¹⁵ *Voința Banatului*, 7 octombrie 1934, p. 3.

THE ACTIONS OF THE ROMANIAN DIPLOMACY FOR THE REGAIN OF THE CULTURAL PATRIMONY REQUISITIONED BY THE SERBIAN ARMY FROM BANAT IN 1919

Summary

During the Serbian military occupation in Banat, several items belonging to the national cultural heritage have been requisitioned and transferred to Serbia. The objects belonged to cultural institutions (the Museum of Banat, State Archives etc.). Between the two World Wars, negotiations between the diplomatic representatives of Romania and Yugoslavia took place, dealing with the topic of restitution of these Romanian cultural values. The negotiations led to the regain of the archive values, but not of those took from the Museum of Banat in Timisoara. The latter could not be identified and recover not even today.

ANEXĂ

C o p i e . Lista acelor obiecte de Muzeu care au fost alese și duse
În zilele ultime ale lunii Mai și începutul lunii Iunie 19219, din
Muzeul istorico-archeologic al Ungariei de sud, de către Locotenentul
sârb reg. Ivanovits Vlastimir de sub comanda Comisiei de rechiziție
a Locotenent-Colonelului sârb reg. Stefanovits Alexa.

I. Tablouri.

	25.000.000 L.
1) Tiziano: Venus și Adonis (din pinacoteca Eszterhazy) pict. în ulei.....1 buc.	2.000.000 L.
2) Teniers, David: XVII. Antoniu eremitul (din pinacoteca Pyrker).....1 "	1.500.000 L.
3) Alessandro Varotari Padovanino: Artemisia (din pinacoteca Pyrker).....1 "	1.500.000 L.
4) Padovanito: Familia sfântă (din Muzeul național maghiar).....1 "	100.000 L.
5) Guido, Reni: (copie după el) Copil dormind (din pinacot. Eszterhazy).....1 "	500.000 L.
6) Artist necunoscut: Copil cu câine (din pinacoteca Pyrker).....1 "	50.000 L.
7) Agghazy, Gyula: Drum, pict. în ulei.....1 "	2.000.000 L.
8) Carlo Dolci: Cristos binecuvântează pâinea (din pinacoteca Pyrker).....1 "	100.000 L.
9) Velazquez (copie după el): Infanta M. Terezia.....1 "	50.000 L.
10) Contesa, Memes, Eliza: Femeie bătrână orig.....1 "	50.000 L.
11) Ferenczy, Iosif: Visul honvedului bătr. orig.....1 "	25.000 L.
12) Kezdi, Kovacs Laszlo: Între mesteacăni, orig.....1 "	25.000 L.
13) Kardos, Iuliu: Cap studiu (ovreu bătr.) orig.....1 "	25.000 L.
14) Baditz, Otto: Cap de femeie, orig.....1 "	32925.000 L.

II. Copii galvano-plastice.

15) Tezaurul de aur descoperit la Sannicolaul-Mare așa numitul Tezaur al lui Atila.....23	23.000 L.
16) Cupe, cane, cești etc. copii galvano-plastice și farfurii de cositor din sec. XVIII.....38	40.000 L.

III. Obiecte etnografice.

17) Un cojoc sârb.....1	1.000 L.
18) Un biciu, o plăscă, 2 catrințe cu vergi albe și negre.....2	1.000 L.
19) O fâșie, o catrință neagră, un colar (catifea violetă).....3	2.000 L.
20) Un chiviu, 3 bluze fem., 1 păreche ismene, 1 cămașă femeiască, 1 pro-	2.000 L.
21) O cămașă fem. 2 buc. maramă de logodnă, o cămașă lungă fem., o cămașă de băiat.....5	2.000 L.
22) O cămașă femeiască decorată, o altă cămașă femeiască, o măneacă, o cămașă de băiat.....4	2.000 L.
23) O bucată de prosop de Kikinda, 2 buc. cămași nouă femelești, un dâ-	2.000 L.
24) Un prosop, o broderie, o kanică fem. o floare de mireasă.....4	2.000 L.
25) O broderie, un decor de masă, o geantă de piele, o perdea, o acoperi-	2.000 L.
toare de pat, o legăt. de stomah 6 "	

26) Un decor de cap, un biciu mic, un cuțit de tăiat via.....	3 buc.	500 L
27) 10 buc. ouă sârbești de paști, 3 buc. chipiuri colorate de pe ouă. 13 "		2.000 L
28) Un clopoțel de fier, 2 sfeșnice și 1 calimară din bronz 1 jurnal. 5 "		2.000 L
29) Un dulap mare de sticlă pentru obiectele etnografice.....	1 "	10.000 L

dela 1 la 29 Total: 134 "

I. Tablouri, gravuri, hârtii.

1.) Ioanovits Paul: Emigrarea unei familii albaneze din patria sa, pict. în ulei, orig.....	1 "	50.000 L
2.) Daniel Const.: Două portrete mici, pict. în ulei, orig.....	2 "	20.000 L
3.) Daniel Const.: Iconostasul din biserica episcopală sârbă din Timișoara, fotogr. colorată.....	1 "	2.000 L
4.) Alexandrovits Lyubomir: Portret femeesc, pict. în ulei orig.....	1 "	20.000 L
5.) Asediul Belgradului în 1521, xilograf. veche.....	1 "	50.000 L
6.) Vederea din Zimony spre Belgrad (xinogravură din sec. XVIII).....	1 "	50.000 L
7.) Hartă mare a Serbiei și Bosniei din sec. XVIII.....	1 "	20.000 L
		292.000 L

~~XIII~~

II. Alte obiecte.

8.) O legătură de cap sârb decorată veche.....	1 "	5.000 L
9.) Bijuterii vechi sârbe de arg. din Muntenegru.....	22 "	110.000 L
10.) O buc. sigil de breaslă din Timișoara din sec. XVIII.....	1 "	3.000 L
11.) Sigiliul magistratului sârb din Timișoara din sec. XVIII.....	1 "	5.000 L
12.) O bancnotă sârbă de 10 florini din 1849.....	1 "	1.000 L
13.) Scrisoarea unui pașe turcesc dela Belgrad din 1787 orig.....	1 "	20.000 L
14.) O altă diplomă turcescă din sec. XVIII, orig.....	1 "	20.000 L
15.) 6 buc. medalii comemorative de argint din 1787 (asediul Belgradului).....	6 "	6.000 L
16.) 4 buc. medalii comemorative de cositor din sec. XVIII.....	4 "	4.000 L
17.) Tabla de tras la tir din Timișoara a principelui Karageorgevici Alexandru.....	1 "	5.000 L
18.) Tabla de tras la tir a baronului Nicolits.....	1 "	5.000 L
19.) O buc. mare de bombă de fier din sec. XVIII și 2 buc. ghiulele mari de tun.....	4 "	2.000 L

dela 1 la 19 Total: 152 buc.

1.) Șase dulapuri cu sticlă.....	6 "	18.000 L
2.) Cadrul aurit al portr. lui Francisc Iosif I-ul.....	1 "	4.000 L
3.) Opt buc. săbii vechi și o pușcă veche.....	9 "	20.000 L
4.) Portretele foștilor comandanți al reg. 61 inf., tablourile proprietarilor regimentului, alte tablouri și gravuri referitoare la istoria regimentului.....	106 "	300.000 L
5.) Un buciun din corn.....	1 "	2.000 L

	2.000 L.
6) Două trompete italiene de arme.....	2 buc.
7) O aruncătoare de bombe 8 măști contra gazului, 4 ranițe, o parte constitutivă din o mitralieră.....	10.000 L. 14 "
8) Un telefon de campanie, un proiector, o sea de lemn și una de piele, o tablă de aramă, 2 bastoane.....	16.000 L. 7 "
9) O lampă de proiectat, o cască polonă, 24 bande de umăr (rusești și italiene).....	5.000 L. 26 "
10) Dinstincțiuni italiene (bande la umăr).....	2.000 L. 12 "
11) Decorațiuni italiene ofițerești și subofițerești cu steaua de Savoya.....	2.000 L. 26 "
12) Două cruci de fier.....	1000 L. 2 "
13) Un caet de campanie italian, 2 cărți milit.....	4.000 L. 3 "
14) O carte cu ordine de campanie italiene.....	2.000 L. 1 "
15) O stativă de lemn pentru statuie.....	1.000 L. 1 "
16) Părți constitutive de mitralieră și arme mai nouă.....	10.000 L. 9 "

Timișoara la, 18 Iunie 1919. dela 1 la 16 Total 217 buc.

Total generale 431.000 L.
33.901.000 L.

Kapdebo Grăgore m.p. președintele Societății, Ferenczy

Alexandru m.p. directorul Societății, Dr. Berkeszi Stefan m.p. secretar
gen. al Societății.

Copie în traducere, conform originalului în limba maghiară păstrat
în arhiva Muzeului Bănățean din Timișoara. Directarul muzeului Bănățean:
I. Miloia m.p. L.S.

Pentru conformitate
Grăgore

RELAȚIILE BISERICEȘTI ROMÂNÔ – SÂRBE ÎN PERIOADA 1930 - 1940*

Vasile Rămneanțu

În cadrul general al relațiilor româno – sârbe, statutul Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia și problemele conexe au constituit în continuare un subiect controversat în cadrul întâlnirilor dintre lideri politici și religioși ai celor două țări.

Astfel, stabilirea statului Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia, precum și problema proceselor de separație dintre cele două biserici au fost abordate de către cei doi miniștri de externe, I.D. Ghica și respectiv B. Jevtić, cu prilejul conferinței Miciei Înțelegeri de la București din mai 1931¹.

În mai 1932, șeful diplomației românești a declarat că un emisar român se va afla în vara aceluiași an la Belgrad, unde, pe lângă alte probleme controversate, va aborda cu partea sârbă și problema bisericească, *care a întârziat până acum parte și din pricina fraților noștri din Banatul Iugoslav, robi ai discordiei*².

La 21 decembrie 1932 în cursul convorbirilor ce au avut loc la Belgrad între N. Titulescu și omologul său sârb B. Jevtić, s-a stabilit ca la începutul anului 1933 să se desfășoare în capitala Iugoslaviei tratative între cele două părți în vederea rezolvării problemei legate de Fundația Trandafil, recunoscându-se cu acest prilej drepturile legitime ale Mitropoliei Ardealului în privința fundației.

S-a hotărât ca tot în aceeași lună să se întrunească cele două comisii pentru rezolvarea celorlalte probleme bisericești³.

În conformitate cu aceste decizii, la începutul anului 1933, în capitala Iugoslaviei a avut loc o nouă rundă de negocieri între cele două părți privind relațiile bisericești. Reprezentanții români au propus legalizarea situației existente, ceea ce însemna păstrarea dependenței ierarhice a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav față de Mitropolia Ardealului sau de sinodul de la București. Partea sârbă nu a acceptat această revendicare, susținând în continuare că nu se putea admite, din rațiuni de stat, jurisdicția unei biserici străine pe teritoriul iugoslav. În consecință cele două delegații au realizat un proiect ce prevedea constituirea unui Sinod mixt format din doi episcopi români și doi sârbi care să exercite o jurisdicție limitată atât asupra vicariatului român de la Vrșac

(Vârșeț), cât și asupra vicariatului sârb de la Timișoara. Acest organism avea dreptul de a hirotonisi episcopi și vicari, precum și pe acela de a-l disciplina, urmând ca în celelalte chestiuni cele două biserici să rămână deplin autonome, cvasi - autocefale, evitându-se totuși acest termen pentru a nu se crea un precedent⁴.

Analizând acest proiect, Mitropolitul Bălan al Ardealului arăta că soluția sinodului mixt era acceptabilă în condițiile în care nu se putea obține mai mult. În opinia sa însă, trebuia precizată foarte categoric autonomia Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia, urmând a se garanta de către partea sârbă, dreptul românilor de a se organiza singuri în parohii, protopopiate, eparhii, precum și de a-și alege singuri arhierii vicari, protopopii, preoții și toate organele bisericești. Se solicita, totodată, dreptul de a fi folosită limba română în serviciul liturgic, precum și în cadrul administrației bisericești, catehizarea să se facă în limba română, iar în școlile românești de toate categoriile, religia să fie predată de către preoți români conform manualelor didactice aprobate de către autoritățile bisericești românești. În privința pregătirii viitorilor preoți români din Banatul sârbesc, Mitropolitul Bălan propunea crearea unui seminar și a unui institut teologic propriu cu predare în limba română și supus exclusiv Bisericii Ortodoxe Române. Până la înființarea unor astfel instituții, elevii și studenții teologi urmau să studieze în România, iar pentru ocuparea locurilor vacante din Iugoslavia, în această fază de tranziție, se cerea admiterea de preoți care aveau cetățenie română. În ceea ce privește subvenționarea de către statul iugoslav a Bisericii Ortodoxe Române de pe teritoriul său, aceasta urma să se realizeze conform legislației existente la acea dată⁵.

La 1 februarie 1933 partea sârbă a venit cu propunerea ca *atât vicarul sârb din Timișoara, cât și vicarul român de la Belgrad, să stea în legătură canonică cu autoritatea supremă ierarhică de pe teritoriul statului său în ceea ce privește relația dogmatică și spirituală*. În consecință, competența autorității ierarhice superioare avea să fie extinsă *la a se îngriji de unitatea dogmatică cu Biserica Ortodoxă; a exercita controlul activităților catihetice, precum și ca ritual să fie îndeplinit după orânduiele bisericești și conform tradiției locale; a exercita controlul nemijlocit asupra activității vicariale și a disciplinei; de a efectua examinarea canonică și a cerceta dacă alegerea vicarului s-a făcut în conformitate cu statutul și de a-i sfinți*. În conformitate cu aceste prevederi, vicarul român din Iugoslavia era ales de către sinodul sârb, iar cel sârb din România de către sinodul român, fapt ce a fost respins de către delegația română⁶.

La 3 februarie 1933, negociatorii sârbi animați, conform relatărilor membrilor delegației române, de un spirit de conciliere nemaiîntâlnit până atunci, au propus o a treia formulă ce menținea sinodul mixt cu o competență limitată, compus din doi episcopi de fiecare parte și care urma să fie prezidat de către un episcop sârb, când discutau probleme interesând Biserica Ortodoxă

Română din Iugoslavia, respectiv de unul român în cazul Bisericii Ortodoxe Sârbe din România. Partea română a acceptat această soluție, deși Biserica Ortodoxă Română din Iugoslavia a fost dezavantajată (conducerea sinodului era deținută de un episcop sârb în cazul în care urma să se analizeze chestiunile pur canonice, dogmatice și rituale ale Bisericii Ortodoxe Române din statul vecin), dar sinodul de la Belgrad a respins și această propunere⁷.

După negocieri dificile a fost întocmit un proiect de convenție bisericească româno-iugoslavă, în care se sublinia că Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav și Biserica Ortodoxă Sârbă din Banatul românesc rămăneau și pe mai departe organizate pe baza statutelor în vigoare în 1918, având deplină autonomie ca biserici naționale.

Punctul doi al proiectului convenției prevedea ca cele două biserici vor fi conduse de către un vicar cu rang de episcop, ales de adunarea eparhială respectivă. În continuare se arăta că vicarii - episcopi vor fi supuși în chestiunile pur dogmatice și spirituale unui sinod mixt delegat de către cele două biserici. Acest sinod, compus din episcopii Caransebeșului și Aradului, precum și din doi episcopi sârbi avea atribuția de a-l examina din punct de vedere canonic și de a-l sfinții pe cei doi episcopi vicari. El urma să se întrunească o dată pe an, alternativ la Timișoara și Vrșac, sub îndrumarea unui înalt arhiereu român când se discutau chestiuni privitoare la Biserica Ortodoxă Sârbe din Banatul românesc și sub conducerea unui arhiereu sârb când se dezbăteau probleme ale Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav. În ceea ce privește adunarea eparhială, ea era reprezentanta de drept a eparhiei respective, iar consistoriul eparhial constituia ultima instanță în toate chestiunile bisericești, administrative și juridice. Era garantată limba română ca limbă oficială în serviciul liturgic, precum și în administrația Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav, pe bază de reciprocitate, iar statutele de organizare ale celor două biserici nu puteau fi modificate decât în condițiile unei înțelegeri prealabile între cele două guverne⁸.

În cursul unei întrevederi pe care negociatorii români au avut-o cu Jevtić, demnitarul sârb arăta că guvernul de la Belgrad admitea parafarea de către cele două delegații a proiectului convenției privind organizarea celor două biserici, urmând ca acest document să stea la baza unor negocieri ulterioare între delegații sinodului de la Karlovac și cei ai sinodului român. În viziunea diplomatului sârb nu era bine să existe două biserici ortodoxe în cadrul unui stat, una prezidată de Patriarhie, cealaltă condusă de Sinodul mixt, iar *competența spirituală ar trebui, pentru a nu se crea un precedent periculos să fie limitată de suveranitatea statului*.

Reprezentanții români au arătat că Biserica Ortodoxă Română din Transilvania se bucura de dreptul istoric ce rezultă din Rescriptul imperial din 1864, în baza căruia Mitropolia Sibiului își exercita autonomia religioasă asupra tuturor românilor din Banatul Timișoarei⁹. La rugămintea reprezentantului sârb termenul de "sinod mixt" a fost înlocuit cu cel de "delegație mixtă"¹⁰.

S-a stabilit de către cele două delegații ca noii episcopi vicari să fie aleși dintre ierarhii de naționalitate română, cu condiția ca odată aleși, să renunțe la cetățenia lor în favoarea celei sârbe¹¹.

În ședința din 20 martie 1933, sinodul Bisericii Ortodoxe Române a analizat proiectul convenției bisericești dintre cele două state. Organismul conducător s-a pronunțat cu acest prilej în favoarea numirii unui episcop - vicar care să conducă autonom Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav pe baza statului șagunian. Sinodul român arăta că formula cea mai bună de organizare a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav o constituie autonomia ei completă, având în frunte un episcop român de sine stătător, care să se bucure de toate drepturile pe care statul român le acorda deja vicariatului sârb din Timișoara. Totuși conducerea Bisericii Ortodoxe Române accepta formula "sinodului mixt", dar în viziunea sa, problema de necanonicitate ridicată de către sinodul sârb nu putea fi operantă. În încheiere, sinodul Bisericii Ortodoxe Române atrăgea atenția factorilor politici români că nu trebuia ratificat în Parlament pactul de amiciție cu Iugoslavia fără a fi încheiat acordul bisericesc, deoarece inexistența acestei convenții ducea automat la slăbirea Pactului¹².

Negocierile au continuat la Belgrad și în cursul lunii mai 1933, delegații Bisericii Ortodoxe Sârbe nerecunoscând dreptul statului sârb de a decide în privința problemelor celor două biserici fără acordul Bisericii sârbe. Din desfășurarea tratativelor s-a desprins și faptul că sinodul Bisericii Ortodoxe Sârbe respingea proiectul convenției bisericești elaborat de către cele două părți.

Rapoartele întocmite de către negociatorii români evidențiau că Biserica Ortodoxă Sârbă a acceptat până la urmă ca jurisdicția asupra celor doi vicari să nu fie exercitată de către episcopul locului, ci de capul suprem al bisericii.

În cazul unor neînțelegeri, conflictul era cercetat de către o comisie comună, urmând ca ultima decizie să fie luată de către patriarhul locului. Acesta avea și atribuția de a-i hirotonisi și de a-i controla disciplinar pe cei doi vicari. Capacitatea canonică a candidatului ales, de către Adunarea eparhială, pentru a fi numit vicar episcopal, va fi examinată de către o comisie comună, alcătuită cu știrea și binecuvântarea celor doi patriarhi și care îl va propune spre a fi hirotonisit de către șeful competent al bisericii locului. Aceeași comisie cu știrea ambilor patriarhi, va investiga culpele canonice ale vicarilor episcopi, iar documentele vor fi înaintate patriarhului locului, care va da sentința definitivă împreună cu sinodul său. Jurământul vicarului - episcop va fi depus în fața patriarhului locului, care îi va da așa numita gramată, urmând ca la liturgia arhierescă vicarul-episcop să-l pomenească pe patriarh¹³.

Reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române au propus o soluție bazată pe principiul cooperării între cele două biserici care prevedea pentru cele două episcopii ce urmau să se înființeze o largă autonomie în organizarea și conducerea vieții lor bisericești, precizată în cadrul câte unui statut.

Problemele dogmatice și spirituale aveau să fie dezbătute de către o comisie mixtă, alcătuită din doi delegați ai sinodului Bisericii Ortodoxe Române și, respectiv, din doi delegați ai soborului Bisericii Ortodoxe Sârbe care era prezidată de către un înalt ierarh român sau sârb în funcție de problemele discutate. Comisia avea să funcționeze exclusiv în virtutea delegației primite de la cei doi patriarhi, deci avea atribuții precise¹⁴.

La 15 mai 1933 proiectul convenției bisericești a fost terminat. Sinodul român întrunit în ședința din 23 octombrie 1933 aprobă proiectul, dar a evidențiat că nu s-a prevăzut clar în proiect cui îi va reveni rolul de a sfinți și disciplina pe vicarul român de la Vrșac. Sugestia înaltului for bisericesc român era ca aceste sarcini să revină Bisericii Ortodoxe Române pe baza principiului reciprocității, urmând ca modificările respective să se realizeze pe cale diplomatică¹⁵.

Ministerul Afacerilor Străine de la București, analizând la rândul-i proiectul convenției a găsit și alte lacune, evidențiind inclusiv faptul că limba franceză în care era redactat proiectul era defectuoasă. Astfel, colaborarea dintre cele două sinoade era doar *platonice*, deoarece rolul decisiv revenea sinodului teritorial, care prin președintele ce va fi desemnat, va avea întotdeauna majoritatea. Nu se prevedea clar cine va stabili vîna canonică în baza căreia va fi judecat arhiepiscopul vicar român de la Vrșac și nici condițiile cerute pentru a face parte din adunarea eparhială. Nu se specifica nici cine stabilea subvenția acordată de statul iugoslav vicariatului român. Arătând că articolul 12 prevedea că primăriile și celelalte autorități locale hotărâau cuantumul subvențiilor ce vor fi alocate Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav ținând seama de numărul credincioșilor din fiecare parohie, Ministerul Afacerilor Străine român sublinia că autoritățile sârbe vor efectua presiuni asupra românilor pentru ca aceștia să se înscrie ca enoriași în parohia sârbă respectivă. Pentru a fi îndreptate aceste lacune, diplomația română propunea renegocierea textului, arătând că noul proiect trebuie să fie foarte clar, precis și redactat într-o limbă franceză foarte corectă¹⁶.

În urma sugestiilor sinodului Bisericii Ortodoxe Române, Ministerul Afacerilor Străine cu toate stăruințele repetate ale guvernului sârb a amânat semnarea Convenției în speranța ivirii unui moment mai prielnic pentru obținerea modificărilor necesare¹⁷.

La 13 martie 1934 Ministerul Cultelor a comunicat că *este locul a se face formalitățile pentru desăvârșirea convenției*. Pe baza acestei comunicări Ministerul Afacerilor Străine a trimis instrucțiuni Legației române de la Belgrad să semneze convenția, urmând ca ulterior, într-un moment favorabil să fie îndepărtate prevederile nefaste pentru Biserica Ortodoxă Română din Iugoslavia. În opinia reprezentantului României la Belgrad, Gurănescu, divergențele ce mai existau trebuiau soluționate înainte de semnarea convenției, în acest scop urmând să fie trimis la Belgrad prof. Silviu Dragomir. Ministrul Afacerilor Străine de la București a acceptat această sugestie intervenind la Ministerul Cultelor, dar

nu a primit nici un răspuns favorabil pentru realizarea demersului respectiv, astfel încât la 2 iulie 1934, convenția bisericească româno-iugoslavă a fost semnată la Belgrad. La 9 iulie 1934, Sinodul intervenea la Ministerul Afacerilor Străine pentru a fi grăbită aplicarea convenției¹⁸.

Potrivit articolului 1 al convenției, Biserica Ortodoxă Română de pe teritoriul Banatului iugoslav, care aparținea de Episcopiile Aradului și Caransebeșului, și Biserica Ortodoxă Sârbă, care era subordonată Episcopiiilor Vrșac și Timișoarei, vor alcătui fiecare o episcopie autonomă specială sub jurisdicția unui vicar, având rang de episcop, cu sediul în Vrșac, pentru vicarul ortodox român și Timișoara pentru vicarul ortodox sârb. În limitele acestor vicariate, vor putea fi înființate noi comune ecleziastice în conformitate cu statutele în vigoare.

Cele două biserici urmau să fie organizate conform statutelor și regulamentelor în vigoare înainte de 11 noiembrie 1918, precum și în sensul dispozițiilor convenției încheiate (art.2).

Articolul 3 prevedea ca, atât vicarul ortodox român, cât și cel sârb, se vor afla sub dependența sinoadelor Bisericii Ortodoxe Sârbe și, respectiv, române. Fiecare din cele două sinoade vor delega din sânul lor doi membrii care vor hotărî de comun acord toate chestiunile dogmatice și spirituale privitoare la ambele vicariate. Această comisie comună urma să fie prezidată de un al cincilea membru, care va fi un înalt prelat desemnat de sinodul român când se dezbăteau chestiunile interesând vicariatul din Timișoara, și un înalt prelat desemnat de sinodul sârb, când se dezbăteau problemele interesând vicariatul din Vrșac.

Comisia comună se va întruni cu cunoștința și binecuvântarea celor doi patriarhi atunci când se va simți nevoia, îndeosebi când va fi vorba de chestiuni interesând unitatea dogmatică a Bisericii Ortodoxe, precum și când se vor discuta probleme de dogmă, de taine și de rit, conform doctrinei Bisericii Ortodoxe.

Alegerile de vicar vor fi efectuate de către Adunarea eparhială a vicariatului respectiv, care va supune comisiei comune toate actele privitoare la această alegere. După ce va fi primit binecuvântarea celor doi patriarhi, această comisie va supune pe candidatul ales examenului canonic. Actele privitoare la examenul canonic al candidatului vor fi supuse din partea comisiei și prin mijlocirea șefului bisericii teritoriale, ministrului competent în vederea confirmării regale. După obținerea acesteia el va fi hirotonit și va obține *gramata* conform prescripțiilor canonice. În caz de vacanță, postul de vicar va fi completat în termen de cel mult trei luni. Vicarul trebuie să fie supus al statului unde își exercită sacerdoțiul.

Adunarea eparhială a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul sârbesc era alcătuită din 45 de membrii (2/3 laici, o treime clerici). Mandatul membrilor organelor eparhiale, protopresbiteriale și comunale religioase era de șase ani. Alegerea preoților parohiali se făcea în conformitate cu statutele în vigoare, în Banatul iugoslav, ea realizându-se de adunarea parohială, iar în Banatul

românesc de adunarea bisericească și în ambele cazuri sub președinția protopopului județean. Această alegere era apoi aprobată de consistoriul eparhial ordinat, respectiv senatul bisericesc, în primă instanță, iar în a doua instanță de consistoriul eparhial, în ședință plenară, în ambele părți ale Banatului.

Sesiunea plenară a secțiunii consistoriale, respectiv a consistoriului eparhial decide în a doua și ultima instanță asupra chestiunilor judecate în prima instanță și în sesiunea ordinară de către secțiunea eparhială, respectiv de senatul consistorial, afară de chestiunile disciplinare ale clerului care vor fi judecate pentru Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav în a doua și ultima instanță în sesiunea plenară a consistoriului, compus exclusiv din membrii săi bisericești.

Până în momentul înființării unui seminar teologic românii din Banatul iugoslav își vor trimite candidații teologi în instituțiile și facultățile de profil din România, iar sârbii în Iugoslavia.

Articolul 11 prevedea ca subvenția pe care autoritățile bisericești o vor obține din bugetul statului respectiv va fi fixată în fiecare an conform nevoilor reale ale bisericii.

Comunele politice și alte autorități autonome care vor acorda un sprijin financiar pentru nevoile bisericii, vor stabili acest sprijin în funcție de numărul credincioșilor din parohiile respective. În cadrul statutelor în vigoare, adunarea eparhială va putea stabili regulamentele interioare.

Limba oficială a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav va fi limba română cu caractere latine, iar limba oficială a Bisericii Ortodoxe Sârbe din Banatul românesc va fi limba sârbă cu caractere chirilice. Corespondența oficială cu autoritățile, precum și întocmirea documentelor oficiale urma să se efectueze conform dispozițiilor legale ale statului pe teritoriul căruia se afla biserica respectivă.

Articolul 15 prevedea ca toate divergențele privitoare la interpretarea acestei convenții să fie tranșate printr-o înțelegere între ambele guverne și biserici.

Convenția mai cuprindea și cinci anexe, prima dintre acestea stipulând că datorită lipsei de candidați de preoți, supuși ai unuia din statele contractante, alegerile de preoți se puteau efectua și printre candidații, supuși ai celuilalt stat, în conformitate cu regulamentele în vigoare în această privință. Preotul ales și confirmat este obligat să solicite în termen de o lună, naturalizarea în statul unde era chemat să-și exercite sacerdoțiul. Până la soluționarea cererii de naturalizare preotul își va putea îndeplini îndatoririle ecleziastice și se va bucura de aceleași drepturi ca și ceilalți preoți în privința retribuției.

Anexa II se referea la bunurile celor două biserici. Astfel în privința litigiilor referitoare la proprietatea *Pusta Tzerei*, guvernul român se obliga să atribuie vicariatului sârb din Timișoara o sută de jugăre pământ de cultură, care vor fi delimitate din vechea proprietate *Pusta Tzerei* afară de cazul când

proprietatea a fost împărțită conform legii agrare române. Aceste jugăre vor fi delimitate în Banatul românesc, pe cât posibil într-un singur lot sau cel mult în două părți. Vicariatul ortodox român din Timișoara va primi din partea guvernului român în rentă amortizabilă română de expropriere, cu primul cupon, contravaloarea a 120 jugăre ceea ce reprezintă despăgubirea Bisericii Ortodoxe Sârbe de lipsa de folosire, precum și de toate drepturile pe care ea le avea asupra acestei proprietăți.

În privința proprietății *Gal-Agora* ce aparținea patriarhiei din Karlovac, a cărei expropriere a fost efectuată în conformitate cu legea agrară română, Fundația Gal-Agora va primi conform legii renta de expropriere.

Proprietatea *Velika Margita* aparținând episcopiei Caransebeșului, și care a fost redusă prin expropriere la 167 de iugăre, nu va putea fi redusă prin aplicarea legii agrare la mai puțin de 100 jugăre de pământ. Episcopia din Caransebeș va primi renta de expropriere legalmente convenită în conformitate cu legea agrară iugoslavă pentru totalitatea iugărelor expropriate

Proprietatea Fundației Trandafil a fost expropriată de organele Ministerului Agriculturii iugoslav ca bun indiviz și va păstra cu acest titlu cele 122 de jugăre care i-au fost lăsate. De acord că această fundație trebuie împărțite în părți egale între Karlovac și Mitropolia Sibiului, cei doi proprietari indivizi vor împărți în părți egale renta de expropriere plătită de stat; vor împărți în două părți egale și în natură cele 122 de jugăre de pământ care i-au fost lăsate după expropriere. Cei doi proprietari indivizi vor împărți în părți egale veniturile proprietății lor începând din 1919 până în ziua împărțirii definitive pe baza conturilor prezentate și verificate de comun acord.

În privința proprietății Bisericii Ortodoxe Române din "Novo Selo", se cuvine a I se lăsa cele 2 sesiuni de 34 și 35 de iugăre, care vor păstra destinația lor actuală și vor rămâne neatinse în întinderea lor. În ceea ce privește proprietatea bisericii, I se vor aplica dispozițiile legii agrare iugoslave, fără a proceda totuși la aplicarea lor înainte de punerea în vigoare a prezentei convenții.

Anexa III privitoare la sesiunile reduse se referea la faptul că guvernul sârb recunoștea valabilitatea exproprierii celor două sesiuni reduse de la Ivanda și Sânmartinul Sârbesc aparținând fondului ierarhic de la Karlovac, care fond va primi contravaloarea în rentă de expropriere potrivit legii agrare române. Totodată, guvernul român se angaja să completeze până la concurența de 32 de iugăre fiecare sesiune a parohiilor din Clisură (Svinița, Pojejena de Sus, Radimna și Belobreșca și de asemenea se mai angaja să nu mai aplice în viitor dispozițiile legii agrare române următoarelor sesiuni reduse: Sânpetru Mare, Cenei, Moldova Veche, Gelu, Diniaș, Cenadul Mare, Variaș și o jumătate de sesiune parohiei din Denta).

În legătură cu problema mănăstirilor, delegația română susținea că acestea sunt bunuri comune ale celor două biserici, iar delegația sârbă pre-

tindea că ele nu aparțineau decât patriarhiei din Karlovac (din punctul de vedere al acestei patriarhii), astfel încât până la urma s-a căzut de acord ca acest diferend să fie judecat de către Curtea de Apel din Budapesta, care prin decizia 11134/1916 a soluționat următoarele:

1) Mănăstirea Hodoș-Bodrog revenea Bisericii Ortodoxe Române,

2) Mănăstirea Sf. Gheorghe, Bezdin, Zlatica, Baziaș așezate pe teritoriul României, precum și mănăstirile Kusić, Mesić, Vojlovica și altele, așezate pe teritoriul sârb, urmau să aparțină de Biserica Ortodoxă Sârbă,

3) Biserica Ortodoxă Sârbă se angaja să înzestreze Vicariatul român din Vrșac cu 100 de jugăre de pământ. Parohiile din Pančevo, Orešac, Homolice, Mesić, Vrșac, Rusko Selo, protopresbiteriul din Pančevo, vor primi din partea Bisericii Ortodoxe Sârbe cu titlu de sesiune, o donație de 220 de jugăre. Repartizarea celor 220 de iugăre între parohiile și presbiteriile interesate se făcea de vicariatul român din Banatul iugoslav.

Prin faptul că mănăstirea din Mesić a fost dotată de Biserica Ortodoxă Sârbă cu o sesie la care avea drept de pe urma secularizării mănăstirii Semlacu Mare și Središte, înceta orice pretenție față de guvernul român, cheltuielile proceselor decurgând din diferendul privind partajul mănăstirilor, urmând a nu mai fi reclamate de nici o biserică.

Anexa V cuprindea un acord relativ cu privire la bunurile bisericilor și școlilor, la fundații și la bunurile mănăstirilor.

Astfel, articolul 1 prevedea ca în comunitățile religioase, considerate mixte în 1872 să se instituie o comisie de arbitraj, în cazul în care împărțirea bunurilor nu a fost definitiv efectuată pe cale amiabilă sau judecătorească, având ca scop lichidarea eventualelor procese. Această comisie era compusă dintr-un delegat al mitropolitului ortodox român din Sibiu și dintr-un președinte ales de comun acord. Dacă nu se ajungea la un acord privind persoana președintelui, acesta va fi în Iugoslavia, președintele Curții de Apel din Novi Sad, iar, în România, președintele Curții de Apel din Timișoara. În procesele care interesează comunele religioase mixte din Pančevo, Vrșac, Markovac, Dejan, asupra cărora a fost dată o sentință în primă instanță, comisia arbitrală, excluzând orice nouă acțiune judiciară, va examina apelurile introduse și va hotărî în mod definitiv. Partajul va fi încercat întâi pe cale amiabilă, în spiritul convenției din 1872 și într-un termen de un an de la data instalării vicarului-episcop. La expirarea acestui termen, dacă partajul pe cale amiabilă nu a putut fi efectuat, se va prevedea un nou termen de un an pentru a intenta un proces care va fi condus conform procedurii civile a statului respectiv. La îndeplinirea termenului de doi ani nici un proces nu mai putea fi intentat, procesele încheiate prin cale amiabilă sau prin sentință judiciară nu mai puteau fi redeschise.

Articolul 2 prevedea ca toate clădirile aparținând bisericii sau școlii românești sau sârbești din Banat, toate fundațiile sau instituțiile precum și orice

alt bun cu destinație specială, care până la sfârșitul anului 1920 au constituit proprietate sau au fost în posesia celor două biserici sau școli vor rămâne în proprietatea sau în posesia lor fără a fi schimbată destinația lor inițială.

Ultimul articol arăta că bunurile din Iugoslavia aparținând Bisericii Ortodoxe Române și cele din România aparținând Bisericii Ortodoxe Sârbe rămăneau proprietatea persoanelor juridice ecleziastice care au deținut până în acel moment dreptul de administrare și control asupra acestor bunuri, afară de cazul când acestea ar face obiectul altei convenții

Sinodul Bisericii Ortodoxe Române, în ședința din 27 noiembrie 1934, s-a ocupat de clarificarea punctelor rămase în suspensie din cadrul convenției. Astfel, s-a propus ca hirotonisirea celor doi vicari să se facă de comisia ("sinodul") prevăzută la articolul 3. Disciplinarea vicarilor va fi realizată de comisia din cinci membrii, completată conform sfintelor canoane privitoare la judecata episcopilor până la 12 membrii, egali, din cele două biserici. Chestiunile de amănunt urmau a se tranșa pe baza înțelegerii ce se va stabili între patriarhul român și cel sârb. Sinodul preciza totodată că, dacă aceste propuneri ar întârzia punerea în practică a Convenției, atunci, el prefera să renunțe la ele¹⁹.

Tot în anul 1934, Patriarhul României Miron Cristea l-a delegat pe prof. Petre Ionescu să-l contacteze pe conducătorii Bisericii Ortodoxe Sârbe în vederea strângerii relațiilor dintre cele două biserici. În raportul său din 12 decembrie 1934, reprezentantul român arăta că a purtat convorbiri cu episcopul Letić, cu vicarul Patriarhiei sârbe, episcopul Vichentie Vuić, precum și cu prof. univ. dr. Kazimirović, care într-un articol sublinia necesitatea colaborării între cele două biserici. În urma acestor discuții, Biserica Ortodoxă Sârbă propunea Bisericii Ortodoxe Române să colaboreze în vederea rezolvării a trei probleme: situația Bisericii Ortodoxe Bulgare, care era considerată de Biserica Ortodoxă din Grecia ca schismatică, Bucureștiul și Belgradul urmând să întreprindă demersurile necesare pe lângă Patriarhul Constantinopolului pentru încetarea acestei stări conflictuale; conducătorii Bisericii Ortodoxe Sârbe susțineau de asemenea că mănăstirile lor și cele românești de pe muntele Athos erau persecutate de către Biserica Ortodoxă Greacă, iar pentru încetarea acestei stări se impunea o intervenție comună româno-sârbă. A treia problemă viza situația religioasă a populației sârbești și românești de rit ortodox din Ungaria. Potrivit semnalelor pe care le avea Biserica Ortodoxă Sârbă, guvernul maghiar plănuia înființarea unei episcopii ortodoxe maghiare în orașul Szentes, care să cuprindă în componența sa toate parohiile sârbe și române din Ungaria. Cele două biserici trebuiau să împiedice printr-o acțiune comună realizarea acestui plan²⁰.

La începutul anului 1935 autoritățile diplomatice românești au întreprins noi eforturi și pentru îmbunătățirea situației Bisericii Ortodoxe Române din Macedonia iugoslavă. Astfel, într-un referat întocmit de către Ministerul Afacerilor Străine de la București la 14 februarie 1935, se preciza

că guvernul român ar putea avea în vedere trei soluții:

1) Aplicarea prevederilor scrisorilor schimbate în 1913 odată cu încheierea tratatului de la București, ceea ce îi permitea României să subvenționeze bisericile din Macedonia și să trimită în provincie preoți supuși români, dar în acest caz partea română se izbea de teza sârbă potrivit căreia tratatul din 1913 era caduc.

2) Încheierea unei convenții bisericești asemănătoare cu cea încheiată pentru Banat,

3) Invocarea drepturilor asigurate de tratatul minorităților²¹.

Paralel au continuat demersurile efectuate la Belgrad de către diplomația românească pentru punerea în aplicare a convenției bisericești privind Banatul românesc și cel sârbesc. Astfel, chestiunea a fost discutată în cursul întrevederilor avute în martie 1935 și februarie 1936 de către reprezentantul român în Iugoslavia, V. Cădere, cu primul ministru sârb M. Stojadinović²², iar la 11 noiembrie 1935 a fost trimisă o notă diplomatică Ministerului Afacerilor Străine de la Belgrad²³. Totodată, V. Cădere a întocmit un document care a fost adresat Ministerului Afacerilor Străine al României, în care sublinia că, în condițiile în care Iugoslavia ar refuza punerea în aplicare a convenției, Bucureștiul putea recurge la represiuni: reducerea numărului de biserici ortodoxe sârbe din Banatul românesc sau trimiterea la Vrșac a unui vicar român. În răspunsul său Ministerul Afacerilor Străine român arăta necesitatea întreprinderii unui demers amical pe lângă guvernul sârb în problema bisericească²⁴.

S-a prevăzut de asemenea, ca problema ratificării convenției de către Iugoslavia să fie abordată de către cele două guverne cu ocazia sesiunii Micii Înțelegeri ce s-a desfășurat la Sinaia în 1937. Factorii politici decizionali români atrăgeau atenția cu acest prilej că exista pericolul ca înțelegerea bisericească să-și piardă valabilitatea deoarece legislația statului sârb prevedea că un tratat neratificat timp de doi ani trebuia rediscutat²⁵.

În viziunea Legației române de la Belgrad opoziția clerului sârb din România față de convenția bisericească încheiată în 1934. a constituit una dintre cauzele care au împiedicat ratificarea acesteia de către statul vecin. La 30 martie 1937 a apărut documentul intitulat "Observațiile clerului ortodox sârb din Banatul românesc" în care reprezentanții Bisericii Ortodoxe Sârbe din România își exprimau dezacordul față de o eventuală supunere a lor față de sinodul Bisericii Ortodoxe Române, invocând considerente de interes național (subvenții, etc.), dogmatic (oficierea căsătoriilor, etc.) și organic (nerecunoașterea statutului șagunian, organizarea consistoriului mixt). Au fost exprimate obiecții și în privința chestiunilor privind averea bisericească, precum și asupra *determinării comunelor cu credincioși sârbi*. Clerul sârb din Banatul românesc nu era de acord nici cu unele prevederi ale convenției care se refereau la statutul și salarizarea acestuia²⁶.

La rândul lor, potrivit documentului întocmit de către Legația română, preoții români din Banatul sârbesc au cerut să fie subordonați ierarhic

Bisericii Ortodoxe Române pe baza statutului şagunian (memoriul din 1 august 1933, Adunarea clericală din 21 ianuarie 1938)²⁷.

Faţă de aceste obiecţii, reprezentanţa diplomatică română din statul vecin propunea reexaminarea întregii probleme de către o comisie românească care să decidă dacă nu era cazul să se propună o nouă convenţie în care dependenţa Bisericii Ortodoxe Române din Banatul Sârbesc faţă de biserica naţională (neteritorială) să fie clar exprimată. În cazul în care acest deziderat nu se putea obţine *trebuia continuată situaţia existentă în care caz disciplinarea preoţilor români din Banatul sârbesc urma să fie făcută cu mai mare grijă de episcopatele din Arad şi Caransebeş*. Se mai sugera şi instalarea, printr-un acord guvernamental, pe baza principiului reciprocităţii, a unui vicar - episcop român la Vrşac²⁸.

În opinia Bucureştiului, Belgradul nu era interesat să se îmbunătăţească statutul Bisericii Ortodoxe Române din Banatul sârbesc deoarece urmăreau separarea românilor de aici de biserica lor naţională, grăbindu-se astfel procesul de deznaţionalizare a acestora. Totodată, prin cererea Iugoslaviei de a se discuta separat problemele şcolare de cele bisericeşti, se dorea anularea dependenţei tradiţionale dintre biserică şi şcoală, aşa cum era prevăzută ea în statutul şagunian. Această politică era înlesnită de faptul că *Biserica Ortodoxă Sârbă din România a primit din primul moment tot ce se putea primi din partea autorităţilor române, Belgradul nemaiaivând de cerut, ci doar de dat totul*²⁹.

Situaţia precară în care se găsea viaţa religioasă din Banatul sârbesc se datora, potrivit unor lideri politici români, şi unor conducători ai Bisericii Ortodoxe Române. Astfel, controlul ierarhic ce trebuia realizat de episcopia română era inexistent, preoţii nu erau în general bine selecţionaţi, ei fiind plătiţi de partea română cu salarii ridicole, în condiţiile în care nu primeau nimic de la guvernul iugoslav³⁰.

Problema ratificării convenţiei bisericeşti de către Belgrad a fost luată în discuţie în timpul întrevederii pe care Al. Cretzianu a avut-o în 1938 cu Andrić, demnitarul sârb arătând că datorită greutăţilor pe care guvernul său le-a întâmpinat în chestiunea concordatului nu mai era în măsură a impune clerului concesiile pe care acesta din urmă nu le admitea³¹. Totuşi, în ciuda acestui fapt, la 11 iulie 1938, sinodul Bisericii Ortodoxe Române solicita guvernului român să stăruie în continuare pe lângă partea sârbă pentru ca aceasta să ratifice convenţia bisericească. Conducerea Bisericii Ortodoxe Române propunea să nu se accepte modificarea convenţiei decât în cazul când Patriarhia sârbă ar primi ca dependenţa de biserica naţională să fie clar exprimată. În acelaşi timp sinodul avea în vedere realizarea unui acord între cele două guverne, privind instalarea vicariatului episcopal român la Vrşac, dar acest vicariat trebuia să aibă o jurisdicţie bine dezvoltată (consistoriul şi jurisdicţie administrativă). Dacă noua intervenţie a diplomaţiei româneşti ar eşua, se putea încerca stabilirea unui contact direct între cei doi patriarhi, conducătorul Bisericii Ortodoxe Sârbe urmând

a fi invitat să efectueze o vizită în România³².

La rândul ei, Mitropolia Ardealului solicita rezolvarea problemei salari-zării preoților români din Banatul iugoslav prin încheierea unui acord guvernamental între cele două state. Se arăta că salariile preoților sârbi din România erau egale cu cele ale preoților români, guvernul de la București alocând în acest scop anual, de la bugetul statului 2.396.640 lei (pentru 54 de preoți), în timp ce în Banatul iugoslav România plătea din bugetul ei doar 8 preoți români, fiind destinați pentru aceasta anual 363.400 lei³³. Potrivit aceleiași mitropolii, în cadrul politicii pe care o promova guvernul de la Belgrad în domeniul bisericesc, sârbii ortodocși din Banatul românesc nu reprezentau nimic, ei fiind sacrificați pentru ca executivul sârb să aibă *mână liberă în Banatul iugoslav față de credincioșii români îndoșiți ca număr*. Prin moartea episcopului Gh. Letić, interesul conducerii Bisericii Ortodoxe Sârbe pentru populația sârbă ortodoxă din România a scăzut la răndu-i, iar în aceste condiții îmbunătățirea statutului religios al românilor din Banatul iugoslav pe baza de reciprocitate era mai greu de realizat³⁴.

Trecând în revistă situația Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav, autoritățile românești arătau la 16 mai 1940 că funcționarea autonomă față de Patriarhia Ortodoxă Sârbă a parohiilor românești din această provincie reprezenta singura cale de a fi apărate drepturile religioase ale românilor din Iugoslavia. În continuare se preciza că *astăzi această autonomie era respectată în fapt, pentru că parohiile românești depind complet de episcopiile Aradului și Caransebeșului, au limba liturgică română, calendarul bisericii române, trimit deputați consistoriali la Arad și Caransebeș*³⁵. În același timp, guvernul sârb putea invoca doar până la un anumit punct, tradiția episcopiei sârbe de la Timișoara, deoarece *atunci când prin statutul șagunian s-a separat biserica română de cea sârbă, separația s-a făcut între Mitropolia Sibiului și cea din Karlovac și nu între anumite episcopii*³⁶. Se mai sugera ca vizitele canonice să fie autorizate numai pe bază de reciprocitate, precum și posibilitatea grupării parohiilor ortodoxe române din Banatul sârbesc sub autoritatea unui singur episcop (de exemplu al viitorului episcop de la Timișoara). În privința vicariatului ortodox sârb din Timișoara, se putea acorda episcopului Damaschin autorizarea de a conduce acest vicariat, doar după ce va fi desemnat noul episcop român al Timișoarei, pentru a fi marcat astfel faptul că acolo exista un episcop ortodox³⁷.

Privitor la situația Bisericii Ortodoxe Române din Macedonia iugoslavă, la sfârșitul deceniului al patrulea, un raport întocmit de către consulatul român din Skoplje sublinia că statul român poseda în regiune o serie de biserici, dar a căror situație nu era încă clarificată deoarece autoritățile sârbe nu țineau seama de vechile acte de proprietate care au fost eliberate în timpul administrației turcești. Bucureștiul putea încerca să obțină autorizarea de funcționare a unor biserici în localitățile cu o populație aromână mai numeroasă (Crușova, Muloviște,

Ohrida, Bela, etc). Aceste lăcașuri urmau să fie deservite de către preoți români având cetățenie sârbă și care să aibă dreptul de a oficia cununii, botezuri, înmormântări în limba română, precum și să poată elibera acte de stare civilă valabile în statul vecin. Pentru a se ajunge la acest rezultat, statul român ar putea renunța la drepturile sale de proprietate asupra școlilor din Macedonia sârbească (se arăta că acestea deși clădite cu ajutorul statului român, au fost trecute în proprietatea unor comitete locale ce nu mai existau la acea dată)³⁸.

În realitate, însă, situația s-a înrăutățit, deoarece la 12 noiembrie 1938, clerici sârbi au intrat în Biserica Ortodoxă Română din Bitolije, declarând-o formal biserică sârbă³⁹, aceiași soartă având-o și cimitirul aromân din localitate⁴⁰. Singura realizare obținută în provincie înainte de război a fost repararea casei parohiale din Bitolije, care astfel a devenit locuibilă⁴¹.

În vederea desfășurării normale a activității Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav, ierarhii români au întreprins vizite canonice în provincie. În acest cadru s-au înscris vizitele efectuate de episcopul Aradului dr. Grigore Comșa care în noiembrie 1928 a vizitat satele aflate sub jurisdicția sa bisericească sau cele efectuate în anii 1928, 1929⁴² și 1930 de către episcopul Caransebeșului dr. Iosif Traian Bădescu⁴³ și de către succesorul său Vasile Lăzărescu⁴⁴. Aceștia au fost întâmpinați și de către autoritățile locale sârbe, vizitând și biserici ortodoxe sârbe⁴⁵.

În același timp, la alegerile pentru sinodul eparhial al diecezei Caransebeșului și Aradului au luat parte și comunele bisericești din Banatul sârbesc, acestea având reprezentanți în cele două foruri bisericești (dr. Ioan Jianu, dr. Alexandru Butoarcă, prof. Tiberiu Mităr, etc)⁴⁶.

La rândul său episcopul sârb de Vrșac, dr. G. Letić a întreprins numeroase vizite canonice în Banatul românesc fiind întâmpinat la rândul-i de către autoritățile locale române⁴⁷. Poate fi amintită astfel vizita întreprinsă în anul 1934, când a vizitat și mănăstirea din Bezdin, unde a oficiat o slujbă religioasă împreună cu un sobor de 25 de preoți⁴⁸. Cu prilejul hramului aceleiași mănăstiri (una din cele mai vechi mănăstiri bănățene), în anul 1932, un număr de 500 de credincioși ortodocși sârbi din Kikinda, Mokrin, Karlovac, etc. au întreprins un pelerinaj în acest loc⁴⁹.

La 9 noiembrie 1924 a avut loc sfințirea clopotelor bisericii ortodoxe sârbe din cartierul timișorean "Fabric". Au participat la acest eveniment religios episcopul Letić însoțit de *persoane înalte ale episcopiei*, corul mixt din Kikinda și mii de credincioși de diferite confesiuni⁵⁰.

În perioada interbelică arhiepiscopul catolic al Belgradului s-a interesat de soarta crașovenilor, trimițând în provincie în acest scop o serie de preoți catolici⁵¹. Astfel, la invitația episcopului catolic Augustin Pacha și la îndemnul episcopului Rafe Radić, preotul Petar Vlašić a vizitat la sfârșitul anului 1927 coloniile croate din Banat, susținând și conferințe pentru tineretul croat. Întors la

Belgrad, a publicat lucrarea “Croații în România”, în care arăta că în Banatul românesc existau 10.000 de croați ce-și păstrau credința, datinile, bisericile și beneficiau de școli confesionale croate⁵².

Nesoluționarea problemelor bisericești dintre cele două state a menținut o stare de agitație în rândul opiniei publice din cele două țări vecine.

În parlamentul României o serie de oameni politici au evidențiat situația dificilă în care se afla Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav. Astfel, în ședința Senatului din 18 februarie 1921, senatorul N.D. Bațaria sublinia că *nu trebuie să se întărească în cei mai buni prieteni ai noștri credința că de dragul alianței cu dâșii noi trebuie să închidem ochii asupra tuturor încălcărilor pe care le-ar aduce drepturilor noastre*⁵³. Luări de poziție asemănătoare au avut și senatorii români V.Bionu, M. Gropșanu⁵⁴, precum și omul politic bănățean Sever Bocu⁵⁵.

Problema a fost întâlnită des în presa românească bănățeană, care a acuzat, în termeni adesea duri, autoritățile sârbești de nerezolvarea problemelor Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia⁵⁶. Au apărut și lucrări pe această temă, cum ar fi ceea a lui Pompiliu D. Șerbănescu⁵⁷, Florea Florescu *Românii din dreapta Dunării*⁵⁸, P. Nemoianu *Sârbii și românii*⁵⁹, etc.

La rândul ei presa sârbă evidenția că partea română nu trebuia să acorde o importanță atât de mare problemelor religioase ale românilor din Banatul iugoslav, fără semnificație în raporturile dintre cele două state. Ziarul “Pravda” sublinia că insistența cu care partea română, opinia publică din România acționa pentru rezolvarea acestor probleme, ar putea fi dăunătoare relațiilor diplomatice sârbo-române⁶⁰.

În concluzie, în deceniul al patrulea, în cadrul încercărilor de rezolvare a problemelor bisericești a apărut și formula “Sinodului mixt”, cele două părți ajungând la încheierea unei înțelegeri, care din păcate nu a fost pusă în practică.

Desigur, problema înființării unui vicariat episcopal la Vrșac a provocat numeroase discuții. Ministrul de externe iugoslav, Jevtić, sublinia că pentru a se evita crearea unui precedent periculos, competența spirituală a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav trebuia limitată de suveranitatea statului. Existența unei episcopii străine nu era agreată nici de factorii politici de la București, o astfel de revendicare putând fi solicitată și de reprezentanții altor minorități naționale (maghiari, ruși).

Bucureștiul a acuzat Belgradul că nu dorea să soluționeze problema bisericească, partea română subliniind și faptul că prin separarea chestiunii bisericești de cea școlară autoritățile iugoslave urmăreau ruperea legăturii tradiționale dintre biserică și școală, așa cum era prevăzută ea în statutul șagunian. Desigur această ultimă acuzație poate fi combătută prin invocarea principiului modern care prevedea separația învățământului de biserică.

Oricum trebuie să constatăm că principiul reciprocității care trebuia să stea

la baza rezolvării acestei probleme nu a funcționat, Biserica Ortodoxă Sârbă din Banatul românesc având un vicariat la Timișoara care se bucura de numeroase drepturi, pe când Vicariatul român de la Belgrad a luat ființă abia în anii '70.

Este de asemenea evident că diplomația românească nu a reușit în perioada interbelică să rezolve problemele legate de statutul Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav.

În privința Macedoniei lucrurile erau mult mai complicate, cele două părți hotărând să treacă la rezolvarea chestiunii Bisericii Ortodoxe Române de aici după ce au încheiat o convenție privitoare la cele două părți ale Banatului. În aceste condiții la sfârșitul anilor 30 s-au păstrat puține lăcașuri de cult care odată au aparținut Bisericii Ortodoxe Române.

În ciuda acestor probleme divergente, cele două biserici au căutat să colaboreze în diverse probleme de interes comun sau să medieze rezolvarea unor conflicte existente între alte biserici surori.

Totodată au existat contacte între reprezentanții celor două biserici pe parcursul desfășurării vizitelor canonice întreprinse de episcopii români din Arad și Caransebeș în Banatul iugoslav, precum și ale episcopilor sârbi în Banatul românesc.

NOTE

* Prezentă lucrare constituie o continuare a articolului apărut în *Analele Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, 511-526.

¹ Arhiva Ministerului de Externe, fond *Mica Înțelegere*, vol. 8, f. 181-182.

² *Ibidem*, vol. 9, f. 121.

³ *Ibidem*, f. 295.

⁴ Arhiva Ministerului de Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 73, f. 429.

⁵ *Ibidem*, f. 436.

⁶ *Ibidem*, vol. 74, f. 18.

⁷ *Ibidem*, vol. 73, f. 443-449.

⁸ *Ibidem*, f. 477.

⁹ *Ibidem*, f. 522.

¹⁰ *Ibidem*, vol. 74, f. 25.

¹¹ *Ibidem*, vol. 74, f. 27.

¹² *Ibidem*, f. 108.

¹³ *Ibidem*, f. 128.

¹⁴ *Ibidem*, f. 131.

¹⁵ *Ibidem*, f. 197.

¹⁶ *Ibidem*, f. 199.

¹⁷ *Ibidem*, f. 554.

¹⁸ *Ibidem*, f. 555.

¹⁹ *Ibidem*, vol. 75, f. 7.

²⁰ *Ibidem*, vol. 50, f. 172.

²¹ *Ibidem*, vol. 75, f. 51.

²² *Ibidem*, f. 180.

²³ *Ibidem*, f. 189.

²⁴ *Ibidem*, f. 259.

²⁵ *Ibidem*, f. 312.

²⁶ *Ibidem*, f. 313.

²⁷ *Ibidem*, f. 314.

- ²⁸ *Ibidem*, f. 315.
²⁹ *Ibidem*, f. 337.
³⁰ *Ibidem*, f. 336.
³¹ *Ibidem*, f. 338.
³² *Ibidem*, f. 339.
³³ *Ibidem*, f. 342.
³⁴ *Ibidem*, f. 351.
³⁵ *Ibidem*, vol. 76, f. 133.f.
³⁶ *Ibidem*, f. 134.
³⁷ *Ibidem*, f. 135.
³⁸ *Ibidem*, f. 179.
³⁹ *Ibidem*, f. 393.
⁴⁰ *Ibidem*, f. 259.
⁴¹ *Ibidem*, f. 187.
⁴² *Nădejdea*, 27 octombrie 1929, p. 2.
⁴³ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav (1918-1941)*, Timișoara, Editura de vest, 1996, p. 183.
⁴⁴ *Nădejdea*, 26 ianuarie 1930.
⁴⁵ *Voința Banatului*, 21 august 1938, p. 4.
⁴⁶ G. Popi, *op.cit.*, 183-184.
⁴⁷ *Voința Banatului*, 16 iunie 1925, p. 1.
⁴⁸ Idem, 2 septembrie 1934, p. 2.
⁴⁹ Idem, 11 septembrie 1932, p. 3.
⁵⁰ Idem, 11 noiembrie 1924, p. 2.
⁵¹ Arhiva Ministerului de Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 50, f. 5.
⁵² *Banatul*, noiembrie – decembrie 1928, p. 59-61.
⁵³ Arhiva Națională București, fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 126/1920, f. 103-106.
⁵⁴ *Ibidem*, f. 255, 228.
⁵⁵ *Voința Banatului*, 19 martie 1933, p. 2.
⁵⁶ Vezi în acest sens periodicele *Voința Banatului*, *Vestul*, *Nădejdea*, din perioada interbelică.
⁵⁷ Pompiliu D. Șerbănescu, *Naționalismul organizat (Câteva aspecte din Iugoslavia de azi)*, Timișoara, Ed. Revistei "Granița", 1934, p. 27-36.
⁵⁸ *Revista Istorică Română*, MCMXXXVII, vol. VII, fasc. III-IV, 1937, p. 477.
⁵⁹ Petre Nemoianu, *Sârbii și românii*, Craiova, 1930.
⁶⁰ *Banatul*, noiembrie – decembrie 1928, p. 59-61.

ROMANIAN – SERBIAN ECCLESIASTICAL RELATIONS BETWEEN 1930 - 1940

Summary

Within this span the negotiations between Romania and Yugoslavia continued, in order to establish a status of the Romanian Orthodox Church in Yugoslav Banat and Macedonia, as well as that of the Serbian Orthodox Church from the Romanian Banat. Following difficult talks, the project of the Romanian – Serbian ecclesiastical conventional have been finished in 1933. The Belgrade authorities had never ratified this project, so that the Romanian diplomacy could not solve these problems, which were given a solution only in the 1970's.

ASPECTE PRIVIND ACȚIUNI DE LUPTĂ ÎN SPAȚIUL AERIAN DIN BANAT, ÎN SPECIAL SECTOARELE TIMIȘOARA ȘI LUGOJ, PRECUM ȘI UNELE ACTIVITĂȚI DE APĂRARE PASIVĂ (PROTECȚIE CIVILĂ) ÎN CEL DEAL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, ÎN PERIOADA LUNILOR SEPTEMBRIE ȘI OCTOMBRIE 1944

Valeriu Giuran

1. Efectuarea unor cercetări sistematice în domeniul istoriografiei militare, cu precădere orientate asupra unor aspecte distincte în raport de specificul armiei, pentru zone geografice și intervale de timp precizate, deși au o arie problematică limitată, reprezintă o componentă necesară pentru istoria contemporană a meleagurilor considerate, a cărei tratare nu trebuie neglijată.

2. Importanța strategică a Banatului sub raport militar și al potențialului economic a fost evident reliefată prin diversitatea situațiilor de luptă care au intervenit în cel de-al doilea război mondial, mai ales în a doua parte a anului 1944 (ex. intensă activitate aeriană din partea adversarului, dacă ne referim numai la această modalitate de confruntare), precum și prin susținute eforturi logistice, organizatorice, de instruire în continuare a recruților etc.¹.

3. În teritoriul actualului județ Timiș, în perioada 15 aprilie – 23 august 1944, când frontul era distanțat (în Moldova), accentul a fost pus pe asigurarea unui ansamblu de măsuri de apărare antiaeriană, în limita forțelor la dispoziție precum și de Apărarea Pasivă (sub conducerea permanentei Diviziei I-a Infanterie din garnizoana Timișoara)². În acest interval de timp, alarmarea aeriană a reprezentat un obiectiv principal, fiind luate măsurile necesare în raport de disponibilități³. Supravegherea spațiului aerian s-a efectuat continuu și cu atenția necesară, fiind asigurată legătura și cu zonele învecinate în scopul asigurării unei comunicări operative pentru declanșarea alarmei în cazul semnalării prezenței aviației inamice având direcția de zbor spre Timișoara. Operativitatea alarmării a fost considerată prioritară în scopul evitării surprinderii populației în

eventualitatea unui atac aerian. De asemenea s-a avut în vedere și efectuarea pregătirilor necesare pentru intervenția artileriei antiaeriane aflată în pozițiile de tragere din cadrul sectorului⁴.

4. Inversarea sensului confruntărilor începând din noaptea de 23/24 august 1944 și formarea unei noi linii a frontului pe granița de vest și sud-vest a țării a prezentat o importanță deosebită pentru fostul județ Timiș-Torontal și municipiul Timișoara, fapt reflectat în dispozitivul de apărare adoptat cu forțele la dispoziție, în cadrul operației de valoare strategică a acoperirii⁵. Evident în ansamblul de măsuri luate au fost luate în considerare asigurarea apărării antiaeriane, precum și apărarea pasivă⁶.

De remarcat că, de la 24 august 1944, pentru noul adversar activitățile aeriene au constituit principala posibilitate pentru obținerea de informații referitoare la unele lucrări genistice care se execută în teritoriu, tehnica de luptă amplasată în diverse poziții, precum și transporturile de trupe și de material de război pe arterele feroviare și rutiere⁷.

Reține atenția și activitatea aviației de observație din compunerea Corpului 1 Aerian Român, care a obținut rezultate notabile⁸. La 14 septembrie 1944 s-au asigurat informații din zona Curtici, Glogovăț, Pecica, Battonia, Vișeu de Criș, Ineu⁹ și "din zona Deta, Bocșa Română, Oravița, Biserica Albă, Vârșeț"¹⁰. Activitatea aviației de informație s-a extins și în zonele "Turda, Feleac, Câmpia Turzii, Cipău, Bigata, Târnăveni"¹¹, precum și "Salonta, Tinca, Holod, Beiuș, Cermeiu"¹². S-a remarcat că "pe șoselele ce converg dinspre nord-vest spre Arad (este o) circulație intensă. Idem pe șoselele de la Salonta și Oradea Mare spre Beiuș. Reacția de vânatoare nulă"¹³. La data de 17 septembrie 1944, aviația noastră de observație a remarcat că "în zona Cuvin-Vârșeț-Biserica Albă și pe Dunăre (este) circulație intensă"¹⁴. În ordinele de operații date în diferite zile de Corpul 1 Aerian Român este menționată situația terestră și sunt indicate localitățile unde a ajuns linia frontului în urma înaintărilor executate până la data respectivă (ex. în ordinul de operații nr. 15 pentru ziua de 23 septembrie 1944, la cap. 1, situația terestră, între localitățile care au fost menționate pe linia frontului s-au aflat: Biled, Săcălaz, Utvin, Giroc, Tormac etc.¹⁵.

5. În unele lucrări anterioare s-au examinat diverse aspecte privind acțiunile aeriene și activitățile de apărare pasivă din sectorul Timișoara până la 20 septembrie 1944¹⁶.

În a doua decadă a lunii septembrie 1944, s-a remarcat atenția acordată de aviația inamică arterelor de circulație feroviară și rutieră Timișoara-Lugoj-Caransebeș. La 20 și 25 septembrie 1944, aviația inamică a continuat atacurile asupra localităților Lugoj¹⁷.

Acțiunile întreprinse de aviația inamică în teritoriul Banatului, în perioada lunii septembrie 1944, au avut efecte reduse și ne semnificative pentru derularea activităților militare (deplasări de trupe, de material de război, unele preocupări logistice) în pozițiile atacate¹⁸.

6. Din consemnările făcute în diversele JURNALE DE OPERAȚII mai ales cel al COMANDAMENTULUI APĂRĂRII PASIVE, rezultă unele date de real interes în vederea recompunerii imaginii activităților care au avut loc în acest spațiu geografic în perioada considerată.

Unele mențiuni sunt edificatoare. Astfel:

În ziua de 20.09.1944. Regimentul 94 Infanterie a consemnat în J.O. “în după amiaza zilei, la ora 14,35, șase avioane inamice au bombardat și mitraliat satul Borlovenii Noi (Noi) fără efect” (...)19. La aceeași dată (20.09.1944) COMANDAMENTUL APĂRĂRII PASIVE a menționat că “s-au dat în orașul Lugoj următoarele alarme: între orele 8,50-9,05, între orele 9,55-10,10 și între 10,17-10,27. La orele 10, două avioane inamice au atacat orașul lansând 8 bombe din care 2 n-au explodat. Victime: morți – 1 militar și 1 bărbat. Răniți: 3 bărbați. Stricăciuni produse: 2 întreprinderi particulare grav lovite”²⁰.

În ziua de 21.09.1944. Regimentul 96 Infanterie a consemnat că “în tot cursul dimineții, aviația de recunoaștere inamică este destul de activă”²¹. La aceeași dată regimentul 42 Artilerie a menționat că “două avioane zboară deasupra sectorului Diviziei”²².

În ziua de 22 septembrie 1944, Corpul 1 Aerian Român a consemnat, în ordinul de operații dat pentru 23.09.1944, linia frontului (situația terestră, aeriană precum și faptul că misiunea Corpului 1 Aerian este neschimbată)²³.

În ziua de 24.09.1944 “la orele 6, un avion inamic venind din direcția sud (și) zburând spre nordul țării a lansat manifeste”²⁴.

La 25.09.1944, COMANDAMENTUL APĂRĂRII PASIVE a menționat că la Lugoj “la ora 6,30, o formațiune de 20 (de) avioane germane au atacat orașul, și aeroportul. Alarma nu s-a dat, atacul fiind efectuat prin surprindere. Au fost în sate 40 (de) bombe din care 13 n-au explodat. Victime: morți – 3 militari și o femeie. Răniți: 15 militari, 1 bărbat și 1 copil. Stricăciuni produse: rețeaua telefonică distrusă 100 m, 1 tractor Fords Marmon avariat, 2 avioane sovietice distruse pe sol”. La aceeași dată “a fost mitraliat trenul Lipova-Timișoara” (...). “Răniți: 6 bărbați, 2 femei și 1 copil. Stricăciuni produse: 1 locomotivă avariata”²⁵.

La 27 septembrie 1944, Regimentul 96 Infanterie a consemnat că: (...) “între orele 7-8 aviația inamică face recunoașteri în zonă”, iar la orele 22,30 s-a mai precizat că “aviația inamică a lansat bombe spre nord-est (probabil la Jebel)”²⁶.

În ziua de 27 septembrie 1944, la orele 20,45 au fost lansate 6 bombe de un avion inamic asupra fabricii Astra din Arad²⁷.

La 5 octombrie 1944 a fost bombardat Aradul între orele 19,10-19,20²⁸.

În ziua de 6 octombrie 1944, între orele 23,40-00,45 a fost bombardat orașul Arad. “Alarma nu s-a dat din cauza lipsei de legături telefonice cu posturile de pândă” din județ²⁹. Au fost lansate 37 de bombe de 50 și 100 kg³⁰.

Este relevantă o precizare făcută în JURNALUL DE OPERAȚII al COMANDAMENTULUI ARMATEI I-a ROMÂNE la data de 28 septembrie 1944 cap. VIII (Concluzii): (...) “3. *Condițiunile grele de funcționare* în care erau puse comandamentele noastre din cauza slabei lor încadrări și dotări, mai ales lipsa transmisiunilor din cauza blocării firelor telefonice și telegrafice de către trupele aliate ruse și lipsurilor în mijloacele proprii de transmisiuni” (...)”³¹.

La 30-31 octombrie 1944 “orașul Timișoara a fost bombardat la orele: 18,50-19,15; 21,52-22,30; 1,50-2,05. Alarmerle s-au dat la orele: 18,43; 21,50; 1,34. Începerea alarmelor s-a dat la orele: 19,50; 23,50; 2,20. Numărul avioanelor atacatoare: atacul I, două avioane; atacul II, cinci avioane; atacul III, un avion. Numărul bombelor lansate în cele trei atacuri: circa 100 din care 20 bombe au explodat. Greutatea bombelor: 52 kg.

Efectele bombardamentului:

Victime: *Morți:* 2 ofițeri și 1 soldat, ruși; 9 soldați români; 3 bărbați, 4 femei și 1 copil.

Răniți: 20 soldați români; 7 bărbați, 6 femei și 2 copii.

Stricăciuni produse: Case dărâmate total – 12; case grav avariate – 55; case ușor avariate – 121.

Instituții militare lovite: Spitalul Militar, localul Div(iziei) I Inf(anterie); Cercul Militar; 2 pavilioane ale ofițerilor; Cazarma Huniade; Cercul Teritorial Timiș-Torontal; Corpul VII Teritorial.

Instituții publice lovite: Primăria Municipiului (fațada avariata), Catedrala nouă (lovită la intrare); Salvare (avarii); Liceul Piarist (Spitalul Rus); Camera de Industrie și Comerț (avarii), Spitalul Central (avarii ușoare); Capela Garnizoanei (acoperișul avariata); S.A.R. de telefoane (avarii); Liceul comercial de băieți (avarii).

Instituții particulare lovite: Banca Italo-Română; Banca Ardealului; Cinema Capitol; Hotelurile Savoi și Carlton.

Întreprinderi industriale lovite: Fabrica militară de produse alimentare (două pavilioane distruse, iar restul avariata).

C.F.R.: În gara Domnița Elena au fost lovite: Castelul de apă lovit în plin; o locomotivă și un vagon distruse; 5 linii (de) c(ale) f(erată) avariate.

Diverse stricăciuni: Rețeaua telefonică avariata; rețeaua electrică a tramvaielor distrusă pe o lungime de 1 km; rețeaua electrică de iluminat grav avariata pe 15 străzi”³².

7. Examinarea consemnărilor făcute în diversele Jurnale de operații ale unor M.U. și unități ale armatei Române privind acțiunile de luptă din spațiul aerian al Banatului precum și al părții de sud-vest a Crișanei, corelat cu activitățile de Apărare Pasivă, cu accent asupra garnizoanelor Timișoara, Lugoj, Caransebeș și Arad în perioada menționată evidențiază unele aspecte specifice, redate sintetic, astfel:

7.1. *Examinarea sistematică a liniei frontului la nivelul eşaloanelor de comandă* (ex. A.1R și C1 Aerian Român).

7.2. *Asigurarea unei observări continue a activităților aviației inamice în spațiul aerian din teritoriu.*

7.3. *Comunicarea operativă a prezenței aviației inamice cu precizările necesare* (nr. de aparate, altitudinea, natura avioanelor, direcția de zbor) *pentru declanșarea alarmei aeriene.*

7.4. Se remarcă *numărul redus de avioane* cu care a acționat inamicul în zonă în perioada exprimată precum și *numărul limitat de bombe* care au fost lansate asupra obiectivelor vizate.

7.5. Activitățile de APĂRARE PASIVĂ *s-au efectuat prin forțe proprii potrivit prevederilor din regulamentele noastre.*

7.6. *Numărul de victime* (morți și răniți) din populația civilă a fost redus în urma atacurilor aeriene executate de inamic în zona și perioada investigată.

7.7. În a doua parte a lunii octombrie 1944 atacurile aeriene ale aviației inamice asupra unor localități au avut loc pe timpul serii sau al nopții (ex. Timișoara la 30/31 octombrie 1944).

7.8. Atenția deosebită a fost acordată stabilirii locului și a numărului bombelor neexplodate, pentru luarea operativă a măsurilor necesare.

7.9. Echipelile specializate stabilite pentru intervenție au fost în măsură să acționeze operativ potrivit necesităților.

7.10. Din a doua decadă a lunii septembrie 1944, s-au întâmpinat dificultăți la anunțarea prezenței aviației inamice, ca urmare a întreruperii legăturilor telefonice din teritoriu, acestea fiind folosite de trupele aliate pentru activitățile specifice. Ca urmare, a fost afectată operativitatea anunțării pentru declanșarea alarmelor aeriene.

Continuarea unor cercetări de istoriografie militară pentru redarea pe zone a acțiunilor de luptă din spațiul aerian, corelat cu eficiența apărării antiaeriene și a măsurilor de apărare civilă, cu precădere în perioada anului 1944, pentru etalarea unui cât mai amplu material informațional, implicit a unui set de documente, se detașează ca importanță.

NOTE

¹ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, *Statul Major General*, (în continuare: A.M.Ap.N., S.M.G., *fond 1*, dos. nr. 222; *fond 353*, dos. nr. 20, f. 1-4; *fond 506*, dos. nr. 40, f. 1-30)

² Valeriu Giuran, *Apărarea Pasivă, Timișoara, 1444*, în *Rev. Protecția Civilă în România*, Seria nouă, anul I, (84) 1994, 29-30 (Inspectoratul General al Protecției Civile, București); Valeriu Giuran, Mia Maria Giuran, *Aspecte privind activitatea apărării pasive din Timișoara în timpul bombardamentelor executate asupra orașului și zonei învecinate în noaptea de 16/17 iunie și pe 3 iulie 1944*, în *Buletinul Apărării Civile* (România, M.Ap.N.), 1990, anul XXVIII, ne. 2, (77), p. 61-65

³ A.M.Ap.N., S.M.G., *fond 506*, dos. nr. 37, f. 35-82; dos. nr. 38, f. 1-15

⁴*Ibidem*

⁵*Idem, fond 1, dos. nr. 222; fond 506, dos. nr. 40, f. 1-19*

⁶*Idem, fond 506, dos. nr. 40, f. 1-30*

⁷*Ibidem*

⁸*Idem, fond 359, dos. nr. 18, f. 29-109*

⁹*Ibidem, f. 58*

¹⁰*Ibidem*

¹¹*Ibidem*

¹²*Ibidem*

¹³*Ibidem*

¹⁴*Ibidem, f. 70-71*

¹⁵*Ibidem, f. 87-89*

¹⁶Valeriu Giuran, *Considerații asupra acțiunilor de luptă din spațiul aerian din Banat, în special sectorul Timișoara și activitățile de apărare pasivă (civilă) în cel de-al doilea război mondial, perioada 23 august – 11 septembrie 1944*, în *Buletinul Științific și Tehnic al Universității Tehnice din Timișoara*; Tom 39 (53) Seria Științe Socio-Umane și Limbi Moderne, 1994, Fascicula 1-2, p. 59-66; Valeriu Giuran, *Considerații asupra acțiunilor de luptă din spațiul aerian din Banat, în special sectorul Timișoara și activitățile de apărare pasivă (civilă) în cel de-al doilea război mondial, perioada 11-20 septembrie 1944*, în *Buletinul științific al Universității "Politehnica" din Timișoara-România, Seria Științe socio-umane, Limbi Moderne, Educație fizică*, Tomul 41 (55) 1996, Fascicula 2, p. 126-132

¹⁷A.M.Ap.N., S.M.G., *fond 366, dos. nr. 1, f. 139-145*

¹⁸*Ibidem*

¹⁹*Idem, fond 1093, dos. nr. 11, f. 4*

²⁰*Idem, fond 366, dos. nr. 2, f. 145*

²¹*Idem, fond 1095, dos. nr. 9, f. 18*

²²*Idem, fond 1244, dos. nr. 10, f. 10*

²³*Idem, fond 359, dos. nr. 18, f. 87-89*

²⁴*Idem, fond 524, dos. nr. 56, f. 25-26*

²⁵*Idem, fond 366, dos. nr. 2, f. 146-147*

²⁶*Idem, fond 1095, dos. nr. 9, f. 20*

²⁷*Idem, fond 366, dos. nr. 2, f. 147*

²⁸*Idem, f. 147-148*

²⁹*Idem, f. 148-149*

³⁰*Ibidem*

³¹*Idem, fond 1, dos. nr. 226, f. 252*

³²*Idem, fond 366, dos. nr. 2, f. 148-151*

**ASPECTS SUR LES ACTIONS DE LUTTES DANS
L'ESPACE AÉRIENNE DE LA RÉGION BANAT,
SPÉCIALEMENT LES SECTEURS DE TIMIȘOARA ET LUGOJ
ET LES ACTIVITÉS DE DÉFENSE PASSIVE (CIVILE) DANS LA
DEUXIEME GUERRE MONDIALE, LA PERIODE DU
SEPTEMBRE ET OCTOBRE 1944**

Résumé

On fait une présentation des actions de lutte dans l'espace aérienne de la région de Banat, spécialement du territoire du secteur de Timisoara et de Lugoj et les activités de le défense civile dans la deuxième guerre mondiale, la période du septembre et octobre 1944.

**ISTORIA CULTURII,
MUZEOLOGIE,
ISTORIOGRAFIE,
CATALOAGE, VARIA**

CARTEA STRĂINĂ DE SECOL XVII DIN COLECȚIA BIBLIOTECII MUZEULUI BANATULUI

Valeria-Elena Arjoca

Cărțile din secolul al XVII-lea constituie realizări tipografice valoroase care ilustrează atât tehnica tiparului cât și expresia culturii acestui secol.

În acest catalog sunt cuprinse cărțile din fondul bibliotecii muzeului care au intrat în patrimoniul instituției prin donații și achiziții, majoritatea provenind din fondul bibliotecii Colegiului Bănățean al școlii piariste din Timișoara.

La întocmirea acestui catalog s-a ținut cont de principiile generale ale întocmirii cataloagelor. Descrierea fiecărei cărți cuprinzând numărul de inventar, autorul, locul de apariție, anul de apariție, filele, dimensiunile, numărul de rânduri, numărul de coloane, legătura, însemnări cu cerneală, ex-librisurile, inițiale, gravuri și eventuale observații.

14.325

Ioannes Freylinck

Opera Omnia

In tres Tomos digefta, Quae Hispano Idiomate Author Primum evulgavit, dein Itali ac Galli certatim fuâ vernaculâ recuderunt, poftrorum latinis auribus donavit, & orbisfenel totius ufibus expofuit (1646) 705 f, 19 cm x 15 cm.

Legătura din pergament pe lemn, cu două închizători din metal.

Textul tipărit cu negru cu un număr variabil de rânduri.

Inițiale și frontispicii cu elemente zoomorfe și hieratice.

Sigla tipografică pe fiecare pagină de titlu și la sfârșitul fiecărui capitol.

Înainte de foii de titlu prezintă o gravură neșemnată și nedată.

Pe foaia de titlu, însemnări cu cerneala "Biblioteca Temésvariensis Scholarum".

14. 386.

Ioannius Bvchleri à Gladbach

Laconicvarum Epistolarum Thesavrus

Prior latinorum alter Graecorum, breviores, easdemque argutas, incundas,

politulas continet epistolas. (1623) 662 f, 13,5x7,8 cm.

Textul tipărit cu negru cu un nr. variabil de rânduri.

Siglă tipografică pe pagina de titlul.

Inițiale încadrate în motive vegetale.

Legătura din piele roșcată pe carton, partea din spate lipsă.

Pe foaia de titlu însemnări cu cerneală "Biblioteca Temésvariensis Scholarum".

16.021.

Joannes Vaillant

Paris

Mvumismata Imperatorvum Romanorum Praestantiora, a Ivlio Caesare ad Postvum et Tyrannos. (1682) 225 f., 25,3x18,3 cm.

Textul tipărit cu negru cu un număr variabil de rânduri. Inițiale și frontispicii ilustrate cu elemente zoomorfe și hieratice.

338 xilogravuri incluse în text.

Pe foaia de titlu însemnări cu cerneală "Celestinovum Beatâ mavia de Lugduno catalogo insequutus 1698"

Legătura din piele maro pe carton. În mijlocul legăturii un medalion auriu în care este așezată o cruce. Deasupra medalionului "Celestinus de Lyon".

14.328.

Johannus Wolters, Amsterdam

Miscellaneorum sacrorum

Quibus De Prophetis § Prophetia, de Tabernaculi Levitici mysteriis, de Collatione Sacerdotii Aaronis § Christi, de Synedriis Hebraeorum, de IV Bestiis Danielis, de cultu Molochi, de Seculo hoc § futuro, de Sensu Epistolarum Apocalypticarum de Schismate Donatistarum, (1695) 882 f., 21 cmx15,5 cm.

Textul în limba latină, tipărit cu negru, cu 36 rânduri pe coloană.

Înainte de foia de titlu gravură sub care scrie "H. Witsii Miscellanea Sacra".

Pe pagina de titlul siglă tipografică.

Inițiale și frontispicii cu elemente zoomorfe și hieratice.

Legătura din pergament pe carton, în mijloc medalion cu chenar ornamentat cu motiv floral.

Pe copertă în interior ex libris tipărit "Jacobi de Casp. Wetteri 1731".

Pe forțaț însemnare cu cerneală "Michael Szöllöfi emi Debrecini 1804 22 Januarii Ph. 1 nr. 5. Scribe, lege Csebro meditare, Deumq precare".

14.408.

Joannus Bonus, Viena

Manuductio ad Coelum,

Medullam continens Sanctorum Patrum & veterum Philosophorum (1667)
258 f., 12,5x7 cm

Textul în limba latină tipărit cu negru, cu 24 rânduri pe o coloană.

Inițiale și frontispicii ornamentate cu motive florale.

Sigla tipografică pe fiecare pagină de titlu și la sfârșitul fiecărui capitol.

Legătura din piele maron pe carton cu două închizători metalice,

În interiorul legăturii ex-libris "Temesvári Kegyes-Tanitórendi Társház".

Pe foaia de titlu însemnări cu cerneala "Biblkoteca Sancto Amen".

14.366.

Henricus Francken Sierstorpffius.

Pinacotheca Tertia, Imaginum

Virorum, aliqua ingenii & eruditionis fama illustrium, qui auctore superstitute, e vita decefferunt. (1648), 312 f., 15,4x9,7 cm.

Textul tipărit în limba latină cu litere negre și cu un număr variabil de rânduri pe coloană.

Inițiale și frontispicii cu elemente zoomorfe și hieratice.

Legătura din piele maron pe carton.

Pe foaia de titlu însemnări cu cerneală "Biblioteca Temésvariensis Scholarum".

Pe fila 78 însemnări cu cerneala "Spalalensis".

Pe ultima filă însemnări cu cerneală "M. Antonius de Dominis, Archiep".

14.371.

Stuttgart

Evangelisches Besang-Buch/

Darinn Die gewöhnliche alten/und aus den neuen Exemplarien die Kornhafftisten und Schriffmáffgsten Besange vorgettagen. (1691) 713 f, 16 cmx6 cm.

Textul în limba germană tipărit cu negru cu 40 rânduri pe coloană.

Titlul încadrat într-o gravură și un medalion.

Pe fila 296 gravură și un medalion.

La început de capitole inițialele mărite și îngroșate.

Legătura din piele maron pe carton cu o închizătoare metalică.

Pe forzațul cărții un ex-libris "Temesvári Kegyes-Tanitórendi Táresház".

14.345.

Joannus Amos, Praga

Janua Linvarum

Reserata Aurea: Sive Seminarium Linvarum et Scientiarum Omnium, Hocest: Compediosa Latinam, Italicam, Bohemicam & Germanicam Lingvam una cum scienrtiarum artiáque omnium fundamen is, perdiscendi Methodus

sub Titulis centum, Periodis mille comprehensa, (1694) 263 f, 17 cm x 11 cm.

Textul tipărit în limba germană cu litere negre cu 42 rânduri pe două coloane.,

Legătura din pergament pe carton.

La început de capitole litere mărite și îngroșate,

Pe foaia de titlu însemnări cu cerneală "Bibliotheca Scholarum Piarum".

Pe forța ex-libris "Temesvári Kegyes-Tanitőrendi Társház" și un sigiliu de ceară roșie.

14.398.

Daniel Bartolius,

Geographia Moralibus et Politicis Discursibus Illustrata.

Italico idiomate edita, et nunc primum latine reddita, cum Indice Rerum memorabilium.

Tabulis aeneis in Auctoris honorem & Lectorum commoditatem Geographice adornata (1674) 668 f, 16 cm x 9,5 cm.

Tipărită în limba latină cu litere negre și 32 rânduri pe coloană.

Pe foaia de titlu sigla tipografului.

Pe fila 1,22, 62,600, gravuri reprezentând hărți ale Greciei, Palestinei și insulei Fortuna.

Pe forța marca tipografului, medalion gravat, ornamentat cu motiv floral.

Pe foaia de titlu însemnări cu cerneala "Schorum Piarum 1781".

Legătura din piele pe carton cu două închizători metalice.

14.406.

L'Abbé de Bellegarde, Bruxelles.

De L'Imitation de Jesus-Christ.

Methode pratique des IV, livres de l'imitation de Jesus-Christ où l'on montre le dessein & l'ordre de ces livres & le progres de la vie spirituelle (1698) 791 f, 13,5 cm x 8 cm.

Tipărită în limba franceză cu un număr variabil de rânduri pe coloană.

Pe foaia de titlu, gravură reprezentându-l pe Domnul Isus Hristos.

Pe foaia de titlu însemnare cu cerneală "Bibliotheca Temesvárs".

Pe forța ex-libris "Temesvárt Kegyes-Tanitőrendi Társház".

Legătură din piele neagră pe carton cu ornamente aurii.

14.318.

Ioannus Moretus,

Politicoꝝ sive Civilis Doctrinae.

Libri sex. Qui ad Principatum maxime Spectant. Additae notae auctiores, tum & De Vna Religione liber (1604) 231 f, 26 cm x 18 cm.

Tipărită în limba latină cu litere negre și un număr variabil de rânduri pe coloană.

Pe foaia de titlu sigla tipografului.

Inițiale, frontispicii și vignete la începutul și sfârșitul fiecărui capitol cu elemente zoomorfe și hieratice.

Pe foaia de titlu însemnări cu cerneală "Bibliotheca Scholarum Piarum".

Coperta din piele roșcată pe carton. La cotor pergament.

14.374.

Franciscus Bernius, Francfurt.

Arcana Moralia.

Serenissimis Principivs ac Dominis, Domino Rvdolpho Avgvsto, Domino Antonio Vlrico, Brvnsvicens et Lvnebvrgens Dvcibus, Dominis meis Clementiusimis, Felicitatem! (1688) 563 f, 16,5 cm x 10,3 cm.

Tipărită în limba latină cu litere negre și un număr variabil de rânduri pe o coloană.

Înainte de titlu o gravură sub care scrie "Francofvurti. Ex Librarua Meieri Officina".

Pe foaia de titlu însemnare cu cerneală "Bibliotheca Temesvariensis Scholarum Piarum".

Inițiale, frontispicii, marca tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol.

Legătura din pergament pe carton.

14.327.

Johannis Bunonis, Luxemburg

Introductio in Universam Geographicam.

Multis locis emendata memorabilibus locorum illustrata (1687), 773 f, 22 cm x 17,5 cm.

Tipărită în limba latină și greacă cu litere negre și roșii și 30 rânduri pe coloană.

Inițiale, frontispicii, marca tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol, ornamente cu motive florale încadrate în chenare dreptunghiulare.

Pe foaia de titlu gravură sub care scrie "Herman Mosting Fecit Lunxburg".

Pe copertă în interior ex-libris "Temesvári Kegyes-Tanítórendi Társház".

Coperta din pergament pe carton.

14.409

Paulus Balleonius, Venetia.

Lannaei Senecae Cordubensis Tragoediae.

1676. 332 f. 14 x 7.5 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre și cu un număr variabil de rânduri pe o coloană.

Titlul încadrat într-o gravură.

Pe forțaț însemnări cu cerneală “Viso labantem Cerberavidi diem Pavidumq Solem. Meqvoq invasit tremosc”.

Pe ultima filă însemnări cu cerneală “Et tu Secundo Maria qui Sceptro regis...”

Pe forțaț cu cerneală “Ferdinandi Leitner, 1796”.

Litere mărite și îngroșate la începutul fiecărei strofe.

Legătura din carton, la cotor și colțuri piele maron.

14.413.

Paulus Battista Vso Di Mare, Venetia.

I Veri Trattenimenti o Discorsi Spirituali di Monsignor Francesco Di Sales Vefcouo, e Principe di Genua; Institutore, e Fondatore dell'Ordine delle Monache della Visitazione di S. Maria (1683), 416 f, 15 cm x 6 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre, 35 rânduri pe o coloană.

Pe fila de titlu marca tipografului.

Litere îngroșare și ornamentate la începutul fiecărui capitol.

Legătură din carton.

14.372.

Georgio Puttner,

Tractatus Theologicus, de Justitia et Jure,

Quem Cum Conclusionibus exreliquis partibus Theologiae, In Alma, et Celeberrima Universitate Graecensi Societatis Jesu, Pro Suprema in Theologia Doctoratûs Laurea publice propugnabit, (1666) 502 f, 15,5 x 9,5 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre cu un număr variabil de rânduri pe coloană.

Inițiale, frontispicii, sigla tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol, ornamente cu motive florale încadrate în chenare geometrice.

Pe forțaț însemnări cu cerneală “De Augusto Collanti... Bibliotheca Amensis 1772”.

Pe ultima filă însemnări cu cerneală “Sufficit, quod seiam, an liceat vel non liceat este non seiam quare liceat, nel quare non liceat”.

Pe foaia de titlu însemnări cu cerneală “Ad vsum Mnrij S: Lamberti, Ex libris Fratris Ioan Ioachimi”.

Legătura din pergament pe carton cu două închizători din material textil.

11.242.

Pavlus Layman, Mainz

Theologia Moralis

In quinque libros partita, Multo quam antehac auctior Moguntiae. (1654)
1167 f, 34 cm x 20 cm.

Text tipărit în limba latină, litere negre cu un număr variabil de rânduri pe două coloane.

Titlul este încadrat într-o gravură deasupra căreia scrie: "Justiti, Prudentia. Fortuna, Temperatia".

Inițiale, frontispicii, sigla tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol, ornamente cu motive florale.

Pe a treia filă însemnări cu cerneală "Scholae Piarum 1779".

Legătura din piele pe lemn cu decorațiuni executate prin presare formate din motive florale încadrate în chenare geometrice, două închizători din piele și metal.

11.400.

Girogio Gobat, München

Experinetiae Theologicae

Experimentalis Theologia qva Casibvs Prope Septingentis factis non fictis Explicatur in ordine ad Praxin universa Materia Septem Sacramentorum cum quadrvplici indice Vno Axiomatvm Theologo-juridicorum, quae in hoc Opere usurpantur: Altero Qvarto Rerum, et Verborvm (1669) 1070 f, 31 cm x 20,5 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre cu un număr variabil pe rânduri pe coloană.

Inițiale, frontispicii, sigla tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol ornamente cu motive florale încadrate în chenare geometrice.

Deasupra titlului o gravură în care scrie "Tria Haec Inter Septem Tvttissim Ibis".

Pe legătură în interior ex libris "Temesvári Kegyes-Tanitorendi Társház".

Pe foaia de titlu însemnare cu cerneală "Domus Annensis 1779 Scholarum Piarum".

Legătura din pergament pe carton cu o închizătoare din material textil.

11.354.

Martinus Zeillerus, Franckfurt

Itinerarium Italie Nova-Antiquae

Oder Beschreibung durch Italien Darinn nicht allein viel unterschiedliche Wegburch das Welschland (1640) 228 f, 33,5 cm x 21 cm.

Text tipărit în limba latină și germană cu litere negre cu un număr variabil de rânduri pe o coloană.

Pe fila 1, 2, 3, 48, 49, 62, 83, 85, 92, 105, 123, 158, 168, 174, 176, 185, 198, gravuri reprezentând hărți ale Italiei noi.

Inițiale, sigla tipografului, frontispicii la începutul și sfârșitul fiecărui

capitol, ornamentate cu elemente zoomorfe și hieratice.

Pe foaia de titlu însemnare cu cerneală "Domus Sancto Annensis Scholarum Piarum ab anno 1761".

Legătura din pergament pe lemn cu două închizători metalice.

11.218.

S. Bernardus,

Summa Theologiae

Theodidacti ac Melliflui Ecclesiae Doctoris Bernadi Ex Genuinis Ejusdem Operibus collecta. Nec non Sanctorum Patrum & Scholasticorum doctrina & consensu (1673) 677 f, 30 cm x 19,4 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre cu un număr variabil de rânduri pe coloană.

Titlul este încadrat într-o gravură sub care scrie "Charitate Vulnerat, Castitate Dealbatus, Verbo Vitae Laureit, Sublimatus In Gloria".

Legătura din pergament pe carton cu urme de două închizători din material textil.

11.260.

Paulus Colomesius, Augsburg,

Clarorum Virorum Epistolae

Argumentis & Indicibus Necessariis auctae opus omnibus philologiae & ecclesiasticae antiquitatis studiosis utilissimum (1691) 603 f, 32,5 cm x 19,6 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre și roșii ca un număr variabil de rânduri pe coloană.

Pe foaia de titlu sigla tipografului.

Inițiale, frontispicii, la începutul și sfârșitul fiecărui capitol ornamentate cu motive florale încadrate în chenare geometrice.

Pe copertă cu cerneală însemnare "Anno 1804 aspinii sive Josepho Verebely".

În interiorul copertei ex libris "Temesvári Kegyes-Tanítorendi Társház".

Legătura din pile maron pe carton ruptă la colțuri.

11.432.

Leonardus Messen, München

Discursus Morales

De passione domini nostri Jesu Christi ab A.R.P. Magistro F. Angelo Pacivchellio de monte politiano, ord. praedicatorum provinciae romanae provinciali, Italico idiomate conscripti nunc in latinum traducti (1681) 1080 f. 32 cm x 21 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre cu un număr variabil de rânduri

pe coloană.

Inițiale, frontispicii, marca tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol, ornamentate cu elemente zoomorfe și hieratice.

Legătura din piele de lemn cu două închizători metalice.

Legătura ornamentală prin presare cu motive florale încadrate în chenare dreptunghiulare.

11.344.

R.P. Thomas le Blanc, Köln

Psalmorum Davidicorum

Analysis in qva aperte cernitur singvlis in psalmis ordinem esse admirabilem commentarius amplissimus.

1695, 2338 f, 35 cm x 21 cm.

Text tipărit în limba latină, litere negre și roșii cu un număr variabil de rânduri pe două coloane.

Inițiale, frontispicii, marca tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol ornamentate cu elemente zoomorfe și hieratice.

Pe foaia de titlu însemnare cu cerneală "Temesvariensis Scholarum Piarum".

Pe foaia de titlu gravură deasupra căreia scrie "Virtute dice Maior horum charits Comite Fortuna. Tenebit me Dexteratva".

11.259.

R.P. Thomas le Blanc, Köln

Psalmorum Davidicorum

Analysis in qva aperte cernitur singvillis in psalmis ordinem esse admirabilem commentarius ampolissimus. Tomus primus (1667), 2917 f, 35 cm x 21 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre și roșii și cu un număr variabil de rânduri pe două coloane.

Inițiale, frontispicii, marca tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol, ornamente cu elemente zoomorfe și hieratice.

Pe foaia de titlu gravură deasupra căreia scrie "Virtute dice Maior horum charitas Comite Fortuna.

Pe foaia de titlu însemnare cu cerneală "Temesvariensis Scholarum Piarum".

Pe corperță în interior ex libris "Temesvári Kegyes-Tanítórendi Társház".

Pe a doua filă gravură sub care scrie: "R.P. Thomae le Blanc. In Omnes. Psalmos".

Legătura din piele pe lemn cu două închizători metalice. Legătura ornamentală prin presare cu motive florale închise în chenare dreptunghiulare.

11.384.

Philippus Ferrarius,
Novum Lexicon Geographicum

In quo Vniuersi Orbis oppida, vrbes, regiones, provinciae, regna, emporia, Academiae, Metropoles, Flumina & Maria antiquis & recentibus Nominibus appellata, fvfisque distantiiis descripta, recenfentur (1677) 539 f, 35 cm x 21 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre și roșii și un număr variabil de rânduri pe două coloane.

Inițiale, frontispicii, marca tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol ornamentate cu motive florale încadrate în chenare dreptunghiulare.

Pe foaia de titlul însemnare cu cerneală "Bibliothecae Temesvariensis Scholarum Piarum".

Legătura din piele pe carton ornamentată prin presare cu motive florale încadrate în chenare dreptunghiulare.

11.397.

Joannus Baptistus Morini, Haga
Astrologia Gallica

Principiis & Rationibus propriis stabilita atque in XXVI. Libros distributa. Non solum astrologiae iudiciariae studiosis, fed etiam philosophis, medicis & theologis omnibus per-necessaria (1661) 784 f, 32 cm x 19,8 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre și un număr variabil de rânduri pe două coloane.

Inițiale, marca tipografului, frontispicii la începutul și sfârșitul fiecărui capitol.

În interiorul legăturii un ex-libris format din chenar dreptunghiular cu motiv floral.

În mijlocul chenarului o vază cu frunze și pene.

În cuprinsul cărții gravuri ce reprezintă schițe și planșe astrologice.

Legătura din piele pe lemn cu două închizători metalice, ornamentată prin presare cu motive florale încadrate în chenare dreptunghiulare. La cotor piele maronie.

11.450.

R.P. Cornelius Hazart
Kirchen Geschichte

Das ist Katolisches Schriftenthum durch die ganze Welt ausgebreitet. In sich begreifend der ander aheil in sich begreifend die Africanische/Abaffia, Guinea, Angola, Congo, Monomotapa, Marocco, und Feffa (1684) 624 f, 35 cm x 19 cm.

Text tipărit în limba germană cu litere negre și roșii cu un număr variabil de rânduri pe două coloane.

Titlul încadrat în gravură.

În cuprinsul cărții numeroase gravuri.

Inițiale, marca tipografului, frontispicii la începutul și sfârșitul capitolelor ornamentate cu motive zoomorfe și hieratice.

Înainte de foii de titlu însemnare cu cerneală "Domus Sancto Annensis Scholar Piarum Provinxcia Hungarica in Comiatu Axadinesu ab anno 1701".

11.452.

Nicolaus Pananius, Köln

Historiarum de ebus Hungarici

Illustrissimo ac reverendissimo domino Petro Pazmany dei gratia metropolitanae ecclessiae (1622) 865 f, 34,4 cm x 28 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre cu un număr variabil de rânduri pe coloană.

Textul încadrat într-o gravură reprezentându-l pe regele Ferdinand.

Inițialele ornamentate cu motive florale.

Legătura din piele pe carton, în mijlocul ei un medalion executat prin presare ornamentat cu motiv floral încadrat în chenar auriu.

11.480.

R.P. Thomas Tamburinus, Lyon

Opera omnia

Opuscula tria/ Moralis explicatio decalogi; De confesione; de comunione; De sacrifici Missae; De sacramentis; De contractibus; De irregularitate; De bulla Cruciate;

Germana doctrina eiusdemanthoris a nonnullis impugnationibus indicata (1679) 962 f, 36 cm x 22 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre cu un număr variabil de rânduri pe două coloane.

Inițiale, frontispicii, marca tipografului, la începutul și sfârșitul fiecărui capitol cu elemente zoomorfe și hieratice.

Pe prima filă însemnate cu cerneală "Bibliotheca Scholarum Piarum".

Pe forțaș ex libris "Temesvári Kegyes-Tanitorendi Társház".

Legătura din pergament pe carton.

12.512.

Arithmeticae Vulgaris

Das ist arithetischer hern oder den gemeinen Rechen, Kunst (1689) 169 f, 16 cm x 10,5 cm.

Text tipărit în limba germană, cu 34 rânduri pe coloană, litere negre.

Pe forțaș însemnări în limba germană indescifrabile.

Inițiale și frontispicii la început și sfârșit de capitole cu elemente zoomorfe și hieratice.

Legătura din hârtie lipită pe carton, la cotor piele de culoare neagră.

14.323.

Ludovicus Tuberoinius, Frankfurt

Comentariorum de rebus quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannarici. Turcae eorumq finitimi incolunt, gestae sunt/Summa fidelitate nec non diligentia conscripti 81603) 384 f, 21,4 cm x 17,1 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre cu 38 rânduri pe coloană.

Inițiale, frontispicii, la începutul și sfârșitul capitolelor.

Pe forzaț însemnări cu cerneală indescifrabile.

Legătura din pergament pe carton.

14.381.

Leyden,

Capitolio Romano Commentarius

In quo, illustria eius olim Aedificia, sacra, profana. Deorum Deorumque nomina;

Arcus itena Triumphales, Columnae, Statue, tropaea, Colossi (1669) 580 f, 13,3 cm x 8,3 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre, 26 rânduri pe coloană.

La fila 1,193,404 gravuri.

Legătura din hârtie neagră pe carton.

14.355.

R.P. Theodorus Rhay, Köln

Altera Noe aeca profano-sacra copiosa doctarum mercium varietate omni hominum statui

Potissimum vero esrenissimorum principum Palatino-Neoburgicorum Bavariae, Iuliae Cliviae, Montium, Ducum usui instructa (1665) 428 f, 16,2 cm x 9,7 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre, 30 rânduri pe coloană.

Inițiale, frontispicii, marca tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol ornamentate cu elemente zoomorfe și hieratice.

Pe foaia de titlu însemnări cu cerneală indescifrabile.

Legătura din pergament pe carton.

14.399.

P. Basilius Finckeneis, Viena

Theologia Polemico-Mystica et Atheo-Controversistica.

Tribus controversiis Praecipuos Atherum errores. Comprehendes refellens pe oppositas veritates; Quibus demonstratis, fublatus fit Atheismus. Sive Certamina Atheo-Theologica et Theologico-Mystica de existentia Dei, existentia Angelorum et anime immortalitate (1693) 842 f, 15 cm x 8,5 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre cu un număr variabil de rânduri pe coloană.

Inițială și frontispiciu la începutul capitolului, ornamentate cu motive zoomorfe și hieratice.

Pe fila de titlul însemnare cu cerneală "Bibliotheca Scholarum Piarum".

Legătura din pergament pe carton.

14.311.

Peter Pazmany

Hodoegus igazsagra = vezerlöl Kalavz

Sacrilegis, Proditoribus, Veneticis potestas defendendi sui datur, nec praedemnari quemquam incognita causalicet: non injustepetere vuidemur, ut si quis erit ille, qui inciderit in haec si leget, perlegat (1637) 1073 f 35,5 cm x 25,2 cm.

Text tipărit în limba maghiară și latină, litere negre cu un număr variabil de rânduri pe coloană.

Textul încadrat în chenare dreptunghiulare negre.

Inițiale, frontispicii, marca tipografului la începutul și sfârșitul fiecărui capitol ornamentate cu motive zoomorfe și hieratice.

Pe foaia de titlu însemnări cu cerneală "Ex Libris R.D. Lawensy Menesági 1706".

Pe forșat ex-libris "Temesvári Kegyes-Tanitorendi Társház".

Legătura din piele pe lemn cu două închizători metalice.

Pe legătură ornamente prin presare formate din motive florale încadrate în chenare dreptunghiulare.

Pe legătură "G.H.C.A.P. 1.6.7.7."

14.309.

Mattheus Fabrus, Ingolstadt,

Concionum opus tripartitum, Pars I.

Qvod olim experta est Ierosolyma, Metropolis Hebraeorum, cum a Babylonij vastata rursumq; ab Hebraeis reparata est (1631) 1025 f, 29,5 cm x 15,2 cm.

Text tipărit în limba latină, litere negre cu un număr variabil de rânduri pe două coloane.

Titlul încadrat într-o gravură.

Inițiale, frontispicii, marca tipografului, la începutul și sfârșitul fiecărui

capitol ornamentate cu motive zoomorfe și hieratice.

Pe forța ex-libris “Temesvári Kegyes-Tanitórendi Társház”.

Pe foaia de titlu ștampilă “Bibliothecae Domus Temesvariensis Scholarum Piarum”.

Legătura din piele pe carton, la cotor ornamente florale aurii.

11.322.

P.D. Carol Marimont,

Lectiones morales in prophetam Jonam Pars I.

A.R.P. magistri F. Angeli Pacivhelli de monte politiano ordpraedicatorum
Italico idiomate non pridem conscriptae nunc latinitati consignatae.

Opera plane insignia & summopere commendanda, nedum illis, qui
Christianae vitae student vel maximeutilia, verum & Concionatoribus per quam
necessaria 81672) loll f, 29,5 cm x 15,5 cm.

Text tipărit în limba latină cu litere negre, cu un număr variabil de rânduri
pe două coloane.

Litere mărite și îngroșate la începutul fiecărui capitol.

Pe fila de titlu însemnări cu cerneală “Bibliothecae Scholarum Piarum
1828”.

Legătura din piele pe lemn cu două închizători metalice.

Legătura ornamentată cu motive florale încadrate în chenare
dreptunghiulare.

VASILE IJAC ȘI CREAȚIA SA SCENICĂ

Rodica Giurgiu

În anul 1999 s-au împlinit 100 de ani de la nașterea muzicianului Vasile Ijac. Instituții de cultură bănățene, între care și Muzeul Banatului din Timișoara au organizat o serie de manifestări dedicate acestui centenar: au fost realizate emisiuni radio și TV, au fost susținute concerte, organizate simpozioane și expoziții la Timișoara și la Caransebeș, orașul natal al muzicianului.

Vasile Ijac s-a născut la Caransebeș, la 11 februarie 1899, tatăl său fiind mic meseriaș, iar mama casnică. Școala primară, gimnaziul și Școala normală le-a absolvit la Caransebeș. Studiul muzicii l-a început în anii de liceu, sub îndrumarea profesorului său Antoniu Sequens. După absolvirea școlii, în 1917 a fost mobilizat și a plecat pe frontul italian. După război a revenit pentru puțin timp în Caransebeș, unde a activat în reuniunea de cântări și muzică¹. Din 1919 până în 1922 a funcționat ca învățător la Teregova, în județul Caraș. Aici a înființat un cor țărănesc și o echipă de teatru, cu care a susținut o serie de spectacole și concerte².

În 1922 a fost admis la Conservatorul de muzică din Cluj, la secția teorie-compoziție. Pentru a se întreține, a cântat în Corul Operei Române din Cluj, lucru ce a influențat, în mod benefic, formarea sa ca muzician. Aici i-a avut ca mentori pe maestrul de cor Hermann Klee, pe dirijorul George Pavel, director al acestei instituții fiind Dumitru Popovici Bayreuth.

În 1924 a revenit la Caransebeș unde a fost profesor suplinitor la Liceul Traian Doda, fiind și dirijorul reuniunii române din localitate.

Dorința de perfecționare l-a determinat să-și continue studiile, și astfel, în perioada 1925-1928 a urmat cursurile secției de compoziție a conservatorului clujean. A fost nevoit să se întrețină și, de aceea, a fost în paralel profesor de muzică la Liceul Tarbut, apoi la Școala normală și din 1927 la Așezământul pentru ocrotirea orbilor, unde a depus o intensă muncă didactică și artistică.

După Absolvirea Conservatorului, și-a continuat, timp de un an, studiile muzicale la Schola Cantorum din Paris unde a studiat cursurile de compoziție și orchestrație ale lui Vincent d'Indy.

Anii petrecuți la Conservatorul din Cluj, unde i-a avut profesori pe Marțian Negrea, Augustin Bena, Liviu Tempea, Gheorghe Dima, contactul

cu creația românească, mai târziu studiile pariziene, au avut darul de a forma un muzician înarmat cu o tehnică de compoziție temeinică.

Încă în anii studenției a scris o serie de lucrări: Sonata I pentru pian (1927), Cvartetul de coarde nr. 1 (1928), Rapsodie bănățeană (1928) și Simfonia I, care a beneficiat de o primă audiere în interpretarea orchestrei conservatorului, sub bagheta lui Marțian Negrea. De altfel, întreaga perioadă clujeană a fost deosebit de importantă pentru compozitor, aici creând o serie de lucrări camerale, corale și simfonice.

În anul 1936 a revenit definitiv pe plaiurile bănățene, când, în urma unui concurs, a fost numit profesor de teorie și solfegii și mai târziu de istoria muzicii, teoria formelor și ansamblu de orchestră la Conservatorul comunal din Timișoara. Primirea sa în rândurile acestei instituții de învățământ muzical a fost semnalată în paginile revistei "Fruncea": "Salutăm cu cea mai vie bucurie numirea tânărului bănățean care după o absență de 18 ani, petrecuți cu studiul la Academia de muzică din Cluj și Schola Cantorum din Paris, și o laborioasă activitate pedagogică de 10 ani în învățământul secundar din Cluj, reușește să revină în provincia sa natală/.../ Cunoscând noi și hărnicia excesivă a noului nostru coleg de profesorat, nu ne îndoim că domnia sa va contribui la promovarea artistică a provinciei noastre, înscriind alături de marele nostru compozitor Sabin Drăgoi, pagini glorioase în istoria muzicii românești"³.

Într-adevăr, pentru Timișoara a fost o "fericită achiziție" căci pe lângă munca desfășurată la catedră, a depus o bogată activitate pe tărâmul muzicii bănățene, ca dirijor și compozitor.

Ca profesor la clasa de orchestră a susținut o serie de concerte cu studenții săi. Chiar de la primul concert, care a avut loc la 29 mai 1938, critica de specialitate l-a considerat drept "cel mai serios și competent dirijor local". A preluat această catedră, după ce un an a stat neocupată prin plecarea titularului Gheorghe Pavel. Vasile Ijac, în ajun de examene "când studenții sunt supraîncărcați, /.../ a făcut un efort aproape supraomnesc, debutând în fruntea orchestrei Conservatorului în condițiuni mai mult decât mulțumitoare. Preciziune, finețe, frazare impecabilă și puritate de stil, iată calitățile tânărului și talentatului dirijor bănățean pe care, acest debut, îl ridică dintr-odată la poziția de cel mai serios și competent dirijor local"⁴.

Munca depusă la catedra de orchestră s-a materializat și în alte concerte de înaltă ținută artistică.

În 1943, prin plecarea lui Sabin Drăgoi la Academia de Muzică Cluj-Timișoara, Vasile Ijac a fost numit director al Conservatorului comunal – funcție ce a deținut-o până la desființarea sa în 1948 – precum și la catedra de armonie, contrapunct și compoziție. Cu acest prilej a avut ocazia să-și dovedească excelențele sale calități de organizator și îndrumător al vieții muzicale profesionale. "E natural când la conducerea unui Conservator stă un

director priceput, bun organizator, apreciat compozitor, ca D-sa Vasile Ijac, înconjurat de un număr suficient de profesori, muncitori și la înălțimea chemării lor, să ajungi a culege roade frumoase la finea anului școlar”, se scria în ziarul “Dacia”, după audiția studenților de la sfârșitul anului școlar 1944/1945⁵. În această perioadă a mai scris cronici muzicale și a susținut conferințe în cadrul asociației Amicii muzicii din Timișoara.

În anul 1948 a fost numit profesor de armonie, contrapunct și compoziție la Conservatorul de stat din Timișoara, iar în 1949, profesor și decan al Facultății de muzică, în unicul an cât a funcționat Institutul de artă. După desființarea Institutului i s-a propus o catedră la Conservatorul din Cluj. A refuzat însă această ofertă – fiind deja căsătorit cu văduva lui Ioachim Miloia, care avea deja doi băieți – deoarece acest lucru presupunea părăsirea Banatului. A rămas în Timișoara, ca simplu profesor la Liceul de muzică și arte plastice, unde a predat disciplinele: armonie, contrapunct, forme muzicale, teoria instrumentelor, muzică de cameră și orchestră.

În calitate de compozitor s-a pus în slujba nevoilor repertoriale ale învățământului muzical. A compus numeroase lucrări: piese solistice cu acompaniament de pian, pentru flaut, oboi, clarinet, fagot, corn etc. O parte din ele figurează și astăzi în programele analitice ale liceelor de muzică.

La 1 septembrie 1962, încă de la înființare, a fost numit lector și din 1963, conferențiar la Facultatea de muzică din Timișoara, la catedra de armonie și contrapunct. Numirea sa la această instituție de învățământ superior a însemnat și o muncă științifică susținută, căci a elaborat o serie de tratate, cu caracter didactic, pentru studenți săi.

Cele mai însemnate au fost; *Tratat de armonie*, în trei volume (Armonia în stil clasic, volumul I, în stil romantic, volumul II, și în muzica contemporană, volumul III), *Tratat de contrapunct și Tratat de teoria instrumentelor și de orchestrație*.

Iată ce scria, printre altele, Nicolae Ursu, despre tratatul de armonie: “Conținutul și metoda de tratare a materiei se bazează pe experiența celor mai noi cerințe pedagogice de specialitate. /.../ În general, capitolele sunt amplu tratate, cu competență; noțiunile de bază fiind elaborate în stil personal, creator, autorul fiind dublat, pe lângă cantitatea de pedagog cu îndelungată experiență în materie, și cu cea de compozitor, creator în cele mai diverse genuri muzicale, până la cel simfonic și lirico-dramatic”.

Vasile Ijac a contribuit și la realizarea unor culegeri de solfegii la 2, 3 și 4 voci egale, apărute sub îngrijirea lui Lucian Surlașiu, Victor Emandi și Matei Schork.

Dar cel mai important aport al muzicianului a fost în domeniul creației. Vasile Ijac s-a numărat printre compozitorii care s-au străduit să realizeze lucrări de factură românească. A asimilat tehnici de compoziție moderne, pe care le-a

folosit în realizarea unor lucrări din care răzbat intonațiile modale ale cântecului nostru popular.

A compus în mai toate genurile muzicale, începând cu cea simfonică și încheind cu miniatura vocală și instrumentală. Despre compozitorul Vasile Ijac, Alma Cornea Ionescu scria: “este un adevărat aristocrat al muzicii, un idealist în accepțiunea cea mai plină a cuvântului, a cărui sensibilitate artistică se răsfânge asupra întregii sale opere. /.../ Vasile Ijac prin ultimele sale lucrări, reușește să-și creeze un stil personal și interesant – dacă nu pe gustul vulgului – hotărât însă de o incontestabilă valoare artistică, caracterizat prin meloplasticismul brodat pe motive sau sugestii artistice de esență populară, redată însă într-un cadru artistic pur, și toate acestea ridicate la paroxismul frumuseții occidentale până la completa contopire. Forma perfect echilibrată cu ideile, sonorități și modulații originale, iată câteva dintre calitățile pe care nu le prea întâlnim la compozitorii noștri”⁶.

Structurile modale folosite de marii săi contemporani, sunt pătrunse, la Vasile Ijac, de modalismul muzicii noastre populare, dar apar și în creații ce nu fac trimitere la folclorul românesc.

În special în lucrările sale camerale, dar și simfonice, se observă măiestria sa în mânuirea artei contrapunctului.

Prin creația sa simfonică, Vasile Ijac trebuie considerat un deschizător de drum, în acest gen, în Banat. *Simfonia I* a compus-o în 1928 și a beneficiat de o primă audiție, sub bagheta lui Marțian Negrea, în 1932, la Cluj, bucurându-se de aprecierile criticilor: “Reținem îndeosebi numele tânărului compozitor V. Ijac, a cărei lucrare, cu interesante și rafinate sonorități și ritmuri altoite pe teme din folclorul muzical românesc, conține mult mai mult decât promisiunea unei viitoare interesante personalități în lumea muzicală românească”⁷.

Simfonia a II-a, “lucrare de mare amploare, muiată de la început până la sfârșit în apele melosului românesc” i-a adus recunoașterea meritelor în domeniul creației, obținând cu această lucrare Premiul Enescu (mențiunea I). După o primă audiție, în 1936, simfonia a cunoscut o serie de variante interpretative, atât la Cluj cât și la Timișoara.

Pe lângă cele cinci simfonii a mai scris o serie de creații simfonice și concertante: *Rapsodie bănățeană*, *Poem antic*, *Concert pentru pian și orchestră*, *Gânduri muzicale* – suită pentru orchestră, *Concert pentru violoncel și orchestră*, *Cântec bătrânesc pentru pian și orchestră de coarde*, *Concertino pentru clarinet și orchestră de coarde*, *Fantezie concertantă pentru trompetă și orchestră de cameră*, *La sat* – schiță pentru clarinet și orchestră și *Impresii din Banat*.

Creațiile sale vocal instrumentale, în număr de 32, păstrate în manuscris, în două volume, le-a compus începând din anii studenției și până în 1950, când este datată ultime sa lucrare. Se pare însă că autorul nu a păstrat în aceste volume decât pe cele pe care le-a considerat mai realizate din punct de vedere artistic, catalogarea lor în opusuri și numerotarea lor dezvelindu-ne acest lucru.

Majoritatea liedurilor au fost scrise pe versurile unor poeți români, opt pe versurile unor poeți germani și unul pe versurile, în original ale lui Paul Verlaine. A fost atras în mod deosebit de lirica poetului Aron Cotruș, în arhiva familiei, pe lângă lieduri, păstrându-se o serie de tăieturi din ziare cu poeziile sale.

În general liedurile sale sunt străbătute de un lirism, ce nu este de factură germană, ci mai curând inspirat de sensibilitatea poporului român. Astfel, o mare parte dintre ele își datorează melodica intonațiilor folclorului nostru, o melodică construită pe moduri populare, unele de o expresivitate și un arhaism cuceritor.

Creația corală a fost un alt gen abordat de compozitor, în care se observă predilecția sa pentru lirica lui George Coșbuc (*Păstorița, Noapte de vară*, coruri mixte) și Ștefan O. Iosif (*Cântul, Cântec vechi, Ruga, Doina*, coruri mixte).

A creat, de asemenea, coruri pe versuri populare, în care folosește și citatul folcloric: *La bădița*, cor mixt, *Mândruliță de la Brebu*, cor mixt, versuri populare, *Colinde*, cor bărbătesc, și *La poiana mărului*, cor mixt.

Liturghia în la major, pentru cor mixt, este singura sa lucrare religioasă de mai mare întindere.

Creația scenică este reprezentată în muzica lui Vasile Ijac printr-o unică lucrare: pantomima *Ivan Turbincă*, compusă în 1935⁸, ultimul an al șederii sale la Cluj.

Inspirată din textul lui Ion Creangă, este singura lucrare pe care o dedică scenei. În patrimoniul Muzeului Banatului din Timișoara, în urmă cu ani de zile prin generozitatea dnei Zina Ijac, văduva compozitorului, au intrat o serie de partituri muzicale, majoritatea manuscrise ale autorului, practic aproape întreaga sa creație. Între puținele documente “nemuzicale” se numără și ciorna unei scrisori, din păcate incompletă, pe care compozitorul o adresează regretatului Iosif Sava, care la 27 noiembrie 1971, îi solicita o serie de date, deoarece dorea să includă lucrarea în al său *Ghid de balet*, considerând-o reprezentativă pentru acest gen. Răspunsul muzicianului timișorean, așa cum se găsește el (doar primele două pagini), cuprinde o parte din informațiile cerute și de aceea credem că este interesant să-l publicăm.

Stimate Tov. Sava,

Vă cunosc din prezentările de la Radio și socotesc ca deplin justificată alegerea dvs. pentru Editura Muzicală a unui Ghid de balet.

Pantomima *Ivan Turbincă* pe care o doriți să o integrați printre lucrările din literatura muzicală națională am compus-o în Cluj în anul 1935 și am prezentat-o la Opera din Cluj în 1936. Lucrarea a fost aprobată pentru execuție, dar fiind numit profesor la Conservatorul Municipal din Timișoara (1936), prima execuție a avut loc în anul 1943 cu orchestra Operei și ansamblul de balet al Operei din Cluj în refugiu la Timișoara.

Dirijor George Pavel, coregrafia Ionel Marcu.

Prima audiție din suita în concert simfonic a fost executată în 1-2 iunie 1968 cu orchestra Filarmonicii "Banatul" din Timișoara, dirijor Alexandru Șumschi. Această suită este imprimată pe bandă de magnetofon la Studioul de radio-televiziune din Timișoara.

Ivan Turbincă după povestea lui Ion Creangă.

Tabloul I

Începe cu un scurt preludiu. La ridicarea cortinei scena reprezintă un peisaj campestru cu un castel în ruine. Apar rând pe rând grupuri de îngeri, care dansează: *Jocul îngerășilor*. Încă în cursul dansului intră în scenă *Dumnezeu și Sf. Petru*, care sunt înconjurați cu venerație de ceata îngerească și duhovnicească.

Sf. Petru aude un zgomot suspect. Se aude în depărtare un cântec. Cineva vine... Într-o bună dispoziție, cântând și puțin amețit de votcă se aproprie un soldat... Îngerii se retrag speriați...

Dumnezeul îl liniștește pe Sf. Petru, asigurându-l pe acesta că soldatul este un om bun și ca dovadă, D-zeu și Sf. Petru se transformă în doi bătrâni cerșetori și cer pomană de la Ivan, care tocmai intră în scenă.

Ivan îmbrăcat soldat, cu arma pe umăr, fiind lăsat la vatră după lungi ani de serviciu militar, vesel se reîntoarce acasă în satul său. Dând cu ochii de cei doi cerșetori, generos și bun la suflet, scoate din pungă ultimii săi bani și îi dă celor doi cerșetori.

Tabloul II

După o scurtă introducere orchestrală, cortina se ridică încet... Scena reprezintă Iadul în care dracii, stăpâni ai infernului, îi chinuiesc pe bieții păcătoși, cu fel de fel de cazne. În mijlocul acestor activități încep diferite dansuri ca: Dansul spiritelor, dansul focului, solo de primă balerină (marea păcătoasă).

Deodată se aude cineva care bate cu putere în poarta iadului. În mijlocul tumultului, dracii în speranța unui oaspe nou, deschid bucuroși, dar intră Ivan. Văzându-l pe acesta aleargă care încotro și de frică se ascund pe unde pot.

Ivan îi liniștește, nu a venit pentru gâlceavă, ci pentru o petrecere drăcească, de care nu a mai avut parte pe pământ. Poruncește să-i aducă degrabă votcă, tabac, lăutari, femei și alte de felul acesta.

Lăutarii cântă în timp ce dracii aduc lui Ivan tot cei poftea sufletul. Începe un chef. Ivan chiuie prin Iad și joacă și el cu dracii și drăcoaițele. Scenele de dansuri sunt completate cu dansuri: femeia cochetă, femeia demon, mahalagioaca, ansamblu general cu Ivan puțin cherchelit, în mijlocul tuturor. După dansul bețivilor jocul slăbește, toți par obosiți, dar Ivan reîncepe cheful cu și mai mare ardoare.

Lăutarii cântă o doină la urechea lui Ivan, care poruncește ca jocul să reînceapă cu o horă. Toți dracii sunt obosiți, gâfâiesc, își șterg sudorile și se socotesc cum să scape de nepoftitul și nedoritul oaspe.

Talpa iadului iasă afară din Iad și bate cu toată puterea toba ca de război, pentru ca Ivan reamintindu-și de vechile lui îndeletniciri să părăsească Iadul. Și într-adevăr Ivan crede că sunt soldați care se războiesc undeva aproape de iad. Cu arma pe umăr, pleacă însoțit până la poarta iadului. Când Ivan a ieșit, dracii închid poarta repede, pun zăvorul.

Ivan vede că-i păcălit, bate în zadar în poartă, nimeni nu-i răspunde și pleacă necăjit.

Urmează: Dansul final”.

Vasile Ijac s-ainspirat pentru pantomima sa din povestea lui Ion Creangă, pe care o adaptează cerințelor muzical și scenice. Libretul însă, prin fragmentul de subiect ales, îi după posibilitatea muzicianului să creeze un spațiu sonor, deosebit de interesant, ce se pretează la o coregrafie pe măsură.

Tabloul I. După un Adagio în măsura de 3/4, cu rol introductiv, urmează o prezentare a spațiului în care se desfășoară prima parte a acțiunii, marcată de apariția îngerășilor¹⁰. În orchestră, tema este executată de clarinet și preluată de viorile I. Harpa este cea care dă o notă diafană muzicii, care subliniază intrarea acestor personaje.

În contrast, prezența lui Ivan Turbincă este marcată muzical de intonații puțin grotești, realizate pe plan melodico-armonic, prin alternări de acorduri mărite și micșorate, lipsite de terțe, iar prin orchestrație, prin includerea instrumentelor de alamă, inclusiv tuba.

După această semnalare a apariției personajului principal, și întâlnirea sa cu Dumnezeu și Sfântul Petru, fagotul intonează leitmotivul lui Ivan, reluat de clarinet și apoi de oboi.

O pagină ritmată, deosebit de sugestivă, este “Dansul dracilor” în măsură de 7/8. După ce Ivan reușește să bage dracii în turbincă, cheamă oamenii. Apariția lor în scenă este indicată printr-o scurtă temă de două măsuri, ce amintește de tema îngerilor, urmată de partea I a leitmotivului (ușor modificat) al lui Ivan Turbincă, preluând rând pe rând de instrumentele de suflat de lemn.

Reapare apoi întregul leitmotiv în momentul în care acesta eliberează dracii din turbincă.

Tabloul II. În această a doua parte a lucrării facem cunoștință cu iadul la poarta căruia bate Ivan. Dracii se vor grăbi să-i deschisă, dar, spre surprinderea și spaima lor, apare Ivan, pe o temă expusă la corni și tromboni, reluată apoi de instrumentele de suflat de lemn.

După ce dracii îl servesc cu tot ce îi poștește inima, Ivan dansează rând pe rând cu o serie de femei, la început în ritm de horă, apoi într-un Allegro giocoso în măsură de 4/8. Păcălit de semnalele de luptă, Ivan Turbincă părăsește

iadul. Încercând zadarnic să reintre, bate în poarta Iadului (tutti orchestral de 14 măsuri), apoi pleacă dezamăgit.

Tabloul III este mult mai scurt ca întindere. Într-un Adagio solemn, Ivan Turbincă intră în rai, ultimul său refugiu. Tema este expusă de către coarde. Intră purtat de mână de doi îngeri și, într-un alai sărbătorec, se înalță spre culmile cerului, în aceleași armonii ale coardelor.

La scurt timp după premiera lucrării – ca o replică la o cronică defavorabilă semnată de A. Lilin – a apărut, în paginile ziarului Dacia¹¹ un articol ce cuprinde și referiri la acel eveniment, și care face o serie de considerații pe marginea spectacolului de balet:

“Stabilim dintr-un început: baletul «Ivan Turbincă» al domnului Vasile Ijac e o lucrare serioasă și nicidecum ușoară de înțeles și judecat după o singură audiție. Fac această constatare în plină cunoștință de cauză și penibil atinsă de cronică muzicală apărută în ziarul *Vestul*, unde domnul Lilin, probabil tot după o unică audiție a baletului domnului Ijac, nu găsește nimic bun de spus despre această lucrare, ci enumeră numai lipsurile. Cronică domnului Lilin, foarte inteligent scrisă de altfel, greșește prin oarecare exagerare, căci d-sa a observat just momentele mai puțin izbutite din țesătura muzicală a partiturii, în schimb nu relevă, probabil din insuficienta cunoaștere a lucrării d-lui Ijac, atâtea alte momente, când inspirația cea mai autentic muzicală, secondate de o profundă cunoaștere a mijloacelor de exprimare, izbucnesc cu surprinzătoare vigoare, ilustrând precis plastic și în mod cu totul personal momentul psihologic al libretului. Dar repet: lucrarea trebuie auzită de mai multe ori, și, ceea ce trebuie subliniat cu toată puterea: în cu totul alte condiții. Baletul domnului Ijac a fost reprezentat într-o fază cât se poate de neprielnică lucrărilor de mare aparat orchestral. Cu membrii orchestrei reduși la jumătate, lipsind unele dintre cele mai necesare instrumente, cu patru violoniști primi, înseamnă nu să servești opera muzicală ci s-o mutilezi. Probabil și orchestrații, câți au mai rămas, erau conștienți de insuficiența ansamblului lor, și așa se explică totala lor lipsă de elan, de pregnanță, cu care au executat lucrarea domnului Ijac...

Sunt ferm convinsă că felul în care s-a realizat baletul domnului Ijac i-a răpit cel puțin jumătate din șansele de succes. Și e păcat. Căci dacă nu se poate nega că libretul, mustind de o uriașă poftă de viață, de exuberanță, fantezie și voioșie rustică, nu a fost susținut decât pe alocuri de o identică risipă de vervă muzicală, și ritm îndrăcit, totuși muzica în sine, luată ca atare, este o prea frumoasă, simțită pagină de poem simfonic, măiestrit orchestrată, de alură modernă, ce vădește serioase calități de cultură muzicală.

Și apoi să nu uităm că Ivan Turbincă a fost creat acum zece ani. Astăzi cu siguranță că mijloacele de exprimare ale d-sale sunt cu totul altele. Însă monstruoasa neînțelegere obștească față de considerațiile de creație ale compozitorilor în general și în special a celor români, a făcut ca d-nul Ijac, să nu

aibă posibilitatea în acești ani să-și audă barem odată lucrarea, ca să poată confrunta fructul imaginației sale, cu sonoritatea reală pentru care a fost creată”.

Se pare însă cu autorul a fost mulțumit de creația sa scenică, care este – într-adevăr – “o preafrumoasă și simțită pagină de poem simfonic”, deoarece el nu a mai revizuit-o. Dovada valorii ei muzicale este faptul că, începând din 1968, a beneficiat de o serie de execuții în concert, în interpretarea orchestrei Filarmonicii “Banatul”, ultima având loc în noiembrie 1999.

Vasile Ijac se înscrie în pleiada compozitorilor români, care au contribuit la dezvoltarea școlii noastre muzicale, creațiile sale fiind reprezentative pentru spiritualitatea românească. Prin sonorități și ritmuri inspirate din folclor, apartenența lor la aceste meleaguri este evidentă.

Compozitorul a fost dublat de pedagogul exigent, care și-a îndrumat elevii și studenții cu înalt profesionalism. Activitatea sa didactică s-a interferat nu o dată cu cea de dirijor, talentul său fiind remarcat încă de la prima sa apariție pe podiumul de concert.

Vasile Ijac a fost un om de o rară modestie și distincție. *Uica Domnu'*, căci așa îi spuneau prietenii, era un bun coleg, dar și un muzician care impunea prin erudiția sa. Era un adevărat aristocrat al muzicii. nu a suportat nedreptatea, minciuna și lașitatea, iar în timpul celui de-al doilea război mondial a fost degradat în armată pentru atitudinea sa antimilitaristă. Pe un program susținut de corul catedralei am putut citi următoarea adnotare: “ca artist și educator sunt împotriva oricărei suferințe inutile, care rezidă îndeosebi din intoleranță, egoism și cruzime. Cea mai mare calamitate în calea progresului rămâne mai ales războiul, care sintetizează anihilarea tuturor eforturilor omenești în calea spre bine, adevăr și frumos”.

NOTE

¹Muzeul Banatului, fond documentar Vasile Ijac: *Memoriu de activitate*, manuscris dactilografiat.

²Viorel Cosma, *Muzicieni români. Lexicon*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1970, pag. 242.

³Alma Cornea Ionescu, *Compozitorul Vasile Ijac, noul profesor al Conservatorului municipal*, în *Fruncea*, Timișoara, 20.IX.1936.

⁴Alma Cornea Ionescu, *Concertul orchestrei Conservatorului*, în *Fruncea*, Timișoara, 12 iunie 1938.

⁵P.I., *Audițiunea a II-a a elevilor de la Conservatorul particular de muzică a Municipiului Timișoara, Dacia*, Timișoara, 8 iunie 1945.

⁶Alma Cornea Ionescu, *Compozitorul Vasile Ijac, noul profesor al Conservatorului municipal*, în *Fruncea* Timișoara, 20.IX.1936.

⁷Vasile Ijac, *Memoriu de activitate*, arhiva familiei.

⁸Conform unui manuscris al autorului (Muzeul Banatului, fond Vasile Ijac). Potrivit lui Viorel Cosma, *op. cit.*, pantomima a fost compusă în 1936.

⁹Fond sector memoriale, inv. Nr. 5526, Muzeul Banatului Timișoara.

¹⁰Analiza a fost făcută pe baza partituri manuscris a lui Vasile Ijac, Fond memoriale.

¹¹Ana Voileanu Nicoară, *Dirijorul Eugen Lazăr, compozitorul Vasile Ijac – Cvartetul Cuteanu*, în *Dacia*, Timișoara, 15 februarie 1943.

BIBLIOGRAFIA BANATULUI ÎN PUBLICAȚIILE MUZEULUI BANATULUI ÎNTRE ANII 1923-1998

Daniela Micu

Câteva lămuriri

În 1872, fondatorii și membrii *Societății de Arheologie și Istorie* puneau bazele Muzeului Bănățean din Timișoara, ce urma să ființeze ca spațiu expozițional și de conservare pentru descoperirile făcute în timp pe teritoriul Banatului.

La 50 de ani de la înființarea Muzeului Bănățean, și anume în 1923, a apărut *Gemina*, prima revistă în limba română a muzeului, după ce până atunci această instituție publicase un anuar, *Emlékkönyv* (1872-1874), și o revistă, *Történelmi és Régészeti Ertesítő* (1875-1918), ambele în limba maghiară. Probleme financiare, mai târziu chiar politice, au făcut ca, în timp, să apară cu întreruperi mai multe publicații ale muzeului, la intervale mai scurte sau mai lungi de timp. Astfel, după *Gemina*, din 1928 și până în 1931, a apărut revista *Analele Banatului*. Numai în anii '70 avea să apară primul anuar al muzeului de după al II-lea Război Mondial, *Tibiscus*, pentru ca în anii '80 să se revină la titlul *Analele Banatului*, publicație care apare și astăzi.

În revistele muzeului bănățean, au publicat ani la rând specialiști fie din cadrul instituției timișorene, fie de la alte muzee, cât și personalități de seamă ale vremurilor respective sau doar pasionați de un domeniu sau altul.

Astfel, prezenta bibliografie încearcă să cuprindă tot ce a fost publicat începând din 1923 și până în 1998 în periodicele muzeului. Nu mi-au stat la îndemână două fascicule din *Gemina*.

Această listă bibliografică a fost concepută pentru a servi drept instrument de informare, orientare și îndrumare pentru cei interesați de un domeniu anume referitor la Banat. În același timp, demonstrează – dacă mai este nevoie! - că Muzeul Banatului nu este doar un spațiu teaurizator și expozițional, ci și o instituție de cercetare.

Criteriile de ordonare au fost cel alfabetic și cel cronologic. Această listă principală este însoțită de o prezentare tematică în care am folosit doar indicele de autor. La fiecare autor am semnalat titlul articolului, la unele dintre ele am adăugat și versiunea titlului într-o limbă străină, publicația în care a apărut, numărul publicației, orașul și anul apariției, precum și paginația. Prezenta bibliografie include și o scurtă listă de prescurtări (absolut necesară).

Lista prescurtărilor

AnB	–	Analele Banatului
SV	–	serie veche
SN	–	serie nouă
Arh	–	Arheologie
Etn	–	Etnografie
Ist	–	Istorie
Șt. Nat	–	Științele Naturii
ian	–	ianuarie
mart	–	martie
apr	–	aprilie
iun	–	iunie
iul	–	iulie
sept	–	septembrie
oct	–	octombrie
noemv	–	noiembrie
dec	–	decembrie

1. ACHIM, Viorel, *Districtul Comiat. Contribuție la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, în AnB, SN, II, Arh-Ist, București, 1993, pp. 245-259 (*Le district de Comiat. Une contribution à la géographie historique du Banat au Moyen Age*).
2. AGACHE, Liliana, *Tehnologia restaurării covoarelor "cilimurilor" în Laboratorul Zonal Timișoara*, în AnB, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 343-346.
3. AGHIȚOAI, Viorica, *Considerații privind restaurarea unui ansamblu de broderii manuale din prima jumătate a secolului XIX. Colecția Muzeului Peleş, în Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 445-452. (*Einige Ansichten Betreffs der Restaurierung Einiger Stickereien aus der Ersten Hälfte des XIX-ten Jahrhunderts*).
4. AMZA, Cornel, *Sprrijinul acordat de banca "Făgețana" din Făget societăților și instituțiilor culturale din zona Făgetului*, în AnB, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 481-485. (*The Backup Given by the "Făgețana" Bank in Făget to the Cultural Societies and Institutions in the Area of Făget*).
5. ANCA, Augusta, ANDREI, Victor, LUMINOSU, Doru, *Evoluția calității vieții sociale și culturale în aria Timișului inferior L. Sârbova*, în AnB, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 361-362.
6. ANDONE, Monica, *Luptele din Banat (septembrie 1944) oglindite în documente germane*, în AnB, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 235-240.
7. ANDREI, Ana Maria, MARCU, F., *Bacillus Thuringiensis și combaterea microbiologică a insectelor de importanță medicală*, în AnB, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 366-369.
8. ANDREI, Adrian, *Identificarea pe teren a becașinei mici – Lymnocyrtus minimus*, în AnB, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 241-242. (*Field Identification of Jack Snipe – Lymnocyrtus minimus*).
9. ANDREI, Adrian, ANDREI, Annamaria, *Păsările cuibăritoare din Masivul Țarcu*, în AnB, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 367-370. (*Breeding Birds in the Alpine Pastures of Mt. Țarcu*).
10. ANDREI, Adrian, ANDREI, Annamaria, *Avifauna lacului Murani – Pișchia*, în AnB, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 393-397. (*Avifauna of the Lake Murani – Pișchia*).
11. ANDRIESCU, I., GAIDĂU, Georgeta, *Pteromalidae (Hymenoptera, Chalcidoidea) noi pentru fauna României*, în AnB, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 154-159.

12. ANDRIESCU, I., PISICĂ, C., MOGLAN, Veronica, MOGLAN, I., GAIDĂU, Georgeta, *Eficiența complexului parazitar al moliei frunzelor de măr Yponomeuta Malinellus Zell., (Lep), în limitarea populației dăunătorului, în nord-estul României*, în AnB, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 172-177. (*L'efficience du complexe parasitaire de l'hyponomeute du pommier – Yponomeuta Malinellus Zell. – dans la limitation de la population du ravageur dans le nord-est de la Roumanie*).
13. ANDRIȚOIU, Ioan, *Metalurgia bronzului în sud-vestul Transilvaniei. Epoca bronzului (I)*, în AnB, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 85-117. (*La métallurgie du bronze dans le sud-ouest de la Transylvanie. L'époque du bronze(I)*).
14. ARDELEAN, Corina, *Biologia, ecologia și chorologia orchideelor din zona Bocșa (județul Caraș-Severin)*, în AnB, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 81-94. (*The Biology, Ecology and Chorology of Orchids Species from the Bocșa Zone (District Caraș-Severin)*).
15. ARDEȚ, Lucia Carmen, *O protomă dionisiacă descoperită la Tibiscum*, în AnB, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 79-81.
16. ARJOCA, Valeria, *Publicații intrate în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului prin schimb național, internațional, donații și achiziții (februarie 1997 – mai 1998)*, în AnB, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 717-725.
17. AUGUSTA, Anca, *Partidul Comunist Român – forța politică conducătoare în lupta poporului român pentru edificarea socialismului și înaintarea României spre comunism*, în AnB, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 265-269.
18. AZOÎȚEI, Anca, *Biodinamica avifaunei rezervației de dune marine – Agigea – județul Constanța*, în AnB, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 155-158. (*Biodynamics of the Avifauna of the Agigea Marine Dune Reserve*).
19. BADEA, Marin, *Aspecte ale luptei forțelor progresiste și democratice din rândurile naționalității germane, condusă de comuniști, pentru apărarea integrității teritoriale, a independenței și suveranității naționale (1933-1940)*, în AnB, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 133-140.
20. BAICU, T., STĂNESCU, Viorica, HONDRU, N., MĂRGĂRIT, Gr., *Metoda de câmp pentru stabilirea selectivității pesticidelor față de artropodele utile*, în AnB, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 221-225.
21. BAKIË, Ljiljana, *Findings of coins from the Romanian part of Banat region in the collection of the National Museum in Vrșac*, în AnB, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 55-61.
22. BALACI, Ana, *Rezultatele unui studiu psiho-sociologic efectuat la Muzeul Banatului*, în Tibiscus, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 339-345. (*Die Ergebnisse der im Banater Museum Durchgefurhten psiho-sociologischen Studiums*).
23. BALACI, Ana, *Specii rare de coleoptere aparținând familiei Scarabaeide existente în colecția Muzeului Banatului*, în AnB, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 53-56. (*Rare species of Scarabaeide (Coleoptera) which are present in the collection of Banat Museum*).
24. BALACI, Ana, *Lista sistematică de micro și macrolepidoptere din colecția "Frederic König" a Muzeului Banatului Timișoara*, în AnB, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 213-282.
25. BALACI, Ana, *Familia Syrphidae (Diptera) din colecția Muzeului Banatului*, în AnB, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 307-314. (*Syrphidae (Diptera) Family in the Collection of the Banat Museum; Species of Faunistic Importance*).
26. BAN, Gheorghe, BUCUR, Ioan, CRIȘAN, Vasile, *O abordare interdisciplinară a problemicii conservării patrimoniului imobiliar. Studiu de caz la Muzeul Municipal Mediaș*, în AnB, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 503-511.
27. BANU, Gheorghe, BĂNICĂ, Gabriel, *Cuib de Luscinia svecica cyaneacula (meisner) 1804, la Sfântul Gheorghe (Deltă) – mai 1992*, în AnB, SN, III, Șt. Nat., 1996, Timișoara, pp.

- 257-259. (*Nest of Luscinia Svecica Cyanecula* (Meisner) in Sfântul Gheorghe).
28. BARAN, Ludwig, *Măști, demoni, mășcărici în ținuturile Cehiei*, în *AnB*, SN, IV, Etn, 1998, Timișoara, pp. 169-180. (*Masques et demons en Tchecoslovaquie*).
 29. BASARAB, Maria, *Istorie și cultură în predosloviile cărților vechi românești*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 609-615. (*History and Culture in the Prefaces of Some Old Romanian Books*).
 30. BAȘMATĂRĂ, Domnica, *Mijloace de depozitare a cerealelor și altor produse agricole în județul Gorj*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, 1983, Timișoara, pp. 201-205.
 31. BĂDESCU, Tatiana, DUDAȘ, Vasile, *Activitatea expozițională desfășurată de către colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului în perioada 1990-1993*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., 1994, București, pp. 509-510.
 32. BĂNĂRESCU, Petre, *Particularități ale faunei primar acvatice epigee a Banatului*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., 1979, Timișoara, pp. 157-163. (*Die Besonderheiten der Oberirdischen Primar-Aquatischen Fauna des Banats*).
 33. BĂNĂRESCU, Petru M., STOICESCU, Aureliu, NEGREA, Ștefan, *The Lower Crustacea from the Temporary Pools of the Banat (South-Western Romania)*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., 1998, Timișoara, pp. 145-163.
 34. BĂNICĂ, Gabriel, *Contribuție la studiul dinamicii familiei Laridae (Aves) în ecosistemul litoral al Dobrogei de Sud (1985-1994)*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., 1996, Timișoara, pp. 71-82. (*Contributions to the Study of the Dynamics of the Family Laridae (Aves) in the Litoral Ecosystem of Southern Dobrogea (1985-1994)*).
 35. BĂNICĂ, Gabriel, *Date asupra avifaunei lacului Techirghiol (1991-1992)*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., 1996, Timișoara, pp. 217-224. (*Data Relating to the Avifauna Lake Techirghiol (1991-1992)*).
 36. BEJAN, Adrian, *Bogățiile Daciei preromane*, în *Tibiscus*, III, 1974, Timișoara, pp. 93-100. (*Die Reichtümer Daziens vor der Römischen Eroberung*).
 37. BEJAN, Adrian, *Cetatea Jdioara. Raport preliminar de săpătură – Campania 1973*, în *Tibiscus*, IV, 1975, Timișoara, pp. 155-166. (*Die Festung Jdioara Vorläufiger Bericht über Ausgrabungen des Jahres 1973*).
 38. BEJAN, Adrian, ZĂNESCU, Alexandru, *Fântâna din lemn descoperită la Timișoara*, în *Tibiscus*, IV, 1975, Timișoara, pp. 233-238. (*Der in Timișoara Entdeckte Holzbumnen*).
 39. BEJAN, Adrian, MOGA, Marius, *Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, V, 1978, Timișoara, pp. 159-168. (*Die frühfeudale Nekropole von Hodoni – Kreis Timiș*).
 40. BEJAN, Adrian, *Concluzii preliminare asupra săpăturilor arheologice de la cetatea feudală Jdioara, din anii 1973-1977*, în *Tibiscus*, V, 1978, Timișoara, pp. 199-206. (*Vorläufige Schlussfolgerungen Berteffend die Archäologischen Ausgrabungen bei der Jdioaer Burg, aus den Jahren 1973-1977*).
 41. BEJAN, Adrian, *Așezări rurale daco-romane din Banat din secolele III-IV e.n. în lumina unor recente cercetări arheologice*, în *AnB*, SN, I, Ist., 1981, Timișoara, pp. 21-26.
 42. BEJAN, Adrian, MARE, Mircea, *Sud-vestul României (Banatul) în secolele III/IV-VII. Repere actuale ale cercetării*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., 1993, București, pp. 222-229. (*Die Sudwestern Rumaniens (das Banat) im 3/4-7 Jh. U.z. Richtlinien der gegenwertigen Forschung*).
 43. BEJAN, Adrian, MARE, Mircea, *Așezarea feudală timpurie de la Teremia Mare (județul Timiș) (Concluzii privind cercetarea arheologică din anul 1991)*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., 1994, București, pp. 322-328. (*L'établissement préféodal de Teremia-Mare (département de Timis) – conclusions sur la recherche archéologique de l'année 1991*).
 44. BEJAN, Adrian, *Ceramica romană târzie din așezarea de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., 1995, Timișoara, pp. 376-392. (*La céramique post-romaine de l'habitat de Hodoni-Pusta (dép. de Timiș)*).

45. BEJAN, Adrian, MARE, Mircea, *Dudeștii-Vechi – Pusta Bucova. Necropola și morminte de înhumare din secolele VI-XII (I)*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., 1997, Timișoara, p. 139-158. (*Dudeștii-Vechi – Pusta Bucova. The Inhumation Graves and Necropolis from the 6th-12th centuries (I)*).
46. BEJAN, Adrian, MARE, Mircea, *Dudeștii Vechi – Pusta Bucova. Necropola și morminte de înhumare din secolele VI-XII (II)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist, Timișoara, 1998, pp. 323-338. (*Dudeștii Vechi – Pusta Bucova. Nécropole et tombeaux d'inhumation des VIe – XIIe siècles (II)*).
47. BELCIU, Mircea, *Aspecte privind situația social-economică și lupta țăranimii bănățene în primul deceniu al secolului XX*, în *Tibiscus*, II, 1972, Timișoara, pp. 141-148. (*Aspekte der Wirtschaftlichen-Sozialen Lage und des kampfes der Banater Bauernschaft in der Ersten Dekade des XX. Jh.*).
48. BENEĂ, Doina, *Noi cărămizi ștampilate din sec. IV descoperite la Svinița (jud. Mehedinți)*, în *Tibiscus*, IV, 1975, Timișoara, pp. 125-128. (*Nouvelles briques estampillées du IVème siècle découvertes à Svinita, dép. de Mehedinți*).
49. BENEĂ, Doina, *Tibiscum în lumina descoperirilor epigrafice*, în *Tibiscus*, V, 1978, Timișoara, pp. 141-148. (*Tibiscum im Lichte Epigraphischen Funde*).
50. BENEĂ, Doina, *Beitrag zum Studium der palmyrenischen Grabdenkmäler in Dakien mit (besonderem Bezug auf die Grabungsbefunde aus Tibiscum)*, în *AnB*, SN, II, Arh-ist., 1993, București, pp. 188-194.
51. BENEĂ, Doina, *Banatul în timpul lui Traian*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., 1994, București, pp. 309-321. (*Sud-West Dakiens in der zeit der Kaiser Trajans*).
52. BENEĂ, Doina, *Colegiul utricularilor din Dacia*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., 1995, Timișoara, pp. 302-310. (*Das Kollegium der Utricularii aus Dakien*).
53. BENEĂ, Doina, *Reliefuri sculpturale votive tibiscense (I)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 233-240. (*Votive Reliefs from Tibiscum*).
54. BENUSKOVA, Zuzana, *Obiceiuri de paști în Slovacia – contexte și simboluri*, în *AnB*, SN, III, Etn., 1997, Timișoara, pp. 211-221. (*Vel konocne obycaje na slovensku kontexty a symboly*).
55. BERATLIEF, C., CIOBANU, Maria, *Creșterea populațiilor câtorva specii de coleoptere din produsele depozitate, în condiții naturale*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., 1990, Timișoara, pp. 262-265. (*Population Increase of Some Stored Product Coleoptera under Natural Conditions*).
56. BERATLIEF, M., AMARANDE, St., DRĂGĂNESCU, V., GUȚU, I., *Efecte ale iradierii cu un laser argon asupra speciei Tribolium Castaneum Hbst. (Coleoptera: Tenebrionidae)*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., 1990, Timișoara, pp. 266-271. (*Effects of Argon-Laser Irradiation on Tribolium Castaneum Hbst. (Coleoptera: Tenebrionidae)*).
57. BERES, Iosif, *Ornitocenoza unui trup de pădure izolat din Maramureș*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., 1983, Timișoara, pp. 117-122. (*Die Ornithozonose Einer Isolierten Waldparzelle in Maramureș*).
58. BERES, Iosif, *Importanța ornitologică a ecosistemului râului și zăvoifului Tisei*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., 1996, Timișoara, pp. 31-36. (*The Ornithologic Importance of the Tisa River and its Meadow*).
59. BERES, Iosif, CHERECHES, Dorel, *Ornitocenozele făgetelor maramureșene*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 173-183. (*Ornithofauna of Birch Forests from Maramureș*).
60. BERES, Iosif, *Ornitocenozele etajelor alpine și subalpine din Munții Rodnei*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 353-366.
61. BIRĂESCU, G., *Timișoara de altădată. I. Cetatea de pământ*, în *Gemina*, I, nr. 4-5 (sept-oct), Timișoara, 1923, pp. 61-63.
62. BIRĂESCU, George C., *Pe urmele legionarilor (- Cu prilejul vizitei M.S. Regelui în Banat -)*, în *Gemina*, I, nr. 6-7 (noemv-dec), Timișoara, 1923, pp. 98-99.
63. BIZEREA, Marius, *Relieful județului Timiș*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 179-188. (*Le*

relief du département de Timiș).

64. BIZEREA, Marius, *Banatul, ca unitate și individualitate istorico-geografică în cadrul pământului locuit de români*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 7-25. (*The Banat an Historical-Geographical Whole and Individuality inside the Territory Inhabited by the Romanians*).
65. BIZERIA, P., *Din trecutul comunei Soceni*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 195-202.
66. BLAJ, Violeta, *Creatorii populari contemporani din Banat. Olarii*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 145-166.
67. BLAJ, Violeta, *Vasile Tudor Crețu, Ethosul folcloric – sistem deschis*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 351-352.
68. BLAJ, Violeta, *Olăritul, vechi meșteșug în zona Făget*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 111-122.
69. BLAJ, V., *Ceramica neagră în contextul ceramicii populare, Sibiu, 1981*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 363-364.
70. BOBÎRNAC, B., MATEI, Iulia, SUTA, Victoria, *Cercetări privind combaterea viermilor merelor și prunelor la S.D.E. Banu-Mărăcină – Craiova în anii 1985-1987*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 244-250. (*Recherches concernant le combat des vers des pommes et des prunes à la S.D.E. Banu Marăcină – Craiova dans les années 1985-1987*).
71. BOCȘAN, Nicolae, *Contribuția la concepția politică a lui Vinzențiu Babeș. Circulara-manifest din 1865*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 281-286. (*Beitrage zur Klarung der Politischen Auffassungen Vinzențiu Babeș. Das Manifestrundsreiben aus dem Jahre 1865*).
72. BOCȘE, Maria, MARÓSSY, Anna, GIURCĂ, Virgil, *Cercetări etnobotanice în Bazinul superior al Crișului Negru*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 273-281.
73. BOCȘE, Maria, *Contribuții la tipologia catrinței din Banat*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 79-90. (*Contributions à la typologie du tablier de Banat – Vallée de Bistra*).
74. BOCU, Marilina, *Artă națională românească în America (Dintr-o conferință a D-nei Marilina Bocu)*, în *Gemina*
75. BODEANU, N., FLORIȚA, Lucia S., CHARITON, O., GHIUȚĂ, C., FLORIȚA, Dan S., JURCONI, V., *Obiceiuri de înmormântare din zona Fârdea-Gladna-Zolt, jud. Timiș*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 189-197. (*Begräbnisgebräuche aus Fârdea-Gladnazonen*).
76. BOGDAN, Matei Petre, *Contribuții la cunoașterea cuibăritului și hranei speciei Strix aluco (Huhurezul mic) în București*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 197-199. (*Contributions to the Knowledge of the Nesting and Feeding of the Species Strix Aluco (Tawny Owl) in Bucharest*).
77. BOLDUREANU, Ioan, *Sacrificiul sângeros și mila creștină*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 120-126. (*Le sacrifice sanglant et la pitié chrétienne*).
78. BOLDUREANU, Viorel, *Abăra – descifrarea sensurilor obscurizate. Spre o hermeneutică etnologică*, în *AnB*, Sn, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 73-75. (*Abăra – Deciphering Hidden Meanings (towards an Ethnological Hermeneutics)*).
79. BOLOCAN, N., *Plecarea turcilor din Timișoara. Ocuparea cetății*, în *Gemina*, I, nr. 1 (iunie), Timișoara, 1923, pp. 35-37.
80. BOLOCAN, N., *Extrasul unei scrisori din tabăra imperială dela Timișoara – 16 August 1716. Ultima știre despre ȧșirea turcilor din Timișoara*, în *Gemina*, I, nr. 4-5 (sept-oct), Timișoara, 1923, pp. 94-95.
81. BORONEANȚ, Vasile, HUREZAN, Pascu, HÜGEL, Peter, *Cercetări privind exploataările miniere de la Cladova (com. Păuliș, jud. Arad) și din partea de SV a Masivului Highiș*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 381-389. (*Forschungen Bezüglich des Bergbaues in der Gegend von Cladova (kr. Arad) und im Südwesten des Highiș Gebirges*).

82. BOROȘ, Ioan, *Regularea comunelor din județul Caraș. 1784-1796*, în *AnB*, SV, III/2 (april-iunie), Timișoara, 1930, pp. 30-42.
83. BOROȘ, I., *Excursiuni în parohiile gr. ort. rom. din părțile bănațene. Cercetarea arhivelor parohiale*, în *AnB*, SV, III/3 (iul-sept), Timișoara, 1930, pp. 33-42.
84. BOROȘ, I., *Rapoartele vechiului județ Caraș și alte informațiuni despre revoluția lui Horia*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 90-98.
85. BORUGĂ, Elena, Ziarul "Foaia de duminică", în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 223-229. (*Die Zeitung "Foaia de duminică". Sonntagsblatt*).
86. BORUGĂ, Elena, *Un aspect din lupta pentru drepturi și libertăți politice a românilor bănațeni la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 249-252. (*Einblick in den Kampf der Banater Rumänen um Rechte und Politische Freiheit am Anfang der Zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*).
87. BORUGĂ, Elena, DUDAȘ, Vasile, *Expoziția de istorie contemporană permanentă de la Muzeul Banatului*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 341-344. (*Die Ausstellung für Gegenwartsgeschichte im Museum des Banats*).
88. BORUGĂ, Elena, *Activitatea lui Traian Vuia pentru Unire (1918-1919)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 355-364. (*L'activité de Traian Vuia pour l'Union Nationale 1918-1919*).
89. BOTU, Eugenia, *Colecția de Cerambycidae a Secției de Științele Naturii din Muzeul Regiunii Porților de Fier Drobeta Turnu Severin*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 299-306. (*La collection des Cerambycidae de la section d'Histoire Naturelle, du Musée de la Région des Portes de Fer*).
90. BOZU, Ovidiu, *Dezvoltarea și contribuția uzinelor reșitene la procesul de industrializare socialistă a țării*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 257-263. (*Die Entwicklung und der Beitrag der Resizaer werke beim Prozess der Sozialistischen Industrialisierung des Landes*).
91. BOZU, Ovidiu, *Obiecte creștine inedite de uz casnic. Furcile de tors pentru deget date în secolele IV-VI e.n.*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist, București, 1993, pp. 206-214. (*Objets chrétiens inédits d'usage domestique. Les fourches de tissage pour doigt des IV-VI siècles n. e.*).
92. BRASLĂ, Ana, MATEI, Alexandra, PUCHIANU, Nela, RIZEA, Roxana, *Rezultate obținute în eliminarea diapauzei la viermii de mătase prin tratamente chimice*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 187-192. (*Résultats obtenus dans l'élimination de la diapause par des traitements chimiques chez les vers à soie*).
93. BRĂDESCU, V., *Relicte, discontinuități de areal și specii endemice în fauna dipterologică a României (Diptera, Syrphidae)*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 94-97. (*Reliques, discontinuités d'aral et espèces endémiques dans la faune de Syrphides de Roumanie-Diptera, Syrphidae*).
94. BREDICEANU, Caius, *Noui documente referitoare la familiile Brăiloiu și Brediceanu*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 166-170.
95. BUCUR, Cornelii, *Șchița la monografia localităților bănațene din care provin monumentele de industrie și meșteșug popular prezentate în Muzeul Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 49-66. (*Entwurf zur Morphologie der Banater Dörfer aus welchen einige Volksindustrie – und Handwerkereinrichtungen im technischen Museum von Sibiu ausgestellt sind*).
96. BUCUR, Cornelii, *Un valoros complex de industrie populară – morile cu ciutură de pe apa Rudăriei (Banat)*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 201-217.
97. BUFANU, Alina, *Teme predilecte în icoanele zugravului Nedelcu Popovici*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 117-123. (*Les sujets de prédilection dans les icônes de Nedelcu Popovici*).
98. BUGARIU, Vincențiu, *Bibliografia Banatului*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 41-47.
99. BUGARIU, Vincențiu, *Călătoria lui Demidoff prin Banat. I.*, în *AnB*, SV, III/1 (ian-mart),

Timișoara, 1930, pp. 18-34.

100. BUGARIU, Vincențiu, I.C. Băcilă, *Stampe privitoare la istoria românilor*, în *AnB*, SV, III/1 (ian-mart), Timișoara, 1930, pp. 73-77.
101. BUGARIU, Vincențiu, "... Despre lăcuiitorii Bănatului". *Un manuscris anonim din 1804*, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 18-25.
102. BUGARIU, V., *Foi volante. 1808-1866*, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 49-51.
103. BUGARIU, Vincențiu, *Vederi din Banatul de altădată*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 57-88.
104. BUGARIU, Vincențiu, *Vederi din Banatul de altădată*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 58-89.
105. BUNESCU, Traian, DOLGA, Aurora, *Din lupta mișcării socialiste din Banat împotriva asupririi sociale și naționale în primele două decenii ale veacului nostru*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 113-126. (*Quelques aspects du mouvement socialiste du Banat dirigé contre l'oppression sociale et nationale, pendant les deux premières décennies de notre siècle*).
106. BUNESCU, Traian, RADULOVICI, Gh., *Din lupta muncitorilor tipografi din Timișoara împotriva exploatării capitaliste (1851-1947)*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 131-139. (*Der Kampf der Buchdrucker aus Timișoara Gegen kapitalistische Ausbeutung*).
107. BUNESCU, Traian, *Ecoul internațional al victoriei insurecției naționale antifasciste din august 1944*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 187-198. (*Der Internationale Widerhall des Sieges des Nationalen Antifaschistischen Kampfes vom August 1944*).
108. BUNTA, Petru, PROTOPOESCU, George, *Primul statut cunoscut al asociației generale a muncitorilor din Timișoara - 1870*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 209-214. (*Das Erste Bekannte Statut des General Verbandes der Arbeiter aus Timișoara - 1870*).
109. BUZAN, Ion, *Cursurile de la Caransebeș pentru pregătirea învățătorilor (1820-1872)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 309-312. (*Les enseignements de Caransebeș pour l'instruction des instituteurs*).
110. BUZILĂ, Adriana, Nicolescu Corina, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (sec. XIV-XIX)*, București, 1968, 373p., (recenzie), în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 233-234.
111. BUZILĂ, Adriana, Onasch, Konrad, *Die Ikonenmalerei*, ed. Koehler&Ameland, Leipzig, f.a., 303 p., (recenzie), în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, p. 234.
112. BUZILĂ, Adriana, *Trei monumente timișorene de sculptură barocă*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 47-52. (*Drei Temesvarer Barockskulpturen*).
113. BUZILĂ, Adriana, *Catedrala romano-catolică din Timișoara*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 237-250. (*Die Domkirche in Temesvar*).
114. BUZILĂ, Adriana, *Pătrunderea stilului baroc în arhitectura tradițională românească a Banatului în secolul al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 209-231. (*Baroque Elements in the Romanian Traditional Architecture*).
115. BUZILĂ, Adriana, J.J. Ehrler, *Banatul, de la origini până acum - 1774*, Editura Facla, Timișoara, 1982, (recenzie), în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, p. 375.
116. BUZILĂ, Adriana, Dr. Silviu Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe în secolele XVII-lea și XVIII-lea*, București, 1980, (recenzie), în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, p. 377.
117. BUZILĂ, Adriana, Carl Alexander Steinlein, *arhitect și inginer în Banatul secolului al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 25-32.
118. BUZILĂ, Adriana, *Tehnicienii constructori în Banatul secolului al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 39-42. (*Téchniciens constructeurs dans le Banat du XVIII-ième siècle*).
119. CALAPOD, Const., *Profesorul N. Iorga și studențimea*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-

- mart), Timișoara, 1931, pp. 25-30.
120. CALINCOF, Eleonora, *Lotria – puternică mișcare antihabsburgică în Banat în perioada administrației civile (1751-1778)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 251-267. (*Die Heiduckenbewegung in Banat, in der Periode der Zivilverwaltung (1751-1778)*).
 121. CALINCOF, Elena, *Date privind tradițiile bănățene din secolul al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 277-296. (*Daten über die Banater Prädien aus dem 18. Jahrhundert*).
 122. CALINCOF, Eleonora, *Bolia – un sat bănățean dispărut în secolul al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 343-351. (*Bolia – ein Banater Dorf, das im 18. Jh. Verschwunden ist*).
 123. CALINCOF, Eleonora, *Date privind localitățile aparținătoare domeniului Tolvădia (1777)*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 352-363. (*Belege Bezüglich der Ortschaften des Gutes Tolvädia, 1777*).
 124. CALINCOF, Eleonora, *Date privind românii din Jamu Mare (sec. XVIII – început sec. XIX)*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 249-274. (*Daten über die Rumänen aus Gross-Scham – 18 Jh.-Anfang des 19 Jh.*).
 125. CALINCOF, Eleonora, *Tortura în Banat (1770-1776)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 431-470. (*Die Tortur in Banat, 1770-1776*).
 126. CĂDARIU, Ștefan, *Două așezări Coțofeni în hotarul orașului Bocșa (jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 75-80. (*Zwei Coțofeni-Siedlungen in der Umgebung der Stadt Bocșa – Kr. Caraș-Severin*).
 127. CĂDARIU, Ștefan, PETROVSZKY, Richard, *Cercetări arheologice în Valea Carașovei*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 147-154. (*Archäologische Forschungen im Carașovatal*).
 128. CĂTUNEANU, Ion I., *Amintiri despre profesorul Dionisie Linția*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 3-5.
 129. CEDICĂ, Valentin, *Descoperiri din prima epocă a fierului făcute la Sănnicolau Mare (jud. Timiș) (fragmente ceramice din colecția Kühn)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 209-214. (*Early Iron Age Materials from Sănnicolau Mare, Timiș County. Ceramic Fragments from the Kühn Collection*).
 130. CEDICĂ, Valentin, *Creșterea patrimoniului secției de istorie a Muzeului Banatului, 1996-1997*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, p. 713.
 131. CICA, Vasile, *Aspecte privind ocupațiile și meșteșugurile la populația de naționalitate sârbă din Banat*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 189-200.
 132. CICA, Vasile, Gh. Iordache, *Mărturii etnolingvistice despre vechimea meseriilor populare românești, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1980 (recenzie)*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, p. 355.
 133. CIOBOTARU, Dan Leopold, *Plastica neolitică din așezarea de la Foeni – Sălaș (jud. Timiș)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 73-82. (*The Neolithic Artistic and Cult Artifacts from the Foeni – Sălaș Site, Timiș County*).
 134. CIOFLEC, Silvestru, *N. Iorga în literatură*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 20-22.
 135. COLCERIU, Marcel, BOGDAN, Rosano, *Proiect pentru un laborator de conservare – restaurare*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 321-323.
 136. COMȘA, Eugen, *Ocupațiile comunităților culturii Vinăa din Banat și din Oltenia*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 121-127. (*Les occupations des gens de la culture de Vinăa sur le territoire du Banat et d'Olténie*).
 137. COSMA, Aurel jr., *Eutimie Murgu și Marea Adunare Națională dela Lugoj*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 91-93.
 138. CRĂCIUNESCU, Eugenia, *Răspuns la chestionarul, istorico-arheologic, al muzeului bănățean. I. Comuna Satchinez (jud. Timiș-Torontal)*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 93-101.
 139. CRĂCIUNESCU, Gabriel, *Aria de formare și răspândire a culturii Verbicioara*, în *AnB*, SN,

- VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 171-182. (*Apropos de l'espace de formation et diffusion de la culture Verbicioara*).
140. CUCU, Adam, *Valurile romane*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 41-44.
141. CUCU, Adam, *Drumurile romane din Banat*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 45-52.
142. DAICOVICIU, C., MILOIA, I., *Cercetări arheologice în Banatul de sud*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 10-25. (*Ricerche storiche nel Banato di mozzogiorno. Riassunto dello studio precedente*).
143. DAICOVICIU, Constantin, *Banatul și arheologia. Câteva probleme*, în *AnB*, SV, III/2 (april), Timișoara, 1931, pp. 1-3.
144. DAICOVICIU, Hadrian, *Numele Ulpiei Traiane*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 101-104. (*Le nom de Ulpia Traiana*).
145. DAN SMARANDACHE, Raluca, *Structura familială și componenta etnică. Însemnări din Basarabia*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 163-167. (*Family Paterny and the Ethnic Component. Notes of Basarabia*).
146. DASCĂL, Natalia, *Documente privind istoria orașului Timișoara în colecțiile Muzeului Județean Arad*, în *AnB*, SN, VI, Arh-ist., Timișoara, 1998, pp. 653-663. (*Dokumente Bezüglich der Geschichte der Stadt Temeswar aus den Sammlungen des arader Museums*).
147. DĂNILĂ, Simion, *"Numele de Pociumb" în relația structuri sociale – antroponimie într-un sat bănățean (Belinț – jud. Timiș)*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 219-232.
148. DĂNILĂ, Simion, *Mișcări de populație în Banat oglindite în onomastica unei comune (Belinț, județul Timiș)*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 67-90.
149. DEAC, Augustin, *Partidul Comunist Român, continuator direct al Partidului Clasei Muncitoare din România, creat în 1893*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 105-113.
150. DECEI, Aurel, *Încercările lui Sigismund Báthory de a elibera Banatul și Timișoara de turci*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 171-180. (*Die Versuche Sigismund Bathory das Banat und Timișoara von den Türken zu Befreien*).
151. DELEANU, Maria, *Anunțurile oficiale și particulare din ziarul local ca sursă de informații istorice*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 293-300. (*Offizielle und Private Zeitungsanzeige von Timișoara als Historische Informationsquelle*).
152. DEMETRESCU, Ruxandra, *Barocul, între european și provincial*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 169-172. (*The baroque, between European and Provincial Style*).
153. DEMȘEA, Dan, *Atanasie Marian Marienescu și Lipova – contribuții biografice*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 77-84. (*Atanasie Marian Marienescu und Lipova – Biographische Beiträge*).
154. DEMȘEA, Dan, ZĂNESCU, Alexandru, *Morile plutitoare de pe Mureș, în sectorul județului Arad*, în *Tibiscus*, II, Arh-Ist., Timișoara, 1972, pp. 213-232. (*Die auf der Marosch Treibenden Mühlen im Sektor des Kreises Arad*).
155. DEMȘEA, Dan, *Constantin Missici în mișcarea națională. Contribuții documentare*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 359-368. (*Constantin Missits et le mouvement nationale. Contributions documentaires*).
156. DIMITRIE, Radu, *Reproducerea în captivitate a șoimuleșului de seară (Falco v. vespertinus L.) pentru prima dată în România*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 123-131. (*Ein Erstmalig in Rumänien Durchgeführtes Brüten in der Gefangenschaft des Rotfussfalken – Falco vespertinus L.*).
157. DIMITRIE, Radu, *Dezvoltarea postembrionară la ciuful-de-pădure (Asio otus L.)*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 147-157. (*Die Postembrionäre Entwicklung der Waldohreule*).
158. DINUȚĂ, Gheorghe, CERNEANU, Aurelia, *Zona etnografică a Clisurii Dunării oglindită în colecțiile Muzeului Satului din București*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 41-48. (*La contrée ethnographique de la Clisura Dunării, représentée dans les collections*

159. DISSESCU, Gabriela, *Contribuții la biologia tortricidului Archips Xylosteana L.. repartizarea pe arbori și mărimea pontelor*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 335-339. (*Contributions à la biologie d'Archips Xylosteana. Dimensions et volumes des pontes et leur répartition dans les arbres*).
160. DOBJANSCHI, Ana, *Un precursor al picturii moderne românești*, Grigore Popovici Zugrav, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 185-198. (*Un précurseur de la peinture roumaine moderne – maître d'icônes Grigore Popovici*).
161. DOLÂNGĂ, Nicolae, *Din etnologia Văii Mureșului*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, pp. 46-48. (*Aspects of Valea Mureșului Ethnology*).
162. DOMOCOȘ, Teodor, *Rolul organismelor vegetale în înlăturarea oxidului de carbon – principalul poluant atmosferic*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 285-290. (*Le rôle des organismes végétaux dans l'élimination du monoxyde de carbone – le principal polluant atmosphérique*).
163. DONCHEV, Ștefan, *Notes about the Protected Migratory Birds of the Order Passeriformes in Bulgaria*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 3-8.
164. DÖRNER, Egon, *Tezaurul de denari republicani romani de la Bîrsa*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 24-32. (*Le trésor de monnaies romaines républicaines de Bîrsa*).
165. DRAȘOVEAN, Florin, *Așezarea neolitică de la Satchinez (județul Timiș)*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 25-48. (*The Neolithic Settlement from Satchinez, Timiș County*).
166. DRAȘOVEAN, Florin, *The Petrești Culture in Banat*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 139-170.
167. DRAȘOVEAN, Florin, *Some Remarks Concerning the Turdaș and Tăuălaș Groups*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 7-9.
168. DRAȘOVEAN, Florin, *Cuvânt la deschiderea festivă a manifestărilor prilejuite de aniversarea a 125 de ani de la înființarea Muzeului Banatului*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 13-17.
169. DRAȘOVEAN, Florin, MARIȘ, Tiberiu, *Așezarea neolitică târzie de la Zlaști (jud. Hunedoara)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 93-119. (*The Late Neolithic Settlement from Zlaști, Hunedoara County*).
170. DRAȘOVEAN, Florin, ȚICU, Dumitru, MUNTEAN, Marius, *Câteva clarificări ale unor "Clarificări privind cercetările de la Hodoni (jud. Timiș) din anii 1959-1960" ... și câte ceva despre un op*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 701-706.
171. DRAȘOVEAN, Florin, *Obituarul. Dr. Marian Gumă (1951-1998)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 727-728.
172. DRĂGOESCU, Ion I., *Forme de prezentare a motivului solar în ornamentica populară românească contemporană*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 267-269.
173. DRĂGOESCU, Ion I., *Cucii – un sumum de obiceiuri precreștine*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 139-151.
174. DRĂGOESCU, Margareta, *Descoperiri arheologice și numismatice pe teritoriul Banatului între anii 1872-1918*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., Timișoara, 1995, pp. 315-375.
175. DRECIN, Mihai, *Dr. Corneliu Diaconovici, marcant economist român de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 317-322. (*Dr. Corneliu Diaconovici, Markanter Rumänischer Ökonomist am Ende des XIX. Jahrhunderts – Anfang des XX. Jahrhunderts*).
176. DUDAȘ, Vasile, *Din rezistența fărănămii bănăfene împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului hitlerist*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 329-339. (*Aus dem Widerstandskampf der Banater Bauern Gegen die Militärisch – Faschistische Diktatur und den Hitleristischen Krieg*).
177. DUDAȘ, Vasile, *Din lupta revoluționară a proletariatului timișorean în perioada primului război mondial*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 323-330. (*Über den Revolutionären Kampf des TemesvarerProletariats, Während des Ersten Weltkrieges*).

178. DUDAȘ, Vasile, *Mișcarea muncitorească din Banat și Marea Unire din 1918*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 89-92.
179. DUDAȘ, Vasile, *Voluntari bănățeni în armata română în anii primului război mondial*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 308-325. (*Banater Freiwillige in der Rumänischen Armee in den Jahren des ersten Weltkrieges*).
180. DUDAȘ, Vasile, *Colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului în anii 1979-1989*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, p. 403.
181. DUDAȘ, Vasile, *Studii și comunicări publicate de membrii secției de istorie (1979-1989)*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 403-407.
182. DUDAȘ, Vasile, *Banatul și Unirea din 1918*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 5-10.
183. DUDAȘ, Vasile, *Traian Doda și războiul de independență (1877-1878)*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 364-370. (*Traian Doda und der Unabhängigkeitskrieg – 1877-1878*).
184. DUDAȘ, Vasile, *Colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului în anii 1990-1993*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, p. 507.
185. DUDAȘ, Vasile, *Studii și comunicări publicate de membrii colectivului secției de istorie (1990-1993)*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 507-508.
186. DUDAȘ, Vasile, *Colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului în anul 1997*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, p. 709.
187. DUDAȘ, Vasile, *Studii publicate de membrii secției de istorie în anul 1997*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, p. 710.
188. DUDAȘ, Vasile, *Activitatea expozițională desfășurată de către membrii secției de istorie în anul 1997*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, p. 711.
189. DUDAȘ, Vasile, *Fondul documentar "Marius Moga"*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, p. 726.
190. DUMITRAȘCU, Sever, *Anuarul Institutului de Studii Clasice. Studiu bibliografic și micromonografic*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 376-387. (*L'annuaire de l'Institut d'Études Classiques. Étude bibliographique et micromonographique*).
191. DUMITRAȘCU, Sever, *Poate exista o arheologie romanică?*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 497-499.
192. DUMITRAȘCU, Sever, LUCA, Sabin Adrian, *Contribuții la cunoașterea neoliticului din nord-vestul României (II). Așezarea de la Unimăt – Dâlboci*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., Timișoara, 1995, pp. 45-54. (*The Neolithic Site from Unimăt – Dâlboci*).
193. DUMITRAȘCU, Sever, *Ulfila și germanitatea*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 263-284. (*Ulfilas et le monde germanique (Germanentum)*).
194. DUMITRESCU, Corina, Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Editura Amarcord, Timișoara, 1997 (recenzie), în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, p. 299.
195. DUNĂRE, Nicolae, *Relații etnoculturale între Banat, sud-vestul Transilvaniei și nord-vestul Olteniei, în Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 159-168. (*Ethnocultural Relations between Banat, South-West of Transylvania and North-West of Oltenia*).
196. DUNĂRE, Nicolae, *Sistemul ocupațional pastoral, factor de stabilizare și comunicare*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 21-42. (*Le système occupationnel pastoral, facteur de stabilisation et de communication*).
197. DUNĂRE, Nicolae, *Aportul profesorului G.T. Niculescu Varone la cercetarea portului popular românesc*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 355-360.
198. DUȚU, Alexandru, *Eroi bănățeni în războiul antihitlerist*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 241-244.
199. DUVLEA, I., PĂLĂGEȘIU, I., GHERAN, I., *Dezvoltarea și perspectivele entomologiei agricole din Banat*, în *AnB*, SN, II, Șt., Nat., Timișoara, 1990, pp. 216-220. (*The Development and the Perspectives of Agricultural Entomology in Banat*).
200. EVUȚIAN, Sabin, Nicolae Iorga educator, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara,

1931, pp. 7-10.

201. FAZAKAS, Lóránd, *Observații ornitologice de iarnă pe Câmpia Turului între 1989-1995*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 225-232. (*Ornithological Observations in Winter on "Câmpia Turului" between 1989 and 1995*).
202. FĂTU, Mihai, *Partidul Comunist Român – forța politică cea mai activă a luptei poporului român pentru progresul, independența și integritatea teritorială a României*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 114-118.
203. FENEȘAN, Costin, *Nicolae Stoica de Hașeg, Cronica Banatului. Studiu de ediție de Damaschin Mioc, Editura Academiei R.S.R., București, 1969, în 4ș, 365 p. (recenzie)*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, p. 231.
204. FENEȘAN, Costin, *Eftimie Murgu, Scrieri, ediție îngrijită cu o introducere și note de I.D. Suciu, Editura pentru literatură, București, 1969, 632 p. (recenzie)*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, p. 232.
205. FENEȘAN, Costin, *Legăturile exploratorului african Emil Holub cu Muzeul Banatului*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 267-271. (*Die Beziehungen des Afrikaforschers Emil Holub zum Banater Museum*).
206. FENEȘAN, Costin, *Câteva documente din timpul stăpânirii turcești în Banat*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 185-199. (*Einige Urkunden aus der Zeit Türkischer Herrschaft im Banat*).
207. FENEȘAN, Costin, *Note etnografice pe marginea unui document*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, p. 259.
208. FENEȘAN, Costin, *Mărturii despre cnezii și obercnezii din jurul Timișoarei la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 307-314. (*Dokumente über die Knesen und Oberknesen aus der Gegend um Temeswar um die Mitte des 18. Jahrhunderts*).
209. FENEȘAN, Cristina, FENEȘAN, Costin, *Două documente osmane privind comerțul austro-turc în Banat și Moreea (1722/1734)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 213-222. (*Zwei Osmanische Urkunden über den Österreichisch-Türkischen Handel im Banat und auf der Halbinsel Moräa, 1722/1734*).
210. FERENCZ, Iosif Vasile, *Cele mai timpurii descoperiri celtice din sud-vestul Transilvaniei*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 215-226. (*Les plus anciennes découvertes celtiques dans le sud-ouest de la Transylvanie*).
211. FERENCZI, István, *Opinii vechi și noi în legătură cu drumurile între Dacia, Pannonia și Moesia Superior prin "Barbaricum"*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 111-127. (*Alte und Neue Meinungen über die Wege Zwischen Dazien, Pannonien und Moesia Superior Durch das "Barbaricum"*).
212. FERENCZI, István, *O posibilitate de înaintare a trupelor romane, cu ocazia celor două războaie dacice (101-102, 105-106), până acum necunoscută, prin Carpații Meridionali*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 115-126. (*Eine Bisher Unbekannte Möglichkeit des Vordringens der Römischen Truppen über die Süd-Karpaten Während der Beiden Dakerkriege 101-102, 105-106*).
213. FILIP, I., *Metode de utilizare a capcanelor cu feromoni sexuali sintetici "Atrabot" și "Atrambig" în viticultură*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 302-305. (*Utilisation des pièges aux phéromones sexuelle synthétiques "Atrabot" et "Atrambig" en viticulture*).
214. FIRCIK, Gheorghe, *Luminism și francmasonerie în Transilvania secolului al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 471-476. (*Enlightenment and Freemasonry in Transilvania of the 18th Century*).
215. FLUTUR, Alexandru, *Reamplasarea lapidarului roman de la Muzeul Banatului*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 687- (*The Relocation of the Collection of Roman Lapidarium from the Banat Museum*).
216. FOTA, Adrian, *Restaurarea unei săbii de fier cu teacă, de la Remetea Mare*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 441-444. (*Die Restaurierung Eines Eisenschwertes mit Scheide*,

aus Remetea Mare).

217. FOTA, Alexandru, *Executarea unei replici a "Pomului de fier" (al breslelor) din Timișoara*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 679-686. (*The Construction of a Copy of the Iron Tree – The Guilds Tree – from Timișoara*).
218. FRIDERIC, König, *Călinescu Paul și colectivul compus din Antonescu C., Bănărescu P., Botoșăneanu L., Coteș P., Decu V., Doniță N., Negrea Șt., Pleșa C. și Tâlpeanu M. : "Biogeografia României", Editura Științifică, București, 1969, 410 pag. 53 fig.* (recenzie), în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 235-236.
219. GAGA, Lidia, *Introducere în etnologie – coordonator Romulus Vulcănescu*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 349-350.
220. GAGA, Lidia, *Costum de enclavă. Costum de contact. Bufenii*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 123-141. (*Bufeni's Traditional Contact Costume*).
221. GAGA, Lidia, *Ion Vlăduțiu, Creatori populari contemporani din România*, Editura Sport-Turism, București, 1981 (recenzie), în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 369-370.
222. GAGA, Lidia Maria, *Rapports de parenté dans une famille traditionnelle de l'Almăj (aux XVIII-e – XX-e siècles)*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 49-75.
223. GAGA, Lidia Maria, *Praznicul casei*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 55-63. (*Wake Home*).
224. GÁL KORODI, Ioan, MOLNÁR, Lidia, *Contribuții la cunoașterea comportamentului teritorial la mierlă (Turdus merula L.) în cursul unui an*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 189-199. (*Beiträge zur Kenntnis des Revierverhaltens der Amsel – Turdus merula L. – im Laufe eines Jahres*).
225. GÁL KORODI, Ioan, *Studiu comparativ asupra hranei, creșterii puiilor și importanței economice a unor turdide din România*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 99-107. (*Vergleichstudium über die Brutnahrung, Wachstum der Jungen und die Ökonomische Bedeutung Einiger Drosselarten aus Rumänien*).
226. GALANI, G., TUDORACHE, Maria, *Cercetări privind eficacitatea produsului Thuringin 6000 față de insectele Hyphantria Cunea și Malacosoma Neustria, teste de laborator și câmp*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 282-286. (*Research Works Concerning the Effectiveness of Thuringin 6000 in the Control of Hyphantria Cunea and Malacosoma Neustria. Laboratory and Field Tests*).
227. GAROVNIKOV, Boris, *Contribuția lui Dionisie Linția la organizarea colecției ornitologice din Vîrșeț – Iugoslavia*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 23-33. (*Beitrag Dionisie Linția-s zur Organisation der Ornithologischen Sammlung von Vîrșeț – Jugoslawien*).
228. GAVA, Radu, *Studiul ecologic al populației de diplopode (Diplopoda) din Pădurea Zăvoi-Ștefănești, județul Argeș*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 283-297. (*Étude écologique des populations de diplopodes – Diplopoda – de la Forêt Zăvoi-Ștefănești, département d'Argeș*).
229. GEHL, Hans, *Portul popular german în Câmpia Aradului*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 53-70. (*Die Deutsche Volkstracht der Arader Ebene*).
230. GEHL, Hans, *Unelte și utilaje agricole folosite de germanii din Banat*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 173-188. (*Landwirtschaftliche Werkzeuge und Geräte bei den Deutschen des Banats*).
231. GEORGESCU, Ion, *Începuturile mișcării muncitorești în Banat*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 123-130. (*Die Anfänge der Arbeiterbewegung im Banat*).
232. GEORGESCU, Pion, *Nicolae Iorga și formarea conștiinței naționale*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 14-17.
233. GERMANN, Karl, RESCH, Friedrich E., *Die Rolle der Schlender als Waffe in der Neusteinzeitlichen Siedlung von Parța I (Kreis Temesch, Banat, Rumänien)*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 97-105.
234. GEȚIA, Ioan, *Inventarul vechii biserici ortodoxe-române din Buziaș*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3

- (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 38-40.
235. GEȚIA, Ioan, *Date referitoare la comuna Buziaș. **, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 53-57.
236. GHENADIE, Ilie, *Colonizările în Banat în secolul XVIII-XIX*, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 4-17.
237. GHENADIE, Ilie, *Cetatea dela Munar* (însemnări), în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 215-216.
238. GHENADIE, Ilie, *Pe marginea unei cărți* (însemnări), în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9, (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 216-217.
239. GHINOIU, Ion, *Tipologia așezărilor rurale românești*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 5-20. (*L'apport des géographes et des ethnographes à la détermination des types d'habitat rural en Roumanie*).
240. GIURAN, Al. I., *Un erou bănățean din războiul antifascist, sublocotenent de rezervă Nicolae Vodă, din Regimentul 5 Vânători Instrucție, garnizoana Timișoara*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 405-411. (*Einer Banater Held aus dem Antifaschistischen Kampf, der Reserveunterleutnant Nicolae Vodă, aus dem Fünften Jägerregiment der Garnison Timișoara*).
241. GIURAN, Valeriu, *Considerații privind poluarea generală a aerului, implicații asupra biosferei, particularități ale legislației pe profil și adoptarea unor programe de investigare în vederea protecției optimizate a mediului ambiant*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 291-294.
242. GIURAN, Mia Maria, GIURAN, Valeriu A., *Strălucite fapte de arme săvârșite de militarii români din Regimentul 2 Vânători în Primul Război Mondial, în bătălia de la Mărăști (iulie 1917)*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 81-88.
243. GIURAN, Valeriu A., *Momente din activitatea Regimentului 3 Roșiori în cel de-al Doilea Război Mondial, campania din est, în perioada iunie 1941-iulie 1942*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 416-433. (*Des moments de l'activité du 3-e Régiment Roșiori pendant la Seconde Guerre Mondiale, la campagne de l'Est, du Juin 1941 au Juillet 1942*).
244. GIURGINCĂ, Andrei, *Premiere ornitologice în București*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 243-245. (*Ornithological Firsts in Bucharest*).
245. GIURGIU, Rodica, *Începuturile teatrului liric în Timișoara (până la înființarea Operei Române din Timișoara)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 623-646. (*The Beginning of the Lyrical Theater in Timișoara*).
246. GÂRLAN, Mictat, *Metode moderne de cercetare interetnică*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 260-271.
247. GĂȚĂ, Gheorghe, *Caracterizarea tehnologică a ceramicii Starčevo-Criș de la Dulceanca*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 41-44.
248. GODEA, Ioan, *Un valoros monument de arhitectură populară – biserica de lemn din satul Rieni (Bihor)*, în *Tibiscus*, II, Arh-Ist., Timișoara, 1972, pp. 241-252. (*Die Holzkirche aus Rieni – Bihor. Ein Bedeutendes Denkmal der Volksarchitektur*).
249. GODEA, Ioan, *Relatări etnografice privind Banatul în revista "Familia" (1865-1900)*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 205-210.
250. GODEA, Ioan, *Problemele depozitării*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 237-258. (*Lagerungsprobleme*).
251. GODEA, Ioan, *Ryszard Brykowski, Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki, Sztuka Rumunii (Arta din România)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk, 1979 (recenzie), în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 343-345.
252. GOG, Octavian, *Prospecțiunea aeriană în cercetarea arheologică – aerofotoarheologia*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 127-132. (*Air-prospecting in Archaeological Investigation: Air-photoarchaeology*).
253. GOGOLAN, Aristida, *Valorizarea simbolică a legendei Sfântului Gheorghe în civilizațiile agrare*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 127-138. (*The Symbolic Significance*

254. GOGOLAN, Aristida, Mihai Coman, *Bestiarul mitologic românesc*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996 (recenzie), în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 314-315.
255. GOGOLAN, Aristida, *Simboluri cosmice și vegetale în ornamentica bănățeană*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 77-103. (*Cosmic and Nature Symbols in Banat Ornamentation*).
256. GOGOLAN, Aristida, *Cronica Secției de Etnografie, a Muzeului Banatului în anul 1997*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 283-287.
257. GOGOLAN, Aristida, GAGA, Lidia Maria, *Cronica secției de etnografie 1974-1997*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 51-56.
258. GOIAN, Mircea, *Noi agenți fitopatogeni pentru cultura soiei în Banat*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 95-99. (*Des nouveaux agents phytopathogéniques du soya en Banat*).
259. GOIAN, Mircea, GOIAN, Maria, *Doctorul Hans Humml – paleobotanist și geolog bănățean*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 41-44.
260. GOIAN, Mircea, GOIAN, Maria, *Satul ecologic*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 499-502. (*Ecological Village*).
261. GOMBOȘ, Constantin, *Participarea tineretului din județul Timiș-Torontal la războiul antihitlerist (august 1944 – mai 1945)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 413-416. (*Die Beiträge der Jugendlichen aus dem Kreis Timiș-Torontal am Antihitleristischen Kampf, August 1944 – Mai 1945*).
262. GRĂDINARU, Virgil, *Câteva considerații referitoare la populația Banatului în anul 1825*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 315-325. (*Some Remarks Concerning the Banat Population in 1825*).
263. GREC, Marius, *Urme de încălțăminte pe materialul tegular din castrul de la Potaissa*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 241-250. (*Shoe Prints on the Tegular Material from the Roman Camp at Potaissa*).
264. GRECEANU, Eugenia, *Aspecte juridice privind conservarea "in situ" a monumentelor de arhitectură rurală*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 291-298.
265. GOREA, Laura, *Herbarul – sursă de investigație și cercetare științifică*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 95-99.
266. GREENFIELD, Haskel J., DRAȘOVEAN, Florin, *Preliminary Report on the 1992 Excavations at Foeni-Sălăș: an Early Neolithic Starčevo-Criș Settlement in the Romanian Banat*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 45-85.
267. GRIGORAȘ, Valeriu, *Îngrijirea fără geam a cacteelelor este justă din punct de vedere biologic*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 101-107. (*Kakteenpelege unter freim Himmel-Biologisch Gerechtfertigt*).
268. GRIGORE, Delia, *Paștele – sărbătoare a fertilității*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 161-171. (*Les Pâques, la fête de la fertilité*).
269. GRIGORE, Stere, COSTE, Ioan, *Contribuții la studiul vegetației xerofile de stâncării din Cheile Carașului și Cheile Gârliștei*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 35-49. (*Beitrag zum Studium Xerophiler Felsvegetation der Caraș und Gârliște Klamm*).
270. GRIGORESCU, Elena, *Meșteșugul țesutului în Banat*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 111-124.
271. GRIGORESCU, Elena, *Biharea. Culegere de studii și materiale de etnografie și artă, vol. VII-VIII, Oradea, 1980* (recenzie), în *AnB*, SN, I, Etn., imișoara, 1981, pp. 353-354.
272. GRIGORESCU, Elena, *Prelucrarea cânepii în Banat*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 97-109.
273. GROPȘIANU, Ilie, *Sasca Montană (1918-1919)*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 113-124.
274. GROPȘIANU, Ilie, *Un proces istoric*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 159-165.

275. GROSSU, Alexandru V., *Amintiri despre Dionisie Linția*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 7-10.
276. GROZA, Liviu, *Contribuții la organizarea și funcționarea învățământului în cadrul Regimentului Grăniceresc din Caransebeș*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 300-308. (*Über das Unterrichtswesen im Grenzgebiet von Caransebeș*).
277. GROZA, Liviu, *Documente mai puțin cunoscute despre asediul și cucerirea Timișoarei de către Eugeniu de Savoya în octombrie 1716*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 417-429. (*Weniger Bekannte Urkunden die Belagerung und Eroberung der Festung Temesvar von Eugenius von Savoyen im Oktober 1716 Betreffen*).
278. GRUESCU, Constantin, *Ocurența maciei japoneze a cuarțului în Munții Metaliferi ai Banatului*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 3-6. (*Japanische Khrist-alformen des Quarzes aus Banat Gebirge*).
279. GRUESCU, Partenie, *Descrierea etnografică și topografică a comunității și circumstărilor ei din Sânteștiu. După mai înalta poruncă a excelenței sale domnului guvernator al nostru Graf Ioann Coronini de Crombero prin circulariul Măriei Sale domnului nostru episcop Samuil Mașirevici din 4 februarie 1859, nr. 113, nouă comunicată și pusă în lucrare și prin Partenie Gruescu Parohul Sânteștiului prelucrată, culeasă și alcătuită*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 205-212. (*Die Ethnographische und Topographische Beschreibung der Gemeinde Sântești*).
280. GRUIESCU, Constantin, *Asupra prezenței unor noi forme de maclare a cuarțului de la Ocna de Fier*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 3-6.
281. GUDEA, Nicolae, *Tezaurul monetar de la Dalboșeț, secolul IV*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 53-60. (*Der Münzen-Schatz von Dalboșeț, IV. Jh.*).
282. GUDEA, Nicolae, *O contribuție la toponimia limesului bănățean al Dunării*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 141-146. (*Ein Beitrag zur Ortsnamenkunde des Banater Donau-Limes*).
283. GUDEA, N., *Săpăturile arheologice efectuate de M. Macrea și M. Moga la Baia Castrului roman de la Mehadia (jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 107-124. (*Archäologische Ausgrabungen im Bad des Römerlagers von Mehadia (Kr. Caraș-Severin), Durchgeführt von M. Macrea und M. Moga*).
284. GUDEA, Nicolae, ARDEVAN, Radu, TOMA, Nicoleta, *Tezaurul monetar de la Moldova Nouă (sec. IV p. Chr.)*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 83-112. (*Le trésor monétaire de Moldova Nouă, IV-e siècle ap. J.-C.*).
285. GUMĂ, Marian, PETROVSZKY, Richard, *Noi descoperiri eneolitice timpurii în zona Caransebeșului*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 97-114. (*Neue Frühneolithische Funde in der Karansebescher Umgebung*).
286. GUMĂ, Marian, POPESCU, Octavian, *O necropolă din prima epocă a fierului la Iaz (com. Obreja, jud. Caraș-Severin)*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., Timișoara, 1995, pp. 244-284. (*An Early Iron Age Cemetery at Iaz – Obreja Village, Caraș-Severin District*).
287. GUY MARICA, Viorica, *Timișoara în secolul al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 11-23. (*Timișoara au XVIIIe siècle*).
288. GYURIȘ, Alexandru, *Contribuții la geografia istorică a Banatului în secolele IV-XII*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., Timișoara, 1995, pp. 393-413. (*Beiträge zur Historischen Geographie des Banats im 4-12 Jh.*).
289. HAȚEGAN, Ioan, *Cavalerii Teutoni în Banatul Severinului*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 191-196. (*Die Ritter des Teutonenordens im Severiner Banat, 1429-1435*).
290. HAȚEGAN, Ioan, *Determinări microclimatice la Muzeul Banatului*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 461-478. (*Mikroklimatische Determinierungen im Museum des Banats*).
291. HAȚEGAN, Ion, *Luptele antiotomane ale lui Iancu de Hunedoara reflectate în cronicile turcești*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 33-43.
292. HAȚEGAN, Ioan, *Banatul și turcii otomani (1400-1438)*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 260-273. (*Le Banat et les Turcs ottomans, 1400-1438*).

293. HAȚEGAN, Ioan, *Luptele antiotomane conduse de Pavel Chinezu*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 330-342. (*Les luttes antiottomanes conduites par Pavel Chinezu*).
294. HAȚEGAN, Ioan, SAVULOV, Lucia, *Banatul medieval*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 179-216. (*Le Banat médiéval*).
295. HAȚEGAN, Ioan, *Vlad Țepeș și Pavel Chinezu în luptele antiotomane din anii 1475 și 1476*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 393-406. (*Vlad Țepeș und Pavel Chinezu, teilnehmern an den Antiottomanischen Kämpfe*).
296. HEDEȘAN, Otilia, "Paștele strămoșilor" în sud-vestul spațiului tradițional românesc, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 183-191. (*Les Pâques des ancêtres au sud-ouest de l'espace traditionnel roumain*).
297. HEDEȘAN, Otilia, *Povestea lui Ignat. O posibilă lectură*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 65-72. (*The Story of Ignat. A Possible Interpretation*).
298. HILDER, Paul, *Birds Observed in the Satchinez Ornithological Reserve*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, p. 139.
299. HLĂȘNIK, Pavel, *Slovacii în Banat – de la colonizare până în prezent*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 204-210.
300. HOLLINGER, Petru, *Aniversarea a 200 ani a șvabilor din Banat*, în *Gemina*, I, nr. 4-5 (sept-oct), Timișoara, 1923, pp. 74-77.
301. HULEA, Dan, *Sucesiuni comportamentale specifice, desfășurate la construirea și modificarea cuibului, la Pica pica în zona Banat*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 201-205. (*Sequences of Specific Behaviour During the Construction and Modification of the Nests of the Species Pica Pica in the Banat Region*).
302. IACOȘ, Ioan, *Clasa muncitoare, principala forță socială antifascistă din România (1934-1937)*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 141-162.
303. IAROSLAVSCHI, Eugen, PETROVSZKY, Richard, *Cuptoarele de redus minereul de fier de la Fizeș, jud. Caraș-Severin*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 147-155. (*Die Eisenschmelzöfen von Fizeș – kreis Caraș-Severin*).
304. IGNĂTOAIE, Elena, *Creșterea patrimoniului secției de istorie în anii 1979-1989*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 415-416.
305. ILIAN, Ionel, *Aspecte din lupta clasei muncitoare timișorene, condusă de Partidul Comunist Român, în anii crizei economice (1929-1933)*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 119-126.
306. IMBROANE, Ioan, *Emanuil Ungurianu și organizarea parohiei ort. rom. Timișoara – Principele Carol*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 22-28.
307. IONESCU, Doina, *Portrete – document aflate în colecția de artă a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 273-281. (*Portraits – documents qui se trouvent dans les collections d'art du Musée de la Civilisation Dacique et Romaine de Deva*).
308. IONESCU, Radu, *Urmașul Voevozilor Glorioși. Închinare M.S. Regelui Românilor*, în *Gemina*, I, nr. 6-7 (noemv-dec), Timișoara, 1923, p. 100.
309. IONIȚĂ, Vasile, *Observații cu privire la nomenclatura populară a plantelor*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 91-95.
310. IORDACHE, Ion, *Observații asupra ornitofaunei din bazinul mijlociu al Jijiei*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 23-29. (*Study on the Bird Fauna in the Middle Basin of the Jijia River*).
311. IORDACHE, Ion, GACHE, Carmen, *Dinamica anuală a păsărilor din parcurile orașului Bacău*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 65-69. (*Annual Dynamics of the Birds in the Parks of the City of Bacău*).
312. IORDACHE, Ion, GACHE, Carmen, *Contribuții la studiul vertebratelor din zona lacului de acumulare Stâncă – Ștefănești*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 133-137. (*Contributions to the Study of Vertebrates in the Area of the Stâncă – Ștefănești Reservoir*).

313. IRIMIE, Cornel, NECULA, Marcela, *Aniversarea UNESCO: 100 de ani de la nașterea lui Dimitrie Gusti. Un sistem original de gândire și acțiune sociologică românească cu largi aplicații în actualitate*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 325-342.
314. ISTODORESCU, Ilie, *Eftimie Murgu (1805-1870). Luptător pentru libertate socială și națională*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 72-80. (*Eftimie Murgu, 1805-1870, combattant pour la libération sociale et nationale*).
315. ITTU, Gudrun – Liane, *Liga culturală a germanilor din România Mare. Prezențe bănățene*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 359-366. (*Das Kulturamt des Verbandes der Deutschen in Grossrumänien. Banater Beteiligungen*).
316. IUGA, Liliana, AGACHE, Liliana, OBRAD, Reghina, *Laboratorul zonal din Timișoara. 22 de ani de activitate în slujba patrimoniului cultural*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 57-69. (*Le laboratoire régional de Timișoara. 22 ans d'activité au service du patrimoine culturel*).
317. IUGA, Liliana, *Conservarea și restaurarea "Copacului de fier" din Timișoara*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 673-677. (*Conservation and Restoration of the "Iron Tree" from Timișoara*).
318. IVANCIOV, Carol Matei, *Obiceiuri și tradiții ale minorității naționale bulgare din Banat*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 236-245. (*Des coutumes et des traditions des minorités nationales bulgares de Banat*).
319. JECU, Anina, *Noi cercetări privind entomofauna rezervației naturale "Pădurea Hagieni"*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 8-13. (*Neue Forschungen zur Entomofauna des Naturschutzgebietes "Pădurea Hagieni"*).
320. JOVANOVIĆ, Miodrag, *Die Kunst Zwischen Ost und West im XVIII Jahrhundert in Banat*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 161-168.
321. JURCHESCU, Liviu, *Dionisiu Păscuțiu*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec, Timișoara, 1931, pp. 155-158.
322. KACSŐ, Carol, *Depozitul de bronzuri de la Vânători*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 171-178. (*Der Hortfund von Vânători*).
323. KAKUCS, Lajos, *Legăturile Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara, cu Academia Română din București*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 313-316. (*Die Erziehung der "Gesellschaft für Geschichte und Archäologie" aus Timișoara, mit der Rumänischen Akademie aus Bukarest*).
324. KAKUCS, Lajos, *Participarea tineretului din Timișoara la reconstrucția țării (1944-1948)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 417-422. (*Die Beteiligung der Jugendlichen aus Timișoara beim Wiederaufbau des Landes in der Zeitspanne 1944-1948*).
325. KAKUCS, Lajos, *Câteva aspecte ale activității societății medicilor și naturaliștilor reflectate în congresele ținute în Banat*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 319-325. (*Einige aspekte der Tätigkeit der Gesellschaft der Ärzte und Naturwissenschaftler im Spiegel der im Banat Abgehaltenen Kongresse*).
326. KAKUCS, Lajos, *Unele aspecte privind înzestrarea tehnică a agriculturii din Banat în secolele XVIII-XIX*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 29-41. (*Zur Technischen Ausstattung der Baanter Landwirtschaft des XVIII. und XIX. Jahrhunderts*).
327. KALABÉR, Ladislau, *Contribuții la cunoașterea autecologiei șorecarului comun (Buteo buteo L. 1758) și a dezvoltării sale postembrionare*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 195-209. (*Beiträge zur Kenntnis der Autoökologie und Postembryonalen Entwicklung des Mäusebussards – Buteo buteo L. 1758*).
328. KALABÉR, Ladislau, *Contribuții la cunoașterea autecologiei la unele păsări răpitoare mai frecvente în zona Munților Călimani și Gurghiu*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 83-90. (*Contributions to the Ecological Knowledge of Some of the More Common of Prey of the Călimani and Gurghiu Mountains*).
329. KESSLER, Eugen, GÁL, Erika, *Materiale fosile și subfosile de păsări din Banat*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 141-144. (*The Fossil and Birdremains from*

330. KIS, B., *Şase specii de heteroptere noi pentru fauna României*, în *AnB, SN, II, Şt. Nat.*, Timişoara, 1990, pp. 14-17. (*Six Heteroptera Species New for the Fauna of Romania*).
331. KIS, B., *Corythucha Ciliata (Heteroptera, Tiugidae), un dăunător forestier nou pentru fauna României*, în *AnB, SN, II, Şt. Nat.*, Timişoara, 1990, pp. 320-321. (*Corythucha Ciliata – Heteroptera, Tingidae – a Harmful to the Forests New for the Fauna of Romania*).
332. KISS, Andrei, *Observații ornitologice pe Mureș în 1977*, în *Tibiscus, Şt. Nat.*, Timişoara, 1979, pp. 183-188. (*Mit dem Boot auf der Marosch, 1977. Juli 16-17*).
333. KISS, Andrei, *Situația populației de barză albă (Ciconia ciconia L.) din județul Timiș, în vara anului 1976*, în *Tibiscus, Şt. Nat.*, Timişoara, 1979, pp. 217-273. (*Der Weisse Storch – Ciconia ciconia L. – im Kreis Temesch*).
334. KISS, Andrei, *Despre legătura dintre dr. Kuhn Lajos și Societatea de Științe Naturii din Timişoara cu privire specială la înființarea și îmbogățirea muzeului în decursul timpului*, în *Tibiscus, Şt. Nat.*, Timişoara, 1979, pp. 327-338. (*Dr. Kuhn Lajos und seine Beziehungen zum Temeswarer Naturwissenschaftlichen*).
335. KISS, Andrei, *Dionisie Linție (1880-1952), ornitolog bănăţean*, în *AnB, SN, I, Şt. Nat.*, Timişoara, 1983, pp. 35-58. (*Der Banater Ornithologe Dionisie Linția 1880-1952*).
336. KISS, Andrei, LIBUS, Andrei, *Un nou exemplar de Aix sponsa în România*, în *AnB, SN, I, Şt. Nat.*, Timişoara, 1983, pp. 279-282. (*Brautenten in Rumänien*).
337. KISS, Andrei, *Avifauna clocitoare a rezervației ornitologice de la Satchinez, județul Timiș*, în *AnB, SN, III, Şt. Nat.*, Timişoara, 1996, pp. 37-51. (*The Hatching Ornithofauna of the Ornithological Reservation Satchinez, Timiș District*).
338. KISS, Andrei, *Caracterizarea cantitativă și calitativă a avifaunei rezervației ornitologice de la Satchinez – jud. Timiș*, în *AnB, SN, III, Şt. Nat.*, Timişoara, 1996, pp. 109-116. (*Qualitative and Quantitative Description of the Avifauna of the Satchinez Ornithological Reserve, Timiș County*).
339. KISS, Andrei, *Ordinul Galliformes în Banat*, în *AnB, SN, III, Şt. Nat.*, Timişoara, 1996, pp. 185-195. (*The Order Galliformes in the Banat*).
340. KISS, Andrei, *Repertoriul colecției ornitologice de la Muzeul Banatului din Timişoara*, în *AnB, SN, III, Şt. Nat.*, Timişoara, 1996, pp. 277-312. (*Description of the Egg Collection of the Banat Museum in Timişoara*).
341. KISS, Andrei, *Stercorarius parasiticus (L.) în Banat*, în *AnB, SN, III, Şt. Nat.*, Timişoara, 1996, pp. 313-315. (*Stercorarius parasiticus L. 1758 im Banat*).
342. KISS, Andrei, *Istoricul cercetărilor ornitologice din Banat*, în *AnB, SN, IV, Şt. Nat.*, Timişoara, 1998, pp. 323-340. (*The History of Avifaunistic Studies in Banat*).
343. KISS, Andrei, *Avifauna rezervației ornitologice de la Satchinez, județul Timiș*, în *AnB, SN, IV, Şt. Nat.*, Timişoara, 1998, pp. 383-392. (*The Avifauna of the Ornithological Reservation from Satchinez, Timiș County*).
344. KISS, Andrei, *Păsările acvatice din Banat*, în *AnB, SN, IV, Şt. Nat.*, Timişoara, 1998, pp. 399-457. (*Aquatic Birds from Banat*).
345. KISS, Andrei, *Contribuții la cunoașterea păsărilor clocitoare din municipiul Timişoara*, în *AnB, SN, IV, Şt. Nat.*, Timişoara, 1998, pp. 459-476. (*Contribution to the Study Regarding the Hatching Birds from Timişoara*).
346. KISS, Andrei, BALACI, Ana, NACU, Octavian, *Date despre Secția de științe Naturii – Timişoara*, în *AnB, SN, IV, Şt. Nat.*, Timişoara, 1998, pp. 483-498. (*General Information about the Natural Sciences Department – Timişoara*).
347. KISS, J. Botond, *Diferențe comportamentale în ritualul schimbărilor la cuib la chiră de mare (Sterna Sandvicensis Lath.) și chiră de baltă (Sterna Hirunda L.)*, în *Tibiscus, Şt. Nat.*, Timişoara, 1979, pp. 201-210. (*Verhaltensunterschiede Zwischen Brandseeschwalbe, Sterna Sandvicensis Lath. und Fluss-Seeschwalbe, Sterna Hirundo Linne, Während der Gegenseitigen Ablösungs – rituale am Nest*).
348. KISS, J. Botond, BÉKÁSI, József, *Date noi privind hrana ciorilor grive (Corvus Cornix L.)*

- în *Delta Dunării*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 133-140. (*Neue Daten über die Nahrung der Nebelkrähe, Corvus cornix L.*), în *Donaudelta*).
349. KISS, J.B., BÉKÁSI, J., STERBETZ, I., TÖRÖK, ZS. CS., *Hepertofagia păsărilor din Delta Dunării*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 59-64. (*Reptiles Food of the Birds of the Danube Delta*).
350. KLEMM, Werner, *Biografia și activitatea ornitologică a lui Emil Nadra*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 315-317).
351. KLEMM, Werner, *Problema stațiunii ornitologice în Delta Dunării*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 81-86. (*Das Problem des Fehlens Einer Vogelwarte im Donaudelta*).
352. KOHL, Ștefan, *Fluierarul-de-munte (Tringa hypoleucos L.) pe Valea Mureșului*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 179-182. (*Der Flussuferläufer, Tringa hypoleucos L., im Mureș Tal*).
353. KOHL, Ștefan, *Contribuții la cunoașterea ornitofaunei din Munții Călimani*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 59-79. (*Beiträge zur Kenntnis der Vogelwelt des Călimani-Gebirges*).
354. KOHL, Ștefan, *Despre migrația măcăleandruului – Erithacus rubecula (L.) – în jurul Reghinului*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 19-22. (*Über den zug des Rotkehlchens in der Umgebung von Reghin*).
355. KOHL, Ștefan, KISS, Andrei, *Asio otus L. în Timișoara*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 129-131. (*Asio otus L. in Timișoara*).
356. KOHL, Ștefan, *Frederic al II-lea de Hohenstaufen*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 261-267. (*Friederich II von Hohenstaufen*).
357. KÖNIG, Frederic, *Unele elemente mediteraneene și pontice ale faunei de lepidoptere din Pădurea Verde lângă Timișoara*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 205-210. (*Einige Mediterrane und Pontische Elemente aus der Schmetterlingsfauna des Jagdwaldes bei Timișoara*).
358. KÖNIG, Frederic, *Condițiile paleo-biogeografice de evoluție a entomofaunei din România*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 211-217. (*Die Paläo-Biogeographischen Entwicklungsbedingungen der Rumänischen Insektenfauna*).
359. KÖNIG, Frederic, *Considerațiuni ecologice și zoogeografice asupra faunei de lepidoptere din Cheile Nerei*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 305-310.
360. KÖNIG, Frederic, *Considerații ecologice, sistematice și zoogeografice asupra lepidopterelor caracteristice piemonturilor vestice între Mureș și Dunăre*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 109-118. (*Ökologische, Systematische und Tiergeographische Betrachtungen über die Charakteristischen Lepidopteren der Westlichen Piemont-Hügel Zwischen Mureș und Donau*).
361. KÖNIG, Frederic, *Rhyparioides Metelkanus (Lederer, 1861)(Lepidoptera, Arctüdae) în Banat*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 119-124. (*Rhyparioides Metelkanus (Lederer, 1861)(Lepidoptera, Arctüdae) im Banat*).
362. KÖNIG, F., *Contribuții la cunoașterea morfologiei ouălor de lepidoptere aparținând genului Erebia Dalm.(Satyridae) din Carpații Românești*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 102-108.
363. KÖNIG, Frederic, *Contribuții la cunoașterea faunei de lepidoptere a zonei de agrement "Pădurea Verde", a parcurilor centrale și grădinilor periferice din municipiul Timișoara între anii 1921-1998*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 165-184. (*Beiträge zur Kenntnis der Lepidopterenfauna der Park Anlagen der Vorstädtischen Gärten und der Erholungszone "Jagdwald" Zwischen den Jahren 1921-1998*).
364. KONSCHITZKY, Walther, *Aspecte ale relațiilor interetnice între românii și șvabii din Banat*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 167-172.
365. KOVÁTS, Lajos, *Specii de stercorarius în Valea Crișului Repede*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 211-215. (*Stercorarius Species in the Crișul Repede Valley*).

366. KÓNYA, István, SZOMBATH, Zoltán, KOHL, István, *Observații ornitologice de-a lungul Mureșului între Izvorul Mureșului și Arad* (1978), în *AnB, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983*, pp. 243-251. (*Ornithologische Beobachtungen Entlang des Mureș-Flusses Zwischen Izvorul Mureșului und Arad – 1978*).
367. KÓNYA, István, *Observații ornitologice pe Mureș între Glodeni-Târgu Mureș și Morești în primăvara anului 1973*, în *AnB, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996*, pp. 207-216. (*Ornithological Observations on the Mureș between Glodeni-Târgu Mureș and Morești in the Spring of 1973*).
368. KOVÁCS, Z., KOVÁCS, S., *Eupithecia lanceata* (Lepidoptera, Geometridae) în *Carpații Orientali* (Hübner, 1825), în *AnB, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990*, pp. 75-78. (*Eupithecia Lanceata* (Lepidoptera, Geometridae) in the Eastern Carpathians (Hübner, 1825)).
369. KOVÁCS, Z., KOVÁCS, S., *Specii rare și locale de Larentünæ* (Lepidoptera, Geometridae) din sudul Carpaților Orientali, în *AnB, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990*, pp. 79-83. (*Rare and Local Larentünæ* (Lepidoptera, Geometridae) from the Southern Part of the Eastern Carpathians).
370. KREY, I.A., *Despre districtul Orșovei sau al Mehădiei împreună cu fluviul Dunărea și partea turcească de vis-a-vis*, în *AnB, SN, III, Etn., Timișoara, 1997*, pp. 281-299.
371. KUIJT, Ian, Foeni, Romania, 1992. *Preliminary Report: Analysis of Chipped Stone Tools*, în *AnB, SN, III, Arh-Ist., București, 1994*, pp. 86-93.
372. LACHE, Ștefan, *Partidul Comunist Român – organizatorul și conducătorul luptei maselor populare pentru transformări democratice și trecerea la revoluția socialistă*, în *AnB, SN, I, Ist., Timișoara, 1981*, pp. 259-263.
373. LANEVSCI, Gheorghe, *Palatul Kovacs Artur, un frumos edificiu Secession din Arad*, în *AnB, SN, II, Artă, Timișoara, 1997*, pp. 61-66. (*Un édifice Sécession d'Arad Palais Kovacs Artur*).
374. LANEVSCI, Gheorghe, *Realizări ale arhitecților arădeni în Timișoara și județul Timiș în cursul secolului XIX*, în *AnB, SN, III, Artă, Timișoara, 1998*, pp. 89-96. (*Realisations of Architects from Arad in Timișoara and in the Timiș District during the 19th Century*).
375. LARIONESCU, Sanda, *Asimilarea modelului folcloric al obiceiurilor de peste an în satele Borlova și Marga – jud. Carș-Severin*, în *Tibiscus, Etn., Timișoara, 1974*, pp. 179-185. (*L'assimilation du modèle folklorique des coutumes calendaires dans les villages Borlova et Marga – district de Caraș-Severin*).
376. LARIONESCU, Sanda, *Destructurarea și permutări funcționale în călușul bănățean*, în *Tibiscus, Etn., Timișoara, 1975*, pp. 119-204. (*Destruction und Funktionale Permutationen im "Călușul" – Volkstanz im Banat*).
377. LAUER, Carol, *Cercetări privind ecologia principalelor specii de pajiște din zona Carașova a Carstului Bănățean*, în *Tibiscus, Șt. Nat., Timișoara, 1979*, pp. 51-56. (*Die Ökologie der Wichtigsten Arten in den Wiesen und Weiden im Banater Karst – zone Karaschova*).
378. LAY, Emeric, *Din istoria vămii de trecere peste podul Timișului la Lugoj*, în *Tibiscus, IV, Timișoara, 1975*, pp. 225-232. (*Aus der Geschichte der Brückenmaut an der Temeschbrücke in Lugosch*).
379. LAY, Emeric, *Începutul dezvoltării industriei în Lugoj*, în *Tibiscus, V, Timișoara, 1978*, pp. 275-280. (*Der Anfang der Entwicklung einer Industrie in Lugosch*).
380. LAZAROVICI, Gheorghe, *Așezarea neolitică de la Parța*, în *Tibiscus, II, Timișoara, 1972*, pp. 3-26. (*Die Neolithische Ansiedlung von Parța*).
381. LAZAROVICI, Gheorghe, *Cu privire la neoliticul din Banat*, în *Tibiscus, III, Timișoara, 1974*, pp. 45-64. (*Zum Neolithikum des Banats*).
382. LAZAROVICI, Gheorghe, *Despre eneoliticul timpuriu din Banat*, în *Tibiscus, IV, Timișoara, 1975*, pp. 9-31. (*Über das Früheneolithikum im Banat*).
383. LAZAROVICI, Gheorghe, *Legăturile fazei Vinëa A cu zona nord-thessalică și sud-balcanică*

- (Contribuții la originea culturii Vinăa), în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 57-66. (*Die Beziehungen der Frühen Dimini-Phasen mit Vinăa A – Starčevo IV*).
384. LAZAROVICI, Gheorghe, *Așezarea preistorică de la Unip (jud. Timiș)*. Raport preliminar, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 13-20.
385. LAZAROVICI, Gheorghe, MAXIM, Zoia, DRAȘOVEAN, Florin, *Complexul neolitic de la Parța (III)*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 106-134. (*Der Neolithische Komplex von Parța III*).
386. LAZAROVICI, Gheorghe, MAXIM, Zoia, DRAȘOVEAN, Florin, *Săpăturile arheologice de la Parța (campania 1990)*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., Timișoara, 1995, pp. 3-44. (*Les fouilles archéologiques de Parța 1990*).
387. LAZAROVICI, Gheorghe, *Plastică monumentală la Parța*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 83-92. (*Monumental Terracota from Parța*).
388. LAZĂR, A., *Tache Papahagi, Grai, folclor, etnografie*, Editura Minerva, 1981 (recenzie), în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 367-368.
389. LAZĂR, A., *Vasile Cica, Nichifor Mișu, Mult mă-ntreabă inima. Folclor poetic din județul Timiș. Volum constituit din materialul existent în colecțiile de folclor* (recenzie), în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, p. 371.
390. LAZĂR, Angela, *Ceramica bănățeană dovadă de cultură materială a unei existențe multimilenare*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 105-111. (*The Banat Pottery – a Material Culture Proof for Millenary Existence*).
391. LAZĂR, George, DINUȚĂ, Gheorghe, *Patrimoniul etnografic din Banat în colecțiile Muzeului Satului din București*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 31-39. (*Le patrimoine ethnographique du Banat dans les collections du Musée du Village à Bucarest*).
392. LĂCĂTUȘU, Matilda, *Cercetări privind biologia unor specii de himenoptere aphidiidae*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 140-143. (*Investigations Concerning the Biology of Some Hymenoptera – Aphidiidae Species*).
393. LĂPĂDUȘ, Eutimiu, *Împletituri din pânuri de porumb (o îndeletnicire a șvabilor din Banat)*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 133-145. (*Gehlechte aus Maisstroh, Kucuruz-lischen*).
394. LĂPĂDUȘ, Eutimiu, *Aspecte privind meteorologia populară în Clisura Dunării*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 169-178. (*Volkstümliche Wetterkunde im Donauklima*).
395. LĂPĂDUȘ, Eutimiu, *Clești din fier cu tipare pentru copt aluat din colecția Muzeului Banatului*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 227-235. (*Eisenzangen für Teigbacken (Klemmeisen) aus der Sammlung des Banater Museums*).
396. LĂPĂDUȘ, Eutimiu, *Instalații de vâiegărit de pe valea Belareca, jud. Caraș-Severin*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 135-156. (*Technische Einrichtungen zur Bearbeitung der Wolle auf dem Fluss Belareca*).
397. LĂPTOIU, Negoiaș, Julius Podlipny – personalitate a realității plastice contemporane, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 37-45. (*Julius Podlipny – Eine Persönlichkeit der Plastischen Gegenwart*).
398. LEFTER, Gh., *Influența temperaturii și a entomofagilor asupra dinamicii înmulțirii unor specii de insecte dăunătoare în plantațiile pomicole*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 277-281. (*L' influence de la température et des entomophages sur la dynamique de multiplication à quelques espèces d'insectes ravageurs dans les vergers*).
399. LIE, P., *Considerații asupra răspândirii speciei Eucarabus ullrichi germar (Coleoptera) în Banat, cu prezentarea unor forme noi*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 42-47.
400. LOGHIN, Leonida, *Contribuția armatei române la apărarea orașului Timișoara în septembrie 1944*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 229-234.
401. LÖRINCZ, Ladislau, *Metode de preparare a păsărilor din secolul al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 271-274. (*Vogelpräparierungsmethoden im XVIII.*

Jahrhundert).

402. LÖRINCZ, Ladislau, LÖRINCZ, L. Magor, *Studii privind penajul la ciocănitoarea mare (Dendrocopos Major L.)*, (cl. Aves.ord. Piciformes), în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 159-161. (*Studies for the External Morphology of the Plumage of Great Spotted Woodpecker*).
403. LÖRINCZ, Ladislau, *Rolul acizilor grași în metabolismul păsărilor și efectul substanțelor toxice asupra organismului acestora (cl. Aves)*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 247-252. (*The Role of the Fat Acids in the Metabolism of the Birds and the Effect of the Poisonous Substances on These*).
404. LUCA, Gabriela, *Mauri și creștini*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 250-259. (*Maures et chrétiens*).
405. LUCA, Gabriela, *Epopeea vinului (de la Noe la anul 2000)*, Institutul European, Iași, 1996, *Colecția Sinteze* (recenzie), în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, p. 316.
406. LUCA, Gabriela, *Muncă, bani și etică la carașoveni*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 125-132. (*Travail, monnaies et éthique à ceux de Carasova*).
407. LUCA, Sabin Adrian, *Contribuții la problema modelelor de cuptoare în cultura Starëvevo-Criș*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 19-24. (*Some Contributions in the Matter of the Patterns in the Starëvevo-Criș Culture*).
408. LUCA, Sabin Adrian, *Observații privind faza clasică a culturii Bodrogkeresztúr în România. Așezarea de la Pecica-Forgaci (județul Arad)*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 49-84. (*Betrachtungen über die Späte Phase der Kultur Bodrogkeresztúr aus Rumänien. Die Siedlung von Pecica-Forgaci, Kreis Arad*).
409. LUCA, Sabin Adrian, IERCOȘAN, Neța, *Noi descoperiri de artă plastică antropomorfă preistorică din zona Careiului*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist, Timișoara, 1998, pp. 153-166. (*Nouvelles découvertes de plastique anthropomorphe dans la zone de Carei*).
410. LUMINOSU, Doru S., *Contribuție la cunoașterea istoricului cercetărilor privind cultura Periam-Pecica de pe teritoriul R.S.România*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 27-34. (*Beiträge zur Forschungsgeschichte der Periam-Pecica Kultur aus Rumänien*).
411. LUMINOSU, Doru S., *Contribuții la abordarea sociologică a revoluțiilor sociale din istoria poporului român*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 197-204. (*Die Soziologische Behandlung der Revolutionen bei den Rumänen*).
412. LUMINOSU, Doru Silviu, *Contribuții la cunoașterea vieții culturale din Banat în perioada interbelică*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 368-374. (*Beiträge Kenntniss des Kulturellen Lebens im Banat in der Zwischenkriegsperiode*).
413. LUPȘIASCA, Carol, BEJAN, Ioan, *Considerații privind vechimea morilor cu ciutură*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 157-179.
414. LUPU, Carmen, ALEXANDRESCU, Sanda, ENE, Irina, ROTARU, V., OANCEA, F., *Determinarea rezistenței la insecticidele organofosforice a populațiilor de Eurygaster Integriceps Put., printr-o metodă enzimatică*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 310-313. (*Determination of the Resistance to Organophosphorus Insecticides of the Eurygaster Integriceps Put. Populations by an Enzymatic Method*).
415. MAKSUTOVICI, Gelcu, *Solidaritatea poporului român cu mișcarea de rezistență antifascistă din Balcani*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 213-218.
416. MALUCKOV, Mirjana, *Piese sârbești și carașovenești în colecția etnografică a Muzeului Banatului*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 269-279.
417. MARCU, Natalia, *Textile de interior (ponievi și cilimuri) din satele Saravale și Igrîș (județul Timiș) în colecția Muzeului Satului din București*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 99-105. (*Tapis – "ponievs" et "Cilims" – des villages de Saravale et Igrîș, dép. de Timiș dans la collection du Musée du Village Bucarest*).
418. MARCU, Olimpia, *Producția de mătase a omizilor de Antheraca pernyi guer. hrânite cu frunze de gorun*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 210-214. (*La production de la soie des chenilles de Antheraca Pernyi nourries avec des feuilles de rouvre*).
419. MARE, Mircea, *Acțiuni cultural-educative ale Muzeului Banatului în rândurile tineretului*

- timişorean, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 433-436. (*Kulturell-Erzieherische Aktivitäten des Museums des Banats in den Reihen der Jugendlichen*).
420. MARE, Mircea, *Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în perioada 1980-1989*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 408-411.
421. MARE, Mircea, *Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în perioada 1990-1993*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 511-512.
422. MARE, Mircea, *Tipuri de locuințe din Banat între sec. IV-IX d. Hr.*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 113-138. (*Dwelling Patterns in Banat between 4th c. – 9th c. AD*).
423. MARE, Mircea, *Rituri și ritualuri de înmormântare în Banatul românesc între secolele IV-IX*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 285-306. (*Funeral Rites and Rituals in the Romanian Banat between 4th – 9th Centuries*).
424. MARE, Mircea, *Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 1997*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, p. 712.
425. MARIN, William, *Aspecte ale participării cetățenilor români de naționalitate sârbă alături de cei români și de alte naționalități la lupta comună antifascistă condusă de Partidul Comunist Român (1933-1944)*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 321-327. (*Aspekte des Beitrages der Rumänischer Staatsbürger Serbischer Nationalität an der Seite der Rumänischen und der Angehörigen Anderer Nationalitäten am Gemeinsamen antifaschistischen Kampf mit der Rumänischen Komunistischen Partei an der Spitze, 1933-1944*).
426. MARIN, William, *Miscarea muncitorească din Banat în anii 1872-1890*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 331-340. (*Die Arbeiterbewegung in Banat Zwischen den Jahren 1872-1890*).
427. MARINOV, Mihai, *Evaluarea efectivelor de păsări din avion în Delta Dunării*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 233-236. (*Evaluation of Bird Numbers from the Air, Danube Delta, September 1990*).
428. MARJANOVICI, Vesna, *Ciclu obiceirilor de Paști și simbolurile lor la populația din Vojvodina (rezumat)*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 198-203. (*Easter Customs Cycle and its Symbol among Population of Vojvodina*).
429. MÁRKUS, Zoltán, *Despre migrația pituliceii fluierătoare (Phylloscopus trochilus L.) și pituliceii mici (Phylloscopus collybita (vieill.) în împrejurimile Reghinului*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 237-240. (*Über den zug von Fitis und Zilpzalp in der Umgebung von Reghin*).
430. MARTIN SILAGHI, Ana, *Studiu comparativ al gravurilor italiene existente în colecțiile Muzeului Țării Crișurilor din Oradea și Muzeul Banatului Timișoara*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 283-304. (*L'étude comparative des estampes italiennes qui se trouvent dans les collections du Musée de "Țara Crișurilor" d'Oradea et dans le Musée du Banat à Timișoara*).
431. MÁRTON, Venzel, *Date paleontologice și faunistice asupra speciei Coluber Viridiflavus Lacépède, 1789 (Serpentes, Colubridae) din Bazinul Carpatic*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 45-51. (*Paleontological and Faunal Data on Coluber Viridiflavus (Serpentes, Colubridae) from the Carpathian Basin*).
432. MATEI, Alexandra, *Contribuții la studiul valorii proteice a frunzei din diferite soiuri de dud utilizate în hrana viermilor de mătase specia Bombyx mori L.*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 198-203. (*Contributions à l'étude de la valeur protéique de la feuille de murier de différentes variétés (cultivars) utilisées dans l'alimentation du ver à soie, l'espèce B.M.L.*).
433. MATIČ, Voislav, *Mănăstiri bănățene din secolul al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 9-24. (*Banatski manastiri u XVIII veku*).
434. MATICHESCU, Olimpiu, *Activitatea revoluționară din anii ilegalității a tovarășului Nicolae Ceaușescu – pildă de dărzenie și devotament pentru slujirea înaltelor idealuri ale P.C.R.*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 127-132.
435. MĂNEANU, Mite, *Unele aspecte ale desfășurării reformei agrare din 1921 în partea de sud*

- a Banatului, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 365-368. (*Quelques aspects concernant la réforme agraire de 1921 et son déroulement au sud du Banat*).
436. MĂRAN, Trințu, *Documente din istoria graniței militare bănățene. Sec. al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 207-265.
437. MĂRGHIȚAN, Liviu, *Considerații referitoare la sistemul vamal din cadrul Banatului în epoca romană*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 104-109. (*Bemerkungen das Zollsystem über Betreffend im Banat in der Römerzeit*).
438. MEDELEANU, Horia, *Artă și conștiință românească în Banat în secolul al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 299-303.
439. MEDELEȚ, Florin, *Știrile antice asupra fortificațiilor la daco-geți*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 33-40. (*Antike Nachrichten über die Befestigungen der Dako-Geten*).
440. MEDELEȚ, Florin, *Asupra unor probleme ale prezenței sarmatice în Banat*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 59-63. (*Über Einige Probleme die Anwesenheit der Sarmaten im Banat Betreffend*).
441. MEDELEȚ, Florin, PETROVSZKY, Richard, *Cercetări arheologice în Castrul Roman de la Berzovia (jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 133-136. (*Arheologische Untersuchungen im Römischen Castrum von Berzovia*).
442. MEDELEȚ, Florin, RADU, Ortansa, *Reorganizarea științifică a depozitelor secției de istorie, la Muzeul Banatului din Timișoara*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 345-356. (*Wissenschaftliche Reorganisation der Lagewanne der Geschichteabteilung des Museums des Banats Timişara*).
443. MEDELEȚ, Florin, BUGILAN, Ioan, *Câteva puncte arheologice din județul Timiș*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 81-92. (*Quelques points archéologiques de la contrée de Timis*).
444. MEDELEȚ, Florin, *Profesorul Marius Moga la cea de-a 80-a aniversare*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 5-8.
445. MEDELEȚ, Florin, *În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești (comuna Orțișoara, județul Timiș)*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 119-150. (*Sur la fortification en terre de Cornești*).
446. MEDELEȚ, Florin, *Contribuții privind începuturile muzeologiei în Banat*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 352-356. (*Contributions sur les commencements de la muséologie dans le Banat*).
447. MEDELEȚ, Florin, *În legătură cu o mare spirală dacică din argint aflată în Muzeul Național din Belgrad*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 192-230.
448. MEDELEȚ, Florin, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca La Tene, secolul IV î.d.Chr. – 106*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 239-308.
449. MEDELEȚ, Florin, *Sarea Daciei preistorice*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., Timișoara, 1995, pp. 285-301. (*The Salt of Prehistoric Dacia*).
450. MEDELEȚ, Florin, *Zona Porților de Fier ale Dunării. Istoricul cercetărilor arheologice dintre Baziaș și Orșova pe malul românesc al Dunării (Partea I – până la cucerirea romană a Daciei)*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 63-74. (*The Iron Gates Region on the Danube History of Archaeological Research on the Romanian Side of the Danube between Bazias and Orșova*).
451. MEDELEȚ, Florin, *O descoperire de factură avară la Sănnicolau Mare (jud. Timiș)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 307-316. (*An Avar Find from Sănnicolau Mare, Timiș County*).
452. MEDELEȚ, Florin, *Toponimie din Banat – mici precizări și corecturi*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 617-621. (*Toponimy from Banat*).
453. MEDELEȚ, Florin, *Copacul de fier din Timișoara*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 665-672. (*The Iron Tree from Timișoara*).
454. MEDELEȚ, Rodica, *Activitatea socialistă a pictorului Aurel Popp (1879-1960)*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 263-267. (*Die Sozialistische Tätigkeit des Malers Aurel Pop*).
455. MEDELEȚ, Rodica, *Istoricul colecției de pictură românească din Muzeul Banatului*, în

- Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 9-13. (*Zur Entstehung der Sammlung Rumänischer Malerei im Banater Museum*).
456. MEDELEȚ, Rodica, *Considerații pe marginea unor desene și gravuri legate de opera lui Albrecht Dürer din colecția Muzeului Banatului*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 75-82. (*Bemerkungen zu Einigen Zeichnungen und Gravüren, die in Engem Zusammenhang mit Albrecht Dürers Werk Stehen*).
457. MEDELEȚ, Rodica, *Date noi referitoare la viața și activitatea pictorului bănățean Mihail Velceleanu*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 263-277. (*Mihail Velceleanu, a Painter from Banat. New Information Concerning his Life and Activity*).
458. MEITA, Liviu, CEICO, Tănase, *Pescărușul cu cap negru (Larus melanocephalus) cuibărește din nou în Delta Dunării*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 253-254. (*Larus Melanocephalus Hatches Again in the Danube Delta*).
459. MICLEA, Gheorghe, *Date privitoare la istoria satului Maidan (jud. Caraș)*, în *AnB*, SV, III/3 (iul-sept), Timișoara, 1930, pp. 71-77.
460. MIHALCIUC, Mihai, *Exemplare deosebite din colecția ornitologică a secției de științele naturii a Complexului Muzeal Vrancea*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 239-242. (*Besondere Exemplare in der Ornithologischen Samm Lung der Naturwissenschaftlichen Abteilung des Museumkomplexes Vrancea*).
461. MIHOC, Diana, CIUBOTARU, Dan Leopold, *Capela gimnaziului piarist din Timișoara – obiectiv arhitectonic “stil 1900”*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 51-60. (*The Chapel of the Piarist Gymnasium – an Architectural monument of “Art Nouveau” Style*).
462. MIHOC, Diana, *Note privind arhitectura industrială Stil 1900 din Timișoara*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 97-111. (*Notes on Art Nouveau Industrial Architecture in Timișoara*).
463. MIKLOSIK, Elena, *Creșterea patrimoniului Secției de Artă în perioada 1990-1991*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 204-206.
464. MIKLOSIK, Elena, *Portrete anonime bănățene din secolul al XVIII-lea în colecția de artă a Muzeului Banatului*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 199-233. (*Portraits anonymes du XVIIIe siècle dans les collections du Musée du Banat*).
465. MIKLOSIK, Elena, *Creșterea patrimoniului Secției de Artă în anul 1997*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, p. 372.
466. MILOIA, I., *Pictorul Ioan Zaicu (1868-1914)*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 9-16.
467. MILOIA, I., *Un denunț austriac în contra lui Eftimie Murgu și Gheorghe Poșta*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 17-22.
468. MILOIA, I., *Români bănățeni la 1820*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 23-25.
469. MILOIA, I., *Biserica română din Lipova (Banat)*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 26-42.
470. MILOIA, I., *Câteva relații între arta populară la români și lituani*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 43-52.
471. MILOIA, I., *Timișoara văzută de Francisc Grisellini la 1774*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 65-74.
472. MILOIA, I., *Chestia edificiului Muzeului Bănățean*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 85-93.
473. MILOIA, I., *Din viața artistică a Timișoarei*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 94-113.
474. MILOIA, I., *Tablouri din colecții particulare expuse în pinacoteca noastră*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 114-117.
475. MILOIA, I., *Emanuil Ungurianu*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 120-123.
476. MILOIA, Ioachim, *“Chestionarul” Muzeului Bănățean*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec),

Timișoara, 1928, pp. 141-143.

477. MILOIA, I., "*Harta istorică a Banatului*" de inginer Adam Cucu, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, p. 159.
478. MILOIA, I., *Comisia monumentelor istorice (secțiunea pentru Banat)*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, p. 159-160.
479. MILOIA, I., *Emanuil Ungurianu*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 5-6.
480. MILOIA, Ioachim, *Date și documente noi referitoare la pictorul Nicolae Popescu*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 7-40.
481. MILOIA, I., *Coloniști armeni în Banat*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 98-102.
482. MILOIA, I., *Cronica artistică*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 103-114.
483. MILOIA, I., *Cărți și reviste*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 122-127.
484. MILOIA, I., *Însemnări*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 128-131.
485. MILOIA, Ioachim, *Redacționale. În loc de prefață*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, p. 132.
486. MILOIA, I., *Patru icoane executate de zugravul Nedelcu*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 6-8.
487. MILOIA, I., *Cronica artistică*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 50-57.
488. MILOIA, I., *Din activitatea Muzeului Bănățean (Dare de seamă pe 1929)*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 58-75.
489. MILOIA, Ioachim, *Începuturile artei românești în Banat**, în *AnB*, SV, III/1 (ian-mart), Timișoara, 1930, pp. 1-8.
490. MILOIA, I., *Însemnări. Sculptorul Gheorghe Groza*, în *AnB*, SV, III/1 (ian-mart), Timișoara, 1930, pp. 68-71.
491. MILOIA, I., *Societatea de istorie și arheologie din Timișoara. Noul comitet. Program de lucru*, în *AnB*, SV, III/1 (ian-mart), Timișoara, 1930, p. 72.
492. MILOIA, I., *Sculptorul Ferdinand Gallas*, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 63-72.
493. MILOIA, I., *O "Academie de arte frumoase" în Timișoara?*, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 73-82.
494. MILOIA, I., *Sextil Pușcariu, Istoria literaturii române Sibiu, Editura Kraft & Drotleff 1930* (recenzie), în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 93-94.
495. MILOIA, I., *Reviste (Școala Bănățeană, Semenicul, Boabe de grâu, Țara Bârsei, Milcovia, Arhivele Basarabiei, Natura, Convorbiri literare, Societatea de mâine, Cuvinte franco-române, Felix Milleker, Banater Deutsche Kulturhefte, Schriften des Naturwissenschaftlichen Vereins für Schleswig – Holstein, Critica fascista, La rassegna italo-romena, Roma)*, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 94-96.
496. MILOIA, I., *Familia Brediceanu în Banat*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 1-9.
497. MILOIA, I., *Biserica medievală dela Căvăran*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 26-53. (*Die mittellalterliche Kirche bei Căvăran. Anszug aus der Vorherigen Studie*).
498. MILOIA, I., *Din activitatea artistică a ierodiaconului Vasile*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 89-93.
499. MILOIA, I., *Salonul Artelor Bănățene*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 120-126.
500. MILOIA, I., *Din activitatea Muzeului Bănățean. Achiziții noi pe 1930*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 131-137.
501. MILOIA, I., *Lui Nicolae Iorga*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, p. 3.
502. MILOIA, I., *Nicolae Iorga și istoria românească*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 11-13.

503. MILOIA, I., *Căvărnanul în Evul Mediu (o rectificare istorică)*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 33-57.
504. MILOIA, I., *Din necazurile Episcopului Vichentie Popovici (1769-1785)*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 104-107.
505. MILOIA, I., *Numele și locul Castrului Caput Bubali*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 125-126.
506. MILOIA, I., *Din activitatea "Soc. de istorie și arheologie" din Timișoara*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 127-138.
507. MILOIA, I., *Activitatea lui Ungurianu pe teren economic*, în *AnB*, SV, IV, nr.2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 42-48.
508. MILOIA, I., *"Mănăstirea Săraca" – centru de cultură și artă bănățeană*, în *AnB*, SV, IV, nr.2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 85-114.
509. MILOIA, I., *Biserica de lemn din Iersig*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 115-120.
510. MILOIA, I., *Biserica de lemn din Cebza*, în *AnB*, SV, IV, nr.2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 121-124.
511. MILOIA, I., *Săpăturile dela Parța (campania 1931)*, în *AnB*, SV, IV, nr.2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 171-186.
512. MILOIA, I., *Săpăturile dela Periamoș*, în *AnB*, SV, IV, nr.2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 181-188.
513. MITRULY, Anikó, *Contribuții la cunoașterea avifaunei acvatice a locului de baraj Ighiș – județul Sibiu*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 125-128. (*Contributions to the Knowledge of the Waterbirds – Avifauna of Barrage – Lake Ighiș/district Sibiu*).
514. MÎNDRESCU, Gh., *Ilustrațiile lui Anastase Demian la Operele alese de Ciprian Porumbescu*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 23-27. (*Les illustrations de Anastase Demian aux ūvres de Ciprian Porumbescu*).
515. MÂNDROANE, Maria, *"De la Sântoader, la Rusale"*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 152-155. (*Les chevaux de Saint Theodore*).
516. MÂNDROANE, Maria, S. Fl. Marian. *Nunta. Nașterea. Înmormântarea la români*, Editura "Grai și Suflor" – Cultura Națională, București, 1995 (recenzie), în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, p. 313.
517. MÂNDROANE, Maria, *Baba Oara – un orator popular (portret)*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 113-116. (*La vieille Oara, un narrateur populaire*).
518. MÂNDROANE, Maria, *Expoziția "Sărbătorile de primăvară în Banat" la Secția de Etnografie a Muzeului Banatului*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, p. 281.
519. MÂNDROANE, Maria, *Tudor Pamfile, Mitologia românească*, Editura Alfa – Grup editorial All București (recenzie), în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 297-298.
520. MÎNDRUȚ, Stelian, *Emanuil Ungurianu. Un manuscris inedit din 1872*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 297-307. (*Emanuil Ungurianu. Ein unveröffent liches Manuskript aus dem Jahre 1872*).
521. MÂNDRUȚ, Stelian, *Contribuții documentare privind revoluția de la 1848 în Banat (martie-iunie)*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 327-349. (*Documentary Contributions on the 1848 Revolution in Banat, March-June*).
522. MOGA, Marius, *Pagus tibisciensis în legătură cu teritoriul rural al Ulpiei Traiana*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 41-50. (*Pagus Tibisciensis. Dates sur le territoire rural de Ulpia Traiana*).
523. MOGA, Marius, *Castrul Berzobis*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 51-58. (*Das Castrum Berzobis*).
524. MOGA, Marius, *Noi tăblițe votive de la Tibiscum închinare cavalierilor danubieni*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 39-51. (*Neue Votiv – Tafeln aus Tibiscum*).
525. MOGA, Marius, *Știri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum (sat Jupa, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 129-132. (*Neue kenntnisse über die Römische Militär-Garnison von Tibiscum*).

526. MOGA, Marius, *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Jdioara*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 75-90. (*Römischs republikanischer Münzenfund aus Jdioara*).
527. MOGA, Marius, GUDEA, Nicolae, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 129-146. (*Beiträge zum archäologischen Repertoire des Banats*).
528. MOGA, Marius, BENEĂ, Doina, *Tibiscum și războaiele marcomanice*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 133-140. (*Tibiscum und die markomanischen Kriege*).
529. MOGA, Marius, *File din istoria Banatului. Pe marginea unor documente din 1741*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 275-305. (*Pages of Banat History*).
530. MOGLAN, I., *Contribuții la cunoașterea complexului parazitilor al păduchelui negru al prunului (sphaerolecanium prunastri, fonscolombe, homoptere: coccidae)*, în *România*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 166-171. (*Contributions à la connaissance du complexe parasitaire de sphaerolecanium prunastri, fonscolombe – Homoptera: Coccidae – en Roumanie*).
531. MOGLAN, Veronica, *Influența temperaturii asupra duratei dezvoltării și a mortalității stadiilor preimaginale ale speciilor Coccinella Septempunctata L. și Adalia Bipunctata L. (col. Coccinellidae)*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 116-121. (*The Influence of Temperature on the Duration and Mortality of the Pre-imaginal Stages of the Species Coccinella Septempunctata and Adalia Bipunctata (col. Coccinellidae)*).
532. MOLNĂR, Lidia, *Date privind cuibăritul cocoșarului (Turdus pilaris L.) în mestecănișul de la Reci, jud. Covasna*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 159-162. (*Angaben Betreffend das Brüten der Wacholderdrossel – Turdus pilaris L. – im Naturschutzgebiet "Mestecănișul de la Reci" Kreis Covasna*).
533. MORAR, Nicolae, *Sărbătorile Sfințelor Paști în tradiția bănățeană*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 156-160. (*Les fetes de Pâques dans les traditions de Banat*).
534. MORAR, Nicolae Marcel, *Aspecte privind problema evreiască în prima jumătate a secolului XX în Transilvania și Banat*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 505-510. (*Des aspects concernant le problème des Juifs dans la première moitié du XX-ème siècle en Transylvanie et Banat*).
535. MOROZ-POP, Maria, *Așezarea feudală timpurie de la Sacoșu-Mare (com. Darova, jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 149-158. (*Un établissement de la haute époque féodale à Sacosu Mare, dép. de Timiș*).
536. MOȚIU, Ilie, *Răspunsul comunei Chesinț, plasa Lipovei, jud. Timiș-Torontal la chestionarul Muzeului Bănățean*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 115-121.
537. MÓZES, Tereza, *Contribuții la studiul și analiza structurală a hainelor de lână din România*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 43-67.
538. MUNTEAN, Marius, VERMEȘAN, Horia, *Determinarea antropologică a unui schelet din perioada neolitică provenit de la Parța – Tellul II*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 135-138.
539. MUNTEAN, Marius, *Contribuții antropologice asupra unor oase calcinate provenite dintr-o necropolă de la Voiteni, județul Timiș, datată la sfârșitul epocii bronzului*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 27-30. (*Anthropologische Betrachtungen über Einige Kalzinierte Knochen aus Einer Spätbronzezeitlichen Nekropole von Voiteni, kr. Temesch*).
540. MUNTEAN, Marius, *Determinarea antropologică a unor schelete provenite dintr-un cimitir descoperit în comuna Satchinez, județul Timiș, datat în secolele XVII-XIX*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 159-176. (*Die Anthropologische Bestimmung Einiger Skelette aus Einem in die 18-19 Jhd. Datierten Freidhof von Satchinez, kr. Temesch*).
541. MUNTEAN, Marius, *Considerații antropologice asupra unor fragmente osoase provenite din morminte tumulare din eneolitic*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 167-170. (*Anthropological Considerations on some Bone Fragments from Tumular*

542. MUNTEAN, Marius, *Determinarea antropologică a unui craniu din perioada prefeudală (sec. VII-VIII) găsit la Sânnicolau Mare (jud. Timiș), în AnB, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 317-321. (Anthropological Determination of an Early Medieval Human Skull Found near Sânnicolau Mare, Timiș County).*
543. MUNTEAN, Marius, *Studiul antropologic al scheletelor provenite din necropola medievală timpurie de la Simeria Veche (jud. Hunedoara), în AnB, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 339-372. (Anthropological Study of the Skeletons from the Early Medieval Necropolis from Simeria Veche, Hunedoara County).*
544. MUNTEANU, Dan, MĂTIEȘ, Mircea, *Modificări induse de locurile de acumulare în structura și dinamica avifaunei, în AnB, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 217-225. (The Influence of Water from Reservoirs over the Structure and Movements of Aquatic Avifauna).*
545. MUNTEANU, Dan, *Caracterizarea avifaunistică a Văii Cernei, în AnB, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 253-257. (Avifauna of the Cerna Valley).*
546. MUNTEANU, Dan, *Cercetări asupra populațiilor de păsări clocitoare din Pădurea Baci (județul Cluj), în AnB, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 9-15. (Research of the Bird Populations of the Baci Forest).*
547. MUNTEANU, Dan, *Cercetări asupra avifaunei Masivului Hăghimaș, în AnB, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 341-352. (Research on the Birdfauna of the Hăghimaș Mountains).*
548. MUNTEANU, Dan, *Avifauna clocitoare din Parcul Central al orașului Cluj în perioada 1980-1997, în AnB, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 371-381. (The Breeding Bird Populations from Central Park of Cluj during 1980-1997).*
549. MUNTEANU, Ioan, *Aspecte privind situația și lupta maselor muncitoare din Banat în anii crizei economice, în Tibiscus, I, Timișoara, 1971, pp. 94-112. (Aspects concernant la situation des masses travailleuses du Banat et leur lutte pendant les années de la crise économique).*
550. MUNTEANU, Ion, *Aspecte privind situația țărănimii din sud-vestul României în anii crizei economice, în Tibiscus, II, Timișoara, 1972, pp. 149-169. (Aspekte über die Lage der Bauern aus dem Süd-Westlichen Teil Rumäniens in den Jahren der Wirtschaftskrise).*
551. MUNTEANU, Ioan, *Aspecte privind radicalizarea politică a țărănimii din Banat în anii crizei economice 1929-1933, în Tibiscus, III, Timișoara, 1974, pp. 235-244. (Betrachtungen über die Politische Radikalisierung der Banater Bauernschaft in den Jahren der Wirtschaftskrise 1929-1933).*
552. MUNTEANU, Ioan, *Realități din satul bănățean în perioada crizei economice (1929-1933), în Tibiscus, IV, Timișoara, 1975, pp. 301-312. (Die Wirklichkeit des Banater Dorfes in der Periode der Ökonomischen Krise, 1929-1933).*
553. MUNTEANU, Ioan, *Alegerea delegaților bănățeni pentru Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918, în Tibiscus, V, Timișoara, 1978, pp. 349-354. (L'élection des délégués de Banat pour la Grande Assemblée Nationale du 1-er Dec. 1918).*
554. MUNTEANU, Ion, MUNTEANU, Rodica, *The Evolution of the Population of the Historical Banat at the Beginning of the 20th Century, în AnB, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 493-504.*
555. MURĂDIN, Jenő, *Despre vitraliile "distruse" și reînscute de la Timișoara, în AnB, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 189-195. (Sur les vitraux détruits et renouvelés de Timișoara).*
556. MURĂDIN, Jenő, *Crâmpeie din istoria colecțiilor de artă transilvane, în AnB, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 347-351. (Quelques aspects de l'histoire des collections d'art transylvaines).*
557. MURARIU, Dumitru, *Muzeele de științele naturii în perspectiva mileniului III, în AnB, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 477-481. (Die Naturwissenschaftliche Museen in Voraussicht des III Mileniums).*

558. MUREȘAN, Augustin, *Două tipare sigilare ale satului Bonțești, comuna Gurahonț, județul Arad*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 647-651. (*Zwei Siegelstempel des Dorfes Bonțești, Gemeinde Gurahonț, Kreis Arad*).
559. MUREȘAN, Felicia, MUSTEA, D., *Contribuții la reducerea populațiilor de sfredelitorul porumbului – Ostrinia Nubilalis Hbn – prin utilizarea entomofagului trichogramaa maidis pint / voeg.*, în *Câmpia Transilvaniei*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 272-276. (*Contributions to the Restricting of Corn Borer Populations Ostrinia Nubilalis Hbn. with the Entomophage Trichogramma Maidis Pint./Voeg. in the Plain of Transylvania*).
560. MUREȘAN, Ioan S., *Climatul socio-politic din Banat la hotarul dintre două ere ale istoriei poporului nostru*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 423-428. (*Die Sozial-Politische Stimmung im Banat am Grenzpunkt Zweier Zeitalter in der Geschichte des Rumänischen Volkes*).
561. MUREȘAN, Valentin, *Afinități electiv, pictori austrieci în colecțiile Muzeului Banatului și Muzeului Bruckental*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 235-248. (*Wahlverwandschften. Österreichische Maler in den Sammlungen des Banater Museums und des Bruckenthalmuseums*).
562. MUREȘANU, Pompei, *Câteva contribuții la problema numărului nouă în folclorul românesc*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 193-202. (*Some Contributions to the Problem of "Number Nine" in the Romanian Folklore*).
563. MUREȘIANU, Ion B., *Semnificația unor afirmări culturale românești din trecutul Banatului*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 357-366. (*La signification des affirmations culturelles roumaines du passé du Banat*).
564. MUSTAȚĂ, Gh., *Complexul de parazitoizi care acționează în unele colonii de aphide*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 160-165. (*The Complex of Parasitoids which Acts in some Colonies of Aphids*).
565. MUSTAȚĂ, Gheorghe, MUSTAȚĂ, Mariana, LĂCĂTUȘU, Matilda, *Parazitoizi cu rol în reglarea populațiilor de Haritala ruralis (scop.) (Lepidoptera-pyraustidae)*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 178-181. (*Des parasitoides à fonction dans le règlement des populations de Haritala ruralis scop.*).
566. MUSTAȚĂ, Mariana, *Cercetări privind cunoașterea biologiei speciei Xestobium Rufovillosum de Geer*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 110-115. (*Recherches sur la connaissance de la bilogie de l'espèce Xestobium Rufovillosum de Geer*).
567. MUTILICĂ, George Gabriel, CAZACENCU, Mirel, *Situația cuibăritului berzei albe (Ciconia ciconia) în "Rezervația biosferei Delta Dunării" în anul 1992*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 255-256. (*The Hatching of Ciconia Ciconia in the Biosphere Reservation of the Danube Delta in 1992*).
568. NACU, Octavian, *Colecția de paleobotanică de la Muzeul Banatului Timișoara*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 7-10. (*La collection de paléo-botanique du Musée du Banat Timișoara*).
569. NADRA, Emil, *Catalogul colecției ornitologice din Muzeul Banatului*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 189-191. (*Katalog der Ornithologischen Sammlung des Banater Museums*).
570. NADRA, Emil, *O clasică colorație aposematică la Călifar Tadorna tadorna (L.)*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 173-177.
571. NANU, Ion, *Câteva aspecte asupra problemelor de restaurare – pictură*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 83-86. (*Einige Aufzeichnungen über Probleme der Restaurierung von Gemälden*).
572. NANU, Nicolae, *Earomyia impossibile morge și E. Gruzia morge. Dăunători ai conurilor de brad din România*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 125-131.
573. NANU, N., STĂNESCU, D., *Pristiphora saxesenii Htg. defoliator nou semnalat în plantațiile tinere de molid (Picea Abies L.) din vestul țării*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat.,

Timișoara, 1990, pp. 322-327.

574. NARAI, Eusebiu Marcel, *Activitatea P.S.D. din județul Caraș în perioada: noiembrie 1946 – decembrie 1947*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 527-532. (*Die Aktivität der Sozial Demokratische Partei im Kreise Caraș zwischen November 1946 – Dezember 1947*).
575. NEGRESCU, Marlen, *Repere legislative privind administrația comitatului Timiș la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 477-480. (*Legislative Acts Concerning the Administration of the Timiș County at the End of the 19th Century*).
576. NEMETH, Eduard, *Despre originea etnică a soldaților și veteranilor din Dacia Porolissensis*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 195-205. (*Die ethnische Herkunft der Soldaten und Veteranen von Dacia Porolissensis*).
577. NEMETH, Eduard, *Despre identitatea unei unități militare romane: ALA I BRITANICA C.R.*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., Timișoara, 1995, pp. 311-314. (*Die Identität einer Römischen Militäreinheit: ALA I BRITANNICA C.R.*).
578. NEMETH, Eduard, *Die Romanisierung in den Auxiliärtruppen aus dem Südwesten Dakiens*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 75-78.
579. NEMETH, Eduard, *Două antefixe romane de la Berzovia*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 227-231. (*Zwei in Berzovia Entdeckte Römische Antefixe*).
580. NEMETH, Eduard, Paul Bidwell, Stephen Speak, *Excavations at South Shields Roman Fort, vol. I, The Society of Antiquaries of Newcastle upon Tyne with Tyne and Wear Museums, 1994, 285 p.* (recenzie), în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 697-700.
581. NEMOIANU, P., *Valea Almăjului. Unitatea geografică și administrativă*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 53-64.
582. NEMOIANU, P., *Elementul de baștină în Banat*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 87-90.
583. NEMOIANU, P., *Românii din Bacika*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 94-97.
584. NEMOIANU, P., *Elementul de baștină în Banat. (Urmare). Teoria istoriografilor sârbi*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 1-5.
585. NEMOIANU, P., *Populațiunea Banatului la diferite epoci. După autori streine*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 9-11.
586. NEMOIANU, P., *Poveștile românești în limba rusă*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 48-49.
587. NEMOIANU, P., *Colonizarea sârbilor în Banat. I. Epoca imigrărilor răzlețe*, în *AnB*, SV, III/1 (ian-mart), Timișoara, 1930, pp. 9-17.
588. NEMOIANU, *Românii din Banatul sârbesc*, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 43-48.
589. NEMOIANU, P., *Depopularea Banatului*, în *AnB*, SV, III/3 (iul-sept), Timișoara, 1930, pp. 28-32.
590. NEMOIANU, P., *Istoricul județului Timiș*, în *AnB*, SV, III/3 (iul-sept), Timișoara, 1930, pp. 64-66.
591. NEMOIANU, P., *Românii din Croația și Slavonia*, în *AnB*, SV, III/3 (iul-sept), Timișoara, 1930, pp. 78-79.
592. NEMOIANU, P., *Istoricul județului Timiș. II. Teritor*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 54-56.
593. NEMOIANU, P., *Pe marginea istoriei satului Măidan*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, p. 137.
594. NEMOIANU, P., *Slobodan Kostici, Sârbii din România*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 140-141.
595. NEUMANN, Enric, *Ornitofauna fermei piscicole Sacoșu Turcesc, județul Timiș*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 91-108. (*Die Vögel der Fischzüchterei Sacoșu Turcesc – Kreis Temesch – Banater Tiefebene*).

596. NEUMANN, Enric, *Fauna de lepidoptere a zonelor sărăturoase din Câmpia Banatului*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 185-212. (*Die Lepidopterenfauna der Salzsteppengebiete der Banater Tiefebene*).
597. NEUMANN, Heinz, *Contribuții la cunoașterea biologiei și ecologiei albinăritului (Merops apiaster L.)*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 163-179. (*Beitrag zur Kenntnis der Biologie und Ökologie des Bienenfressers – Merops apiaster L.*).
598. NEUMANN, Heinz, KISS, Andrei, *O colonie de stârci la barajul Murani, județul Timiș*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 275-277. (*Eine Gemischte Reiherkolonie am Stausee Murani, Kreis temesch*).
599. NEUMANN, Victor, *Din corespondența inedită a lui Vincențiu Babeș cu Vasile Maniu*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 287-292. (*Aus Unveröffentlichte Korrespondenz dem Vincențiu Babeș mit Vasile Maniu*).
600. NEUMANN, Victor, *Banatul secolului al XVIII-lea: o stare de civilizație a Europei centra-sud-orientale*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 336-351. (*Le Banat du XVIII-ème siècle: une état de civilisation de l'Europe centrale-sud-orientale*).
601. NICA, Paul, *Răspunsul la chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Bănățean*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 147-154.
602. NICOLESCU, Gabriela, CIOLPAN, O., CEIANU, Cornelia, MARCU, Mihaela, *Program pentru calculul activității insecticide a preparatelor din Bacillus thuringiensis H-14, utilizate ca larvicide în combaterea culicidelor*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 370-373. (*A Basic Program for the Calculation of the Larvidal Activity of Bacillus Thuringiensis H-14 Bacterial Insecticide Used in the Control of Mosquitoes*).
603. NICOLESCU, Gabriela, VELEHORSCHI, N., CEIANU, Cornelia, *Produce insecticide indigene utilizabile în combaterea insectelor vectoare și generatoare de disconfort*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 374-378.
604. OANCEA, F., LUPU, Carmen, ALEXANDRESCU, Sanda, *Alterarea fluidității membranare ca un posibil mecanism molecular al acțiunii piretroizilor*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 314-318. (*Alteration of Membrane Fluidity as a Possible Mechanism of Pyrethroids Action*).
605. OANCEA, Gh. I., *Greva muncitorilor feroviari din aprilie 1904 din Timișoara*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 253-263. (*Der Streik der Eisenbahnarbeiter im April 1904 in Timișoara*).
606. OANCEA, Gheorghe, *Convenția româno-polonă din 3 martie 1921 – mărturie a unei politici de bună vecinătate și destindere europeană*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 374-380. (*Der Rumänisch-Polnische Vertrag vom März 1921, als Zeugnis Einer Politik für die Entspannung in Europa und ein Gutes Nebeneinanderleben*).
607. OANCEA, Zeno, *Problema parcurilor naționale în Banat*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 301-306.
608. OLDE, Petru, *Andrei Șaguna către protopopul Ioan Marcu al Lugojului*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 127-130.
609. OLDE, Petru, *Știri contemporane despre "rezmerița" Românilor bănățeni, dela 1788*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 99-103.
610. OLDE, Petru, *Biserica mică a Lugojului*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 125-131.
611. ONEA, Nicolae, *Contribuții aduse la cunoașterea ornitofaunei din zona Bălții Vlădești – județul Galați*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 145-148. (*Contribution to the Knowledge of the Avifauna of the Vlădești Marsh Area., Galați County*).
612. ONOFREI, Adriana Petrica, *Birchiș și Lipova vechi centre de ceramică bănățeană*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 157-168. (*Pottery of the Banat Type in the Ancient Centres Birchiș and Lipova*).
613. OPREA, I.V., OPREA, Valeria, *Unități fitocenotice din "Câmpia Sânnicolaul Mare", județul Timiș*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 192-197. (*Unités fitocénétiques du "Câmpia Sânnicolaul Mare", département de Timiș*).

614. OPREA, I.V., STRATUL, Elena, OPREA, Valeria, *Considerații ecologice și fitocenotice privind mlaștinile de la Satchinez, în Tibiscus, , Timișoara, 1971, pp. 198-204. (Ökologische und Phytozenotische Betrachtungen über die Sümpfe von Satchinez).*
615. OPREA, Ioan Virgiliu, OPREA, Valeria, *Studiu geobotanic în Câmpia Sănnicolau Mare – județul Timiș, în Tibiscus, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 57-65. (Etude géobotanique de la Plaine de Sănnicolau Mare – département de Timiș).*
616. OPREA, Ioan Virgiliu, OPREA, Valeria, *Făgetele neutro-bazifile (tip "Asperula-dentaria") din Munții Banatului, în AnB, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 73-79.*
617. OPREA, Valeria, *Paltinul de munte (Acer Pseudoplatanus L.) în condițiile ecologice din Banat, în Tibiscus, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 67-75. (L'érable sycomore – Acer Pseudoplatanus L. – dans les conditions écologiques du Banat).*
618. OPREA, Ioan Virgiliu, OPREA, Valeria, *Contribuții în domeniul biologiei ale cercetătorilor timișoreni în periodicul Muzeului Banatului din Timișoara, în Ann, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 47-50. (Chronicle of the Biology Papers Written by the Researchers from Timișoara and Published in the Banat Museum Yearly Books).*
619. OPRESCU, Marcela, *Decorul sculptural al fațadelor, între artă și influența comenzii sociale (secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea), în AnB, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 143-157.*
620. OPRESCU, Marcela, *Considerații asupra activității lui Romul Ladea la Timișoara, în AnB, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 305-311. (Considérations sur l'activité de Romul Ladea à Timișoara).*
621. OPRÎȘ, Ioan, *Comisia monumentelor istorice – secția pentru Banat – și ocrotirea patrimoniului cultural național, în AnB, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 283-289.*
622. OPRÎȘ, Ioan, *Istorie și turism – o abordare necesară, în AnB, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 367-375. (Histoire et tourisme: une abordation nécessaire).*
623. ORENDI – HOMMENAU, Viktor, *Iorga und die Minoritäten, în AnB, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 22-25.*
624. PANUCCA, Emil, *Apărarea Banatului. Din timpurile cele mai vechi până la războiul mondial, în AnB, SV, III/1 (ian-mart), Timișoara, 1930, pp. 35-67.*
625. PAPADOPOL, Aurel, *Considerații asupra importanței științifico-muzeistice a colecției și a unor lucrări ornitologice ale lui Dionisie Linția, în AnB, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 17-21. (Betrachtungen über die Wissenschaftliche und Museistische Bedeutung der Sammlungen und Einiger Ornithologischen Arbeiten von Dionisie Linția).*
626. PAȘCOVSCHI, Sergiu, *Unele particularități ale penajului șoimilor (Falco peregrinus Tunst. și Falco cherrug danubialis Kleinschm.) din Banat, în AnB, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 87-91. (Einige Besonderheiten des Gefieders bei Banater Falken – Falco peregrinus Tunst. Und Falco cherrug danubialis Kleinschm.).*
627. PATKÓ, F., *Răspândirea și importanța ecologică a genului Carabus (Coleoptera) în Carpații Orientali, în AnB, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 36-41. (Die Verbreitung und Ökologische Bedeutung der Gattung Carabus - Coleoptera – in den Ostkarpaten).*
628. PATKÓ, F., *Driopidele (Coleoptera) din Munții Harghita, în AnB, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 48-53. (The Dryopidae of the Harghita Mountains).*
629. PAVEL, Emilia, *Ciupagul în Clisura Dunării, în Tibiscus, Etn., Timișoara, 1974, pp. 91-97. (Das Bäuerliche Frauenhemd "Ciupag" aus den Donau-Engen).*
630. PAVEL, Emilia, *Portul popular bănățean din Clisura Dunării, în Tibiscus, Etn., Timișoara, 1975, pp. 27-52.*
631. PĂIUȘAN, Radu, *Mișcarea națională a românilor bănățeni între anii 1895-1905, în AnB, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 371-394. (Le mouvement national des Roumains de Banat entre 1895-1905).*
632. PĂLĂGEȘIU, Ioan, *Contribuții la cunoașterea populațiilor de apioninae (Coleoptera Curculionidae) din Câmpia Banatului, în Tibiscus, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 151-*

156. (*Contributions to the Investigation of the Apion Populations – Coleoptera Curculionidae – from the Banat Plain*).
633. PĂLĂGEȘIU, I., *Noi date privind morfologia speciei Apion (Rhopalapion) longirostre oliv.*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 57-63. (*New Data Concerning the Apion – Rhopalapion – longirostre oliv. Morphology*).
634. PĂLĂGEȘIU, I., SÂNEA, N., PETANEC, D., GROZEA, Ioana, BUZĂRIN, Al., CIUNGAN, Adina, *Cercetări privind entomofauna grâului și a altor culturi din Banat*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 315-321.
635. PĂUNESCU, Alexandru, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului – Dubova (jud. Mehedinți)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 11-56. (*Les fouilles archéologiques de Cuina Turcului – Dubova, dép. de Mehedinți*).
636. PEIOV, Agata, MIRCIOV, Ecaterina, *Datini și obiceiuri de primăvară la comunitatea bulgară din Banat*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 246-249. (*Des coutumes et des traditions de printemps chez les Bulgaires de Banat*).
637. PERJU, T., TEODOREANU, M., PĂLĂGEȘIU, I., *Coleoptere fitofage și zoofage de importanță practică pentru agricultura Transilvaniei*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 226-232. (*Coléoptères phytophages et zoophages d'importance pratique pour l'agriculture de Transylvanie*).
638. PERJU, T., SOOS, I., *Entomofauna culturilor de trifoi roșu: considerații privind stabilitatea biocenozelor de culturi trifoliene*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 233-237. (*Entomofaune des cultures de trèfle violet: considérations sur la stabilité des biocénoses des cultures*).
639. PERJU, T., MIKLÓS, T., *Entomofauna paștilor naturale și influența unor insecticide asupra acestora*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 238-243. (*L'entomofaune des paturages et l'influence de quelques insecticides*).
640. PERJU, T., PĂCURARU, I., LAZU, L., REYES, D.A., *Entomofauna care se dezvoltă pe diferite specii de pălămidă (Cirsium spp.) și rolul pe care-l joacă în reducerea capacității de înmulțire a acestora*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 287-292. (*L'entomofaune qui se développe sur diverses espèces de cirsium spp. et le rôle qu'elle joue dans la réduction de l'intensité de leur multiplication*).
641. PETCU, I.P., *Contribuții la cunoașterea therioninelor (Hym. Ichneumonidae) din fauna României*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 148-153. (*Contributions à la connaissance des therioninae – Hym. Ichneumonidae – de Roumanie*).
642. PETREANU, Nicolae, *Făurirea Partidului Comunist Român – etapă nouă, superioară în mișcarea revoluționară și democratică din România*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 93-104.
643. PETRESCU, Paul, *Arhitectura populară din Mehedinți*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 233-264.
644. PETRESCU, Sorin M., *Descoperirile aparținând epocii fierului în peșterile din Munții Aninei*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 31-45. (*Entdeckungen aus der Eisenzeit aus Anina Gebirge*).
645. PETRONE, Dorina, *Considerații privind restaurarea unui vas de cult*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 453-460. (*Die Restaurierung eines Kultusgefäßes – Vatinakultur*).
646. PETROVICS, István, *Foreign Ethnic Groups and Urban Development in Medieval Hungary: the Case of Temesvár*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 235-245.
647. PETROVSZKY, Richard, *Sondajul arheologic de la Iaz (comuna Obreja, județul Caraș-Severin)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 77-96. (*Die Archäologischen Probegrabungen von Iaz – Gemeinde Obreja, Kreis Caraș-Severin*).
648. PICIORUȘI, Veronica, *Începuturile activității organizației democratice țărănești "Frontul Plugarilor" în Banat*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 397-403. (*Le commencement de l'activité de l'organisation démocratique des paysans "Frontul plugarilor" en Banat*).

649. PINTER, Zeno Karl, *Spade medievale din colecția Muzeului Banatului din Timișoara (sec. X – XIV)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 373-380. (*Medieval Swords from the Museum of Banat Collections, 10th – 14th Centuries*).
650. PINTILIE, Ileana, *Un capitol de artă transilvăneană interbelică*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 279-293. (*Art in Transilvania in the Period Between the Two World Wars*).
651. PINTILIE, Ileana, *Mircea Țoca. Șase decenii de artă plastică românească militantă*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 373-374.
652. PINTILIE, Ileana, *Viena, Budapesta și Timișoara – raportul dintre centru și periferie în anii "întemeierii", premisă a răspândirii "stilului 1900"*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 33-49.
653. PINTILIE, Ileana, *Urbanism și arhitectură la început de veac în Banat*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 43-62. (*Town Planning and Architecture at the Turn of the Century in the Banat*).
654. PINTILIE, Ileana, *Seminarul teologic romano-catolic – un monument timișorean în stil Secession*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 63-88. (*The Roman-Catholic Theological Seminary – a Timisorean Monument in the Secession Style*).
655. PISICĂ, C., *Noi contribuții la studiul ichneumonidelor (Hym. Ichneum.) din România*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 144-147. (*Nouvelles contributions à l'étude des Ichneumonides – Hym. Ichneum. – de la Roumanie*).
656. PÎRVULESCU, Dorina, *Obiecte de podoabă feudale din colecția Muzeului Banatului*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 223-232. (*Objets de parure médiévale de la collection du Musée du Banat*).
657. PÎRVULESCU, Dorina, *Rolul familiei de zugravi Diaconovici în pictura de icoane a secolului al XVIII-lea*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 299-308.
658. PÂRVULESCU, Dorina, *George Diaconovici, zugravul bisericilor de la Povergina și Bătești*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 233-261. (*George Diaconovici, the Painter of the Churches of Povergina and Batești*).
659. PÎRVULESCU, Dorina, *Tezaurul feudal de la Ernesthaza (Banatski Despotovac), secolele XIV-XV*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 233-244. (*Le trésor féodal de la Ernesthaza – Banatski Despotovac – XIVe-XVe siècles*).
660. PÎRVULESCU, Dorina, *Catalogul colecției vechi de icoane românești pe lemn a Muzeului Banatului (1928-1940)*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 464-488. (*Le catalogue de l'ancienne collection des icônes roumaines sur bois du Musée du Banat*).
661. PÎRVULESCU, Dorina, *Pictura mănăstirilor de la Săraca și Bezdin*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 77-115.
662. PÎRVULESCU, Dorina, *Câteva reconsiderări privind pictura bisericilor mănăstirilor de la Săraca și Bezdin*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 115-159. (*Quelques reconsiderations sur la peinture des églises monastiques de Săraca et Bezdin*).
663. PÎRVULESCU, Dorina, *Zugravul Șerban Popovici*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 161-183. (*Le peintre Șerban Popovici*).
664. PÎRVULESCU, Dorina, *I. Colectivul Secției de Artă al Muzeului Banatului 1997-1998*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, p. 369.
665. PÎRVULESCU, Dorina, *II. Activitatea editorială – 1997*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 369-370.
666. PÎRVULESCU, Dorina, *III. Activitatea expozițională – 1997*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, p. 371.
667. PLEȘA, Teodor, *Găteala capului în portul popular femeiesc al crașovenilor*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 71-78. (*Der Frauenkopfschmuck der Kraschovener*).
668. PODLYPNI, Anemarie, *Două tablouri de Donato Veneziano în colecția Muzeului Banatului*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 63-66. (*Zwei Gemälde von Donato Veneziano im Banater Museum*).
669. PODLYPNI, Annemarie, *Un tablou de Jan Fyt din colecția Muzeului Banatului*, în *Tibiscus*,

- Artă, Timișoara, 1974, pp. 71-74. (*Ein Gemälde von Jan Fyt aus der Sammlung des Banater Museums*).
670. PODLYPNI – HEHN, Annemarie, “Der Turmbau zu Babel”, *das Werk eines Niederländischen Malers im Banater Museum*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 295-297.
671. POMPILIU, Ilie I., *Peștera caldă de la B. Herculană*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 311-315.
672. POMPILIU, Ilie, *Prezența speciei Parmena baltens (L.) (Coleoptera, fam. Cerambycidae) în entomofauna Băilor Herculană*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 317-318.
673. POP, Adelina, *Contribuții la studiul ecologic al unor halofite din Câmpia Joasă a Timișului*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 17-21. (*Contributions à l'étude écologique halophytes de la plaine basse du Timiș*).
674. POP, Constantin, *O statueta dionysiacă în Muzeul Banatului*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 137-139. (*Une statuette dionysiaque au Musée du Banat*).
675. POPA, Alexandru, *Trei statuete de metal, din Dacia Romană*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 127-132.
676. POPA, Ion, *Despre situația șomerilor timișoreni în anii crizei economice 1929-1933*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 295-299. (*Sur la situation des chomeurs de Timișoara pendant les années de la crise économique, 1929-1933*).
677. POPA, Ion, *Aspecte ale șomajului în Banat între anii 1934-1938*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 393-396. (*Aspects du chômage dans Banat entre les années 1934-1938*).
678. POPA-COSTEA, Viorel, *Fenomenul de plasticitate a tulpinii și rădăcinii la principalele specii lemnoase din Câmpia Timișului*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 23-33.
679. POPA, Mircea, *Lucian Blaga – comentator de artă*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 29-35. (*Lucian Blaga als Kunstkritiker*).
680. POPESCU, Cornel, *Piese rare din colecția ornitologică a Muzeului de Istorie Naturală din Sibiu ca puncte de reper*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 269-275. (*The Rare Pieces of the Ornithological Collection of the Natural History Museum from Sibiu*).
681. POPESCU, Dan, *Aspecte din lupta muncitorimii și țărănimii bănățene pentru libertate socială și națională (1918)*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 81-93. (*Aspects de la lutte du prolétariat et de la paysannerie du Banat pour la liberté nationale – 1918*).
682. POPESCU, Dan, *Momente semnificative din lupta metalurgiștilor de la uzina “Ciocanul” Nădrag între anii 1917-1944*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 171-186. (*Moments significatifs de la lutte des métallurgistes de l'usine “Ciocanul” de Nădrag entre les années 1917-1944*).
683. POPESCU, Dorin, *Tezaurele de aur de la Sacoșu Mare și Căuaș*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 41-74. (*Die Goldschätze von Sacoșu Mare und Căuaș*).
684. POPESCU, Elena, *L'iconostase de la cathédrale métropolitaine la Sainte-Trinité de Blaj – influences baroques*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 117-130.
685. POPESCU, Elena, *Câteva considerații privind influența Academiei de Artă din Viena asupra picturii din Banat în secolele XVIII – XIX*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 249-271. (*Considérations sur l'influence de l'Académie des Beaux-Arts de Vienne sur la peinture de Banat du XVIIIe et XIXe siècles*).
686. POPESCU, Iuliana, *Icoana în contextul sărbătorii Sfințelor Paști*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 112-119. (*Icons in the Context of the Easter Celebration*).
687. POPESCU, Maria, SÂRBU, Cristina, *Cercetări privind posibilitatea utilizării frunzei de dud congelate în hrana viermilor de mătase*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 204-209. (*Des recherches concernant la possibilité de l'utilisation de la feuille de murier congelée dans l'alimentation des vers à soie*).
688. POPESCU, Mihai, *Amintiri din 1906*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 31-32.

689. POPESCU, Mihaela-Alexandra, *Aspecte ale biologiei reproducerii la Autographa Gamma L. (Lepidoptera: Noctuidae) în condiții naturale*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 134-138. (*Aspects of the Reproductive Biology in Autographa Gamma L. – Lepidoptera: Noctuidae – under Natural Conditions*).
690. POPEȚI, Corneliu, *Aspecte ale învățământului românesc din Banat de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 64-71. (*Aspects de l'enseignement roumain du Banat, à la fin du XVIIIe siècle*).
691. POPEȚI, Corneliu, *Auguste de Gerando despre românii transilvăneni*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 65-75. (*Auguste de Gerando sur les Roumains Transylvains*).
692. PORUMB, Marius, *Relații artistice în pictura românească din Transilvania și Banat în secolul al XVIII-lea*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 233-236. (*Artistic Relations in the Romanian Painting in Transylvania and the Banat in the 18th Century*).
693. POSTELNICU, G., *Istoricul Muzeului Bănățean din Timișoara*, în *Gemina*, I, nr. 1 (iunie), Timișoara, 1923, pp. 3-8.
694. POSTELNICU, G., *Pietre funerare din timpuri vechi*, în *Gemina*, I, nr. 1 (iunie), Timișoara, 1923, pp. 16-17.
695. POSTELNICU, G., *Descoperiri arheologice în Cenad*, în *Gemina*, I, nr. 1 (iunie), Timișoara, 1923, pp. 17-19.
696. POSTELNICU, G., *Fragmente de codex pe pergament din Evul Mediu*, în *Gemina*, I, nr. 1 (iunie), Timișoara, 1923, pp. 19-21.
697. POSTELNICU, G., *Monete de argint de pe timpul lui Mircea cel Mare*, în *Gemina*, I, nr. 1 (iunie), Timișoara, 1923, p. 21.
698. POSTELNICU, G., *Pinacoteca Muzeului Bănățean*, în *Gemina*, I, nr. 1 iunie), Timișoara, 1923, pp. 22-27.
699. POSTELNICU, G., *Catalogul pinacotecei*, în *Gemina*, I, nr. 1 (iunie), Timișoara, 1923, pp. 27-33.
700. POSTELNICU, G., *Români bănățeni din Sadova (Caraș-Severin). Familia Rovan*, în *Gemina*, I, nr. 1 (iunie), Timișoara, 1923, p. 34.
701. POSTELNICU, G., *Însemnări*, în *Gemina*, I, nr. 1 (iunie), Timișoara, 1923, pp. 38-39 (Statistică cu nr. de vizitatori din 1921, 1922, 1923).
702. POSTELNICU, G., *Numismatica*, în *Gemina*, I, nr. 4 și 5 (sept-oct), Timișoara, 1923, pp. 70-73.
703. POSTELNICU, G., *Ave Caesar!*, în *Gemina*, I, nr. 6 și 7 (noemv-dec), Timișoara, 1923, p. 97.
704. POSTELNICU, G., *M.S.Regele Ferdinand I în Banat*, în *Gemina*, I, nr. 6 și 7 (noemv-dec), Timișoara, 1923, pp. 101-110.
705. POSTELNICU, G., *Donățiuni*, în *Gemina*, I, nr. 1 (iunie), Timișoara, 1923, p. 39.
706. POSTELNICU, G., *Descrierea Timișoarei de către un călător turc din veacul al XVII-lea*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 57-64.
707. POSTELNICU, G., *Dinicu Golescu prin Banat*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 75-79.
708. POSTELNICU, G., *Barițiu – Banatul – Muzeul Bănățean. Note și însemnări istorice*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 80-84.
709. POSTELNICU, P.G., *Reviste (Cele trei Crișuri, Țara Bârsei, Semenicul, Școala Bănățeană)*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 141-144.
710. POSTELNICU, G., *Emanuil Ungurianu și biserica. Episcopia română timișoreană. – Despărțirea bisericii române de cea sârbească. – Revendicarea averilor mănăstirești bănățene. – Noui parohii românești*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 5-21.
711. POSTELNICU, G., *Ridicarea monumentului lui Emanuil Ungurianu*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 78-83.
712. POSTELNICU, G., *Originea orașului Timișoara*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 189-194.

713. POȘTĂRIȚĂ, Elena, IOSEFIDE, Elena, *Activitatea revoluționară a lui Eftimie Murgu oglindită în documente din arhive externe*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 63-67.
714. PROTOPOESCU, Ion, *Banatul turistic*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 76-88.
715. PROTOPOESCU, George, *Un moment glorios din lupta pentru unitate și independență a poporului român – cucerirea Alionului (august 1916)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 341-347. (*Un épisode glorieux dans la lutte du peuple roumain pour l'unité et l'indépendance: la conquête du pic d'Alion, août 1916*).
716. PUTIN, Olga, *Valori ale cultului ortodox sârb din România*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 343-346. (*Valeurs du culte orthodoxe serbe de la Roumanie*).
717. RADU, Dimitrie, *Observații privind comportamentul vrăbiei spaniole (Passer h. hispaniolensis Temm.) în România*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 109-115. (*Beobachtungen über das Verhalten des Spanischem Sperlings – Passer hispanioleosis – in Rumänien*).
718. RADU, Ortansa, *Asupra unui mormânt de incinerare de la Cruceni*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 19-23. (*Über ein Einäscherungsgrab von Cruceni*).
719. RADU, Ortansa, *Cultura "Vatina" în așezarea de epocă a bronzului de la Cornești județul Timiș*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 35-38. (*Die Vatina – Kultur der Bronzezeit aus der Niederlassung von Cornești Timiș*).
720. RADU, Ortansa, *Descoperiri întâmplătoare la Ciacova, jud. Timiș*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 61-63. (*Durch Zufall Entdeckte Archäologische Funde in Ciacova Timiș*).
721. RADU, Ortansa, RESCH, Eugen, GERMANN, Carol, *Plastica antropomorfă și zoomorfă de cultură Turdaș-Vinča de la Parța (com. Șag, jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 65-69. (*La plastique anthropomorphe et zoomorphe de civilisation Turdaș-Vinča a Parța, dép. de Timiș*).
722. RADU, Ortansa, *Plastica neolitică de la Chișoda Veche și câteva probleme ale neoliticului din nordul Banatului*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 67-76. (*Die Neolitische Plastik von Alt-Kischoda und einige Problemeder Früheren Steinzeit im Norden Banats*).
723. RADU, Ortansa, *Lecția de istorie în muzeu. Procedeu metodic de îmbogățire a cunoștințelor elevilor, mijloc de educare patriotică a tinerelor generații*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 429-431. (*Die Geschichtestunde als Mittel zur Bereicherung der Kenntnisse der Schüler*).
724. RADU, Stela, *Un tablou de Wouwerman Philip în colecția Muzeului Banatului din Timișoara*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 173-176. (*Un tableau de Philip Wouwerman dans la collection du Musée du Banat de Timișoara*).
725. RADU, Stela, *Tematica socială în activitatea plastică a pictorului Iosif Ferenczy*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 259-262. (*Soziale Themenkreise in dem Künstlerischen Schaffen des Malers Josef Ferenczy*).
726. RADU, Stela, *Contribuții muzeografice – Sigismund Ormos*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 3-8. (*Beiträge zur Banater Museologie Ormos Zsigmond*).
727. RADU, Stela, *Jan Kobell (1782-1814): "Peisaj animalier"*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 67-70. (*Jan Kobell: "Landschaft mit Tieren"*).
728. RADULOVICI, Gheorghe, *Participarea tineretului timișan la înfăptuirea sarcinilor revoluției populare din România (23 August 1944 – 30 Decembrie 1947)*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 245-255. (*Die Teilnahme der Jugend an die Erfüllung der Aufgaben der Volksrevolution in Rumänien*).
729. RADULOVICI, Gheorghe, IELI, E., *Aspecte privind conflictele de muncă și acțiunile greviste ale muncitorilor metalurgiști de la Uzinele Ferdinand-Călan-Nădrag (1935-1940)*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 313-320. (*Einige Aspekte der Streikaktionen und Arbeitskonflikte der Metallarbeiter der Ferdinand-Călan-Nădragwerk, 1935-1940*).

730. RÁKOSY, L., BERE, C., *Cucullia scopariae* Dorfmeister, 1853, în *fauna României (Lepidoptera – Noctuidae)*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 89-91. (*Cucullia Scopariae* Dorfmeister, 1833, in the *Rumanian Fauna, Lepidoptera – Noctuidae*).
731. RÁKOSY, L., *Hadena (Anepia) syriaca* Osthelder, 1933, specie nouă în *fauna României (Lepidoptera – Noctuidae)*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 92-93. (*Hadena – Anepia – Syriaca* Osthelder, 1933, a *New Species from the Rumanian Fauna, Lepidoptera Noctuidae*).
732. ROSKA, Martin, *Locuința subterană dela Periamoș*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 53-56.
733. ROSKA, Martin, *Casa preistorică din Periamoș*, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 26-29.
734. RUSNAC, Maria, *Procesul intentat liderilor sârbi "titoiști" (1950) și implicațiile sale*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 383-395. (*Le procès intenté aux dirigéants serbes "titod'stes" (1950) et ses implications*).
735. RUSNAC, Mircea, *Procesul intentat conducătorilor bisericii romano-catolice din Banat (1951) și locul său în campania antireligioasă a regimului comunist*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 397-413. (*Le procès intenté aux dirigéants de l'église catholique du Banat (1951) et son lieu dans la campagne antireligieuse du régime communiste*).
736. RĂDULESCU, Alexandru, *Colecția de hartă veche a Muzeului Banatului – sursă de informare multidisciplinară*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 317-342. (*Der Altkartenbestand des Banater Museums als Wissenschaftliche Informationsquelle*).
737. RĂMNEANȚU, Vasile, *Jurnalul generalului Sănătescu*, Editura Humanitas, București, 1993, 285 p. (recenzie), în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 502-503.
738. RĂMNEANȚU, Vasile, *Creșterea patrimoniului secției de istorie în anii 1990-1993*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 513-518.
739. RĂMNEANȚU, Vasile, *Voluntarii bănățeni în armata română în anii primului război mondial (II)*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 395-407. (*Political Attitudes and Mentalities in the Timiș-Torontal County between 1938 and 1940*).
740. RĂMNEANȚU, Vasile, *Activitatea organizației județene Timiș-Torontal a P.C.R. în perioada 1944-1946*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 434-440. (*The Activity of Romanian Communist Party Organization from Timiș-Torontal County between 1944-1946*).
741. RĂMNEANȚU, Vasile, Radu R. Rosetti, *Pagini de jurnal*, Editura Adevărul, București, 1993, 249p. (recenzie), în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 501-502.
742. RĂMNEANȚU, Vasile, *Relațiile bisericești româno – sârbe în perioada 1919-1929*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 511-526. (*Romanian-Serbian Church Relations between 1919 and 1929*).
743. REB, Karl Eugen, *Aspecte privind evoluția gospodăriei șvăbești din Variaș (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 127-134. (*Entwicklung des Schwäbischen Bauernhofes*).
744. Red., *Din activitatea Muzeului Bănățean. Dare de seamă pe 1928*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 124-136. (Direcțiunea Muzeului Bănățean).
745. Red., *Donatori și donațiuni*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 137-140.
746. Red., *Chestionar istorico-arheologic*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 144-146.
747. Red., *Societatea de istorie și arheologie din Timișoara*, în *AnB*, SV, I, nr. 1 (ian-dec), Timișoara, 1928, pp. 155-158. (Direcțiunea Muzeul Banatului)
748. Red., *Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice (publicată în Monitorul Oficial nr. 82 din 29 iulie 1919)*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 138.
749. Red., *Marian Gumă. Bibliografie selectivă*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 729-731.
750. Red., *Norme de publicare*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 733-742.

751. Red., *Abrevieri bibliografice*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist, Timișoara, 1998, pp. 743-749.
752. RIGO, Nicolae, *Acțiuni ale organizațiilor P.C.R. pentru unirea maselor bănățene în Frontul Național Democrat, pentru instaurarea guvernului democratic revoluționar condus de dr. Petru Groza*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 245-249.
753. ROGOZEA, Petru, *Cronologia grupului cultural Balta Sărată*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 179-183. (*The Cronology of the Balta Sărată Cultural Group*).
754. ROGOZEA, Petru, *Câteva comentarii asupra unei picturi rupestre din Albania*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., Timișoara, 1995, pp. 194-223.
755. ROGOZEA, Petru, *Scurte considerații despre inelele de buclă ("Lockenring"-uri) din Banat*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 11-20. (*Some Remarks on the Lockrings from Banat*).
756. ROGOZEA, Petru, *Repertoriul localităților cu descoperiri aparținând grupului cultural Balta Sărată din epoca bronzului*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 183-196. (*The Balta Sărată Type Finds from Banat*).
757. ROPOT, Rodica, *Aspecte ale ritului de înmormântare în microzona Valea Bolvașniței (Caraș-Severin)*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 187-191. (*Betrachtungen über die Begräbnis – Sitten in der Micro-zone Valea Bolvașnița, Banat*).
758. ROSZKOŠ, Pavel, *Obiceiuri legate de luna mai la slovacii din România*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 222-224. (*Májo ve obyčaje slovakov v rumunsku*).
759. ROȘCA, I., ENICĂ, Doina, MUREȘAN, Felicia, ȘANDRU, I., VOICU, M., *Cercetări privind ferotipurile speciei *Ostrinia Nubilalis* Hb.*, în *România*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 293-295. (*Researches Regarding Pherotypes of Species *Ostrinia Nubilalis* Hb. In Romania*).
760. ROȘCA, Martin, *Săpăturile arheologice din Periamoș*, în *Gemina*, I, nr. 4 și 5 (sept-oct), Timișoara, 1923, pp. 77-94.
761. ROȘIU, Liliana, *De la monument la ansamblu istoric. Lucrări de conservare în județul Timiș*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 388-398. (*Du monument à l'ensemble historique. Travaux de conservation dans le département de Timiș*).
762. ROȘIU, Liliana, *Preocupări de protejare a bisericilor de lemn din Banat în perioada interbelică*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 489-498. (*La protection des églises en bois du Banat entre les deux guerres*).
763. ROȘIU, Liliana, *Aspecte privind protejarea patrimoniului arhitectural din Lugoj*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 67-74. (*Quelques aspects de la protection des monuments de Lugoj*).
764. ROȘIU, Liliana, *Relația muzeu-monument în protejarea patrimoniului construit din Banat*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 353-357. (*La relation musée-monument dans la protection du patrimoine construit du Banat*).
765. ROȘIU, Liliana, *Amenajarea Castelului Huniazilor din Timișoara ca Muzeu al Banatului*, în *AnB*, SN, VI, Arh-ist., Timișoara, 1998, pp. 31-46. (*L'aménagement du Château Huniade de Timișoara en Musée du Banat*).
766. ROȘU, Romulus P., *Activitatea politică a lui Emanuil Ungurianu*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 49-57.
767. ROZKOŠ, Pavel, *Obiceiuri de familie la slovacii bănățeni*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 169-187. (*Rodinné obyčaje slovakov v Banáters*).
768. ROZKOŠ, Pavel, *Hrana tradițională a slovacilor din România*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 145-149. (*La nourriture traditionnelle des Slovaques de la Roumanie*).
769. RUDEANU, Ioan Octavian, *Un bănățean – protosincol la Budapesta: Ghenadie G. Bogoeviciu*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 487-491. (*A Protosincol from Banat in Budapest Ghenadie G. Bogoeviciu*).
770. RUJA, Gheorghe, *Minele de la Secul și Doman la jumătatea secolului al XIX-lea*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 238-248. (*Die Bergwerke von Doman und Secul in der Mitte des 19. Jahrhunderts*).

771. RUJA, Gheorghe, *Industria minieră din Banat în anii crizei economice (1929-1933)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 381-391. (*Die Bergbauindustrie des Banats in den Jahren der Wirtschaftskrise, 1929-1933*).
772. RUJA, Gheorghe, *Industria din Banat în contextul eforturilor întreprinse de România pentru salvagardarea independenței economice și politice (1930-1940)*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 163-182.
773. RUS, Traian, URECHE, Gelu, CALINCOF, Eleonora, *Ecoul răscoalei din 1907 în presa germană din Banat*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 69-80.
774. RUSTOIU, Aurel, *Observații privind tipologia și cronologia fortificațiilor daco-getice cu ziduri din piatră nefasonată*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 179-187. (*Observations sur la typologie et la chronologie des fortifications daco-gètes aux murs de pierre sèche*).
775. RUSTOIU, Aurel, *Două simpula de tip Pescate din Dacia preromană*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 231-238. (*Zwei Simpula vom Pescate-typ im Vorrömischen Dakien*).
776. RUSU, Mihai Mircea, *Aspecte ale vieții social-economice a orașului Lugoj în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 269-274. (*Quelques aspects de la vie sociale-économique de la ville Lugoj, dans le XVIIIe et à la première moitié du XIXe siècle*).
777. SALLÓ, Ervin, *Dinamica populațiilor și termodinamica proceselor ireversibile*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 275-280. (*Populationsdynamik und Thermodynamik der irreversiblen Prozesse*).
778. SANGHELI, Andrei, *Date noi privind distribuția speciei Saga pedo (Pall)*, (*Sagidae-Orthoptera*) în Munții Banatului, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 133-139. (*Neue Daten Welche sich auf der Verbreitung der Art Saga Pedo Beziehen (Pall) (Sagidae-Orthoptera) im Banater Bergland*).
779. SANGHELI, Andrei, *Ortopterele din Valea Mare – Berzeasca*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 141-150. (*Geradeflüger aus Valea mare, Berzeasca*).
780. SARAFOLEAN, Gavrilă, *Activitatea de propagandă desfășurată în această parte a țării de către Comitetul Regional Banat al P.C.R., parte organică a mișcării de rezistență antifascistă din anii 1940-1944*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 219-224.
781. SĂBĂDUȘ, Maria, *Catalogul familiei Carabidae din colecția de coleoptere a Muzeului Banatului*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 25-35. (*Katalog der Familie Carabidae aus der sammlung des Banater Museums-Timișoara*).
782. SĂCARĂ, Nicolae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog, vechi monument de arhitectură românească din Banat*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 53-61. (*Das Kloster Hodoș-Bodrog, ein Bedeutendes Denkmal Rumänischer Architektur im Banat*).
783. SĂCARĂ, Nicolae, *Mănăstirea Kemenche (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 165-171. (*Der Stift von Kemenche*).
784. SĂCARĂ, Nicolae, *Gospodăria românească din Jebel (jud. Timiș) de la Muzeul Satului Bănățean*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 117-126. (*Die Rumänische Bauernwirtschaft aus Jebel, Kreis Timiș, aus dem Banater Dorfmuseum*).
785. SĂCARĂ, Nicolae, *Castrum Myhald*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 167-183. (*Castrum Myhald*).
786. SĂCARĂ, Nicolae, *Ioachim Miloia – planuri inedite ale unor biserici de lemn din Banat*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 261-266.
787. SĂCARĂ, Nicolae, *Cu privire la trei fragmente de sculptură arhitectonică păstrate la Muzeul Banatului*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 183-190. (*Betreffs einiger Skulpturfragmente aus dem Museum des Banats*).
788. SĂCARĂ, Nicolae, *Vasile Drăguț, Dicționar enciclopedic de artă medievală românească, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977 (recenzie)*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 485-486.
789. SĂCARĂ, Nicolae, *Permanență și continuitate românească în Valea Bistrei. Contribuții la*

- studiul aşezărilor rurale şi arhitecturii locuinţei ţărăneşti, în *AnB*, SN, I, Etn., Timişoara, 1981, pp. 69-110.
790. SĂCARĂ, Nicolae, "Objets et mondes", Paris, 1978 (Un număr al revistei dedicat României) (recenzie), în *AnB*, SN, I, Etn., Timişoara, 1981, pp. 347-348.
791. SĂCARĂ, Nicolae, *Decorul arhitecturii populare bănăţene*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timişoara, 1983, pp. 43-66.
792. SĂCARĂ, Nicolae, *Colecţia de icoane pe sticlă bănăţene de la Muzeul Banatului*, în *AnB*, SN, II, Etn., Timişoara, 1997, pp. 87-111.
793. SĂVINESCU, Rodica, GHEORGHIU, Th., UNGURAŞU, Georgeta, SIMIONESCU, Rodica, CUCOŞ, Gh., *Modificări intervenite în populaţia vectorilor malariei ca urmare a unor intervenţii orohidrografice*, în *AnB*, SN, II, Şt. Nat., Timişoara, 1990, pp. 361-365. (*Modifications intervenues dans la population des vecteurs du paludisme conséquence à des interventions orohydrographiques*).
794. SCHRÖTT, Ladislau, *Necesitatea ocrotirii unor taxoni rari, pe cale de dispariţie în flora judeţului Timiş*, în *Tibiscus*, Şt. Nat., Timişoara, 1979, pp. 11-16. (*La nécessité de protéger certains taxons rares, en voie de disparition dans la flore du département de Timiş*).
795. SCHUSTER, Cristian, *Aria de răspândire a culturii Tei*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., Bucureşti, 1994, pp. 171-178. (*Verbreitungsraum der Tei Kultur*).
796. SCRECIU, Viorel, *Activitatea emigraţiei româneşti în Anglia, în perioada 1940-1941*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., Bucureşti, 1994, pp. 408-415. (*L'activité de l'emigration roumaine en Angleterre entre 1940-1941*).
797. SCUTĂREANU, P., NANU, N., KÖNIG, F., *Noctuidae specifice ecosistemelor forestiere de foioase din Transilvania şi Banat*, în *AnB*, SN, II, Şt. Nat., Timişoara, 1990, pp. 340-345. (*Specific Noctuidae of Deciduous Trees Forest Ecosystems from Transylvania and Banat*).
798. SECARĂ, Nicolae, *Turnul medieval din Ciacova*, în *Tibiscus*, I, Timişoara, 1971, pp. 157-172. (*Der Mittelalterliche Turm aus Ciacova*).
799. SECARĂ, Nicolae, *Corina Nicolescu, Moştenirea artei bizantine în România*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1971 (recenzie), în *Tibiscus*, II, Timişoara, 1972, pp. 326-327.
800. SECARĂ, Nicolae, *Un însemnat document din secolul XVIII pentru etnografia bănăţeană*, în *Tibiscus*, II, Timişoara, 1972, pp. 327-329.
801. SECARĂ, Nicolae, *Tehnica pământului bătat în arhitectura populară din şesul Banatului*, în *Tibiscus*, Etn., Timişoara, 1974, pp. 147-153. (*Die Technik des Gestampften Bodens in der Volksbaukunst der Banater Ebene*).
802. SECARĂ, Nicolae, *Fântânile de piatră din Ilidia (jud. Caraş-Severin)*, în *Tibiscus*, Etn., Timişoara, 1974, pp. 155-157. (*Die Steinbrunnen aus Ilidia*).
803. SECOŞAN, Elena, *Elementele caracteristice ale portului popular din Banat*, în *Tibiscus*, Etn., Timişoara, 1974, pp. 67-77. (*Entwicklungsvorgänge und Beständigkeit in der Banater Volkstracht*).
804. SIMU, Traian, *Drumuri şi cetăţi romane în Banat*, în *Gemina*, I, nr. 4-5 (sept-oct), Timişoara, 1923, pp. 63-70.
805. SIMU, Traian, *Drumuri şi cetăţi romane în Banat (continuare)*, în *Gemina*, I, nr. 6-7 (noemv-dec), Timişoara, 1923, pp. 110-118.
806. SINIGALIA, Tereza, *O ipoteză privitoare la soluţiile planimetrice şi structurale ale bisericii Mănăstirii Săraca*, în *AnB*, SN, III, Arta, Timişoara, 1998, pp. 27-37. (*Ipothèse concernant les solutions planimétriques et structurales de l'église de la monastère Saraca*).
807. SMEJKAL, Gheza, ROTARU, Gheorghe, *Modificări produse la pigmentii clorofilieni din frunzele arborilor poluaţi cu SO₂ şi SO₃*, în *Tibiscus*, St. Nat., Timişoara, 1979, pp. 295-300.
808. SOROCEANU, Tudor, RADU, Ortansa, *Şantierul arheologic Corneşti (jud. Timiş). Săpăturile din 1873 şi 1974*, în *Tibiscus*, IV, Timişoara, 1975, pp. 33-40.

809. SPĂȚARU, Dumitru, *Date privind lupta pe cale biologică împotriva moliei mărului (Yponomeuta Malinellus Z.)*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 222-225. (Einige Hinweise Bezüglich der Biologischen Bekämpfung der Schwarzpunkt-Motte Yponomeuta Malinellus Z.).
810. SPĂȚARU, Dumitru, *Coleoptere de pe irisul galben (Iris Psedocorus I.) în zona "Porțile de Fier" – Orșova (Eșelnița)*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 226-228. (Käfer auf Sumpf – Schwertlilien – Iris Pseudacorus L.) – beim "Eisernen Tor" – Orșova, Eșelnița).
811. SPĂȚARU, D., *Noi fosile vii, dovezi actuale, în sprijinul evoluției unui mare grup de insecte, în Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 283-289.
812. SPĂȚARU, D., *Creșterea, dezvoltarea și înmulțirea în condiții climatice, dirijate a păduchelui țestos al lămâiului (Coccus hesperidum L. Fam. Lecanidae) și a păduchelui alb al lămâiului (Planococcus citri Risso – Fam. Pseudococcidae), dăunători polifagi ai plantelor ornamentale de seră, în Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 291-303.
813. STANKOVA, Jitka, *Arderea vrăjitoarelor și înălțarea copacilor de mai în Cehia*, în *AnB*, SN, IV, Et., Timișoara, 1998, pp. 181-191. (Le Bücher des sorcières).
814. STĂNESCU, Dan, *Avifauna Histriei*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 141-146. (Die Vogelfauna von Histria).
815. STĂNOIU, I.M., *Date noi asupra lepidopterelor din Oltenia*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 64-68. (Nouvelles données sur les lépidoptères d'Olténie).
816. STERE, Grigore, *Naturalistul bănățean Aurel Contrea (1895-1968)*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 307-313. (Aurel Contrea, 1895-1968 – Ein Banater Naturwissenschaftler).
817. STOIA, Nicolae, *Cum s'au ruinat monumentele culturii antice.**, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 88-92.
818. STOICA, Georgeta, *Evoluție și permanență în costumul popular din Banat*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 73-77. (Entwicklungsvorgänge und Beständigkeit in der Banater Volkstracht).
819. STOICA, Georgeta, GODEA, Ioan, *Muzeografia etnografică din România deceniile 1950-1980*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 309-320.
820. STOICĂNESCU, C., *Pictorul Aurel Ciupe*, în *AnB*, SV, III/3 (iul-sept), Timișoara, 1930, pp. 67-70.
821. STOICĂNESCU, Constantin, *Romul Ladea, un mare sculptor autohton*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 108-112.
822. STOICĂNESCU, C., *Contribuțiile lui Ungurianu la diferite realizări culturale*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 58-62.
823. STOICĂNESCU, C., *Fundațiuni înfăptuite de Emanuil Ungurianu. Fundațiunea Emanuil Ungurianu*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 63-65.
824. STOICĂNESCU, C., *Distincțiuni*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, p. 68.
825. STOICĂNESCU, C., *Cronica plastică: Artistul Atanasie Demian*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 203-208.
826. STOICĂNESCU, C., *Cronica plastică: Pictorul Iuliu Podlipny*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 208-211.
827. STOICĂNESCU, C., *Cronica plastică: Expoziția internațională a copilului*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 211-214.
828. STOICIU, Tatiana, *Influența unor elemente minerale asupra intensității fotosintezei la câteva graminee perene furajere*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 87-93. (Influence de quelques éléments minéraux sur l'intensité de la photosynthèse chez les graminées vivaces).
829. STRATAN, Ion, *Contribuții la cunoașterea paleoliticului din Banat*, în *Tibiscus*, I, Timișoara,

- 1971, pp. 7-18. (*Contribution à la connaissance du paléolithique dans le Banat*).
830. STRATAN, Ion, *Un mormânt cu ocră la Bodo (com. Balinț, jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 71-74. (*Ein Hügelgrab mit ocker aus Bodo, Gemeinde Balinț, kr. Timiș*).
831. STRATUL, Elena, *Acorus Calamus L. – Plantă medicinală în Banat*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 218-221. (*Acorus Calamus L. – Eine Heilpflanze im Banat*).
832. STRATUL, Elena, *Contribuții etnobotanice (zona Valea Bistrei)*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 269-271.
833. STRATUL, Elena, P. Raicu, M. Nachtigal: *Citogenetica*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1969, 319 p. (recenzie), în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, p. 236.
834. SUBI, Ana, *Medievalul punitiv și domnia românească*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 407-416. (*Le médiéval punitif et le règne roumain*).
835. SUBI, Ana, TÂNASE, Daniela, *125 de ani de activitate muzeală la Timișoara. Programul manifestărilor dedicate celei de-a 125-a aniversări a Muzeului Banatului*, 24-26 septembrie 1997, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 19-27.
836. SUBU – VIȚĂ, Rodica, *Contribuții privind metoda de preparare și prelucrare a pieilor în zona etnografică Lugoș*, în *AnB*, SN, II, Etn.-Artă, Timișoara, 1983, pp. 151-155.
837. SUSEA, Sonica, BOBEANU, Anca, *Supravegherea populațiilor moliilor piericului (Cydia Molesta Busck și Anarsia Lineatella Zell.) cu ajutorul capcanelor cu feromoni*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 306-309. (*Monitoring of Peach Moths Populations – Cydia Molesta Busck. and Anarsia Lineatella Zell.) by means of Pheromone Traps*).
838. SUSI EL, Georgeta, *Analiza resturilor de faună din castrul roman de la Hinova (jud. Mehedinți)*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 215-221. (*L'analyse des restes fauniques du castrum romain de Hinova, dép. de Mehedinți*).
839. SUSI EL, Georgeta, *Rapport préliminaire sur le matériel faunique de l'établissement Vatina de Foeni (département de Timiș)*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 184-191.
840. SUSI EL, Georgeta, *Analiza resturilor de faună din așezarea de epocă bronzului (cultura Vatina) de la Gornea – "Păzăriște" (jud. Caraș-Severin)*, în *AnB*, SN, IV, Arh-Ist., Timișoara, 1995, pp. 226-243. (*L'analyse des restes fauniques de l'établissement de l'époque du bronze, culture Vatina – "Păzăriște", dép. de Caraș-Severin*).
841. SUSI EL, Georgeta, *Resturile de faună dintr-o locuință hallstattiană de la Remetea Mare – Gomila lui Gabor (județul Timiș)*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 47-53. (*The Faunal Remains of a Hallstattian Dwelling from Remetea Mare – Gomila lui Gabor, Timiș County*).
842. SUSI EL, Georgeta, *Studiu preliminar al resturilor de faună din așezarea neolitică de la Parța – Tell II (județul Timiș)*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 129-151. (*Preliminary Report on the Faunal Material from the Neolithic Settlement of Parța – Tell II, Timiș County*).
843. SVOBODA, Jaroslav, *Din istoricul colonizării cehilor în Banatul românesc; obiceiuri de primăvară la populația cehă din sudul Banatului românesc*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 231-235. (*Notes sur l'histoire de la colonisation des Tchèques dans le Banat roumain; moeurs de printemps à la population tchèque du sud du Banat roumain*).
844. SZABÓ, A., *Date despre fauna de lepidoptere a județului Satu Mare*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 69-74. (*Daten über die lepidopterenfauna des Kreises Satu Mare*).
845. SZABÓ, Iosif, *Hrănirea păsărilor răpitoare în timpul iernii*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 213-216. (*Die Fütterung der Raubvögel im Winter*).
846. SZABÓ, József, *Observații ornitologice privind avifauna acvatică a rezervației naturale: "Refugiul ornitologic Sânpaul" – județul Harghita*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 149-154. (*Ornithological Observations Regarding the Aquatic*

847. SZÉKELY, I., *Cercetări de combatere a viespiei cu fierăstrău a merelor (Hoplocampa Testudinea Klug) prin evitarea tratamentelor chimice în perioada înfloritului*, în *AnB, SN, II, Șt. Nat.*, Timișoara, 1990, pp. 251-256. (*Researches for Control Apple's Saw-Wasp – Hoplocampa Testudinea Klug. – by Avoidance of Chemical Treatments during Flowering Season*).
848. SZÉKELY, Iosif, *Cercetări privind eficacitatea unor măsuri fizice, mecanice și chimice în combaterea musculiței albe de seră (Trialeurodes vaporariorum Westw. – de pe gerbera*, în *AnB, SN, II, Șt. Nat.*, Timișoara, 1990, pp. 257-261. (*Researches Regarding Efficiency of Some Physical, Mechanical and Chemical Measures for Fighting the White Glasshouse Fly – Trialeurodes Vaporariorum West w. – in Gerbera Growing*).
849. SZENTMIKLOSI, Alexandru, *Trei celturi inedite din Banat*, în *AnB, SN, V, Arh-Ist.*, Timișoara, 1997, pp. 21-25. (*Three Unpublished Socketed-Axes from Banat*).
850. SZENTMIKLOSI, Alexandru, *Câteva morminte plane de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni*, în *AnB, SN, VI, Arh-Ist.*, Timișoara, 1998, pp. 197-207. (*Some Flat Cremation Graves from the End of the Bronze Age Unearthed within the Voiteni Commune Boundaries, Timiș County*).
851. SZOMBAT, Zoltán, KOHL, István, KÖNYA, István, SZOMBAT, István, GOMBOS, Attila, *Observații ornitologice de-a lungul Mureșului, între Izvorul Mureșului și Arad (1971)*, în *AnB, SN, I, Șt. Nat.*, Timișoara, 1983, pp. 227-237. (*Ornithologische Beobachtungen Entlang des Mureș-Flusses Zwischen Izvorul Mureșului und Arad, 1971*).
852. ȘANDOR-CHICIDEANU, Monica, *Observații asupra unor materiale ceramice inedite de la Dubovac aflate în colecțiile Muzeului Banatului*, în *AnB, SN, II, Arh-Ist.*, București, 1993, pp. 151-169. (*Observations on Previously Unpublished Pottery from Dubovac in the Collections of the Banat Museum*).
853. ȘANDOR-CHICIDEANU, Monica, *Creșterea patrimoniului numismatic al Muzeului Banatului în perioada 1979-1989*, în *AnB, SN, II, Arh-Ist.*, București, 1993, pp. 412-414.
854. ȘEPTILICI, Alina, *Pietatea transilvăneană în secolul al XVIII-lea. Icoana între ortodoxism și greco-catolicism*, în *AnB, SN, II, Artă*, Timișoara, 1997, pp. 173-188.
855. ȘEPTILICI, Alina, *Două expoziții etnografice din Voivodina prezentate la Muzeul Banatului*, în *AnB, SN, III, Etn.*, Timișoara, 1997, p. 275.
856. ȘEPTILICI, Raoul Marius, *Studii și comunicări publicate de membrii colectivului Secției de Artă (1972-1997)*, în *AnB, SN, II, Artă*, Timișoara, 1997, pp. 198-200.
857. ȘEPTILICI, Raoul Marius, *Activitatea expozițională desfășurată de către colectivul Secției de Artă în perioada 1972-1997*, în *AnB, SN, II, Artă*, Timișoara, 1997, pp. 201-203.
858. ȘEPTILICI, Raoul M., *Câteva medalii și distincții ce au aparținut lui Wilhelm și Árpád Mühle donate Secției de Artă a Muzeului Banatului*, în *AnB, SN, III, Artă*, Timișoara, 1998, pp. 323-341. (*Quelques médailles et distinctions qui ont appartenues à Wilhelm et Árpád Mühle, données à la Section d 'Art du Musée du Banat*).
859. ȘEPTILICI, Raoul M., *Moneta romană republicană din colecția Muzeului Banatului*, în *AnB, SN, VI, Arh-Ist.*, Timișoara, 1998, pp. 535-608. (*The Roman Republican Coin in the Timișoara Banat Museum's Collection*).
860. ȘIPOȘ, Iboyla, *Rolul banului de Caransebeș-Lugoj Petru-Petrovici în cadrul luptelor interne din Transilvania de la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *AnB, SN, V, Arh-Ist.*, Timișoara, 1997, pp. 217-233. (*Le rôle du ban de Caransebeș-Lugoj Petru Petrovics pendant les lutes internes de la Transilvanie du moyenne du XVI-eme siècle*).
861. ȘIPOȘ, Maria, *Repertoriul periodicelor străine intrate în biblioteca Muzeului Banatului*, în *Tibiscus, V*, Timișoara, 1978, pp. 487-490. (*Le répertoire des périodiques étrangères de la bibliothèque du Musée du Banat*).
862. ȘORA, Gheorghe, *Din activitatea didactică și publicistică a lui Vasile Goldiș la preparandia din Caransebeș*, în *Tibiscus, III*, Timișoara, 1974, pp. 215-221. (*Aus der Didaktischen*

und Publistischen Tätigkeit von Vasile Goldiș an der Lehrerbildungsanstalt zu Caransebeș).

863. ȘORA, Gheorghe, *Date biografice inedite despre formația intelectuală a lui Vasile Goldiș și activitatea sa didactică la Caransebeș*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 281-294. (*Neue Biographische Daten über die intellektuelle Laufbahn von Vasile Goldiș und seine Didaktische Tätigkeit in Karansebesch*).
864. ȘTEFĂNESCU, Barbu, *Fenomenul de periferizare al tehnicii agricole din Bihor*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 265-282.
865. TABAN, Mircea, *Arhitectură și ocupații tradiționale, în areal periurban (Municipiul Reșița)*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 9-35. (*Architecture et occupations traditionnelles en aréel periurbain – le municipe de Reșița*).
866. TABAN, Mircea, *Evoluții sincronice în performarea industriilor populare în județul Caraș-Severin*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 9-53. (*Evolutions synchroniques dans la pratique des industries populaires du département de Caraș-Severin*).
867. TALOȘ, Cornel, *Muzeul – vast domeniu de informare și educare a tineretului*, în *Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 437-440. (*Das Museum, ein Reichhaltiges Gebiet der informationen und der Erziehung der Jugend*).
868. TAȘULA, Sanda, *Ceremonialul nunții la carașoveni (identitate și individualitate)*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 133-144. (*Le cérémonial de la noce chez les Carasovènes – identité et individualité*).
869. TĂLPEANU, Matei, *Cum vor suporta păsările perioada de "tranzizie" din țara noastră*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 17-18.
870. TĂNASE, Daniela, *În legătură cu unele fragmente ceramice descoperite la Timișoara – Pădurea Verde în 1956*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 251-261. (*Discussion sur des fragments céramiques découverts à Timișoara – Padurea Verde, dép. de Timiș, en 1956*).
871. TELEAGĂ, Rozalia, *Dinamica productivității biologice a populației de Rana Dalmația Bonaparte în pădurea Verde din Timișoara*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 165-172. (*The Biological Productivity Dinamics of the Rana Dalmatina Bonaparte Population in the Pădurea Verde Forest of Timișoara*).
872. TELEAGĂ-PINTILIE, Ileana, *Evoluția miniaturii europene reflectată în colecția Muzeului Banatului din Timișoara*, în *AnB*, SN, III, Arh-Ist., București, 1994, pp. 443-463. (*L'évolution du portrait européen en miniature dans la collection du Musée du Banat à Timișoara*).
873. TELEGUȚ, Mircea, *O instalație jărănească de irigare în Câmpia Banatului*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 152-156. (*Eine Bäuerliche Bewässerungsanlage in der Banater Heide*).
874. TELEGUȚ, Mircea, *Fântâni jărănești în Banat*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 107-116. (*Wasserversorgungsanlagen in den Banater Dörfer*).
875. TEODOR, Petre, *Observații ornitologice la Balta Ialomiței și în rezervația Mănușoia – Chiciu Plopilor*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 117-123. (*Ornithological Observations in the Ialomița Marshes and in the Mănușoia – Chiciu Plopilor Reserve*).
876. TOMA, Aurel, *Contribuții la stabilirea faunei utile în plantațiile viticole din podgoria Dealul Mare*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 182-186.
877. TOMA, Nicoleta, *Creșterea patrimoniului numismatic al Muzeului Banatului între 1995-1997*, în *AnB*, SN, VI, Arh-Ist., Timișoara, 1998, pp. 714-716.
878. TOMESCU, Florin, *Avifauna actuală a Grădinii Botanice din Cluj*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 163-171. (*The Nowadays Birdfauna of the Botanical Garden from Cluj*).
879. TOMESCU, N., ROMAN, Codruța, *Sistemul reproducător la Mamestra W-Latinum Hfn. (Lepidoptera – Noctuidae)*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 98-101. (*Reproductive System in Mamestra W-Latinum HFN. – Lepidoptera: Noctuidae*).

880. TOMONI, Dumitru, *"Astra Bănăţeană" în perioada 1937-1948*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 369-381. (*Astra Bănăţeană between 1937-1948*).
881. TOPLICEANU, Traian, *Dr. Atanasie Marian Marienescu*, în *AnB*, SV, III/3 (iul-sept), Timișoara, 1930, pp. 1-14.
882. TOPLICEANU, Traian, *Paul Iorgovici. Viața și opera lui (1764-1808)*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 133-148.
883. TOȘA, Ioan, *Contribuții la studiul culturii populare bănăţene de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *AnB*, SN, II, Etn.-Artă, Timișoara, 1983, pp. 5-28.
884. TOȘICI, Aftina, *Polimorfismul transferinelor la taurinele de rasă bălțată românească din zona de vest a fării, în Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 281-284. (*Polymorphism of the Transferin in the Rumanian Spotted Cattle Breed*).
885. TRĂPCEA, Theodor N., *Știri despre comerțul orșovean în epoca de stăpânire otomană, în Tibiscus*, V, Timișoara, 1978, pp. 207-211. (*Der Handel aus Orșova in der Zeit der Türkischen Besetzung*).
886. TUDOSIE, Rodica, *Plante existente în herbarul muzeului din Timișoara, colectate de pe teritoriul Banatului, susceptibile de a face parte din PCN, în Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 77-82. (*Die im Herbarium des Temeswarer Museum Vorhandenen Pflanzen Welche im Banat Gesammelt Wurden und zum Nazionalen Kulturgut Gehören*).
887. TUDOSIE, Rodica, *Catalogul ordinului Synandrales din herbarul Secției de Științele Naturii Timișoara*, în *AnB*, SN, IV, Șt. Nat., Timișoara, 1998, pp. 101-143. (*Katalog der Pflanzen auf der Ordnung Synandrales im Herbarium des Banater Museum*).
888. TURC, Corina, RUSTOIU, Aurel, *Podul roman de la Drobeta în conștiința posterității (secolele XVI-XVII)*, în *AnB*, SN, II, Arh-Ist., București, 1993, pp. 329-335. (*Le pont romain de Drobeta dans la conscience de la postérité, les XVI-XVIIe siècles*).
889. TURCUȘ, Aristida, Mihail Halici. *Memento etnologic*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 203-204.
890. TURCUȘ, Aristida G., *Trei desene cu caracter etnografic ale Sofiei Vlad-Rădulescu*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 219-223.
891. TURCUȘ, Aristida, *Patru piese de teatru ale Sofiei Vlad Rădulescu în manuscris, la Muzeul Banatului*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 273-278. (*Vier theaterstück-Handschriften im Banater Museum*).
892. TURCUȘ, Aristida G., *Funcții simbolice de ritual ale unor piese de port popular bănăţean, în Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 79-85. (*Symbolische und Rituale Funktionen einiger Teile der Banater Tracht*).
893. TURCUȘ, Aristida G., *Cercetarea portului popular românesc din Banat între anii 1944-1974*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 275-280.
894. TURCUȘ, Aristida, *Pieptănătura și găteala capului la femeile din Banat*, în *AnB*, SN, I, Etn., Timișoara, 1981, pp. 125-144.
895. TURCUȘ, Aristida, *Preocupări etnografice la Institutul Social Banat-Crișana*, în *AnB*, SN, II, Etn.-Artă, Timișoara, 1983, pp. 349-354. (*The Ethnographic Investigations of the Social Institute Banat-Crișana*).
896. TURCUȘ, Aurel, *Arta populară românească*, București, Editura Acad. R.S.R., 1969, 669 p. (recenzie), în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 232-233.
897. TURCUȘ, Aurel, *Loznița din comuna Mălușteni (Vaslui)*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 253-257. (*Volkstumliche Vorrichtung zum Trockenender Früchte aus der Gemeinde Mălușteni, Vaslui*).
898. TURCUȘ, Aurel, *Alexandrina Enăchescu Cantemir, portul popular românesc*, Editura Meridiane, 1971, 20 p. text, 80 planșe (recenzie), în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 321-322.
899. TURCUȘ, Aurel, FENEȘAN, Costin, *Un manuscris cu date etnografice bănăţene din secolul al XVIII-lea*, în *Tibiscus*, II, Timișoara, 1972, pp. 322-325.
900. TURCUȘ, Aurel, *Aspecte privind istoricul secției de etnografie de la Muzeul Banatului*

- (1872-1972), în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 7-30. (*Aus der Geschichte der Volkskundlichen Abteilung des Banater Museums*).
901. TURCUȘ, Aurel, *Un manuscris de etnografie și folclor din arhiva Muzeului Banatului*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 211-217.
902. TURCUȘ, Aurel, *Ioachim Miloia, cercetător al culturii populare*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 225-237.
903. TURCUȘ, Aurel, *Aspecte din activitatea muzeologică a lui Ioachim Miloia*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 279-284. (*Rückblick auf die Museologische Tätigkeit von Ioachim Miloia*).
904. TURCUȘ, Aurel, *Despre originea ipotetică a măștii de cerb*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 205-210. (*On the Hypothetic Origin of the Deer Mask*).
905. TURCUȘ, Aurel, *Furcile de tors de la Muzeul Banatului*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 211-225. (*The Distaffs at the Banat Museum*).
906. TURCUȘ, Aurel, *Actualizarea artei populare în perspectiva praxiologiei muzeologice*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 281-284.
907. TURCUȘ, Aurel, *Din activitatea secției de etnografie pe anul 1974*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 285-288.
908. TURCUȘ, Aurel, *Correspondența lui Ioachim Miloia cu Coriolan Petranu*, în *AnB*, SN, II, Etn-Artă, Timișoara, 1983, pp. 307-316. (*Der Briefwechsel Zwischen Ioachim Miloia und Coriolan Petranu*).
909. TURCUȘ, Aurel, *Documente etnografice referitoare la Banat din secolul al XVIII-lea, puse în lumină de Trințu Măran*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 279-280.
910. ȚĂRANU, Nicolae, *Cilimul din clisură*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, pp. 135-151. (*Das "Cilim" aus Klissura*).
911. ȚĂRANU, Nicolae, *Ambarcațiuni de lemn pe râul Bega*, în *Tibiscus*, II, Arh-Ist., timișoara, 1972, pp. 233-239. (*Fahrzeuge aus Holz auf der Bega*).
912. ȚĂRANU, Nicolae, *Cojocăritul în Timișoara*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 107-123. (*Die Kürschnerei in Timișoara*).
913. ȚĂRANU, N., *Tipologia locuinței țărănești de tradiție arhaică din Banat*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 87-106. (*Typologie der Alten traditionellen Wohnungen im Banat*).
914. ȚIGU, Viorel, *Les icônes dans les collections suisses, cu o introducere de Manolis Chatzidakis, Vojislav Djurić și miroslav Lazović, ed. Benteli, Berna, 1968, 99 p. + 208 planșe* (recenzie), în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1971, p. 235.
915. ȚIGU, Viorel, *Zugravul Grigorie în Banat*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 15-22. (*Der "Zugrav" Grigorie im Banat*).
916. ȚIUCRA, P., *Nicolae Iorga și biserica*, în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, pp. 17-20.
917. UNGURIANU, Emanuil, *Testament*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 66-67.
918. URECHE, Gelu, *Asigurarea unui climat de liniște și ordine publică pe teritoriul țării – una din preocupările prioritare ale P.C.R. în politica sa de guvernare*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 251-258.
919. URSULESCU, Petru, *Permanențe ale vieții românești din zona Făgetului (sec. IX-XVIII)*, în *AnB*, SN, I, Ist., Timișoara, 1981, pp. 45-53.
920. UZUM, Ilie, *Două cimitire feudale timpurii la Gornea și Pojejena (județul Caraș-Severin)*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 159-164. (*Zwei Frühmittelalterliche Friedhöfe aus Pojejena, kr. Caraș-Severin*).
921. VASILIU, George D., *Dionisie Linția și raporturile sale cu Societatea Naturaliștilor din România*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 11-15. (*Dionisie Linția und seine Sbeziehungen mit der Veerin der Naturwissenschafteler aus Rumänien*).
922. VELCEANU, Iosif, *Expoziția școalelor secundare din Timișoara. Impresii, reflexii și concluzii*, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 83-90.

923. VELCEANU, Iosif, *Contribuție la Istoria muzicii bănățene (1840-1890)*. In memoria marelui Muzicescu, în *AnB*, SV, III/3 (iul-sept), Timișoara, 1930, pp. 43-63.
924. VELCEANU, Iosif, *Cele mai vechi înjghebări corale și muzicale (urmare)*, în *AnB*, SV, III/4 (oct-dec), Timișoara, 1930, pp. 94-119.
925. VESELĂU, Cornel, CĂLIMAN, Ion, *Prezența motivului mioritic în zona Făgetului*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1975, pp. 271-273.
926. VICOL, V., *Contribuție la cunoașterea faunei de tortricini (Tortricoidea, Lepidoptera) a județului Mureș, cu considerații sistematice, morfologice și biogeografice*, în *AnB*, SN, II, Șt. Nat., Timișoara, 1990, pp. 84-88. (*Contribution à la connaissance de la faune de tortricini – Tortricoidea, Lepidoptera – du district de Mureș. avec des considérations systématiques, morphologiques et zoogéographiques*).
927. VIȚA-ȘUBU, Rodica, *Meșterii cojocari din Lugoj*, în *Tibiscus*, Etn., Timișoara, 1974, pp. 125-132. (*Die Kürschnermeister von Lugoj*).
928. VÂLCOVICI, V., GOLDIȘ, V., DOMAȘNEANU, BOCU, S., CIOBANU, L., COSTE, Iuliu, ȚIUCRA, P., BALATA, C., MILOIA, I., *Câteva aprecieri asupra lui Emanuil Ungurianu. Spicuri din diferite cuvântări rostite la înmormântarea lui Emanuil Ungurianu și cu prilejul desvelirii monumentului ce i s'a ridicat în Timișoara*, în *AnB*, SV, IV, nr. 2-4, fasc. 9 (april-dec), Timișoara, 1931, pp. 69-77.
929. VÂRTACIU, Rodica, *Lucrări de sculptorul Johann Joseph Reslers (1702-1772) în domul din Timișoara*, în *AnB*, SN, II, Artă, Timișoara, 1997, pp. 133-142. (*Die Arbeiten von Johann Joseph Reslers im Dom zu Temeswar*).
930. VÂRTACIU, Rodica, *Istoricul colecției de artă universală*, în *AnB*, SN, III, Artă, Timișoara, 1998, pp. 315-322.
931. VLAD, Șerban, *Aspecte ale activității Astrei în lumea satului bănățean*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 36-45.
932. VLAD, Șerban, *Un articol regăsit : Smeii de At. M. Marienescu*, în *AnB*, SN, IV, Etn., Timișoara, 1998, pp. 195-205.
933. VLAICU, Nicolae, *Despre flora de la Pădurea Verde – Timișoara*, în *Tibiscus*, Șt. Nat., Timișoara, 1979, pp. 83-85. (*Über die Flora des Jagd – Waldes Temeswar*).
934. VOLBURĂ POIANĂ, Năsturaș, *Inclinare** lui N. Iorga (poezie), în *AnB*, SV, IV, nr. 1, fasc. 8 (ian-mart), Timișoara, 1931, p. 5.
935. VUIA, Iuliu, *Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene*, în *AnB*, SV, II, nr. 2 (ian-iun), Timișoara, 1929, pp. 65-86.
936. VUIA, Iuliu, *Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene (urmarea)*, în *AnB*, SV, II, fasc. 3 (iul-dec), Timișoara, 1929, pp. 12-37.
937. VUIA, Iuliu, *Biserica "S. Ioan" din cimitirul Caransebeșului*, în *AnB*, SV, III/2 (apr-iun), Timișoara, 1930, pp. 59-62.
938. WALLNER BĂRBULESCU, Luminița, *Asociaționismul teatral – Comitetul filial Lugoj al Societății pentru fond de teatru român*, în *AnB*, SN, V, Arh-Ist., Timișoara, 1997, pp. 351-357. (*Der Tochterkomitee de Gesellschaft für Rumänische Theaterwesen*).
939. WEBER, Peter, *Date noi despre apariția speciei Vanellus leucurus în România*, în *AnB*, SN, I, Șt. Nat., Timișoara, 1983, pp. 211-212. (*Neue Daten über das Vorkommen von Vanellus Leucurus in Rumänien*).
940. WEBER, Peter, *Rezultatele cuibăritului berzei albe (Ciconia ciconia) în România – 1994*, în *AnB*, SN, III, Șt. Nat., Timișoara, 1996, pp. 53-58. (*Ergänisse der Brütungen des Weissorches in Rumänien, 1994*).
941. ZABERCA, Vasile, *Aspecte ale luptei revoluționare desfășurată de muncitorii reșițeni în anul 1919*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 231-234. (*Aspects of the Reșița Workers Revolutionary Struggles in 1919*).
942. ZĂNESCU, Alexandru, *Pagini din istoria alimentării cu apă a orașului Timișoara*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, pp. 181-205. (*Ausschnitte aus der Wasserversorgung der Stadt Temeswar*).
943. ZĂNESCU, Alexandru, BÜCHL, Anton, *Din istoria culturii orezului în Banat în sec. XVIII*

și XIX, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 201-223. (*Sur l'histoire de la culture du riz dans le Banat du XVIIIe et XIXe siècles*).

944. ZETOCHA, Albina – Maria, *Datini și obiceiuri de primăvară la slovacii din Nădlac (jud. Arad)*, în *AnB*, SN, III, Etn., Timișoara, 1997, pp. 225-230. (*Spring Traditions and Rituals of the People of Slovakian Origin in the Nădlac Area*).

945. ZIMAN, Mihai, *Aspecte privind situația social-economică a tineretului din Banat și lupta lui împotriva exploatării și asupririi sociale și naționale (1846-1918)*, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1975, pp. 265-279. (*Aspekte der Sozial-Ökonomischen Lage der Banater Jugend und Ihr Kampf Gegen die soziale und nationale Unterdrückung 1846-1918*).

INDEX

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

EPOCA PIETREI (Paleolitic și Neolitic): 133, 136, 165, 166, 167, 169, 170, 192, 233, 247, 266, 285, 371, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 407, 408, 409, 635, 720, 721, 722, 723, 843

EPOCA BRONZULUI: 13, 126, 139, 322, 410, 445, 647, 683, 718, 719, 732, 733, 753, 754, 755, 756, 795, 808, 840, 849, 850

EPOCA FIERULUI (Hallstatt și La Tène) : 127, 129, 139, 210, 286, 439, 447, 449, 450, 644, 774, 775, 841

EPOCA ROMANĂ ȘI POST-ROMANĂ: 15, 21, 36, 41, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 62, 91, 140, 141, 142, 143, 144, 191, 193, 211, 212, 215, 263, 282, 283, 303, 437, 440, 441, 443, 447, 451, 522, 523, 524, 525, 527, 528, 576, 577, 578, 579, 674, 675, 694, 804, 805, 870

PERIOADA PREFEUDALĂ ȘI EVUL MEDIU: 1, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 61, 81, 91, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 370, 422, 423, 535, 646, 649, 695, 696, 782, 783, 785, 787, 798, 834, 860, 885, 888, 920

EPOCA MODERNĂ ÎN BANAT (sec. XVIII – 1918): 71, 79, 80, 86, 106, 108, 109, 120, 121, 137, 150, 183, 203, 208, 209, 214, 287, 426, 529, 575, 600, 605, 609, 631, 716, 774, 942, 943, 946

EPOCA CONTEMPORANĂ (de la 1918 – ~): 6, 17, 19, 47, 88, 90, 105, 106, 107, 119, 149, 176, 177, 178, 179, 182, 198, 202, 231, 240, 242, 243, 261, 302, 305, 323, 324, 372, 400, 412, 415, 425, 434, 435, 534, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 606, 642, 648, 676, 677, 681, 682, 729, 730, 735, 736, 740, 741, 743, 753, 772, 773, 781, 797, 942

NUMISMATICĂ ȘI MEDALISTICĂ: 21, 164, 174, 281, 284, 448, 526, 697, 702, 853, 858, 859, 877

COLONIZĂRI: 236, 481, 587, 594, 843

DOCUMENTE: 80, 94, 101, 155, 206, 207, 209, 520, 521, 529, 713, 800

PERSONALITĂȚI: 136, 152, 154, 170, 174, 188, 199, 202, 203, 226, 227, 231, 259, 275, 305, 313, 320, 321, 334, 335, 350, 355, 443, 453, 465, 467, 475, 479, 496, 501, 502, 504, 507, 520, 599, 608, 623, 679, 707, 708, 710, 713, 749, 766, 769, 786, 816, 822, 823, 881, 882, 902, 903, 908, 916, 917, 921, 928

MUZEE, CASE MEMORIALE, MONUMENTE ȘI LOCURI ISTORICE: 38, 65, 87, 112, 113, 122, 123, 234, 235, 237, 248, 250, 252, 273, 290, 370, 373, 384, 433, 442, 450, 453, 459, 461, 469, 472, 476, 477, 478, 484, 485, 488, 491, 497, 500, 503, 505, 506, 508, 509, 510, 511, 512, 523, 527, 536, 593, 601, 610, 654, 671, 684, 693, 694, 695, 705, 708, 711, 718, 726, 732, 733, 736, 745, 748, 761, 762, 763, 764, 765, 782, 783, 784, 785, 792, 798, 817, 835, 852, 853, 867, 903, 937

ISTORIE UNIVERSALĂ: 99

ISTORIE LOCALĂ: 563, 582, 583, 584, 585, 588, 589, 590, 591, 592, 622, 624, 691, 695, 700, 701, 703, 704, 712, 714, 746, 747, 824, 883, 919, 934, 935, 936

GEOGRAFIE ISTORICĂ: 1, 63, 64, 288, 581, 714

ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI: 109, 200, 276, 690, 862, 863, 922

ISTORIA PRESEI BĂNĂȚENE: 16, 85, 151, 190, 495, 709, 861, 880, 931

ISTORIA MUZICII, TEATRULUI ȘI DRAMATURGIEI: 245, 891, 923, 924, 938

ARTĂ PLASTICĂ ȘI ARHITECTURĂ: 15, 53, 100, 114, 118, 133, 152, 160, 373, 374, 387, 397, 409, 422, 430, 438, 447, 455, 456, 461, 462, 464, 466, 473, 474, 480, 482, 486, 487, 489, 490, 492, 493, 498, 499, 514, 561, 619, 650, 651, 652, 653, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 668, 669, 670, 674, 684, 685, 686, 692, 698, 699, 716, 721, 722, 724, 725, 727, 754, 774, 787, 789, 791, 798, 801, 820, 821, 825, 826, 827, 865, 870, 872, 913, 915, 929, 930

ȘTIINȚELE NATURII

AVIFAUNA: 10, 18, 35, 337, 343, 513, 544, 545, 547, 548

BOTANICĂ: 14, 57, 162, 265, 267, 269, 309, 572, 607, 614, 615, 616, 617, 634, 678, 687, 794, 797, 807, 810, 828, 831, 832, 933

ECOLOGIE: 14, 18, 57, 59, 60, 93, 228, 260, 310, 319, 327, 328, 359, 360, 377, 597, 611, 613, 614, 615, 616, 617, 638, 673, 777, 797, 814, 846, 878

ENTOMOLOGIE: 11, 23, 24, 25, 55, 56, 89, 92, 93, 159, 228, 319, 330, 331, 357, 358, 359, 361, 362, 363, 368, 392, 399, 531, 565, 566, 572, 573, 596, 627, 628, 632, 633, 640, 641, 655, 672, 689, 730, 731, 759, 778, 779, 797, 810, 811, 814, 815, 844, 879, 926

ENTOMOLOGIE AGRICOLĂ: 55, 199, 213, 226, 398, 414, 530, 559, 564, 603, 634, 637, 638, 639, 809, 812, 837, 847, 848, 876

ENTOMOLOGIE MEDICALĂ: 7, 602, 793

FITOPATOLOGIE: 258

MICROBIOLOGIE: 7, 602

MINERALOGIE: 278, 279, 280

MUZELOGIE: 22, 334, 340, 342, 346, 401, 460, 557, 568, 569, 618, 680, 781, 886, 887

ORNITOLOGIE: 8, 9, 10, 18, 27, 34, 35, 57, 58, 59, 60, 76, 156, 157, 163, 201, 224, 225, 227, 244, 298, 301, 310, 311, 328, 332, 333, 336, 337, 338, 339, 341, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 365, 366, 367, 402, 403, 427, 429, 458, 513, 532, 544, 545, 546, 547, 548, 567, 570, 595, 598, 611, 626, 717, 814, 845, 846, 851, 869, 875, 878, 939, 940

PALEONTOLOGIE: 329, 431, 838, 839, 840, 841, 842

PREPARARE ȘI CONSERVARE: 401

PROTECȚIA PLANTELOR: 12, 70, 398, 530

SERICICULTURĂ: 92, 418, 432, 687

SOCIOLOGIE: 22

ZOOLOGIE: 32, 33, 312, 327, 871, 884

ETNOGRAFIE

ARHITECTURĂ POPULARĂ: 95, 96, 154, 239, 248, 413, 643, 743, 784, 789, 791, 801, 802, 865, 873, 874, 897, 911, 913

ARTĂ POPULARĂ: 69, 97, 160, 172, 220, 229, 255, 270, 390, 417, 470, 612, 629, 630, 667, 686, 792, 803, 818, 891, 892, 893, 894, 904, 906, 910

ETNOGRAFIE: 73, 78, 145, 147, 148, 158, 161, 195, 197, 207, 219, 222, 246, 249, 364, 391, 404, 406, 416, 518, 537, 800, 819, 855, 889, 890, 895, 899, 900, 901, 907, 909

FOLCLOR: 72, 77, 78, 253, 297, 375, 376, 517, 562, 586, 832, 925

ÎNDELETNICIRI: 66, 68, 91, 131, 132, 196, 230, 270, 272, 836, 864, 865, 866, 905, 912, 927

OBICEIURI: 28, 54, 75, 173, 223, 268, 296, 318, 375, 428, 515, 533, 636, 686, 757, 758, 767, 768, 813, 843, 868, 904, 944

RESTAURARE ȘI CONSERVARE: 2, 3, 26, 135, 250, 290, 316, 317, 442, 453, 621, 645, 748, 761, 762, 763, 764, 765, 817

RECENZII: 67, 111, 115, 116, 132, 194, 216, 217, 218, 221, 251, 254, 271, 388, 389, 405, 494, 516, 519, 594, 737, 741, 788, 790, 799, 833, 896, 914

RECENZII

The Alphabet Versus the Godes

Editura Penguin Books Ltd., 1998, 464 p.

Recenzie

Leonard Shlain, autorul volumului *The Alphabet Versus the Goddess*, de profesie chirurg, caută și consideră că a găsit, un model universal de evoluție a vieții și gândirii religioase. Acesta oferă ca explicație structurarea în mod deosebit a creierului de bărbat și a celui de femeie, care conferă o percepție diferită asupra lumii înconjurătoare. Organizarea societăților în matriarhate sau patriarhate au influențat credințele populațiilor încă din vechime. Cum? Rămâne de aflat din rândurile care urmează.

Cartea, redactată și publicată în limba engleză, cuprinde următoarele capitole: 1. Image/Word; 2. Hunters/Gatherers; 3. Right brain/Left brain; 4. Males: Death/Females: Life; 5. Nonverbal/Verbal; 6. Cuneiform/Marduk; 7. Hieroglyphs/Isis; 8. Aleph/Bet; 9. Hebrews/Israelites; 10. Abraham/Moses; 11. Thera/Matzah; 12. Adam/Eve; 13. Cadmus/Alfa; 14. Sappho/Ganymede; 15. Dionysus/Appollo; 16. Athens/Sparte; 17. Lingam/Yoni; 18. Birth/Death; 19. Yin/Yang; 20. Taoism/Confucianism; 21. B.C./A.D.; 22. Jesus/Christ; 23. Death/Rebirth; 24. Patriarch/Heretics; 25. Reason/Madness; 26. Illiteracy/Celibacy, 500-1000; 27. Muslim Veils/Muslim Words; 28. Mystic/Scholastic, 1000-1300; 29. Humanist/Egoist, 1300-1500; 30. Protestant/Catholic; 31. Faith/Hate; 32. Sorcery/Science; 33. Positive/Negative, 1648-1899; 34. I.D./Superego, 1900-1945; 35. Page/Screen, 1945-2000. La sfârșit se adaugă Epilogue, Notes, Bibliography, Index.

Leonard Shlain observă că, orice societate, din momentul în care achiziționează cuvântul scris, suferă transformări explozive, caracterizate ca fiind un progres. El consideră, de asemenea, că scrisul, mai ales cel alfabetic, *diminuează valorile feminine și, odată cu ele, puterea femeilor în cultură.*

Primul capitol, explică pe baze biologice, cum are loc contactul omului cu cultura. Copilul se naște cu un set de instrucțiuni genetice, dar intră în lume ca o *lucrare neterminată*, urmând ca trăsăturile sale finale să fie conturate sub influența mediului înconjurător în care trăiește și care va stabili căile neuronale, care se vor fixa în dezvoltarea creierului. Cele mai puternice influențe sunt exercitate asupra lui de către familie și ambientul cultural. În multe medii culturale principiul feminin este asociat cu imaginile, iar cel masculin cu cuvintele, chiar dacă numeroase studii evidențiază faptul că femeile au mai

multe aptitudini în ceea ce privește cuvintele scrise și vorbite, iar bărbații au abilitate mai mare în utilizarea mentală a obiectelor tridimensionale. Cele două principii fiind complementare (feminin/masculin, dar și imagine/cuvânt), ideea care rezultă este aceea că atunci când o civilizație dezvoltă cuvântul scris în dauna imaginii, atunci predomină patriarhatul și invers.

Cap. 2 - explică transformările creierului, apărute în timpul evoluției omului, insistându-se mai ales asupra perioadei de vânător-culegător. Copilul, care se naște cu un creier din ce în ce mai mare ca răspuns la presiunea mediului înconjurător, avea o vulnerabilitate accentuată și necesita o îngrijire specială din partea mamei. Deoarece creierul în formare consumă o cantitate mare de energie, iar alăptarea copilului era mult prelungită față de epoca modernă, bărbații au fost nevoiți să preia funcția de protecție și îngrijire a femeilor și copiilor lor. Astfel, hrana a început să fie adusă și distribuită, stimulându-se astfel trăsături ca altruismul, generozitatea și spiritul de cooperare. Odată cu trecerea de la hominizi la formele umane evoluat, *oestrus*-ul a dispărut la femei, ceea ce a făcut ca reproducerea și sexualitatea să devină distincte.

Treptat, rolul deosebit pe care bărbații și femeile îl îndeplinea, a făcut ca răspunsul lor emoțional la diferiți stimuli să fie diferit. În concordanță cu aceasta, natura a transformat sistemul nervos, marcând o ruptură față de ceea ce fusese el până atunci.

Cap. 3 – arată modalitatea cum funcționează cele două emisfere cerebrale. Cea dreaptă, o formațiune mai veche, face posibilă percepția necesităților și impulsurilor venite din stadii evolutive precedente. Ea este în conexiune cu ceea ce înseamnă ființă ca mod de comunicare non-verbal. Emisfera stângă, are funcție opusă, dar complementară față de cea dreaptă. Ea coordonează tot ceea ce înseamnă *“a face”*, ca și actul vital de voință. Forma sa de simbolizare este limbajul. La 90% dintre subiecții dreptaci abilitățile de limbaj se află în emisfera stângă. Ca și în creier, la cei doi ochi, celulele s-au diferențiat, specializându-se pentru funcții diferite.

La mâini, specializarea lor s-a concretizat numai în ceea ce privește funcțiile pe care acestea le îndeplinesc.

Deși fiecare individ are în creierul său atât o structură *“masculină”*, cât și una *“feminină”*, fiecare dintre ele poate fi stimulată în interacțiunea cu lumea înconjurătoare, în funcție de necesitățile impuse.

Cap. 4 – Atunci când omul a conștientizat moartea, el a încercat să atenueze finalitatea, prin crearea vieții de apoi. Observând că corpul putrezește, a presupus existența unui suflet imaterial, care este nemuritor și poate trece în celălalt tărâm. Astfel, au apărut ritualurile funerare, care sunt definitorii pentru toate civilizațiile.

De asemenea, în această confruntare cu moartea, bărbații au realizat că obținerea unui moștenitor însemna nu numai o mică victorie asupra acesteia, ci

și copilul căruia puteau să-i transfere numele și averile lor. Dacă mama copilului este întotdeauna certă, tatăl nu poate fi sigur mereu. De aceea, bărbații au cerut virginitatea miresei și apoi fidelitate femeilor cu care se căsătoreau. Astfel, a apărut un contract social, care făcea posibil ca bărbații să acumuleze proprietăți pentru o femeie, cu speranța că copiii pe care aceasta îi va naște vor fi ai lui.

După ce sunt explicate diferite interpretări privind apariția Zeiței Mamă, autorul contrazice teoria Mariei Gimbutas privind invazia populațiilor războinice stepice, care le-ar fi cucerit pe cele pașnice de agricultori, impunând zeii lor uranieni masculini, asupra celor chthonieni feminini. El consideră că, apariția patriarhatului, mai degrabă decât o impunere din afară, s-a format și dezvoltat ca o consecință a evoluției sociale interne. Cu toate că și pătrunderile stepice au jucat un rol, este susținută ideea că declinul zeiței feminine a fost determinat de apariția scrisului.

Cap. 5 – Odată cu apariția scrisului, emisfera stângă a creierului s-a dezvoltat substanțial. Sunt subliniate, de asemenea, conexiunile care au apărut drept consecință a acestui fapt.

Cap. 6 – Chiar dacă prin codul lor genetic copiii au abilitatea de a reproduce verbal cuvinte, această facultate nu se aplică și în cazul scrisului, deoarece acesta nu este codificat genetic. Nimeni nu scrie așa cum vorbește.

Se presupune că, odată cu apariția scrisului, codurile de conduită umană au fost transformate în legi. Pentru cei care nu știau să scrie, regulile erau incluse în tabu-uri, cunoscute de toți membrii tribului. Astfel, fiecare individ era o componentă inextricabilă a comunității, iar încălcarea unui tabu avea consecințe negative asupra tuturor. Încălcarea legii însă, determină singularizarea individului. Aceasta a facilitat dezvoltarea individualității și a propriului ego. Treptat, tot prin lege, puterea a trecut din mâna șamanului în cea a unui conducător provenit din elita societății.

Cap. 7 – Scrierea hieroglifică, apărută aproximativ în anul 3000 î.Chr., a marcat începutul civilizației egiptene. În Mesopotamia, aproape în aceeași perioadă, a apărut scrisul sub forma unor încrustații plasate liniar (cuneiforme). Și în aceste societăți, ca și în Europa, declinul femeii ca zeități și ca rol în societate devine evident.

Cap. 8 – După constituirea și înflorirea Egiptului și Mesopotamiei, teritoriul situat între ele, ocupat de diferite clanuri, era menit să rămână obscur, fără să poată atinge grandoarea celor doi vecini. Acest lucru însă nu s-a întâmplat, datorită unei descoperiri remarcabile. Cineva a inventat un mod simplu de a scrie, ceea ce a modificat radical percepția pe care oamenii o avuseseră până atunci asupra realității. Alfabetul, căci despre el este vorba, a schimbat cursul istoriei. Fiind o formă abstractă de scriere și gândirea abstractă a fost stimulată. Oamenii încercau să depășească realitatea concretă, căutând un principiu universal. La scurt timp după inventarea alfabetului, prin codul lui Iahwe, se impune monoteismul.

Cap. 9 – Prezintă rolul Bibliei în istorie. Evreii au fost cei care au fundamentat prima religie bazată pe cuvântul scris. Ei s-au declarat împotriva idolilor, iar imaginile, frumusețea, natura au căpătat o poziție lipsită de importanță.

Cap. 10 - Începutul iudaismului a marcat o etapă nouă în istorie. Alfabetul a reconfigurat relația dintre evrei și zeitatea lor, ca și cea dintre ei și vecinii lor. Spre deosebire de alte civilizații, care posedau scrisul, ei sunt singurii a căror credință a supraviețuit peste secole. O explicație a acestui fapt a fost că alte culturi literate contemporane nu au relevat sentimentele oamenilor. Ele erau doar scrieri fără implicații emoționale, destinate numai și referindu-se doar la elită. Vechiul Testament povestește mai mult despre oameni simpli, fiind astfel mai ușor acceptat de populație.

În Vechiul Testament, chiar dacă nu întotdeauna Caaniții au fost în conflict cu Israeliții, ei ajung la război. Autorul consideră că, ceea ce a determinat această stare de fapt este că primii își adora zeii prin folosirea imaginii, în timp ce ceilalți prin cuvântul scris, iar aceștia din urmă au triumfat.

Cap. 11 - Încearcă să explice apariția celor două congregații religioase, a evreilor (caaniți) reprezentați de Abraham în regatul nordic și a celor egipteni reprezentați de Moses, aceia care au devenit israeliți (regatul sudic).

Cap. 12 – Monoteismul, așa cum este el reflectat de Biblie, arată confuzia creată în legătură cu statutul femeii și a relației sale cu bărbatul. Astfel, sunt prezentate multiplele ipostaze în care apar personajele feminine în Vechiul Testament.

Cap. 13 - În Grecia, punctul de început este mitul prințului erou Cadumi, care a introdus alfabetul în acea țară. Povestea, care apare în mai multe variante, este considerată de cercetările moderne în epigrafie ca fiind o confirmare a teoriei că fenicienii au adus scrisul în Grecia. Autorul consideră că, chiar și în scrierile grecești, cum ar fi *Iliada* lui Homer sau *Teogonia* lui Hesiod, sunt reflectate ascendența patriarhatului și incertitudinea rolului acordat femeii.

Cap. 14 – Se consideră necesară efectuarea unei comparații între civilizația israelită și cea grecească, evidențiind și căile divergente pe care acestea le-au urmat.

Cap. 15 – La momentul când Homer a transcris *Iliada*, grecii adora numeroase zeități. Se urmărește descendența lui Dionysos, constatându-se că el se află în directă conexiune cu sosirea alfabetului în Grecia și cu mitul lui Cadumi.

Cap. 16 – Legea a jucat un rol important pentru toate civilizațiile, care au posedat un alfabet. În Grecia însă, operele literare au preluat mituri, menite atât să educe și să explice, cât și să distreze. Un astfel de exemplu, printre altele, îl constituie trilogia lui Eschil, *Oresteie*.

Cap. 17 – Se constituie într-o comparație între civilizația orientală și cea

occidentală, avându-se în vedere, în special, evoluția spiritualității în India. Deși s-a aflat printre civilizațiile vechi care a adoptat de timpuriu scrisul, lucrurile au urmat o altă cale față de cea din Orientul Apropiat. Imaginea s-a păstrat cu o pondere importantă în religie.

Hindușii venerază lingam-ul și yoni, forme sculpturale, care reflectă egalitatea forțelor generatoare ale femeii și bărbatului.

Cap. 18 – Prezintă apariția și evoluția religiei budiste, căutând o explicație pentru ponderea de circa 1% pe care aceasta o are în zilele noastre în India. O posibilă explicație oferită de autor este aceea că budismul reprezenta o religie greu de urmat, pentru a atinge nirvana fiind nevoie de un timp îndelungat. De asemenea, crea suspiciuni față de femei și o atitudine negativă față de naștere. În câteva sute de ani după moartea lui Buddha, prin Codul Manu, a fost impus hinduismul, care predica ideea că numai bărbații trebuiau să scrie, interpreteze și să judece legi, contrar concepției religiei budiste, care promova pacea universală, egalitatea între toți și detașarea față de lumea înconjurătoare.

Cap. 19 – Principiile yin și yang exprimă egalitatea și complementaritatea dintre cele două sexe. În contrast cu aceasta, cultura chineză are o structură rigid-patriarhală, în cea mai mare parte a istoriei Chinei femeia jucând un rol minimal. Poligamia era preponderentă, iar adesea soțiile secundare erau tratate ca niște sclave. De altfel, femeile erau îndochinate încă din copilărie pentru a se supune cerințelor bărbatului. Deși civilizațiile din Est și Vest sunt total deosebite, ele sunt complementare, ca și principiile yin și yang.

Cap. 20 – În secolul VI î.Chr., societatea chineză a suferit transformări substanțiale. Au apărut și s-au răspândit două curente filosofice total diferite, taoismul și confucianismul. Fondatorii lor, respectiv Lao Tzî și Confucius au fost contemporani. Taoismul reprezenta viziunea veche, egalitarist-feminină, în timp ce confucianismul susținea dominația masculină și societatea ierarhizată a perioadei următoare.

Descoperirea hârtiei și a tiparului a modificat, de asemenea, substanțial societatea chineză.

Taoismul a fost influențat de pătrunderea budismului dinspre India. Dacă în țara lui, Buddha era om, în China el a devenit zeitate, discipolii săi fiind considerați sfinți. Interesant este că, față de alte religii care se practică exclusiv, taoismul, confucianismul și budismul erau compatibile, un om putându-le practica concomitent pe toate, fără să fie considerat neloial.

Cap. 21 – Revenind la Grecia, după moartea lui Alexandru Macedon, influența cuvântului scris s-a redus substanțial, ceea ce a condus la o creștere a statutului femeilor. Acestea au primit dreptul de a deține și a-și administra singure proprietățile. După cucerirea romană, obiceiurile, religia și tradițiile au fost adoptate de către învingători. După încă câteva secole, părea că s-a format un spațiu vid în Imperiu și apariția unei noi religii era necesară.

Cap. 22 – Aceasta a pornit din Iudeea, provincia cea mai cunoscută prin rebeliunile sale. Condițiile istorice în care a apărut sunt bine cunoscute.

Spre deosebire de clasicii greci, Platon și Aristotel, care presupuneau existența unor “ere” limitate, cu început și sfârșit, separate prin secvențe temporale indeterminate ca durată, viziunea lui Iisus dădea oamenilor speranță. În trecerea din lumea reală către cea din cer exista o judecată, unde toate nedreptățile erau îndreptate. Acest mesaj a avut un impact puternic asupra claselor inferioare din societate.

Cap. 23 – Dacă în timpul vieții influența lui Iisus asupra celor din jur nu a fost prea mare, după moartea sa dramatică, credința lui a avut o pondere tot mai mare, suferind însă o serie de transformări treptate, datorate în principal apostolului Pavel.

Cap. 24 – După moartea lui Iisus, două facțiuni religioase și-au disputat noua religie: ortodocșii și gnosticii.

Cap. 25 - Începând cu secolul III d.Chr. s-a întâmplat pentru prima oară în istorie ca oamenii să se sacrifice pentru un ideal religios. Până atunci, se știa că mamele renunță la viață pentru copiii lor, războinicii pentru a-și salva camarazii dar, niciodată nu se întâmplase ca indivizi sau grupuri umane să se sacrifice pentru o idee abstractă. Acești oameni au fost numiți martiri (*martyr* (gr.) = martor).

Cap. 26 – După 476, când a început Epoca Întunecată, cultura nu a mai fost accesibilă maselor. Doar biserica a păstrat cuvântul scris. Deoarece oamenii nu știau să citească iar imaginea era interzisă de biserică, Papa Gregoriu cel Mare (592-604) a realizat că în acest fel credința religioasă nu poate fi răspândită. Astfel, el a declarat nulă cea de-a doua poruncă, permițând folosirea imaginilor sau a altor reprezentări în favoarea bisericii. Această epocă a durat circa 500 de ani, timp în care, viața religioasă a fost adesea perturbată de confruntări.

Cap. 27 - În ceea ce privește credința musulmană, înainte de a adopta credința monoteistă, arabii aveau o religie politeistă, bazată pe venerarea megalitilor, obiectul central al adorației lor fiind Kaaba, un cub negru din piatră, îngropat la Mecca.

Sunt cunoscute patru zeițăți: Al-Lah și Al-Lat, erau perechea divină, care conducea împreună lumea supranaturală, alte două zeițăți erau zeița al-Uzza (care înseamnă cea puternică) și Manah (zeița sorții). Se cunosc puține lucruri despre aceste divinități, deoarece nimic din mitologia lor nu a supraviețuit.

Mahomed, un om obișnuit, a avut prima sa revelație divină la aproape 40 de ani. Povestind ce i se întâmplase, el a convins mulți oameni să se convertească la credința lui. Dacă în timpul vieții sale bărbații și femeile se rugau împreună, după moartea sa, a apărut segregarea dintre cele două sexe. Un alt aspect legat de credința islamică este practica circumciziei la bărbați și, în multe cazuri, mutilarea organelor genitale la femei.

Cap. 28 - După depășirea Epocii Întunecate, pentru o vreme, valorile masculine și feminine s-au aflat într-un echilibru relativ. De îndată ce biserica a preluat din nou controlul, printr-o serie de reforme, bărbații au fost destinați să joace un rol principal, în timp ce femeile au decăzut din statutul pe care-l avuseseră.

Capitolul prezintă antitetic misticismul și scolastica, aceasta din urmă reprezentând adevăratul dușman al bisericii, rațiunea.

Cap. 29 – Renașterea a constituit una dintre cele mai înfloritoare perioade din istoria umanității. Din punct de vedere religios însă, autorul remarcă faptul că cei șase papi, care au domnit în acea vreme, au manifestat o atitudine antitetică față de spiritul promovat de fondatorii bisericii.

Cap. 30 – Cuvântul *“protestant”* desemnează *“o persoană care protestează”*, spune Leonard Shlain și acesta se folosește de obicei în context religios. Autorul consideră că au avut loc patru reforme protestante în istoria bisericii. Prima a avut loc în Sinai, cu 3800 de ani în urmă, când oamenii s-au revoltat împotriva politeismului egiptean. Acest eveniment a avut loc odată cu descoperirea alfabetului și apariția primei cărți sfinte. A doua reformă a avut loc cu aproape 2000 de ani mai târziu, când, în înfloritorul Imperiu Roman, odată cu apariția creștinilor, a fost respinsă credința politeistă oficială.

Cu câteva sute de ani mai târziu, a apărut o altă reformă, aceea a profetului Mahomed, care a transmis un cod moral, primit de la o zeitate masculină, fără imagine.

Toate cele trei reforme religioase au abrogat drepturile anterior stabilite pentru femei, de a conduce ceremonii sau de a se ruga la divinități feminine.

Cea de-a patra reformă a început la 31 octombrie 1517, când un călugăr german, Martin Luther, a bătut în cuie pe ușa unei biserici din Wittenberg nouăzeci și cinci de refuzuri privind vânzarea indulgențelor papale. El a considerat predestinarea ca un concept fundamental al protestanților. De asemenea, a abordat o poziție anti-intelectuală. El era de părere că femeile trebuie să fie întotdeauna supuse soților lor și nu agreea femeile cu educație.

Influența protestantă a fost puternică în țările vorbitoare de limbă germană însă, cel care a făcut ca această mișcare să se propage pe o arie și mai largă a fost John Calvin. El a conferit protestantismului o latură mai dură.

Cap. 31 – După sec. XIV au început războaiele și persecuțiile religioase, care au durat timp de 150 de ani, deși ele se manifestaseră cu o mai mică amploare și în perioadele anterioare datei menționate.

Cap. 32 – Din 1460 au început să fie pedepsite vrăjitoarele. A fost chiar publicat un ghid de eradicare a lor. Se considera că femeile erau mai ușor posedate de diavol decât bărbații, fiind amintite o serie de attribute ale lor, care serveau ca atracție a spiritelor rele.

Cap. 33 – Următoarele secole s-au caracterizat prin numeroase descoperiri

științifice, care au modificat substanțial concepția umanității despre lumea înconjurătoare. Totuși, în societatea europeană, bărbatul, prin "*legi naturale*", era superior, iar femeia era considerată versiunea lui defectuoasă.

Cap. 34 – Sunt analizate apoi cele două "*religii ateiste*" ale secolului nostru, fascismul și comunismul, cu multiplele lor fațete.

Cap. 35 – Autorul consideră că sfârșitul celui de-al doilea război mondial marchează începutul unei noi ere, în care treptat, se restabilește echilibrul, chiar dacă acesta este fragil.

Epilog – Leonard Shlain arată contradicțiile istoriei și ale lumii actuale, care l-au determinat să scrie această carte. El subliniază că a exagerat rolul fiecărei emisfere a creierului pentru a scoate în evidență unele idei din text. În realitate, diviziunea lor funcțională nu este atât de accentuată, fiecare dintre ele fiind caracterizată prin dualitate. Nu poate dovedi ideea că descoperirea alfabetului a distrus Marea Zeiță dar, consideră că există un model, pe care l-au urmat toate civilizațiile, ca urmare a educației prin cuvântul scris.

Volumul mai sus prezentat, redactat într-un limbaj accesibil și plăcut, arată spiritul de documentare tenace al autorului, care pătrunde în evenimentul istoric până la detaliu. Chiar dacă, pe alocuri, există exagerări și interpretări pe care nu le împărtășim, considerăm unele puncte de vedere ale lui Leonard Shlain ca fiind o abordare interesantă, care merită studiată și aprofundată de către specialiști.

(*Alexandra Comșa*)

Viața municipală în Dacia Romană

BHAB, X, Editura Mirton, Timișoara, 1998, 624 p.

Recenzie

Volumul cunoscutului cercetător clujean se prezintă cititorului ca o lucrare cuprinzătoare (624 de pagini de text, anexe, ilustrații, repertoriu epigrafic și rezumat în limba engleză). Subiectul abordat este o prezență mai rară în zona cercetărilor asupra epocii romane din Dacia, dominate în bună parte de tratarea aspectului militar și politic al acestei perioade. O altă constatare care se impune este că asistăm în prezent, atât prin volumul lui R. Ardevan, cât și prin alte volume apărute în anii din urmă (a se vedea de exemplu I. Piso, *Fasti provinciae Daciae I*, Bonn, 1993) la reluarea alcătuirii de sinteze fundamentale asupra unor aspecte ale istoriei întregii provincii Dacia, palier mai rar abordat în ultimii 30 de ani în istoriografia românească dedicată acestei epoci. Acest fapt este cu atât mai meritoriu, cu cât scrierea unor sinteze la acest nivel necesită nu doar o muncă asiduă și de lungă durată, dar și stăpânirea unei bibliografii moderne din alte istoriografii din fostul Imperiu Roman, indispensabilă atunci când se dorește o analiză pertinentă a realităților la nivelul unei întregi provincii, parte a acestui sistem care a fost Imperiul Roman.

Radu Ardevan, un bun epigrafist (dar și un bun numismat) excelează în cartea de față în analiza acestui gen de izvoare, fără de care nu se poate aborda o istorie a vieții acestor *civitates*, indiferent de rangul lor. O bună parte din viața unei comunități romane, în special când localitatea se ridică la nivelul de *municipium* sau *colonia*, se reflectă în inscripții. Acest lucru este bine exploatat de autor, care de altfel nu s-a mulțumit să citeze epigrafele în cauză, dar a și alcătuit un repertoriu (cât se poate de cuprinzător) al inscripțiilor utilizate, căror li s-a redat textul în întregime, iar uneori li s-au adăugat comentarii proprii de ordin epigrafic și istoric.

Informațiile despre comunitățile din Dacia romană adunate de autor ni se par exhaustive. Capitolul I, "*Civitates și territoria*" este acela, care excelează în expunerea datelor, care se cunosc în acest domeniu. Desigur, nu s-a neglijat practic nici o modalitate de interpretare și exploatare a informațiilor, chiar și acolo unde acestea sunt extrem de fragmentare. În foarte rare cazuri putem vorbi de un oarecare "exces de interpretare", cum este în cazul discutării rangului Diernei (pp. 37-38), unde, evident, cercetările de salvare de dinaintea acoperirii Orșovei vechi de către ape nu puteau să aducă

suficiente date (în primul rând epigrafice) cu privire la acest oraș roman. În acest context, scepticismul autorului față de izvorul literar (Ulpian, *Digestae*) privind un posibil statut colonial al Diernei ni se pare oarecum excesiv, cu atât mai mult cu cât, în cazul Potaissei, enunțată și ea de același izvor cu statut de *colonia* având *ius Italicum*, aceluiși izvor literar i se acordă mai mult credit (pp. 57-58). Desigur că inversarea poziției din text, invocată de autor, între Dierna și Sarmizegetusa este foarte probabilă având în vedere întemeierea de către Traian a Sarmizegetusei ca și *colonia* și nu a Diernei, dar această observație nu exclude un posibil statut colonial ulterior al Diernei, menționat, poate, în inscripții definitiv pierdute sub ape.

Este de asemenea de admirat strădania lui R. Ardevan de a delimita teritoriile municipale ale diferitelor orașe, cercetare aflată abia la început în demersurile specialiștilor de la noi. Desigur, starea materială a unui oraș, constatată de noi mai mult epigrafic decât arheologic, depinde mult de *territorium*, dar credem că, atunci când apreciem nivelul de bogăție al municipiilor septimiene din Dacia în comparație cu orașele mai vechi, ca Apulum I sau Ulpia Traiana Sarmizegetusa, trebuie să ținem seama și de timpul mult mai scurt avut la dispoziție de cele dintâi pentru a se dezvolta.

Capitolul II, care examinează instituțiile municipale, ne aduce la zi atât cu datele concrete, cât și cu sensurile și atribuțiile acestor instituții în Imperiu în general și în Dacia romană în special. Și aici autorul constată, pe bună dreptate, că Dacia nu a fost o excepție între celelalte provincii, cu o trăsătură specifică totuși și anume lipsa oricărei prezențe a realităților preromane din Dacia în instituțiile și organizarea comunităților urbane din provincie. De asemenea, capitolul al III-lea, privitor la aristocrația municipală ne aduce în față un tablou similar celor din alte provincii, existând desigur și unele particularități ale desfășurării *cursus honorum* municipal și colonial, în sensul unei simplificări a acestuia în comparație cu alte orașe din Imperiu. Aristocrația municipală a Daciei este studiată din multiple puncte de vedere: social, onomastic, al mobilității sociale și carierei, al manifestărilor de evergetism etc. cu instrumente interpretative actuale la nivelul istoriografiei internaționale.

Capitole speciale sunt dedicate unor elemente nelipsite din nici un oraș roman, și anume augustalilor, formă de afirmare socială în principal a libertților (cap. IV) și colegiilor, acestor forme de asociere pe diverse criterii: profesional, religios-etnic etc. (cap. V) Analiza acestor aspecte este riguroasă și lămuritoare. Credem că, chiar în condițiile apariției unor date noi, acestea nu vor altera valabilitatea concluziilor istoricului clujean, bazate pe toate informațiile existente și interpretate cu ajutorul celor mai bune contribuții științifice în aceste privințe. Și aici autorul sesizează similitudinea acestor elemente din Dacia cu cele din provinciile occidentale ale Imperiului, în special din provinciile “celto-romane”.

“Dincolo de orizontul municipal” se intitulează capitolul VI, care examinează orașele Daciei romane în interacțiunea dintre ele și cu entitățile sociale, politice și de altă natură din afara structurilor municipale, instituția patronatului municipal și cea a conclavului provincial – *concilium Daciarum trium* – și a sacerdotului provincial al cultului imperial – *sacerdos arae Augusti, sacerdos provinciae* - de după reorganizarea provinciei de către Marcus Aurelius, făcând precizarea importantă că, neavând în Dacia un *flamen provinciae*, înseamnă că nu a existat un templu central al cultului imperial, ci doar o *ara Augusti*.

Corpul volumului se încheie cu capitolul de concluzii, care conturează trăsăturile de esență ale vieții urbane din Dacia romană, subliniază faptul că, deși notabilii municipali din Dacia au lăsat numeroase atestări ale activității lor specifice și numărul orașelor, care au atins rang de municipiu sau colonie este relativ ridicat față de provincii comparabile ca mărime și situare la granița de nord a imperiului, totuși elita orășenească din Dacia romană rămâne în proporție covârșitoare o elită locală, fără prezențe importante în ordinele superioare, equestru și senatorial, la nivelul administrației Imperiului.

Volumul lui Radu Ardevan este unul de o importanță maximă pentru cercetarea aspectului civil (și civic) al societății romane din Dacia. Erudiția, rigurozitatea și instrumentele moderne de interpretare ale autorului au condus la reușita deplină a demersului științific. Chiar dacă unele aspecte ale aparatului critic - un sistem de citare puțin cam eterogen și, uneori, destul de greoi, precum și unele mici inadvertențe, cum ar fi citarea unor lucrări aflate “sub tipar” cu câțiva ani înaintea publicării acestui volum, dar care, între timp, au apărut – mai pun mici “piedici” lecturii, stilul limpede și plăcut al scrierii (fără a ceda însă nimic din rigoare), valoarea informației și a interpretării științifice fac din cartea cercetătorului clujean o lectură nu numai obligatorie, dar și agreabilă pentru oricine se dedică studiului epocii romane.

(Eduard Nemeth)

Culte orientale în lumea romană

Editura Enciclopedică, București, 1998, 470 p., XXIV pl.

Recenzie

Traducerea în limba română a cărții lui Robert Turcan se deschide cu studiul introductiv al profesorului bucureștean C. C. Petolescu "*Dacia și fenomenul oriental*" – un repertoriu succint și aproape complet al divinităților orientale atestate în Dacia. Trebuie remarcat, de la început, că nu există în literatura românească de specialitate o lucrare de sinteză dedicată exclusiv cultelor orientale din Dacia. Subiectul a fost parțial acoperit de remarcabila lucrare a profesorului Silviu Sanie ce tratează cultele siriene și palmiriene; în schimb, disertația lui Alexandru Popa referitoare la cultele microasiatice și egiptene nu a văzut lumina tiparului, așa cum nu există vreo lucrare românească care să trateze exhaustiv cultul mithraic în provincia Dacia. Astfel, în mod paradoxal, succintul studiu introductiv al lui C. C. Petolescu este prima sinteză la zi a cultelor orientale din Dacia romană. Acest studiu introductiv conține aproape toată informația referitoare la cultele orientale, pe care o deținem acum, la sfârșitul secolului XX. Ar mai fi de introdus în acest repertoriu câteva divinități: Deus Saromandus de la Micăsasa, Aesculapius Pergamenus și Zeus Syrgastos de la Apulum sunt divinități microasiatice (V. Moga, I. Piso, M. Drâmbărean, *Quatre monuments epigraphiques d'Apulum decouverts dans la lit de Mureș*, în *ActaMN*, 35, 1, 1998, p. 109-111). În legătură cu divinitățile de origine egipteană trebuie amintit un relief fragmentar de la Porolissum ce l-ar putea înfățișa, după M. Bărbulescu, pe Horus cu cap de șoim și înaripat (N. Gudea, V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă Zalău*, Zalău, 1975, p. 44, nr. 149, fig. 149), precum și o statueta a lui Osiris de la Valea Seacă (Z. Szekeley, în *Apulum*, 9, 1971, p. 136-137). Sub raportul interpretării ne permitem să nu fim de acord cu unele aserțiuni ale lui C. C. Petolescu: "fără a fi vorba de sincretism cum s-a crezut, merită amintită dedicația de la Apulum adresată *Sarapidi, Iovi, Soli, Isidi, Lunae, Dianae, diis deabus(que) consevatorib(us)...*". Credem că altarul lui Lucius Aemilius Carus este una din puținele dedicații epigrafice ce ilustrează *sincretismul de asociere* (*syncretisme-juxtaposition* - P. Leveque) din Dacia. Gruparea acestor divinități în formula masculin/solar – feminin/lunar este aparent fără sens pentru că, așa cum a demonstrat M. Bărbulescu, nu toate aceste divinități formează

perechi (Iupiter-Diana?). Singura explicație posibilă este asocierea în baza unui principiu solar, diurn a divinităților masculine, respectiv a unui principiu lunar, nocturn a celor feminine (M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984). Această asociere, ce subliniază o anume funcțiune a două sau mai multe divinități, este o fază inițială a procesului sincretist: sincretismul de asociere. Interpretând diacronic (sincretismul trebuie să fie înțeles dinamic - Michael Pye, *Syncretism and ambiguity*, în *Numen*, XVIII, 2, 1971, p. 92) procesul sincretist putem spune că are trei faze principale: asocierea divinităților, coalescența lor și formarea figurii divine compozite.

*

Robert Turcan își începe volumul dedicat cultelor orientale din Imperiul Roman cu reflexii romanești relative la exotismul cântăreților ambulanți din Parisul de azi: prezențe inedite trebuie să fi fost în Roma de acum două milenii și preoții Isidei și Cybelei. Se impune de la început amendarea unei asemenea atitudini într-o lucrare pretins științifică. Comparațiile cu realități prezente și proiecțiile în trecut nu favorizează decât anacronismele (ce abundă în lucrarea profesorului francez). Trebuie amendat și stilul literaturizant, impus evident de piața de carte franceză (unde și o carte de istorie poate deveni best-seller, cunoscut fiind cazul cărții lui E. Le Roy Ladurie despre satul occitan). Metaforele și artificii literare contrastează în acest volum cu scriitura preponderent factologică și enumerativă.

Alături de anacronisme și literaturizare, trebuie ridicate problemele interpretării și metodei. Cum remarca în introducere C. C. Petolescu, cartea lui R. Turcan "reprezintă prima mare sinteză asupra cultelor <levantine>, la șaizeci de ani după ultima ediție (1929) a *Religiilor orientale* ale lui F. Cumont" (p. 5). Cu toate acestea, contribuția principală a cărții lui R. Turcan este sintetizarea cunoștințelor actuale, îmbogățite prin descoperirea de noi monumente și prin publicarea celor peste 100 de volume în colecția EPRO, inițiată de M. J. Vermaseren (*Etudes preliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain*). Interpretarea însă păstrează aceleași direcții trasate de savantul belgian *illo tempore* Cumont rămânând pentru R. Turcan "un fondator". Analiza fenomenului religios antic a făcut pași importanți în ultimele decenii, utilizându-se metodele fenomenologiei religiei, structuralismului, psihologiei religiei etc. La fel ca I. P. Culianu în problema călătoriei astrale a sufletului, savanți ca U. Bianchi, D. Sabatucci, W. Burkert nuantează interpretările lui F. Cumont fără să conteste meritele acestuia în analiza cultelor orientale, misterice în general. Puține dintre aceste cuceriri recente ale *științei religiilor* le regăsim în cartea lui R. Turcan, unde o

analiză a tradiției literare pe linie cumontiană este dublată de o enumerare cvasi-irelevantă a monumentelor epigrafice și sculpturale de pe cuprinsul Imperiului. Credem că aceste neajunsuri se datorează modalității de abordare - sinteza: materialul imens frecventat pentru obținerea unei imagini globale dăunează interpretării. Lipsește din acest volum interpretarea rafinată a lui R. Turcan din *Mithras Platonicus* sau din alte studii de referință, publicate de-a lungul anilor în volumele colocviilor editate de U. Bianchi și M. J. Vermaseren, studii ce au schimbat substanțial înțelegerea de către istoricul religiilor de azi a fenomenului religios antic.

Pentru cititorul român traducerea cărții lui R. Turcan are o importanță capitală. În peisajul publicistic românesc este poate prima traducere, care tratează religia Imperiului Roman pornind de la descoperirile arheologice. Sperăm să fie începutul unei noi serii de traduceri de carte de specialitate, care să racordeze spațiul științific românesc la curente de idei și interpretările moderne din Europa.

(Sorin Nemeti)

Roma. Politică și aculturație. Introducere la problema romanizării

Iași, Ed. Corson, 1999, 284 p., 8 pl.

Recenzie

Cartea lui Nelu Zugravu se dorește, așa cum aflăm din introducere, o contribuție la istoria antică universală. Problematika abordată este una de o complexitate deosebită, căci subiectul romanizării a incitat la discuții atât în spațiul românesc cât și în cel general european. În spațiul științific românesc, ca și aiurea, este sesizabilă dimensiunea politică conținută de această dispută asupra romanizării: fie că este vorba de continuitatea românilor, acest complex mitologic cu implicații profunde asupra percepției noastre - ca români - a realităților istorice, fie că este vorba despre decolonizare și avatarul ei antic, rezistența la romanizare. N. Zugravu este prizonierul unei ambiții periculoase: reluarea problemelor principale controversate și insuficient demonstrate și reargumentarea lor cu ajutorul celor mai prizeate teorii și concepte de azi: “religie populară”, “aculturație”. Și această carte îmi pare subsumată acestei atitudini: postularea unei “romanizări preromane” (acrobație semantică) ca fenomen de “aculturație spontană” sprijină teoria romanizării teritoriilor extraprovinciale. În sprijinul acestei idei sunt contabilizate, uneori de o manieră irelevantă, izvoarele antice ce tratează despre începutul diferitelor provincii, enumerându-se diverși indicatori ai acestui fenomen de aculturație: atitudinea de *mimesis* a aristocrației barbare, preluarea disciplinei și tehnicii de luptă romane de către barbari, penetrația monedei și produselor romane etc. Consecința acestei aculturații spontane o găsim în rândurile ce încheie apoteotic volumul lui N. Zugravu: (romanizarea preromană) ”...având ca fundament aspectele evidențiate mai sus, aceasta a contribuit și mai puternic la implantarea romanității în rândurile thracilor din stânga fluviului; aspectul cel mai spectaculos al fenomenului respectiv trebuie să fi fost formarea, inițial, a unei adevărate cripto-limbi (Marius Alexianu), respectiv un amestec de dacă și latină, pentru ca finalul să aducă biruința celei din urmă.....”. O romanizare relativă a Daciei înainte de cucerire, a teritoriilor din proximitatea provinciei în secolele următoare: acestea sunt ideile principale vizate. Construcții moderne, izvorâte dintr-o realitate etnico-lingvistică actuală ce trebuie explicată, aceste idei

antrenează, conform principiului bergsonian al *mișcării retrospective a adevărului*, eforturile istoricilor români: este necesară explicarea romanizării teritoriilor extracarpate, pentru a evita soluția unei “românizări” tardive a acestora. Acestea sunt resorturile intime ale direcțiilor istoriografice românești, ce transpar la aplicarea unei grile de lectură demitizantă. N. Zugravu rămâne, și în altă parte, fidel unor interpretări “clasice” referitoare la etnogeneza poporului român, ca de exemplu aceea că în intervalul cronologic 454-568 d.Chr. s-a definitivat “în plan etno-lingvistic” caracterul romanic al populației locale, reprezentată arheologic de cultura materială cunoscută prin aspectele ei provinciale Costișa-Mănoaia-Botoșana I - Hansca I, Cireșanu, Brateiu I faza a-b și Biharea: “Această unitate nu ar fi fost posibilă dacă cei care au creat și au vehiculat aceste aspecte culturale nu ar fi avut o origine și o limbă comune. Practic, din acest moment istoric se poate vorbi de romanici, - strămoși cei mai apropiați ai românilor” (Nelu Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 72-73). Acest automatism mental - uniformizarea culturală și lingvistică în secolele V-VI d.Chr. - trădează o concepție viciată de complexul continuității și unității poporului român, acești străromâni din secolul V d.Chr. fiind răspândiți arheologic pe tot teritoriul României.

Astfel, N. Zugravu, stăpânind bine instrumentarul metodologic și având o documentare vastă și la zi, a dorit să scrie o istorie universală a “romanizării preromane”. Pentru zona nord-danubiană o asemenea istorie nu se poate scrie în lipsa izvoarelor, situație similară cu o istorie a romanizării dacilor în provincia Dacia. Redusă la abstracții, teoretizări inutile, truisme, argumente *ex silentio*, romanizarea teritoriului nord-danubian trebuie să iasă din discuțiile axate pe susținerea continuității poporului român și să intre în teritoriul analizelor propriu-zis științifice. Un domeniu de cercetare pentru viitor ar putea fi romanizarea populațiilor alogene, colonizate în provincia Dacia (illyri, celți etc.) și explorarea pozitivistă a datelor epigrafice și arheologice de care dispunem (onomastică, religie, cimitire, artefacte specifice).

Stilul lui N. Zugravu reclamă câteva observații. În primul rând mania citatelor în română și în toate limbile de circulație, cu propoziții începute într-o limbă și terminate în alta (p. 41în urma căreia s-a născut “una nueva configuracion cultural” etc.) De asemenea, lectura este împiedicată de trimiterile bibliografice ce inundă subsolul paginilor cu numeroase citate din autori antici, uneori apelându-se la note chiar și pentru enunțarea unor banalități și a unor locuri comune.

(Sorin Nemeti)

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

COLECTIVUL SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANII 1998 - 1999

1. Valeria Arjoca, muzeograf - conservator
2. Valentin Cedică – muzeograf – arheolog (șef secție din septembrie 1999)
3. Dan Leopold Ciobotaru - muzeograf – arheolog
4. Nicoleta Demian /Toma/ - muzeograf – numismat
5. Octavia Dogariu - muzeograf – numismat
6. Vasile Dudaș – cercetător șt. pr. – specializare: epoca contemporană (din august 1999, cu ½ normă)
7. Alexandru Flutur - muzeograf – arheolog (din noiembrie 1998 transferat la OJPCN)
8. Alexandru Fota - restaurator
9. Rodica Giurgiu - muzeograf – muzicolog
10. Victoria Logofătu - gestionar
11. Mircea Mare - muzeograf – arheolog
12. Octavian Milca – bibliotecar (cu ½ normă)
13. Vasile Rămneanțu - muzeograf – specializare: epoca contemporană (cu ½ normă)
14. Silviu Saftu - desenator
15. Ana Subi - muzeograf – specializare: ev mediu (până în august 1998)
16. Alexandru Szentmikloși - muzeograf – arheolog
17. Daniela Tănase - muzeograf – arheolog

(Valentin Cedică)

STUDII PUBLICATE DE MEMBRII SECȚIEI DE ISTORIE ÎN ANUL 1998

- Valentin Cedică, *Descoperiri din prima epocă a fierului făcute la Sânnicolau Mare (jud. Timiș)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 209 - 214
- Dan Leopold Ciobotaru, *Plastica neolitică din așezarea de la Foeni – Sălaș (jud. Timiș)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 73 - 82
- Florin Drașovean, *Așezarea neolitică târzie de la Zlaști (jud. Hunedoara)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 93 - 119 (în colaborare cu T. Mariș)
- Florin Drașovean, *Câteva clarificări ale unor "Clarificări privind cercetările de la Hodoni (jud. Timiș) din anii 1959-1960) ... și câte ceva despre un op*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 701 - 706 (Recenzie - împreună cu Dumitru Țicu, Marius Muntean)
- Alexandru Flutur, *Reamplasarea lapidariului roman de la Muzeul Banatului*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 687 - 694
- Alexandru Fota, *Executarea unei replici a "Pomului de fier" (al breslelor din Timișoara)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 679 - 686
- Rodica Giurgiu, *Începuturile teatrului liric din Timișoara*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 623 - 646
- Mircea Mare, *Rituri și ritualuri de înmormântare în Banatul românesc între sec. IV-IX*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 285 - 306
- Mircea Mare, *Dudeștii Vechi – Pusta Bucova, necropola și morminte de înhumare din sec. VI-XII (II)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 323 - 338 (în colaborare cu A. Bejan)
- Vasile Rămneanțu, *Relațiile bisericești româno – sârbe în perioada 1919 - 1929*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 511 - 526
- Alexandru Szentmiklosi, *Câteva morminte plane de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 197 - 207
- Daniela Tănase, *În legătură cu unele fragmente ceramice descoperite la Timișoara – Pădurea Verde în 1956*, în *An.B.*, S.N., Arheologie – Istorie, VI, 1998, p. 251 -261

(Valentin Cedică)

MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE ȘI ACTIVITATEA EXPOZIȚIONALĂ A SECȚIEI DE ISTORIE ÎN ANII 1998 - 1999

1998:

1. Medalion IULIU MANIU, 8.01.1998
2. Medalion VALERIU BRANIȘTE, 15.01.1998
3. Simpozion dedicat Unirii Principatelor Române, 21.01.1998, organizator: dr. Vasile Dudaș
4. "Un mare istoric român: "GHEORGHE BRANIȘTE", masă rotundă, 30.01.1998
5. "Publicațiile periodice din colecțiile instituțiilor de cultură din Timișoara" – dezbateri științifice, 26.02.1998; în colaborare cu instituții de cultură timișorene
6. "Noi descoperiri arheologice din Banat", expoziție temporară din 1.03.1998, organizator: Mircea Mare; în colaborare cu muzeele din Banat
7. Reuniune națională "Coeziune națională și patrimoniu cultural" – 25-29.03.1998, în colaborare cu Institutul Intercultural Timișoara
8. "Repere arheologice bănățene" – 13-14.04.1998 (întâlnirea anuală a arheologilor bănățeni), organizator: Valentin Cedică
9. Simpozion de numismatică – 25-26.04.1998, organizator: Octavian Dogariu
10. Medalion științific dedicat vieții și personalității lui CONSTANTIN DAICOVICIU (1 martie 1898 – 27 mai 1973)
11. "150 de ani de la revoluția din 1848" – expoziție temporară și simpozion, 17.06.1998, organizator: dr. Vasile Dudaș.
12. Simpozionul dedicat Zilei drapelului național, 26.06.1998
13. Simpozion de numismatică – 17-18.10.1998, organizator: Octavian Dogariu
14. "Contribuții bănățene la Marea Unire", dezbateri științifice, 10.11.1998
15. "Neoliticul din România în lumina cercetărilor din ultimul deceniu" – simpozion național, 22 - 23.10.1998, organizator: dr. Florin Drașovean
16. "Marea Unire – idealul secular al tuturor românilor", sesiune de comunicări științifice, 19.11.1998, organizator: dr. Vasile Dudaș, în colaborare cu instituții de cultură din Timișoara
17. "Preistoria Banatului" – întâlnire de lucru internațională a colectivului de redacție, 10-12.12.1998, organizator: dr. Florin Drașovean

1999:

1. Simpozion dedicat semnificației zilei de 24 Ianuarie, 21.01.1999, organizator: dr. Vasile Dudaș
2. Expoziție temporară: GRIGORE GAFENCU – în colaborare cu Muzeul Național de Istorie București, 28.01.1999, organizator: Tatiana Bădescu
3. *130 de ani de la constituirea Partidului Național Român din Banat*, masă rotundă, 5.02.1999, organizator: dr. Vasile Dudaș
4. *Descoperiri arheologice din Banat*, expoziție temporară, din 5.03.1999, organizator: Mircea Mare
5. Medalion EMANUIL UNGURIANU, 29. 03.1999, organizator: dr. Vasile Rămneanțu
6. *Repere arheologice bănățene*, 29-30.04.1999 (întâlnirea anuală a arheologilor bănățeni, Sânnicolau Mare), organizator: Valentin Cedică
7. *Societate și civilizație în Banatul istoric* (simpozion)
Istoria Banatului în cărți și publicații (expoziție), 28.05.1999, în colaborare cu instituții de cultură din Banat
8. Medalion “Pavel Rotariu – un mare gazetar bănățean”, 9.06.1999, organizator: dr. Vasile Dudaș
9. *Banatul în medalistica epocii moderne*, expoziție temporară, din 10.08.1999, organizator: Nicoleta Demian, Raoul Șeptilici
10. *Eclipsa între istorie și legendă*, expoziție temporară, 11.08.1999, organizatori: Daniela Micu, Alexandru Szentmiklosi
11. *Simpozion de numismatică*, 17.10.1999, organizator: Octavian Dogariu
12. *Istorie și civilizație oglindite în exponatele Muzeului Banatului*, expoziție temporară, din 30.10.1999, organizator: Rodica Giurgiu și Clubul European
13. *Marea Unire – idealul secular al tuturor românilor*, sesiune de comunicări științifice, 19.11.1999, organizator: dr. Vasile Dudaș

(Daniela Micu)

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 1998

Enumerarea se face în ordinea: a) Localitatea (comuna, județul), punctul din hotar; b) tipul obiectivului, epoca istorică; c) perioada de cercetare; d) tipul cercetării; e) șef de șantier; f) colectiv de cercetare.

1. Foeni (jud. Timiș) – *Cimitirul ortodox*; așezări: neolitic, epoca bronzului, prima epocă a fierului; necropolă post-romană; iunie – iulie; sistematică; dr. F. Drașovean; D. Ciobotaru, Al. Szentmiklosi, V. Cedică.

- *Stația de gaz*; așezări: neolitic, epoca bronzului; noiembrie; sondaj; dr. F. Drașovean; D. Ciobotaru.

2. Liubcova (com. Berzasca, jud. Caraș-Severin); necropolă: sfârșitul epocii bronzului; iunie; cercetare subacvatică; C. Săcărîn – Muzeul Banatului Montan Reșița; W. Signorelli – Padova, Italia; D. Ciobotaru, Al. Szentmiklosi.

3. Voiteni (jud. Timiș); necropolă: sfârșitul epocii bronzului; iulie; salvare; F. Medeț – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; P. Rogozea – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; N. Toma, D. Tănase, Al. Szentmiklosi.

4. Timișoara (jud. Timiș) – *Freidorf*; așezare: sec. III-IV; iulie; sistematică; M. Mare.

5. Satchinez (jud. Timiș); așezări: neolitic, prima epocă a fierului, Latene, Ev mediu; necropolă modernă; iulie – august; sistematică; F. Drașovean; V. Cedică.

6. Sânnandrei (jud. Timiș); așezări: neolitic, Latene; necropolă prefeudală; iulie – august; sistematică; F. Drașovean; D. Ciobotaru.

7. Parța (com. Șag, jud. Timiș) – *Tell II*; așezări neolitice; august; sistematică; F. Drașovean; D. Ciobotaru.

8. Berzovia (jud. Caraș-Severin); castrul roman; noiembrie; sistematică; F. Medeț – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; O. Bozu - Muzeul Banatului Montan Reșița, Al. Flutur.

(Mircea Mare)

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 1999

Enumerarea se face în ordinea: a) Localitatea (comuna, județul), punctul din hotar; b) tipul obiectivului, epoca istorică; c) perioada de cercetare; d) tipul cercetării; e) șef de șantier; f) colectiv de cercetare.

1. Foeni (jud. Timiș) – *Cimitirul ortodox*; așezări: neolitic, epoca bronzului, prima epocă a fierului; necropolă post-romană; mai – iulie; sistematică; dr. F. Drașovean; M. Mare, D. Ciobotaru, Al. Szentmiklosi, V. Cedică.

2. Gătaia (jud. Timiș) – *Valea Begului*; așezări: prima epocă a fierului, prefeudală, feudal timpurie, feudală; iulie – august; sistematică; Al. Rădulescu – Universitatea de Vest Timișoara; M. Mare, D. Tănase.

3. Parța (com. Șag, jud. Timiș) – *Tell II*; așezări neolitice; iulie - august; sistematică; F. Drașovean; D. Ciobotaru.

4. Satchinez (jud. Timiș); așezări: neolitic, prima epocă a fierului, Latene, Ev mediu; necropolă modernă; iulie; sistematică; F. Drașovean; V. Cedică.

5. Peciu Nou (jud. Timiș); așezare și necropolă de la sfârșitul epocii bronzului; iulie – august, septembrie – octombrie; sistematică; F. Medeleț – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; Al. Szentmiklosi.

6. Silagiu (or. Buziaș, jud. Timiș) – *Valea satului*; așezări: prima epocă a fierului, sec. III-IV; august; sondaj; F. Medeleț – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; V. Cedică.

7. Uivar (jud. Timiș) – *Gomilă*; așezări: medievală, Tiszapolgar, Vinča; necropole: modernă, feudal timpurie; august – septembrie; sistematică; F. Drașovean, W. Schier – Universitatea din Bamberg; D. Ciobotaru, V. Cedică.

8. Deta (jud. Timiș) – *Dudărie*; așezări: epoca bronzului, prima epocă a fierului, prefeudal; necropolă feudală; august – septembrie; salvare; P. Rogoza – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; Al. Szentmiklosi.

9. Berzovia (jud. Caraș-Severin); castrul roman; septembrie - octombrie; sistematică; F. Medeleț – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; O. Bozu - Muzeul Banatului Montan Reșița, Al. Flutur.

(Mircea Mare)

CREȘTEREA PATRIMONIULUI SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI, 1998 – 1999

În perioada 1998 – 1999 a continuat activitatea de inventariere a materialelor arheologice provenite din săpături sistematice și periegeze efectuate de membrii secției de istorie. Au avut prioritate materialele provenite din cercetări mai vechi, urmând ca, după finalizarea acestui proces, preconizată pentru anul 2001, să se intre în ordinea firească a inventarierii materialelor arheologice imediat după recoltarea lor. În paralel au fost inventariate obiecte provenite din achiziții și donații, care au completat celelalte fonduri și colecții ale secției de istorie.

Astfel, au fost inventariate și înregistrate în Registrul de inventar al secției următoarele:

- 23.760 – 23.779: fond istorie (documente privind istoria Timișoarei și a Banatului în epoca modernă și contemporană);
- 23.800 – 24.088: materiale arheologice descoperite la Făget (evul mediu; cercetări Al Rădulescu);
- 24.089 – 24.927: materiale arheologice descoperite în cercetările sistematice de la Gătaia, Timișoara – *Ciorenii*, Remetea Mare, Mănăștur, Satchinez (evul mediu; cercetări Al Rădulescu, Florin Medelet) și rezultate din periegezele efectuate în hotarele localităților: Pustiniș, Uivar, Criciova, Deta, Biled, Găvojdia, Lunca – Birda, Jebel, Pădureni, Răchita, Beregsău, Bichigi, Leucușești, Șipet, Pădureni, Dumbrava, Alioș, Satu Mare, Crai Nou, Iecea Mică, Gelu, Soca, Dragșina, Saravale, Sânnicolau Mare, Tomnatec, Opațița, Periam, Igrăș, Mănăștur, Sânpetru Mare.
- 24.928: atlas geografic: *Descriptio Orbis Antiqui in XLIV Tabula exhibita* (f.a., probabil sfârșitul sec. XVII – începutul sec. XVIII).

(Valentin Cedică)

CREȘTEREA PATRIMONIULUI NUMISMATIC AL MUZEULUI BANATULUI ÎNTRE 1998-1999

În perioada 1998-1999, în colecția numismatică a Muzeului Banatului au intrat următoarele piese:

- Monede (nr. inv. 3013-3169)
 - nr. inv. 3013-3015 – 3 monede România (1942-1943); donație Petco Atila, Timișoara;
 - nr. inv. 3016-3106 – 86 monede: un dinar maghiar, Ferdinand (sec. XVI), kreuzeri (sec. XVIII-XIX), filléri (sec. XIX) și 5 jetoane (sec. XVII-XIX) descoperite în octombrie 1996 în Timișoara, la construirea noului sediu al RENEL-ului, situat la colțul străzilor I. H. Pestalozzi și Ștefan cel Mare;
 - nr. inv. 3107-3139 – 22 monede: 8 monede România (1937-1955), 4 monede Rusia (1905-1915) și 2 monede URSS (1961, 1964), 2 monede Bulgaria (1962), 2 monede Turcia (1962, 1969), 1 monedă Austria (1925), 1 monedă Germania (1924), 1 monedă Franța (1963), 1 monedă Polonia (1967) și 11 bancnote: 1 bancnotă și 1 asignată Ungaria (1848-1849), 1 bancnotă Croația (1919), 1 bancnotă Imperiul Austro-Ungar (1917), 2 bancnote Cehoslovacia (1927, 1929), 1 bancnotă Germania (1929), 3 bancnote România (1941-1946), 1 bancnotă URSS (1947); donație Viorica Ostrovăț, Timișoara;
 - nr. inv. 3140-3141 – 2 jetoane de prezență; donație Octavian Dogariu, Timișoara;
 - nr. inv. 3142 – monedă de 1 kreuzer (sec. XVII), descoperită în Timișoara, str. Dacilor nr. 4; donație Mihai Turi, Timișoara;
 - nr. inv. 3143 – monedă de 2 filléri (sec. XIX), descoperită în campania din 1984, șantierul arheologic Mănăstur (jud. Timiș);
 - nr. inv. 3144 – dinar maghiar, Ferdinand (sec. XVI), descoperit în 1999 în curtea Castelului Huniade din Timișoara; donație Florentina Martiș, Peciu Nou (jud. Timiș);
 - nr. inv. 3145 – monedă de 1 kreuzer, Carol VI, nedată, descoperită în

- 1988 în Timișoara, lângă Spitalul Județean, în timpul unor lucrări de canalizare; donație Alin Țiboc, Timișoara;
- nr. inv. 3146-3157 – 12 monede aniversare de 100 lei (argint), emise de BNR (UNICEF, 1946-1996; Jocurile Olimpice de Iarnă, Nagano, 1998; Campionatul Mondial de Fotbal, Franța, 1998; Aniversarea Independenței, 1998); donație BNR;
 - nr. inv. 3158-3168 – 2 insigne Mirton și 9 cărți poștale numismatice (monedele și bancnotele Euro); donație Octavian Dogariu, Timișoara;
 - nr. inv. 3169 – monedă bizantină (follis), Roman I (sec. X), descoperită în campania din 1999, șantierul arheologic Uivar (jud. Timiș);
- Medalii (nr. inv. 1656-1665)
- nr. inv. 1656 – medalie “Un an de la Revoluție”, 1990, bronz;
 - nr. inv. 1657 – medalie “Pavel Chinezu”, 1994, alamă, gravor O. Dogariu;
 - nr. inv. 1658 – medalie “Expoziția filatelică națională de marcofilie, Timișoara, 1988”, alamă, gravor O. Dogariu;
 - nr. inv. 1659 – medalie “Constantin Daicoviciu”, 1998, gravor V. Gabor;
 - nr. inv. 1660 – medalie sportivă, Federația Română de Atletism, nedată, gravor Krauser;
 - nr. inv. 1661-1662 – medalie “25 ani de activitate, Muzeul Național de Istorie a României, 1972-1997”, bronz, 2 buc.;
 - nr. inv. 1663 – medalie “A XX-a expoziție filatelică națională - Natura ‘99”, alamă, gravor O. Dogariu;
 - nr. inv. 1664 – medalie “10 ani de la Revoluție, 1989-1999”, alamă, gravor O. Dogariu; donație Prefectura jud. Timiș;
 - nr. inv. 1665 – matrița aversului medaliei “10 ani de la Revoluție, 1989-1999”, gravor O. Dogariu; donație Prefectura jud. Timiș.

(Nicoleta Demian)

PUBLICAȚII INTRATE ÎN PATRIMONIUL BIBLIOTECII MUZEULUI BANATULUI PRIN SCHIMB NAȚIONAL, INTERNAȚIONAL, DONAȚII ȘI ACHIZIȚII ÎN PERIOADA 1998-1999

A. Cărți românești

1. Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Editura de Vest, Timișoara, 1996
2. Ion Motoca, *Cercetări și date monografice privitoare la comuna Seleuș*, editată de S.C. Gutemberg, Arad
3. Emil Girerus, *Cronica orașului Sibiu*, Ed. Episcopală Sibiu Imago, Sibiu, 1997
4. I.C. Petrescu, *Mihai Viteazul și arta diplomației*, Ed. C.S., Ploiești, 1997
5. I.D. Popescu, *Prahova și Ploieștiul în timpul epopeei lui Mihai Viteazul*, editată de Muzeul de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești, 1997
6. M. Apostol, *Monumente prahovene*, editată de Muzeul de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești, 1997
7. C. Giucă, *Răicoi*, editată de Muzeul de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești, 1997
8. Gh. Calcan, *Industria petrolieră din România în perioada interbelică*. Ed. Silex, București, 1997
9. C. Dobrescu, *Viața culturală a Municipiului Ploiești și a județului Prahova*, Ed. Teora, București, 1998
10. A. Bobțaș, *Dicționar englez-român, român-englez*, Ed. Press, Cambridge, 1997
11. M. Isbășescu, *Dicționar german-român*, Ed. Teora, București, 1997
12. N.D. Petriceanu, *Octavian Goga și mesianismul*, Ed. Eurobit, Timișoara, 1998
13. I.C. Seleușan, *Depresiunea Romașnea-Mehadia*, Ed. Banatica, Reșița, 1997
14. V. Braniște, *În slujba Bucovinei, în slujba neamului românesc*, Ed. Bucovina Mare, Suceava, 1998
15. S. Mitu, L. Copoeru, *Istorie, manual de clasa a XII-a*, Ed. Sigma, București, 1999
16. C. Crișu, *Codul sentinței de judecată*, vol. I, II, Ed. Argesis, Argeș, 1999

17. Cornelia Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie*, Ed. Nona, Piatra Neamț, 1998
18. Ștefan Cucoș, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, Ed. C. Mătasă, Piatra Neamț, 1999
19. C. Horațiu Opreanu, *Dacia Romană și Barbaricum*, Ed. Mirton, Timișoara, 1998
20. Dumitru Țeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Ed. Banatica, Timișoara, 1998
21. Ion Stângă, *Viața economică la Drobeta în secolele II-VI p.Ch.*, editat de Vavila Edifn S.R.L., București, 1998
22. Alexandru Stan, *Însemnări*, Ed. Dacia Europa Nova, Lugoj, 1997
23. Nicolae Gudea, *Gastrul roman de la Bologa-Resculum*, Zalău, 1997
24. Ion Frunzetti, *Prietenii mei artiștii*, Ed. Europolis, Constanța, 1997
25. Barbu Ștefănescu, *Mobilier țărănesc din Crișana*, editată de Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1997
26. Doina Florica Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, Ed. Mirton, Timiș, 1998
27. Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania sec. XIII-XVIII*, Ed. Academiei Române, București, 1998
28. Aurel Chiriac, *Pictura bisericilor de lemn din Bihor în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, Editura Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1999
29. General Ion Dumitrache, *Divizia de cremene. Memorii din campania 1941-1944*, editată de Muzeul Județean de Istorie, Brașov, 1997
30. Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, editată de Muzeul Județean de Istorie Brașov, Brașov, 1995

B. Cărți străine

1. Josef Kühn, *Familienbuch der katholischen Pfarrgemeinde Sackelhausen im Banat und ihrer Filialen 1766-1844*, Ed. Schnelldruck Boscolo, Reutlingen, 1998
2. Dieter Kessler, *Die deutschen literaturen siebenbürgens, des Banates und des Buchenlandes*, editată de Böhlau Verlag, Köln, 1997
3. Maja Philippi, *Kronstadt*, Ed. Kriterion, București, 1996
4. Hans J. Prohaska, *Chronik Schöndorf eine deutsche Gemeinde im Banat*, München, 1997
5. Jakob Dietrich, *Grabatz*, Ed. Prazis-Druck, Kalsruhe, 1998
6. Wilhelm Josef Merschdorf, *Tschakowa, Marktgemeinde im Banat. Monographie und Heimatbuch*, Augsburg, 1997
7. J. Bersani, H. Schweizer, L. Lecomte, M. Lardy, *Le grand atlas de l'archéologie*, Ed. Encyclopaedia Universalis, Paris, 1996
8. Michael J. Blair, *The EBCC Atlas of European Breeding Birds*, Ed. European Bird Census Council by T&A D Poyser, London, 1997

9. Daniel Castella, *Vor den Toren der Stadt Aventicum*, Ed. Musee Romain d/Avenches, 1998
10. Michael Schneeberger, Franck-Michael Lange, *Die Rumänischen waldkarpaten*, Ed. Schelzky&Jeep, Berlin, 1998
11. Joachim Wittstock, Ștefan Sieneth, *Die Deutsche Literatur Siebenbürgens von den Anfängen bis 1848*, Ed. Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1977
12. Georg Gerster, Martin Rill, *Siebenburgen im Flug*, Ed. Wort und Welt, Hong Kong, 1998
13. Heinz Vogel, *Das Treffil Buch*, Ed. Brumar, Timișoara, 1999
14. Elfriede Kepeller, *Die Spatgotische Wircheutur in Irrsdorf*, Ed. Carolino Augusteum, Salsburg, 1999
15. Franz Metz, *Eine reise in den Orient Johanus Strauss*, Ed. Allgemeine Deutsche Zeitung, București, 1999
16. V. Maggi, *Faenza. Storis dell'illuminazione publica*, Ed. Faenza, 1998
17. Horst Depuer, *Auch ohne. Zukunft gingesweiter*, Ed. Sudostdeutsches Vultur, München, 1998
18. Mila Bosici, *Godilți obiciali sîrba i vojvodini*, Ed. Muzei Vojvodine, Novi Sad, 1996

C. Reviste, cataloage și anuare românești

1. *Buletinul Societății Numismatice Române*, nr. 43-87, Ed. Societatea Numismatică Română, București, 1922-1993
2. *Cronica Numismatică și Arheologică*, nr. 113-136, București, 1939-1945
3. *Acta Musei Porollisensis*, Muzeul Zalău, 1997
4. *Cercetări istorice*, nr. 16, Ed. Complexul Muzeal Moldova, Iași, 1997
5. *Studii și comunicări*, nr. 14, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996
6. *Ziridava*, nr. 18, Ed. Muzeului Județean Arad, Arad, 1993
7. *Armonii naturale*, 1, 2, Ed. Muzeului Județean Arad, 1996
8. *Studii și comunicări*, nr. 1, 2, 3, 4, Ed. Muzeului Județean Arad, 1992-1997
9. *Muzeul viei și vinului-Miniș*, Ed. Muzeul Județean Arad, Miniș, 1987
10. *Calendarul Ioan Slavici*, Ed. Muzeul Memorial "Ioan Slavici", Șirișa, 1998
11. *Magazin istoric*, nr. 5/1998, Ed. Fundația Culturală a Magazinului istoric, București, 1998
12. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, tom. 48, nr. 1, 2, Ed. Academiei Române – Institutul de Arheologie "V. Pârvan, București, 1997
13. *Altarul Banatului*, nr. 1-3, Ed. Mitropolia Banatului, Timișoara, 1998
14. *Acta Musei Corviniensis*, nr. 1, 2, Hunedoara, 1995-1996
15. *Studii și comunicări*, nr. 13, Ed. Complexul Muzeal Științele Naturii "Ioan Borcea", Bacău, 1994

16. *Notulae Botanicae*, nr. 16, 18, Ed. Universitatea de Științe ale Naturii, Cluj, 1997
17. *China populară*, nr. 1, 2, 3, Ed. de Ambasada Republicii Populare Chineze, București, 1998
18. *Nobilimea românească din Transilvania* (comunicări), Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997
19. *Identitate și alternanță (studii de imagologie)*, vol. I, II, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998
20. *Banatica*, nr. 14, Ed. Banatica, Reșița, 1996
21. *Geographica Timisiensis*, vol. 5, Ed. Universitatea Timișoara, Facultatea de Geografie, Timișoara, 1996
22. *Dobrogea și arta plastică (catalog)*, Ed. Muzeul de artă Tulcea, 1993
23. *Ileana Balotă (catalog)*, Ed. Muzeul de artă Tulcea, 1997
24. *Ioana Kassargian-in memoriam* (catalog), Ed. muzeului de artă Tulcea, 1997
25. *Hierasus*, nr. 10, Ed. Muzeul Județean Botoșani, Iași, 1996
26. *Analele Banatului*, nr. 1, 2, 3, 4/1-2, 5, Ed. Museion, București, Ed. Mirton Timișoara, 1994-1996
27. *Analele Banatului*, Artă, nr. 2, 3, Ed. Mirton, Timișoara, 1997, 1998
28. *Ioan Horescu* (catalog), Ed. Mirton, Timișoara, 1998
29. *Artiști venețieni* (catalog), Ed. Mirton, Timișoara, 1997
30. *Memoria satului românesc*, Ed. Mirton, Timișoara, 1997
31. *Ziridava*, nr. 18, 19-20, Ed. Muzeul Județean Arad, 1993, 1996
32. *Armonii naturale*, vol. 1, 2, Ed. Muzeul Județean Arad, 1996, 1998
33. *Studii și comunicări de artă*, Ed. Muzeul Județean Arad, 1992
34. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, tom. 49, 3-4, Ed. Academiei Române, București, 1998
35. *Hierasus*, nr. 9, Ed. Muzeul Județean Botoșani, 1994
36. *Crisia*, nr. 25, Ed. de Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1998
37. *Nymphaea*, nr. 21, 22, 23, 24, Ed. de Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1991, 1992, 1997
38. *Cercetări istorice*, nr. 1, Ed. de Muzeul de Istorie, Iași, 1998
39. *Buletinul Muzeului de Istorie*, nr. 2, 3, Ed. de Muzeul de Istorie, Iași, 1997
40. *Apulum*, nr. 32, 33, 34, Ed. de Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, 1995, 1996, 1997
41. *Acta Musei Napocensis*, nr. 34, Ed. Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, 1998
42. *Ars Transilvaniae*, nr. 3, 4, Ed. de Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, 1993, 1996
43. *Efemeris Napocensis*, nr. 2, 3, Ed. Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, 1992, 1996

D. Reviste și anuare străine

1. *Agria*, nr. 33, 34, 35, editată de Megyei Muzeumi Szervezet, Eger, 1997, 1998, 1999
2. *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyensis*, Editată de Musei Historico-Naturalis, Zirc, 1993
3. *Naturwissenschaften*, nr. 12, editată de Deutscher Naturforscher und Ärzte Herman von Helmholtz, Heidelberg, 1997
4. *Unterricht Physik*, nr. 6, editată de Padagogischen Zeitschriften, Heidelberg, 1997
5. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale*, editată de Museo Civico di Storia Naturale, Veneția, 1997
6. *Levéltári szemle*, nr. 2, 3, 4/1997, 1/1998, editată de A Művelődési Közoktatási Minisztérium, Budapesta, 1997, 1998
7. *Turul*, nr. 3-4, editat de A Magyar Történelmi Társulat, Budapesta, 1997
8. *Prehistoire Arigeoise*, nr. 2, editată de Societe Prehistorique Ariege-Pyrenees, Ariege, 1997
9. *Geografski Zbornik*, nr. 36, 37, editată de Slovenske Akademije Znanosti in Umetnosti-Geografski Institut, Ljubliana, 1996, 1997
10. *Razprave*, nr. 37, 38, editată de Slovenske Akademije Znanosti in Umetnosti, Ljubliana, 1996, 1997
11. *Rad*, nr. 37, 38 editată de Vojvodanski Muzej, Novi Sad, 1995, 1996
12. *Vjesnik*, nr. 39, editată de Ministarstvo Kulture Republike Hrvatske, Rijeka, 1997
13. *Humanities and archaeology*, editată de Academic Press "Sheffield", Sheffield, 1998
14. *Bulletin of the National Science Museum*, vol. 24, seria A, B, editată de National Science Museum, Tokyo, 1998
15. *Keine Thranen wird man Wienen*, editată de Museum des Stadt Wien, Viena, 1998
16. *Theater die Insel* (catalog), editată de Museum des Stadt Wien, Viena, 1998
17. *150 Jahre die presse*, editată de Museum des Stadt Wien, Viena, 1998
18. *Kulturchronik*, editată de Internationes, E.V., Bonn, 1998
19. *Filozofski vestnik*, nr. 1, 2, 3, editată de Institut Filozofski Vestnik, Ljubliana, 1997
20. *Bulletin de L'Asociation Pro Aventico*, editată de L'Asociation Pro Aventico. Avenches, 1997
21. *Bulletin of the Botanic Gardens of Toyama*, nr. 3, editată de Botanic Gardens, Tokyo, 1998
22. *Erinnerung an 1-2*, editată de Innenministerium Baden Würtemberg, Beitighei, 1998
23. *Jahresbericht*, nr. 106, editată de Schweizerisches Landesmuseum, Zürich, 1997

24. *Jahrbuch des Römischen Germanisches Zentral Museum*, nr. 42/I-II, 43/I-II, editată de Römisches Zentral Museum, Mainz, 1995, 1996
25. *Izvestia*, nr. 11, 12, editată de Istoriceschi Muzei, Veliko, Turnovo, 1996, 1997
26. *Arheoloski vestnik*, nr. 43, editată de Istoriceschi Muzei, Ljubliana, 1992
27. *Letopis*, nr. 47, 48, editată de Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubliana, 1996, 1997
28. *Traditiones*, nr. 26, editată de Instituta za Slovensko Narodopisje, Ljubliana, 1997
29. *Razprave*, nr. 17, editată de Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubliana, 1995
30. *Nature and Human Archiv*, nr. 2, editată de Human Archiv, Hyogo, 1997
31. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale*, nr. 21, editată de Museo Civico di Storia Naturale, Verona, 1997
32. *Lastern Carpathian Studies Roumania*, editată de The Play Society, Londra, 1936
33. *Visible religion* (anuar), editată de Institute of Religion Iconography State University Graningen, Leiden, 1982
34. *Architectural Antropology*, nr. 1, editată de Structura Mundi Editions, Laussanae, 1992
35. *La mort et l'oublie*, editată de Musee D'Ethnographie, Geneva, 1995
36. *Glasnik*, nr. 58-59, 60, editată de Museee D'Ethnographie, Belgrad, 1994, 1996
37. *Ileoghiih pritiatskogo polesia*, editată de Nauca i Tehnica, Belgrad, 1976
38. *Notizie Archeologiche Bergomensi*, nr. 5, editată de Museo Archeologico Bergamo, 1997

(Valeria Arjoca)

NORME DE PUBLICARE

1. NORME GENERALE

1.1. Articolele pentru *Analele Banatului S.N.*, (Arheologie - Istorie) pe anul în curs se primesc numai până la data de a anului respectiv. Orice material ajuns după această dată va intra în portofoliul numărului următor, cu acordul scris al autorului (autorilor).

1.2. În principal se urmăresc teme de arheologie, istorie și muzeologie, referitoare îndeosebi la Banat, dar și la istoria României sau universală (incluzând Banatul). Structura anuarului este următoarea:

- Arheologie și istorie veche
- Istorie medie, modernă și contemporană
- Istoria culturii, muzeologie, istoriografie, cataloage, varia

1.3. Lucrările se prezintă în limba română, însoțite de rezumate în limbile engleză, franceză sau germană. În mod excepțional, cu acordul prealabil al colegiului de redacție, pot fi prezentate lucrări într-una din limbile străine menționate, cu rezumate în limba română, mai ample.

1.4. Manuscrisele se predau direct sau se trimit prin poștă la redacție, în două exemplare, împreună cu o "Notă" cuprinzând următoarele date: prenumele și numele autorului, instituția (cu adresă, numerele de telefon și fax), adresa și telefonul privat, titlul lucrării (cu numărul de pagini, anexe, ilustrații, etc.), data redactării, data predării. Toate aceste date se înscriu în Registrul de redacție.

1.5. În cazul acceptării, colegiul de redacție își rezervă dreptul de a propune corecturi ale textului. Lucrările respinse se înapoiază autorilor, cu excepția unui exemplar din text, care se păstrează în arhiva colegiului de redacție.

1.6. Este de dorit ca autorii să aibă în vedere încadrarea într-una din rubricile anuarului, așa cum au fost ele prezentate mai sus (v. 1.2).

1.7. Colegiul de redacție adresează autorilor rugămintea de a-și întocmi lucrările cu maximum de concizie, nedepășind 25 de pagini dactilografiate la 2 rânduri, la care se adaugă ilustrația, aparatul critic, lista ilustrațiilor și anexele.

1.8. Revista *Analele Banatului* nu publică lucrări ce au mai apărut sau apar simultan și în alte reviste. În chip cu totul excepțional pot fi acceptate articole care urmează să apară și în reviste străine greu accesibile specialiștilor români.

1.9. Autorii primesc gratuit 20 de extrase. În cazul în care sunt mai mulți autori, cele 20 de extrase se împart între ei.

2. MANUSCRISELE

2.1. Textul propriu-zis se spațiază la 2 rânduri. După semnele de punctuație (punct, virgulă, punct și virgulă, cratimă) se lasă un spațiu liber. Dacă articolul este redactat pe computer se va folosi programul Word 6.0 sau 7.0 din Office 97, sub Windows 95 sau 98, caractere Arial, mărimea 12, aliniat bloc ("justified"), paragraf "first line". Se va folosi sistemul **Endnote** (note la sfârșitul textului) și **Footnote** (note în subsolul paginii).

2.2. Manuscrisul este compus din următoarele părți, imprimate separat, pe pagini numerotate în continuare, în ordinea:

2.2.1. **Text:** Titlul lucrării (cu majuscule) și numele autorului / autorilor (cu minuscule *cursive*), fără precizarea titlului științific și a instituției; textul propriu-zis, cu trimiteri (sigle numerice deasupra rândului) la notele de la sfârșitul textului, numerotate continuu. În cazul lucrărilor de mai mari dimensiuni, cu caracter de sinteză, La text se poate anexa o listă bibliografică ordonată alfabetic (după modelul: inițiala prenumelui, numele autorului, anul apariției, cu sigle alfabetice atunci când sunt mai multe lucrări apărute în același an, titlul lucrării, revista sau locul apariției, paginile). În aceste cazuri, citarea literaturii se face abreviat (numele autorului, anul apariției, pagina), dar tot în note, nu în paranteze în text. La sfârșitul textului propriu-zis se va trece data la care autorul a terminat redactarea articolului.

2.2.2. **Notele**, numerotate continuu și imprimate separat, după text.

2.2.3. **Rezumatul** tradus (în engleză, franceză sau germană), de dorit cu trimiteri la notele cele mai importante din textul românesc (bibliografia esențială) și la ilustrație. El nu trebuie să depășească o zecime din întinderea lucrării.

2.2.4. **Explicația figurilor**, tradusă (în aceeași limbă).

2.2.5. **Rezumatul** în limba română.

2.2.6. **Explicația figurilor** în limba română.

2.5. Pentru a se atinge o maximă concizie și exactitate a exprimării, precum și în scopul uniformizării redacționale, se stabilesc reguli obligatorii în următoarele privințe:

2.5.1. La prima citare a unor locuri de descoperire în titlu, text sau note, precum și în rezumat și în explicația figurilor, se indică satul, comuna, județul (de ex. Cruceni, com. Foeni, jud. Timiș, nu Cruceni - Foeni și nici Cruceni - Timiș), în conformitate cu *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, cu actualizările necesare: schimbări de nume, grafia cu â). Pentru descoperirile intrate în literatură sub nume acum ieșite din circulație, respectiv din nomenclatura oficială (nume românești, ungurești, săsești, turcești, sârbești, germane, etc.), denumirile vechi se vor indica în paranteze.

2.5.2. În cazul descoperirilor din străinătate este obligatoriu a se face referire la actuala nomenclatură și împărțire politico-administrativă. Numele

vechi, acum ieșite din uz (de ex. numele germane din Polonia) vor fi date în paranteză. Denumirile unităților teritoriale care nu au corespondent precis în limba română se dau în limba respectivă, de ex.: powiat (Polonia), Landkreis și Kreis (Germania), okres (Cehia). În schimb, oblast'ii rajon (Rusia, Ucraina) se traduc prin "regiune" și "raion", iar département (Franța) prin "departament".

2.5.3. Numele de autori apar la prima citare în text sau note cu prenumele întreg, iar mai departe se dă prenumele prescurtat. Numele se citează neînsoțite de titluri (acad., prof., dr.); excepție se face atunci când se indică sursa unei informații inedite și/sau se aduc mulțumiri.

2.5.4. Citarea literaturii se face numai în note, la care se face trimitere prin sigle numerice plasate în text la umărul ultimei litere a cuvântului ales, înaintea semnelor de punctuație.

2.5.5. Citarea izvoarelor literare și epigrafice antice se poate face atât în text, în paranteze (autorul, opera, locul, corpus-ul), cât și în note (în special atunci când se indică ediția și se fac comentarii).

2.5.6. În text, între paranteze, se fac trimiterile la ilustrația lucrării, la alte locuri și note ale aceleiași lucrări. De ex. : (Fig. 12), (cf. *supra* p. 13) sau (*infra* n. 22). Pentru astfel de trimiteri nu se vor face deci note speciale.

2.5.7. Numele geografice străine se scriu cu ortografia limbilor respective, atunci când acestea folosesc alfabetul latin (Bordeaux, Köln, Zürich etc.) sau în transcrierea oficială a statului respectiv, atunci când alfabetul folosit este altul decât cel latin sau chirilic (Bangkok, Beijing, Ryad, Marrakech). Atunci când nu există grafii românești acreditate, numele slave se transliterează după normele prenumele. Numele care au intrat de multă vreme în cultura noastră se scriu în grafia tradițională românească: Londra, Florența, Rin, Moscova, Plevna, Cernăuți (nu London, Firenze, Rhein, Moskva, Pleven, Černovcy). Se admite totuși grafia originală sau cea actuală în trimiterile bibliografice și hărți.

2.5.8. Numele proprii grecești și latine consacrate în uzul literar se scriu conform adaptării tradiționale, de ex. Apian, Aurelian, Horațiu, Istru, Lisimah, Pompei, Tacit (cf. *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1995, p. 267-272). Celelalte nume se scriu ca în limba latină sau se transliterează în cazul alfabetului grec (*Ibidem*, p. 39-42).

2.5.9. Termenii străini (substantive comune sau citate în limbi străine moderne sau clasice se culeg cu litere cursive (de ex. *Kammenaja baba*, *Kronenhalsring*). Când termenul respectiv a fost adaptat în limba română, el nu se mai diferențiază, de ex. castru, castel, canabe (dar *castrum*, *castellum*, *canabae*). Pentru punerea în evidență, la indicația autorului se pot culege cursiv sau aldin subtitluri, nume de localități, de culturi, de persoane, etc.

2.5.10. Secolul se indică numai cu cifre romane. Neprescurtat se scrie "secolul al III-lea", iar prescurtat "sec. III". Era se indică prin a.Chr. (ante Christum) sau A.D. (Anno Domini).

2.5.11. În textul curent, numerele până la 10 vor fi, de regulă, scrise în litere. Se exceptează cazurile când ele apar în legătură cu unități de măsură. De ex.: “opt morminte”, dar “8 km”.

2.5.12. Dimensiunile se dau în centimetri pentru obiecte și în metri pentru complexe (locuințe, gropi, morminte). La monede ele se indică în milimetri.

2.5.13. Unitățile de măsură se prescurtează fără punct: mm, cm, m, ha, g, kg, etc. Unitățile de suprafață sau volum se scriu mp, mc, nu m², m³.

2.5.14. Numele punctelor cardinale se prescurtează obligatoriu: N, S, V, E, NE, SE, SSV, VNV, etc.

2. 5.15. În Anexa 1 se dă lista prescurtărilor curente admise.

2.5.16. Pentru problemele de ortografie și punctuație se recomandă autorilor să folosească *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, elaborat de Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan” al Academiei Române și tipărit de Editura Univers Enciclopedic, București, 1995, sau cea mai recentă ediție a acestuia. În conformitate cu regulile de ortografie expuse în această lucrare și având în vedere Hotărârea Adunării generale a Academiei Române din 17 februarie 1993, în textele publicate în *Analele Banatului* se revine la grafia cu “ă” și “sunt”. Titlurile și numele autorilor se redau așa cum au fost ele tipărite. În cazul numelor de persoane se va respecta opțiunea personală a celui în cauză (de ex. L. Bârză, M. Sâmpetru, M. Petrescu-Dîmbovița, V. Mihăilescu-Bîrliba).

3. MODUL DE CITARE

3.1. Trimiterile la literatură se fac numai în note, indicându-se în ordine: prenumele și numele autorului, titlul publicației, volumul, anul, pagina. Nu se indică editura pentru publicațiile apărute în România între anii 1950 – 1989.

3.2. Se tipăresc cu scriere cursivă titlurile de monografii, de volume colective (culegeri tematice, omagii, acte de congrese, colocvii etc.), numele revistelor și seriilor (colecțiilor) monografice și de articole; de asemenea, cuvintele *Ibidem*, *op.cit*, *passim*, *cf*, *apud*, *supra*, *infra*, *sq.*, *sqq.* Se tipăresc cu literă dreaptă, obișnuită: *idem*, *urm.*.

3.3. Titlurile lucrărilor, precum și numele revistelor și seriilor apărute în limbi slave care folosesc alfabetul chirilic se transcriu în conformitate cu normele internaționale.

3.4. Se păstrează numerotarea originală la reviste, serii (pentru tomuri - cifre romane sau arabe, după caz, la fascicule cu cifre arabe). În cazul în care anuarele, de ex. *Banatica* (Reșița), sunt numerotate cu asteriscuri, numărul de asteriscuri se indică prin cifre arabe.

3.5. La prima citare a cărților este necesar să se dea titlul complet, fără prescurtări, urmat, acolo unde este cazul, de titlul seriei (colecției), numărul volumului, locul apariției, anul, pagina. Volumele colective se citează, ca și

monografiile, cu titlul complet. Ediția a doua și următoarele se indică înscrind cifra respectivă după ultimul cuvânt din titlu deasupra rândului. La indicarea volumului se folosesc cifrele romane corespunzătoare, fără “volumul” sau “vol.”. Pentru cărțile publicate începând cu 1990 în România, se va indica obligatoriu editura și localitatea (Ex.: Vasile Rămneanțu, *Emanuil Ungurianu, BHAB*, IV, Ed. Mirton, Timișoara, 1997).

3.6. Titlurile articolelor / studiilor apărute în periodice sau în volume colective se citează integral cel puțin prima dată. Se indică în ordine: autorul, revista, tomul, anul, fascicula, pagina. Atunci când revista citată a apărut cu o întârziere de cel puțin doi ani, la anul corespunzător tomului respectiv se adaugă în paranteză anul real al apariției (dacă acesta este imprimat). Atunci când este cazul se precizează și seria de apariție a revistei (de ex. serie nouă - S.N., N.S.).

3.7. Trimiterea la articole se face astfel: numele autorului urmat de virgulă, titlul articolului, urmat de cuvântul **în**, apoi titlul volumului sau periodicului.

Exemple:

- Eleonora Calincof, *Date privind localitățile aparținătoare domeniului Tolvădia (1777)*, în *AnB, S.N., Arheologie – Istorie*, III, 1994, 352-363.

3.9. În rest, trimiterea la autori, respectiv lucrări citate într-o notă imediat anterioară se fac prin formulele tradiționale: idem, *Ibidem*, *op.cit.*, *cf.*, *passim*, *apud*, *supra*, *infra*, *sq.* Dacă este vorba de o autoare, se va folosi eadem, în loc de idem. Atunci când ultima citare este la o distanță mai mare de două pagini și deci greu de găsit, se va indica pagina și nota la care se află ea; ex.: D. Tudor, *op.cit.* (v. *supra* p. 21, n. 55), p. 231.

4. ILUSTRAȚIA

4.1. Ca material ilustrativ la revista *Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie* se acceptă ilustrațiile de foarte bună calitate: fotografiile – la care se vor evita nuanțele de gri, xeroxuri, desene, schițe, planuri, profile în tuș pe hârtie de calc, grafice, hărți, care se lipesc pe cartoane. Se acceptă ilustrații și în text. În cazul unor detalii la piese fotografiate, ar fi de preferat ca respectivele fotografii să fie tifetate (decupate) și lipite pe hârtie albă. Plasarea lor în text este propusă de autor cu creionul pe marginea manuscrisului. Diferitele tablouri sinoptice care se culeg în text nu se numerotează ca figuri, ci separat ca anexe.

4.2. La executarea, selecția și gruparea materialului ilustrativ, autorii sunt rugați să țină seama de următoarele prevederi:

4.2.1. În actualele condiții tehnice și având în vedere costurile, desenele sunt preferate fotografiilor. Desenele se execută în tuș negru, pe calc sau carton de desen; se acceptă copii xerox de foarte bună calitate după astfel de desene. Fotografiile trebuie reproduse după clișee de foarte bună calitate, pe hârtie lucioasă. Fotografiile sau desenele se pot reproduce în culori doar în cazuri excepționale.

4.2.2. Este de dorit ca desenele care ilustrează un articol să fie executate (sau cel puțin copiate) de aceeași mână. Se preferă ca vasele și fragmentele ceramice să fie desenate fără umbre, cu profilele plasate pe aceeași parte și hașurate în același sens. Recomandăm ca inscripționarea ilustrației să fie executată în întregime de aceeași mână cu cifre și litere standard. Schițele și planurile trebuie să fie prevăzute cu săgeata care indică nordul; la profile trebuie de asemenea marcată orientarea.

4.2.3. Chiar dacă dimensiunile obiectelor sau complexelor sunt date în text sau în note, fotografiile, desenele, planurile și hărțile trebuie să fie întotdeauna prevăzute cu *scară metrică*. În afară de aceasta, în explicația figurilor se poate indica în fracții raportul față de mărimea naturală.

4.2.4. "Oglinđa" ilustrațiilor la *Analele Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie este de 12,5 x 18 cm, fără chenar. Ca excepții se admit pliante pentru unele hărți, planuri, profile și tabele, care din cauza dimensiunilor sau formatului nu se încadrează în pagină.

4.3. Ilustrațiile care ocupă o pagină întreagă se numesc **planșe** și sunt compuse din mai multe desene, fotografii, schițe, planuri sau profile, care se numesc **figuri** și se numerotează cu Pl. I/1. Ilustrațiile izolate sau grupate în text, sub dimensiunile oglinzii unei pagini a anuarului se numesc **figuri** și se numerotează Fig. 1. La gruparea materialului ilustrativ trebuie să se țină seama de următoarele reguli și criterii de ordin tehnoredacțional și științific:

4.3.1. Într-o planșă se montează de regulă fie numai desene, fie numai fotografii.

4.3.2 Organizarea materialului ilustrativ în planșe este cea mai convenabilă din punct de vedere tehnoredacțional, ușurează consultarea lucrării și o recomandăm autorilor. Planșele se confecționează la oglinda paginii (1 : 1) = 12,5 x 18 cm sau la dimensiuni mai mari, de preferat un multiplu (1,5, 2, max. 3), păstrându-se mereu același raport între lungime și lățime.

4.3.3. Cantitatea de ilustrație ce se introduce într-o planșă, respectiv dimensiunile planșei în original se stabilesc în așa fel încât detaliile figurilor, siglele, legenda, scara, numerotarea să rămână lizibile după reducerea la dimensiunea oglinzii anuarului.

4.3.4. Este de dorit ca obiectele ce intră în aceeași planșă să fie inițial desenate sau fotografiate la aceeași scară, de regulă 1/1 pentru obiecte mărunte, 1/2-1/4 pentru ceramică, 1/10-1/20 pentru diferitele complexe (locuințe, gropi, cuptoare, morminte). Când într-o planșă apar obiecte desenate la scări diferite, fiecare va fi însoțit de scara grafică respectivă.

4.3.5. Din punctul de vedere al conținutului, cel mai indicat criteriu de grupare a ilustrației este acela al provenienței. Gruparea pieselor după locul de descoperire și, mai ales, pe complexe închise este deci preferabilă celei pe criteriul tipologic, firește cu excepția studiilor care urmăresc tocmai acest

criteriu specific.

4.3.6. Diferitele figuri ce alcătuiesc o planșă se numerotează cu cifre arabe. Sigle alfabetice se folosesc pentru vederi diferite (plan, profil, secțiune etc.) ale aceluiași obiect. În trimerile la ilustrație, numărul planșei (cu cifre romane) este separat de numărul figurii (cu cifre arabe) printr-o bară oblică (ex. : Pl.I/1).

4.4. Explicația planșelor și figurilor trebuie să cuprindă pe scurt, în ordine, următoarele date: locul descoperirii și, dacă este cazul, complexul, săpătura, anul; obiectul, tipul, eventual cultura și datarea; materialul din care este confecționat obiectul respectiv; scara. Când este cazul, se menționează sursa ilustrațiilor cu data (publicații, arhivă, ziar, fototecă etc.). Când o planșă cuprinde mai multe obiecte din aceeași stațiune, ordinea în explicație rămâne aceeași, numai că indicarea complexului, tipului, materialului și scării se face pe grupe de obiecte. La planșele în care sunt ilustrate obiecte provenind din stațiuni diferite se indică mai întâi, după caz, tipul, cultura, datarea și, în al doilea rând, locurile de descoperire, apoi materialul și scara.

4.5. La schițe, planuri, profile, grafice, hărți, este preferabil ca explicarea semnelor convenționale să nu se facă prin inscripții în figură, ci prin trimeri cu cifre sau sigle alfabetice la explicația figurii, care se culege.

4.6. Identificarea punctelor de pe hărți se face fie prin înscrierea numelui localității pe hartă, fie prin numerotare și trimerare la o listă aflată în explicația figurii, în text sau în anexă. Se recomandă numerotarea localităților în ordinea alfabetică. În liste, la numele localității se adaugă numele comunei și/sau județului.

4.7. Atunci când se reproduce sau se adaptează o ilustrație deja publicată, este obligatoriu a se indica la sfârșitul explicației proveniența respectivei ilustrații (autorul). Tot acolo se poate face trimerare la altă figură, spre comparație.

5. REGULI SPECIALE DE PUNCTUAȚIE

5.1. Punctul:

5.1.1. Se pune punct după unele prescurtări curente (p., Fig., cf., etc. și altele). În cazul abrevierii titlurilor de reviste și serii sau de corpus-uri, enciclopedii etc., pentru simplificare se renunță a se mai pune punct după prima literă sau silabă a cuvântului prescurtat, iar elementele componente ale titlului abreviat se scriu fără pauză între ele. De ex., se scrie SCIVA, ActaMN **nu** S.C.I.V.A. sau Acta M.N.; de asemenea se scrie RevMuz sau DolgCluj, nu Rev. Muz. sau Dolg. Cluj.

5.1.2. Se pune punct după numerele curente dintr-o listă sau dintr-un catalog de descoperiri (ex. 1. Iosif, com. Liebling, jud. Timiș; 2. Tincova, com. Sacu, jud. Caraș-Severin).

5.1.3. Se pune punct la sfârșitul titlurilor de paragrafe incluse în rând, al notelor și legendelor. După titlurile de capitole sau paragrafe scoase din rând nu se pune punct.

5.2. Virgula

5.2.1. În note virgula separă între ele elementele unei trimiteri: numele autorului (respectiv idem), după caz titlul lucrării (respectiv *Ibidem* sau *op.cit.*) sau numele revistei, respectiv al seriei, volumul, locul, anul, pagina, figura etc. În aceste situații virgula nu poate fi înlocuită cu alte semne.

5.2.2. Atunci când în text sau note se face trimitere la ilustrația proprie sau din altă lucrare, între numărul figurii sau planșei și cifrele sau literele care marchează elementele lor componente **nu** se pune virgulă, ci o bară oblică (ex.: Fig. 2/1, 2, 4-6; Pl. 91/a, c, d).

5.2.3. Se folosește virgula atunci când se face trimitere la mai multe pagini sau la figuri diferite ale aceleiași lucrări (ex.: M. Gumă, *op.cit.*, p. 51-53, 89, 95 și 120; *Ibidem*, fig. 1, 3-5, 8).

5.3. Punct și virgulă

5.3.1. În note, punct și virgulă separă trimiteri la lucrări diferite. În cazul unei enumerări, separă numele unor locuri sau complexe de descoperire diferite, cu trimiterile respective.

5.3.2. În explicația figurii, separă referiri la localități diferite, complexe diferite, tipuri, materiale diferite, etc.

5.3.3. În cazul unei înșirui, separă trimiterile la figurile sau planșele aceleiași lucrări, cu subdiviziunile lor (ex.: vezi Fig. 2/3-5, 6, 9; 3/2, 4; 5/1). De asemenea, separă trimiteri la ilustrație cu indicarea paginii (ex.: *Ibidem*, p. 121, Fig. 26; p. 146, Fig. 34/2; p. 150, Fig. 38-39).

5.4. Cratima

5.4.1. Stă între cifre sau litere în cazul unei înșirieri neîntrerupte de figuri sau pagini (ex.: Fig. 1-3; pl. 14/1-2; Pl. 3/b-c, f-h; p. 125-132).

5.5. Paranteza

5.5.1. Se pun în paranteze trimiterile ce se fac în text la alt loc din același text sau la ilustrația proprie. de ex.: (cf *supra* p. 21); (Pl. II/2); (vezi harta Pl..5) etc.

5.5.2. În notele mai ample sau în text, la enumerarea de descoperiri, se recomandă folosirea parantezelor pentru informații tehnice de genul: muzeul, numărul de inventar, literatura, etc.

5.5.3. Se evită a pune paranteze în paranteze. La nevoie, se vor pune paranteze rotunde () în paranteze drepte [].

6. CORECTURI

6.1. Atât corectura în pagini, cât și aceea pentru erată se efectuează de către redacția revistei. Autorii din Timișoara sunt convocați la Redacție pentru a verifica corecturile; autorii din alte localități vor căpăta paginile de corecturi prin poștă, numai dacă cer în chip expres acest lucru.

6.2. Nu se pot opera modificări ale manuscriselor aflate sub tipar (în corectură, după autor) decât în cazuri bine întemeiate. În chip excepțional (noi descoperiri, apariția unor noi lucrări) se poate aproba anexarea unei *addenda*.

6.3. Semnele de corectură sunt semnele convenționale care se folosesc pentru îndepărtarea greșelilor și nepotrivirilor constatate în pagina de corectură, pentru introducerea modificărilor și completărilor, precum și pentru semnalarea defecțiunilor tehnice aflate în pagină.

6.4. Orice semn de corectură se plasează în text la locul și elementul precis ce trebuie modificat. Semnul se repetă pe rama albă din stânga paginii, în dreptul rândului sau locului unde se află greșeala, iar la dreapta sa se scrie modificarea sau completarea necesară.

6.5. Toate corecturile se fac în ordine de la stânga la dreapta, pe rama stângă a paginii.

La redactarea acestor Norme, colegiul de redacție al *Analelor Banatului*, *S.N.*, *Arheologie – Istorie*, a folosit normele concepute de colectivele redacționale ale *SCIVA*, *ActaMN*, *ActaMP* și *Tibiscus*. Tuturor acestora le suntem profund recunoscători.

PRESCURTAREA CUVINTELOR DES FOLOSITE

Loc. – locuința (nr.)	a.Chr. – ante Christum
lung. - lungime	av. - avers
m – metru / i	ad. - adâncime
M. – mormântul (nr.)	alt. - altitudine
max. - maxim	B. – bordeiul (nr.)
măr. nat. – mărime naturală	buc. - bucată
mil. - mileniu	cap. - capitol
mm - milimetru	cca. – circa
Muz. – Muzeul	cf. - confer
n. - nota	cm - centimetru
N, NE, NV – nord, nord-est, nord-vest	col. - colecție
niv. - nivel	colab. – colaborator(i)
nr. - numărul	com. - comuna
obs. – observație	Diam. - diametru
op. cit. – <i>opus citatus</i>	dr. – drept, (la) dreapta
p. – pagina	E. - est
pp. - paginile	etc. – <i>et caetera</i>
p .Chr. – <i>post Christum</i>	ex. – (de) exemplu
Pl. - planșa	Fig. - figura
r. - rândul	fragm. - fragment/e, fragmentar
reg. - regiune	g - gram
rv. - revers	Gr. – groapa (nr.)
s. – secțiunea / suprafața (nr.)	Greut. - greutate
S, SE, SV – sud, sud-est, sud-vest	gros. - grosime
sc. - scara	inf. - informație
sec. - secol	Inst. – Institutul
st. – stâng, (la) stânga	Inv. - inventar
T. – tumulul (nr.)	î. - înălțime
Tab. – tabel(ul)	jud. – județ, județean
urn. – următoarea, următoarele (pagină, pagini)	kg - kilogram
V - vest	km - kilometru
v. – vezi	lat. - lățime
var. - variantă	lit. - literatură

Notă:

Acestea sunt prescurtări recomandate și nu obligatorii. Dacă sunt folosite alte prescurtări, ele vor fi indicate expres de către autor la prima folosire, printr-un asterisc la NOTE.

Colegiul de redacție
Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie

ABREVIERI

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ABBREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

- I ACIEBSEE - Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud – est européens, Sofia, 1969.
- II ACIT - Actes du IIe Congrès International de Thracologie, București, 1980.
- AAA – Athens Annals of Archaeology, Atena.
- AAR – Analele Academiei Române, București.
- ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- ActaArchCarp - Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
- ActaArchHung - Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- ActaArchKopenhaga - Acta Archaeologica, Copenhaga.
- ActaHartghitensia - Acta Harghitensia, Miercurea Ciuc.
- ActaMN (AMN) - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- ActMuz – (Din) Activitatea muzeelor, Cluj-Napoca.
- ActaMP - Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ADATTÁR - Dr. Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez, I–III, Timișoara, 1893–1896.
- AEA - Archivo Español de Arquelogia, Madrid.
- AEM – Archaeologische-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
- AFB - Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.
- AfÖG - Archiv für Kunde Österreichischer Geshichtsquellen, Viena.
- AH – Archaeologia Hungarica. Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici a Consilio Arcaeologorum Academiae Scientiarum Hungaricae redactae. Budapest
- AIIC - Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca.
- AISC - Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
- AJA - American Journal of Archaeology, Baltimore.
- AlbaRegia - Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
- AlbCat - Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.
- Aluta - Aluta, Sfântu Gheorghe.

Anale UCDC - Analele Universității Creștine “Dimitrie Cantemir”, Seria Istorie, București

AnB (S.N.) - Analele Banatului, Timișoara.

ANRW - Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Tübingen.

AnStUniv – Analele Științifice ale Universității “A.I. Cuza”, Iași.

AntHung - Antiquitas Hungarica, Budapesta.

Antiquitas – Antiquitas. Anhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte zur klassischen und provinzial Römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums, Bonn.

Antiquity - Antiquity, Cambridge, Newbury.

AÖ – Archäologie Österreichs, Viena.

APA - Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.

Apulum - Apulum, Alba Iulia.

AR - Archaeologické Rozhledy, Praga.

ArchAustr - Archaeologia Austriaca, Viena.

ArchÉrt (AÉ) - Archaeologiai Értesítő, Budapesta.

ArchHung - Archaeologia Hungarica, Budapesta.

Archivi – Archivi di Arte Prehistorica, Brescia.

ArchJug - Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.

ArchPolona – Archaeologia Polona, Wrocław-Varșovia-Cracovia.

ArchRozhl - vezi, AR.

ArhMold - Arheologia Moldovei, Iași – București.

ArhOlt (S.N.) - Arhivele Olteniei, Craiova.

ArhSofia - Arheologija, Sofia.

ArhVestnik - Arheološki Vestnik, Ljubljana.

AS - Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Londra.

Atti X SINBE - Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dall’ eta del Bronzo in Europa, Verona.

AVSL - Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermanstadt (Sibiu). Kronstadt (Brașov).

BÁMÉ – A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.

Banatica - Banatica, Reșița.

BAR (IS) - British Archaeological Reports, (International Series), Oxford.

BCH – Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.

BCMI – Buletinul Comisiunilor Monumentelor Istorice, București.

BCSP – Bolletino del Centro Camuno di Studi Preistorici, Brescia.

BCSS – Buletinul Cercetărilor Științifice Studentești, Universitatea 1 Decembrie, Alba Iulia.

BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. - Berlin.

BHAB – Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara.
 BIAL – Buletin of the Institute of Archaeology, Londra.
 BiblMA – Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia.
 BiblMN – Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj Napoca.
 BiblThr – Bibliotheca Thracologica, București.
 BIKL – Bányászati és Kohászati Lapok, Budapesta.
 BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București.
 BMJG – Buletinul Muzeului Județean Giurgiu.
 BMMKözleményei – Békésmegyei Múzeum Közleményei, Békéscsaba.
 BPI – Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma.
 Britania – A Journal of Romano – British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies, London.
 BRTÉO – Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Evkönyve, Oradea, 1888.
 BSA – Annual of the British School of Archaeology at Athens, Londra.
 BSHSK – Buletin per Shkencat Skoqerore, Tirana.
 BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București.
 CAANT (CerArhNT) – Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă, București.
 CAH – Cambridge Ancient History, Cambridge.
 CahRhodaniens – Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhône.
 Carpica – Carpica, Bacău.
 CCDJ – Cultură și civilizația la Dunărea de Jos, Călărași.
 CerArh (CA) – Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul Național de Istorie al României, București.
 Cercetări Istorice – Cercetări Istorice, Iași.
 Cetăți dacice – M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.
 CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
 CIT – Thraco-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București.
 Civilizația – M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThr, IV, București, 1993.
 Clio – Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.
 CMO – Centenar Muzeal Orădean, Oradea.
 CNA – Cronica Numismatică și Arheologică, București.
 ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta.
 Comori – *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*. Catalog, București, 1978.
 Crisia – Crisia, Oradea.
 Cultura Vinča - Cultura Vinča în România, Timișoara.
 Cumidava - Cumidava, Brașov.

CVA – *Corpus Vasorum Antiquarum*.

Dacia (N.S.) – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București.

Depozitele – M. Petrescu Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.

Der Basarabi-Komplex – Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südost-europa, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (7. – 9. November 1996), București, 1996.

Die Kulturen der Bronzezeit – Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernes Torres, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (22. – 24. November 1997), București 1998

DIR – *Documente privind istoria României*, 32 vol. București, 1951-1960.

DissPann – Dissertationes Pannonicae, Budapesta.

DIVR – *Dicționar de istorie veche a României*, sub red. D.M. Pippidi, București, 1976.

DolgCluj – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj-Napoca).

DolgSzeged – Dolgozatok, Szeged.

Drobeta – Drobeta, Drobeta - Turnu Severin.

DRH – Documenta Romaniae Historica, București.

EDR – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma.

EphNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.

Epoca bronzului – M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, BHAB, V, Timișoara, 1997.

ERAUL - Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège

ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.

ÉtBalk – Études Balkaniques, Sofia.

FBKN – Die Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und in die Nachbargebieten. Internationales Symposium, Budapesta – Velem.

Festschrift Pittioni – Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag, Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, Viena, 1976.

FHDR – Fontes Historiae Dacoromanae (= *Izvoare privind istoria României*), 4 vol., București, 1964.

Fillst – File de Istorie. Muzeul de Istorie, Bistrița.

FoliaArch – Folia Archaeologica, Budapesta.

FVL – Forschungen zur Volks und Landeskunde, Sibiu.

GCBI – Godišnjak. Centar za balkanološkog ispitivanja, Sarajevo.

Germania – Germania, Frankfurt a. M.

GlasnikMKM – Glasnik Muzej Kosovo i Methohija, Pristina.

GlasnikSAD – Glasnik Srpskog Arheološkog Društva, Belgrad.

- GlasnikZMBH – Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- GNAMP - Godišnik na Narodnija arheološki muzej v Plovdiv.
- GodišnikSevBălg – Godišnik na muzeite ot Severna Bălgaria.
- Gornea – Gh. Lazarovici, Gornea preistorie, Reșița, 1977.
- HOMÉ – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
- HTRTÉ – A Hunyadmegyeyi Történelmi és Régészeti Évkönyve, Budapesta – Deva.
- IAI – Isvestija na Archeološki Institut, Sofia.
- IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București.
- Iliria – Iliria, Studime dhe materiale arkeologike, Tirana.
- Iliri și Daci - *Iliri și Daci*. Catalog, Cluj – București, 1972.
- InMemCD – *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974.
- InvArch – Inventaria Archaeologica. Corpes des ensembles archéologiques, București.
- InvPraehistHung – Inventaria Praehistoriae Hungariae, Budapest.
- IstMitt – Istambuler Mitteilungen, Istanbul.
- Istraživanja – Istraživanja, Novi Sad.
- IstRom – *Istoria României*, București.
- Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
- JFA – Journal of Field Archaeology, Boston.
- JGN – Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
- JPMÉ – Jánus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
- JPR – Journal of Prehistoric Religion
- JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.
- JRS – The Journal of Roman Studies, Londra.
- KFKNB – Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Belgrad.
- Klio – Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.
- KözlCluj – Közlemények az Erdely Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolosvár (Cluj-Napoca).
- KSI – Kuvendi i Studimene Illire, Tirana.
- KSIA – Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii, Moskva.
- KSIMK - Kratkie Soobščenija Instituta istorii material'noj AN SSSR, Moskva – Leningrad.
- Kulturraum Donau –Kulturraum mittlere und untere Donau, Tradition und Perspektiven des Zusammenleben, Reșița, 1994.
- Lapidarul MB – M. Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara.
- Latomus – Latomus, Bruxelles.
- LRBC – R.A.G. Carson, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324-498* (Part I, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of*

the House of Constantine. A.D. 324-346; Part II, R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Late Empire. A.D. 346-498*), Londra, 1965.

Macedoniae AA – Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.

MagIst – Magazin Istoric, București.

MAGW – Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena.

MarbStud – Marburger Studien, Marburg, 1938.

Marmația – Marmația, Baia Mare.

Materiale (MCA) – Materiale și Cercetări Arheologice, București.

Materialy – Srpsko Arheološko društvo gradskij muzej Subotica, Subotica.

MAVA – Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie, München.

MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.

MFME – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.

MIA - Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova.

MIMBuc – Materiale de istorie și muzeografie, București.

MIRB – R. Göbl, *Moneta Imperii Romani et Byzantini*, Viena, 1989.

MittAI - Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapesta.

MKE – Muzeumi és Könyvtári Értesítő, Budapesta.

Monedele – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.

Mousaios – Mousaios. Studii și cercetări de istorie locală, Buzău.

MuzNat – Muzeul Național (de Istorie), București.

NC – The Numismatic Chronicle, Londra.

NeolBan – Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj Napoca, 1979.

NK - Numizmatikai Közlöny, Budapesta.

NListy – Numismaticke Listy, Praga.

NNU – Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig-Hildesheim.

NumSbor – Numismaticky Sbornik, Praga.

OmCD – *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960.

OpusculaArch (OpArch) – Opuscula Archaeologica, Zagreb.

PASE - Prehistorische Archeologie in Südosteuropa – Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Berlin.

PBF – Praehistorische Bronzefunde, Berlin.

PBG – A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento, Mexico, 1963.

PIR – *Prosopographia Imperii Romani*, 3 vol., Berlin-Leipzig.

PJZ – *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja*, Sarajevo.

PMCDR – Publicațiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.

PMMB – Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.

Pontica – Pontica, Constanța.

Posebna izdanija - Posebna izdanija, Sarajevo.
 Potaissa – Potaissa. Studii și Comunicări, Turda.
 PPS – Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge-Londra.
 Praehistorica – Praehistorica. Internationales Symposium, Praga.
 PraiSrb – M. Garašanin, *Praistorija na tlu Srbije*, Belgrad.
 PraiVoiv – B. Brukner, J. Todorović, N. Tasić, *Praistorija Voivodine*, Novi Sad.
 PrehistAlp – Prehistoria Alpina, Trento.
 Pulpudeva – Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofia.
 PZ – Praehistorische Zeitschrift, Berlin – Leipzig.
 RA – Rossijskaja Arheologija, Moskva.
 RadVM (RVM) – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad.
 RCRFActa – Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.
 RégFüz – Régészeti Füzetek, Budapesta.
 Repertorium (ErdRep)– Roska Márton, Erdély régészeti repertoriuma. I. Öskor Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom I. Praehistorica, Cluj, 1942.
 RESEE – Revue des Etudes Sud-Est Europeens, București.
 RevIst (RI) – Revista de Istorie, București.
 RevMuz – Revista Muzeelor, București.
 RGF – Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.
 RIC – *Roman Imperial Coinage*, 10 vol., Londra, 1923-1994.
 RISBC – Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
 RIM – Revista de Istorie Militară, București.
 RMM – Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, București.
 Römer in Rumänien - *Römer in Rumänien*. Ausstellungs Katalog, Köln, 1969.
 RRC – M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, 2 vol., Cambridge, 1979.
 RRCH - M.H. Crawford, *Roman Republican Coin Hoards*, Londra, 1969.
 RRH – Revue Roumaine d'Histoire, București.
 SA – Sovetskaja Arheologija, Moskva.
 SAI – Svod Arheologičeskikh istočnikov, Moskva – Leningrad.
 Sargeția – Sargeția. Buletinul Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
 SCA – Studii și cercetări de antropologie, București.
 SCIA – Studii și Cercetări de Istoria Artei, București.
 SCIVA - Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.
 SCMI – Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, București, 1964.
 SCN - Studii și Cercetări de Numismatică, București.
 SGB – Studii de Geografie a Banatului, Universitatea Timișoara.
 SH – Studime Historike, Tirana.

SIB – Studii de Istorie a Banatului, Universitatea de Vest, Timișoara.
 SIArch – Slovenská Archeológia, Bratislava.
 SJ – Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums, Bad Homburg.
 SMIM - Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
 SMMIM - Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul
 Militar Central, București.
 SRIR - Studii și Referate privind Istoria României, București, 1954.
 Starije – Starije Crno Gore, Cetinj.
 Starinar – Starinar, Belgrad.
 StComC - Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.
 StComP - Studii și Comunicări. Muzeul Județean, Pitești.
 StComSatuMare - Studii și Comunicări, Satu Mare.
 StComS - Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie – Istorie,
 Sibiu.
 StDac – Studii Dacice, Cluj-Napoca, 1981.
 StudAlb – Studia Albanica, Tirana.
 StudClas – Studii Clasice, București.
 Studentski Proucivanija – Studentski Proucivanija, Sofijski Univ., Istoriceski
 Fakultet, Sofia.
 Studia – Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
 StudiaBalcanica – Studia Balcanica, Sofia.
 StudiaPraehistorica (SP) – Studia Praehistorica. Archeologisches Institut der
 Bulgarischen Akademie, der Wissenschaften Archäologisches Insti-
 tut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.
 Studii – Studii, Revistă de istorie, București.
 Studii și Materiale - Studii și Materiale, Târgu Mureș.
 StZ – Študijné Zvesti Archeologicky ústav ŠAV, Nitra-Bratislava.
 Swiatowit – Swiatowit. Annuaire de l'archéologie préhistorique, Varşovia.
 SympThrac – Symposia Thracologica.
 The Vinča Culture - The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections,
 Timișoara, 1996.
 Thracia - Thracia, Sofia.
 Thraco-Dacica (TD) - Thraco-Dacica, București.
 Tibiscum – Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș.
 Tibiscus – Tibiscus, Timișoara.
 TIR, L. 34 – Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium, L.
 34, Budapesta, 1968.
 Trepte – *Trepte de civilizație românească*, București, 1982.
 TRÉT – Történelmi és Régészeti Értesítő, Temesvár (Timișoara).
 UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorische Archäologie, Bonn.
 VAH – Varia Archaeologica Hungarica, Budapesta.

VDI – Vestnik Drevnej Istorii, Moskva.

Viesnik – Viesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split.

WPZ – Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Viena.

YougDanBas – The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions
in the 2nd Millennium B.C., Symposium, Vršac, October 11 – 14,
1995, Belgrade – Vršac, 1996.

ŽAnt – Živa Antika, Skoplje.

ZborNM – Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Belgrad.

ZborŠtip – Zbornik na štipskiot Naroden Muzej, Štip.

ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.

ZfE – Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.

ZfN – Zeitschrift für Numismatik, Berlin.

Ziridava – Ziridava. Studii și Cercetări, Arad.

ZMS – Zbornik za Društvene nauke Matice Srpske, Novi Sad.

ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

Tehnoredactare computerizată:
Cristian Pârvu

Tiparul executat la
Imprimeria MIRTON Timișoara
Str. Samuil Micu nr. 7; tel./fax: 056-208924
tel.: 056-225684

ISSN 1221-678x

<https://biblioteca-digitala.ro>